Pezenhoffer Antal

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

III. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

(A mohácsi vésztől napjainkig)

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

III. kötet

1999

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte

A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 03 3

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő
Nyomda: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits István

III. FERDINÁND (1637-1675)

III. Ferdinánd II. Ferdinánd elsőszülött fia és utóda volt. Örökölte apjától a trónraléptekor már régen folyó borzasztó harmincéves háborút és családja, birodalma s vele a katolicizmus ismételt válságos helyzetbe kerülése után veszteséggel bár, de mégis aránylag szerencsésen befejezte (vesztfáliai béke, 1648).

III. Ferdinánd azon kevés számú Habsburg közé tartozik, akiknek a hadi élethez is hajlama és tehetsége volt. A nordlingeni csatában való viselkedésével bátor katonának és tehetséges vezérnek mutatta magát, de attól kezdve, hogy trónra lépett már ő sem foglalkozott többet személyes hadvezetéssel. Úgy látszik, testi egészsége is mindig gyönge volt, s kora elterjedt betegsége, a köszvény, már aránylag fiatalon, gyötörte. Aránylag korán is halt meg. Ez egyébként akkor nem volt ritkaság, hisz apja 51, ő 49, Bethlen Gábor 48 évet élt csak, Bocskai is csak 49-et. Ezért Bocskait is, Bethlent is Bécsből, illetőleg Prágából küldött, de mindenképpen katolikus méregtől küldte másvilágra a protestáns közvélemény. Érdekes, hogy katolikus kortársaik: II. és III. Ferdinánd ugyanolyan korban haltak meg, mint ők, a katolikusoknak még se jutott eszükbe, hogy az ő haláluknak viszont a protestáns „ármány" volt az oka.

Azt talán nem is kell hangsúlyoznunk, hogy III. Ferdinánd már nem volt annyira csak az Istennek és csak a vallásnak élő ember, mint az apja. Hiszen olyan jellemóriások, mint II. Ferdinánd volt, ritkán születnek, illetőleg — mivel senki se születik ilyennek — ritkán nevelődnek. De III. Ferdinánd is messze felülmúlta jellemben az átlagot s ő is rendkívül derék, becsületes ember és jó katolikus volt, mint a közlendő adatokból majd látni fogjuk. Számára is első sorban mindig az Isten, az Egyház, az igazság, a jóság és a felebaráti szeretet volt az irányadó. Mivel azonban ő akkora megpróbáltatásoknak nem volt kitéve, mint az apja, nem is nyílt alkalma, hogy jellemszilárdságáról olyan világraszóló bizonyítékot szolgáltasson, mint az. Lehet, hogy nem is lett volna rá képes.

A protestánsokhoz például engedékenyebb volt, mint az apja s mikor a Rákóczi Györggyel megkötött linzi békének a benne a protestánsoknak tett rendkívül nagy engedmények miatt Lippay György prímás és vele az egész klérus ellentmondott s a békeszerződés határozatait érvénytelennek nyilvánította, III. Ferdinánd mégis törvénybe iktatta annak hangsúlyozásával, hogy ennek ellenére is érvényes törvénynek tekintendő.

III. Ferdinánd ez a cselekedete is alkotmányellenes volt, tehát ezzel is megszegte koronázási esküjét. Alkotmányunk szerint ugyanis a királyi szentesítésen kívül ahhoz, hogy egy országgyűlési határozat érvényes magyar törvény legyen, a három rend: a főpapság, a főrendek és az alsó tábla, azaz a köznemesség követeinek hozzájárulása egyaránt szükséges. Amihez tehát a főpapság nem járult hozzá, sőt ami ellen határozottan tiltakozott, az nem lehetett érvényes magyar törvény.

Emiatt már a bécsi béke se volt érvényes, mert a főpapság, mint a katolikus meggyőződéssel ellenkezőnek, ennek is ellentmondott. Ezért nem fogadta el Rudolf s ezért kellett II. Mátyásnak, az akkor még csak főhercegnek hamisítással megszereznie, Rudolfnak, a királynak, aláírását. Ahogyan azonban a magyar „hazafiság" II. Mátyásnak ezt megbocsátotta és soha nem hányta szemére még a hamisítást se, ellenkezőleg: dicséri érte (nem magáért a hamisításért, mert azt csak elhallgatja, hanem az emiatt Rudolffal való szembeszegülésért), éppúgy megbocsátja III. Ferdinánd alkotmánysértését (tehát esküszegését) is. A magyar alkotmányt és megtartására letett esküjüket csak akkor nem szabad megszegniük a Habsburgoknak, mikor protestáns jogokat sértenek vele. Ha a katolikus Egyház előjogait sértik meg esküszegésükkel, az csak felvilágosultságukat és haladó szellemüket mutatja, tehát dicséretükre válik. Azt az álnokságot azonban semmiképpen se lehet menteni, ha még oly „haladók" vagyunk is, hogy miért beszélnek akkor mégis csak alkotmányról és esküszegésről az egyik esetben s csak haladásról és felvilágosultságról a másik esetben? Ne feledjük, hogy ha kapitalista államokról volt szó, a kommunisták is „hazafiaknak" és „haladó" szelleműeknek nevezték ottani követőiket. Vagy álljunk tehát mi is nyíltan és teljesen az állítólagos haladás és hazafiság pártjára; jelentsük ki, hogy vele szemben nincs alkotmány és aki azt szolgálja annak megengedett, sőt kötelező az esküszegés, vagy pedig ha az alkotmányt és esküt szentnek tartjuk, akkor tartsuk tiszteletben akkor is, ha a katolicizmus mellett szól.

Jól láthatjuk, hogy történelmünk folyamán a haza, a szabadság, az alkotmány s a rája letett eskü emlegetése tulajdonképpen csak kortescélokat szolgált s a „hazafiak" csak akkor emlegették, mikor érdekeik szolgálatába lehetett állítani. Így csinálták már Zápolya János, a „nemzeti" király hívei, így Bocskai, így Bethlen; így volt negyvennyolcban, de különösen így volt a szovjetkommunizmus idején. Ha valami, akkor az már csak tagadhatatlan, hogy ezer éves történelmünk folyamán nem volt még kor, sem politikai irányzat, amely jobban lábbal taposta volna az ezer éves magyar alkotmányt, és jobban elárulta volna az ország területi integritását és általában a nemzeti érdekeket, mint „népi demokráciánk", s mégis a zsidók után éppen a híres kuruc magyar kálvinizmus volt az, mely ezt a rendszert az összes magyarországi vallások között a legjobban kiszolgálta.

De nemcsak a kálvinisták részéről átlag (mert világos, hogy voltak tiszteletre méltóan magyar kálvinisták is), hanem a katolikusok velük egyetértő, mindig izzóan „hazafias" s az Egyházat, a főpapságot, a jezsuitákat nem elég hazafias magatartásuk miatt kifogásoló katolikusok részéről se láttuk a kommunizmussal szemben is azt az izzó hazafiságot, melyet annyira hirdettek akkor mindig, mikor állítólag Béccsel szemben kellett védeni a „magyar szabadságot". 1945-ben például, mikor megkezdődött nálunk a szláv-orosz uralom, nyomát se láttuk annak az öntudatos, a meg nem alkuvó magyar érzületből táplálkozó passzív rezisztenciának, melyet például a katolikus szellemű Bach-korszakban, melyet nemzetünk (katolikus részében is!) látszólag tisztán hazafias okokból oly öntudatosan s az idegenek iránt oly izzó gyűlölettel kifejtett. Pedig ha így tettünk volna 1945-től kezdve is, mi is épp úgy ki tudtuk volna védeni a kommunista orosz uralmat, mint ahogyan a finnek ki tudták.

1945-ben és az utána következő években azonban egyáltalán nem láttuk, hogy a „felszabadítókkal" együttműködőket a magyar társadalom úgy megvetette volna, mint a Bach-korszak együttműködőit megvetette. Mindszenty hercegprímást, aki viselkedésével hősies példát adott, nemcsak nem követték (a gyakorlatban értem, mert lélekben — sőt bizalmas körökben szóval is — legalább eleinte dicsérték), hanem egyenesen azt hangoztatták, hogy szűk látókörűségből cselekszik, mert hát — mondták — ilyen mereven azért okos ember-

nek mégse lehet viselkednie. Pedig ha mindenki mert volna olyan „szűk látókörű” lenni, mint ő, nem jutottunk volna arra a sorsra, amelyre jutottunk.

Áll ez a megállapítás különösen értelmiségünkre. De hiszen a Habsburg-gyűlölet és a vele kapcsolatban való hazafiaskodás is elsősorban értelmiségünk sajátsága, nem a köznépé. Mikor például a kommunista propaganda Mindszenty egy kijelentésébe kapaszkodva azon az alapon próbálta lejáratni, hogy nem azonosítja magát a negyvennyolcas szabadságharccal se, egy kálvinista egyetemi orvostanár mindjárt nagy károrömmel mondta tanársegédének, hogy a jövő évi Szent Jobb körmeneten már nem lesznek annyian. A Habsburg-gyűlölet és a főpapok elleni ellenszenv tehát még ekkor is nagyobb volt ebben a magyar egyetemi tanárban, mint a kommunizmus gyűlölete. Ha valaki megállapításomra azt felelné, hogy túlzás, mert hiszen egész kétségtelen, hogy értelmiségünk és magyar népünk a legőszintébb undorral és megvetéssel viselkedett a kommunizmus és minden szereplője iránt, azt felelem neki, hogy igen, ez kétségtelen. E gyűlölet oka azonban elsősorban az volt, mert mindenki a maga becses bőrén érezte a rendszer hátrányait. A parasztság, mert roskadozott a nagy adók és a majdnem ingyen való beszolgáltatások súlya alatt s mert később erőszakkal kényszerítették a termelőszövetkezetekbe; a munkás, mert éhbérért dolgoztatták és versenyekbe hajszolták; az értelmiség, mert rokonságát kitelepítették, sőt börtönökben kínozták s alig adtak neki több fizetést, mint az egyszerű munkásnak; a kisiparosok és kiskereskedők azért, mert elvették üzletüket, árukészletüket stb.

Elsősorban tehát nem azért volt a nagy gyűlölet, mert az emberek a hazájukat féltették, a trianoni határok újra való visszaállítása fájt nekik, vagy mert országunk kommunista vezetői egy szót se szóltak s még csak a kisujjukat se mozdították meg amiatt, hogy legalább azok a színmagyarok, akiket a Horthy korszak Hitler segítségével visszaszerzett, Magyarország alattvalói maradhassanak, sőt még az ellen se, hogy a cseh kommunisták ezer éve bírt földükről világgá ne űzzék őket. Ezeket s más, közéletünkben a Habsburgok alatt annyira fontosaknak tartott nemzeti sérelmeket akkor alig emlegette valaki. Látszik, hogy eddig is csak arra voltak jók, hogy az Egyház ellen csinálhassanak velük hangulatot.

Én egy olyan budapesti tanári testületnek voltam ez időben tagja, melyben igazán alig volt valaki, aki a kommunista rendszert ne utálta volna, sőt ha az a kettő, aki zsidó volt s akit csak az új rendszer helyezett közénk, nem volt jelen, mást se csináltunk, mint csak a rendszert gúnyoltuk és megvetésünket fejeztük ki iránta. De még ebben a testületben is alig esett szó a dolog hazafias oldaláról. Emiatt nekem akkor sokszor eszembe is jutott: Hol van most az az izzó magyarság, mely például a Bach-korszakban oly gyűlölettel töltötte el a nemzetet az idegenek miatt?!

Világos, hogy az értelmiségben, a középosztályban megvolt a gyűlölet a kommunizmus és megvalósítói ellen. Hiszen ez a társadalmi réteg mind anyagilag, mind hatalomban és tekintélyben határozottan vesztett az új rendszerben, s mindnek volt egy-két olyan hozzátartozója (egészen magasrangú volt tisztviselő, földbirtokos vagy „kulák”), akit egyenesen mindenéből kifosztottak, még lakásából is kitelepítettek, sőt börtönben sínylődött vagy akasztófán végezte életét. De a gyűlöletnek a személyi sérelem és bántás volt az oka, nem pedig a haza vagy a szabadság sorsán való aggodalom. Emiatt sokszor eszembe jutott a kommunizmus alatt, Istenem, hát a haza sorsa ennyire nem fáj senkinek? Hát ennyire csak tartalmatlan szólam volt régente a mi nagy s annyit emlegetett hazafiságunk?

A Habsburgok nem fosztották ki azt a magyar középosztályt, mely oly féktelenül tudta őket gyűlölni „hazafias” okok miatt. Nemcsak ki nem fosztották, hanem kitüntetésekkel halmozták el őket, még a protestánsokat is. Hiszen köznemeseink fele ma is protestáns s nemességüket ők is a Habsburgoktól kaphatták, mert hiszen egészen kevés azok száma,

akiknek nemessége a mohácsi vészen túlra nyúlik. De akik kivételesen ezek közé tartoznak, azok is majdnem mind kaptak a Habsburgoktól is újabb adományt, újabb címert vagy újabb nemesi előnevet. Hogyan, hogy régente akkora volt a „hazaszeretet", hogy ezt is mind feledtetni tudta s ennek ellenére is csak úgy lángolt a gyűlölet az „elnyomó" Bécs ellen? S hogyan, hogy most viszont csak a személyes sérelem fájt, a haza, az idegenuralom, az idegen érdekek szolgálata, az ország területének és még a színmagyar vidékeknek is idegenkézre játszása alig számított? Hogy ezt alig emlegette vagy érezte valaki?!

Ezt bizony nem lehet mással magyarázni, mint csak azzal, hogy az a régi, Habsburg-ellenes fenenagy hazafiság valójában nem volt semmi más, mint csak rosszaság, a Krisztus igájának és Egyházának gyűlölete. Valójában nem a németet gyűlölték, hanem azt az Egyházat, melyet ez „a német" védett. Nem a hazaszeretet, hanem valójában a sátán szólt belőlük. Az tudott annyira gyűlölni, de szokása szerint — mert hiszen írva vagyon róla, hogy „hazug és a hazugság apja" — a jó, a hazaszeretet álarcában. Az emberek belelovalták magukat a legigazságtalanabb gyűlöletbe, mert meg voltak róla győződve, hogy a hazájukat szeretik általa, nem pedig csak az Egyház képviselte jót és igazat gyűlölik. Még az se ütött szeget a fejükbe, hogy még a Habsburgok között is éppen a legjobbakat és legönzetlenebbeket gyűlölték (II. Ferdinánd, I. Lipót, I. Ferenc) s köztük a legvallástalanabbakat (II. Mátyás, II. József, II. Lipót, József nádor) szerették legjobban, illetőleg gyűlölték legkevésbé, még akkor is, ha ez a legvallástalanabb (II. József) éppen a legnémetesítőbb és legalkotmányellenesebb Habsburg volt is.

Ebben a jelenségben találhatjuk meg a lélektani okát annak is, hogy történetíróink keveset írnak bár III. Ferdinándról, de rokonszenvesen. Mivel nem volt olyan nagy katolikus, mint az apja, ez neki már érdeme. Igaz, hogy II. Ferdinándnál kisebb katolikusnak lenni egyházi szempontból se jelent valami nagy szégyent, mert emiatt még III. Ferdinánd is lehetett és volt is éppen eléggé vallásos katolikus, de mivel rögtön apja után következett a trónon s apja uralkodása után az övé enyhülést jelentett a protestantizmus számára. III. Ferdinánd kora bizonyos tekintetben még ma is a „rossz" csökkenését jelenti a magyar történelemben.

Egyébként a linzi béke törvénybe iktatása nem jelent III. Ferdinánd részéről semmiféle különleges bűnt vagy vallástalanságot. Ne feledjük, hogy családja és birodalma kevéssel előtte élte át történelme egyik legnagyobb válságát, hisz egyenesen léte forgott kockán s így a linzi béke valóságos szerencse volt részére, melynek örülnie kellett, mint az ég ajándékának, nem pedig mint rosszat mereven elutasítania magától. Az elutasítás végeredményben a katolicizmusnak is többet ártott volna, mint az elfogadás. Lippay prímás álláspontja csak elméletben, elvi szempontból volt helyes, de nem gyakorlatilag. Lehet, hogy emiatt talán még II. Ferdinánd is elfogadta volna a linzi békét, bár az egész püspöki kar ellenében bajosan. Talán inkább lemondott volna a trónról, hogy engedelmeskedjék annak a gyakorlati szükségszerűségnek, melyet kiszolgálni az egyedül üdvözítő Egyház alapján állva tilos volt. III. Ferdinánd tehát nem az egyház érdekeit árulta el a linzi békének a magyar alkotmány szempontjából is törvénytelen s így tilos elfogadásával, hanem csak birodalmát s vele a középeurópai katolicizmust (tehát a magyarországit is) mentette meg vele.

III. Ferdinánd erkölcsileg és jellemileg csak egy közepes Habsburg volt, de ha személyét és uralkodását vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a Habsburgoknál még a közepesség is milyen jót és tiszteletreméltóságot jelent. Hadvezéri tehetsége, mint mondtuk, meghaladta a közepeset, de meghaladta ezt zenei tehetsége is. Ez utóbbi egyébként a Habsburgoknál többé-kevésbé családi tehetségnek mondható. III. Ferdinánd zenei szerzeményeit akkor is újra kiadták, mikor ő már rég a sírban porladt, objektív értéküknek is kellett tehát lennie.

Hogy ezek a szerzemények többnyire vallásos jellegűek, újra csak azt bizonyítja, hogy ő is határozottan vallásos ember volt. Minden történetíró megegyezik abban is, hogy rendkívül jólelkű, szelíd természetű volt, akiben a férfias komolyság a szív szerető nyájasságával párosult. Rendkívül művelt és tanult ember is volt.

Coxe protestáns elfogultságának megfelelően, de azért az igazságérzettől se mentesen ezt írja róla: „Azon lelkierő, azon kiváló tulajdonságok, de egyúttal bántó hibák nélkül, melyek atyját jellemezték, III. Ferdinánd szelíd, okos, az államügyekkel törődő és vezetésükben ügyes ember volt, az igazságosságnak pedig olyan szerelmese, hogy saját kijelentése csakugyan joggal alkalmazható rája: Egész uralkodása alatt senki se vethet szemére egyetlen olyan cselekedetet sem, melyről ő annak tudatában lenne, hogy igazságtalan volt."

Látjuk tehát, hogy III. Ferdinánd arra, hogy mindig igazságos legyen, tudatosan törekedett. Nekünk pedig meg kell állapítanunk, hogy egy uralkodónak ennél szebb életcélja nem lehet. De nagyobb dicséretet se mondhatunk egy uralkodóról, mintha azt állapíthatjuk meg róla, hogy ezt a programját meg is valósította.

Szilágyi Magyar Történelme (VI. kötet 451. lap) ezt írja III. Ferdinánd uralkodásáról: „A király (az 1650-es országgyűlésen) azon volt, hogy teljesítse az országgyűlés kívánságát. Nem ellenezte annak a törvénycikknek megújítását, mely a pozsonyi kamara hatósága alá rendelte a dunántúli harmincadokat. Szükségesnek tartották a rendek, hogy a magyar kancellár mellé két magyar tanácsos rendeltessék, akik, úgy mint Mátyás király korában történt, állandóan az udvar székhelyén tartózkodjanak. A király megerősítette azt a törvénycikket, mely a rendek kívánságához képest intézkedik a kancellária önállóságának és hatáskörének fejlesztéséről. De mindennél fontosabb volt a végvárak ellátása és jókarban tartása. A király megígérte, hogy megszerzi a (harmincéves háború miatt) már régóta elmaradt külföldi segélyt, növeli a hazai katonaság számát, és a végekben szolgáló idegeneket a magyar kapitányok alá rendeli."

Látjuk tehát, hogy III. Ferdinánd csupa jóakarat és engedékenység volt magyar szempontból is. Hogy ez az állítás mennyire igaz, még egyik leghandabandázóbb Habsburggyűlölő, minden porcikájában protestáns történetírónk, Thaly Kálmán, „A székesi gróf Bercsényi-család" című művéből is megállapítható.

Idősebb Bercsényi Miklósnak apja, Bercsényi Imre, tehát híres kuruc főtábornok nagyapja, olyan lelkes híve volt a katolicizmusnak és vele a Habsburg-háznak, hogy amikor a harmincéves háború folyamán látta, hogy királya és vele a katolicizmus ügye, veszélyben van, magyaros lelkesedéssel egy külön magyar huszárcsapatot toborzott és ennek élén ment segítségére Csehországba a svédek ellen. (Ugyanekkor — sajnos — más magyarok, Rákóczi Györggyel élükön, nem királyuk mellett, hanem ellene, a svédek segítségére mentek, és — még sajnosabb — ma már még katolikus magyar körökben is ezeket szokás hazafias magyar hősöknek tartani, nem pedig a Bercsényi Imréket.)

Bercsényi nagyapja nem ilyen ma divatos magyar volt. Ő királya és a katolicizmus ügyét ment támogatni öreg, 60 éves fejjel, de fiatalos lelkesedéssel még a külföldön is. Világos, hogy mindezt teljesen önként tette, mert mesebeszéd és a történelmi dolgokban való tökéletes járatlanság jele az a magyar közhit, hogy nekünk a Habsburgok alatt régente idegen érdekekért kellett vérünket ontanunk. Bár ez a jelen esetben egy katolikus magyar számára egy cseppet se volt jobban „idegen" érdek szolgálata, mint Rákóczi Györgyé, aki viszont a svédeket segítette, mi e korban annál mégis sokkal szabadabbak voltunk, semhogy Csehországba kellett volna mennünk harcolni a Habsburgok érdekeiért. (Akkor még nem volt általános hadkötelezettség, mint napjainkban, idegen földre harcolni pedig sok-

szor még akkor se voltak hajlandók elmenni a magyar nemesek, mikor nemzeti királyaink voltak. Láttuk, hogy Mohács előtt még a török ellen és az ország határai között is csak úgy voltak hajlandók hadra kelni, ha maga a király is hadra kel s ő vezeti a sereget.)

Sajnos, III. Ferdinándnak, vagy a katolicizmusnak nem sok haszna lett az öreg Bercsényi lelkesedéséből, mert ez a derék magyar alig hogy kiért a harctérre, ott mindjárt hősi halált is halt. III. Ferdinánd azonban nem a hasznot nézte, hanem a jószándékot és a becsületet s ezért, annak ellenére, hogy az uralkodók állítólag a hálátlanságukról közmondásosak, olyan hálás volt hozzá, hogy gyerekeinek haláláig szerető pártfogója maradt és okleveleiben hűséges hívének „vére kiontásával megpecsételt példás hűségét" még hosszú évek múlva is újra meg újra meleg hálával emlegeti.

Mikor Imre legidősebb fia, László, III. Ferdinándnál pártfogásért jelentkezett, „kegyteljesen fogadá" és megígérte, hogy neki is, öccsének is megfelelő tisztséget ad. „Nem is csalódtak a Bercsényi fiúk a királyban," kénytelen megállapítani még az elfogult Thaly is. III. Ferdinánd, miként több tette és kiáltványa mutatja, hálás kegyelettel viseltetett az érte életét áldozó Bercsényi Imre emléke iránt. „Már a következő, 1640. év elején mind a ketten ki valának nevezve derék főtisztségekre, dacára fiatal koruknak."

Imre, a kisebbik fiú azonban olyan szilaj természetű volt, hogy mint tiszt, erőszakosságáért, verekedéséért kétszer is áristomba került. Az első effajta ügyet elintézték boldogult atyjának magasrangú barátai, a másodikat maga a király intézte el, pedig egyszerre két baj is volt: a verekedésen kívül még nemi erőszakot is elkövetett. „III. Ferdinánd — írja Thaly — elég hálás volt — dicséretére legyen mondva —, id. b. Bercsényi Imrének hű és hasznos szolgálatait és a csatatéren érte történt hősi halálát soha el nem felejteni; amíg csak élt, mindig érezteté kegyelmét az elesett hős özvegyével, maradékaival! Most is ifjabb Bercsényi Imre két, eléggé botrányos ügyében, ugyanegy napon, 1645. április 3-án két királyi kegyelmi iratot készíttetett és adatott ki az udvari kancelláriával."

Az egyikben „a magyar nemesi szabadság" alapján azonnal elrendelte Imre szabadlábra helyezését és intézkedett, hogy ügyében majd maga a nádor járjon el úgy, ahogy ezt az ország törvényei előírják (sokszor említettük, hogy nemesembert nem volt szabad letartóztatni az ítélet kimondása előtt. Látjuk, hogy ezt a kiváltságot nem igen szokták megtartani (mi is lett volna itt, ha mindig megtartották volna?!), s Bercsényi Imre esetében se tartották meg, de a király, atyja iránt való tekintettel most megtartatta az egyébként igazságtalan törvényt.) A szemérem elleni vétségben pedig külön királyi kegyelemmel a büntetést elengedte neki azon feltétellel, hogy hasonló bűnöktől a jövőben óvakodni fog.

A nagyobbik fiú, László, nem volt ilyen szilaj. Neki az volt a baja, hogy kényelmes volt, s mint Damásd várának parancsnoka a vártól távol szórakozott, helyettese pedig otthon volt ugyan, de aludt. Így a törökök észrevétlenül tudták a várat megrohanni, és sikerült lerombolniuk. A dolog országos felháborodást okozott s Bercsényi Lászlót állásából való elcsapásra, helyettesét pedig fővesztésre ítélték. László erre elkeseredésében otthagyta az országot és Erdélybe ment szerencsét próbálni. Később öccse, a nyughatatlan Imre is utána ment. A fiúk tehát nem nagyon követték apjuk példáját s még királyuk kegyét s bűneikért való elnézését is azzal hálálták meg, hogy újabb, még nagyobb bűnöket követtek el. Erdély ugyanis mindig, de ekkor különösen a habsburgi magyar királyság ellenfelének, vetélytársának számított, odamenni tehát valóságos hűtlenség számba ment. A Bercsényi-fiúk esetéből egyúttal azt is láthatjuk, hogy a magyarokat szeretni nem is volt mindig annyira könnyű dolog, mint mi gondoljuk.

III. Ferdinánd szeretetét és hálját azonban még ez a viselkedés se tudta kiölni. A hős özvegyének anyagi érdekeit már régebben megvédte a hatalmas Forgách Ádám főkapitány

ellen, pedig ez elég nagy áldozat lehetett részéről, mert Forgách Ádám is a király igen kedves embere, házának pedig lelkes híve volt.

„Ferdinánd e királyi levele által — írja Thaly — valójában igen nemesen és erélyesen oltalmazza vala a gyámoltalan özvegyet és részben még kiskorú árvákat, a hatalmas nagyúr erőszakos foglalásai, fosztogatási vágya ellen."

„1650. nov. 26-i leiratában Szakolca városával szemben védi meg a király az özvegy érdekeit." „Ezen erélyes királyi leirat" olvastára Thaly megint csak magasztalni kénytelen „III. Ferdinánd azon buzgó pártfogását, mellyel a... hős Bercsényi Imre maradékit gyámolítani meg nem szűnik vala".

Közben meghal az özvegy (Lugossy Borbála), Forgách Ádám pedig, akinek — úgy látszik — legalább annyi jogcíme volt a már akkor is hévvizéről híres Pöstyén birtokára, mint a Bercsényieknek, újra érvényesíti igényét s barátja, az akkori királyi kancellár, Szelepchényi, a későbbi prímás, is mellette van. Bercsényi László azonban azonnal a királyhoz siet, s mivel az épp ekkor a birodalmi gyűlésen Regensburgban van, oda is elmegy utána.

Most azonban nem járt eredménnyel. László azonban újra kihallgatást kér, újra meg is kapja. Láthatjuk belőle, milyen könnyű volt akkor a királyok elé jutni, még akkor is, ha egyúttal császárok is voltak s éppen császárságuk ügyében idegenben voltak elfoglalva. De láthatjuk azt is, mennyire nem igaz az, hogy akkor senki volt a magyar. Bercsényi ez újabb kihallgatáson bemutatott két királyi adománylevelet és a királynak eszébe juttatta apja érdemeit is.

„Ez hatott — írja Thaly. — Ferdinánd kegyelete az elesett hős emlékezetének fölidézésére föléledt annak fiai iránt, megigéré legfelsőbb pártfogását és nyilvánítá, hogy 'erős parancsolatot' irat Forgáchnak, semmi közit ne tartsa a jószághoz."

Bercsényi László azonban mégse ért célt, mert Szelepchényinek sikerült meggyőznie a királyt Forgách igazáról. De csak most látszik meg igazán III. Ferdinánd nemeslelkűsége és szíve jósága. „Ferdinánd — írja Thaly — szíve hajlamát és az érette elvérzett hű Bercsényi Imre iránti őszinte hálaérzetét követve mégsem engedé ennek árváit a pöstyéni birtokból egyszerűen kidobni, hanem Forgáchot szelíden, közvetítőleg, kérőleg várakozásra inteté addig, míg a Bercsényi örökösöknek más, egyenértékű jószág átengedéséről gondoskodhatik." A király tehát olyan jó, hogy még meg is alázkodik alattvalója előtt és kér, csak hogy egy másik alattvalója iránti háláját kifejezhesse.

Ezt a Forgáchhoz intézett királyi leiratot, mint kancellárnak, Szelepchényinek, tehát Forgách emberének kellett volna fogalmaznia, mégis, milyen melegen szól a Bercsényiekről! Világos bizonysága ez annak, hogy magától a királytól származik, nem pedig Szelepchényitől. Nem igaz tehát az a „hazafias" magyar hit, hogy a Habsburgok csak aláírógépek voltak. Hogy leirataik személyes műveik voltak, arra már eddig is hoztunk fel bizonyítékokat.

„Neked jóformán egyenlő jogigényed van velünk, de viszont méltányos tekintetbe kívánjuk vétetni teáltalad is — írja Forgáchnak —, hogy a kérelmezők atyja a katolikus valláshoz és hozzánk és a mi fölséges házunkhoz viseltető rendkívüli hűségétől és buzgalmától ösztönöztetvén szülőföldjét, Erdélyt és ott bírt terjedelmes jószágait odahagyta és a mi szolgálatunkra Magyarországba bujdosott, ott magát kitűnőleg érdemesítette, sőt hívségét életének föláldozásával is, császári birodalmunk részeiben, bebizonyította. Amiért mi is atyailag kötelezve vagyunk, hogy gyermekei iránt is — másoknak példát mutatva — méltó tekintettel legyünk és róluk atyjuknak előttünk kedves és hív szolgálataiért az ő ha-

lála után is további jószágok adományozásával tovább is kegyesen gondot viseljünk. Mielőtt azonban ezt kegyes hajlandóságunkhoz képest végbe vinni alkalom nyílnék, Hűségedet kegyelmesen megkeresni kívántuk, hogy már csak ezen mi kegyes közbenjárásunkért is a nevezett javakat hagyd addig birtokukban, amíg számukra mi más javakról gondoskodhatunk, mit rövid időn belül reménylünk."

A császár és király tehát úgy megalázza magát Forgách, egy magyar főúr előtt, hogy „közbenjár" nála, tehát protekcióját kéri, hogy egy másik magyar alattvalójának örömet okozhasson. S mindezt egy olyan alattvalója érdeméből, aki már meghalt, tehát viszontszolgálatot tőle már nem várhat. Hol van ettől Bocskai vagy Bethlen Gábor vagy (látni fogjuk mindjárt, hogy még náluk is jobban) Rákóczi György (vagy Nagy Frigyes) önző anyagiassága? Őket mégis nagyobbnak tartja a történelem, mint III. Ferdinándot. De az érthetetlennek látszó dolog nagyon is érthető. III. Ferdinándnak éppen e nagyobb jósága miatt szükségképpen „kisebbnek" kellett lennie amazoknál, mert nagy földi sikereket csak önzéssel, anyagiassággal és kíméletlenséggel lehet elérni, nem pedig jósággal vagy hálával. Ha sikert akarsz, akkor nem a holtakat kell jutalmaznod, hanem azokat, akik még élnek s azok között se az öregeket és megrokkantakat, hanem a fiatalokat és erőtől duzzadókat, akik munkájának még hasznát veheted.

A történelmi nagysághoz győzelmek kellenek, a győzelmekhez pedig erős hadseregek, az erős hadseregekhez pedig telt pénztár. De lehetett-e telt pénztára a III. Ferdinándoknak s általában a Habsburgoknak, akikre — épp ezért, mert tudják, hogy mindig üres a pénztáruk — ellenségeik harminc éven át tartó háborúkat kényszerítenek, de akiknek azért még az életre-halálra menő harcok közepette is elsősorban arra van gondjuk, hogy „másoknak példát mutassanak" a már rég hősi halált halt híveik iránti hálára s ha árváiknak rögtön nem tudnak adni, mert nincs mit, akkor „rövid időn", vagyis már előre oda adják még azt is, ami csak ezután lesz.

III. Ferdinándnak a harminc éves háborúban I. Rákóczi György volt a magyar ellenfele. Majd mindjárt meglátjuk, hogyan bánt a „jószágokkal" s kiszolgált híveivel ez az ellenfél, akit mi egyik legnagyobb szabadsághősünkként tisztelünk. Volt is Rákóczi Györgynek annyi kincse, hogy korában Európa leggazdagabb uralkodójának tartották. Nem csoda aztán, hogy a Habsburgok veszteséggel zárták a harmincéves háborút, Rákóczi György azonban nyert vele. Hitfeleinek is jogokat szerzett általa annyira, hogy mint láttuk, a magyar főpapság lelkiismerete nem engedte meg, hogy aláírja őket, magának pedig egy egész sereg megyét és várakat, a velük járó váruradalmakat és a belőlük folyó jövedelmeket.

De azt is láthatjuk, hogy azért még a politikában is érdemes jónak és hálásnak lenni, mert hát meddig volt uralmon a Bocskai-, Bethlen- vagy Rákóczi-dinasztia és meddig a Habsburgok? Meddig voltak a Hohenzollernek német császárok s meddig a Habsburgok? Pedig az előbbiek örökölték a császárságot, a Habsburgoknak pedig mindig külön-külön kellett császárrá választatniuk magukat.

Aztán azt is jól láthatjuk III. Ferdinánd Forgáchhoz intézett leiratából, hogy ez a Habsburg-király minden tettében azt tartotta szeme előtt, hogy azt, hogy ő mit csinál, milliók nézik, neki tehát úgy kell viselkednie, hogy mások számára példakép legyen s az emberek jobbak legyenek attól, ha őt utánozzák. Ez fontosabb volt neki, mint az, hogy ütközeteket nyerjen s azokhoz gyűjtse a pénzt. Elsősorban azért becsülte meg Bercsényi Imre árváit, hogy mások is megbecsüljék még haláluk után is azokat, akik hozzájuk jók voltak.

Egyik tanítványom a katonaságnál megbotránkozott rajta, hogy a tisztek milyen ridegen, milyen nyersen, milyen szeretet nélkül bánnak alantasaikkal s ezért előre elhatározta, hogy ő másként tesz, ha majd ő is tiszt lesz. Mikor aztán hadnagy lett, ő egyszer még azt

is megtette, amit a „goromba” tisztek soha: még egy altisztet is felpofozott. Ügye, mint törvénytelen visszaélés, fegyelmi üggyé lett. A dolog magyarázata az, hogy alantasai, mivel barátként bánt velük, jóságával úgy visszaéltek, hogy végül ennyire elvesztette önuralmát. Annyira szabály, nem pedig kivétel az ilyesmi, hogy a Ganz-gyárban is tudok egy mérnökről, akit a kommunista uralom beköszöntekor dorgálásra és vezetőállásra alkalmatlannak nyilvánítottak azért, mert az „úrivilágban” egyik munkását felpofozta. Mivel nála jobb, alázatosabb, emberségesebb mérnök aligha volt még egy Magyarországon, csodálkozva kérdeztem tőle, hogy lehet ez. „Úgy visszaélt a jóságommal — felelte —, hogy kénytelen voltam ezt tenni vele, úgy kihozott a sodromból.” Egyébként maga ez a felpofozott munkás is elismerte még a kommunista bizottság előtt is, hogy megérdemelte, amit kapott s azt is, hogy a mérnök úr mindjárt utána bocsánatot is kért tőle. Mivel az „úrivilágban” történt, ez is bizonyítja a „pofozó” mérnök emberségességét.

III. Ferdinánd (s általában minden Habsburg) is így járt. Mivel úgy látta, hogy Forgáchnak is igaza van s ezért nem parancsolt neki, hanem kérte, sőt „közbenjárt” nála, kérésének és közbenjárásának csak annyi eredménye lett, hogy Forgách Pöstyén miatt egyenesen erőszakot alkalmazott a Bercsényi-fiúk ellen. (Mivel főkapitány volt, világos, hogy erőszaka hathatós is volt.) Erre Bercsényi László újra elutazik Regensburgba, hogy újra zaklassa a birodalmi gyűléssel úgy is éppen eléggé elfoglalt királyt. Ez alkalommal kisebbik öccsét is magával vitte, az akkor 19 éves Miklóst, a „nagy” Miklósnak későbbi apját.

A király természetesen most is fogadta őket s nem is csak kénytelenségből és hivatalos hűvösséggel, hanem szíves barátsággal, mint jó ismerőseit. Örült, hogy László Miklóst is elhozta, akit Ferdinánd még nem látott. Igen meg is tetszett neki. Még amiatt is sajnálkozását fejezte ki, hogy az út hosszúsága miatt költségeskedniük kellett. Forgách eljárása pedig nemcsak felháborította, hanem még szégyenkezett is miatta. Nem azért volt ő ugyanis jó, mintha nem lett volna annyi esze, hogy ne tudta volna, hogy a jóság szép, de nem mindig okos és hasznos dolog, hanem azért, mert a jóságot többre értékelte, mint az okosságot. De mivel ő maga a jósága mellett okos is volt, szégyellte, hogy az ő „közbenjárása” csak ennyit ért el egy magyar főúrnál. Érezte, hogy ez már az ő királyi méltósága rovására megy s ezért nem tűrhető.

Ha egy Bocskaival, Bethlen Gáborral, vagy akár I., akár II. Rákóczi Györggyel vagy Nagy Frigyessel vagy Napóleonnal lett volna dolga ennek a Forgáchnak (hogy Hitlerről vagy Sztálinról ne is szóljunk), egyszer s mindenkorra vége lett volna. Nem ugyan úgy, hogy azonnal a halál fia lett volna, mert ilyesmit ma már még se lehet megtenni (s már III. Ferdinánd korában sem lehetett), hanem úgy tönkre tevődött volna anyagilag és úgy kiforgattatott volna minden jószágából, hogy még ükunokái is attól koldultak volna, maga pedig a tömlöc fenekén pusztult volna el. (Épp ezért nem is mert volna senki a nevezett uralkodókkal is így viselkedni.)

III. Ferdinánd Forgáchcsal most se így járt el. A Habsburgok nem tudtak dühöngeni és bosszút lihegni, mint Mátyás király, aki ha méregbe hozták, úgy üvöltött, mint egy oroszlán s aki a Forgáchénál hasonlíthatatlanul kisebb bűnért vetette örök börtönbe Váradi érseket Árva várában. A Habsburgok előbb megvárták, míg indulatuk lecsillapszik s újra visszanyeri uralmát az ész s csak azután büntettek, mert mindenképpen igazságosak akartak lenni. (Mégis Mátyás jelzője lett az „igazságos”, nem pedig az övék.)

De olyan uralkodók, mint amilyenek a Habsburgok voltak, még ha akartak volna, se lehettek volna például velünk magyarokkal szemben bosszút lihegők és rettenetesek. Az alattvalók ugyanis csak az olyan parancsolóktól és az olyan rendszerektől rettegnek, akik-

ről vagy amelyekről tudják, hogy ha bosszúról van szó, nem nézi azt, törvényes-e az, amit tesz vagy nem. (Mátyás például ezt nem nézte, mert ha nézte volna, se Váradi érseket, se Szilágyi Mihályt nem vethette volna azonnal börtönbe, mert ez a törvénnyel ellenkezett (nemes emberekről lévén szó). A mi őseink azonban nagyon jól tudták, hogy hogy a Habsburgok nem ilyenek s Forgách is jól tudta, hogy III. Ferdinánd se ilyen. Ezért merte ekkor, mikor jó királya tekintettel az ő köteles hálájára az ő jóindulatát kérte a Bercsényi fiúk iránt, fegyverrel zavarni ki őket Pöstyénből.

Amilyen szelídek voltak és amennyire felindult állapotban nem cselekedtek a Habsburgok, olyan hevesek, szilajok és szenvedélyek emberei voltak s ilyenkor annyira rögtön cselekedtek a magyar főurak. Ők ilyenkor nem bánták, ha életük és minden jószáguk rája megy is, de nekik mindenáron bosszút kellett állniuk. S többnyire a módjuk is megvolt hozzá, hiszen itt volt Erdély és a török s ha már minden kötél szakadt, oda mindig át lehetett állni. Mint történelmünk mutatja, ilyenkor még az sem volt akadály, ha az illető főúr minden aulikusok legaulikusabbja volt is. Hiszen ilyen volt Bocskai is, aki a nevesebbek közül legelőször tette meg ezt. De megtette ugyanezt éppen ennek a Forgách Ádámnak fia is, aki kuruc tábornok lett annak ellenére, hogy I. József gyerekkori pajtása volt. S nem is járt valami nagy kockázattal az ilyesmi, mert hiszen a 48-it kivéve, melynek ostoba intézői még akkor is a cárnak ajánlották fel a magyar koronát s akkor is a Habsburgokat gyalázták, mikor már végleg megbuktak, minden szabadságharcunk általános amnesztiával végződött, még Rákóczi Ferencé is, melyet pedig legyőztek.

Világos, hogy a király jóságos kérésére fegyverrel felelő Forgách Ádám se járt roszszabbul. Most is csak dorgálást kapott s annak közlését, hogy a király továbbra is fenntartja azt, amit elrendelt. „Annak okáért hűségedet — írja neki a király még a történtek után is — ismételve jóságosan intjük s kegyesen megparancsoljuk, hogy érettebben fontolóra vévén a mi méltóságunkat, a jövőben iránta nagyobb tisztelettel viseltessék és ezen mi atyai közbenjárásunknak és közvetítésünknek teljes készséggel vesd alá és alá is tartozol vetni magadat.”

III. Ferdinánd tehát annyira igazságszerető, hogy mivel a pöstyéni uradalomhoz Forgáchnak is épp úgy törvényes joga volt, mint a Bercsényi-fiúknak, a történtek után is még mindig csak kér Forgáchtól, nem pedig parancsol neki, annál kevésbé fosztja meg jogtalanul a birtoktól (hogy börtönbe vetésről ne is beszéljünk), noha a király személyének megvetéséért s még inkább a fegyveres erőszak alkalmazásáért most már törvényesen is megtehette volna, sőt ki is végeztethette volna.

Jellemző, hogy Thaly az ügy legújabb fejleményére ezt a megjegyzést teszi: „Egy Hunyadi Mátyás-féle erélyes uralkodó bezzeg másként beszélt és cselekedett volna most már a tiszteletlen és engedetlen oligarchával! Ám jámbor Ferdinándtól még ez is sok volt, kivált mikor a direktórium: a püspök-kancellár mást akart.”

Látjuk tehát, hogy önmérsékléséért inkább gúnyt és lekicsinylést, mint dicséretet kap a jó király a magyar kálvinista kuruc történetírótól, akinél a „jámborság” — úgy látszik — nem imponál. De ha így van, akkor miért hívja Arany János „büszke Bécsnek rettenetes császárának” III. Ferdinándnak még nála is százszorta jámborabb fiát, I. Lipótot? Ha annyira mellékes a jámborság, akkor a másik kálvinista kuruc történetíró, Rugonfalvi Kiss miért írja mégis éppen a minden hájjal megkent Bethlen Gáborról, hogy „jámborul uralkodott”? Miért fogjuk rá Bécsben még a legjámborabb királyra is azt, hogy „rettenetes”, a „ravasz, számító észember” (Ravasz László) — Bethlenre pedig, hogy „jámborul” uralkodott?

Ezek a kuruc történetírók fütyülnek a jámborságra akkor, mikor Habsburgban kell megállapítaniuk, mert nekik csak a siker imponál, nem pedig a jámborság. Jámborsággal ugyanis csak sikereket megakadályozni lehet, nem pedig kivívni. Igaz, hogy a sikerekhez viszont százezrek jajkiáltásai tapadnak, de ez nem baj, mert megéri. Mivel azonban — hiába — az emberek azért a jóságot és jámborságot is szeretik, azért időnként az ő embereikről is megállapítják a jóságot is, s mivel a kegyetlenséget mégis csak utálják az emberek, időnként azokra a Habsburgokra is ráfogják ezt is, akiket egyébként jámborságukért szoktak lekicsinyelni.

Pedig hát mi lett volna belőlünk, magyarokból, ha Bécsben nem „jámbor" III. Ferdinándok, hanem megannyi Hollós Mátyások, Nagy Frigyesek, Bethlen Gáborok vagy Hitler Adolfok ültek volna? Vajon akkor is érdemes lett volna nekünk szabadságharcokat rendezni (pedig csak ekkor lett volna rájuk igazán okunk) és ha mégis rendeztünk volna, vajon sikerrel jártak volna-e, s ha csak félig vagy egyáltalában nem sikerültek volna, vajon akkor is mindig amnesztia következett volna-e utánuk? Hol lenne akkor ma már a magyar függetlenség? Akkor ők úgy pusztíthattak volna ki bennünket, hogy még csak nem is gyaláznánk érte őket, mert hiszen pusztító munkájuk sikerrel járt volna, gyalázni pedig csak a sikertelenséget szokás és lehet. A siker éppen ellenkezőleg, imponál. Különösen nekünk. Lekicsinyelni csak a „jámborságot" (és a vele sokszor együttjáró sikertelenséget) szokás. Mi a „jámborságot" — úgy látszik — még akkor is lenézzük, ha nemzeti létünket köszönjük neki.

Az is jellemző, hogy milyen rosszakaratú elfogultsággal ír Thaly ez ügyben Szelepchényiről is, a későbbi érsekről. Neki ő „kétkulacsoskodó, ravasz kancellár", akinek „részrehajló fondorkodásait" és „tudvalevően indulatos természetét" emlegeti. Pedig hát láttuk, hogy Szelepchényi nem képviselt itt igaztalan ügyet, mert Pöstyén valóban a Forgáchok birtoka volt s a Bercsényiek csak zálogban bírták. Forgách vissza akarta tőlük váltani s ehhez — ha a zálogösszeget vissza tudja fizetni — minden tulajdonosnak joga volt. Láttuk, hogy III. Ferdinánd se a jog alapján, hanem csak kegyképpen pártolta vele szemben a Bercsényieket. Jól láthatjuk ezt abból a hangból is, melyet Forgách felé használ. Láttuk, hogy kért tőle, nem pedig parancsolt neki. Szelepchényinek tehát nem volt szüksége semmiféle „fondorkodásra", sőt egyenesen az igazság és a tárgyilagosság követelte, hogy Forgách oldalán legyen.

Aztán milyen kárörömmel állapítja meg Thaly a későbbi érsek „indulatos természetét"! Mintha bizony abban a korban a magyar nemesség körében olyan ritkaság s ezért szégyenletes gyarlóság lett volna az indulatosság. Hol van tőle szelídségben például Forgách, aki erőszakkal veri ki a Bercsényieket Pöstyénből és méginkább hol van tőle Bercsényi László, aki nemi erőszakot követ el, s minduntalan olyan verekedéseket csap, hogy áristomba kell tenni érte? Ugyanilyen elfogultság s rosszindulat jele a „kétkulacsos" jelző, mert ha valaki ahhoz is finom, akinek igazat nem adhat, az nem kétkulacsosság, hanem udvariasság és tapintat, tehát nem hiba, hanem erény.

Szelepchényi nem volt szentéletű főpap. Bajosan lehetett volna az, hiszen élete java a királyi udvarban s török követségekben telt el. Még ha fiatal pap korában megtanulta volna is a keresztény aszkézist, ugyancsak bőséges alkalma volt hozzá, hogy később elfelejtse és az emberi gyarlóságok kiütközzenek rajta. Azt azonban még így is nyugodtan elhihetjük, hogy annyi emberi gyarlóság még így se volt benne, mint a Forgáchokban, Bercsényiekben és — Thaly Kálmánokban.

Ez a Bercsényi-féle birtokügy aztán úgy fejeződött be, hogy a király még az nap, mikor az utolján idézett leiratot Forgáchnak kiállították, 1653. aug. 14-én, az udvari kamará-

hoz is leiratot intézett, melyben közli, hogy Bercsényi Imre érdemeit és vérével megpecsételt hűségét megjutalmazni akarván maradékainak kényelmes subsistentiájáról kegyelmesen gondoskodni kíván. „Miért is — folytatja — Hűségteket ezennel megbízzuk, hogy ilyetén módokról gondolkozzatok és nekünk javaslatot tegyetek: mely jószágok inscriptiója vagy elzálogosítása által lehetne az említett Bercsényieknek megfelelő támogatást és segítséget adni."

A Bercsényi-fiúk tehát nem hiába utaztak Regensburgba; nem esett kárba a nagy útiköltség.

Forgách Pösztyént még a király legutóbb közölt levelére se engedte át nekik, hanem a zálogösszeget letette a hiteshelynél, a királynak pedig alázatos mentegetőlevelet írt. Abban bízott, hogy mivel ő a zálogösszeget már letette s egyébként is felvidéki főkapitány volt, a fiatal és akkor még elég kisvagyonú Bercsényiek most már nem mernek a királyhoz folyamodni ellene.

„Hanem hát mertek", írja Thaly. Mivel III. Ferdinánd még mindig Regensburgban volt, újra írtak neki. Erre azonban már Szelepchényi is megijedt és megharagudott Forgáchra. A dolog vége pedig az lett, hogy Pösztyén mégis a Bercsényieké maradt. Hogy azonban Forgách haragját magukra ne vonják, a Bercsényi-fiúk bérbe adták neki a birtokot s így végeredményben mégis csak Forgách kezén maradt. De hogy a jámbor III. Ferdinánd jámborsága nem nyám-nyámságot jelentett, mutatja, hogy Forgách ezt annyira jó néven vette tőlük, hogy utána a köztük lévő nagy haragból a legjobb barátság lett s a Bercsényi-fiúk későbbi pályájukon a nagy befolyású Forgách állandó atyai támogatását élvezték.

Külön ki kell emelnünk, hogy Forgáchcsal való versengésük idején a Bercsényi-fiúk még erdélyi szolgálatban álltak. Hősihalott apjuk iránt tehát oly hálás volt III. Ferdinánd, hogy még ez se volt akadálya annak, hogy mindig hűséges híve, Forgách ellenében mégis őket ne pártolja.

Ilyen nemeslelkű, ennyire jó és ennyire hálás volt tehát egy átlag Habsburg. III. Ferdinándot ugyanis nem tekinthetjük másnak, mert hiszen semmi nagyobb dolgot nem cselekedett és semmi érdemesebbet nem tudunk róla. De azt is jól láthatjuk e tucat Habsburg esetéből is, hogy közel se voltunk mi a Habsburgoknak olyan mostoha gyermekei, mint ezt ellenségeik a magyar köztudatba már egészen becsempészték. Nemcsak törődtek ők velünk még Regensburgban is, hanem szerettek is bennünket, legalább is azokat közülünk, akik ezt viselkedésükkel nem tették egészen lehetetlenné. Akik ezt csak félig tették lehetetlenné, azokat még szeretették, mert hiszen a magyar várat hanyagságukkal az ellenség kezére játszó, nemi erőszakot elkövető, verekedő s utána, ráadásul még erdélyi szolgálatba is álló Bercsényiekről igazán nem mondhatjuk, hogy nem tették ezt legalább félig ők is lehetetlenné.

*

III. Ferdinánd háromszor házasodott. Első felesége Mária Anna volt, III. Fülöp spanyol király lánya, tehát szintén Habsburg, mégpedig apai és anyai ágon egyaránt, sőt ezenkívül feleségének még egy harmadik nagyanyja is Habsburg volt. Mária Anna negyvenéves korában halt meg gyermekágyban. (A rosszakarat ezen talán röhög s holmi házinyulakat emleget. Elfelejti, hogy épp ilyen, sőt talán egy kissé több joggal tiszteletre is gerjedhetne s a nő anyai hivatását is emlegethetné. Csak tiszteletreméltónak mondhatjuk ugyanis azt, ha egy olyan hölgy, aki apai és anyai ágon egyaránt császárok ivadéka, még 40 éves korában is aláveti magát azoknak a terhes női kötelességeknek („fájdalommal szült gyermeket"), melyeknek ma már eldugott tanyai parasztasszonyok se vetik magukat alá. Egyébként pe-

dig nagy történelmi tudatlanság jele is ez a röhögés, mert a XVII. században (sőt még a XVIII.-ban is), ennek a terhes kötelességnek nemcsak a katolikus Habsburgok, hanem a protestáns Hohenzollernek vagy Braunschweigiek asszonyai is alávetették magukat. Ekkor még nekik is 10-15 gyerekük volt).

III. Ferdinánd felesége halála után két év múlva házasodott másodszor. Most is egy Habsburg-lányt, első unokatestvérét, Mária Leopoldinát, apja testvérének, a már említett tiroli Lipótnak, leányát vette el, aki azonban már egy év múlva meghalt, szintén gyermekágyban.

A harmadik feleség Mantuai Eleonóra lett, aki férje halála után még majdnem 30 évig élt. A három feleség közül az első, Mária Anna, a spanyol király lánya, a legfontosabb, mert ő lett a Habsburgok tovább plántálója. De egyébként is a legkiválóbb volt a három között. Férje oldalán is ő élt legtovább. Ő volt az, akinek kezéért I. Károly angol király még walesi herceg korában versengett és egy romantikus, álruhában tett madridi utazásra is elszánta magát érette. Noha ő maga is kétszeresen is rokonházasságból származott, mégis olyan nő volt, akit Isten — mint ilyenkor mondani szokás — jókedvében teremtett. Coxe ezt írja róla:

„Egyformán híres volt mind testi szépség, mind erkölcsi tisztasága tekintetében és kevesebb hízelgés van, mint átlag lenni szokott, abban a bókban, hogy angyali lényhez hasonlított mind testben, mind lélekben." (A démonok nem gyermekágyban szoktak meghalni, még negyvenéves korukban is.) Ettől, a még egy protestáns lelkésztől is angyalnak nevezett nőtől származnak az összes későbbi Habsburgok, akiknek ősanyáiról már eddig is nem egyszer állapítottuk meg, hogy valóságos női angyalok voltak. III. Ferdinándnak és Mária Annának két fia és egy lánya maradt. Az első fiú neve Ferdinánd volt s még trónralépte előtt, élete huszonegyedik évében meghalt. Mivel már megkoronázott magyar (és cseh és német) király volt, történelmünkben mint IV. Ferdinánd szerepel. A kisebbik fiú volt I. Lipót, egyik leghosszabb ideig uralkodó királyunk, akiről ugyancsak bőséges mondanivalónk lesz, mert „hazafiaink" őt gyűlölik legjobban (és legigazságtalanabbul) minden Habsburg között.

A leány Mária Jozefa volt, akit IV. Fülöp spanyol király vett el, tehát megint Habsburg s megint első unokatestvér. Őt IV. Fülöp tulajdonképpen a fiának szánta. De mivel a fia közben meghalt, elvette helyette az apja. Ugyanúgy történt tehát, mint Miksa lányával, Annával, akit II. Fülöp vett el a fia helyett a aki igen nagy szépség volt. Az eset hasonlóságából gondolhatjuk, hogy Mária Jozefa se lehetett csúnya. Pedig hát a képzelhető legborzalmasabb rokonházasságból született, mert hiszen nemcsak a szüleik voltak a legközelebbi rokonok, hanem a nagyszülei, sőt már a dédszülei is. Ugyanebből a házasságból született I. Lipót is, aki bár testileg nem volt éppen szép s így sikerült emberpéldány, de — mint látni fogjuk — annál inkább az volt lelkileg és jellemileg.

A második feleségnek, aki — mint láttuk — szintén első unokatestvére volt férjének, életben maradt az a gyermeke, akinek szülésében egy évvel esküvője után meghalt. Károly József volt a neve ennek a gyermeknek. Ez már abnormis szülött volt, de ez is csak annyiban, hogy — csodagyerek volt. Csodálatosan gyors felfogóképességgel és éles ésszel volt megáldva, testileg azonban, mint a csodagyerekek szoktak, gyenge volt s 15 éves korában meg is halt.

A harmadik asszony, Eleonóra nem volt rokon. Ő rendkívül tehetséges és életrevaló asszony volt, akit mostohagyermekei nagyon szerettek és becsültek, tehát nemcsak tehetséges volt, hanem jó asszonynak is kellett lennie. Neki is született két lánya meg egy fia. A lányok egyikét, Eleonóra Jozefát, első férje, a lengyel király, halála után Károly, lotharin-

giai herceg, a híres törökverő, vette el s ennek unokája volt az a Lotharingiai Ferenc, aki mint Mária Terézia férje, a Habsburg-ház leányágának megalapítója lett. Látjuk tehát, hogy leányágon Lotharingiai Ferenc is Habsburg-ivadék volt már akkor is, mikor a Habsburg-házba beházasodott.

A harmadik házasságból származott fiú csak csecsemő volt még, mikor III. Ferdinánd meghalt. Sőt akaratlanul is ő okozta apja halálát. A császári palotának abban a szobájában, melyben a csecsemő volt, tűz ütött ki ugyanis, s emiatt egy testőr a bölcsőt felkapva a gyermeket a betegen fekvő császár szobájába vitte. Mikor azonban ott a bölcsőt letette, izgalmában vagy ügyetlenségében olyan erővel vágta földre, hogy a bölcső darabokra törött, a gyermek pedig a földre esett. Az amúgy is beteg apát (aki képzelhetjük, hogy szerethette tulajdon magzatát, ha még a kicsapongó és garázda Bercsényi fiúkat is úgy tudta szeretni!), úgy megviselte ez az izgalom, hogy utána egy órával meghalt. Pedig magának a gyereknek ekkor semmi baja se lett. Utána egy évre azonban a gyermek is meghalt.

I. RÁKÓCZI GYÖRGY (1549-1648)

A magyar-Habsburg viszony I. Rákóczi György korában

I. Rákóczi György Bocskai és Bethlen után a harmadik s egyúttal az utolsó azok között, akik mint erdélyi fejedelmek a habsburgi ország szabadságának oltalmazása címén fegyvert fogtak országuk s vele hatalmuk növelésére. Teljesen az első kettőt utánozta, különösen Bethlen Gábort. Jó gazda, és a hatalommal jól élni tudó ember volt, de közel sem olyan nagyszabású, mint Bethlen. Mikor már tele volt a kincstára, felhasználta a még mindig folyó harminc éves háborúban azt a válságos helyzetet, melybe III. Ferdinánd a háború viszontagságai folytán nem egyszer került, szövetkezett nyugati ellenségeivel s keletről is támadta.

Kockázatot úgyszólván alig kellett vállalnia, hiszen a nyugaton teljesen elfoglalt, sőt szorongatott császár, csapatot onnan alig vonhatott el. A hadi szerencsétől Rákóczi György vállalata csak annyiban függött, hogy győzelme tökéletes és III. Ferdinándot teljesen tönkretevő lesz-e vagy csak részleges. Egyébként fegyverfogásával az adott helyzetben feltétlenül nyernie kellett. Ez s egyedül csak ez volt az oka a harmadik magyar szabadságharcnak.

Mivel a világtörténelemben még egy háborút indító fél se mondta azt, hogy azért indított háborút, mert egyszerűen, hódítani akar, világos, hogy Rákóczi György se ezt mondta, hanem okul a habsburgi Magyarország szabadságának és a területén elnyomott protestantizmusnak megvédését jelölte meg.

Az ország — melyen most csak a felvidéket kell érteni, mert a Dunántúl nem esett Rákóczi útjába — mint az előző két szabadságharc idején, most is a felkeléshez csatlakozott. A csatlakozás oka részint az volt, mert ez időben még a habsburgi ország is nagyrészt protestáns volt s az akkori protestantizmus — olyan volt, hogy minden alkalmat megragadott arra, hogy ne csak szabadsága legyen, hanem uralkodhassék is, részint, mert akik útjába estek, mást akarva se tehettek, mert hiszen a király azokat, akik hívek maradtak hozzá, legalábbis a harc elején, sose tudta megvédeni. Ehhez elegendő erő sose volt az országban s így azoknak, akik nem csatlakoztak, csak menekülniük lehetett vagy elpusztulni. (Hiszen a szabadsághősök éppen azért jöttek, mert tudták, hogy az ország védtelen és csak akkor jöttek, mikor tudták, hogy legalább egyenlőre akkor is védtelen marad, mikor már ők megtámadták). Magyar szabadságharc csak akkor volt, mikor királyunknak nyugaton életre-halálra szóló s minden erejét lekötő háborúja volt. De hogy a biztos még biztosabb legyen: ahogyan a szovjet propagandaháborút folytatott a rakétatámaszpontok ellen és atommentes

övezet mellett, úgy folyt szabadságharcaink előtt nálunk is évtizedeken át propaganda-hadjárat az idegen csapatoknak az országból való kivonása mellett.

Ilyen körülmények között legfeljebb egy-egy erős vár ura dacolhatott egy ideig, ha rendkívül jellemes és hűséges volt, de az ilyen hősnek bosszúból minden gazdaságát elpusztították, állatait elhajtották, majorjait felégették, jobbágyait a maguk portájára kényszerítették a „szabadítók". Kitartani tehát nem volt érdemes. Annál inkább nem, mert hiszen előre lehetett tudni, hogy a testvérharcot majd befejező béke ugyanis minden hűtlennek biztosítani fogja a törvényes bocsánatot.

Királya mellett hűséggel kitartani a protestánsra nézve egyébként is azt jelentette, hogy elkülöníti magát hitfeleitől és nem vállal velük közösséget. De ettől eltekintve is a kitartás még a katolikus magyarra nézve is csak úgy volt lehetséges, ha Bécsbe menekül s ott várja meg, míg kitisztul a helyzet. Esetleg mint tiszt harcol királya oldalán, tiszti fizetéséből él, jószágait s minden itt maradt vagyonát pedig átengedi az ellenségnek.

De aki így tett, közel se lehetett olyan bizonyos abban, hogy a vihar elmúltával újra visszajöhet majd hazájába, s teljesen elpusztult és mindenéből kifosztott birtokain adósságból újra megkezdheti a gazdálkodást, mint amilyen bizonyosok lehettek a jövendő amnesztiában azok, akik „okosabbak" voltak, mint ő, és a mozgalomhoz csatlakoztak esetleg még szívük érzelmei ellenére is.

Arról ugyanis az adott viszonyok között szó se lehetett, hogy ezeket a szabadságmozgalmakat vérbe tiporják és tökéletesen leverjék. Hiszen ilyenkor királyunk mindig máshol volt elfoglalva seregével s a mienk mindig a mellékharctér volt, ahol a király csak annyi csapatot tartott, hogy legalább az egészen a magyar határon fekvő Bécset biztosítsa, de még ezeket a csapatokat is csak akkor vetette ide, mikor a felkelők már az osztrák határon voltak.

Bethlen első támadásakor például II. Ferdinánd nyugaton ellenségeit teljesen elsöprő, tökéletes győzelmet aratott, Bethlen mégis nemcsak minden híve részére amnesztiát, hanem még hét új vármegyét is tudott szerezni. Annak idején láttuk ugyanis, hogy a császár a német katolikus Liga csapatait csak arra szerződtette, hogy a cseheket leverjék, illetőleg, hogy a német birodalomban rendet csináljanak. Magyarországba Bethlen ellen csak akkor hozhatta volna ezeket a csapatokat, ha külön erre a célra szerződteti s természetesen külön meg is fizeti őket. Ez II. Ferdinándnak belekerült volna annyiba, mint amennyit a hét megye átengedésével anyagi erőforrásokban vesztett. Ha őt is akkora gyűlölet és bosszú fűtötte volna Bethlen és hívei ellen, mint amekkora minket fűtött a Habsburgok és minden „pereputtyuk" ellen, akkor ennek ellenére is érdemes lett volna neki ezt az utóbbi módot választania, hiszen, ha olcsóbb nem is volt, kétségtelen, hogy drágább se lett volna. De őt nem fűtötte bosszú, ezért nem ezt a módot választotta.

De többet mondok: II. Rákóczi Ferencet és kurucait már megtörte Bécs s már tisztán csak tőle függött, hogy a mozgalmat teljesen vérbe is fojtsa, mert hiszen nyugaton felszabadultak s így munkanélküliekké váltak seregei. Mégis még ekkor is nemcsak a nemzeti és vallásszabadságot, hanem még a mindenkire kiterjedő amnesztiát is megkapta mindenki, mert Bécsben ekkor is a királyunk lakott, nem pedig az ellenségünk; a szeretet vezette irántunk, nem a gyűlölet, s a józan politikai okosság is azt mondta, hogy ez az eljárás hasznosabb is, mint a bosszúállás. Tehát még a felkelés teljes kudarca esetére is joggal lehetett büntetlenségre számítani. Ellenben csak egy kis szerencsével minden szabadságharcunkban egészen könnyen elfoglalhattuk volna még Bécset is, hiszen a város ostromra sose volt felkészülve, kivéve akkor, mikor a törököt várta. Bécs például alig nyert valamit azzal, hogy Rákóczit is, a negyvennyolcasokat is, minden döntő ütközetben

megverte, mert a kurucok szétszaladtak s aztán újra gyülekeztek. Kossuth is újabb sereget állíthatott ki. Ellenben ha mi csak egy döntő ütközetet megnyertünk volna, az Bécsre már végzetes következményekkel járt volna. A szerencse e lehetősége azonban minden szabadságharcban megvolt.

Ezek után mindenki könnyen megítélheti, mennyire nem kockáztatott semmit, se Rákóczi György, se azok a magyarok, akik mikor bejött az országba, hozzá csatlakoztak.

Hogy Rákóczi György „szabadságharcára" is mennyire nem volt szükség sem nemzeti, sem vallási szempontból, nagyszerűen látható abból, hogy mint Bocskai és Bethlen, Rákóczi György se talált semmi különös lelkesedésre még a protestáns magyar lakosság részéről se. Inkább jóindulatú semlegesség, mint támogatás fogadta, hogy lelkesedésről ne is beszéljünk. Ennek maga Rákóczi is tudatában volt s az egész vállalkozást nem a nemzet, hanem a maga ügyének tekintette. A vállalat költségeit teljesen sárospataki mindig színültig telt kincstárából fedezte. Nemcsak Magyarországtól, hanem még Erdélytől se kért semmi hozzájárulást. De miért is kért volna?! Hiszen nemcsak a francia napkirály volt azonos az állammal, hanem a viszonyok ismeretében róla is teljesen joggal elmondhatjuk, hogy valójában ő volt Erdély, mert minden képzelhető jövedelmi forrását ő fölözte le. Nemcsak fejedelem és gazda volt ugyanis és fő spórmeiszter, hanem egyúttal még kereskedő is, mint Bethlen Gábor.

Ez a fejedelmi kereskedő üzleteivel, monopóliumaival, kiviteli tilalmaival egyedül a maga üzleteit támogatta. Limitációval, ármegszabásaival gyűjtött rengeteg pénzét nem az ország kultúráját vagy gazdasági fejlődését szolgáló befektetésekre használta, hanem kincseskamráiban hevertette. Még maguk a kincseskamrák se otthon, Erdélyben voltak, hanem Sárospatakon. Ezért volt uralma alatt Erdélyben szólás-mondás, hogy aranyukat elvitte „a patak" (Sárospatak).

Rákóczi támadásának kivédésére, noha már évek óta számítottak rá, később pedig már egész bizonyosan tudták, hogy jön s idő is bőven lett volna a felkészülésre, mert hiszen Rákóczi György mindent olyan lassan csinált, hogy nála jellegzetesebb Fabius cunctator kevés volt a világtörténelemben, Bécs részéről — szokása szerint — semmi se történt. III. Ferdinánd pénzét béke idejében — épp úgy, mint az erdélyiekét „a patak" — a hála, a Bercsényi és egyéb hősök árváinak támogatása és a hűségeseknek túlságosan is nagylelkű jutalmazása emésztette meg, most pedig a 30 éves háború nyelte el.

Forgách Ádám, a felvidéki főkapitány, akinek a védelemről gondoskodnia kellett volna, 1643 végén így festi le az állapotokat: „Kevés a vitéz és eleség, rosszak az ágyúk, korhadtak a falak és a német katonák meztelenek." Így aztán nem csoda, hogy 30.000 emberrel (akkoriban óriási sereg) induló Rákóczi György hadjárata kezdetben valóságos hadi sétához hasonlított, és így a magyar protestánsok eleinte még valahogy csak győzték a „szabadságharc" iránti „lelkesedéssel". Mikor azonban III. Ferdinánd nagyrészt magyarokból 12.000 embert mégis végre összehozott, egyik vereség és a nyomában járó visszavonulás a másik után érte Rákóczit, aki közel se volt az a hadvezéri tehetség, aki Bethlen. Seregei egész a Tiszáig hátráltak már és se a vezérben, se híveiben annyira nem volt meg a magyar virtus, hogy katonái viselkedése az ütközetekben egyenesen országos lenézés tárgyává vált.

A felkelők például Pucheimnek, a császári vezérnek, egy olyan levelét fogták el, melyben gúnyosan arra figyelmezteti őket, hogy olyan szorosokat hagytak oltalom nélkül, melyeket az ő táborában még az asszonynépek is szégyellnének védelmezés nélkül elhagyni. Még az erősen protestánspárti Szilágyi történelem is (VI. 490.o.) ilyen gúnyosan fejezi ki magát:

„Mikor a fejedelem Rimaszombatnál volt, a nádor postakövetje érkezett hozzá azzal az üzenettel, hogy ha immár olyan vitéz ember Rákóczi és oly nagy kedve van a hadakozáshoz, álljon harcot és várja meg. De Rákóczi seregének nem volt kedve a megállásra; a Bodrogközig futott." Pedig hát a nádor (Eszterházy Miklós) se volt sokkal tehetségesebb vezér Rákóczi Györgynél. Mit csinált volna hát Rákóczi György egy olyan ügyes, furfangos, tevékeny és fürge ellenféllel szemben, mint például Bethlen Gábor?!

Ekkor Rákóczi György ügyét az mentette meg a katasztrófától, hogy Eszterházy nádor üldözés helyett Kassa ostromához fogott. Rákóczi hadi tehetségtelenségével szemben(melylyel már Bethlennek is, akinek annak idején vezére volt, nagy kárt okozott) fővezére, Kemény, ha nem is képzett, legalább vitéz katona volt. Hogy a sereg mégis ilyen szégyenletesen vonult vissza, annak főoka kétségtelenül az volt, hogy se az erdélyieknek, se a magyarországi protestánsoknak a felkelés egyáltalán nem volt szívügyük.

Rákóczi mellé álltak, helyesebben kifejezve: szívesen látták, mikor az országot ellenállás nélkül elfoglalta, de lelkesedni s még inkább: áldozatot hozni senki se volt hajlandó érte. Alig tekintette valaki Rákóczi ügyét a maga vagy hazája ügyének. A protestantizmus érdeke volt, hogy támogassa, mert Rákóczi győzelmével igen sokat nyert volna, de Rákóczi segítsége nélkül is volt annak itt már akkora szabadsága, hogy miatta a protestánsok se tartották érdemesnek semmit se kockáztatni. Ez az oka, hogy még a Szilágyi történelem is (VI. 494.o.) kénytelen azt írni, hogy a magyar rendek közül bizony „sokan nem szerették a háborút". Természetesen Rákóczi György szabadságharcnak elnevezett háborúját érti rajta.

Nem is volt semmi okuk, hogy szeressék. Amit Bethlen felkelése előtti időkre vonatkozólag mondtunk, hogy ti. nemzeti szempontból sose volt kevesebb ok szabadságharcra, mint éppen ekkor, a Rákóczi György felkelését megelőző időkre is áll, sőt azóta Bethlen három felkelése és a mindegyikben újra meg újra kivívott „szabadság" még inkább feleslegessé tette ezt a negyedik felkelést. Mivel nyugaton ekkor még a harmincéves háború javában folyt, s e háború későbbi folyamán a Habsburgok sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint az elején, II. Ferdinánd nagy győzelmei után, gondolhatjuk, hogy Bécsben sohasem vigyáztak annyira, mint ekkor, hogy a magyaroknak s köztük külön a protestánsoknak semmi panaszra okot ne adjanak, és hogy az elbizakodott, tele kincstárú, a támadásra már régóta készülő Rákóczi ürügyet ne találhasson a támadásra. Hiszen, mivel felkészülve nem voltak rája, állandóan Rákóczi támadásától rettegtek. Nemzeti vagy felekezeti szempontból tehát nem lehetett szükség erre a támadásra. Legfeljebb, ha a nemzetnek nem függetlenség, hanem a Habsburgok bukása, a protestantizmusnak nem szabadság, hanem a katolicizmus kiirtása és az egyeduralom kellett; ha ezt akarták, Bethlen egymás után háromszor sikertelen kísérlete után, negyedszer is megpróbálni arra gondolva, hogy aki mer az nyer.

Igaz azonban, hogy azok a megyék és várak, melyeket Bethlen annak idején felkelése eredményeként megkapott, az ő halálával újra visszaszálltak a királyra. Rákóczi György tehát kisebb országon uralkodott, mint nagy elődje. Ez után a hét megye után sóvárgott Rákóczi György s hogyne sóvárgott volna, mikor maga és felesége jószágai (köztük az ő drága Patakja is) éppen e hét megye egyikében volt! Ezt a hét megyét azonban csak felkeléssel lehetett megszerezni.

Ha III. Ferdinánd önként átengedte volna őket, sose lett volna újabb „szabadságharc" s akkor a habsburgi ország protestánsainak „elnyomott" volta se keserítette volna Rákóczi György buzgó kálvinista szívét; annyira legalábbis nem, hogy miattuk háborút viseljen. Akik sajnálták, hogy miért nem engedte át e megyéket neki III. Ferdinánd önként, azokat figyelmeztetjük rá, hogy ez részéről tehetetlenség és gyávaság jele lett volna. De koroná-

zó-esküjével is ellenkezett, mert hiszen Magyarország területének megcsonkítása lett volna. E hét megye katolicizmusának is igen sokat ártott volna vele, de itt lakó híveit gyáván átengedni az ellenségnek, méltatlan eljárás és hálátlanság is lett volna részéről irántuk.

Mivel III. Ferdinánd ereje Rákóczi György egész uralma alatt a harmincéves háborúban volt lekötve, Rákóczinak pedig olyan sok volt a pénze, hogy azt se tudta, mit csináljon vele, könnyű belátni, hogy a sikerre való biztos kilátás nagy kísértés volt a számára, s nem hagyott neki békét. Érthető tehát, ha állandóan a támadásra készült, s hogy még addig is késett vele, ameddig késett, egyedül csak halogató természetének következménye volt. Féltette ugyanis a pénzét, nem akarta kockáztatni s csak az egészen biztosra akart menni.

Ezért volt tehát szükség húsz év alatt most már a negyedik felkelésre, de magának a nemzetnek és a nemzeti szabadságnak ez a negyedik felkelés éppúgy csak ártott, mint a három első, a Bethlenéi. Se a török igát nem tudta ugyanis lerázni ez a negyedik se, sőt meggyengíteni se, mert hiszen az ellen nem is irányult; se nem tudta a török ellen feleslegessé tenni Bécs segítségét s nem tudta megszüntetni az ebből folyó függőséget, mely függetlenségünk megcsonkulásának tulajdonképpeni oka volt. Éppen ellenkezőleg: függetlenségünknek csak ártott, mert a magyar testvérharc Béccsel szemben csak gyöngített bennünket: fogyasztotta a magyar vért és pusztította a magyar vagyont.

Minden háború vérveszteséggel és anyagi pusztulással, tehát elszegényedéssel jár, s mivel Rákóczi György szabadságharca még azt a kis Roncs-magyarországot is, mely a Habsburgok alatt még volt, hét megyével kisebbé tette, tehát még annak adóbevételét, harmincados és egyéb jövedelmét is kevesbítette, katonaanyagát is kevesebbé tette, nagy, az államnak jövedelmező váruradalmaktól megfosztotta: még kiáltóbbá tette a gyöngeségünket a Habsburg birodalom keretei között s így még rászorultabbakká tett bennünket a birodalmi segélyre, és az osztrák örökös tartományoknak a mi védelmünkhöz való állandó hozzájárulására. Ausztriától való függőségünk tehát csak megnövekedett, mert hiszen még képtelenebbé tett bennünket arra, hogy magunkat a török ellenében a magunk erejéből megvédhessük, és védővárrendszerünket fenntarthassuk. Azokban viszont, akikre ennyire rászorultunk és akiktől védtelen helyzetünkben a sorsunk függött, még inkább — és jogosan — növelte ellenünk az ellenszenvet, mert újabb bizonyítékot szolgáltatott nekik hálátlanságukra s arra a mindjobban kialakuló meggyőződésükre, hogy nekik bennünk bízniuk nem lehet. Mi csak addig vagyunk velük barátságban, amíg kénytelenek vagyunk. Mihelyt hűségünknek a legkisebb próbát kell kiállnia, azonnal értéktelennek bizonyul.

Pedig láttuk, hogy azt a III. Ferdinándot, aki ellen Rákóczi György vezetésével fellázadtak eleink és legnagyobb szorongattatásai idején ellenségeivel fogtak kezet, annyira egyhangúlag és annyira őszinte lelkesedéssel választották meg királyukká és koronázták meg, hogy még azok a protestáns követek is, akik Bethlen hét vármegyéjéből vettek az országgyűlésen részt és mert Bethlen így parancsolta meg nekik (ez a parancs is milyen alkotmányszegés volt Bethlen részéről és mennyire ellenkezett a közmondásos magyar szabadsággal!), hivatalosan ellentmondtak a választásnak, titokban nyilatkozatot juttattak el az új királyhoz, melyben kijelentik, hogy ők is örömmel csatlakoznak megválasztásához, csak Bethlen miatt és tőle való félelmükben kellett hivatalosan ellene nyilatkozniuk.

Aztán az a nemzet, mely így választotta meg királyát, és ilyen egyhangúlag hódolt előtte és esküdött neki hűséget, hamarosan úgyszólván teljes egészében ellensége mellé állott, úgyszólván minden várat és várost önként átadott neki, mikor az fegyveres erő élén bejött bejött az országba, a királynak pedig még nem volt itt elég ereje ellene. Nem volt-e ez szégyen nemzetünkre és nem volt-e keserű kiábrándulás királyunkra nézve? Nem mondhatta-e joggal, hogy hát csak ennyit ér a magyar eskü, a magyar lelkesedés és a ma-

gyar hűség? Akik ugyanis ezeket a várakat az ellenállás nélkül bevonuló Rákóczinak olyan könnyen feladták, mind a magyar király felesküdött magyar tisztviselői voltak.

A király mégse mondta soha, hogy mi esküszegők vagyunk. Sem neki, sem atyjának, II. Ferdinándnak nem találunk egyetlen nyilatkozatára (még bizalmasan, családtagoknak írva se), melyben a magyar nemzet iránti ellenszenvének kifejezést adna s a magyar nemzetre elitélő nyilatkozatot tenne. Pedig atyjának nem is csak egyszer, mint neki, hanem háromszor egymásután kellett ugyanezt megérnie. Csak annál a II. Mátyásnál találunk ilyen nyilatkozatra, aki összeszűrte a levet Bocskaival bátyja, a császár ellen, vagyis aki maga is hasonszőrű volt, mint a lázadó magyar alattvalók. Ő, a bűnös, észrevette a magyarok bűneit, de a Ferdinándok és Lipótok, a bűntelenek, nem vették észre a mi bűneinket, vagy ha igen, meg nem bélyegezték, hanem szótlan türelemmel tűrték.

Olyan angyalian jó volt apa is, meg a fia is, hogy legbensőbb tanácsosaik, akik közelről ismerték őket, és így közvetlen tanúi voltak kiváló erényeiknek, jóságuknak, és a szó szoros értelmében vett nemes vallásosságuknak, az Istentől életszentségükért adott jutalomnak tekintették azt a feltűnő szerencsét, ami különösen az apa, II. Ferdinánd (később pedig az unoka, a szintén feltűnően jólelkű, I. Lipót) fegyvereit oly feltűnően kísérte.

A Bethlen-féle zavarok közepette például a sok baj mellé még parasztlázadások* is törtek ki Ausztriában épp akkor, mikor a Habsburgok birodalmát a harmincéves háború elenyészéssel fenyegette. Mindkét válság szerencsésen elmúlt. II. Ferdinánd ekkor magyar csapatokat szeretett volna küldeni a fellázadt osztrák parasztok leverésére. A protestáns ez időben még sokkal jobban gyűlölte a katolikust, mint amennyire a magyar gyűlölte az osztrákot, vagy a nemes a parasztot. Forgách Miklós lett volna a sereg vezére, de ő maga se mutatott az ügy iránt valami nagy lelkesedést, protestáns katonái pedig seregestől szöktek meg. (Bezzeg Rákóczi alatt már szívesen mentek a kurucok Morvába, Stájerba, Ausztriába rabolni, mert ekkor katolikus volt ott a nép. Az urukhoz hű osztrákokat tudták gyűlölni a magyarok, de ha az osztrák is fellázadt, akkor mindjárt kedves fegyvertárs volt.

---

* Ez a parasztlázadás még egyáltalában nem bizonyítja, hogy a fellázadt parasztok el voltak nyomva. Sőt, talán jobban bizonyítja ennek épp az ellenkezőjét. Dózsa György idejében például sokkal jobb dolga volt a parasztnak, mint száz vagy kétszáz évvel később. 1500 körül még sokkal kevesebb volt a robot, a jobbágyok szabad költözködési joga is teljesen érvényben volt s még a törökvilág s a velejáró harácsolások se kezdődtek meg. Jobbágyaink ekkor mégis tűrhetetlenebbnek tartották a jármot, mint később az ennél sokkal nehezebbet. A szovjet elnyomás alatt se volt parasztlázadás, sőt még a szervezett munkások se sztrájkoltak egyszer se. Sőt még a Horthy korban is, mikor lehetett volna sztrájkolni, se sztrájkoltak a munkások akkor, mikor legnagyobb nyomorban voltak, a második világháborút megelőző nagy gazdasági válság idején az 1930-as évek második felében. Nem sztrájkoltak, mert olyan rossz világ volt, hogy a munkás örült, ha egyáltalában munkát kapott. Mikor mindenki attól retteg, hogy munkahelyéről elbocsátják, akkor bizony senki se hagyja abba a munkát önként, tiltakozásból.

Ellenben a Ferenc József-korban, a nagy gazdasági virágzás idején, mikor a szakmunkások minden nap egy aranyat megkerestek, egymást érték a sztrájkok, mert a munkások érezték, hogy szükség van rájuk, hogy a még náluk is többet kereső vállalkozó rájuk van szorulva, ezért felhasználták a kedvező alkalmat, s még többet akartak keresni. Ilyen ugyanis az emberi természet.

Azok az osztrák parasztok is, akik II. Ferdinánd alatt, a harmincéves háború kitörése idején, fellázadtak, szintén egyenesen azt hangoztatták, hogy többet robotban egyáltalában nem dolgoznak, nem pedig a robot leszállítását követelték. Nem lehetett tehát valami rossz dolguk. (Pedig hát az a robot nem ingyenmunka volt, hanem annak az urasági teleknek a bére volt, melyet az uraságtól kaptak saját használatukra s amely a mai földbérekhez képest nagyon is jutányos volt még akkor is, ha holdankénti bérül csak egy mázsa búzát számítunk.)

Ennek a parasztlázadásnak nem a nyomor, hanem a protestantizmus volt az oka. Lelkészeik lovalták bele a parasztokat bibliai jelszavakkal, hogy a katolikus császár helyzetét a harmincéves háború kitörésekor ezzel is megnehezítsék.

Negyvennyolcban is a legjobb fegyvertársaknak tekintették a honvédek a fellázadt, forradalmár bécsieket.)

A magyarokban tehát ekkor is csalódott II. Ferdinánd. De azért Sennyey István váci püspöknek és kancellárnak Eszterházyhoz Bécsből 1626. szeptember 7-i keltezésű hosszú levelében, mely a kismartoni levéltárban található, mégis ezt az érdekes részt is olvashatjuk: „A parasztok dolga szintén elcsendesedik. Csodálatos az Isten dolga a jámbor császáron!"

Azok a főpapok tehát, akik II. Ferdinánd környezetében éltek s így alaposan ismerték, jobb kereszténynek tartották őt, mint magukat s azt hitték, hogy Isten segítsége van vele jutalmul bámulatos keresztény életéért.

II. Ferdinándot Sennyey püspök, fiát III. Ferdinándot viszont Thaly Kálmán, a Habsburgokhoz egyébként annyira epés kálvinista, nevezi egyszerűen csak „jámbor Ferdinánd"-nak. Ha a kálvinista gúnyt elhagyjuk, nem is nevezhetjük másnak, mint jónak és áldottnak azt az uralkodót, aki miközben magyar alattvalói az első kísértő szóra lábbal tapossák a neki önként, sőt lelkesedéssel letett hűségesküt, nem őket szidja érte, nem rajtuk háborodik, hanem helyette annak az egy-két magyar hívének árváit istápolja, gyarapítja bámulatos türelemmel, aki nem él már, de míg élt, kivételesen hű volt.

Mikor leszólják, még akkor is dicsérni kénytelenek ezt a Habsburg-udvart azok, akik ismerik.

„Az egy istenfélelemnél" — írja egy másik magyar főpap, Lippay kancellár, a későbbi esztergomi érsek III. Ferdinánd udvaráról — „több jó bizony nincsen, úgy látom, az egész gubernátióban."

Lippay, mint látjuk, leszólni akar, pedig hát ennél nagyobb dicséretet nem is mondhatott volna a bécsi „gubernatióról". Kívánhat-e ugyanis egy nép vagy ország nagyobb jót a maga számára, mint azt, hogy a kormányzatot istenfélelem hassa át? Mondhat-e hát valaki nagyobb dicséretet, mintha azt állapítja is meg, hogy egyedül csak ez az egy jó van meg benne?

Hiszen ahol istenfélelem van, ott minden jó megvan, vagy legalább is ott semmi rossz nincsen, s lehet-e egy ország számára ennél többet kívánni? Igen, egy kis ügyességet, de ha ez hiányzik, az legfeljebb szerencsétlenség, de semmiképpen se bűn. Ez minden esetre a homlokegyenest ellenkezője annak, amit a „hazafias" magyar közvélemény a bécsi udvarról feltesz, pedig ne feledjük, hogy ezt a képzelhető legnagyobb dicséretet (épp akkor, mikor leszólni akarja) Lippay nemcsak III. Ferdinándról magáról, hanem az egész „gubernatióról", tehát az egész udvarról, az összes bécsi intézőkörökről, az egész kormányról állapította meg!

Igaz, hogy istenfélelme mellett lehet valaki tehetségtelen, sőt egyenesen együgyű is, az együgyű kormányzat pedig csapás egy országra. De hát arra, aki együgyű, nem haragudhatunk, mert nem tehet róla. Legfeljebb bosszankodhatunk miatta. De a zsarnokok, az elnyomók nem együgyű emberek szoktak lenni, hanem éppen az a baj, hogy nagyon is megvan a magukhoz való eszük. A gonoszt azonban megvetni és gyűlölni szokás. Ha tehetséges, annál inkább. Ne feledjük aztán azt se, hogy legalább is maga III. Ferdinánd egyáltalában nem volt együgyű istenfélő, sőt még tehetségtelen se. Láttuk, hogy az átlagosnál jóval tehetségesebb és határozottan művelt ember volt, elég jó hadvezér és vitéz katona is volt és az államügyek viteléhez is megvolt a tehetsége. Lippay tehát csak ideges bosszúságában mondja azt, hogy istenfélelem az egyedüli jó benne.

Egyébként is az az ember, aki együgyű, legfeljebb gyermekkorában lehet istenfélő, ha így nevelik. Aki tehetségtelen, aki együgyű, mihelyt serdülőkorba jut, s jelentkeznek ösztönei, esetleg szenvedélyei, mindjárt lecsúszik arról az erkölcsi magaslatról melyen gyerekkorában állt. Az igazi istenfélelem, mely nemcsak vallási külsőségek megtartásában áll, hanem Isten akaratának teljesítésében, tehát a szenvedélyek megfékezésében és a szeretet gyakorlásában, az állandó önuralmat, az ösztönök állandó megfékezését, és az ész alárendelését kívánja meg. Éppen ezért olyan nagy dolog, hogy együgyű nem is képes rá, sőt nem képes rá még a tucatember se. Az ilyen emberek legfeljebb babonásak, nem pedig vallásosak vagy istenfélők. Hogy rendelje alá például valaki ösztöneit annak az észnek, mely nála hiányzik? Igaz, hogy helyette lehet esze gyámjainak és nevelőinek, de éppen ezért állapítottuk meg, hogy gyerekkorában a kistehetségű ember is lehet istenfélő.

Igaz, hogy például — mint annak idején majd látni fogjuk — I. Lipótra nálunk is azt fogták rá, hogy a papok dajkálják, tehát azért maradt meg istenfélőnek, mert egész életére gyerek maradt. Az pedig szinte minden Habsburgról köztudomású, hogy túlságosan tanácsadóik befolyása alatt álltak, ami szintén gyerekes lelkület jele. A kistehetségű uralkodók mindig fáradt agya lusta a gondolkodásra, a szellemi munkára, a fejtörésre. Ezt másra bízza tehát s örül, hogy elvégzik helyette mások. Ámde ne feledjük, hogy ez csak az uralkodásban, az államügyek vitelében lehetséges, de nem a lelki életben, nem a vallásosságban. Az állati ösztönök elleni küzdelmet, az önuralmat senki helyett se gyakorolhatják mások. Az irigységet, a bosszúállás szellemét, a kegyetlenségre való hajlamot, a gőgöt, a fukarságot, a nemi ösztönnek bűnös megnyilvánulásait mindenkinek magának kell megtörnie; azt a keserves önmegtagadást, mely ezzel jár, mindenkinek magának kell elvégeznie. Ehhez azonban nemcsak önzetlenség, nemeslelkűség, alázatosság és szeretet kell, hanem ész és akaraterő is.

Az az uralkodó, aki helyett azért viszik mások az államügyeket, mert neki magának nincs meg hozzá a kapacitása, vagy mert lusta a szellemi munkára, az még inkább lusta az ösztönei megtöréséhez szükséges küzdelemre. Az ilyen uralkodó tehát semmiképpen se lehet erkölcsös, annál kevésbé „istenfélő”. Az ilyen uralkodón nemcsak miniszterei és kegyencei uralkodnak, hanem a felesége, sőt még a szeretői is (mert neki még ezek is vannak). Hogy a Habsburgok istenfélelme nem jelentett gyöngeséget is egyúttal, bizonyítja az a feltűnő jelenség, hogy azok között az annyira jó Habsburgok között úgyszólván egy se volt, aki papucskormány alatt állt volna. A papokra és tanácsadóikra hallgattak, mert az eszük mondta, hogy hallgassanak rájuk és aggályosan finom lelkiismeretük kívánta, hogy mások, sőt sokszor százezrek életéről ne könnyelműen, sokszor talán csak szeszélyük szerint, hanem hosszú, érett megfontolás s minél több okos ember s elsősorban az Egyház véleményének kikérése után döntsenek, de viszont az, hogy valakit a felesége, tehát a gyöngébb (és tehetségtelenebb) kormányozzon, már ellenkezik a józan ésszel. Ez volt az oka, hogy a Habsburgok udvarában nőuralom, papucskormány sose volt.

Látni fogjuk majd, hogy Apaffi papucskormány alatt állt, de azért a feleségének mégis féltékenynek kellett rá lennie. Bosszúálló, és kegyetlen is tudott lenni s a bort is annyira szerette, hogy bizony igen sokszor volt részeg. Az is előfordult, hogy a feleségét is, aki egyébként uralkodott rajta, megverte. Ilyen a gyenge uralkodó. De ezt a gyenge uralkodót senki se nevezheti „istenfélő” embernek, noha Apaffi egyébként igen buzgó református volt. Az ilyen buzgóság inkább a kálvinista vallás szégyene, mint Apaffi érdeme.

De melyik Habsburg uralkodónk volt alkoholista? Még az elmebeteg Rudolf se. I. Ferdinánd, Miksa, II., III. és IV. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia, II. József, I. Ferenc, V. Ferdinánd, Ferenc József vagy Ferenc Ferdinánd jelleme pedig olyan ellentéte az alkoholizmusnak, mint a tűz a víznek. Az ilyen emberek lelkiismeretességből, alá-

tosságból, lelki kultúrából, felelősségérzetből, tehát valóban istenfélelemből hallgatnak tanácsadóikra, nem pedig azért, mert tehetségtelenek. Mikor tehát Lippay III. Ferdinándról és egész kormányáról megállapítja az istenfélelmet, a lehető legjobbat állapítja meg róla. Nemcsak a jóakaratot, hanem a lelki kultúrát és az észtehetséget is. Az pedig, hogy ezt éppen akkor állapítja meg róla, mikor rosszat akar róla mondani, csak még jobban növeli elismerése súlyát.

Ha III. Ferdinánd tehetségtelen jóember lett volna, ő is olyan lett volna, mint Apaffi: tele lett volna a legkirívóbb emberi gyarlóságokkal, mint Apaffi jó emberi alaptermészete és buzgó és őszinte kálvinistasága ellenére is tele volt. Igazi istenfélő lenni ugyanis csak az tud, akiben először megvan a józan, egészséges ítélőképesség, másodszor az átlagosnál sokkal erősebb akarat (ez pedig éppen a fáradt, gyönge idegzetű és agyú emberekben van meg legkevésbé), harmadszor, de legfőképpen a nemeslelkűség és önzetlenség, mely az önuralommal és az ösztönök megfékezésével járó nagy áldozatokra és lemondásokra hajlandó. Mindez még az okos jó embernek is igen nehéz, buta jó embernek azonban szinte lehetetlen. Ezért igazi istenfélő csak olyan ember tud lenni, aki tehetségben, szellemi képességekben is átlagon felüli. A tehetségtelen jó ember legfeljebb bigott, vagy babonás tud lenni, de nem istenfélő. Az ilyen ember fanatikus is, mert gyűlölni természetesen a tehetségtelen ember is tud s elsősorban az tud s az szokott egyúttal lelki vak is lenni.

Hogy III. (s természetesen még inkább II.) Ferdinánd csakugyan ilyen tehetséges nagystílű jó ember volt, azt életrajzíróinak tanúságán kívül az is bizonyítja, hogy az istenfélelem nemcsak élete egyes szakaszaira illik, mint az alacsonyabbrendű hangulatembereknél szokott lenni, hanem egész életén át mindig egyformán megmaradt. Még inkább bizonyítja azonban ezt az, hogy nemcsak maga volt istenfélő, hanem egész kormánya, mint ezt a közölt Lippay idézetből láttuk. Egész kétségtelen ugyanis, hogy környezetében ezek a csupa istenfélő emberek nem véletlenül verődtek össze, hanem a király emberismerete, egészséges ítélőképessége, tehát tehetsége válogatta őket össze.

Tudvalevő, hogy császárok udvarában szolgálni kellemes, irigyelt dolog, s különösen az volt Habsburg császárok udvarában szolgálni. Világos tehát, hogy ha a császár istenfélő, akkor az érvényesülni akarók is hasonló istenfélelmet mutatnak. Ezért egy istenfélő és környezetétől is istenfélelmet kívánó uralkodó udvara és kormánya könnyen állhat szélhámosokból és csirkefogókból is, de természetesen — s ez még csak növeli a bajt — képmutató csirkefogókból is. Lippay nyilatkozatából azonban bosszúsága ellenére is láthatjuk, hogy III. Ferdinánd udvara nem ilyenekből állt. Őt olyan igazi istenfélő emberek vették körül, amilyen ő maga is volt.

Ez nemcsak III. Ferdinánd emberismeretét bizonyítja azonban, hanem azt is, hogy nem tűrt maga körül hitvány embert, nem tűrte a hízelgést se, annál kevésbé a jellemtelenséget vagy a ledérséget. Aki például a hízelgést szereti, az ha akarja se tudja magát jellemileg értékes emberekkel körülvenni, mert a jellemileg értékes ember elsősorban nem a jó modorával szokott kitűnni, a hízelgő ember ellenben mindig gyönge jellemű. Igaz azonban az, hogy III. Ferdinánd (s általában a Habsburgok) a bűnt még a tehetség kedvéért se bocsátotta meg. Neki (és nekik) inkább kellettek az egyszerű, de becsületes emberek, mint a nagy tehetségek, kik igen sokszor nagy hibákban is leledznek. Ezért az lehetséges, hogy a Habsburgok környezetében átlag nem voltak annyira tehetséges emberek, mint más uralkodó környezetében, de az is kétségtelen, hogy a történetírás részéről egyoldalúság, hogy a Habsburgokkal kapcsolatban ennek csak a hátrányait emeli ki, de előnyeit és a jó oldalát nem hajlandó meglátni. Pedig már csak az is szöget üthetett volna az egyoldalú történetírók fejébe, hogy nem maradhatott volna hatszáz éven át Európa legnagyobb vagy

egyik legnagyobb hatalma birtokában az a család, mely állandóan buta, tehetségtelen emberekkel vette magát körül.

Mivel a Habsburgoknak fontosabb volt a becsület, mint tehetség és mivel az istenfélő embernek, ha tehetséges, akkor is sok minden tilos, ami például Bocskay, Bethlen, sőt Fráter György lelkiismeretének nem volt tilos, az könnyen lehetséges, hogy III. Ferdinánd kormánya nem volt olyan eleven, olyan tevékeny és olyan ügyes, mint például Bethlené. Nem is lehetett, mert III. Ferdinándnak sok minden nem volt szabad, ami Bethlennek szabad volt; ő nem használhatott fel céljaira sok olyan dolgot, amit Bethlen felhasználhatott.

Bethlen sikereinek főtitka az volt, hogy sose várta meg, míg őt megtámadják, hanem mindig maga támadott, sőt mindig hadüzenet nélkül, meglepetésszerűleg támadott. Úgy, mint később Nagy Frigyes is. III. Ferdinánd és általában a Habsburgok részéről még gondolatnak is képtelenség, hogy hadüzenet nélkül egyszerűen az ellenségre törjön csak azért, mert ez a módszer nagy hadászati előnyöket rejt magába. II. és III. Ferdinánd nemcsak ilyet nem tett, hanem még támadó háborút se indított soha. Ők csak akkor és azért harcoltak, mert megtámadták őket, mert rájuk kényszerítették a háborút, mert muszáj volt harcolniuk. És az összes Habsburgok így voltak sok évszázados uralmuk folyamán végig. Istenfélő ember nem is harcolhat máskor, csak ha magát kell védenie, tehát ha kénytelen vele. Hiszen a háború tömeggyilkosság, gyilkolni pedig csak önvédelemből szabad.

Világos, hogy ilyen erkölcsi alapon állva bajosan lehet világraszóló hadi sikereket elérni. De egy istenfélő ember nem is azért él a földön, hogy sikereket érjen el s különösen nem azért, hogy sikereit emberek hekatombáinak feláldozásával érje el. Nem is áhítoz ilyen világraszóló sikereket nemcsak maga, hanem még hazája vagy népe számára se, mert az ilyen sikerek igen sok könnyel és szenvedéssel járnak éppen a haza és a nép részére. Szomorú, hogy a történetírás mégis nem az istenfélő „gubernatiókat" magasztalja, hanem csak a nagy tetteket végbevivőket. Pedig az istenfélelem még itt a földön és az ország kormányzásában is hasznosabb, mint a nagy tehetség. Azokat, akik csak a megfogható hasznot meg a dicsőséget nézik, de az istenfélelem megbecsülésére nincs érzékük, legyen elég megint csak arra figyelmeztetnem, hogy Hitler vagy a mi kommunistáink kormányában ugyancsak megtalálható az a lázas tevékenység, az a folytonos alkotás, az a merészség, kezdeményező kedv és tetterő, ami a mi Ferdinándjaink jámbor és istenfélő kormányából annyira hiányzott. Ezekben a kormányokban minden szükséges megvolt, egyedül csak az istenfélelem hiányzott s vajon ki kívánja őket vissza kétségtelenül meglévő tehetségük, szorgalmuk és élénk tevékenységük ellenére is? Éppen ellenkezőleg: nem éppen ezt a tehetséget, ezt a mozgékonyságot, ezt az aktivitást utálta meg bennük legjobban mindenki? És ártott-e nemzetünknek ezer év folyamán valaha valami annyit, mint ez az ő nagy tehetségük, tetterejük, életrevalóságuk és mozgékonyságuk, mely azonban annyira nélkülözte az istenfélelmet és mindazt, ami ezzel jár?

De nemcsak a kommunistáknak, hanem a tehetséges, a merész, a nagyratörő Napóleonnak uralma is hol van ma már és milyen röpke ideig tartott azoknak a Habsburgoknak sok évszázados uralmához képest, akik sose támadtak meg senkit, mert örültek, ha őket nem bántották és akiknek „gubernatiójában" bizony alig volt más jó, mint „csak" az istenfélelem?

Rugonfalvy Kiss István vágyai netovábbja az volt, hogy Bethlen Gáborról bebizonyíthassa, hogy ő is „jámborul uralkodott". A bizonyítás természetesen nem sikerült neki, mert Bethlen Gábor olyan messze járt a jámborságtól, mint Makó Jeruzsálemtől. III. Ferdinándról azonban még ellensége, Thaly Kálmán is mint magától értetődő dolgot említi a jámborságot. Fegyvert ragadni azonban zsarnok ellen szokás, nem jámborok ellen. Aki jámbor

király ellen lázad fel, az gonoszságot cselekszik; annak tettét nem lehet menteni. Rákóczi György ilyen király ellen fogott fegyvert. Lehet-e hát tettét el nem ítélni? De láttuk, hogy nemcsak maga III. Ferdinánd, hanem kormánya is olyan volt, hogy azok, akik közelről ismerték, tehát minden titkos manipulációjába is be lettek volna avatva, ha lettek volna ilyenek, még akkor is hangsúlyozták róla, hogy „istenfélő", mikor elégedetlenek voltak vele és türelmetlenül bírálták. Rákóczi György ennek a királynak és ennek a kormánynak letett hűségesküjét szegte meg fegyveres lázadásával csak azért, mert épp akkor ennek a jámbor királynak igen sok ellensége volt másutt is s ezért előre bizonyos lehetett benne, hogy lázadása sikerrel fog járni s meg tudja tőle szerezni azokat a megyéket, amelyekre vágyott.

De II. és III. Ferdinándnak és kormányuknak kétségtelen jámborságát és istenfélelmét látva nemcsak Bethlen és Rákóczi György fegyveres lázadását kell a leghatározottabban elítélnünk, hanem Thaly szelíd gúnyja és Lippay, későbbi érsek megjegyzése láttára még azok a vásott gyerekek az iskolában, azok a katonák a kaszárnyákban, azok a munkások a gyárakban is eszünkbe jutnak, akik „jámbor", vagy ha tetszik „istenfélő" társaikat szokták gúnyolni és lekicsinyelni vagy velük szoktak ingerkedni „jámborságukért", mintha az — az ő életrevalóságuk és szabad erkölcseik mellett — szégyelleni való volna. Tudjuk, hogy divat ez iskolában is, kaszárnyában is, gyárban is (s nem is csak akkor, mikor kommunizmus van), de divat a politikában és — mint láthatjuk — még a történetírásban is.

A mi szabadságharcaink esetében mindig ilyen volt a viszony a „zsarnok" és a „szabadsághős" között még akkor is, ha a „szabadsághős" nem egy Bethlen, Bocskay vagy Rákóczi György, hanem a náluk sokkal feddhetetlenebb Rákóczi Ferenc volt. Az ő zsarnoka, I. Lipót, ugyanis szintén sokkal feddhetetlenebb volt nála, s látni fogjuk, hogy ezt még maga Rákóczi Ferenc is elismerte.

*

Mint Bethlen támadásai előtt, épp úgy Rákóczi György fegyverfogása előtt is birtokunkban volt és a királytól és kormányától tiszteletben részesült alkotmányunk, függetlenségünk és szabadságunk minden olyan vívmánya, amelynek tiszteletben tartásáról csak az akkori viszonyok közt szó lehetett. Ezeket Bethlen egyébként is csak évekkel előbb vívta ki és iktatta törvénybe újra. Még gondolatnak is képtelenség, hogy e vívmányokat rögtön utána lábbal taposták volna, mikor a harmincéves háború s vele az uralkodóház válsága azóta megszakítás nélkül folyt, a „zsarnok"-nak tehát még semmi oka se lehetett arra, hogy elbizakodjék vagy akár csak fel is lélegezzen.

Még őrültségnek is sok lett volna s ezért nemcsak egy istenfélő, hanem még egy morál insanytiben szenvedő kormány részéről is képtelenség lett volna, hogy éppen akkor adjon okot elégedetlenségre, és szolgáltasson ürügyet még meglévő sok ellensége számának növelésére, mikor léte enélkül is veszélyben forgott. Láttuk, hogy Rákóczi György igen soká és igen hosszadalmasan készülődött s ezért Bécsben már évekkel támadása megindulása előtt rettegtek a dologtól. Ha rettegtek, kétségtelenül mindent megtettek, hogy ez a baj ne történjék meg. Világos tehát, hogy lehetőleg minden nemzeti és protestáns vallási sérelem orvoslására törekedtek, nem pedig kihívásokat követtek el e téren.

Az országgyűléseket rendesen megtartották. III. Ferdinánd éppúgy megesküdött az alkotmány megtartására és Magyarország függetlenségére és koronázásakor épp úgy adott hitlevelet, mint apja; a szent korona épp úgy itthon volt az országban, mint Bethlen támadása előtt. Pedig hogy emiatt Bethlen kezébe került s fejére is tehette volna, ha akarta volna, éppen elég ok lett volna arra, hogy biztosabb helyre szállítsák. A bécsi béke óta nádora is mindig volt az országnak. Pedig az, hogy Bethlen első felkelésekor katolikus létére Bethlenhez csatlakozott (Forgách), protestáns utóda pedig (Thurzó Szaniszló) Bethlen

második felkelésekor még annak ellenére is összeszűrte vele a levet, hogy közvetlenül előtte egymás ádáz ellenségei voltak, ugyancsak elég ok lett volna, hogy Bécsben féljenek a nádori szék betöltésétől. Hát hiszen féltek is, de a nemzet nagyobb úr volt, mint ők s ezért nem merték azt tenni, amit ők szerettek volna, és ami saját érdekükben kötelességük lett volna, hanem azt kellett tenniük amit az akkor még protestáns nemzet akart. De nem fényes bizonyítéka-e ez annak, hogy a nemzet szabad volt?

Talán az egyedüli, némi alappal bíró sérelem az volt, hogy idegen csapatok voltak az országban, noha a törvény azt írta elő, hogy ne legyenek. Láttuk azonban, hogy ez a törvény szinte lehetetlen dolgot írt elő s ezt a király akkor is megmondta, mikor a törvényt szentesítette. Egyébként maga a törvény is csak az Erdélyből jövő tudatos hírverés hatására keletkezett (mert azt, hogy idegen csapatok ne legyenek, egyedül az Erdélyből időnként ki-kiruccanó fejedelem érdekei kívánták), kivételt is megengedett és a meghozott törvény végrehajtására haladékot is adott.

Rákóczi György megindulásakor idegen katonaság egyébként is annyira kevés volt az országban (ez, ha törvény nem tiltotta volna, akkor is természetes lett volna, hiszen III. Ferdinándnak minden emberre szüksége volt a harctéren, Nyugaton) és — mint Forgách főkapitány imént idézett nyilatkozatából láthattuk — ami volt is, olyan szánandó állapotban volt, hogy ha az uralkodóház magyar ellenfelei a dolog lényegét nézték volna, nem pedig csak támadásra kerestek volna ürügyet, egész nyugodtan megállapíthatták volna, hogy idegen csapatok tulajdonképpen nincsenek az országban. Rákóczit később is Eszterházy nádor magyar csapatai szorították a Tisza mögé, nem pedig idegenek.

Az idegen csapatok kifogásolása igazán a farkas meg a bárány meséjére emlékeztet bennünket. Az erősebb farkas a gyöngébb bárányt vádolta azzal, hogy felzavarja előtte a vizet, noha a bárány úgy is csak a víz folyása mentén lefelé, tehát már az erősebbtől felkavart vízből mert inni. Most is a háborúktól elfoglalt és így gyöngébb s egyébként is „jámbor" császár bűne volt minden. Mindig neki kellett mentegetőznie (de persze mindig hiába), mert a másik fél volt az erősebb.

Ha mesterségesen nem szőrszálat hasogatunk, hanem a dolog lényegét nézzük, képtelenség feltenni, hogy az udvar éppen akkor tartsa Magyarországban német csapatait, mikor Németországban van háborúja és ott egyik vereség a másik után éppen azért éri, mert nincs ott neki elég német csapata. Aztán hogy lehet az, hogy addig, míg az erdélyi fejedelem nyugodtan otthon volt, Magyarország a törvény ellenére állítólag mindig tele volt német csapatokkal, mikor aztán — felháborodva a magyar törvények ez arcátlan megszegéséért — ugyanez az erdélyi fejedelem haderejét az országba vezette, már négyszer egymás után azt kellett tapasztalnia, hogy még annyi német csapat se volt itt sose, hogy előnyomulását nem feltartóztatni, hanem csak meglassítani is tudta volna? Bethlen Erdélyből való kiindulása után már hetek múlva mindig ott állt a Morva határon s láttuk, hogy a legelején Rákóczi György hadjárata is egyszerű hadi séta volt még a Szilágyi történelem szerint is. Hogy lehet ez, ha az ország tele volt idegen csapatokkal?

De még ha módja lett volna is hozzá az udvarnak, hogy csakugyan tarthasson nálunk német csapatokat (ti. annyit, hogy legyen a dolognak valami értelme), vajon ezt az országgyűlés hozta törvények megszegésének lehetett volna-e tekinteni? Semmiképpen se. Világos, hogy ez a törvény olyan királyt tételez fel, akinek olyan hűségesküjüket megtartó, hű és megbízható alattvalói vannak, akik külföldi csapatok nélkül maguk is megvédelmezik magukat is, hazájukat is és királyukat is. De ekkor nálunk a királynak már négyszer egymás után azt kellett tapasztalnia, hogy magyar alattvalói, illetőleg erdélyi szomszédja csak tőle követeli a törvény megtartását, illetőleg csak azon törvények megtartását követelik,

amelyek az alattvalók jogait védik, de ugyanakkor ők a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül szegik meg az országnak más törvényeit, azokat melyek a király jogait védik s egy évtized alatt már háromszor szegték meg hűségesküjüket és támadták királyukat hátba, most pedig már ugyanezt negyedszer tervezik. Emiatt most már a király előre bizonyosra veheti, hogy ha trónja veszélybe kerül, „hű magyar alattvalói" nem segítségére sietnek majd, mint ezt a törvény előírja és megköveteli, hanem még ők is ellenségeinek segítenek és királyukat támadják hátba. Vajon ilyen körülmények között kötheti-e a királyt és csakis őt, a másik, az alattvalói javát célzó törvény?

Éppen ellenkezőleg: a helyzet nem ugyanez-e, a dolog nem épp oly nevetséges vagy kegyetlen-e, mint mikor a folyóban felül iszik a farkas, alul a bárány, mégis a farkas az, aki kikel, hogy miért zavarja fel a vizet ott lent az a bárány, sőt nemcsak kikel miatta, hanem fel is falja érte, mert hiszen ő az erősebb. Ha ugyanis a király istenfélő, akkor mindig a nép az erősebb. Ha a királynak azt kell látnia, hogy néhány év alatt háromszor (mindig, valahányszor a király bajba került) az erdélyi protestáns fejedelem — noha az is hűségesküt tett neki! — mindig hátba támadja s mindig hadüzenet nélkül, mindig meglepetésszerűleg, tehát mindig a haditörvények megszegésével jön s ezért hetek alatt már mindig ott van Bécs közelében, mert a magyarok — ismét csak a magyar törvények megszegésével —, mind rögtön melléje állnak, vagy legalábbis közönyösen viselkednek vele szemben és így senki se lassítja előnyomulásukat, s ha akad is egy-két fő (egy-egy Koháry Péter, vagy Zichy Pál), azt saját katonái adják összekötözve az ellenség kezébe s az utókor akkor se hősöknek tartja a hősöket, hanem hazaárulóknak: akkor a királynak nem egyenesen kötelessége-e, hogy ezen a ránézve annyira veszedelmes magyar Felvidéken megbízható idegen csapatokról gondoskodjék, akik ezt a biztosan előrelátható veszedelmet a feje felől elfordítsák, s nem egyenesen együgyűség lenne-e tőle, ha megtartaná azt a törvényt, mely neki ezt megtiltja?

Ilyesmi csakugyan csak jámbor Ferdinándokkal fordulhat elő, akiknek kormányában más jó nem is található, mint csak az istenfélelem, mert nekik pénzük sose sincs, illetőleg csak akkor van, mikor azok iránt kell a hálát gyakorolniuk, akik már nem élnek; mert ők mindenkiben megbíznak, ők rosszat senkiről fel nem tételeznek, mert ők azt hiszik, hogy mások is olyanok mint ők; mert ők mindig csak adni szeretnek, mert azt gondolják, hogy egy uralkodóhoz ez illik; mert ők mindenkit kímélnek, senkit agyon nem dolgoztatnak, s mert ők mindent, ami nekik jár, elengednek. De hogy a végén aztán mégis az sül ki, hogy nemcsak ostobák, hanem még a bűnösök, esküszegők és törvénysértők is ők; hogy ők azok, akik felzavarják mások elől a vizet, mikor inni akarnak, sőt ez egy egész nemzetnek négyszáz éven át még erős meggyőződése is lehessen, melyért kész birokra is menni: az már igazán a komikum netovábbja lenne, ha nem lenne oly siralmasan tragikus.

De ha e hűtlenségek és lázadások nem érték volna is sorban egymást és a királynak „hű magyarjai" ellen nem lehetett volna semmi kifogása, jogosan akkor se vehettük volna zokon ezeket az idegen csapatokat hazánk területén. Igaz, hogy az ország függetlenségének legelemibb követelménye, hogy területére ne lehessen idegen csapatokat hozni, de hogy háború alatt egy független ország területén is lehetnek idegen csapatok, a szövetségeseié, az is éppen oly természetes. De éppen oly természetes az is, hogy ezek az idegen csapatok háború idején egyenesen örvendetesek a független nemzet számára is, mert hiszen őt védik, neki segítenek, az ő sorsát teszik könnyebbé.

De vajon nem volt-e nálunk gyakorlatilag a törökvilág egész másfélszázada alatt háború? Ezek az idegen csapatok nem minket védtek-e s nem szövetségesek, sőt nem egyenesen a mi királyunk csapatai voltak-e s királyaink nem idegen pénzből fizették-e őket a mi javunkra? Igaz, hogy ezekkel az idegen csapatokkal nem mi rendelkeztünk, de hát az a

nemzet se rendelkezhet a szövetségese csapataival, amely független. Ennél mi sem természetesebb, hiszen nem ő, hanem szövetségese fizeti őket. De talán az itt lévő idegen csapatokat mi fizettük?

Miért bántott tehát annyira bennünket, hogy nem is mi rendelkeztünk velük? Aki emiatt azt mondja, hogy akkor inkább ne is védjenek bennünket, nem áruló-e s valójában nem az ellenséggel tart-e? Be is bizonyította ezt minden szabadságharcunk, mert mindegyik a török vagy más idegenek szövetségese volt s a törököket is, ezeket a más idegeneket ilyenkor ők dédelgették. Ilyenkor nem bántotta őket az, hogy ez a nemzet függetlenségével ellenkezik, s nem jutott eszükbe, hogy ez a magyar önérzetet sérti. (Látni fogjuk majd, hogy Rákóczi Ferenc maga jelentette ki egyik francia tisztjéről, hogy ha nem lenne francia, azonnal felakasztatná. A Habsburgok azonban nem egy itt szolgáló német tisztet fejeztettek le, sőt engedték meg még azt is, hogy — legalább is az altiszteket — a magyar hatóságok fejeztessék le.)

Mikor egy nemzet függetlenségére tűrhetetlennek tartjuk, hogy területén idegen csapatok tanyázhassanak, akkor mindig olyan országot kell feltételeznünk, melynek ereje van ahhoz, hogy magát a maga gazdasági erejével és ebből felállított hadseregével megvédje, tehát pénzügyileg is független. Mihelyt ez nincs meg, mihelyt egy ország a maga védelmére más népek gazdasági erejére szorul, akkor az önrendelkezés hiánya, például területén idegen csapatok tartózkodása mindjárt nem felháborító és tűrhetetlen, hanem magától értetődő és a világon a legtermészetesebb dolog. Akkor már tárgyilagos ember nem azon háborodik fel, hogyan lehetnek idegen csapatok az ország területén, hanem azon, hogy hogy lehet ezen felháborodni? Hiszen annál, hogy azokkal a csapatokkal melyeket más fizet, más is rendelkezik, semmi sem természetesebb. Az azonban, hogy egy másik ország költ egy neki idegen ország védelmére, még pedig évszázadokon át és sokkal többet, mint a tőle védett országnak egész bevétele, az már ugyancsak nem természetes.

Szégyen volt ugyan ránk és bántó nemzeti önérzetünkre is az idegen katonaság, de ezt nem avval kell elintéznünk, hogy minden bűnt a jámbor Ferdinándok istenfélelmére hárítunk érte, hanem önmagunkban kellett volna keresnünk és megtalálnunk a hibát: őseinknek a Jagellók alatti állandó széthúzásában és vak önzésében, a mohácsi vész utáni őseink oktalan és egyedül csak a dacból származó ellenzékiségében egy olyan dinasztia ellen, mely ennek ellenére is uralkodónk lett és maradt; a kettős királyválasztásban; a nemzet egy részének a törökkel való cimborálásában s ezáltal a törökvilág megerősítésében és időtartamának is meghosszabbításában; végül a magyar közvélemény évszázadokon át tartó végzetes félrevezetésében, mintha a hűtlenség és a lázadás volna a honszeretet és a hősiesség, a királyhűség és az állam vezetői iránti józan, becsületes tisztelet és engedelmesség pedig szolgai meghunyászkodás, gyávaság és aljas haszonlesés.

Lehet, hogy a török világhatalommal még az egységes, áldozatkész és fegyelmezett magyar nemzet se tudott volna sikeresen szembeszállni s magát megvédelmezni, de annyi bizonyos, hogy egy ilyen magyar nemzet nagyobb gazdasági és erkölcsi erőforrásokkal rendelkezett volna, kevésbé szorult volna rá idegen erőforrásokra s így mind integritását, mind önrendelkezését sokkal jobban meg tudta volna őrizni. Olyan széthúzás, olyan demagógia, olyan fegyelmezetlenség, és a társadalmi osztályok olyan önzése mellett, mint amilyen nálunk volt, ha idegen uralkodóházunk nem lett volna annyira „istenfélő” és „jámbor” és ennek következtében annyira gyámoltalan: rövidlátásunk miatt épp oly török szolgaságba kerültünk és éltünk volna benne századokon át, mint a Balkán népei. Vagy pedig teljesen áldozatává lettünk volna a szomszédos százmilliós szívós, szorgalmas, takarékos, összetartó és fegyelmezett német faj öntudatos terjeszkedési és uralmi vágyának és egyút-

tal a bennünket környező északi és déli szlávok szaporodásának és igénytelenségének. Akkor ma már nem lenne külön Magyarország, sőt még magyar faj is alig.

Ezer szerencsénk, hogy ennyire jámbor és istenfélő és jámborsága miatt türelmes, sőt ha tetszik: tehetetlen uralkodóházat tett a Gondviselés urunkká, melyet — miközben türelme és tehetetlensége miatt mi megmaradtunk — jámborságáért és istenfélelméért az Isten úgy meg is áldott, hogy egész a mi korunkig megtartotta a hatalomban. Milyen szerencsénk, hogy a nyugatot akkor még nem a protestáns Amerika és Anglia és az istentelen Franciaország, hanem az istenfélő Habsburgok képviselték számunkra s ezért nem jártunk úgy, mint a bolsevizmus alatt, mikor a protestáns, illetőleg vallástalan alapon álló nyugatot már nem lelkesítette a kereszteshábórúk szelleme, hanem rideg önzéssel magunkra hagyott bennünket, mert csak a maga védelmére szorítkozott.

Az istenfélő Habsburgok a keresztény Európa ügyévé tették a mi ügyünket, az ő érdemükből egész Európa évtizedeken át értünk harcolt. Ők harcba vitték értünk szinte egész Európa erejét s nem nyugodtak addig, míg csak annak a Magyarországnak, melynek ők addig nem is voltak tulajdonképpeni királyai, hanem csak egy kis roncsának, egész területét vissza nem szerezték, közte még azt az Erdélyt is, melyet „szabadsághősei" szakítottak el tőle, s ezt az integer-teljes országot meg is védték és meg is tartották nekünk mind a külső ellenség, mind nemzetiségeink elszakító törekvéseivel szemben egész addig, míg csak országunk koronája a fejükön volt, s onnan azt — sajnos — nemcsak a nemzetiségek szétfeszítő ereje, hanem a mi „hazafiságunk" is le nem taszította.

Hogy mennyire a farkas és a bárány meséjébe illő képmutatás és a bajban levőnek szorongatott helyzetével való visszaélés, hatalmi túlkapás volt tőlünk, nemcsak a Bethlen korban, hanem bármikor máskor is a területünkön állomásozó idegen csapatok elleni tiltakozás, azt jól láthatjuk a Rákóczi György felkelését megelőző országgyűlések történetéből is.

Annak a kis akkori Csonkamagyarországnak az Adriai tengertől Erdélyig vonuló határán nyolcvannégy végvára volt. (Eszterházy Miklós nádor mondja a végvárak számát ennyinek.) Ezek fenntartásáról, eleséggel és lőszerrel való ellátásáról és őrségük zsoldjáról való gondoskodás a mi népünk kötelessége lett volna. A valóságban a Szlavóniában lévőkről, Győrről és más kisebb várakról a Habsburgok örökös tartományai gondoskodtak, s ők gondoskodtak még a harmincéves háború mondhatatlanul nagy terhei ellenére is. (Világos, hogy emiatt nem oly rendesen, mint egyébként.) A báni végvárakról, továbbá Komáromról, Kanizsáról, illetőleg, mivel az utóbbi ekkor már rég török kézen volt, a környékén lévő és Kanizsa török őrségét féken tartani igyekvő kisebb magyar várakról, az Érsekújvári kerület és a bányavárosok és általában a Felvidék várairól régebben Cseh- és Morvaország és Szilézia gondoskodott, de ezek a harmincéves háború kezdete óta nem fizettek semmit, s így ezek fenntartásának gondja most a magyar rendek nyakába szakadt — volna.

A mi nagyhangú rendjeink azonban, akik 1638-ban, tehát III. Ferdinánd első országgyűlésén, már úgy kezdtek viselkedni, hogy „az 1525. évi rákosi, hatvani napokra emlékeztettek" (Szalay, IV. 579.o.) és akik forradalmi hangon követelték ősi szabadságukat és az idegen csapatok kivezetését, fizetni nem akartak. Ők csak jogaikat jegyezték meg olyan jól és hangoztatták oly erőteljesen, kötelességeikre azonban nem nagyon akartak emlékezni.

Az 1635. évi országgyűlésen előterjesztésében azt mondta a király (még II. Ferdinánd), hogy az 1630-ban megszavazott egy évi dica, melynek beszedését a rendek Amadéra bízták (olyan szabadok voltak tehát, hogy nemcsak tőlük függött, hogy szavaznak-e meg adót vagy nem, s ha megszavaznak, mennyit, hanem még az adóbeszedést is ők intézték), alig

lendített valamit a végvárak ügyén. Részint mert maga a megszavazott adó is rendkívül csekély volt, részint mert még ezt se szedték be, sőt amit már beszedtek, azt se szolgáltatták be teljesen.

Ezzel az üggyel kapcsolatban a Szilágyi történelem ezt mondja: „Az országgyűlésben valóban megvolt a jóakarat, hogy gyökeresen segítsen a bajon. Arra kérte a királyt, hogy a bányák és a harmincadok jövedelmét, továbbá a külföldi segítséget fordítsa a végvárakra. Abból a gondolatból indult ki, melyet Eszterházy is fejtegetett az Udvarhoz küldött felterjesztésében, hogy a végvárak nem volnának olyan siralmas állapotban, ha az Udvar az ország teljes jövedelmét ellátásukra fordítaná. A rendek joggal kértek áldozatot az Udvartól, mert ők is hajlandók voltak áldozatokra. Öt forintot szavaztak meg két évre portánként. Azonkívül elhatározták, hogy a rendes harmincadon felül két éven át félharmincadot szedjenek a harmincadosok és e pótlékot szolgáltassák át a kamarának, a régi végbeli katonák fizetésére. És hozzá még gabonabeli segítséget is ajánlottak."

Mielőtt Millenáris nagy történelmünk e megállapításának bírálatába bocsátkoznánk, nézzük meg előbb, hogyan tartották meg a Szilágyitól annyira megdicsért ekkori magyar rendek azt, amit ígértek, azaz, hogy mennyi lett az ígéretből a valóság. Egyedül ez számít ugyanis, nem pedig a szó.

A most közölt idézet után csak négy lappal hátrább ugyanez a történelem azt írja, hogy a következő országgyűlésen „a király panaszkodott előterjesztésében, hogy a múlt országgyűlésen megszavazott adónak nem volt semmi haszna. A rovók vagy nem szedték be a kivetett járulékokat, vagy nem számoltak be velük. A porták számlálásában is lelkiismeretlenül jártak el; a falvakra, melyek portaszám szerint adózhatnának, takszát vetettek ki tetszésük szerint. Innen van az, hogy a porták száma a közjövedelmek kárára hihetetlenül megfogyott."

Hiába szavazott meg tehát az országgyűlés nagyobb adót. Az, amit befizettek, így se lett több, mert nemcsak az adók megszavazása függött a magyar nemességtől, hanem kivetése és beszedése is a megyék, tehát a köznemesség kezében volt. Így gondoskodni tudtak, és gondoskodtak is róla, hogy a nagyobb adó se legyen több, mint volt a kevesebb, a régi. Mikor egy portára nagyobb adót szavaztak meg, akkor gondoskodtak róla, hogy a porta legyen kevesebb, vagy — a törvény önkéntes megszegésével — nem portánként, hanem egy-egy falura átalányban vetették ki az adót, de természetesen úgy, hogy a porták szerintinél kevesebb jött ki belőle.

De a megszavazott adónak még ezt a töredékét se fizették be, mert például az 1647. évi országgyűlésen, ahol III. Ferdinánd újra panaszkodott, hogy az előbbi országgyűlésen megszavazott adó még most sem folyt be, külön kiemelte, hogy a hátralékok nem annyira a jobbágyoknál, hanem inkább azoknál maradtak, akik az adó beszedésével vannak megbízva. (Szilágyi, VI. 503.o.)

Általában egész történelmünk folyamán újra meg újra megismétlődik az a jelenség, hogy az urak és főurak azt a közpénzt, amelynek kezelésével az országgyűlés megbízta őket, hanyagul kezelik, illetőleg a maguk céljaira használják egész addig, míg csak az országgyűlés nem követeli rajtuk. De még ekkor is csak hónapok, sőt évek múlva lehet rajtuk nagy keservesen megvenni; sokszor csak haláluk után, a hagyatékból. Láttuk ezt már annál az Illésházy Istvánnál is, aki az ország legpénzesebb főura volt, protestáns, később hazafias vezető férfiú s aki úgy szerepel a történelmünkben, mint Rudolf önkényének „áldozata" s hogy az őt ért „igazságtalanság" robbantotta ki Bocskay szabadságharcát.

„Az országgyűlés (az 1638. évi) elhatározta — írja ugyancsak a Szilágyi történelem — a múlt országgyűlésen megszavazott pénz- és gabonabeli adóhátraléknak behajtását." Megtudjuk tehát, hogy nemcsak a pénzt nem fizették be, hanem még a gabonát se. Ezért most új eljárással kísérleteztek. „A felsőmagyarországi részek a dica fizetése és a részleges felkelések helyett arra kötelezik magukat, hogy négyszáz jól felfegyverzett lovast állítanak ki négy forint havi zsolddal az ónodi, szendrői és putnoki végvárak számára. Havi zsoldjuk három részletét a porták (tehát a jobbágyok) fizetik, de a negyedik részletet a földesurak sajátjukból fedezik."

A nyolcvannyolc végvárból tehát háromnak ellátását vállalta el az ország. Követelhetett-e ez az ország függetlenséget és önrendelkezési jogot a maga számára? Pedig még ez is nagy szó volt és újítás számba ment. „Ez intézkedésekben" — írja a Szilágyi — „a nádor eszméinek hatását véljük észrevenni, mert Eszterházy buzdította a nemességet, hogy a magáéból is áldozzon, és ne vessen minden terhet a nyomorult jobbágyra." Tehát még ennyivel is csak úgy tudott hozzájárulni az ország védelméhez, hogy „nagylelkű" volt s maga a nemesség is vállalt terheket.

De hogy ez az „áldozat" is csak mennyit eredményezett, láthatjuk Eszterházy utána következő panaszaiból. „Felvévén — írja — némely földesurak a portákra kivetett pénzt, holmi alkalmatlan emberit szokta expediálni, úgy mint szabadosit, lovasit is és holmi gyermeket." Tehát sok nemes még ebből az „áldozatból" is üzletet csinált a maga számára s egyenesen nyert rajta. Jellemző, hogy egyedül az a félharmincad, amit megszavaztak, hozta meg azt a jövedelmet, amit vártak belőle, mert ezt nem a nemesek fizették, hanem a kereskedők akkor, mikor áruikkal az ország határát elhagyták és mert ennek a pénznek a behajtása nem a nemesség, hanem a harmincadosok hatáskörébe tartozott, akik a kamara, tehát a király alkalmazottjai voltak. Láthatjuk tehát belőle, hogy annak a III. Ferdinándféle „gubernatiónak" még se egyedül az istenfélelem volt az érdeme s „jámborsága" ellenére azért még a pénzbehajtáshoz is jobban értett és ott nagyobb rendet tudott tartani, mint a mi nagyhangú nemességünk. Úgy látszik, hazafias történetírásunk azért haragszik annyira a kamarára s tartja az „önkény" közegének, mert akinek vele volt dolga, nem lophatta szabadon az ország pénzét vagy legalább is ott ezt nem kezelték olyan patriarchalisan, mint a megyénél.

Mivel ez a mód se vált be, az 1649. évi országgyűlésen már „adó helyett katonatartást ajánlottak olyformán, hogy a rendek a tulajdonképpeni magyarországi végek számára, háromezerkilencszáz ember fizetését vállalták el." Ez már kissé több, mint az előbb megajánlott (de becsülettel nem teljesített) négyszáz, de még erre is azt kell mondanunk, hogy furcsa. Ugyanis „egy 1647-es számítás szerint az érsekújvári, győri, Kanizsa elleni és kassai területek várainak tízezer lovasra és nyolcezer gyalogra volt szükségük." (Szilágyi VI. 506.o.)

Az ország tehát a saját végvárai szükségletének csak egy részét vállalja, s elvárja, hogy a többit — pedig ez is csak ígéret illetőleg csak terv volt, nem pedig tényleges fizetés — fedezze a király külföldről, de ugyanakkor megköveteli — még pedig a rákosi vagy hatvani országgyűlés forradalmi hangján — hogy Magyarország területére külföldi katona be ne tegye a lábát, mert Magyarország független ország (melyek területére csak a külföldi pénzt, de nem a katonát szabad behozni). Ha pedig a király ezt a külföldi pénzt nagykeservesen megszerzi ugyan, de csak olyan feltétellel tudja megszerezni, hogy ebből a pénzből ne csak a magyarok, hanem azon nemzet fiai is éljenek, akik adták s ezeket (a saját pénzükért) ne a magyar nemesi tisztek, hanem a saját fajukbeli tisztek vezessék, akkor a magyar király megszegi koronázó esküjét s az aranybulla értelmében magyar alattvalói jogosan fegyvert is foghatnak ellene.

Négyszáz év folyamán hányszor hányták már ezt az „esküszegést” a „jámbor” király szemére azok az őseink, akik valahányszor csak alkalmuk volt rá — pedig de sokszor volt alkalmuk rá! — mindig megszegték a koronázáskor a király iránti hűségre letett esküjüket, mint Bethlen első támadása alkalmával láttuk, még olyankor is, mikor még egy esztendő se telt el királyuk nagy lelkesedéssel való megkoronázása, és az eskü letevése óta! (Diák koromban a katolikus Keszthelyen pedig mindenki azt hitte és beszélte, hogy Ferenc József azért nem tartja meg az esküjét, mert mert a pápa feloldozta alóla. Képzelhetjük, hogy az Egyház és a papság milyen tiszteletével járt együtt ez a hit! Hiszen hiába vívunk ki valamit, mi szegény kisemmizett magyarok, ha a pápa egy szavával tönkre teheti és tönkre is teszi!)

Hogyan pártolta a mi „hazafias” történetírásunk és hazafias történelmi nevelésünk mindig mindenben a magyar nemesség minden képzelhető előjogát a Habsburgokkal szemben! Milyen törvénytelenségnek és a koronázó eskü megszegésének rágalmazta el, ha egy főurat a törvényes ítélet elhangzása előtt letartóztattak, sőt Rákóczi Ferenc esetében még azt is, hogy Longuevalnak, a nem magyar nemesnek, tanúságát elfogadták vele szemben s ennek alapján letartóztatták. Pedig hát nem is szólva arról, hogy egyik (a nemes) ember számára más igazságszolgáltatási jogot alkotni, mint a másik (a nem nemes) számára, merőben ellenkezik a mai gondolkodással. A ma annyit hangoztatott egyenlőség elve alapján tulajdonképpen mint modernséget, felvilágosultságot és igazságszeretetet egyenesen dicsérnünk kellene uralkodóink effajta tetteit, mert hiszen ma már általánosan elfogadott igazság, hogy a középkor minden fogyatékosságának, „sötétségének” úgyszólván egyedül a nemesi kiváltságok elburjánzása volt az oka. Ez nálunk talán még nagyobb volt, mint más államokban. Éppen ezek tették lehetetlenné, hogy igazi igazságosság uralkodhassék a társadalomban. Nálunk azonban senki se a nagy jót nézte, hanem csak a kicsit: a magyar alkotmánynak olyan dologban is a legszigorúbb megtartását, ami igazságtalanság, maradiság volt és akadályozta az ország haladását és fejlődését.

De ha a mi társadalmunk eljut is ahhoz, hogy végre feláldozza és ne védje ezeket az igazságtalan kiváltságokat, mint igazi forradalmár, akkor is csak a gyűlölet alapján tudja megtenni. Ha nem a Habsburgokban vagy nemcsak a Habsburgokban keresi minden bajunk okát és forrását, akkor a nemességben találja meg, illetőleg a nemességben is. Akkor a király mellett minden baj szülőjének a nemesi, a kizsákmányoló osztály önzését, dölyfét, kegyetlenségét, kapzsiságát, lelkiismeretlenségét, találja s ez ellen szít gyűlöletet, ezt rágalmazza éppúgy, vagy még jobban, mint a Habsburgokat. Akkor egyszerre az a baj, hogy ezek ketten összeszűrték a levet. Összefogtak egymással, a kizsákmányoltak a jobbágyok ellen. Pedig hát mindenki, aki csak egy cseppet is járatos a történelemben, tudja, hogy az újkori királyság — éppen ellenkezőleg — a jobbágysággal és a városi polgársággal szövetkezett a nemesség uralma ellen, tehát az alsó társadalmi osztályok fejlődését, jólétét mozdította elő.

Akit nem a mesterséges és egyenesen kötelezőnek tanított gyűlölet, hanem a tárgyilagos elfogulatlanság vezet, az azt is tudja, hogy lehetetlenség hogy minden nemes gonosz, elvetemült és önző legyen, s minden városi polgár, jobbágy, vagy munkás nemeslelkű és önzetlen. A tárgyilagos ember tudja, hogy az ember az, aki önző és kíméletlen, nem pedig a nemes vagy a kapitalista és az ember az, aki jó és nemeslelkű is egyúttal, nem pedig csak a szegény ember, a jobbágy vagy munkás. Ha tehát azt látjuk, hogy a magyar nemesség önző volt az ország terheinek a királyra való hárításában, akkor egészen bizonyosra vehetjük, hogy a jobbágy is éppen ilyen önző lett volna az ő helyében, mert hiszen nem azért önző a nemes, mert nemes, hanem azért, mert ember, s a jobbágy is épp úgy ember, mint ő.

Igaz, maga a nemesi mivolt is fejleszthet ki tulajdonságokat, olyanokat, melyek nem átlag emberi, hanem inkább nemesi tulajdonságok: dölyföt, az elbizakodottságot, féktelenséget, élvezetvágyat, kíméletlenséget, uralomvágyat, de ne feledjük, hogy ugyanígy vagyunk a szegénység és elnyomottság állapotával is, melynek viszont a szolgalelkűség, sunyiság, alattomosság, lopásra és hazudozásra való hajlam, általában az ember állati részének túltengése a szokásos velejárója, s ne feledjük azt se, hogy ahogyan a gazdagságnak és jólétnek a műveltség, a szegénységnek a műveletlenség a természetes ismertetőjele és hogy a művelt ember átlagban véve nem annyira rabja szenvedélyeinek, mint a műveletlen.

Ahogy kétségtelen, hogy nem minden szegény alattomos, iszákos, szolgalelkű vagy tolvaj, épp úgy nemcsak okoskodásból, hanem tapasztalatból is tudja mindenki, hogy a gazdagok vagy főrangúak se mind dölyfösek, vagy gátlástalan élvezetvágyók. Egészen kétségtelen tehát, hogy nemcsak a magyar múlt mulasztásaiért vagy bűneiért se kárhoztathatjuk csak a nemességet. Nem tehetjük fel, hogy csak ő volt gonosz vagy önző, a jobbágyaik nem és ha a jobbágyok kezébe lett volna letéve az ország sorsának intézése, akkor nem találnánk olyan önzést, mint így találunk.

Éppen ellenkezőleg: egészen nyíltan kimondhatjuk, hogy akkor még sokkal több önzést találnánk, mert akkor nem a jobbágyok vagy munkások vezették volna az államot, hanem a jobbágyság vagy munkásság kolomposai, azok pedig a nemesség és a munkaadók, a gazdagok, a kapitalisták megrágalmazásával, és meggyűlöltetésével kerítették volna kezükbe a hatalmat.

Ezek az emberek feltétlenül rosszabbak nemcsak a kapitalistáknál és nemeseknél, hanem még a munkásoknál és a jobbágyok átlagánál is. Hiszen a tömegeknek való hízelgéssel, a gyűlölet szításával, a kiváltságos osztályok elleni lázítással, azok megrágalmazásával jutnak uralomra. Így az ország vezetése azok kezébe kerül, kik úgy beszélnek, mintha minden kiváltságos vagy gazdag szükségképpen gonosz és minden jobbágy vagy munkás szükségképpen nemeslelkű és jó ember lenne. Ezek hízelegnek a tömegeknek csak azért, mert az egyszerű emberek többséget alkotnak, s így ha sikerül őket megvadítani, szükségképpen a hatalom birtokosai lesznek azok, akik élükre álltak. A hízelgő ember azonban sose ok nélkül, sose ingyen hízeleg.

A hízelgő egész élete önzés, világos tehát, hogy a társadalom salakja. Ha aztán hozzávesszük még, hogy a hízelgés mellett mindig gyűlöletre is uszít azok ellen, akikkel szemben a tömegeknek hízeleg, a gyűlölet pedig lényegében egyenlő a háborúval, a tömeggyilkossággal, tehát a legállatiasabb emberi bűnnel, akkor már tisztában is vagyunk azzal, kik azok, akik nem a magyarság, nem a magyar társadalom, nem átlag az ember, hanem csak a nemesség, csak a gazdagok bűneiről tudnak a jelenben és a magyar történelmi múltban egyaránt.

Nem a nemesi, hanem az emberi önzés számlájára kell tehát írnunk azt is, hogy a mi jó őseink természetesen annak a 3900 embernek fizetését is, melyet az 1649. évi országgyűlésen megajánlottak, csak úgy vagy még úgy se adták meg, mint ahogyan az 1638-ban megajánlott négyszáz lovas kiállítását teljesítették. Az 1655. évi országgyűlés még papíron is már csak 1900 katona zsoldját szavazta meg, tehát most már még az előbbinek is csak gyenge felét. Pedig hát még az előbbi 3900 se fedezte a szükségletnek még egynegyedét sem. De emellett persze ez az országgyűlés is nagy hangon emlegette a nemzet sérelmeit, követelte az idegen katonáknak az országból való azonnali eltávolítását, sőt még annak a gyanújának is hangot adott, hogy az udvar a német birodalmi segélyt talán nem is fordítja a végvárak fenntartására, hanem saját céljaira költi el.

Pedig a harmincéves háború tartama alatt a Német Birodalom a török segélyt egyáltalán nem is fizette s a mi őseink egy csepp jóakarattal maguktól is láthatták volna, hogy addig, míg ez a nagy háború tartott, szó se lehetett arról, hogy az amúgy is túlságosan igénybe vett és rémesen elpusztított Német Birodalom a magyarokat, tehát idegeneket, segítsen. A westfáliai béke megkötése után pedig a Birodalom még évtizedek múlva se tudta kiheverni azt a pusztulást és iszonyú sebeket, melyeket a harminc éven át dúló háború vadsága ütött rajta.

Nálunk azonban ezt nem akarták tudni. Itt azt hitték, hogy az udvar költi el a nekünk járó pénzt. Pedig hát láttuk már, hogy még akkor is, mikor nem volt elpusztulva, milyen keservesen, milyen hiányosan és rendetlenül fizette ezeket a pénzeket Németország. S ezen elsősorban éppen nekünk nem lett volna szabad csodálkoznunk, hiszen éppen most láttuk, hogy még mi is csak hogyan fizettük azokat a pénzeket, amelyeket önmagunk szavaztunk meg önmagunk védelmére s mely egyébként is csak egy töredéke volt annak, amire szükség lett volna. Vajon lehetett volna-e valaha a mi őseinktől Németország védelmére pénzt kivasalni s ha igen, vajon ezt milyen pontossággal fizettük volna?

Ami pedig a rendeknek az 1634-35. évi országgyűlésen kifejezett azt az óhaját illeti, hogy a király egész Magyarországból származó jövedelmét, tehát ne csak a megszavazott adót, hanem a bányák és harmincadok jövedelmét is fordítsa a végvári katonaság fizetésére, s akkor mindjárt kevesebb külföldi segélyre lesz az országnak szüksége, egyenesen szemtelennek kell nyilvánítanunk annak ellenére, hogy mint láttuk, még Eszterházy, az aulikus magyar, is magáévá tette, sőt egy ezt tartalmazó felterjesztést is intézett az udvarhoz. Pedig hát láttuk, hogy az udvarhoz való ragaszkodásban Eszterházy még Pázmányon is messze túltett, mert Pázmány (legalább akkor, mikor Rákóczi Györgynek írt!) magyar szempontból szükségesnek tartotta a különálló Erdélyt, Eszterházy azonban mindig nyíltan hirdette, hogy az erdélyi állítólagos szabadsághősök közönséges hazaárulók.

Olyan tanulság ez, hogy nem mehetünk el mellette szó nélkül. Közvéleményünk ugyanis azt hiszi, hogy az, aki ma szabadsághőseinket nem tiszteli, hajdan pedig akkor, mikor kibontották a zászlót „a szabadság védelmére", nem állt melléjük, az a hazaáruló. (Gondolhatjuk hát, milyen magyarok lehettek azok, akik nemcsak melléjük nem álltak, hanem egyenesen fegyvert ragadtak a király mellett, ellenük!) Azt állítják, hogy ezeket más nem vezethette, mint csak az aljas érdek. Eszterházy azonban nemcsak Rákóczi György mellé nem állt, mikor állítólag a magyar szabadság védelmére zászlait kibontotta, hanem rögtön fegyvert ragadott ellene, még pedig a honfoglaló Salamon nemzetségből származó szíve egész hevével és melegével. Pedig róla mindenki tudja, aki egyéniségét csak egy cseppet is ismeri, hogy a legigazabb hazaszerető magyarok közül való volt.

De aki ezt eddig nem tudta s elfogultsága miatt nem is lehetett vele elhitetni (pedig láttuk már, hogy a magyar múlt minden híres magyar hőse és jellegzetes magyarja Habsburgpárti volt, tehát amit Eszterházyval kapcsolatban állítunk, nem kivétel, hanem ez a szabály most Eszterházy e felterjesztését látva, neki is el kell hinnie. Eszterházy annyira magyar volt, hogy az Udvarral szemben még szemtelenségre is vetemedett. Nemcsak talpnyaló nem volt, hanem a fajtájához való túlságos ragaszkodásában még ő is igazságtalan volt a jámbor és istenfélő III. Ferdinándhoz. Pedig láttuk már, hogy őbenne az áldozatkészség is nagyobb volt, mint kortársaiban, mert csak az imént idéztük a Szilágyi történelem azt a megállapítását, hogy ő a magyar nemességet arra is ösztönözte, hogy maga is vállaljon a haza érdekében terheket, ne pedig mindent a nyomorult jobbágyságtól várjon.

Hogy a király az ország egész jövedelmét — azt is, amit a bányák és a harmincadok hoznak — fordítsa a végvárak fenntartására, egyenesen szemtelen kívánságnak neveztük az

imént. Megokoljuk, miért. III. Ferdinánd idejében az államok jövedelmeivel az országgyűlések megszavazta adó kivételével (később, a XVIII. század folyamán még ezt se véve ki!), teljesen az uralkodók rendelkeztek minden országban és az állami bevételeknek legkevesebb egyharmadát, de voltak esetek, idők és országok, ahol egyenesen 70-80 %-át, önmagukra költötték el. Ezért tudtak a XVIII. század Németországának sokszor egészen apró kis országok felett uralkodó fejedelmei (például Bajorországban, Szászországban és Würtenbergben) olyan világraszólóan költséges építkezéseket végeztetni. (Mikor például a török kiűzése után a svábokat hazánkba betelepítették, a telepítőknek még azért is fizetniük kellett az illetékes német fejedelmeknek, hogy e telepeseket országukból kieresztették.)

Az összes árpádházi és vegyesházbeli királyok alatt, tehát 500, sőt ha a fejedelmek korát is számítjuk, 600 éven át a bányák bevétele és a harmincadok jövedelme mindig a magyar királyoké volt, nem pedig az országé. Az udvartartásra ment, nem pedig az ország szükségleteire. Bethlen Gábor, Rákóczi György és minden erdélyi fejedelem (természetesen még a tehetetlen Apaffi is), teljesen szabadon rendelkezett az erdélyi és máramarosi bányák jövedelmeivel és a harmincadok bevételeivel. Ezek hovafordításáról sose kellett az országnak beszámolniuk. Láttuk, hogy e nagy erdélyi fejedelmek még az ország egész külkereskedelmével is maguk rendelkeztek s az áruk forgalmát és áralakulását is úgy irányították, ahogyan az ő magánüzletük kívánta. De a pénzverés is tisztán a fejedelmek joga volt Erdélyben is és mindenütt s a fejedelmek ebből is nagy jövedelemre tettek szert, még pedig nem az ország, hanem a maguk hasznára, sőt a pénz állandó hígításával, a felhasznált nemesfém mind nagyobb csökkentésével, az országnak egyenesen kárára.

Láttuk, micsoda fényt fejtett ki Bethlen Gábor, mikor királlyá választották s mikor fogadta a magyar főurak hódoló kézcsókját, vagy mikor a meg nem kapott Habsburg-lány helyett Brandenburgi Katalinnal ülte meg menyegzőjét; de akkor is, mikor első feleségét, az egyszerű, köznemesi származású Károlyi Zsuzsannát temette. Mikor II. Ferdinándnál lépett fel kérőként, akkor is mennyire hangsúlyozta, hogy van őneki bőven annyija, hogy bármely főherceg leányt rangjához illően eltarthasson.

De ha e kor uralkodói nem voltak Mátyás királyok vagy Bethlen Gáborok s nem akarták fényűzésükkel elkápráztatni a világot (mint ahogyan a Habsburgok sose akarták, hiszen jámborok és istenfélők voltak), erre a nagy, országunk bevételének egyharmadát kitevő jövedelemre akkor is rá voltak szorulva. Egyelőre nem említünk itt mást, mint csak azt, hogy a Habsburgok például egész életüket egyik országból a másikba való utazással töltötték, s akkor nagy kísérettel volt szokás és a gyenge közbiztonság és a dölyfös oligarchák korában nem is volt tanácsos másként utazni. A mi királyunk például nem jöhetett a pozsonyi országgyűlésre száz lovassal akkor, mikor nem egy magyar főúr hatszázzal ment. Ha emiatt a mi királyunk állandóan nem is több, mint csak ezer lovast tartott s ezek hópénzét csak tíz forintban számoljuk, ezeknek csak zsoldjuk még így is évi 120 ezer forint; ugyanannyi, mint ugyanezen időben Magyarország egész évi adója lett volna, ha befolyt volna. Pedig hát utazás közben mindent királyilag, sőt császárilag is kellett fizetni s az udvartartás költségei a testőrök zsoldjának kifizetésével még bizonyára nincsenek elintézve, sőt ez annak csak egyik tételét teszi. Látjuk tehát, hogy nem volt semmi szükség pazarlásra vagy dőzsölésre, hogy a Habsburg király magára (udvarára) évente fél vagy akár egymilliót elköltsön, ez pedig akkor egy közepes nagyságú ország egész jövedelmét jelentette. Így aztán könnyű megérteni, miért voltak a Habsburgok mindig pénzzavarban (ugyanezen ok miatt még a pápák is majdnem mindig abban voltak). Hogy erről akkor a megszokott, hogy ne mondjam: kötelező királyi, császári vagy pápai fényről valamelyik király vagy pápa lemondjon, teljes képtelenség volt. Nem is mondott le róla még az az V. Szent Pius sem, aki a bíbor-bársony ruha alatt szeges vezeklő övet hordott a derekán.

Már e pár megjegyzésből is eléggé láthatjuk, mennyire képtelen, sőt szemtelen volt a magyar országgyűlésnek, sőt magának Eszterházynak is a kívánsága, hogy ha a király minden Magyarországból származó jövedelmét a végekre költené, sokkal kevésbé lenne szükség a külföldi segélyekre, tehát az ország önrendelkezési jogának megcsorbítására. Mivel ezt természetesen nem úgy értették, hogy a mi királyunk járjon darócban és kíséret nélkül (mert ilyen kívánság akkor senkinek se jutott eszébe, de különösen nem azoknak a magyar nemeseknek, akik ha felöltöztek, mindig egy egész vagyont vettek magukra s ha a vagyonukból telt, valóságos hadsereggel vették magukat körül, ha ünnepélyes ügyben utaztak), hanem úgy, hogy a Habsburg király és udvara eltartásához Magyarország ne járuljon hozzá, hanem erről teljesen egyéb országai legyenek kénytelenek gondoskodni. Ez igazságtalanság és Ausztriának részünkről való kizsákmányolása lett volna (mely csak akkor lett volna lehetséges, ha Ausztria nálunk gyengébb lett volna s így rá tudtuk volna kényszeríteni), de a nemzetre is óriási kárral járt volna, mert az udvart még idegenebbé tette volna s ott a magyar nemzeti érdekeket még jobban háttérbe szorította volna.

Képtelen kívánság, hogy Magyarországban a király mondjon le minden olyan jogáról, mely jövedelemmel jár, hogy Magyarországon (de természetesen csak itt) a királynak csak kötelességei legyenek és csak kiadásai. Gondoskodjék (hiszen megesküdött rá!) a végvárak fenntartásáról és őrségei fizetéséről, de gondoskodjék a török elleni támadó hadjárat megszervezéséről és költségei előteremtéséről is, hogy az országot felszabadíthassa. (Hiszen azért választottuk meg.) S mindezt akkor tegye, mikor az ország maga alig hajlandó valamit áldozni s amit áldoz, azt is csak a vagyontalanok, a jobbágyok áldozzák s a magyar király mindezt tegye anélkül, hogy Magyarországból egy fillér jövedelme lenne (hiszen egyéb országaiból úgy is van elég jövedelme!).

Igazán eszményi állapot! Egy ország, mely azért társul más országokkal és azért választ magának velük közös királyt, hogy királyát azok eltartsák helyette! Pedig hát még csak értelme se volt az ilyen eszményi állapotnak. Ezt az eszmét ugyanis azért vetették fel a mi bölcs őseink, hogy az ország jövedelmei itthon maradjanak; hogy ne szoruljunk rá az idegen pénzre s így függetlenségünk és önrendelkezési jogunk megmaradjon. De vajon lehet-e független és önrendelkező az az ország, mely a végvárait maga tartja ugyan fenn és önerejéből űzi ugyan ki földjéről az ellenséget (pedig teljesen a magunk erejéből még ez esetben sem tudtuk volna fenntartani végvárainkat, annál kevésbé tudtuk volna hazánkat a török alól felszabadítani. Hiszen a török elleni offenzívára még Mátyás király se mert vállalkozni), de viszont a királyát mások tartják el helyette s így annak minden tanácsadója és egész udvara idegen? Ez a rendszer egyenesen lehetetlenné tette volna, hogy a király Magyarországban lakhasson, mert azt már csak igazán nem kívánhattuk volna, hogy udvarát ne csak idegenek fizessék, hanem hogy azt, amit fizetnek neki, még Magyarországon is költse el.

Tudjuk, hogy Magyarország III. Ferdinánd korában azért nem lehetett független, mert mások fizettek helyette. Hát akkor talán nem mások fizettek volna helyettünk, ha nem a végvárakra és a hadseregre, hanem helyette olyan udvartartásra fizettek volna helyettünk, melyet nekünk lett volna kötelességünk fenntartani? Az új terv nemcsak egyre ment volna a régi állapottal, hanem még rosszabbat eredményezett volna. A végvárakra pénzt kérni idegenektől legalább nem nevetséges ugyanis, mert ebben a nemzetet támogatni keresztény szeretet volt. A német birodalmi rendek mindig így fogták fel a dolgot s a segélyt ilyen címen és ilyen néven adták. Ez a keresztény összetartásról való tanúságtétel volt, sőt legalább közvetve a külföld érdeke is, mert a maga határaitól is távoltartotta vele a török veszedelmet. De az, hogy a magyar király udvartartását más nemzetek fizessék, nevetséges

kívánság, és a magyar nemzetre sokkal megszégyenítőbb, mint amilyen a török segély elfogadása, sőt kérése volt.

Lehet, hogy valaki erre azt feleli, hogy Eszterházy és az országgyűlések nem így értették a dolgot, hanem úgy, hogy őfelsége egyszerűsítse udvartartását oly fokban, hogy elég legyen rája az a bevétel, ami e címen egyéb országaiból megilleti. A nehézség azonban ezzel sincs kiküszöbölve. Mert ha a király nem kér is kárpótlást egyéb országaitól az udvartartás magyarországi bevételeinek elmaradásáért, hanem ezt takarékosságával ellensúlyozza, akkor is megmaradna az a lehetetlen és Magyarország önérzetére rendkívül sértő állapot, hogy a királyát mások tartják el helyette; ő annak eltartásához semmivel se járul hozzá. Ha ugyanis a király egyszerűsíti udvartartását, annak hasznát egyéb alattvalói is látni akarják s nem tűrhetik azt, hogy a takarékosság előnyeit csak Magyarország élvezze. Így is csak igazságtalan helyzet állna be ugyanis, mert királyunk többi országai így is nagyobb terhet viselnének, mint mi. A királyi udvarban nekünk akkor se maradt volna semmi keresni valónk s mi ott befolyásunkat így is teljesen elvesztettük volna. Pedig ne feledjük, hogy régente az uralkodóknak és udvaruknak nagyobb befolyásuk volt az államuk életére, mint jelenleg. Akinek a XVII. században az udvarban nem volt befolyása, annak az állam életében és a közéletben sem volt befolyása.

Aztán olyan kívánsággal, hogy a király legyen egyszerűbb és igényei legyenek szerényebbek, minden nép nagyobb joggal állhatott volna elő, mint mi. Eddig is hoztunk már fel rá elég érvet és ezután is még hozunk, hogy ezek az istenfélő Habsburgok milyen igénytelen egyszerűségben éltek a maguk személyét illetőleg s gyermekeiket is milyen igénytelenségben, sőt sok tekintetben egyenesen szegénységben nevelték. Udvartartásuk mégis iszonyú összegeket emésztett fel. Nemcsak más uralkodóknál, hanem bizony a Habsburgoknál is az állam bevételeinek körülbelül egyharmada az udvartartásra ment. Az állam bevétele akkor még igen kevés volt, kivált a Habsburgok alatt, akik kereskedéssel, üzletekkel nem foglalkoztak.

Világos, hogy azokat az összegeket, melyeket az udvartartás elnyel, sokkal jobb lett volna a közjólét, közegészségügy és a közoktatás fejlesztésére fordítani, de hogy ez még az istenfélő Habsburgok alatt se történt meg, ezt csak az hányhatja szemükre, akiből a történelmi érzék teljesen hiányzik. Akkor az emberek közoktatást, közegészségügyet még nem is ismertek s arra, ami nem is volt, a Habsburgok se költhették az állam jövedelmeit. Azt kívánni viszont, hogy ők már a XVII. században is olyan okosak legyenek és olyan felvilágosultan gondolkodjanak, mint a XX. század mai embere, lehetetlen kívánság.

De ha a Habsburgokban még ez a korukat megelőző bölcsesség meg is lett volna, akkor se mondhattak volna le az udvartartás költségeiről. Abban a korban, mely olyan fontosnak tartotta a külső fényt és pompát s melyben mindenki eszerint igazodott, a Habsburgok e téren való különcködése csak azt eredményezte volna, hogy elvesztették volna tekintélyüket s vele együtt hamarosan hatalmukat is. Azt, hogy az ő udvartartásuk költségei inkább a szegénység megsegítésére menjenek, még oly jámbor uralkodók is, mint II. Ferdinánd, I. Lipót és V. Ferdinánd, csak úgy tehették volna meg, hogy ha egyúttal le is mondtak volna és kolostorba vonultak volna. De az a pénz, ami az udvartartásra kellett, akkor se a szegénységnek jutott volna, hanem — utódaik udvartartására.

Láttuk, hogy az udvartartásra költött pénz legnagyobb része azoknak a lovasoknak fizetésére ment, akik az uralkodó kíséretét alkották. Láttuk, hogy Bethlen 2000 lovas kíséretében vonult fel a besztercebányai országgyűlésre. Bethlennek és Rákóczi Györgynek több száz, Thökölynek és Rákóczi Ferencnek, mivel ők állandóan háborút viseltek, több ezer lovasból állt a testőrségük. Rákóczi Ferenc kurucainak talán egyharmada — s természetesen

a java, azok, akiknek a legszebb ruhájuk volt, legjobb lovaik voltak, legszebb szerszámaik és legjobb fizetésük — a fejedelem testőrségéből állt. Világos, hogy ha a parvönü fejedelmek így pompáztak, akkor a római császár se jelenhetett meg gebékre ültetett tíz főnyi kísérettel.

Aki itt arra gondol, hogy a Habsburg császárnak példát kellett volna adnia s az egyszerűség fényűzését éppen ő engedhette volna meg magának legjobban, mert ő fény nélkül is császár volt s pompára elsősorban a parvönüknek van szükségük, azt figyelmeztetjük arra, hogy ezekben a régi évszázadokban a nagy kíséret nemcsak fényűzés volt, hanem biztonsági intézkedés is. A kíséret nélkül vagy igen kis kísérettel utazó császárt minduntalan rablólovagok kerítették volna hatalmukba, magukkal hurcolták volna bevehetetlen váraikba, éveken át ott tartották volna, míg csak ki nem zsarolták volna családjától és az országgyűléstől azt az összeget, melyet akartak s melléje természetesen a büntetlenséget is. De milyen anarchia lett volna az országban addig, míg az uralkodó fogságban volt s nem túlságosan is drága takarékosság lett volna-e ez?

Pedig hogy ez az eshetőség mennyire nemcsak elméleti, látjuk majd a Wesselényi összeesküvés történetéből, melynek tervei között Lipót császárnak vadászat közbeni elfogása és Kasza várába való szállítása is ott volt. Tudjuk, hogy Rákóczi kurucainak is kedves terve volt, hogy Lipótot elfogják. Zsigmond császárt tényleg is elfogták és lecsukták magyar alattvalói. Ez a Habsburgokkal is megtörténhetett volna a magyar országgyűléseken, ha oda szerény kísérettel jöttek volna, hiszen az ott megjelent fényűző magyar főurak kísérete összeadva többezer főt kitett. Emiatt a magyar országgyűléseken a Habsburgok számára egy-egy leutazás mindig belekerült vagy százezer forintba, tehát Magyarország egész évi adójába. Míg ezt elő nem teremtették, nem tarthattak országgyűlést. (Ha más nem, ez a nagy költség egymaga is megmagyarázza, miért húzódoztak az országgyűlés összehívásától.)

Lehetetlenség volt, hogy a Habsburgoknak, mint római császároknak és az egész kereszténység világi fejeinek udvara kisebb és egyszerűbb legyen, mint az erdélyi fejedelmeké, vagy akár a francia királyoké (pedig ez utóbbiakénál sokkal egyszerűbb volt). A német birodalmi gyűlésre a császár nem vonulhatott fel kisebb kísérettel, mint a dúsgazdag és fényűző német választófejedelmek, az ő alattvalói. Akkori királyaink lemondhattak volna a fényről, de csak a kolostorban. Addig, míg császárok és királyok voltak s addig, míg azoknak meg is akartak maradni, nem mondhattak le róla. A római császár nem vonulhatott fel 50 gebével a magyar országgyűlésre, ahol a lovasok százai élén olyan főurak várták, akiken a ruha is, melybe öltöztek, többet ért, mint egy nagy uradalom.

A Habsburgok tehát minden más uralkodónál jobban rá voltak kényszerítve az udvartartás nagy költségeire, a fényűzést tehát nekik hányhatjuk legkevésbé szemükre. Nemcsak a minden más uralkodónál magasabb rangjuk miatt igaz ez, hanem egészen sajátos viszonyaik miatt is. Náluk e tekintetben a költekezés nem fényűzés volt, hanem szükségszerűség. Akkora, olyan nagy területen szétszórt és olyan sok, többé-kevésbé önálló államból állt ugyanis birodalmuk, mint semmiféle más uralkodóé. Minden tartományuknak önkormányzata volt, mindegyikben évente tartománygyűlések voltak s mindegyikben elvárták, hogy maga a császár nyissa meg s legalább ilyenkor alattvalói körében megjelenjék.

Azért ennek a kornak Habsburgjai szinte állandóan utaztak. Hol a német birodalmi gyűlésre, hol a magyar országgyűlésre, hol Prágába, hol Németalföldre, hol Lombardiába, hol Elzászba, hol Tirolba, hol Stájerba, hol Sziléziába. Mivel pedig több száz főnyi lovas kíséret nélkül (akik természetesen nem ülhettek gebéken, nem lehettek rongyos ruhában, hanem mindenüknek fényesnek kellett lennie) nem mehettek, előtte mindig elő kellett te-

remteniük azt a tíz- harminc- vagy százezer forintot, amibe mindez került. Így aztán nem azon csodálkozunk, hogy miért voltak mindig pénzzavarban, hanem azon, hogy honnan tudták mégis mindezt előteremteni.

Ez az udvari fényűzés tehát nem pazarlás volt, hanem szükségszerűség. S nem is csak az uralkodó javára volt, hanem a népére is. Akkor ugyanis nem lévén még rendőrség vagy csendőrség, de még állandó hadsereg sem, az uralkodók testőrsége és fegyveres kísérete volt az egyetlen állandó rendfenntartó szerv és fegyveres hatalom, mely a törvényt, közrendet, és erkölcsöt védte. De emellett ünnepet is vitt a nép életébe. Nemcsak a római tömeg kívánt „pánem et circenses”-t. A későbbi (és a mai) tömegnek is kell cirkusz a kenyér mellé. Például a művelt angolok hogy élvezik még ma is királyuk fényes udvartartását! Ahol az uralkodó fényes udvarával, csillogó testőreivel, zászlók lobogása és zenekíséret mellett megjelent, ünnep volt a tömegek számára. Gyönyörködtette őket és elkápráztatta szemüket. Egész életükre szóló élmény volt. De a tekintélytiszteletet is növelte. Akkor ugyanis még senkinek se jutott eszébe, hogy ezt irigy szemmel nézze. Akkor még ezt csak bámulták és élvezték.

Láthatjuk mindebből, hogy ha a Habsburgok udvartartásának költségeit helyettünk egyéb országok viselték volna, nem egy egészen jelentéktelen részletkérdésben, hanem nagyon is fontos dologban tűnt volna el a magyar befolyás. Mivel a külsőségek hatnak ránk és ez a régi, a maiaknál még naivabb tömegekre még jobban állt, a közéletnek egy igen fontos részéből tűnt volna el teljesen a magyar jelleg, ami gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a magyar nincs, nem számít. A magyar ez esetben még kevesebbet jelentett volna a Habsburgok birodalmának közéletében, mint akkor, ha csak a végvárak fenntartásában szorult volna rá a birodalom egyéb népeire. Ugyanis így legalább királya neki is volt, mert voltak bányái és volt külkereskedelme, melynek jövedelmei lehetővé tették számára, hogy eltarthassa.

Ezért voltak az udvarban magyar apródok, magyar udvarhölgyek, magyar kamarások, magyar szolgálattevők, magyar ügyiratintézők, magyar kancellária, sőt Mária Teréziának már külön magyar testőrsége is. Csak nem úgy értették a szelíd célozgatók, hogy ezeket is mind a csehek és osztrákok fizessék? Még gondolatnak is képtelenség. Ha pedig ez a lehetetlen kívánság mégis valósággá lett volna, Magyarország függetlensége csak akkor szűnt volna meg igazán.

Ha pedig valaki érveinkre azt feleli, hogy ő magát az udvartartást, magát a fényt és csillogást, a sok külsőséget és etikettet tartja feleslegesnek, sőt butaságnak, s ezért Eszterházy és őseink megjegyzését nagyon is okosnak tartja, azt feleljük neki, hogy igaza lenne, ha a XX. századot nem cserélné össze a XVII. századdal. Ez a csere azonban a történelmi érzék teljes hiányát jelenti. Mivel őseink és Eszterházy nem a XX., hanem a XVII. század emberei voltak, ők nem a fényt és a külsőségeket tartották feleslegesnek. Nem okosak és haladó szelleműek voltak ők tehát, hanem csak önzők.

Őseink és köztük Eszterházy is annyira nem tartották butaságnak a fényt és a külsőséget, hogy ők maguk csupa szertartásosság, csupa külsőség, csupa csillogás voltak. Nem elvi okokból, nem az egyszerűség szeretete miatt kívánták ők, hogy a király a magyar bányák és harmincadok jövedelmét ne udvartartására, hanem a végvárakra fordítsa, hanem önzésből. Azért, hogy a maguk adómentességét tovább is fenntarthassák s emellett jobbágyaikat se terheljék meg annyira, hogy nekik már ne is tudjanak dolgozni.

Aki bővebben tanulmányozta a régi viszonyokat, észrevehette — de a tőlünk itt már közölt adatokból is láthatta mindenki — hogy a régi világban egy főtiszt és egy előkelőbb nemes még a királyt is mindig meghívta a maga vagy lánya esküvőjére, apja vagy felesége

temetésére. Ilyenkor a király mindig képviselőt, az esküvőre pedig még nászajándékot is küldött. Ez akkor így volt szokás és így illett vagy legalábbis a mi királyaink így csinálták. Már most képzeljük el, hogy csak ez maga micsoda pénzbe került királyunknak minden évben! Hány nevesebb lakodalom, temetés, hivatali beiktatás volt minden évben hazánkban, a német birodalomban, Ausztriában, Stájerban, Cseh- és Morvaországban, Sziléziában, Erdélyben, Németalföldön, Lombardiában! De — legalább is ha fejedelmi családokról és egyes különösen előkelő főnemesekről volt szó — királyaink számára ez a kötelesség még a külföldi országokat illetőleg is fennállt. Ha az egyes uralkodóházak akkor még szokásban volt tíz-tizenöt gyereke közül egy-egy férjhez ment vagy megházasodott, mindig képviselőt és vele ajándékot kellett küldeni; ha egy-egy meghalt közülük, mindig képviseltetnie kellett ott magát a császárnak a temetésen.

Az egyszerűbb nemesi családokhoz, katonatisztekhez vagy érdemesebb tisztviselőkhöz csak egy-egy képviselő ment ilyenkor a császár nevében s csak vagy 100-200 dénáros ajándék, de hát e képviselők útiköltségét is a királynak kellett fizetnie és természetesen királyosan, mert nem krajcároskodhatott mellette. A sok 100-200 dénár is tízezrekre ment. De fejedelmi családoknál és magas méltóságoknál az ajándéknak is fejedelminek kellett lennie és már nem követet, hanem követséget kellett küldeni, még pedig olyat, hogy fényesebb legyen és értékesebb ajándékot vigyen, mint a kisebb fejedelmek követségei. A császár nem képviseltethette ott magát kisebb és egyszerűbb követséggel s nem küldhetett kisebb értékű ajándékot, mint az erdélyi fejedelem, a moldvai vajda, vagy egy német választó, mert hiszen akkor nem megtisztelte volna az ünnepeltet, hanem megsértette volna.

Mint láttuk, a magyar kapitányok lányainak esküvőjére aranyozott ezüst serleget szokott nászajándékként küldeni a Habsburg király, de egészen bizonyos, hogy az esküvő résztvevői mind színaranynak gondolták azt a csillogó serleget, mert szerintük a király mást nem is adhat, mint csak aranyat. A Habsburgoknál bizony mégis igen sokszor előfordult, hogy a követségük kisebb számú és sokkal egyszerűbb volt, mint egyes apróbb fejedelmeké. Pedig ez már igen nagy baj volt, fájt az ünnepeltnek is, mert a császár iránta való érzelmeinek mérsékeltségére kellett következtetnie belőle, a jelenlevők előtt pedig rontotta a császári tekintélyt. Az az ezüst kehely ugyanis legalább aranyozva volt és épp úgy csillogott, mintha egészen arany lett volna, de az a kis és egyszerű küldöttség nem látszhatott se nagyobbnak, se fényesebbnek, mint amilyen volt.

Azt hiszem, mindezzel mondtunk is már annyit, hogy mindenki láthatja annak a célzásnak az ostobaságát, sőt képtelenségét, hogy miért nem fordította a király az ország egész jövedelmét, tehát a bányák hozamát és a harmincadok jövedelmét is (mely az ő személyi jövedelme volt (nem pedig az országé) a végvárakra. Láthatjuk azt is, miért ment el oly rengeteg pénz az „udvartartásra”. De láthatjuk azt is, hogy mindez nem a Habsburgok fényűzésének és tékozlásának következménye volt (tékozolt az „igazságos” Mátyás, de nem a Habsburgok).

Eszterházynak mindezt tudnia kellett, hiszen jól ismerte az udvart és ügyeit. Hogy tehát a „hazafiak” e kívánságát mégis magáévá tette, nem tulajdoníthatjuk másnak, mint népszerűséghajhászásnak. (Ezzel nem cáfoltuk meg azt az állításunkat, hogy Eszterházy történelmünk egyik legnagyobb jelleme volt, mert gyarlóságai csak szenteknek nincsenek, sőt még azoknak is vannak) — nem pedig politikusoknak. Nem cáfoltuk meg vele Eszterházy „hazafiságát” se, mert hiszen a mi divatos hazafiságunk egyenesen egyenlő a gyarlósággal, hiúsággal és népszerűséghajhászással, hiszen éppen ezért tesszük mi itt mindig idézőjelbe. Ha Eszterházy Miklós sose engedett volna a közvéleménynek (annak ellenére, hogy jól tudta, hogy annak a közvéleménynek nincs igaza), akkor történetírásunk nem emelné ki

róla, hogy aulikus létére is jó magyar volt, hanem olyan gyűlöletes színben tüntetné fel, mint például a nála sokkal tökéletesebb s ezért a népszerűséggel mit se törődő Kollonitsot.

A Habsburgok udvara — nagyobb rangjuk ellenére — nemcsak azért volt sokkal egyszerűbb a francia királyi udvarnál és követségeik és ajándékaik sokszor egyszerűbbek még a francia királynál is sokkal kisebb fejedelmekénél, mert természetükkel (istenfélelmükkel és jámborságukkal) is együtt járt a pompától való idegenkedés és az egyszerűség szeretete, hanem azért is, mert ők erre bizonyos tekintetben egyenesen rá voltak kényszerítve azzal, hogy mindig pénzzavarban voltak. Ennek viszont az volt az oka, hogy sose kereskedtek, sőt a pénzzel bánni se tudtak (kivéve II. Józsefet), alattvalóikat adóval is sokkal kevésbé terhelték meg, mint más uralkodók (például mint Mátyás király is) s ennek ellenére mégis túlságosan is nagylelkűek voltak a pénz osztogatásában, hanem az is oka volt, hogy az egész keresztény világ feje voltak s ezért minden más uralkodónál nagyobb fény kifejtésére voltak kötelezve s utazniuk is (ami akkor a legnagyobb kiadásokkal járt) többet kellett, mint bármely más uralkodónak. Eszterházynak és kortársainak kívánsága tehát, hogy magyarországi jövedelmeikből semmit se költsenek az udvartartásra és személyi kiadásokra, különösen sértő igazságtalanság volt velük szemben.

Mégis nagyon téved, aki azt gondolja, hogy a mi Habsburgjaink azt a jövedelmet, melyet magyar bányákból és harmincadokból kaptak, mind udvarukra költötték (amihez joguk lett volna). Hoztunk fel már rá adatokat, hogy a mi jámbor Ferdinándjaink még a bányákból és a harmincadokból is és már Eszterházy kérése előtt is bőven adtak a magyar végvárakra is. Láttuk például, hogy még magának Eszterházynak főkapitányi fizetését is részben innen teremtették elő. Ha például a dúsgazdag Eszterházytól azt kívánták volna kortársai, hogy ingyen szolgálja hazáját s ne fogadja el a főkapitányi fizetést, kisebb igazságtalanság lett volna, mint III. Ferdinándtól azt kívánni, hogy a maga jövedelmét adja oda az ország védelmére.

Eszterházy ugyanis az ország szolgálata közben lett szegényből gazdag (bár elsősorban jó házasságai, nem pedig az ország szolgálata révén) és évről-évre mindig gazdagabb lett, a Habsburgok azonban mindig tele voltak adóssággal, mindig pénzzavarral küszködtek s azóta, hogy ők lettek királyaink, a magyar korona is mindig szegényebb lett, mert hol ezt, hol azt a koronauradalmat zálogosították el vagy adományozták el híveiknek vagy voltak kénytelenek átengedni az „önzetlen” magyar szabadsághősöknek. Aki Eszterházytól kívánt volna a hazáért áldozatot, olyan embertől kívánt volna, akinek lett volna miből áldozatot hozni, hiszen évről-évre gyarapodott vagyonban, s vette az egyik uradalmat a másik után, aki azonban a Habsburgoktól kívánt több áldozatot, olyanoktól kívánt, akik enélkül is előlegekből és adósságokból éltek s napról napra szegényedtek.

III. Ferdinánd azonban valóban annyira jámbor és istenfélő volt, hogy Eszterházy és általa az országgyűlés célzásának még mindezek ellenére is engedelmeskedett s atyja évi egy millió forintba kerülő udvartartási költségeit egyharmadára (!) szállította le. (Szilágyi: I. Rákóczi György, 320.o.). Az igazi jóember ugyanis sose a más hibáit nézi, vagy azt, hogy másnak mit kellene tennie, hanem a maga fogyatékosságait látja, s azt, hogy neki mi a kötelessége.

Itt önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy lehet, hogy atyja, a még nála is sokkal jámborabb II. Ferdinánd, még nem látta szükségesnek, hogy megtegye ezt a lépést? Hogy lehet, hogy neki volt szíve minden évben egy millió forintot (mérhetetlen pénz volt ez akkoriban) „magára” elkölteni. Ámde eltekintve attól, hogy ezt a Habsburgok az ő idejében még jobban bírták, mert hiszen a harmincéves háború (később pedig a mi török alóli felszabadításunk) tette őket tönkre anyagilag, ne feledjük, hogy az udvartartás egyszerűsítéséhez is

szívtelenség kellett. Láttuk, hogy az egy millió forintból nem maga a császár élt, még csak nem is a felesége, gyermekei és családja egyéb tagjai, hanem környezete, hívei és a szolgák és testőrök százai, sőt mint már bőven láttuk, még a mi vitéz magyar kapitányaink lányainak küldött ezüstserlegek is ebből kerültek ki. Hogy ezek a derék kapitányok az uradalmakat egymás után vehették s nem egynek utódai egész a mai korunkig nagy birtokkal rendelkeztek, ahhoz is nagyban hozzájárult az az évi egy millió forint, amelyet ezek a „fényűző" Habsburgok „magukra" elköltöttek.

A császár csak úgy szállíthatta le udvartartása költségeit egyharmadára, hogy az udvarában és környezetében élőket „racionalizálta" azaz, hogy sokakat elbocsátott közülük, akik pedig megmaradtak, azoknak leszállította fizetésüket vagy legalább is megnyirbálta mellékjövedelmeiket. Mindez pedig nem ment sírás, könyörgések, kihallgatáskérések, s mégis a szív keménységének megőrzése nélkül. Eddig ismertetett királyaink egyéniségének, jellemének, lelki tulajdonságainak ismeretében már könnyű elképzelnünk, hogy semmi se lehetett terhesebb egy Habsburg-szívnek, mint ez.

Világos az is, hogy udvartartása egyszerűsítésére III. Ferdinánd se elsősorban a magyar végvárak, hanem a harmincéves háború nagy kiadásai miatt szánta el magát. De egészen kétségtelen, hogy a magyar végvárak miatt is. Mivel Magyarország akkor birodalmának csak egy egészen kis töredékét jelentette, természetes, hogy elhatározásaiban nem mi voltunk a főirányadók. Ha így lett volna, logikátlan lett volna, de még igazságtalanság is egyéb alattvalói iránt még akkor is, ha azt nem számítjuk is, hogy bennünk a rebelliseket jutalmazta, bennük pedig a hűséget büntette volna. Mind az országgyűléseken való viselkedése, mind a Bercsényi fiúkkal való bánásmódja világosan bizonyítja azonban, hogy III. Ferdinánd velünk is törődött, minket is szeretett, még pedig legalább annyira, mint más alattvalóit.

Az ország területén levő idegen csapatokat csak azért sérelmezték annyira protestáns őseink, mert igen jó alkalmat szolgáltattak a katolikus Egyház védői, a Habsburgok megrágalmazására, hogy nem tartják tiszteletben az ország önállóságát és hogy majd akkor, mikor a kálvinista erdélyi fejedelem Erdélyből „el-kijön" a magyar „szabadság" megvédelmezésére, ne találjon itt ellenfelet, hanem a nyugati hittestvérek támogatására azonnal a nyugati határon lehessen.

A hazánk területén a török ellen szolgáló idegen csapatokra itt feltétlenül szüksége volt királyunknak nemcsak azért, mert a protestáns magyarok eddig már éppen elégszer bebizonyították, hogy rájuk bajában nem számíthat, mert ők csak akkor hűséges alattvalók, mikor a Habsburgok nagylelkűségét kell élvezni, de nem akkor, mikor a trónjukat kell védelmezni, hanem azért is, mert akkor a német gyalogság nélkül nálunk — ahol alig volt más, mint lovasság — nem is lehetett háborút viselni vagy ütközetet megvívni.

Minden hadi szakértő tudta már akkor is, hogy csak magyar csapatokkal nem lehet nagyobb hadivállalatot lebonyolítani, nagyobb ütközetben nem lehet a német gyalogságot nélkülözni. Bethlen is, Rákóczi György is, Thököly is, Rákóczi Ferenc is mindig tartott a magyarok mellett (akik többnyire lovasok voltak) német csapatokat is, még pedig elég nagy számmal annak ellenére, hogy sokkal többe kerültek, mert nagyobb zsoldot kellett nekik fizetni s egyébként is igényesebbek voltak, mint a magyarok. Költséges mulatság volt ez, de — úgy látszik — mégis megérte nekik.

Bethlennek, de különösen Rákóczi Györgynek a nyugati protestánsokkal kötött szövetségeiben a pénzsegítségen kívül az is mindig ki van kötve, hogy ennyi meg ennyi ezer főnyi német katonaságot (mégpedig nemcsak gyalogosokat, hanem még lovasokat is!) kötelesek küldeni. Bizonyára nagy újság ez a „hazafiasan" nevelt magyar diákoknak, akik

szentül meg vannak győződve, hogy egy magyar huszár többet ér ötven németnél, de hát látjuk, hogy maguk a magyar szabadsághősök nem így gondolkodtak. Rákóczi Ferenc kurucai, valahányszor egy-egy olyan vár megadta magát, melyben német őrség is volt, jobban örültek ennek a német őrségnek, mint magának a várnak s csábító ígéreteikkel szinte rákényszerítették őket arra, hogy ezután az ő oldalukon harcoljanak.

De ha a magyar szabadsághősöknek szabad volt német csapatokat tartaniuk, miért ne lett volna szabad akkor ugyanez a magyar királyoknak is, s ha részükről nem volt ez az ország függetlenségének elárulása, miért lett volna az a Habsburgok részéről? Ha Rákócziék (se a György, se a Ferenc) nem tudtak nélkülük ellenni, mi címen kívánhattuk mi a Habsburg királytól, hogy ő viszont ellegyen nélkülük?

Annyira szüksége volt annak, aki eredményesen akart hadat viselni, ezekre a német csapatokra, hogy mikor Szalontánál Rákóczi Györgyék testvérharcban megverték Bethlen Istvánt s a vele szövetkezett törököket (1636. okt. 1.), az volt a legnagyobb büszkeségük, hogy hosszú idő óta ekkor történt meg először, hogy a magyarok „nem lévén német had velek" vertek meg nagyobb erejű török csapatot. (Szilágyi: II. Rákóczi György, 8.o.) Pedig hát ez is csak olyan győzelem volt, hogy a török sereg a vereség után is megmaradt, sőt Rákóczi György utána oly engedékeny békét kötött, mintha nem is ő győzött volna.

Maga Rákóczi György is, annak ellenére, hogy Szalontánál német katonaság nélkül is győzött, annyira érezte a német csapatok hiányának hátrányát seregében, hogy III. Ferdinándtól ismételve kért engedélyt arra, hogy Erdély számára német csapatokat szerezhessen s mikor ezt nem sikerült megkapnia (úgy látszik, itt a Habsburgok védték meg Erdély magyar függetlenségét kálvinista szabadsághős fejedelmével szemben), még arra is kísérletet tett, hogy „őfelsége engedjen legalább 7-800 németet a véghelyekből az ő szolgálatába általszökni(!)." (Thaly: A Bercsényi család I. 109.o.) És ez a Rákóczi jött fegyverrel az országba a király ellen azért, mert idegen csapatokat tart az országban — a törvény ellenére!?

Ha a szabadsághős erdélyi fejedelem nem tudott még Erdélyben se ellenni német csapatok nélkül, ahol a törökkel nem kellett harcolni, mert hiszen adót fizettek neki, mi címen kívánhattuk mi a királyunktól, hogy ő nélkülözni tudja őket még a török harcokban is? Hogy milyen jellem lehetett ez a szabadsághős I. Rákóczi György, láthatjuk onnan, hogy miközben maga így mesterkedett, hogy minél több német csapata lehessen, Bercsényi Imrével azt üzente III. Ferdinándnak, hogy nem tanácsolja, hogy a végekbe német katonákat hozzon, mert az az ország alkotmánya ellen van. Nem ugyanaz a taktika ez, amilyent a bolsevikek használtak (no meg Bethlen Gábor?!).

Az is nagyszerűen mutatja a kommunizmuséhoz hasonlító állapotokat és a propagandahadjárat bámulatos eredményeit, hogy ugyanezen időben Kassa városa egyenesen megtagadta a királynak az oda irányított 300 német katonának a városba való bebocsátását. Így el voltunk mi és protestánsaink nyomva, mielőtt Rákóczi György bevonult volna hozzánk, hogy kivívja számunkra az „eltiport" szabadságot!

Még jobban bámulnunk kell, ha meggondoljuk, hogy ez az ennyire kuruc Kassa protestáns volt ugyan, de annyira nem magyar, hogy mikor később Rákóczi György elfoglalta az országot és Kassa is az ő kezébe került, csak hosszas huzavona után tudta kicsikarni a várostól, hogy a kálvinista istentiszteletet engedélyezze. A kassaiak ugyanis, mint németek, lutheránusok voltak s mint ilyenek, nemcsak a katolikus, hanem a kálvinista istentiszteletet se tűrték. Kassára tehát a németek nem engedték be a németeket. Valójában a protestánsok nem engedték be a katolikus király katonáit. De éppen ebből az esetből nagyszerűen láthatjuk, mennyire propagandafogás volt csak az, hogy „katolikus" helyett „németet" mond-

tak. S hogyan acsarkodik ez ellen a „német” ellen még ma is még a katolikus magyar is! Nem is sejti, szegény, együgyűségében, hogy mikor ezt teszi, nem a maga fajtájához ragaszkodik — pedig ahhoz se volna szabad ragaszkodnia a Krisztus egyháza ellenében — hanem csak a saját vallásával ellenkezik, mert annyira ostoba, hogy úgy bekapta azt a horgot, melyet nála sokkal okosabb ellenségei vetettek a szájába, hogy még most — háromszáz év múlva — se tudja kiköpni.

Protestánsaink akkor, mikor a magyarok között „a német” ellen izgattak, ezen „a németen” mindig katolikuspártit értettek. Pázmány vagy Eszterházy épp oly gyűlölt volt nekik, mert ők meg „német pártiak” voltak. Ellenben a protestáns osztrákok vagy csehek kedvesek voltak előttük, mert ők magyar (értsd: protestáns) pártiak voltak. Ezért nem számítottak németnek a felvidéki lutheránus városok se, ha még oly németek voltak is s ezért volt az Kassa is, melynek Bocskai idejében a Sziléziából ideszakadt Bocatius, Bethlen korában pedig a szintén „színmagyar” Reyber volt a vezetője, mindig annyira „német”-ellenes.

*

Rákóczi György — Bethlennel ellentétben — sose tudta megszerezni magának a török kegyét. Részint, mert sokkal gazdagabb s így hatalmasabb volt annál, semhogy a töröknek ne kellett volna félnie tőle s így állandóan gyanakodnia, másrészt (mert hiszen ha csak ez lett volna az ok, akkor Bethlen se lehetett volna vele jóban,) mert egész kicsinyes fukarsága megakadályozta abban, hogy a szultán környezetét és a török politika intézőit megvesztegetéseivel s ajándékaival lekenyerezhesse. Bethlen nála sokkal nagyobb szabású ember volt. Ő jól tudta, hogy az a pénz, melyet a porta megvesztegetésére költ, nem kidobott pénz, hanem a legjobb befektetés. Bizonyára Rákóczi György is látta és tudta ezt, de viszont olyan megrögzött szenvedélye volt a pénzgyűjtés és a fukarság, hogy ennek ellenére se tudott pénzt kiadni akkor, mikor el lehetett kerülni. Ezt a vesztegetést pedig — természetesen — el lehetett kerülni s kellemetlen következményeit Rákóczi csak akkor kezdte érezni, mikor már késő volt.

A fukar Rákóczi nem adni szokott, hanem csak ígérni. Magyarország elleni támadásához például a török engedélye volt szükséges, mert az az erdélyi „függetlenség” melyre pedig mi, az Ausztriától „függő” Magyarországgal ellentétben annyira büszkék szoktunk lenni, csak ilyen függetlenség volt. Mivel a török bizalmatlan volt hozzá, sehogy se akarta az engedélyt megadni, mert az ehhez szükséges kerekek megolajozásához kívánatos pénzt sajnálta. Pénz helyett megbízta konstantinápolyi követét, hogy nevében ígérje meg a töröknek, hogy azért a 13 megyéért, melyet támadásával majd Magyarország területéből megszerez (a végén aztán ő is csak azt a hét megyét tudta megszerezni, amelyet Bethlen Gábor) az addig kötelező erdélyi adón kívül még évi 20.000 forint adót fog fizetni a portának.

Rákóczi György tehát csak olyan magyar hazafi és olyan szabadsághős volt, hogy még az addig szabad Magyarország egy részét is a török adófizetőjévé tette, illetőleg tette volna, ha tőle függött volna és „szabadságharca” nagyobb sikerrel járt volna, mint valóban járt. S mindezt ráadásul előre megfontolt szándékkal, még támadása megindítása előtt önként ajánlotta fel, tehát még szorultságával vagy a kényszerhelyzettel se menthetjük. Csak azért tehát, hogy azok a megyék neki jövedelmezzenek, képes lett volna török adófizetés alá vonni, tehát a szultán kezére játszani őket. Az ország területének tudatos megcsonkítása volt ez, tehát olyan bűntény a hazával, az uralkodói kötelességgel szemben, ha koronás király teszi, esküjének olyan nyílt megsértése, hogy ha Habsburg tette volna, szörnyű átok és szitkozódás nélkül magyar ember ki se tudná mondani a nevét. Mivel azonban csak egy

kálvinista erdélyi fejedelem tette, nemzetünk nagyjai közé számítjuk, és szabadságunk megmentőjének tartjuk érte. (Mikor az esztergomi főszékesegyházi könyvtárban Rákóczi György rossz papírra nyomott, igazán igénytelen „Öreg Graduál”-ját Rákóczi eredeti aláírásával és jelmondatával (szintén saját kezétől írva) egy tanulmányutas társaságnak mutattam, egy kálvinista hölgy azt mondta, hogy neki jobban tetszik, mint akármelyik díszes kódex. Szinte átszellemülten simogatta s kijelentette, hogy sokkal szebb, mint Ulászló bőrre kézzel festett és páratlanul pazar illusztrációkkal díszített graduáléja.)

Azt ugyanis csak nem hozhatjuk fel Rákóczi György mentségére, hogy a 20.000 forint többletadót sose fizette meg a töröknek. Igaz, hogy 13 megye fejében ígérte s ezt sose tudta megszerezni, ámde az is igaz, hogy a török eltűrte Magyarország elleni támadását (csak később parancsolta vissza) s bizonyára e csábító ígéret fejében tűrte el. Eredménnyel is járt a támadás, mert hét megyét valóban megszerzett. Be is hajtotta aztán a török ezt az adót Rákóczinak nála gyöngébb utódain, akiknek pedig már egy magyarországi megye se volt birtokukban.

*

Bocskai fegyverragadása előtt a magyar nemességnek az volt egyik legnagyobb sérelme, hogy a kamara igen sűrűn gyakorolta a birtokelkobzásokat. Láttuk azonban, hogy ez időben végrehajtott birtokelkobzások egyike se volt igazságtalan vagy törvénytelen és hogy mivel éppen ekkor folyt a tizenöt éves háború a török kiűzésére, éppen ekkor nemcsak a végvárak fenntartásához megszokott, hanem még e felszabadító háborúk rendkívüli költségeinek fedezése is a kamara gondja volt, s így kénytelen volt minden rendelkezésre álló pénzforrást felhasználni. Azonban, Rákóczi György felkelése előtt nem volt már a magyar nemességnek semmi ilyesfajta sérelme, mint már Bethlen felkelései előtt se voltak birtokelkobzások.

Pedig ok még jobban lett volna rájuk, mert most meg harmincéves háború volt, mely Bethlen idejétől egyfolytában tartott Rákóczi György idejéig. Ámde a tizenöt éves háború tisztán Magyarország érdekében folyó háború volt (amelyben mégis részt kellett venniük és költségeit viselniük kellett az osztrák örökös tartományoknak és Csehországnak is), de a harmincéves háború nem Magyarország háborúja volt s mi sokkal függetlenebbek és sokkal érinthetetlenebb nebántsvirágok is voltunk annál, semhogy ennek költségei fedezését tőlünk merték volna kérni vagy Magyarországból származó forrásokból fedezni akár csak meg is próbálták volna.

A mi érdekünkben folyó tizenöt éves török háború költségeit is külföldről szerezték ugyan királyaink, de ekkor legalább megpróbálták, hogy tőlünk is szerezzenek minél nagyobb hozzájárulást. De a harmincéves háború költségeihez, melyet a Habsburgok saját magukért és a katolicizmusért vívtak, a mi országunktól hozzájárulást még csak nem is kértek. Egyes magyar önkéntesek résztvettek ugyan benne (mint például Bercsényi Imre), de ezek igazán egészen kevesen voltak s természetesen ők se ingyen tették. A had költségeit mindig a király fedezte s a benne résztvevő magyarok egyenesen hasznot húztak belőle. Ha hősi halált haltak, még akkor is. Ekkor az utódaik, mint a Bercsényi fiúk esetéből láttuk.

Nálunk se II., se III. Ferdinánd alatt nem voltak nemesi birtokelkobzások, de bezzeg voltak Rákóczi György, a magyar szabadsághős, alatt Erdélyben, még pedig a legnagyobb fokban és a legfelháborítóbb módon! S nem is közcélra, hanem egy olyan fejedelem magánvagyonának gyarapítására, akit már úgy is majdnem felvetett a pénz s már Európa legvagyonosabb uralkodójának tartottak. Ez állításunk igazságát később bőven bebizonyítjuk, mert ezt a kérdést még külön tárgyalni fogjuk.

*

De még protestáns vallási szempontból se mondhatjuk Rákóczi György Magyarország elleni támadását szabadságharcnak. Szabadságért ugyanis csak ott kell, sőt csakis ott lehet harcolni, ahol elnyomás van. Nálunk Rákóczi György idejében nem volt protestáns elnyomás. Láttuk már azonban, hogy ezzel szemben katolikus elnyomás bőven volt, még pedig Erdélyben, azaz Rákóczi György részéről. Még szombatos elnyomás is. Rákóczi ellen ugyancsak megokolt lett volna egy katolikus szabadságharc (s még inkább: egy szombatos).

Láttuk, hogy Rákóczi alatt a katolikusoknak nem volt és nem is lehetett püspökük, és nem volt papnevelőjük (ha püspök nélkül is tudtak vagy akartak volna ilyet felállítani, semmiképpen se engedték volna meg, mert arra Erdélyben mindig szigorúan vigyáztak, hogy ami eddig nem volt, az ezután se legyen); nem volt egyetlen középiskolájuk, nem tartózkodhattak az országban jezsuiták (remélem, hogy csak nem akarja valaki Pompéry-módra ez állításunk igazságát azzal megcáfolni, hogy néhány jezsuita álruhában és álnéven mindig volt Erdélyben, mert hiszen így Horthy országában is voltak kommunisták, de ezen alapon ki mondja azt, hogy Horthy alatt szabadsága volt nálunk a kommunizmusnak?) s a katolikusok még csak egy kis kápolnát se építhettek (hiába kérvényezték állandóan) még Váradon, Kolozsvárott, Gyulafehérvárott vagy Nagyszebenben se. Pedig hát Erdély ekkor se volt protestáns állam s a katolikusok arányszáma ekkor is több volt benne, mint hazánkban jelenleg az összes protestánsoké. Láttuk, hogy Erdélyben ez időben még ítélkeztek is katolikusok felett protestánsok vallási kérdésekben is s sok helyen a katolikusoknak is hozzá kellett járulniuk a protestáns lelkészek fizetéséhez. A legjobb akarattal se mondhatjuk tehát, hogy Erdélyben Rákóczi György alatt szabad volt a katolicizmus.

Ami Magyarországot illeti, igaz, hogy ekkor már a protestantizmus hatalma csökkenőben volt. A magyar anyaországban ez időben már — Pázmány és Eszterházy térítő tevékenysége folytán — a főurak nagyobb része ismét katolikus volt. Ez időben pedig olyan viszonyok voltak, hogy a katolikus főurak egyúttal katolikus országot is jelentettek volna, ha a földbirtokosok jogait, azaz a magyar törvényeket Bethlen és Rákóczi György érvényesülni engedték volna. De az ő felkeléseik éppen azért voltak, hogy a földesurak jogait háttérbe szorítsák s ne engedjék érvényesülni akkor, ha e jogok érvényesülése az ő felekezetükre hátrányos.

Rákóczi Györgynek ezt a törekvését azonban nem nevezhetjük a vallásszabadságért folyó harcnak, ha tudjuk, hogy az előző (XVI.) században éppen ennek a földesúri jognak köszönhette a protestantizmus, hogy az országot meghódította s akkor ezt mindenki a vallásszabadság diadalának tekintette és akkor senki se mondta azt, hogy a protestantizmus a vallásszabadság elnyomásával terjed el Magyarországon vagy bárhol másutt. Hogy ez a korlátlan földesúri hatalom mennyire természetes dolog volt ebben az időben, azt jól láthatjuk Bethlen viselkedéséből is akkor, mikor első támadása elhúzódása idején az eddig pártján lévő s akkor még majdnem teljes számban protestáns főurak kezdik ügyét elhagyni. Ekkor Thurzó Imrének így ír: „Bizony szomorúbb hírt ennél nem hallottam: nem a vármegye (ez a köznemességet jelentette) defectióját értem, mert én attól nem tartok, sok ezer fazéknak elrontására elég egy bot — hanem búsulok az kegyelmed intentumán (elpártolási szándékán).” (Szilágyi: Rákóczi György, 91.o.)

Látjuk tehát, mennyire semmibe veszi, milyen megvetéssel intézi el az okos Bethlen (akinek ez az okossága egyáltalában nem akadálya annak, hogy ünnepelt szabadsághősünk lehessen és maradhasson), nemcsak a jobbágyságot, hanem még az egész köznemességet is, ellenben micsoda fontos neki egyetlen főúr.

Láthatjuk Bethlen érveléséből, hogy akkor, mikor Magyarország főurait sikerült visszaszereznie, milyen főnyereményt nyert meg a katolicizmus. Ez fájt Rákóczi György idejében a protestantizmusnak. Egyedül csak a féltékenység és a hatalmi vágy vezette, tehát mikor védekezni tartotta szükségesnek ellenük, nem pedig a szabadság és az emberi jogok védelme.

Ha az a most már annyit támadott földesúri hatalom továbbra is az ő kezében maradt volna, senki se használta volna fel annyira a maga céljaira, mint éppen az a most már panaszkodó protestantizmus. E kor protestantizmusa egyáltalában nem volt annak a módszernek a híve, mely ha sok fazékkal van dolga, tekintettel az emberi jogokra, mindegyiket külön-külön, sőt mindig más-más bottal próbált „elrontani", hanem annál jobban élvezte, minél több fazekat tudott egy bottal elintézni.

E kor protestantizmusának egyedül csak az fájt, hogy ez a hatásos bot most a pápisták kezébe került s mivel visszaszerzésére most már nem volt remény, csak azért kellett azt feszegetni, hogy vajon erkölcsös és megengedett-e az effajta bot használata. Addig, míg az ő kezükben volt, megengedett volt, sőt láttuk, hogy élvezte volna éppen Bethlen Gábor ezt a műveletet! De gondolhatjuk, hogyan élvezné a mai katolikusok együgyűségét is, akik még ma is annyira komolyan veszik azt a kifogást, melyet a protestánsok ekkor erkölcsi szempontból emeltek e bot ellen, hogy ellenük ne működhessék. Nem is működhetett.

A protestantizmus tehát először maga használta ezt a varázslatos hatású botot; mikor kicsavarták kezéből, először visszaszerzéséért harcolt, mikor pedig erre minden reményét elvesztette, bedobta a magyar közéletbe azt a jelszót, hogy az ilyenfajta bot használata tulajdonképpen erkölcstelen dolog, mert a földesúri jognak a vallás terén való érvényesülése ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal. Minden tisztességes embernek tehát el kell ítélnie és megszüntetéséért harcolnia. Nemcsak a protestánsok kötelessége ez, hanem minden jóérzelmű katolikusnak is. Mivel pedig a magyar alkotmány olyan elavult dolog volt, hogy akadályozta a lelkiismereti szabadság, e legelemibb emberi jog, érvényesülését, harcot kezdett folytatni az alkotmány megváltoztatására és annak törvénybe iktatására, hogy a földesurak joga nem terjed ki a templomokkal való rendelkezésre, hiába áll az a templom a földesúr birtokán.

E törekvéshez joga is volt, hiszen haladás is van a világon és ha valami eddig így volt, abból még nem következik az, hogy mindig is így kell lennie. Se egy nemzet alkotmánya, se a magántulajdonhoz fűződő jogok nem megváltoztathatatlanok. Hiszen éppen az alkotmány megváltoztathatóságának jogát hívjuk alkotmányos küzdelemnek és politikai szabadságnak. Mivel pedig ez a jelen esetben az urak jogainak megnyirbálását és a jobbágyok jogainak kitágítását jelentette, valóban a haladás követelményeinek is megfelelt, mert nyilvánvaló, hogy a világ már évszázadok óta ebben az irányban halad, a nagyok, a kiváltságosak jogait szűkíti, a tömegekét tágítja.

Az azonban már mindenképpen becstelenség volt a protestantizmus részéről és még ma is az, hogy győzelme megkönnyítésére egyenesen gonosznak és törvénytelennek mondta és elnyomásnak és zsarnokságnak bélyegezte meg azt a földesúri hatalmat, mely Rákóczi György korában a legtermészetesebb dolog volt, a magántulajdonban gyökerezett évszázados szokásjog szentesítette, a magyar nemesi alkotmány tartozéka volt és amelyet akkor, mikor még a protestantizmusnak volt hasznára, az a legtúlzóbb fokban érvényesítette, sőt neki köszönhette minden sikerét és amelyet a külföldön, ott, ahol még mindig haszna volt belőle, továbbra is érvényben hagyott és eszébe se jutott, hogy vele kapcsolatban lelkiismereti aggályok gyötörjék.

A protestáns uralom alatt levő államokban a katolikusok egyenesen a bőrükből ugrottak volna ki örömükben, ha őket is csak annyiban üldözték volna, hogy a földesúri jogot szabadon hagyták volna érvényesülni velük szemben! Lássuk például ugyanez időben Angliát!

Rákóczi György kisebbik fia volt ifj. Rákóczi Zsigmond (az idősb Rákóczi Zsigmond, az ifjúnak nagyapja volt. Néhány hétig ő is volt már erdélyi fejedelem, csak Báthory György elütötte tőle). Ez az ifjú Zsigmond, Frigyesnek, a protestáns cseh pünkösdi királynak leányát, Henriettát, vette el, aki I. Jakab angol király unokája volt, mert Frigyes az ő lányát vette el. Ez a Henrietta az esküvő után három hónapra már meghalt, de félévvel utána meghalt maga Rákóczi Zsigmond is. Akkor még ily borzalmasan tarolta a himlő az emberi életeket.

Erről a Jakab angol királyról, tehát az I. Rákóczi György korabeli Angolországról, ezt olvasom Lingardnak Salistól németre fordított „Anglia Története"-ben (IX. kötet, 179.o.): „Az ő hevességét (a protestáns érsek hevességét) azonban Jakab mérséklete korlátok közé szorította, aki az embervért kevésbé tékozolván annyira, mint királynő elődje (Erzsébet), a külföldi uralkodók szemében nem szívesen akart vérszopó üldözőként szerepelni (tehát ez is csak azért) és a halállal szemben előnyben részesítette az enyhébb büntetéseket. (Látjuk tehát, hogy az angol katolikusoknak az a büntetése, mely ezután következik s mely a mi Rákóczi Györgyünk idejében lefolyt, még „enyhének" bizonyul a régivel szemben).

„Noha a börtönök papokkal voltak tele (melyik protestáns lelkész volt ugyanekkor a Habsburgok Magyarországában börtönben?), mindazonáltal hosszú tizenegy év lefolyása alatt, 1607-1618-ig, azok száma, akik mint papok, hivatásuk gyakorlása miatt, mint felségsértők, halált szenvedtek (ez időben Angliában misét mondani vagy a pápa iránt engedelmességgel lenni, felségsértés volt, ami halállal járt), nem volt több, mint tizenhat."

„Ez nagyon sajnálatos csökkenés volt olyan emberek szemében, akik ahhoz voltak szokva, hogy fanatizmusuk számára úgy szerezzenek ünnepet, hogy az effajta kivégzésekből ugyanennyit tizenkét hónap alatt hajtsanak végre". (A legszomorúbb és legjellemzőbb azonban az, hogy ez az I. Jakab angol király maga is katolikusnak született, hiszen a hitéért vértanúhalált halt Stuart Mária fia volt. De ugyanezen fanatizmus miatt őt magát is úgy nevelték, hogy neki is protestánssá kellett lennie, sőt vértanú anyja emlékét is megrágalmazták előtte. De még előttünk, az utókor katolikusai előtt is. A modern történetírás azonban Stuart Mária megrágalmazott női becsületét már teljesen tisztázta.)

Mikor Jakab fiának a spanyol király leányát (két millió arany volt a hozománya!) akarta megszerezni (Jakab unokája mindössze 32.000-t hozott Sárospatakra, illetőleg dehogy hozott. Még ezt is csak „majd"-ra és apróbb részletekben ígérték) s a spanyol udvar a menyasszony-jelölt kezének odaígérését az angol katolikusok üldözésének megszüntetéséhez kötötte, Jakab egyszerre négyezret bocsátott ki közülük a börtönből (de sokan lehettek ott!).

Ilyen vallásszabadság volt kevéssel Rákóczi György ideje előtt Angliában. De Rákóczi György nyugati szövetségesei országában még amolyanabbul volt, mert a Skandináv államokban ekkor már azt is rég elérték, hogy ott már egyáltalában nem is volt katolicizmus, melyet üldözni lehetett volna, mert arra már régen teljesen elintézték, kifosztották és kiirtották. Így volt egyébként ez nemsokára Angliában is, mert a spanyol „parti" „visszament" s utána a katolikusok újabb, még kegyetlenebb üldözése következett.

Így bántak a katolikusokkal ott, ahol „a lelkiismereti szabadság" már győzött. Hazánk közvéleménye azonban erről nem is tud semmit. Nálunk még a katolikusok effajta ismere-

tei is abban merülnek ki, hogy a Habsburgok üldözték a magyar protestánsokat, még pedig felháborítóan nagy fokban.

Pedig I. Jakab katolikus gyűlölő alattvalói a katolikusok üldözésének enyhítését még a kétmilliós hozományú menyasszony kedvéért se voltak hajlandók eltűrni. Ezért Jakab akkor is, mikor e házassági tervek még nem hiúsultak meg, kénytelen volt nyugtalankodó alattvalóit kétértelmű kifejezésekkel megnyugtatni, hogy ne ijedjenek meg annyira, mert nem lesz azért Angliában a katolikusoknak így se szabadságuk. Valóban annyira nem lett, hogy még maga a házassági terv is dugába dőlt s éppen a mi III. Ferdinándunk volt az, aki ezt a kétmilliós hozományú menyasszonyt (akiről említettük már, hogy a nagy hozománya mellé még angyal is volt mind lelki értékei, mind külső szépsége miatt) az angol király fia helyett elvette, mi koronáztuk meg királynénknak s ő lett a későbbi Habsburgok ősanyja.

Angliában pedig, hogy a királynak e házassági terv miatt megtépázott népszerűségét visszaszerezzék, „kiáltványt bocsátottak ki, melyben minden misszionáriusnak (tehát minden katolikus papnak, mert azok Angliában csak mint misszionáriusok működhettek) halálbüntetés terhe alatt(!) megparancsolták, hogy a királyság területét bizonyos meghatározott időtartam alatt elhagyja. A bírák és a közigazgatási főnökök parancsot kaptak, hogy a törvényeket, mint régebben, megint teljes erejükben végrehajtsák. A lord major intést kapott, hogy mindenkit börtönbe vessen, akiket az idegen követségeken tartott misékről kijönni látnak (másutt ugyanis nem lehetett misét hallgatni) és Jakab a püspökök (természetesen itt nem a katolikus püspökökről van szó) és a királyi tanács véleményét kérte arra vonatkozólag, milyen eszközökkel lehetne a legcélszerűbben elérni, hogy a katolikusok gyermekeit a protestáns vallásban lehetne felnevelni”.

(Ez aztán az üldözés! Ennek nálunk még a századrésze se történt meg soha, sőt a Habsburgoknak még csak eszükbe se jutott, hogy még ezt is meg lehetne tenni. S ráadásul mindez olyan országban történt meg, mely állítólag lelkiismereti szabadság alapján állt. Hiszen protestáns volt.)

„De az alsóház mindezzel még nem elégedett meg. Minden tagját felszólították, nevezzék meg azon egyéneket, akik az ő grófságukban bármely hivatalt betöltenek és mint katolikusok ismertek vagy e tekintetben gyanú alá eshetnek. A jegyzék, miután több nevet kihúztak belőle (tehát eredetileg túlbuzgóságukban olyanokat is bele vettek, akik még gyanú alá se eshettek), és különböző változtatásokat végeztek rajta, elfogadtatott. A ház egyhangúlag (tehát katolikus ott nem volt, vagy ha volt, rémülten lapult)* elfogadott egy petíciót, melyben a felsorolt egyéneknek hivataluktól való azonnali megfosztását követelik.

A lordok háza azonban (szép volt tőle) azt felelte, hogy ilyenkor eskü alatti tanúvallomásokat hallgatnak meg s a vádlottakat is előbb meghallgatják. Ha ők elfogadnák ezt a petíciót, akkor megfelelő bizonyíték nélkül ítélnének és kárhoztatnának” (257-258.o.) Tehát az a lordoknak se jutott eszébe, hogy valakit csak azért, mert katolikus, nem szabad hivatalától megfosztani (kivált mikor úgy is olyan katolikusokról volt szó, akik vallásukat úgy se gyakorolják, mert hiszen misét legfeljebb csak Londonban, a külföldi követségeken lehetett hallgatni s még azokat is megbüntették érte, akik odamentek). Még ők is csak annyiban bírálták ezt a petíciót, mivel olyanokat is sújthat, akik nem is katolikusok.

---

* Hasonlítsuk ehhez a mi állítólag elnyomott hazánk nagyhangú, „turbulens” országgyűléseit, ahol az „elnyomottak” odakiabálják és odakiabálhatták az „elnyomó” királynak, hogy királyra nincs szükségük, de nádorra igen, s még azt se akarják megengedni, hogy előbb legyen a királyválasztás, mint a nádoré s ahol büntetlenül verhetik össze az „elnyomó” főpapokat templomfoglalásokkor is (Bársonyt) és magán az országgyűlésen is.

Rákóczi György tehát akkor tartotta szükségesnek fegyvert fogni a magyar protestánsok „vallásszabadságáért”, mikor az ő fiának jövendő apósa így bánt országában a katolikusokkal. Hol voltak Rákóczi György korabeli Anglia szegény katolikusai attól, hogy azt merték volna követelni, hogy a protestáns lordok ne rendelkezhessenek a birtokukon levő templomokkal akkor, ha jobbágyaik katolikusok?

A földesúri jog és a vallás viszonya Rákóczi György korában

A királyi Magyarországon Rákóczi György felkelését megelőzőleg mindössze ebben állt a protestánsok sérelme:

Mivel Bocskai idejében a magyar főurak majdnem teljes számban protestánsok voltak még, a bécsi béke a földesúri jog alapján szabályozta a vallási kérdést s elismerte a földesúrnak azt a jogát, hogy a község templomával, mint az ő birtokukon álló épülettel, rendelkezhessenek. Rögtön a bécsi béke után azonban új kor, a katolikus visszahatás vagy ellenreformáció kora kezdődött (mely a valóságban a katolikus Egyház igazi reformációjának kora volt) s a jezsuiták, különösen pedig Pázmány működése eredményeként rövidesen a főurak nagy többsége újra katolikus lett. Akik nem lettek újra azok, azok is inkább a kisebb vagyonúak közül kerültek ki.

A vallási erőviszonyok országunkban emiatt teljesen megváltoztak, s emiatt most már az lett a protestantizmus érdeke, hogy a földesúri jog ne érvényesülhessen, a földbirtokos a birtokán lévő templommal ne rendelkezhessék, hanem azok a földesúr vallásváltoztatása ellenére továbbra is megmaradjanak a protestáns felekezetek kezében. Azt akarták tehát elérni, hogy az a földesúri család, mely nemrég, mikor protestáns lett, új vallására magával vihette a birtokain lévő templomokat, parókiákat és velük a híveket is, most az ellenkező utat már csak saját személyére, illetőleg családtagjai számára tehesse meg, de a birtokain lévő templomok, a bennük alkalmazott s tőle fizetett papság s vele a falvak lakossága maradjon meg azon az új hiten, mely most már a réginek számított.

Világos, hogy mindez nem magától értetődő dolog volt s hogy ebbe beleegyezzenek, arra a főurakat csak hatalmi szóval lehetett rákényszeríteni. Nemcsak hitbuzgóságból nem tűrhették ezt, hanem azért sem, mert ez a kívánság abban a korban egészen szokatlan, sőt megbotránkoztató kívánság volt. A földbirtokost megfosztotta attól a jogától, hogy a birtokain ő rendelkezzék s amely jogát addig, míg protestáns volt, senki se vonta kétségbe s amely jog azon földesurak birtokában, akik nem tértek vissza a katolikus egyházba, továbbra is megmaradt. De az új kívánság szerint nemcsak a templommal, hanem a paplakkal se rendelkezhetett a földbirtokos, pedig az nemcsak az ő telkén állt, hanem magát az épületet is ő adta s karbantartásáról is ő gondoskodott. Még a papot is ő fizette, legalábbis a földjét ő adta s tüzelővel is ő látta el.

Tulajdonképpen még a vallásszabadsággal se ellenkezett ez a földesúri jog, mert hiszen a földesúr ennek birtokában nem jobbágyai lelkével vagy hitével, hanem csak a birtokán lévő templommal és lelkészséggel rendelkezett. Csak a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát tette ezzel lehetetlenné, de nem protestantizmusát, mely elsősorban bizonyára nem külsőségekben (például templomba járás) állt. A protestáns jobbágyok magán vallásgyakorlata ezután is megmaradt, sőt magánházakban így is összejöhettek istentiszteletre is. Akinek pedig ez nem volt elég, hanem mindenképpen tornyos templomba akart járni s azt akarta, hogy oda harangszó hívja (egyébként mindegyik olyan kívánság, mely a protestantizmus szellemével merőben ellenkezik), jogában állt elköltözni és olyan gazdát keresni, aki protestáns kézben hagyta a falu templomát. (Láttuk, hogy ugyancsak bőven talált ilyen földesurakat még azok között is, akik katolikusok lettek.)

Hogy az ez időben a katolikus vallásra visszatérő főurak földesúri jogaikhoz való ragaszkodása mennyire nem volt sem visszaélés, sem sérelem, sem törvénytelenség, hanem

legfeljebb csapás a protestantizmusra, azt láthatjuk abból is, hogy még ma, a XX. században is és a legmodernebb kultúrállamokban is megteheti bármely munkaadó, legyen akár földbirtokos, akár gyáros, akár vállalkozó, akár kisiparos, hogy csak olyan alkalmazottakat tart, akik vele egy vallásúak. A közvélemény talán kissé megbotránkozik rajta, ha kitudódik, de megakadályozni nem tudja, mert semmiféle törvénnyel nem ellenkezik ez még ma se.

Alkalmazzák is e jogukat elegen s érdekes, hogy elsősorban zsidók és protestánsok. A Horthy-kor legvészesebb gazdasági pangása idején például, mikor ezrével lézengtek munka nélkül az emberek, a csepeli Weiss Manfréd gyárban egy (ráadásul nem is magyar állampolgárságú) igazgató csak protestáns munkavállalókat vett fel, sőt akkoriban egy csepeli katolikus munkanélküli személyesen keresett fel avval a felháborodott panaszával, hogy a gyárban azt az ajánlatot tették neki, hogy ha áttér lutheránussá, akkor kap munkát. Az illető megmondta az igazgató nevét is. Én pedig (noha akkor a legharcosabb magyar katolikus hírében álltam, hiszen az illető munkás is azért jött éppen hozzám), nem tettem az ügyben semmit, még cikkben sem hoztam nyilvánosságra a dolgot, csak elszomorodtam miatta.

Pedig ezzel majdnem egyidőben azt is megtudtam, hogy Ravasz László, a Kálvin-téri püspök, még egy masszírozótól is, akit már megfogadott, visszalépett, mikor megtudta, hogy katolikus. A megállapodáskor ugyanis azt elfelejtette vagy restellte megkérdezni, milyen vallású, azért e célból az egyházközségből külön elküldött hozzá egy urat, s mikor ennek kérdésére az illető megmondta, hogy katolikus, az az úr azt felelte, hogy jól van, de azért addig ne jöjjön, míg nem izennek érte. Aztán sose izentek. Pedig a püspök abban a fürdőben, ahol alkalmazva volt és ahol masszírozása igen megtetszett neki, személyesen állapodott meg vele s akkor már a pontos időt is közölte vele, hogy mikor jelenjen meg nála először.

Abban a fővárosi iskolában is, ahol évtizedeken át működtem, panaszkodott az iskolaorvos, hogy a kálvinista hitoktató őt választotta orvosának (a fővárosi Segítőegyesületben szabad orvosválasztás volt), de hamarosan közölte vele, hogy mégse őt választja. Okul — a legnagyobb természetességgel — azt hozta fel, hogy mikor őt választotta, még nem tudta, hogy katolikus.

Ugyanez a református lelkész az iskolában egyszer engem is figyelmeztetett, hogy kint az Angyalföldön megismerkedett egy újságárussal, aki igen nagy szegénységben van és aki római katolikus (mintha nem lenne Pesten majdnem minden újságárus és majdnem minden szegény ember katolikus). Kért tehát, hogy segítsek valami úton rajta. Az esetet nem lehet másképp elképzelni, csak úgy, hogy ez a lelkész az utcán barátságosan beszédbe elegyedett az újságárussal s mikor az nyomorát elpanaszolta neki, megkérdezte tőle, hogy milyen vallású. Ha véletlenül református lett volna, segített volna rajta (természetesen akkor se a magáéból), mivel azonban katolikus volt, nem segíthetett rajta, hanem a legnagyobb jóakarattal megígérte neki, hogy mivel vannak őneki katolikus papismerősei, majd szól azoknak. Azt a legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy ő csak református emberen segíthet. A katolikus szegényeken azonban a katolikus papok kötelessége segíteni.

Még a kommunizmus első éveiben is találtam Pesten olyan baptista építési vállalkozót, aki a nála munkára jelentkezőktől legelőször a vallásukat kérdezte s katolikust csak akkor vett fel, ha baptista vagy más protestáns nem akadt. Ilyenkor még azt is megmondta neki, hogy alkalmaztatása csak addig tart, míg protestáns jelentkező nem lesz. Ha őmaga is baptista lesz arra, az természetesen még jobb lesz. Mindjárt közölte is a felvett munkásokkal, hol vannak baptista evangélizációs előadások s ha a jelentkező állását hosszabb tartamúnak

akarta, legalább ezekre az evangélizációs előadásokra feltétlenül el kellett járnia. S ugyanezek a protestánsok majdnem felrobbantak a felháborodástól, hogy a Habsburgok főpapjai és főurai olyan gonoszok voltak, hogy szívesebben láttak birtokaikon katolikust, mint protestáns jobbágyokat, bár — a magyar falvak vallási statisztikája a bizonyság rá — olyan nagy különbséget katolikus és protestáns között ők közel se tettek, mint a csepeli gyár protestáns német igazgatója vagy Ravasz László, vagy a fővárosi kálvinista hitoktató, vagy a baptista építési vállalkozó, pedig ezek nem a XVII., hanem a XX. században éltek.

De Rákóczi György követelése s később vívmánya, hogy a földesúrnak ne legyen joga annak a vallásnak átadni a birtokán lévő templomot, mint amilyen valláson ő van, nemcsak a magántulajdon elvébe és a nemesi jogba ütközött bele (ezért tűrte el a katolicizmus szó nélkül az egész XVI. századon át), hanem bizonyos tekintetben még a földesúr vallásszabadságába is. Ha ugyanis a földesúr katolikussá létele esetén is protestánsnak kellett maradnia a birtokán lévő templomnak, akkor a protestáns jobbágyoknak megmaradt ugyan a nyilvános vallásgyakorlatuk, de a földesuraknak nem. Ez esetben ők voltak magán vallásgyakorlatra szorítva. Ez pedig rájuk nézve a vallásszabadság sokkal nagyobb sérelme volt, mint ellenkező esetben a protestáns jobbágyoké, mert a protestáns a szabad ég alatt is imádhatja az Istent (sőt éppen a természet az Isten legszebb temploma) és otthon is olvashatja a maga bibliáját, de a katolikusnak Oltáriszentsége van, mely csak a templomban található; a katolikusnak szentségei vannak, melyeket csak felszentelt pap szolgáltathat ki. A katolikus tehát templom és pap nélkül még magán vallásgyakorlatot se folytathat. Igaz, rendeztethetett be magának kápolnát a katolikus földesúr kastélyában is, s tarthatott ott külön a maga részére is papot, de csak a dúsgazdagok tehették meg ezt. Vallásuk ünnepélyes megnyilvánulásaitól, például az úrnapi körmenettől azonban még ezek is meg voltak fosztva.

Hogy ezen a földesúri jogon, mely a magántulajdon elvéből folyt, évezredes jogalappal bírt s egyébként is csak elméletben volt meg, de egyáltalában nem érvényesült a gyakorlatban, a magyar protestantizmusnak Rákóczi György támadásakor semmi más sérelme nem volt (de viszont ugyanekkor bőséggel voltak olyan sérelmek, melyek a katolicizmus szabadságába vágtak), azt jól láthatjuk onnan, hogy az egy Nagyszombatot kivéve ekkor minden városunkban (Szilágyi történelem, VI. 451.o.) nélkülözték a katolikusok a nyilvános vallásgyakorlatot, mert ha tíz templom volt is valamelyikben, akkor is mind a tíz a protestánsok kezén volt. Városainkban a katolikusoknak még az is tilos volt, hogy újonnan építsenek maguknak akárcsak egy templomot is. Katolikus pap még vidékről is csak esetenként járhatott be falaik közé, de nyilvános istentiszteletet akkor se végezhetett. Katolikus ember holttestét a városba temetés céljából behívott katolikus pap egyházi ruhába öltözve végig se kísérhette a városon, hanem csak a temetőnél a sírnál szentelhette be. Ez, szintén a városok földesúri (kegyúri) jogán alapult. De a városok földesúri joga ellen (mivel itt még mindig nekik volt hasznuk belőle) nem tiltakozott Rákóczi György és a magyar protestánsok s ezért a városokban a katolikus vallásgyakorlat elnyomása még hosszú évtizedekig meg is maradt. (Mutatja történetírásunk nagy tárgyilagosságát, hogy a magyar közvélemény erről nemcsak nem tud semmit, hanem most talán még nekem se akarja elhinni.)

Pedig még a Szilágyi történelemben is ezt olvashatjuk (VI. 506.o.): „Kőszegen a tanács akadályozta, hogy katolikus ember házat vegyen (természetesen nemcsak Kőszegen akadályozta), a mesteremberek közé (a céhekbe) katolikust nem vettek be; a városbíró nem engedte, hogy a jezsuiták temessenek.” „Oda ne menjen a jezsuita — fenyegetőzött a bíró — a processzióval a halottasházhoz, mert ha mi esik rajta, maguknak tulajdonítsák.” (A kommunisták szóvivője is azzal érvelt, hogy ha Mindszenty elhagyná az amerikai követség

épületét, azért kellene őrizetbe venni, hogy a nép haragja (!) elől megvédjék. Az esztergomi állami nyomda vezetője pedig azon a címen tagadta meg az egyházközség hivatalos nyomtatványainak elkészítését (pedig csak számlákról volt szó), hogy a munkások (!) megtagadnák a kiszedést.)

Látjuk tehát, hogy megvoltak mindezek írva az eddigi magyar történelmekben is. (Hiszen mi is onnan idéztük.) Hogy a magyar közvélemény mégis annyira nem tud róluk, az az oka, hogy csak eldugva (megjegyzés nélkül), hogy felháborodásról ne is beszéljünk, volt megírva röviden és elvétve, ellenben a protestánsok üldözése külön nagy fejezetekben és hangzatos címek alatt kemény elítélések, sőt felháborodás kíséretében. Így aztán nem csodálkozhatunk, ha az olvasók figyelmét ezek a mellékesnek látszó dolgok teljesen elkerülték és lelküket teljesen az a másik, kiemelt, elítélt és állandóan hangoztatott „üldözés" foglalta el és foglalja el még ma is. Láthatjuk belőle, hogy nekem — igen is — ki kell emelnem ezt az elhallgatott katolikus-üldözést; bőven és kemény hangon kellett foglalkoznom vele, ha azt akarom, hogy legyen valami haszna. Még így is el fognak telni évtizedek, mire a megváltozásra mindig lusta közvélemény valóban tudomásul veszi a tárgyilagos igazságot.

Amit a magyar (illetőleg magyarországi, mert hiszen nem magyarok voltak, hanem németek) városok Rákóczi György korában a katolikusok ellen csináltak (pedig láttuk, hogy Erdélyben ugyanígy csináltak, még pedig itt nemcsak a szász, hanem a magyar városok is), az mindenképpen vallásüldözés volt, csak hát ez nem a protestáns vallás üldözése volt, hanem a katolikusoké a protestánsok által. Pedig hát ezek a magyarországi városok mind királyi városok voltak, ahol tulajdonképpen a katolikus királynak kellett volna parancsolnia épp úgy, mint ahogyan az angol városokban a protestáns király, vagy ahogyan az erdélyi városokban a kálvinista fejedelem parancsolt. Mivel azonban nálunk ezek a városok nemcsak „királyi"-ak, hanem „szabad"-ok is voltak (szabad királyi városok), mint láthatjuk, a szabadság oly nagy volt, hogy egészen elnyomta a másik jelzőt, a „királyi"-t. De hát akkor mért beszélünk mégis olyan elnyomásról, mely a királytól jött és olyan szabadságról, mely el volt nyomva s melynek megvédésére fegyveres harcra volt szükség?

A földesúri jog gyakorlása nem volt törvényellenes, sőt túlságosan is törvényes volt. A szabad királyi városokban azonban úgy bánni a király vallásával, mint ahogyan ezek falai között ekkor bántak a katolicizmussal, már valóban törvényellenes volt, de ezekben nem a király vallása kedvéért, hanem ennek ellenére szegték meg a törvényt. A bécsi, nikolsburgi, linzi stb. békék, melyek a protestantizmusnak adtak Magyarországon jogokat, szintén mind törvényellenesek voltak, mert országgyűlési elfogadásukkor hiányzott a három alkotmányos rend közül az egyiknek s éppen az elsőnek, a főpapi rendnek a hozzájárulása, sőt ez a rend hozzájárulás helyett egyenesen tiltakozást jelentett be ellenük. A három rend mindegyikének hozzájárulása nélkül pedig nem ismert törvényt a magyar alkotmány. Ezeknek a békéknek határozatait mégis mind a király, mind az ország érvényben levőknek tekintette és mint kötelezőket megtartotta. Hogy lehet tehát itt mégis protestáns elnyomásról beszélni? (Katolikus elnyomásról azonban joggal lehetne, mert a katolicizmussal szemben valóban megszegték a törvényt.)

Azonban, mint már rá is mutattunk és hazánk jelenlegi állapotával statisztikailag be is bizonyítottuk, nálunk a protestantizmus ellen attól kezdve, mióta már nem a katolicizmus, hanem a protestantizmus kárára lett volna ez az alkalmazás, még a földesúri jogot is csak kivételes esetekben, elvétve alkalmazták. Megmondtuk már az okát is. A legfőbb ok az, hogy a protestáns tömegek nem olyanok, mint a katolikus tömegek; velük nem olyan könnyű elbánni.

A Habsburgi Magyarországon Rákóczi György felkelése előtt tehát még a földesúri jog is alig érvényesült a katolikus vallás érdekében. Inkább óhaj és lehetőség volt ez, melytől a protestantizmusnak esetleg a jövőben kellett félnie, mint már meglévő valóság. Ennek a jövőben esetleg bekövetkező veszélynek előre való megakadályozása miatt fogott Rákóczi György fegyvert, nem pedig, mintha protestáns sérelmek akkor már folyamatban lettek volna. Említettük, hogy ebből a veszélyből valóság azért nem lehetett (s aligha lehetett volna még Rákóczi György megelőző, tehát erkölcstelen háborúja nélkül se), mert akkor a törökvilág néppusztítása miatt olyan kevés s ezért olyan keresett volt a jobbágy, hogy a földesurat nagyobb csapás nem érhette volna, mintha jobbágyai a templom katolikus kézbe való visszaadása miatt elhagyták volna és máshova költöztek volna. Helyettük újakat szerezni ugyanis egyenesen lehetetlen volt. Már pedig mit értek a földesurak földjei, ha nem volt aki megművelje őket? Ellenben a jobbágyok részére abban az időben mi se volt könnyebb, mint gazdát cserélni, mert hiszen egyszerre öt helyen is várták őket tárt karokkal még katolikus, sőt főpapi földesurak is, akik biztosították őket, hogy náluk protestáns kézben van és marad is a templom.

Említettük, hogy azt, hogy tényleg így történt, kétségtelenül bizonyítja a magyar falvak jelenlegi vallási statisztikája. Lehet azonban bizonyítani történelmi adatokkal is. Láttuk már, hogy az egyik újonnan megtért Thurzó milyen keservesen panaszkodik Pázmánynak, hogy nemcsak jobbágyai, hanem belső cselédjei is elhagyják.

Annyira igaz az, amit állítunk, hogy protestáns-párti történetírásunknak még azok az adatai is a mi állításunkat igazolják, melyeket szerzőik az ellenkezőnek bizonyítására hoznak fel.

A Szilágyi történelem Angyal Dávid írta VI. kötetében (a 458. oldalon) az 1637. évi országgyűlés eseményeinek ismertetésével kapcsolatban például ezt olvashatjuk:

„Pálffy Katalin, Forgách Zsigmond özvegye, volt a protestánsoknak leghevesebb üldözője. Sárosban elfoglalta (ez is milyen rosszindulatú kifejezés. Nem „foglalhatta el”, hiszen az övé volt) a szentpéteri templomot, a lelkészt a legnagyobb hidegben kiűzte lakásából nejével és gyermekeivel együtt, a lakosságot börtönözte és bírsággal sújtotta, míg azt nem mondották, hogy katolikus papot kívánnak. A protestánsok a vétkesek megbüntetését kérik.”

Az 1638. évi országgyűlés tárgyalása után pedig (az évszámokból láthatjuk, mennyire megtartották az évenkénti országgyűléseket előíró törvényt épp akkor, mikor Rákóczi György nemcsak a vallásszabadságért, hanem a magyar alkotmány megtartásáért is fegyvert fogott) ugyan-e műben (461. oldal) ezt találjuk:

„Alig oszlott el az országgyűlés, Homonnay János, a judex curiae, fegyveres kézzel elfoglaltatott egy protestáns templomot.”

„Csak kezdeti a jövendő nyomorúságoknak — kiáltott fel elkeseredésében a protestáns emlékíró — mind nagyobb azoknál az Izraelnek Istene, aki nem szunnyad, nem aluszik, aki őrzi az Izraelt, nem rövidül meg az ő jobb keze.”

Látjuk, hogy ez a két földesúr a protestánsok „leghevesebb üldöző”-je volt és mégis mind a két esetben csak egy-egy templom visszavételéről van szó. Pedig hát akár Forgách Zsigmondnak, akár Homonnay Jánosnak kezében és birtokain nem egy protestáns templom volt, hanem egy egész légiónyi. Hiszen különösen a Homonnayak ismertek voltak dúsgazdagságukról. Ha a sok közül mégis csak ebben az egyben háborgatták a protestáns lelkészt, annak semmiképpen se lehetett az oka csak az, hogy protestáns volt, hanem az igazi ok bizonyára az volt, hogy a többivel ellentétben ez az egy olyan kihívóan viselkedett s a

szószékről olyan izgatást folytatott, hogy tovább tűrni már összeegyeztethetetlen volt a földesúri tekintéllyel. Az izgatás és lázítás miatt léptek fel tehát ellenük, nem pedig a vallásuk miatt. (Valóban, a Homonnayak birtokai az ország keleti részén voltak, ahol a protestánsok voltak az urak. Ezért voltak elbizakodottak.) Bizonyítja ezt az a börtön is, melyet a sérelmezők emlegetnek. Ha a Forgáchok és Homonnayak birtokain a többi protestáns lelkészt egyáltalában nem háborgatják, akkor lehetetlen, hogy éppen ezt az egyet viszont még börtönbe is vetik csak azért, mert protestáns. Egészen másért kellett tehát azt börtönbe vetni.

A forradalmároknak és forradalmi hírverőknek egyébként is jellegzetes tulajdonságuk, hogy ferdítenek s mikor például egy már egészen tűrhetetlen viselkedésű munkást megbüntetnek, nem a lázításban, izgatásban, rombolásban és erőszakosságban résztvevők, hanem egyszerűen a munkások „üldözéséről" beszélnek s ez alapon lázítanak a törvényes felsőség ellen, melynek eljárásmódja még ezek ellen a bűnös munkások ellen is sokkal enyhébb szokott lenni, mint amilyen kegyetlenek tudnak lenni a földnélküliek és munkások izgatói az urakkal és a törvényes hatalom képviselőivel szemben, ha módjukban áll. Ugyanezt kell mondanunk a XVII. századnak az uralkodóház és a katolicizmus ellen izgató protestánsairól is.

Maguk az „üldözések" miatt felháborodó protestánsok is nagyon jól tudták, hogy az, ami történik, még aligha volt nevezhető üldözésnek. Hogy mégis annyira jajgatnak miatta, tudatosan történt azért, hogy az „üldöző" megijedjen és abbahagyja, illetőleg el se merje kezdeni. Látták, hogy a főuraknak a katolicizmusra való visszatérésével a protestantizmusnak Magyarországon bealkonyult, mert most már törvényes alapon tehetik a népet is katolikussá. A protestánsok meg is tették volna ezt, hiszen csak félszázaddal előbb, mikor ők voltak erre alkalmas helyzetben, már egyszer meg is tették. Ennek akarták elejét venni ügyes, a bajt megelőző harcmodorral és az üldözés előtt álló protestánsok iránti sajnálat felkeltésével.

Látjuk, hogy még maga „a protestáns emlékíró" is kénytelen elismerni, hogy az, amit ő panaszol, „csak kezdeti" „a jövendőbeli nyomorúságoknak". A kezdet folytatása, mint hazánk falvainak jelenlegi vallási statisztikája bizonyítja, sose következett be. Ami katolikus a vallásilag vegyes vidékek falvaiban jelenleg van, még akkor is, ha ma már többség, csak az utolsó száz-százötven évben költözött oda s ezért ma is iparosokból, nincstelenekből, állami alkalmazottakból s cigányokból áll. A nagy hűhó és az üldözés miatti jajveszékelések tehát elérték céljukat. A kezdetből sose lett folytatás: a falu lakossága nem tért át. „A jövendőbeli nyomorúságok" elmaradtak. De egyébként is akkor, mikor még a protestáns emlékíró szerint is a protestáns „üldözés"-nek még csak a kezdeténél tartottak, mind a Forgáchok, mind a Homonnayak már évtizedek óta katolikusok voltak, tehát „üldözésüket" már régen be is fejezhették volna, ha megkezdték volna. Nem kezdet volt tehát az a „sérelem", amit az országgyűlésen szóvá tettek, hanem csak egy olyan kivételes s ezért egyedülálló eset, melyet protestánsaink úgy provokáltak ki a katolikus földesuraktól. Nem gondolhatunk másra, mert hiszen látjuk, hogy Homonnay Jánosnak a saját templomát „fegyveres kézzel" kellett elvennie protestáns jobbágyaitól. Történetíróink az ilyen fegyveres eseteket a protestáns üldözés nagy fokának bizonyítására szokták felhozni, pedig hát éppen az ellenkezőre bizonyíték, mert annak a jele, hogy forradalmi szellemű, lázadó, uraságával nyíltan szembeszegülő, tehát magát nála erősebbnek gondoló jobbágysággal van itt dolgunk.

Semmi nyoma sincs például annak, hogy az előbbi (XVI.) század katolikusaitól is fegyverrel kellett volna elvenniük akkor protestánssá lett földesuraiknak a templomot azért, mert a jobbágyok akkor is ellenszegültek. Pedig hát az akkori templomokat katolikusok

építették, tehát ezeket valóban elvették, nem pedig csak visszavették s azok nem évtizedek, hanem évszázadokon át voltak katolikus kézben akkor, mikor elvették.

Homonnay Jánossal itt ugyanaz a dolog történt, mint Bercsényi Imrével Erdélyben, Székesen. Láttuk, hogy e Bercsényi ellen is fellázadtak kálvinista jobbágyai, pedig hát ő nem akarta tőlük elvenni a templomot, hanem csak felekezeti provokációikat sokallta meg. Valószínű, hogy a Homonnay jobbágyok annyira kihívóak nem voltak, mint az erdélyiek, mert hiszen ez utóbbiak az államhatalmat is maguk mögött tudták, míg azok nem, de az a tömeg, melyet forradalmi szellemben neveltek, még így is fel mer lépni munkaadója, sőt még a fegyveres állami hatalom ellen is, még pedig többnyire sikerrel. Ezt a régi korban láttuk az osztrák, stájer és magyar protestánsokon, napjainkban pedig látjuk a marxista munkásmozgalmakban s forradalmakban. Alapjában véve a Forgách és Homonnay-jobbágyok forradalmi viselkedése is sikerrel járt, mert a kezdet után akkor se következett folytatás. A tömeg ugyanis mindig többet számít és nagyobb hatalmat jelent, mint egy ember s ez természetesen nemcsak ma van így, hanem így volt már a XVI. században is. Akkor nagyobb volt a tekintély tisztelete, mint ma, de gyűlölet, gőg és dac akkor is épp úgy volt nemcsak a jómódú, hanem a szegény emberekben is, mint ma s ha a tömeg dühének szabad folyást engedett, mert valaki felkorbácsolta benne a szenvedélyeket, épp úgy győzött akkor is, mint ma. Sőt, ha a hatalom nem volt erkölcsi gátlásoktól akadályozott ember kezében, még jobban győzött, mint ma, mert a hatalom akkor még nem rendelkezett olyan fegyverekkel és nem léphetett oly gyorsan a tettek terére, mint ma, mikor telefon van, sőt rádió értesítés.

Mint láttuk nemcsak Homonnay János, hanem a másik „leghevesebb üldöző", Forgách Zsigmondné is csak egy templomot vett vissza a protestánsoktól. Sajátságos azonban, hogy ő meg, gyengédlelkű nő létére, készakarva éppen „a legnagyobb hideg"-et választotta a protestáns lelkész kiűzésére. Még a vaknak is látnia kell, hogy itt még inkább propagandával van dolgunk, mint a másik esetben s a cél a földesúri jogukkal esetleg élni akaró katolikus földesurak meggyűlöltetése s ennek révén megrémítése.

Tárgyilagos embernek nem kell magyaráznunk, hogy a templomvisszavevések, tekintve a pápista bálványimádást lenéző gőggel telített, bosszút lihegő, fanatikus és felekezeti gyűlölettel telített tömeget, mely a földesúr kastélyát ilyenkor körülvette, továbbá a még mindig elég nagy számú, de még nagyobb szájú és erőszakosságával az országgyűlésen még mindig nagy hatalmat jelentő „evangélikus státust", no meg a szomszédban a beavatkozás alkalmára várva-váró s ezért rája minden ürügyet felhasználó, tele kincstárú erdélyi fejedelmet és az egész Európára kiterjedő tervszerű protestáns hírverést, nagyon veszedelmes dolgok voltak. Amelyik katolikus földesúr a birtokán lévő templomot visszavette a protestánsoktól, forradalmi gyűlölettől telített propagandahadjárat célpontjába került, az országgyűlésen heves támadásoknak volt kitéve, a kormány is ellenszenvvel nézett rá, mert annak is igen sok kellemetlenséget okozott, otthon pedig minden jobbágya (pedig ezek most már nem könnyen terelhető jámbor katolikusok voltak, mint még a múlt században) halálos ellensége volt s ezért állandóan attól kellett rettegnie, hogy ezek a házi ellenségek állataikat tönkreteszik, asztagaikat felgyújtják, sőt esetleg talán még élete ellen is törnek.

El lehet hát józan ésszel képzelni, hogy az ilyen földesúr, aki a jelen esetben nem is úr, hanem asszony, a dacosan csak az erőszaknak engedő lelkésznek egyébként is rendkívül kellemetlen kilakoltatására készakarva éppen a legkeményebb téli időt választja? A protestáns emlékíró erre vonatkozó állítását tehát vagy nem fogadhatjuk el valónak, vagy pedig, ha annak fogadjuk el, akkor annak a kiűzésnek egész hirtelen kellett történnie, tehát különleges okának kellett lennie. Másra nem gondolhatunk, mint hogy a lelkész olyan tűrhetetlen izgatást fejtett ki a szószéken, hogy érte azonnal meg kellett büntetni; s nem lehe-

tett várni, míg kitavaszodik. Lehet, hogy tűrhetetlen sértésekkel halmozta el a katolikus vallást és papjait, talán magát a földesurat is.

Láttuk, hogy ez mennyire és mily sokszor megtörtént még Stájerben is és éppen akkor, mikor még a klerikálisnak is klerikális II. Ferdinánd szülei voltak ott az urak. Láttuk, hogy nem egyszer megtörtént ez magában Bécs városában is. Hogyne történhetett volna meg hát egy eldugott magyarországi faluban, ahol a protestánsoknak sokkal nagyobb szarva volt s ahol bizonyára sokkal kisebb ítélőképességű és indulataikon is sokkal kevésbé uralkodni tudó lelkészek működtek, mint Bécsben vagy Grázban. Ez (és hogy a sértés is télvíz idején történt) lehetett az oka annak, hogy Forgáchné Sárosmegyében egy lelkészt télvíz idején lakoltatott ki egy olyan házból, mely az ő tulajdona volt s melyben a lelkész ott addig is, csak az ő elnézéséből lakhatott. De persze az igazi ok és a minősítő körülmények elhallgatása már hozzá tartozik a hatásvadászó propaganda természetrajzához és azokhoz a lelkiismeretlen eszközökhöz, melyekkel a forradalmak és izgatók dolgozni szoktak.

Az is egészen furcsa és gyanús állítás, hogy az özvegy nádorné a lakosságot bünteti, börtönzi azért, hogy ezzel rá kényszerítse őket, hogy mint ő, ők is katolikus papot akarjanak a falu templomába. Erre a kényszerítésre a nádornénak semmi szüksége se volt. Ezt a kényszerítést legfeljebb akkor lehetne megérteni, ha a dolog a linzi béke után történt volna, mely már törvénybe iktatta, hogy a földesúr a jobbágyok ellenére nem rendelkezhetik a falu templomaival. 1637-ben azonban még érvényben volt a földesúri jog. Az a sárosi templom a nádorné telkén állt, a paplak az ő tulajdona volt s ezért szabadon rendelkezett vele s semmi szüksége se volt arra, hogy terve végrehajtásához a falu akaratának beleegyezését is kierőszakolja. A linzi béke előtt is lehetséges volt, hogy a földesúr félt a falu akaratával szembeszegülni, sőt egészen bizonyos is, hogy félt, de attól, hogy büntetéssel, sőt börtönzéssel a falut egységesen elkeserítse, attól még jobban kellett félnie. Erre tehát csak akkor kerülhetett volna sor, ha csak a törvénytől, ha csak az országgyűléstől félt volna, nem pedig a falutól. Ez azonban csak a linzi béke törvénybeiktatása után lett volna lehetséges. Láttuk és még bővebben fogjuk majd látni, hogy azokhoz a főpapokhoz akik a linzi béke törvénybeiktatása ellen tiltakoztak, alig csatlakozott egy-két főúr, pedig akkor már majdnem mind katolikusok, még pedig vallásos katolikusok voltak. Látjuk tehát, mennyire nem akartak ők földesúri jogaikhoz vallási téren is ragaszkodni. Nem is csodálkozhatik ezen az, aki ismeri az emberi lelket. A legtöbb vallásos földesúr se vallásos annyira, hogy vallása terjesztése miatt földjei megművelését lehetetlenné tegye, sőt még annyira se, hogy emiatt izgalmaknak és végeláthatatlan kellemetlenségeknek kitegye magát.

A földesúri jog alapján alkalmazhatott volna a nádorné katolikus papot a birtokán akkor is, ha jobbágyai nem azt akarták. Nem volt tehát semmi szüksége arra, hogy jobbágyai beleegyezését is kicsikarja, legfeljebb arról lehetett volna szó, hogy azért büntette jobbágyait, mert a már ott lévő katolikus pap miséjére nem jártak el. Ilyesmik előfordultak a régi korban (s láttuk, hogy protestáns részről legalább annyira, mint katolikus részről), mert a földesúr jobbágyai atyjának tartotta magát s mint ilyen, kötelességének érezte, hogy a jóra nevelje, sőt mint atya, ha kell, kényszerítse is őket. Látjuk, hogy rendszeresen gyakorolta is ezt az „atyai” kötelességét az a fiatal és protestáns Thurzó Imre is, akit nemeslelkűségéért és idealizmusáért egész történetírásunk (még Szekfű is) égig magasztal s aki oly lelkesedéssel csatlakozott a „vallásszabadság” zászlajához, mikor alatta Bethlen Gábor az országban megjelent. Így csinált egyébként már atyja, Thurzó György is, akit a protestáns Kubinyi ennek ellenére épp úgy magasztal, mint a szerzetes Takáts Sándor.

A katolikusoknak az 1619. évi országgyűlésen előadott panaszaiból tudjuk meg, hogy mind Thurzó György, mind neje, Várday Katalin, kényszerítették katolikus jobbágyaikat a

protestáns istentiszteleteken való rendszeres részvételre s az ellenszegülőket megbírságolták. (Ipolyi: Nyáry Krisztina, 21.o.) Ez az ő részükről természetesen nem vallásüldözés volt, hanem csak a vallásos, jólelkű gazdának patriarchális (az asszony részéről matriarchális) gondoskodása jobbágyai javára. A dolgot ugyanis így is fel lehet fogni, meg úgy is és történetíróink, ha Thurzó György és Várday Kata teszi, így fogják fel, ha pedig Forgáchné Pálffy Katalin vagy Homonnay János teszi, akkor úgy. Ott rokonszenves vagy legfeljebb egy kis túlbuzgóság, melyet megaranyoz a jóakarat, itt azonban gyűlölet, erőszakosság és rút fanatizmus.

Pedig, ha már különbséget teszünk a kettő között, inkább megfordítva kellene észrevennünk egyikben a gyűlöletet és a fanatizmust, másikban a mérséklet alakjában is megnyilvánuló szeretetet. Contra factum ugyanis non valet argumentum. Tagadhatatlan, hogy a XVI. század protestáns főurai kiirtották a katolicizmust, de az is kétségtelen, hogy a XVII. század újra katolikussá lett földesurai nem irtották ki a protestantizmust. Még a Dunántúl is protestánsok maradtak még a legbuzgóbb katolikus főúri családok birtokain élő jobbágyok is. Így van ez Baranyában is, Somogyban is, Fejér, Tolna, Veszprém, és Komárom megyében is. E megyék mai katolikus lakossága csak iparosokból, földnélküliekből és a XVIII. században betelepített svábokból áll. Az ősi magyar telkesjobbágyok utódai a nevezett megyék mindegyikében is úgyszólván kivétel nélkül megmaradtak protestánsoknak. De Vas, Sopron, Győr és Zala megyében is tekintélyes számban protestánsok maradtak a falvak ősi, földdel bíró lakosai. Pedig azóta a Rákóczi György koránál sokkal nagyobb „vallásüldözés" is volt (például az articularis helyek törvénye). De ez a megállapításunk nagyjában még a Felvidékre is áll. A termékenyebb síkságokon lakó tótság ott is lutheránus ma is, a katolikus tótok pedig inkább a hegységek nyomorult népe közül kerülnek ki, például Trencsénben.

Nem volt tehát olyan veszedelmes az a „protestánsirtás", melynek olyan rossz volt és rossz még ma is a híre. De a nagy hírverés ugyancsak elérte célját, mert hiszen éppen azért keltettek miatta protestánsaink a magyar, sőt az egész európai közvéleményben olyan nagy felháborodást, hogy az esetleges későbbi rekatolizálásnak elejét vegyék.

Nem lehettek a protestánsokra olyan veszedelmesek azok a katolikus főurak, akik között később még olyan is akadt (báró Baldácsy), hogy katolikus létére a protestánsokra hagyta tízezer holdnyi birtokát (mely nem is az övé volt, mert ő maga koldus volt az istenadta, hanem feleségéé, akit csak a vagyonáért vett el s aztán halálra kínzott. Ezt én annak a szájából hallottam az Esztergom megyei Nánán, akinek az apjával a beteg asszonyt az ágyában rugdostatta). Baldácsy báró ugyanis ott lakott Nána közelében. Aztán olyan is volt közöttük (gróf Festetich György), aki katolikus létére kálvinista gimnáziumot alapított s ráadásul abban a Somogyban, melyben katolikus gimnázium nem volt, sőt még később se lett, noha hatszor annyi ott a katolikus, mint a kálvinista.

Ugyanebben a Somogyban van Iharosberény, ahol a katolikus földesúr, báró Inkey, oltalma alatt olyan szabadon garázdálkodott a falu lutheránus lelkésze (Filo) még Mária Terézia idejében is, mikor pedig már rég nem volt a protestánsoknak védelmükre, ha kellett, fegyverrel kiszálló fejedelmük, hogy a katolikus postamester, Murtassy, úgy felháborodik miatta, hogy levelet ír az ügyben Padányi Biró Márton veszprémi püspöknek. A püspök olyan buzgó fia az Egyháznak, hogy Murtassy levelének hatása alatt intő-kedveskedő levelet ír a „consiliarius úr"-nak, melyben nagy kímélettel és tapintattal — nehogy megsértődjék s még nagyobb legyen a baj — figyelmezteti, hogy az örök üdvösség még a vagyoni érdeknél is fontosabb. A levélnek azonban annyira nem volt foganatja, hogy az Iharosberényen átutazó utas még ma is csak protestáns templomot lát az abszolút többségében katolikus faluban, ahol úgyszólván minden az Inkeyeké volt egész az 1945-ös „felszabadu-

lásig". Ezek az Inkeyek mindig a vallásosabb mágnások közé tartoztak, arról azonban mégse gondoskodtak, hogy a ma már abszolút többségében katolikus faluban a protestáns mellett katolikus templom és plébánia is legyen.

A Nyitra megyei Verbón a gróf Erdődyek voltak a földesurak. Jedlicska Pál „Kiskárpáti emlékek" című művében (II. 393-394.o.) ismerteti gróf Erdődy Györgynek egy 1745. május 9-én Pozsonyban kelt és uradalmi főtisztjéhez intézett levelét. A levél, mint kelte mutatja, Mária Terézia uralkodásának elejéről, tehát a magyar protestantizmus legnagyobb „elnyomásának" idejéből való. (Uralkodása második felében már Mária Terézia is nagyban közeledett fia „türelméhez".) A levélből jól látható, hogy Erdődy György olyan katolikus volt, hogy kívánni se lehet jobbat. Mégis, az ő birtokán is katolikusüldözés volt, nem pedig protestáns.

A gróf levelében megrója gazdatisztjét, hogy a községi bíró- és esküdtválasztáson az uradalom tisztjei nem voltak jelen s emiatt rendetlenség, sőt botrány történt. Természetesen a falu protestánsai miatt (pedig nem is magyarok, hanem „gyámoltalan" tótok voltak). Egy lutheránus lakos azt hozta volt fel, hogy a főtiszttől egy levelet kapott legyen, melyben az volt írva, hogy a plébános csak az egyházi ügyekbe, de másba ne avatkozzék. (Ezt még protestáns földesúr se írhatta volna elő plébánosának. Régente ugyanis minden nemesnek — a pap pedig annak számított — ma pedig már minden embernek joga van közügyekbe avatkozni, sőt ez — legalább a tisztességes emberekre vonatkozólag — még kötelesség is s lám, most egy protestáns tót jobbágy akarja tőle a plébánost megfosztani.)

„Találkozott két ember — folytatja a levél —, akik azért izgatták a népet, mivel katolikusok választattak elüljárókul." A falu tehát annyira katolikus volt, hogy még a gazdatisztek távollétében és ilyen izgatás ellenére is katolikusokat választottak s a falu protestáns kisebbsége ezen mégis megbotránkozott.

„Helyteleníti, hogy a tisztek eddigelé inkább a lutheránus, mint a katolikus lakosok jóléte körül érdeklődtek. Sőt abszolút idegen emberek, akik lutheránusok, hogy magukat stabilizálják és házakat vegyenek az én részemről kegyelmed minden úttal impediálja és ne engedje, hanem otthonvalóknak és pápistáknak legyen olyas házak megvétele."

Látjuk tehát, hogy nem arról van szó, hogy a falu lutheránusait kiirtsák, vagy akárcsak kiszorítsák, hanem inkább az ellen kell védekezni, hogy ne terjeszkedhessenek. A gróf külön intézkedésére van szükség (bizonyára a plébános írt hozzá ez ügyben), hogy a katolikus földesúr birtokán a katolikus gazdatisztek ne a lutheránusokat részesítsék előnyben. Az 1788. évi Canonica Visitatio szerint Verbón 2723 katolikus mellett csak 489 lutheránus (és 593 zsidó) volt s mint látjuk, a lutheránusok mégis felháborodtak és izgatni kezdenek, hogy miért mertek katolikus bírót és esküdtet választani (ebből az látható, hogy egész addig lutheránus volt a katolikus falu vezetősége). Még ennél is jellemzőbb, hogy már ekkor azzal érveltek, amivel később Hitlerék, hogy a plébános maradjon a sekrestyében s a község elöljáróságának megválasztásába ne avatkozzék. (A kommunisták is ezzel érveltek, de csak Olasz- vagy Franciaországban. Nálunk, ahol ők parancsoltak, egyenesen méregbe jöttek, ha a pap azt mondta, hogy ő nem politizál. Nálunk a papnak is kötelessége volt politizálni, de természetesen őmellettük.)

A gróf levelében elrendeli ugyan, hogy azt a két, a katolikus elöljáróság megválasztása ellen izgató, sőt még a papságtól a közéleti szereplés jogát is megtagadó lutheránus embert vessék börtönbe, de hangsúlyozza, hogy „a kellő vizsgálat foganatosítása után." Szó se lehet tehát róla, hogy csak azért vetették őket börtönbe, mert lutheránusok voltak (mint a protestánsok hírverése, sőt történetírása hasonló esetekben még ma is állítja).

Látjuk, hogy a katolikus gróf mennyire tárgyilagos. Látjuk, hogy olyan korban, melyet a hazai protestantizmus történelme legsötétebbjének tart, annyira nem volt bűn az maga, hogy valaki lutheránus, hogy a vallásos katolikus földesúr még a plébános vádja ellenére se veszi bizonyosnak a két bevádolt lutheránus bűnét s mielőtt büntetne, előbb a bűn megállapítását tartja szükségesnek. Még jellemzőbb, hogy ennek megállapítását éppen arra a tisztjére bízza, aki a plébánost a sekrestyébe akarta internálni s akit a plébános éppen most vádol előtte azzal, hogy jobb szereti a lutheránusokat, mint a katolikusokat s aki, mint látható, a plébánossal ellenséges viszonyban van. Így aztán gondolhatjuk, hogy a gróf minden jóakarata ellenére is milyen elégtételt kaphatott Verbón az Egyház és a plébános. Hiszen a plébános sorsa inkább a gazdatisztektől függött, mint a gróftól.

Pedig bizonyára a grófok se voltak mind olyan jó katolikusok, mint ez a derék Erdődy György. Így aztán nem csoda, ha Jedlicskában azt olvassuk, hogy Verbón „jelenleg van 2381 katolikus, 1392 evangélikus és 1429 izraelita". Minden felekezet nyert tehát azóta Verbón, csak a földesúr „üldöző" vallása vesztett s ma már Verbón a katolicizmus nincs is abszolút többségben. Ami pedig a két lutheránust és börtönbe vetésüket illeti, láthatjuk, mit kell értenünk a protestánsok sérelmein, hogy hitfeleiket a katolikus földesurak „hitükért" bebörtönzik. Nem a hitükért, hanem izgágáskodásukért börtönözték be azokat, bár mérget mernék rá venni, hogy ez a szóbanforgó két lutheránus még így se került sose börtönbe. Miért volt a hitújítás korában oly könnyű elbánni a katolicizmussal és miért volt oly nehéz ugyanez a katolikus visszahatás korában a protestantizmussal?

Nagyon sok katolikusnak ütött már szeget a fejébe: Hogy lehet az, hogy Európa északi államaiban minden nagyobb belső ellenállás vagy megrázkódtatás nélkül sikerült kiirtani a katolicizmust? Hogy lehet, hogy nálunk, Magyarországon is, szinte magától omlott össze az Egyház már félezer éves múltra tekintő, tehát ősi tradíciókkal bíró, kolostorokkal tele tűzdelt épülete? Hogyan lehet, hogy 1600-ra már katolikus, sőt buzgó katolikus királya ellenére egy majdnem tiszta protestáns országot találunk itt s anélkül, hogy a magyar országgyűlések akárcsak egyetlen egy törvényt hoztak volna az új vallás javára vagy a régi ellenére; sőt annak ellenére, hogy a király kívánságára országgyűléseink ez időben is egymás után hozták a katolikusvédő és eretnekellenes törvényeket?

Ezzel szemben micsoda más a helyzet 1600 után, mikor az Egyház vissza akarja szerezni az elvesztett teret! Milyen elkeseredett harcot kell vívnia ekkor minden talpalatnyi visszahódítandó helyért! Milyen szívós, milyen elkeseredett, milyen fanatikus ellenállásba ütközik ekkor s mennyire egymást érik ekkor már miatta még a fegyveres felkelések is.

Az előbbi században mikor a protestantizmus volt a támadó és hódító fél, még csak egy kis helyi felkelésről se tudunk az akkor már ötszáz éves régi hit védelmére, az 1600-as évek magyar protestantizmusának azonban mindössze csak ötven-hatvan éves múlt állt a háta mögött: Bocskaynak és protestáns kortársainak a nagyapja még misére járt és katolikus volt. Azoknak a katolikusoknak akiket az 1540-es, 50-es években tettek protestánssá, már ötszáz éves katolikus múltjuk volt ősi, patinás, meggyökeresedett, a magyarsággal szinte már összenőtt intézményekkel, népszokásokkal és tradíciókkal. Ezeket mégse védte senki a XVI. században, az újhitűek azonban a XVII. században, mikor az ő visszaszorításukról volt szó, késhegyig menő harcot vívtak minden talpalatnyi helyért, minden egyes jobbágyért, minden legkisebb, már megszerzett jogért, még ha e jog nem volt is jog, mert nem volt még belőle semmi se törvénybe iktatva.

Csodálkozásunk még nagyobbá válik, ha azt is meggondoljuk, hogy köztudomású, s mind katolikus, mind protestáns részről mindenki, mint közismert tényt elfogadja, hogy a katolikus tömegekben egyébként sokkal nagyobb a vallásosság, sokkal erősebb az Egyház-

hoz és a papsághoz való ragaszkodás, mint a protestánsok körében; egy katolikus enber életében átlag sokkal nagyobb szerepet játszik a hit, sokkal jobban átfogja egész életét, mint a protestánsét.

Hogy lehet tehát, hogy a XVI., illetőleg XVII. század életében mégis ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk? Hogy lehet, hogy a XVI. század folyamán a katolikus tömegeknek közel se volt olyan fontos, olyan drága és olyan féltve őrzött a hitük, mint egy századdal később a protestáns tömegeknek? Hogy lehet, hogy a XVI. században a katolikusok sokkal könnyebben lemondtak hitükről s közel se voltak hajlandók akkora áldozatokat hozni érte, mint nemsokára utána a protestánsok?

A jelenség megmagyarázhatatlannak látszik, pedig a kérdés megoldása tulajdonképpen nagyon könnyű, hiszen ezt a jelenséget — annak ellenére, hogy a katolikusok vallásosabbak a protestánsoknál — ma is tapasztaljuk s tapasztalni is fogjuk mindig.

Köztudomású dolog, de „A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására" című művemben az adatok tömkelegével is bizonyítom, hogy az a protestáns magyar nép, mely a katolikusnál kétségtelenül vallástalanabb, mennyivel jobban ellátta magát lelkészségekkel, mint az annyira „bigottan" vallásos katolikus nép, s mindez annak ellenére, hogy ezer éven át mérhetetlen földbirtok, tehát óriási anyagi erő volt a magyar katolikus Egyház vezetőségének kezében, amivel a protestáns felekezetek nem rendelkeztek.

Somogy megye 50.000 kálvinistájának még ma is majdnem annyi lelkészsége van, mint 300.000 katolikusának. Somogyban van olyan katolikus plébánia is (Németlad), melynek területén a katolikusoknál kevesebb a kálvinisták száma s ők ott mégis kilenc(!) lelkészséggel bírnak. 1930. évi állami hivatalos adatok szerint Budapesten is 74 protestáns és 167 katolikus pap működött, ami magyarul annyit jelent, hogy itt is 113-mal kevesebb volt a katolikus pap, mint amennyinek kellett volna lenni a lakosság vallási arányához képest. (Mégis hányszor hallottam ugyanezen időben Budapesten nemcsak zsidóktól és protestánsoktól, hanem katolikusoktól is, hogy „minek az a sok pap". Ki hallott azonban már olyan protestánst, aki a maga lelkészeinek, s olyan zsidót, aki a rabbik számának nagyságát kifogásolta, ha csak esetleg a hitközségi adó fizetésekor nem?) Az Amerikába vándorolt katolikus magyarok száma is háromszorosa az oda vándorolt kálvinistákénak, de az amerikai magyar kálvinista lelkészségek száma mégis nem egyharmada, hanem háromszorosa az ottani katolikus magyar plébániákénak.

De egy másik példa még ennél is jobban megvilágítja a helyzetet. Tudvalevő, hogy az olyan vegyesházasság, melyet a katolikus fél nem katolikus pap előtt köt, érvénytelen. Az ilyen katolikus bűnös viszonyban élőnek számít s ezért feloldozást bűnei alól addig nem is kaphat, míg élettársával vagy meg nem esküszik, vagy el nem válik tőle. Megesküdni azonban most már csak akkor lehet, ha a protestáns fél megtér. A vegyesházast ugyanis reverzális nélkül a katolikus egyház nem esküdteti meg, reverzálist azonban a magyar törvény szerint csak a polgári egybekelés előtt lehetett kötni. Nekik tehát már nem lehet, mert az ő polgári egybekelésük már megtörtént. Ezért vele a katolikus fél templomban csak úgy eskődhetik meg, ha reverzálisra már nincs szükség, azaz, ha a protestáns fél is katolikus lesz.

Természetesen a protestáns félnek is tiltja a felekezete, hogy katolikus templomban eskődjék (illetőleg ezt nem is, hanem csak a katolikus reverzálist, de a gyakorlatban a kettő egyre megy), azt azonban nem mondja, nem is mondhatja neki, hogy protestáns ember számára a katolikus templomban kötött házasság nem érvényes s így bűne bocsánatát addig el nem nyerheti, míg házastársát el nem hagyja vagy vele törvényesen meg nem esküszik.

Ennek ellenére mégis mit látunk? Azt, hogy a katolikus-protestáns házasságoknak csak egy negyed részét kötik katolikus templomban, háromnegyedét másutt. Itt is ugyanazt látjuk tehát, amit a XVII.-hez hasonlítva a XVI. században láttunk, ti., hogy az a protestáns, akinek életében a vallás tapasztalat szerint aránytalanul kisebb szerepet játszik, mint a katolikus ember életében, mégis sokkal jobban ragaszkodik „a vallásához", mint a katolikus.

Mi tehát a dolog magyarázata? Az, amit itt már többször fejtegettünk, hogy ti. csak a katolikus vallás vallás, a protestáns nem az, vagy legalább is nem olyan értelemben, mint a katolikus. A protestantizmus a katolicizmus mellé állítva semmi más, mint egy forradalmi mozgalom. A katolicizmussal való viszonylatában lényegében ugyanaz, ami a francia forradalom, vagy a 48-as szabadságharc, vagy a szociáldemokrácia, hitlerizmus, vagy marxizmus volt azzal a régi uralommal vagy társadalommal szemben, mely ellen fellépett.

A protestantizmus a katolicizmus mellett nem egy másik vallás, hanem a vallástalanság, a hitetlenség vagy legalább is az intézményes kétely. Ez a protestáns tömegekben eleinte nem volt ugyan tudatos s nem egy protestánsban jelenleg se az, de végeredményben ez a vallástalanság vagy legalább is kétely mégis a protestantizmus lényegéből folyik, s erre már fel is hoztunk számtalan bizonyítékot. Míg azonban azok a bizonyítékok elméletiek voltak és okoskodáson alapultak, ugyanezen állításunk igazolására most egy pár gyakorlati bizonyítékra mutatunk rá.

Mi az oka, hogy minden forradalmi mozgalom kivétel nélkül egyházellenes? Hogy nemcsak a protestantizmus volt ilyen, hanem ilyenek a későbbi és jelenlegi forradalmak is, noha ezek elsősorban már nem vallási forradalmak, sőt tulajdonképpen semmi közük se volna a valláshoz? (Miért kell például a munkásvédelemnek istentelen alapon állnia?) Mi az oka, hogy az összes forradalmak előnyben részesítették a protestantizmust a katolicizmussal szemben? Hogy a protestantizmust nem gyűlölték, vagy ha igen, annyira semmiképpen se, mint a katolicizmust? Mi az oka, hogy még a katolikus francia nép forradalmának okozói és vezérei között is olyan sok a protestáns? Mi az oka, hogy nálunk 48-ban Kossuth kormányában is több volt a protestáns, mint a katolikus miniszter és Kossuth is protestáns volt, Petőfi is és Görgey is, noha egyikük se volt magyarvérű s nálunk azt tartja a közhit, hogy nálunk a protestánsok a magyarok és az idegenek a katolikusok?

Mi az oka, hogy zsidó entellektüeljeink, akik annyira nem tudtak és nem is akartak igazi keresztények lenni, olyan előszeretettel lettek katolikus helyett inkább protestánsok, ha „kitértek", még itt a katolikus Magyarországon és katolikus Budapesten is? Mi az oka, hogy noha Szálasi maga katolikus volt, de miniszterei között szintén több volt a protestáns, mint a katolikus, noha ez 48 óta nem fordult elő Magyarországon? (Reményi-Schneller, Kemény, Budinszky, Vajna stb.) Mi az oka, hogy szovjet kommunizmusunk előkészítésében is olyan nagy szerepet játszottak a magyar protestánsok (előbb a falukutatók, népi írók, akik közt Féja egyenesen katolikusból lett protestánssá, aztán Nagy Ferenc, Tildy, Zsedényi, Dálnoki, Dinnyés stb.), kiszolgálói pedig, ha nem zsidók voltak, akkor protestánsok (Dobi, Kállai, Darvas, Szakasits, Rajk, Erdei, Mihályfi stb.)? Mi az oka, hogy a kommunizmus alatt a magyar protestantizmus annyira nem mutatott semmi ellenálló erőt s még akkor se állt fegyvertársként a katolicizmus mellé, mikor az már példát mutatott? Mi az oka, hogy éppen ellenkezőleg ennek az akkor még hős Egyháznak egyenesen kaján vádolói közé lépett, nem gondolva arra a szégyenre, amit olyanok rágalmazása jelent, akik akár az élőszóbeli, akár a sajtóban való védekezés lehetőségétől meg voltak fosztva?

Mi lehetett az oka mindennek, mikor a protestantizmusnak (a zsidósághoz hasonlóan) sokkal több oka lett volna, hogy kommunistaellenes legyen, mint a katolicizmusnak, mert gazdaságilag sokkal többet vesztett általa, mint a katolicizmus? A magyar protestantizmus

sokkal nagyobb arányban állt ugyanis értelmiségiekből, akik a kommunizmussal legtöbbet vesztettek, hiszen elvesztették vezető szerepüket s fizetésben is a munkások színvonalára kellett süllyedniük (kivált a kommunizmus elején, mikor az állásfoglalás történt), „kulák" is aránylag három-négyszer annyi volt köztük, mint a katolikusok között, viszont a földnélküliek, a bányászok és proletárok, akik a kommunizmussal felemelkedtek, akiké a hatalom lett, elsősorban katolikusok voltak?

Kell-e s lehet-e mindezeknél meggyőzőbb bizonyíték arra, hogy a protestantizmus lényegében nem hit, hanem — legalább is a katolicizmushoz viszonyítva — hitetlenség; nem vallás, hanem vallástalanság s hogy nem azért tartozik annyira lényegéhez, hogy mindig a katolicizmus ellenzéke legyen, mert egy, a katolicizmustól különböző másik vallás, hanem azért, mert a katolicizmus a vallás, a protestantizmus pedig a vallás ellenzéke, a vallástalanság, melynek nem az a lényege, amit a katolicizmussal egyezőleg ő is hisz, hanem az, amit nem hisz?

Éppen eleget látjuk ez állítás igazságát a gyakorlatban is. Mindenki minduntalan lát és hall protestánsokat és olvashat protestáns lapokat és könyveket, melyek késhegyig menő és órákon át tartó elkeseredett vitákat folytatnak a katolikusokkal azért, hogy a gyónásban, a pápának az Egyház fölötti hatalmában, az ostyának Krisztus testévé való átváltozásában való hitet megcáfolják vagy kicsúfolják, de cikket írni, vagy vitákat folytatni alig látunk protestánsokat azért, hogy az egészen hitetleneket vagy kételkedőket meggyőzzék például arról, hogy Krisztus csakugyan feltámadt vagy hogy Isten valóban három Személyből áll. Pedig ezek az igazságok elméletben épp úgy hozzátartoznának protestantizmusukhoz, mint a katolicizmussal való ellenkezés, ha a protestantizmus csakugyan vallást jelentene részükre, nem pedig a hitetlenséget vagy a legjobb esetben vallási közönyt.

De mégis, ha védi s hangsúlyozza is a hitét a protestáns, akkor is csak afféle talmi-hitnek bizonyul ez. Bethlen Gábor is ragaszkodott „hitéhez" s minden jel arra mutat, hogy ő még (nem úgy, mint a mai protestánsok) őszintén hitt is benne, mégis azt kell mondanunk, milyen hit lehetett az, amely mellett a legszebben megfértek olyan bűnök melyek Bethlen Gáborban leledzettek? Öreg Rákóczi György még Bethlennél is hívőbb és buzgóbb kálvinista volt s mindjárt látjuk majd, hogy benne is milyen csúnya bűnök fértek össze a legnagyobb békességben ezzel a nagy protestáns vallásossággal. Nagy Ferenc, a kálvinista parasztból a kommunizmust kiszolgáló miniszterelnök is, mint ilyen is állandóan hangsúlyozta az ő kálvinista s hívő kálvinista voltát. Semmi ellentmondást nem látott tehát (nem is volt) e „hite" és a kommunizmus kiszolgálása, például miniszterelnöki beszédei között — melyek, mint szökésével nyíltan be is bizonyította, meggyőződése ellenére, szovjet parancsra történtek, és a dicsőséges vörös hadsereg és Sztálinnak akkor még kötelező állandó magasztalásából álltak.

Mi, akik akkor hallgattunk, utáltuk érte, hogy így eladta magát vagy hogy annyira korlátolt, hogy még ezeket is elhiszi. Aztán kisült, hogy se korlátolt nem volt, se el nem adta magát, sem el nem hitt a kommunistáknak semmit, hanem csak megalkudott a hatalom kedvéért, mert kálvinista „vallásossága" s az effajta jellemtelen viselkedés között semmi összeférhetetlenséget nem látott. Még Dobi is megemlegette, hogy ő kálvinista, még mint az „elnöki tanács elnöke", sőt még 1958 februárjában, tehát a kommunizmus uralmának tizenharmadik évében is. Természetesen katolikusok is voltak ilyenek (lesznek is mindig), viszont kálvinistát is tudok olyant, aki képes volt állása elvesztésére, még se írta alá még a Mindszenty-ellenes ívet se. Ámde az ilyen katolikusok nemcsak azt nem hangsúlyozzák, hogy milyen buzgó katolikusok, hanem „a papokat" még jobban szidják, mint a kálvinisták. S még csak azt se nagyon mondhatjuk, hogy a jellemesebb kálvinisták viszont nagy kálvinisták lennének. Bennük se vallásos meggyőződésükből folyik ez a jellem, hanem ve-

lük született adottságokból. Mindszentyben és társaiban azonban a meg nem alkuvás és hősi kiállás tisztán s egyedül csak katolikus hitük folyománya volt. Ez a lényeg és ez nagy különbség az egyik és a másik világnézet között.

A protestantizmus két elemből áll: pozitív és negatív elemből. A pozitív része a hit; ez teszi vallássá és ez az a része, melyben megegyezik a katolicizmussal. Ez a része az, amit megtartott a kereszténységből (Istenben, másvilágban való hit, Szentháromság, Jézus feltámadása az Evangéliumban leírt módon, istensége, a keresztség, a tízparancs, a Szentírás Isten szavának tartása stb.). A negatív része az, amit elvetett a kereszténységből, tehát amit a katolicizmussal ellentétben nem hisz. (A katolikus egyház hét szentsége közül például hatot nem hisz; nem hiszi az Egyházat, mint látható intézményt; nem hiszi Szűz Mária mennybevitelét, de szeplőtelen fogantatását, sőt többnyire még szűzanyaságát sem, noha ez egész világosan benne van a Szentírásban; nem hiszi, hogy az Evangéliumokban elbeszélt csodákon kívül és még napjainkban is tehet és tesz is az Isten csodákat; sőt nem hiszi komolyan még az öröklétet sem, mert a szentekhez való imádkozás elítélése tulajdonképpen ezt jelenti. Ha ugyanis elhiszem, hogy a szentek, például Szűz Mária most is élnek még (tehát, hogy van mennyország), akkor azt is kellene hinnem, hogy imádkozhatnak és imádkoznak is ott értünk, azok, akik ott vannak.

Mivel a protestantizmus lényege ez utóbbi, a katolicizmussal való viszonylatában nem egy tőle különböző másik vallást, hanem a vallástalanságot jelenti. Nem hit, hanem a hitetlenség. Nem egy másik vallás, hanem a vallással való dacolás. A jóval szemben nem egy más természetű másik jó, hanem a rosszaság. És ez az igazság egyszerre megmagyaráz mindent, amit előbb nem értettünk. Azokat mással, mint ezzel, nem is lehet megmagyarázni. Ennek az igazságnak fényénél egyszerre megértünk mindent, amit előbb nem tudtunk megérteni.

Mi az oka, hogy protestánsaink, noha köztudomásúlag sokkal kevésbé vallásosak és sokkal kevésbé állnak papjaik befolyása alatt, mint a katolikusok, mégis sokkal hamarabb és sokkal öntudatosabban szervezkednek külön egyházközséggé, hamarabb szereznek maguknak külön papot, építenek maguknak külön templomot, e tekintetben tehát jobban ragaszkodnak „vallásukhoz”, mint a katolikusok? Az, hogy mikor a katolikusoktól külön akarnak szervezkedni, mikor semmiképpen se akarnak abba a templomba járni, melybe a katolikusok, akkor a vallásukban nem a pozitívum, nem a hit, nem lelkük jobb része, hanem az a másik alkatrész, a hitetlenség, a dac, a gőg, az elbizakodottság, a kevélység, a forradalom, a lázadás, a „csak azért is” szelleme működik. Ez kétségtelenül mind rossz vagy legalább is kereszténytelen evangélium ellenes dolog, s az is kétségtelen, hogy a rossz mindig sokkal erőszakosabb mint a jó, mert hiszen mindig dühvel, gyűlölettel párosulva jelentkezik, mind az egyes ember lelkében, mind általában a földi életben és társadalomban. A rossz mindig elsöprőbb erő a földön, mint a jó; a gyűlölet mindig jobban és hamarabb megmozgatja az embereket, mint a szeretet. Ha gyűlöletet hirdetek s melléje jó szónok is vagyok, lehet, hogy olyan hatást érek el, hogy hallgatóim azonnal fegyvert ragadnak s rohannak, hogy eltiporják azt a vélt gonoszt, melyet gyűlöletük elé célpontul állítottam. De ha „csak” szeretetet hirdetek, s a jóért lelkesítek, lehetek akármilyen jó szónok, lehet akármilyen megnyerő külsőm, búghat a szó a mellkasomból oly szépen, mint az orgona hangja vagy mint Kossuth baritonja, legfeljebb annyit érek el, hogy az emberek csendesen és nyugodtan azt mondják: Igaza van, vagy hogy szépen beszél, de ezzel azután már el is van intézve a dolog. Ha a tömegektől tetteket akarok, akkor nem amellett a jó mellett kell érvelnem, amelyet velük megtetetni akarok, hanem az ellen az állítólagos rossz ellen kell izgatnom, annak gonoszságát kell minél gyűlöletesebben lefestenem, mely azzal a jóval ellenkezik, amelyet szolgálni akarok.

Ez a lényegi különbség a katolicizmus és a protestantizmus között. Az egyik a jó mellett lelkesít, a másik a rossz ellen izgat s a „rossz" itt természetesen a katolicizmus, mint ahogyan a francia forradalomban a nemesség és a monarchia mellett, a hitlerizmusban a zsidófaj, a marxizmusban a kapitalisták mellett mindig gyűlölet tárgya volt a katolicizmus is. Világos, hogy van (és mindig lesz is) olyan protestáns lelkész is, aki nem gyűlöletre, aki nem a katolicizmus ellen izgat, hanem a jót hirdeti és olyan hangon, ahogyan a jót szokás hirdetni; világos az is, hogy vannak (és mindig lesznek is) olyan katolikus papok is, akik a protestantizmus és a forradalmak eszközeivel dolgoznak s tudva és látva, hogy ez hatásosabb, ők is inkább a gyűlölet fegyverével harcolnak, mint a szeretetével. De ezek a természetes kivételek nem dönthetik meg, sőt el se homályosíthatják a szabályt, hogy mégis csak a katolicizmus az, mely szeretet, és a protestantizmus, mely a gyűlölet gyermeke s az egyiknek életén és történelmén a szeretet, a másikén a gyűlölet tükröződik és nyomja rá bélyegét.

A katolikusokban, mikor templomot építenek vagy egyházközségbe tömörülnek és a külön pap eltartásának terhét vállalják magukra, egyedül, vagy ha itt se egyedül, legalább elsősorban a jó, a szeretet működik. Ők az Isten iránti hódolat kifejezésének szükségességét és e kötelességük átérzését akarják vele kifejezni, a jót akarják vele ápolni lelkükben, a test és szenvedélyei és az ösztönök megfékezését akarják vele magukban megkönnyíteni. Miközben azonban e jó érdekében működnek, a maguk soraiban is nem egy van, aki nemcsak nem támogatja, hanem ellenzi, gáncsolja, sőt egyenesen gyűlöli a tervet, mert bűnökkel van tele, mert benne egészen szabadon tombolnak azok a szenvedélyek, melyek ellen majd ennek az építendő templomnak és felállítandó egyházközségnek papja működni fog, s a sötétség fiai — mint írva vagyon — gyűlölték a világosságot, mert az ő cselekedeteik gonoszak valának.

Aztán mindig vannak a katolikusok közt is olyanok, kiknek házassága érvénytelen, mert ellenkezik a házasság felbonthatatlanságának evangéliumi törvényével s a pap ezt természetesen (legalább is a gyónásban) kénytelen tudtukra is adni, mert felelős az üdvösségükért. Ha nem fogadnak szót, nem a pap bűne, de ha nem figyelmezteti őket, akkor ő is bűnös, mert elmulasztotta irányukban a jó pásztor tisztét. Van aztán bőven olyan katolikus is, aki a gyermekáldás ellen védekezik, s mivel a katolicizmusban gyónás is van és ott még a legbensőbb és legtitkosabb gondolataink is a pap, mint Isten helyettese, ítélőszéke elé tartoznak, a pap ezt is megtudja és kénytelen ezektől is megtagadni a feloldozást mindaddig, míg bűnüket meg nem bánták s természetesen abba is nem hagyták (mert ha folytatják, akkor komédia a gyónás, nem megbánás). Ezeknek a katolikusoknak meg ezért nem kell a pap, ezért haragszanak rá s ezért vannak ellene annak, hogy az ilyen papok számát szaporítsák. Ők katolikus létükre is azt szeretnék, ha a papok még a meglévőnél is kevesebben lennének. Pedig hát ezek a katolikusok még a jóravalóbbak közé tartoznak, mert ezek legalább elmentek gyónni s ott ráadásul még nem is hazudtak. A többség ilyenkor el se megy, mert még azt se engedi meg a büszkesége, hogy a lelkiismerete bántsa. Az ilyenek talán nem is gyűlölik annyira a papot, de hogy ők se buzgólkodnak templomépítés vagy új plébánia felállítása érdekében, sőt ha kérnek tőlük, akkor se adnának rá egy fillért se, az is bizonyos.

Egész más a helyzet a protestánsoknál, különösen azon protestánsoknál, akik katolikusok között laknak. Köztük nincsenek, nem is lehetnek olyanok, akiket nem oldoztak fel s ezért kell haragudniuk a saját lelkészükre. Náluk mindenki fel van oldozva, mert — mint Miksa császár a halálos ágyán — csak a „mennyei papnak" gyónnak meg, aki természetesen mindenkit feloldoz, mert vele igen könnyű mindent elintézni, mert hiszen tulajdonképpen azonos saját magunkkal. Ők annak megítélésében, hogy van-e bűnük vagy

nincs, tilosat tesznek-e vagy nem, csak saját lelkiismeretüktől függnek, a saját lelkiismerete pedig csak a jó embert szokta zaklatni, de nem a rosszat.

Ők elsősorban nem azért építenek templomot vagy állítanak fel új parókiát, hogy legyen istenháza, ahová ők Istent imádni eljárnak. Hiszen már van ott istenháza, a katolikus. Ők annak ellenére, hogy máskor mindig azt hangoztatják, hogy mindegy az, hiszen minden templomban az egy Istent imádjuk, most mégis egy másik, egy külön templomba akarnak járni, mert hát ők nem katolikusok. Bennük tehát a dac, az ellenzékiség szelleme, a régi egyház gyűlölete, vagy legalább is a büszkeség (mert a katolikusnál felsőbbrendű embernek tartják magukat) működik, a gyűlölet pedig sokkal nagyobb erő a földön, mint a szeretet és sokkal nagyobb tetterőt, energiát ad. (Az alázatosság hősi foka még nagyobb erőt ad, de ez csak egyesekben található meg, nem tömegekben.)

Ilyenkor arra is mindig fő gondjuk van, hogy az ő templomuk nagyobb, a tornya magasabb, a benne lévő harangok több mázsásak és szebb szavúak legyenek, mint a katolikusokéi (ezt Szabó Dezső is gúnnyal emelte ki). Ez megint csak növeli a tetterőt. Hiszen tulajdonképpen verseny s „a népi demokrácia" nemhiába szorgalmazta ennyire ezt a versenyt.

Ha valaki minderre azt mondja, hogy mindezeket az indító okokat éppúgy ráfoghatjuk a katolikusokra is, mint a protestánsokra, azt feleljük neki, hogy igen, ámde ha a katolikus akkor is épít templomot, ha a faluban van már református, ő joggal mondhatja, hogy mégis a szeretet, az igazság szeretete alapján áll, mert hiszen az ő vallása tanaiból, mely egyedül üdvözítő Egyházat hirdet, ez logikusan következik. Nem gyűlölet, hanem szeretet az, ha én a felebarátomat meg akarom ismertetni az egyedüli üdvözítő Egyházzal akkor is, ha neki van már más, nem egyedül üdvözítő egyháza. Tudja-e azonban ugyanezt a törekvést megokolni az a protestáns, aki a hitközönyösség alapján áll, s azt mondja, hogy mindegyik vallásban lehet üdvözülni.

Aztán meg ne feledjük — s ez még nagyobb érv, mint az előbbi —, hogy ennek ellenére ezekben a vallásilag lanyha és lelkészeikkel egyébként édes-keveset törődő protestánsokban, láttuk, nem ugyanakkora ragaszkodás van a katolikussal szemben saját vallásukhoz, mint a katolikusokban, hanem azokénál sokkal nagyobb s tulajdonképpen ez az, melynek okát nekünk meg kell magyaráznunk. Lehet-e ezt mással magyarázni, mint azzal, amit most kifejtettünk?

Van-e tetterősebb, nagyobb energiájú, tevékenyebb, öntudatosabb felekezet, mint a zsidó? Van-e vallásfelekezet, melynek tagjai annyira ragaszkodnak a maguk felenyájához, mint ezek, még akkor is, ha külsőleg megtagadják, mert megkeresztelkedtek? Gondoljunk csak a külföldi zsidóság Hitler elleni hadjáratára, vagy a mi Horthy-korszakunkra akkor, amikor az elején „a fehér terrort" kellett megbosszulni, s azt a vádat kellett megcáfolni, hogy a zsidók kivonták magukat a katonakötelezettség alól, a végén pedig, mikor a zsidóellenes törvényeket kellett kivédeni, illetőleg ezt megpróbálni. Hogyan elárasztottak bennünket az akkori zsidók az ellenük szóló vádakat cáfoló emlékiratokkal, könyvekkel, röpiratokkal s küldték meg ezeket a címünkre ingyen. Milyen energiával, milyen kitartással, milyen fáradhatatlanul írtak, beszéltek, vitatkoztak, szónokoltak, küldték fűnek-fának irataikat és érveiket s mennyire egy volt velük e tekintetben mindenki, akiben csak egy csepp zsidóvér is volt!

Eszerint tehát a zsidó vallás a legjobb vallás és a zsidók azok, akik a vallásukat legjobban szeretik? Éppen ellenkezőleg. A csonkaország zsidóságának a fele Budapesten lakott és háromnegyed része városban, a városi zsidók között pedig lámpával kellett keresni az olyat, aki nem ette meg a disznóhúst vagy például Mózes csodáit elhitte. Annyira nem

voltak zsidó vallásúak a magyar zsidók, hogy a kitérésre már az üldözés előtt is százezer számra tolongtak.

A nagy zsidó „felekezeti" érzésnek nem az volt tehát az oka, hogy ők voltak a legvallásosabbak minden más magyarországi vallás követői között, hanem az, hogy a zsidóvallás volt az, mely minden inkább volt, mint tulajdonképpeni vallás. Volt faj, volt családi tradíció, volt összetartó erő, volt szolidaritás, volt vagyon, életszínvonal, kultúra, öntudat és büszkeség, csak vallás nem volt. Olyan vallás volt, mely egy követőjét se akadályozta se a vagyon, se az élvezetek, se az érvényesülés utáni hajszában. E legutóbbiban akadályozta, mert kétségtelen, hogy zsidó ember nehezebben érvényesülhetett, mint a keresztény — ez volt az oka, hogy annyira törekedtek arra, hogy kereszténnyekké lehessenek — de azért érvényesülésüket is előmozdította zsidó voltuk, mert egymást a legöntudatosabban támogatták és a zsidóság igen nagy hatalom volt mind itthon, mind külföldön s az még ma is.

A zsidónak az az öntudat adja az erőt az összetartáshoz, hogy különbnek tartja magát, mint a keresztény. A protestáns is így van a katolikussal. Igaza is van mindkettőnek, mert az anyagiakhoz jobban értenek és itt a földön érvényesülni is jobban tudnak. Ők pedig egyedül csak ezt értékelik, csak ezt tartják irányadónak vagy kívánatos dolognak.

Mivel a katolikus egyedül üdvözítőnek tartja a vallását, azt hihetnénk, hogy ő is különbnek tartja magát más vallások követőinél. Ámde a katolikus nem magát, hanem csak a vallását tartja különbnek. De még a vallásának se itt a földön, még annak se földi szempontjából vannak értékei szerinte, hanem egyedül lelki, egyedül másvilági szempontból. Ezzel azonban egyenesen együtt jár, hogy büszke ne legyen, sőt még öntudatos se, hanem alázatosságra törekedjék. Hogy ne vezessen, hanem engedelmeskedjék, ne parancsoljon, hanem szolgáljon (szeretetből másoknak). Világos, hogy az effajta lelkület mindenre alkalmas, csak földi érvényesülésre s anyagi sikerekre nem.

A kommunistákról is ugyanazt kell mondanunk, amit a zsidókról és a protestánsokról. Ők is milyen öntudatosak, milyen elevenek és életrevalók, milyen aktívak mindig és mindenütt. Nem is csoda, hiszen csak a földnek élnek s tanaik kiölik belőlük az alázatosságnak még a csíráit is. Mint a zsidók és protestánsok, ők is mindent abból a meggyőződésből tesznek, hogy majd ők megmutatják, kicsodák és mit tudnak. Világos, hogy az ilyen lelkület az anyagi világ terén nagy eredményekre képes.

A keresztény lelkület azonban ennek merő ellentéte. „Boldogok, akik sírnak", mondja az evangélium. Akiknek azonban a sírás az ideáljuk, azok bizonyára nem a nagy teljesítményekben, hanem legfeljebb a nagy türelemben válnak ki. Hiába okos az igazi keresztény, mint a kígyó, ha ugyanakkor olyan „együgyű"-nek is kell lennie, „mint a galambok". Nem csoda aztán, ha ellenségeik, akik ravasz rókák és erkölcsi gátlások nélküli farkasok, nemcsak megölik őket vagy legalább is ellökik őket az élet vályújától, ha még el is rágalmazzák őket. Őket hirdetik rókáknak és ragadozó farkasoknak s mivel életrevalók, ügyes és öntudatos propagandájukkal el is terjesztik és a tömegek lelkében meg is gyökereztetik ezeknek az együgyű galamboknak rossz hírét.

„Aki életét elveszíti, megtalálja", mondja az evangélium. Világos, hogy itt a földön kell elveszteni s majd csak a másik világban lehet megtalálni ezt az életet. Mi mást jelent ez is, mint azt, hogy igazi kereszténynek ezen a földön nem szabad érvényesülni s ezt nem is szabad életcéljának tekinteni. Lehet-e azonban így érvényesülni, a közéleti harcokban győzni?

A sok elméleti bizonyíték mellett íme a gyakorlati példa: Az Amerikai Egyesült Államokban legnagyobb vallás a katolikus, de egész Kennedyig soha nem választottak még ka-

tolikus embert elnökké. Most, mikor végre Kennedy személyében ez is megtörtént, az avatatlan azt hinné, hogy a katolikusok még lelkesebben korteskedtek mellette és egyhangúban pártolták, mint ahogyan minden zsidó zsidó, minden protestáns protestáns és minden kommunista kommunista elnökjelölt mellett lenne. A valóság pedig az, hogy még a papoknak is alig a fele volt a katolikus Kennedy pártján s még maga a bíboros New York-i érsek, az amerikai katolicizmus öntudatos és erélyes feje, Spellmann, is ellenjelöltje, a protestáns Nixon mellett korteskedett. Vajon mi lehet e különös jelenség oka? Másra nem gondolhatunk, mint csak arra, hogy Kennedy magánélete és életfelfogása nem volt olyan katolikus, mint kellett volna. Se zsidóknál, se kommunistáknál, se protestánsoknál hasonló eset nem fordulhatna elő. Ott a magánéletet nem nézik vagy ha nézik is, olyan fontosnak semmiképp se tartják, hogy miatta megtörnék a szolidaritást s elfelejtenék miatta azt, hogy hiszen ő is zsidó vagy kommunista vagy protestáns. Aki például katolikus, de elvált ember s mint ilyen, újabb házasságot kötött vagy nem is ő, hanem az a nő leledzik ebben a bűnben, akit feleségül vett, meggyőződéses katolikus már nem tekintheti hittestvérének s magához közelebb állónak, mint akár egy más vallásút.

A protestantizmus természetesen sokkal inkább vallás, mint a zsidó vallás, mert hiszen a kereszténység egy részét megtartotta és igen sok olyan híve van, aki a kereszténységnek ezt a megtartott részét komolyan veszi s becsülettel élni is törekszik. Tagadhatatlan azonban, hogy ami a nagy többséget illeti, a lényeg a protestantizmusban is ugyanaz, mint a zsidóságban s időben minél jobban távolodik a protestantizmus attól a kortól, melyben az Egyház testéből kivált, ez a tisztán vallásnélküli elem annál jobban előtérbe lép benne és annál jobban csökken azok száma, akik tényleg vallást látnak és keresnek benne. Az is tagadhatatlan, hogy míg a katolicizmusban azok, akik csak benne születtek, de eszmevilágával nem azonosítják magukat s erkölcsi törvényeivel nem törődnek, a katolikus Egyháznak és papságnak épp oly ellenségei, mint a zsidók vagy protestánsok, addig nemcsak a zsidók, hanem a protestánsok körében is teljes mértékben tapasztaljuk, hogy felekezetükhöz akkor is ragaszkodnak, akkor is tagjainak tekintik magukat s a katolicizmussal szemben akkor is öntudatosan, sőt sokszor elfogult fanatizmussal védik, ha a felekezetük vallási részével már régóta egyáltalában nem törődnek, sőt vele már rég nyíltan szakítottak. Míg a katolicizmusban ez a hittel való szakítás egyház- és papgyűlöletet is jelent egyúttal, ugyanez a hitetlenség vagy hitközöny nemcsak a zsidóságban, hanem a protestantizmusban is nagyon szépen összeegyeztethető, sőt együtt jár a protestáns vagy zsidó szolidaritáshoz való további ragaszkodással, a felekezet és lelkészei védelmével.

Miért kötik tehát a katolikus-protestáns vegyesházasságok háromnegyed részét katolikus szempontból érvénytelenül annak ellenére, hogy a protestáns még saját vallása tanai szerint se követne el közel se akkora bűnt, ha ő engedne, mint ha katolikus élettársa enged és mikor köztudomású, hogy a katolikusok egyébként sokkal vallásosabbak és jobban papjaik hatása alatt állnak, mint a protestánsok? Azért, mert a katolikus egyedül csak a hite miatt nem engedhet ilyenkor s nagyon sokan vannak közöttük, akik már rég haragszanak saját hitükre azért, mert az életük ellentétben áll vele s mert a katolicizmus olyan, hogy ezt érezteti velük.

A vegyesházasságot kötő katolikust csak a hite ösztönzi arra, hogy ne engedjen, tehát e törekvésében egyéb indulat vagy szenvedély alig segíti. A protestánst azonban ugyanekkor elsősorban a dac, a „csak azért se” irányítja. Benne akkor, mikor a katolicizmussal dacol, a gyűlölet vagy legalább is a szenvedély s harag működik, hogy majd megmutatom én ezeknek az erőszakoskodó papoknak, még hogy miért akar a katolicizmus különb lenni, mint a többi vallás s mi címen követel magának minden gyereket!? Stb. (Pedig ha a szenvedély nem tenné számára lehetetlenné esze nyugodt használatát, akkor látnia kellene,

hogy ha tényleg van olyan vallás, mely igaz, akkor e vallás papjának szükségképpen úgy kell viselkednie, mint ahogyan a katolikus pap vegyesházasság alkalmával viselkedik. Ha tehát mégis van bűne amiatt, hogy így viselkedik, akkor ez csak az, hogy a saját vallását igaznak tartja. Ez pedig csak nem lehet bűne valakinek s ezt tárgyilagos ember csak nem tarthatja egy papban ellenszenvesnek?! Ellenben nem arra rossz jel-e ez, akit ez méregbe hoz? Vajon tulajdonképpen nem azért mérges-e, hogy van még igazi vallás is; olyan vallás, amelyet hirdetői még mindig komolyan vesznek?)

Mi az oka végül — mert hiszen tulajdonképpen ezért hoztuk elő az egész kérdést — hogy a mohácsi vész után az egész magyar katolicizmus szinte magától, szinte minden ellenállás nélkül omlott össze és hogy a magyar nép olyan könnyen szakított akkor már 500 éves katolikus múltjával, míg az utána következő katolikus visszahatás alatt az akkor még csak félévszázados protestantizmus oly makacs csökönyösséggel, sőt a katolicizmus elleni olyan ádáz dühvel védett minden talpalatnyi helyet, melyet addig már elfoglalt? A nagy különbség oka az, hogy az első esetben a hitetlenség volt az, mely támadta a hitet, a másodikban pedig a hit a hitetlenséget. A hit fegyvere a szeretet, a hitetlenségé pedig a gyűlölet, a gúny, a nevetségessé tevés, a gőg és az elbizakodottság. Ezért az utóbbi mindig heves szenvedéllyel nyilatkozik meg s így mindig erősebbnek látszik s hatásosabb is, mint a hit, a jámborság, a szeretet és az alázatosság. Ez utóbbiak csak vonzanak, az előbbiek elsepernek, elsodornak. A jó olyan mint egy bárány, a rossz, mint az ordító oroszlán. A hit üdítő, lágy szellő, a hitetlenség száguldó és pusztító orkán. Világos, hogy az oroszlánkönnyen elbánik a báránnyal és az orkán is a lágy szellővel.

A mohácsi vész idején itt élő papoknak, szerzeteseknek és apácáknak az a része, mely hitt még s igyekezett aszerint élni is, nem védte magát, kolostorát és azt a vagyont, melyet jámbor őseink a hitnek adtak, ugyanazokkal a fegyverekkel, tehát ugyanazzal a dühvel, gúnnyal és gyűlölettel, mint amellyel ellenségei rája rohantak, hanem úgy viselkedett, mint a bárány a farkassal szemben vagy amilyennek a próféta magát a Megváltót is megjövendölte: nem tusakodott, sőt még a száját se nyitotta meg az Őt gyalázókra. Maga Krisztus Urunk is „kisded" (tehát erőtlen) „nyáj"-nak mondta követőit. Krisztusnak ez a gyámoltalan s ezért még ha száma milliókra rúg, akkor is mindig „kisded" nyája, olyan, mint a nemes növény. Csak akkor tenyészik, ha környezetével szemben állandóan védik. Még akkor se mindig. Szükséges, hogy ott legyen mellette az ember az eszével és felássa neki előre a talajt és megporhanyítsa neki, hogy öntözze, gyomlálja, karóhoz kösse, kártevőktől védje, tápanyagokat juttasson melléje. Ellenben a haszontalan növény, a gyom, a gaz, egyáltalában nem szorul rá erre a gyámolításra. A gyom ásás, porhanyítás, trágyázás, öntözés, védelem nélkül is van, él és terjed, sőt még ha üldözöm, irtom, akkor is van. Sokszor még ha a gyökerét már kihúztam a földből, a legközelebbi esőre akkor is újra visszamászik.

A jót az emberek fiaiban is állandóan ápolni kell, másképp nem tenyészik. Ha azonban ápolás helyett egyenesen erőszakkal megyek neki, azonnal s majdnem teljesen kipusztul. Világos, hogy az embereket a Krisztus evangéliuma megkövetelte szigorú monogámiában, a papságot pedig örökös erkölcsi tisztaságban egész életén át megtartani, rendszeres imádkozásra, templomba járásra, gyónni menésre s a gyónásban bűnbánatra és őszinteségre, megbocsátásra, önuralomra, ellenségszeretetre rávenni nehéz, százszázalékos eredménnyel pedig egyenesen lehetetlen még akkor is, ha állam, egyház, iskola, irodalom, tudomány és művészet mind az egyház támogatására összpontosítja erejét. Ellenben mindezekről leszoktatni igen könnyű az embereket, még olyan apácákat is, akik néhány éve még sírva hagyták el azt a kolostort és azt az életmódot, melyből durva erőszakkal kikényszerítették őket. 1956 októberében is láttam, mennyire gyűlölték a fiatalok a kommunista rendszert, de azt is láttam, hogy ugyanezek a fiatalok mennyire nem jártak akkor már templomba, s meny-

nyire nem tisztelegtek a templom előtt, mikor elmentek előtte. A kommunizmus hívévé nem tudta őket tenni a kommunista nevelés, de hitközönyössé, nem imádkozóvá, misemulasztóvá igen. Ez ugyanis a legkönnyebb.

A történelem azt mutatja, hogy az élő és tevékeny hit az emberekből sokszor még akkor is kipusztult, illetőleg veszélyesen megritkult közöttük, mikor az állam törvényei védték s emiatt a rossz csak titkon s alattomosan tudta támadni a vallási életet. A francia forradalmat megelőző időben Franciaországban s a 48 előtti évtizedekben Magyarországban is az uralkodóház, sőt maga az állam is hivatalosan katolikus volt. Védte az Egyházat, nem engedte, hogy gúnyolják, tanait cáfolják, külföldről is tilos volt behozni az országba a „felvilágosultságot" (a hitetlenséget nevezték akkor ezzel a szép szóval) hirdető termékeket, bent az országban is a cenzúra elsősorban ezek ellen irányult s mégis az egész értelmiség hitetlen, illetőleg hitközönyös lett, még olyan embereket se véve ki, mint Deák Ferenc, Eötvös József, sőt még Széchenyi Istvánt is csak félig. Tilos volt „felvilágosult" művet az országba behozni, mégis minden művelt ember azt olvasta. Mint látni fogjuk, ott voltak ezek sokszor még a papnevelőintézetekben is.

A kommunisták propagandája állandóan azt hangoztatta, hogy hazánkban addig, míg ők a „felszabadulást" meg nem hozták, az urak és a papok uralkodtak. Legalább részben talán igaz is ez az állítás. Azonban emlékezzünk csak vissza: nem csúfolták-e ki társai ennek ellenére is (még pedig nemcsak a Horthy-, hanem már a Ferenc József-i korban is) a katonaságnál azt a katonát, aki lefekvéskor a kaszárnyában is imádkozott (fehérholló volt az ilyesmi s aki megtette is, csak titokban csinálta); nem volt-e gúny tárgya ennek ellenére is a gyárban már akkor is a munkás, akit jámbornak és templombajárónak ismertek, sőt nem kellett-e eltitkolnia vallásosságát társai gúnyolódása miatt még az iskolában is a nagyobb diáknak, ha vallásosabb volt, mint az átlag?

Általában mi az oka, hogy a katolikus ember szégyelli a vallásosságát még akkor is, ha olyan társadalomban él, melyben úgyszólván mindenki katolikus, ellenben a muzulmán szinte tüntet mohamedán voltával, rituális imáit s mosakodásait a nagy nyilvánosság előtt, szinte tüntetve végzi s még csak eszébe se jut, hogy ezt titkolni, sőt szégyenleni is lehetne? A zsidók ugyanígy vannak, pedig szertartásaik mereven elütnek a befogadó népek szertartásaitól s emiatt sokszor ezek részéről gúnyolódás tárgyai is.

Érsekújvárban káplán koromban a papházzal szemben egy vagyonos zsidó kereskedő háza volt s ő és családja minden péntek este nyitott ablakok mellett és olyan hangos héber éneklések közepette tartott sábeszt, hogy mindig tudomásul kellett vennem még akkor is, ha az én szobám ablakai be voltak téve. Régente a vonaton utaztomban is nem egyszer fűzte karjaira és homlokára az imaszíjakat egy-egy ortodox zsidó és végezte hangosan héber szertartásait s egyáltalán nem feszélyezte, hogy az egész szakasz figyelmét magára vonta. Tudvalevő, hogy ha összejövünk velük, kálvinistáink is már az első percben tudtunkra adják, hogy ők reformátusok. Világos, hogy nem azért, mert szégyellik. Ellenben nekem még olyan tanítványom is volt, aki az apjáról csak kevéssel halála előtt tudta meg, hogy sose feküdt le imádság nélkül. Azt azonban tudta róla, hogy templomba sose járt, sőt még gyerekei előtt is annyit szidta a papokat, hogy a fia bizonyosra vette, hogy hitetlen. Esti imáját természetesen mindig lámpaoltás után végezte, mert még ártatlan gyerekei előtt is titkolta.

Egy másik tanítványom, aki a Ludovikába került, ott is be szokott menni a kápolnába szentségimádásra, de mindig csak közvetlen lefekvés előtt, mikor késő éjszakáig fent maradt tanulni. De a kápolnában ekkor se gyújtotta meg sose a villanyt, nehogy valaki észrevegye. Természetesen bizonyos volt benne, hogy olyan vallásos ember, mint ő, nincs is

több a Ludovikában. Nem egyszer előfordult azonban, hogy kijövet a sötétben beleütközött egy-egy hasonlóan „bátor, hős” katonatiszt-jelöltbe. Nagyon csodálkozott rajta, mert társai külső viselkedése alapján szinte megesküdött volna rá, hogy ezek közül egyik se imádkozik soha.

Vajon mi lehet az oka, hogy nálunk ilyen nagy szégyen vallásosnak lenni, ellenben az, hogy valaki nem katolikus, a legtermészetesebb dolog, sőt büszkeség tárgya?

Mi az oka, hogy a protestáns államokban még ma is és akkor is, ha szociáldemokrata uralom alatt vannak, hivatalosan is vallásos az állam, s például az országgyűlést is mindig a lelkész imája nyitja meg, ellenben ha katolikus államban kerül uralomra ugyanez a szociáldemokrata vagy radikális, sőt liberális párt, az első dolga, hogy az Egyház és a papság elleni féktelen gyűlöletének kifejezést adjon, az iskolában a hittant eltörölje, a szerzetesrendeket feloszlassa, sőt — ismételten előfordult már ez is — a papoknak még a papi ruha viselését is megtiltsa, sőt a megházasodást is megparancsolja?

Én e nagy különbség okát nem tudom másban látni, mint csak abban, hogy egyedül csak a katolicizmus az, mely csak vallás, vagy elsősorban csak vallás, csak ez veszi komolyan vallás-jellegét, egyedül csak ez hisz komolyan, egyedül csak ez állít komoly követeléseket az emberek elé, míg a többi vallás tulajdonképpen csak nemzeti, faji, társadalmi, sőt csak gazdasági közösség és csak családi, népi és faji tradíciókból áll komoly vallási tartalom nélkül (például a görögkeleti vallás is a szláv népek részére). Ezek egyszerűen csak közösségi összefogó intézmények egy faj ápolására, a más fajokba való beolvadás elleni védelemre vagy a tagok társadalmi érvényesülésének előmozdítására. Hogy az emberi rosszaság vagy gyarlóság ellenszenvvel viseltetik a jó iránt, ingerkedik vele, gúnyolódik rajta, mert így védekezik az esetleges lelkiismeret-furdalások ellen, hogy a jók emiatt titkolózásra és a támadás előli kitérésre hajlamosak, érthető. De hogy mindez felesleges akkor, ha olyan vallással van dolgunk, mely alkalmazkodik az emberi gyarlóságokhoz, alig foglalkozik az égiekkel, s csak az fontos benne, ami e földi élet határai között mozog, az is érthető. Ezért nem kell titkolnia a vallásosságát, sőt azért dicsekedhet is vele a mohamedán, a zsidó, a protestáns és a görög keleti, s ezért szégyelli, titkolja, sőt akár haragszik is rá a katolikus.

Ezek után már nem érthetetlen számunkra az se, miért lehetett oly könnyen kiirtani a XVI. század folyamán hazánkban is a katolicizmust, s milyen nehezen lehetett a következő században ugyanitt a protestantizmust akár csak kissé háttérbe szorítani is. A szociáldemokrácia is mennyivel nyíltabban mert ellenkezni az állammal Ferenc József uralma alatt, a kommunizmus pedig Horthy uralma alatt, mint a szovjet kommunizmus alatt a vallásosság! Mikor az állam vallásüldözővé lett, belül sokan még azok is hívővé váltak, akik azelőtt nem voltak azok. A rendszert mindenki utálta, de azért mégis mindenki szolgálta, talán még jobban is, mint amennyire kénytelen lett volna vele. Noha maga az alkotmány is biztosította a vallásszabadságot, mégis mindenki hangos szó nélkül tűrte a vallásosság üldözését: nem mert misére járni, gyerekét nem merte hittanra beíratni, sőt sokszor még templomban se mert házasságot kötni, sőt seregestől voltak olyan hívők is, akik még gyermekeiket se merték nyíltan megkereszteltetni. Ezzel szemben az istentelen szociáldemokraták és a kommunisták mennyire merték elveiket hangoztatni akkor is, mikor az állam még üldözte őket. Ők akkor is micsoda földalatti mozgalmakat, sajtót, sőt rádiót szerveztek (melyek nem is olyan nagyon voltak földalattiak), a börtönben éhségsztrájkot rendeztek, a bíróság előtt pedig valóságos propagandabeszédeket tartottak a kommunizmus mellett.

Milyen öntudattal viselkedett például Rákosi Mátyás és kommunista társai az „úri világ” idején a börtönben és a bírósági tárgyaláson s milyen féreg módra viselkedtek ezzel szemben az ő börtöneikben és megrendezett tárgyalásaikon az ő „reakciós” foglyaik!

Hogyan ismerték el bűnös voltukat s hogyan ígérték a „javulást”! Igaz, hogy Rákosiéknak könnyű volt, mert tudták, hogy az ő üldözőiket legalábbis nagyjában — köti a törvény és az erkölcsi elv, de az ő foglyaik — éppen ellenkezőleg — azt tudták, hogy az ő hóhéraiknak nincsenek erkölcsi gátlásaik s ezért velük szemben mindenre képesek. De hát éppen ez az egyik oka annak a feltűnő jelenségnek, hogy a jó mindig oly könnyen összeomlik, a rossz ellenben szinte elpusztíthatatlan.

A katolicizmust (akár a XVI., akár a XX. században) azért olyan könnyű leverni (természetesen csak ideiglenesen és csak egy-egy országban, mert hiszen a végleges győzelem és az örökkévalóság épp úgy ismertetőjelei közé tartozik, mint ez az ideiglenes gyöngeség és könnyen sebezhetőség), mert ő bűnös eszközöket nem használhat a maga védelmére (például forradalmakat nem támaszthat, orgyilkosságokat nem szervezhet, bombákat nem robbanthat, ellenségeit álnokul be nem fonhatja stb.), tehát nem használhat fel ellenségei megsemmisítésére, sőt még a maga védelmére se olyan fegyvereket, melyeket ellenségei felhasználhatnak, és lelkiismeret-furdalás nélkül fel is használtak s jelenleg is felhasználnak ellene. Például, hogy állítsa szolgálatába az Egyház a munkás tömegeket, mikor a tekintélytiszteletet, az engedelmességet, a megelégedést, a türelmet és a szegénység szeretetét kell prédikálnia neki s csak csillapítania szabad neki őket, nem pedig izgatnia; mikor a tömegnek se dühére, se bosszújára, se szenvedélyeire (melyek egyetlen erejét képezik s melyekkel minden győzelmét kivívta) nem appellálhat, sőt ezek megnyilvánulásait egyenesen tiltania kötelessége?

A kommunizmus alatt a Szabad Európa rádió adásaiból igen sokszor elképedve tudtuk meg, hogy a reakciósok kémei mennyire ott vannak a pártszervezetekben és a kommunista állam üzemeiben. Ez a külföldi adó ugyanis sokszor még a legnagyobb hazai titkokat is azonnal tudta. Feltűnt azonban nekem, hogy ez a jólértesültség mennyire nem terjedt ki a kommunista állam azon titkos műveleteire, melyek az Egyház ellen irányultak. E tekintetben sokszor még olyan dolgokról se tudott a külföld, melyek itthon köztudomásúak voltak s már hosszú hónapokkal előbb történtek. (Például a Pétery váci püspökkel való ismételt gyalázatos bánásmódról, Meszlényi püspök elhurcolásáról és a börtönben való hamaros elpusztulásáról stb.), vagy hogy az 1956-os szabadságharc után is milyen gyalázatos módon bántak a püspöki kar tagjaival ellenállásuk miatt és mégis milyen nehezen lehetett rávenni a püspöki kart arra, hogy kiadja azt a nyilatkozatot, melyre aztán a kormány a külföldön annyira büszke volt stb.

Az egyházi ügyekben tehát és a papok körében nem voltak a külföldnek olyan kémjei, mint minden más téren voltak. Papok ilyen szükségképpen álnoksággal járó foglalkozásra még az Egyház érdekében se vállalkoztak. Mindenki bosszút lihegett elvett birtokáért, üzletéért, nyugdíjáért, elvesztett állásáért, megkínzott rokonaiért s megbosszulásukra mindenre kapható volt, de ha „csak” az Istent rabolták el a gyermekeitől, ha csak a papokat bántották, annak megbosszulására vagy megszüntetésére már nem vállalt kockázatot, csak emiatt még nem tomboltak lelkében vészes szenvedélyek.

Az alatt a pár napos felszabadulás alatt is, melyet 1956 októbere meghozott, alig hallatszottak hangok vallási sérelmek orvoslására (a mikrofon előtt még ekkor is sokkal inkább jelentek meg protestánsok, mint katolikusok), sőt hosszú idő telt el még addig is, míg valakinek eszébe jutott, hogy legalább Mindszentyt kiszabadítsa. Sokáig nem hallottam egy hangot se, mely ezt követelte volna, a kommunista Nagy Imre pedig enélkül termé-

szetesen nem sietett a dologgal. (Mikor végül megtörtént, ezt is egy őrgróf Pallavicini csinálta!) Pedig micsoda tömeg jött össze a kedvéért a Szent Jobb körmeneten akkor, mikor még senki más nem mert bátor lenni, csak ő! De hát az emberek annyira elfeledtek mindent és bálványukat nemsokára nemcsak anélkül engedték elhurcolni, hogy bárki csak a kisujját is megmozdította volna érte, hanem hat év múlva már még csak az se fájt nekik, hogy őrizet alatt van. Utána még a Kádár kormány gyalázatos rágalmait is (például, hogy visszakövetelte „a földjeit") elhitte róla mindenki s még azt is gyávaságra magyarázták, hogy nem várta meg, míg újra elviszik, hanem az Amerikai Követségre vonult előle.

Ez a lélektani magyarázata annak is, hogy Rákóczi György idejében is olyan öntudatosnak, olyan támadó szelleműnek, olyan fölényesnek látjuk a protestantizmust és elnyomásról és jogsérelemről halljuk beszélni, noha a maga országában, Erdélyben, a katolicizmusnak százszor keservesebb sorsa volt, mint a protestantizmusnak Magyarországon. Ez az eset is ugyanolyan volt, mint mikor a kommunizmus alatt az állam lapjaiban egymás után olvassuk a felháborító híreket a kapitalista országok proletárjainak elnyomásáról, hogy hát itt is, meg ott korlátozták sztrájkjogukat, sőt gumibotokkal verték szét a tömeget; aztán, hogy a nyugat mennyire fegyverkezik, vagy hogy ez, meg ez a nyugati állam a kommunizmus „békekongresszusára" utazóknak nem adott beutazási engedélyt, meg hogy Franciaországban — gyalázat! — ennek meg ennek a kommunista képviselőnek felfüggesztették a mentelmi jogát, mikor viszont nálunk, a kommunista államban, egyáltalában nem is volt sztrájkjoga a munkásnak, se tüntetőjoga a tömegnek, mikor nálunk tisztán politikai okokból a proletároknak is ezrei sínylődtek börtönben; mikor kisgazdapárti képviselőket (míg voltak) úgy hurcolták börtönbe, mintha mentelmi joga sose lett volna; mikor nálunk az elhurcoltak hozzátartozói nem is sejtették, hol van az elhurcolt, vagy hogy él-e egyáltalában; mikor a kommunista államokban nemcsak mindenütt általános hadkötelezettség volt érvényben, hanem a szolgálati idő két év, sőt a Szovjetunióban, a haditengerészetnél és a légiszolgálatban egyenesen három, sőt négy év, sőt egész rendszeres volt még az is, hogy a katonát szolgálati ideje letelte után se bocsátották haza; mikor nálunk más, mint megbízható kommunista egyáltalában nem is léphetett ki az ország határain stb. Ennél a kommunista államnál alig volt kevésbé álnok az a Rákóczi György, aki a vallásszabadságnak a habsburgi országban való elnyomása miatt panaszkodott, sőt ragadott fegyvert, de az ő Erdélyének bűneiről a katolikusok vallásszabadsága ellen semmit se vett észre, ezeket egyszerűen nemlétezőknek tekintette.

*

E kor protestánsainak babonás elmaradottsága és fanatizmusa

Mivel a magyar közvélemény a protestantizmust mindig a magyarsággal kapcsolja össze, de egyúttal a kultúrával is és ennek szükségszerű következményeként mindig rokonszenvvel kíséri, nem felesleges megjegyeznünk, hogy az összes felvidéki város (sőt még a dunántúli Sopron és Kőszeg is) sokkal erőszakosabb protestánsok voltak mindig, mint a tiszántúli kálvinisták, de ugyanakkor annyira magyarellenesek is voltak, hogy céheikből nemcsak a katolikust, hanem a magyart is kizárták mindaddig, míg hatalmukban állt.

Ami pedig a kultúrát illeti, meg kell állapítanunk, hogy a protestáns kultúra csak olyan kultúra, mint a zsidók kultúrája: csak vagyont, anyagi gyarapodást, szappan és cukorfogyasztást, tehát jólétet és életszínvonalat jelent, melyet azonban mindig a lelki értékek kárára és az erkölcsi gátlások félretolásával szerez meg magának. Ez a kultúra ma hitközönyösséggel, hitbeli kétellyel, sőt hitetlenséggel jár ugyan, de azért azt még napjainkban se zárja ki, hogy élvezői spiritiszta ülésekre ne járjanak és bolondos szellemeikben ne higgyenek.

Rákóczi György korában azonban, mikor még művelt körökben se volt divat a kételkedés, ez a kultúra még a legsötétebb babonasággal és az ördöggel való örökös bajlódással is igen szépen összefért. Hogy a híres felvilágosult s egyébként oly feltűnő józan Bethlen Gábor mennyire hitt ördögben, boszorkányokban s ezek csodatevő erejében, a bűbájosságban, már láttuk. Világos, hogy mindez nem az ő személyes fogyatékossága volt, hanem lelkészei, „püspökei” s általában az egész akkori protestantizmus még nála is jobban benne leledzett.

Mikor I. Rákóczi György „Ferkó” fia beteg volt (meg is halt kiskorában), azért nem hozattak hozzá egy másik orvost, mert attól féltek, hogy gyógyításában „ördöngösség” nyilvánul meg. (Szilágyi: II. Rákóczi György, 39.o.)

Mikó Ferenc, aki tagja volt annak a követségnek, mely Brandenburgi Katalint ment megkérni Bethlen Gábor számára, unitárius és történetíró létére is annyira babonás, hogy csodálkozik, hogy a követség eredménnyel járt, noha útközben az ő „süvegéből a szél a darutollat levevé”, ami pedig mindig rosszat szokott jelenteni. (Szilágyi: Erdély ország története, II. 247.o.)

Mikor Brandenburgi Katalin, mint már Bethlen özvegye, Szűz Máriát kezdé tisztelni s ezért „pápistaságra” lett gyanús, pedig még férje élt, ebből a betegségből egyszer már kigyógyították s ugyanakkor egyéb betegség jelei is kezdtek rajta mutatkozni, a nagy fejedelemnek bizonyára még nála is sokkal felvilágosultabb tudós protestáns orvosa, aki természetesen idegen volt s neve Schulitz vagy Schultetus Weikhard volt, „rémülve látta, hogy betegének lelki orvosságra is szüksége van. Segítségül hívta a papokat (természetesen nem a katolikusokat, mert hiszen ez a lelki betegség éppen a pápistaság volt), Gelei Istvánt és Alstedet. Az orvos és a papok meg voltak győződve, hogy Brandenburgi Katalint az ördög szállotta meg. A beteg istentelenül szitkozódott és látta a fenyegető sátán borzasztó arcát... Alsted, Gelei és Schülitz imádkoztak és zsoltárokat énekeltek, hogy elűzzék az ördögöt. Huszonnyolc óráig küzdött a beteg a sötétség fejedelmével, végre csillapultak idegei s ekkor kijelentette, hogy elhagyta az igaz hitet, de bánja bűnét s visszatér ősei hitéhez.” (Szilágyi történelem, VI. 428-429.o., továbbá Szilágyi: I. Rákóczi György, 152.o.)

Így aztán nagy ünnepélyesség keretében 1630. jan. 27-én nagy diadallal újra visszavették Krisztus babonáktól megtisztított anyaszentegyháza kebelébe és két szín alatt megúrvacsoráztatták. (Brandenburgi Katalinba, mihelyt utána elhagyta Erdélyt s visszanyerte lelkiismereti szabadságát, megint visszament az ördög, azaz újra csak katolikus lett, bár, mikor utána újra férjhez ment, új férje kedvéért minden különösebb ördögűzés nélkül — lutheránus lett (előbb kálvinista volt).

Hogy milyen felvilágosult volt s mennyire mentes volt a babonáktól az akkori kálvinista Erdély, onnan is láthatjuk, hogy mikor Zólyomi Dávidot, Bethlen István vejét, Rákóczi György börtönben tartotta, anyja és felesége a nagy Bethlen Gábor unokahúga, szintén boszorkánysággal akarták onnan kiszabadítani. (Szilágyi: I. Rákóczi György, 295.o.) De hogy az olvasó azt ne higgye, hogy ez csak azért volt, mert a szereplők ha még oly előkelőek is, de mégiscsak hölgyek voltak, megemlítem, hogy ugyanezen időben Hübner Izrael, protestáns szász orvos, csillagász és író, 1666-ra jósolta meg művében a világ végét s ugyanezen időben voltak az egyébként kisműveltségű és beteg idegzetű felvidéki protestáns lelkésznek, Drabiknak, sorozatos lázálmai is az Antikrisztusról, a világ végéről, a Habsburgok s velük a katolicizmus bukásáról és a Rákóczi ház és vele a protestantizmus felmagasztalásáról.

I. Rákóczi György is fogadta ezt a Drabikot, aki mindjárt királlyá is fel akarta kenni. II. Rákóczi György pedig annyira hitt neki, hogy az ő jóslataitól befolyásolva indította meg szerencsétlen lengyel hadjáratát s okozta vele a Rákóczi-ház bukását.

Hát ahhoz mit szóljunk, hogy nemcsak Drabik s a Rákócziak voltak ilyen babonásak, hanem még világhírű házi lelkészük, az a cseh származású Comenius is, aki olyan nagy ember és olyan híres tudós volt akkor a protestánsok szemében, hogy „Anglia, Svédország és Németalföld versenyeztek megtartani őt maguknak”, de ő mégis inkább a Rákócziakhoz jött Patakra (de ott aztán állandóan veszekedett a többi protestáns lelkésszel), szintén vakon hitt Drabik jövendöléseiben, sőt „Lux in tenebris” címen ő bocsátotta ismételten világgá nyomtatásban is Drabik lázálmait.

Meg kell állapítanunk, hogy itt valóban vak vezette a világtalant s hogy a Rákócziak ugyancsak keveset nyertek a protestáns „lángelmében”. Hát azt meg ki hinné, hogy azok az ateista kommunisták, akik Pázmány lángelméjétől úgy féltek, mint a tűztől, s még azt a budapesti egyetemet is megfosztották nevétől, melyet ő ajándékozott a magyar kultúrának, ezt az idegen Comeniust annyira nagy tudósnak és ateistáktól is ünneplésre méltónak ítélték, hogy nemcsak a kommunista Csehországban, mely e nagy embert a világnak adta, rendeztek világraszóló ünnepségeket, mikor 1958-ban halála 300 éves fordulója volt, hanem még nálunk a kommunista Magyarországban is. Neki megbocsátották, hogy babonás volt. Úgy látszik azért, mert itt igazi babonát, nem pedig a vallásosságot kell rajta érteni.

Ezek a Rákóczi György korabeli protestánsok még abban a tekintetben is vezettek a „felvilágosultságban”, hogy még mindig az ónaptár szerint számították az időt, noha XIII. Gergely már 1572-ben megjavította a naptárt. De ők természetesen éppen azért nem javították meg, mert a pápa elrendelte, hogy meg kell javítani. Ezért Bethlen és Eszterházy Miklós egyébként bőséges levelezésében is mindig tekintetbe kell venni, hogy Bethlen keltezése az ó-, Eszterházyé az új naptár szerint van. Amit ugyanis a pápa rendel el, az nem lehet jó, vagy ha jó is, a protestánsoknak csak azért se kell. Így történt aztán, hogy ők még akkor is kitartottak az ó mellett, mikor katolikus honfitársaik már rég haladtak a korral. Ők még csillagászati téren is kötelességüknek tartották a protestálást s így abba a szánandó helyzetbe kerültek, hogy „felvilágosult” létükre az elmaradottságot képviselték.

Hogy az ördöggel való állandó bajlódás mennyire nem kivétel, hanem szabály volt régente a protestáns lelkészeknél, azt láttuk már Báthory Erzsébet ügyével kapcsolatban is, mert azt is a sátánnal hozta kapcsolatba a prédikátor. Láthatjuk, ugyanezt Takáts Sándor „A régi Magyarország jókedve" című művéből is, melynek „Lélekjárás" című fejezete a zay-ugróci levéltárban található következő című magyar nyelvű feljegyzést ismerteti: „Az élő Istennek nagy és halhatatlan próbáiról és intésiről való írás, melyet közlött a sátán által Füzesben, Erdélynek falujában, Bonchidai Bálint prédikátoron háza népével egyetemben húsz hétig éjjel-nappal, mely sátán által való próbálása kezdetett 1587 június 28-án, végeztetett november 14-én."

Csak az elhagyott ősi egyház utálatát, sőt a tőle való valóságos rettegést nem akadályozta ez a nagy szellemi sötétség. Sőt — mint természetes is — éppen ez táplálta legjobban. Mikor Brandenburgi Katalinon észrevették, hogy „pápás érzelmű" kezd lenni, a nyilvános kálvinista úrvacsorázás volt elengedhetetlen feltétele annak, hogy Bethlen utódjává már megtörtént megválasztását érvényben hagyják. Felháborító megsértése volt ez a vallásszabadságnak, de az erdélyi alkotmánynak is, mert abban nyoma se volt annak, hogy a fejedelem csak kálvinista lehet, sőt az alkotmány — éppen ellenkezőleg — azt hangoztatta, hogy a kálvinizmusnak egy cseppet sincs több joga az országban, mint a többi bevett vallásnak, melyek között a lutheránus és unitárius mellett természetesen a katolikus is ott volt.

Brandenburgi Katalin tehát, amiatt, hogy pápistává lett, egész nyugodtan lehetett volna erdélyi fejedelemné, még akkor is, ha akkor már nem történt volna meg törvényes megválasztása is, tehát jogilag már nem lett volna a valóságban is az. Ezek a régi erdélyi protestánsok tehát éppen úgy tettek, mint a XX. század kommunistái, akik szintén törvénybe iktatták és alkotmányukba bevették a vallás szabadságát, s ugyanakkor a gyakorlatban lábbal tapodták s a bizalmas rendeletek egész légióját intézték (például az iskolák igazgatóihoz) a szülők azon jogának kijátszására, sőt erőszakos megakadályozására, hogy gyermekeiket hitoktatásban részesíthessék.

Az erdélyiek is kimondták, hogy a vallások (vagy legalább is az említett négy vallás) egyformán szabadok és egyenjogúak, ugyanakkor azonban még a fejedelemmé választást is érvénytelennek tekintették csak azért, mert a megválasztott közben az egyik vallásról áttért egy másik épp oly szabad és vele egyenrangú másik vallásra. Pedig még át se tért, csak gyanút keltett ebben az irányban. Ugyanakkor rákényszerítették az illetőt, hogy egy olyan vallásban hívőnek mutassa magát, mely se testének, se lelkének nem kellett, mert hiszen Brandenburgi Katalin e kényszernek való engedése után is titkon újra csak katolikus lett. Miközben pedig e kényszert gyakorolják, azért a vallásszabadság elmélete is érvényben marad, sőt milyen büszkék rá az erdélyiek s milyen büszkék vagyunk rá még mi katolikusok is, hogy ezt a gyönyörűen szép elméletet az egész világtörténelemben ők mondták ki legelőször!

S a megválasztott fejedelemnek, csak azért, mert azt beszélték, hogy pápista lett, illetőleg, hogy az akar lenni, egy olyan országban kellett nyilvánosan kálvinista módra úrvacsoráznia, melyben 1910-ben 14,9% kálvinista mellett 14,0% katolikus volt, melyhez még 28,0% görög szertartású római katolikus oláh is járult, tehát összesen 42% volt a római katolikus, míg lutheránus csak 8.6, unitárius pedig mindössze 2.5 volt. A Habsburgoknak ennél százszorta jelentéktelenebb törvénysértései vagy vallási erőszakosságai miatt egyenesen a dühtől szoktak felrobbanni a magyarok „hazafias" felháborodásukban.

II. Rákóczi György feleségét, Báthory Zsófiát, is lelkiismerete ellenére, sőt erőszakkal kényszerítette öreg Rákóczi György és „fennkölt" neje, Lórántffy Zsuzsanna, katolikus hite

elhagyására, s noha ezt sikerült elérniük, fiát, I. Rákóczi Ferencet mégis csak azzal a nyíltan kifejezett, tehát a vallásszabadságok és az erdélyi alkotmányt újra csak durván felpofozó feltétellel választják meg már kisgyerek korában fejedelemmé, ha megmarad a kálvini hitben. E tekintetben tehát még a biztosnál is bizonyosabbak akartak lenni.

Hogy Erdélynek a vallásszabadság terén szerzett állítólagos nagy dicsősége, sőt maga az erdélyi alkotmány is ezzel mennyire ellenkezik, azzal ők egyáltalában nem törődtek. Mikor az apa is kálvinista, meg az anya is, az ország urai pedig olyan fanatikusan azok, hogy katolikus fejedelmet úgyse tűrtek volna, akkor igazán kevés ok volt arra, hogy mégis még nyíltan is megsértsék az alkotmányt és a vallásszabadságot egyaránt. Ők azonban — lehet, hogy mert az alkotmány megsértését tartották túlságosan is mellékesnek, lehet, hogy mert a katolicizmus gyűlölete vagy a tőle való babonás rettegés volt olyan nagy bennük, hogy egészen elvette a józan eszüket — még így se tudták megállni, hogy elálljanak attól a nyílt kikötéstől, hogy a választás csak akkor érvényes, ha a megválasztott a négy bevett vallás közül — melyek természetesen azért továbbra is teljesen egyenrangúak és egyformán szabadok maradnak — nem tér át az egyikről a másikra. Igazán megérdemelték, hogy mégis bekövetkezett a lehetetlen s I. Rákóczi Ferenc mégis katolikus lett. Igaz, hogy ebből a katolikus I. Rákóczi Ferencből nem is lett soha erdélyi fejedelem.

Mikor az erdélyiek történelmük legnagyobb válságát érik meg s önérzetük legnagyobb magalázását kell elszenvedniük, mikor fejedelmük tönkreverve és porig alázva, nemességük virága a tatárok fogságában; mikor a török és a tatár bosszúló és irtó hadjáratát kell várniuk s tőle rettegniük, ami hamarosan valóban be is következett: a török II. Rákóczi György helyett Barcsait kényszeríti rájuk fejedelemnek. Barcsai most természetesen Bécs védőkarját kéri, az azonban figyelmezteti az erdélyieket, hogy legalább most már csakugyan hagyják abba katolikus testvéreik elnyomását és engedjék meg végre, hogy legalább püspökük azoknak is lehessen.

Mikor Barcsai Bécsnek ezt a kérését az erdélyi országgyűlés elé terjesztette, a kérés teljesítését most már nyíltan megtagadni nem merik ugyan, de azért most is megtagadják legalább sunyian. Kitérőleg azt felelik, hogy hát a mai vészes idők ilyen fontos és kényes kérdés megoldására nem alkalmasak. Várjuk meg, míg kitisztul a helyzet s majd akkor döntsünk róla. (De hát Bécs éppen azért kérte ezt vészes időkben, mert nagyon jól tudta, hogy akkor, mikor az erdélyi protestánsok megint a maguk urai lesznek, s nem lesz félnivalójuk, azaz nyugodt időben, hiába kéri tőlük. De hát látjuk, hogy vészes időben is hiába kérte, mert az erdélyiekben az elhagyott Egyház iránti fanatikus gyűlölet és babonás rettegés még a török-tatártól való félelemnél is nagyobb volt. Miért akarja azonban a mi történetírásunk ezt a legellenszenvesebb kicsinyességet, gyűlöletet vagy korlátoltságot (döntse el az olvasó, hogy melyik az igazi ok) minden áron mint felvilágosultságnak, türelemnek s a szabadság szellemének egyenesen egyedülálló megnyilvánulásait égig magasztalni ahelyett, hogy nevén nevezné a gyermeket s mint megérdemli, pálcát törne felette?

Mind e fanatikus korlátoltság és felekezeti gyűlölet közepette még a magyargyűlölet (vagy legalább lenézés) is megvolt a kor protestánsaiban akkor, ha ők maguk idegenek voltak. Ez egyébként érthető is, mert hiszen ugyanaz a gőg, melyből a felekezeti gyűlölet fakadt, faji és nemzeti viszonylatban is szükségszerűleg működött. Aki vallásilag gőgös, az fajilag és nemzetileg is gőgös.

Láttuk már, hogy Bethlen későbbi szövetségesének, a pár hónapra cseh királlyá lett pfalzi választónak, Frigyesnek, mindenható minisztere, Anhalti Krisztián, annak idején szóba se akart állni Bocskai követeivel, mert szerinte a magyarok nem voltak megbízhatóak s „német becsülettel” nem lehet velük tárgyalni. Ebben a német protestánsban tehát olyan faji gőg volt, hogy még külön „német becsület” is volt számára, mely természetesen egész

más, sokkal magasabbrendű dolog volt, mint a magyar becsület, mely szerinte — úgy látszik — nem is létezett. A Habsburgok is németek voltak, sőt az egész nemzetség vezérei, de ők katolikus németek voltak. Láttuk azonban, mennyire más volt a katolikus német, mint a protestáns német. A különbség érthető is. A katolikusnak dogmái vannak, tehát erős hite van. Aki erősen vagy akárcsak komolyan hisz a másvilágban, annak számára szükségképpen mellékes a föld, tehát a haza s a faj is, melyhez tartozik, csak természetes azonban, hogy abban a protestantizmusban, melynek dogmái nincsenek s mely meggyöngítette az emberekben a hitet, a földi dolgok, a földi eszmények, tehát a haza és fajiság lettek a fontosak. Növeli még a kettő közti különbséget, hogy a katolicizmus alázatosságra, a protestantizmus ellenben önérzetre nevel. Az önérzetből következik a faji és nemzeti önérzet is, a vallásos alázatosságból a faji alázatosság is.

Nemcsak a katolikus Habsburgok voltak fajilag alázatosabbak s így a magyarság iránt megértőbbek, mint a protestáns német, Anhalti Keresztély, hanem ugyanezt a különbséget tapasztaltuk a Magyarországban élő katolikus svábok és a protestáns erdélyi szászok, a katolikus tótok és a pánszláv lutheránus tótok között is. A katolikus horvátok is csak akkor kezdtek el magyarellenesek lenni, mikor már elmúlt a vallásos barokk kor és jött a „felvilágosultság" kora s vele a hitközönyösség divatja. Viszont a velük egyfajú és egy nyelvű, de görögkeleti rácok kezdettől fogva mindig magyarellenesek voltak, noha mindig „nagyon vallásosak" voltak, hiszen valóságos teokráciában éltek. De hiszen nekik a vallásosságuk tulajdonképpen nem volt más, mint a faji önérzet és különállás kifejezése.

Láttuk már, milyen ellenszenves volt az erdélyi magyarság és milyen rokonszenves az ugyanottani oláhság a Bethlentől újonnan alapított főiskolára Németországból odahívott híres protestáns német tanárnak, Opitznak is, aki annyira nem bírt bennünket, hogy valósággal úgy menekült el tőlünk vissza hazájába. Brandenburgi Katalin is alig várta, hogy szabadulhasson tőlünk. A protestánsok iránt annyira türelmes, tehát nem nagyon vallásos katolikus Izabella királyné szintén. Az a gőgös Wallenstein, aki „Schelmenland"-nak (csirkefogók, szélhámosok hazájának) nevezte országunkat, szintén protestánsnak született s hogy áttérése mennyire nem meggyőződésből, hanem csak érvényesülése előmozdítására történt, mutatja, hogy a végén már azért kellett láb alól eltenni, mert katolikus császára protestáns ellenfeleivel szűrte össze a levet. Láttuk, hogy ezzel szemben Habsburgjaink bizalmas levelezésében — annak ellenére, hogy 400 éven át tartott szoros kapcsolatunk — egyedül csak annak a Miksának részéről találunk magyarlenézést vagy ellenszenvet mutató megjegyzésekre, aki lélekben protestáns volt és annak a II. Mátyásnak, aki császári bátyja háta megett lepaktált a lázadó protestáns csehekkel és a mi Bocskainkkal.

A fentebb említett világhírű Comenius is annyira okos nem volt ugyan, hogy Drábik őrült lázálmait komolyan ne vette volna, de annyira elbizakodott igen, hogy egyik művében így ne írjon rólunk: „Ebben a Bábeltornyában ötféle nemzetiség van, melyek, ha a latin nyelv nem volna, meg se értenék egymást. Ó, szeretett magyarom, ilyen a ti házi egyetértéstek! Hol van hely a világon, hol ármány és irigység uralkodik? Bizony nálatok van az. S ti csak a magatok hasznát nézitek, nem a közét. Mennyi törvényetek van, mely mind arra szolgál, hogy a buta népet járomba tartsátok... Férfiaitok, asszonyaitok tunya életet folytatnak, nem érdekelnek a finomabb mesterségek, a művészetek. Bővében vagytok mindennek, mégis mennyi a koldus köztetek!... s aztán a vallástok se sokkal jobb a bálványimádásnál."

Igaz, hogy emellett azt is írja, hogy a nemzet jótulajdonságokkal és egészséges hajlamokkal is bír. Nem nagy érdeme azonban ez, hiszen rólunk szóló bírálatát itt írta és II. Rákóczi Györgynek adta át. Mégis milyen gőgös fölény és lenézés nyilvánul meg kifejezéseiben!

I. Rákóczi György nagy kálvinista vallásossága

Szokásjog már, sőt egyenesen hazafias kötelesség úgy írni nálunk történelmet, hogy I. Ferdinánd egészen gonosz volt, Zápolya János, Fráter György, János Zsigmond és Izabella egészen jó; Rudolf emberi bőrbe bujt szörnyeteg, környezete hasonlóképpen, Bocskai ellenben eszményi hős; II. Ferdinánd minden emberi érzés nélküli fanatikus, Bethlen Gábor maga a megtestesült felvilágosultság és vallási türelem; Rákóczi György is Bécs és III. Ferdinánd zsarnokságával szemben a magyarok nemeslelkű megszabadítója.

Fentebb láttuk már, milyen, a legnemesebb értelemben vett istenfélő és igazi jó ember volt II. Ferdinánd is és fia III. Ferdinánd is, és hogy e tekintetben vita nem is lehet, mert III. Ferdinánd jámborságát még Thaly is elismeri, bár úgy, hogy gúnyolódik rajta.

Nézzük meg most Rákóczi György „jámborságát" és „istenfélelmét", mert őt e tekintetben párhuzamba vonni azzal a III. Ferdinánddal, aki ellen állítólag a magyarságot és hitfeleit védte, annál érdemesebb és érdekesebb lesz, mert tudvalevő, hogy I. Rákóczi György valóban rendkívül jámbor protestáns volt, sokkal vallásosabb, jámborabb és buzgóbb, mint akár Bethlen Gábor, akár Bocskai, akár Thököly, akár Kossuth. Mind az öten katolikusellenesek voltak minden porcikájukban és minden idegszálukkal, Rákóczi György azonban nemcsak a protestantizmus negatív részét tette magáévá, hanem azt is, ami benne hit. Ő nemcsak katolikusellenes volt, mint ők és talán még jobban, mint ők, hanem ő a kálvinizmus pozitív részét, a hitet illetőleg is igazi kálvinista volt, amit a másik négyről már nem nagyon mondhatunk. Rákóczi György nemcsak annyiban volt protestáns, hogy nem volt katolikus és nem is akart az lenni; hogy elítélte és lenézte a katolicizmust, s magát és hittestvéreit a katolikusoknál értékesebb lényeknek tekintette, hanem abban is, hogy őszintén hitte a kálvinizmus pozitív részét is. Rákóczi György hívő keresztény volt: hitte Istent, imádta Krisztusát, szorgalmasan olvasta a bibliáját.

Meg vagyon róla írva, hogy az „ótestamentumot tizenháromszor, az újtestamentumot harminckétszernél többször olvasta el" (Szilágyi történelem). „Senki sem múlta felül egyházias buzgóságban" (ugyanott). Aki Rákóczi György életét közelebbről tanulmányozta, annak nem lehet kétsége afelől, hogy nem ennek a világnak élt, hanem a másiknak, azaz komolyan vallásos ember volt. Istentiszteletet soha el nem mulasztott. Még utazását is úgy intézte s idejét ekkor is úgy osztotta be, hogy arra legyen idő és alkalom. A prédikátorok szavára nagyon sokat adott s mindig ott voltak legközelebbi környezetében. Koporsóját még életében megcsináltatta, annyira készült a halálra; végrendelete pedig csak úgy sugározza nagy hitét.

„Büszkeséggel emlegette tiszta s józan életmódját. Sohase voltam ittas, így szól egyszer bizalmasai körében (pedig ez abban a korban és magyarok között ugyancsak nagy szó volt), sohasem vágyódtam más nőre, mint feleségemre és sohasem kívántam más könyvet olvasni, mint amelyben Isten szava van megírva."

Milyen keresztény alázat jele s ezért mennyire rokonszenves benne, hogy végrendeletben hagyta meg, hogy temetése ne legyen olyan fényes, mint Bocskaié volt; olyan se, mint Bethlené, mert ő kisebb azoknál. A koporsóban ruháján se legyen semmi arany, mert nem arannyal-ezüsttel akar Ura-Istene elé járulni, hanem „a Megváltó drága vérével megfizetett hite által". A feleségéről ugyancsak végrendeletében azt írja, hogy „nála szebbet, okosab-

bat, gazdagabbat s akármi dicséretre méltóbb személyt" nem talált életében. Családi élete is mintaszerű, igazán keresztény volt.

Érdekes, hogy testvére (öccse), Pál, katolikussá lett. Mostoha anyja, Telegdy Bora is katolikus volt. Rákóczi Pált jezsuiták nevelték s épp olyan nagy katolikus lett belőle, mint bátyja kálvinista. Szerető, jó viszonyban is voltak egymással s György mégis olyan nagy kálvinista volt, hogy semmiképpen se tűrte, hogy fia mint katolikust vegye el Báthory Zsófiát. Hiába származott Báthory Zsófia fejedelmi, sőt királyi családból, hiába volt még sokkal gazdagabb, mint Lorántffy Zsuzsanna, hiába volt szép is s hiába volt bele szerelmes a fia: öreg Rákóczi György nem tűrte, hogy mint katolikus, az ő menye lehessen. Pedig látni fogjuk, hogy a vagyon senkinél se számított olyan sokat, mint nála.

Még a gondolatától is borzadott annak, hogy az ő fia, vagy családja valaha katolikus legyen. „Ki hogy sem holtunk után történjék — írja 1642. dec. 26-án titkárának, Kassainak, egészen neki keseredve — az Istentől inkább kívánnám, én temetném el Rákóczi Györgyöt és nemcsak két fiúnkat, sőt ha száz volna is, inkább, hogy sem Isten tisztességének kárt tegyünk." (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 49.o.) Pedig egyébként annyira szerette a gyerekeit, hogy mióta harmadik fia, a kis Ferkó meghalt, azt a napot, melyen Isten elvette, felesége is, ő is, egész életükön át megböjtölték.

Fiatal, alig 15 éves menyének kálvinista hittanórákra kellett járnia, prédikátorokkal társalognia, nyilvánosan úrvacsoráznia s mikor az öreg megtudta, hogy pénteken és szombaton még mindig nem eszi meg a húst, egész családi háborúság lett belőle. Ifjú férjének térítvényt kellett tőle vennie, hogy ezután e napokon is megeszi majd a húst. Zsófia először csak a szombati húsevésre akarta magát kötelezni, de a makacs öreg ezzel nem elégedett meg: mind a két napon meg kellett a húst ennie. (Milyen kicsinyesség. Hogy a „lelkiismereti szabadságról" ne is szóljunk!) „Vagy te mondd a tollába a térítvényt — írja fiának — vagy ő mondja másnak úgy, amint kívánják, csakhogy ekkor maga írja le és pecsételje meg." (Szilágyi: II. Rákóczi György, 29.o.) Fiának még azt is megszabja, hogy ünnepnapon ne utazzék. „Azért is, hogy feleségedet vastagíthasd igaz vallásában" írja neki, azaz hogy az nehogy akár csak egyszer is elmulaszthassa a kálvini prédikáció meghallgatását.

Kétségtelen tehát, hogy ha a Ferdinándok elsőrangú katolikusok voltak, akkor I. Rákóczi György elsőrangú kálvinista volt és ha II. és III. Ferdinánd jámbor és istenfélő katolikus volt, akkor Rákóczi György is ugyanilyen dicséretes kálvinista volt. Ebben az esetben az igazi katolikusnak épp oly igazi kálvinista volt az ellenfele. Mégis az összehasonlításban már az elején is bizonyos szépséghibát kell felfedeznünk. Ha ugyanis a Ferdinándok is kissé erőszakolni próbálták alattvalóikat a katolicizmusra, az részükről a legtermészetesebb dolog volt, mert hiszen a katolicizmus egyedül üdvözítő. A jót, az igazat, az üdvösséget ugyanis még akaratuk ellenére is kötelességünk az emberekre ráerőszakolnunk épp úgy, mint a modern állam is ráerőszakolja polgáraira az írni-olvasni tudást, a tűzveszély elhárítását vagy a ragályos betegségek elleni védekezést. Vagy mint ahogyan művelt korunk kórházaiban is ráerőszakolják a betegre a meggyógyulást még akkor is, ha ez fájdalmas vizsgálatokkal és kezelésekkel jár, s akkor is, ha maga a beteg esetleg talán nem is nagyon kíván meggyógyulni.

Rákóczi György azonban a vallásszabadságot hirdette, tehát nem állt egyedül üdvözítő vallás alapján. A Ferdinándok sose vezették félre alattvalóikat azzal, hogy ők a lelkiismereti szabadság alapján állnak. Nem. Ők az igazság alapján álltak, aki pedig az igazság alapján áll, ha akar, se állhat a szabadság alapján. Az igazsággal szemben nincs szabadság, legfeljebb az elmebetegeknél és a beszámíthatatlanoknál.

Semmivel se lehet tehát menteni, hogy az a Rákóczi György, aki országában úgy elnyomta a katolicizmust, családjában szegény gyermek-menyével szemben annyira lábbal taposta a lelkiismereti szabadságot és oly kíméletlenül erőszakolta rá a maga kálvinizmusát, melyet egyszerűen „Isten tisztességé”-vel azonosított, hivatalosan úgy szerepelt, mint a lelkiismereti szabadság bajnoka és a vallási erőszakosság megtorlója. Ebben a tekintetben tehát (pedig ez igen fontos tekintet, hiszen egyenesen a protestantizmus alapelvéről van szó) a kálvinista „jámborság” és „istenfélelem” már eleve elvesztette a csatát a katolikus jámborsággal és istenfélelemmel szemben. Ennek erőszakossága logikus és a józan észből következik, a protestánsé álnok, hazug és önmagának ellentmondó. A katolicizmussal szemben erőszakoskodó Rákóczi Györgynek vagy protestáns elvei maguk voltak hamisak, vagy rosszhiszeműen hirdette, hiszen ő maga se tartotta meg őket. Történetírásunk mégis hogyan megbotránkozik a Ferdinándok vallási erőszakán s milyen megértő a Rákóczi Györgyök (mert ebben a II. Rákóczi György is éppen olyan volt, mint az első) erőszaka iránt.

Sajnos e tekintetben Rákóczi György kálvinizmusát (és természetesen Bethlenét és Bocskaiét is) feltűnően hasonlónak kell találnunk a szovjetkommunizmussal, melynek legjellegzetesebb ismertetőjele az volt, hogy minden szava hazugság volt s mindig az ellenkezőjét tette annak, amit mondott. A „béke” volt a jelszava és az „imperializmussal” szemben „békefrontot” alkotott, noha az „osztályharc” alapján állt. „Béketábornak” mondta magát, noha az „osztályellenség” elleni harc volt a lényege. Még a békéért is „harcot” folytatott. A kizsákmányolás ellen küzdött és soha a világtörténelem folyamán nem volt még akkora és olyan lelketlen kizsákmányolás, mint amelyet ő űzött (például a hadifoglyok haza nem eresztésében, elégtelen táplálásában és életerejük kiszipolyozásában). A kapitalizmus ellen mennydörgött s az egész államot egyetlen nagy kapitalistává tette. Törvénybe iktatta a sajtószabadságot, de nemcsak ellenzéki, hanem még semleges sajtót se tűrt meg. Nemcsak maga ellen nem engedett írni, hanem még azt is előírta, mit és hogyan kell írni mellette. A vallásszabadságot is törvénybe iktatta, dicsekedett is vele, hogy megvan, a püspököktől is azt követelte, hogy ezt elismerjék, de azért az embereket nem engedte templomba járni, gyerekeiket hittanra beíratni, sőt — ha a szülők párttagok voltak — még megkereszteltetni se. Természetesen akkor se, ha csak kényszerből voltak párttagok.

Épp ilyen hazug volt a protestánsok jelszava: a vallásszabadság és a lelkiismereti szabadság is. Pedig ők is legalább annyit hangoztatták és reklámozták jelszavaikat, mint a kommunisták a békét. A ma protestánsai már nem hazugul hirdetik ugyanezeket, mert — egyes kivételektől eltekintve (de ezek a tiszteletreméltó kivételek viszont annyiban nem tiszteletreméltók, mert annak ellenére, hogy vallásukban őszintén hisznek, a lelkiismereti és vallásszabadságot mégis ezek a protestánsok is hangoztatják) — ők ma már nem hisznek igaz vallásban (csak így logikus ugyanis a vallásszabadság alapján állni, mert az igazsággal szemben nem lehet szabadság; azt elfogadni mindenkinek kötelessége) s ezért ma már nem is tiltják meg senkinek, hogy vallásilag velük ellenkező dolgot hihessenek. A katolicizmustól való elszakadást követő két első évszázadban azonban azonban még a protestánsok is komolyan hittek az ő igazságukban (még a lutheranizmus igazában is hittek a kálvinizmussal szemben és megfordítva). Ez volt az oka, hogy akkor még ők is üldözték a katolikusokat (és egymást is, ha más felekezeten voltak). Mivel azonban ekkor is a vallásszabadságot és a lelkiismereti szabadságot hirdették, sőt már ekkor is egyenesen az volt a jelszavuk, épp oly hazugok voltak, mint ma a bolsevizmus.

De nemcsak ez az álnokság vagy logikátlanság (aszerint, hogy jó- vagy rosszhiszemű volt-e) volt a szépséghibája Rákóczi György vallásosságának. Enyhén szólva: furcsa volt I. Rákóczi György vallásossága még sok más tekintetben is. Mindjárt látjuk ezt is, csak előbb még megtárgyalunk egy másik kérdést.

Miért nem lett a buzgó kálvinista Rákóczi Györgyből is olyan tökéletes erkölcsű ember, mint a nagy katolikus Habsburgokból?

Rákóczi György esetében még egy másik hasznos tanulságot is levonhatunk. Protestánsaink (a maiak is) a legszilárdabban meg vannak győződve arról, hogy a protestantizmus sokkal tökéletesebb vallás, mint a katolicizmus. Azt tartják, hogy a kettő elsősorban abban különbözik egymástól, hogy a katolicizmus csupán szokásokon és külsőségeken alapuló tömegvallás, melynek a dresszúra a lényege. A nem gondolkodó tömegeket jól összefogni tudó nyájvallás, melynek éppen ezért a tömegeket illetőleg nagy vonzereje is van (ebben a protestantizmus szerintük nem versenyezhet vele, de nem is akar versenyezni), de lényegében véve nem más, mint formaság, gépiesség, lélektelen üres dresszúra, mely az ösztönös félelmen alapul, de épp ezért az egyént felemelni, megnemesíteni nem tudja, s vallásos külsőségei és imponáló tömegmegnyilvánulásai mellett a legrútabb bűnökkel és népszenvedélyekkel is szépen összefér. Természetes dolog ez benne, mert a megszokás, a gépiesség, a tömegárú szükségképpen ellensége minden lelki nagyságnak vagy emelkedettségnek, mely csak egyéni dolog lehet, nem pedig tömegcikk. Ezért nem véletlen, hogy például a Habsburgok is mind középszerű, szürke tucatemberek, az államkormányzás munkáját gépiesen elvégző hivatalnokok voltak minden egyéni szín vagy nagyság nélkül. Eszmék, invenció, eredetiség nem volt bennük semmi, irányt nem csak a történelemnek nem tudtak adni, hanem még alattvalóiknak se tudtak mutatni. Az érvnek a Habsburgokra vonatkozó részére azt feleljük, hogy az észbeli nagyságot, az uralkodói vagy hadvezéri lángelmét összecseréli a jellem nagyságával. Pedig hát világos, hogy a vallás csak a jellemmel lehet okozati összefüggésben, de nem a lángelmével. A vallás nem azért van, sőt nem is lehet azért, hogy közepes tehetségeket nagy hadvezérekké vagy államférfiakká tegyen. Hiszen aki Istentől, vagy ha tetszik: a természettől nem kapott talentumot, azt semmi se pótolhatja, mert a nevelés, tehát a vallás nevelése se fejlesztheti ki azt, ami nincs, hanem csak azt, ami legalább csírájában már megvan. Azoknak a Habsburgoknak tehát, akik hadvezéri antitalentumoknak születtek (s ez a mi háborút utáló korunkban nem is olyan nagy szégyen), a katolikus hit se adhatott hadvezéri tehetséget. (Még azt se kellene szégyenlenünk, ha azt kellene megállapítanunk, hogy az effajta tehetséget a katolikus hit egyenesen elsorvasztja.) De hogy azokra, akik ilyen tehetséggel születtek, mennyire nem hatott bénítólag a katolicizmus (még akkor se, ha „legbigottabb" formájában jelentkezett), azt már eddig is módunkban volt látni nemcsak a már említett jámbor, virágkedvelő Lipót főhercegen, hanem Tillyn is, aki szintén még abban a korban is kitűnt rendkívüli vallási buzgóságával. Később pedig látni fogjuk majd Lotharingiai Károlyon, Hadik András on, Károly főhercegen (aki még Napóleonnak is egyenrangú ellenfele volt) és Radeczkyn. E két utóbbi vallástalan kor gyermeke volt, de Radeczky a tisztjei, Károly főherceg pedig még a főhercegek között is kitűnt nagy vallásosságával.

Ami pedig a „tucathivatalnok-császárokat" illeti, azt már láttuk, hogy I. Ferdinándról az udvari emberek és a külföldi követek, akik az udvart közelebbről ismerték, azt tartották, hogy több van a fejében, mint akármelyik miniszterének. Nemsokára látni fogjuk, hogy I. Lipótról még inkább ezt tartották. Láttuk, hogy II. Ferdinándról is elismeri a nagy tehetséget még Coxe, a protestáns lelkész is. De nemcsak ez a három Habsburg, hanem Miksa,

Rudolf, III. Ferdinánd, III. Károly és Ferenc József is jóval felül álltak tehetségben az átlagon. Mária Teréziát igen sokan egyenesen a legtehetségesebb Habsburgnak tartják. (Őbenne még a nagy munkabírás is megvolt, ami egyébként nem Habsburg jellegzetesség). II. József nagy tehetségét még a Habsburgok ellenfelei is elismerik. (Benne is megvolt még a nagy munkabírás is.) II. Lipót, mint császár és magyar király nem szerezhetett nagy hírnevet, hiszen mindössze csak egy jó évig uralkodott, de mint Toscana nagyhercege (hol évtizedekig uralkodott) egész Európát betöltötte hírnevével, úgy felvirágoztatta ezt a tartományt. I. Ferenc uralkodói tehetsége is annyira imponált a szintén nem tehetségtelen Sándor cárnak, hogy uralkodásában példaképévé választotta. A tehetséges Ferenc Ferdinándnak is ő volt uralkodói eszményképe. Még V. Ferdinánd is tehetséges és művelt ember volt. Az ugyanis, hogy beteg, epileptikus ember volt, ezt még nem zárja ki. Hiszen Dosztojevszkij is az volt. Az epileptikus ember szellemileg fáradt, sőt rohamai után szellemi tevékenységre egyáltalában nem képes, de emiatt még lehetett tehetség, sőt lángelme is. Világhírű művészek és írók között is voltak epileptikusok.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy a vallás eredményeként nem lángelmét vagy nagy hadvezért vagy kiváló diplomatát várunk, hanem nagy jellemet, korrektséget és jóságot. Láttuk már és látni fogjuk még, hogy ez mennyire megvolt a Habsburgokban. Bírálóiknak, mint nem valláserkölcsi alapon álló embereknek azonban az erkölcsi nagyság iránt nincs érzékük, sőt — csak nem azért, hogy ne kelljen szégyenleniük magukat a saját effajta fogyatékosságaik miatt?! — úgy látszik, mintha egyenesen ellenszenvvel viseltetnének iránt uk; mintha idegesítené a dolog őket. Pedig hogy III. Ferdinánd milyen nagy ember volt, csak akkor látjuk igazán, mikor Rákóczi Györggyel hasonlítjuk össze. (Hát mikor majd I. Lipótot Apaffi Mihállyal vetjük össze.) II. Ferdinánd és Bethlen párhuzamának Bethlenre siralmas voltát már láttuk, sőt láttuk, hogy az idegbeteg Rudolf is milyen toronymagasan állt Bocskai, az egészséges idegzetnek egyébként valóságos megtestesülése felett, erkölcsileg. Richelieu, Mazarin, Taleyrand nemcsak katolikusok, hanem egyenesen főpapok voltak és ugyancsak lángelmék voltak. Az Egyház még se dicsekszik velük, hanem szégyenli őket.

Abból az állításból, hogy a katolicizmus tömegcikk s így formaságokból és külsőségekből áll csupán, csak annyi az igazság, hogy a katolikus Egyház bölcsességével és élettapasztalatával nagyon jól tudja, hogy jellemhősökké átlagos, sőt egyenesen az átlagon alul álló értelmiségű egyének, tehát a tömegek nem nevelhetők. Ezekkel csak szoktatással, dresszúrával, külsőségekkel, gépies beállítottsággal, sablonokkal és egyformasággal lehet eredményt elérni. Ez az oka, hogy a tömegek nevelésében a szoktatást, a külsőségeket s ezek segítségével a keresztény közszellem ápolását se hanyagolja el. A tucatember ugyanis csak akkor tud vallásos lenni, ha a környezete is az, azaz, ha a közszellem is vallásos. Vallásos közszellemet pedig külsőségek és szoktatás nélkül nem lehet kialakítani.

Azonban ennek ellenére (főként a „fülgyónás” intézménye miatt) mégis éppen a katolicizmus az, mely minden más vallással, de a protestantizmussal különösen, éles ellentétben, elsősorban nem a sablon, hanem az egyén: nem a külsőségek és konvenciók, hanem a lélek vallása. A katolicizmus az a vallás, mely elsősorban kívánja meg az önálló gondolkodást és a magasabb értelmiséget, amelyben a gépiesség és a megszokás legkevésbé nyomhatja el a magasabb szellemiséget és erkölcsi színvonalat, ahol ezért elsősorban teremhetnek és teremnek is jellemek és erkölcsi nagyságok és ahol feltűnő sokan tudják bámulatos fokban megvalósítani a földön elérhető legmagasabb erkölcsi eszményt, a „legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok is tökéletes” evangéliumi elv és parancs alapján.

Nem a katolicizmus, hanem elsősorban a protestantizmus az (természetesen a buddhista, mohamedán vagy zsidó vallásról nem beszélve, mert ezeknél a protestantizmus is két-

ségtelenül tökéletesebb, hiszen a kereszténység, az evangélium tanítását legalább részben ő is ismeri), mely a gyakorlatban legtöbbször tisztán külsőséggé, formasággá, és tartalomnélküli keretté válik s melyben a hit sokszor összefér a legnagyobb erkölcsi gyarlóságokkal, sőt bűnökkel. Látjuk majd, hogy egyik legszemléltetőbb példa erre éppen a mi Rákóczi Györgyünk. Természetes ez, hiszen a protestáns ember lelkiismerete „szabad", gyakorlatilag még az evangélium se köti, hiszen számára csak az az evangélium létezik, amelyet ő maga értelmez.

Ha a protestantizmus még a pápaság evangéliumi eredetét is képes tagadni, s még a házasságot is minden lelkiismereti furdalás nélkül fel meri bontani, mikor e két dolognál világosabban már igazán nem lehet benne semmi a Szentírásban, akkor a „felszabadult" lelkiismeretű protestáns például hogyne tudná összeegyeztetni bibliájával a spiritualizmust, a gyermekáldás korlátozását, a morfinizmust vagy bármely más bűnt, amelyre hajlamos, s amelyről éppen emiatt az a meggyőződése, hogy lehetetlen neki ellenállni? Vajon kényszerítheti-e Isten az embert lehetetlenre? Az ember valláserkölcsi élete a protestantizmus alapelve szerint egyébként is az ő legbensőbb, sajátos egyéni élménye, melybe kívüle senki másnak beleszólása nincs és nem is lehet, még magának az Egyháznak se. Hiszen a „középkori" Egyháznak a protestantizmus szerint éppen az volt a legnagyobb túlkapása s így elfajulása, hogy „oda tolakodott" közvetítőnek Isten és az ember közé.

Aki csak egy cseppet is ismeri az emberi gyarlóságot, tudja, mit jelent ez a gyakorlatban. A jók kisded csapatára nézve semmi különöset, mert ők magukra hagyva is jók s a Szentírást akkor is jól magyarázzák, ha önállóan magyarázzák. Ezért voltak, vannak és lesznek is mindig a protestánsok között is igazi jó emberek. Ámde az ilyen emberek akkor is jók, ha muzulmánnak, buddhistának vagy izraelitának születtek.

Az emberek nagy többségének azonban káros, sőt kirívó szenvedélyeik vannak, amelyeket az emberi gyarlóság miatt a legtöbben észre se vesznek, sőt amelyeket, ha figyelmeztetik is őket rájuk, akkor is tagadnak. De akik legalább annyira már eljutottak, hogy fogyatékosságaik tudatában vannak, sőt kiküszöbölésükre is törekednek, ezek is hol vannak még attól, hogy törekvésük sikeres is legyen? Hiszen már a régi pogány közmondás is azt mondta: „Űzd ki a természetet vasvillával, mégis visszatér!"

A katolikus Egyházon kívülállóknak (például még a vallásilag nem művelt katolikus orvosoknak is) az a meggyőződésük, hogy a természetet megváltoztatni nem lehet s még inkább, hogy a terheltségen akarattal, neveléssel változtatni nem lehet. Annyiban igaz is ez a meggyőződés, hogy igen nehezen lehet s ezért a gyakorlatban a legtöbbször nem sikerül. Például aluszékony embert tevékennyé, a rögtön felfortyanót szelíddé, a melankólikus hajlamút vidám természetűvé tenni valóban majdnem lehetetlenség. Hiszen ezek a sajátosságok örököltek, testi eredetűek, tehát láthatólag nem az akarattól függők. Mégis lehetséges ez, mert a lélek a testre is tud hatni, sőt mint tudjuk, még kémiai elváltozásokat is képes benne előidézni. Hogyne tudna tehát még terheltséget is megváltoztatni az öntudatos, évtizedeken át tartó állandóan ugyanazon célra irányuló lelki behatás?

Világos azonban, hogy ehhez nem olyan vallás kell, melynek nincsenek dogmái, hanem főelve a szabadság. Nem olyan vallás kell ehhez, mely minden vallásnak egyformán létjogot ad; mely mindegyiket egyformán tiszteletreméltónak tart. Az ilyen vallás követője honnan szerezhetné meg azt a nagy meggyőződést, s a vele járó azt a nagy akaraterőt, mely évtizedeken át egyforma erővel és lankadatlanul tud küzdeni ugyanazon irányban a természetünkkel járó, vérünkben lévő, őseinktől örökölt s legyőzhetetlennek látszó hajlamok ellen? Ehhez dogmákkal rendelkező igazságvallás kell. Az olyan vallás, melyet mindenki külön-külön alakít ki magának s tisztán tőle függ, mit fogad el belőle, mit nem, itt

teljesen tehetetlen. Eredményt (de természetesen sokkal kisebb fokút) az ilyen ember is érhet el, de nem azon a címen, hogy vallásos. Ugyanezt az eredményt az ateista is elérheti.

Az erős, tántoríthatatlan hiten kívül, mely biztos a mennyei jutalomban, és abban, hogy Isten a természete megváltoztatását követeli tőle („Legyetek tökéletesek, amint mennyei Atyátok is tökéletes"), s amely abban is bizonyos, hogy ez a megváltoztatás lehetséges (Isten lehetetlent nem kívánhat tőlünk) még az alázatosság is elengedhetetlen feltétele a bűnös természet megváltoztatásának. Ez teszi lehetővé számunkra, hogy ne ragaszkodjunk minden áron a magunk akaratához (melyet szenvedélyeink annyira befolyásolnak), s hogy a hibát ne csak másban tudjuk észrevenni, hanem magunkban is, sőt elsősorban itt keressük.

Ezen a keresztény alázatosságon azt értjük, hogy ne tartsuk magunkat se okosaknak, se jóknak, hiszen Istennel való viszonylatunkban nem is vagyunk azok még akkor se, ha lángelmének születtünk, vagy ha az emberek jónak tartanak is s ezért szeretnek is bennünket. De egyébként is Istentől kaptunk mindent, amink van, tehát a jóságot és a lángelmét is, mégpedig ingyen. Ebből az következik, hogy szívesen kell fogadnunk, sőt egyenesen kérnünk kell mások felvilágosításait, oktatásait és tanácsait, de különösen annak az Egyháznak vezetését, melyet Krisztus Urunk egyenesen a mi vezetésünkre alapított s melyre mindenben hallgatnunk szent kötelességünk.

Mindez egyébként a józan észből is következik, mert hiszen ha mindenki maga szabhatná meg, mi az igazi és mi a jó (vagy más szóval, hogyan kell értelmezni az Isten szavát), akkor Krisztus Urunk tulajdonképpen annyi vallást alapított volna, ahány híve van. Ahogyan azonban a protestantizmus lehetetlenné tette az erős hitet, épp úgy lehetetlenné tette a keresztény alázatosságot is. Hiszen alapelve a hit szabadsága, a lelkiismeret szabadsága, a vallás önálló, független, egyéni szabad kutatása s ennek megfelelően szabad kialakítása lelkünkben. Mi más ez, mint az ember felmentése az objektív igazságok, és az objektív, mindenkit egyformán kötelező erkölcsi norma alól, tehát az emberi kevélység felszabadítása, s elítélt, bűnös, tehát kerülendő dologból eszményképpé, követendő ideállá tétele? Azt az ént, mely még a vallási életnek is ura, központja és irányítója (s mely például a kálvinizmusban még Isten előtt se térdel le), senki se tarthatja annyira rossznak vagy bűnösnek, hogy egész életén át küzdjön ellene.

De a katolikus Egyház még arról is gondoskodott, hogy a természetünk megváltoztatásáért folytatott küzdelem és az ehhez elengedhetetlenül szükséges alázatosság ne maradjon puszta elmélet és üres szó, hanem élő gyakorlattá is váljon. Ezért, ahogyan Krisztus Urunk a dogmák, a hit tisztaságának és egyformaságának, tehát szilárdságának megőrzésére az Egyházat rendelte s az iránta való feltétlen engedelmességet kötötte lelkünkre, épp úgy rendelte a gyónást a gyakorlati élet számára, önmagunk megváltoztatása, tehát a keresztény tökéletesség elérésének lehetővé tételére és megkönnyítésére. Megparancsolta, hogy ha vétkezünk, keressünk fel egy papot, egy apostol utódot, az Egyház egy megbízottját, aki a hitben rendszerint járatosabb, mint mi és a tökéletességnek rendszerint már magasabb fokára jutott, mint mi, de még ha ez nincs is meg benne, annyi bizonyos, hogy a mi lelki ügyeinkben, mivel nem az ő, hanem a mi hibáink kiirtásáról van szó, tisztábban lát és tárgyilagosabb tud lenni, mint mi magunk. De ezenfelül még Krisztusnak e célra rendelt megbízottja is részünkre, tehát vallásos tisztelettel, s — ami még fontosabb — engedelmességgel tartozunk iránta.

El kell tehát hozzá mennem és feltárnom előtte lelkemet. Hogy mi az igazság ügyemben, kaphatok-e bűneim alól feloldozást és milyen feltételekkel, tőle fogom megtudni, mert ő dönti el, nem én. Ha különvéleményem van s nem fogadok neki szót, megtagadja tőlem

a feloldozást, nekem pedig tudomásul kell vennem, hogy rossz keresztény vagyok s ha ilyennek megmaradok, elkárhozom. Ha engedelmeskedem, irányítása nyomán tovább folytatom az önmagam elleni küzdelem, az önnevelés, önlegyőzés, a velem született rossz természet vasvillával való kiűzésének keserves munkáját s ha alázatos és engedelmes maradok, nem is hiába.

Milyen más ezzel szemben egy protestáns jóakaratú ember helyzete ugyanezen a téren! (A rosszakaratúakkal ugyanis a katolikus Egyház se kezdhet semmit.) A protestáns teológia is hirdeti Isten iránt az alázatosságot; az is hangsúlyozza, hogy hozzá képest mi mennyire semmik vagyunk. E tekintetben szinte túltesz még a katolicizmuson is s predesztináció-tanában az embert annyira semminek tartja Isten mellett, hogy azt állítja, hogy még elkárhozásunk is egyedül Istentől függ, nem pedig tőlünk. Ez a nagy Isten-magasztalás azonban már destruktív, mert a protestáns Isten olyan nagy, hogy nagysága miatt még igazságtalanságra is képes, mert hiszen egyeseket hozzájárulásuk, tehát bűnük nélkül már eleve a kárhozatra teremtett. Sajátságos, hogy ugyanekkor ugyanez az Isten az embereknek annyira kedvükben jár, annyira megkíméli őket az önmegalázástól, hogy még a vallást is felszabadítja az igazság alól. (Lehet-e ugyanis a vallásszabadság elvét másképp érteni? Mivel az igazsággal szemben senki se szabad, a vallások közti szabad választást csak az engedheti meg, aki a vallásokban nem lát igazságot) s az egyént teszi Isten szava szabad magyarázójává, tehát a vallás urává. Természetesen a „fülgyónást" is eltörölte. A protestantizmus hívei csak magának Istennek gyónnak, mivel pedig Istennel mi itt a földi életben csak képzeletben beszélhetünk, valójában a képzeletet teszi az erkölcsi élet irányítójává. Így bizony nemigen keletkezhetik önmagunkkal való küzdelem, mert a legtöbb ember képzelete még annyira se jut el, hogy elismerje, hogy van mi ellen küzdeni. S éppen ezek nem jutnak el még eddig se, akiknek éppen a legnagyobb szükségük volna rá, a szenvedélyekkel megvertek, a terheltek.

Világos, hogy a katolikusok között is vannak — még pedig ugyancsak szép számmal — olyanok, akiknek nem objektív, hanem egyéni vallásuk van s még többen, akik nem hajlandók a papot elfogadni bírónak annak eldöntésére, hogy ők bűnösek-e, így javulásra szorulnak-e vagy nem. Ezek katolikus létükre se gyónnak. De ezek és protestáns elvbarátaik között ég és föld különbség van. Az ilyen katolikus ugyanis annyira nem tekinti magát igazi katolikusnak, hogy a pápaság intézményét, a papi nőtlenséget, gyónást, felbonthatatlan házasságot még jobban utálja és gyűlöli, mint a zsidó vagy a protestáns, magukat a papokat (természetesen a katolikus papokat) pedig egész határozottan többet szidja és jobban gyűlöli, mint ők. Ellenben az ugyanilyen protestáns sokszor nagy református, sőt presbiter; minden második szava az, hogy ő református; katolikus reverzálist a világ minden kincséért nem adna (a nem gyónó katolikus, ha vegyes házasságot köt, nem egyszer maga követeli, hogy minden gyerek protestáns legyen) s közéletben, politikában ölre megy a „vallásáért".

Könnyű az olyan vallásért lelkesedni, mely hívei hitét is, lelkiismeretét is felszabadította, a „fülgyónásnak" az emberi önérzetre annyira terhes igájától is megkíméli, házasságát is — hiába tiltja annyira a Szentírás — felbonthatja, ha akarja. Milyen szánandó azonban az ilyen felszabadított ember helyzete akkor, mikor vele született szenvedélyei ellen kellene küzdenie! Hite, melynek alapján állva küzdhetne, tulajdonképpen nincsen. Az a hit, melynek tartalma tőle függ, s ezért mindenkiben más és más, de azért mégis mindegyikben „református", arra, hogy rá támaszkodva élet-halál küzdelmet indítson valaki,nem alkalmas. Az ilyen hittel csak büszkélkedni lehet, esetleg érvényesülni is lehet általa, de nem önmagunkkal szembeszállni.

Ha szenvedélyei s terheltsége egyéni s családi tragédiákat okoznak, legtöbbször a protestánsoknak is eszükbe jut a megváltozás, az önlegyőzés kötelessége, de hát hogy kezdje el s különösen hogy fejezze be sikerrel, szegény? Hiszen olyan emberfeletti erő szükséges ehhez, hogy orvosaink — láttuk — egyenesen lehetetlennek tartják akkor, ha nem egész normális emberrel van dolgunk. De hol vannak a XX. században s különösen nagyvárosokban az egészen normális emberek? Ebben az önmaga ellen való küzdelemben senki sem áll a protestáns küzdő mellett, mert hiszen ő felszabadított ember, aki maga és Krisztusa közé nem fogadhat el közbenjárót. Papja nincs, mert hiszen minden ember pap, tehát ő is van olyan pap, mint a pap. Egyháza nincs, mert az csak a mi szemeink számára láthatatlan predesztináltak gyülekezete. Azt az Egyházat, mely látható, elvetette, mert elrágalmazták előtte s felekezete, melynek tagja, ezt nem pótolhatja számára, mert nincs isteni tekintélye s egyébként is lelkiismereti szabadságot engedélyez neki.

Legfeljebb hát ahhoz a „mennyei pap"-hoz folyamodhatna, akinek mint láttuk, szegény Miksa császár szokott gyónni. De hát mit nyer vele, mikor ez csak játék a szavakkal? Ha pedig valaki mégis komolyan veszi, akkor közlései olyan bolond lázálmoknak bizonyulnak, mint Rákóczi Györgyék prófétája, a szerencsétlen morva Drabikéi.

Aki szenvedélyeivel, terheltségével akar harcba szállni, annak az élet egyik elemi erővel működő alaptörvényével, az önfenntartó ösztönnel kell szembeszállnia. Olyan kiirthatatlan bennünk ez az ösztön, hogy még akkor is az beszél bennünk, mikor azt hisszük, hogy a mennyei pap szavát halljuk. Mennyivel jobb és okosabb tanácsot tud ennél adni bármely földi pap, még az is, aki maga is bűnös s még nem is valami okos ember! Ő ugyanis az Egyház szavát közli velünk (még pedig ugyancsak megfoghatóan, nem pedig képzelődés alakjában) és — ami szintén igen fontos — tárgyilagos, mert nincs érdekelve a mi ügyünkben. (Már a saját lelki ügyének elintézését őrá se meri rábízni az Egyház még akkor se, ha maga a „csalhatatlan" pápa az illető. A maga ügyében még a pápának is egy másik földi paphoz kell elmennie (még ő sem intézheti el közvetlenül a mennyei pappal) még akkor is, ha csak egy egyszerű falusi káplán az a földi pap, mert a más ügyében még ő is tisztábban lát és tárgyilagosabb, mint a lángelme, vagy maga az Egyház feje a saját lelki ügyében.)

De ha így áll a dolog, mit várhatunk attól a vallástól, melyben még egy évtizedes szokás folytán bűnökben leledző, sőt talán már terheltnek is született ember is egyedül csak a mennyei papnak gyónhatik? Ha például egy jó feleséggel és gyerekekkel rendelkező ember gyullad elsöprő erejű, bűnös szerelemre, vagy egy elfajult homoszexuális vagy kóros alkoholista, vagy egy már félőrült különc erkölcsi megújulásáról van szó? Vajon mire mennek s milyen okosakat hallanak ezek, mikor ügyükben a mennyei paphoz folyamodnak? Pedig ha protestánsok, máshoz nem is folyamodhatnak.

Vallástalan emberek nagyon sűrűn és igen szívesen emlegetik az ún. vallási őrültséget. Ők ettől való féltükben vigyáznak annyira, nehogy „túlvallásosak" legyenek. Pedig túlvallásos senki se lehet, hanem csak helytelenül, fonákul vallásos. Aki helyesen vallásos, annál jobb, minél vallásosabb s annál jobban megvan védve attól, hogy valaha megőrüljön még akkor is, ha egyébként idegbeteg s így hajlamos rá. Tessék csak megfigyelni — én már több mint egy félszázada figyelem —, mennyivel gyakoribb a vallási őrült protestánsok, mint katolikusok között. Pedig éppen az ellenkezőjét tenné fel az ember, mert hiszen általánosan elismert dolog, hogy a katolikusok átlag sokkal vallásosabbak, sokkal többet imádkoznak, a vallás sokkal jobban foglalkoztatja lelküket, mint a protestánsokét. Hogy ők ettől a sokkal kisebb vallásosságtól is sokkal gyakrabban megőrülnek, mint a katolikusok, csak az lehet az oka, hogy lelki válságaikban sokkal jobban magukra vannak hagyva, mint a katolikus lelki válságban szenvedők.

De ha megfigyeljük, megtudjuk, hogy még a katolikusok közt is azok szoktak a „túlságos” vallásosságtól megőrülni, akik katolikus értelemben véve éppen nem voltak vallásosak. Például majdnem mérget vehetünk rá, hogy gyónni ezek nem szoktak. Minden idegbeteg, minden félőrült legjellegzetesebb tulajdonsága ugyanis a gőg, a különcség, a külön utakon járás, a nem nevelhetőség, az irányítás el nem fogadása. Ezért a fülgyónás senkinek se annyira ellenszenves és terhes, mint éppen ezeknek. Éppen ezért ez volna az ő keserű, de leghathatósabb orvosságuk (csak az a baj, hogy éppen ezért, ha elkezdik is, többnyire hamarosan abba hagyják). Pedig ha gyakori gyónóvá lennének, nemcsak megjavulnának, hanem meg is gyógyulnának. Természetesen nem a gépies gyónástól, sőt még a helyesen végzettől se azonnal.

Fiatal pap koromban egy (nem idős) asszony, aki egyetlen, elkényeztetett lány volt s beleőrült abba, hogy házasságában csalódott, mikor jobban lett, már ti. annyiban, hogy már nem dühöngött, s az elmegyógyintézetből hazaeresztették, egyszerre csak a legnagyobb templombajáró lett, de mise alatt mindig olyan bántó idegességgel csörgette az olvasóját, hogy az emberek féltek a közelébe menni. Mikor nyárra hazamentem, egyszer azzal tüntetett ki, hogy hozzám jött gyónni (máskor sohase gyónt). Normálisan viselkedett, sőt őszinte bűnbánatával jó benyomást tett rám (bajban legalábbis időnként alázatos az ember), de meglepett, hogy egész addig mennyire nem imádkozott, mennyire nem járt templomba és nem gyónt. Ma már nem tűnne fel az ilyesmi, hanem egyenesen magától értetődőnek találom egy „vallási őrült” katolikusban.

II. Ferdinándon (s látni fogjuk, hogy I. Lipóton is, de — különösen élete második felében — I. Ferdinándon is; III. Ferdinándon szintén, de rajta, mint nem ennyire nagyszabású egyéniségen, kisebb fokban) egész jól lehet látni, hogy „jámborsága” nem egyszerűen veleszületett adottság, hanem a veleszületett adottságnak hosszú, okos és kitartó önneveléssel elért tökéletesítése, azaz igazi kereszténység volt.

Köztudomású, hogy a modern lélektan szerint lelki adottságok tekintetében két csoportra oszthatók az emberek: a cyclothim és a schisothim típusra. Az elsőbe tartoznak az igazi normális, egészséges idegzetű, jókedvű, jóhangulatú, közlékeny, barátkozó természetű, joviális, könnyen megközelíthető, barátságos emberek. A másikba a komorságra hajló, elmélyedő, zárkózott természetű, különc, gőgös és erőszakos hajlamú, sokszor lángeszű és nagy tetteket végrehajtó emberek. A nagy tehetségek többnyire ez utóbbi, az átlagemberek az előbbi csoportba tartoznak.

Ha megfigyeljük a dolgot, látjuk, hogy ezek a „jámbor” Habsburgok, egyik csoportba se tartoztak. Csak a spanyol II. Fülöpöt, a mieink közül pedig Rudolfot kell kétségtelenül a schisothim csoportba sorolnunk, ámde Rudolfot senki se tartotta jámbornak, de II. Fülöpöt se. Ezek a „jámbor” Habsburgok mind a két típusból egyesítették magukban azokat a vonásokat, amelyek kívánatosak és amelyeket a keresztény erkölcstan ajánl. Szinte lehetetlenség, hogy ilyennek születtek volna, mert igaz, hogy születnek többé-kevésbé szenvedélymentes emberek is, de tökéletesek nem. Ezt Isten nem adja ingyen. A lelki tökéletességet mindenkinek magának kell megszereznie, még pedig keserves, egész életen át tartó munkával.

Kétségtelen például, hogy az olyan lelki alkatú emberek, mint II. Ferdinánd vagy I. Lipót, akik eszméket szolgáltak s ezek kedvéért kellemetlenségeket és kockázatot vállaltak (mennyivel kényelmesebb élete és biztosabb trónja lett volna mindkettőnek, ha hagyják a dolgokat maguktól menni és igaznak tartott vallásukat nem erőszakolják rá senkire?!), schisothimek szoktak lenni, azaz komolyak, elmélyülésre hajlamosak; erkölcsösek, de ridegek, zárkózottak s többnyire önzők és fukarok is. Például Kálvin és Cromwell ilyen ember

volt. (A zárkózott, rideg embereknek többnyire nemigen vannak nőügyeik, viszont pénzük többnyire van, mert hiszen nem is igen van alkalmuk elkölteni, mert mindig otthon ülnek. A bohém ember az, aki könnyen szokta kiadni a pénzt, ezek pedig ennek merő ellentétei. De talán azért is többnyire fukar hajlamúak az ilyenek, mert többnyire észemberek.)

Ezzel szemben a Ferdinándokat is, Lipótot is, Mária Teréziát is, I. Ferencet is, annak ellenére, hogy egész életük egy eszme odaadó szolgálatában állt, nemcsak ridegnek, zárkózottnak, gőgösnek, különcnek vagy fukarnak nem találjuk, hanem egyenesen éppen az ellenkezőnek. Mindegyiküknek egyenesen fő jellemvonása volt a barátságosság, a közvetlenség, a könnyen megközelíthetőség, emberszeretet, kedélyesség. Emlékszünk, hogy egy helyt II. Ferdinánd külön említi is, hogy alaptermészete mindig a joviálisság volt, I. Ferdinánd pedig még inkább ismert volt ugyanerről annyira, hogy hívei még császári tekintélyét is féltették miatta. Mária Terézia is maga volt a megtestesült kedélyesség és természetesség. Lipót is ismert volt arról, hogy barátságos volt és mindenkit fogadott. Mária Terézia is, I. Ferenc is, V. Ferdinánd is barátságos, közlékeny, az emberekkel szívesen közlekedő volt (Ferenc Ferdinánd nem). V. Ferdinánd még a magyar forradalmárokkal, halálos ellenségeivel is, olyan közvetlenül és bizalmasan elbeszélgetett, hogy — jellemző rájuk — egyenesen azt hitték miatta, hogy idióta.

Emellett a fukarságnak még csak nyoma sincs egyikben se. (I. Ferencről ezt természetesen nem mondjuk, de ő nem is volt nagy katolikus, mert vallástalan kor és vallástalan apa gyermeke volt, de ő is csak takarékos volt, de nem fukar.) Éppen ellenkezőleg: a Ferdinándoknak is, Lipótnak is, Mária Teréziának is egyenesen fogyatékossága volt a túlságos bőkezűség. Pénze egyiknek se volt sose. Mária Terézia ebben félig kivétel. A gyanakvás és irigység is teljesen távol állt tőlük. De viszont az ilyen, a pénzzel bánni nem tudó, kedélyes, közlékeny, barátságos emberek többnyire nemi bűnökben leledzenek, mint XV. Lajos francia király is, Bourbon (IV.) Henrik is, meg Brandenburgi Katalin is, meg Lotharingiai Ferenc is, meg VI. Sándor, a pápa is, és még a mi Habsburgjaink között is I. József, Lipót fia s Ottó főherceg, IV. Károly apja (ellentétben Ferenc Ferdinánddal, aki Ottó testvére volt). Ellenben a Ferdinándok, I. LIpót, Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd a nemi erkölcs tekintetében teljesen feddhetetlenek voltak.

A történelemben kellőleg nem járatos olvasó Mária Teréziát illetőleg bizonyára furcsállja ezt az állításunkat, pedig Macaulay éppen Mária Teréziáról emeli ki ezt legjobban.

Olyan ember nincs, aki ciclothim is meg schisothim is. A kettő keveréke előfordul, de nem olyan értelemben, hogy az egyikből is, másikból is csak a jótulajdonságok szülessenek valakivel. De még ha ez lehetséges is, semmiképpen se lehetséges ugyanazon család ilyen feltűnően sok tagjában. Olyan emberek nem születnek készen, akik egész életüket egy elvnek, egy eszménynek szentelik, egész életükön át minden szavuk, minden tettük, minden gondolatuk ezt szolgálja, de emellett mégis nemcsak nem ridegek, nemcsak nem gőgösek, nem fukarok, nem bizalmatlanok, nem gyanakvók, nem irigyek, nem savanyúak, mint az erkölcs-csőszök szoktak, még csak nem is zárkózottak, hanem — annak ellenére, hogy az elvek meg nem alkuvó emberei — csupa természetesség, csupa közlékenység, csupa jóság, csupa alkalmazkodás, csupa megbocsátás, csupa nagylelkűség mindegyikük, a pénzt pedig valósággal szórja mindegyik.

De azért ez utóbbi természet majdnem szükségszerű velejárójától, a ledérségtől, sőt még a léhaságtól is annyira ment mindegyikük, hogy erkölcsi példaképül szolgálhatnak, s még a környezetükben élő papok is inferiorisnak érzik magukat mellettük. Pedig például II. Ferdinándnál láttuk, hogy egész jól meg lehetett állapítani, hogy az a természetes vígság és életkedv, mely vele született, mely alaptermészete volt, benne is az érzékiségi haj-

lammal járt együtt, és ha a lélek nem küzdött volna eredményesen a test adottságaival, ő is épp oly bűnös ember lett volna nemi tekintetben, mint amilyenek a vidám kedélyű férfiak lenni szoktak.

Amit gyóntatóatyja, a két házassága közötti, java férfikorára eső hat-hét éves özvegységének effajta küzdelmeire vonatkozólag ír, az ezt nagyon is sejteti. Nála kisebb képességű dédunokája, I. József, noha szentéletű atyja ugyancsak gondosan nevelhette, már nem tudott ilyen magaslatra emelkedni. Nála a szívjóságot, szeretetet, kedélyességet, a büszkeség teljes hiányát már nemi kihágások is kísérik, bár — mint majd látni fogjuk — effajta bűneit ő is mindig finoman és botrányok nélkül csinálta. Ugyanilyen volt Ottó főherceg, IV. Károly apja is. Ő is rendkívül kedves, barátságos, közvetlen ember, a gőg teljes hiányával, akit mindenki szeret, de szintén ledér, még sokkal nagyobb fokban, mint I. József, s ő nem is botrányok nélkül. De hát ő nem is volt koronás Habsburg. Mi pedig elsősorban a koronás Habsburgokat magasztaljuk.

Rudolfban, a családnak — legalább is a koronások közt — leggyarlóbb tagjában (akit egyébként a nagyfokú idegbetegség ment), az ellenkező, a schisothim típust látjuk vegyítetlenül, tehát a maga gyarlóságában. Az ő atyja, Miksa, lélekben protestáns volt s mint legidősebb (s ezért trónörökös) fiára e tekintetben Rudolfra volt legnagyobb hatással. (Miksa ugyanis az idő haladtával mindig kevésbé volt már protestáns). Ellenben anyja, a spanyol-Habsburg és egészen szentéletű Mária részéről a legkatolikusabb nevelést kapta. De Őrült Johanna beteg idegzete is az összes Habsburgok között rajta ütött ki legjobban, illetőleg egyedül csak rajta ütött ki. Idegességét még növelte annak a lelki harcnak eredménytelensége is, melyet vívott ugyan, de az apai behatás miatt megcsökkent katolicizmusa és beteg idegzete eredményeként nem elég eréllyel.

Ezért Rudolf egész életében a legtipikusabb schisothim ember maradt: tehetséges, tudomány- és művészetkedvelő, ezekben elmélyedő és egyetlen örömét lelő, de rideg, zárkózott, emberkerülő, fukar, irigy és különc ember, aki emellett még nemi kihágásokban is bűnös volt. Mert világos, hogy nemi ösztönük a schisothim embereknek is van, sőt beteg idegalkatuk miatt sokszor még a rendesnél is nagyobb fokú vagy nem természetes módon megnyilvánuló. Hogy Rudolf ezt a beteg idegalkata miatt benne még a rendesnél is nagyobb fokban meglevő nemi ösztönt nem tudta teljesen és mindig az evangélium igájába fogni, azon nem csodálkozhatunk. De hogy ő még e tekintetben is a rokonszenvesebb schisothimok közé tartozott, mutatja, hogy benne a nemi ösztön sose csapott át természetellenességbe, mint a schisothimokban oly gyakran, sőt — mint láttuk — ha kitört belőle, még ilyenkor is csak a dolog állati része nyilvánult meg benne, de az effajta bűnökre az alkalmat előre kiszámítva sose kereste. Ezért bűntársai sose voltak előkelő származásúak.

Emlékszünk arra is, hogy Acsády egy királyunk hozzánk intézett rendeleteiben se talált annyi melegséget, mint éppen a ridegnek látszó Rudolféiban. A Habsburg-jóság tehát még az ő látszólagos ridegsége mögül is kicsillant. Ő is csak beteg ember volt tehát, de nem rossz ember.

A Habsburgokon a gyakorlatban megvalósulva látjuk tehát azt az elméletet, melyet a katolicizmus jellemformáló s az embert erkölcsileg felemelni tudó erejével kapcsolatban az imént kifejtettünk. I. Rákóczi Györggyel kapcsolatban viszont a gyakorlati bizonyítékát látjuk az elmélet másik felének, hogy a protestantizmusnak nincs meg ez a képessége vagy legalább is sokkal kevésbé van meg, mint a katolicizmusnak.

Akik igazi kálvinisták s így átérzik és átélik a kálvini teológiát, egy egész sajátságos embertípust alkotnak, mely a schisothim típus egy jellegzetes árnyalata. Kálvin rideg egyé-

niségének s éles logikájú, de melegítő érzelem nélküli teológiájának megfelelően, mely Istenben csak az igazságot és az erőt domborítja ki egészen, az ő kegyetlen predesztinációtanáig, de a szeretetet s irgalmat, a jóságos atyát, nem hajlandó észrevenni benne. A kálvinista ember ismertető jelei: a rideg zárkózottság, a kíméletlen erő, sokszor kegyetlenség, a zsarnokságra való hajlam, az állandóan borús kedély és melankólia, az ún. puritán erkölcsök, a fukarság, a pénz, az anyagiak túlságos értékelése. Joviális, közlékeny, vidám, bohém, ledér, bőkezű vagy tékozló kálvinistát alig látott még valaki. Akik ilyenek, azok csak az anyakönyvben kálvinisták, de nem a valóságban.

E típus jó és rossz tulajdonságai mindig együtt vannak meg minden igazi kálvinistában. Jól látható tehát, hogy adottságok ezek bennük, melyek az ősök öröksége és a családi kör behatásainak eredményei, nem pedig maguk alakítottak ki magukban önlegyőzéssel és önneveléssel. Bennük nem egymással ellenkező típusok jótulajdonságait találjuk meg együvé válogatva, mint a Habsburgokban, hanem egy típus jellegzetes tulajdonságait, a jókat és a rosszakat együtt.

Ahogy félve nézünk Kálvin arcképére, mert megijeszt bennünket ridegsége, komorsága és szigora, ugyanígy vagyunk Cromwellel is, az egyik leghíresebb kálvinistával. De ilyenek a francia hugenották is (udvarias, eleven, kedélyes, sőt bohém honfitársaik közepette és ellenére), ilyenek a skótok (nem véletlen, hogy kálvinista nép az, mely híres a fukarságáról). Ilyenek a magyar kunok, hajdúk és debreceniek és tipikusan ilyen volt a nagy kálvinista I. Rákóczi György s talán még nála is kálvinistább másik magyar: ecsedi Báthory István, az országbíró; az, aki évekig egy szót se szólt vele együtt élő feleségéhez, noha egyébként nem haragudott rá. Rögtön láthatja mindenki, hogy aki ilyen, azért ilyen, mert ilyennek született, s mert meg is maradt olyannak, amilyennek született, mert magán semmit se faragott, semmit se javított.

Emlékszünk rá, hogy II. Ferdinándot (s látjuk majd, hogy I. Lipótot is) milyen feltűnően kísérte a szerencse s hogy környezete ezt Isten áldásának tekintette igazi kereszténységéért, mindenkitől bámult nagy jámborságáért. Ebben Rákóczi György is hasonlít hozzá. A Szilágyi történelem róla is ezt írja (IV. 436.o.): „Még a töröknél is hatalmasabb szövetségese volt a szerencséje, mely el nem hagyta haláláig; állhatatos szerencséje feltűnt már az egykorúaknak, akik verset is írtak róla."

Ez a vers a nemesbikki kálvini prédikátor 1729-es keltezésű kéziratos jegyzetkönyvében ilyeténképpen szól:

„Istennél szerentséd olly nagy mértékben vólt,
Minémű előtted egy princepsben se vólt.
Ki vont két császárral ujjat, hogy meg nem hólt?
De rajtad mind igy is nem lőn sem rés, sem fólt.

Harcoltál s jól kötél elsőben szultánnal,
Hasonlót követtél a más nagy császárral.
Így bánál te kétszer mind konttyal, kalappal,
Mégis jól halál meg szép tsendes regnummal."

Rákóczi György kortársai és alattvalói azonban ezt a nagy szerencsét éppen nem az Isten áldásának tulajdonították, mert hiszen ők éppen nem találták őt jámbornak (akik közelről ismerték, mert környezetében kellett élniük, azok legkevésbé). Még a nemesbikki prédikátor is így kezdi a verset:

„Hol vagy pénzgyűjtéssel híres gazdag gazda?
Ma is sír miattad sok szomszéd barázda (mert a másét is elszántotta)
Ki hordád pénzünket Patakra, Munkátsra,
Marada rólad ránk csak rongyunk galléra.”

Még Szilágyi is — pedig ez nagy szó, mert hiszen ő úgyszólván imádja a protestáns Rákócziakat — kénytelen megemlíteni „kicsinyes gyarlóságait, fösvénységét, kíméletlenségét, hálátlanságát” (204.o.). Pedig hát ezeknél rosszabb és csúnyább tulajdonságokat alig lehet megemlíteni egy fejedelemben. Rákóczi György azonban olyan „szerény” és annyira „alázatos” volt, hogy nagy szerencséjét ő maga mindig s tüntetően az ő Jehovája áldásának tulajdonította. (Ilyen naivul nagy önmegelégedettség és önkritika hiány mellett nem csoda, hogy semmire se vitte az önnevelésben.)

Pedig az élesebb megfigyelő már a szerencse tekintetében is észreveheti a nagy különbséget a „jámbor” Ferdinánd és a „fösvény”, „kíméletlen” és „hálátlan” öreg Rákóczi György között. Rákóczi Györgyöt ugyanis egész haláláig kísérte a szerencse, II. Ferdinándot azonban csak élete elején. Ő halálakor nem „szép tsendes regnummal” hagyta birodalmát, mint Rákóczi György, hanem addigra már sok végzetes vereség elszenvedése után még mindig és még sokáig háborúban, melyről egyáltalában nem lehetett tudni, hogy végződik. Isten ugyanis sújtani is szokta azt, akit szeret, nemcsak áldani, sőt az ő emberei a földön inkább a fájdalom emberei szoktak lenni.*

Jehováról (az ószövetség Istenéről) azt tartották a régi zsidók, hogy áldása abban áll, hogy az őt szolgálóknak megsokasítja ivadékait, mint a tenger fövényét. Ez, legalábbis uralkodóházakban, még ma is áldás. Már eddig is többször rámutattunk arra, hogy a Habsburg-házban mennyire látszik Isten effajta áldása és hogy milyen feltűnően össze is függ ez a család tagjaiban a jámborsággal, az ivadéktalanság pedig az erkölcsi értéktelenséggel. Ezzel szemben milyen hirtelen megroppant s derékban tört ketté Rákóczi György törzsökének fája! A fejedelmi széket — az apja gyűjtötte töméntelen pénz és kincs ellenére — már a fia elvesztette, még pedig egész fiatal korában s a fejedelmi székkel együtt életét is. Anélkül nem is akart úgyse tovább élni.

Ami pedig a kálvinizmust illeti, ennek számára már öreg Rákóczi György unokája elveszett. Hiába volt a sok erőszak és térítvény menyével szemben, sőt talán éppen ez ártott a legtöbbet. Mire öreg Rákóczi György száz éves lett volna, már nem volt a földön protestáns Rákóczi, halála után száz évre pedig már katolikus Rákóczi se volt a földön. Nem nagyon látszik tehát, mintha Jehova kedveltje lett volna. Ahhoz pedig halála után csak tíz év

---

* Aki ellentmondást lát abban, hogy egyszer a szerencsét nyilvánítjuk Isten áldásának és találjuk Isten szeretete bizonyítékának, máskor meg éppen az ellenkezőt, a szerencsétlenséget, azt figyelmeztetjük arra, hogy egész más az a szerencse, melyet Isten ad s egész más, ami a sátántól jön, aki tudvalevőleg azt ígérte Jézusnak és benne minden embernek, mikor megkísértette, hogy a világ minden gazdagságát neki adja, ha leborulva imádja.
Ha a bűnökben tobzódó embert látjuk szerencsésnek, világos, hogy ezt a szerencsét nem adhatja az Isten, hanem a sátán adja. Arról lehet megismerni az ilyen embert, hogy szerencséjének, az anyagi javaknak él, ezek élete célja s megszerzésük érdekében követi el a bűneit is. Az a szerencse ellenben, melyet Isten ad annak ellenére ér bennünket, hogy a földi javakat Isten és az erények kedvéért egészen elhanyagoljuk.
II. Ferdinándot és I. Lipótot annak ellenére érte a nagy hadi szerencse, hogy seregeik többnyire rosszul felszereltek és rosszul fizetettek voltak, mert ezek a jó királyok nem voltak szakértők a tömeggyilkolásban s a pénzzel is alig törődtek s nagylelkűen osztogatták boldog-boldogtalannak még akkor is, mikor az anyagiak hiánya miatt trónjuk ingadozott. Öreg Rákóczi György azonban annyira az anyagi javak rabszolgája volt, hogy miatta a legvisszataszítóbb bűnöket követte el, mint majd látni fogjuk. Ezért volt gazdag s emellett még mindenben szerencsés is. A két szerencse között tehát igen nagy a különbség.

kellett, hogy még síremlékét is összerombolják, hamvait pedig kiszórják sírjából. S ezt természetesen nem a Habsburgok csinálták (hanem a török).

Hogy öreg Rákóczi György lángoló kálvinista vallási buzgalma és sok bibliaolvasása micsoda bűnökkel fért meg együtt, azt a következő fejezetekből bővebben meglátjuk.

Rákóczi György kényelmes vallásossága

Rákóczi György viselkedéséből jól láthatjuk (mint már ecsedi Báthory Istvánén is láttuk), mennyire gyarló még a legkiválóbb kálvinista vallásosság is. A jellegzetes kálvinista típusnak megfelelően Rákóczi György főhibái is a kevélység, a fösvénység, a ridegség, erőszakosság, a kíméletlenség és a felebaráti szeretet hiánya voltak. Ő is csak átvette tehát azt az adottságot, melyre determinálva volt. Nyoma sincs annak, mintha önkritikával, önmegfigyeléssel, önneveléssel, önmegtagadással igyekezett volna faragni magán s a józan ész és az evangélium parancsai és tanácsai után indulva rossz tulajdonságait elnyomni s egyes, lelkialkatából hiányzó erényeket lelkében meghonosítani igyekezett volna.

Rákóczi Györgynek egész életében a kevélység, fösvénység ellen és a felebaráti szeretet állandó gyakorlása mellett kellett volna küzdenie s állandóan arra törekednie, hogy az első kettőt kiirtsa lelkéből, az utóbbit pedig oda beoltsa. Feltéve természetesen, ha lett volna önismerete és önmaga iránt annyi tárgyilagossága, hogy hibáinak egyáltalában tudatában lett volna vagy létezésüket legalább önmaga előtt elismerte volna. Rákóczi György azonban annak ellenére, hogy élt-halt az igaz, ortodox religióért, tehát — a protestáns elvekkel ellentétben — neki dogmái voltak, kálvinista dogmái: lelkileg még csak annyira se vitte, hogy hibáinak legalább tudatában lett volna. Ehhez ugyanis igazi alázatosság kellett volna, az ő jelleméből azonban éppen ez teljesen hiányzott. Pedig a Biblia mennyire hangsúlyozza ezt!

Ő is nyakig benne volt abban a hibában, melyben az átlagemberek, a nagyobb képességeknek és nemesebb lelki tulajdonságoknak híjával levő tömegek leledzenek, akik akarnak vallásosak lenni, vallásosnak is tartják magukat, de a vallásosságuk csak külső keret (istentiszteletekre való szorgalmas járás, bibliaolvasás stb.) s csak szavakban nyilvánul meg, de nem tettekben. Ezek ahelyett, hogy a jót tennék, gyakorolnák, életükben megvalósítanák, csak hangoztatják, mert ez természetesen sokkal kényelmesebb. A megvalósítás ugyanis sokszor szinte emberfeletti küzdelembe kerül, ami nem is csoda, hiszen adottságainkkal, örökölt vér- és idegalkatunkkal kell miatta szembeszegülnünk úgy, hogy sokszor még a csontjaink is ropognak beléje.

„Aki életét elveszíti, megtalálja” — mondja Krisztus Urunk. Tehát valósággal meg kell magát ölnie annak, aki igazi vallásos, igazi keresztény akar lenni. Érthető, hogy ez szinte emberfeletti erőt kíván. (S a „jó” emberek mégis hogyan felháborodnak, ha találnak még olyan papokat is, akiknek ez nem sikerül! Ők csak akkor lennének hajlandók hinni, ha az önlegyőzésre kivétel nélkül minden pap nemcsak vállalkozna, hanem sikerülne is neki. Megtérésüket tehát — igazi cinikus rosszakarattal — egyenesen lehetetlen feltételhez kötik. Elfelejtik, hogy ez annak, akit pappá szenteltek és reverendában jár, egy cseppet se könnyebb, mint nekik.)

Nagyon okos és igazán evangéliumi volt Rákóczi György jelmondata, melyet állandóan hangoztatott: „Neque currentis, neque volentis, sed miserentis est Dei”. Azért volt annyira okos ez a jelmondat, mert éppen az van benne hangsúlyozva, ami Rákóczi György számára a legfontosabb lett volna. Kevés ember volt ugyanis, akinek veleszületett természeteanynyira ellenkezett volna ezzel az evangéliumi figyelmeztetéssel, mint az övé, s ezért senkinek se volt annyira szüksége arra, hogy állandóan szeme előtt tartsa s mindig erre gondoljon, mint neki. Rákóczi György azonban életével nemcsak meg nem valósította jel-

mondatát, hanem egész élete ennek merőben az ellenkezője volt. Aligha volt még egy ember Erdélyben, akinek olyan kevéssé lett volna joga e jelmondathoz, mint neki.

Nem maga Rákóczi György volt okos, hanem csak a jelmondata. Úgy látszik ugyanis — mert hiszen mindig úgy írt és úgy beszélt — mintha nem azért választotta volna ezt a jelmondatot, mintha a benne kifejezett keresztény igazság szem előtt tartására neki lenne legjobban szüksége, mert ez hiányzik legjobban az ő életéből, hanem mintha azt hitte volna, hogy ezt a szép és annyira keresztény jelmondatot ő meg is valósította volna. Pedig hát ebben annyira nincs igaza az öreg Rákóczi Györgynek, hogy még a Szilágyi történelem is kénytelen kiemelni a közte és jelmondata közötti éles ellentétet. Ezt írja (VI. 434.o.): „Nem a sietés, nem az akarat, hanem a könyörülő Isten dönti el dolgainkat" — ez volt a jelszava. Pedig Rákóczi sietett, fáradozott és erősen akart.

Látni fogjuk, hogy a pénzért, a vagyonért, a hatalomért, az érvényesülésért annyira sietett, annyira fáradozott, annyira akart, hogy egészen visszataszító bűnöket is elkövetett miatta. Pedig a jelmondat erre az egészen aljas eshetőségre nem is gondol. Csak „sietni" és csak „akarni" ugyanis még nem bűn.

Rákóczi György azonban annyira nem bízta a könyörülő Istenre az ő érvényesülését, vagyoni és hatalomban való gyarapodását, hogy még fegyvert is ragadott, támadóháborút is indított, tehát tömeggyilkosságot is rendezett érette. A mindennapi életben pedig — látni fogjuk — nemcsak a más barázdáját szántotta el, hanem elődje végrendeletileg kifejezett akaratát is megpróbálta meghiúsítani; a más vagyonát és kegyes alapítványokat sikkasztott el; embereket igazságtalanul börtönbe vetett, kegyetlenkedett, öngyilkosságba kergetett miatta. De azért a neve elé mindig odaírta, hogy „nem a sietés, nem az akarat, hanem a könyörülő Isten dönti el dolgainkat".

De persze az evangéliumot könnyebb jelmondatul választani, szóval hangoztatni s még a pénzre is ráveretni, mint keserves önmegtagadással életünkben megvalósítani. Nem okos ember az, aki e kötelességét nemcsak elmulasztja, hanem még azt is sikerül elhitetni magával, hogy ő vallásos ember és Isten hűséges szolgája csak azért, mert egy szép evangéliumi elvet állandóan hangoztat, sőt még pénzeire is ráveret, miközben egy alattvalója se szegi meg annyira, mint éppen ő.

A pénztől, az aranytól is csak a koporsójában tudott megválni öreg Rákóczi György. Hogy legalább ott megvált tőle, bizonyítja, hogy azért nála is volt valami haszna a biblia oly szorgalmas olvasásának, s hogy azért ő is megsejtett valamit az evangélium szellemé-ből. Furcsa azonban, hogy az már eszébe se jutott, hogy Isten nem elégszik meg azzal, ha az evangéliumnak csak akkor kezdünk el engedelmeskedni, mikor már a koporsóban fekszünk. Rákóczi Györgynek ezt már 40 évvel előbb kellett volna elkezdenie. Neki azonban míg élt, a szó szoros értelmében a pénz, az arany volt az Istene. Ezt akarta, ezt sóvárogta, ezért élt, ezért sietett, lótott-futott — szép jelmondatával oly kiáltó ellentétben — egész életében s látni fogjuk majd, micsoda borzalmas bűnöket követett el és hogyan tiporta lábbal miatta a tízparancs örök törvényeit, a felebaráti szeretetet és az igazságosság legelemibb követelményeit!

Ha azért hagyta volna meg, hogy koporsójában arany ne legyen, se rajta, se ruhája kelméjében, mert élete utolsó napjaiban végre megismerte életének elhibázott voltát, és az aranyhoz való túlságos ragaszkodás okozta mérhetetlen bűneit, akkor egy elítélő szavunk se lenne rája. Ádám bűnös ivadékai vagyunk ugyanis mindnyájan s mert kevesen mondhatjuk el magunkról, hogy életünkben mindent jól tettünk, sőt még azt se, hogy a legtöbbet jól tettük. Ezért a bűnbánat a legszebb keresztény erény. Boldognak kell mondanunk még azt az embert is, aki legalább a végrendeletében elismeri azt a rosszát, amit tett.

Rákóczi György végrendeletében azonban ennek nyoma sincs. Egész jól látszik belőle, hogy ő azt hitte, hogy ő úgy is élt, mint ahogyan végrendeletében rendelkezett. Rákóczi György a legnagyobb lelki megelégedettséggel úgy szállt sírba, mint aki mindent a legjobban csinált.

Láttuk, milyen büszke volt erkölcsös, tiszta életére, az ivásban való mértékletességére; mily büszkén, mily önérzettel emlegette, hogy feleségét sose csalta meg. Nem vonjuk kétségbe annak igazát, amit mond, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy nem a hibáit tartja számon, hanem az erényeit és hogy csak abban volt erényes, ami könnyű volt neki, mert természetével megegyezett. Az ő istene a pénz volt, a vagyongyűjtésnek pedig nem kedvez az alkoholizmus. Részint, mert sokba kerül s még inkább, mert az ittas ember sokszor könnyen szórja a pénzt, ezt pedig Rákóczi György sokkal nagyobb bűnnek tartotta, semhogy megengedhette volna magának. A házassági hűséget is könnyű volt megtartania, mert monogám hajlamúnak született s olyan szerencsésen házasodott, hogy az ő feleségénél szebb, jobb vagy gazdagabb (jellemző, hogy ezt is hangsúlyozza!) nőt sose látott. Ha ennek ellenére is más nő kellett volna neki, akkor nem lett volna normális.

Jellemző azonban, hogy még ebben a tekintetben is messze esett a Ferdinándoktól, Lipóttól vagy I. Ferenctől. Mert hogy a felesége előtt se ismert volna más nőt, arról nincs szó Rákóczi György dicsekvésében. Özvegy pedig sose volt Rákóczi György és így felesége halála után nem is ismerhetett más nőt. Az evangélium azonban a házasság előtti tisztaságot is megköveteli s a Ferdinándok s általában a koronás Habsburgok ebben is engedelmeskedtek neki. Rákóczinak azonban még csak eszébe se jutott, hogy még ilyen tisztaságra is lehet gondolni. Hiszen az ember nincsen fából, gondolta bizonyára a maga mentségére. Pedig hát bizonyára tudta, hogy azok a pápista császárok, akik ellen ő fegyverrel küzdött, a lelkiismereti „szabadság” védelmében, ezt is megvalósították életükben, noha ők se voltak fából, sőt e tekintetben egyenesen terhelt családból születtek. Ezt a feddhetetlenséget akkor a bécsi udvarban mindenki tudta, nem valószínű tehát, hogy Rákóczihoz is el ne jutott volna a híre olyan biztos forrásból és annyira újra meg újra, hogy még neki is el ne kellett volna hinnie.

Mivel Rákóczi György a megelégedettséget szerette, kevélysége pedig nem tűrte a kisebbrendűségi érzést, annál kevésbé a megszégyenülést, csak azokat az erényeket kedvelte s tartotta számon, melyek benne is megvoltak. Amelyek belőle hiányoztak, azokat nem értékelte, sőt még azt se vette róluk tudomásul, hogy léteznek. Ezért erényei abban is különböznek a Habsburgokéitól, hogy a jót ő maga állapította meg magáról, ő maga dicsekedett vele.

Mikor fentebb ezekről a jámbor Habsburgokról egymás után állapítottuk meg, hogy se feleségük előtt, se után más nőt nem érintettek, egyikről se azon az alapon állapítottuk meg, hogy ők maguk mondták. Se első, se második, se harmadik, se negyedik, se ötödik Ferdinánd, se I. Lipót, se Mária Terézia, se I. Ferenc soha nem dicsekedett ezzel. Láttuk, hogy róluk ezt mások állapították meg.

Öreg Rákóczi György harminckétszernél többször olvasta el az evangéliumot (de természetesen ezt is tőle magától tudjuk), a szellemét azonban mégse tudta megérteni, annál kevésbé megvalósítani. Ez az evangéliumi szellem ugyanis azt kívánja, hogy ne tudja a balkezünk, mit csinál a jobb, tehát jótetteinkkel ne dicsekedjünk, mert haszontalan szolgák vagyunk s csak azt tesszük, ami a kötelességünk. Még az is jellegzetesen evangélium ellenes, hogy Rákóczi György olyan pontosan megtudta mondani, tehát olyan pontosan megszámolta, hányszor olvasta el életében az új és hányszor az ószövetséget. A Ferdinándok ezt is aligha számolták meg és jegyezték meg oly pontosan, hogy eldicsekedhettek volna

vele. Én magam se tudom magamról ezt még csak hozzávetőlegesen se megmondani, mert nem azzal a szándékkal olvastam, hogy majd másokat elképeszthessek vele.

Látjuk majd, milyen bűnök, szerződésszegések és kíméletlenségek; mekkora kapzsiság, milyen igazságtalanságok árán szerezte meg Rákóczi György azt a hatalmat és vagyont, melynek tulajdonosává lett. Élete végén, mikor már Jehovája színe elé készült, mégis nem bűnbánattal, hanem a legnagyobb elégültséggel tekint vissza eltöltött életére. Csak az eredményt látja, csak a siker jóleső érzése tölti el, de a bűnöknek, melyeket megszerzése közben elkövetett, egyáltalában nincs tudatában.

Elméletben rendkívül vallásos, sokat és nagy tisztelettel emlegeti az Istent, de a gyakorlatban teljesen úgy tesz, mintha az ember élete célja a földön való érvényesülés és a meggazdagodás volna, s mintha azt hinné, hogy aki meggazdagodott s főúrból egyenesen fejedelem lett s mind vagyonát, mind fejedelmi hatalmát nemcsak végig megtartani, hanem állandóan gyarapítani is tudta, az jól és helyesen élt. Úgy tett tehát — pedig mennyire ellenkezőleg beszélt! — mintha a romlandó kincsek gyűjtése lenne az ember élete célja, még a legvallásosabb kálvinista emberé is, mintha tehát másvilág nem is volna. Pedig mennyire várta ő ezt a másvilágot! De úgy látszik, azt hitte, hogy azt is kincsek gyűjtésével, sikeres háborúkkal és eredményes diplomáciával lehet elérni, s bizonyosra vette, hogy ezért is épp úgy hízelegnek majd neki a mennyei karok, mint Gyulafehérvárt és Kolozsvárott az udvaroncok és prédikátorok.

„Ha állandó lészen, amit én véghez vittem — írja (mi pedig ma már megjegyezhetjük, hogy egyáltalában nem lett állandó) — s nemzetemnek jó lelkiismerete lészen (látjuk tehát, hogy magának Rákóczinak lelkiismerete olyan jó volt, hogy nemzetére főnyereménynek tekinti, ha azé is ilyen jó lesz), vagyon mit meghálálni mind az lelkiben, mind az testiben." Végrendeletében is hálát ad az Istennek, ki őt „kicsinyből nagyra nevelte, nemcsak ép testtel, de a külső javakkal is annyira megáldotta, mint nemzete közül még senkit". (Talán még Báthory Istvánt se???)

Nem azt tekintjük a keresztény szellemmel ellenkezőnek, hogy Rákóczi György a halálos ágyán jólesően néz vissza életére és azokra a mérhetetlen anyagi javakra és kincsekre, melyeket megszerzett, mert hiszen az anyagi javak és azok a kincsek, melyeket a rozsda és a moly megemészt, kincsek lehetnek keresztény szempontból is. Mivel nagy jót lehet velük tenni a földi életben, ha ilyen szándékkal szerezzük őket, ezek is érdemünkre lehetnek s így életünk végén jólesően nézhetünk rájuk. Rákóczi György azonban a sok vagyont és kincset nem jótékony célra hagyta, hanem feleségének és gyerekeinek s mindenképpen a Rákóczi családnak.

Még ezt se kifogásolnánk feltétlenül, mert hiszen ha valaki az utódjait, a családját szereti, az is jó még. Ez legfeljebb nem evangéliumi tökéletesség, de nem foghatjuk rá, hogy ellenkezik az evangéliummal. Mi Rákócziban azt kifogásoljuk s azt nevezzük evangéliummal ellenkezőnek, hogy olyan kincsekre tekintett ő még halálos ágyán is kedvteléssel s olyan kincseket tartott ő érdemének, amelyek megszerzésére bűnöket is felhasznált, még pedig sokszor egyenesen felháborító módon. (Ez állításunkra a bizonyítékok ezután következnek.) Ilyen kincsekre Rákóczi Györgynek keserűen és bűnbánattal kellett volna néznie s a kincsek arra a részére vonatkozólag, melyet bűnnel szerzett, még azt is el kellett volna rendelnie végrendeletében, hogy utódai szolgáltassák vissza azoknak, akiktől ő elorozta.

I. Ferdinánd senki vagyonát nem orozta el. Inkább az volt a bűne, hogy túlságosan is elajándékozta a magáét. Mégis láttuk, hogy az ő végrendeletében mégis milyen nagy bűnbánatot mutat még amiatt is, hogy (különösen Zápolya Jánossal való párharcában, hogy híveit a másik táborba ne kergesse) elnézte, hogy mások elfoglalják az Egyház javait.

Láttuk, milyen szigorúan kötelességévé tette utódainak, hogy ezeket — mivel neki, mint királynak lett volna kötelessége, hogy mindezt megakadályozza —, feltétlenül visszaszerezzék vagy ha nem lehet, az Egyházat érte kártalanítsák. Pedig I. Ferdinánd több adósságot hagyott utódaira, mint vagyont, Rákóczi Györgynek pedig csak tele kincstárai voltak, de egy fillér adóssága se. Rákóczinak igazán lett volna miből kártalanítani azokat, akiket megkárosított, ilyesmi mégse jutott eszébe. (Pedig ő halálakor Jehova színe elé lépni készült, nem pedig „örök álomra" hunyni szemét, mint korunk hitetlenjei vagy hitközönyösei.)

Rákóczi Jehova előtti számadásra készült s ráadásul az ő Jehovája sokkal inkább volt bosszúálló, rettenetes Isten, mint irgalmas (hiszen az emberek egy részét minden bűnük nélkül a kárhozatra predesztinálta), mégis jóleső érzéssel nézett vissza nagy vagyonára. Eszébe se jutott, hogy abból a sokból, amit ő életében megszerzett, a legtöbbet nem az Isten adta neki, hanem az ördögtől fogadta el, mert bűnnel szerezte, tilos úton, bűnös eszközökkel.

A sok biblia olvasás ellenére is úgy be tudta csapni magát, hogy ahelyett, hogy rettegett volna Istentől azért, hogy életét olyan kincsek szerzésére fordította, melyeket a rozsda és a moly megemészt és amelyekkel a másvilágon nem lehet kérkedni még akkor se, ha bűn nem tapadna hozzájuk, ezeket a kincseket úgy tekintette, mint Isten iránta való szeretetének zálogát, mint Isten iránta való kegyelmének nyilvánvaló jeleit. Látszik, hogy ő is csak a mennyei papnak szokott gyónni, azaz senkinek s így semmi akadálya se volt, hogy becsaphassa magát. Be is csapta magát alaposan.

Jellegzetesen farizeusi vallásosság volt az ő vallásossága a azért egy cseppet se volt jobb, mint a vallástalanság. Sőt annyiban még a vallástalanságnál is rosszabb, mert a vallástalan legalább elismeri, hogy ő vallástalan, Rákóczi György pedig ájtatos evangéliumi idézetekkel palástolja rosszaságát, és elhiteti magával, hogy az, amit bűneivel szerzett, Isten ajándéka. Így aztán eljut oda, hogy gondolkodása és beszédmódja olyanná válik, mint a szovjet kommunistáké, akik mindig az ellenkezőjét hangoztatták annak, ami igaz volt, mert állandó szuggesztióval voltak kénytelenek feledtetni az emberekkel, hogy a valóság mennyire más, mint amit hirdetnek.

Bethlen is azzal jelentette be a nemzetnek első fegyveres támadását, hogy tudtára adta, hogy ő „a szép békességet" a világon mindennél többre becsüli. Épp így I. Rákóczi György is, mikor már rég elhatározta a felkelést, sőt már régen Magyarország területén állt hadaival azért, hogy ő is megszerezze azt a hét megyét, melyet annak idején Bethlen megszerzett, sőt ő esetleg ennél még többet is; mikor már rég lepaktált a svédekkel, hogy megyéken és országokon kívül dicsőséget is szerezzen magának protestáns hittestvérei s egész Európa előtt, ezt írja: „A világ dicsőségének vadásza nem vagyunk; amely szegletben az Úristen a mi nemzetünknek javára méltóztatott helyeztetni, azt kockára nem vethetjük."

Fia, II. Rákóczi György is ezért hangoztatta annyira 1655 nyarán, hogy „a magunk sorsával contentusok (elégedettek) vagyunk" s azért írta ugyanekkor (aug. 1.) az esztergomi érseknek, hogy „az ausztriai háznak szolgálni kívánunk", mert „minekünk jó apámuram, békesség kell; adott Isten eleget, senkiét nem kívánjuk" (Szilágyi, VII. 261.o.), mert már elhatározta, hogy békesség helyett háború kell neki, mert addigi sorsával egyáltalában nem volt „contentus" s mert nagyon is a másét, a lengyelek koronáját kívánta. Azért mondta, hogy „az ausztriai háznak szolgálni kívánunk", mert jól tudta, hogy a lengyel koronára való pályázásával nyíltan szembeszegül ezzel az ausztriai házzal.

Aki rendetlen ösztöneit szabadon hagyja érvényesülni, de azért mégis vallásosnak tartja magát, annak egész élete szükségképpen hazugsággá válik. Így lett tehát valósággá az a lehetetlen dolog, hogy éppen az az I. Rákóczi György választotta jelmondatává, verte rá pénzeire, írta mindenhová és hangoztatta minduntalan, hogy Isten irgalma dönti el sorsunkat, nem pedig iparkodásunk s fáradozásunk, akinek egész élete és minden gondolata éppen „az akarás" és „a sietés" volt (a hatalom akarása és a pénzért való sietés); akiről még Szilágyi is kénytelen hangsúlyozni, hogy „pörlekedő és vagyonszerző volt" (Rákóczi György, 279.o.), hogy „híres volt a maga korában fösvénységéről" (281.o.), hogy „görcsösen ragaszkodott a hatalomhoz, melyet kezében tartott" (258.o.); akiről az erdélyiek azt mondogatták, hogy „Szamos, Maros, annyit nem hozhat, amennyit a Patak (Rákóczi György sárospataki kincseskamrája) megemészt" (Szilágyi, VI. 434.o.); aki alatt „a nótaperek (a vagyonelkobzások) sűrűbbek voltak, aki szigorúbb volt elődjénél s jobban szerette használni a vagyonszerzés e módját" (ugyanott); aki annyira nem ingyen akart a magyar nemzet és a protestantizmus szabadságáért fegyvert fogni, hogy a maga részére szövetségeseitől először Magyarországon kívül még Ausztriát és Stájerországot is kívánta a kikötött évi 500.000 forint pénzsegélyen és 16.000 német gyalogoson és 4.000 német lovason kívül s ezenkívül még kárpótlást is arra az esetre, ha nem sikerülne a vállalkozás és fejedelemségét miatta elvesztené.

Rákóczi Györgyről tehát ugyancsak joggal megállapíthatjuk, hogy nem kockáztatott semmit se a hazáért, se a protestantizmusért. Mikor pedig már megkezdődtek III. Ferdinánddal a béketárgyalások, kiküldött biztosai vezetőjének, Lónyaynak, kereken megírta, hogy „a mi contentációnk (egyéni kielégítésünk) nélkül nem lesz békesség" (495.o.). Hogy tehát tovább folyjon-e a magyar vér s megszűnjön-e vagy tovább tartson-e a tömeggyilkosság, az tisztán attól fog függni, hogy ő kap-e valamit s hogy mennyit. Mikor aztán megkapta a sokat, akkor jólesően állapította meg, hogy Jehova neki milyen sok földi jót adott; nemhiába mindig híven szolgált neki.

Lássuk most egy kissé részletesebben Rákóczi György életét, hogy láthassuk, milyen korlátlanul és gátlástalanul tombolhattak annak egész folyamán visszataszító szenvedélyei: a hatalomhoz való görcsös ragaszkodás, a pénzvágy és fukarság, a kegyetlen szigor, a rideg szeretetlenség és kíméletlenség!

A hatalomhoz való görcsös ragaszkodás

Emlékszünk, hogy II. Ferdinánd azt szokta mondogatni, hogy ha Isten császárrá teszi (a család mellékágából származott ugyanis), legyen érte áldott szent Neve, de ha földönfutóvá teszi, akkor is legyen áldott szent Neve. Láttuk, még azt is többször emlegette, hogy ha feleségével és gyerekeivel együtt koldulással kell miatta megkeresni a kenyerét, akkor se enged elveiből, de ha ínségre jutása által meg tudná téríteni eretnek alattvalóit, az ínséget is örömmel vállalná. A fő azonban az, II. Ferdinándnak alkalma volt be is bizonyítani, hogy ez nála nemcsak üres szó volt. Bécs ostromakor gyakorolta is, amit máskor mondani szokott.

Mennyire más ember volt I. Rákóczi György! Neki ilyen bolond dolgok még csak eszébe se jutottak. Ő — ha már odajutott volna, hogy országát elvessze s maga a felesége birtokai és a pataki kincseskamra idegen kézbe jusson — akkor is inkább marha- vagy lókereskedővé lett volna vagy mézeladással üzletelt volna, mintsem koldulni ment volna. Ez mindenesetre mutatja, hogy mennyivel életrevalóbb ember volt, mint II. Ferdinánd s általában a Habsburgok, de egyúttal azt is, hogy mennyivel büszkébb s körmönfontabb is. Nem bűn az életrevalóság, sőt egyenesen rokonszenves, de kétségtelen, hogy átlagban nem az ártatlanság tulajdonsága szokott lenni. Az is kétségtelen, hogy az életrevalóság, nem azok előtt rokonszenves, akik üzleti összeköttetésben vannak ennek az egyébként rokonszenves életrevalóságnak birtoklójával.

Igaz, hogy az országát vesztett Rákóczi már nem kereshetett volna annyit a ló-, marha- és mézkereskedéssel, mint fejedelem korában, mert akkor már nem tehette volna azt az árucikket, mellyel kereskedett, állami monopóliummá s árlimitálásokat se rendelhetett volna el üzletei érdekében, de még így is bizonyára sokkal kellemesebb lett volna a helyzet s jobban mentve lett volna az ősi büszkeség, mint ajtóról-ajtóra való koldulás esetén. Rákóczi György gőgje azonban a bukást még így se tudta volna elviselni. Ahogyan II. Ferdinánd alázatossága azt szokta emlegetni, hogy szívesen elfogadná a koldusbotot is elveiért, vagy tisztán Teremtője iránti engedelmességből, ha kifürkészhetetlen akarata ezt a sorsot mérné reá, épp oly sokszor hangoztatta Rákóczi György azt — Szilágyi kétszer is megemlíti — hogy inkább életétől vált volna meg, mint fejedelemségétől. A fejedelemség nélkül egyszerűen nem tudott volna tovább élni.

Neki a hatalom életeleme volt. Olyan rabszolgája volt neki, hogy épp úgy nem, vagy — mint látjuk — még úgy se tudott volna tőle megválni, mint életétől. Ő hatalom, tehát parancsolás nélkül nem tudott volna ellenni. Alázatos nem tudott lenni, de nem is akart. Mindenesetre furcsa tulajdonság egy olyan emberben, aki állandóan a Szentírást olvasta, melynek pedig lényege az, hogy minden hatalom Istené s aki azt a hatalmat, melyet Isten adott neki, élvezi, rabló, aki el akarja ragadni Istentől azt, ami egyedül csak őt illeti.

Olyan görcsösen ragaszkodott Rákóczi György a hatalomhoz, hogy még felnőtt fiára is féltékeny volt miatta; még tőle is irigyelte. Mikor „szabadságharca” megindításakor elhagyta Erdélyt és fiát hagyta ott hátra maga helyett kormányzónak, úgyszólván semmi intézkedési jogot nem hagyott neki s mikor fia atyja távollétében „egy pár kisebb fontosságú s halasztást nem szenvedő ügyben” mégis intézkedett s mivel természetesen rögtön akadtak, akik ezt apjának besúgták (Rákóczinak, mint minden féltékeny embernek, az a nagyon

csúnya hibája is megvolt, hogy meghallgatta, sőt szerette a besúgókat), az öreg Rákóczi azonnal „éles, dorgáló levelet írt” akkor már fejedelemmé választott fiának.

„Ne dirigáljon — írta neki —, méltóságát ne sértse, várja meg halálát” (Szilágyi: II. Rákóczi György, 36.o.). Érthető, hogy ez sértő, zsarnoki hang, a gyengédségnek és apai szeretetnek ez a teljes hiánya egyenesen szíven döfte a fiút s keserűen panaszkodik miatta anyjának. Hogy arra figyelmezteti, hogy még él s várja meg, míg meghal, azt mutatja, hogy csakugyan szóról-szóra érti azt a mondását, hogy inkább életétől válik meg, mint a hatalomtól. Ezért emlegeti a halálát, mert aki az ő hatalmát akarja gyakorolni, még ha a tulajdon fia is s még ha távollétében s csak azért gyakorolja is, mert ő maga nevezte ki reá, az őt valóban az életétől akarja megfosztani.

Mivel — mint láttuk — Rákóczi György azt állította, hogy Isten „tisztességéért” még fiát is hajlandó lett volna feláldozni, most e ridegsége láttára önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy fia feláldozása tőle talán nem is lett volna olyan nagy áldozat. Egyébként végrendeletében is egész hidegen emlékezik meg elsőszülött fiáról és a fejedelemségen kívül, melyre már életében megválasztotta az ország, mást úgyszólván nem is hagyott neki. Minden vagyon a feleségéé és kisebbik fiáé, Zsigmondé lett. Zsigmond ugyanis jobban tudott neki hízelegni, mint az önérzetesebb György s talán azért is rokonszenvesebb volt előtte, mert nem ő volt az, akinek majd át kell adnia a hatalmat.

Mivel Rákóczi György fejedelmi rangját és hatalmát még az életénél is többre becsülte, nem csodálkozhatunk, hogy gyilkosságra is képes volt érte. Hiszen láttuk, hogy még a maga életét is odaadta volna érte s még a fiától is irigyelte, hogyne irigyelte volna idegentől s hogyne áldozta volna fel érte egy idegen életét! Mikor Székely Mózes királybíró, az ismert unitárius Székely Mózes hason nevű fia uralma elleni elégedetlenségében török földre menekült s a törökök, mint ez szokásuk volt, a meglevő fejedelem fékentartására s tőle minél több pénz kicsikarására ellenfejedelem-jelöltnek használták fel, Rákóczi, miután Székely otthoni birtokait természetesen elkobozta, Mikó vezetésével egy egészen szokatlanul fényes követséget (most nem sajnálta a pénzt) küldött Konstantinápolyba s vesztegetésre se sajnálta a pénzt, hogy a nagyvezért rávegyék arra, hogy Székely Mózest „vettesse tengerbe vagy hányassa horogban, vagy adják ki neki” (Szilágyi: I. Rákóczi György, 246.o.). Elérni természetesen egyiket se tudta, csak azt, hogy a törökök Székelyt egyelőre lecsukták. A Szilágyi történelem (VI. 422.o.) még azt is írja, hogy Rákóczi Huszein basának is ígért 10.000 tallért, ha Székelyt megöleti. Tehát többféle úton is próbálkozott Székely láb alól való eltevésével.

„Erdélyország Történeté”-ben pedig ezt írja Rákócziról Szilágyi: (II. 183.o.): „Valódi zsarnoki hatalmat alapított meg. Az erdélyi felségsértési törvények rugalmas természetűek voltak; sokat lehetett alkalmazásba venni anélkül, hogy betűi megcsonkítást szenvedjenek.” Ez idő óta „nyugovék az ország — mondja Kemény János — annyiban, hogy külső hadakozásuk nem lőn, de belsőképpen szüntelen oppresszio (elnyomás), az fejedelmeknek az országon széjjel járások, törvényes székeknek, oktáváknak, diétáknak celebrálása az igazságnak folytatásáért, de mind csak a fejedelmek haszonkeresése volt a „piszkos” Kassai, címnélküli korlátnoka, egy fösvény, kapzsi, de eszes és a köz- és magánjog minden tömkelegében jártas ember, ki minduntalan kész volt nótaperekkel. A főurak erős és nem eléggé szabatos hitlevelekkel köttettek le, melyek mindenki felett egy-egy Demoklesz kardjaként függöttek és Rákóczinak annál szabadabb kezeket engedtek. És valóban ő rengeteg vagyont harácsolt össze jószágokban, uradalmakban és nemes ércekben.”

És ez az ember mint tiszteletreméltó nemzeti hős szerepel minden magyar ember emlékében, egy magyar kálvinista számára pedig valóságos nemzeti istenség. Természetesen a

kommunista történetírás és iskolai nevelés is, melynek pedig a lényege az emberi kizsákmányolás elleni küzdelem és gyűlöletszítás volt, rendületlenül fenntartotta, sőt tovább folytatta a Rákóczi-kultuszt. A kommunizmus csak Pázmány Pétert s általában a főpapokat nem szenvedhette. Neki ezek voltak a legveszedelmesebb kizsákmányolók.

Ilyen könnyen lehet így vagy úgy alakítani a történelmet s felhasználni olyan kortescélra, amilyenre akarjuk. Rákóczi György annak ellenére lehetett nemzeti eszménykép, hogy az egykorú írók, mind Kemény, mind Haller Gábor, mind Bethlen Miklós egyformán ellenszenves színben festik le személyét és uralmát, noha mindhárman kálvinisták, sőt Haller egyenesen hitehagyott katolikus. Kemény legbizalmasabb embere volt, tehát Rákóczit ugyancsak ismerhette. Maga Rákóczi pedig végrendeletében őt „becsületes, meghitt és próbált hívének" nevezi. Ez a Kemény őt mégis „szívtelen, rideg embernek festi, aki mindent önérdekből tesz". (Szilágyi: I. Rákóczi György, 415-416.o.)

Bethlen Miklós meg egyenesen azt írja, hogy uralma olyan volt Erdélyben, mint a legvérszopóbb római zsarnok-császároké, kivéve a gyilkosságokat. (Si caedes hominum eximas, Tiberii Corneliique Taciti putes rediisse tempora.) Pedig Bethlenről mint történetíróról, Szilágyi (Erdélyország története, II. 476.o.) azt írja, hogy „gondosan kerülte a részrehajlást" és hogy „az igazság kimondásában sose habozó" (477.o.), továbbá, hogy „sohasem a szenvedélyek befolyása alatt" és hogy „harag és gyűlölet nélkül" ír.

Hogy Rákóczi György mennyire minden volt, csak szabadsághős nem, arra vonatkozólag jellemző, de egyéniségét is jól mutatja, hogy támadásakor első békefeltételeinek a lényege ez volt: tizennégy megye és a jezsuiták kiűzése az országból (Szilágyi: Erdélyország II. 195.o.). Egyetlen célja tehát a maga anyagi gyarapodása és a vallásszabadság elnyomása volt, ha nem a maga vallásának szabadságáról volt szó.

Hogy maga Rákóczi is, aki állítólag Magyarország szabadságáért fogott fegyvert, menynyire nem volt szabad, mutatja, hogy mikor támadása megkezdése után hamarosan (júl. 24-én) jött utána a török parancs, hogy azonnal menjen haza Erdélybe, ez a török parancs így szólt: „A hét megyénél se kiljebb, se elébb ne lépjetek és arra, hogy őhatalmassága akaratján kívül veszekedjetek, engedelmem nincs" (Szilágyi: Erdélyország története II. 200.o.). S mindezt és ilyen hangon még csak nem is maga „őhatalmassága" a szultán írta neki, hanem csak a nagyvezér. S mindez egy cseppet se bántja a nagy magyar „hazafias" önérzetét!

Megvolt Rákóczi Györgyben a fejedelmek közmondásosnak mondott szégyenletes tulajdonsága, a hálátlanság is. „Ott, ahol uralkodói méltóságról, fejedelmi tekintélyéről volt szó, Rákóczi nem ismert kíméletet és nem hallgatott a hála szavára", írja még Szilágyi is. (I. Rákóczi György, 237.o.). Ugyanő azt is megállapítja róla (203.o.), hogy „éppen úgy, mint XIV. Lajos, saját érdekét az államával azonosította".

Tekintettel arra, hogy Rákóczi György nekünk, mint szabadsághős, s mint a magyar alkotmány védője kedves, ennél rosszabbat Szilágyi nem is mondhatott volna róla, mert hiszen ez magyarul azt jelenti, hogy ő maga az abszolút uralkodónak, tehát a szabadsághősök nyelvén szólva „a zsarnok"-nak megtestesülése volt. Milyen erkölcsi jogcímen ragadott hát fegyvert és küzdött a nála hasonlíthatatlanul kisebb zsarnok, III. Ferdinánd ellen? A vallásszabadságnak is sokkal nagyobb elnyomója volt nemcsak III. Ferdinándnál, akinek effajta bűneiről egyáltalában nem is tudunk, hanem még I. Lipótnál is, még pedig nemcsak a katolikusok, hanem a maga felekezetétől különböző egyéb protestánsok (szombatosok) ellen is, mint ezt már más helyütt láttuk.

„Még azok közül is, akik szívéhez legközelebb állottak, nem tudtak igazi melegséggel ragaszkodni a szigorú emberhez”, állapítja meg még Szilágyi is (II. Rákóczi György, 50.o.). De nemcsak ő maga, hanem az egész Rákóczi-család is annyira önző, rideg és szeretetlen volt, hogy Báthory Zsófia az urán kívül senkit se tudott szeretni közöttük. Az „öreg” Rákóczi (pedig hát tulajdonképpen sose volt öreg, mert elég fiatalon halt meg) kíméletlensége, örökös gyanakvása és hízelgő besúgókra való hallgatása miatt sokszor még a legjobb embereit is meggyanúsította s még hozzájuk is nem egyszer igazságtalan volt.

Kritikát, bírálatot egyáltalán nem tűrt s e tekintetben merő ellentéte volt nemcsak II. Ferdinándnak, hanem még VI. Sándor pápának és Nagy Frigyes porosz királynak is. Ezek közül Ferdinánd keresztény alázatosságból, VI. Sándor nyugodt, vidám életszemléletéből folyó szenvtelenségéből, Nagy Frigyes pedig fölényes cinizmusból, de mindhárman szótlanul tudták tűrni uralkodásuknak vagy személyüknek nemcsak bírálatát, hanem még gyalázását is. Nem így Rákóczi György. Ő Kuun Kocsárdot, az öreg magyar főurat, néhány elejtett szava miatt, melyben személyét bírálta, megfosztotta vagyonától. Zólyomi Dávidot, pár őt sértő s tisztán csak fiatalos dicsekvésből folyó szava miatt nagy vagyona elkobzásán kívül még örökös fogságra is veti.

Mivel egyébként olyan habozó természetű volt, hogy százszor is megfontolt valamit, mire cselekvésre szánta el magát, talán még nálunk örök dicsőségére szolgáló „szabadságharcára” se tudta volna magát soha elszánni (mert hiszen mégiscsak kockázattal járt a dolog), ha Magyarországon meg nem jelenik a Nova Transsilvanica című névtelenül kiadott röpirat, mely Rákóczi György és családtagjai bűneit teszi gúny tárgyává s mely féktelen gőgjét annyira bántotta, hogy Erdélyben nemcsak elkoboztatta a művet, hanem egyúttal III. Ferdinándtól is követelte, hogy kutassa ki, ki írta.

A protestánsoktól akkor egyébként is erősen szorongatott Bécs annyira félt tőle s ezért annyira igyekezett kedvében járni, hogy e tekintetben alázatosan kiszolgálta. (S ez a Bécs mert volna akkor magyar alkotmánysértésre vagy protestánsüldözésre vetemedni?!) Mivel azonban a „bűnös” mű szerzőjéül nem az Erdélyben működő jezsuiták egyikét nevezték meg, akire gyanakodott s akivel istenigazában el tudott volna bánni, hanem magyarországit, dühében és bosszújában mégis megindítja támadó háborúját, mely enélkül talán örökre a tervezgetés állapotában maradt volna. Csak biztosra akart ugyanis menni, neki pedig sose volt semmi eléggé biztos.

Esküszegései

Ez a komoly, rideg, mindig a bibliát olvasó „puritán” ember bámulatosan tág lelkiismeretű tudott lenni, mikor vagyona vagy hatalma gyarapításáról volt szó. Ilyenkor igazán azt az elvet gyakorolta, melyet ő és hitfelei a katolikusokra és a konstanci zsinatra fognak, ti. hogy a protestánsoknak (Rákóczi részéről természetesen a katolikusoknak) adott hit nem kötelez. A különbség csak az, hogy ő (és Bethlen Gábor és a kapitalista társadalomra vonatkozólag a kommunizmus) ezt az elvet nem hirdette (mint állítólag a konstanci zsinat, melyből azonban egy szó se igaz, pedig csak zúgzsinat volt), hanem — anélkül, hogy magát az elvet kimondták volna, sőt hogy éppen az ellenkezőjét ne hirdették volna — csak gyakorolták.

Mikor Rákóczi György fejedelem lett, bizonyára nem ok nélkül írta Eszterházy Miklós a kancellárnak: „Az új conditiokat elhittem, kész lesz akceptálni, mivel megtartani nem akarja. Egyébiránt nem volna difficultas nélkül a dolog, de Bethlen esküvésre, hazugságra és hitetlenségre annyira megtanította ezeket, hogy majd úgy tudják, mint az ételt-italt.” (Szilágyi: Rákóczi György, 182.o.)

Mielőtt erdélyi fejedelemmé lett, királya, II. Ferdinánd, ugyancsak bőven osztogatta neki a kegyeket, befolyásos állásokat és kitüntetéseket. Az ő érvényesülése igazán nem erősíti meg azt a vádat, mintha nálunk protestánsok nem érvényesülhettek volna akár még „a legvakbuzgóbb” királyunk alatt is. Pedig Rákóczi György még kálvinistának is kálvinista volt egész életében, tehát fiatalabb korában. Már 19 éves korában a királyi ételfogó hivatalával és címével tüntette ki, és ónodi kapitánnyá teszi az a Habsburg-király, aki állítólag minden reggel protestánsokat fölöstökömözött. Rákóczi György már 21 éves korában Borsod megye főispánja s ekkor, mint minden főispán, természetesen ő is hűségesküt tett királya kezébe.

Ezt az esküt 1615-ben tette le, de már 1619-ben, Bethlen első támadásakor olyan gyalázatosan megszegte, hogy éppen nem csak kénytelenségből állt melléje. Esküjét ugyan még ez esetben is megszegte volna, mert arra esküdött, hogy királya „barátainak barátja, ellenségeinek ellensége” lesz, tehát neki még semlegesnek se lett volna szabad maradnia királya ellenségeivel szemben, Rákóczi azonban annyira ment az esküszegésben, hogy a Felvidéken már a támadást megelőzőleg ő volt Bethlen főügynöke, aki ott mindent előkészített neki.

Hogy mennyire nemcsak nem becsületes, hanem nem is magyar szívből fakadó működés volt ez, mutatja, hogy ebben az ügynökösködésben társa éppen az árvamegyei Zmeskál Jaroszláv volt, aki — mint neve is mutatja — minden volt, csak magyar nem s akivel mindig amiatt bajlódtak az országgyűlések, mert adót nem fizetett (természetesen a jobbágyai adóját nem fizette be, mert hiszen a maga nevében a többi nemes se fizetett adót). A főispáni esküjét tehát Rákóczi György minden kényszer nélkül s előre megfontoltan szegte meg, hiszen a szó szoros értelmében ő hívta be Bethlent. Ha ő, az Erdéllyel határos keletmagyarországi részek leggazdagabb főura, nem áll Bethlen mellé, Bethlen meg se mert volna indulni.

Mikor az országot elfoglaló Bethlen hatalma tetőpontján állt, Rákóczi volt annak a négy főúrnak egyike, akik még külön szövetséget is kötöttek vele, melyben megesküdtek, hogy „együtt élni-halni akarunk; egymást sem szóval, sem írással el nem áruljuk”. Mikor

aztán a háború kezdett elhúzódni, s attól lehetett félni, hogy a felkelés nem is lesz valami jó üzlet számára, sőt ha esetleg a király kerekedik felül, még pórul is járhat, ellenben, ha most, mikor még nem késő, békét kötnek, neki és társainak az amnesztia biztos, mindjárt nem „élt-halt együtt" Bethlennel, hanem, hogy a királynál a maga számára jó pontot szerezzen, haza kéretőzött. Oly nyíltan tehát nem árulta el ugyan Bethlent, mint Széchy, a másik nagy kálvinista, de kétségtelen, hogy Bethlen ügyében semlegessé vált s ez is esküszegés volt részéről; csak most természetesen a Bethlennek tett eskü megszegése. Fel is volt háborodva miatta Bethlen.

Igaz, hogy a Bethlen ügye mellett letett esküje már magában véve is esküszegés volt, mert ellenkezett a már királyának letett esküjével, de ez természetesen nem mentség Rákóczi György számára, hanem csak jellemtelenségének fokát növeli. Mikor ugyanis királyának tett esküjét szegte meg s a Bethlen ügynöke lett, a hasznon kívül elvi okok, nagy kálvinizmusa is vezette. (De ha olyan nagy kálvinista volt, miért vállalta a főispánságot s vele miért tett még külön esküt is a legkatolikusabb királynak? Ha a főispánságot nem fogadja el, ezt a külön esküt elkerülhette volna), de mikor Bethlen ügyétől határolta el magát, akkor egyedül csak az önzés, csak érdekeinek védelme vezette.

Pedig Rákóczi György ezt a Bethlennek tett szövetségi esküjét annyira megszegte, hogy még akkor is, mikor már megkötötték a nikolsburgi békét és Bethlen végleg megkapta az ország hét északkeleti megyéjét, melyekben Rákóczi György és felesége birtokai feküdtek, s ezért Bethlennek, mint alattvalója, újabb esküt kellett tennie, Rákóczi György erre csak hosszas huzavona után szánta rá magát s mikor letette, utána titkon akkor is biztosította róla a bécsi királyt, hogy igazi urának ezután is őt tekinti, nem pedig Bethlent (Szilágyi: I. Rákóczi György, 97.o.). Ezt bizonyára azért csinálta, mert a hét megyének Bethlen halála után vissza kellett szállnia a királyra, s mivel sokkal fiatalabb volt Bethlennél, emberileg bizonyosra kellett vennie, hogy újra a király alattvalója lesz s erre az időre előre biztosítani akarta magát nála. Az eset mindenesetre mutatja, milyen érdekember volt Rákóczi, s haza, sőt még felekezeti érdek is mennyire az anyagiak után következett nála.

Rákóczi György tehát nemcsak a katolikus királynak, hanem a kálvinista és „szabadsághős" Bethlennek tett esküjét is kétségtelenül megszegte. Pedig hát ha első esküszegésének mentségére felhozhatjuk is „az Isten tisztességét" (bár ez is gyenge mentség, mert Isten tisztességét bizonyára nem lehet esküszegéssel szolgálni), második esküszegését még ezzel se menthetjük, mert ezt egyenesen „Isten tisztessége" ellenére követte el. Ezzel nemcsak Bethlen ellen vétett, hanem imádott felekezete ellen is. De hát tehetett ő róla, ha „a jószágot" még felekezeténél is jobban imádta?! Pedig azzal dicsekedett, hogy „Isten tisztessége neki annyira szent volt, hogy ha száz fia lett volna, akkor is mind feláldozta volna őket érte". Képzelhetjük hát, mennyire szent volt akkor előtte a vagyon, melyért még „Isten tisztességét" is feláldozta.

Mikor később erdélyi fejedelemmé választották, ismét csak megszegte Rákóczi György a királyának tett s a bethleni árulás után is — mint látjuk — újra megerősített esküt.

Mivel a hét megyét a király adta Bethlennek, aki e megyékben lakott, annak részéről nem volt hűtlenség a király iránt, ha addig, míg a hét megyét bírta, Bethlent tekintette urának s mint ilyennek, esküt tett neki. Rákóczi tehát a királynak onnan küldött titkos üzenetével a Habsburg-király javára még többet is tett, mint amennyire kötelezve volt.

Rákóczi György nemcsak Bethlen alattvalója volt, hanem a királyé is. Nemcsak Bécsbe küldött titkos üzenete miatt, mellyel ezt elismerte, hanem azért is, mert a hét megyét csak használatra kapta Bethlen, de jogilag a magyar királyé maradt. De ezenkívül még azért is, mert Rákóczinak voltak olyan birtokai is, melyek nem a Bethlené lett hét megye területén,

hanem a király hatósága maradt országban voltak. Rákóczi tehát a király alattvalója volt s mint ilyennek, tőle engedélyt kellett volna kérnie arra, hogy az erdélyi fejedelemségre pályázzék, s mikor megválasztották, hogy elfogadhassa. Ez az engedélykérés az ő helyzetében s tekintettel a király haderejének a harmincéves háborúban való teljes elfoglaltságára, inkább csak formaság volt. Az engedélyt egész bizonyosan megkapta volna, mert Bécsnek, ha a fejedelemség elfogadását megtiltja neki, nem lett volna ereje ahhoz, hogy tilalmát végre is hajtsa, tehát Rákóczit esetleges engedetlenségéért meg is büntesse. Éppen ezért esett volna Bécsnek nagyon jól Rákóczi engedélykérése s ezért fájt neki olyan nagyon, hogy ez elmaradt, bár gyöngesége tudatában nem nagyon tiltakozott ellene. Rákóczi viselkedése azt mutatja, hogy neki a törvény, a szabály, még akkor is, ha külön esküt tett rá, csak akkor számított, ha nem volt abban a helyzetben, hogy megszeghesse. Ha kellő erőt érzett hozzá magában, még arra se tartotta érdemesnek, hogy akár csak egy kis formaságot is megtartson a kedvéért. Ő maga azonban — a nemzet nagy hejehujázása kíséretében — háborút indított azért, mert állítólag a király se tartotta meg a törvényt, sőt szerinte csak a király nem tartotta meg.

Mint már erdélyi fejedelem, hosszan tárgyalt a királlyal, mint fejedelmi széke elfoglalása után minden erdélyi fejedelem. De ugyanakkor, mikor vele tárgyalást kezd, már megkezdi a tárgyalásokat németországi hitfeleivel, tehát a király ellenségeivel is, még pedig nem is azok, hanem a maga kezdeményezésére. Igazi becstelen s magyar emberhez és bibliaolvasóhoz nem illő eljárás. Hiszen német hitfelei akkor háborúban voltak a királlyal. Ezért kénytelen róla még Szilágyi is ezt írni: „Ha teljesen méltányolta is a fennkölt elveket, az erkölcsi magaslatot, mely ezekben nyilatkozik, de a kivitelben nem szabta magát azokhoz. Ő Bethlen Gábor tanítványa volt."

De itt magát Szilágyit is le kell mosolyognunk, mert Rákóczi iránti hitsorsosi jóakaratában kissé már túlment azon a határon, melyet egy történetíró megengedhet magának, ha azt akarja, hogy komolyan vegyék. Ha ugyanis ő maga is kénytelen engedni a tényeknek és megállapítani, hogy Rákóczi György tettei bizony se erkölcsi magaslatot nem mutatnak, se fennkölt elvekre nem vallanak, akkor miért mondja mégis azt és mire alapítja azt az állítását, hogy hőse „méltányolta" ezeket a tiszteletreméltó dolgokat? Ha ezt Rákóczi György tetteiből nem tudhatja, sőt azokból éppen ennek ellenkezőjét látja, akkor legfeljebb a szavaiból tudhatja csak. De mit érnek a szavak, ha a tettek megcáfolják őket? Még a semminél is kevesebbet, mert képmutatásra, farizeusságra, álvallásosságra, hamisságra vallanak.

Aki nincs erkölcsi magaslaton s tettei ellenkeznek a fennkölt elvekkel, az kisebb bűnös akkor, ha legalább nem beszél úgy, mintha erkölcsi magaslaton állna, és fennkölt elvei volnának. Rákóczi hiába próbálta becsapni magát is, kortársait is, az utókort is és a történelmet is. Nem volt értelme az ilyesminek, mert hiszen láttuk, hogy se kortársait nem sikerült becsapnia, mert azok Rákóczit hangoztatott fennkölt elvei ellenére is (vagy talán legjobban éppen ezek miatt) gyűlölték, sőt egyenesen Tiberiushoz, a világtörténelem legnagyobb pogány zsarnokához hasonlították, se a történelmet, csak egyedül az ő jóságos Szilágyiját és rajongó hitfeleit. De ezek rajongása se tartható most már sokáig, mert hiszen a történelmi igazsággal a legélesebben ellenkezik. Rákóczi legfeljebb csak annak tetszhetik, akinek magának is a pénz az életcélja és a vagyongyűjtő ember az egyetlen ideálja.

Azt elismerjük ugyan, hogy a Tiberiushoz való hasonlítás már egy kissé túlzó, s ezért igazságtalanság, de nekünk, a késő kor embereinek sokkal könnyebb tárgyilagosaknak és igazságosaknak lennünk, mint azoknak, akiknek öreg Rákóczi György ridegségét, kíméletlenségét, fukarságát, és uralomvágyát a maguk bőrén kellett érezniük s közben még képmutató „fennkölt" szólamait is fejbólintva hallgatniuk.

Tehát — bizonyára nem magyar módra és nem is bibliásan — nemcsak Bethlen Gábor, hanem Rákóczi György is egyszerre tárgyalt a Habsburgokkal is, meg a Habsburgok fegyveres elleneivel is s mindkettővel úgy, mintha az ő emberük volna. Ez természetesen nem kevesebbet jelent, mint hogy a Habsburgoknak is azt hazudta, hogy hozzájuk húz, és ellenségeiknek is. Természetes, hogy szava akkor volt őszinte, mikor hitfeleivel tárgyalt, nekik tehát nem hazudott. Először azonban mégis azzal egyezett meg, akinek hazudott és legalábbis egyelőre, azokkal szakított, akikkel szívből beszélt, mert hitfelei voltak. Ekkor még gyengének érezte ugyanis magát a királlyal való szakításra s úgy látta, hogy előbb itthon kell uralmát megszilárdítania s csak aztán mehet hitfelei segítségére, illetőleg láthat hozzá a terjeszkedéshez. Ha a harmincéves háborúba való beavatkozás egyúttal ezt is nem jelentette volna számára, hitfeleit se segítette volna soha. Aláírta tehát Ferdinánddal a kassai egyezményt (1631. április 3.), melyben a király elismerte erdélyi fejedelemnek, ő pedig ennek fejében kötelezte magát arra, hogy soha III. Ferdinánd, vagy utódai ellen fegyvert nem fog.

Az egyezmény értelmében Rákóczinak újra hűségesküt is is kellett volna tennie a király iránt, mely őt most már mint erdélyi fejedelmet kötelezte s amelyet eddig a fejedelmi székben minden elődje (Bethlen is) letett. Közben azonban III. Ferdinánd a külföldi protestánsokkal szemben igen válságos helyzetbe került, a harctéren az egyik kudarc a másik után érte s Rákóczi, a rosszhiszemű szerződő fél, ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy még több előnyt csikarjon ki a maga számára. Ezért, noha az egyezményt már rég aláírták, csak az esküt nem tette le még rája, újabb meg újabb követelésekkel állt elő, mielőtt az esküt leteszi. Természetesen sikerrel, csak nem „fennkölten". Anyagi sikerrel, de erkölcsi becstelenséggel.

Jellemzően írja Pázmány, hogy a tárgyalások „derék veleje ugyancsak a munkácsi és mádi dolog volt", vagyis Rákóczi számára minél több jószág és anyagi előny szerzése. Végül aztán 1633. szeptember 28-án mégis meg volt kötve az eperjesi béke, Rákóczi végre az oly soká elhúzott hűségesküt letette a királyra s mivel ez neki egyenlőre előnyösebb volt, mert megkapta az annyira sóvárgott Munkácsot is, Ónodot is, sőt még Mádra is a biztos jogot, egyelőre cserben hagyta nyugati hitfeleit, ami magyarul annyit jelent, hogy Munkácsért, Ónodért, Mádért elárulta még „Isten tisztességét" is, melyért pedig — hangsúlyozta — még száz fiát is feláldozta volna. (Csak Munkácsot és Mádot nem.)

Pedig nagy alkalmat szalasztott el kapzsisága miatt! Hiszen közben a Habsburg-ház olyan válságos helyzetekbe jutott, hogy ha ekkor a nyugati protestánsok mellett még Rákóczi György is hátba támadta volna keletről, Bécset is elfoglalhatta volna s a Habsburgok aligha kerülhették volna el a végromlást. Persze, ha ezt Rákóczi György tudta volna, világos, hogy nem Munkácsot és Mádot, hanem „Isten tisztességét" választotta volna (természetesen akkor is csak azért, mert ez esetben az Isten tisztessége megvédésén kívül még Munkácsnál és Mádnál is értékesebb földi dolgot kapott volna: Magyarországot). Mindez azonban mind elmaradt, mert Rákóczi György kockáztatni sose mert. Nem volt ugyanis nagystílű ember.

Közben Rákóczi otthon, Erdélyben is nagy bajba került, mert Bethlen Istvánt, Bethlen Gábor unokaöccsét és örökösét úgy magára haragította, hogy Bethlen a török táborba menekült ellene s a török nemcsak Bethlen mellé állt, hanem érdekében még hadat is indított Rákóczi ellen. Rákóczi ekkor ijedtében Bécs jóindulatának megszerzésére 1636. jan. 1-jén keltezett hitlevelet küldött a tőle annyira gyűlölt és az őt annyira megvető Eszterházy Miklós nádornak (így megalázta magát), melyben a király iránt (akihez már a születése is lekötelezte, de akihez mint királyi étekfogó, aztán mint borsodi főispán, aztán mint a Bethlen első felkelése után külön is amnesztiáért folyamodó és hűséget fogadó alattvaló,

aztán előbb a kassai, aztán az eperjesi békében, aztán a királynak külön e célból küldött követei által III. Ferdinánd hűségére újra felesküvő erdélyi fejedelem) most újra „a köteles hűség megtartását ígérte". (Szilágyi: Erdélyország Története, II. 181.o.) Ez a hűség, ha valakire, akkor őrá csakugyan „köteles" volt. Milyen szép volt tőle, hogy újra meg újra ígérte, hogy most már igazán meg is tartja ezt a ránézve már szászszorosan kötelező hűséget!

Mint láttuk, a törökkel bolond szerencséje volt. De Bethlen Istvánnal való párharcában is ő maradt felül. Világos tehát, hogy a „köteles" hűséget megint nem tartotta meg. Mihelyt ugyanis más baja már nem volt, újra felvette nyugati hittestvéreivel az elejtett fonalat, s mikor végül végeláthatatlan tárgyalások után ismét megegyezett velük, s az egyezményben a maga egyéni és anyagi érdekeit minden elképzelhető módon és minden elképzelhető eshetőséget beleszámítva sikerült biztosítania, 1644 kora tavaszán szövetségben a nyugati protestánsokkal és a katolikus francia királlyal „Isten tisztességének védelmére" ő is nyíltan hátba támadta azt a királyt, akinek majdnem annyiszor esküdött már hűséget, mint ahány hajaszála volt, vagy mint ahány porszemből áll a tenger fövénye, és amelynek mindegyikéért külön-külön mindig megkapta és felvette már a maga Munkácsát és Mádját, mert hiszen sose ingyen esküdött (és sose ingyen szegte meg, amire felesküdött).

Még a nyílt fegyveres lázadás esküszegését se először tette, mert már Bethlen Gábor idejében is ő volt a fő esküszegő. Ezt az esküszegést utána állítólag megbánta s mint láttuk, akkor külön amnesztia levelet is kért és kapott a királytól, noha erre nem lett volna semmi szüksége. De hát ő külön be akarta bizonyítani, hogy az ő megtérése, az ő bűnbánata nemcsak olyan, mint a többié, hanem egészen különleges és őszinte. De azért természetesen ezt is titokban, ezt is álnokul tette, hogy Bethlen meg ne tudja, meg ne haragudjék érte, s ebből neki valami kára ne legyen. No meg hát hittestvérei előtt se vált volna a dolog valami nagy dicsőségére s ezért is titkolni kellett. Azt akarta tehát, hogy „bűnbánata" (gondolhatjuk, milyen őszinte lehetett!) egyedül csak annak jusson tudomására, akinél ez számára előnyt jelentett: a királynak.

Azonban lelkületére a legjellemzőbb az, hogy most is, mikor végre hittestvérei oldalán s azok részéről minden képzelhető előnnyel és biztosítékkal felruházva végre megindította fegyveres támadását, szint ugyanakkor mindjárt a béke alkudozásokat is megkezdte azzal, akit megtámadott, azaz már vállalkozása legelején is becsapta hitfeleit, akarom mondani: „az Isten tisztességét" (mert hiszen azt állította, hogy azért fogott fegyvert). De láttuk, hogy III. Ferdinándnak szóló üzenete ekkor is az volt, hogy az ő „contentációja", azaz személyes igényeinek kielégítése nélkül békéről szó se lehet. Nem a magyar „szabadság", nem is „a vallásszabadság" volt tehát a legfontosabb feltétel. Nem csoda, hogy „bizalmasa és becsületes, meghitt és próbált híve", Kemény, mindezek láttára azt írja, hogy „a fejedelmek csak ürügynek használják az Isten dicsőségét (Szilágyi: Erdélyország Története, II. 187.o.) Jellemző, hogy Kemény ezt „a fejedelmekre" annyira megalázó megjegyzését éppen a főbibliás Rákóczi György miatt tette!

Szilágyi Kemény e megállapításait igazságtalannak tartja. Mi is. Csak mi nem Rákóczi György, hanem a Ferdinándok miatt. A Ferdinándok is fejedelmek voltak ugyanis, de II. Ferdinánd annyira nem ilyen fejedelem volt, hogy vele kapcsolatban még a mi Szalay-Barótink is így kedélyeskedik nagy tárgyilagosságában (III. 275.o.): „Tetteit némileg menti az, hogy tiszta meggyőződésből követte el azokat". II. Ferdinándnak a katolicizmus helyreállítását célzó tettei tehát megannyi bűntények a magyar történetíró szemében, melyet azzal lehet legalább „némileg(!) menteni, hogy nem aljas érdekből, hanem 'tiszta meggyőződésből' követte el"(!) őket. Világos, hogy a „tiszta meggyőződés" II. Ferdinánd-

ban semmi más, mint butaság, vagy ami még rosszabb: a „vakbuzgóság”, a vallási gyűlölet és fanatizmus.

Rákóczi Györgyről ugyancsak nem mondhatnánk, hogy az ő tetteit is menti az önzetlenség s a tiszta szándék (mert hiszen ő most a protestánsokat árulta el), de szerencsére ő a protestantizmusért, tehát a „felvilágosultságért” küzdött, s ezért tettei nem is szorulnak rá mentségre, mert az ő bűneiről nem tud a magyar történelem. Neki csak hőstettei vannak. Igaz, hogy egyetlen célja önmaga volt és e „szent” cél elérésére még becstelen eszközöket (például még hitfelei elárulását) is felhasználta, ámde az ő érvényesülése a Habsburgok visszaszorítását jelentette s ez a nemzetre állítólag olyan nagy haszon, hogy minden mást feledtet. Az ő egyéni érvényesülése „véletlenül” összeesett az imádott haza érdekeivel s kell-e nekünk ennél több? Egyébként is, ha tetteiben nem is, legalább elméletben ő is „méltányolta” az erkölcsi magaslatokat és szerette a fennkölt elveket.

Mikor Rákóczi György már támadása elején tárgyalásokba bocsátkozott a megtámadott királlyal a maga személyes contenciójáról, egyéni igényei kielégítéséről, becstelen volt Ferdinándhoz is, meg protestáns szövetségeseihez is, mert egyszerre csapta be mindkettőt. Szövetségeseit azzal, hogy hátuk mögött és tudtuk nélkül — tehát szerződésszegéssel — alkudozásokba bocsátkozott Ferdinánddal, a közös ellenféllel, sőt ki is egyezett vele. Éppen akkor, mikor „az Isten tisztességéért” küzdő szövetségeseinek a legjobban szükségük lett volna rá, ő kiállt a szövetségből s abbahagyta a harcot.

Igaz, hogy ezzel a velük kötött szerződést nem szegte meg olyan nyíltan, mint a Ferdinándoknak letett eskü sorozatát, hanem csak úgy félig-meddig. Olyan formán, mint annak idején a Bethlennel kötött és esküvel megerősített szövetséget.

A svédekkel és társaikkal kötött szerződésben ugyanis benne volt, hogy ha a török nem adja meg Rákóczinak a Ferdinánd elleni támadásra az engedélyt, akkor neki joga van kilépni a szövetségből. A török ezt az engedélyt valóban nem adta meg, sőt szigorúan ráparancsolt, hogy azonnal térjen vissza Erdélybe. A szerződés betűjét tehát Rákóczi legalább ebben az esetben nem szegte meg. Annál jobban megszegte azonban szellemét, ami sokkal fontosabb, mint a betű, legalábbis azok számára, akiknek elveik vannak s eszmékért küzdenek. A szerződés e kikötésére való hivatkozás ugyanis nála csak ürügy volt a közös harcból való kiállásra. A török tilalom éppen nem volt olyan veszélyes, mint amilyennek látszott. Ő és szövetségesei sokkal erősebbek, a török pedig akkor sokkal gyengébb volt, semhogy Rákóczit emiatt akkor komoly veszély fenyegette volna.

Ha például Ferdinándtól nem kapott volna semmit vagy — mondjuk — csak három megyét kapott volna a hét helyett, egész bizonyos, hogy tovább folytatta volna a harcot „az Isten tisztességéért” a török ellenkező parancsa ellenére is. A harc abbahagyásának igazi oka annak a hét magyar megyének megkapása volt, mely már Bethlennek is tulajdona lett s melyekre ő is annyira áhítozott, különösen mivel az ő feleségének kedves Patakja s ott a híres kincstár is itt volt.

A fő ok „az Isten tisztessége” ügyének elhagyására és szövetségesei cserbenhagyására az volt, hogy ő, a rendkívül óvatos ember, egyéni céljait, azt, amiért egész vállalkozását kezdte, már elérte s a biztosat nem akarta kockáztatni a bizonytalanért. Azt tartotta, hogy jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. Pedig ezzel igen nagy előnytől fosztotta meg felekezetét, sőt magát is, mert a katolicizmus és a Habsburgok ügye Rákóczi támadása közben is s az ő harcból való kiállása után is sokszor került olyan válságos helyzetbe, hogy ha ő nem állt volna félre, bukásuk úgyszólván bizonyos lett volna.

Két oka volt a harcból való kiállásának és szövetségesei cserbenhagyásának: Az egyik önzése, a másik szűk látókörűsége. Bethlen, aki csak önző volt, de nem szűk látókörű is egyúttal, bezzeg másként csinált volna. Neki esze volt, csak szerencséje nem. Rákóczi Györgynek a szerencséje meglett volna, neki meg esze nem volt hozzá, hogy kihasználja.

A baj az volt, hogy Rákóczi György az akkori rossz közlekedési viszonyok között, kivált a maga félreeső, eldugott Erdélyében mindent későn tudott meg. Bethlen Gábor földrajzi helyzetének hátrányait legalább pótolta fáradhatatlan szelleme élénkségével és fejlett diplomáciájával, Rákóczi György azonban nemcsak lassú, nehézkes gondolkozású volt, hanem ostobán fukar is, aki sajnálta „kidobni" a drága pénzt költséges követségek és politikai ügynökök tartására. Ezért ezeket a rá és protestáns szövetségeseire annyira kedvező helyzeteket csak későn tudta meg. De mikor már tudta is, végtelen önzése miatt a tárgyalások folyamán annyira kínosan szőrszálhasogató kicsinyes, kockázatot annyira nem vállaló és a maga számára az előnyöket annyira tízszeresen is körülbástyázó volt (ebben bizonyos tekintetben igaza is volt, mert tudta, hogy szövetségesei „az Isten tisztességét" épp úgy értelmezték és épp oly önző érdekemberek voltak, mint ő s így ha nem akart pórul járni, óvatosnak kellett velük lennie), hogy mire szinte végnélküli tárgyalásait végre sikerült befejeznie, megszerezte a maga számára a biztosítékok tömkelegét s a szerződést nagy nehezen aláírták, arra már rég elmúlt a kedvező alkalom s mire újra jött egy másik, arra ő már megszerezve magának azt, amire vágyott, régen kiállt a közös harcból.

Ha csak egy csepp eszményi magaslat, ha csak egy kis idealizmus, egy csepp önzetlenség, csak egy kicsiny áldozatvállaló készség is lett volna benne az Isten tisztességéért, melyért pedig csakugyan élt-halt (csak az volt a baj, hogy a vagyonért még jobban élt-halt); ha elveiért csak valamit is kockáztatni lett volna hajlandó s már azoknak a szőrszálhasogató biztosítékoknak megszerzése előtt is bátran és önzetlenül belevetette volna magát a harcba az Isten tisztességéért, harc közben pedig nemcsak a maga kisebb, de biztos hasznát nézte volna, hanem felekezete érdekeit is s ezért legalább valami kockázatot is vállalt volna; ha a már megkapott konc boldog birtokában nem használta volna fel a török tilalom kibúvóját a félreállásra, akkor ő és szövetségesei megváltoztatták volna a történelmet és Európa térképét s Rákóczi György egyéni haszna is tízszer akkora lett volna a hét vármegyénél: Rákóczi-dinasztia keletkezett volna s ő lett volna protestánsnak megmaradt, illetőleg újra protestánssá tett Magyarország koronás királya, imádott felekezete pedig Magyarországon kívül még Ausztriában, Csehországban, Németországban, sőt talán még Lengyelországban is végleg úrrá lett volna.

*

Rákóczi György királysága Magyarország érdekeivel „véletlenül" nem esett volna össze, mert hiszen ezzel nemcsak Erdély, hanem Magyarország is török adófizetővé vált volna, mely a hatalmas szultán engedélye nélkül még csak a szomszédaival se „veszekedhetett" volna. Józanul arra se gondolhattunk volna, hogy az egységessé vált és a pénzes Rákóczi alatt megerősödött Magyarország lassacskán a török hatalmát is legyűrte volna, mert hiszen félszáz évvel később ez még a Habsburgoknak, sőt az egész keresztény Európának és olyan lángeszű hadvezérekkel is, mint Lotharingiai Károly és Savolyai Jenő, csak másfél évtizedes állandó harc után sikerült, egyelőre még akkor se teljesen, s a törökkel egymaga még Mátyás király se mert szembeszállni.

Ez csak azzal a protestáns nyugattal való további szövetségben sikerült volna, mellyel szövetségben Rákóczi György a Habsburgokat megdöntötte volna. Ez a segítség azonban számunkra sokkal drágább lett volna, mint a Habsburgoké és a katolikus nyugaté, tehát függetlenségünk még nagyobb tönkretevésével járt volna, ha ugyan Rákóczi György önző

szövetségeseinek utódai értékelték volna az akkori Magyarországot annyira, hogy egyáltalában vállalkoztak volna a felszabadító harcra.

Ha igen, előre megmondhatjuk, hogy nem ingyen. Hogy Rákóczi György vagy utódai, ha egymagukban maradtak volna mennyit értek volna a török ellen, azt láthatjuk II. Rákóczi Györgyön, aki örökölte a pataki kincseskamrákat, sőt még gyarapította is őket, mert hiszen épp oly fukar volt, mint apja, hatalma mégis hogyan összeomlott! Pedig nem is vágta a fejszéjét olyan kemény fába, mint a török világbirodalom megdöntése, hanem csak Lengyelországot akarta megszerezni s még azt se egyedül, hanem protestáns szövetségben.

Láttuk, hogy Rákóczi György a majd megnyerendő hét vármegye bírása fejében már előre ígért a portának 20.000 tallér újabb adót, pedig e megyék után Bethlennek, ki szintén bírta őket és aki szintén török hűbéres volt egyébként, sose kellett külön adót fizetnie. Látjuk tehát, hogy a hatalomban és területben gyarapodni vágyó Rákóczi éppen nem a Magyarország függetlenségét biztosító úton indult el. Ha pedig mint már magyar király, önérzetesebb lett volna s megtagadta volna a töröknek az adót, ezt — eltekintve a szószegéstől — csak úgy tehette volna meg, ha egy, a Habsburgok helyébe lépő Gusztáv Adolf-(vagy Nagy Frigyes-)féle új protestáns német császárral lép szövetségre, aki — mérget vehetünk rá — szintén nem jött volna ide hozzánk százezres seregekkel évtizedeken át egyfolytában értünk harcolni olyan a maga hasznát minden körülmények közt feltétlenül biztosító előzetes szerződések nélkül, mint amilyeneket Rákóczi György szokott kötni protestáns szövetségeseivel. Ha pedig a vállalat végül sikerült volna, bizonyosra vehetjük, hogy ez a protestáns szövetséges azt, ami abban a szerződésben számára le volt kötve, az utolsó fillérig be is hajtotta volna rajtunk, sőt annál egy kissé még többet is.

A protestáns és a porosz ugyanis különösen nem csinál semmit ingyen s félmunkát se szokott végezni. Nekik pénzük is mindig van hozzá, hogy egy esetleges magyar lázadást vérbefojtsanak. Nem úgy, mint a Habsburgoknak. Ők nem sokat kérdezgették volna a lelkiatyáiktól, hogy lelkiismeretben megengedett-e. De ezek az új protestáns császárok részünkről is sokkal kisebb ellenállásra is találtak volna, mint a Habsburgok, mert a protestáns magyar csak a Habsburg-jezsuitico-római németséget tudta gyűlölni, de nem a Gusztáv Adolf-, Nagy Frigyes-, Vilmos császár- vagy Hitler-féléket. Láttuk, hogy még a Habsburgokat is szerette akkor, mikor a Róma- és papellenes II. József képviselte őket, hiába volt ő a legnémetebb és legnémetesítőbb valamennyi között, Hitlernek, aki szintén ellensége volt a papoknak, még azt is szó nélkül elnéztük, hogy megmagyarosított nevű svábjaink visszanémetesítsék a nevüket. Sőt még azt is, hogy 1944 József napján az egész országot erőszakkal megszállja. Nem kell-e joggal félnünk, hogy Rákóczi György után is ugyanilyen nemzeti önérzet nélküli magyar népet talált volna egy rómaellenes protestáns német császár?

*

De nemcsak szövetségeseit és felekezeti ügyét hagyta cserben a linzi békében Rákóczi György, hanem ugyanekkor azért Ferdinándot is újra becsapta. Szövetségeseit ugyanis a linzi béke után is biztosította, hogy mihelyt kieszközlik számára a portán, hogy a háborút folytathatja, azonnal megint melléjük áll. Ez Ferdinánddal szemben a legperfidebb eljárás volt, mert hiszen a vele megkötött és Rákóczitól aláírt linzi béke pontjaival a legélesebben ellenkezett. Jellemtelenség és igazságtalanság volt Rákóczitól ez a biztosítás, mert hiszen világosan bizonyítja, hogy szavát és aláírását csak akkor és csak addig szándékozott megtartani, amikor és ameddig megszegése nem lesz előnyösebb rája, mint megtartása. Ferdinánd ugyanis nem ingyen kapta meg tőle a békét s Rákóczi az aláírásért az ellenszolgáltatást rögtön felvette tőle.

De Rákóczi szövetségeseihez se volt sokkal őszintébb, mint Ferdinándhoz, mert a helyzet ismeretében majdnem bizonyosra mondhatjuk, hogy nem vette volna fel azért a fegyvert Rákóczi újra akkor sem, ha szövetségesei megszerezték volna számára a porta engedélyét. Ez legfeljebb csak akkor történt volna meg, ha ugyanakkor a harctéri helyzet nyugaton is egész válságossá vált volna a Habsburgokra, azaz, ha Rákóczi kockázat nélkül mehetett volna ellenük. Rákóczi tehát Ferdinánd és protestáns szövetségesei irányában egyaránt rosszhiszemű volt. Őt egyedül csak a maga érdeke vezette. Ez magában véve nem is lett volna még olyan nagy baj, mert hiszen mindenkit a maga érdeke vezet. A baj ott volt, hogy Rákóczi önérdeke az elveinél és egyéni becsületénél is előbbrevaló volt, ez pedig már valóban szégyen.

Természetes, hogy Rákóczi György szövetségesei nem vették komolyan azt az ürügyet, melyet cserbenhagyásuk megokolására Rákóczi felhozott, a török tilalmát, mert jól tudták, hogy Rákóczi a szerződést ennek ellenére is megtarthatta volna, ha akarta volna. Ezért méltán megharagudtak rá, szidták és árulónak tekintették. Rossz emléke maradt miatta Rákóczinak, de még maguknak a magyaroknak is, nyugat protestánsai körében. Ezért emlegeti lenéző megvetéssel Schiller is a maga „Geschichte des dreissigjährigen Krieges”-ben, mint „Barbarenkönig”-et.

Rákóczi azonban szövetségesei bosszankodásával nem sokat törődött. Kárpótolták érte a birtokába került, már oly régóta áhított megyék és megnövekedett hatalma és vagyona. Inkább még neki állt feljebb s még ő érezte magát megkárosítva. A linzi béke megkötéséig ugyanis szövetségeseitől mindössze csak 27.000 tallért kapott kézhez s ezért követelte tőlük a szerződésben biztosított nagy összeget. Ha azonban ezt protestáns szövetségesei még akkor se fizették, mikor még hasznuk volt Rákócziból, hogy fizették volna akkor, mikor már elhagyta őket? Ezt természetesen Rákóczi is tudta. A pénzt csak azért kérte, hogy tudtukra adja, hogy ők se teljesítették kötelességüket. Valóban: az egyik tizenkilenc volt, a másik egy híján húsz.

Éppen az itt a dolog lényege, hogy Rákóczi nem kivétel volt, hanem típus. Hát talán Bocskay vagy Bethlen különb volt s Thökölyt, Kossuthot vagy Görgeyt különbnek találjuk majd nála? (Tisztán anyagi tekintetben Görgeyt igen, de Thökölyt és Kossuthot még abban sem.) Vagy talán a külföldiek: Szász Móricz, Bourbon Henrik, Angol Erzsébet, a protestáns németből érdekből orosszá lett Katalin, vagy Nagy Frigyes önzetlenebb, nemesebb jellem volt? Hiszen még Gusztáv Adolf is csak dicsőségvágyból és országhódításból avatkozott bele egy idegen ország, a Német Birodalom ügyeibe és borította vérbe miatta egész Közép-Európát. A vallásszabadság és a német szabadság az ő szájában is épp oly hazug jelszó volt, akár Rákóczi Györgyében a magyar szabadság. Hiszen ezért írta még a jó kálvinista Kemény is, hogy „a fejedelmek csak ürügynek használják az Isten dicsőségét”. „A fejedelmeken” csakis protestáns fejedelmeket érthetett, hiszen közelebbről csak azokat volt alkalma megismerni. (Érdekes, hogy később ő maga is protestáns fejedelem lett.)

II. Ferdinándról nemcsak „bizalmasa és becsületes, meghitt és próbált híve” nem mondott soha ilyet (de még a III.-ról se), hanem csak az imént láttuk, hogy egész a korlátoltságig menően elfogult ellensége is megállapítja róla, hogy nagy „bűnét” (hogy a Bethlen Gáborok, V. Frigyesek, Gusztáv Adolfok és Rákóczi Györgyök galád támadására védekező háborúval válaszolt), „némileg” menti, hogy „tiszta meggyőződésből követte el”. (Ellenfelei viszont, noha nem védekezők, hanem támadók voltak s ezt is aljas érdekből tették, nem szorulnak védelemre, mert ők szent ügyért, a szabadságért harcoltak, ti. az embereknek Krisztus kemény igája alól való felszabadításáért, melyet a maradi fanatikus papok ferdinándi segítséggel még mindig középkori merevséggel akartak a nyakukba vetni.)

Azok között a német fejedelmek között, akik ellen II. Ferdinánd nagyapjának testvére, V. Károly császár védte Krisztus igáját az egyetlen, aki talán protestáns meggyőződésből ragadott fegyvert, nem padig csak ürügynek használta az Isten tisztességét, Hesseni Fülöp volt. De viszont ő meg (ellensúlyul anyagi önzetlenségéért Rákóczi György tiszta erkölcseivel szemben) olyan kéjenc volt, hogy törvényes felesége, Krisztina mellé, akivel már tizenhat éve élt és akitől már nyolc élő gyermeke is volt, a 16 éves von der Sale Margit személyében még pótfeleséget, ráadásfeleséget, „Zufraut" is kért és kapott Luthertől és a tiszta evangélium egyéb hittudósaitól. Aztán ettől a Margittól is született a meglévő nyolc mellé még hét gyermeke, de azért mégis maradtak dokumentumok arról, hogy ez a Margit is házasságtöréssel vádolta (volt képe hozzá!). A mindezeket bizonyító történelmi dokumentumok megtalálhatók „VI. Sándor meg Luther" című művemben.

Rákóczi György esete annyiban hasonlít Hesseni Fülöpéhez, hogy amiképpen neki felekezete a nyílt s egyházilag megáldott bigámiát nemcsak nem tiltotta, hanem ünnepélyesen megengedte, sőt ajánlotta, épp úgy megengedték, sőt ajánlották Rákóczi Györgynek az esküszegést (a Ferdinánd elleni fegyveres támadást) kálvinista lelkészei.

Mikor ugyanis támadása megindítása előtt (Szilágyi: Rákóczi György, 359.o.) „legbizalmasabb embereit — az egy unitárius Szentpáli kivételével mind reformáltakat — értekezletre hívta össze Deésre" (papok nem voltak köztük, mert azokkal külön tárgyalt) és „elmondott nekik mindent őszintén", bizony nemcsak lelkesedésre, hanem még csak helyeslésre se talált köztük. Azt tapasztalta, hogy még e válogatott (mert hiszen még az evangélikusokat is kihagyta közülük) protestánsai közül is soknak nem fáj „az Isten dicsőségének kára". Igaz — felelték ezek neki — hogy Magyarországból hívják Rákóczit, „de nem sokan" (pár nyugtalan ember nem sokat számít, mert az mindenütt akad) „mert sokakat visszatart a félelem". De, hogy akik melléje álltak is, mennyire nem lelkesedéssel tették, mutatja, hogy mihelyt támadása megtorpant, „ismétlődött az, ami Bethlen alatt háromszor történt: az urak kezdték megelégedni a háborút, mely területükön folyt, sürgették a tárgyalások folytatását, a kibékülést s az erdélyi párt, mely kezdettől fogva ellenezte a táborozást, támogatta őket e törekvéseikben" (375.o.).

Annál nagyobb szégyen, hogy abban az Erdélyben, melyben még a leghétpróbásabb kálvinisták és — mint láthatjuk — még a szintén hétpróbás kálvinista magyar történetíró előadásában és megfogalmazásában is, ellenezték Erdély támadó hadjáratát, a kálvinista papi emberek egész másképp viselkedtek. Akár azért viselkedtek így, mert a világi uraknál talpnyalóbbak voltak, akár mert nagyobb volt bennük a fanatizmus, a felekezeti gyűlölet, mindenképpen nagy szégyen rájuk.

„A három egyházi férfiú — írja Szilágyi — akinek vótumait kikérte, Gelei, Bisterfeld, Medgyesi buzdította. Mi, Kegyelmes Urunk, az Istent úgy meg nem kérdhetjük róla, mint a régi próféták, hanem a jelekből tehetünk csak ítéletet, hogy Nagyságodat Isten hívja, melyeket Nagyságod jobban tud nálunknál. Nagyságod benne már hátra nem állhat, mert úgy Nagyságod azt a heroicus spiritust és divinus instictust (hősi szellemet és isteni ösztönzést), melyet magában érez, erőszakosan megfojtaná" (359.o.).

Az tehát, hogy Rákóczi már megesküdött — még pedig nem is egyszer — a király iránti hűségre, egyik lelkésznek se jutott eszébe. De az se, hogy támadóháborút egyébként se szabad indítani. Kell-e nagyobb talpnyalás, erősebb erkölcsi gátlástalanság és tágabb lelkiismeret, mint amelyet e „három egyházi férfiú" ez ügyben tanúsított s állt-e a hivatalos felekezet csak egy cseppet is magasabb erkölcsi színvonalon, mint maga Rákóczi György?

Ha Rákóczin és sorozatos szerződés- és esküszegésein való pálcatörésünk közben valaki arra figyelmeztetne bennünket, hogy a bécsi udvar se volt sokkal különb a Deákné

vásznánál s eleinte ő is elkövetett mindent, hogy Rákóczi nyakát kitörje; hogy ő se vette komolyan még a vele már megkötött kassai szerződést se; hogy a bécsi udvar is támogatta ellenfelét, a fejedelmi székre törekvő öreg Prépostvárit, tehát ilyen körülmények között Rákóczi se tarthatta magára kötelezőnek az aláírt szerződéseket, azt felelem, hogy ha ez mind igaz volna, Rákóczi esküszegéseinek akkor is csak egy kis részére lenne magyarázat. Például a két legnagyobbat, alattvalói és főispáni esküjének a Bethlen első támadása előtti egészen tudatos és előre megfontolt megszegését; úgyszintén azt, amit Rákóczi később a maga támadó háborújával követett el III. Ferdinánd ellen, akkor se lehetne menteni, mert nagy különbség apró kis mesterkedéseket megpróbálni a megbízhatatlan szerződő féllel szemben és egész más nyílt támadó háborút kezdeni szerződés ellenére. Azonban egyáltalában nem helytálló maga az ellenvetés se.

Először is nem az udvar, hanem Eszterházy, a nádor, volt Rákóczi esküdt ellensége s hogy a kettő mennyire nem mindegy, mutatja, hogy Pázmány jó barátságban volt vele, pedig bizonyára közelebb állt az udvarhoz, mint Eszterházy. Maga az udvar sose volt Rákóczi ellensége, hanem csak rosszakaratú semlegességet tanúsított irányában, ez pedig tekintve Rákóczinak az udvar és a katolicizmus iránt tanúsított ellenséges érzelmeit, semmiképpen sem nevezhető igazságtalanságnak vagy Rákóczi számára sérelmesnek.

Az udvar leparancsolhatta volna Eszterházyt a Rákóczi elleni tevékenységről, de ez már jóindulatú semlegesség lett volna részéről s ez az iránta rosszakaratú Rákóczi irányában nem lett volna okos dolog. Az ellenségszeretet csak az egyéni életben szép, a közösség életében, tehát a politikában, a diplomáciában, az államkormányzásban a kormányzottak érdekeinek elárulása, tehát vétek.

Rákóczi már csak azzal is, hogy alattvaló létére a király megkérdezése nélkül elvállalta az erdélyi fejedelemséget, legalább az udvar rosszakaratú semlegességére bőven okot adott. Főesküszegése, azaz fegyveres támadása előtt pedig már évek óta nem lehetett panasza Rákóczinak a bécsi udvarra, mert — mivel állandóan féltek bekövetkező támadásától — úgyszólván a tenyerükön hordozták, csak hogy panaszra oka ne lehessen s a támadásra ürügyet ne találhasson. Ő mégis támadott. Nem azért, mert Bécsben okot adtak rá neki, hanem, mert biztos reménye volt a sikerre. Minden cselekedetét tisztán ez döntötte el ugyanis s ezért volt erkölcstelen prédikátorainak helyeslése s visszataszító az Isten akaratával való érvelés.

Világos, hogy ravaszsággal az udvar is élt. Olyan ellenféllel lévén dolga, mint Rákóczi György, egyenesen együgyűség lett volna tőle, ha ő nem él vele. Tudva, hogy kivel van dolga, világos, hogy ő se sietett a vele kötött szerződések rá nézve terhes részeinek gyors teljesítésével. Őrültség lett volna ez tőle, mikor tudta, hogy Rákóczi milyen ellenfél. De esküszegésekről és olyan perfidiákról, melyről Rákóczi tett tanúságot, az udvar részéről nem beszélhetünk.

A vallásszabadság valláselnyomó hőse

Ami a dolog vallási részét illeti, Rákóczinak a szombatosok elleni bűneit már megtárgyaltuk. De nemcsak ellenük vétkezett. Említettük már, hogy szabadsághősre Rákóczi György korában az erdélyi katolikusoknak sokkal nagyobb szükségük lett volna, mint a magyarországi protestánsoknak. Nekik közel se volt akkora szabadságuk Rákóczi György országában, mint amekkora a protestánsoknak volt III. Ferdinánd Magyarországában. Rákóczi György jellegzetesen bigott, vallásilag határozottan türelmetlen ember volt. Ezt róla még azok a történetírók is megállapítják, akik Bethlent vallási türelméért magasztalják, pedig láttuk, hogy ő se volt vallásilag türelmes, csak ravasz. Rákóczi Györgyről még Szilágyi is kénytelen megállapítani, hogy uralma alatt „az utolsó időben a katolikusok fejedelmi intézkedés következtében többféle megszorítást szenvedtek... s ahol csak a törvény megsértése nélkül annak határain belül tehette, még eddigi jogaikat is csorbította". (Szilágyi: Rákóczi György, 340-341.o.) Pedig hát láttuk, hogy addig is ugyancsak édeskevés joguk volt.

Rákóczi György tehát nem jóakaratú, sőt még csak nem is tárgyilagos atyja volt alattvalóinak, ha azok katolikusok voltak. Nem az erdélyi törvény szellemét, a vallásszabadságot és az egyenlőség elvét tartotta szem előtt, hanem az esze azon volt, hogyan lehetne a törvényt kijátszani, hogyan lehetne minél nagyobb, minél szívtelenebb elnyomást a törvény betűjével összeegyeztetni. Még azt is megtiltotta, hogy az erdélyi katolikusok jezsuita iskolát akár csak külföldön is látogathassanak.

Ez a tilalom abban a korban azzal volt egyenlő, mintha a katolikusoknak a magasabb iskolába járás teljesen meg lett volna tiltva, ha csak protestáns iskolába nem akartak járni. Ennél nagyobb zsarnokságot, a szellemnek ennél erőszakosabb gúzsbakötését és a szellemi és erkölcsi ellenfélnek a tudományok forrásaitól való ennél erőszakosabb elzárását még elképzelni se lehet. Ugyanakkor természetesen Magyarországon a Habsburgoktól „üldözött" protestánsok gyermekei és lelkészjelöltjei szabadon és tetszés szerint járhattak akár Wittenbergbe, akár Heidelbergbe, akár akárhová s ha valakinek még csak eszébe is jutott volna, hogy ezt nekik megtiltsa, olyan eget verő vészkiáltás, felháborodás és jajveszékelés töltötte volna el egész Európát e galád és zsarnok merényletért, hogy talán még Jerikó falai is összeomlottak volna tőle. Rákóczi György e tilalma azonban még azt se akadályozta meg, hogy a tilalom kibocsátója egyenesen a vallásszabadság hőse lehessen.

Az 1640. évi erdélyi országgyűlésen a katolikusok ki is nyitották a szájukat és sérelmeik között előadták, hogy nemcsak püspökük nincs, hanem még vikáriusuk se; hogy papjaikat nem eresztik át a határokon (pedig mivel otthon püspökük nem lehetett, papjaikat csak külföldön szentelhették fel), sőt azokat, akiknek mégis sikerült bejutniuk, egyenesen kikergették a hatóságok; hogy a jezsuitákat üldözik stb. A fejedelem azonban nemcsak sérelmeik orvoslásáról nem akart hallani, hanem még azt se ismerte el, hogy van jogos panaszkodnivalójuk. Vikáriusuk — felelte nekik — azért nem lehet, mert visszaélt a neki adott vizitációs joggal. Azok a papok, akiket nem eresztettek át a határon, török földön át és álruhában (egyikük egyenesen katonaruhában) akart az országba lopózni, azért nem eresztették őket be, illetőleg utasították ki; jezsuiták pedig azért nem kellenek, mert „látjuk azt is szemünkkel, valamely országban férkezhetnek, azt felháborítják, religióját persekválják és olyan tüzet gyújtanak: országok pusztulnak, kikben mennyi része légyen az egész impériumnak, érti minden ember. Az békesség is őmiattuk nem mehet végben az keresz-

tyén királyok között". (S ez iránt a Rákóczi iránt kívánunk mi az udvartól — őt jelenti ugyanis az „impérium" — jóindulatú semlegességet?)

Az országgyűlés előtti nyilvános panaszok haszontalanságát látva három nagytekintélyű katolikus főúr: Kornis Zsigmond, Haller István és Tholdalaghy Mihály, mivel az a külön fölfolyamodásuk, melyet az országgyűlés után adtak be a fejedelemhez, se járt eredménynyel, személyesen is felkereste a fejedelmet a katolikus sérelmek ügyében. Ennek aztán végül mégis lett annyi kis eredménye, hogy vicariust végre mégis csak adott nekik Rákóczi s azoknak a jezsuitáknak ott tartózkodása felett, akik már bent voltak az országban, szemet hunyt.

Pedig hát azok az érvek, melyeket Rákóczi a katolikusok sérelmei cáfolatára felhozott s melyeket természetesen Szilágyi is elfogad, egészen kezdetlegesek, illetőleg tisztán felekezeti elfogultságból és vallási gyűlöletből fakadók. A katolikus papok ugyanis, akik természetesen nem keletről, hanem nyugatról jöttek, bizonyára nem mentek volna először török földre, tehát nem kanyarodtak volna el előbb nyugatról keletre, és katonaruhába se bújtak volna, ha papi ruhában beeresztették volna őket az országba s ha a nyugati határt nem őrizték volna e célból még szigorúbban, mint a keletit. S jegyezzük meg: nem is jezsuitákról, hanem csak papokról volt szó. Ha se püspököt, se papnevelőt nem engedélyeztek, papok csak idegenből mehettek az országba még akkor is, ha azok a papok erdélyiek voltak, mert csak külföldön tanulhattak. (Úgy látszik, ekkor is csak lopva.) De amelyik országban így kell csinálnia egy bevett, sőt a törvény szerint a kálvinistával teljesen egyenrangú vallásnak, vajon lehet-e ott szó vallásszabadságról? Mivel pedig a törvény betűjében vallásszabadság, sőt egyenjogúság van, nem a világ legundokabb képmutatása volt-e ez?

Hogy a vicariusnak vizitáció alkalmával elkövetett visszaélései mennyire lehettek komolyak, azt sejthetjük onnan, hogy ebben a kérdésben végül még Rákóczi is engedett s nagy keservesen bár, de újra kinevezett (ő nevezte ki) egy katolikus püspökhelyettest. Ugyan micsoda törvénytelen vagy veszélyes dolgot tehetett is volna az a szegény vicarius, akinek állandóan attól kellett rettegnie, hogy melyik ténykedésébe kapaszkodik bele a rosszakaratú hatalom, miközben a székely plébániákat látogatja s akinek egyébként is csak olyan vidéken volt dolga, ahol protestánsok egyáltalában nem is laktak?!

A jezsuiták békebontása és „tűzgyújtása" pedig csak annyit jelent (mást mit is jelenthetne?), hogy mindenütt eredménnyel működtek s ahol megjelentek, nőtt a katolikusok és fogyott a protestánsok száma, ez pedig a Rákóczi-féle emberek számára tűrhetetlen volt. Pedig hát kétségtelen, hogy ők sikereiket evangéliumi, szellemi fegyverekkel érték el: prédikálással, gyóntatással, könyvek kiadásával, iskolák alapításával, az emberekkel való foglalkozással. Lehet-e más s különösen erőszakos eszközökre akár még csak gondolni is, különösen Erdélyben, ahol a hatalom egyenesen ellenségeik kezében volt? De a jezsuiták Erdélyben még iskolákat se alapíthattak és könyveket se adhattak ki. Ha tehát beeresztették volna őket, valóban akkor is csak az emberekkel való érintkezés, a prédikálás és gyóntatás lett volna egyedüli tevékenységük. Abban az országban azonban, ahol még ez is tilos, ahol még ezt is békebontásnak és gyújtogatásnak nevezik, ott üldözik az evangéliumot. Ott nem lehet szó vallásszabadságról.

Amelyik országba nem szabad belépni olyan papoknak, akik törődnek, foglalkoznak az emberekkel, még pedig eredményesen foglalkoznak, mert jól tudnak írni, tanítani, prédikálni, ott vallásüldözés és szellemi zsarnokság van. Ha pedig az eredményes működés láttára a másik vallás vezetői körében nyugtalanság, idegesség, sőt gyűlölet keletkezik, annak bizonyára nem ezek az evangéliumi munkások az okai, hanem ellenfeleik elfogultsága, irigysége, fanatizmusa (ez valóban fanatizmus) és gyűlölete s a gyújtogatásért és békebontásért

ezeket kell megrendszabályozni, nem pedig azokat, akik a szellem és a lélek fegyvereivel hirdetik a maguk meggyőződését és élnek a vallásszabadság előnyeivel.

Rákóczi György idejéig csekély 40 év alatt öt véres magyar békebontást, tűzgyújtást, polgárháborút láttunk a vallás miatt: a Bocskayét, a három Bethlen-félét és a Rákóczi Györgyét. Vajon ezek közül melyiket indították meg a jezsuiták vagy a katolikusok? (Hiszen Erdélybe is azért akartak katonaruhában belopózni, mert joggal hitték, hogy így legkevésbé fognak gyanakodni arra, hogy ők papok.) S ez öt véres békebontás közül melyiket nem protestánsok csinálták, azaz nem azok, akik a jezsuitákat vádolták békebontással, és állítólag egyedül csak békebontásuk miatt gyűlölték és üldözték? S vajon „az impériumban" (a német birodalomban) épp akkor dúló harmincéves háborút ki indította meg? A harcot — igaz — most a katolikus visszahatás korában a jezsuiták kezdték, de ők szellemi harcot kezdtek, nem fegyverekkel vívandót; ők szóval és tollal, igehirdetéssel és példaadással, azaz erkölcsi fegyverekkel harcoltak. Kik voltak azonban azok, akik e szellemi fegyverekre tűzzel, vérrel, ágyúkkal és puskákkal feleltek?

Amit a jezsuiták csináltak, a meggyőződésnek ésszel és lelki ráhatással való terjesztése polgárjog, sőt evangéliumi parancs, de mindenképpen a vallásszabadság adta jog. De ezt a szellemi küzdelmet karddal viszonozni, a fegyverek világába átvinni, fizikai tűzzé, vérré, szenvedéssé, halállá átváltoztatni már valóban ördögi munka, vétek a civilizáció, a szabadság, a szeretet, az evangélium ellen, tehát kétségbeejtő szegénységi bizonyítvány.

Melyik jezsuita izgatott valaha arra, hogy a katolikusok fogjanak fegyvert protestánssá lett királyuk ellen? De azt éppen most láttuk, hogy Rákóczi Györgyöt egyszerre három kálvinista lelkészi kiválóság bíztatta arra, hogy ugyanezt megtegye III. Ferdinánd ellen. Alig néhány évtizeddel előbb a cseh protestáns prédikátorok is teljes hévvel izgattak, hogy híveik űzzék el királyukat, II. Ferdinándot, csak azért, mert katolikus volt és választottak helyette egy másikat, csak azért, mert az a másik református volt. Így kezdődött meg a harmincéves háború és bomlott meg a béke „az impériumban". Ugyanekkor vajon kik és kiket dobáltak ki Prágában az ablakon: a katolikusok-e a protestánsokat vagy megfordítva? És az impériumban is kik voltak azok, akik először alakítottak más valláson lévő honfitársaik ellen Uniót? Nem a protestánsok-e és a katolikusok nemcsak egy évvel később, védekezésből és kénytelenségből alakították-e meg az ő szintén fegyveres Ligájukat?

Hogy a protestáns németség fegyveres Uniót alapítson a katolikus németek ellen; arra, hogy az alattvalók tisztán a vallása miatt fegyverrel űzzék el törvényes királyukat, azokat pedig, akik nem tartottak e tekintetben velük, egyszerűen kihajigálják az ablakon; arra, hogy egész Németország vérbe boruljon; arra, hogy az erdélyi fejedelmek negyven év alatt ötször indítsanak véres, pusztító háborút azon magyar király ellen, akinek ők is hűséget esküdtek: arra bizonyára nem elégséges és elfogadható ok csupán az, hogy jezsuiták jöttek az országba s olyan jól és szépen írtak, tanítottak, beszéltek és prédikáltak, hogy a protestantizmust végveszély fenyegette miatta.

Amely eszme eszmei, szellemi fegyverekkel nem tud válaszolni a szellemi fegyverekre, annak nincs létjoga, az már kimondta magára a halálos ítéletet. Ez a tárgyilagos ész válasza arra a vádra, hogy a jezsuiták megérdemelték a kiűzést, mert ahol csak megjelentek, mindenütt felborították a békét. Ők ugyanis csak a szellemi békét borították fel, azt pedig egyes lángelmék legalább minden évszázadban egyszer felborítják, mert ez már hozzátartozik a haladáshoz és az ember szellemi mivoltához. Új eszmék keletkeznek s nyomukban harcok dúlnak mindaddig, míg csak le nem győzték a régit. Ezek azonban szellemi harcok. A bűnös az, aki ezt a szellemi harcot fegyveressé, fizikaivá változtatja. Mindegy, miért teszi. Akár azért, mert szellemi fegyverei gyengék vagy ilyenekkel egyáltalában nem is ren-

delkezik, akár azért, mert a rendetlen ösztönök, a gyűlölet homályosítja el benne az ész szavát s ezért az érvek helyett vagy mellett rögtön a fegyveréhez is nyúl.

„Rákóczi — írja Szilágyi — gyanakodott, hogy az erdélyi katolikusok titokban, amennyire csak tehetik, támogatják Eszterházyt (hogy valóban így is volt, azt még Szilágyi se meri mondani), hogy a monostori telep jezsuiták titkos gyűlhelye (miért nem engedték a jezsuiták nyílt „gyűlhelyévé" lenni?), hogy egyes álöltözetben bejövő papok (miért nem engedték őket papi öltözetben bemenni?) valóban politikai ágensek." Ezért volt ellenségük tehát Rákóczi s ezért szorította a katolikusokat háttérbe, ahol tehette. Talán nem joggal?

Nem. Ha e gyanú alapján joga lett volna Rákóczinak elnyomni a katolicizmust Erdélyben, akkor mi címen panaszkodhatott ő, mi címen panaszkodhatik a magyar történetírás s vele minden magyar protestáns még ma is s mi címen csatlakozhatnak hozzájuk még a magyar katolikusok is azért, mert ha nem is olyan nagy mértékben, de azért mégis csak igyekeztek háttérbe szorítani a magyar protestánsokat a Habsburgok is? Hát vajon a magyar protestánsok nem sokkal jobban húztak Erdélyhez, mint az erdélyi katolikusok a Habsburgi Magyarországhoz? Vajon a magyar protestánsok nem sokkal jobban voltak a protestáns Erdély megannyi ügynökei, mint az erdélyi katolikusok a Habsburgokéi?

Magyar katolikus ma nem egy van (sőt nagy többségük ilyen) aki katolikus létére is Habsburg-gyűlölő, s velük szemben a protestáns magyar szabadsághősök lelki híve. De olyan protestánst ugyancsak nehezen találhatunk, aki protestáns létére is rokonszenvez a Habsburgokkal, még a protestáns szabadsághősökkel szemben is. Pedig hát joggal érvelhetne azzal, hogy a Habsburgok mégis csak koronás királyaink voltak, akiknek mi hűséget esküdtünk. Rákóczi gyanúja alaptalan volt, mert például az eddigi öt „szabadságharc" alatt egyszer se fordult elő, hogy az erdélyi katolikusok a császáriakkal cimboráltak volna. Nem is kellett magyarországi támadásaik tartama alatt egyik „szabadsághősnek" se intézkedéseket tennie az otthon Erdélyben nyugtalankodó katolikusok ellen s emiatt például serege egy részét otthon tartania.

Ellenben egészen lelkes katolikus híveik ilyenkor is mindig voltak az erdélyi protestáns fejedelmeknek, például még az a Kornis Zsigmond is, akit csak az imént említettünk, mint az Egyház sérelmeinek orvoslását kérő három katolikus főúr egyikét. Ez a Kornis Zsigmond annyira nem volt Bécs ügynöke, hogy III. Ferdinánd elleni támadásakor egyenesen Rákóczi egyik fővezére volt. Még ezt a szerepet is vállalta tehát fejedelme mellett. Még többet mond az, hogy a mindig gyanakvó Rákóczi katolikus létére is meg merte bízni ezzel a fontos állással s természetesen nem is csalódott benne.

Bethlen egyik vezére, Bosnyák Tamás és bizalmas kancellárja, Péchy Simon, protestáns létükre is elárulták ügyét. Ellenben azon protestánsok között, akik a Ferdinándok alattvalói voltak, alig találunk olyat, aki a felkelések alatt végig megmaradt volna a király iránti hűségében. Még aki kivételesen megtette, az se hűségből, hanem érdekből tette. Például Thurzó György, a későbbi nádor, aki Bocskay támadása alatt e kivételek közé tartozott, maga is azzal okolta meg magatartását hitfelei előtt, hogy birtokai a Morva-határ mentén feküdvén, kénytelen volt így viselkedni.

De hogy a protestáns lelkészek, akár dunántúliak, akár felvidékiek voltak, s akár magyarok voltak, akár németek, a magyar „szabadsághősök" megannyi ügynökei voltak, az egészen kétségtelen. Bethlen külön meg is írta az akkor leghíresebb prédikátornak, Alvinczi Péternek, hogy az ő hívására és bíztatására indította meg támadását. Mi az oka hát, hogy a Ferdinándok még se űzték ki országukból ezeket az ügynököket, az ő megannyi halálos ellenségüket? Mi az oka, hogy a Habsburgi Magyarország protestáns lelkészeinek nem kel-

lett álruhában és török területen át keletről belopózniuk Magyarországba, hanem itthon is szabadon képezhették ki őket s ezenkívül (mint maga Drabik is bejöhetett) csak úgy özönlöttek hozzánk más prédikátorok is Csehországból is, Morvából is, Sziléziából is, Stejerből is, Ausztriából is, azaz mindenünnen, ahol csak szűk volt nekik az ország? Alvinczi Péter például már Bocskay támadásának is egyik előkészítője volt, még se kergette ki innen utána senki, sőt mint a felkelések szempontjából éppen legfontosabb Kassának prédikátora, még a következő felkelést, a Bethlenét, is alkalma és lehetősége volt előkészíteni.

Lám milyen nehéz tárgyilagosnak lenni és egyforma mértékkel mérni! Szilágyi ugyanis mindezek ellenére is elfogadja Rákóczi György érveit. Mert hát azt csak nem lehet Rákóczi Györgytől kívánni (de a Habsburg királytól lehet), hogy a saját ellenségeit melengesse keblén. Még szép volt tőle, hogy „tökéletlen" üldöző volt s törvénytelenségre még velük szemben se ragadtatta magát, hanem csak a törvény betűjének keretei között szorongatta őket. Az azonban a jó Szilágyinak a világ minden kincséért se jut eszébe, hogy ezen a címen (az önvédelem címén) a Habsburgoknak is üldözniük kellett volna a protestánsokat. Nekik ugyanis sokkal jobban ellenségeik voltak a magyarországi protestáns lelkészek, mint Rákóczi Györgynek a katolikus papok, sőt akár a jezsuiták. Nem jut eszébe, hogy bécsi királyainktól se lehetett azt kívánni, hogy ellenségeiket dédelgessék. De azt se, hogy ők a törvényt is jobban megtartották, mint Rákóczi György, mert a magyar törvény egész 1606-ig még azt is megengedte, sőt előírta, hogy nemcsak az izgató lelkészeket, hanem minden protestánst megégessenek. S a Habsburgok uralma alatt ebben az időben mégis éppen ellenkezőleg az történt, hogy protestánsok irthatták ki egészen szabadon a katolikusokat szinte az egész országból. De a földesúri jog is teljesen érvényben maradt még a bécsi béke után is, s az utána hamarosan egymás után katolikussá levő földesurak, mint kimutattuk, még se vették el protestáns jobbágyaiktól a templomokat. Ezt a földesúri jogot a magyar országgyűlés csak akkor változtatta meg, mikor a protestantizmus érdeke kívánta.

Azt is elfelejti Szilágyi, hogy Rákóczinak ugyancsak könnyű dolga volt a törvény betűjének megtartása, mert hiszen az erdélyi törvények maguk is olyanok voltak, hogy hadilábon álltak a vallásszabadsággal, mint például a jezsuiták bebocsátásának tilalma vagy például a katolikus püspökség nem tűrése. Az ilyen törvényeknek még jóindulatú értelmezése is katolikus elnyomást jelentett volna, Rákóczi azonban még ezeket is rosszindulatúan magyarázta még Szilágyi elismerése szerint is. Ezzel szemben a Habsburgi Magyarországon a bécsi béke után (Rákóczi pedig ekkor élt) már egyáltalában nem voltak a protestánsokra sérelmes törvények s a Habsburgoknak még a törvények rosszakaratú magyarázása révén se volt alkalmuk a protestáns elnyomásra, mert hiszen mindjárt ott volt fegyverrel kezében a „szabadsághős" erdélyi fejedelem a hatalmas török császár oldalán, hogy nyugati ellenségei mellé még keletről is hátba támadja.

A szegény erdélyi katolikusoknak azonban még vicariusuk is csak akkor és azért lehetett, és azt a pár monostori (kolozsmonostori) jezsuitát is még álruhában is csak azért és akkor lehetett becsempészniük, amikor és amiért a királytól anyagi ellenszolgáltatás fejében erre protestáns fejedelmeik rá szoríttattak. De hogy még a külföldi jezsuita iskolák látogatását is mi címen tiltotta meg katolikus alattvalóinak az a Rákóczi, aki állítólag csak „a törvény megsértése nélkül" csorbította a katolikusok jogait, azt nem tudom. Bezzeg, ha a magyar protestánsokat tiltották volna el Wittenbergtől vagy Heidelbergtől, ez nem lett volna „a törvény megsértése nélkül"! Ez a világ legfelháborítóbb zsarnoksága és a tudomány és a kultúra elleni galád merénylet lett volna.

Rákóczi György pénzvágya és vagyonharácsolásai

A pénzvágy tulajdonképpen ugyanaz mint a hatalomvágy és a hatalomhoz való ragaszkodás, mert hiszen maga a pénz, a vagyon is hatalmat, uralmat, parancsolást jelent. A fejedelemség is mi más, mint vagyon és pénz, illetőleg az azzal való rendelkezés, csak a magánemberénél nagyobb mértékben, nagyobb távlatokban? Mivel azonban a fejedelmek élete és tetteik bizonyos tekintetben felülmúlják az átlagember színvonalát, az ő pénz és hatalomkörüli üzleteiknek más neve van: politika, diplomácia, hadviselés. Ezért — sajnos — már egészen megszoktuk, hogy ne ugyanazon erkölcsi mértékkel mérjük őket s ne legyünk hozzájuk olyan szigorúak, mint a közönséges emberekhez. Ha például a magánember gyilkol, visszaborzadunk tőle, ha államférfi támadóháborút indít s vele százezreket gyilkol, szemet hunyunk felette, sőt ha háborúját siker kísérte s vele nemzetünket is szerencse érte, még magasztaljuk is érte. Ugyanígy vagyunk a fejedelmek pénzszerzésével is. Mivel ezek bizonyos tekintetben a nemzet pénzszerzései is, nem igen szoktuk nézni e pénzszerzések erkölcsi oldalát. Mátyás királynál például egyáltalán nem nézzük, pedig láttuk, milyen bűnös és törvénytelen pénzszerzések voltak.

Mikor Rákóczi György, mint fejedelem, állami viszonylatban hatalomvágyó és politikai céljai elérésére használ bűnös eszközöket, őt se dorgálják, sőt mint nagy uralkodót egyenesen magasztalják azok, akik számára a politikában nincs erkölcs, hanem csak eredmény vagy kudarc. Ebben a fejezetben azonban Rákóczinak, a magánembernek a földbirtokosnak pénzvágyáról és erkölcstelen vagyonharácsolásairól lesz szó, tehát olyan dologról, melyen azoknak is pálcát kell törniük, akik politikailag lelkesednek érte. Ezek láttára bizony ámulnia kell a szemlélőnek, ha arra gondol, hogy lehetett ez az ember a magyar kálvinizmus, sőt általában a magyar szabadság ünnepelt hősévé s hogy válhatott a „Rákóczi" név a magyar ember számára annyira édessé.

Láttuk, hogy a lelkiismeretlen vagyonszerzés és a pénzimádat Rákóczi Györgynek annyira kirívó tulajdonsága volt, hogy még olyan jóakaratú bírálója is, mint amilyent ő Szilágyi Sándorban kapott, se hunyhat szemet felette s még ő is kénytelen miatta megrovásban részesíteni. Szilágyi is tudatában van annak, hogy e tekintetben Rákóczi Györgyöt nem lehet felmenteni. Azt hiszi azonban, hogy legalább menteni lehet s ezt természetesen meg is próbálja.

Azt mondja, hogy a régi évszázadokban minden magyar főúr (bizonyára külföldi is, mert hiszen nem magyar bűnről van szó, hanem a kor bűnéről) nagy vagyonszerző volt s ebbeli nagy igyekezetükben a többiek is megengedtek maguknak olyan erőszakosságokat, melyeken ma megbotránkozunk. Ez az állítás igaz, hiszen már mi is nem egyikükön, köztük még Zrínyi Miklóson, a szigetvári hősön is botránkozunk e tekintetben. Balassa Bálintról is felháborító adatokat közöltünk már s közlünk majd Zrínyi Miklósról, a költőről is, ha nem annyira felháborítókat, mint Balassáról. A szigetvári hős is protestáns volt ugyan és Balassa Bálint is protestáns volt akkor még, mikor török rabjaival kegyetlenkedett azért, hogy hozzátartozóik jobban siessenek a váltságdíjjal és jobban megnyissák erszényüket, ámde velük kapcsolatban a protestantizmus mentségére felhozhatjuk, hogy egyikük se volt valami vallásos protestáns. Rákóczi György azonban olyan nagy kálvinista volt, hogy ecsedi Báthory Istvánon kívül az egész magyar történelemben nem találjuk párját. Ő nemcsak kálvinistának született, hanem Kálvin szellemében is élt.

Szilágyi Eszterházy Miklóst, Rákóczi György nagy kortársát és nagy katolikus ellenfelét, hozza fel Rákóczi mentségére, mert szerinte Eszterházy épp oly nagy vagyonszerző volt, mint Rákóczi György. Ha az állítás igaz lenne, ez már valóban komoly érv volna Rákóczi mentségére, mert Eszterházy igazi katolikus volt. Még így is rá kellene azonban mutatnunk arra, hogy „hazafiaink" szerint Eszterházy a legutolsó magyarok közé tartozik. Hiszen Bécs kiszolgálásában még Pázmányon is túltett, Bethlent és Rákóczi Györgyöt közönséges gazembereknek tartotta s úgy szidta őket, mint a bokrot. Vajon nem szégyen-e szabadsághőseinkre — kérdezzük —, hogy mikor jellemről s puritánságról van szó, az egyetlen mentség, amit bűneik enyhítésére felhozhatunk, az, hogy volt egy „hazaáruló" is (mert Eszterházy, ha a Habsburg-ellenes hazafiság a helyes hazafiság, bizony hazaáruló volt) aki nem volt jellemesebb s puritánabb erkölcsű, mint a mi nagy hazafias hőseink? Egy Rákóczitól többet várnánk, mint egy Eszterházytól.

Bár Eszterházy jó katolikus volt, katolikusban még se volt olyan nagy, mint Rákóczi György kálvinistában, mert élete vége felé már ő is kezdett elégedetlenkedni a papokkal, lekicsinylő megjegyzéseket tett róluk (emiatt a püspöki kar meg is intette), Pázmánnyal pedig hadilábon állt. Ellenben Rákóczi György és a kálvinizmus vagy a kálvinista lelkészek között sose volt nézeteltérés. Láttuk, hogy Eszterházy abba a gyarlóságba is beleesett, hogy népszerűség hajhászásból (illetőleg, hogy a magyar protestáns nemességnek iránta való ellenszenvét tompítsa), egészen kezdetlegesen naiv „hazafias" kívánalmakat is magáévá tett Béccsel szemben.

Nem lenne tehát olyan nagy szégyen a magyar katolicizmusra, ha bizonyos tekintetben Eszterházy is gyarlónak vagy akár bűnösnek találtatnék s Rákóczi György nagy kapzsiságából benne is találnánk egy jó adagot. A katolicizmus ugyanis Eszterházyt nem avatta szentté (éppen ellenkezőleg: megintette), míg a magyar kálvinisták Rákóczit hőssé és eszményképükké tették. S ennek ellenére milyen ég és föld különbség van a magyar történelem két legnagyobb vagyonszerzője, Eszterházy Miklós és Rákóczi György között, akik közül az egyik meggyőződéses katolikus, a másik meggyőződéses kálvinista volt! Mennyivel kevésbé kell szégyenkezniük nagy vagyonuk miatt a katolikus Eszterházyaknak, és mennyivel jobban kellene szégyenleniük vagyonukat Rákóczi György utódainak, ha még ők is élnének és az ebül szerzett jószág épp oly ebül már rég el nem veszett volna, s a család írmagja is már rég ki nem pusztult volna!

Itt megint rá kell mutatnunk arra, hogy milyen logikátlanná és kezdetleges észjárásúvá teszi az embert a pártosság és az elfogultság. Szilágyi például azt hiszi, hogy hősének a vagyonszerzésben elkövetett megbotránkoztató bűneit már el is intézte annak megállapításával, hogy más — becsületesnek tartott — magyar emberek is voltak nagy vagyonszerzők. Mintha bizony Rákóczi bűne az lenne, hogy nagy vagyonszerző volt. Vagyont szerezni inkább érdem, mint bűn. Nem ellenkezik az semmiféle isteni vagy emberi törvénynyel. Még papnak se bűn ez, hanem csak szerzetesnek, annak is csak azért, mert fogadalmat tett az önkéntes és örökös szegénységre vagy legalábbis a vagyontalanságra.

Nem a vagyon, még csak nem is a vagyon megszerzése a bűn, hanem az, ha valaki bűnös, meg nem engedett úton szerezte a vagyonát vagy legalább ilyen úton is, például ha esküszegéssel, hamis tanúk szerzésével vagy hazugsággal (Isten második parancsának a megszegése), hittagadással (Isten első parancsának megszegése), még vasárnap is dolgozva és dolgoztatva (Isten harmadik parancsának megszegése), özvegy anyjának vagy testvéreinek a vagyonukból való kiforgatásával (Isten negyedik parancsának megszegése), gazdag leány vagy özvegy elcsábításával (Isten hatodik parancsának megszegése), lopással, zsarolással, rablással, erőszakoskodással, megfélemlítéssel, csalással, uzsorával, okirathamisítással (Isten hetedik parancsának megszegése), hazugsággal, ármánnyal, hamis tanúk

fogadásával (Isten nyolcadik parancsának megszegése), gyilkossággal, fegyveres rajtaütéssel, támadó háborúk indításával (Isten ötödik parancsának megszegése), lelketlenséggel, kíméletlenséggel (a szeretet főparancsának megszegése) és szegények, árvák, özvegyek sanyargatásával, a szolgák és munkások bérének igazságtalan elvonásával és munkaerejük kiszipolyozásával (égbekiáltó bűnök). Ezek a bűnök, nem pedig a vagyonszerzés.

Maga a vagyonszerzés, ha azért történik, hogy a megszerzett vagyonnal jót tehessünk, egyenesen dicsérendő dolog. Nem a vagyonszerzéssel, hanem a vagyonszerzés erkölcstelen módjával vádoltuk és vádoljuk mi Rákóczi Györgyöt, de láttuk, hogy kénytelen ezzel vádolni még Szilágyi is s erre a vádra még gyerkőcök előtt is kissé gyenge cáfolat egyszerűen csak annak megállapítása, hogy hát hiszen Eszterházy Miklós is nagy vagyonszerző volt, sőt az Eszterházy vagyon volt akkora, mint a Rákóczi vagyon, de míg a Rákócziak ezt a nagy vagyont csak félévszázadig tudták megtartani, aztán elherdálták, az Eszterházyak — legalábbis nagyobb részében — háromszáz évig megtartották s ekkor se ők herdálták el, hanem úgy rabolták el tőlük.

Hogy Rákóczi György hogyan és milyen eszközökkel szerzett vagyont és gyűjtött mindig több pénzt, azt mindjárt látjuk. Előbb azonban röviden megmutatjuk, hogyan szerezte nagy vagyonát Eszterházy Miklós, a jezsuiták neveltje, a nagy katolikus. Az bizonyos, hogy nem a fent elsorolt bűnök elkövetésével s nem is úgy, mint Rákóczi György. Annyi igaz, hogy Alvinczi a „Aurelae Hungariae"-ben őt is megvádolja még ilyesmivel is. Alvinczi ugyanis itt azt írja, hogy Eszterházy mint Mágócsy Ferenc, protestáns felvidéki főkapitány „inasa" elcsábította urának feleségét, szerdahelyi Dersffy Orsolyát s hogy a gyermektelen házaspár mérhetetlenül nagy vagyonát megkaparinthassa, megmérgezte magát Mágócsyt is s az így özveggyé vált asszonyt feleségül vette.

Mindez azonban annyira nem igaz, hogy nem akadt azóta magyar történetíró, aki ezt a vádat magáévá tette volna vagy akár csak mint komoly dolgot leközölte volna. Nem akadt még a legtúlzóbb felekezeti elfogultságban szenvedők között se. Természetesen Szilágyi se állítja ezt, még csak nem is céloz rája. Ő csak annyit mond, hogy Eszterházy is nagy vagyonszerző volt s éppen ez az oka, hogy olyan kezdetlegesen naiv az érvelése.

Annak ellenére, hogy történetírásunk tele van a Habsburgok és a Habsburgok híveinek rágalmazásával, Eszterházyra ezt a rágalmat még nem hallottam vagy olvastam egész addig, míg csak gróf Eszterházy Jánosnak „Az Eszterházy család és oldalágainak leírása" című művét nem olvastam. Tehát magáról a rágalomról is csak egy Eszterházytól értesültem. Maga a rágalom azonban Alvinczitől, tehát Eszterházy Miklós korának egyik protestáns vezető egyéniségétől származik, Bethlen korának „szabadsághősei" széltébenhosszában terjesztették ezt a rágalmat s vele elszomorító bizonyítékot adtak arra, milyen nagy erkölcsi hasonlóság volt a Bocskay-Bethlen-Rákóczi szabadságharcok és a kommunizmus és a nemzet szovjet „felszabadítása" között.

Ez a rágalom nem az Eszterházyak szégyene, hanem a magyar protestantizmusé. Ez az oka, hogy maguk az Eszterházyak nem szégyellik leírni, de a protestánsok ma már igen. Nem az Eszterházyaknak, hanem nekik érdekük ugyanis, hogy ez a rágalom feledésbe menjen. Az olyan protestáns szerzők, akik felekezetük javára elfogultak ugyan, de azért komolyabb írók, itt mindössze csak célozgatni mernek. Nem ugyan arra, hogy Magócsy Eszterházy mérgétől pusztult el, még csak arra sem, hogy az „inas" és úrnője között bűnös viszony volt, mert erről szó se lehet, hanem Eszterházy hozományvadászatára, mely nem valami jellemes és felemelő dolog ugyan, de csak gyarlóság, nem pedig bűn. Mivel Eszter-

házy nem szent, természetes, hogy gyarlóság lehetett benne. Ez azonban még nem teszi megbocsáthatókká Rákóczi György égbekiáltó bűneit.

De ebben a tekintetben Eszterházy Miklósban még gyarlóság se volt. Még érdekházasságot se vethetünk az ő szemére. Ő először is nem inasa volt Magócsy Ferencnek, hanem mint magyar nemes fegyveresen szolgált neki. Aki a kort ismeri, tudja, hogy akkoriban a gazdag főnemesek egész sereg köznemest tartottak udvarukban és fizettek. Eszterházy Miklós olyan „inas" volt Magócsy udvarában, hogy a „nagybácsikája" (az anyja testvére) Magyarország nádora volt, maga az „inas" pedig urának, Magócsy főkapitánynak sógora volt.

Ami a gazdag özvegyet illeti, Eszterházy nemcsak bűnös viszonyban nem volt vele és a férjét meg nem mérgezte, hanem a férj halála után se ő kérte meg a kezét, hanem az özvegy ajánlotta fel neki. Hogy előtte köztük viszony lett volna, azt természetesen semmiféle protestáns bebizonyítani nem tudja, de még valószínűsíteni se. Ezt Eszterházy jelleme egyenesen kizárja, de még inkább lehetetlenné teszi nagy és igazi vallásossága, mely fiatalságában még teljes eszményiséggel lobogott benne.

Megcáfolja e feltevés lehetőségét az az ismert családi hagyomány is, hogy az özvegy újév napján, mikor mindenkit megajándékozott, csak őt nem, ajánlotta fel a kezét Eszterházynak. Eszterházy ugyanis ekkor abból, hogy mindenki kapott ajándékot, csak ő nem, teljes joggal azt következtette, hogy úrnője ellenszenvvel viseltetik iránta, s ezért bejelentette szolgálatából való kiválását. Az özvegy ekkor ajánlotta fel neki újévi ajándékként — a kezét. Ez nemcsak azt bizonyítja, hogy köztük viszony nem volt, hanem még azt is, hogy a szerény Eszterházy úrnőjének iránta való vonzalmát, sőt akár csak becsülését addig nem is sejtette.

Nem hozományvadászat eredménye volt tehát ez a fényes házasság, mely az addig köznemesi sorban élő s a katolikus vallásra való áttérése miatt még kis apai örökségéből is kitagadott Eszterházyt egyszerre az ország egyik leggazdagabb és legtekintélyesebb főurává tette, hanem testi és lelki kiválóságának hódító ereje. Hogy ennek eredményét Eszterházy tudomásul vette és a szép özvegy felajánlott kezét elfogadta, az csak természetes. Nem kellett ehhez se pénzvágy, se kapzsiság, se hozományvadászat, hanem csak normálisság és józan ész. A gazdag, szép és fiatal özvegy kezének visszautasítása nemcsak őrültség lett volna, hanem vérig sértő is az özvegyre, aki már úgyis eléggé megalázta női büszkeségét azzal, hogy egyenesen ő kérte meg Eszterházyt. Hogy Eszterházy nemcsak előkelőségéért és vagyonáért fogadta el a felajánlott kezet, hanem vonzalommal is viseltetett Dersffy Orsolya iránt, azt bizonyítja vele élt zavartalanul boldog házassága.

Azt is nagy tévedés lenne ugyanis gondolni, hogy egy elvirágzott idős nő varrta itt rá magát egy olyan daliás ifjúra, akinek ő korban az anyja lehetett volna. Eszterházy az esküvőkor már 29 éves volt. Hogy az özvegy mennyi volt, azt pontosan nem lehet ugyan megállapítani, mert Dersffy Orsolya születési évére nem állnak rendelkezésünkre történelmi adatok. Annyit azonban tudunk, hogy anyja 1593-ban halt meg, még pedig élete huszonhatodik évében (csak nem azért halt meg olyan fiatalon, mert őt is megmérgezte valamelyik gonosz katolikus, például egy jövendő Eszterházy — akik akkor még egyébként szintén protestánsok voltak — azért, hogy több gyereke ne születhessék s így Orsolyára több vagyon maradjon? Eszterházynak Orsolyával való esküvője pedig 1612-ben volt. Ha az anyja már 15 éves korában ment férjhez, Orsolya az első gyermek volt s így már akkor megszületett, mikor anyja még csak 16 éves volt, Eszterházyval való esküvőjekor akkor is csak 29 éves lehetett. Majdnem bizonyos tehát, hogy több évvel fiatalabb volt Eszterházynál. Első férje, Mágócsy, is csak 30 éves volt, mikor meghalt, tehát Eszterházy alig volt fiata-

labb, mint az asszony első férje. Ez az „érdekházasság” tehát még a felek korát illetőleg se volt érdekházasság Eszterházy részéről.

Ha mindehhez most még azt is hozzá vesszük, hogy vallásilag is nem a szegény Eszterházy, hanem a dúsgazdag özvegy engedett; hogy nem Eszterházy volt az, aki elhagyta a hitét a vagyonért, hanem a dúsgazdag nő volt az, aki a kezén és vagyonán kívül még a „hitét” is Eszterházynak adta, elmondhatjuk, hogy ez a házasság nemcsak foltot nem ejt Eszterházy jellemén, hanem egyenesen a világ legeszményibb férfiának mutatja, aki testi és szellemi kiválóságaival a magyar történelem egyik legirigylésreméltóbb hódítását teszi szerelmi és anyagi téren egyaránt s ezt még vallási meggyőződésének diadalra juttatásával is tetézi.

Megjegyezhetjük még azt is, hogy Eszterházy, mint katolikus, nem állt s nem is állhatott a vallásszabadság alapján, mert szabadsága csak annak van, akinek igazsága még nincs, Eszterházynak pedig már volt, hiszen azért lett lutheránusból katolikussá. Ő nem a vallásszabadság hirdetéséből élt tehát, mint öreg Rákóczi György, Eszterházy azonban mégse erőszakkal tette katolikussá a menyasszonyát, mint Rákóczi György a menyét, Báthory Zsófiát katolikusból kálvinistává. Ezért Rákóczi György menyét csak áttéríteni tudta, de megtéríteni nem, de azért még is áttérítette. Bűne, a lelkiismereten tett erőszak (s ráadásul a „vallásszabadság” állandó hangoztatása közben!) úgy megbosszulta aztán magát, hogy menyét az erőszak csak megerősítette hitében s mihelyt visszanyerte jogtalanul eltiport szabadságát, azonnal követte meggyőződését, s nemcsak a Rákóczi-családot, hanem — ami még ennél is fájdalmasabb lett volna öreg Rákóczi György számára, ha megérte volna — még a tőle összegyűjtött Rákóczi vagyont is a gyűlölt katolicizmus szolgálatába állította. Ennél nagyobb emberi tragédiát még elképzelni se lehet egy skót számára.

Eszterházy azonban nem átkényszerített, hanem megtérített. Nemcsak külsejében és testi erőben volt tehát férfi, hanem szellemileg is. Eszében és eszményeiben is ő volt az erősebb. E tekintetben is meghódította a nőt. Ezzel is bebizonyította, hogy neki nemcsak neje vagyona kellett, hanem a lelke is. Meg is áldotta érte az Isten, mert úgy megsokasodtak utódai, mint a tenger fövénye (pedig öreg Rákóczi György szokta olvasni ezt a kifejezést olyan sokszor bibliájában) s az ő utódai katolikusok maradtak, még pedig többnyire jó katolikusok s nemcsak a hitüket, hanem a vagyonukat is megőrizték. Nemhiába olyan büszke arra nemeskéri Kiss Sándor (Pipaszó), hogy benne jócskán van a tőle oly nagyra tartott Eszterházy vérből.

Eszterházy Miklós Dersffy Orsolyának 7 évi házassága után bekövetkezett halála után újra házasodott. Megint protestánst és megint gazdag nőt vett el: a fiatalon elhunyt nagy protestáns Thurzó Imrének özvegyét. A nő most is megtért s most is óriási vagyont vitt át a magyar katolicizmus erősítésére. Hogy Eszterházy ezzel a házassággal se vétkezett, kétségtelen. Hogy még csak gyarlóságot se követett el vele, szintén bizonyos. Hiszen még mindig csak harmincas éveiben volt, s hogy gazdagon házasodott, most már az is természetes volt, hiszen már ő maga is igen gazdag volt: már gazdagabb, mint a nő, akit elvett. Hogy második feleségét se a vagyonáért vette el, bizonyítja az a példás, sőt egyenesen megható szeretet, mellyel életükben egymás iránt viseltettek s mellyel felesége emlékét, akit négy évvel túl élt, haláláig kísérte.

Hogy a második asszonyt se erőszakkal tette katolikussá, mint Rákóczi György a menyét, hanem meggyőződéssel, szeretettel és szellemi fölénnyel (bár annak, akinek igaza van, könnyű szellemi fölényben lennie), bizonyítja a második asszony, Nyáry Krisztina naplója: „Mentem az én szerelmes uramhoz Újvárban 28. napján októbernek. Ottlétemben az Úristen szent Lelkének ajándékát közlötte velem és tértem az igaz vallásra.” Ezt a kato-

likus meggyőződést épp úgy bizonyítja Nyáry Krisztina egész későbbi élete is, mint ahogyan az erőszakolást bizonyítja Báthory Zsófia visszatérése és egész későbbi élete.

A legnagyobb gyarlóság a vagyonszerző Eszterházy Miklósnak talán még abban a tettében van, hogy első feleségétől származó István fiát második feleségének, Nyáry Krisztinának, Thurzó Imrével való első házasságából származó leányával, Thurzó Erzsébettel házasította össze, bizonyára azért, hogy a Thurzó vagyonnak ezt a részét is megszerezze családjának. Bűnt bizonyára ezzel se követett el, annál inkább nem, mert hiszen az így összeboronált fiatalok között vérrokonság egyáltalán nem volt (pedig vérrokon házasságot ma is minden évben ezrével köt vagyonos parasztságunk is).

A különös házasság létrehozásának talán nem is annyira a vagyonszerzés ösztöne vezette Eszterházyt, mert hiszen dúsgazdag elsőszülött fiának idegen családban is feltétlenül talált volna épp oly gazdag leányt, mint Thurzó Erzsébet volt, hanem talán inkább a földnek, a gazdálkodásnak nemes értelemben vett szeretete. Mint gyám ugyanis ő kezelte a Thurzó árva jószágait is s közben bizonyára úgy megkedvelte ezeket a jószágokat, hogy sajnált megválni tőlük; nem akarta, hogy a lány férjhezmenetelével idegen kézre kerüljenek s ő már ne láthassa s kezelhesse többé őket. A becsületes, igazi magyar nemes földszeretete volt ez, mely a földben nemcsak egyszerűen jövedelmet hozó vagyontárgyat látott, hanem az a birtok, melyet éveken át kezelt, a szívéhez is nőtt s így nem volt neki mindegy, hogy melyik az a birtok, amelyet kezel.

Érdekes, hogy az e házasságból származó egyetlen leányt, Orsolyát, ismét Eszterházy Miklósnak Pál fia (aki szintén nádor lett és aki a hercegi rangot szerezte a családnak) vette el, de ez már nem Eszterházy Miklóst „bűne" volt (mert ő akkor már nem élt). Mikor István fia elvette Thurzó Erzsébetet, Eszterházy Miklós, aki mint nádor a legfőbb magyar bíró is volt, azzal vádolták meg, hogy a Thurzó vagyonnak a férfi-ágat illető részét is, mely — mivel a fiúág kihalt — a kincstárt illette volna, a leánynak juttatta. Ez — ha ugyan igaz volt — bizonyára gyarlóság volt tőle, de ez már idősebb korában történt s akkor már — mint majdnem mindenki — Eszterházy se volt már az az eszményien nemes jellem, aki még fiatal korában volt. Hisz láttuk, hogy ekkor már ő is a papokat szidta. (Az ilyen embereknek többnyire maguknak van vaj a fejükön.)

Noha Eszterházynak ez a kapzsisága (ha — ismétlem — a vád igaz volt) abban a korban nem jelentett semmi különös rosszat, hiszen említettük már, hogy alig volt olyan főúr akkor, aki közpénzt kezelt, hogy külön felszólítás nélkül is elszámolt volna róla, sőt olyan is nem egy volt — ezek voltak az átlagnál hitványabbak — aki még ismételt felszólításra se tudott vagy akart elszámolni.

Említettük továbbá, hogy a székelyeknek ősi szokásjog alapján az a kiváltságuk is megvolt, hogy ha egy nemzetség kihalt, vagyona nem a kincstáré lett, hanem az oldalági rokonok örökölték.

Ne felejtsük aztán azt se, hogy ha nem kénytelen vele, ma se fizet senki a kincstárnak. Nem csoda tehát, ha Eszterházy is megpróbálta (ha megpróbálta), hogy a Thurzó vagyon ne legyen a kincstáré.

Egyébként — mint ilyenkor a becsületesebb emberek szoktak — úgy is megbűnhődött érte, mert nemcsak az egész ország, hanem az udvar is szemére hányta a dolgot. Nagy elkeseredésében még a nádorságról való lemondást is beadta miatta. (Ezt azonban nem fogadták el.)

Látni fogjuk, hogy Eszterházynak még az inkorrektsége is toronymagasságban áll azok fölött az igazi, sőt felháborító bűnök felett, melyeket Rákóczi György követett el a vagyon

miatt. De ezzel szemben Eszterházy mellett egész különlegesen nagy becsületességet és önzetlenséget bizonyító adatokat is tudunk felhozni, kivált fiatalabb korából, mikor még nem kopott le róla az a sok jó, amit a jezsuiták ráraktak (egészen öreg korában se kopott le róla teljesen).

Mikor például ifjú korában katolikus lesz, meggyőződése követésétől nem tartja vissza szüleinek, testvéreinek, és egész rokonságának haragja, sőt még az se, hogy az atyai házból világgá kellett mennie miatta. Mikor pedig első házasságával tulajdonába került Dersffy és Mágócsy jószágok adománylevelei tanulmányozása közben megállapította, hogy uradalmainak egyik legszebb gyöngye, Regécz vára, a hozzátartozó nagy urodalmakkal nem igaz úton került a család birtokába és Alaghy, a jogos örökös, éppen az ő lovásza, lakomára hívta meg, meghagyta neki, hogy a legszebb ruhájában jelenjék meg, ott felköszöntötte, mint Regécz urát s mint jogos tulajdonosnak, visszaadta neki az egész urodalmat. Ugyanígy tett Tornával is, mikor megtudta, hogy ez is ebül szerzett jószág volt.

Hogy neki a vagyon nemcsak istene nem volt, hanem elveiért a vagyont feláldozni is tudta, azt mutatja Bethlen első felkelésekor való viselkedése is, mikor nemcsak a felkelő előzékenysége, sőt hízelgései, hanem birtokainak kifosztása, felégetése és tönkretétele s az a komoly veszély, hogy esetleg egész életére hazátlan földönfutóvá lesz (hisz a besztercebányai országgyűlés, mint hazaárulót száműzte), sem tudta elveiben s királyához való hűségében megtántorítani.

Igaz, hogy a nikolsburgi béke visszaadta urodalmait, de ez a felkelés elején még egyáltalában nem volt bizonyos és ezzel még koránt se volt elintézve az ő anyagi károsodása, mert még végrendeletében is hangsúlyozza, hogy milyen elpusztult állapotban kapta vissza urodalmait. Szinte elölről kellett kezdenie mindent. Ha Bethlen mellé állt volna, minden birtoka rendben maradt volna s az amnesztiát ő is éppúgy megkapta volna, mint a többi lázadó. A királyhoz való hűtlensége nádorrá levésének se lett volna akadálya, hiszen a jellemtelen és tökéletlen, nála sokkal tehetségtelenebb Thurzó Szaniszló, aki első támadásakor Bethlen egyik főhíve lett, még előbb lett nádorrá, mint Eszterházy. Illésházy is nádor lett Bocskay felkelése után, pedig a felkelés legfőbb embere volt.

Míg a rideg s fukar Rákóczi György csak a feleségét s két gyermeke közül is csak az egyiket szerette, rokonaival azonban (még testvérével is) állandóan pereskedett, Eszterházy Miklósban egyenesen megható és anyagiasságát is ugyancsak megcáfoló szép tulajdonság a rendkívül nagy testvéri és rokoni szeretet. Protestáns testvéreit (volt belőlük egy egész sereggel) lankadatlan buzgalommal térítgette (nem mindegyiket eredménnyel, mert például Gábor bátyja nem lett katolikus), de nemcsak lelki kincsekkel akarta őket elárasztani, hanem anyagiakkal is. És nem is csak azokat szerette közülük, akik hallgattak rá és egy elveket vallottak vele. Testvérei például mind Bethlenhez álltak (bár nem mindegyikük önként, de hát olyan jellemek, mint Miklós volt, nem teremnek minden bokorban), de ez azért nem volt akadálya annak, hogy őket is gazdaggá ne tegye. A mai Eszterházyak nem mindnyájan származnak Miklóstól, mert a cseszneki ág például Dániel nevű öccsétől, a zólyomi ág pedig Pál nevű öccsétől származik, de azért mégis minden Eszterházy gazdag. Ez Eszterházy Miklósban a fukarságnak éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Eszterházy csak nagy vagyonszerző volt, de nem fukar. Ezért bizony el kell képednünk, mikor azt kell látnunk, hogy Szilágyi Rákóczi Györgynek a vagyonszerzés közben elkövetett kíméletlen önzését, erőszakosságait és igazságtalanságait azzal mentegeti, hogy hát Eszterházy is nagy „vagyonszerző” volt.

*

De lássuk végre, milyen vagyonszerző volt — Eszterházy Miklós feddhetetlenségével ellentétben — Rákóczi György. Milyen eszközöket használt, mi mindent engedett meg magának a vagyonszerzésben ő.

Az anyagiasságot már apja kromoszómáival örökölte. Apja, mint említettük már, Rákóczi Zsigmond volt, aki hűtlenségben és az alattvalói eskü megszegésében Bocskaynak volt jobbkeze s aki Bocskay után — annak ellenére, hogy Bocskay Homonnayt akarta utódjául — erdélyi fejedelem is lett. Csak néhány hétig maradt azonban az, mert a fiatal és nála akkor még sokkal gazdagabb és előkelőbb Báthory Gábor is a fejedelmi székre tört. Az okos és éltes Rákóczi Zsigmond félreállt útjából, de természetesen nem ingyen, hanem jó néhány uradalom átengedése fejében. Tekintve, hogy már megválasztott fejedelem volt, nem valami önérzetes vagy előkelő viselkedés volt ez részéről. De Erdélynek mint „szabad" és „független" országnak se válik valami nagy becsületére, hogy csak annyit ért ott, ha valakit fejedelemmé választottak s hogy a már megválasztott a trónt az ország megkérdezése nélkül egyszerűen eladhatta. Ezt azonban a mi hazafiaink nem szégyellik. Nekik csak a bécsi befolyás fáj, pedig ezért Bécs legalább a nemzetnek fizetett (évszázadokon át a török elleni segedelmével), nem pedig a vetélytársának.

A Habsburg „elnyomás" alatt Rákóczi Zsigmond nagy protestantizmusa nem volt akadálya annak, hogy egyszerre Heves és Borsod megye főispánja is ne lehessen és a királytól bárói rangot ne kaphasson. Mindezt aztán úgy köszönte meg, hogy Bocskay felkelésekor főlázadó lett, noha, mint főispán, ő is külön esküvel is kötelezte magát arra, hogy királyi ellenségeinek ellensége lesz.

Rákóczi Zsigmond későn házasodott, de azért mégis háromszor s természetesen mindig gazdagon. Kétszer özvegyet vett el s egész élete nem állt másból, mint a feleségei első házasságából származó gyerekei és rokonaival való pörösködésből a vagyonért. Mindez természetesen Rákóczi György apjában is még nem gonoszság volt, hanem csak gyarlóság, bár kirívó gyarlóság. Voltak azonban bűnei is a vagyon miatt már neki is. Annyira voltak, hogy még az a Szilágyi is, aki mint hűséges hittestvér, mint történetíró, nem tárgyilagos bírája, hanem védője a Rákócziaknak, kénytelen megemlíteni (Rákóczi György, 14.o.), hogy birtokait már Rákóczi György apja is a szomszédos közép és kisnemesek rovására egészítette ki. Mert — hangzik Szilágyi megokolása — „a nagyobb halak akkor is felfalták a kisebb halakat".

Igen, válaszoljuk neki röviden, de az emberek nem halak, nem állatok s éppen azért van a tiszta evangélium, hogy ne legyenek egyszerű állatok s ne álljanak úgy ösztöneik uralma alatt, mint a halak. Lám, az Eszterházy-halak nem falták fel egymást, se szomszédaikat, pedig ők is szerették a vagyont. Talán csak nem azért voltak annyira mások, mert közülük egy a jezsuiták „karmai" közé került és elhagyta a „tiszta" evangéliumot? Rákóczi Zsigmond e ragadozása azonban annyira gyakori volt, hogy a kort tanulmányozva minduntalan találkozunk vele még olyan ügyekben is, melyekhez — azt hinnénk — a Rákócziaknak semmi közük se volt.

Például Takáts Sándor „Magyar Nagyasszonyok" című művében a „Homonnay Györgyné" című fejezetben (378.o.) azok között a „jó szomszédok" között lakik, akik „a gyönge nő kezében lévő birtokra" „prédára szabadították embereiket és hol itt, hol amott okoztak neki érzékeny károkat", a legelsők között említi meg Rákóczi Zsigmond nevét, pedig kiemeltük már, hogy ő ugyancsak „hazafias" szellemű történetírónk. Nem tudok azonban arról, hogy miközben öreg Rákóczi György a biblia mellett a birtokai eredetéről szóló okmányokat is tanulmányozta (pedig egész bizonyos, hogy ezeket még a bibliánál is többet tanulmányozta): mint Eszterházy, ő is akadt volna olyanokra, melyek bűnös úton

jutottak a család birtokába s még kevésbé olvastam valaha azt, hogy mint Eszterházy, ezeket a birtokokat ő is visszaadta volna jogos tulajdonosaiknak. Vajon mi lehet az oka, hogy a „Rákóczi" név mégis minden magyarnak szívét megbizseregteti, míg az „Eszterházy" név csak legfeljebb irigységet kelt és a katolikus magyart hidegen hagyja, a kálvinista magyart pedig ellenszenvvel tölti el?

Jellemző azonban az is, hogy ez a vagyonharácsoló és királyával szemben alattvalói és főispáni esküjét oly könnyedén megszegő Rákóczi Zsigmond végrendeletében mégis a királyt és „cardinal uramat őnagyságát", akinek pedig oly féktelen gyűlölte pápás bálványimádását, kérte meg összeharácsolt vagyona megvédésére. Úgy látszik, volt annyi esze a vén rókának, hogy a már kezében lévő vagyont utódai számára nem biztosíthatja jobban, mintha ilyen védőket mozgósít mellette. Jobban bízott bennük, mint a maga felenyájában. (Az ifjú Rákóczi Zsigmond, az unoka, a György fia is, külön hálás levélben köszönte meg annak a Habsburg királynak, akit egyébként annyira gyűlölt, hogy apja végrendeletét, mely neki olyan sok előnyt biztosított, jóváhagyta.)

I. György, az öreg Zsigmond fia, méltó fia volt apjának. Takáts Sándor írásában is nemcsak apja, hanem ő maga is szerepel már, mint a kisebb vagy árva és az özvegyi halakat felfaló „nagy hal". Ő se tett mást egész fejedelemsége előtti életében, minthogy rokonaival: a Balassákkal, Homonnayakkal, Kendyekkel, Mágócsyakkal pereskedett a vagyonért, mikor pedig megházasodott, akkor meg annak ellenére, hogy feleségével annyira meg volt elégedve — a felesége rokonaival, a Zeleméryekkel és a Dobó atyafisággal, sőt még atyja özvegyével, a katolikus Telegdy Borbálával is. Pedig hát atyja végrendeletében így hagyta meg neki:

„Míg az Úristen az én gyermekeimet tartja, élteti az ő maradékjokat: tiszttartóimnak, porkolábimnak hagyjuk és ugyan lelkökre is készerítjük az én atyámfiához, Telegdy Borbála asszonyhoz, hívek, igazak legyenek, mint tulajdon gyermekimhez. Valahol szeret élni, lakhasson akármelyik váramban." „Lelkek idvességek alatt egyebet is az tiszttartók ne merjenek cselekedni az én írásomnál."

E végrendelet ellenére Rákóczi Zsigmond halála után nyolc évre az 1613-as pozsonyi országgyűlésen mégis ezt a panaszlevelet adta be a nádornál Rákóczi Zsigmond szegény fentnevezett „atyjafia" és özvegye, Telegdy Borbála asszony: „Mindenütt való javakból úgy kirekesztettek az jó fiaim, hogy sehun egy jobbággyal is nem bírok és teljességgel mindentől megfosztván vagyok, mintha soha szemekkel se láttak volna." (Szilágyi: Rákóczi György, 32.o.)

Jellemző Rákóczi Györgyre Szilágyinak ez a megjegyzése is, mely még a hőse fejedelemsége előtti korra vonatkozik: „A családi összetartozás érzését még a legelkeseredettebb per se tudta kiirtani a szívekből: összezördülhettek birtokjogi kérdések, vallási meggyőződések felett, politikai pártfoglalások következtében: de a családi érdekkel szemben minden háttérbe szorult." A mi „hazafiságunk" a Habsburgok leggyűlöletesebb tulajdonságaként azt szokta legjobban kifogásolni, hogy mindig családi politikát űztek. A Rákócziak — látjuk — még ebben is túltettek rajtuk. Őket ennek ellenére is, sőt talán éppen ezért szeretjük.

Hogy Rákóczi György a Bethlennel kötött szövetségre letett esküt megszegte, mihelyt Bethlen sikere bizonytalanná kezdett válni, vagyis még azt a protestáns ügyet is elhagyta, melyért pedig olyan őszintén lelkesedett, annak is az anyagiak: birtokainak féltése volt az oka. Ezért kapta egy 1627. ápr. 3-i levelében Bethlentől a következő megszégyenítő szemrehányást: „De conscientiám (lelkiismeretem) sérelmével hazám veszedelmét nem akartam is úgy nézni, mint Rákóczi uramék, hanem igyekeztem én is obviálni és elfordítani nemze-

tünkről az veszedelmet" (Szilágyi: I. Rákóczi György, 113.o.), Rákóczi György lelkiismereténél tehát még Bethlen is különbnek tartotta a magáét (bár meg kell állapítanunk, hogy ebből még egyáltalában nem következik, hogy a valóságban is különb volt).

Felháborító aztán, ahogyan Rákóczi György Bethlen özvegyét, Brandenburgi Katalint, már mint fejedelem, ahol lehetett ravaszsággal és hízelgéssel, ahol kellett, erőszakkal, minden vagyonából kiforgatta. Mindez annál visszataszítóbb volt tőle, mert fejedelemmé választásakor, Brandenburgi Katalin adta rá az első szavazatot s Bethlen Istvánnal szemben is határozottan őt támogatta. Mikor aztán már nyeregben volt, a gyámoltalan özvegyet mindenfajta, érdekeivel homlokegyenest ellenkező kötelezvények aláírására kényszerítette. Örökbe fogadtatta vele anyagi okokból még kisebb fiát, Zsigmondot is.

Mivel Brandenburgi Katalin szerette volna elhagyni Erdélyt, ezt csak azzal a feltétellel engedte meg neki, ha a tőle annyira sóvárgott Munkács várára vonatkozólag bizonyos engedményekre kötelezi magát. Mikor aztán Katalin mindent aláírt abban a reményben, hogy miután Erdélyt elhagyta már úgyse lesz Rákóczi hatalmában (Munkács se volt Erdélyben) s így az erőszakkal kikényszerített kötelezvényeket úgy se lesz köteles megtartani, Rákóczi úgy járt túl az eszén, hogy Erdély elhagyásakor nagy fegyveres „díszkíséretet" adott melléje látszólag megtisztelésül, valójában azonban rabságban tartására.

Ez a fegyveres „dísz"-kíséret aztán nem fordult vissza Erdély határánál, mint köteles lett volna, hanem még Munkácsnál se tágított mellőle egész addig, míg csak Katalin bele nem egyezett abba, amit Rákóczi kívánt tőle. Világos, hogy ezzel Rákóczi a magyar király felségjogát is a legdurvábban és legvakmerőbben megszegte, mert hiszen fegyveres csapataival a bécsi király országába is bevonult. De mint látjuk, a jó Habsburgokkal még ezt is meg lehetett tenni. (Munkács azon hét megye egyikében volt, mely később Rákóczi Györgyé lett. Ez azonban uralma elején volt, mikor még ezek a megyék a királyéi voltak.) Rákóczi mégis minden szerződésszegését azzal mentette, hogy Bécsben milyen sokat vétkeztek ő ellene. A vége mégis az lett, hogy ő támadt rá fegyveresen III. Ferdinándra, nem pedig megfordítva.

Látjuk, hogy szegény Brandenburgi Katalin se gondolta még álmában se, hogy az erdélyi vajda ilyen könnyen elbánik egy római császárral. Tévedett. Mikor aztán Rákóczi György már mindenéből kiforgatta s már Fogaras is, Munkács is és minden Rákóczié volt, a beatus possidenstől és dúsgazdag erdélyi fejedelemtől a szegény Katalin még azt a potom ellenszolgáltatást is, melyre ő a mérhetetlen uradalmak és bevehetetlen várak átengedése fejében kötelezte magát, csak ismételt kérések, könyörgések, fenyegetések után s így is csak elkésve és apró részletekben tudta behajtani.

Igazán megérdemelte Rákóczi, hogy mindezekért Sennyeynek, a püspök-kancellárnak, felháborodott lelkiismerete ilyesmiket vágjon arcába: „Kértem, hogy nagyságodnak alázatosan én nevemmel mondják meg, hogy az Úristen nagyságodat úgy fogja és maradékit is (nem teljesült be szórul szóra?) megáldani, ha a szegény asszonyunkon (Brandenburgi Katalinon) injuriát sem teszen immár és hogy nagyságod marhájában valamit elveszen akaratja ellen, azzal mindenkor adós fog lenni Istennek, melyet Ő szent Felsége a másvilágon mind egy utolsó fillérig megfizettet, itt is pedig az maradékjától uzsorával kiveszen és hogy innen látjuk sok számtalan kincsnek, takarmányuknak szegénységre való jutásukat, mert az árváknak és özvegyeknek tüze emészti." (Szilágyi: I. Rákóczi György, 280.o.)

Rákóczi György azonban — hiába olvasta annyit a Bibliát — nem nagyon félt Isten haragjától, sem a másvilági számadástól (eszerint tehát komolyan nem is hitt benne). Neki ez a világ volt fontos. (Sennyey leveléből egyébként azt is látjuk, hogy a püspök e kemény szókat magának Rákóczinak vágta a szemébe, noha ő alattvaló, Rákóczi pedig hatal-

mas fejedelem volt. Ellenben abból a levélből, melyet fentebb idéztünk, szintén láthattuk, hogy Bethlen, a hatalmas fejedelem, Rákóczi Györgynek, az alattvalónak nem szemébe mondta elítélő kifogásait, hanem másnak írta Rákóczi háta megett.)

Jellemző, hogy Sennyey püspök levelére még Szilágyi is ezt a megjegyzést teszi: „Nagy gondja volt ugyan neki (Rákóczinak) jövendő üdvösségére, de ezen a világon is meg akarta a maga és fejedelemsége érdekeit védelmezni." Tehát a kálvinista magyar történetíró itt is pártfogója Rákóczinak, nem pedig tárgyilagos bírája. S ráadásul milyen együgyű pártfogója! (Igaz, hogy hamis ügyet nem is lehet okosan védelmezni). Szilágyi szerint tehát Brandenburgi Katalinnak minden vagyonából való ravasz és erőszakos kiforgatása egyszerűen csak Rákóczi György magán és fejedelmi érdekeinek megvédelmezése volt. Igaz (s még szép), hogy Szilágyi nem mondja nyíltan azt, hogy „jogos" megvédelmezése volt. De érveléséből nem ez következik-e?

Nem az a baj — felekezeti (de természetesen „hazafias") történetíró uram — hogy Rákóczi megvédelmezte a maga és fejedelemsége érdekeit, mert hiszen még a jámbor Ferdinándok is harminc álló éven át folytattak háborút a maguk és császárságuk érdekei megvédelmezésére, mikor ellenségeik — köztük Bethlen és Rákóczi — ezt a harcot rájuk kényszerítették, hanem azon háborodott fel Sennyey is, mi is meg velünk együtt minden becsületes ember, hogy Rákóczi milyen felháborító módon és milyen meg nem engedett eszközökkel védte ezeket az érdekeket. Azt kifogásoljuk, hogy támadó hadjáratokat vezetett; hogy fegyveres csapatokkal egyszerűen bevonult idegen területre, esküt és szerződést szegett meg; hogy érdekei védelme közben lelkiismeretlenül taposta lábbal a mások érdekeit és igazát, például, még az ő szabadsághős elődjének és hittestvérének, akiről pedig végrendeletében is olyan tisztelettel nyilatkozik: Bethlen Gábornak özvegyével, sőt — mint mindjárt látni fogjuk — még magának Bethlennek végakaratával és felállítandó síremlékével szemben is.

Szilágyi maga is érzi, hogy nincs itt minden rendben, de mivel ő mégis mindenáron mindent rendbe akar hozni, az egészet azzal intézi el (224.o.), hogy „annyi bizonyos, hogy ami a kezében volt, nem szerette kiadni, fizetni pedig éppen nem szeretett". Itt kénytelenek vagyunk Szilágyit ismét csak arra figyelmeztetni, hogy lehet olyasmi az ember kezében, ami jogosan van ott és lehet olyasmi, ami jogtalanul s a kettő között van néminemű kis különbség, de ezt a jóságos történetíró és hittestvér nem hajlandó észrevenni. Pedig a kettő között csak annyi a különbség, ami a jog és a jogtalanság; a megengedett és a tilos; a becsület és becstelenség; a bűn és az erény; a jellem és a jellemtelenség között. Ha valaki azt se adja ki a kezéből, ami jogtalanul van ott, az rablás, visszaélés és megcsúfolása az illető ember kereszténységének és bibliaolvasásának. Az ilyen ember szégyent hoz a felekezetre, ha vallásos hírben áll, a szabadságra, ha szabadsághősnek tartják, s a hazára, ha nemzeti hős. Ha pedig fejedelem is az illető, akkor zsarnokság, visszaélés a fejedelmi hatalommal, az ököljog primitív, ösztönös érvényesítése és a tömegek, a gyengébbek elnyomása, amelynél pedig nagyobbat egy fejedelem nem vétkezhet.

Ami pedig a fizetést illeti, világos, hogy fizetni senki se szeret. Ha tehát csak ez és csak ennyi bűne lett volna Rákóczi Györgynek, akkor nem eshetne különösebb kifogás alá. Szilágyi úgy is tesz, mintha Rákóczi Györggyel is csak így volnánk. E kijelentésével elvonja figyelmünket attól, hogy minden becsületes és jogérzékkel bíró ember annak ellenére, hogy ő se szívesen fizet, mégis uralkodik magán s mégis fizet, ha ez kötelesség és az igazság kívánja (például adóssága van) s ezt megteszi még akkor is, ha ő maga szegény, az pedig, akinek fizetnie kell, gazdag. A tízparancs alapján kötelessége ez.

Rákóczi György azonban akkor nem fizetett, mikor kötelessége lett volna (mert hiszen másképp csak nem hányta volna ezt senki a szemére?). Mivel pedig Erdély (sőt egész Európa) leggazdagabb embere volt, azok, akiknek nem fizette meg, ami járt nekik, csak nála szegényebb emberek lehettek. Ha most ehhez hozzávesszük még azt is, hogy Erdélynek ő nemcsak leggazdagabb embere volt, hanem fejedelme is, akivel szemben azoknak, akiknek nem fizetett, nem lehetett igazuk, sőt még a bírósághoz se folyamodhattak ellene, meg kell állapítanunk, hogy az a tulajdonsága, hogy nem szeretett fizetni, nem — mint Szilágyi gondolja — általános emberi gyarlóság volt, hanem a legvisszataszítóbb fukarság és egyúttal a legfelháborítóbb önkény és zsarnokság. (Ezért hasonlították Tiberiushoz.)

Pedig hát Rákóczi György pénzvágya nemcsak addig terjedt, hogy azt, ami már a kezében volt, nem szerette kiadni. Hiszen láttuk, hogy a munkácsi és fogarasi uradalmak még nem voltak a kezében. Az igazság az, hogy ami már a kezében volt, azt nem lehetett onnan többet kivenni akkor se, ha az igazság kívánta volna; viszont ami még nem volt a kezében, azt meg úgy megkívánta, hogy addig nem nyugodott, míg a kezébe nem került még akkor is, ha ezt csak bűnös úton tudta elérni. De viszont kell-e ennél nagyobb rosszlelkűség és becstelenség?

Szilágyi azonban Rákóczinak Brandenburgi Katalinnal való viselkedését is menteni tudja. Addig, míg Fogaras és Munkács — mondja — másnak a kezében volt, ő nem érezhette magát Erdélyben biztonságban. Ha meg akart maradni fejedelemnek, akkor ezt a két várat meg kellett szereznie.

Micsoda gyerekesen gyenge érvelés — ha erkölcsi alapon állunk. Szilágyi pedig szentül meg volt róla győződve, hogy ő azon áll.

Számtalanszor rámutattunk már, hogy Rákóczi Györgynek nemcsak az volt a bűne, hogy amit tett, rossz volt, hanem az is, hogy az egyébként megengedhető dolgot meg nem engedhető módon érte el. Ha valakinek joga van valamire törekedni, abból még nem következik, hogy ezt tisztességtelen eszközökkel is joga van elérni, ha tisztességesekkel nem sikerül. A cél szentesíti az eszközt. Ezt állítólag csak azok a jezsuiták tanították, akiket Rákóczi György, de Szilágyi Sándor is éppen azért, mert ezt a rágalmat elhitték róluk, oly feneketlenül gyűlölt.

Bűnös eszközökkel olyan célt se szabad elérnünk, ami mint cél, magában véve jogos és tisztességes. Bűnös eszközöket tisztességes ember akkor se alkalmaz, ha egyébként tisztességes célokra tör s ha mégis megteszi, magát is, céljait is megbecsteleníti. A magyar bíróság már megállapította, hogy aki a jezsuitákra azt mondja, hogy a cél szentesíti az eszköz elvét hirdették, az rágalmaz. Aki Rákóczi Györgyre mondaná azt, hogy ezt az elvet követte a gyakorlatban, azt a történelmi tények ismeretében bajosan bélyegezhetné meg a bíróság mint rágalmazót. Szilágyi Sándor pedig, akit a magyar történetírás atyjának szoktak nevezni — látjuk — szintén úgy menti Rákóczi effajta bűneit, mintha nem a jezsuiták, hanem ő állna ez erkölcstelen elv szolgálatában.

Ha ugyanis nekem fejedelmi kötelességem, hogy bizonyos várakat magamnak megszerezzek, abból még igazán nem következik, hogy a várak jogos tulajdonosát s aki ráadásul velem még sok jót is tett, be is csaphatom és e várak birtokából erőszakkal is kiforgathatom. Brandenburgi Katalin kész örömmel engedte volna át Rákóczi Györgynek azokat a Bethlentől örökölt várakat, melyekre Rákóczinak Erdély megtartása céljából szüksége volt, ha Rákóczi megfizette volna neki azt, amit e várak értek. Hiszen láttuk, hogy alig várta, hogy elhagyhassa Erdélyt. Ha valakinek, akkor Rákóczi Györgynek elég pénze is volt a fizetésre. Neki azonban szinte ingyen kellettek ezek a neki annyira szükséges várak. Ez a becstelenség. A mi Szilágyink — úgy látszik — mindezt megengedettnek, sőt termé-

szetesnek tartja. S emellett mily őszinte megvetéssel tudja sújtani a jezsuitákat, mert állítólag „a cél szentesíti az eszközt” aljas elve alapján állnak!

Nagy Frigyes is gátlástalan és lelkiismeretlen volt, mint király és politikus; a politikában az ő szemében is szentesítette a cél az eszközt, s ráadásul még Rákóczi György hittestvére is volt, mégpedig annyira, hogy nem is csak protestáns, hanem egyenesen kálvinista volt, mint ő. Mégis, mikor egy kedves terve megvalósításához kisemberek telkeit sajátította ki s az egyik közülük igen nagy árat kért s a király minél többet megígért, ő annál többet követelt, még ő se úgy intézte el a dolgot, hogy egyszerűen kiszórta az illetőt jogos tulajdonából (pedig zsarolásával félig-meddig rá is szolgált erre az illető), és esetleg vagy nyílt törvénysértéssel vagy költött ürügyekkel még börtönbe is juttatta, hanem úgy, hogy bosszúságában ő mondott le tervéről, az illető kisember pedig zsarolásáért csak úgy bűnhődött meg, hogy telkét így egy tizedrészéért se tudta később eladni annak, amit a király már megígért neki. Pedig ez a Nagy Frigyes terve kivitelét megakadályozó ember egy egyszerű polgár volt, nem pedig egy nagy fejedelem és nemzeti és protestáns hős özvegye, aki iránt Rákóczi ráadásul még hálára is volt kötelezve.

Ha a magyar történetírás csak feleannyi jóakarattal lett volna a Habsburgok iránt, mint a kálvinista Szilágyi a kálvinista Rákóczi iránt, nemcsak irántunk való rosszakarattal nem vádolnánk őket, hanem inkább azon csodálkoznánk, hogy tudták annyira elhanyagolni velünk szemben a saját legelemibb érdekeiknek védelmét. Akkor még azt is természetesnek kellene tartanunk, ha a Habsburgok a független Erdélyt már csírájában végleg eltiporták volna azon a címen, hogy ezzel saját biztonságuknak tartoztak. Ha ezt idejében megtették volna, akkor Erdély nem támadta volna őket egy félszázad alatt ötször-hatszor hátba akkor, mikor nyugaton háborújuk volt.

Ha Szilágyi érve Rákóczi mellett Munkács és Fogaras tekintetében elfogadható volna, akkor Habsburg királyaink egymás után forgathatták volna ki protestáns s így az ő szempontjukból sose megbízható főurainkat is felvidéki váraikból, de különösen azokból, melyek az Erdéllyel határos vidékeken voltak. Ha ők is Rákóczi-féle emberek lettek volna, meg is tették volna, mert magyar királyi érdekeik és biztonságuk csakugyan feltétlenül megkövetelte, hogy ezek a várak a kezükben legyenek. Míg ez meg nem történt volna, addig ők Bécsben nyugodtan nem alhattak volna. Ettől az ő biztonságuk sokkal jobban függött, mint Rákóczi biztonsága Brandenburgi Katalin váraitól.

A Habsburgok ez eljárásuk miatt már tapasztalatra is hivatkozhattak volna, hiszen éppen ez időben valahányszor (ekkor már egészen rövid idő alatt egymás után négyszer) ők nyugaton voltak elfoglalva, az erdélyi fejedelmek mindig hátba támadták őket, s e hátbatámadásban akár szívesen, akár kénytelenségből mindig cimboráik voltak e várak protestáns urai. Így aztán az alattomos hátbatámadó mindig már hetek alatt az osztrák határon volt.

Az erdélyi fejedelmek ilyen tapasztalatra nem hivatkozhattak. Őket még egyszer se érte támadás a Habsburgok részéről. Erdély azóta is, hogy független lett, nem egyszer került újra a Habsburgok uralma alá, de sose azért, mert a Habsburgok támadó hadjáratot indítottak ellene, hanem mindig erdélyi kezdeményezésre. Fráter György is, Báthory Zsigmond is maga adta át nekik Erdélyt, sőt még az erre vonatkozó tárgyalásokat is mindig Erdélyből kezdeményezték. Hogy lehet tehát az, hogy a Habsburgoknak biztonságuk érdekében még se volt szükségük a felvidéki magyar várak birtokára, Rákóczi Györgynek érdekei pedig feltétlenül megkövetelték, hogy Munkács és Fogaras az övé legyen s hogy emiatt Brandenburgi Katalint be is csapja és hálátlan is legyen iránta? A Habsburg királyok még jogos lépéseket se tettek a felvidéki várak megszerzésére, Rákóczi Györgynek azonban — termé-

szetesen „saját biztonsága érdekében” — feltétlenül szüksége volt arra, hogy elődje özvegyét minden jogos tulajdonából kiforgassa.

Még gyöngébbé válik Szilágyi érve, ha azt is megfontoljuk, hogy Bocskayt és Bethlent kivéve, soha erdélyi fejedelemnek se voltak birtokában a keletmagyarországi várak. Ellenben, ha Szilágyi érvét Rákóczinak Bethlen özvegyével való gyalázatos elbánásának védelmére elfogadjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy a bécsi és nikolsburgi béke után és ellenére a Habsburgoknak is joguk lett volna saját biztonságuk érdekében azonnal visszaszerezni Bocskaytól, illetőleg Bethlentől a nekik átengedett hét megyét, mihelyt nekik erre alkalom kínálkozott. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy e megyék és a területükön fekvő várak birtokára nekik — ha az erdélyi fejedelmektől és saját alattvalóiktól nyugodtan akartak aludni — feltétlenül szükségük volt. Ha Rákóczinak — azért, mert biztonsága érdekében szüksége volt rá — szabad volt akár álnokul, akár erőszakkal elvennie Brandenburgi Katalintól azt, ami már az övé volt, akkor ugyan e címen ugyanez a magyar királynak is szabad volt annak ellenére is, hogy a hét megyét a bécsi, illetőleg a nikolsburgi és linzi béke halálukig az erdélyi fejedelmeknek adta.

Hogy lehet, hogy a Habsburg királyok ezt nemcsak meg nem tették, hanem még csak eszükbe se jutott soha, hogy erre is lehetne gondolni? Ők csak attól féltek, hogy ezt a hét megyét Bocskay, Bethlen, Rákóczi György halála után se kapják majd vissza. (Láttuk, hogy Bethlen már életében el is követett ez irányban mindent.) Nekik csak az jutott eszükbe, hogy protestáns partnerük megszegi majd a szerződést, de az, hogy biztonságuk érdekében ők szegjék meg, arra még mint lehetőségre se gondoltak. Még inkább: hogy lehet az, hogy a magyar közvélemény mégis úgy tudja, hogy a Habsburgok voltak azok, akik sose tartották meg a magyar törvényt és rája adott szavukat és hogy a Bocskayak, Bethlenek és Rákócziak voltak azok, akik ezt mindig megtartották s erre a Habsburgokat is rákényszerítették? Pedig hát ha nekik is olyan észjárásuk és olyan erkölcseik lettek volna, mint Bocskainak, Bethlennek vagy Rákóczi Györgynek, sőt akár csak mint Szilágyinak, a magyar történetírás kálvinista „atyjának”, akkor csakugyan minden törvényt szabadon megszeghettek volna s velük egyforma erkölcsi színvonalra süllyedve és eszközöket használva fel, a magyar „szabadsághősökkel” is sokkal jobban és eredményesebben elbánhattak volna.

Szilágyi érvei tehát csak arra jók, hogy felhívják a figyelmünket arra, hogy a mi protestáns nemzeti hőseinkkel szemben milyen erkölcsi magaslaton álltak a katolikus Habsburgok; hogy milyen nagy hasznunk volt nekünk abból, hogy a mi bécsi királyaink nemcsak „a menynyei papnak” szoktak gyónni, mint protestáns szabadsághőseink és hogy milyen tragédia lett volna nemzetünkre, ha szabadságharcaink sikerrel jártak volna, s a Habsburgok helyett Gusztáv Adolfokat, Nagy Frigyeseket és Hitlereket kaptunk volna a nyakunkra, akiknek olyan (vagy még amolyanabb) észjárása lett volna, mint Szilágyi Sándornak, s azt tartották volna, hogy ha biztonságukról van szó (például a megbízhatatlan magyarok ellen), akkor minden szabad, sőt kötelesség. Csak arra kell vigyázni, hogy akciójuk épp oly eredményes legyen, mint Rákóczi György kibabrálása Brandenburgi Katalinnal. Mivel pedig hasonló kibabrálások csak akkor sikerülnek, ha gátlástalan, erőszakos, sőt kíméletlen az ember, a magyar nemzettel is így kell bánni, nem pedig úgy, mint a mindig fél rendszabályokat alkalmazó s ezért mindenben kudarcot valló „tehetségtelen” Habsburgok.

*

Meg kell végül még mondanunk azt is, hogy ha Szilágyinak igaza volna, Rákóczit még akkor se lehetne tisztára mosni. Ő ugyanis nemcsak a tényleg fontos Munkács és Fogaras megszerzésében volt kapzsi és használt meg nem engedhető eszközöket, hanem másokkal,

például Bethlen Istvánnal, a Gábor öccsével, szemben is, akit helyette és előtte fejedelemmé választottak és aki először önként engedte át neki a fejedelemséget, később pedig Rákóczi György kényszerítette rá erre.

Először a topai egyezményben békültek ki. Ezzel az egyezménnyel kapcsolatban „Erdélyország Történeté"-ben (II. 180.o.) maga Szilágyi is megállapítja Rákóczi bűnét, mikor azt írja, hogy „István úrnak kétségtelenül sok méltó panasza volt Rákóczira. Semmi azok közül, mik a topai egyezkedésben részére biztosítva voltak, nem lőn megtartva. Családját kifosztotta, vejét börtönbe vetette s most Pétert, egyetlen fiát, is semmivé akará tenni".

Lehet-e ennél megbélyegzőbbet Rákócziról megállapítani? Nem valóban azt bizonyítja-e mindez, hogy felháborítóan lelkiismeretlen zsarnok, igazi Tiberius volt?

Bethlen a törökhöz megy elkeseredésében. Az szívesen fogadja, sereget ad melléje, de a szerencse, mint mindig, most is Rákóczinak kedvez. Erre újra kiegyeznek. De Rákóczi vajon megtartotta-e ezt az újabb egyezményt? Hallgassuk meg ebben is Szilágyit (II. 183.o.):

„Rákóczi magán kiegyezését István úrral csak annyiban hajtá végre, hogy az 1637. március elsejei medgyesi országgyűlésen az ellene hozott artikulusokat eltörölte." (Láthatjuk, milyen szolgalelkűek, mennyire nem szabadok voltak az erdélyi országgyűlések azokkal a pozsonyiakkal szemben, melyeket a Habsburgoktól állítólag szolgaságban tartott magyarok tartottak. Erdélyben az országgyűlés „artikulusokat" hoz Bethlen István ellen, ha a fejedelem úgy akarja, utána ugyanezen artikulusokat eltörli, mert most meg a fejedelem már így akarja.)

„Többi ígéreteit, amennyiben a Bethlen Gábor-féle hagyományok visszafizetésére és Zólyomi szabadon bocsátására vonatkoztak, teljesítetlen hagyta."

Szilágyi mindjárt meg is mondja, miért: „Fejedelemsége annyira meg volt szilárdulva, hogy többé versenytársaktól nem tarthatott".

Látjuk tehát, hogy Rákóczi, a szabadsághős, volt szakasztottan olyan, mint amilyennek „hazafias" történetírásunk a Habsburgokat rágalmazza. A szavát csak addig tartja meg, míg félnie kell attól, akinek szavát és aláírását adta, azaz csak addig, míg „fejedelemsége meg nem volt szilárdulva". Mihelyt elég erősnek érzi magát Bethlen Istvánnal szemben, fütyül az aláírására, adott szavára és becsületére, de a szerződő félre is, még akkor is, ha hittestvéréről van szó, sőt az illető annak a Bethlen Gábornak testvére, akit ő dicső szabadsághősnek tart s még végrendeletében is azt mondja, hogy ő nem méltó arra, hogy magát hozzá hasonlítsa.

A legérdekesebb azonban az, hogy ezt az erkölcstelen „fütyülést" a hazafias kálvinista magyar történetíró, aki állítólag az egész magyar történetírásnak is atyja, a legtermészetesebb dolognak tartja. Az ember nem tudja, mit gondoljon. Ha ilyesmi (illetőleg ilyesminek egy századrésze) egy Habsburgban megbocsáthatatlan bűn, egy Rákócziban pedig természetes, mi az oka, hogy az utóbbi mégis nemzeti ideál, az előbbieket gyűlölni pedig nemzeti kötelesség.

Az is jellemző, hogy Szilágyi a Brandenburgi Katalinnal való hitvány eljárást azon a címen bocsátja meg Rákóczinak, mert uralma Erdélyben akkor még nem volt megszilárdulva, s így biztonságáért aggódni kellett. A Bethlen Istvánnal szemben követett hasonló hitvány eljárást pedig azon a címen bocsátja meg, mert akkor már uralma megszilárdult, s így nem kellett már miatta aggódnia.

Zólyomi Dávid Bethlen István veje volt, dúsgazdag fiatalember s természetesen kálvinista. Eleinte Rákóczi György legkedvesebb embere volt, aki iránt Rákóczi egyébként is minden erdélyi ember között a legnagyobb hálára volt kötelezve, Zólyomi ugyanis annak ellenére, hogy Rákóczi ellenfele neki apósa volt, mégis Rákóczit támogatta a fejedelemség megszerzésében s mivel gazdag és eleven, hetyke fiatalember volt, korteskedésével is igen sokat használt Rákóczinak. Hetykeségével azonban együtt járt, hogy nem fért a bőrébe és Rákóczi sikere után szeretett eldicsekedni azzal, hogy Rákóczi neki köszöni a fejedelemségét. Ez Rákóczi gőgjét nagyon bántotta.

Állítólag — lehet, hogy igaz, lehet, hogy csak Rákóczi besúgói találták ki — azt is mondta, hogy ahogyan meg tudta választatni, épp úgy meg is tudná buktatni. Nem fontos, hogy igaz-e ez vagy nem, hiszen egy elkényeztetett, elbizakodott fiatalembernek meggondolatlan, talán éppen borközi beszédje, úgyse fontos dolog. Lehet, hogy másnap már maga se tudta volna megmondani, hogy mondta-e ezt is vagy nem.

Az is igaz, hogy mivel abban az időben Wallenstein dicsőségével volt tele a világ s nyugtalan, kalandvágyó emberek, protestánsok is, hiszen ilyeneknél nem sokat számít a vallás, Wallenstein pedig soha nem volt nagy katolikus — még idegenből is seregestül siettek zászlai alá dicsőséget szerezni, Zólyomi fiatal fejében is felmerült a gondolat, hogy neki is jó lenne Wallenstein seregében hírt-nevet szerezni. De ez csak vágy volt még, nem pedig tett s kérdés, hogy mint vágy is mennyire volt komoly. Ha tett lett volna belőle, akkor is joggal feltehetjük, hogy előbb kikérte volna a fejedelem véleményét és engedélyét.

De még ha Zólyomi tényleg Wallenstein seregébe állt volna s ezt Rákóczi tudta és engedélye nélkül tette volna, ha valakinek, ezt éppen Rákóczinak kellett volna könnyen megbocsátania, mert hiszen ő se kérte ki királya engedélyét, mikor az erdélyi fejedelemségre pályázott, annál kevésbé akkor, mikor már megválasztották, hogy elfogadhatja-e. Aztán Zólyomi annál inkább számíthatott volna a bocsánatára, mert hiszen láttuk, milyen nagy szolgálatokat tett Rákóczinak. Lám, a Habsburgok milyen könnyen megbocsátottak Forgách püspöknek is, Gyulafy Lászlónak is és társaiknak is, hogy tőlük engedély nélkül erdélyi szolgálatba távoztak, a Bercsényi fiúkra pedig egyáltalában nem is nehezteltek érte. Látni fogjuk, hogy Zrínyi, a költő is egyidőben kedvetlensége miatt azzal a tervvel foglalkozott, hogy idegen szolgálatba áll (nem rajta múlott, hogy nem történt meg). Mégse haragudott meg rá érte Lipót, pedig ő — legalább is a komoly Arany János szerint — „büszke Bécsnek rettenetes császára” volt.

Rákóczi György egészen más ember volt. Az ő fejedelmi gőgjét bántotta, hogy olyan alattvalója is van, aki iránt ő le van kötelezve s aki ezzel ráadásul még néha dicsekszik is, s ezért elhatározta, hogy felhasználja a jó alkalmat és Zólyomit ártalmatlanná teszi. Igaz, hogy Zólyomi ártalmas eddig se volt rá, annál kevésbé veszélyes, de az ő tekintélyére még az alattvaló szerénytelenségét is veszélyesnek tartotta. A főok azonban mégis Zólyomi nagy vagyona volt. A hűtlenség büntetése ugyanis mindig vagyonelkobzással is járt.

Még Szilágyi is elismeri, hogy nem volt olyan erdélyi törvény, melynek alapján Zólyomi ellen el lehetett volna járni, mert hiszen a hűtlenség bűnét nem követte el. Ő nem ajánlotta fel levélben szolgálatait egy idegen, királyával ellenséges királynak, mint később Rákóczi Ferenc a francia királynak, s vele szemben erre nem volt letagadhatatlan bizonyíték, mint Rákóczi Ferenccel szemben maga a megírt eredeti levél és Longueval vallomása, akivel Rákóczi magát a levelet is íratta. S a mi „hazafiságunk” mégis milyen „önkénynek” tartja Rákóczi elfogatását!

Maga Szilágyi írja, hogy ilyenkor, mikor törvényes alap nem volt a fellépésre, Rákóczi György szokása az volt, hogy mielőtt fellépett, gondoskodott róla, hogy előbb legyen tör-

vény. Könnyű volt neki, hisz láttuk, hogy az országgyűlés úgy hozta vagy törölte el az „artikulusokat", ahogyan ő akarta. Aztán az újonnan meghozott törvény alapján a „szabad" Erdély szolga-országgyűlése Zólyomit fej- és jószágvesztésre ítélte.

Míg ez meg nem történt, Rákóczi ravaszul eltitkolta Zólyomi előtt, hogy mi készül ellene. Annyira ment az álnokságban és képmutatásban (micsoda mások, mennyivel önérzetesebbek voltak ezzel szemben az egyébként annyira alázatos Ferdinándok!), hogy nyájaskodott vele, hízelgett neki (csak nem a bibliából tanulta?), főispánná nevezte ki, hogy közben gyanút ne fogjon, és ki ne csússzon kezei közül. Aztán szava megszegésével, perfidül elfogatta. (Jellemző Rákóczira, hogy felkelése alatt legnagyobb győzelmét, a rakamazit, fegyverszünet alatt, tehát szintén szerződésszegéssel nyerte meg Eszterházy ellen.)

Rákóczi aztán a halálbüntetést — mint ez olyan jóságos, keresztény fejedelemhez illik, mint amilyen ő volt — nagy kegyesen elengedte Zólyominak, de a vagyonát természetesen elkobozta. A vérre egyébként se szomjazott, csak a vagyonra, de egyébként se volt tanácsos még olyasmi miatt is meggyűlöltetni magát az erdélyiekkel, amiből nem volt megfogható haszna. Eszterházynak már úgyis olyan értesülései voltak róla Erdélyből, hogy ezer ellenségére jut egy barátja (1637. jún. 16-i levele Kornis Zsigmondhoz, közölve Szilágyi: Rákóczi György, 304.o.). De hogy nemcsak a vagyon kellett Rákóczi Györgynek, hanem a bosszút is lihegte Zólyomi ellen, mutatja, hogy elfogatásakor még nem merte vasra veretni, útközben azonban, hogy a börtönbe szállították, már ezt is megtehette vele, s bár később ismételten is közbenjártak nála érette, a börtönben hagyta meghalni a szerencsétlen, jobb sorsra érdemes ifjút.

Hogy Kuun Kocsárdot szintén egy meggondolatlan, ellene irányuló szóért fosztotta meg vagyonától, már említettük. Úgyszintén azt is, hogy uralma alatt nemcsak Kuun Kocsárd jutott erre a sorsra.

Érdekes a megemlítésre az is, mert önzés mellett álnokságra és ravaszságra, ezekre az annyira nem magyar tulajdonságokra is mutat, hogy mikor kisebbik fiát, Zsigmondot, a székelyek főkapitányává akarta tenni, ő is olyanforma álnoksággal járt el, mint Horthy, mikor „kormányzóhelyettest" csinált a fiából. Zsigmond kinevezése tisztán atyjától függött, de mégse nevezte ki, hanem hogy ő maga önzetlennek lássék, fiára pedig annál megtiszteltetőbb legyen a dolog, kerülő utakon — értett ezekhez is — először gondoskodott róla, hogy ezt az óhaját azok, akikre e tekintetben szüksége volt, megtudják, és arról is, hogy mit szeretne, ha ez ügyben tennének.

Elég az hozzá, hogy egyszer csak megjelent előtte három nagytekintélyű erdélyi főúr: Kornis Zsigmond, Kemény János és Kassai István (tehát még arra is gondja volt, hogy egy katolikus is legyen közöttük) és nagy tisztelettel felhívták őnagysága figyelmét, hogy Zsigmond fia immár emberré cseperedett és az egész ország egyhangú kívánsága, hogy valami előkelő állást kapjon. Mély alázattal kérik tehát a fejedelem őnagyságát, teljesítse az ország óhaját és nevezze ki a székelyek főkapitányává. (Még ennél is tekintélyesebb állás csak egy volt Erdélyben, a váradi kapitányság. Ezt a fejedelem már régebben biztosította a Rákóczi családnak. Ebben akkor már bent ült a nagyobbik fia.)

A fejedelem aztán természetesen teljesítette az ország „egyhangú" óhaját, s így tette a székelyek főkapitányává a fiát. (Horthy is előbb törvényt hozatott a kormányzóhelyettesi tisztség felállításáról — mely logikai képtelenség volt, mert hiszen már maga a kormányzó is helyettes, az uralkodásban ideiglenesen akadályozott király helyettese — aztán „szerénységből" nem élt jelölő jogával, noha gondoskodott róla, hogy a törvényben ez megillesse. Természetesen nem azért nem élt e jogával, mintha nem a fiát akarta volna, de nem illett, hogy ő maga jelölje a saját fiát. Ezért úgy tett, mintha a nemzet akaratát nem akarta volna

semmiben se befolyásolni, hanem azt akarná, hogy az egészen szabadon (!) nyilatkozhasson meg. Természetesen nemcsak Rákóczi György, hanem Horthy is kálvinista volt, sőt családja még az erdélyi „fészek”-ből is származott: nagybányai Horthy.)

Mivel azonban a székelyek főkapitánya már nem gyerek, Rákóczi Zsigmondnak ettől kezdve külön udvartartást kellett adni, ami pénzbe került. Pénz ugyan Rákócziéknál bőven volt, de hát éppen azért volt olyan bőven, mert nem szerették kiadni. Rákóczi e tekintetben is fényesen gondoskodott a fiáról, de természetesen nem a magáéból: egyszerre három nagy kincstári uradalmat is inscibált neki: a görgényit, mely Kovasóczky birtok volt, de a család magvaszakadtával a kincstárra szállt, aztán a kővári börtönben sínylődő szerencsétlen Zólyomi két szép elkobzott uradalmát: Gyalut és Monostort. Így emelkedett Erdélyországban hatalomban, dicsőségben és vagyonban a Rákóczi család mindig jobban. Mindezt pedig természetesen nem én találtam ki (a székely főkapitánnyá levés ravasz módját se), hanem a Rákócziak hittestvérének és — mint láttuk — legmegértőbb tisztelőjének, Szilágyi Sándornak, „Rákóczi Zsigmond” című könyvéből vettem (54-55.o.).

Ennél aránylag kevésbé ellenszenves (mert legalább álnokság nem volt benne), amit ugyancsak Szilágyi beszél el „Rákóczi Zsigmond” című művében a 329. oldalon, ti. hogy „Rákóczi Pál (aki, mint említettük, György katolikus vallású öccse volt és a királyi Magyarországon élt, ahonnan maga Rákóczi György is származott) árváit megillető jószágok közül a szerzeményeket erővel ragadta le a fejedelem” (bizonyára azért, mert ők úgyis sokkal szegényebbek voltak, mint Györgyék) és hogy ehhez — sajnos — még a király beleegyezését is sikerült kicsikarnia, mert akkor Bécsben annyira féltek a gazdag és a nyugati protestánsoktól állandóan közbelépésre csábított Rákóczitól, hogy mindent megadtak neki, amit kért, csak hogy hátba ne támadja őket (természetesen mégis megtette). Rákóczi György tehát még a saját testvérének árváit is, akik nála úgyis sokkal szegényebbek voltak, megkárosította. De ez esetben legalább katolikusokat károsított meg, nem pedig a saját hittestvéreit.

Fukarsága és könyörtelensége annyira ment (de ebben Nagy Frigyes se volt különb nála), hogy — mint Szilágyi írja — kancelláriájának egyik tagja írva hagyta, hogy „secretariusainak, deákinak éjjel-nappal annyi munkájok vala és szorgalmaztatások, hogy gyakorta ételeket is alig végezhették csendesen”. (Szilágyi: Rákóczi György, 299.o.) Rákóczi György tehát — Nagy Frigyessel egyezően, de a Habsburgokkal annyira ellentétben — a legjellegzetesebb kapitalista volt e „felekezet” legellenszenvesebb fajtájából (abból, amilyennek őket a marxizmus lefesti), aki alkalmazottait a szó szoros értelmében kizsákmányolta, munkaerejüket kiszipolyozta. Agyondolgoztatta őket éhbérért, s mindig nagyobb munkára hajszolta őket. A Habsburgoknak ezzel szemben az volt a hibájuk, hogy alkalmazottaiknak, tisztviselőiknek, tanácsosaiknak minisztereiknek egyenesen botrányosan jó dolguk volt. Nagy Frigyes és Rákóczi György mindenesetre sokkal okosabb volt mint ők. Még kétségtelenebb azonban az, hogy a Habsburgok viszont sokkal jobb emberek voltak, mint ők. Sőt — úgy látszik — még okosabbak is. Meddig tartott ugyanis a Rákóczi dinasztia uralma s meddig a Habsburg dinasztiáé? Meddig voltak német császárok a Habsburg s meddig a Hohenzollernek? Pedig a Rákócziak is meg a Hohenzollernek is csak egy országon uralkodtak, míg a Habsburgok népek, fajok és vallások tömkelegén. Mi azt hisszük, hogy ez se véletlen volt; hogy ezt is a Habsburgok jósága és a Rákócziak és Hohenzollernek kíméletlensége eredményezte.

Emlékszünk, hogy Rákóczi György, hogy a magyarországi támadásához könnyebben megkapja a porta beleegyezését, azt ígérte, hogy a habsburgi országból majd megszerzendő megyékért (olyan biztos volt a dolgában, hogy már előre ivott a medve bőrére, sőt még a töröknek is előre étvágyat csinált hozzá) szintén fog neki adót fizetni, még pedig évi

20.000 tallért. Mikor aztán csakugyan meg is jöttek az áhított megyék (tehát valóban jó volt a számítás, de ezt tudta is akkor előre mindenki. Nem volt nehéz jól kiszámítani) és a török követelte értük az évi 20.000 tallér adót, világos, hogy Rákóczi nem akart fizetni. Most részben igaza is volt, mert hiszen a török nem adta meg az engedélyét, sőt visszaparancsolta, tehát ő e megyéket nem török segítséggel szerezte. A török azonban a maga részéről szintén mondhatta azt, hogy mégis csak eltűrte Rákóczi vállalkozását s egyébként is ő a török hűbérese volt s így világos, hogy ha nagyobb a hűbér, nagyobb az adó is.

Rákóczi a kérdés ez oldalát nem merte előhozni, csak azzal érvelt, hogy ő a 20.000 tallért tizenhárom vármegye fejében ígérte, de csak hetet sikerült megszereznie. Mivel azonban a török semmiképpen se engedett és a helyzet kezdett veszedelmes lenni (különösen, mert — mint rámutattunk már — a fukar Rákóczi a basák megvesztegetésének a portán elengedhetetlen módszerét se nagyon alkalmazta) a fukar, szívtelen fejedelem a bajokért a bűnbakot szegény konstantinápolyi ügyvivőjében (követ helyett csak ügyvivőt tartott, hogy kevesebbe kerüljön), a neve után bizonyára lutheránus szász Maurer Mihályban kereste és találta meg. Egyszerűen az ő tehetetlenségének s ügyetlenségének tulajdonította, hogy a törököt nem sikerült meggyőzni vagy meghajlítani. Neki kellett volna — írta neki — a töröknek még idejében, mikor ígéretét tette, világosan megmagyaráznia, hogy a 20.000 tallér egyedül csak akkor jár, ha mind a tizenhárom megyét megkapja.

Aztán, mint a pénz rabjai szokták, úgy beleélte magát Rákóczi ebbe a rögeszmébe, hogy minden baj forrását mindig jobban szegény Maurerben kereste, mind erőszakosabb, mind kegyetlenebb lett hozzá, úgyhogy végre dühöngő urának fenyegetéseitől, a miatta való állandó rettegéstől idegzete végleg felmondta a szolgálatot: halálba menekült: főbe lőtte magát. Így kellett bűnhődnie annak, aki Rákóczi Györgynek kárt okozott, illetőleg rá lehetett fogni, hogy ő okozta a kárt. (Szalay: Magyarország története, V. 8.o.)

A közölteken kívül és a számtalan közül még két jellemző esetet hozunk fel Rákóczi Györgynek a szó szoros értelmében piszkos és a becstelenség határait már nem is súroló, hanem bőségesen meg is haladó anyagiasságára. Az egyik Bethlen Gábor síremlékével, a másik a gyulafehérvári (később nagyenyedi) kollégiumra hagyott pénzével kapcsolatos.

A nagyenyedi kollégium pénzének szégyenletes igénybevétele

Bethlen István, a boldogult fejedelem unokaöccse, mikor Rákóczi Györggyel végre szakított és Erdélyből a török oltalma alá menekült, egy kiáltványban hozta ország-világ tudomására, hogy Rákóczi György kölcsönkérte tőle és elköltötte azt a 20.000 forintot, melyet fejedelmi bátyja a gyulafehérvári kollégium alapítására hagyott (Bethlen ideszánta a kollégiumot, nem Nagyenyedre). Szilágyi azt írja, hogy ezt az esetet Rákóczi György ellenségei túlságosan kihasználták a szabadsághős befeketítésére, de igazságtalanul, mert ő ezt a pénzt, a kollégiumnak megtérítette.

Sajnos, Szilágyi itt felekezeti „hőse" kedvéért, megint megsérti a történelmi tárgyilagosságot, sőt botrányosan megbocsátó és igazságtalanul elnéző. Nem kell ahhoz Rákóczi György „ellenségének" lenni, hogy valaki emiatt felháborodhasson és Rákóczi Györgyre követ vethessen. Ezt egyszerűen a történelmi tárgyilagosság, az igazságszeretet és az a minden történetíróra kötelező megvetés kívánja, mellyel az emberi elvetemültséggel szemben viseltetni tartozik.

Még azt se lehet menteni, hogy Rákóczi ezt az összeget Bethlen Istvántól „kölcsön" kérte. Először, mert — noha akkor igen jóban voltak egymással — Rákóczi fejedelem lévén, ezt a „kölcsönt" bajosan lehetett tőle megtagadni. Nem volt tehát ez önkéntes kölcsön, hanem szükségképpen bizonyos kényszer jellegével bírt. Másodszor azért se lehetett tulajdonképpeni kölcsön, mert hiszen Rákóczi György akkor is már rendkívül pénzes ember volt, akinek éppen elég pénze volt — készpénzben is Patakon, kölcsönre tehát éppen nem szorult rá. Ez a kérelem részéről csak pénzvágy, kapzsiság volt. Ha még olyan ember is a más pénzét kéri kölcsön, akinek százezrek hevernek kihasználatlanul a kincseskamráiban, akkor csak a már egészen beteges és minden ember szemében visszataszító „auri sacra fames"-re, az aranynak átkozott, szentségtelen éhségére, mely itt már nem is ésszerű, hanem oktalan állati szenvedély, gondolhatunk. A dolog visszataszító voltát növeli még, hogy jótékony céltól, mégpedig Rákóczi György lelkéhez is közel álló, neki is kedves „kegyes" céltól, a kálvinista felekezettől, tehát „Isten tisztességétől" vonta el ezt a „kölcsön" vett pénzt. (De hát éppen azért vette „kölcsön" a pénzt jótékony alaptól, mert ha magánember pénze lett volna, az nem hagyja a magáét, hanem kinyitotta volna miatta a száját. A közpénz azonban senkinek se fájt annyira — bár egyébként mindenki igen nagy kálvinista volt — hogy miatta érdemesnek tartotta volna a fejedelmet ellenségévé tenni.) Lám, Bethlen István is csak akkor hozta nyilvánosságra a dolgot, mikor már elmenekült Erdélyből.

Rákóczi György „megtérítette" ezt a pénzt, hűt le bennünket Szilágyi, aki azt hiszi, hogy ezzel minden el is van intézve s csak a rosszakarat kereshet Rákócziban ennek ellenére is hibát. „Megtérítette"?, kérdezzük. De hiszen a kölcsönkért pénzt nem megtéríteni, hanem visszaadni szokás. Megtéríteni csak annak kell a pénzt, aki eltulajdonította. Az illető ezzel az anyagi kárt jóváteszi ugyan, de a bűnt nem teszi vele meg nem történtté, se a már beszennyezett becsületet tisztává.

Aztán mikor és miért „térítette meg"? — hangzik második kérdésünk. Csak azért és csak akkor, mikor már erre egyenesen rá volt kényszerítve; mikor Bethlen István már világgá kiáltotta és ország-világra szóló botrány és szégyen lett belőle; akkor, mikor már a

legutolsó uzsorásnak is meg kellett volna már térítenie a kárt, ha nem akart örökre erkölcsi hullává lenni. Egy tényleges fejedelem pedig csak nem lehet már halála előtt tíz évvel erkölcsi hulla?!

Az tehát, hogy Rákóczi György a pénzt végül is „megtérítette", a jelzett körülmények között magától értetődő s ezért, mint Rákóczi érdeméről, nem lehet beszélni. Igenis, lehet és kell is azonban arról beszélni, hogy a kölcsön vett pénzt csak akkor „térítette meg", mikor erre már rá volt kényszerítve. Csak ekkor volt képes Rákóczi György legyőzni magában a pénzéhséget. A másének jogtalan eltulajdonítását addig nem volt képes jóvátenni, míg erre kívülről nem kapott kényszerítő lökést: ország-világ felháborodását (katolikusok és protestánsok között egyaránt) és a nyilvános és végleges becsületvesztés bélyegét. Pedig hát kell-e ennél nagyobb szegénységi bizonyítvány?

Ne feledjük továbbá azt se, hogy a pénznek a használata is pénzt jelent, kivált olyan korban, melyben oly ritka volt a pénz s azért az emberek akkora kamatokat fizettek érte törvényesen, hogy korunkban még uzsorának is sok volna. Vajon ezeket az uzsorakamatokat is megtérítette-e Rákóczi György? Európa leggazdagabb uralkodója éveken át ingyen használja annak a felekezetnek a pénzét, melynek érdekei előmozdítására állítólag (sőt kétségtelenül a valóságban is) egész élete főeszménye volt. A baj csak az volt, hogy sajnos, Rákóczi Györgynek nemcsak főeszménye, hanem főbűne is volt, s ez a pénzgyűjtés szenvedélye volt s mint láthatjuk, ez még annál is sokkal erősebb gyökerekkel kapaszkodott lelkébe, mint imádott felekezetének szolgálata. Hogy mellesleg az erdélyi kálvinista kultúrának is nagyon ártott vele, mert hosszú éveken át hátravetette a kollégium felállításának és működése megkezdésének lehetőségét, azt ne is említsük.

Ezt mondanánk akkor, ha igaz lenne, amit Szilágyi mond, tehát Rákóczi visszatérítette volna a kollégium pénzét. Szilágyinak Rákóczival való megelégedettségét azonban annál inkább furcsállnunk kell, mert még ez sem igaz. Az igazság az, hogy Rákóczi György a tőle „kölcsön" vett pénz fejében csak fizetett a kollégiumnak, hogy ezzel befogja a világ szemét, de vissza nem fizette tartozását még azután az ország-világra szóló szégyen után se, mely Bethlen István leleplezésével érte. Még az a nagy megszégyenítés is csak arra volt neki elég indító ok, hogy fizessen, de arra már nem, hogy meg is fizessen. S lám, Szilágyi jóságos felekezeti összetartása és lángoló „hazafias" érzelmei ebben az esetben se tudták felfedezni a két dolog közt lévő nagy különbséget.

Deák Farkas „Béldi Pál" című művében olvasom a következőket (62.o.): „Bethlen fejedelem — írja Professzor Csengeri 1669. szept. 23-án Béldihez intézett levelében — hagyott volna az kollégyomnak 20.000 forintot, de az öreg Rákóczi fejedelem a Bethlen Istvánnal való vonakodásának alkalmatosságával mint az kollégyiomtól felvett kölcsön summát elköltötte volt; azután együnnen is, másunnan is az kollégyomot apró donációkkal contentálta."

Tehát Rákóczi György még leleplezése után is csak apránként és késedelemmel fizetett, de akkor se készpénzzel, mint kötelessége lett volna, hanem csak apró birtokadományokkal. Pedig — uramfia! — micsoda különbség volt akkor a pénz meg a jószág között, természetesen a készpénz javára! De különösen a „kollégyomnak" mennyivel jobban kellett volna a pénz, mint a jószág. A zsebébe, illetőleg a pataki kincseszsákokba tehát Rákóczi még akkor se nyúlt bele, mikor már a becsületéről volt szó, hanem csak abból, amit Erdélyben az ismertetett birtokelkobzásokkal összeharácsolt s melyből fiai oly bőségesen részesültek, adogatott egy-egy cseppet néha-néha becsületbeli kötelessége törlesztésére a „kollégyomnak" is. De hogy annyit azért ekkor sem, mint amennyi járt volna, az „Professzor Csengery" idézett leveléből túlságosan is jól látható.

De más forrásból is kétségtelenül tudjuk ezt bizonyítani. Deák Farkas „Béldi Pál” c. művének 70. oldalán a következőket olvasom: „Kamuthi Farkas — írja Béldinek Dálnoki Gergely 1669. szept. 27-én kelt jelentésében — a fejedelem, I. Rákóczi György, személye ellen szólott gyalázatos szót (vajon nem érdemelte-e meg Rákóczi György ezt a „gyalázatos” szót?), ki miatt az országból kimenvén (tehát mégis menekülnie kellett miatta a „szabad” Erdélyből) evocáltatott, a director per notam megsententiázta (tehát a hazátlanná válás nem volt elég büntetés a szabad szájú és a hitványságot szó nélkül tűrni nem tudó magyar számára). Így lett a két Orbó és Gyógy fiscalitas (kincstári jószág).”

Látjuk tehát, hogy mily gyakori volt az akkori Erdélyben, hogy hol ez, hol az a nemes „gyalázatos szót” mondott a fejedelemre, amit a tapasztaltak után nem is csodálhatunk. De látjuk azt is, hogy Rákóczi besúgói ezt azonnal jelentették, ezért menekülnie is kellett az illetőnek Erdélyből még akkor is, ha a legősibb ottani család sarja volt (ilyen sorsa nem volt a magyarnak — a protestáns magyarnak se — a habsburgi Magyarországon, pedig ott minden második szava királygyalázás volt mindenkinek), ősi vagyona pedig fiscalitas lett. Mivel pedig a fiscus (az államkincstár), mint láttuk, Rákóczi Györggyel volt azonos, az elkobzott vagyon Rákóczi kincseskamráiba vándorolt vagy az ő adósságainak törlesztésére szolgált.

„Ezt a két birtokot azután — folytatja a jelentés — a fejedelem 4000 forintban az kollégyomnak donálta.” Látjuk, hogy a másik történetíró, Deák Farkas, is milyen finoman fejezi ki magát. Az olvasó azt hiheti, hogy Rákóczitól ez a 4000 forint adomány volt. Csak így kapta meg tehát a kollégyom a pénzét, illetőleg a 20.000 forintjából csak 4000-et. De hogy aztán ez a két birtok csakugyan megért-e akár csak 4000 forintot is, az megint más kérdés. Annyi egészen bizonyos, hogy a zsugori Rákóczi György, akinek oly nagy terhére volt ez a fizetés, kevesebbre semmiképpen se becsülte ezeket a birtokokat, mint amennyit értek. Ebben — egész bizonyos — még Szilágyi is egyetért velünk. De, hogy többre nem becsülte-e őket mint amit értek, az azok számára, akik Rákóczi Györgyöt ismerik, már semmiképpen se lehet bizonyos.

Látjuk azonban, hogy a kollégyomnak még erre a nyomorult 4000 forintra is várnia kellett mindaddig, míg a szerencsétlen Kamuthi Farkas kiejtette azt a „gyalázatos” szót, ami miatt Rákóczi a birtokait elkoboztatta. Hogy a még hiányzó 16.000 forint adósság letörlesztésére is hoztak-e újabb nóta-perek Rákóczi Györgynek újabb birtokokat újabb kiejtett „gyalázatos szók” miatt és ha hoztak, meddig kellett rájuk várnia a kollégyomnak, arról nem szól a krónika.

De halljuk a 4000 forint folytatását, mert még annak sincs vége:

„Időközben Serédi István uram II. Rákóczi Györgytől nova donatiót kért e birtokra és ezt meg is nyerte és bírta haláláig. A kollégyom semmit se tehetett. Serédi halálával azonban a kollégyom elfoglalta a birtokokat.”

Látjuk tehát, hogy a nagy Rákóczi Györgynek a fia, az, aki elvesztette az apja szerezte országot s a tőle gyűjtött kincseknek is tekintélyes részét, szintén nagy rabja volt a pénznek s ő se igen nézte, hogy tisztes, vagy tisztességtelen úton lehet-e szerezni. Ő még azt a kis 4000 forint értékű jószágot is visszavette a kollégyomtól, amit az apja nagy nehezen végre neki adott s a kollégyom ez ellen természetesen „semmit sem tehetett”. II. Rákóczi György úgy tett tehát, mintha apja ezeket a jószágokat ingyen adta volna a kollégiumnak, nem pedig kutyakötelességből és mintha vissza lehetne venni akár csak azt is, amit már egyszer másnak adtunk, még ha ingyen ajándékoztuk volna is. Pedig hát látjuk majd, hogy ami a kálvinista buzgalmat illeti, II. Rákóczi György se maradt semmiben se „nagy” apja mögött.

Képzelhetjük, milyen sorsa lehetett a Rákócziak Erdélyében a pápás egyház vagyonának, ha még a kálvinista kegyes adományoknak is csak ilyen sorsa volt. De — szerencsére — katolikus egyházi vagyon akkor már Erdélyben nem is volt, mert ami volt, azt már rég elérte sorsa. Így aztán azért rabolták még a protestáns vagyont is a bibliaolvasó fejedelmek, mert más rabolnivaló már nem is volt.

De vajon a királyi Magyarországon, ott, ahol a protestantizmus állítólag olyan kegyetlen elnyomásban részesült, vajon történtek-e ilyen dolgok a protestánsok vagyonával? Bajosan, mert ha ezt a Habsburgok megpróbálták volna, egész Európa visszhangzott volna a megbotránkozástól és a tiltakozástól, nálunk pedig ma is minden iskolásgyerek tudna róla még akkor is, ha szerzetesiskolák növendéke. Ilyesmiről azonban nálunk nem tud senki.

„A kollégyom — olvassuk — semmit se tehetett." No hát, ha a Habsburgok elnyomása alatt „sínylődő" Magyarországon történt volna ilyesmi egy kálvinista kollégium pénzével, akkor ugyancsak tehetett és tett volna ellene az a kollégium. Magyarországon ugyanis a német „elnyomás" alatt nem a bécsi király szavazógépei és alázatos mamelukjai voltak az országgyűlések, hanem olyan szabad, sőt egyenesen forradalmi és féktelen testületek, melyek — láttuk — szemébe vágták királyunknak — még ha az a király a szentséges római császár volt is egyszemélyben — hogy nekik nádorra szükségük van, de királyra nem, és ha nem orvosolja azonnal felekezeti és egyéb sérelmeiket, azonnal faképnél hagynak királyt, császárt és országgyűlést egyaránt.

Igaz, hogy Erdélyben is odamondták a fejedelemnek, hogy ők könnyen találnak majd másik fejedelmet, de a fejedelem majd bajosan talál magának másik országot, ámde ez a fejedelem, akinek ezt szemébe mondták, Erdélyben is épp úgy katolikus volt, sőt épp úgy jezsuitáknál nevelt, mint a bécsi király s éppen ezért lehetett neki büntetlenül odamondogatni még akkor is, ha Erdélyben volt fejedelem, nem pedig Bécsben. A kálvinista Bethleneknek, Rákócziaknak, sőt még az egyébként tehetetlen Apaffinak azonban épp úgy nem lehetett odamondogatni Erdélyben, mint ahogyan nem lehetett ugyanezt megtenni a protestáns Erzsébetekkel Angliában, a hitehagyott protestáns Katalinokkal Oroszországban, a Gusztáv Adolfokkal Svédországban, vagy a Nagy Frigyesekkel Poroszországban. Ezeknek még a nyakas magyarok is csak hízelegni tudtak és hajbókolni előttük. Ezért aztán „a szabad" Erdélyben a szegény kálvinista kollégyom se „tehetett semmit", mikor kirabolták.

De a Habsburgok Magyarországában a Kuun Kocsárdoknak és Kamuthi Farkasoknak se kellett mindjárt földönfutó hazátlanokként menekülniük, ha néha-néha kinyitották a szájukat, hiszen ott ők mást se tettek, mint reggeltől estig a „német" királyt (és minden pereputtyát) gyalázták, még se lett semmi bajuk miatta. Még az én katolikus s ráadásul sváb nevű édesapám se csinált mást, mint reggeltől estig a „hóhércsaládot" szidta, még pedig torkaszakadtából és bizony volt úgy, hogy egy óra alatt tízszer is, még se lett soha semmi baja miatta. Pedig, miközben e hanggyakorlatokat végezte, Ferenc József képében ez a hóhércsalád uralkodott Magyarországon. Neki azonban nem voltak olyan megbízható kémei, mint Rákóczi Györgynek a Kuun Kocsárdok és Kamuthi Farkasok mellett. Vagy talán az volt az ok, hogy ő nem félt annyira a magyar alattvalóitól, mint a Rákócziak? Arra ugyanis nem gondolhatunk, hogy Ferenc József idejében azért nem voltak feljelentők, mert őt mindenki, tehát azok is gyűlölték, akik „a gyalázatos szót" hallották. Annál jobban ugyanis semmiképpen se gyűlölhették, mint az erdélyi öreg Rákóczi Györgyöt gyűlölték. Őt egy erdélyi se szerette, még a kálvinisták se, ellenben például a szintén Vikár Béla Somogy megyei népdalgyűjteményében találunk ilyen népdalt: „Ferenc József édesapám, felesége édesanyám..." (A kommunizmus alatt úgy segítettek rajta, hogy így énekelték: Kossuth Lajos édesapám, felesége édesanyám. De „hazafiasak" voltak!) Ezt a népdalt is mindnyájan ismerjük:

Ferenc Jóska kiállott a kapuba,
Épp arra megy egy regement regruta.
Ferenc Jóska nagyot köp a markába,
Visszagondol komisz baka korára.

Ez se éppen Ferenc József gyűlöletére vall hazánkban.

Illésházy István az 1600. utáni években nemcsak egy „gyalázatos szót" szólt a királya ellen, hanem sok sértő szaván kívül egyenesen ki is dobta az országgyűlésről annak a Modor városának követeit, akiket maga a magyar király hívott oda. Ugyanez az Illésházy a vagyonát is épp úgy uzsoráskodással szerezte, mint Rákóczi György. Volt is neki majdnem annyi, mint Rákóczinak. A közpénzekkel se számolt el. Mégis, mikor a királlyal összeakaszkodott, úgy megvédte és úgy meg tudta védeni a „nemzet" őt is, a vagyonát is a király jogos büntetése ellenében, hogy nemcsak hazajöhetett a bujdosásból és vagyonát is visszakapta, hanem utána egyenesen ő lett az ország nádora, tehát a király helyettese. Ez volt aztán az elnyomás!

Rudolf nem egy kálvinista kollégium vagyonát költötte el, hanem csak azt tette meg, hogy egy szabad királyi városban, Kassán, mint a város kegyura, egy, a katolikusoktól épített templomot adott vissza a katolikusoknak akkor, mikor ezeknek abban a városban egyetlenegy templomuk se lehetett már. Még ezt is csak azon a címen merte megtenni, mert a magyar országgyűlés volt az, mely Kassára helyezte a földönfutóvá lett egri káptalant. Mégis rá tudta kényszeríteni az ország, hogy még ezt az egy templomot is visszaadja s így a katolikusoknak Kassán továbbra se lehessen egy templomuk se. Vajon rá tudta-e kényszeríteni az erdélyi országgyűlés Rákóczi Györgyöt arra, hogy a nagyenyedi kollégium elköltött pénzét visszaadja, sőt a kollégium ügyeinek kálvinista intézői mertek-e még csak álmukban is gondolni arra, hogy e tekintetben panaszukkal az országgyűléshez forduljanak?

De folytassuk a kollégium pénzének ügyét, mert még mindig nincs vége.

Később — már Rákóczi és — sajnos — a szegény Kamuthinak is halála után — a Kamuthi rokonságnak is sikerült elérnie, hogy az elkobzott örökséget visszakapják. Ezeknek a Kamuthi örökösöknek egyike Béldi Pál volt. Ezért foglalkozik ezzel a dologgal Deák Farkas is Béldi Pál életrajzában. Mivel a kérdéses birtokot az öreg Rákóczi már felhasználta a kollégium elköltött pénzének részleges kárpótlására, azoknak a Kamuthi örökösöknek, akik a birtokokat visszakapták, ki kellett elégíteniük a kollégiumot, azaz visszafizetniük azt a 4000 forintot, melynek fejében az öreg Rákóczi e birtokokat adta.

Hogy fizettek-e s mennyit, nem tudjuk. Deák Farkasnak Béldi életére vonatkozó kutatásaiból annyit megtudtunk, hogy maga Béldi az ő része fejében 500 forintot fizetett, illetőleg hajlandó lett volna fizetni, ha Csengery professzor, a kollégium kurátora, ezt mint nevetségesen keveset, hajlandó lett volna felvenni. Mivel nem volt hajlandó, Béldi, noha a saját fia is a kollégium növendéke volt, olyan dühbe jött miatta (Deák Farkas még azt is hozzáteszi itt, hogy „szokása szerint"), hogy egy olyan durva levélben teremtette le érte a kurátort, hogy nem tette ki az ablakába. Erre aztán — tekintve Béldi nagyúri voltát — a professzor természetesen nem hasonló durván válaszolt, hanem — mint megfélemlített emberek ilyenkor szoktak — „csendes, békítő levéllel" (kelte 1670. január 30.). Hogy hát ne haragudjék, hogy a pénzt nem vette fel, de hát az a pénz nem az övé s ha egyszer már kurátor, ő is felelős a kollégium vagyonáért. Hogy aztán erre kapott-e több pénzt vagy, legalább a már visszautasított 500 forintot mégis felvette-e, arról nem szól a krónika.

Kétségtelen, hogy nemcsak a kollégiumnak, hanem Béldinek is igaza volt, mert neki semmi köze se volt a kollégiumhoz, se öreg Rákóczi György adósságához (vagy sikkasztásához). Hogy 500 forintot ennek ellenére is felajánlott, bizonyára csak azért történt, mert Erdélyben, ha nem is Rákóczi György, de a fia uralkodott. Az ő kegyéből kapta vissza a birtokot, nem nagyon volt tehát tanácsos hetvenkednie, mert könnyen magára vonhatta a fejedelem haragját, aki — mint láthatjuk — szintén volt annyira anyagias, hogy apja becsületbeli kötelességeit megfizetni nem volt hajlandó, sőt ezt még kérni se merte tőle senki.

Hát csak így „térítette meg" — kérem — öreg Rákóczi György a nagyenyedi kálvinista kollégium „kölcsön" vett pénzét. Hogy „kölcsön" vette, már az is megbocsáthatatlan bűn, mert öreg Rákóczi György olyan gazdag volt, hogy neki nem kölcsön vennie, hanem kölcsön adnia kellett volna (ha már örökbe nem adott). Másodszor, ha ez kölcsön volt, akkor kényszerkölcsön volt, mert kétségtelen, hogy Bethlen István nem önként adta. Harmadszor, kamatmentes kölcsön volt, ami újabb felháborító körülmény, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy abban a korban mit jelentett a pénz és milyen drágán adták, ha egyáltalában adták. Negyedszer, a kölcsönt csak akkor „térítette meg", mikor már nyilvánosságra került, hogy elsikkasztotta, európai botrány lett belőle és a megtérítésre már egyenesen rá volt kényszerítve. Ötödször, ekkor is csak apránként, késedelmesen és csak részben térítette meg a kollégium kárát. S ezt az ötszörös bűnt a nagy református Rákóczi egy református kollégium ellen követte el. Ez a hatodik nagy bűne.

Mivel Szilágyi egyik legnagyobb és legtiszteltebb történetírónk, jól láthatjuk az esetből a magyar történetírás „tárgyilagosságát" is. Láttuk ugyanis, hogy ő Rákóczit a kollégium vagyona tekintetében gáncs nélküli lovagnak tartja, akit csak rosszakaratú ellenségei feketítettek be ez üggyel kapcsolatban. Ő természetesnek tartja, hogy a dúsgazdag Rákóczi nem kölcsönt ad, hanem kölcsönt vesz fel; természetesnek tartja, hogy éppen egy jótékony célra hagyott pénzt vesz kölcsön s ezzel a célt, melyre hagyták, egy éppen az ő felekezete céljait szolgáló magasabb iskola felállítását, hátráltatja vagy legalábbis hathatósabb működés kifejtésében akadályozza; természetesnek tartja, hogy eszébe se jut, hogy a pénzt a hagyományozó testvére esetleg nem is önként adja s nem botránkozik azon se, hogy a visszafizetés vagy legalább a törlesztés addig eszébe se jut a fejedelemnek, míg csak nyilvánosságra nem kerül a dolog és országos felháborodás nem kényszeríti arra, hogy fizessen; természetesnek tartja, hogy hőse még ekkor is csak fizet, illetőleg törleszt, de nem megfizet.

Nem. A magyar történetíró, csak azért, mert egy Rákócziról, egy szabadsághősről és egy kálvinistáról van szó, csak egyet lát: azt, hogy Rákóczi a kollégium pénzét „megtérítette", sőt — ahelyett, hogy a maga tárgyilagossága szempontjából végezne ellenőrzést — mindjárt mások elfogultságát is megállapítja, azokét, akik Rákóczit még ennek ellenére is megvádolják és elítélik, és akik szerinte csak Rákóczi rosszakaratú ellenségei lehetnek, tehát a tárgyilagos történetírás csarnokából, mint oda nem való kufárok, kiűzendők.

Szilágyi csak egyszerű kölcsönt lát az ügyben, melyben a kölcsönvevő, mivel a kölcsönt visszafizette, erkölcsi kifogás alá nem eshetik. Nem hajlandó észrevenni, hogy ez kényszerkölcsön volt, sőt még annál is több: egy dúsgazdag ember részéről való oktalan elrablása egy olyan összegnek, mely a magyar kultúrát és egy olyan felekezetet lett volna hivatva szolgálni, melyért egyébként még ez a rideg gazdag ember is rajongott.

Az én logikám még azt se tudja Rákóczinak érdemül beszámítani, hogy ez a rablás csak ideiglenes volt, mert Rákóczi a pénzt visszafizette. Mivel ugyanis vitathatatlan, hogy Rákóczi csak akkor és csak azért fizetett, mikor és mert a közvélemény már rákényszerí-

tette, ennek a fizetésnek semmi erkölcsi értéke nincs. A becsületét akarta menteni és a tekintélyét védte Rákóczi akkor, mikor végre fizetett, tehát ezzel is csak önmagát szolgálta, nem pedig az erkölcsi rendet.

Az eddig mondottakhoz hozzá kell még tennünk azt is, hogy Rákóczi tulajdonképpen nem térítette meg a kollégium kárát, hanem csak a közfelháborodás és a nyilvános vesszőfutás szégyene elkerülésének kényszere alatt hivatalos elismervényt szerzett az erdélyi kálvinista felekezet vezetőitől: Geleitől, Alstädttől és Csulaitól, hogy a kollégiumnak még járó hátralékot hiány nélkül lefizette és így a főiskola minden követelése végleg ki van egyenlítve, hogy ezzel „rágalmazóit" elhallgattassa. Az elismervény kelte 1638. okt. 6.

Szilágyi nagy fölénnyel erre az elismervényre hivatkozik, mikor „ellenségeivel" szemben védelmébe veszi Rákóczi becsületét. Rámutattunk már, mennyire naiv, sőt egyoldalú lenne ez a történetírói fölény akkor is, ha a kollégium kielégítését bizonyító elismervény valót tartalmazott volna. Ezt azonban nagyon is kétségbe lehet vonni, s mivel erről maga Szilágyi is tud, még jobban el kell ámulnunk naivságán, illetőleg „hazafias" és felekezeti érzelmeiből származó elfogultságán.

Neki, mint történetírónak, akinek minden adatát történetírói kritikával kellett volna mérlegelnie, Rákóczi kapzsiságát és erőszakosságát ismerve — hisz idéztük, hogy e tekintetben ő is milyen lesújtó véleményt kénytelen nyilvánítani e „szabadsághősről" — a kollégium ez elismervényét eleve gyanúval kellett volna fogadnia és számításba kellett volna venni azt a lehetőséget, hogy vajon a három kálvinista vezérférfiú, akik Rákóczi alattvalói voltak, s egyébként is egyénileg és felekezetileg is érdekelve voltak abban, hogy Rákóczit magukra ne haragítsák, mert annak sokkal nagyobb kárát látták volna maguk is és kollégiumuk is, mint azzal a pár ezer forinttal, mellyel a kollégium megkárosul, nem adta-e meg a fejedelemnek ezt az elismervényt akkor is, ha nem felelt meg az igazságnak, azaz, ha a kollégium nem kapott teljes kártérítést?

Aki öreg Rákóczi Györgyöt ismeri és így tudja róla, mennyire nem szeretett, sőt e tekintetben megcsontosodott természete miatt még ha talán akart is, mennyire képtelen volt fizetni és aki tudja, hogy e tekintetben mennyire nem lehetett vele senkinek szembeszállni, még ha a mersz meg lett volna is valakiben (ami egyébként egyáltalában nem volt meg senkiben): az egyáltalában nem hatódik meg, ha Rákóczi neki egy szabály szerint aláírt és lepecsételt „Elismervény"-t mutogat, mely azt bizonyítja, hogy most kivételesen meg is fizetett, még pedig mindent megfizetett. Ez elismervény valóságában különösen nem hisz akkor, ha ezt öreg Rákóczi György számára alattvalói állítják ki, s azért, mert vele uruk a megtépázott becsületét akarja helyreállítani, tehát az elismervényre feltétlenül szüksége van. Ki merte volna ilyenkor az elismervényt megtagadni Tiberiusnak? Mivel a későbbi emberek közül alig ismerte valaki Rákóczit annyira, mint Szilágyi Sándor, s ezért, mint láttuk, ő is hangsúlyozza, hogy hőse „nem szeretett fizetni", még ha ezt mindjárt el is intézte azzal, hogy fizetni senki se szeret, mégis csodálkoznunk kell, hogy Rákóczi György elismervénye arról, hogy szokása ellenére most mégis fizetett, annyira „causa finita"-t jelent Szilágyi számára, mintha maga a fenséges Róma lett volna, aki szólt, nem pedig csak öreg Rákóczi Györgynek fejedelmük haragjától rettegő alattvalói.

Még jobban kell azonban csodálkoznunk Szilágyin, ha még azt is tudjuk, ami most következik: Rákóczi György három megbízottját küldte el a kálvinista felekezet és kollégium képviselőihez a kérdéses elismervény tőlük való megszerzésére. E három megbízott egyike Kemény János, a fejedelemnek, mint láttuk már, bizalmasa volt. Ez a Kemény János tudvalevőleg önéletrajzot írt. Ebben az önéletrajzban erre a kérdésre vonatkozólag azt írja,

hogy „ezen összegeket költsönzésnek színe alatt azon öreg úrtól, Bethlen Istvántól, extorqueálván (kicsikarván) semmiképpen meg nem adná. Egyebekkel együtt nála vesztek."

Így „térítette meg" tehát Rákóczi György a kollégium pénzét és ennyit ért a tőle megszerzett és őrzött híres elismervény a kifizetés megtörténtéről azok egyikének állítása szerint, akik az elismervényt neki megszerezték. Látjuk azt is, hogy Kemény se tartotta ezt az összeget „kölcsön"-nek, hanem Bethlen Istvántól kicsikart, kizsarolt pénznek. Az „egyebekkel együtt" való kifejezés pedig azt adja tudtunkra, mennyire nem kivétel volt az ilyesmi öreg Rákóczi Györgynél, a buzgó kálvinista, bibliázó fejedelemnél.

A legelképesztőbb azonban az, hogy mindezt Szilágyi is jól tudja, de nem Rákóczit ítéli el, hanem Keményre haragszik meg miatta s Kemény Rákóczi elleni megmagyarázhatatlan ellenszenvének tulajdonítja ezt az állítását. Ez az ellenszenv Szilágyi felfogása alapján valóban megmagyarázhatatlan. A történetírónak azonban nem szabad olyan ellenszenveket feltennie, melyek megmagyarázhatatlanok. Az az ellentmondás, hogy Kemény elismervényt szerez fejedelme számára, hogy kifizette a tartozását, illetőleg megtérítette azt a kárt, amit okozott, de ugyanakkor ugyanő állapítja meg, hogy egyáltalában nem megmagyarázhatatlan akkor (sőt egyedül csak akkor magyarázható meg), ha feltesszük, sőt Kemény önéletrajza birtokában ezt fel is kell tennünk, hogy Rákóczi György ezt az elismervényt is úgy szerezte meg a kollégium gondnokaitól, ahogyan Bethlen Istvántól az ő bátyja 20.000 forintját is megszerezte, azaz, ha úgy kényszerítette ki. Tehát az az elismervény épp úgy nem tartalmazott igazat, mint ahogyan nem volt igaz az, hogy Bethlen István a 20.000 forintot kölcsön adta, illetőleg önként adta kölcsön. Nem tényleges kifizetést nyugtáztak tehát ott Rákóczi felekezetének képviselői, hanem — bizonyára a fejedelem ígéretei után, hogy mihelyt módjában fog állni, igazságosan kárpótolni fogja a kollégiumot — noha jól tudták, mennyit ér Rákóczi ígérete, és mert kívánsága megtagadásával nem merték magukra haragítani — az igazságnak meg nem felelően nem arról adtak neki írást, hogy a fizetést megígérte, hanem, hogy a fizetés meg is történt. Hogy mertek volna a kollégium gondnokai Rákóczi György fejedelemmel dacolni, mikor az imént láttuk, hogy még Béldi Pálnak se merték megmondani az igazat?

Annyi bizonyos, hogy itt vagy Kemény hazudik, vagy Rákóczi György és elismervénye. Ha tehát egyikre mindenképpen rá kell terítenünk a vizes lepedőt, vajon melyikre terítsük? Úgy nem dönthetjük el a dolgot, hogy „megmagyarázhatatlan", azaz érthetetlen, mert a történetíró azért van, hogy az eseményeket megmagyarázza és érthetővé tegye. Keményt nem hagyhatjuk pácban, mert nem tudunk róla becstelen dolgokat, legalábbis akkorákat nem, mint Rákóczi Györgyről. Logikátlan dolog tehát és egyúttal a történetíróra szégyenletes elfogultság jele, hogy Szilágyi mégis Kemény ellen és Rákóczi mellett dönt, s ha a Kemény elleni igazságtalanságot enyhíti azzal, hogy a dolgot megmagyarázhatatlannak mondja, ezzel csak a maga történetírói tekintélyének és elfogulatlanságának árt.

Legfeljebb azt hozhatná fel mentségére, hogy a magyar hazafiságnak és az ifjúság hazafias idealizmusának ártott volna vele, ha egyik legtiszteltebb nemzeti hősünkről ilyen szégyenletes dolgot megállapított volna. Világos azonban, hogy ez se mentség. Ha Rákóczi György a nemzet hőse, akkor még inkább kötelesség megállapítani róla az igazat és a nemzeti hősök közül kiutasítani, ha ezt a nevet és dicsőséget nem érdemli meg. Nem lehet tűrni, hogy az igazság és a becsület ellenére is lehessenek nemzeti hőseink s minél tovább tűrjük ezt, annál jobban szégyen nemzetünkre. Nem gyalázhatjuk le nemzetünket annyira, hogy attól kelljen félnünk, hogyha igazságosak vagyunk, akkor nem marad nemzeti hősünk. Ezernyi bizonyítékot hoztunk fel már arra, milyen jellemek álltak a tőlünk eddig „nemzetietlen"-nek nevezett politika oldalán. Csak végre kell hajtanunk a jelszót: „Szeresd azt, akit eddig gyűlöltél, s gyűlöld azt, akit eddig szerettél" s mindjárt rendben van min-

den. A nemzeti hősök közt nagytakarítást csinálni és cserét hajtani végre nem szégyen a nemzetre, hanem kötelesség iránta, ha ez a csere és takarítás az igazság és a történelmi tárgyilagosság alapján történik. Nem kell félnünk, hogy a kitessékeltek helyett nem találunk igazi nemzeti hősökre.

De nemcsak lélektani alapon és logikailag, hanem oklevelek alapján is Keménynek kell hinnünk és Rákóczi Györgyre kell követ vetnünk ebben az ügyben. Rákóczi György a tulajdonában lévő elismervény hátára a következő sorokat írta: „Mindennél Bethlen István uram háborgatási között, kiket Isten látott, hogy méltatlanul szenvedtünk, az volt a keservesebb, hogy a mostani erdélyi püspök, Gelei István uram, nem az obligatoriánknak, kit akceptált volt, sem a mi jó lelkiismeretünknek, sem az Isten tisztességében való tökéletességünknek nem hívén abban az állapotban az tracta idején ellenségünkhöz folyamodott volt annak megvételéért."

Fájt tehát az „igazságtalan" megvádolás Rákóczinak s Szilágyi beállításában csakugyan mindenki hajlandó ezt az oly méltatlanul megvádolt, nemeslelkű embert megsajnálni. Pedig hát az igazságtalanság miatt panaszló Rákóczi bűne csupán avval is, amit eddig közöltünk az ügyben, sokszorosan be van már bizonyítva. Ezért azt, aki be van avatva az ügybe, éppen Rákóczi ez önmentegetése erősíti meg legjobban bűnösségében. Gelei „püspök" ugyanis akkor követelte Rákóczin a kollégium elsikkasztott pénzét, mikor Bethlen és Rákóczi harcban voltak. Ekkor azért követelte, mert tudta, hogy legfeljebb most van remény arra, hogy a pénzt meg is tudja Rákóczin venni. Azt az elismervényt azonban, mely a pénz követelése miatt annyira megsértett, teljesen bűntudat nélküli, sőt magát egyenesen „tökéletes"-nek dicsérgető Rákóczi tulajdonában volt, Gelei püspök akkor állította ki arról, hogy a kollégium minden követelése kielégítést nyert, mikor már Rákóczi Bethlent elintézte és teljesen a helyzet ura lett.

Az, amit e végül kikényszeríteni sikerült elismervény hátára Rákóczi odaírt, világosan mutatja, mennyire szégyellte ő ezt az esetet (szégyellhette is); bizonyítja, milyen, még az ő hatalmánál is nagyobb erkölcsi kényszer hatása alatt kellett most már feltétlenül fizetnie, és hogy mennyire fontosnak tartotta, hogy az utókor előtt ez ügyben magát tisztázza. Jellemző azonban rá, hogy fizetni azért még most se fizetett, csak ígért, fizetési elismervényről azonban gondoskodott s az a kezében volt. Kezében lehetett, mert szerettem volna látni azt a „püspököt" vagy kurátort, aki meg merte volna tagadni ezt az elismervényt, mely egyszerű ígéret fejében azt tartalmazta, hogy a fizetés már meg is történt.

Rákóczinak tehát írása már 1638-ban van adóssága teljes kifizetéséről (csak az nincs benne, hogy mennyit és mikor fizetett), s a hátlapján az is meg van örökítve, milyen felháborító igazságtalanságot követett el ellene (persze ezt maga állapítja meg) az ő hőn szeretett felekezetének „püspöke" az ő jó lelkiismerete és az Isten tisztességében való tökéletessége sértő kétségbevonásával. A kellő írásbeli és így maradandó gondoskodás megtörtént tehát arról, hogy ország-világ, közeli és késői utókor kellőképpen megtudja, hogy Rákóczi György — szokása ellenére — most fizetett, sőt, hogy milyen jó lelkiismeretű keresztyén és milyen nagy, sőt tökéletes fejedelem volt: csak a kollégium nem kapta meg a pénzét (pedig hát a dolog lényege — mi tagadás benne — mégis csak ez volt).

Hogy a kollégium minden, az ellenkezőjét bizonyító hivatalos elismervény s hátlapjára írt minden Rákóczi méltatlankodás és dicsekvés ellenére a pénzét valóban nem kapta meg, azt világosan bizonyítja annak a Keménynek, Rákóczinak ugyancsak keményen odamondogató önéletrajza, aki a fejedelemnek ezt az elismervényt a kollégium gondnokaitól megszerezte. S ha valakinek ez nem használ — mint Szilágyi „hazafias" és felekezeti elfogultságának — láttuk — nem használt — s ha valaki inkább hisz Rákóczi elismervé-

nyének s ennek hátlapjára írt keserű megjegyzéseinek, vagy a legjobb esetben is csak „megmagyarázhatatlannak” találja a dolgot, annak számára ott vannak a Deák Farkas „Béldi Pál”-jában közölt adatok (melyeket Szilágyi — úgy látszik — még nem ismert), melyek azt bizonyítják, hogy a kollégium még 1670. január 3-án is kéri és még akkor is hiába kéri azt a pénzt, melynek kifizetéséről Rákóczi Györgynek már 1638. október 6-án elismervény volt birtokában hátlapján Rákóczi önérzetes és önelégedett kijelentéseivel.

Ha a „hazafias” érzés és a felekezeti elfogultság nem állna az igazság rovására is Rákóczi György pártján, Szilágyinak még akkor is el kellett volna marasztalnia Rákóczit, ha ez az 1638-as elismervény a valót tartalmazná. Ez esetben is kilenc éven át használta ugyanis ingyen a dúsgazdag Rákóczi a Bethlen Gábortól jótékony célra hagyott pénzt, s ezzel ezt az összeget kilenc éven át elvonta az ő egyébként hőn imádott felekezete szolgálatától. Ez talán nem volt bűn?! Az igazság azonban az, hogy az elismervény annyira nem felelt meg a valóságnak, hogy a kollégium kurátorának még 1670-ben, tehát 32 év múlva is gorombaságokat kell zsebrevágnia azért, mert kérni merte azt a pénzt, melyet még mindig nem kapott meg.

Hej, mi lenne akkor, ha egy Habsburg csinálta volna, amit Rákóczi csinált!

Az egész életében mindig szerencsés Rákóczi György azonban még ebben is olyan szerencsés, hogy neki olyan jóakaratú hitfelei vannak (akiknek egyike ráadásul még a magyar történetírás atyja is), akik még ma is rendületlenül hiszik az ő nagy „tökéletességét” és nem az ő mondhatatlan fukarságán és pénzimádatán botránkoznak, hanem Kemény János „érthetetlen” következetlenségén csóválják a fejüket s semmiképpen se akarják megérteni, hogy lehet, hogy maga állítja ki a fizetésről az elismervényt s mégis éppen ő állítja azt, hogy fizetés nem történt. Mikor aztán még okmányok is előkerülnek arról, hogy valóban nem történt fizetés, arról egyszerűen nem vesznek tudomást. (Lehet, hogy maga Szilágyi még nem is vehetett róla tudomást, de azért hallgat a „hazafiság” és a felekezet még ma is, noha ma már rég tudnia kellene mindent?)

A szegény s mindig szerencsétlen Habsburgoknak — sajnos — nincsenek ilyen jóságos hitfeleik és ilyen megértő hitsorsos történetíróik, s ha az idő haladásával a tudomány fejlődése mégis segítségükre jön s ennek révén akadnak végre olyanok is, aki az igazságnak legalább egy részét rettegések közepette bár, de mégis kötelességüknek érzik közölni, habár csak részben és burkoltan is, még ma is elárasztják miatta őket fenyegetésekkel nemcsak a felekezet, hanem még a „hazafiság” részéről is (Szekfű).

Befejezésül megemlítem még, hogy Szilágyi nem 20.000, hanem 26.000 forintnak mondja azt az összeget, melyet Bethlen Gábor a gyulafehérvári kollégiumnak hagyott építkezései befejezésére és alapítványul.

A
Bethlen Gábor síremlékére hagyott összeg elköltése

Egy másik felháborító példája Rákóczi György még kálvinista felekezetéhez való ragaszkodásánál is nagyobb pénzvágyának annak az újabb 10.000 forintnak igénybevevése és elköltése, melyet Bethlen Gábor a maga és első felesége, Károlyi Zsuzsanna síremlékére hagyott. Olyan óriási összeg volt ez akkor, hogy nagy uradalmakat lehetett volna rajta venni, s így nem csodálkozhatunk, hogy mikor végre a síremlék a hagyományozó öccsének, Bethlen Istvánnak, gondosságából mégis elkészült, olyan lenyűgöző hatású volt, hogy „Erdélyben olyan soha nem láttatott senkitől". Illésházy Gáspár emlékirata pedig azt mondja róla, hogy „oly szép, kinél szebb emlék ember emlékezetitől fogvást olyan nem vala az ott való templomba".

Az esetet Herzog József a Századok 1922. évfolyamában megjelent „Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről" című értekezése alapján ismertetjük. Ugyanitt megtalálhatja az olvasó, hogy melyik állítás melyik kútfőből van véve, azért ezek külön aprólékos idézésére itt nem térünk ki. Az adatok komolyságának elég bizonyítéka annak a folyóiratnak tekintélye, melyből vesszük őket.

Rákóczi György fejedelmi „inaugurátiójának utána másod napon" Bethlen Istvántól, akitől a kollégium 26.000 forintját is „extorqueálta" (Kemény) a fejedelem és neje síremlékére „legált pénzből 10.000 forintot kölcsön elkért". (Látjuk tehát, hogy minden jótékony pénz közpréda volt akkor Erdélyben. A saját pénzét ugyanis bizonyára Bethlen István se adta volna oda még extorqueálásra se.) „Vetvén okul, mivel hertelen jött ki Patakbul, nem nyúlhatott pénzéhez."

Mivel tehát egészen „hertelen" kellett a pénz (kis gyerek koromban hallottam egy napszámos asszonytól, hogy „hertelenség helytelenség"), Rákóczi sok pénze pedig a messze Patakban volt, „nagy erős ígéretekkel" fogadta, hogy ezt a kölcsön kért 10.000 forintot „mindjárt meghozatja Patakról és fogyatkozás nélkül megadja". Tartozásáról „erős obligatoriát" (kötelezvényt) is adott. Utána azonban hiába teltek a hónapok, sőt évek, ez az annyira hangsúlyozott „mindjárt" csak nem akart elérkezni s Bethlen minden sürgetése se tudta „má"-vá változtatni. (Vajon, ha mindezt tudnák, nem csodálkozhatnának-e a még ideális fiatalok, hogy egy nemzeti hős, egy szabadsághős, „nagy erős ígéretei", sőt aláírása és „erős obligatoriája" csak ennyit számított? Becsületes, követendő ember-e az ilyen? Lehet-e nemzeti hős, nemzeti ideál, aki még csak nem is becsületes?)

Két év múlva, 1632 őszén Rákóczi György javainak magyarországi igazgatójától, Chernel Györgytől, még mindig kérni kénytelen Bethlen István a „hertelen" szükségelt és „mindjárt" megadandó, de azért még két év múlva se fizetett pénzt.

„Mivel abban immár alkalmas idő telék el — írja — nekem pedig, tudja csak az Isten, micsoda nagy szívem fájdalmával kell annak ennyi ideig való haladását szenvednem, holott felette késedelmes annak (ti. a síremléknek) csinálása (enélkül is) elannyira, hogy valamikor a pénznek felét kezekben adhatnám is az kőfaragó mester embereknek, de attul fogva is két egész esztendő előtte el nem készíthetik."

Majd jogos elkeseredésében így folytatja: „Ha pediglen, uram, ugyancsak szóval akar kegyelmetek engemet tartani ez dologból, kegyelmedet felette bizodalmasan kérem, ke-

gyelmed egyáltaljában tudósítson, kell-e énnekem ennek a költsön elkért pénznek refundálását tovább sollicitálnom vagy csak az Istennek igaz ítéletére kell hagynom, holott e bizony nem különb, mintha annak az jó emlékezetű fejedelemnek szemfedelét vonná le valaki róla. Bezzeg nagy dolog, uram, ez, ha nemzetétől olyan benemeritus fejedelemnek olyan jó emlékezetire való dolog így gátlódik meg; kegyelmedtől bizonyos választ várok."

Látjuk tehát, hogy mennyire fontosabb volt Rákóczi György szemében — akinek legalább 500.000 forint jövedelme volt évente — 10.000 forint, mint egy olyan fajta nemzeti és felekezeti szabadsághős, mint Bethlen Gábor, akivel szemben pedig a mi „hazafiságunk" még a bírálatot is szentségtörésnek tartja. Tudjuk, hogy maga Rákóczi György is Bethlen dicsőségére, hazafias és felekezeti babéraira pályázott. Hogy lehet hát, ha mégse becsülte, s még arra a síremlékre se tartotta érdemesnek, melynek árát — látszik, milyen jól ismerte jövendő utódait — már előre ő maga letette. Rákóczi György csak önmagát tisztelte volna meg a síremlékkel, s még se tartotta fontosnak. Mivel végrendeletében maga hangsúlyozza, hogy mennyivel kisebb ő, mint Bethlen Gábor, vajon érdemelt-e hát akkor síremléket ő?

Ennek a Chernelhez írt levelének, de az is lehet, hogy nem is ennek, hanem még több más, egymás után következő hasonló levélnek, végre lett annyi eredménye, hogy Rákóczi fizetett, de értsük meg jól: ismét nem megfizetett, hanem csak fizetett. Ő ugyanis annyira ragaszkodott a pénzhez és annak külön-külön minden filléréhez, hogy ő akkor is csak fizetni szokott, mikor megfizetnie kellett volna. Ő csak törleszteni szokott, azaz csak lépésenként haladni, de lépni is csak akkor szokott és csak akkorát, amikor és amekkora feltétlenül szükséges volt. Most is megfizetett a 10.000 forintból háromezret, de még azt se készpénzben — mert azt, amit ő már zsebre tett, illetőleg Patakra szállított, soha többet onnan ki nem adta — hanem „valami régi máramarosi restancia adókbul" (Bethlen István 1636. január 12-én Ecseden kelt levele). Még ezt a 3.000 forintot se fizette ki tehát, hanem ennek fejében átengedett egy körülbelül talán ugyanilyen értékű követelést, melyet Bethlen Istvánnak kellett majd még ezután behajtania, ha ugyan tudta. De még ez se Rákóczi magánkövetelése volt, hanem adóhátralék, tehát állami. (A Habsburgoknak pedig még az állítólag aulikus talpnyaló Eszterházy is szemükre hányta, hogy miért nem engedik át még a bányák jövedelmét is az ország szükségleteire.)

Bethlen levele bizonyítja, hogy nem is kapta kézhez teljes egészében még ezt a 3.000 forintot se. Tehát még most is csak így teljesítette Rákóczi György „nagy erős" ígéretét s még hosszú évek múlva is csak így fizette vissza azt a pénzt, melyet csak azért kért kölcsön, mert „hertelen" kellett, s így nem volt ideje rögtön meghozatnia Patakról, de ígérte, hogy „mindjárt meghozatja".

Nem csoda, hogy erre Bethlen István türelme is elfogyott és mint Kornis Zsigmondhoz intézett 1634. aug. 24-én kelt levelében írja, elkészíttette a síremléket úgy, hogy részint bele fektette a maga pénzét, részint kölcsön vette. Bethlen Istvánnak ugyanis tűrnie kellett, mert Rákóczi György alattvalója volt, s ha „gyalázatos szót" ejt ellene, erdélyi jószágait épp úgy elkoboztathatta, mint Zólyomiét, Kuun Kocsárdét, Kamuthi Farkasét és számtalan társukét. Mikor azonban utána 1636-ban Bethlen a törökhöz menekült és fegyverrel támadt Rákóczi ellen, már nem volt rá kényszerítve a hallgatásra és kiáltványokban hozta nyilvánosságra Rákóczinak ezt a becstelenségét is és a kollégium pénzével elkövetettet is, hogy ezzel is figyelmeztessen bennünket, a mi régi szabadsághőseink és a kommunista felszabadítás közti nagy hasonlóságra.

Rendkívül jellemző Rákóczinak Bethlen rá oly megszégyenítő kiáltványaira adott válasza:

„Az monumentumra (síremlékre) is fizettünk." Ez igaz, csak az a baj, hogy nem fizetni, hanem megfizetni kellett volna. De hogy a megfizetés is megtörtént volna, azt maga se meri állítani. Aztán amit „fizettünk", azt is hogyan, mikor, mennyi könyörgés után! Azt ígértük, hogy „mindjárt meghozatjuk Patakról", de szavunkat annyira megszegtük, hogy a „kölcsön" vett 10.000 helyett még azt a 3.000 forintot is, melyet a „mindjárt" helyett hosszú évek múlva végre mégis letörlesztettünk, se Patakról hozattuk készpénzben, hanem helyette azt mondtuk: szedd össze a máramarosi adóhátralékból, ha tudod.

Még elképesztőbb azonban Rákóczi érvelésének folytatása: „Úgy tetszik, elég kincsét, sok szép drága jószágait vitte el őkegyelme (Bethlen István) is szegény fejedelmünknek és az országnak... olyan monumentumot az magáéból könnyen építhetett volna."

Rákóczi védekezéséből csak egy szó igaz: a „szegény". Valóban szegénynek kell mondanunk és sajnálnunk azt a fejedelmet (aki mellesleg hazánknak is, felekezetünknek is dicső szabadsághőse egyúttal), aki maga is jól tudja, hogy neki síremléke csak akkor lesz, ha ő maga hagy rá pénzt, de akinek az utóda (aki mellesleg szintén dicső nemzeti és felekezeti hős) annyira alantas, hogy még ezt is elsikkasztja, s mikor a megboldogult dicső szabadsághős öccse a sikkasztást számon kéri, azzal torkolja le, hogy örökölt ő a megboldogulttól annyit, hogy az elsikkasztott pénz helyett a magáéból is könnyen felállíthatta volna azt a síremléket, ha a megboldogultnak emléke szent lenne előtte!

Ezt nem a hagyaték dúsgazdag elsikkasztója, hanem legfeljebb az a munkás vethette volna Bethlen István szemére, aki a „monumentum" felállítása közben például ügyetlenségében leejtette és összetörte volna az egyik szobrot, s ezért Bethlen István kártérítés fejében el akarta volna árvereztetni a kis házát, földjét. De még ez a munkás se a jog és az igazság, hanem csak a felebaráti szeretet nevében figyelmeztethette volna Bethlen Istvánt arra, hogy milyen sok vagyont örökölt ő a bátyjától, s ezért könnyebben megtéríthetné a kárt, mint ő. (Mivel azonban a kárt nem a gazdag Bethlen, hanem a szegény munkás okozta, ezért mondjuk, hogy az ő kérelme is csak méltányosságon, nem pedig a jogon alapulhatott volna.)

Mi címen kívánta azonban Rákóczi György, hogy Bethlen István a maga pénzéből állíttasson síremléket annak, aki erre megfelelő összeget hagyott, de ezt a még nála is sokkal gazdagabb új fejedelem hazug ürüggyel kicsalta tőle és szavát galádul megszegve még akkor se adta vissza, mikor Bethlen végre kérte tőle, sőt hálából a szívességért, hogy segített rajta, még meg is rágalmazza s felszólítja, hogy állíttassa fel a síremléket abból a pénzből, amit bátyjától és az országtól ellopott. Rákóczi György talán még sose árulta el annyira igazi lelkületét és mutatkozott annyira kicsinyesnek, mint akkor, mikor Bethlen vádjára csak ezt tudta válaszolni. Ezt ugyanis csak az válaszolhatta volna Bethlennek, aki a boldogult Bethlen pénzét valóban elsikkasztotta.

Rákóczinak azonban most már valóban fizetnie kellett, mert a felháborodott közvélemény erre feltétlenül rákényszerítette. A Bethlen zendülése után 1636. december 4-én vele kötött egyezményben kötelezte magát, hogy huszad napra, hogy Bethlen István hazatér, megfizeti neki a még hiányzó 7.000 forintot. Már az egyezményben megjelölt pontos időpont is mutatja, hogy most az egyszer nem akart Rákóczi úgy viselkedni, mint szokott, s mint a kollégium pénzével is viselkedett. Most ki akart tenni magáért.

Megbízta váradi kapitányát, hogy lessék, mikor ér haza Bethlen Ecsedre, nehogy még valahogy elkéssék a huszadik napról. 1637. március 28-án aztán 1944 darab aranyban és 160 pénzt érő ötpénzes garasban Ecseden Bethlen nyugtája ellenében lefizette a még hiányzó 7.000 forintot. Ez aztán fizetés! Miért nem ilyen világos a kollégium gondnokságának elismervénye is?!

Így kellett volna csinálnia Rákóczinak a kollégium 20.000 forintjával is, de — talán azért is, mert az nagyobb összeg volt, de főképpen azért, mert a síremléket, melyet a gyulafehérvári templomban kellett felállítani, mindenki látta, hogy felállították-e már vagy nem, ellenben, hogy a kollégium visszakapta-e már a pénzét, azt csak a három gondnok tudta, de beszélni azok se mertek — e tekintetben már nem tudta megemberelni magát. Ezért a kollégium pénzét illetőleg már nem volt olyan erős az indítóok, hogy öreg Rákóczi Györgyöt a fizetésre determinálni tudta volna.

Mivel a magyar közvélemény csak a Habsburgokról hajlandó tudomásul venni, hogy szavukat sose tartották meg, legalábbis akkor nem, ha a magyaroknak ígértek valamit, és hogy a mi dicső szabadsághőseink, köztük Rákóczi György — áldott legyen emlékük — voltak azok, akik őket erre kardjukkal rászorították, most azt fogja mondani az olvasó, hogy Rákóczi legalább ebben a síremlék ügyben kifogástalanul viselkedett, kénytelenek vagyunk figyelmeztetni rá, hogy Rákóczi György ebben a síremlék ügyben se volt kifogástalan. Bűnös volt már abban is, hogy a pénzt kölcsönkérte. Hiszen egyáltalában nem volt rászorulva, mert volt neki magának is éppen elég.

Bűnös volt a módban, ahogyan a pénzt megszerezte magának. Azt mondta ugyanis, hogy neki is van ugyan Patakon, de „hertelen jött ki Patakról", s ezért nem hozott pénzt magával. Most azonban „mindjárt meghozatja", tehát csak addig van rá szüksége, míg az a pénz, melynek elszállításáról már gondoskodott, ide érkezik. A harmadik bűne az, hogy hét év telt el, mire visszafizette, de ilyen „rövid" idő alatt is csak azért, mert bűne nyilvánosságra került. De még ez is csak azért történt, mert Bethlen szakított vele, s elmenekült Erdélyből. Addig, míg Bethlen alattvalója volt és hatalmában volt, még Bethlen István se merte a dolgot nyilvánosságra hozni.

Az tehát, hogy Rákóczi végül mégis fizetett, nem jelenti azt, hogy ebben az ügyben nem volt bűnös. Csak annyi az igaz, hogy ebben a síremlékre hagyott pénznek az elsikkasztásában nem volt olyan nagy bűnös, mint a kollégium pénze elsikkasztásában. Illetőleg dehogy nem. Hogy két esetben nem viselkedett egészen egyformán, annak tisztán a helyzet különbözősége volt az oka, nem pedig az, mintha Rákóczi emberelte volna meg magát, s az egyik esetben jobban legyőzte volna magában a pénzvágy ördögét, mint a másikban.

Ne felejtsük el először is azt, hogy a síremlék elsikkasztott pénze csak 10.000 forint volt, míg a kollégiumé 20.000. És Rákóczi a kisebb összeg visszafizetésében volt korrektebb. Bizonyára ez se volt véletlenül.

Addig, míg Bethlen külföldre nem menekült s így a szája fel nem szabadult, a síremlék ügyben se tudta magát Rákóczi a fizetésre rászánni. Hogy legalább ekkor a síremlékre mégis fizetett, még pedig készpénzben, a kollégiummal kapcsolatban csak elismervényt csikart ki a fizetés megtörténtéről, de fizetni még a botrány kitörése után se fizetett, annak az összeg kisebb voltán kívül az az oka, hogy Bethlen István, mint láttuk, arra már a sajátjából (sőt kölcsönből) a síremléket fel is állította. Rákóczi tehát most már nem a jótékony alapítványnak, hanem magának Bethlennek tartozott.

Bethlen Rákóczi leggazdagabb és bevehetetlen várakkal rendelkező alattvalója volt, aki újabb összeveszés idején újra a törökhöz menekülhetett, a török azonban Rákóczit — bizonyára elsősorban azért, mert a portán is fukarul bánt a pénzzel — sose szerette. Láttuk, hogy Rákóczi a töröktől támogatott Bethlent csak egészen bolond szerencsével tudta legyőzni, a második esetben pedig erre nem számíthatott. Érthető tehát, hogy a síremlék ügyében Bethlennek adott és egészen pontos határidőre szóló kötelezvényét nem merte megszegni. Itt tehát olyan indító ok volt, mely Rákóczi pénzvágyának, melynek egyébként most is tökéletesen rabja volt, legyőzésére tudta determinálni. Joggal félhetett ugyanis,

hogyha Bethlent újra elkeseríti, az újra a törökhöz szökik, a török, aki őt sose szerette, megint melléje áll s nem valószínű, hogy a második ütközetben is olyan buta szerencséje lesz, mint az elsőkor volt.

Egészen más volt azonban az eset a kollégium pénzével kapcsolatban, mely egyébként is kétszerese volt a síremlékre hagyott pénzből „kölcsön" vett összegnek. A kollégium pénze „csak" jótékony pénz volt, melyet ráadásul az ő olyan alattvalói kezeltek, akik teljesen tőle függtek. Ők azt írták alá, amit ő akart. (Láttuk, hogy Rákóczi még így is milyen keserű és vészjósló hangon emlékezik meg Gelei „püspökről"); ők nem menekülhettek a törökhöz, s ha igen, náluk ennek nem volt semmi értelme. Róluk tehát jól tudta, hogy legalább is addig, míg ő él, sőt mivel a fia lesz az utóda, még halála után se mernek beszélni.

Láttuk, nem is mertek beszélni s mikor húsz év múlva Rákóczi halála után Kemény végül mer beszélni és megmondja az igazat, a magyar történetírás természetesen most se neki ad igazat, hanem a kollégiumi gondnokság elismervényének s rajta Rákóczi hátiratának.

Rákóczi végrendelete bizonyítja, hogy Bethlen Gábort sokkal nagyobbnak tartotta magánál. Sajátságos, hogy ennek ellenére is olyan kicsinynek tartotta, hogy annak ellenére, hogy a sok pénz majdnem felvetette, a „monumentumra" Bethlent mégis annyira méltatlannak tartotta, hogy még azt a pénzt is, melyet Bethlen maga hagyott emléke megörökítésére, elköltötte másra. Ha ilyen kevésre becsülte a nagy Bethlent, vajon mennyire becsülhette akkor magamagát? Az igazság az, hogy Rákóczi nemcsak Bethlent, hanem magamagát is túl sokra becsülte, csak olyan nagy értéknek nem tartotta sem Bethlent, sem magát, mint a készpénzt.

I. Rákóczi György méltatása

Ezzel aztán végre be is fejezzük a Rákóczi Györggyel kapcsolatos mondanivalónkat. Láttuk, milyenek voltak a Ferdinándok, akik kortársai voltak és akiknek „bűnei" ellen ő a nemzet „jogait" védte. Láttuk azt is, milyen volt ő. Ezek után már igen könnyű eldönteni, ki mellett áll az igazság és a becsület, és hogy az ellenfelek között melyiket illeti meg az olvasó, az utókor, a történelem rokonszenve. Az „elnyomókat" és az „idegeneket"-e, vagy a „szabadsághőst"? A megtámadottakat-e vagy a támadót? A katolicizmust-e, melyet a Ferdinándok védtek, vagy a protestantizmust-e, melynek csak olyan képviselői és bajnokai voltak, mint az öreg Rákóczi György? Vajon Rákóczi György példátlan pénzimádatát látva van-e az országban még mindig olyan naiv ember, aki elhiszi, hogy valóban csak vagy legalább elsősorban a magyar szabadság volt az, amiért ő olyan háborút indított, mely neki több százezer forintjába került?

Egyenesen lehetetlen ez a feltevés, mert bizonyos, hogy Rákóczi György a felekezetét sokkal jobban szerette, mint a hazáját (a hazáját egyszerűen csak annyiban szerette, mert felekezetével azonosította), az pedig bizonyára egész kétségtelenül be van bizonyítva, hogy a pénzt még felekezeténél, sőt hírnevénél és egyéni becsületénél is jobban szerette. Hogy ezzel szemben a Ferdinándoknak a pénz egyáltalában nem kellett, az legalább ennyire szintén bizonyos. Pedig hát a pénz szeretete azonos az önzéssel, még pedig annak legkezdetlegesebb fajtájával. (A lumpoknál, akik olyan értelemben nem törődnek a pénzzel, hogy rögtön elmulatják vagy elkönnyelműsködik, ha hozzá jutnak, a pénzzel való nemtörődés is az önzés következménye. A pénzzel való nemtörődés ugyanis csak akkor az önzetlenség jele, ha valaki akkor adja ki könnyen, mikor másoknak van rá szükségük. A Ferdinándok ilyenek voltak, mert ők nem magukra költötték. Mikor magukról volt szó, ők is épp oly takarékosak voltak, mint Rákóczi György.) Az önzetlenség tulajdonképpen a jósággal, az önzés a rosszasággal egyezik, sőt szinte azonos vele.

Sajnos, azok, akik eddig nálunk a Ferdinándokról és Rákócziakról írtak, majdnem mind abból a rögeszméből indultak ki, hogy a Ferdinándok rossz ügyet védtek, Rákóczi György pedig jót, tehát Rákóczi a nemzet érdekében takarékoskodott. Ezért, noha legalább hellyelközzel elismerik, hogy a Ferdinándok magánéletükben nemesek voltak s a rosszat, a reakciót (értsd: a katolicizmust) nemesen és meggyőződésből védték, míg Rákóczi György (és természetesen Bocskay és Bethlen is) a nemes ügy, a haladás (a nemzet és a protestantizmus) védelmében sok bűnt is elkövettek, meg nem engedett eszközöket is felhasználtak, gátlástalanok és egyéni életükben is gyarlók voltak, mégis, mivel ők voltak a haladók, ők voltak azok, akik a jó ügyet képviselték, végeredményben mégis csak velük kell rokonszenveznünk s egyedül nekik kell adnunk a pálmát. A Ferdinándoknak legfeljebb csak az a kis elismerés jut (mint láttuk, az se mindenkitől), hogy „bűnüket" enyhíti, hogy „tiszta meggyőződésből követték el".

Pedig hát a Ferdinándok bűne és „elmaradottsága" egyedül az volt, hogy ők hittek még abban, hogy van még vallási igazság, van egyedül üdvözítő Egyház. Ha ugyanis ebben hittek, ebből már vaslogikával következett az, hogy legalább elvben erőszakosnak kellett lenniük, „eretnekségeket" kellett emlegetniük és az eretnekségeket el kellett ítélniük, sőt meg kellett vetniük és gyűlölniük. Az igazság ugyanis — legyen akár vallási, akár más természetű igazság — olyan veszedelmes portéka, hogy az a szerencsés ember, aki birtokába jutott, köteles embertársaira erőszakkal is rátukmálni.

(Kétségtelen például, hogy aki tudja, hogy a pohárban, melyet szomszédja éppen ajkához emel, lúgkő van, köteles kiütni azt a poharat a kezéből, s ha az illető tudatlanságában s a kiütés esetleges durvasága miatt (melynek pedig egyedül a szeretet, a féltés volt az oka) felháborodva birokra kel vele, s a figyelmeztető ilyenkor nem hajlandó vele még birokra is kelni, még ha meg is büntetik érte. Ennyire magától értetődő az erőszak akkor, ha olyan igazságról van szó, melynek tekintetében tárgyilagosak tudunk lenni, s ezért mindenki elismeri róla, hogy valóban igazság.)

Melyik orvos nem kényszeríti rá a tudatlanságában közönyös, sőt talán egyenesen ellenszegülő népre a közegészségügyi előírásokat? Melyik modern állam nem bünteti azt a szülőt, aki nem hajlandó belátni, hogy gyerekére nézve fontosabb, hogy írni, olvasni tudjon, mint az, hogy kenyeret ehessen? stb.

Kétségtelen tehát, hogy a Ferdinándoknak is, ha egyszer tudták vagy legalábbis azt hitték, hogy tudják, hogy van vallási igazság, s hogy az a katolicizmus, kötelességük volt, hogy amennyiben szükség volt rá és módjukban állott — kivált mikor mint uralkodók milliókért voltak felelősek — megpróbálják alattvalóikat erre kényszeríteni is.

Lehet, hogy (éppen jóságuk miatt és a fukarság hiánya miatt) nem volt hozzá elég alkalmuk és erejük; lehet, hogy mert talán megijedtek az ellenük irányuló féktelen gyűlölettől és lelkiismeretlen hírveréstől; lehet, mert talán — mint a jók általában — már természetüknél fogva félénkek voltak, de tagadhatatlan, hogy a gyakorlatban ők mégse alkalmaztak olyan vallási erőszakot, mint ellenfelük, például Rákóczi György. Pedig ellenfeleik azt hirdették, hogy a vallásszabadság a helyes, tehát hogy — mert ez azzal egyértelmű — nincs vallási igazság, vagy legalábbis nem tudni van-e, és ha van, hol van.

(Hogy gyakorlatilag ők ennek ellenére mégis még erőszakosabbak voltak, mint a Habsburgok, annak részint az az oka, hogy ők akkor még nem vonták le a vallásszabadság elvének gyakorlati következményeit s annak ellenére, hogy a szabadság elvét hangoztatták, ők mégis még mindig vallási igazságban hittek; részint pedig, mert az, aki szeretetből csinál valamit, például, mint az igazság birtokosa, szeretetből kényszerít, sose tud olyan kíméletlen lenni, mint aki ugyanezt gyűlöletből teszi. A protestánsok pedig csakis gyűlöletből zsarnokoskodhattak a katolikusok ellen, mert hiszen az elvekkel, melyeket hirdettek, ellenkezett a kényszer. Akik a saját eszük szava ellenére kényszerítenek, csakis gyűlöletből tehetik. A gyűlölet és általában a szenvedélyek azok ugyanis, melyek elhallgattatják az ész szavát és esztelen cselekedetekre viszik az embert. Aki az esze alapján kényszerít, az sose kegyetlen.)

A bűnös ember gyűlöli az igazságot. „Az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert az ő cselekedeteik gonoszok valának” — mondja az evangélium. Ez az oka, hogy a protestantizmus is jobban üldözte a katolicizmust, mint az őt, annak ellenére, hogy a katolicizmus elvben türelmetlen, tehát a katolikust az esze és a szeretet ösztönzi a türelmetlenségre, míg a protestantizmus elméletben türelmes, tehát a protestánsnak az esze türelmet parancsolna.

Ma már protestáns hit alig van, a protestánsok katolikus gyűlölete mégis nagyobb mint a katolikusok protestáns gyűlölete. (Az Egyesült Államokban például katolikus emberből egész a legújabb időkig nem lehetett elnök, azt pedig még ma se tűrik el, hogy kormányuk diplomáciai viszonyba lépjen a római szentszékkel, noha az ország legnagyobb vallása a katolikus.)

Ez az oka annak is, hogy még a mi 70%-ban katolikus hazánk történetírása se tudja megbocsátani a katolikus Egyháznak, hogy elméletben türelmetlen. Nem bocsátja ezt meg

neki annak ellenére se, hogy a gyakorlatban türelmesebb volt, mint a protestantizmus (történetírásunk még ezt a tényt is letagadta eddig s erőszakkal az ellenkezőt hitette el a magyar közvéleménnyel). Ellenben a protestantizmusnak megbocsátja a gyakorlati türelmetlenségét (pedig a gyakorlat számít, nem az elmélet) azon a címen, hogy legalább elméletben türelmes. Megbocsátja az ezzel szükségképpen együttjáró hazug álnokságot, bűnt és hitványságot, mely Bocskait, Bethlent, Rákóczi Györgyöt bemocskolta. Megtette őket szabadsághősöknek és nemzeti ideáloknak.

Lehet, hogy protestánsaink kifejezetten nem gondolnak rá s így nincsenek is tudatában, de ennek a sajátságos jelenségnek igazi oka csak az lehet, hogy a gyarló ember jobb szeretné, ha nem lenne igaz vallás. Kellemetlennek tartja magára, s ezért gyűlöli ugyanis azt a vallást, mely magát igazságnak vallja s mint ennek logikus következményét, egyúttal azt is állítja, hogy egyedül csak ő igaz. A ma embereinek csak olyan vallás kell, mely a másik vallás iránt türelmes, melynek tehát nincs meggyőződése a maga igazában. Nekik csak türelmes (tehát nem igaz, nem az igazság körébe tartozó) vallás kell. Nekik csak vallások kellenek s ezért féltékenyen vigyáznak arra, hogy például a nálunk 0,1%-ot tevő unitárius vallást egy cseppet se tartsa senki kevesebbnek, mint a 70%-os katolicizmust (a kommunisták például a kettőnek egyforma teret adtak rádiójukban). Ők mit se utálnak jobban, mint az egy vallást. Arra nem is gondolnak, hogy ezzel tulajdonképpen a vallási igazságot utálják. Pedig nem a képzelhető legrosszabb jel-e az, ha valakinek az igazság ellenszenves?

Ez az önkéntelen ellenszenv még azt is bizonyítja, hogy a katolikus vallás nemcsak mondja, hogy egyedül ő igaz, hanem hogy ez így is van. Másképp nem lehetne megmagyarázni az ellene irányuló nagy ellenszenvet és idegességet. Aki biztos a meggyőződésében s igazában, annak nem kell idegeskednie, nem kell nyugtalankodnia, ha másnak vélt igazságát látja. Ami csak vélt igazság, az nem veszélyes. Attól nem kell félni, attól nem kell idegeskedni. A mi történetírásunk még a hajszálat is gombostűre tűzte, mikor azoknak a Ferdinándoknak bűneiről volt szó, akik az egyedül üdvözítő vallást védték. Még arra is képes volt, hogy még a jótulajdonságok tengerét se vette észre akkor, mikor bennük kellett volna megtalálnia.

Még csak azt se vette észre akkor, hogy nem ők támadták meg a protestantizmust fegyverrel, hanem azok támadták meg őket, akik a vallásszabadság bajnokainak nevezték magukat. Nem vették észre Bocskai gyilkosságait, egész ezer éves magyar történelmünkben egyedül álló köpenyegforgatását s végül (mikor sikerei teljében a Habsburg-házba akart beházasodni) ismét a régi útra való merész visszakanyarodását. Nem vették észre Bethlennek egész a moral insanity-ig menő hazudozásait és álnokságát, s végül — mikor már mindez nála is meghozta a maga kellő anyagi gyümölcsét — szintén a Habsburg-házba való beházasodás elképesztő bűvész mutatványát. Megbocsátotta (mert itt nem mondhatjuk, hogy nem vette észre. Annyira kirívó volt ugyanis, hogy még neki is észre kellett vennie) Rákóczi György szégyenletes önzését és fukarságát, melynek még Bethlen emléke és imádott felekezete se volt szent. Ezt mind megbocsátotta nekik, mert ők „szabadsághősök” voltak, mert az egyedül üdvözítő Egyház ellen harcoltak egy olyan vallás érdekében, mely vallási téren is szabadságot hirdetett.

E szégyenletes és semmivel se menthető elfogultság mentségére Bocskainál és Bethlennél legalább felhozhattuk a lángész tiszteletét, melyre általában az egész történetírás és közvélemény hajlamos, de Rákóczi Györgyben még azt a tehetséget se imádhatjuk, melyet a vallási igazság ellen idegeskedők oly áhítattal tisztelnek s melynek hiányát olyan őszinte undorral állapítják meg a Habsburgokban. Rákóczi György koránt sem volt lángelme, ami Bocskai és — még inkább — Bethlen volt. Neki nem volt oly átfogó tekintete és ügyessé-

ge. Hadvezéri tehetsége se érte el még a közepeset se. Hiszen Ferdinánd, illetőleg Eszterházy pár ezer főnyi serege úgy űzte vissza maga előtt, mintha ellenfél nem is állt volna előtte. Diplomáciája se ért semmit, hisz a legnagyszerűbb helyzeteket hagyta kiaknázatlanul elmúlni. Ha az ember együtt szemléli a nyugati harctér eseményeit és Rákóczi György nyugatiakkal való szövetségkötéseit, majd hadjáratait, béketárgyalásait, végül békekötését, nagyobb balkezest nála még elképzelni se lehet.

Szilágyi nem győzi hangsúlyozni, hogy Rákóczi Györgynek még az írása is kezdetleges és nehezen olvasható. A Ferdinándok még olyan képességek tekintetében is, melyeket ez a történetírás egyedül értékel, sokkal nagyobbak voltak, mint Rákóczi; nyelvtudásban, zenei képzettségben, s általános műveltségben pedig toronymagasan fölötte álltak. Hát még ha az ő szerénységüket, bőkezűségüket, emberszeretetüket, könnyen megközelíthetőségüket, szótartásukat, hálás voltukat azok iránt, akik hűségesek voltak hozzájuk (III. Ferdinánd és a Bercsényi fiúk), a szó legnemesebb értelmében vett vallásosságukat nézzük! Láttuk, hogy még a környezetükben élő főpapok is úgy érezték, hogy az ő életszentségük semmi a királyukéhoz képest. Pedig ekkor már nem olyan főpapok voltak, mint a XVI. században; ekkor már Pázmányok és Lippayak voltak azok, akik ezt megállapították.

Ellenben még a kálvinista Kemény vagy Bethlen János is milyen megvetéssel kénytelen írni Rákóczi György rideg szeretetlenségéről, szinte már mániákus pénzvágyáról és miatta elkövetett, fejedelemben különösen visszataszító kicsinyességéről és fösvénységéről; rút hálátlanságáról Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor és István, Zólyomi és szegény Maurer iránt, eskü és szószegéseiről.

Rákóczi György esete egyik legfeltűnőbb bizonyítéka annak, milyen bámulatosan hajlítható, kormányozható dolog a történetírás. Hiszen még azt is el tudta érni, hogy a magyar nép (még a katolikus magyar nép) szemében is Rákóczi úgy maradt meg és úgy él ma is, mint hős és példakép, a Ferdinándok pedig mint lelketlen elnyomók, akiknek mentségére — ha már túlságosan igazságosak akarunk lenni — legfeljebb azt hozhatjuk fel, hogy azért talán ők se mindig egész rosszakarattal követték el egyébként megbocsáthatatlan bűneiket.

II. RÁKÓCZI GYÖRGY
(1648-1660)

Rákóczi Zsigmond

Lórántffy Zsuzsanna

II. Rákóczi György egyénisége és lengyel vállalata

II. Rákóczi György öreg, vagy I. Rákóczi György elsőszülött fia. Ő volt az, aki eljátszotta a fejedelmi széket és tönkretette a Rákóczi családot, még pedig mindössze rövid kilenc év alatt, mert a valóságban csak 1657-ig uralkodott. Az a három év, mely életéből még hátra volt, már csak tengődés volt. Mindenáron való kísérletsorozat a fejedelmi szék visszaszerzésére. Pedig az ifjabb Rákóczi György nem volt kisebb ember apjánál. Nem volt tehetségtelen. Szabadsághős, mint apja, nem volt ugyan, de ez is csak a véletlenen múlt. A hajlam benne is meglett volna rá, s szabadsághősnek felcsapni benne kisebb bűn lett volna, mint apjában vagy Bocskaiban, vagy Bethlenben, mert ő nem esküdött hűséget a magyar királynak, mint azok s mint addig minden erdélyi fejedelem. Ő már egészen független úrnak született. A töröktől függött még ugyan, annak még hűbérese volt, de ez a függés is inkább volt névleges, mint valóságos.

Egyénisége sokban hasonlított apjáéhoz s talán ez is volt az oka annak, hogy apja előtt nem volt rokonszenves. Ami hiba ugyanis az embernek önmagában nem ellenszenves, sőt észre se veszi, hogy megvan benne, annál ellenszenvesebb szokott lenni másban és annál jobban észre szokta azt venni, mint ilyet, másban. II. Rákóczi György is egész az ostobaságig takarékos volt, bár a pénz miatt azért olyan piszkosságokra nem vetemedett, mint apja. Apja piszkosan volt takarékos, ő csak ostobán. Benne csak káros gyarlóság volt a fösvénység, apjában visszataszító bűn.

Felekezetének se volt kevésbé lelkes híve, mint az öreg Rákóczi. Annyit nem emlegette ugyan az Istent, a bibliát se forgatta olyan gyakran, de olyan visszataszító torzképe se volt a vallásosságnak, hogy szégyent hozott volna a vallásosságra és a bibliaolvasásra, mint apja. De felekezetéért ő is épp úgy rajongott, a katolikusokat pedig még jobban elnyomta, mint apja. Nem azért jobban, mintha még nagyobb kálvinista lett volna, mert I. Rákóczi Györgynél nagyobb kálvinista senki se lehetett, hanem azért, mert ő már uralma kezdetén is olyan úr volt, mint apja élete végén. Neki nem kellett tehát Bécstől félnie, sem hozzá alkalmazkodnia, mint apjának eleinte még kellett.

A király ellen a magyar „szabadságért” is csak azért nem ragadott fegyvert, mert az ő korában már vége volt a harminc éves háborúnak s ezért nem volt rá olyan csábító alkalom. A kedvező alkalmat egyébként állandóan várta s ha Isten az életét nem szabta volna olyan rövidre, illetőleg, ha lengyelországi baklövése elmaradt volna (ekkor ugyanis élete is hosszabb lett volna), az alkalmat meg is találta volna.

Nem volt hiúbb vagy nagyravágyóbb se apjánál, se Bocskainál, se Bethlennél. Hiszen Bethlen is lengyel király akart lenni, mikor látta, hogy magyar király még címzetesen se lehet s I. Rákóczi György is foglalkozott ezzel a gondolattal. A különbség közte és e „szabadsághősök” között csak az, hogy ők előbb akartak magyar királyok lenni, s csak aztán lengyel királyok, míg ő megfordította a sorrendet. De ez is egyedül csak azért történt, mert ő a harminc éves háború után kezdett uralkodni, s így a szabadsághősködésre nem volt oly kedvező alkalma, mint elődeinek.

Érdekes, hogy II. Rákóczi György meggyőződéses, nagy kálvinizmusára még feleségének katolicizmusa (melyhez az, külső hithagyása idején is ragaszkodott) se volt tompító hatással. Pedig házassága szerelmi házasság is volt és feleségével a legerősebb hitvesi szerelemmel szerették egymást halálukig. Ez megint annak a jele, hogy II. Rákóczi György

nem volt tucat-egyéniség. Önállóan tudott gondolkodni s megvolt a férfias önálló akarata. Voltak elvei, melyekhez következetesen ragaszkodott s azok az asszonyi befolyásnak és a szerelemnek is felette állottak. Ez annál többet jelent, mert látni fogjuk, hogy felesége, Báthory Zsófia, is erős, férfias, parancsoló és szintén nem befolyásolható egyéniség volt. Ezt egyébként már az maga is bizonyítja, hogy erős egyéniségű férje mellett is meg tudta őrizni ő is a maga vallási meggyőződését.

Az a szívtelen ridegség és kérlelhetetlen szigorúság is, ami apját oly ellenszenvessé teszi, sokkal kisebb fokban volt meg II. Rákóczi Györgyben. Ő nem volt annyira önző se, mint az apja. Az öreg György egyedüli eszménye a felekezete, vagy amint maga szokta magát kifejezni: „az Isten tisztessége" volt. Ennek ellenére a maga érvényesülése, a fejedelemsége, a pénze, a vagyona, a dicsősége még felekezeténél is sokkal előbbrevaló volt számára. Láttuk, hogy felekezete érdekeit is mindig elárulta, mikor úgy látta, hogy saját érvényesülésének vagy hatalma gyarapodásának útjában áll. Ezt kockára tenni sohase volt hajlandó még felekezete kedvéért se. Pedig a végeredmény mindig az volt, hogy nemcsak felekezete diadalát, hanem a maga érvényesülését is akadályozta kislelkűségével és semmi kockázatot vállalni nem akaró önzésével. Ha önzetlenebb lett volna s időnként, ha a helyzet úgy hozta magával, anyagi érdekeit is hajlandó lett volna kockáztatni eszményeiért, sokkal többre tudta volna vinni s csak akkor lett volna vagyonban és hatalomban is nagy.

II. Rákóczi György sokkal nemesebb és önzetlenebb egyéniség volt apjánál. (Vagy inkább így kellene mondanunk: sokkal kevésbé volt önző apjánál. Öreg Rákóczi Györgynél önzetlenebbnek lenni ugyanis még igazán nem jelent érdemet.) Olyan önzetlen II. Rákóczi György se volt, hogy a felekezetét, melynek épp oly lelkes híve volt, mint apja, jobban szerette volna mint önmagát, de annyira önzetlen ő mégis volt, hogy ha érvényesülése csak felekezete kárával lehetett, az érvényesülés elfogadására is csak nehezen tudta magát elhatározni. Ilyenkor ő is az érvényesülés mellett döntött, mint apja, de olyan nehezen tudta magát a dologra elhatározni, hogy mire végre úgy döntött, hogy mégis csak inkább érvényesül, arra már az események meghaladták s ő hoppon maradt. Igaz, hogy apja és közte az a különbség is megvolt, hogy neki vagy fiának hitcserét is kellett volna csinálni, hogy érvényesülhessen, míg apjának emiatt csak a protestantizmus esetleges teljes diadalát kellett elhanyagolnia. Lehet, sőt egész bizonyos, hogy a vallását azért öreg Rákóczi György se hagyta volna el azért, hogy magyar vagy lengyel király lehessen. Ezt már csak önérzete miatt se tehette volna, hiszen felekezete gúnykacaja kísérte volna utána egész életén át. Igaz, hogy Bourbon Henriknek Párizs ennek ellenére is megért egy misét, de Henrik nem volt olyan gazdag, mint Rákóczi, se olyan nagy kálvinista, sőt ő katolikusnak is született s már előtte is többször cserélte a hitét.

II. Rákóczi György bukásának három oka volt. Az első, hogy fösvénysége neki is sokkal nagyobb volt, mint az okosság kívánta volna. A második, hogy mivel egyéni érvényesülése ellenkezett elveivel, arra, hogy felekezete érdekeivel szakítson, csak heteken át való tépelődés után tudta magát elszánni, s mire ez megtörtént, arra már késő volt. A harmadik — s ez volt a legfőbb ok! —, hogy amennyire szerencsés volt mindenben az apja, annyira egész különlegesen nagy volt az ő balszerencséje.

I. Rákóczi György érvényesülésének és nagy sikereinek főoka (láttuk, hogy ezt még Szilágyi is kiemeli) elsősorban bolondul nagy szerencséje volt, másodsorban pedig fukarsága és a vagyonhoz és a hatalomhoz való szinte babonás ragaszkodása. Hogy vele szemben nem tehetségtelen, jellemileg pedig nála sokkal értékesebb fia alig egy évtized alatt tönkre tudta tenni a tőle alapított és egész Európában leggazdagabbnak tartott Rákóczi dinasztiát, annak oka az volt, hogy apjával ellentétben őt a szerencsétlenség egyenesen ül-

dözte. (talán Isten büntetése volt az ebül szerzett vagyonért), és hogy apja anyagilag hasznos hibái őbenne sokkal kisebb fokban voltak meg.

Az erény és a politikai tehetség és vele járó érvényesülés ugyanis egymástól teljesen különböző, sőt sokszor egyenesen ellentétes dolog. A történelem szereplőinek erényei nem mindig hasznosak érvényesülésük és dicsőségszerzésük szempontjából, sőt igen sokszor azt egyenesen akadályozzák; bűneik azonban igen sokszor előmozdítják. Sem az oroszországi Katalin, sem az angliai Erzsébet, de még Nagy Frigyes se lehettek volna azokká a bámult történelmi személyiségekké, ha jóknak születtek volna, vagy ha nem születtek annak, mint jó emberek és jó keresztények életcéljuknak azt tekintették volna, hogy velük született rossz hajlamaikat irtogassák és magukat jobbakká tegyék.

Ha öreg Rákóczi György se hagyta volna lelkében szabadon burjánozni az önzést, fukarságot, kíméletlenséget és erőszakosságot, sose érte volna el azokat az eredményeket, melyeket elért. De azért nemcsak az ő, hanem minden történelmi nagy ember sikereinek mégis csak főtényezője a szerencse. II. Rákóczi György is önző volt, ő is nagyon tört a hatalomra, hiszen éppen ez okozta vesztét. Ő is fukar volt és ha csak hosszú tépelődés után is, de mégis hajlandó lett volna ő is feláldozni felekezete érdekeit a maga érdekeinek. De míg apjának használt a fukarság és nagyravágyás, neki éppen nem ártott, mert őt nem kísérte tetteiben az a szerencse, mi az apját. Nem mondhatjuk, hogy ő nem tudott olyan jól számítani, mint az apja, mert apja számításait megkönnyítette a harminc éves háború, de az övéit nem. De emberi számítás szerint neki is épp úgy győznie kellett volna Lengyelországban, mint ahogyan apja győzött magyarországi hadjáratában. Az ő serege ugyanis még nagyobb és még jobban felszerelt volt, mint apjáé; neki is volt hatalmas és tehetséges szövetségese, a pártviszályokban megoszlott Lengyelország pedig nem volt tekinthető veszélyes ellenfélnek. De ő egyébként se úgy ment oda, mint ellenség.

A nem valláserkölcsi alapon álló s mindent a siker szerint értékelő történetírás tehát lényegében a szerencsét ünnepli. Akiket a szerencse kíséri, azoknak a hibái iránt is vak, mert az ember természete olyan, hogy ünnepen nem szereti az ünneprontást. Ezzel szemben azt, akit a balszerencse üldözött, szinte mindenáron megteszi még bűnös embernek is, mert bűn nélkül nem tud kudarcot elképzelni. II. Rákóczi Györgynek például kiemeli a nagyravágyását, s ezt a bűnét teszi meg bukása okául, I. Rákóczi Györgynek, Bocskainak, Bethlennek nagyravágyását, mely részint legalább akkora, részint még nagyobb volt, mint az övé, nem említi, sőt éppen erénynek mondja.

A hit világánál, éppen ellenkezőleg, azt kell mondanunk, hogy a bűnös és még a vallásosságából is formaságot csináló és azt csak bűnei leleplezésére használó I. Rákóczi Györgynek a szerencsét büntetésül adta az Isten. Neki adta a földet, hogy előre jelezze vele, hogy az ég majd nem lesz az övé. Ellenben csak nagyon gyarló, de nem gonosz fián már itt a földön végrehajtotta az igazságszolgáltatást, mikor tőle elvette a bűnös úton szerzett hatalmat, dicsőséget és vagyont. Őt, a nemesebbet és jobbat tette a földön a fájdalmak férfijává, olyanná, mint amilyen ő is volt, mikor mint ember, a földön járt, hogy mint tragikus hőst, hibáiért már itt a földön megbüntetve, az örökkévalóságban élettel jutalmazza.

Azt mondja a történelem, hogy II. Rákóczi György nagyravágyása áldozata lett. Ez igaz. Ha nem tört volna nagyra, valószínűleg nem halt volna erőszakos halált s nemcsak ő, hanem még a fia is megmaradt volna tényleges erdélyi fejedelemnek. Valóban nagyravágyó volt, mert vagy lengyel vagy magyar király akart lenni, sőt még arra is gondolt, hogy talán mind a kettő is lehet. De hát Nagy Frigyes és Napóleon is nagyravágyó volt s róluk mégse mondja ezt senki. Igen — hangzik a válasz —, mert ők valóban naggyá is lettek és

mert bennük megvolt az ehhez szükséges tehetség is. Ők nem voltak nagyravágyók, mert csak azután vágytak, ami tehetségük után megillette őket.

Ez is igaz, feleljük, de ne feledjük, hogy Nagy Frigyes és Napóleon se csak azért érvényesült, mert tehetséges volt. Ők szerencsések is voltak a tehetségük mellett, ez pedig nem az ő érdemük, mint ahogyan a szerencsétlenség nem II. Rákóczi György bűne. Aztán hozzá kell tennünk még azt is, hogy ennek a két embernek, akiknek neve előtt egyformán ott van a „nagy" jelző, nemcsak szerencséje volt, hanem a hozzá szükséges tág lelkiismerete is, s ha nem lett volna meg bennük a szerencse mellé még ez is, sose lett volna belőlük a mai nagy ember. Napóleonból sose lett volna a nagy Napóleon, ha azért, hogy nagyravágyása, szerencséje és lángelméje érvényesülhessen, nem borította volna vérbe egész Európát s nem vitte volna vágóhídra és tömeggyilkosságba a franciák százezreit. Sajátságos, hogy őt mégis alig mondta vagy mondja valaki tömeggyilkosnak (Csak az Egyháznak — annak az Egyháznak, melynek fejét börtönben tartotta! — hányják szemére, hogy miért nem tiltotta meg neki. Úgy látszik, azt hiszik, hogy a tömeggyilkos Napóleon, kongregációs leányka volt, aki előbb a tisztelendő úrtól kérdezte meg, hogy indíthat-e háborút vagy nem.)

Nagy Frigyes se lehetett volna sose olyan „nagy", ha szintén egész élete nem állt volna támadóháborúk indításából s ha még ezeket is nem hadüzenet nélkül és nem annak ellenére indította volna, hogy szerződésekkel kötelezte magát éppen az ellenkezőre. Az ő lángelméje és szerencséje se érvényesülhetett volna soha, ha e két olyan fontos és annyira ünnepelt tulajdonság mellett nem lett volna még lelkiismeretlen is.

II. Rákóczi György nem volt lángelme, mint Nagy Frigyes vagy Napóleon, de olyan lelkiismeretlen se volt, mint ők. Apja, I. Rákóczi György lángelme nem volt, de lelkiismeretlen igen s lám, ez egymaga is elég volt ahhoz, hogy híres, hatalmas fejedelem és ünnepelt ember, sőt szabadsághős lehessen belőle. Ő tehát lángelme nélkül, tisztán csak csúnya, de hasznos tulajdonságai révén is érvényesülni tudott. Ő is volt annyira nagyravágyó is, mint fia. Hiszen a lengyel királyság is az ő lelkében merült fel először, nem a fiáéban s az első lépéseket is ő tette meg feléje.

Mikor ő trónra lépett, még nem volt tízmillió forint a pataki kincstárban, és nem hozott hozzá még minden újabb esztendő újabb félmilliót. Mikor azonban a fia lépett az erdélyi trónra, akkor már így volt. Csoda-e tehát s kell-e hozzá valami különlegesen visszataszító nagyravágyás, ha e nagy anyagi erők és a vele szükségképpen együttjáró nagy lehetőségek birtokában a fiú tovább szőtte apja álmait és terveit? Nem a nagyravágyás volt tehát II. Rákóczi György nagy bűne, és vesztének oka, hanem elsősorban a szerencsétlenség s csak másodsorban a fukarság, a rossz számítás és a bigottan nagy felekezetiség. Felekezeti érzése azonban tulajdonképpen becsületességére vall, mert ha ez nála is nemcsak annyit számított volna, mint Nagy Frigyesnél, Bocskainál vagy Bethlennél, ha ő se habozott volna oly sokáig, hogy fiát katolikusnak engedje-e hanem — mint ők — még felekezeti érzését is gondolkodás nélkül áldozta volna fel érvényesülésére, valószínű, hogy az ő nagyravágyása is célt ért volna s akkor most róla se mondaná a történelem, hogy azért járt pórul, mert nagyravágyó volt. Bocskairól és Bethlenről sőt öreg Rákóczi Györgyről, lám nem mondja a történelem, hogy nagyravágyók voltak, mert ők nem jártak pórul.

Eleinte II. Rákóczi György nagyratörését is siker koronázta. Sikerült például a két szomszédos vajdaságot: Havasalföldet és Moldvát hűbéresévé tenni. Pedig ez éppen nem volt egyszerű dolog, mert Lupulban ugyancsak tehetséges és ravasz ellenfele volt, akit nem volt éppen könnyű legyűrni. Az ifjú Rákóczi azonban, mint mondtuk, nem volt tehetségtelen ember s ekkor még a szerencse is kísérte. Hogy mennyire okos és megfontolt

volt, mutatja az is, hogy nagyratörő terveivel se sietett. Tudott várni, nem volt türelmetlen. Pedig tekintve nagy hatalmát, és sárospataki tíz millió forintját, ugyancsak sok hízelgője volt Magyarországban is, többek közt nem kisebb ember, mint Zrínyi, a költő is. Ő és még sokan a magyarság reményét látták benne, vele, mint a jövő emberével állandó összeköttetésben voltak, s ennyi kísértés közepette II. Rákóczi Györgynek éppen nem volt könnyű nyugton maradnia. II. Rákóczi György tehát éppen nem volt olyan esztelenül és bolondul nagyravágyó, mint a híre. Okosságát és önmérsékletét az is mutatja, hogy eleinte Bécs irányában is okosan tisztelettudó és mérsékelt volt, noha tekintve erejét, nem lett volna vele kénytelen.

Sok baj volt ebben az időben Lengyelországban. Keleten a kozákok és az oroszok fenyegették az országot, nyugatról meg a svédek. A svéd Wasa dinasztia ugyanis a leányági Jagello rokonság miatt a lengyel trónt is megszerezte. A családnak a lengyel trónra jutó ága azonban újra katolikus lett, s mikor utána a svéd ág hamarosan kihalt, a svéd korona is a lengyel ágat illette volna. A felekezeti gyűlölet azonban a katolikus Wasakat kizárta ősi hazájukból, s a svédek a törvények ellenére inkább a távoli protestáns német külföldi leányági rokonságból hoztak új királyt. Gusztáv Adolf is a Wasak ilyen protestáns leányági leszármazottja volt. Mikor az ő egyetlen leánya, Krisztina, szintén katolikus lett, emiatt neki is el kellett hagynia a trónt és hazáját. (Protestánsaink mégis szentül meg vannak győződve, hogy csak „az egyedül üdvözítő egyház” gyűlölködik és üldöz valakit a vallásáért.) De természetesen Krisztina lemondatásakor újra mellőzték a svédek a dinasztia katolikus főágát s ekkor is egy távoli rokont, X. Károlyt, emelték helyette a trónra. Nagyon is érthető, ha ezt a Wasa lengyel király nem hagyta szó nélkül. Emiatt X. Károly büntető hadjáratot indított ellene, s mivel hadi és egyéb tehetsége bámulatosan nagy volt, és eszközei megválogatásában is gátlástalan, egész Lengyelország hamarosan lábai előtt hevert.

Mivel II. Rákóczi Györgynek már az apja pályázott a lengyel trónra (mert a Wasak ott is kihalóban voltak), Magyarország és Lengyelország pedig már régóta testvérországnak tekintették egymást, a lengyelek a svédek ellen II. Rákóczi Györgyhöz folyamodtak segítségért. A gyermektelen lengyel király a segítség fejében Rákóczi fiát örökbe fogadta volna, és biztosította volna neki a lengyel koronát, ha apja beleegyezett volna, hogy Lengyelországba vigyék és ott katolikusnak neveljék. Mivel azonban Rákóczi meggyőződéses protestáns volt, ebben a lengyel viszályban sokkal szívesebben csatlakozott volna a svédekhez, mint a velük szembenálló katolikus párthoz, ha Lengyelországot még úgy ez jelentette is, nem pedig a svéd párt. Ő lengyel király akart lenni, de nem egy katolikus Lengyelország királya. Így történt, hogy a lengyel király csábító ajánlata ellenére is a svédeknek ajánlotta fel szövetségét vele szemben.

Nem is volt akkor már Európában egyetlen egy olyan szívből és őszintén protestáns uralkodó se, mint II. Rákóczi György. A többi protestáns vezetőférfiú akkor már kivétel nélkül mind csak eszköznek használta a vallást, ha nagyon is földi céljai elérésére alkalmasnak találta. Mivel pedig mindegyiknek más volt a célja, bajosan lehetett őket egy szövetségbe összefogni. II. Rákóczi György hívő kálvinizmusa ezt szerette volna, de ebben ő már elmaradt a világtól: egyedül állott. Részint szűklátókörűségből, de nemcsak ezért, hanem a felekezetéhez való meggyőződéses ragaszkodásból is nem akarta tudomásul venni, hogy mind az ő, mind családja érdeke azt követeli, hogy a katolikus Lengyelországhoz és az azt támogató katolikus császárséghoz csatlakozzék, sőt, hogy családja is katolikus legyen. Látnia kellett volna, hogy a lengyel trónra csak így kerülhet.

Ha bizonyosan tudta volna, hogy célja elérésére ez az egyetlen lehetséges út, egészen bizonyos, hogy meg is tette volna s ha ő maga talán nem tért volna is át, mert az önérzetére túlságosan megalázó lett volna, de a fiát egész bizonyosan átengedte volna. Úgy látta

azonban, hogy a rendkívül tehetséges svéd király révén lehetséges számára az is, hogy mint protestáns is megszerezhesse a lengyel koronát. Rosszul számított s mire észretért, már késő volt. Elveszett nemcsak Lengyelország és a két már megszerzett oláh vajdaság, hanem még Erdély is, sőt — minő tragédia! (de ezt szerencsére már nem érte meg) — mégis még a lengyel korona nélkül is katolikus lett a fia és egész családja.

X. Károly nem nézte annyira a felekezeti érdekeket, mint ő. A svédek annyira jóllaktak már Rákóczi apjával, hogy eleinte még csak szövetségre se volt hajlandó vele lépni (milyen megalázó az egész magyar nemzetre!), de annyi esze természetesen volt, hogy ezt nem adta Rákóczi tudomására. Nyíltan nem utasította el. (Ha ezt megtette volna, egészen bizonyos, a sértődékeny Rákóczi rögtön a katolikus párthoz állt volna, s családja megsemmisülés helyett — érvényesült volna.) A svéd azért hitegette Rákóczit, mert félnie kellett, hogy a császár — akinek a lengyel király rokona is volt — a katolikus ügy érdekében szintén beleavatkozik a lengyel viszályba. Ha pedig ez megtörténik, feltétlenül szüksége lett volna a protestáns Rákóczi segítségére. II. Rákóczi Györgynek annyira tetszett volna a protestáns szövetség, viszont a katolikus ügy mellé állni annyira szíve ellen volt, hogy nem fogadta el a biztos lengyel ajánlatot, hanem ő is várt, s addig, míg X. Károllyal sikerült megegyeznie, hitegette a lengyeleket. X. Károlynak nem kellett Rákóczi, de úgy tett, mintha kellene, hogyha esetleg mégis szükség lenne rá, kéznél legyen. Rákóczinak viszont nem kellett az a lengyel ajánlat, mely legalább fiának katolikus nevelésre való átengedését kívánta, de viszont ő is úgy viselkedett a lengyelekkel, mintha lehetne róla szó, hogyha nem sikerül mint protestánsnak lengyel királlyá lennie, legalább azzá lehessen a fia, mint katolikus.

II. Rákóczi György e magatartásában igen nagy szerepet játszott egy másik, egész különleges tényező is, a már előbb említett idegbeteg morva prédikátornak, Drabiknak, állandó „látomásai" s ezekből folyó mind erőszakosabb sürgetései, melyet Rákóczihoz küldött: lásson már végre munkához az átkos Babilon (Róma) megdöntésére és ne habozzon már tovább, mert ha megmarad tétovázása mellett, el nem kerülheti Jehova büntetését, aki még Mózest is megbüntette azért, mert kishitű volt. II. Rákóczi György apját és öccsét is azért érte korai halál — hangzott a fenyegetés — mert nem hittek az Úr sugallatának és ösztönzéseinek, melyeket ő általa küldött hozzájuk. Cselekedjék hát végre. Győzelme bizonyos. A Rákóczi-házat szemelte ki az Úr az Antikrisztus (a Habsburg-ház) eltiprásának dicső feladatára. Ne akadályozza továbbra is Isten útjait és családja felmagasztalását.

Rákóczi okosabb volt annál, semhogy ez „isteni kinyilatkoztatásokat" valami nagyon hitte volna. Nem is volt éppen dicsőség nem nagyon hinni bennük, hiszen még a vaknak is látnia kellett, hogy azokban nem egy fonákság van s már akkor látni lehetett, hogy a benne foglalt jóslatokból nem egy nem teljesült. Hiszen Drabik látomásai először nem is Györgyöt, hanem a nála még vallásosabb öccsét, Zsigmondot, jelölték meg a jövendő nagy dolgok letéteményeseként. (Ő ugyanis nemcsak még protestánsabb volt bátyjánál, hanem még a sok Rákóczi pénz is az ő birtokában volt.) Drabik azonban utána ügyesen kibeszélte magát, hogy Zsigmond korai halála azért következett be, mert nem engedelmeskedett az isteni sugallatnak s megbüntetett öccse helyett így kapta meg II. Rákóczi György a dicsőséges feladatot.

II. György — mondom — nem hitt, de mit könnyebb megérteni, mint azt, hogy mégis csak hitt? Olyan nagy önkritika és főként alázatosság kellett volna ugyanis hozzá, hogy ne higgyen, amilyen ezer között még egy emberben se található meg, az alázatosság pedig egyébként se kálvinista, de különösen nem Rákóczi erény volt. Hogyne hitt volna Drabiknak Rákóczi György, mikor — de ez aztán már igazán nagy szégyen a kálvinizmusra — a felekezet világhírű tudós férfia, a Rákóczi családtól idegenből Patakra édesgetett, de halála

300. évfordulóján még a kommunistáktól is ünnepelt — újabb nagy szégyen a kálvinizmusra! — Comenius is hitt benne, sőt egyenesen Drabik szócsövévé szegődött még külföldön is. Abban a még babonás korban igazán bajosan lehetett ellenállni egy ilyen természetű, lángoló arcú, fanatikus, megszállt „prófétának", aki Isten nevében zaklat, sürget. De különösen hogyne kellett volna hinnie benne annak a Rákóczinak, akinek annyira hízelgőket mondott, de akit egyúttal rémesen fenyegetett is, he nem hallgat „az Úr szavára"! Rákóczi kudarca és keserves megaláztatása után szemrehányásokat is tett az akkor már újra külföldön élő Comeniusnak, hogy az ő hiszékenysége vezette őt félre. De arra már késő volt.

Jellemző II. Rákóczi György lelkületére, hogy elhatározásaiban Kemény János, Biesterfeld, a gyulafehérvári főiskola külföldről Erdélybe hozott tanára; Csulai, a „püspök" és Comenius volt a főtanácsadója. Mind a négyen kálvinisták (láttuk, hogy Erdélynek csak 14%-a kálvinista), a négyből három lelkész és kettő idegen. Az idegen Biesterfeld anyjának és öccsének legfőbb bizalmasa volt, hiszen II. György bizalmasa is az ő révükön lett. Jellemző, hogy mikor ő meghalt, megint egy idegent hívtak helyébe, Basiret.

Biesterfeld egyébként magasabb erkölcsi színvonalon álló és a Rákócziak ragaszkodását megérdemlő ember volt, akit halálakor méltán gyászolt meg a család. Hogy azonban milyen túlfűtött fanatikus felekezeti hangulatban éltek a Rákóczi udvarban, mutatja, hogy Zsigmondot felesége halálakor Biesterfeld így vigasztalta: „Irigyeink örüljenek sebeiknek, ellenségeink diadalmaskodjanak, de még él az, aki meg fogja őket zavarni". (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 161.o.) Az eszelős Drabik meg így: Nem látod az Isten ujját?! Most még csak feleségedet vette el az égi büntető hatalom, most azonban, ha még mindig nem engedelmeskedsz, te következel. Még mindig késlekedsz?

Így aztán nem is csoda, hogy felesége halála után néhány hónap múlva a szegény megtört, s mint láthatjuk, még lelkileg is megkínzott férjet is elvitte a himlő.

II. Rákóczi György tragédiája pedig így következett be:

A tehetséges, de természetesen Bocskai-Bethlen- Nagy Frigyes vágású X. Károly úgy bánt a tőle már Rákóczi nélkül is meghódított Lengyelországgal, oly lelketlenül pusztította és szipolyozta az országot (mi is így jártunk volna, ha szabadságharcaink teljes győzelemmel jártak volna és a „tehetségtelen" Habsburgok helyett nekünk is „szabadsághőseink" „tehetséges" külföldi protestáns szövetségesei lettek volna az uraink, ha ugyan nem a török). A svédek kíméletlensége felélesztette a lengyel hazaszeretetet és katolikus vallásosságot, és lelkes kereszteshábor úba tömörítette ellenük az egész lengyel népet. Emiatt a svéd király ügye kezdett rosszabbul állni, kivált mikor — a bajban így szokott lenni — az oroszok is ellene fordultak. Így aztán, de csak ekkor és csak ezért végül X. Károly is kezdte annyira becsülni a protestantizmus ügyéért elő-haló Rákóczit, hogy abbahagyta a huzavonát és hajlandó volt vele megkötni a szövetséget. Rákóczi — apját követve — takarékosságból követ helyett mindenhol csak egyszerű ügyvivőt tartott, azt is csak olyat, aki olcsó volt (tehát nem tehetséges) s még ilyent se állandóan, hanem csak időnként. Így aztán semmit se tudott arról a nagy változásról, mely Lengyelországban az erőviszonyokban X. Károly kárára bekövetkezett, s nem is sejtette, hogy X. Károly beleegyezésének abba, hogy vele végül szövetségre lépjen, mi az igazi oka. Sejtelme se volt róla, hogy ő egy már veszett ügy mellett kötelezte el magát. Rákóczi protestantizmusa egyébként is úgy beleélte már magát a svéd szövetségbe, hogy ennek csak az előnyeit látta. A gyanú, az óvatosság eszébe se jutott. Attól félek, hogy még egy jólértesült követ is hiába óvta volna.

Sajnos, az erdélyiek is épp oly felekezeti érzelműek voltak, mint fejedelmük és bizalmasai. Ők is — legalább is azok, akiknek a közéletben szavuk volt — egyetértettek abban,

hogy „a lengyelek mellé menetelt lelkiismerete ellen való dolognak és a svéd megsegélését istenes vállalatnak tartják, sőt Barcsai Ákos még a neutralitást is elítélte”. (Szilágyi: II. Rákóczi György, 162.o.) Ennyire elnyomta a kálvinista felekezetiség a nemzeti érzelmet és a hagyományos magyar-lengyel barátságot. Nekik a svéd, akit sose láttak, sőt akiről még hallani is alig hallottak valaha, mivel protestáns volt, előbbre való volt, mint a szomszéd lengyel. A felekezeti elfogultság olyan vakká tette őket, hogy önérzetükről is megfeledkeztek. Nem vették észre, mennyire lenézik őket a svédek s hogy csak akkor fogadják el szövetségüket, mikor más már nem is szövetkezne velük.

Így tehát II. Rákóczi György megindult Lengyelország ellen a lengyel koronáért. És — mert a svédek így látták jónak — éppen január elején, tehát a tél legközepén a havas-jeges Kárpátokon át embert állatot tönkretevő, óriási energiapazarlást jelentő körülmények között. A X. Károllyal kötött szerződés előre felosztotta Lengyelországot a két szerződő fél között (de természetesen mi csak Mária Teréziára haragszunk, amiért nagy nehezen bár, de mégis beleegyezett Lengyelországnak abba a későbbi felosztásába, melyet ekkor is két protestáns: Nagy Frigyes és Nagy Katalin (tehát mindketten „nagyok”) csináltak. Tehát itt sem azokra haragszunk, akik csinálták (azok mindketten nagyok), hanem arra, aki utólag s akkor is húzodozva, csatlakozott hozzájuk.)

II. Rákóczi György, mint említettük, a jellemesebb Rákócziak közé tartozott, de azért nemcsak szemrebbenés nélkül felosztotta Lengyelországot, hanem még ahhoz is volt arca, hogy bevonulásakor kiáltványaiban azt maszlagolja a lengyeleknek, hogy nem hódítani, hanem a népet felszabadítani jön (X. Károly szövetségében!); csatlakozzanak hozzá. Világos, hogy a lengyelek nevettek volna rajta, ha lett volna kedvük hozzá. Így nevetés helyett csak elkeseredett gyűlölettel fogadták, mint hazájuk és hitük ellenségét. Rákóczi fényes serege, melyben a neki alávetett két oláh vajda és a kozák sereg is ott volt, ütközet nélkül, diadalmasan nyomult előre. Fényes külsőségek közt megtörtént a svédekkel való találkozás és egyesülés is, de Rákóczi X. Károly seregét igen kicsinynek, az pedig az ő nagy seregét hadilag igen kis értékűnek találta. Mikor Rákóczi látta, milyen kis erőkkel rendelkezik csak az ő szövetségese, már aggódni kezdett. Minél jobban alkalma volt megismerni azonban a svéd hittestvér-királyt, annál jobban csökkent iránta a bizalma is.

Közben — természetesen a katolikusok javára — a császár is beleavatkozott a lengyel háborúba s kedvéért — protestáns létére — a dán is hátba támadta a svédet. Erre a hírre X. Károly kénytelen volt otthagyni a lengyel harcteret és vele Rákóczit és hazasietni. Ezt Rákóczinak mind előre kellett volna tudnia, ha használható diplomáciája lett volna, azaz, ha nem féltette volna annyira a Patakon tárolt tízmillióját. Ő azonban helyette Drabiktól meg Comeniustól szerezte információit. Ezek ugyanis olyan információkkal látták el, melyeket kellemes volt hallgatni s ráadásul pénzbe se kerültek.

X. Károly még csak szerződésszegést se követett el azzal, hogy Rákóczit Lengyelországban magára hagyta. Rákóczi ugyanis apjától örökölt kicsinyes önzésével — mely mint látjuk, még az egyébként imádott hittestvéreivel szemben is megnyilvánult — és örök aggodalmaskodásával még mindig nem döntötte el végleg, melyik lesz jobb: a katolikus vagy a protestáns párt révén szerezni meg a lengyel koronát. Még mindig nem akarta magát végleg a svédek mellett lekötni, s ezért a végleges szerződést a svédekkel még mindig nem írta alá. Hasonló helyzetben a képzelhető leghelytelenebb viselkedésmód. Ha valaki „a”-t már mondott, akkor „b”-t is kell mondania. Nem lehet egy szerződésnek csak az előnyeit vállalni, a hátrányai alól pedig kibújni.

Rákóczi közben — ismét fukarsága miatt — a tatárokat már magára haragította és a kozákokat is elidegenítette már magától. Ezek egyébként is igen kétes értékű szövetsége-

sek voltak, mert fegyelmezetlenek voltak, s egyébként is csak a zsákmány érdekelte őket (de hát Rákóczit is csak a konc, a lengyel korona érdekelte). Érthető hát, hogy ha serege még oly nagyszámú és még oly vitéz volt is, egymaga nem állhatott helyt ott kint a messze idegenben az egész lengyel nép elkeseredett hazaszeretetével és vallásához való ragaszkodásával szemben. Egyébként pedig olyan kezdetleges stratéga volt, hogy még hadtápvonala se volt megszervezve. Aztán az oroszokkal, tatárokkal, a német császárral és a magyar királlyal és még a törökkel szemben is hogy tudott volna egymaga megállni? A török ugyanis közben neki, „a porta adófizető szolgájának" (ti. „nagyságodnak", teszi hozzá e kifejezéshez a törökök kiengesztelésére küldött követe, Torday, jelentésében) nem tudta megbocsátani azt, hogy lengyel hadjáratát az ő engedélye nélkül indította meg. Valóban ez is megbocsáthatatlan hiba volt Rákóczitól, mely már elbizakodottságából folyt.

Rákóczi ugyanis lengyel hadjárata megindítása előtt annyira hatalmas volt, hogy a töröktől már csak elméletben függött, s ezért a török azzal, hogy az engedély kikérésével megalázta volna magát előtte, már nagyon meg lett volna elégedve s az engedélyt aligha merte volna megtagadni, még ha még úgy nem volt is kívánatos részére, hogy számára amúgy is kellemetlenül hatalmas vazallusa még hatalmasabb legyen. II. Rákóczi Györgyben azonban nem volt meg az az okos önmérséklés, ami Bocskaiban és Bethlenben, ezekben a nála sokkal nagyobb kaliberű férfiakban megvolt.

Egy Bocskai, egy Bethlen Gábor, sőt még egy Thököly is még ebben helyzetben is képes lett volna legalább arra, hogy hogy néhány kisebb katonai siker után seregét becsületben haza vezesse. Rákóczi azonban a nemvárt csalódások hatása alatt idegileg teljesen összeroppant. Ő nem szegény kisnemesből, a maga erejéből lett fejedelem, mint Bethlen s mint többé-kevésbé még Bocskai is. Ő gazdagnak és már fejedelemnek született; nem volt a megpróbáltatásokhoz hozzászokva. Szerencsétlenségét még tetézte, hogy nemcsak neki nem volt semmi hadi tehetsége, hanem alvezérei közül se volt az meg egyiknek se. Mint láttuk, magának a seregének hadi értékét is lenézte X. Károly. Cifra, csillogó és magyarosan bátor sereg lehetett ez, tele vitézséggel és elbizakodottsággal, de — úgy látszik — maradi, még középkorias szervezettel és felszereléssel. Tüzérsége alig volt, sőt még gyalogsága se nagyon.

Annyira önállótlanok és tehetetlenek voltak ott a távol idegenben ezek az erdélyiek mindnyájan, hogy hazafelé való útjukban azoknak a kozákoknak vezetésére bízták magukat, akik már akkor se voltak számukra megbízhatók, mikor még minden jól ment. Nem csoda aztán, hogy ezek a letört és hoppon maradt és azelőtt velük fölényeskedő cifra sereggel szemben szabadjára eresztették nemcsak önzésüket, hanem bosszújukat is, s ezt a „kalauzolást" arra használták fel csupán, hogy ők maguk a magyar fegyverek oltalma alatt nyugodtan haza tudják vinni azt a nagy zsákmányt, melyet a szerencsétlen lengyelektől szereztek. Nem Erdély felé vezették hát őket, hanem a maguk hazája felé. Nem is vehetjük tőlük túlságosan zokon, ha elsősorban a maguk érdekét nézték, nem pedig a magyarokét. Vajon a mi „hazafiaink" nem ilyen szempontból értékelik a magyar történelmet s nem tartják egyenesen hazafias kötelességnek, hogy történelmünk irányítói csak a nemzeti célt nézzék, s ennek érdekében minden eszközt felhasználjanak?

Bajában a lengyelektől is békét kért Rákóczi. Meg is kapta, de természetesen a legmegalázóbb feltételekkel (bocsánatkérés a lengyel királytól, óriási hadisarc stb.). Aztán Rákóczi a lengyeleket kérte meg, hogy kalauzolják tovább, illetőleg vezessék vissza seregét a hazavivő helyes útra. De azok elkeseredésükben azért a sok szenvedésért és kárért, amit Rákóczi okozott nekik (mert amit a kozákok és a tatárok raboltak, az is mind Rákóczi lelkét terhelte, hiszen ő vitte őket oda), a tatárok karmaiba kalauzolta őket, akik a kozák kalauzolás következtében már úgy is a szomszédban voltak. Olyan vezérrel az élén, aki az

ellenségre bízza serege vezetését, nem is lehet meglepő ez a sors. Igaz, hogy a lengyelek a békekötés és Rákóczi megalázkodása után és ellenére tették ezt, ámde Rákóczi megalázkodását nem tekintették érdemének, mert kénytelenségből történt, s egész odáig Rákóczi is áltatta őket, ő is barátságot színlelt irántuk, miközben halálos ellenségeik, a svédek szövetségese lett. A „Fogadj Isten" tehát olyanforma volt, mint amilyen a „Jónap" volt.

Rákóczi egész büszke serege tehát a tatárok foglya lett. Szerencséjére (de éppen nem büszkeségére) maga a fejedelem már előbb elvált seregétől s így ő nem esett tatár fogságba, hanem testileg-lelkileg összetörve néhány hívével külön utakon haza érkezett.

Az elbizakodott Rákóczi már Havasalföld és Moldva Erdélynek való alávetése idején se kérte ki a török engedélyét. Rákóczi azonban olyan hatalmas volt akkor, hogy a török lenyelte tőle ezt a sértést, de természetesen nem úgy, hogy el is felejtette. Lengyel hadjárata sokkal nagyobb szabású dolog volt ennél, s hogy mégis a törökök engedélye nélkül mert vállalkozni még erre is, azon kívül, hogy a török türelmétől vérszemet kapott, az volt az ok, hogy a törökök akkor már rég háborúban voltak Velencével s az erejüket teljesen lekötötte. Rákóczi tehát nyugodt lehetett afelől, hogy a török nem fogja hátba támadni, miközben ő seregét északra viszi s az országot szinte védtelenül hagyja. Ez, mint látjuk, nem is történt meg. A törököt a velencei háborún kívül akkor belső bajok is gyengítették.

Közben azonban Törökországban is változás történt s ez Rákóczi második, talán még a lengyelországinál is nagyobb szerencsétlensége. A nagytehetségű, tetterős és gőgös Köprili lett a nagyvezér, akinek önérzete nem tűrte hűbéresei engedetlenségét, s aki arról is gondoskodni tudott, hogy ennek megtorlására legyen elegendő ereje. Rákóczi azonban — ismét csak diplomáciai szervezetének túlságos takarékosságából folyó gyatrasága miatt — erről a ránézve oly fontos, sőt végzetes, török változásról megint csak elkésve értesült. (Ennek mint majd látni fogjuk, fukarságán kívül még hatalomvágya és ebből folyó féltékenysége is oka volt, mert nemcsak a fukarságot, hanem ezt is örökölte apjától.)

Míg ugyanis ő Erdélytől távol, Lengyelországban volt, Erdély kormányzását Barcsay vezetésével egy háromtagú kormánytanácsra bízta. Ő is olyan bizalmatlan és hatalmára féltékeny ember volt azonban, mint apja, s ennek a kormánytanácsnak csak akkor adott intézkedési jogot, ha abban, amit tenni szükségesnek tartanak, mind a hárman egyetértenek s így a határozatot mind a hárman aláírják. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy úgyszólván semmit se csinálhattak, mert egyikük állandóan beteg volt, s egyébként is mind a három nagyúr a birtokán, tehát más-más helyen tartózkodott. Így aztán a rossz diplomácia miatt a törökországi változásnak s az ebből folyó mind veszélyesebb fenyegetéseknek híre is nemcsak nagy késve jutott el Rákóczihoz Lengyelországba, hanem távollétében a kormánytanács intézkedési jog hiányában otthon Erdélyben se tehetett semmit az ország védelmére, vagy a török kiengesztelésére.

Az erdélyi állapotok Rákóczi lengyel kudarca után

A megalázva és összetörve országába hazaérkező fejedelmet a bosszút lihegő török átkai és fenyegetései és a tatár fogságban sínylődő apát, fiút, testvért, rokont sirató és miattuk a fejedelmet vádoló ország fogadta. Köprili nagyvezér esküdözött, hogyha Rákóczi egy egész sátrat arannyal megtöltve küld is neki, akkor se tűri meg tovább a fejedelmi székben. Mindjárt fel is szólította az országot, hogy válasszon másik fejedelmet. Csak ennyire volt ugyanis szabad a mi „szabad" Erdélyünk.

Ha Rákóczi pénzzel (volt ugyanis neki még mindig elég) betömi a basák száját (Fráter György is rendkívül takarékos ember volt — Izabella királyné nem győzte érte eléggé szidni — de ő ilyenkor még se sajnálta a pénzt), az ország elveszett jóindulatát pedig visszaszerzi azzal, hogy a tatárok fogságában lévők kiváltásának költségeit — akik végeredményben az ő egyéni vagy családi nagyratörésének áldozatai voltak — magára vállalta volna, vagy legalább részben hozzájárult volna ehhez, még talán meg lehetett volna menteni az országot a töröktől, a fejedelmi széket pedig, ha magának már nem is, de legalább már úgyis előre fejedelemmé választott kisfiának, tehát a Rákóczi háznak.

II. Rákóczi Györgyben azonban se annyi önuralom, se annyi alázatosság nem volt, hogy erre rá tudta volna szánni magát. (Nem is csoda, hiszen a kálvinizmus nem lemondásra és alázatosságra, hanem öntudatra, önérzetre, férfias büszkeségre nevel, mint például az iszlám is, de az még a kálvinizmusnál is jobban.) Nagy kálvinista volt, apjánál jobb ember is volt, mert se annyira fukar, se annyira szívtelen nem volt, mint apja, de azért annyira önzetlen ő se tudott lenni, hogy legalább most, mikor Isten megalázta, sőt összetörte, le tudta volna győzni magában családilag és felekezetileg is vele született hibáját, a pénzhez való túlságos ragaszkodást.

Ezért se a tatár váltságdíjat vagy akár abból csak valamit is, magára vállalni nem volt hajlandó, se a trónról lemondani nem volt képes még fia javára se. Pedig tekintettel arra, hogy fia egészen kis gyerek volt még, valójában továbbra is ő lett volna az úr az országban. A lemondás tehát csak külsőség lett volna, de ő — bizonyára a tele pataki kincstár tudatában — még erre a külsőségre se tudta magát rászánni. Így aztán a végeredmény az lett, hogy nemcsak ő maga vesztette el a fejedelmi széket, hanem még fia is, sőt az egész Rákóczi ház. Erdélyt magát pedig csak emberéletben és vagyonban szenvedett iszonyú veszteség után s akkor is csak területében megcsonkítva lehetett megmenteni. S mindennek egyedül II. Rákóczi György volt az oka.

Világos, hogy a kudarcot vallott és megalázott Rákóczinak már közel se volt olyan engedelmes szolgája az erdélyi országgyűlés, mint apjának vagy neki is akkor, mikor még hatalma csorbítatlan volt. Most szemrehányást tett neki s a török parancsára hivatkozva felszólította, hogy mondjon le, sőt erre rá is kényszerítette. Bethlen sógorát, Rhédey Ferencet, választotta helyette fejedelemmé. A török azonban, mint mindig, a télre most is hazament, míg Rákóczi itt volt a Részekben és Magyarországnak Erdéllyel határos vidékein bevehetetlen és tőle fizetett, s így tőle függő őrségekkel ellátott várak és nagy fegyveres erő volt birtokában. Mihelyt tehát a török haza vonult, megint ő lett a tényleges úr. Az új fejedelem rendelkezésére álló erő semmi volt az övéhez képest. Így aztán az új fejedelem nélküle s kivált ellene moccanni se tudott.

Emiatt nem is merte vállalni a fejedelemséget az ő ellenében senki másképpen, mint a kényszerre hivatkozva, és utána Rákóczinak kedveskedve és hozzá mindenben alkalmazkodva. Mihelyt tehát haza ment a török, Rákóczi azonnal követelte az új fejedelemtől, hogy álljon félre és hazaárulóknak bélyegezte meg azokat, akik hazájukkal (tehát vele) szemben a törökhöz húznak. Ezeket természetesen büntetni is tudta épp úgy, mint fejedelem korában. Annak is tekintette magát most is.

Világos, hogy annyi esze neki is volt, hogy most már megalázkodott a porta előtt s megpróbálta maga iránt kiengesztelni. E célból követeket is küldött Konstantinápolyba, de azokat ott egyszerűen a Héttoronyba zárták. „Próbáltuk mi ígérettel a portát — írták haza 1657. december 23-án — de hiába. A vén eb vezér megdühödött ellenünk, jóakaróink sem mernek szólani, a pénz nem kell az ebnek." (Mint látjuk, most már áldozott volna Rákóczi pénzt is, de már késő volt.)

Közben a török látva, hogy Erdély ha kénytelenségből is, de újra Rákóczihoz pártolt, büntetésül most már Jenőt is követelte, ami egyúttal azt az egész országrészt is jelentette, melyet Jenő vára védett, tehát most már Erdély területi épségét is meg akarta csonkítani. (Erdély is a töröké volt ugyan, de Erdélynek önkormányzata volt, fejedelmét (török jelölésre) maga választotta és belügyeiben független volt, míg az ország megszállt területe közvetlen a porta uralma alatt állott. Erdélyt, ha az évi adót megfizette, nem zsarolhatta a török, de a többi magyar területeket igen.)

Erdély nemsokára bekövetkező területi megcsonkulásának egyedül Rákóczi önzése volt az oka. Ha ugyanis ő Jenő várát átadta volna az új fejedelemnek, a török a vár átadásának a követelésével nem állt volna elő. Mikor a porta először követelte Rákóczi lemondását, akkor Jenő átadását még nem követelte. Most azonban, hogy Rákóczi visszavonulása egyúttal Jenő átadását is jelentette, Rákóczi még inkább azonosította a maga ügyét Erdély ügyével. Most már Erdély területi sérthetetlensége bajnokának, a haza rettenhetetlen védőjének adta ki magát, aki az ország területéből egy talpalatnyit se enged át az ellenségnek. Ezért azt, aki a töröknek engedelmeskedik, tehát nem az ő híve, most már méginkább mint hazaárulót bélyegezte meg.

Közben Rákóczi Bécshez is fordult segítségért. Hozzá úgy, mint kereszténnyhez a pogány ellen. Követei Bécsben a pápai nunciusnál is jelentkeztek és támogatása fejében engedményeket ígértek az erdélyi katolicizmusnak. Mint láttuk már, ekkor még arra is ígéretet tett, hogy ezután nem fogja a rossz papoknak pártját országában, tehát ezzel közvetve még azt is elismerte, hogy eddig így tett, tehát még ebben is a mai kommunistákhoz hasonlított katolikusgyűlöletében. Világos, hogy mindezt szorultságból tette, nem pedig azért, mert megváltozott. Annyira nem változott meg, hogy — mint a nála sokkal „tehetségesebb" magyar szabadsághősök szokták csinálni hasonló helyzetekben — ugyanakkor azért X. Károlyhoz is küldött követeket és a császárnak ezt a nagy ellenségét arra kérte, hogy újítsa meg Erdéllyel a szerződést. Levelét azonban útközben elfogták a dánok s továbbították — a császárhoz. (Szilágyi, VII. 63.o.) Gondolhatjuk, hogy ezek után milyen megtisztelő véleménye lehetett a császárnak és a pápai nunciusnak a „jó útra térő" magyar protestánsról és mennyit adhattak utána az ígéretére!

Nem mi, hanem a Szilágyi történelem (VII. 63.o.) állapítja meg, hogy a bécsi udvarnak akkor „kitűnő összeköttetései voltak Konstantinápolyban". A császár portai követe azt jelentette Bécsbe, hogy ott Rákóczira annyira haragusznak, hogy a fejedelmi széken való megmaradását semmiképpen se hajlandók eltűrni. Mivel — jelenti tovább — a protestáns hatalmak, Anglia és Svédország és a velük szövetséges katolikus franciák mindent elkövet-

nek, hogy a szultánt a császár elleni háborúra rábírják, Rákóczi felkarolása s így az Erdély ügyébe való beavatkozás igen könnyen háborút robbanthat ki a császár ellen.

Bécs ennek ellenére is küldött sereget Magyarországra, de nem azért, hogy Rákóczi fejedelemségét támogassa, hanem hogy a királyi Magyarország veszélyeztetett területét a töröktől megvédje. Öreg Rákóczi György ugyanis azt is kimesterkedte, hogy Magyarország területéből neki átengedett megyék közül kettő (Szatmár és Szabolcs) ne csak az ő, hanem fia haláláig maradjon Erdélyé. Ezeket tehát II. Rákóczi György is bírta, de most, hogy lemondott és Rhédey lett a fejedelem, a császár-király természetesen visszavette őket, s látva az erdélyi zavarokat s ott a török garázdálkodását, szükségesnek tartotta a törökkel szemben fegyverrel is védeni.

A császári követ azonban annak ellenére is, hogy Bécsben olvasták Rákóczi svédeknek tett álnok ajánlatát (melynek természetesen semmi eredménye se lett, mert az önző svédnek nem kellett a már kifacsart felekezeti citrom, melynek már semmi hasznát se vehette), állandóan Rákóczi érdekében fáradozott a portán. Igyekezett a török intéző köröket rávenni, hogy Rákóczinak megbocsássanak. Az is a jóakarat jele volt, hogy bizalmasan Bécsből is tudomására adták, hogy miatta nem hajlandók világháborút kirobbantani s bizalmasan figyelmeztették, hogy lemondásával még fia s így családja részére megmentheti a fejedelmi széket.

Jellemző, hogy a mi „hazafias" történetírásunk most sincs megelégedve Béccsel. Szerinte kötelessége lett volna Bécsnek Rákóczit megsegíteni, s kedvéért egy hosszú török háború kockázatát is vállalni. Hogy X. Károly, a volt szövetséges és protestáns hittestvér, oda se nézett Rákóczi ajánlatára, azt természetesnek tartják, arra nincs egyetlen elítélő szavuk, de hogy a Habsburgok „csak" tanácsokkal és konstantinápolyi követüknek adott utasításukkal segítették, de háborút nem indítottak a kedvéért, azt mással, mint Bécs öröklött magyargyűlöletével, nem tudják magyarázni. Magukban kötelezőnek tartják az ellenség gyűlöletét, de a Habsburgoktól még azt is megkövetelik, hogy az ellenségszeretetet ne csak úgy gyakorolják, hogy megbocsátanak és jótanácsot adnak, sőt közben is járnak érte, hanem úgy, hogy még fegyverrel is nekimenjenek érte annak, aki az ő ellenségüket bántani akarja.

Láttuk, milyen ellensége volt a Rákóczi ház a Habsburgoknak és a katolicizmusnak. Láttuk, hogy maga II. Rákóczi György is nemcsak a lengyel, hanem a magyar koronára is tört; Lengyelországban is a katolikus párt és a Habsburg politika ellen volt s ha Lengyelországban pórul nem jár s még évtizedekig elél, egész bizonyos, hogy ő is fegyverrel támadt volna a Habsburgok ellen is. Láttuk, hogy olyan katolikusellenes is volt, hogy — felpofozva az erdélyi vallásszabadságot — még menyasszonya és felesége se maradhatott katolikus, hiába volt az erdélyi alkotmány szerint felesége vallása is egyenrangú a kálvinistával. Láttuk, hogy ugyancsak a vallásszabadság és az erdélyi alkotmány megcsúfolásával még a fiát is olyan feltétellel választották meg fejedelemnek, ha kálvinistának megmarad. Láttuk, hogy legalább közvetve még azt is elismerte, hogy nagy katolikusgyűlöletében még azt is megtette, hogy külön törekedett arra, hogy országában a katolikusoknak minél több rossz papjuk legyen; olyan, akit a híveknek csak gyűlölniük lehet. S mégis a mi „hazafias" történetírásunk nem azon csodálkozik, hogy Bécs ennek ellenére is megbocsátott neki s amennyiben háború kockázata nélkül tehette, még segíteni is igyekezett rajta, hanem azon, hogy miért nem vállalt miatta még háborút is a törökkel. Sőt ezen nem is csodálkozik, hanem egyenesen megbotránkozik.

Rákóczi nem hallgatott Bécs okos tanácsára, mert nem bírta magát elhatározni az áldozatra még fia és családja kedvéért se addig, amíg csak egy kis halovány reménye is volt

arra, hogy ő maga is fejedelem maradhat. Ezért felhasználta a töröknek Jenőt követelését arra, hogy mint szabadsághős és Jenő védője lépjen fel azonnal, mihelyt 1657 őszén a török télire újra hazament. A hajdúkat, mivel az ő kezében lévő Várad érdekkörébe estek s közelében laktak, a maga pártjára vonta s fegyveresen indult Rhédey, az új fejedelem ellen. Rhédey öreg volt már, unta már a sok vesződséget s ezért a rendeket Medgyesre országgyűlésre hívta össze, hogy tudtukra adja lemondását. A rendek azonban jól tudták, hogyha újra visszafogadják Rákóczit, a tavasszal ugyancsak lesz „ne mulass", s ezért nem fogadták el Rhédey leköszönését, Rákóczihoz pedig könyörgő követeket küldtek, hogy az ország érdekében engedelmeskedjék a töröknek és vonuljon vissza a közügyektől. Hogy követeik nem követelők, hanem csak „könyörgő"-k voltak, annak az az oka, hogy most, hogy a török már hazament, megint Rákóczi volt az úr, mert csak neki volt fegyveres ereje, illetőleg neki volt a legnagyobb fegyveres ereje. Jól tudták azonban azt is, hogy egy fél év múlva megint egy még nála is nagyobb s vele ellenkező idegen fegyveres erő parancsol majd az országban. Mindenesetre megint jól láthatjuk, hogy a „Habsburg elnyomás" alatt sínylődő országra nézve mennyire nem irigylésre méltóan ideális dolog volt az erdélyi szabadság!

A rendek egyúttal a hajdúkhoz is követeket küldtek, hogy elvonják őket Rákóczitól. Rákóczi azonban ezeket a követeket is feltartóztatta és seregével maga is Medgyes felé, az országgyűlés ellen vonult. (Milyen alkotmánytiprás lenne ez, ha Habsburg csinálta volna!) Erre ott a rendek egyszerre nem az ország akaratával való erőszakos szembeszegülést, tehát az alkotmánytiprást hányták Rákóczi szemére, hanem ijedtükben azonnal elfogadták Rhédey lemondását és Rákóczit újra fejedelmükké választották. Mivel azonban rögtön utána újra rémes fenyegetések érkeztek hozzájuk a törököktől, már három nap múlva újra követeket küldtek Rákóczihoz, s most már nem könyörögtek, hanem rimánkodtak neki, hogy sajnálja meg az országot és lépjen vissza. Rimánkodásukkal azonban éppen az ellenkezőt érték el, mert Rákóczi erre valóban be is vonult seregével Medgyesre, ahol a megfélemlített országgyűlés kimondta, hogy teljesíti „hazafias" kötelességét, megvédi Erdélyt és Jenőt és szakít a törökkel.

Nemcsak a rendek, hanem Rákóczi is tudta, hogy ennek a jövő nyáron következménye lesz, mert a török nem fogja tűrni ezt a kihívást s ezért azoktól a magyarországi uraktól, akik eddig, míg hatalmat jelentett, titkos összeköttetést tartottak fenn vele s mint esetleges jövendő királyukat körülrajongták, segítséget kért. Személyes ügyvivőt, egy Palásthy nevűt, küldött hozzájuk, és „mint mindig, mostan is a legkalandosabb terveket eszelte ki" (Szilágyi, VII. 64.o.). Arra akarta rávenni Zrínyit és más magyarországi jóembereit, hogy csináljanak érdekében katonai diversiót, hogy ezzel a jövő nyáron majd ellene Erdélybe érkező török erőt Magyarországra vonják s így török-magyar háborút idézzenek elő. Követségének természetesen semmi eredménye se volt. A magyar urak azelőtt nem Rákóczi személyének, hanem hatalmának s a fényes jövőnek hízelegtek, mely előtte állt. Hol volt azonban már az?

A svéd királynak küldött ajánlatán kívül tehát e tettével is éppen elég okot szolgáltatott Rákóczi arra, hogy a király továbbra is ellenségének tekintse. Ugyancsak hálátlannak mutatta magát Bécs jóindulatára. Ezek után még jobban kitűnik, mennyire esztelenség lett volna Bécstől, ha ilyen ember kedvéért még háborúba is keveredik a törökkel. Rákóczi viselkedésével bebizonyította, mennyire igazat mondott a császári követ, mikor a portán azt a nyilatkozatot tette, hogy Rákóczi „sem maga, sem elődei nem szereztek érdemet arra, hogy a Habsburgoktól segélyt várhasson". Az udvar már csak azért se tehetett többet Rákócziért, mint amennyit tett, mert a törökök még Palásthy küldetéséről s annak céljáról is

tudtak. Ugyanis Reninger császári követ a portán még azért is szemrehányást kapott, hogy miért tűri a császár, hogy a magyar főurak Rákóczit támogassák.

Rákóczi olyan szerencsés volt, hogy még most is segíthetett volna magán. Köprili ugyanis mindenképpen be akarta fejezni már a porta velencei háborúját s mivel ebben az erdélyi állapotok akadályozták, mikor megtudta, hogy Jenő követelése hangolta annyira ellene az országot s adott újra némi népszerűséget Rákóczinak, kijelentette, hogyha a rendek lemondanak Rákócziról s újra elfogadják fejedelmüknek Rhédeyt, Jenő követelésétől hajlandó elállni. Később még Rákóczi fejedelemségében is hajlandó lett volna megnyugodni, ha a porta tekintélye nem szenved miatta: ha Rákóczi megalázkodik, személyesen jelenik meg a nagyvezér előtt, bocsánatot kér azért, amit a porta ellen tett és a jövőre hűséget ígér. Esküdözött, hogy nem lesz semmi bántódása.

Emlékszünk, hogy hasonló esetben János Zsigmond személyes megjelenésével hogyan vissza tudta szerezni a török elvesztett kegyét. Valószínű, hogy Rákóczi esetében is így lett volna. Az alázatosságban — azt hiszem — már Rákóczi részéről se lett volna hiány, hiszen annyi megalázás érte már, hogy már régen nem volt, nem is lehetett a hajdani büszke Rákóczi. Már 1658. febr. 12-én azt írta a töröknek, hogy holtig hű szolgája lesz a szultánnak, s hogy a hatalmas császárhoz jobban illik a kegyelem, mint az, hogy hatalmát „egy egér ellen” használja fel. (E levelével azonban nem ért célt, mert meggondolatlanságában azt is hozzátette, hogyha kegyelmet nem kap, akkor viszont elkeseredésében kénytelen lesz a kardhoz folyamodni. Ez utóbbival ugyanis iszonyúan felbőszítette a nagyvezért.)

Rákóczi most már nem büszkeségből, hanem félelemből nem jelent meg a nagyvezér előtt. Nem bízott a szavában. Félt, hogy gőgje, dühe és bosszúja még esküje erejénél is nagyobb. Általában a mi őseink nem bíztak a töröknek még esküjében se, s bizonyára meg volt rá az okuk. Természetesen az is lehet, hogy a nagyvezér Rákóczi esetében megtartotta volna esküjét, sőt az is lehet, hogy Rákóczi magát megalázva és a nagyvezér gőgjét kielégítve talán örökre jóakarójává tette volna a portát. De az is lehet, hogy a nagyvezér a találkozáskor Rákóczi megalázásában olyan messzire ment volna, hogy Rákócziban is felébredt volna az önérzet, s ez vesztét okozta volna. Ilyenkor a törökök épp olyanok voltak, mint a vöröskatonák, mikor mint győztesek 1944–45-ben nálunk jártak. Minden pillanatnyi szeszélyüktől függött. Gőgjüket és hangulatukat pedig elsősorban az irányította, hogy a megalázott egyén milyen ügyesen tudott velük viselkedni. Ha kedvükre, még „nagylelkű” ajándékot is kapott, hogy lássa, milyen jó és kiváló ember az a „szovjetember”. Ha azonban önérzetes vagy ügyetlen volt, egyenesen állatian kegyetlenek tudtak lenni. Félő, hogy II. Rákóczi György, aki alapjában egyenes ember volt s semmiképpen se volt színészlélek, aligha találta volna el azt a hangnemet, mely kedvezően döntötte volna el sorsát.

A nagyvezér azonban Rákóczi büszkeségével magyarázta a „nagylelkű” ajánlat visszautasítását s lelkét úgy elöntötte miatta a harag, hogy a következő nyáron egész nagy, Velencének szánt seregét Rákóczi és Erdély ellen indította, a tatárokat pedig már tavasszal Erdélybe küldte égetni, pusztítani és rabolni (képzelhetjük, mi lehetett a nyomukban, mert hiszen a tatár még akkor is pusztít és éget, ha nem külön ezzel a céllal küldik). A dühöngő Köprili még a budai, szilisztriai és más basákat is Erdély ellen irányította. Mivel azonban útközben egy ázsiai lázadás híre jutott el hozzá, újra üzent Rákóczinak, hogyha táborában személyesen megjelenik és hódolatát bemutatja, elmarad a büntető hadjárat, és a fejedelmi széken is megtűri. Rákóczi azonban most már még kevésbé mert a nagyvezér előtt megjelenni, mint azelőtt. Közben ugyanis egy kisebb csatában már meg is vert egy török csapatot s attól félt, hogy ezzel még jobban elzárta már maga előtt a kegyelem útját.

Hogy mennyire nem a gőg vezette már, mutatja, hogy július 6-án, győzelme után és ellenére is, felajánlotta hódolatát a megvert basának.

Még e szerencsés ütközet előtt történt, hogy a pusztító török seregek közeledésének hírére a megrémült erdélyiek a legszerencsétlenebb félmegoldást választották. Elálltak Rákóczitól, azaz letették a fejedelemségről — ezt persze csak azért tehették, mert abban a pánik hangulatban Rákóczi se merte magát a rendekre ráerőszakolni — de viszont a török parancsát, hogy egyúttal mindjárt válasszanak új fejedelmet is, Rákóczi miatt, aki míg a török meg nem érkezett, ténylegesen az ország ura volt, nem merték teljesíteni. De fejedelem jelöltet se találtak, mert akkor még senki se merte Rákóczit magára haragítani azzal, hogy fejedelemmé választását vele szemben elfogadja.

Az eredmény aztán az lett, hogy éppen akkor, mikor legnagyobb szükség lett volna vezetőre, ottmaradt az ország fő nélkül. Ennek is Rákóczi volt az oka. Ő lemondatása után csapataival nagy duzzogva kivonult Erdélyből, melyhez — felfogása szerint — most már nem volt semmi köze. Seregeit kivezette belőle a Részekbe, ahol birtokai voltak, hogy azokat védje. (Azt az ütközetet is, melyet előbb említettünk, ekkor és itt nyerte meg.)

Közben Jenő várát, melynek védelméről pedig Rákóczi — becsületére válik! — megfelelően gondoskodott, őrsége gyáván feladta, augusztusra pedig a vezető nélküli, gazdátlan országba megérkeztek a büntető török csapatok derékhadának iszonyú tömegei is. Olyan pusztulást, olyan rémnapokat, melyek most következtek, Erdély se addig, se azóta nem látott. Még ha ezek a vad csapatok: törökök, tatárok, moldvaiak nem ellenségként s nem külön a büntetés szándékával jöttek volna ilyen nagy tömegekben, ellátásuk terheit és kihágásaikat még akkor is elég lett volna elviselni. Hát mikor még parancs is volt számukra, hogy olyan kegyetlenek legyenek és annyit pusztítsanak, amennyit csak tudnak!

Csak a tatár kán egymaga 80-100.000 ember élén jött. Ha az erdélyieknek vezérük s különösen ha ügyes vezérük lett volna, szervezéssel, hidegvérrel és a kétségbeesés adta energiával sok részleteredményt érhetett volna el s legalább egyes országrészek népét megmenthette volna. Rákóczi is sokat tehetett volna, ha a sértődöttség nem lett volna nagyobb benne, mint népe szeretete s csapatait nem vonta volna ki az országból, vagy ha kivonta is, utána legalább be-betört volna s riasztotta, zavarta volna az ellenséget; ha eszébe jutott volna, hogy neki azt az Erdélyt is szabad, sőt kell is szeretnie, mely iránta „hálátlan” volt. Mert hiszen valójában nem is hálátlan volt, hanem csak élni akart s védeni a magáét s ráadásul még nem is olyan önző kíméletlenséggel, mint Rákóczi.

Nem jutott eszébe — a kicsinyes önzés és lelki alacsonyrendűség megakadályozta benne — hogy alattvalói elvesztett ragaszkodását duzzogás helyett úgy tudta volna visszaszerezni, ha azt az önzetlenséget, amelyet ő alattvalóitól hiába követelt, ők részéről tapasztalták volna. Nem jutott eszébe, hogy előbb neki kell adnia, s akkor majd kap ő is. Ha nem tudta ezt megtenni kereszténységből, meg kellett volna tennie okos számításból, államférfiúi bölcsességből. Benne azonban se ez, se az nem volt meg.

Így aztán a végeredmény az lett, hogy a vad ellenség mindenütt szabadon, minden ellenállás nélkül gyilkolhatott, rabolhatott, erőszakoskodhatott, égethetett, pusztíthatott. Gondolhatjuk hát, mennyi értéket raboltak el, mennyi embert öltek meg (nőket, gyerekeket is), mennyi állatot hajtottak el, mennyi embert vittek el magukkal rabszíjra fűzve rabszolga-vásárokra; mennyi házat, falut, várost égettek fel. Csak magáról Marosvásárhelyről 3000 embert hajtottak el. Elpusztították természetesen Gyulafehérvárt is, Bethlen palotáját és könyvtárát, nemkülönben főiskoláját is, de az öreg Rákóczi György hamvait is kiszórták sírboltjából. (Talán erre is gondolt, mikor koporsójába nem engedett aranyat tétetni.)

Kétségtelen, hogy mind e pusztulásnak és a vele együttjáró szenvedéseknek egyedül Rákóczi önzése és a hatalomhoz való önző ragaszkodása volt az oka. Ha ő lengyelországi tönkremenése és a török haragja ellenére is nem ragaszkodik oly makacsul fejedelmi székéhez, a szerencsétlen ország ezt a nagy pusztulást elkerülhette volna.

Már lengyelországi hadjárata alatt is zúdított ő hasonló pusztulást az északkeleti felvidék népére, mert oda is tatárokkal, kozákokkal törtek be a lengyelek annak megbosszulására, hogy Rákóczi rablóhadjáratra indult ellenük, s a svédekkel összejátszva felosztotta hazájukat. Ezeken a vidékeken nagyrészt Rákóczi birtokai voltak ugyan, de világos, hogy nemcsak azokat pusztították s természetes, hogy elsősorban a föld népe volt az áldozat. Bizonyára ez a pusztító betörés is hozzájárult ahhoz, hogy a Felső-Tisza vidékén a magyarság annyira megfogyott, s a kipusztult magyarság helyébe a hegység rutén lakossága szivárgott le az Alföld felé. E vidékeken ugyanis ma már a síkság egy része is rutén lakosságú.

Mivel ez a vidék nem Erdély része volt, hanem a magyar király hatósága alá tartozott, e betörés is egyik oka lehetett volna annak, ha Bécsben Rákóczi ellenségévé lettek volna. Bécs ugyanis annyira óvta Rákóczit a lengyel vállalatától, hogy mikor már elindult végzetes vállalkozására, még akkor is elküldte hozzá Szelepchényit, hogy a svéd szövetségtől elvonja és hazatérésre bírja, de természetesen hiába. Ezek után igazán szép volt tőle, hogy kudarca után mégis mindenben támogatta, kivéve a török ellen nyílt háború indítását. A török azonban most már természetesen nem elégedett meg azzal, hogy Erdélyt elpusztította. Jenő most már kezében volt s világos, hogy többet már nem adta vissza. Jenőn kívül már Lugos és Karánsebes is birtokában volt, s ezeket se csatolta vissza Erdélyhez. Aztán rákényszerítette az országot, hogy Barcsay Ákost fejedelemmé válassza, Barcsayt pedig arra, hogy a választást elfogadja. Az ország adóját 40.000 aranyra emelte fel s a háború költségeinek fedezésére a teljesen elpusztított országra még 500.000 tallért vetett ki hadikárpótlásul.

Mivel azonban az ázsiai lázadás eközben mind komolyabb jelleget öltött, e kemény feltételek teljesítése fejében mégis hajlandó volt csapatait az országból kivonni, a tatárokat is hazaparancsolni s Váradot, mely még nem került kezébe, magyar kézen hagyni.

Azonban mihelyt a török kivonult az országból (mert télire mindig kivonult), a jövő nyáron pedig Velence ellen szeretett volna vonulni, újra Rákóczi lett az úr, akinek birtokai nagyrészt nem Erdélyben voltak s így a pusztítástól is megmenekedtek. Most tehát megint tisztán tőle függött, hogy mi lesz az országgal. Jól tudta ezt természetesen Barcsay, az új fejedelem is s ezért, hogy gőgjét kímélje, még most is úgy írt Rákóczinak, mint „nem háládatlan nevelt szolgája őnagyságának". Így könyörgött neki, hogy mondjon le az ország érdekében. Rákóczi azonban engesztelhetetlen volt. Barcsay oláh származású volt (ki gondolná a kálvinistasága és a szép neve ellenére?) és egészen alacsony sorból a Rákócziak emelték fel. Rákóczi azzal vádolta, hogy annak az óriási sarcnak megfizetését, melyet a török követelt, azért vállalta el és a fentebb jelzett óriási területeket Erdély területéből azért engedte át a töröknek, hogy fejedelemmé lehessen. Ő nem tudott az új fejedelemben mást látni, mint csak trónja elrablóját és hazája elárulóját. Hálátlan kutyának, emberi szörnyetegnek nevezte, hazaárulónak, szentségtörő bitorlónak mondta lépten-nyomon és olthatatlan gyűlölettel gyűlölte.

Jellemzően mutatja, milyen volt az erdélyi lélek, mert még azzal is meggyanúsította, hogy pápás érzelmű. Olyan nagy bűn volt ez Erdélyben még akkor is, mikor már maga Rákóczi is régen bűnvallomást tartott e tekintetben Bécsben! Azt is láthatjuk tehát belőle, milyen őszinte volt ez a bűnvallomás, és a hozzá kötött ígéretek. Még történetírásunk kál-

vinista „atyja”, Szilágyi is elfogadja Rákóczi ezt az álláspontját s Barcsayt II. Rákóczi Györgyről írt művében ő is elvetemült embernek festi. Ellenben Angyal Dávid a Szilágyi történelemben éppen a homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalja el. Ő Barcsayt a képzelhető legnemesebb jellemű embernek mondja, akiben az önzésnek és nagyravágyásnak még a szikrája se volt meg, hanem tisztán csak Erdély megmentése céljából vállalta a fejedelemséggel ekkor együttjáró hálátlan és keserves szerepet. Az igazság bizonyára a középúton lesz, de az bizonyos, hogyha hibáztatnunk kell valamelyiket, akkor Rákóczit kell, mert az igazság teljesen Barcsay oldalán állt. Az azonban bizonyos, hogyha a neve nem Barcsay, hanem Habsburg lett volna és Bécsben lakott volna, akkor koronázási esküje megszegésével vádoltuk volna, és soha se bocsátottuk volna meg neki azt a galádságot, hogy Jenőt a töröknek átengedte s így Erdély területét oly érzékenyen megcsonkította, illetve ebbe belenyugodott.

Rákóczi eltiltotta az erdélyieket a Barcsay országgyűlésén való megjelenéstől. Ezen az országgyűlésen mindenki azt beszélte, hogy Rákóczi kijelentette:

„Isten úgy segéljen, nem gondolok vele, ha Erdély pusztán marad is, még sem hagyom becsületemet (e szón akkor a tekintélyt értették). Ha én nem bírom, más is ne bírhassa.”

A rendek ez országgyűlésen hangsúlyozták, hogy „hazánknak színe-java a lengyelországi, minden méltó ok nélkül suspiciált (vajon miért nem mondták meg ezt akkor is?) expeditiotul fogva ki pogányság között, ki másutt, keserves rabságot szenved”. Aztán meg hogy csak azért, mert Rákóczihoz hűek maradtak, a törökök „lakóhelyeinknek nagy részét porrá, hamuvá tették, sokezer ártatlan lelkeket öregekkel el egy örökké tartó rabságba vivének, némelyeket fegyvernek élével, némelyeket egyéb iszonyodásra méltó halálnak nemével megölének. Mindezen nagyságodnak szíve meg nem esvén, inkább akar rajtunk öt-hat hónapig (a téli félévben, míg a török távol van) uralkodni, mintsem a maga méltóságában kisebbséget szenvedni. Pedig noha nem a haza (nem Erdély) szülte, de annyi emberkorig oltalomnak inkább, mintsem romlásvárásnak segítsége alatt nevelte és annyi javaival, melyet gyermekségétől fogva vett, tartotta nagyságodat”.

A következő országgyűlés még keményebb szavakat használ:

„Minden nagyságod cselekedetiből azt láthatjuk mind mi, mind az egész világ, inkább akarná a szegény hazát és mindnyájunkat éppen veszni, csak a maga személye maradhasson meg”.

„Az nagyságod elviselhetetlen igája alatt mégis nyögtünk volna, csak a porta engedte volna.”

„Szánjon meg bennünket, ne rontsa hazánkat, maga személyéért és méltóságáért.”

„Emlékezzék istenesen, mennyi jót tett a haza nagyságoddal, atyjával és azonfelül is mutassa meg, noha másunnan származott közünkben, nem háládatlan szegény hazánkhoz. Hiszen mi sem vagyunk barmok, hogy vonjuk az igát, nyögjünk a verés alatt. Fel kell valaha serkennünk és nagyságod írásaival kényszeríttetvén részét ki kell mondanunk az igazságnak.”

Mindez tehát az igazságnak csak egy része volt. Ha egy Habsburg lett volna ilyen kíméletlen és önző, vajon hogyan írna róla a magyar történelem és hogyan emlegetnék a „hazafiak”? A Rákócziakat pedig ennek ellenére is áldjuk s ha csak a nevüket halljuk, már megbizsereg a szívünk. Természetesen nem a gyűlölettől, hanem a rokonszenvtől.

Barcsaynak eközben természetesen be kellett szolgáltatnia a mérhetetlen összegű sarc első részletét. Világos, hogy a kipusztult ország nem tudott ekkora összeget előteremteni.

Ezért a török azt követelte, hogy kobozzák el Rákóczi azon jószágait, melyek Erdélyben feküdtek s annak árából fizessenek (ezeket úgyis mind harácsolásból szerezte az apja). Barcsay azonban ezt nem akarta vagy pedig nem merte megtenni, s ezért rá is haragudni kezdett a török. Ezért ismételten könyörgött Rákóczinak, hogy adja vissza Erdélynek a „részeket", melyeket kezében tartott, a várakat és ne tartsa zsoldjában a hajdúkat. Ő, Barcsay, kötelezi magát, hogy mihelyt kiegyezik a törökkel, azonnal lemond és visszaadja neki a fejedelemséget. Úgy sincs semmi értelme Rákóczi dacolásának, hiszen „az elmúlt nyári állapotokban is sem Erdélyért, sem annak Részéért, Jenőért, nem próbált semmit".

Rákóczi is látta végül, hogy engednie kell és megegyezett Barcsayval, hogy átadja neki a Részeket és a várakat, viszont Barcsay meghagyja őt erdélyi javaiban. Barcsay még ennyit is csak a török tudta nélkül engedhetett, Rákóczi önzése azonban mégis hamarosan még ezt is megbánta és visszavonta. Még most se tudott semmiről lemondani. Végül azonban kénytelenségből talán mégis belenyugodott volna a megváltozhatatlanba, de már ezzel elkésett. A török most már semmiképpen se tűrte, hogy erdélyi javait megtarthassa. Még akkor se, ha a fejedelemségről lemond. Az országra kivetett sarc miatt se lehetett eltekinteni Rákóczi erdélyi javainak elkobzásától, mert másképpen nem tudták előteremteni.

Rákóczi tehát egymás után írja az erdélyi rendeknek a gorombábbnál gorombább leveleket, azok pedig ilyeneket válaszolgatnak neki:

„Jószágiban való kárvallását sajnálja nagyságod, mi pedig nagyságod miatt országul elveszénk, szabados emberekből rabokká levénk."

„Ha a háládatosságnak csak mi kicsiny szikrája volna is nagyságodban, megnyugodhatna, hisz kétannyija maradt Magyarországban, melyet Erdély által szerzett."

„Mert ugyanis merje nagyságod mondani, hogy valaha Erdély nélkül Munkácsnak, Tokajnak, Regécnek, Ecsednek uraságát obtineálhatta volna."

„Már negyedik íztől fogván nevelvén és hízlalván ez a szegény haza nagyságodat, mindannyi sok java vétele után is átoknál, szitoknál egyebet nem hall, romlására való igyekezetnél egyebet nem experiál."

„Ím az Úristen az ő híveinek mind sóhajtásukat megszámlálta s könnyhullajtásokat tömlőjébe szedte, bizony bosszút áll nagyságodon, ha nem akar szánni."

Rákóczi, noha tudta, hogy a török nem tűri s fegyverrel a császár se segíti, tehát nincs értelme az ellenállásnak, mégis újra fegyverrel tört Erdély ellen. Barcsay megkérdi az országgyűlést: válasszanak: a porta parancsának engedelmeskednek-e, vagy Rákóczi kell nekik. A rendek Rákóczi ellen nyilatkoztak, de mikor utána Rákóczi seregével megjelent, szétszaladtak.

Erre Rákóczi hív össze országgyűlést. Ez újra őt válassza fejedelemnek, s leteszi Barcsayt. Rákóczi nagy pompával bevonul, mint új fejedelem, a rendek pedig kijelentik neki, hogy fegyverrel védik meg a fejedelmi székben. Lipót, „büszke Bécsnek" ez a „rettenetes császára", pedig rá igazán nem mondhatták volna az erdélyi rendek, hogy belőlük gazdagodott meg, jobban megsajnálta Erdélyt, mint Rákóczi. Berényi György személyében most is követet küld Rákóczihoz, hogy ezzel is az erdélyiek segítségére lehessen. A császár követe is figyelmezteti, hogy mondjon le s Rákóczi iránt való jóságában annyira megy, hogy még arról is biztosítja, hogy gondoskodni fog róla, hogy erdélyi javait megtarthassa. (Hazafiaink azonban ettől se hajlandók meghatódni. Ők egyre csak azt hajtogatják, miért nem indított a kedvéért Lipót a török ellen háborút. Ők a szabadsághős és kálvinista fiában még azt is természetesnek tartják, ha még a saját kálvinista hazája érdekében se hajlandó

még egy hold földről se lemondani, a Habsburg királytól azonban megkövetelik, s ha nem teszi, még azt is magyar ellenszenvnek tekintik, ha a protestánsnak és a halálos ellenségének kedvéért nem kezd világháborút.)

Berényi, a bécsi követ, közbenjárására az erdélyi rendek még azt is megígérték Rákóczinak, hogyha most elkobozzák is erdélyi jószágait, ez csak a török félrevezetésére történik. Akik majd megkapják a javakat, bért fizetnek majd érte Rákóczinak, s mihelyt a viszonyok megengedik, vissza is adnak mindent. A lemondásra azonban még Berényi se tudta rávenni Rákóczit sem e kecsegtető ajánlattal, sem utána fenyegetésekkel.

A jóságos Lipót ennek ellenére is mindent elkövetett a portán, hogy Rákóczi javait megmentse, ez azonban sokkal nehezebb volt, mint gondolták. A nagyvezér magából kikelve utasította el a kérelmet, sőt azt kezdte követelni, hogy a császár fogassa el és szolgáltassa ki neki Rákóczit. Nem lep meg a kívánság, mert hiszen ez időben a két császár békében és meglehetősen jó viszonyban volt egymással, s mivel nyugaton bármikor törésre kerülhetett a sor a Habsburg-ház ellenségeivel, Bécsnek érdeke volt, hogy a törököt magának lekenyerezze.

De épp oly fontos érdeke lett volna Lipótnak az is, hogy a Rákóczi ház, mely mindig ellensége volt, s melynek jelenlegi feje is annyit vétkezett már ellene, letűnjön a szereplés színpadáról. Az, hogy Rákóczi azon a címen, hogy jószágai legnagyobb része a királyi Magyarországon volt, éveken át egyenesen ujjat húzhasson a törökkel, a törökre kétségtelenül nagyon megalázó helyzet volt s méltán kérhette, hogy az akkor vele barátságos viszonyban lévő Lipót ezt az állapotot megszüntesse. De egyébként is ha akkor, mikor Rákóczi apja Brandenburgi Katalint akarta kiforgatni birtokaiból, egyáltalán nem számított az Erdély és Magyarország közt levő határ s öreg Rákóczi György fegyveres emberei az özvegy fejedelemnőt épp úgy kísérték tovább Magyarországon is, mintha csak még mindig Erdélyben volnának s ha addig összes „szabadsághőseink" is mindig hadüzenet nélkül lépték át seregeikkel a magyar határt, vajon mi címen kívánhatta II. Rákóczi György azt, hogy viszont most ez a határ őt a töröktől megvédje, sőt még ellene való kihívásait is lehetővé tegye?

Lipót kereszténysége mindezt természetesnek tartotta még akkor is, ha az a keresztény, akit védenie kellett és akiért kockázatot kellett vállalnia, az ő halálos ellensége és egyébként is csak eretnek keresztény volt. Ezért rendkívüli követe, Meiern Ágost, azt felelte a nagyvezér követelésére, hogy „Rákóczi nincs a császár kezében. De ha a császár hozzáférhetne is, kiadása akkor is tisztességébe ütköznék."

A nagyvezér erre azt válaszolta, hogyha így áll a dolog, akkor legalább tartsa a császár Rákóczit állandó őrizet alatt. Bécs ezt a kívánságot is elutasította. Mikor a rendkívüli követ távozásakor búcsúkihallgatáson jelent meg a szultánnál, a szultán személyesen is megismételte nála ezt a kérést. Sőt mikor a szultán a császár rendkívüli követének viszonzásaként szintén rendkívüli követet küldött Bécsbe, a vele küldött levélben újra megismételte kérését, sőt most már egyenesen azt kérte, hogy a császár tetesse el láb alól Rákóczit, mert ő a béke egyetlen akadálya.

Bécs rendes konstantinápolyi követe is állandóan jelentette haza, hogy a portán az a felfogás uralkodik, hogy Rákóczi mindenáron össze akarja egymással veszíteni a két császárt, hogy ezáltal a szultán erejét lekösse s Erdélyt a török nyomás alól felszabadítsa. Ez egyébként kétségtelenül igaz is volt. A követ azt is jelentette, hogy Velence és Franciaország is mindent elkövet ez irányban s ezért óva intette a bécsi kormányt attól, hogy Rákóczit támogassa.

Az 1659. évi nyarat Rákóczi még megúszta. Elvesztett ugyan egy ütközetet a törökkel, de az nem volt döntő jelentőségű. A török még mindig a velencei háborúval volt elfoglalva, s ennek sikeres befejezésében igen akadályozta Erdély. Ezért újra megizente, hogyha az ország szakít Rákóczival, a szultán továbbra is megelégszik a régi évi 15.000 arany adóval, azonban ha tavaszig se lesz az országban rend és engedelmeskedés, „soha tovább sem Erdély, sem Várad meg nem marad, hanem porrá teszik".

December 8-án az intést megismételték. „Ne mondjátok, idején értéstekre nem adtunk mindeneket" írta a nagyvezér. Hogy Váradot is elveszi a török, ez a fenyegetés akkor hangzott el először. Ha Rákóczi nem dacol vele már három éve, eszébe se jutott volna. Hiszen a legelső alkalommal még Jenő visszavétele se jutott eszébe. Még a magyarországi basák is írtak külön figyelmeztető leveleket a hajdúknak. Az egyik, „mint atya és anya édes magzatit" úgy kérte őket, hogy szakítsanak Rákóczival, mert másképp végük lesz.

Eközben Rákóczi már hónapok óta Szentjobbot ostromolta, de nem ment semmire, mert ostromágyúi egyáltalában nem voltak. Mégis dacolt a törökkel. Ez már a tavasszal (1660) megkezdte ellene bosszúló hadjáratát. Temesvárott kezdte, ahol a lakosok ezreit ölte le. Szalmával kitömött fejüket töméntelen szekéren küldték elégtételül a nagyvezérnek. Aztán más erdélyi Részekbe indultak, mert ezeket Rákóczi aki Szebent is ostromolta, védtelenül hagyta.

A hajdúkat kímélni akarta a török, mert hiszen ők a habsburgi Magyarország alattvalói voltak s ezért felszólította őket a hódolatra. Rákóczi közelükben lévő váradi és ónodi kapitányai azonban azt izenték nekik, hogy ne hódoljanak, mert megvédik őket. A hajdúk nem hódoltak és természetesen nem védték meg őket. Pedig a hajdúk annyira bíztak az ígéretben, hogy még asszonyaikat és gyermekeiket se vitték biztonságba. Mikor aztán rájuk tört a veszedelem, már hiába kérdezték: „Ihol volna hát az ő sok vérök hullásával való hűséges szolgálatjoknak érdemes érdeme és jutalma?" (Szalárdi siralmas krónikája.) De már nem volt menekvés.

Kaba hamuvá lett, Szoboszló szintén. Sziget nevű helységük pedig úgy elpusztult, hogy ma már csak hűlt helye van. De a meglevő hajdúvárosok mai lakosainak is 90%-a nem a régi hajdúkból áll, hanem későbbi beszivárgás eredménye. Mivel a bosszulók minden levágott fejért, melyet a portára beküldtek, egy-egy tallért kaptak, gondolhatjuk, milyen munkát végeztek. Szoboszlón a férfiakat mind leölték, a nőket rabszíjra fűzték (élve még többet kaptak értük fejenként egy tallérnál) s a szomszéd községeket is mind porrá égették. „A környék egetverő füste, tüze belátszott Debrecenbe."

Hej, ha e sok drága kálvinista élet egy Habsburg lelkén száradt volna, mi lenne most akkor! De a Rákócziak iránti kegyeletet — látjuk — még csak meg se csökkentette!

Maga Debrecen városa Rákóczi uralma alá tartozott ugyan, de Rákóczi még egy szál katonát se küldött segítségére. De azzal, hogy a hajdúkat felbíztatta az ellenállásra, Debrecennek is nyakára hozta a törököt. Hiszen ott volt a szomszédban, s a török bolond lett volna, ha a védtelen gazdag várost még csak meg se látogatja. A város küldöttséget menesztett elébe és pénzt ajánlott váltságul. A törökök durván bántak a követekkel. Még meg is kínozták őket. De — úgy látszik — ez is csak azért volt, hogy megijedjenek és minél többet fizessenek. Soká alkudoztak, végül 100.000 tallérban megegyeztek s a debreceniek ennek árán megmenekültek.

A bihariak szintén alkudozó követeket küldtek, de Rákóczi váradi kapitányának, Gyulainak, fondorlatai következtében(a hajdúk vesztének oka is ő volt) megkéstek, s így csak részben kerülték el a pusztulást. A nagyszalontai Arany János verseiben megörökített nép-

hagyományok ezeknek a pusztulásoknak emlékét örökítették meg. Egy helyt például a zsombékos szigetekre menekült parasztok közül négyezer embert vágtak le, vagy fűztek rabszíjra a törökök.

Rákóczi hiába ostromolja s ezért otthagyja Szebent, Várad felé vonul, hogy hátában az erős várral védhesse magát és a Részeket. Azonban már elkésett, mert Váradra már nem tudott bejutni. Mikor látta, hogy milyen nagy számú az a török sereg, mely vele szemben áll, először megrémült, de aztán — mit is csinálhatott volna mást egyebet — kálvinista vallásosságában keresett vigaszt és ezt mondta: „Nem a sokaság, hanem Isten ver hadat és mi őbenne bízunk."

De azért a halálra is elkészült, mert végrendeletet tett. „Kérlek, édes Zsófikám — írja benne nejének —, az én hozzám való tökéletes szeretetedet holtom után is mutasd meg, kiben nem is kételkedünk. Nekünk megbocsáss, ha vétettünk volna. Az Isten dicsőségére vigyázz! Az igaz vallásban, kivel velünk éltél, állhatatos légy változatlanul. Ferkét abban neveld. Semmi világi dicsőség, félelem attól el ne szakasszon."

Látszik, mennyire őszintén kálvinista ember volt II. Rákóczi György és mennyire komolyan és meggyőződéssel hitt abban, hogy az ő vallása „az igaz vallás". Az ő hite még nemesebb volt, mint atyjáé, mert olyan anyagiasságot és az arany után való szentségtelen éhség miatt olyan visszataszító bűnöket nem tűrt meg, mint atyjában. De az ő vallásossága se volt olyan nemes, hogy ne fért volna össze a pápista papok rosszának pártolásával csak azért, hogy a pápás hitnek minél többet árthasson. Ő is sokkal inkább gyűlölte a más hitét, mint amennyire a magáét szerette. Így aztán nem csoda, hogy „az igaz vallás"-ért való rajongását ő is össze tudta egyeztetni azzal a mérhetetlen önzéssel, mellyel a maga és családja hatalmát szolgálta s amely később csak azért, hogy egész vagyonát megtarthassa, képes volt tönkretenni egész Erdélyt.

A nagy és mégis oly kétes kálvinista vallásosság mellett azonban azt is láthatjuk végrendeletéből, milyen boldog családi életet élt, milyen jó férj és atya volt; úgyszintén azt is, hogy felesége, férje életében még korántsem volt az a meggyőződéses nagy katolikus asszony, akivé később a jezsuiták tették.

A törökkel vívott utolsó csatája Fenesnél jól indult. Azonban a székelyek megszaladtak, s mikor Rákóczi elibük rohant, hogy feltartóztassa őket, rézsisakja leesett és fején sebet kapott. Mikor aztán emberei meglátták vezérük véres fejét, az egész sereg megszaladt és a csata elveszett. Hasonló eset egyébként igen gyakori a mi történelmünkben. Mi igen könnyen lelkesedünk, de igen könnyen el is vesztjük kedvünket s a jövőben való bizalmunkat. Sokszor még olyankor is, mikor kitartással és erős lélekkel még mindent meg lehetne menteni. Bennünk éppen nem található meg annak a protestáns német vezérnek szellemi fölénye, aki a 30 éves háborúban legfényesebb győzelmét akkor aratta az ellenségen, mikor az már őt szétverte s győzelme miatti örömében minden elővigyázatosságról megfeledkezve mulatozott. Megverten is rajtaütött és a végső győzelem az övé lett és olyan zsákmány, mint még soha. Ő még akkor is akart és tudott győzni, mikor már elvesztette az ütközetet, mi Fenesnél (a kurucok Trencsénnél, a 48-asok Temesvárnál és még sokszor máskor) már akkor lemondtunk a győzelemről, mikor valójában még messze volt tőle az ellenség.

A megsebesült Rákóczit hívei még be tudták vinni Váradra. Anyja, Lórántffy Zsuzsanna, épp akkor halt meg s Báthory Zsófia éppen az ő temetésén volt Patakon. Hazaérkezve azonban még életben találta férjét, és az ő karjai között halt meg 1660. június 7-én. Őt is Patakon temették el.

Mint láttuk, végrendeletében arra intette feleségét, hogy se világi dicsőség, se félelem el ne szakassza „az igaz” hittől. Annyira a valóságossal ellenkező álomvilágra vall ez a buzdítás, hogy világánál mindjárt meg fogjuk érteni azt is, miért tudták a kálvinista Rákócziak oly jól összeegyeztetni a vallásosságot egészen kirívó önzésükkel. Nemcsak annyiban volt hamis az ő vallásosságuk, hogy összefért olyan nagyfokú önzéssel, amekkora száz ember közül, akik közül pedig nem egy még vallástalan is, csak egyben található meg, hanem hamis volt akkor is, mikor ők szentül meg voltak győződve róla, hogy ők kálvinista vallásos meggyőződésükért áldozatot hoznak, sőt annak mártírjai.

II. Rákóczi György nem volt hajlandó észrevenni, hogy neki vagy nejének és fiának kálvinistának maradni egyáltalában nem a „félelem” legyőzését, vagy a „világ dicsőségéről” való lemondást jelenti, hanem ennek éppen az ellenkezőjét: az erő, a hatalom, a dicsőség megőrzését. A Rákócziak kálvinista vallásuknak köszönhették vagyonukat, érvényesülésüket és fejedelmi hatalmukat, nem pedig ennek feláldozásával őrizték vallási meggyőződésüket. II. Rákóczi György vértanúpóza nem engedte észrevennie, hogyha például az ő atyja is épp úgy feláldozta volna kálvinista meggyőződését és katolikussá lett volna, mint apja öccse, Rákóczi Pál, sohase lehetett volna belőle erdélyi fejedelem és ha nemcsak büszkeségből, álönérzetből lett volna kálvinista, hanem igazi vallásosságból, akkor magánvagyona se lett volna nagyobb öccséénél és semmiképpen se válhatott volna belőle Európa leggazdagabb akkori uralkodója. A Rákócziakat kálvinista vallásuk tette gazdagokká és fejedelmekké. Azért tudtak annyira érvényesülni és úgy meggazdagodni, mert ez az álvallásosság, melyből csak hasznuk volt, melyre azonban ők ráfogták, hogy nem hasznot húznak belőle, hanem áldozatokat hoznak érte, újabb hazugságként lehetővé tette számukra, hogy velükszületett rút önzésük minden gátlás nélkül érvényesülhessen.

Az igaz, hogyha II. Rákóczi György nem iszonyodott volna annyira a katolicizmustól, akkor a fia, mint katolikus, lengyel királlyá lehetett volna, sőt, talán már ő maga is. Ámde ő azért ment Lengyelországba, hogy ott király lehessen, azaz, mert a „világi dicsőség” elnyerése vezette. A katolikussá levéstől nem annyira meggyőződésből iszonyodott, hanem büszkeségből; erdélyi alattvalói és volt hitfelei lenézésétől és megvetésétől félt. Nem tagadhatta volna ugyanis, hogy érdekből lett katolikus; haszonért árulta el protestáns meggyőződését.

Még ez is becsületére vált volna,mert mutatta volna, hogy nem volt egészen cinikus s a külső becsület is számított előtte annyit, mint a hatalom és a pénz. Ámde Rákóczi nemcsak ezért avatkozott a lengyel viszályba a protestantizmus oldalán, hanem elsősorban azért, mert ezt a pártot gondolta erősebbnek. Bizonyítja ezt az, hogy azért a katolikus ajtót is nyitva hagyta maga mögött, de viszont a svéd királlyal se írta alá a végleges szerződést még akkor se, mikor már rég Lengyelországban volt, sőt még akkor se, mikor már ott a svédekkel egyesült is, tehát még erős kilátás volt a sikerre.

Ha Rákóczi olyan protestáns hős volt, hogy se „félelem”, se „világi dicsőség” nem tudta elszakítani vallási meggyőződésétől, és protestáns elvei szolgálatától, akkor miért áltatta végig a lengyel katolikus pártot is s akkor velük miért viselkedett úgy, mintha nem lenne olyan nagy protestáns? Ha pedig mégis olyan nagy protestáns volt, miért nem írta alá legalább X. Károllyal a szerződést? Ha olyan nagy keresztyén volt, miért bánt álnokul és perfidül jövendő alattvalóival, a lengyelekkel, s miért akart egy olyan ország királya lenni, melynek területén előre megosztozott annak halálos ellenségével, de úgy, hogy a lengyelek azt higgyék, hogy szíve mégis Lengyelországé s annak szabadságáért ver?

Nem kálvinista meggyőződéséért vesztette tehát el Lengyelországot, hanem azért, mert kálvinista meggyőződése volt ugyan, de ennél is jobban volt meggyőződése és életideálja

a maga és családja hatalma. A hitéért ugyan nem, de ezért mindenre képes volt, még hite háttérbe szorítására is (X. Károllyal való nem kifogástalan viselkedése), sőt erkölcstelen eszközök felhasználására is (a lengyelek becsapása és kijátszása), amit a valláserkölcsi élettel semmiképpen se lehet összeegyeztetni. Ő csak lelkiismeretlen politikus volt, nem pedig nagy kálvinista, noha lelkiismeretlen politikáját a protestantizmus érdekében is csinálta. De ugyanakkor — szintén önzésből — a protestantizmus iránti viselkedése se volt faire.

A Rákóczi család mint katolikus, akkor se kellett volna az erdélyieknek, ha csak névleges katolikus lett volna. Ha pedig valódi katolikus lett volna, akkor meg nem virulhattak volna lelkében azok a politikai és gazdasági „erények", melyek a családot oly naggyá és annyira gazdaggá tették: a vagyonimádat, a hatalomhoz élet-halálra való ragaszkodás, a legridegebb, a marxizmus értelmében vett igazi kizsákmányolása alkalmazottai, sőt alattvalói munkaerejének, az erkölcsi gátlástalanság, a szerződés- és esküszegés.

Amit azonban az eddigi Rákócziakról megállapítottunk, még fokozottabban áll Báthory Zsófiára és fiára. Hogy várhatott volna éppen a katolicizmustól „világi dicsőséget" az a Báthory Zsófia, aki azt, hogy fejedelemasszony és egész Európa leggazdagabb emberének felesége lehetett, még férje iránta való szerelme ellenére is csak katolicizmusa megtagadásával érhette el? Akinek még „Ferkó" fiát is csak azzal a feltétellel választották meg az erdélyi rendek atyja utódává, ha időközben nem lesz katolikus, mert fejedelmi széke olyan országgyűléstől függött, mely annyira gyűlölte a katolicizmust, hogy kész volt saját alkotmánya és hetedhét országra szóló állítólagos dicsősége, a vallásszabadság, megtagadására is a kedvéért, és ami miatt a később mégis katolikussá lett „Ferkó" nem is lehetett sose erdélyi fejedelemmé, hanem helyette a hozzá képest vagyontalan és nála egyébként is tehetségtelenebb kálvinista Apaffi Mihály lett az és maradt haláláig. Báthory Zsófia fiának, I. Rákóczi Ferencnek, annyira nem hozott a katolikus vallásra való visszatérése „világi dicsőséget", hogy mikor később a Wesselényi összeesküvésben az északkeleti felvidék nemességének élére állott, ott még erre se tartották érdemesnek. Nem bíztak benne csak azért, mert — ezt ők maguk nyíltan megmondták —katolikus volt.

Sajátságos, hogy végrendeletében Rákóczi éppen a világi dicsőséget tartotta veszélyesnek felesége és fia kálvinizmusára. Hiszen csak halála előtt pár hónappal tapasztalhatta maga, hogy az erdélyi rendek katolikusgyűlölete még azokat a szorongattatásokat, pusztulást és szenvedéseket is túlélte, melyeket ő zúdított rájuk. Mikor ugyanis ő Bécsben tett ígéretének megfelelően megpróbálta a katolikusokat elnyomó törvényeket az országgyűléssel is enyhíttetni, mint előtte Barcsayt, őt is elutasították azzal az ürüggyel, hogy ennek a kérdésnek tárgyalását jobb lesz békésebb időre halasztani. Pedig hát mindketten éppen azért hozták elő a dolgot a békétlen időkben, mert tudták, hogy békés időkben ilyesmiről Erdélyben szó se lehet.

Rákóczinak tehát tulajdonképpen azt kellett volna végrendeletében feleségének írnia, hogy az igaz kálvinista hitet el ne hagyd, mert az ugyan nem bizonyos, hogy ez a hit igaz is-e egyúttal, de az annál bizonyosabb, hogy a Rákóczi ház világi dicsőségét tőle kapta és a jövőben is csak tőle várhatja. Az igaz, hogy a még az erdélyi fejedelemségnél is nagyobb világi dicsőség, a lengyel korona, elnyerésének feltétele a kálvinizmus elhagyásához volt kötve, ámde akkor, mikor II. Rákóczi György szóbanforgó végrendeletét írta, hol volt már ő ettől a még nagyobb világi dicsőségtől?! Attól a világi dicsőségtől, melyre még ekkor is komolyan gondolhatott, az erdélyi fejedelemségtől, csak megfosztani tudta volna a katolicizmus a Rákóczi családot, nem pedig gazdagítani vele.

Rákóczi nejéhez intézett üzeneténeк fonákságát Szilágyi is észrevette, mert azt ő is jól tudta, hogy Báthory Zsófia fiával egyetemben nem világi dicsőség kedvéért hagyta el később a Rákócziak eddigi vallását. De hogy ezért emiatt az imádott felekezetet se érje csorba, így állítja be a dolgot:

„Nem félelem, nem világi dicsőség szakasztotta el a megtört özvegyet ettől, hanem a gyűlölet! Ó, hogy tudott volna abban a vallásban vigaszt, enyhületet találni, mely imádott férjét a halál karjaiba kergette! Alig várta, hogy a gyászév elteltével visszatérhessen régi Istenéhez s ennek oltáránál vezekelhessen. S hogy istene bocsánatát kinyerhesse, mindent lerombolt, amit a Rákócziak két nemzedéke alkotott: hiszen ő nagyot vétkezett, megtagadta Teremtőjét s ezért ez nagy büntetést mért reá. Kéjjel itta a szenvedés poharát és a vezeklés sohasem volt neki elég. Igazi árva özvegy volt az óriási vagyonban. De hitte, hogy az erős bosszúálló Isten meg fogja neki bocsátani, ha azt a földet, melyet az eretnekség megszállva tartott, megtisztítja attól. Megtisztította és a protestantizmus régi hatalmának csak romjait se tudta fenntartani a földön, melyet még nemrég magáénak vallott."

Teljesen hamis beállítás. „Erős, bosszúló Istene" egyébként is csak Kálvinnak volt. A katolikus Isten, az igaz Isten, jó és irgalmas. Atya. Báthory Zsófia nem gyűlöletből tért vissza ősei hitére, hanem meggyőződésből és az igazság iránti szeretetből. Ilyen megtéréssel nem is kellett várni a gyászév leteltéig, mert ezzel nem gyalázta meg férje emlékét. Báthory Zsófia szerette a férjét s ezért csak jót tett fel róla. De ha nem szerette volna annyira, akkor is könnyű lett volna számára, hogy feltételezze, hogy nem rosszaságból volt kálvinista s maradt meg annak, hanem azért, mert téves volt a lelkiismerete; mert azt gondolta, hogy ezzel tesz jót. Ezt világosan bizonyítja végrendelete is. Joggal gondolhatta tehát, hogy a másvilágon, ahol már tisztán látja az igazságot, ő is örömmel nézi özvegye és fia lépését.

Az igaz, hogy szeretett férje a kálvinizmus áldozata volt; hogy kálvinista nevelése és kálvinista fanatizmusa vitte a romlásba. Hogy ugyanez a fanatizmus az ő lelkiismereti szabadságát is lábbal tapodta, őt is megalázta emberi méltóságában, és sok keserűséget és lelki kínt okozott neki, az is igaz. Hogy sem apósában, sem anyósában, sem sógorában, sem környezetükben nem talált semmi olyat, ami megszerettethette volna vele férje vallását, az is tagadhatatlan. De Báthory Zsófia rideg és erőszakos após és anyós nélkül is visszatért volna ősei hitére, illetőleg akkor vissza se kellett volna térnie, mert el se hagyta volna. Lehet, hogy ez esetben egyenesen ő térítette volna meg férjét és férje szüleit.

Mivel nem így volt, Báthory Zsófia kesergett, de nem gyűlölt, annál kevésbé dühöngött. Az se igaz, hogy rombolt. Nem rombolta ő még a protestantizmust se, csak nem támogatta azt, aminél ő sokkal jobbat ismert. Ez pedig egészen természetes. Egészen valótlan vagy legalábbis torzító túlzás az is, hogy az ő működése nyomán a protestantizmus uralmának a hajdani Rákóczi birtokokon még nyomai se maradtak.

Igen nagy hatalom volt Báthory Zsófia kezében. Mióta katolikussá lett, még a császári hatalom is támogatta ugyanis, s nő létére ő maga is olyan fából volt faragva, hogy nem nagyon ijedt meg a maga árnyékától. Ámde a protestantizmus még így is nagyobb hatalom volt nála.

Az igazság az, hogy a hajdani Rákóczi birtokokon, Zemplén, Abaúj, Ung, Bereg, Borsod, Szatmár, Szabolcs megyében, noha Báthory Zsófia óta és a Rákócziak kihalta óta már sok víz lefolyt a Dunán, s ezek a birtokok azóta is mindig katolikus kézben voltak s azóta sokkal erősebb katolikus előretörés is volt, mint amilyen még Báthory Zsófia idejében volt, nemcsak a hajdani protestantizmus romjai maradtak meg, hanem még ma is a protestantizmus az úr, ezen az egész vidéken. Látni fogjuk, hogy még Báthory Zsófia legbizal-

masabb emberei is, kálvinisták voltak és lehettek is miatta. A nép többsége ugyan ma már katolikus, de ez a többség olyan kicsi, hogy éppen csak hogy megvan és csak az itt elég nagyszámú görög katolikusok csatlakozásával többség, pedig ezek a görög katolikusok bajosan lehetnek protestáns eredetűek, és aligha van hitüknek valami köze Báthory Zsófiához. Még ez a görög katolikusokkal együtt is igen gyönge katolikus többség is sehol se áll annyira nincstelenekből, tehát más területekről csak a legutóbbi századokban ide beszivárgókból, mint itt. Ha ezek valaha Báthory Zsófia jobbágyai lettek volna, akkor ma is meglennének a jobbágytelkeik. Akik a Rákócziak és Báthory Zsófia jobbágyai voltak, azok ma is kálvinisták és jómódúak. Láttuk, hogy ezeket a jómódú jobbágyokat már az esztergomi érsek, sőt a jezsuiták se tudták katolikussá tenni. Akkor pedig minden jobbágy jómódú volt, mert az egész telkeseknek 32, a féltelkeseknek 16, a negyedtelkeseknek is 8 hold földjük volt, tehát ma még ezek is „középparasztoknak" számítanának, pedig akkor még kevés volt a negyedtelkes. Hogy tudta volna tehát őket katolikussá tenni Báthory Zsófia? E kálvinista vagyon miatt nemcsak a múlt, hanem még a jelen is a kálvinizmus kezén van ezeken a hajdani Rákóczi jószágokon, s amennyiben az utóbbi időben a vagyon kezdett kicsúszni kezükből, az is a zsidóhoz csúszott, nem pedig annak az Egyháznak híveihez, melyhez II. Rákóczi György özvegye csatlakozott. Ez az Egyház ugyanis, nem vagyonszerzésre tanítja követőit, hanem arra, hogy az égieket nézzék és olyan kincseket gyűjtsenek maguknak, melyeket a rozsda és moly meg nem emészt. Az ilyen kincsek gyűjtése azonban nemcsak elő nem mozdítja a vagyonszerzést, hanem akadályozza.

Bécs „bűnei” Várad elestében

Rákóczi halála után mindenki tudta, hogy most Várad elfoglalása következik és mindenki Bécstől várta a segítséget, hogy ez a veszedelem be ne következzék. Furcsa várakozás volt, de még furcsább, hogy ezt a várakozást történetírásunk is természetesnek tartja. Hiszen eddig Erdély és vele a „hazafias” magyarok mindig azt várták, mikor lehet Bécset hátba támadni és ez a hátbatámadás sose történt meg ténylegesen is olyan gyakran, mint éppen ebben az évszázadban (csak a század közepén tartunk még és már ötször megtörtént). „Hazafiaink” eddig mindig ellenséget láttak Bécsben, mely minket nem segíteni, hanem tönkretenni akar, történetírásunk is teljes fokban egyetért velük, s éppen ezért ezeket a hátbatámadásokat, mint hazafias hőstetteket ünnepli. Furcsa tehát, hogy most mégis egyszerre úgy tesznek, mintha a Bécs rosszaságáról terjesztett hírverés eddig csak rosszhiszemű rágalomhadjárat lett volna, s mintha mindenki tudta volna, hogy senki se veszi komolyan. Még furcsább azonban, hogy ezt a néhány évtized alatt lezajlott öt „szabadságharcot” amelyet mégsem lehetett letagadni, ezek a hazafiak egyszerre nemcsak elfeledték, hanem magától értetődőnek tartották, hogy Bécs is már rég elfeledte, s mikor Erdély segítségére siet a bajban, ő is úgy teszi ezt, mint aki nem halálos ellenséget, hanem barátot segít meg.

Eddig mindig az volt a jelszó, hogy jobb a török iga, mint a német igája, most mégis mindenkinek — a kálvinistáknak is — jobb lett volna inkább a német (mint ahogyan mindig így is volt, mikor a török iga valóban fenyegetett és nem lehetett csupán üres, ostoba szólamokkal vakítani az embereket). Mikor a német jóvoltából a török iga még nem volt élő valóság, akkor mindig a német volt az ellenség, nem a török; most, mikor a bőrükön érezték, mi az a török, most jó lett volna nekik a német.

Maga a váradi őrség is Bécstől kért segítséget — honnan máshonnan kérhetett is volna? —, noha (ez becsületére válik) bátran készült a védelemre. Bécs nélkül azonban mukkanni se tudott, mert egyetlen egy ember se volt az akkori Váradon, aki ágyúval bánni tudott volna. (Nem éppen nagy dicsőség az erdélyi annyit reklámozott kultúrára.)

Jellemző azonban gondolatvilágukra, hogy még most is úgy fogták fel a dolgot, hogy nem nekik kell örülniük, hogy van kihez folyamodniuk, hanem Bécsnek kell örülnie, ha ők a segítséget elfogadják és kérik. Csak azzal a feltétellel voltak hajlandók megengedni a „németnek” (értsd: saját koronás királyuknak), hogy segítse őket, ha „vallásszabadságukat” meghagyja. A vallásuk szabadságán viszont azt értették, hogy maradjon meg minden az eddigi állapotban. Az eddigi állapot azonban az volt, hogy Váradon egyetlen kolostor, egyetlen katolikus parókia, egyetlen templom, vagy akár csak kápolna, iskola, sőt egyetlen katolikus pap sem volt és nem is lehetett. Hiszen annak idején itt rombolták össze a jezsuiták házát és kergették ki lakóit télvíz idején úgy, hogy még a tatárok is megbotránkoztak rajta.

A váradi kálvinisták és a váradi őrség tehát ezt tekintette az ő „vallásszabadságának” s jellemző, hogy az itt értett „vallásszabadsághoz” még akkori kétségbeesett állapotában és a török-tatár rablások és hekatombák után is ragaszkodott. Mivel pedig abban az időben protestánsnak lenni szükségképpen Bécs ellenességet is jelentett, a váradi őrség feltételei valójában azt jelentették, hogy csak akkor engedik magukat megsegíteni, ha a Bécs erejével megmentett városban és várban majd ezután is csak olyan magyarok lakhatnak, akik csak

akkor és csak addig nem gyűlölik az őket megmentő magyar királyt, amikor és ameddig bajban vannak, tehát segítségére rászorulnak. S történetírásunk s hatása alatt egész magyar közvéleményünk szentül meg van győződve, hogy a váradiak valóban csak „vallásszabadságot" kértek (tehát legelemibb jogukat) és majdnem felrobban a megbotránkozástól, hogy Bécs mégiscsak félig-meddig segített rajtuk!

Pedig Bécsben most is csak a kereszténység ügyét nézték (azt nem, hogy ezek a keresztények nekik ellenségeik) s még ennek ellenére is megvolt ott a jóindulat. A császári követ a portán közbenjárt Várad érdekében, de természetesen eredménytelenül. Ekkor sereget is küldtek az erdélyi magyar határra, de ez a sereg csak annak a két megyének (Szabolcs és Szatmár) megmentésére szorítkozott, mely Rákóczi halála után már nem illette Erdélyt, hanem a magyar királyt, félő volt azonban, hogy mivel e megyék addig a töröktől gyűlölt s elbukott Rákóczi birtokában voltak, megnövekedett étvágyában a török ezeket is bekebelezi.

Kétségtelen, hogy ezzel a magyar király az ország területi épségére tett koronázó esküjét jobban és lelkiismeretesebben teljesítette, mint a Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak, vagy Kossuthok (láttuk, hogy Bethlen maga foglalt el magyar várakat a török számára Magyarországban is, Erdélyben is, és látni fogjuk, hogy szükség esetén Kossuth is hajlandó lett volna Horvátország függetlenségébe, tehát a társország s vele együtt a magyar tengerpart elvesztésébe is beleegyezni). Pedig a koronázó eskü megtartása most is sok pénzébe került a mindig pénztelen Bécsnek, mert hiszen látjuk, hogy külön sereget küldött az erdélyi határra miatta s e sereg felszerelését és zsoldját természetesen nem a magyar országgyűlés viselte. Bécsnek Várad ügyébe azonban nem volt módja beavatkozni, mert Várad Erdély integráns része volt, az Rákóczi halála után is Erdélyt illette, tehát a dolog török háborút robbantott volna ki, az pedig az egész Habsburg birodalomnak — mely csak most fejezte be (veszteséggel) a harmincéves háborút — újabb évtizedeken át tartó élet-halál harcát jelentette volna. Világos, hogy ilyesmit nem lehetett csak úgy hűbelebalázs módjára megkezdeni.

Jellemző, hogy ennek ellenére mégis még olyan párt is volt Lipót környezetében, mely még ezt is hajlandó lett volna megkockáztatni, de igazán nem lehet csodálkozni rajta, ha egyelőre mégis a békepárt győzött. (Lipót uralkodása végefelé már a háborús párt győzött, sőt Magyarországot hosszú és valóban egész Európát felölelő háborúban fel is szabadította a török iga alól.) Most azonban még Várad egyelőre elesett s vele az egész nagy környék török iga alá került. Mindennek eredményeként e vidék magyarsága még jobban kipusztult s az oláhság még az alföldi vidékek egy részét is elfoglalta. Pedig egész eddig magyar volt ez a vidék, viruló jólétnek örvendett s a Kőrösök mentén „csaknem egymást érték a faluk búzatermő" nagy határokkal. (Ez a vidék, mint említettük, már eddig is a töröké volt, de mint Erdély tartozéka, hűbéresként és autonómiával, magyar uralom alatt. Most közvetlenül a török rendelkezése alatt álló meghódított terület lett belőle.)

Soha nem volt még török kézen Magyarország területéből olyan nagy terület, mint Várad eleste után. A „hazafiak" logikája szerint tisztán Bécs hibájából, mert Várad hiába fordult hozzá segítségért. A talán kevésbé „hazafias", de egy kissé talán józanabb logika szerint azonban egyedül Rákóczi hibájából. Ha Rákóczi nem nagyravágyó s nem bocsátkozik a lengyel kalandba, Várad elestére nem került volna sor. Ha Rákóczi nem elbizakodott s nem török engedély nélkül kezdi meg lengyelországi kalandját, akkor se történt volna meg ez a baj. De ha a nagyravágyó és elbizakodott Rákóczi legalább csak a lengyel szerencsétlenség megtörténte után nem ragaszkodott volna mindenáron fejedelemségéhez, még akkor se csonkult volna meg Erdély és veszett volna el Várad.

De nemcsak Rákóczi nagyravágyása és elbizakodottsága, hanem kálvinista felekezeti önzése is oka volt Erdély területe megcsonkulásának, mert ha nem a protestáns oldalon és nem a lengyelek ellen ment volna Lengyelországba, hanem katolikussá leendő és lengyel királlyá választandó fia koronájának védelmére a svédek ellen, nem vallott volna ilyen csúfos kudarcot. De nemcsak Rákóczi, hanem még a váradiak felekezeti önzését is kell vádolnunk e fontos vár elestéért, mert a bécsi segítséget még ők is csak az esetben lettek volna hajlandók elfogadni, ha Bécs előre beleegyezik a váradi katolicizmus további teljes protestáns elnyomásába. Itt csak azt a mentséget hozhatjuk fel mellettük, hogy Bécs az európai háborút akkor se vállalhatta volna, ha ez a balga kikötés nem történt volna meg. Ámde kétségtelen, hogy ez igazán nem a váradiak érdeme. Sőt ez csak bűnüket növeli. Ők ugyanis egész nyugodtan elhagyhatták volna ezt a kikötést, mert tudhatták volna, hogy a váradi katolikusok kedvéért azért még Lipót se vállal európai háborút. Nem lett volna tehát túlságos nagylelkűség részükről a katolikusok iránt, ha ezt a kikötést elhagyták volna. Bennük azonban akkora volt a felekezeti gyűlölet, hogy még így se tudták magukat rászánni e kikötés elhagyására.

Valóban ezek az erdélyi és részekbeli kálvinista „hazafiak" még most is jobban féltek a katolicizmustól (melyet ők úgy hívtak, hogy „a német"), mint a töröktől; a katolicizmust még most is jobban gyűlölték, mint amennyire hazájukat és városukat szerették. Még Szabolcs és Szatmár megyét is alig tudta megmenteni miattuk a töröktől „a német" sereg. Könyörögnie, ígérgetnie, majd fenyegetőznie kellett, mire megnyitották előttük a várakat. Pedig nem az addigi protestáns őrség helyett, hanem melléje, annak megerősítésére jöttek.

„Jobban féltek tőle, mint a töröktől" ismeri el a dolgot egész nyíltan a Szilágyi történelem is, de csak azért, mert ennek a résznek zsidó szerzője (Angyal Dávid) azt gondolja, hogy ezzel a megállapításával nem a kálvinista magyarságon ütött, hanem Bécsen. Azt is megállapítja, hogy „a német hadak behozatala és a várakban való elhelyezése béke idején nyílt törvénysértés volt", és hogy „a rendek, főleg a protestánsok, az őrség kivitelét sürgették" akkor is, mikor már befogadták.

Könyörögnek tehát Bécs segítségéért s mikor megkapják, megállapítják, hogy a törökkel nem háború, hanem béke állapot van, tehát „nyílt törvénysértés" történt s a gonosz király azzal, hogy segítségükre jött, mint mindig, most is megszegte az alkotmányra tett esküjét, hogy a fészkes fene vinné már el innen. Ugyanakkor azonban azért is szidják, hogy miért nem szegte meg az esküjét legalább jobban s noha béke van, miért nem hozott több németet, legalább annyit, hogy Váradot is megmenthette volna velük, ahova való bevonulása azonban természetesen megint csak pimasz törvénysértés lett volna részéről.

Mindebből az következik, hogy szerintünk nem németeket és cseheket, hanem magyarokat kellett volna Bécsből segítségül küldeni, de természetesen a németek és csehek pénzén. Olyan magyarokat, akik abban a században akkor már egymás után ötször támadtak az ellen a koronás királyuk ellen, aki — többnyire német és cseh pénzből addig fizette őket, és akinek még a negyedik hátbatámadás után is újra szemrebbenés nélkül tették le a hűségesküt, sőt akinek nem egy támadásuk után még a leányát is volt képük megkérni, mintha ők leggáncsnélkülibb legények lennének.

Meg kell tehát állapítanunk, hogyha az a gonosz király (akitől a Rákócziak — láttuk — tanulhattak volna egy kis igazi jámborságot és önzetlenséget) még ezek után is megtartotta volna „koronázási esküjét", akkor egyenesen a bolondok házába kellett volna szállítani. Ha nem lett volna Bocskai, ha nem lett volna (egymás után háromszor is) Bethlen, ha nem lett volna Rákóczi György és ha a magyar főurak (még a katolikusok is, például Nádasdi és még a nagy Zrínyi Miklós is) nem folytattak volna titkos levelezést még II. Rá-

kóczi Györggyel is, abban a hiszemben, hogy esetleg a lengyel korona helyett vagy után majd a magyar felé nyújtja ki kezét s így érvényesülésüket előre biztosítsák nála, sajnos, józan ésszel még akkor se kívánhattuk volna a királytól, hogy német pénzen fogadjon magyar csapatokat, mert ilyesmi csak álomvilágban lehetséges, de nem a valóságban, nem a politikában. De egymásután öt „szabadságharc" után kívánni ilyesmit, egyenesen a józan észbe ütközik.

Ebből is láthatjuk, hogy szabadságharcaink nem használtak hazánknak, hanem ártottak. Ártottak, mert a királyt felmentették az alkotmányra tett esküje alól, sőt egyenesen rákényszerítették arra, hogy ne tartsa meg. Lehetetlenség ugyanis, hogy egy nemzetnek ne kelljen megtartania a királyának letett esküjét, sőt ennek megszegése egyenesen hazafias erény számba menjen, a királynak azonban ennek ellenére is kutyakötelessége legyen megtartania a nemzetnek letett esküjét. Lehetetlenség, hogy az egyik, ha nem tartja meg esküjét hős, a másik esküszegő. Az egyiket magasztalnunk kell érte, a másikat gyűlölnünk, megvetnünk és gyaláznunk.

De láttuk azt is, hogy legalább is a váradi ágyúk mellé semmiképpen se állíthatott volna a király magyar tüzérséget, mert maga Angyal Dávid állapítja meg, hogy „az egész őrségben nem akadt egyetlen egy tüzér, aki az ágyúval bánni tudott volna". (Szilágyi, VII. 100.o.) A királynak tehát még akkor is meg kellett volna szegnie esküjét, melyet az alkotmányra tett s melyben az is benne volt, hogy idegen katonaságot nem hozhat az országba, ha a pénzt mi adtuk volna a hadseregre és ha magyar csapataink olyan megbízhatók lettek volna számára, mint amennyire nem voltak azok. Az ágyúk mellé ugyanis még ez esetben is németeket kellett volna hoznia, ha egyszer egyetlen egy magyar ember se értett kezelésükhöz.

S ne mondjuk itt még azt se, hogy ennek is a király volt az oka, mert neki kellett volna a magyarok közt haladásról, technikai fejlettségről és iparról gondoskodnia. Ha ugyanis a bécsi király minderről gondoskodott volna, a magyarok akkor már ötször egymás után ellene használták volna fel azt a fejlett technikát. Nem bolond lett volna tehát, ha éppen ő törekedett volna arra, hogy a magyaroknak minél fejlettebb tüzérsége legyen? Most azonban nem a habsburgi ország, hanem Erdély tüzérségének elmaradottságáról volt szó (Várad Erdélyhez tartozott, az erdélyi fejedelem joghatósága alatt állott), ennek elhanyagolása miatt tehát legfeljebb a Rákócziakat és Erdély protestáns rendjeit vádolhatjuk, de nem a bécsi királyt. (Most tehát már jobban értjük azt is miért akar mindenáron Bethlen is, Rákóczi György is német csapatokat szolgálatába fogadni.) Ha meggondoljuk, hogy Nagyvárad tüzérsége akkor volt annyira ósdi, mikor már majdnem egy évszázada magyar és ráadásul protestáns fejedelmek voltak az urai, ezek rendkívül gazdagok is voltak, akkor igazán bajosan tulajdoníthatjuk a Habsburgok elnyomásának és mesterséges gyarmati sorban való tartásának az ott uralkodó kezdetleges állapotokat.

Nem én mondom, hanem Rebensteek, egy I. Rákóczi Györggyel szövetséges és vele együtt harcolt svéd, és nem én idézem, hanem Szilágyi I. Rákóczi György életrajzában (368.o.) az akkori magyar katona hadi értékéről ezt a lesújtó véleményt: „A magyar nemzet, melynek ereje lovasságában áll, nem támadhatja meg a német hadat, ha az csak kevéssel is előnyösebb helyzetben van, mint ő; aztán sem megkerülni, sem háta mögött hagyni nem akarja az ellenséget; táborukat megerősíteni és az ellenséggel szemben állást foglalni nem képesek: pedig veszedelmes dolog harcedzett sereggel szemben nyílt táborba szállni. Fogalmuk sincs róla, hogy a sereg élelmezéséről és raktárak felállításáról előre kell gondoskodni; fegyelmet, disciplinát nem igen tartanak. Ha csak kevés ideig táboroznak is egyhelyben, saját terhük nyomja őket össze, mert az egész vidéket kiélik." Tehát nemcsak abban volt a magyar hadászat elmaradott, hogy a tüzérséghez nem értett.

Szintén nem én mondom, hanem Angyal Dávid a Szilágyi történelemben (VII. 105.o.), hogy Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem, mind I., mind II. Rákóczi Györgynek még legtehetségesebb fővezére, „magas termetű, büszke és vad tekintetű, vitéz katona, amellett művelt, világlátott ember és jó író volt. Beszélni „nagy eloquentiával" és „ékesen szólással" tudott, de nélkülözte nemcsak a hadvezéri, hanem a csapatparancsnoki tehetséget is, ami az 1644-45. évi háborútól kezdve minden alkalommal bebizonyult."

Ugyancsak nem én mondom, hanem ugyancsak a Szilágyi történelemben (VII. 39. és 41.o.) szintén Angyal Dávid, hogy II. Rákóczi György és X. Károly svéd király lengyelországi találkozáskor „a királyt elkedvetlenítette az erdélyi kozák had csekély harcképessége", és hogy ennek főoka az volt, hogy Rákóczinak „vannak vitéz katonái, de nincsenek jó tisztjei, nincs alkalmas hadvezére és „fösvénysége" miatt nem szerzett megfelelő tisztikart, noha a külföldön kaphatott volna".

A most idézett bírálat nem Angyal Dávidnak, hanem a Wesselényi összeesküvés protestáns főrebellisének, Zrínyi, a költő és nagy hadvezér jóbarátjának, Wittnyédinek véleményét tartalmazza. Jellemző tehát, hogy korának e legnagyobb Habsburg gyűlölője, aki a maga királyában azt kifogásolta, hogy miért hozott hazánkba idegen csapatokat, a protestáns nemzeti fejedelemben viszont azt korholja, hogy miért nem hozott hozzánk idegen (tehát elsősorban német) tiszteket. Az is jellemző, hogy ennek okát még Wittnyédi se abban keresi, hogy Rákóczi nem akarta ezzel megszegni a magyar törvényeket, azaz nem akart abba a hibába esni, ami miatt az „idegen" királyt a magyarok annyira kifogásolták, hanem csupán „fösvénységében". Rákóczival kapcsolatban tehát eszébe se jut, hogy miért ne lehetne a magyar nemzeti hadseregben idegeneket is alkalmazni, még pedig tisztekül, tehát azért, hogy a magyar seregben ők parancsoljanak, sőt miért ne volna az egyenesen hazafias kötelesség is, ha ebből a seregnek haszna van.

Ugyancsak a Szilágyi történelem írja, hogy II. Rákóczi Györgyben „a hadvezéri tehetségnek legcsekélyebb nyoma sem nyilvánul". „A hadjárat katonai előkészítésére, seregvezetésre maga éppen nem volt alkalmas. Az urak sorában se akadt senki, aki e hiányait pótolta volna." Tehát egész Erdélyben nem volt egyetlen hadi tehetség. Látjuk tehát, hogy a Habsburgok részéről közel se volt olyan rosszakarat jele irányukban, hogy idegen tiszteket is alkalmaztak a hadseregben, mint mi gondoljuk.

Hogy nem értettünk nagyobb sereg vezetéséhez, azért is a Habsburgokat szoktuk szidni. Miattuk évszázadok óta nem lévén ugyanis a magunk urai nagyobb sereg vezetésére magyar embernek nem is nyílhatott alkalma. De hát Erdély állítólag független volt, vagy ott legalábbis semmiféle Habsburg nem akadályozhatta azt, hogy a magunk urai legyünk és ez az Erdély ráadásul soha nem volt még annyira független és nagy, mint akkor, mikor II. Rákóczi György lengyel hadjáratára vállalkozott. Hiszen ekkor még Havasalföld és Moldva is hozzá tartozott, a töröktől is csak névleg függött s épp ekkor egy félszázad óta már egymás után öt nagy hadjáratban vett részt Bécs ellen. Vajon miért nem tudott a magyar még ekkor és ennek ellenére sem nagyobb hadjáratot vezetni?

„Mindnyájan épp oly vitéz emberek, de hadvezérségre épp oly képtelenek, mint ő" — folytatja a Szilágyi történelem II. Rákóczi Györgynek és Erdélynek hadi méltatását. „Ennek megfelelően tétettek a katonai előkészületek, melyek nemcsak a háború elhúzódását, de még pillanatnyi vereségeket, sőt a téli évszakkal járó nehézségeket se vették számba. Pedig Rákóczi téli hadjáratra vállalkozott." Látni fogjuk majd, hogy ugyanígy volt II. Rákóczi Ferenc kuruc szabadságharcakor, sőt így volt negyvennyolcban is. Wallenstein, Montecuccoli, Savoyai Jenő és Haynau egyaránt lekicsinyelték a magyar csapatok harci értékét. Ma már ezt nem tulajdoníthatjuk egyszerűen csak magyar ellenszenvnek, s nem intézhetjük el ezzel.

Kemény rémuralma

Röviden most vázoljuk még a Várad eleste utáni erdélyi eseményeket. Mivel a bajok főoka, Rákóczi nem volt már többé útban, a török befejezte hadműveleteit. Barcsai is személyesen jelent meg a török táborban s így kielégítve a török gőgjét, meg lettek volna végre a feltételek az erdélyi békéhez. Hogy milyen senki volt azonban egy, szerintünk a magyar öncélúságot, függetlenséget és szabadságot képviselő erdélyi fejedelem, azt láthatjuk a nagyvezér Barcsaihoz intézett rendeletéből: „Az igaz úton egyenes lábbal járj, a kengyelt igazán nyomjad, mostan Erdélyre rendelt szerdár Ali pasa szavát fogadd, az árulókat ne szánjad; arra ne tekints, hogy veled egy hiten vannak... Különben hitele nem lészen szódnak, hatalmas császár haragjába esel. Mint annak előtte minket csak szóval tartogattál, ezután ne legyen." Hangsúlyozzuk: a nagyvezér írt egy erdélyi fejedelemnek, nem is a szultán.

Ha egyedül csak Barcsaitól függött volna a dolog, nem is lett volna hiba. De a szerencsétlen Erdélyben béke még se lehetett még most se, mert sajnos, nemzeti hibánk, hogy bajban elvesztjük fejünket s ilyenkor semmivel nem törődve a féktelenségre hajlunk. Most is, mivel a mérhetetlen hadisarc beszolgáltatása óriási terhet rótt az országra, de a kemény magyar nyak és gerinc se tudott olyan hangot tűrni, mint amit a török használt Barcsaival, először a csiki székelyek lázadtak föl (sajátságos, hogy éppen ők kezdték, mikor ők állítólag nem is voltak „vastagnyakú"-ak, hiszen egytől-egyig katolikusok voltak). Természetesen véresen leverték őket.

Dehát nemcsak a katolikusok voltak vastagnyakúak. A nyugtalan kálvinista hazafiak a tatár fogságból hazajött Kemény Jánost kérték fel vezérüknek s ő vállalta is a török ellenes párt vezetését. Mint ilyen, természetesen Bécsre támaszkodott. Láttuk azonban már, hogy csak vitéz, bátor ember volt, de nem hadvezéri tehetség. Sőt úgy látszik, Cserei Mihály nem ok nélkül írja róla azt se, hogy „teljes életében gonosz, ambitiosus, kegyetlen, vérszomjas ember" volt. Az pedig, hogy fogságában a tatár kánnal annyira összebarátkozott, s hazajövetele után az országgyűlésen is tatár ruhában jelent meg, arra vall, hogy bizonyos kelekótya hajlam is volt benne.

1661. január 1-jén egyhangúlag(!) választották erdélyi fejedelemmé. Világos, hogy az „egyhangúság" nem lelkesedést s egyértelműséget jelentett, hanem félelmet és meghunyászkodást, mert a történtek után még mindig a török ellenére választani fejedelmet, egyenesen az őrültséggel volt egyenlő. Láthatjuk belőle, milyen szabad és milyen tiszteletreméltó egy gyülekezet volt a független Erdély törvényhozó testülete, mert hiszen világos, hogy ekkor se volt mindenki őrült Erdélyben, tehát elsősorban félelemből, kényszerből szavaztak egyhangúlag. A józanok azért szavaztak Keményre, mert féltek tőle.

Kemény ezt a józan ellenzéket személyes ellenségének tekintette s egyúttal természetesen hazaárulónak is, s eszerint bánt is vele. A gyávalelkű országgyűlés pedig a mészárlásokat mind helybenhagyta.

Vajon volt-e a habsburgi Magyarországnak akár csak kivételesen is olyan országgyűlése, mely úgy hagyta volna jóvá magyarok mészárlását, mint Kemény erdélyi országgyűlései? Mi mégis azt hisszük, hogy Pozsonyban az országgyűlések mindig úgy táncoltak, ahogy Bécs fütyült. Az igazság az volt, hogy Bécsben még fütyülni se mertek, mert jól tudták, hogy csak azért se táncolunk nekik. Ellenben Erdélyben a „szabad" ma-

gyarok oly eszeveszetten táncoltak a nemzeti fejedelmek, sőt még az idegen Izabella legbolondabb füttyére is, hogy országgyűlésileg köszönik meg neki, hogy szíves volt törvényes eljárás nélkül orvul legyilkoltatni azokat, akik nem akarták tűrni királynéjuk idegen szeretőit. Tömegesen hagyták jóvá még a katolikus Báthory István és Báthory Zsigmond tömeges kivégzéseit is, Báthory Gábort pedig, mivel ő még kálvinista is volt, mint ők, a tőle kivégzettek pedig katolikusok voltak, még a „haza atyja" díszjelzőjével is kitüntették gyilkosságaiért. Pedig áldozatainak csak az volt a bűnük, hogy nem akarták tűrni, hogy a fejedelem a feleségüket elcsábítsa. Melyik Habsburg csábította el egy magyarnak (vagy akárkinek) feleségét? I. Rákóczi Györgyöt gyűlölték a rendek, de azért ekkor is szó nélkül hagyták jóvá társaik birtokainak sorozatos elkobzását, sőt Zólyomi Dávid halálos ítéletét is.

Most Keménynek bólintottak, mikor törvény nélkül felakasztatta Barcsai egyik testvérét, Gáspárt, noha magyar nemest még törvényes halálra ítélés után se lehetett felakasztani, hanem legfeljebb lefejezni. E törvénytelenségeket az erdélyi országgyűlés úgy „torolta meg" Keményen, hogy utána hivatalosan is felhatalmazta arra, hogy a még élő másik két Barcsaival is azt tehesse, amit akar, tehát ha akarja, fel is akasztathassa őket. Pedig hát közülük az egyik fejedelem volt. A másikkal, Andrással, így is tett, azaz szintén felakasztatta. Aztán egy újabb országgyűlés még Buday Zsigmond, Apor Lázár és Szövérdy József másvilágra küldésére is felhatalmazta, amivel Kemény aztán élt is. Másvilágra küldte később Barcsai Ákost, a volt fejedelmet is.

Mivel Kemény nem volt Habsburg, hanem magyar, sőt erdélyi és kálvinista, a magyar ifjúság és közvélemény e tömeggyilkosságairól mit se tud. Keményt csak mint írót ismerjük és mint derék magyar embert. Hadvezéri tehetségtelenségéről se tudunk. Ellenben a Habsburgokra még akkor is rá fogjuk a tehetetlenséget, ha nem voltak tehetségtelenek. Hogy tudjuk bennük utálni ezt a „tehetségtelenséget"!

Keményt is épp úgy nem tűrte a török a fejedelmi székben, mint Rákóczit és őt épp oly rémes fenyegetés közepette szólította fel a lemondásra, mint őt. Neki azonban meghagyta volna a birtokait, ha lemond. Kemény azonban épp úgy ragaszkodott a hatalomhoz, mint Rákóczi. Erre néhány erdélyi rend török parancsra rémületében új fejedelmet választott, Apaffi Mihályt, aki rémületében elfogadja a választást. Így aztán az erdélyiek újra ott voltak, mint a már bukott Rákóczi korában, csak persze most már Várad és a Részek nélkül és még ennek a kis Erdélynek az adója is végleg 40.000 arany lett.

A székelyek, különösen a tiszta katolikus csikiek és gyergyóiak, most se akarják tűrni a megaláztatást. A török megint leveri őket, töméntelen embert kardélre hány közülük, és csak Csíkszékből négyezret fűz rabszíjra.

Bécsben közben felülkerekedik a magyar barát és háborúspárti hangulat, és nagy sereget küldenek Kemény megsegítésére. A sereg be is vonul Kolozsvárra. Az udvarban azonban egyelőre még se merik vállalni egy európai háború következményeit, megint felülkerekedik az a párt, mely fenn akarja tartani a békét a törökkel. Montecuccoli, az Erdélybe küldött sereg vezére, parancsot kap, hogy a törökkel az ütközetet kerülje. A magyar nép egyébként is az erdőkbe bújt el a német hadak elől, úgy hogy azok sehol se találtak élelmiszert és takarmányt. Ezzel az erdélyiek eléggé kimutatták, hogy csak ingyen hajlandók elfogadni a segítséget, de hogy ők is áldozatot vállaljanak belőle, arra nem hajlandók. Az ország megsegítését a török ellen nem tartották szívük ügyének, mert hiszen az végeredményben katolikus uralmat jelentett volna Erdély felett. Nem csoda, hogy Montecuccoli serege is éhségében, hajléktalanságában s elkeseredése okozta dühében pusztította azokat a falvakat, melyek útjukba estek s melynek lakossága előle, mint ellenség elől, az

erdőkbe vonult. Ez a viselkedés valójában nem is semlegességet — pedig még azt se lehetett volna megbocsátani, hiszen a saját hazájáról volt szó — hanem ellenséges érzületet jelentett a magyarság részéről.

Kemény a törökénél nagyobb seregével megütközik a törökkel. De — mint ezt tehetségtelen vezérekkel szokás — nem akkor, olyan körülmények közt és olyan terepen, mint ő akarta, hanem mivel elmulasztotta a szükséges elővigyázatossági intézkedéseket, a török meglepte és hirtelen kényszerítette rá az ütközetre. Így huszárjai már az ütközet elején megfutamodtak s mikor ezt a gyalogság látta, az is azt hitte, hogy veszve minden s így szintén utánuk eredt. Az egyébként vitéz vezért saját lovasai taposták agyon.

A világtörténelem egyik legszégyenletesebb lefolyású ütközete volt ez, melyben a nagyobb sereg szaladt meg a kisebb elől, és ütközet nélkül vesztette el a csatát. A megfutás annyira időelőtti volt, hogy az egész ütközetben mindössze csak vagy ötven ember esett el s fogságba se esett több. Hogy is eshetett volna el valaki, mikor nem is harcolt senki? Egyébként az ilyen ütközetek éppen nem ritkaságok a mi hősi és dicső szabadságharcainkban. Hiszen II. Rákóczi Ferenc kurucainak majdnem minden nagyobb ütközete ilyen volt s ugyanilyen volt az a temesvári ütközet is, mely a dicső negyvennyolcat negyvenkilencben befejezte. Ekkor is nagyobb serege volt Bemnek, mint Haynaunak s ekkor is alig esett el a magyarok közül valaki. Már előre megfutottak ugyanis. Annyira éltek-haltak az eszméért.

Keménynek magyarjai, akik a törökkel szemben védték Erdély függetlenségét, szintén nem nagyon voltak alkalmasak arra, hogy megcáfolhatták volna a magyarok harcképességét annyira lenéző külföldi katonai szakvéleményeket. Pedig itt a vezér — láttuk — „büszke s vad tekintetű, vitéz katona” volt s egész életét harcokban és vezérkedésben töltötte el.

E csúfos ütközet s a magyarok utolsó erőtartalékának szétverése után természetesen Erdély újabb pusztulása következett. Egyedül csak a tatárok egyesek szerint 100.000, mások szerint 150.000 embert hajtottak el. Most is legtöbbet szenvedett — bizonyára, mert legönérzetesebben védekezett — a katolikus Csíkszék. 15.000-nél több embert hajtottak el belőle. „A török annyi lakost hajtott el — írja egy szemtanú — hogy Erdély csaknem sivatagnak látszik.”

Azt az egész embervesztesége t, mely Erdélyt II. Rákóczi György lengyelországi kudarca óta Apaffi fejedelemsége idejének csöndesebb napjaiig érte, 250.000 lélekre becsülik. Erdély kicsinységéhez s akkori, a jelenleginél jóval kisebb lakosságához képest, elrémítően nagy veszteség. Így lett Erdély oláh többségűvé, nem pedig az articularis helyek behozatala, vagy a protestáns vallásszabadság korlátozása miatt. Articularis helyekről Erdélyben beszélni történelmi analfabétaság ugyanis, a protestáns vallásgyakorlatot pedig Erdélyben sose akadályozták, de a katolikust annál jobban.

II. Rákóczi György méltatása

A mondottak után világos — pedig amit mondottunk, olyan „hazafias” szerzőket idézve mondottunk, akik még anyakönyvileg se voltak katolikusok — hogy a Rákóczi család és vele Erdély borzalmas elbukásának és a velejáró végtelen szenvedésnek és pusztulásnak oka nem annyira Rákóczi nagyravágyása, mint inkább túlzott protestáns felekezetisége volt. II. Rákóczi Györgyben — tekintve hatalmát és gazdagságát — természetes volt a nagyravágyás. Azok a történetírók, akik nem a mi világnézetünk alapján állnak, egyébként is erénynek tartják egy uralkodóban, ha nagyra tör.

Történetíróink nem hangsúlyozzák azonban és ezért közvéleményünk sincs tudatában annak, hogy valamennyi között a legerősebben protestáns erdélyi fejedelem II. Rákóczi György volt. Kétségtelen, hogy ő még atyjánál is nagyobb protestáns volt. Annyira protestáns ugyan ő se volt, hogy felekezeti érzelmeiért feláldozta volna egyéni vagy családi érdekeit, de annyira igen, hogy legalább kockáztatta érte. (Atyja ezt se tette meg soha, annál kevésbé Bethlen Gábor vagy Bocskai, vagy Thököly.)

A meglevő adottságok, az évszázados magyar-lengyel egymásra utaltság, szomszédság, barátság és rokonszenv azt kívánta volna, sőt ez szinte magától értetődő volt, hogy II. Rákóczi György a lengyel koronára ezen az alapon törjön, amint ezt tette is — még pedig sikerrel — elődje és felesége rokona, a nagy Báthory István. Majdnem bizonyos, hogy Rákóczi „nagyravágyása” is sikerrel járt volna, ha ő is ezt az utat követi. Ez esetben ha ő maga esetleg talán még nem is, de a fia mindenképpen lengyel király lett volna. Hiszen a gyermektelen lengyel királyi pár és maga a lengyel nemzet is egyenesen megkínálta azzal, hogy örökbe fogadja II. Rákóczi György fiát. A feltétel csak az volt, hogy a fia Lengyelországban és katolikusnak nevelődjék.

II. Rákóczi György öntudatos kálvinizmusa ezt a feltételt nem tudta elviselni. Az ebbe való beleegyezést ő bűnnek, jellemtelenségnek, önérzetére sértőnek tartotta. Mi vagyunk olyan tárgyilagosak, hogy emiatt nem árasztjuk el gyűlöletünk záporával, mint hasonló esetben ellenségeink szokták a történelem olyan katolikus szereplőit, akiknek az Egyházhoz való ragaszkodása miatt érte kár szerintük a nemzeti ügyet. II. Rákóczi Györgynek felekezetéhez való ragaszkodása miatt ugyancsak nagy kár érte a magyarságot, de mi az ő esetében is figyelmeztetünk arra, hogy a káros tulajdonság nem mindig rossz tulajdonság is egyúttal.

II. Rákóczi Györgynek ez a felekezetéhez való nagy ragaszkodása nagyon káros volt a magyar nemzetnek és népnek vagy legalább egyik (erdélyi) részének sorsa szempontjából s noha objektíve véve erkölcsileg is helytelen volt, mert a tévelyhez való ragaszkodást jelentett, ez nekünk Rákócziban, az egyénben, mégis nem ellenszenves tulajdonság, mert az önzéssel szemben önzetlenséget, az anyagiassággal szemben eszményiséget, az erkölcsi gátlástalansággal szemben erkölcsi emelkedettséget, jellemet jelent.

II. Rákóczi György bukásának főoka tehát az volt, hogy nem volt annyira önző, annyira anyagias, annyira csak érdek ember, mint apja és „nagy” elődei: Bocskai és Bethlen vagy utóda, Thököly, mely utóbbit azonban még önzése és teljes erkölcsi gátlástalansága — noha mindez benne még nagy hadi- és egyéb tehetséggel is párosult — se tudta megmenteni a bukástól.

Ezt az elismerést megadjuk II. Rákóczi György becsületének és emlékének, mert szerintünk nemcsak az a nagy ember, aki nagy sikereket arat, s nem feltétlenül kicsiny az, akinek élete eredménytelen, sőt a közösségnek — akarata ellenére — még nagy kárt is okoz. Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez a kijelentésünk nem azt jelenti, hogy II. Rákóczi György, mint uralkodó és mint jellem, egyenrangú II. vagy akár III. Ferdinánddal, s hogy ő is ugyanaz volt a kálvinizmus számára, amik ezek voltak a katolicizmusnak. Az igazság az, hogy azért II. Rákóczi György is igen-igen messze volt a Ferdinándok nagy hitétől és feddhetetlen jellemétől.

Igaz, hogy ő nem volt olyan hálátlan, mint apja, de ez még semmi különös jót nem jelent, mert hiszen apja megbotránkoztatóan hálátlan volt. Nála hálásabbnak lenni nagyon könnyű. Hol van azonban II. Rákóczi György hálája III. Ferdinándnak a Bercsényi fiúk iránt tanúsított kimeríthetetlen hálájától és szeretetétől? Igaz, hogy II. Rákóczi György nem volt annyira önző és annyira érdekember, mint apja, de hol van az ő önzetlensége, hitéhez és felekezetéhez való ragaszkodása II. Ferdinánd sziklaszilárd hitétől és önfeláldozásától?

Az élesebb megfigyelő azonnal észreveszi, hogy II. Rákóczi György hite vagy vallásossága tulajdonképpen csak felekezetiség volt, melyet a büszkeség, a fanatizmus és a gyűlölet szított, melyet a tőle lenézett másik vallás iránt táplált. Vallásszabadságot hirdetett például és követelt a maga felekezete számára, de ő maga nem ereszti be országába a jezsuitákat, mert fél tőlük és gyűlöli őket. Mesterségesen törekszik arra, hogy a katolikusoknak ne legyenek feddhetetlen papjai, hogy ne tudjanak az ő felekezetével versenyezni. Tehát nemcsak a jezsuitáktól fél s nemcsak őket gyűlöli, hanem minden érdemesebb katolikus papot. Neki a rossz katolikus pap kívánatos. A Ferdinándok ellenben nem hirdettek, nem hazudtak vallásszabadságot, mert egyedül üdvözítő Egyházban hittek. Nyíltan megmondták azt is, hogy ők gyűlölik az eretnekséget, mert hiszen a tévelyt, a rosszat gyűlölték benne, azt gyűlölni pedig nem szégyen, hanem kötelesség.

A protestáns logikátlanság (vagy talán inkább rosszakarat) az eretnekséget mindig készakarva összecseréli az eretnekekkel, hogy aztán kellőképpen botránkozhassék a katolikus gyűlöleten és szeretetlenségen. Pedig hát láttuk, hogy magukat az eretnekeket, tehát a tévelygő embereket — ugyanakkor, mikor az eretnekséget szívből gyűlölte — annyira szerette a jó II. Ferdinánd, hogy saját kijelentése szerint kész lett volna a maga, sőt egész családja nevében bármely pillanatban lemondani a trónról, sőt feleségével és gyermekeivel együtt egész életén át ajtóról-ajtóra koldulva keresni meg a mindennapi kenyeret, ha tudta volna, hogy ezzel megtérítheti őket.

Nem hirdetett vallásszabadságot, de azért az eretnekségek (értsék meg protestánsaink: nem az eretnekek) kiirtására sose használt fel olyan körmönfont eszközöket, mint az erdélyi protestánsok, s maga II. Rákóczi György is a katolikusok ellen, például, hogy buzgó és nagy tudományú prédikátoraiktól megfosztotta volna őket és silány, tehetségtelen, tunya, erkölcsi kifogások alá eső és alkoholista egyéneket varrt volna helyettük a nyakukba.

II. Ferdinánd Bécs ostromakor mindenkitől elhagyatva, az ellenségtől körülzárva, őt vallási okok miatt gyűlölő alattvalói inzultusainak kitéve, helyzete jobbulásának minden emberi reményétől megfosztva se volt rávehető arra, hogy szabadságot adjon alattvalóinak arra, hogy követhessék azt, ami az ő meggyőződése szerint kárhozatukat jelentette. II. Rákóczi György azonban közel se volt akkora kálvinista, hogy ne állt volna a protestáns svédekkel szemben is a katolikus lengyelek mellé, sőt hogy még fiát is ne adta volna katolikus nevelésbe, ha ugyanakkor nem lett volna komoly reménye arra, hogy a lengyel koronát protestáns szövetségben is megszerezheti.

Nem volt annyira önző, mint apja, de a Ferdinándok hitétől, törhetetlen meggyőződésétől és ebből folyó tökéletes önzetlenségétől olyan messze állt, hogy mikor már megkötötte a szerződést azokkal a svéd protestánsokkal, akikhez a szíve húzta, a végleges aláírást rájuk sértő módon mégis végig húzta-halasztotta csak azért, hogyha esetleg mégis előnyösebbnek látszik majd számára a katolikusokhoz való csatlakozás, még mindig ott hagyhassa protestáns testvéreit és a katolikusok oldalára állhasson. Nem szívesen tette volna ezt, mert bántotta volna felekezeti büszkeségét; fiát se engedte volna át szívesen, mert jellemtelenségnek tartotta volna, és hittestvéreinek emiatt elítélése és lenézése is kellemetlen lett volna neki, de szükség esetén mégis megtette volna, mert a lengyel korona azért ennél mégiscsak többet ért.

Láttuk, hogy II. Ferdinánd magánéletének feddhetetlensége már a szentség határait súrolta, úgy hogy még papok is bámulták, s a sok szerencsét, ami életében érte, Isten iránta való különös szeretetének tulajdonították. Láttuk, hogy a — (különösen akkor még) szigorú papi életet élő Lippay, a későbbi érsek, még III. Ferdinánd udvaráról is, melyben akkor ő is élt, úgy ír, hogyha más nem is, de az istenfélelem kétségtelenül megvan benne. II. Rákóczi György is ment volt apjának visszataszító hibáitól, de az igazi istenfélő élettől azért még messze volt.

Milyen alázatos volt II. Ferdinánd s láttuk, milyen keresztény lenézéssel nézte a császári hatalom fényét! Milyen önállóságot engedett fiának, mihelyt megnőtt s mennyire nem volt féltékeny a hatalom átengedésében! Ezzel szemben II. Rákóczi György — éppen úgy, mint apja — olyan éhes és olyan féltékeny volt a hatalomra, hogy mikor Lengyelországba távoztakor Erdély kormányzását legalább ideiglenesen kénytelen volt kiadni kezéből, láttuk, úgy megkötötte a három kormányzó kezét, hogy úgyszólván semmit se tehettek távollétében. Láttuk, hogy ez is oka volt annak a sok bajnak, mely itthon lengyelországi kudarcát kísérte.

II. Rákóczi György nagyravágyó és hiú volt talán a rendesnél kissé jobban is. A Szilágyi történelem a lengyelországi hadjárat előtti erdélyi hangulatot így festi le (VI. 543.o.):

„Lehetetlen volt megcáfolni az okokat, melyekkel Szelepchényi a bécsi udvar nevében bizonyítgatta a fejedelem előtt vállalata veszélyességét. Igaz, hogy az erdélyi tanácsurak votumai helyeselték a svéd szövetséget, de érezhető volt votumukból, hogy az urak másképp is tudnának, sőt szeretnének beszélni. Egy névtelen vélemény azonban határozottan kifejti, hogy a kicsiny, de biztos birtok jobb a nagynál, ha annyira nem biztos. És az egyházak szószékeiről, a lakosság különböző osztályainál, de különösen a katolikus mágnások körében elég hangosan nyilatkozott a közvélemény a könnyelmű hadakozás ellen. A fejedelem neje, anyja és napa ellenezték a vállalatot, de el kellett némulniuk az államférfiak bölcsessége előtt. Rákóczi egyre hozatta a sok királyi ruhát s aranyos szerszámot. (Erdély és az északi háború és az Okmánytár 1675. évi okiratai.) A fényes jelmez már jó előre el volt készítve a nagy királyi szerepre. Bizonyára föl-föltólultak lelkében a kétségek és aggodalmak és az övéinek hangulata reá is hatással volt, de csak pillanatnyilag. Lelkéhez nem fért ború, a pillanat öröme, a hízelgők szava, egy fényes szertartás és olykor a borital hamar elűzték a gond könnyű bárányfelhőit. Lehetetlen volt használatlanul hevertetni a királyi ruhákat. Az arany és bíbor mámora szédítette és rohant a fény felé.”

Ilyen volt II. Rákóczi György lelkülete vállalata megindítása előtt. Bizonyára egész más, mint II. vagy akár III. Ferdinánd lelkisége. Hiúságán és nagyravágyásán kívül mulatozni is nagyon szeretett, sőt inni is nagyon jól tudott. A szász választónak nála járt követe, Werdermann, azt írja, hogy „akkora kupát ürített a fejedelem a választó egészségére s

ellenségei bukására, hogy alig tudtam kézben tartani". (Szilágyi, II. Rákóczi György, 167.o.)

Aztán makacs és indulatos természetű is volt, haragja pedig egyenesen ijesztő. Ezért nem merte egy tanácsúr se ellenezni lengyel vállalatát, csak felesége, anyja és napa, akiknek nem kellett tőle félniük. Mikor később Kemény, mint akinek legnagyobb befolyása lehetett volna rá, szemére hányták, miért nem igyekezett megakadályozni a dolgot, ezt felelte: „Soha javallója annak nem voltam, de hogy ellenzője lettem volna, az hozzám se férhetett, mivel szolga voltam."

A Habsburg római császárok címe a „szentséges" volt, de az ő tanácsadóik sose mentették s nem is menthették magukat így, mert ők sose voltak annyira szolgák, hogy ne beszélhettek és ne mertek volna beszélni a császár előtt, sőt a császárral szemben is. A Habsburg császárokkal szemben nem is igen lehetett beszélni, mert azok mindig olyan alázatosak voltak, hogy tanácsadóikat mindig okosabbnak tartották, mint magukat. Látjuk majd Lovina naplójából, milyen nyíltan beszélt Lipót udvarában mindenki az udvar politikájának tehetetlenségéről. I. és II. Ferdinándról és I. Lipótról egyaránt az van megírva, hogy sokkal több volt a fejükben, mint akármelyik tanácsosuknak, mégis kivétel nélkül vagy majdnem kivétel nélkül mindig rájuk hallgattak. De annak a közvéleménynek, mely azt se tudja, mi az a keresztény alázatosság és milyen szép az egy császárban, ez nem imponál. Neki a büszkeség, az önérzet tetszik s azt gondolja, hogy azért császár valaki, hogy büszke legyen. A közvélemény csak akkor beszél elítélendő nagyravágyásról, ha például a lengyelországi kudarc s utána egész Erdély elpusztulása következik belőle.

Mi lenézzük a Habsburgokat azért, mert mindenben tanácsosaik véleménye után indultak. Eltekintve attól, hogy ez a lenézés homlokegyenest ellenkezik az evangélium szellemével, mely alázatosságra int, a szerénységnek a politikában és a hadviselésben is igen nagy haszna van. A kollini csata például egyedül azért veszett el, még pedig megsemmisítő módon, mert Nagy Frigyes túl önálló, túl elbizakodott, túl kevély volt, és túlságosan bízott a maga eszében. Tábornokai ugyanis — annak ellenére, hogy jól tudták, hogy a király nem tűr felvilágosítást s nem ismer el magánál okosabb embert — figyelmeztették a veszélyre és kérték, hogy kerülje el az ütközetet, de Nagy Frigyes még legkedvesebb tábornokát is durván elutasította magától s rá ordított, hogy engedelmeskedjék. Ez az eset mutatja, hogy nem egyszer még akkor is jó, ha az uralkodó tanácsosaira hallgat, ha neki több van a fejében. Az ugyanis egészen kétségtelen, hogy Nagy Frigyes nagyobb hadvezér volt, mint akármelyik tábornoka.

Ne feledjük el aztán azt se, hogyha valaki azért árt a rábízott milliónak, mert Isten, vagy ha tetszik, a természet nem adott neki elég tehetséget, azt meg lehet és meg is kell neki bocsátani, de ha valaki azért dönti romlásba a rábízott népet és országot, mert gőgös volt és elbizakodott s ezért a nála okosabbakra nem hallgatott, azt már semmivel se lehet menteni. Ilyesmivel a Habsburgokat legkevésbé vádolhatjuk. Nekik igazán becsületükre válik, hogyha vétkeztek, inkább azzal vétkeztek, hogy még a megokoltnál is szerényebbek és lelkiismeretesebbek voltak, mint gőggel, makacssággal vagy elbizakodottsággal. Furcsa, ha nekünk a szerénység, lelkiismeretesség és a felelősségérzet az, ami ellenszenves, nem pedig ennek az ellenkezője.

II. Rákóczi György — noha senki se mondhatja róla, hogy nagyon tehetséges ember volt — annyira elbizakodott volt, hogy mikor a császár még Lengyelországba is utána küldte Szelepchényit, hogy visszafordulásra bírja és közölje vele, hogyha kitart a megkezdett úton, a császárt is ellenségei sorában találja, Szelepchényinek III. Ferdinándhoz 1657. február 22-i levele szerint azt válaszolta (sőt meg is esküdött), hogyha „őfelsége őt hábo-

rúja folytatásában fegyverrel fogja akadályozni, akkor őfelsége vegye a bizonyosnál is bizonyosabbra, hogy a vele szövetséges kozák csapatokkal összes magyar területeit pusztasággá fogja változtatni". (Szalay: Magyarország Története, V. 16.o.)

Ilyen szerény volt a császár s ilyen elbizakodott és ilyen „szerető jóindulattal" volt magyar vérei iránt (mert hiszen ezeket akarta a vele szövetséges kozák csapatokkal elpusztíttatni) a tőlünk annyira körülrajongott Rákócziak ivadéka. S mikor pórul járt, akkor mi nem azt mondjuk, hogy megérdemelte, hanem azon botránkozunk meg és a Habsburgok magyar ellenszenve egyik legkiáltóbb bizonyítékának azt tartjuk, hogy a császár miért nem indított megsegítésére világháborút a török ellen!

„Hazafiaink" számára bizonyára az is újság, és kiábrándítóan kell hasson rájuk, hogy ugyanez a Rákóczi annyira alárendelte a magyar szabadságot egyéni érzelmeinek, hogy mivel Wesselényit személyes ellenségének tekintette, 1655-ben, mikor Wesselényiből nádor lett, ajánlatot tett az udvarnak, hogy „a nyughatatlan elméket Magyarországban közös erővel" zabolázzák meg. Bécsben jobban tisztelték a magyar szabadságot, mint ő, mert ajánlatát, udvariasan bár, de határozottan elutasították. (Szilágyi történelem, VII. 27.o.) A protestáns erdélyi fejedelmek tehát nemcsak diadalra segíteni, hanem megzabolázni is hajlandók voltak a magyarországi „nyugtalan elméket", aszerint, amint érdekeik így vagy úgy kívánták.

Az is érdekes, hogy II. Rákóczi György, akinek az apja is szabadsághős volt, meg az unokája is (II. Rákóczi Ferenc) annak ellenére, hogy Erdély alkotmányos állam volt és erre az alkotmányra ő is megesküdött, egészen korlátlanul uralkodott, tehát ezt az alkotmányt egyáltalában nem tartotta meg.

Nem akarok én beszélni, hanem idézem a Szilágyi történelmet (VII. 24.o.):

„A kezében összehalmozódott hatalmat II. Rákóczi György nagyon erőteljesen gyakorolta és „absolutus fejedelemnek" mondta magát. Tényleg korlátlanul uralkodott, ámbár formailag nem törölte el a régi rendi alkotmányt és intézményeket. Az országgyűlés évenként kétszer, ha kellett bármikor összegyűlt és törvényt hozott, de mindig csak az lett törvény, amit a fejedelem kívánt és az összes rendi intézmények az ő akaratának végrehajtóivá alakultak át. Annak a tusának, mely Magyarországon királyság és rendiség közt országgyűlésen és vármegyében szakadatlanul folyt, sőt mindinkább elmérgesedett, ez időben Erdélyben nyoma is alig található; ott is megvoltak a rendi önkormányzat szervei, de nem mertek a fejedelemmel ellenkezni, ki saját akaratának engedelmes eszközeivé tette őket." (Sajátságos, hogy Magyarországon mertek ellenkezni, ott nem voltak engedelmes eszközök, s még sajátságosabb, hogy mi mégis azt hisszük, hogy Erdélyben volt szabad a magyar, a Habsburgok alatt pedig elnyomott.)

„Törvényhozásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, a béke és a háború dolgaiban szabadon érvényesült a fejedelem szava, és tanácsosai csak azt tették amit ő rájuk parancsolt." Ez bizony minden, csak nem szabadság. Az író is érzi, hogy olyan igazságot állapított meg, ami ellentmond annak a magyar történelmi szemléletnek, melyet ő maga is képvisel s ezért a dolog kimagyarázásául ezt fűzi hozzá: „Rendesen jót akart és nem támadt, mint a királyi hatalom a magyar részeken, az alattvalók lelkiismerete és nemzeti érzése ellen."

Eszerint tehát Habsburg királyainknak nem az volt a bűnük, hogy nem tartották meg koronázó esküjüket és a magyar alkotmányt. Hiszen II. Rákóczi György még kevésbé tartotta meg az erdélyi alkotmányt és arra letett esküjét, és számtalanszor rámutattunk már és rá mutatunk majd, hogy nem tartotta meg Mátyás király se, Nagy Lajos se, Zápolya János

se, Izabella se, Fráter György se, Báthory István se, Bocskai se, Bethlen Gábor se, II. Rákóczi Ferenc se és Kossuth se, sőt sokkal durvábban megszegték, mint a Habsburgok, hanem az volt a baj, hogy a Habsburg királyok „rendesen" rosszat akartak, e nemzeti királyaink, fejedelmeink és szabadsághőseink pedig „rendesen" jót akartak.

Ha aztán azután kutatunk, hogy mi lehetett az a „jó", amit ők „rendesen" akartak és az a jó, amit a Habsburgok „rendesen" nem akartak, akkor a legjobb akarattal se lyukadhatunk ki máshová, mint oda, hogy a nemzeti hőseink egyetlen érdeme, amiért még azt is elnézzük nekik, ha maguk is „absolutus fejedelem"-nek mondották magukat és „a rendi önkormányzat szerveit" „saját akaratuk engedelmes eszközeivé tették", az, hogy „szabadsághőseink" a katolicizmus vagy a katolikus világnézet ellenfelei voltak, viszont a Habsburgok egyetlen bűne az, hogy a katolikus világnézet alapján álltak, és hatalmukat is annak szolgálatába állították. Ez volt az a „jó", amit az erdélyi fejedelmek „rendesen" akartak és az a rossz, amit ezzel szemben a Habsburgok akartak.

A habsburgi Magyarországon „szakadatlanul folyt a tusa" a király és a magyar rendek között. Láttuk, hogy a rendek egyenesen olyan sértéseket vagdostak a király (I. Ferdinánd), sőt bátyja, a császár (V. Károly) fejéhez, hogy a császár jelenlevő követe nem meri urának leírni; a Rákócziak korában pedig a pozsonyi rendek megsértődöttségükben nem egyszer egyszerűen kivonultak az országgyűlésből vagy megszabták a feltételeket, melyek megtartása esetén hajlandók ottmaradni, és a királlyal tovább tárgyalni. Mi mégis azt beszéljük be magunknak, sőt hisszük is rendületlenül, hogy itt elnyomás, szolgaság, zsarnoki uralom volt. Ellenben Erdélyben „nem mertek" a rendek ellenkezni a fejedelemmel, sőt a fejedelem egyszerűen a maga „akaratának engedelmes eszközeivé tette őket", itt a fejedelmeket még se vádoljuk sose se esküszegéssel, se törvénysértéssel, se önkénnyel, sőt egyenesen a magyar szabadság eszményi hazájának tartjuk azt az országot, mely önkényük színhelye és szenvedő alanya volt.

Hogy mi az oka a megítélésben való nagy különbségnek, nyíltan meg is mondja a Szilágyi történelem: II. Rákóczi György „nem támadt, mint a királyi hatalom, a magyar részeken, az alattvalók lelkiismerete és nemzeti érzése ellen". Ez volt tehát az a jó, amit Habsburg királyaink az erdélyi fejedelmekkel szemben oly éles ellentétben „rendesen" akartak. Sajátságos, hogy annak ellenére, hogy „hazafiaink" és történetírásunk szerint a vallás ma már mellékes dolog, a nemzeti érzés fontosságához viszonyítva pedig ma már egyáltalában nem is számít, sajátságos, hogy millenáris nagy történelmünk mégis első helyre „az alattvalók lelkiismeret"-ét (tehát felekezeti ügyeit) teszi, s csak másodsorban említi a „nemzeti érzést".

Világos, hogy ez a helycsere önkéntelenül is azért történt, mert a szerző elsősorban a felekezeti kérdésben látja az okot. A nemzeti érzést bizonyára egyáltalában nem is tette volna utána,ha eszébe nem jutott volna, hogy Magyarország mégis csak katolikus ország s így könyvét nemcsak protestánsoknak írja. Vajon mivel is merte volna magyar alattvalói „nemzeti érzését" megsérteni az a III. Ferdinánd, aki a rémes harminc éves háborút, mely minden erejét lekötötte, volt kénytelen vívni ellenségeivel, és az éppen csak hogy trónra került I. Lipót, akikre akkor lidércnyomásként nehezedett a Rákócziak nagy hatalma és sok pénze, a akiknek családjáról a protestánsok akkor azt a jóslást terjesztik és hiszik, hogy órái meg vannak számlálva?

A „nemzeti érzést" illetőleg legfeljebb csak egy dologra gondolhatunk itt, hogy ti. idegen csapatokat tartott az országban. De hát éppen most láttuk, hogyha tüzérséget is akartak tartani, akkor egyenesen kénytelenek voltak idegen csapatokat is tartani s láttuk azt is, hogy Bethlen is, I. Rákóczi György is tartott idegen csapatokat, még pedig nem is csak tü-

zérséget, s mind nekik, mind később II. Rákóczi Ferencnek is főtörekvése volt, hogy minél több német csapatot tarthasson. De egyébként az is, hogy mind Bethlen, mind Rákóczi György hetek alatt már az osztrák határon voltak, mikor Erdélyből, el- ill. kijöttek, azt bizonyítja, hogy itt nálunk idegen csapatok egyébként is csak elméletben voltak, de nem a valóságban. Mikor a lázadni készülő II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi a lengyeleket és franciákat csábította szövetségre, nekik is a legfőbb csábító eszközük az volt, hogy kiemelték, hogy a magyarországi várak micsoda elhanyagolt állapotban, s mennyire szinte őrség nélkül állnak.

Nagyon örülnék, ha valaki meg tudná mondani, mikor támadt a Habsburg királyi hatalom magyar alattvalói „nemzeti érzése" ellen. Én ugyanis azonkívül, hogy az a haderő és külpolitika, mely bennünket védett, illetőleg ügyeinket intézte s melyre a pénzt nem mi adtuk, nem állt a mi rendelkezésünk alatt (bár befolyással azért mi is voltunk rá), semmi más nemzeti sérelmet nem találok. Mivel ekkor már egymásután ötször álltunk királyunk ellenségei mellé, mikor az bajban volt, azon se csodálkozhattunk, ha az uralkodóház részéről bizonyos bizalmatlanság is megnyilvánult irányunkban. Ez a legtermészetesebb dolog volt, a józan észből következett s miatta csak magunkat okolhattuk. De nyíltan még ez se nyilvánult meg, mert a király még ezt se vetette szemünkre soha, legalábbis hivatalosan nem. Még kevésbé tudok arról, hogy a mi királyunk valaha magyar alattvalói „nemzeti érzése" ellen „támadt" volna.

Ha azonban annyira érzékenyek és öntudatosak vagyunk, hogy még azt a keveset is tűrhetetlennek tartjuk nemzeti önérzetünk szempontjából, ami ellenünk akkor Bécs részéről történt, csak örülök neki. Ez esetben azonban arra hívom fel a figyelmet, hogy miért csak Bécs felé vagyunk ennyire érzékenyek s miért nem fájnak nekünk azok a sokkal sértőbb és nemzeti érzésünkre sokkal tűrhetetlenebb „támadások", melyek a törökök részéről érték az erdélyi magyar önérzetet és szabadságot? Tudtommal Bécsnek mi sose voltunk hűbéresei, legalábbis nyíltan és hivatalosan is elismerve nem, de az erdélyi „szabad" magyarok nyíltan és hivatalosan is ilyen viszonyban voltak Konstantinápollyal. Tudtommal mi Bécsnek sose fizettünk adót szolgaságunk és függetlenségünk nyílt kifejezésére (épp ellenkezőleg állandóan kaptuk a pénzt onnan), ellenben Erdély minden évben küldte a maga adóját a portára szolgasága elismeréséül. Bámulatos, hogy ez se akkor, se ma nem sérti a magyar nemzeti önérzetet. A szabad Erdélyben az se volt elég, ha valakit megválasztottak fejedelemmé, hanem ehhez még a szultán atnáméja is kellett, sőt sokszor egyenesen a török ültette a fejedelmet az ország nyakára, mint ezt éppen a Rákóczi lengyel kudarcát követő állapotok idején, de már Bethlen Gábor fejedelemmé választásakor is láttuk.

A Habsburg király csak az ellene időnként fegyvert fogó alattvalói ellen védekezett. Ezzel csak magát védte, de egyúttal a törvényt és az alkotmányt is (mert az nemcsak a király, hanem az alattvalók kötelességeit is előírja), ezzel tehát nem alattvalói „nemzeti érzés"-ét sértette. Egyébként pedig most láttuk, hogy II. Rákóczi György is felajánlotta fegyveres segítségét a királynak Wesselényi és társai ellen. Eszerint tehát ő is megsértette a mi „nemzeti érzés"-ünket, még pedig ő nem önvédelemből, mint a király, hanem önkéntes, sőt hívatlan felkínálkozással.

De hát látjuk, hogy a „hazafias" (egyébként zsidó) történetíró panasza elsősorban nem is a nemzeti érzés, hanem a „lelkiismeret", tehát a vallás megsértése ellen szól. Elsősorban ez az, amit szerinte nem bántott II. Rákóczi György és mindig bántott Bécs. Azonban éppen ez az állítása az, amin mi legjobban megbotránkozunk, mert ez a történetíró, aki azt hiszi magáról, hogy ő csak „hazafias", valójában nem hazafias, hanem csak katolikusellenes. S ezt a vádat — sajnos — az egész magyar történetírásra és hazafias nevelésre ki kell

terjesztenünk, mert ebben a tekintetben a Szilágyi történelem nagyon is szabályt, nem pedig kivételt képvisel.

Egyenesen el kell képednünk ezen az állításon, mert hiszen csak akkor helytálló, ha a magyar nemzetet és népet a protestantizmussal azonosítjuk. II. Rákóczi Györgyről ugyanis csak akkor mondhatjuk, hogy „az alattvalók lelkiismerete ellen" sose támadt, ha a protestáns vallási meggyőződést értjük ezen a „lelkiismeret"-en, mert az kétségtelen, hogy azt ő sose bántotta. Erdélyben azonban még a latin katolikus is majdnem annyi, mint a kálvinista, a görög szertartású római katolikusokkal együtt pedig háromszor annyi. Hogy azonban II. Rákóczi György katolikus alattvalóinak lelkiismerete ellen milyen brutálisan támadt, azt láttuk, mikor a katolikus vallásszabadság kérdését Erdélyben tárgyaltuk s mikor rámutattunk, hogy ez ott sokkal több és nagyobb sérelmet szenvedett, mint a protestánsok vallásszabadsága a habsburgi Magyarországban. Pedig a katolikusokat oly gyalázatosan elnyomó és a Habsburgok minden protestáns elnyomását túlszárnyaló erdélyi gyakorlaton II. Rákóczi György nemcsak nem enyhített, hanem egyenesen ő volt az, aki a jezsuiták be nem engedését és a katolikus püspök tilalmát még az erdélyi törvénybe is hivatalosan beiktatta. Láttuk, hogy még Pompéry is azt állítja, hogy Erdély a katolikusok vallásszabadsága ellen II. Rákóczi György alatt vétkezett legnagyobbat.

Mikor II. Rákóczi György Ferenc fiát nyolc éves gyerek létére fejedelemmé választották, ez azzal a feltétellel történt, hogy a választás csak akkor érvényes, ha megmarad kálvinistának. Ha tehát katolikus lesz, a választás érvénytelen, s alattvalói fel vannak mentve a hűségeskü alól. Ez a feltétel nemcsak a rendek, hanem az apa kívánsága is volt, sőt láttuk, hogy elsősorban az apáé, mert a rendek akkor ott semmit se számítottak. Nemcsak a vallásszabadság és katolikus alattvalóinak „lelkiismerete" ellen vétett ezzel II. Rákóczi György, hanem az erdélyi alkotmány ellen is, melyet azonban még se hányt még szemére magyar történetíró, sőt látjuk, hogy Szilágyi egyenesen megdicséri érte, hogy alattvalói „nemzeti érzését" sose sértette — éles ellentétben természetesen a Habsburgokkal, akik mindig azt sértegették.

Pedig hát az erdélyi alkotmányban az is benne van, hogy gyereket nem lehet fejedelemmé választani (nem csoda, hiszen a fejedelemválasztás lényegével ellenkezik az ilyesmi, gyerek csak örökösödéssel kerülhet trónra) és az is benne van, hogy a katolikus, lutheránus, kálvinista és unitárius vallás Erdélyben teljesen egyenrangú. Ha azonban egyenrangú, hogy lehet akkor az, hogy a megválasztott fejedelem választása érvénytelen akkor, ha a négy egyenrangú vallás egyikéről át talál térni egy másikára? Pedig hát ennek a négy vallásnak egyenjogúsága egyenesen alappillére volt az egész erdélyi alkotmánynak, „hazafias" közvéleményünk szemében pedig egyenesen ország-világra szóló dicsőség.

Az erdélyi katolikusok a gyermek Rákóczi Ferencet megválasztó országgyűlésen nagy bátortalanul meg is kérdezték: „Igazságos-e, hogy a vegyesvallású országban katolikus ne lehessen fejedelem?" De látjuk, hogy csak kérdezni merték s kérdezni is csak ezt merték. Ha Erdélyben is lett volna szabadság részükre is, még pedig legalább akkora szabadság, mint a protestánsok részére a Habsburgok Magyarországában, azaz, ha II. Rákóczi György nem lett volna még I. Lipótnál is „absolutus"-abb fejedelem (pedig köztudomású, hogy a mi Habsburg királyaink között I. Lipót volt a legabsolutusabb), akkor nem kérdezték volna az erdélyi katolikusok, hanem kijelentették és számonkérték volna, még pedig Rákóczi apjának-anyjának éktelen szidása közben (mint a pozsonyi rendek I. Ferdinánddal és V. Károllyal tették), és egész Európát felkavaró zenebona közben jelentették volna ki, hogy ez a határozat törvénysértés, nemcsak az alkotmánnyal, hanem egyenesen az alkotmány alappillérével ellenkezik és esküszegésért vonták volna felelősségre a fejedelmet és a rendeket egyaránt.

Ehhez azonban az elnyomás közepette is kellett volna bizonyos fokú szabadság, ami a Habsburg országban megvolt, Erdélyben nem volt meg s ezért lett a dologból az előbb említett szerény kis kérdés, melyre a feleletet az erdélyi katolikusok még ma is hiába várják. A választ kérdésükre csak a magyar nemzet ezer éves fordulójakor, tehát egy negyedezredév múlva kapták meg, de — mint látjuk — ugyancsak nem volt benne köszönet, mert ekkor már egyenesen azt állapítja meg az ország (tehát katolikusok és protestánsok) számára egyaránt a történetíró, hogy II. Rákóczi György — éles ellentétben a gonosz Habsburgokkal — sose bántotta alattvalói vallási önérzetét. Eszerint tehát II. Rákóczi György Erdélyében katolikusok vagy egyáltalában nem is voltak, vagy ha igen, nekik vallási önérzetük vagy — mint ő mondja — „lelkiismeretük" nem volt. Ami ugyanis nincs, azt nem is lehet sérteni vagy „támadni".

II. Rákóczi György azonban olyan „absolutus" fejedelem és Erdély alatta olyan „szabad" ország volt, hogy mikor katolikus rendjei szerény kérdésükre választ nem kaptak, válasz helyett kaptak olyan terrort és gyűlöletet, hogy a nyolc éves Rákóczi Ferkót ennek ellenére a katolikus erdélyiek is megválasztották fejedelemnek, hanem még ők is egytől-egyig megszavazták azt a másik, az erdélyi alkotmánnyal egyaránt ellenkező feltételt is, hogy Ferkó csak addig lehet fejedelem, amíg kálvinista lesz. Nemcsak magát a választást, hanem ezt az „erkölcsös" és „türelmes" feltételét is egyhangúlag fogadta ugyanis el az erdélyi országgyűlés. II. Rákóczi György s az erdélyi vallási türelem is mindig épp úgy száz százalékkal dolgozott ugyanis, mint később a bolsevisták. A különbség a kettő között csak az, hogy ők — abban a régi korban — még nem voltak olyan pontosak és nem bíbelődtek 99.7 vagy 99.83%-os százalékkal mint ezek, hanem nyíltan száz százalékosok voltak.

Nekünk és fiainknak pedig még a XX. században is azt maszlagolják s ezt maszlagolták már az „úri Magyarország"-ban is, hogy a mi protestáns Erdélyünk a vallásszabadság terén a haladásban példát adott az egész világnak. S hinniük kell ezt még a mi fiainknak is, mert ha nem hiszik, megbuknak a magyar történelemből, ha ugyan a nemzeti érzés teljes hiánya vagy — a kommunizmus alatt — a csökönyös reakcióssága miatt ki nem csapják őket az ország összes iskoláiból.

A habsburgi és erdélyi vallásszabadság között nemcsak az volt a különbség, hogy a Habsburgok a protestánsoknak sokkal nagyobb szabadságot adtak, mint az erdélyi protestánsok a katolikusoknak, hanem az is, hogy a Habsburgok alatt a protestánsok vallásszabadságának korlátai becsületesek, mert egyenesek voltak, míg Erdélyben becstelenek, mert képmutatók. Ott a törvényben is benne volt, hogy a magyar király csak katolikus lehet (nem a Habsburgok hozták ezt a törvényt, hanem még őseink; a Habsburgok csak megtartották a régi törvényt), Erdélyben ellenben új törvényt hoztak (állítólag a haladásban országnak-világnak példát mutatót), hogy nemcsak a katolikus szabad vallás, hanem kívüle még három van ilyen, a fejedelem tehát a négy közül bármelyiknek híve lehet (mert itt vallásszabadság van) s mikor aztán eldicsekedtek haladásukkal és bezsebelték érte a szabadelvű, haladó világ dicséretét, akkor a valóságban nemcsak nem választanak meg mást fejedelemnek, mint csak azt, aki kálvinista, hanem a nagy szabadságtiszteletben annyira mennek, hogy még azt is kikötik, hogyha a kálvinistasága éredméért már megválasztott fejedelem később mégis katolikus lenne, akkor megválasztása ellenére is szűnjék meg hatalma az ország felett. Közben azonban az alkotmány előírása, hogy a négy vallás Erdélyben teljesen egyenrangú, mely egyébként oly szép, olyan haladó és az országra olyan dicsőséget hozott, természetesen maradjon meg azért továbbra is épp úgy érvényben, mint eddig.

De a mi Szilágyi történelmünk ezen az ellentmondáson, illetőleg álnokságon egyáltalában nem botránkozik meg. Éppen ellenkezőleg: a lehető legtermészetesebbnek tartja. Rög-

tön utána, hogy megállapította, hogy II. Rákóczi György rendesen jót akart és nem támadt alattvalói lelkiismerete ellen, ezt teszi hozzá:

„Maga II. György a kálvinista vallás lelkesült híve* és általában a protestantizmus egyik zászlóvivője volt ugyan, de nem változtatott a fennálló egyházpolitikai alapon, mely a négy bevett felekezet egyenjogúságán nyugodott."

II. Rákóczi György tehát nem változtatott a négy bevett erdélyi felekezet egyenjogúságának fontos alapján sem akkor, mikor egyenesen törvénybe iktatta, hogy püspöke (s vele papnevelő intézete) a katolikusoknak nem lehet (de a kálvinistáknak, lutheránusoknak, sőt még az unitáriusoknak is természetesen lehet) és hogy jezsuiták (s velük katolikus magasabb iskolák) az országban nem lehetnek. Akkor sem változtatott rajta, mikor fiát olyan feltételekkel választatja fejedelemmé, hogy alattvalóit a hűségeskü nem fogja kötni, ha kálvinista vallásáról esetleg át fog térni egy másik, a kálvinistánál egyébként az ország törvényei szerint egyenrangú vallásra. Mert hát kérem, igaz, hogy II. György „absolutus" fejedelem volt, sőt nyíltan annak is mondta magát; igaz, hogy „mindig csak az lett törvény, amit ő kívánt", mert a rendi önkormányzat szervei „nem mertek a fejedelemmel ellenkezni", mert „saját akaratának engedelmes eszközeivé tette őket", de azért közte és rendjei közt mégse volt tusa. Ellenben a Habsburg királyok és magyar rendjeik között állandó és jogos volt az ellenkezés, mert a Habsburgok „rendesen" rosszat akartak, II. Rákóczi György pedig „rendesen" jót. (Az úgyis rossz volt, hogy például Rudolf visszaadta a katolikusoknak a kassai dómot; rossz volt ez annak ellenére is, hogy azt a dómot a katolikusok építették és akkor még a magyar alkotmány csak a katolikus vallást ismerte el.) Ellenben az egészen jó volt, hogy az erdélyi fejedelem elvessze székét akkor, ha katolikus vallásra tér át még akkor is, ha az erdélyi alkotmány egyforma jogúnak ismeri el a katolikus vallást a kálvinistával és egész alkotmányában éppen erre a legbüszkébb. Kétségtelen ugyanis, hogy a Habsburg királyok állandóan lábbal tapodták alattvalóik lelkiismeretét, de az erdélyi fejedelmek, köztük II. Rákóczi György soha. II. Rákóczi György százszor jobban lábbal tapodta ezt az egyházpolitikai alapot, mint a Habsburgok a magyar alkotmányt, de azért ő mégis megmaradt az alkotmány alapján, a Habsburgok azonban nem. Világos tehát, hogy közte és az erdélyi katolikus rendek közt nem volt tusa, a Habsburgok és a magyar rendek között pedig ez a tusa állandó volt.

Régebben méltán fel kellett volna háborodni ezen az átlátszóan együgyű érvelésen, ma már azonban a kommunizmus tanulságai után, egészen természetes minden. Gondoljunk csak szocializmust építő népköztársaságunk „alkotmányára" (melynek Szent István napján külön ünnepe volt. Olyan nagy dolog volt ugyanis, hogy előbbrevaló lett első szent királyunknál is.) Büszkén hivatkozott rá a párt, hogy az alkotmány egyik alappillére a vallásszabadság. De azért a „felszabadított" munkások és tisztviselők nem mertek templomba járni ott, ahol ismerték őket, s nem merték gyermekeiket nyíltan íratni be az iskolába hittanra, hanem inkább külön taníttatták őket rá pénzért a háznál, bár ez is tilos dolog volt. Abban az alkotmányban benne volt a sajtószabadság is, még pedig egy második alappillérként, de ennek a „szabad" sajtónak nemcsak a párt ellen nem volt szabad írnia, hanem minden sajtóterméknek egyenesen a párt és rendszer propagandaeszközévé kellett válnia. (Nemcsak kinyomatni, hanem még házilag sokszorosítani se volt szabad külön állami engedély nélkül semmit.) S lám, ennek ellenére se volt soha tusa az uralkodó rendszer és a

---

* Milyen simogató, megtisztelő kifejezés ez is! Ha valaki a katolikus vallás „lelkesült híve" (mint például II. Ferdinánd), akkor nem az Egyház „lelkesült hívének", hanem „vakbuzgónak", bigottnak mondják. Mikor például Nádasdy protestánsból lett katolikussá, a Szalay történelem akkor se a katolikus vallás „lelkesült", hanem „szenvedelmes" hívének mondja. De már ez is mérséklet tőle, mert a Szilágyi történelem szerint a protestánsok egyenesen „dühöngőnek", „az Antikrisztus egyik követének" nevezték miatta. (VII. 132.o.)

tömegek között, sőt tiszteletére és nagy szeretetük jeleként és zálogául vörös zászlókkal díszítették a gyárakat, üzemeket és házakat, ezrével és százezrével jelentek meg az emberek gyűléseiken s felvonulásaikon, s vörösre tapsolták tenyerüket és rekedtre kiabálták torkukat a vezérek éljenzése közben, mert ekkor is mindenki tudta róluk, hogy „rendesen" ők is jót akarnak, sőt ők nem is akarhatnak mást, mint csak jót, hiszen nem ők uralkodtak, hanem a nép, a nép pedig magamagának csak nem akarhat rosszat?

Erdélyben is egyenjogú volt és maradt a katolikus vallás a kálvinistával, a katolikus püspök, papnevelő nem engedélyezése és a jezsuiták kitiltása és így magasabb iskolák lehetetlenné tevése ellenére is. A fennálló egyházpolitikai alapon, mely a bevett vallások egyenjogúságát jelentette, se változtatott semmit II. Rákóczi György akkor sem, mikor fiának az országgyűléssel egyetemben — fejedelemsége elvesztésének terhe mellett — megtiltja, hogy bármely más „egyenjogú" vallásra valaha áttérjen. Mi sem természetesebb tehát, hogy rendjei — még ha katolikusok voltak is — ezt nem vették tőle zokon, hiszen rendesen jót akart, és a más vallását sose bántotta. Csak a Habsburgok akartak „rendesen" rosszat és a más vallását csak ők bántották, de ők „rendesen", sőt mindig, mert ez már a vérükben volt. Ezért volt alattuk állandó tusa, nem pedig azért, mert ott volt akkora szabadság, hogy ezt lehetővé tette. Erdélyben és a kommunizmus alatt azonban nem azért nem volt soha „tusa", mert terror volt, hanem mert mindkét rendszer rendesen jót akart.

Ugyanez az erdélyi országgyűlés felekezeti korlátoltságában még olyat is határozott, még pedig egyhangúlag, tehát szintén a katolikusok csatlakozásával, ami már egyenesen bohózatba illő. A szászok egy kiváltságáról volt szó, mely „Szent András király (!) decretumának continentiája szerint" járt ki a szászoknak, most azonban „Szent András király decretumát" kihagyták a törvényből, nem említették meg benne. A szászok megijedtek, hogy ezzel kiváltságukat akarják tőlük elsikkasztani, s ezért követelték a régi szöveget. Erre az országgyűlés felvilágosította őket, hogy itt nem az ő kiváltságuk elleni merényletről van szó, hanem „vallási tekintetektől, mert Szent András katolikus lévén Báthory Zsófiának alapot szolgáltatna a katolicizmus megerősítésére". (Szilágyi: II. Rákóczi György, 80.o.)

Lehet-e ennél sunyibb, ennél korlátoltabb, ennél elmaradottabb felekezetiséget elképzelni s ráadásul a vallásszabadság klasszikus hazájában, mely állítólag e tekintetben megelőzte az egész emberiséget és példát mutatott egész Európának, de ez Európának akkor még olyan magas volt, hogy nem követte? A bohózat hatását még növeli, hogy András király katolikus volt ugyan (mi is lehetett volna más?), de nem szent, Báthory Zsófia pedig akkor még nem is volt katolikus, hanem kálvinista. Igaz, hogy csak kényszerből, de ha az erdélyi rendek annyira tudták, hogy csak kényszerből az, miért kényszerítették őt, a vallásszabadság világhírű bajnokai, mégis meggyőződése elleni vallásra? És az a „rendesen" jót akaró II. Rákóczi György, aki sose támadt („mint a királyi hatalom a magyar részeken") „az alattvalók lelkiismerete ellen", miért támadt még a saját felesége, az ő egyetlen szerelme, az ő „édes Zsófikája" lelkiismerete ellen is, mikor olyan vallásra való áttérésre és a benne való megmaradásra kényszerítette, még erőszakos apjának halála után is, mely se testének, se lelkének nem kellett? S aki így bánt a feleségével, akit szívből szeretett, el lehet hinni arról, hogy alattvalóival jobban bánt?

A bohózat hatása azonban még jobban növekszik, ha látjuk, hogy mikor „Szent András király" katolikus voltára és Báthory Zsófia jövendő sátáni terveire hivatkoztak előttük, már a szászok se ragaszkodtak tovább az eredeti szöveghez (hiszen ha nem is kálvinisták, de ők is protestánsok voltak az istenadták, tehát a pápistáktól ők is épp úgy iszonyodtak, mint azok). Hogy pedig a katolikusok szabadsága mekkora lehetett II. Rákóczi György Erdélyében, láthatjuk abból, hogy végül aztán még a katolikusok is „Szent András király" nevé-

nek a törvényből való kihagyása mellett szavaztak, nehogy majd Báthory Zsófia felhasználhassa ezt a törvényt a saját vallásuk javára. Tehát ők maguk is ilyen babonásan rettegtek a saját vallásuk esetleges megerősödésétől. Mindenki látja, hogy ez már nem komikum, hanem az erdélyi katolikusok szellemi és erkölcsi rabszolgaságának és az ellenük irányuló terror nagyságának szomorú bizonyítéka.

Vajon mi lehet az oka, hogy Magyarországon a Habsburgok nem tudták soha úgy megfélemlíteni az egyébként állítólag agyonüldözött protestánsokat, hogy saját vallásuk és érvényesülésük ellen a katolikusokkal együtt szavazzanak? A szabad Erdélyben — látjuk — ez egyenesen szabály volt a szegény katolikusokra, s éppen azért nem engedték meg, hogy jezsuiták bejöjjenek az országba, hogy meg ne zavarhassák ezt a szent békességet. De azért Erdély természetesen így is a vallásszabadság klasszikus hazája volt és marad, a vallási türelem és az emberi szellem haladásának bizonyítéka. II. Rákóczi György pedig rendesen jót akart s nem támadt alattvalói lelkiismerete ellen, mint azok az idegen gonosz királyok „a magyar Részeken".

Nem lep meg azonban bennünket ez az erdélyi egyhangúság, ha „népi demokráciánkra" gondolunk. Itt se volt ugyanis az országházban sohase ellenzék, ekkor is minden törvényt egyhangúlag hoztak,s ennek ellenére mégis itt talán még többet emlegették a szabadságot, mint Erdélyben. Mi pedig úgy is állandóan azt hangsúlyozzuk, hogyha az a 300 esztendő, mely a két rendszer között eltelt, némi különbséget okozott is köztük, lényegében ugyanaz a szellem élteti ezt is, azt is: mindegyik egyformán rettegett a „reakciótól" s ennek főfészkét mindkettő egyaránt a klerikalizmusban látta, a főellenséget pedig a Vatikánban. A különbség csak az, hogy a 300 évvel ezelőtt szokásos durvasággal akkor ezt a Vatikánt egyszerűen „babiloni kurvának" nevezték, most pedig — a XX. század szellemének megfelelően — csak azzal vádolják és azt hiszik el róla, hogy Coca-Cola kereskedéssel foglalkozik. (A magyar kommunista sajtó és rádió ismételten ezzel vádolta és gúnyolta a Vatikánt, no meg a „Szentlélek-bank" üzelmeit emlegette.)

Bezzeg odaát a magyar Részeken a Habsburgok elnyomása alatt nem voltak olyan egyhangúak az országgyűlések, mert ott csak a lázadás és hitetlenség szellemét (mely akkor még többnyire nem a nyílt materializmus, hanem a hit, az eretnekség álarcában jelentkezett, de láttuk, hogy az Istent már akkor is nyíltan „a Tiszántúl hagyta"), az emberben mindig ottlakozó Óskáint szerette volna elnyomni, illetőleg korlátok közé szorítani az államhatalom. De — sajnos — csak szerette volna, de nem tudta, mert a gonosz mindig erősebb a földön, mint a jó s különösen, mert a gonosznak minden eszköz megengedett, a jónak pedig a jók mellett legfeljebb az erkölcsileg közömbös eszközök használata van megengedve, még akkor is, ha a célja jó. Ezért a habsburgi országban volt ereje is és lehetősége is az ellenzéknek, a rossznak, hogy kiabáljon, fenyegetőzzék, sőt az országgyűlésről kivonuljon, és terrorizáljon. Ez az oka, hogy ott „szakadatlan tusa folyt".

Erdélyben ellenben nem folyt tusa, ott csend volt, sőt egyhangú szavazás mint a népi demokráciákban, mert ott épp úgy, mint itt, a gonosz kezében volt a hatalom és a gonosz a földön mindig erősebb, mint a jó, mert neki célja elérésére minden eszköz megengedett. Ezért aztán vele nem nagyon lehet elbánni még akkor se, ha ellenzék, tehát kisebbség, mint a habsburgi Magyarországon volt, hát még ha az államhatalom, tehát a fegyveres erő is az ő kezében van?! Ezt a gonoszt, a lázadás e szellemét védte eddig mindig a mi történetírásunk és közvéleményünk (de természetesen a külföldi is) még pedig úgy, mintha a jót védené.

Mikor II. Rákóczi György az 1640 óta alkotott erdélyi törvények kodifikációját „Approbatae Constitutiones" címen végrehajtotta, még Szilágyi szerint is „remény és aggoda-

lom közt várták a feladat megoldását a katolikusok, kik szerették volna ezt arra használni fel, hogy a törvény megszigorításain tágítsanak". Arra azonban már Szilágyi nem gondol, hogy az erdélyi katolikusok e „reménye és aggodalma" nem egyeztethető össze azzal az ő műveiben nyíltan hirdetett meggyőződéssel, hogy Erdélyben vallásszabadság volt, és hogy a katolikusok a reformátusokkal egyenlő jogokat élveztek. Ha megállapítjuk, hogy az erdélyi katolikusok „remény és aggodalom közt" várták sorsuk jobbra fordulását, akkor már azt is elismertük, hogy Erdélyben nemcsak vallásszabadság nem volt, hanem ugyanakkor világcsalás is volt, mert hiszen az erdélyi törvény betűjében megvolt az egyenjogúság, s mi is úgy magasztaltuk Erdélyt, mintha ez meg lett volna a valóságban is. Szóval e tekintetben is ugyanaz volt ott a helyzet, mint a Szovjetunióban és csatlósállamaiban.

Maguk az erdélyi katolikusok, mint az országgyűlések akkor is egyhangú szavazásai mutatják, mikor az alkotmány lábbal tiprásával az ő kisemmizésükről volt szó, mukkanni se mertek volna, ha nem lett volna ott a hátuk mögött hatalmas támogatójuk, a Habsburg császár. (De hogy miért kell ezért nemcsak minden protestánsnak, hanem még minden magyar katolikusnak is gyűlölnie ezt a Habsburg császárt, azt sehogy se értem.)

II. Rákóczi György az „Approbatae Constitutiones" kidolgozása idején egyszerre két levelet is kapott a jezsuiták érdekében: a császártól is és a lengyel királytól is. A jezsuiták-kal szemben ugyanis II. Rákóczi György még türelmetlenebb volt, mint apja és elődei, s a jezsuiták január 22-én egyenesen intést kaptak tőle, hogy „hagyják el az országot" (Szilágyi: II. Rákóczi György, 82.o.).

Rákóczi „a császár és a király leveleire udvariasan, de kitérően válaszolt, mert a dolog végleges eldöntését akkorra akarta halasztani, mikorra a készítendő törvénykönyv a vallásügyet végleg fogja szabályozni". (Ez a megokolás nem helytálló, mert Rákóczi — mint mindjárt látni fogjuk — azért válaszolt „kitérőleg", mert katolikusgyűlöletéből császári és királyi befolyásra se volt hajlandó addig engedni, míg a maga ura volt, azaz míg erre rá nem kényszerült.)

Mikor aztán elérkezett a vallásügy végleges rendezésére is az idő, és az országgyűlés letárgyalta az új törvénykönyvet, a dolgot így írja le Szilágyi: „A vallásügy egyetlen pont körül forgott: ne iktattassék a törvénykönyvbe a rendelet, mely a jezsuitákat az országból kitiltja, mert az úgy sem volt teljes szigorral végrehajtva. A február 3-án tartott ülés a fejedelem egyenes kívánatára (persze ez se vallási türelemből történt, hanem, hogy a császárt és a lengyel királyt túlságosan meg ne sértse) maga elé bocsátott egy jezsuitát, ki beható beszéddel indokolta, hogy miért kell eltörölni a jezsuitákat kitiltó törvényeket, hangsúlyozván, hogy ők soha semmit sem követtek el, ami prosciptriot vonna maga után. De az elnök, Barcsay Ákos (aki akkor még, mint láttuk már, II. Rákóczi szolgája volt) felszólalására elutasították.

A császár is küldött egy megbízottat, Somogyi Ferenc prépostot, Fehérvárra, de ez se járt több sikerrel. A császár levelére a rendek válaszoltak (a február 14-i ülésben), kifejezvén, hogy nincs módjukban az ország alkotmányát módosítani." (Micsoda képmutatás! Az országgyűlés akkor módosítja az ország alkotmányát, amikor akarja. Egyébként pedig nem az ország alkotmányának módosítására, hanem megtartására lett volna csak itt szükség, hiszen annak egyenesen alapelve volt a vallásszabadság, és a bevett felekezetek közti egyenlőség. A rendeknek, ha nem lett volna kenyerük e tekintetben a képmutatás, azt kellett volna válaszolniuk, hogy nincs módunkban az alkotmány megtartása, nem pedig módosítása. Vajon nem módosították-e a rendek már ezt az alkotmányt akkor is, mikor — rendelkezései ellenére — gyereket választottak fejedelemmé, s nem módosították-e akkor is, mikor kikötötték, hogy e fejedelemmé választott gyereknek a négy „egyenjogú" erdélyi

vallás közül csak az egyiket szabad követnie s ha ezt a számára előírt egyiket elhagyná, még fejedelmi székét is elveszti s akkor a neki letett hűségeskü se kötelezi alattvalóit?)

Szilágyi azonban egy szót se fűz hozzá e képmutató válaszhoz. Úgy látszik, őt meggyőzte ez az indoklás, bár annyira azért őt sem, hogy nyíltan is magáévá merné tenni. De hát akkor miért mondja mégis azt, hogy Erdélyben vallásszabadság volt, sőt hogy ebben Erdély egyenesen példát adott a világnak? S ha Erdély és az erdélyiek így tapodták lábbal a vallásszabadságot még császári és lengyel királyi közbenjárás ellenére is, vajon milyen sorsa lett volna Erdélyben a katolikusoknak, ha még a császár és lengyel király se lett volna?

Még azt se hozhatjuk fel Erdély mentségére, hogy hát ez a jezsuitákat kitiltó törvény úgyse volt „teljes szigorral" végrehajtva, mert hát néhány jezsuitát, ha mindjárt álruhában és álnéven is, de mégiscsak mindig megtűrtek az országban. Hogy fogadhatnánk ezt el mentségnek, hiszen ha ezt a törvényt úgy se tartották meg soha, akkor igazán nem lett volna áldozat eltörölni se. Az igazság azonban az, hogy még a néhány álruhás és álnevű jezsuita megtűrése se az erdélyiek türelmének, hanem a császár befolyásának eredménye volt és sose volt ingyen még ez sem, hanem mindig bőséges ellenszolgáltatást adott érte ez a gyűlölt császár.

Viszont mivel jezsuiták Erdélyben csak az alkotmány ellenére s így kis számmal s titkon voltak, attól nem kellett félni, hogy valamire való iskolát, annál kevésbé, hogy papnevelőt felállítanak; hogy nyomdájuk lesz, irodalmi működést fejtenek ki vagy térítenek, azaz hogy a gúzsba kötött, mesterségesen leszorított és a friss levegőtől elzárt katolicizmusba életet visznek. Ha azonban nyíltan eltörlik ezt a „teljes szigorral úgy se végrehajtott" törvényt, akkor ez a „baj" esetleg mind bekövetkezhetik, vagyis a katolikus vallás többé-kevésbé szabad lesz, amit az erdélyi képmutató vallásszabadság semmiképpen se engedhetett meg még császári és lengyel királyi közbenjárásra sem.

II. György „absolutus" fejedelem volt és a Rendek „nem mertek" vele szembeszállni, mert csak „akarata engedelmes eszközei" voltak. Kivihette volna tehát a jezsuitákat kitiltó törvény eltörlését a rendekkel szemben is, ha akarta volna. De szabadjára hagyta őket, mert ő is ugyanazt akarta, amit ők, sőt az országgyűlés akarata tulajdonképpen az ő akarata volt.

Bukása után, hogy Bécs támogatását megnyerje, maga II. Rákóczi György már akart volna az erdélyi katolikusok sorsán enyhíteni, rendjei azonban még most se akartak (mert most, a fejedelem bukása után, már nem függtek annyira tőle, most már jobban volt külön akaratuk) s ezért azzal tértek ki kívánsága elől, hogy hagyjuk ezt békésebb időkre. Rákóczi tehát csak akkor lett türelmes, mikor már kicsúszott lába alól a hatalom, s ekkor is csak érdekből, az erdélyi rendek azonban még akkor se, mikor már török-tatár pusztította őket. Ők a katolikust még akkor se voltak hajlandók velük egyenrangú testvérnek elismerni. Hiába iktatták ezt már kezdetben alkotmányukba s hiába fogadták el érte jutalmul a borostyánt. Velük szemben ők még akkor is urak, még pedig kíméletlen urak maradtak.

De II. Rákóczi Györgynek, mint egyénnek és mint uralkodónak, zsarnoki hajlamaira és vallási türelmetlenségére, mely nemcsak a katolicizmussal szemben volt meg benne, hanem a magáéval ellenkező nézetűek ellen még a maga felekezete korlátai között is, jellemző bizonyíték az a már másutt röviden említett eset, hogy még egy nem kisebb embert is, mint Apáczai Cseri János, megfosztott tanári állásától, sőt csak nagy könyörgésekkel lehetett visszatartani még attól is, hogy a vártoronyból a mélységbe le ne lökesse csak azért, mert a kálvinizmus presbiteri irányát merészelte képviselni, mikor fejedelme az episzkopá-

lis irányzat követője volt. (Mi lett volna belőlünk, magyarokból, ha Habsburgjaink is ilyen természetű emberek lettek volna?)

Még jobban ámulnunk kell tehát Szilágyi azon megállapításán, hogy Rákóczi még se támadt soha alattvalói lelkiismerete ellen. Mint láthatjuk, nemcsak katolikusok, hanem még a kálvinisták lelkiismerete ellen is támadt, még pedig ugyancsak erőszakosan. Vajon I. Lipót melyik eretneket akarta letaszítani dühében a mélységbe? Sőt, aki I. Lipótot ismeri, annak számára nem egyenesen komikus-e erre még csak gondolni is?

II. Rákóczi György tehát nagyon messze járt attól, amit eszményi embernek nevezhetnénk, de a Ferdinándok és Lipót jámborságától és istenfélelmétől is. Azonban kétségtelen, hogy apjánál azért mégis sokkal különb jellem volt, felekezetét is nála önzetlenebbül szerette, és az is tagadhatatlan, hogy azt a pártállást, melyet lengyel hadjáratában elfoglalt, elsősorban kálvinista meggyőződése miatt foglalta el. De viszont ebből az is következik, hogy a Rákóczi ház bukása és ami ennél sokkal fontosabb, az a mérhetetlen szenvedés, ami emiatt Erdély népét érte és vele az erdélyi magyarság kipusztulása és az ország elolához hasonlása is mind ennek a kálvinista felekezeti politikának volt gyászos következménye.

Láttuk, micsoda egyéni és családi önzést tanúsított II. Rákóczi György, mikor nem hallgatva a józan észre, nem törődve a lehetetlennel, nem indulva meg azon a sok szenvedésen, halálon és pusztuláson, amit a hatalomhoz való makacs ragaszkodásával okozott, három keserves éven át, egész addig, míg csak élet volt benne, nem tudott és nem is akart fejedelmi székéről lemondani. Hatalom, fejedelemség nélkül nem akart élni épp úgy, mint ahogyan apja se akart. Pedig öccse korai, gyermektelen halálával az egész mérhetetlen Rákóczi vagyon az övé lett, s ez az aranyakon kívül még földben és Erdély területén kívül is annyi volt, hogy maga felért egy fejedelemséggel.

A Habsburgoknak hogyan és hányszor szemükre hányjuk, hogy mindent a családért, mindent a hatalomért tettek! Pedig hát melyik Habsburg okozott egyéni vagy családi érdekeiért olyan ostobán, annyira a józan ésszel ellenkező körülmények között és olyan kis területen annyi szenvedést, halált és pusztulást, mint II. Rákóczi György? Pedig az ő családja egészen újdonsült uralkodóház volt, hisz már az apja se született még fejedelemnek, míg a Habsburgok félezer évig voltak császárok és a Habsburgok háborúi — melyek egyébként se támadó háborúk voltak, mint II. Rákóczi Györgyé, hanem mindig csak védekezők — elsősorban nem a magyar népet, nem a magyar fajt pusztították (ezt — éppen ellenkezőleg — a német birodalomból és örökös tartományaikból száz éven át állandóan hozott pénzzel védték). Mégis a magyar történelemben nem találunk elítélő szót II. Rákóczi György e szívtelen és az ostobaságig kegyetlen önzésére, de igen a Habsburgokra, hogy miért nem segítették meg akár egy európai méretű török háború árán is! Milyen gyűlölettel adnák elő és tanítanák ma a magyar történelem e részét, ha Erdély akkori szenvedését és pusztulását, Jenő és környékének, Várad és egész vidékének elpusztulását és a magyar állam és nép számára való elvesztését egy Habsburg önzése és minden könyörgésre süket hatalomvágya okozta volna!

Éppen ellenkezőleg. A kálvinista Rákóczinak történetírója és természetesen hittestvére, Szilágyi, elítélő szó helyett egyenesen magasztalni valót talál II. Rákóczi György még ezen, az erdélyi magyarságra végzetes viselkedésében is. Ő II. Rákóczi György életrajzához írt bevezetésében túl szigorúnak és igazságtalannak találja a magyar történetírást azért, mert szerinte csak II. György hibáit látja, de erényeit nem veszi észre. Szilágyi annyira megy, hogy II. Györggyel kapcsolatban egyenesen „vértanúhalálról” beszél, mert szerinte nem nagyravágyásának és hatalomvágyának lett áldozata, hanem azt állapítja meg

róla, hogy „ez egyenetlen küzdelemben” „a becsületért, a családért, a hazáért(?) küzdött és halt meg”.

De nemcsak maga Szilágyi, hanem egész történetírásunk is szinte egyhangúan a Habsburgokat okolja, amiért nem mentek Rákóczi segítségére, hanem engedték elbukni az egyenetlen küzdelemben. Igazán különös egy okoskodás. A Rákóczi család nemcsak a Habsburg családnak volt ellensége és vetélytársa, hanem annak az eszmének is, melyet a Habsburg család képviselt, a katolicizmusnak. Még pedig nemcsak a Rákóczi család, hanem — mint láttuk — maga II. György is, még pedig még jobban, mint maga a család, egészen utolsó leheletéig. Ilyen körülmények között még az is egész természetes lenne, ha az agónia végső éveiben a Habsburg ház is mindent elkövetett volna eltiprására, kivált mikor még abban a vállalatában is, mely bukását okozta, a Habsburgok akarata ellenére, sőt ellenségeikkel szövetségben működött. A politikában ugyanis nincs ellenségszeretet, az eszmék harcában pedig nem is lehet, mert az már elárvulás.

Ilyen körülmények között inkább azt kell bámulnunk, hogy a bajban a katolikus ügy képviselői mennyire nem álltak bosszút azon a II. Rákóczi Györgyön, aki még a rossz papoknak is pártját fogta, csakhogy a katolicizmusnak árthasson és aki még álruhában és álnéven se tűrte meg országában a jezsuitákat, amit a régi kálvinista Erdély még eltűrt s aki e tekintetben még a császár kérésére se adott semmit. A Habsburgok nemcsak bosszút nem álltak, hanem mindent megtettek II. Rákóczi Györgyért, amennyit a béke felbontása és az európai háború kirobbantása nélkül megtehettek. A császár Rákóczi lengyelországi kudarca idején a lengyel királyi párnak is külön üzenetet küldött, hogy Rákóczival kíméletesen bánjanak és követével a portán is mindent megtett, hogy Rákóczi számára erdélyi birtokait megmentse. Azt kívánni azonban, hogy életre-halálra szóló s esetleg évtizedeken át tartó háborút kezdjen a törökkel azért, hogy a maga és a katolicizmus legnagyobb ellensége tovább is hatalmon maradhasson és újra összeszedve magát, esetleg újra ellene támadhasson, már egyenesen a józan ésszel ellenkezett volna.

Használt-e a hitújítás és ártott-e a katolikus visszahatás a magyarságnak?

Eddigi történetírásunk soha nem beszélt arról, hogy a protestantizmus a magyarságnak valamiben ártott volna. Még csak eszébe se jutott soha, hogy még erre is lehetne gondolni. Pedig hát nyilvánvaló, hogy legalábbis azzal, hogy az addig egységes magyarságot két táborra osztotta, nyilvánvalóan ártott. Történetírásunk mégis mint jót, mint a magyarságra előnyöset tárgyalja a reformációt s csak egy századdal később, mikor már a katolikus visszahatás és vele a hitviták kora jött el, veszi észre a hitbeli megoszlás hátrányait, de csak azért, mert ekkor már a bajokat nem az új hitnek, hanem a feléledő katolicizmusnak tulajdoníthatja, vagy legalábbis a jezsuitáknak. Pedig hát világos, hogy nem lehetett volna ellenreformáció, ha nem lett volna reformáció, kétségtelen tehát, hogy a bajoknak is, melyeket az ellenreformáció okozott, a reformáció az oka. Azt a jogot, sőt kötelességet ugyanis egy tárgyilagos ember se tagadhatja meg a régi Egyháztól, hogy a maga igazát védje, és elpártolt híveit visszaszerezni igyekezzék, kivált mikor — mint erre ismételten rámutattunk — az ellenreformáció csak szellemi és erkölcsi fegyvereket használt; a fegyverfogásban mindig a protestantizmus volt a kezdeményező.

A hitújítás a már a természeténél fogva úgyis széthúzó magyarnak még egy újabb s ugyancsak jelentős alkalmat szolgáltatott a nálunk úgyis mindig túltengő pártviszályra. A XVII. század hat „szabadságharcának” (Bocskai, három Bethlen, I. Rákóczi György és Thököly) és egy összeesküvésének a főoka a hitviszály volt, nem pedig a nemzeti sérelem. Erdély különállásának is a protestantizmus volt az oka. Ezért hirdeti történetírásunk, hogy Erdély különállása is üdvös volt ránk nézve, és a szabadságharcok is. Pedig szabadságharcaink mindegyikénél rámutattunk, hogy káros volt a nemzetre s még károsabb lett volna a nemzetre akkor, ha teljes sikerrel, azaz a Habsburg ház megdöntésével járt volna. Hogy pedig Erdély különállása nemzeti szempontból káros volt, egyenesen a józan észből következik, mert azon bizonyára nem lehet vitatkozni, hogy egy népre az előnyösebb-e, ha egy államban tömörül, mintha kettőben. Ezért tiltakozott a különálló Erdély ellen a bécsi béke megkötése után még a fanatikusan protestáns Illésházy István és Thurzó György is. Akkor ugyanis még újság volt ez a magyarságra végzetes politika. Évszázadok folyamán azonban úgy hozzá szoktunk és az állandó propaganda, a szüntelen hangoztatás folytán végül mindnyájan annyira természetesnek találtuk, annyira beleéltük magunkat, hogy eszünkbe se jutott, hogy ez még káros is lehet. De 1848-ban már egy jó magyar se volt, ki Erdély visszacsatolásának követelését ne tartotta volna a magyar hazafiság elsőrangú követelményének.

A török sokkal okosabb volt ebben mint mi. Neki a főpolitikája, melytől csak kivételes esetekben s akkor is csak rövid időre és fontosabb cél elérése érdekében tért el, az volt, hogy Magyarországot egy fő alatt egyesülni nem szabad engedni még akkor se, ha a vele hűbéri viszonyban lévő és protestáns erdélyi fejedelem lesz az egyetlen fő. Hogy pedig Erdély a magyar király fősége alá visszajöjjön, arra a török soha még gondolni se engedett. Pedig hát a török politikát bizonyára nem Magyarország erősebbé, hatalmasabbá tevése vezette, hanem ennek éppen az ellenkezője.

Hogy tehát a török hódítás folytán úgyis annyira kipusztult, annyira megfogyott magyar nép évszázadokon át még két államra is volt tagolva, hogy annál gyöngébb legyen, hogy annál kevésbé tudjon védekezni a török ellen és a Habsburgok alá tartozó rész annál jobban rászoruljon az idegenből hozott segítségre s így annál jobban elvessze függetlensé-

gét és önrendelkező jogát, annak a protestantizmus, a magyarság vallási, világnézeti megoszlása volt a legfőbb oka.

Hogy a protestantizmus az ország életében ennyire döntő szerepet tudott játszani, annak az az oka, hogy a vallás akkor még az emberek gondolkodásában és ennek következtében a közéletben is a legfontosabb tényező volt. Jelenleg pedig azért játszik még mindig olyan jelentős szerepet a magyar közéletben, mert a katolicizmusnak, mely a mai korban már egyedül tekinthető még igazi, komoly vallásnak, az ellenfelét a protestantizmus képviseli és a katolicizmussal szemben mindig az Egyházellenes irányzatok szövetségese volt akár liberalizmus, szociáldemokrácia, hitközönyösség, szabadkőművesség, zsidóság, akár nemzeti szocializmus, akár szovjet kommunizmus alakjában jelentkezett ez az ellenfél. Hogy a protestantizmus még a szovjet kommunizmussal is szövetkezett az Egyház ellen, annál feltűnőbb, mert hiszen a vagyonosabb, a kapitalista társadalmi osztályokban (gyárosok, nagykereskedők) és a földbirtokosok és „kulákok" között aránytalanul nagyobb százalékban voltak hívei, mint a katolicizmusnak.

De nemcsak Erdély nemzeti szempontból annyira káros különállásának volt főoka a protestantizmus, hanem annak is, hogy utolsó négyszáz évünk történelmében annyira egymást érték a véres és pusztító belső harcok; hogy „rebellisek" hírébe kerültünk egész Európában; hogy az amúgy is megfogyott magyarság újabb százezreit pusztítottuk el testvérharcokban, s amúgy is szegény népünket még szegényebbé tettük. Aztán, hogy az uralkodóházat, melytől a sorsunk négyszáz éven át elsősorban függött, egyenesen rákényszerítettük arra, hogy bizalmatlan legyen hozzánk, hogy ránk a bajban ne számíthasson, és hogy félnie kellett tőlünk, annak is majdnem teljesen a protestantizmus volt az oka.

Első hat szabadságharcunknak kilencven százalékában, Rákóczi Ferencnek vagy hatvanban, de még a 48/49. évinek is vagy huszonöt százalékában a protestantizmus volt az oka. (E legutóbbiban nyíltan már semmi szerepet se játszott a vallás, de kétségtelen, hogy ha a Habsburgok nem lettek volna olyan nyíltan és mindig katolikusok, az ellenszenv se lett volna nálunk olyan nagy irántuk. Hiszen a protestáns angol, holland, svéd, dán, norvég királyi család ellen ma sincs semmi ellenszenv alattvalóik körében. Ezért még negyvenynyolcnak is huszonötnél még nagyobb százalékban is mondhatjuk okának a protestantizmust. Az se véletlen, hogy mind a három főtényezője: Kossuth is, Petőfi is Görgey is, protestáns volt.)

A szovjet kommunizmusban már ugyancsak nem volt semmi vallásos elem, mégis fegyvertársat talált benne magának a protestantizmus a katolicizmus ellen. A protestánsok ki tudtak vele egyezni, a katolikusok nem; a protestantizmus püspökeit fel tudták használni béke és egyéb propagandájukra, rádióbeszédekre stb., a mi püspökeinket nem. Amennyiben később ez katolikus részről is megtörtént már (de akkor is sokkal kisebb fokban és sokkal kevésbé önként), annak is a protestantizmus volt az oka, mert ő mindig elöljárt, mindig „példát adott", ő mindig előbb szolgálta ki a hatalmat. Pedig az erősebb katolicizmus árnyékában meghúzódhatott volna s a terrort kivédhette volna azzal, hogy majd ha a katolicizmus engedett, akkor majd ő is enged stb. A „klerikális reakción" a kommunisták mindig a katolicizmust értették; csak a katolicizmustól féltek.

Aztán a protestantizmus volt az oka annak is, hogy a moldvai székelymagyarságot engedtük kipusztulni és az oláhságba beolvadni. Ha ugyanis Erdélyben a protestánsok katolikus üldözése nem bénítja meg a katolicizmust, ha elnyomása (mely épp úgy az alkotmány ellenére volt, mint a szovjet kommunizmus vallásüldözése) nem szünteti meg az erdélyi püspökséget; he nem teszi lehetetlenné a katolikus papnevelőt; ha nem űzi ki a jezsuitákat s ezzel nem vonja meg a lehetőséget a katolikus irodalomtól, szellemi élettől és magasabb

iskoláktól; ha protestánsaink Erdélyben nem törekedtek volna mesterségesen arra, hogy a katolikusoknak csak kevés papjuk lehessen, de még azok is tudatlanok és alacsony erkölcsi színvonalon állók legyenek, azaz, ha az erdélyi katolicizmust a protestáns fejedelem és rendek nem fosztották volna meg mesterségesen minden életerejétől és expanzív képességétől; akkor a XVI. és XVII. században Erdélyben is épp úgy nyüzsögtek volna a jóhírű és népes katolikus középiskolák, mint ugyanakkor Magyarországban valóban nyüzsögtek, hiszen még Rákóczi Ferenc neves kuruc tisztjei is egytől egyig jezsuita iskolákban tanultak. Ott tanult maga Rákóczi is, Bercsényi is, Bocskai is, Bezerédy is, de ott tanult Zrínyi Miklós és Hadik András is.

Ez esetben egész sereg székely származású lánglelkű jezsuita árasztotta volna el az akkor még nagyszámú, talán az ország felét is kitevő moldvai magyarságot; azt erkölcsileg felemelte, kulturálta, nemzetileg és fajilag is öntudatosította volna s akkor ott ma is százezer számra élnének egy tömbben katolikus magyarok vallási, kulturális és nemzeti intézményekkel bőven ellátva. Hisz még az erdélyi protestáns terror ellenére is az a pár, az „alkotmány” tilalma ellenére álruhában Erdélyben tartózkodó jezsuita is felkereste néha-néha még a moldvai testvéreket is. Mi lett volna hát akkor, ha száz számra lettek volna Erdélyben jezsuiták s tényleg teljes működési szabadságuk lett volna úgy, ahogy az erdélyi alkotmány alapelve (amire mi annyira büszkék vagyunk), a vallásszabadság, a négy bevett vallásfelekezet egyenjogúsága megkívánta volna.

A jezsuitáknak nem lett volna szükségük arra, hogy a protestáns erdélyi fejedelmek támogassák is őket. Elég lett volna nekik az, hogy ne bántsák és titokban, sunyi módon ne akadályozzák működésüket, és terjeszkedésüket. Hiszen voltak elég szép számmal Erdélyben katolikus főurak (éppen a leggazdagabbak voltak közülük a katolikusok) majd támogatták volna azok őket. No meg azok a protestánsok, akiket megtérítettek volna, mint az anyaországban a Nádasdyak, Wesselényiek, Zrínyiek, Batthyányak. Aztán meg kaptak volna támogatást magyarországi gazdag pártfogóiktól, no meg a Habsburgoktól. Ha Erdélyben valóban vallásszabadság lett volna, akkor ma már Erdély is épp úgy katolikus ország lenne, mint ahogyan Magyarország az. Mivel ezt szellemi fegyverekkel érte volna el a katolicizmus (a protestáns kormányzat alatt álló Erdélyben más fegyverekről szó se lehetett volna, maguk a jezsuiták pedig más, mint szellemi fegyverekkel nem is működtek katolikus uralom alatt álló országokban se), akkor ez ellen nem is tehetne kifogást semmiféle kultúrember, annál kevésbé egy protestáns.

Hogy a jezsuitáknak mennyire nincs másra szükségük, mint csak szabadságra, s hogy ez esetben minden külön támogatás nélkül is mennyire virulnak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy jelenleg az angol nyelvű jezsuiták száma majdnem ugyanannyi, mint a világ összes bármely nyelvű, tehát olasz, spanyol, francia stb. jezsuiták száma együttvéve. Jelenleg már ugyanis a világ jezsuitáinak majdnem fele Angliára, Írországra, az Egyesült Államokra, Kanadára, Ausztráliára, és Új-Zélandra, tehát az angolul beszélő országokra esik. Pedig ez országokban bizonyára ma se támogatja őket az államhatalom, csak — nagy nehezen és nem is olyan régen és félig-meddig — szabadságot adott nekik. Támogatásról csak a kis Írországban lehet szó, ott is csak azóta, hogy független lett, tehát csak néhány évtized óta. Száz évvel ezelőtt még be se eresztették őket ezekbe az országokba s mikor végre beeresztették őket, bizonyára nem az állam, annál kevésbé az ország protestánsai építették nekik fényes templomaikat és nagy és modern rendházaikat, lelkigyakorlatos otthonaikat és kollégiumaikat, de még arra is nyugodtan mérget vehetünk, hogy még csak ingyen telket se kaptak, mint nálunk a protestánsok még a katolikus Budapesten, sőt egészen tiszta katolikus falvakban és városokban is.

*

Amennyire elhallgatja történetírásunk azokat a károkat, melyeket a protestantizmus a magyarságnak okozott, épp úgy kiélezi és hangsúlyozza azokat, amelyeket — legalább szerinte — a katolicizmus, illetőleg a katolikus „vakbuzgalom" okozott nemzetünknek vagy fajunknak. Azt állítja, hogy mivel az a nemzeti elnyomás, mely Bécsből jött és népünket ki akarta irtani, egyúttal a katolikus Egyháznak is kedvezett, főpapjaink megfeledkezve magyar voltukról e nemzeti elnyomás legszolgaibb eszközei lettek. (Hogy többet ne mondjak, látni fogjuk majd, hogy a pozsonyi „vésztörvényszéknek" és általa a protestáns lelkészek gályarabságra való ítélésének főtényezője Szelepchényi esztergomi érsek volt.) Még szép ettől a történetírástól, hogy csak a „főpapjainkat" vádolja ezzel az aljas, nemzetgyilkos cselekedettel, nem pedig magát a katolicizmust, sőt még a katolikus papságot se.

Úgy látszik, mintha ezzel igazán nagy jóindulatot mutatna irántunk. Valójában azonban éppen ez a „jóindulat" a legellenszenvesebb benne, mert azt mutatja, hogy álnok és hízelgő, pedig mind a két tulajdonság a gonoszok sajátja. Pap ugyanis sok van az országban, ami pedig a katolikusokat illeti, az ország elsősorban belőlük áll. Ezeket tehát nem célszerű és nem hasznos vádolni. Főpap azonban csak néhány van s azok haragját még ki lehet bírni. Igaz, hogy ennek a néhánynak a kezében lévő nagy vagyon miatt régente nagy volt a hatalma, ámde ezt ellensúlyozta az, hogy éppen e vagyon miatt maguk a katolikusok, sőt talán még az alsópapság is irigyelte őket, tehát az ellenük irányuló gáncsokat ők is szívesen hallgatták.

Ugyanaz a gondolatvilág volt ez, mint a bolsevizmusé. Az is a kapitalisták ellen izgat, mert az csak néhány van, munkás pedig százezernyi, s ez a nagy tömeg már az emberi alaptermészet miatt is ellenszenvvel nézi azt, akinek vagyon és hatalom van a kezében. Földbirtokos (sőt még „kulák" is) kevés van, míg földnélküli és törpebirtokos százezernyi.

Aztán azért is ellenszenves történetírásunknak ez a harcmodora, mert bele akarja vele lopni a magyar közvéleménybe azt a hitet, mintha ebben az országban csak a főpapok lennének katolikusok, mintha csak nekik fájna az, ami az Egyháznak fáj, senki másnak; mintha csak ők éreznének az Egyházzal, más senki; mintha csak nekik lenne előny az, ami az Egyháznak előny s mintha még náluk is csak az érdek számítana, nem pedig a hit és a meggyőződés, mintha ők is csak az ezer holdjaikat féltették volna, nem pedig az Egyházat. Mintha az egész magyar katolicizmus csak 10-20 dúsgazdag, hatalmas és irigyelt főpapból állana, akiknek hatalmát nem a mögöttük sorakozó hívők milliói, hanem csak a holdak százezrei adnák. Vezérkar tábor nélkül. Még csak tisztikaruk sincs, mert hiszen az alsópapságnak már egész mások az érdekei, az már „a néppel tart", a nép pedig természetesen „hazafias", tehát protestáns módon gondolkodik.

Igaz, az előtt történetírásunk nem a szocializmust emlegette, hanem a hazafiságot és a faji érzést, de kétségtelen, hogy már ekkor is a népet, a tömegeket, a magyarságot akarta szembeállítani és gyűlöletbe lovalni az „idegen" és „hazafiatlan", de főként a nagy vagyona miatt szükségképpen önző, kizsákmányoló, s így gyűlöletes főpapsággal és főurakkal szemben, akik a vagyonukat természetesen mind Bécstől kapták s mind „hazaárulásért". E mentalitás szerint még az alsópapság is mind szegény, mind becsületes és mind hazafias, csak a főpapság a gonosz, mert gazdag. De aki a gazdagot szükségképpen rossznak s ezért gyűlöletre méltónak tartja, aki a kisembereket izgatja a nagyok ellen, az nem igazi kommunista volt-e már akkor is, mikor még a kommunista szót ki se találták? Nem a szó fontos ugyanis, hanem a lényeg, a tartalom, amit takar.

Pedig hát a főpapok elítélése a katolikus Egyház elítélését is jelenti. Egyedül a főpapok ugyanis az apostolok utódai és náluk nélkül nincs katolicizmus. Tanítóhatalmuk például csak nekik van, a papok csak az ő nevükben és megbízásukból prédikálhatnak s aki nekik hitben és erkölcsben és a velük összefüggő dolgokban nem engedelmeskedik, az nem kato-

likus és nem üdvözülhet. Még a politikában, tehát azokban a kérdésekben is, melyek a hazával összefüggnek, engedelmeskednünk kell nekik, mert csak akkor politizálnak, tehát a hazát érintő dolgokban is csak akkor foglalnak állást, ha ez a vallással összefügg. (Ezt például a magyar történelem fényesen igazolja, a mi jelen írásunk pedig napnál világosabban bizonyítja, hogy ők politizáltak jól és hazafiasan, s ha a nemzet a politikában is rájuk hallgatott volna, s tőlük tudta volna meg, mi a hazafias, nem pedig a demagógoktól, a mai bolsevisták szellemi és erkölcsei elődeitől, akkor ma nem ott lennénk, ahol vagyunk. A főpapok állásfoglalása az Egyház állásfoglalása, az Egyház pedig csak akkor foglal állást politikai (tehát hazafias) kérdésben, ha az az igaz hittel, és a jó erkölcsökkel, azaz az evangéliummal összefügg. Jaj annak a népnek és jaj annak a nemzetnek, mely vakmerően azt hiszi, hogy ő okosabb, mint az Egyház, tehát mint a főpapok; mely azt gondolja, hogy nála tisztábban látja a dolgokat vagy önzetlenebbül tudja a közügyet szolgálni és szeretni, s ezért népe és nemzete akár csak földi üdvösségét is máshonnan várja, mint az Egyház Krisztustól rendelt vezetőitől!

Történetíróink különösen fel szeretik hozni, hogy a főpapok és főurak ún. ellenreformációja milyen sokat ártott a magyarságnak. Láttuk, hogy még olyan történettanárunk is akadt, még pedig katolikus (igaz, hogy kiugrott pap), aki a katolikus főváros középiskoláiban évtizedeken át azt tanította, hogy az erdélyi magyarság tömeges elolához hosodásának is a Habsburgok erőszakos katolikus pártolása volt az oka. Mivel ugyanis az artikuláris helyeket behozó törvény szerint minden megyében csak két kálvinista templom lehetett, az erdélyi megyék többi falvaiban a kálvinista magyarok (már pedig láttuk, hogy Erdélyben — a Székelyföldet kivéve — nem voltak, sőt még ma is alig vannak katolikus magyarok) vallási szükségletük kielégítésére kénytelenek voltak az oláh falu templomába járni s ez lassacskán elolához hosodásukat eredményezte.

Ezt a kérdést már letárgyaltuk és rámutattunk az illető történettanár kétségbeejtően nagy történelmi tudatlanságára. Nem is sejtette ez a történettanár, hogy a magyarországi törvények — pedig ezt még a hozzáértőbb verebek is csiripelik — 1848-ig nem vonatkoztak Erdélyre, így tehát az artikuláris helyek felállítására vonatkozó törvények se. Erdélyben sokkal inkább katolikus, mint kálvinista elnyomásról lehet beszélni még akkor is, mikor már újra Habsburg uralom alá került. (A kormányzat ekkor már pártolta a katolikusokat, de a tisztviselők zöme és az országgyűlés többsége akkor is protestáns volt, s így a gyakorlatban inkább a katolikusok háttérbe szorítása, mint előnyben részesítése érvényesült.)

Addig, míg Erdély „független” és „szabad” volt, a katolikusok számára ott még csak szabad vallásgyakorlat se volt. Csak a Székelyföldön volt szabad a katolicizmus, de az oláh megyékben, tehát ott, ahol a magyarság egy része később elolához hosodott, nem. Ennek az elolához hosodásnak tehát legfeljebb a kálvinisták katolikus üldözése lehetett az oka.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy a katolikus magyarnak a Székelyföldet kivéve, Erdélyben egyáltalában nem lehetett se papja, se temploma (láttuk, hogy még a városokban sem, hát akkor a falvakban!), tehát megyénként még kettő se, mint a habsburgi ország nyugati megyéiben a protestánsoknak, de ott külön kettő a lutheránusoknak és külön kettő a kálvinistáknak, tehát az erdélyi magyar katolikus valóban kénytelen volt az oláh templomba járni. Mivel pedig az erdélyi oláh templom majdnem fele esetben egyenesen katolikus volt (görög katolikus), még vallási oka se volt arra, hogy ne járjon oda. Érthető tehát, ha az erdélyi katolikus magyarok ilyen körülmények közt elolához hosodtak. Bizonyára ez is oka annak, hogy Erdélyben csak a Székelyföldön, ott, ahol vegyületlenül laknak s nincsenek oláhok, vannak katolikus magyarok. Másutt csak a városokban, ahol a lakosság idegenből való és többnyire újabb keletű betelepülés eredménye.

Említettük annak idején, hogy artikuláris helyek — még az alatt a rövid idő alatt is, amíg egyáltalában voltak — még a habsburgi Magyarországnak is csak egyes nyugati megyéiben (összesen csak tizenegyben a hatvanhárom közül) voltak, nem pedig az egész országban s annál kevésbé Erdélyben.

Az a meggyőződés azonban, hogy nem ugyan Erdélyben, de a Felvidék déli részein: Pozsony, Nyitra, Bars, Hont megyében, ott, ahol a hegyvidék kezd átmenni a Kisalföld síkságába, és ahol szintén a magyarság nagy háttérbe szorulása állapítható meg a tótság javára, csakugyan az ellenreformáció okozta a magyarság térvesztését, általánosnak mondható és még ma is tartja magát a magyar közvéleményben.

Régente még maga Nagyszombat is magyar volt. Ma pedig már nemcsak maga a város teljesen tót, hanem a környéke is, sőt még sok tőle délre eső falu is. A szomszédos Nyitra megyében egész Érsekújvárig nyomulnak le a tót falvak, sőt felerészben még magának Érsekújvárnak parasztsága is tót, pedig azelőtt még tőle északra is színmagyar volt a vidék s a falvak ma is gyönyörű magyar nevén kívül (Surány, Komját, Özdöge, Megyer, Szentmihályúr, Várad stb.) ezt történelmi adatokból is egész bizonyosan meg tudjuk állapítani. Ugyanígy van Bars megyében is.

A „hazafias" történetírás azt állítja, hogy ezek a színmagyar vidékek úgy lettek tótokká, hogy a katolikus földesurak vagy főpapok elűzték ősi színmagyar kálvinista lakosságukat, és felvidéki katolikus tótokat hoztak helyükbe. Vagy az is lehet — sőt ez a valószínűbb — hogy a földesúr csak a kálvinista lelkészt űzte el és a templomot adta vissza katolikus kézbe, de a nép követte papját és elköltözött olyan helyre, ahol vallása szabad gyakorlatában nem háborgatták. Az üresen maradt faluba aztán a földesúr kénytelen volt idegeneket hozni, elsősorban felvidéki tótokat, s így lett az egész hajdan magyar vidék tóttá.

Ha ez mind igaz lenne, akkor is azt kellene megállapítanunk, hogy az illető földesurak nem voltak rosszhiszeműek, mert ha tudták volna, hogy papja után a nép is elköltözik, nem vették volna vissza a templomot. Ez a népcsere ugyanis olyan kellemetlen volt számukra, s új jobbágyok telepítése olyan sok pénzükbe is került, hogy nem hiszem, hogy lett volna annyira „vakbuzgó" földesúr vagy akárcsak főpap is, aki ezt a sok bajt és kiadást előre megfontoltan, önként vállalta volna.

De ha ennek ellenére is készakarva csinálták volna így a dolgot, akkor is kétségtelen, hogy a magyarság egyetemének akkor se ártottak volna vele, mert általános nemzeti szempontból teljesen mindegy, hogy az ország ebben a részében laknak-e a magyarok, és abban a tótok, vagy megfordítva. Annyi ugyanis egész bizonyos, hogy ezeket az „üldözött" kálvinista jobbágyokat a katolikus földesurak nem gyilkolták meg. Az is bizonyos, hogy idegen országba se költöztek. Csak egy vidék vesztette el őket, nem pedig az ország. Az egyik vidék tótabb lett miatta, de viszont a másik vidék, az, ahová költöztek, magyarabb. Ha ezek az „elűzött" kálvinista jobbágyok megmaradtak volna ősi falujukban, akkor az idegeneket nem oda, hanem arra a másik néptelen vidékre kellett volna telepíteni, ahova ezek a kálvinista magyarok régi helyükről való „elüldözésük" után telepedtek. Említettük, hogy az ellenreformáció korában nálunk olyan nagy volt az emberhiány, hogy jobbágyok elűzéséről szó se lehetett. Ha pedig önként elköltöztek vagy elszöktek, az a földesúrra volt elsősorban csapás, nem a jobbágyokra. Őket tárt karokkal várták másutt, de a földesúrnak a falu elnéptelenedése után nem repült a szájába a sült galamb.

Azok a vérlázító dolgok, melyeket egyes felekezeti írók és — sajnos — nem is csak felekezeti, hanem országos használatra szánt könyvekben is felsorolnak, s amelyek annyira alkalmasak a hazafias felháborodás kiváltására, úgyszólván egytől-egyig hamisak s nem a történelmi tényeken, hanem tisztán csak az illető írók hazafias felháborodásba burkolt fele-

kezeti gyűlöletén, enyhébb esetekben pedig kritikátlanságán és túlságos hiszékenységén alapulnak.

A „Regnum" Egyháztörténeti Évkönyv 1942/43-as évfolyamában Csapodi Csaba „Az északnyugati magyar-tót nyelvhatár megváltozása és a katolikus restauráció" című tanulmányában községenként vizsgálja meg ezeket a vádakat és az eredmény, amire ezáltal jut, egyenesen nevetségessé teszi ezeket a felekezeti propaganda ügynököket, akik azonban nem felekezetükért, hanem magyar népükért lángoló apostoloknak adják ki magukat. Minden faluval természetesen nem foglalkozhatom itt, de jellemzésül ismertetek néhányat Csapodi adataiból.

Kőrösi József „A Felvidék eltótosodása" című művében azt írja, hogy „igénytelen tollamat nem tudományos ambíció, hanem hazafias fájdalom vezette" (tehát, hogy esetleg még felekezeti ambíció is vezethette, az még mint lehetőség se vetődik fel agyában). Még szép, hogy a kis ártatlan annyit még elismer, hogy a tudományhoz nem sok köze van. Az ő egész tudománya ugyanis mindössze abban áll, hogy olyan községekről melyekről adat van, hogy valamikor kálvinista lelkész működött bennük, jelenleg pedig katolikus tótok a lakosai, már bebizonyítottnak is veszi, hogy belőlük a kálvinista magyarságot a katolikus földesúr űzte el, és a jelenlegi katolikus tótságot ugyanő telepítette oda helyette. Pedig hát csak az, hogy egy községben valaha kálvinista lelkész volt, ma pedig már tót a község és csak katolikus papja van, még nem bizonyítja azt a feltevést, hogy a változásnak az ellenreformáció az oka. Kőrösi mérhetetlen „hazafias fájdalma" azonban ezt magától értetődőnek tartja. A vaknak is látnia kell azonban, hogy az ok nem a „hazafias", hanem a „kálvinista" fájdalom. Következtetését ugyanis Kőrösi semmiféle történelmi bizonyítékkal nem támasztja alá.

Megállapítja például, hogy a Pozsony megyei Szered vidékén és Iványin (Ivánkán) a XVII. században nem volt katolikus plébánia, hanem csak kálvinista anyaegyház s tisztán ennyi bizonyíték alapján már azt is megállapítja, hogy a kálvinista anyaegyház „elfoglalása és híveinek elűzése után azon nemzetiségi kérdéssel mit sem törődő korban nagyszombati tótokat és később morvákat is telepítettek a magyarok helyébe".

Már első pillantásra is feltűnik a megjegyzés tudománytalansága. Hiszen ekkor maga Nagyszombat se volt még tót, onnan tótokat tehát nem is lehetett volna telepíteni. Akik pedig jártasak a magyar történelemben, tudják, hogy Morvaországból abban az időben nem katolikusok, hanem baptisták, anabaptisták, és más protestáns szekták hívei szoktak hozzánk telepedni, még pedig ezerszám. (Ilyen volt a Rákócziak történetében szereplő Drabik, sőt Coménius is.) A protestantizmus is hozott ide ugyanis éppen elég idegent. Például Dél-Somogyban is sok protestáns cseh (Kálmáncsa-Kálmáncsehi) jött, Erdélybe pedig nagyszámú lengyel és német unitárius, akik most természetesen már mind „színmagyarok" is. Hiszen még a híres torockói unitáriusok is mind német származásúak.

Csapodi megvizsgálta e két kisalföldi falu esetét és a következő meglepő eredményre jutott: Szered két, azaz kettő eretnek kivételével már 1673-ban is tiszta katolikus volt. Ennek ellenére azonban még 1714-ben is magyarok voltak a lakosai, katolikus magyarok. Később azonban olyan tömeges tót bevándorlás (természetesen minden magyar kiűzés nélkül. Nem űzhette ki ezeket a magyarokat az ellenreformáció, hiszen látjuk, hogy ezek is katolikusok voltak) indult meg a községbe, hogy míg 1715-ben csak 13 tót nevű családfőt találunk, 1768-ban már 190 ilyen van. De a magyar családnevek száma még ekkor is több a tótoknál. Szered csak a XIX. század folyamán vált tóttá, mert a XX. század elején már bizony teljesen az. Ez bizony hazafias fájdalom, de olyan, melybe semmiképpen se lehet katolikus gyűlöletet belekeverni. Huszonötöt érdemel azonban az olyan magyar, aki nem tud „hazafiasan" sírni anélkül, hogy közben egyet a katolikusokon ne rúgjon, azaz, hogy

ugyanakkor felekezetileg ne vigadjon. Nem igaz tehát még az se, hogy Szered hajdan kálvinista volt. Úgy látszik, Kőrösinek nincs is erre adata, mert maga se Szeredről, hanem Szered vidékéről beszél.

Ami Ivánkát illeti, az igazság az, hogy a XVI. század közepén ez a falu még valóban magyar többségű volt (21 családfőből 12 magyar nevű), de viszont a 9 idegen nevű közül a többség (6) nem tót, hanem német. 1601-ben a 12 magyar családfő közül csak 5 van meg, de az eltűnt 7 helyett jött 8 újabb, tehát magyar bevándorlás is történt, nemcsak tót. Az előbbi 6 német közül 5 még ekkor is megvan. 1615-ben összesen 19 családfőt találunk, melyből már csak 8 a magyar, 6 a német, 3 a tót, kettő pedig (neve után ítélve) bizonytalan nemzetiségű. 1715-re már 4 magyar családfő maradt meg a régiekből, de jön hozzájuk még 2 új, de a németek közül már egy sincs meg, új se jön melléjük, viszont tótot már hetet találunk, melyhez még 5 bizonytalan nemzetiségű név járul. 1720-ban 4 a magyar, 0 a német, 15 a tót, 4 a bizonytalan név. 1768-ban 4 a magyar, ismét van 6 német, már 26 a tót, s 8 a bizonytalan nevű. Napnál világosabb tehát itt is, hogy magyar elűzésről szó se lehet. Lassan (két évszázad alatt) fogytak el itt a magyarok s közben cserélődtek, sőt még szaporodtak is. Éppen abban az időben, mikor magyarokat kellett volna (Kőrösi mérhetetlen „hazafias fájdalmára") durván kiűzni, a németek tűnnek el teljesen a faluból (de nekik mégse jut eszükbe arra gondolni, hogy úgy űzték el őket onnan), viszont az eltűnők helyett jönnek magyarok is s egy ideig még többen is lesznek, mint voltak.

A tótok itt is nem egyszerre, hanem fokozatosan jelennek meg s nem a magyarok helyett, hanem mellett. Az a község, melynek hajdani magyar lakossága a török, tatár, hajdú, német hadak, Bocskai, háromszoros Bethlen, Rákóczi György, Thököly, majd Rákóczi Ferenc háborúi és a velük járó pestis folytán két évszázadon át 10-20 családfőre leolvadva éldegél, végül tótokkal települ be, de nem egyszerre, tehát nem mesterséges odatelepítés által, annál kevésbé nagyszámú magyarság durva kiűzésével, hanem lassú beszivárgással. Hajdani nagyobb számú kálvinista magyarságát (ha ugyan valaha is nagyobb számú volt) az említett sok ellenség valamelyikével vagy mindegyikével járó átok pusztította ki vagy szórta szét, nem pedig a katolikus földesúr kíméletlensége űzte el és cserélte ki tótokra.

Nyitra megyében — írja Kőrösi — „a magyar reformátusok kiűzése és az ezzel járó tót telepítések következtében a tősgyökeres magyar községek hosszú sorát tökéletesen eltótosították". (Bajba kerülne Kőrösi, ha felszólítanák, bizonyítsa be akár csak egy Nyitra megyei községről is, hogy onnan kiűzték a református magyarokat.) Ürményt, Komjátot, Szentmihályurat, Keresztúrt, Bajkot és Özdögét nevezi meg Kőrösi elsősorban ilyen Nyitra megyei községekként, de persze bizonyítékok nélkül.

Ürményről azt írja, hogy még 1715-ben is magyar lakosságú, viszont 1722-ben már túlnyomóan tótnak mondja. Eszerint tehát annak a hazafias fájdalmat okozó durva vallásüldözésnek az 1715-től 1722-ig terjedő hét évben kellett volna megtörténnie. 1715-től azonban ismerjük az ürményi jobbágyok nevét. Ekkor mindössze csak 14 család lakott a faluban, s közülük 9-nek magyar neve volt s a többi ötnek se tót, hanem bizonytalan fajú a neve. Kőrösinek tehát abban igaza van, hogy Ürmény 1715-ben még magyar volt. Abban is igaza van, hogy ma már teljesen tót, mert ezt meg a magyar népszámlálások adatai bizonyítják. Azt azonban, hogy a változást a református magyarok kiűzése és a katolikus tótok helyükbe hozása okozta, már teljesen az ujjából szopta, illetőleg kálvinista felekezetiségéből és katolikus gyűlöletéből merítette. A protestáns üldözés semmiképpen se lehetett a változás oka, mert 1720-ból is maradt fenn az ürményi jobbágyokról összeírás. Ekkor már 17 család lakott Ürményben. Az 1715. évi 9 magyar családból 7 még mindig megvan. Kettő eltűnt ugyan, de jött helyette három új, tehát a magyar még több lett, mint volt, de viszont most már találunk 5 tót nevet is. Magyar kiűzésnek tehát nyoma sincs, de

tót betelepítésnek se, legfeljebb azt mondhatjuk, hogy megkezdődött már a tót beszivárgás. Egy 1769-es összeírásból azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar családnevekből eltűnik 6 s már csak 2 új jön helyettük; eltűnik a legutóbb talált 5 új tót neve is, viszont jön helyette nem kevesebb, mint 29 új.

Tehát az eredeti és „tősgyökeres" (mert aki kálvinista, az mindig tősgyökeres) kálvinista lakosságnak valami gonosz hatalomtól való hirtelen és végleges kiűzésének semmi nyoma, sőt a fennmaradt adatok azt bizonyítják, hogy arra, mire a gonosz kiűzés megtörténhetett volna, a török, a tatár, a polgárháborúk és a nyomukban járó pestis már úgy elvégezte a dolgát, hogy nem igen lett volna már kit kiűzni. De egyébként is hol van az az őrült földesúr, aki még ezt a mindössze 14 családot is, mely földje megművelésére a faluban még megmaradt, mindjárt el is űzi? Egyáltalában nem meglepő tehát, hogy akkor, mikor az állítólagos magyar kiűzésnek meg kellett volna történnie, a már meglévők mellé inkább még néhány új magyar család jön. Tótok pedig eleinte csak szivárognak, de az első beszivárgók hamarosan oly tökéletesen eltűnnek, hogy az ő „elűzésükre" több joggal gondolhatna az, aki mesterséges elűzésekre vadászik, mint a magyarok elűzésére.

Az ürményi hajdani kálvinista magyaroknak legfeljebb csak a hírmondóit űzhette volna el az ellenreformáció, vagy az ismét katolikussá lett földesúr, mert mire ő „átkos" vagy „vakbuzgó" „hazafiatlan" munkáját megkezdhette volna, már régen megtette ez irányban a magáét a török, a sok polgárháború és a kuruc háborúk idején garázdálkodó pestis. De a régi kálvinista lakosságnak még e néhány megmaradt hírmondóját se az ellenreformáció űzte el, mert látjuk, hogy nem hirtelen tűntek el, hanem lassan fogytak el. Valószínű, hogy a falu mai tót lakosságát se mesterségesen telepítette a faluba a földesúr, hanem szintén fokozatosan került oda, hiszen a hegyvidék tótságát szinte eleven erővel vonzotta a termékeny, hegyes s mégis túlzsúfolt régi falvaiból a délibb fekvésű, termékeny határú, de kipusztult népű hajdan magyar vidék.

Ha pedig azt kérdezzük, hogy ki pusztította ki magyar népéből ezt a termékeny vidéket, a törökökön kívül bizonyára sokkal több joggal gyanakodhatunk a XVII. század hét „szabadságharcára", a protestáns szabadsághősöktől szövetségesként idehozott tatárokra, protestáns németekre, a miattuk ideküldött Wallensteinre és a kuruc háborúk idején dúlt pestisre, mint az ellenreformációra. Maga a török is a protestantizmus szövetségese volt, nem a katolicizmusé.

Komjáton ugyanez volt az eset. 1715-ben, tehát kevéssel a kuruc-labanc világ és a pestis járvány megszűnése és a török felszabadító háború befejezése után, mindössze 13 család volt az összes lakossága, melyeknek nevéből 7 magyarra, 3 tótra, és 3 bizonytalan nemzetiségűre következtethetünk. 1769-re már szépen megnövekszik a falu lakossága. Ekkor már 20 magyar nevű családot találunk, de viszont már 80 tótot. Ismét láthatjuk azonban, hogy nem az ellenreformáció templomfoglalásai és lelkészelűzései, sem III. Károly artikuláris helyei, sem Mária Terézia barokk katolicizmusa irtotta ki Komjátról a magyarságot vagy a kálvinizmust, hanem a török, a szabadságharcok, a pestis; és a betelepülők se kizárólag tótok voltak, csak többségük volt az, melybe a betelepülő magyarság később valószínűleg beolvadt.

Ha történt Komjáton templomvisszaadás vagy lelkészelűzés, az már olyan templommal történt, melynek régi gyülekezetéből már csak hírmondók maradtak és olyan lelkésszel, akinek hívei már úgy se voltak a faluban. A földesúr jobbágyot nemcsak el nem űzött, hanem egyenesen úgy édesgetett a birtokára, s mivel édesgetett, ha történetesen kálvinista volt, akkor is örömmel fogadta, ha jött. Látjuk, hogy jöttek is nemcsak tótok, hanem magyarok is. Annyira jöttek, hogy 1769-ben belőlük is háromszor annyi volt már, mint még 1715-ben volt. De viszont tót meg nem háromszor, hanem harmincszor annyi, mert a magyarok ott lent

a síkságon a török és általában a hadak útjában kipusztultak, a tótok pedig fent a hegyek közt megmaradtak. Ezért lett Komját, mely lent a síkságon fekszik, hazafias fájdalommal bár, de minden katolikus szégyen és felekezetieskedés belekeverése nélkül is tóttá.

Özdöge az összeírt családfők alapján már 1715-ben se volt magyar. Vajkról pedig már 1674-ben azt írja a Canonica Visitatio, hogy „totaliter desolatus", azaz „tökéletesen el van pusztítva" s ezért nem is falunak, hanem pusztának mondja. Itt tehát még világosabban látható, mint Komját esetében, hogy a hajdani magyar lakosság kipusztulása sokkal régebbi eredetű, semhogy az ellenreformáció számlájára lehetne írni. Özdögéről nem kellett s nem is lehetett elűzni semmiféle lelkészt, mert egy „totaliter" elpusztult falunak nem szokott lelkésze lenni. Ha a nyája eltűnt, neki is el kellett tűnnie elűzés nélkül is. Özdögére a tótok annyira nem a magyarok helyére s kivált annyira nem a meglevő magyarok durva elűzése után jöttek, hogy a tótok csak akkor érkeztek meg, mikor már előtte a falu sokáig pusztán állt. Ez egyébként érthető is, mert addig, míg továbbra is ki volt téve a pusztításnak, azaz addig, míg a török Érsekújvár birtokában volt, vagy míg folytak még a kuruc-labanc háborúk, még az igénytelen tótoknak se volt kedvük lejönni védett hegyeik közül és a törökök országútjára telepedni újabb pusztítás prédájául.

Szentmihályúrról semmi más adatunk nincs, mint csak az, hogy 1770-ben már tót lakosságú. Keresztúr a XVI. században magyar falu volt még, de még e században úgy elpusztult, hogy 1601 óta már többet nem szerepel, tehát ennek helyét még a tótok se szállták meg soha. Egyiknek sincs tehát semmi köze az ellenreformációhoz, annál több a törökvilág pusztításaihoz. Mindkettő magyar falu volt, az is lehet, hogy kálvinista, de magyar népe a törökvilág miatt pusztult el, nem pedig katolikus „gonoszság" miatt. Szentmihályúr aztán később tótokkal betelepült, de Keresztúr soha.

A Bars megyei Alsópéllel kapcsolatban az a vád, hogy onnan 1733-ban űzték el a kálvinista magyarokat és hoztak helyükbe katolikus tótokat. Mivel itt — kivételesen — pontos adatot kapunk, pontosan meg tudjuk állapítani az állítás valótlanságát. Alsópélen ugyanis már az 1731-es Canonica Visitatio 355 katolikust és mindössze csak 32 „acatholicus"-t talált, s így a hazafias fájdalmat katolikus rágalmazással összekötő észjárást egyenesen nevetségessé teszi. Ezt a nevetségességet aztán még jobban megnöveli, hogy a következő Canonica Visitatio, mely 25 év múlva történt, a falut még olyan katolikusnak se találja, mint előbb. Most már ugyanis katolikust csak 339-et állapít meg, nemkatolikust pedig 35-öt. A protestáns üldözés és „elűzés" eredményeként tehát a katolikusok fogynak és a protestánsok lesznek többen.

A község egyébként Bercsényi Miklós birtoka volt s mikor 1703-ban hűtlensége miatt elkobozzák tőle, akkor még tiszta magyar lakosságú. 1711-ben, tehát a kuruc-labanc harcok megszűntekor már majdnem lakatlan, tehát lakossága vagy a polgárháború pusztításai, vagy a szintén emiatt kitört pestisben pusztult ki. Rákóczi „szabadságharca" alatt ugyanis csak katolikus papokat űztek el, de nem kálvinistákat. Új birtokosai később betelepítik, de nem tótokkal, hanem részben magyarokkal, részben tótokkal, sőt még utána is egy ideig több benne még a magyar, mint a tót. Még 1770-ben is 12 magyar családfőt találunk a 35 tót nevű mellett.

Győrödről a vád szerint 1712-ben űzték el a kálvinista lelkészt. Még ha ez az állítás igaz volna is — amit a tapasztaltak után joggal vonhatunk kétségbe, mert láthatjuk, hogy Kőrösi állításaira semmit se lehet adni — akkor is kétségtelen, hogy a lelkész elűzése még nem jelentette a kálvinista lakosság elűzését is egyúttal. Az itt összeírt jobbágyok családnevei közül ugyanis még utána 3 évre is a 3 tót és 4 kétes nemzetiségű mellett még mindig 9 a magyar. De a kis számokból azt is láthatjuk, hogy Győrödön olyan lelkészt űztek el — ha ugyan

egyáltalában elűztek — akinek hívei akkor már alig voltak, mert már elpusztult a község. Világos tehát, hogy a lelkészt — ha ugyan a pusztulást túlélte és helyben élte túl — nem elűzték, hanem ő maga ment el s keresett magának másutt megélhetést vagy evangéliumi teret.

De ha a lelkészt csakugyan még ennek ellenére is „űzni" kellett, akkor se beszélhetünk nemcsak magyar, hanem még protestáns sérelemről se, mert csak nem lehet azt kívánni a katolikus földesúrtól, hogy olyan, a magáéval ellenkező vallást hirdető lelkészt tartson a birtokán, akinek hívei már úgysincsenek? Ezek az annyira felfújt és annyiszor felhánytorgatott „lelkészelűzések" tehát — ha ugyan egyáltalában megtörténtek valaha — korántsem voltak annyira fontos közügyek, és koránt se jelentettek olyan vallási sérelmet, mint feltüntetik.

Még 1720-ban is csak 16 családfőt írtak össze Győrödön s ezek közül még mindig 8 a magyar nevű s csak 4 a tót, míg négy bizonytalan. A magyar családfők száma egész 1770-ig emelkedik, csak az a baj, hogy a tótoké még sokkal jobban! Ennek oka a magyarság akkori nagy vérvesztesége amiatt, hogy síkságon lakott s így a török útjába esett, míg a tótok északabbra és a hegyek közt, no meg aztán mert a „szabadságharcokban" is jobban részt vett a magyar, mint a tót nép. Még az is lehet, hogy a pestis is jobban pusztította a magyart, mint a tótot, mert bizonyára a járvány is jobban eljut oda, ahol a hadak jártak, mint az eldugott, védett hegyek közé.

Még olyan községeket is találunk Barsban, melynek földesura nem is volt, mert egész lakossága csupa kisnemesből állt s hajdani tiszta magyar lakossága mégis nagyrészt tótra változott. Ilyen falu például Kis- és Nagyendréd. Vajon innen ki űzte el a kálvinista lelkészt és a „tősgyökeres magyar lakosságot"?

Hont megyében többek közt Szobról és Nagymarosról állítja Kőrösi, hogy a katolikus vallásüldözés változtatta át őket a hajdani törzsökös magyarból tót, illetőleg sváb községekké. Nagymarosról azt írja, hogy mivel érseki uradalom, a XVII. század folyamán kénytelenek voltak belőle eltávozni a kálvinista magyar őslakosok s helyükbe svábokat és mainziakat telepített az érsekség.

Az igazság az, hogy Nagymaros nem is érseki uradalom — nem is volt soha az — hanem kincstári birtok. De hogy egy szó se igaz még abból se, hogy ha nem az érsekség, akkor a kincstár űzte el belőle a kálvinista magyar lakókat, bizonyítja az, hogy noha ma már Nagymaroson kálvinisták alig vannak, a lelkészi állomásuk ma is megvan. Lelkész tehát van ma is, csak hívei nincsenek. Ez a fényűzés egyébként elég gyakori a mi „üldözött" kálvinistáinknál Erdélyben is és az anyaországban is.

Az igaz, hogy Nagymaroson a családnevek majdnem mind magyarok még 1715-ben is, de utána olyan nagy bevándorlás történt a községbe (itt is azért, mert a régi lakosokból csak hírmondók maradtak), hogy míg 1715-ben csak 35 családfő lakta, 1749-ben már 147-et találunk. Még ezek közül is 18 kálvinista, tehát az őslakosok maradványai még ekkor is megvannak.

Hogy a németek betelepítése egyedül csak gazdasági okokból történt, nem pedig magyarellenességből, nagyszerűen mutatja, hogy bár 1749-ben a családneveknek már csak 12-13 százaléka magyar, az 1773-as összeírás, de az úrbéri iratok is, a községet mégis magyarnak mondják. A község irányadói tehát még ekkor is magyarok voltak. Nem a jövevényekhez alkalmazkodtak tehát az őslakosok, hanem — óriási többségük ellenére is — a jövevények alkalmazkodtak az őslakosokhoz. Nagymaros esete egyúttal szemléltető példa arra is, milyen „erőszakos" németesítés folyt itt Mária Terézia korában! Mert Nagymaros, ismételjük, kincstári birtok volt.

Hogy ezeket a felekezeti érzelmeiket rejtegető és helyette állítólagos hazafias fájdalmukat emlegető honfiakat felekezetük iránti szerelmükben és a katolicizmus iránti ellenszen-

vükben mennyire nem zavarja a tudomány, nagyszerűen láthatjuk még onnan is, hogy a Pesthy-féle adatgyűjtés épp a homlokegyenest ellenkezőt mondja Nagymarosról. Ott az van, hogy a község a török alatt elpusztult és svábokkal és olyan református magyarokkal telepítették be, akiket a szomszédos prímási birtokokról űztek el. Kőrösi tehát azt írja, hogy a prímás űzte el Nagymarosról az itt őslakos kálvinistákat, Pesthy meg azt mondja, hogy azért vannak jelenleg kálvinisták is Nagymaroson, mert a prímás más birtokairól elűzte őket s emiatt — szegények — kénytelenek voltak Nagymaroson új hazát keresni.

De természetesen Pesthy állításából se igaz egy szó se, mert Kőrösi és Pesthy is egyaránt hasból ír s egyedüli forrásuk az a katolikusgyűlölet, melyről — úgy látszik — ők maguk is elhiszik, hogy a legőszintébb hazafias fájdalom sugallja. Hogy a nagymarosi kálvinisták őslakosok-e itt, vagy betelepültek, nem tudom, de azt fentebb már láttuk, hogy a prímás annyira nem űzte el birtokairól a kálvinistákat, hogy Esztergom megyének ma is éppen azok a falvai a legkálvinistábbak, melyek prímási birtokok.

Szobról azt írja Kőrösi, hogy földesuruk, az esztergomi főkáptalan, 1763-ban az elé a választás elé állította őket, hogy vagy megtérnek vagy elvándorolnak. A „hős" lakosok természetesen az utóbbit választották: elvándoroltak az Alföldre és a főkáptalan tótokat hozott helyükbe. Az igazság az, hogy Szob a törökvilágban teljesen elpusztult. Annyira, hogy 1685-ben még azt se lehet tudni, ki volt a birtokosa. Mint néptelen puszta, nem kellett senkinek. Hamarosan betelepítették, még pedig nem tótokkal, hanem magyarokkal. Lakói 1715-ben már magyar nevűek, az 1713-as Canonica Visitatio pedig 6 evangélikus kivételével katolikusoknak mondja őket. Így aztán igazán nem tudhatjuk, hogy az a gonosz főkáptalan kiket állíthatott a megtérés vagy az eltakarodás „kegyetlen" választása elé, és hogy kik lehettek azok a hősök, akik inkább az elvándorlást választották, mikor nem 1763-ban, hanem már 1713-ban is katolikus volt a falu?

1720-ban is megvannak még az öt évvel előbbi magyar nevek, bizonyítékául annak, hogy mennyire nem űztek el innen senkit. Ekkor azonban már ugyanannyi tót és német hangzású név is van mellettük. 1770-re pedig az 1715. évi 30 család helyett 105-öt találunk, de a családnevek fele még ekkor is magyar. Az se igaz tehát, hogy Szob tót lett. Sose volt az tót, még fajilag se, csak feles, anyanyelvben pedig ma tiszta magyar.

Ilyen alapos és ilyen tárgyilagos tehát az a „tudomány", amely azt bizonyítja, hogy a katolikus visszahatás az oka, hogy az a tótság, mely a középkorban még csak a Felvidék magasabb hegyei között lakott, ma már a Kisalföld síkságára is lehatolt, sőt egyes helyeken már majdnem a Dunát is eléri. Ha e vád felkapói csak egy kissé is tárgyilagosak akartak vagy tudtak volna lenni s felekezeti szerelmük és az Egyház elleni gyűlöletük mellett, ha csak egy cseppet is, de gondolkodtak volna, már csak onnan is láthatták volna, hogy hamis a következtetésük, mert hiszen a magyarság kárára ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk az északkeleti felvidéken a ruténokkal és az Alföld keleti határán az oláhokkal kapcsolatban is. E vidékeken is az Alföldig lejöttek már a rutének, illetőleg az oláhok, pedig se az egyik, se a másik helyen nem volt ellenreformáció, nem voltak templomelvételek vagy lelkészelüldözések. Hiszen itt tiszta kálvinista a magyar lakosság még ma is és lámpával kell keresni az olyan falut, melyben katolikus templom van. Vajon itt miért és hogyan lettek ruténekké vagy oláhokká a hajdan színmagyar és ma is szép magyar nevű alföldi községek? Sőt hogy lehet, hogy ezeknek az alföldi oláhoknak maguknak is sokszor szép magyar nevük van?

Pedig régente még én is milyen komolyan vettem ezeket a „hazafias" panaszokat s mint katolikus, hogyan szégyelltem magamat miattuk. Egyes protestáns írók ugyanis (köztük Jókai is), még „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben" című műbe is felvették őket. Emiatt én is azt gondoltam, hogy Szob lakossága tót eredetű. Láttuk, hogy ez se igaz.

Rákóczi Zsigmond és Lórántffy Zsuzsanna

Csak azért szólunk — bár röviden — róluk is, bár történelmi jelentőségük ezt nem kívánná meg, mert történetírásunk — ismét csak rejtett kálvinista rokonszenvből — égig magasztalja őket. Thurzó Imre mellett Rákóczi Zsigmondot tartja történetírásunk a magyar történelem legeszményibb alakjainak azok között, akik nagy szerepet nem játszhattak, mert egészen fiatalon haltak meg, de szeplőtelen jellemük, ideális lelkületük és kiváló lelki tulajdonságaik mégis megérdemlik a történelem külön dicséretét. Mind Rákóczi Zsigmond, mind Thurzó Imre amiatt külön terjedelmes életrajzot is kapott már a magyar történetírástól (Thurzó Imre Kubinyitól, Rákóczi Zsigmond Szilágyitól), noha egészen nagy alakjaink, például Arany János, utána még egy félszázadig, Kossuth pedig mindmáig hiába várja ezt a nagy kitüntetést.

Kubinyi protestantizmusa Thurzó Imre életrajzában, különösen mikor a nagy Thurzó vagyon katolikus kézre kerüléséről beszél, szinte az eszelősségbe csap át, annyira elragadja protestáns rokonszenve vagy talán inkább katolikus ellenszenve. Említettük, hogy Thurzó Imre jellemével kapcsolatban még Szekfű is a legáradozóbb kifejezéseket használja. Pedig láttuk, hogy túlzó és egészen elfogult protestantizmusán kívül, mely pedig nem is a nálunk felkapott magyar kálvinizmus, hanem az idegen lutheranizmus mellett nyilvánult meg, s melyet történetírásunk „vakbuzgóságnak” szokott nevezni és nemzeti szempontból a legveszedelmesebbnek tartja akkor, ha a katolicizmus irányában mutatkozik (láttuk ugyanis, hogy II. Ferdinándnak bűne volt ez a „vakbuzgóság”), nem igen találunk benne valami kiváló tulajdonságra. De hiúságát, nagyravágyását, elbizakodottságát, gőgjét és önzését (még egyetlen éltető eszményének, a protestantizmusnak kárára is) már rövid életében is éppen eléggé kimutatta.

Rákóczi Zsigmonddal, az öreg György kisebbik, de neki a nagyobbnál kedvesebb fiával, ugyanilyen elkényeztetetten bánik történetírásunk. Szilágyi azt írja róla, hogy „kitartó volt és megfontoló, mint atyja, de ennek makacssága és szenvedélyessége nélkül”. Továbbá, hogy „azért kellett neki olyan korán meghalnia, hogy ne lássa azt a gonoszt, mely e helyre eljövendő volt”. Szilágyi tehát itt ugyanabba a protestáns forrófejűségbe esik bele, amibe Kubinyi Thurzó Imre életrajzában, mert nyilvánvaló, hogy a „gonoszon” mely „e helyre eljövendő volt”, azt a katolicizmust érti, melyet Báthory Zsófia hozott a Rákóczi birtokokra (pedig hát láttuk, hogy az a „gonosz” egyedül csak magát Báthory Zsófiát és egyetlen fiát érintette, mert e birtokok lakossága, sőt látni fogjuk, még magának Báthory Zsófiának környezete és bizalmi emberei is mind kálvinisták voltak és azok is maradhattak).

De hogy Szilágyi így fejezi ki magát egy olyan műben, mely nem a kálvinista felekezet tagjaihoz, hanem az egész magyar közélethez szól és hogy még azt se tartja szükségesnek, hogy azt a „gonoszt” legalább idézőjelbe tegye, valóban már az eszelősség határait súroló felekezetiség, mely az író lelkét annyira hatalmába kerítette, hogy észre se vette, hogy a magyar történettudomány vagy olvasóközönsége azért mégse egészen azonos a magyar kálvinizmussal.

És ez a Szilágyi meri bírálni, sőt elítélni azokat, akik erős katolikus meggyőződésüket közéleti szereplésükben is kimutatták. Pedig a katolikusok, ha így tesznek, ezzel a nemzetnek csak egy negyedét, a legjobb esetben egy harmadát sértik, ő azonban, mint a nemzet csak egy negyedét kitevő kisebbségnek tagja, egyenesen a nemzet zömével bánik így, mikor a protestantizmus javára felekezetieskedik. Az a „gonosz” ugyanis, melyet szerinte Rá-

kóczi Zsigmondnak jobb volt meg nem érnie, semmi más nem volt, mint a Felső-Tisza vidékén addig teljesen elnyomott katolicizmusnak egy kis szabad lélegzéshez való engedése. Említettük, hogy szó se volt itt a kálvinizmus kiirtásáról, hiszen magában Sárospatakon is és messze környékén is, még ma is a kálvinizmus az úr, bár ma már nincs többségben. (Azért úr még ma is, mert a katolikus többség vagyontalan sehonnaiakból áll.) De még ha az egész Felső-Tisza vidéke katolikussá lett volna is Báthory Zsófia megtérése következményeként, akkor is emlegetheti-e ezt egy magyar történetíró úgy, mint egyszerűen „a gonoszt"?

Azt is írja Rákóczi Zsigmondról Szilágyi, hogy „jobb volt koránál" s ezzel már jelzi azt is, hogy neki is észre kellett vennie, hogy voltak azért Rákóczi Zsigmondnak hibái is. Olyan sok bűnben leledzettek ugyanis e kor szereplői, például Rákóczi Zsigmond atyja is, hogy náluk „jobbnak" lenni nem is olyan nagy dicséret.

Rákóczi Zsigmond tanult, képzett, kirívóbb káros szenvedélyektől ment ember, s ezért apjának-anyjának egyaránt kedvence volt. Míg elsőszülöttjéről és trónja örököséről egészen hidegen emlékezik meg végrendeletében az atya, Zsigmondról, a kisebb fiúról, rendkívül melegen. Úgy látszik, a szeretet különböző mértékének két oka volt. Az egyik a szüleinek, kivált atyjának való kedveskedő hízelgés (ami inkább rosszat, mint jót jelentő tulajdonság, hiszen a kedveskedés olyanoknak szólt, akiktől a hízelgőnek sorsa függött, tehát nem volt érdek nélküli és mert az öreg Rákóczi Györgyöt érdek nélkül szeretni nem is nagyon lehetett), a másik pedig egészen különlegesen nagy kálvinizmusa és katolikus ellenszenve. Ez utóbbit se vehetjük valami különlegesen kiváló tulajdonságnak még akkor se, ha nem vagyunk katolikusok.

Emellett azonban igen sok és éppen nem megnyerő gyarlóságot is észrevehetünk a fiatalon meghalt Rákóczi Zsigmondban még Szilágyi jóakaratú feltálalásában is. A nagyravágyás, a kicsinyes hiúság, az elbizakodottság, büszkeség és túlzott önérzet például annyira megvolt benne, hogy még a vaknak is észre kell vennie.

Bátyjának, Györgynek, szemére hányjuk, hogy királyi korona kellett volna neki s ezzel tönkretette magát, családját és Erdélyt. Zsigmond, igaz, nem tette tönkre nagyravágyásával Erdélyt. De hogy lehetne ez érdeme, mikor nem is volt olyan állásban, hogy ehhez alkalma lehetett volna? Egyébként is fiatalon halt meg. Benne azonban még nagyobb volt a nagyravágyás, mint bátyjában. Ezért, ha ő lett volna a fejedelem, az adott viszonyok között, még jobban tönkretette volna Erdélyt.

Például az akkori kozákok függetleníteni akarván magukat a lengyelektől, céljukat az erdélyi fejedelem hatalmával és a Rákócziak pénzével akarták elérni. Ez a kozák szövetség volt az egyik oka annak, hogy II. Rákóczi György a svédekkel szövetkezett a lengyelek ellen, mert kelet felől már megvoltak a szövetségesei a lengyelek ellen a kozákok személyében. Mivel a Rákóczi pénz Zsigmond kezében volt, nem pedig II. György, erdélyi fejedelemében, a kozákok eleinte Zsigmond királyukká való megválasztásával próbálták e Rákóczi pénzt függetlenségük kivívása szolgálatába állítani. György, akit későbbi kudarca miatt olyan ostobának és rövidlátónak gondolunk, egész józanul ítélte meg a helyzetet és a tervet nem tartotta érdemesnek a komolyanvevésre. Annyira magasztalt és oly okosnak tartott öccse azonban a legnagyobb kedvvel karolta fel az eszmét, mert ő egészen komolyan vette. Annak a jele ez, hogy még hiúbb, még nagyravágyóbb volt mint bátyja. De azt is bizonyítja ez az eset, hogy Györgynek nagyobb ítélőképessége és politikai józansága is volt öccsénél.

Pedig egyáltalában nem mondhatjuk, hogy II. György talán irigy vagy féltékeny lett volna öccse emelkedése miatt s ezért ítélte meg olyan hűvösen a dolgot. Ő ebben a tekin-

tetben is jobb volt öccsénél. Az féltékeny volt volt a bátyjára, mint rögtön látni fogjuk, de bátyja őt olyan önzetlenül szerette, hogy mikor meghalt, nem akadt olyan rosszmájú ember Erdélyben, aki akár csak pletykaként is megemlítette volna, hogy örült öccse halálának. Pedig ugyancsak sokat nyert e korai halállal, mert láttuk, hogy először úgyszólván az egész vagyont Zsigmond örökölte. György csak a fejedelmi hatalmat kapta.

Öccse és (később) anyja halálával a fejedelemség mellé még a nagy Rákóczi vagyon és a felhalmozott sok arany is mind Györggyé lett s csak így lett igazán hatalmas fejedelemmé. Emiatt volt olyan nehéz ellenállnia a lengyel hadjárat csábításának, de emiatt volt lengyel kudarca után is olyan nagy hatalom Erdélyben, aki nélkül ott semmi se történhetett.

Öccsét azonban György — annak ellenére, hogy éppen elég sérelem és tűszúrás érte miatta, mert hiszen a kedvenc ő volt — annyira önzetlenül szerette s emiatt halála annyira megrendítette, hogy mindenkinek látnia kellett, hogy a testvéri szeretet mennyivel nagyobb helyet foglalt el szívében, mint az ő halálával szerzett kincs és vagyon. Az az Erdély nem gyanúsította meg II. Györgyöt az öccse halála miatt érzett örömmel, mely az önző I. Györgyön még azt is észrevette (és írásban is hagyta), hogy még Bethlen István hasonnevű fiának halálán is örült. Pedig nem örökölt tőle, csak az a haszna volt belőle, hogy emiatt nem kellett családjának az erdélyi fejedelmi széket féltenie a Bethlenektől. Akkor még az a hír is járta Erdélyben és sokan el is hitték, hogy az ifjú Bethlent egyenesen a fejedelem „etette meg”, vagyis hogy Rákóczi György mérgétől halt meg.

Hogy mennyire vágyott a hatalomra Rákóczi Zsigmond, azt a kozák királyság rendkívül szívesen fogadott kalandos eszméjén kívül az is bizonyítja, hogy épp ily szívesen vállalta Lupul vajda leányának vőlegénységét is. Annyira szívesen, hogy végül is a vajda kosarazta ki, nem pedig Zsigmond akaratából ment füstbe a dolog.

Egyenesen visszataszító Zsigmond egyéniségében a bátyjával szembeni gőg, rátartiság, féltékenység. Annyira nem akart bátyja alattvalója lenni, hogy emiatt nem is tette lábát erdélyi földre, sőt mikor bátyja a fejedelemség után a legnagyobb erdélyi rangot és hatalmat, a váradi kapitányságot, rá akarta ruházni, ezt is visszautasította. Önérzete (de ez már nem önérzet, hanem gőg) nem engedte meg, hogy bátyja alattvalója legyen. Ekkora gőgre nem is találunk sok példát az uralkodóházak történetében, nem is szólva a Habsburgoknak a család feje iránti hagyományos alázatosságáról. A mi I. Ferdinándunk a halálos ágyán még fia, mint új király és később császár iránt is mély tiszteletet tanúsított fegyelmezett alázatosságában. Ugyanígy csinált bátyja, V. Károly is, lemondása után.

Rákóczi Zsigmondról azonban még Szilágyi is kénytelen megemlíteni, hogy „fellépésében volt valami kérkednivágyás is” (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 57.o.). Kicsinyes hiúságára pedig jellemző, hogy a nádort például nem „nagyságolta” (mert ekkor ez még igen nagy cím volt), mert ha neki ezt a címet megadná, az szerinte fejedelmi bátyja tekintélyét rontaná, mert az volt „nagyságos”. Mikor pedig megtudta, hogy ezt a nádor (Wesselényi) rossz néven veszi, viselkedését ráadásul még azzal okolta meg, hogy neki ezt a címet már csak azért se adhatja meg, mert akkor az érseket is nagyságolnia kellene, melyet pedig „sohasem cselekszem”. Az igazi ok az volt, hogy mivel ő maga nem volt „nagyságos”, nem tudta eltűrni, hogy más legyen az, noha épp úgy nem fejedelem, mint ő nem az. Csak a fejedelmekről ismerte el, hogy nagyobb urak, mint ő. A bátyjáról elismerte ezt, mert hiszen az is hízelgő volt rá nézve, hogy az a fejedelem az ő testvére, de viszont a tiszteletet bátyja iránt is annyira nehezére esett megadnia, hogy inkább nem ment Erdélybe, mintsem megalázkodjék s elismerje, hogy nála nagyobb úr is van.

Emiatt a nádor meglátogatását is húzta-halasztotta Magyarországon. Ezt a jelzett okon kívül még azért is, mert félt, hogy a Csákyak is ott lesznek és ezeknek esetleg nála „elébb való becsület adatik egy asztalnál lévén vele".

„Tartott családjára, mint minden Rákóczi" — jegyzi meg Szilágyi is. Mikor Frigyes, a földönfutó cseh király és pfalzi, szintén földönfutó választófejedelem leányát, Henriettát, megkérte, címei között a német birodalmi hercegséget is felsorolta, pedig akkor még nem volt joga hozzá, mert ezt a címet a Rákócziaknak csak később sikerült megszerezniük. Nem nyugodtak ugyanis addig, míg meg nem szerezték. Akkor ugyanis, mikor arról volt szó, hogy rangot kapjanak, éppen nem gyűlölték a Habsburgokat ezek a Rákóczi szabadsághősök. Láttuk azonban, hogy ilyenkor Bocskai se és Bethlen se. Látni fogjuk, hogy Thököly még kevésbé.

De más gyarlóságai is voltak Rákóczi Zsigmondnak. Például nemcsak származásával szeretett dicsekedni, hanem héber és teológiai tudományával is. Még csúnyább tulajdonsága volt, hogy „egyik-másik öreg híve iránt kíméletlen volt", amit szintén még Szilágyi is kénytelen megállapítani róla (122.o.). A sok dicséret után, mellyel történetíróink elhalmozzák, különösen csodálkozom azon, hogy az őrsi császári követ tiszteletére adott egyik ebéden (még apja életében, tehát egész fiatal korában) úgy be is rúgott, hogy mikor utána atyja érte küldött, még hozzá menni is képtelen volt (54.o.). Láttuk, hogy öreg Rákóczi György ilyet sose tett. Ebben tehát ő még apjánál is alsóbbrendű volt. (De a bátyja, mint láttuk, szintén ivott.)

Az se válik valami nagy becsületére, hogy mikor atyja élete végén és halála után is még egy ideig arról volt szó, hogy ő lesz a lengyel király, nem pedig a bátyja, ő annak ellenére, hogy lengyel királyjelölt volt, egyúttal a legnagyobb örömmel fogadta azokat a kozákokat is, akik viszont kozák királlyá akarták tenni. Mivel a kozákok akkor a lengyelek halálos ellenségei voltak, ezzel már előre elárulta azt a Lengyelországot, melynek királya akart lenni. Mivel ezek a kozákok akkor még lengyel alattvalók voltak, a velük való tárgyalás kétszeres becstelenség volt Lengyelországgal szemben. Az önálló kozák királyság ugyanis Lengyelország területének megcsonkítását jelentette. Tehát a Rákóczi család és annak legeszményibbnek és legjellemesebbnek tartott tagja is sokkal jobban, még a becsület ellenére is, űzött családi politikát és nézte a maga érdekeit még azon nép nyilvánvaló kárára is, melynek királyává akart lenni, mint azok a Habsburgok, akiket azzal vádolnak, hogy szintén népeik kárára is családi politikát űztek. Ekkora jellemtelenséget ugyanis, mint amelyet itt Rákóczi Zsigmondban látunk, egy Habsburgról se lehet megállapítani. A Rákócziakban valóban megvolt az a visszataszító tulajdonság, melyet a Habsburgokra csak ráfogtak s többek közt éppen a Rákóczi-féle szabadsághősök fogták rá, hogy a család hatalma előbbrevaló volt nekik, mint az erkölcs.

*

Még Rákóczi Zsigmondnál is sokkal jobban magasztalja a történetírásunk anyját, Lorántffy Zsuzsannát. Jellemző, de a tapasztaltak után már éppen nem meglepő, hogy annak ellenére, hogy ez a nagy magasztalás Lorántffy Zsuzsannában elsősorban a vallásos református nőnek szól, rá a kommunista propaganda se haragudott, kultuszát egyenesen jóakarattal szemlélte, sőt még részt is vett benne. Lorántffy Zsuzsannára egész történelmi irodalmunkban nem találtam egyetlen elítélő vagy bíráló szót, de — Szekfűt, sőt a nyíltan katolikus irányú műveket se véve ki — egész irodalmunk kivétel nélkül tele van az iránta való elismeréssel. A magyar nagyasszony örök példaképének tartják. A legfenségesebb női eszmény ő, akit egy magyar csak bámulhat, a magyar nő pedig példaképének tekinthet. A reformátusok számára olyan ő, mint a katolikusok számára egy Szent Margit vagy Szent

Erzsébet, sőt — valljuk be — még sok katolikusnak is jobban tetszik, mint e szentek, mert azok „túlzók” voltak s inkább csak apácák eszményképei lehetnek, Lorántffy Zsuzsanna pedig az anyák és feleségek, a háztartási nők példaképe s korunknak természetesen elsősorban ilyen példaképekre van szüksége.

Lorántffy Zsuzsanna személye azért érdekelt, mert kíváncsi voltam rá, milyenek a református „szentek” vagy női eszményképek s hogy vajon akadnak-e köztük is olyan tökéletesek, mint a mi szentjeink. Lorántffy Zsuzsannáról azonban nagyon nehéz tárgyilagos és igazságos képet alkotni, mert úgyszólván csak kálvinisták s köztük is elsősorban a rajongói foglalkoztak alakjával és ők persze csak a szépet, csak a jót, csak a nemeset emelték ki benne, sőt ők vele kapcsolatban más tulajdonságra nem is találtak.

De még e tisztán kálvinista források alapján is könnyű megállapítani, hogy Lorántffy Zsuzsanna nem volt szent, sőt éppen elég gyarlóság volt benne. Jellegzetesen kálvinista, ún. puritán nő volt, aki egyesítette magában e fogalom minden jó és minden rossz tulajdonságát. Bibliázó, zsoltározó, igét hallgató, a felekezeten csüngő és érte áldozó, a világi hiúságoktól és az élet örömeitől visszahúzódó, sőt azokat megvető, a léhaságot elítélő, sőt lenéző; egyszerűséget kedvelő, rendet tartó, sokat dolgozó, igénytelen, mindennel törődő, takarékos, a pénzt igen sokra becsülő s ezért gazdag, de egyúttal büszke, rideg, tartózkodó, önmagával igen megelégedett és magát mások számára is zsinórmértéknek tartó, uralkodni szerető és feltétlenül uralkodni akaró, mindig komoly; senkihez nem alkalmazkodó, kivált azokhoz nem, akik nála kisebbek voltak, mert hiszen magát másoknál jobbnak gondolta. Láthatjuk tehát, hogy legalább annyi rossz tulajdonsága volt, mint jó.

Olyanforma volt ő nőben, mint a másik nagy kálvinista, az öreg ecsedi Báthory István férfiban, aki harag nélkül se szólt évekig a feleségéhez; csak Lorántffy Zsuzsanna természetesen kissé enyhébb, nőiesebb alakban. Olyanforma volt, mint Jókainak szintén kálvinista anyja, Komáromban, akinek lényegében ellenszenves, bár egyes szempontokból mégis rokonszenves alakjának sok fogyatékossága még unokájának abból a jellemzéséből is megállapítható, melyet valójában magasztalására s azon érzett büszkeségében írt, hogy az ő nagyanyja volt Jókai anyja. Lehet, hogy Lorántffy Zsuzsanna valamivel jobb volt Jókainénál, de a kettő közti különbség legfeljebb csak árnyalatnyi lehet.

Hogy nagyon sok gyarlósága lehetett, mutatja a Nova Transsilvanica, melyben nemcsak férje bűnei, hanem az ő gyarlóságai is ki vannak figurázva. Hogy pedig ezek a gyarlóságok nem lehettek költöttek, mutatja az a mondhatatlan felháborodás, melyet Rákócziban és hízelgő környezetében okoztak. Ha ugyanis Erdélyben mindenki úgy tudta volna, hogy e gúnyiratban foglaltaknak éppen az ellenkezője igaz, akkor nem lett volna kellő ok erre a nagy megsértődésre. Akkor Rákócziék jobban meg tudták volna őrizni fölényüket. Sajnos, a Nova Transsilvanicát nem sikerült elolvasnom, s ezért Lorántffy Zsuzsannát csak kálvinista rajongóinak tolmácsolásában ismerem, mégis még így is nem egy ellenszenves tulajdonságát kellett felismernem.

Tudvalevő, hogy Rákóczi György és felesége rendkívül megértették egymást és feltűnően összeillettek. Pedig olyan kirívó bűnökben leledző emberrel, mint az öreg Rákóczi György volt, ilyen tökéletes egyetértésben nem élhetett más, mint csak hasonló ívású felesége. Feltétlenül egyet kellett például értenie férjével a vagyon túlzott szeretetében, annak még bűnös eszközökkel való megszerzésében és a már megszerzett vagyon ellenszenvesen nagy féltésében is. Egyet kellett vele értenie a hatalom, a fejedelemség ellenszenvesen nagy szeretetében is. Egyetértettek menyük, Báthory Zsófia lelkiismeretének keresztre feszítésében és erőszakkal a kálvinizmusra kényszerítésében, noha jól tudták, hogy az áttérés nem önkéntes. Ellenszenves dolog ez egy nőben még jobban, mint egy férfiban, de egye-

nesen visszataszító olyan nőben, aki egyébként a lelkiismeret szabadságát hangoztatta s azt gondolta, hogy erre a katolikus császárt neki kell oktatnia.

Az bizonyos, hogy menye nem szerette. Pedig Báthory Zsófia nem olyan meny volt, akire haragudni kellett volna. Ő anyósával nemcsak nem veszekedett — erre egyébként még csak gondolni se lehet, olyan toronymagasságban trónolt ez a nagyasszony menye és mindenki fölött, aki körülötte élt — hanem nem is kisebbítette. Halála után se szólt rá semmit. Ha tehát még se szerette, annak okának kellett lennie. Az eszményi nagyasszonyt azonban senki se olyannak képzeli el, akit értékes és jóakaratú menye nem szeret. Az ilyen asszony lehet talán feddhetetlen, de semmiképpen se lehet eszményi.

De Lorántffy Zsuzsanna se szerette menyét. Végrendeletében úgy hallgat róla, mintha menye nem is lett volna. Pedig sose bántotta, sose ellenkezett vele. Csak egy bűne volt, hogy nem született kálvinistának, és hogy nem tudott s bizonyára nem is akart hízelegni. Hogy nem született kálvinistának, amiatt anyósa már csak azért se haragudhatott rá, mert hiszen még a hitét is megtagadta a kedvükért s hogy ez tőle mekkora áldozat lehetett, mutatja anyósa halála utáni visszatérése s az a nagy katolikus vallásosság, melyet azóta tanúsított. Anyósa számára azonban még ez az alkalmazkodás se volt elég arra, hogy felmelegedjék iránta. A szeretet tehát semmiféleképpen se lehetett nagy Lorántffy Zsuzsannában. Már pedig az egész kereszténységnek és minden erénynek ez az alapja. Ha szeretetem nincs, semmi vagyok, mondja az a biblia, melyet Lorántffy Zsuzsanna olyan sokszor elolvasott, s mely vallási életének egyetlen irányítója volt. De ha igaz ez átlagban az emberre, mennyire jobban igaz ez egy nőre! Lehet-e eszménykép, sőt lehet-e akár csak értékes is az a nő, akiben szeretet nincs?

Az is érdekes és jellemző, hogy mikor megtudta, hogy férjét erdélyi fejedelemmé választották, örömében elsüttette a sárospataki vár (mely tudvalevőleg az övé volt, nem pedig a férjéé) ágyúit. Emberi dolog az érvényesülésnek örülni s ami emberi, az nem lehet elítélendő dolog, sőt előttünk egyenesen rokonszenves. Keresztény és magasabb szempontból azonban kétségtelenül fogyatékosság. Hiszen mindez nagyravágyás, dicsőségvágy, világiasság, földiekhez való ragaszkodás volt, Lorántffy Zsuzsanna pedig mást se olvasott a bibliájában, mint ennek az elítélését, és a tőle való óvakodás ajánlását.

Lorántffy Zsuzsannában különösen azért furcsa ez a sárospataki ágyúzás, mert hiszen neki éppen az volt a főhibája, hogy nem voltak meg benne azok a rokonszenves emberi tulajdonságok, melyek jól esnek azoknak, akik környezetükben élnek: a természetesség, a közlékenység, a keresetlenség, a természetes vígság. Ha ő az evangélium előírásai szerint nevelte és alakította volna magát, akkor ennek az emberiességnek nem férje nagyravágyásának érvényesülésekor adta volna tanújelét, hanem felebaráti szeretetből, olyankor, mikor önzetlenül kellett volna valakinek örömet okozni vagy például alattvalói félénkségét kellett volna felbátorítania. Ő azonban ilyenkor nem tudott egyszerű és természetes lenni. Ő csak férje sikereiben lelte örömét, mert az a maga sikere is volt. A leereszkedésben, a mások örömének látásában, a szeretet önzetlen gyakorlásában nem.

II. Ferdinánd nem cigányokkal táncolt és mulatott, mint Bocskai, mikor politikai siker érte (Tisza Istvánról is írva maradt — s ezt neki is a javára hozzák fel — hogy cigányokkal mulatott és egyedül táncolt, mikor valami miatt jókedve volt) s nem is üdvlövéseket tétetett, mint férjének tiszteletére a puritán Lorántffy Zsuzsanna. Neki könnybe lábadtak szemei, mikor császárrá választását megtudta vagy csapatai egy-egy nagy győzelméről hoztak neki hírt és azt mondta: Uram, ha felmagasztalsz, legyen áldott szent Neved, de ha porba sújtasz, akkor is legyen áldott a Neved. A gőg ellen pedig, melytől császároknak oly nehéz szabadulni, úgy védekezett, hogy mikor nem látta senki, de mindennap — Krisztus

érte viselt öt szent sebének tiszteletére — ötször egymásután megcsókolta a földet s nemcsak minden nagycsütörtökön mosta meg a koldusok lábát, hanem máskor is gyakran megvendégelte őket s ilyenkor maga szolgált fel nekik. Ezt egyébként I. Lipót és gyermekei is nem egyszer megtették. Bizony nagy különbség van az egyik kereszténység meg a másik között.

A puritán Lorántffy Zsuzsanna üdvlövései és nagy öröme annak hallatára, hogy az ura erdélyi fejedelem lett, annál furcsább, mert hiszen férje a már megválasztott Bethlen István kitúrásával lett fejedelemmé, még utána is éveken át testvérharcot kellett vele miatta vívnia s ráadásul ez a testvérharc nemcsak magyar, hanem egyúttal kálvinista testvérrel való harcot is jelentett. De később is még mennyi rosszat, mennyi bűnt kellett férjének elkövetnie e fejedelemség miatt s éppen azokkal szemben, akik neki ezt a fejedelemséget megszerezték, Bethlen Istvánnal, Zólyomi Dáviddal, Brandenburgi Katalinnal, megannyi kálvinista hittestvérrel! Láttuk, hogy ezen kívül még pénzt is küldött a töröknek, hogy egy későbbi, másik vetélytársát, a szintén protestáns Székely Mózest, a tengerbe fojtsák. Bizony furcsa volt egy mindig bibliázó, puritán asszonynak mindezért annyira örülni!

Aztán az se ellenkezett Lorántffy Zsuzsanna puritánságával, zsoltáréneklésével és állandó bibliázásával, hogy azt a sok ebül, sőt egyenesen vérlázító igazságtalansággal szerzett jószágot, mellyel férje a jellemét annyira bemocskolta, békében élvezze. Nyoma sincs ugyanis annak, hogy emiatt férjének szemrehányást tett volna, annál kevésbé, hogy — pedig keresztény kötelessége lett volna — felszólította volna a rabolt jószág visszaadására. Pedig igazán nem gondolhatunk arra, hogy talán ő mindezekről nem is tudott, mert hiszen éppen eléggé anyagias volt és éppen eléggé tudott örülni a jószágoknak, férjének pedig sose volt semmi titka előtte.

Hogyha valami önérdekével, illetőleg családja érdekével ellenkezett, igazságtalan és végtelenül önző tudott lenni maga Lorántffy Zsuzsanna is épp úgy, mint a férfi Rákócziak. Mikor fia — lengyelországi kudarca után — olyan makacsul ragaszkodott a fejedelemséghez s ezzel az erdélyi népnek olyan mérhetetlenül sok szenvedést s a nemzeti és magyar érdeknek is olyan nagy kárt okozott, hogy még most is érezzük és érezni is fogjuk, míg magyarok élnek a földön, ahelyett, hogy mint okos anya s különösen mint gyengédszívű, népét szerető honleány s a szenvedőket megsajnáló tiszteletreméltó matróna, lemondásra, alázatosságra, a földi javak mulandóságára és értéktelenségére, keresztény alázatosságra, a haza, a közösség érdekében áldozathozatalra buzdította volna, vagy ha ilyen magasra nem tudott emelkedni, legalább felvilágosította volna fiát, hogy úgyis haszontalan minden erőfeszítés, mert a török világhatalommal sikerrel úgyse szegülhet szembe; helyette igazat adott fiának, helyeselte a hatalomhoz való ragaszkodását még százezrek pusztulása és szenvedése árán is, ellátta pénzzel, hogy hadat viselhessen, sőt a fejedelemséget kényszerből vagy legalábbis az ország szenvedésének megszüntetése érdekében elvállaló, de a legrosszabb esetben is legfeljebb csak annyira gyarló Barcsait, mint amilyen gyarló ő maga és a fia volt, épp úgy gyűlölte, szidta és gyalázta, mint a fia. (Levele Medgyesi Pálhoz, Protestáns Szemle, 1890. 151-154.o.)

Az ő büszkeségét, hatalomvágyát és fukarságát is bizonyítja, nemcsak a fiáét, hogy mikor fia lengyelországi hadjáratán távol volt, az erdélyi három kormányzó nemcsak úgyszólván semmit el nem rendelhetett és semmit el nem intézhetett, hanem minden pénzkiutalás előtt engedélyért a távoli Sárospatakon lakó öreg fejedelemasszonyhoz (tehát nem Báthory Zsófiához, a tényleges fejedelemasszonyhoz) kellett folyamodniuk. (Milyen alázatos és türelmes lehetett Báthory Zsófia, hogy mindezt panasz nélkül tűrte s milyen gyarló az a Lorántffy Zsuzsanna, aki még ennek ellenére se szerette a menyét.)

Gőgjét és beteges érzékenységét mutatja az is, hogy mikor bizonyos lelkészügyekben még akkor is ő akart intézkedni, mikor már fia volt a fejedelem s nem is a fia, hanem az országgyűlés ezt „alázatosan és udvariasan" bár, de nem fogadta el, így válaszolt: (Szilágyi: II. Rákóczi György, 152.o.)

„Ha Isten engem azzal is próbál és szenvedtet, hogy az én fiamtól kell szenvednem, nem szolgáltat igazságot ebben sem: legyen abban is az én Istenem tetszése, csak tegyen békességes tűrővé."

„De a papok nem úgy gondolkoztak, mint a fejedelemasszony" — teszi hozzá Szilágyi. „Egyikük sem folyamodott Istenhez, hogy tegye őket türelmessé. Minden egyes eset növelte elkeseredésüket, és versengésük híre még a törökök közé is elhatott." (A puritán és az episzkopális irány versengésére céloz itt Szilágyi, mely közül Lorántffy Zsuzsanna az elsőnek, II. Rákóczi György pedig a másodiknak volt a pártolója.)

Látjuk tehát, hogy Szilágyi a kálvini lelkészek gyarlóságával szemben meg van hatva az öreg fejedelemasszony nagy hitétől, jámborságától és béketűrésétől. Én nem hatódom meg olyan könnyen, sőt Lorántffy Zsuzsannán is megbotránkozom, talán még jobban, mint a lelkészeken. Amit ugyanis itt Lorántffy Zsuzsanna mutat, az se nem jámborság, se nem béketűrés, hanem képmutatás, az emberi gyarlóságnak a vallásosság álarcába való leplezése, ami ellenszenvesebb, mint a nyílt gyarlóság, mert abban legalább elismeri az ember, hogy gyarló s nem tesz úgy, mintha a mások rosszaságával szemben ő erényes volna.

Mikor az özvegy fejedelemasszony, aki nem is lakott Erdélyben, az erdélyi fejedelem ellenében Erdélyben is rendelkezni akart, akkor hatalmi túlkapást követett el és főhibájának, ami miatt oly nehezen lehetett szeretni, a büszkeségnek, uralomvágynak, a parancsolgatási hajlamnak, az anyósok jellegzetes bűnének, mellyel oly sok fiatalasszony életét elkeserítik, engedett, még pedig nemcsak a menyével, hanem a fiával, a fejedelemmel, sőt egy ország törvényes gyülekezetével szemben. (Jellemző, hogy ez a „hazafiainktól" annyira tisztelt honleány, mennyire nem vette tudomásul az országgyűlést. Az országgyűlés szegül vele szemben s ő mégis egyedül csak a fiát szidja. Látjuk, mennyire jól tudta, hogy az ő fia „absolutus fejedelem" s vele szemben az országgyűlés mit se számít. Nem valami nagy honleányi érzéket tanúsított tehát az alkotmányossággal szemben se.)

Látszik, mennyire elkényeztetett személy volt (nem is csoda, hiszen míg élt, a pénzzel ő rendelkezett, nem pedig a fia, már pedig „pénz beszél, kutya ugat"). Rendelkezik még ott is, ahol nincs joga s mikor ezt még szemére se hányják, csak egyszerűen nem engedik meg, de még ezt is „alázatosan és udvariasan" adják tudtára, ő tűrhetetlen sérelemről beszél, hisztérikus jeleneteket rögtönöz, „szenvedést" emleget, melynek elviselésére Istentől kér „türelmet", mert hiszen olyan nagy türelem kell hozzá, hogy elviselésére csak az képes, aki erre külön kegyelmet kap. És az a Lorántffy Zsuzsanna viselkedik így, beszél sértésről, szenvedésről és igazságtalanságról, akinek a mások — például a menye és a fia — jogai iránt nem volt semmi érzéke és aki a maga vélt jogából soha nem engedett egy tapodtat se. Ilyen esetben „szenvedésről" beszélni, melyet tulajdon fia mért rá, igazságtalanságot és üldözést emlegetni és Istent keverni bele a dologba, aki neki majd erőt ad az igazságtalan bántalmak békés elviselésére, képmutató farizeusság.

Ha önmaga iránt tárgyilagosság, a fia iránt pedig, ha nem is szeretet, de legalább igazságosság lett volna benne, akkor azt kellett volna válaszolnia: Fiam, belátom, hogy alaptermészetem, mely a főhibám s amely ellen állandóan küzdök is, de — úgy látszik — még mindig nem elég sikerrel, a parancsolni szeretés és az uralomvágy, megint erőt vett rajtam s így illetéktelenül megint a te fejedelmi jogkörödbe akartam avatkozni. Bocsáss meg. Belátom, hogy hibáztam. Fogadd köszönetemet azért, hogy túlkapásomat fiúi alázattal és

ennyire kíméletesen adtad tudtomra. Ha pedig — mint vallásos asszony — az Istent is bele akarta keverni, levelét így kellett volna befejeznie: Kérlek, fiam, imádkozzál értem, hogy ezután tudjak alázatosabb lenni, mint eddig, s a hibát nem másban, hanem magamban keresni és megtalálni.

Hol volt azonban ettől az igazi vallásosságtól Lorántffy Zsuzsanna! Hol volt ő az önismerettől és a szerénységtől, noha ez az igazi kereszténység? Amit ő itt mutatott az a vallásosság legellenszenvesebb torzalakja, ami miatt a vallásosság oly sokak szemében ellenszenves, mert ők is azt hiszik, hogy ez az igazi vallásosság. Pedig ez a gőgös emberek vallásossága, de gőgös ember nem lehet vallásos, se a vallásos ember nem lehet gőgös, mert hiszen a vallásosság annak alázatos elismerésében áll, hogy a magunk urai nem mi vagyunk, hanem az Isten, s természetesen azt is, hogy mi a jó és mi Isten iránt a kötelességünk, nem magunk döntjük el, hanem az Egyház szabja meg, mi pedig nem teszünk mást, mint alázattal engedelmeskedünk annak, amit az elénk szab. Lorántffy Zsuzsannát ez alól a terhes lelki szolgaság alól a hitújítás már hivatalosan felszabadította, tulajdonképpen tehát lehetetlenné is tette számára, hogy alázatos legyen s az önszeretet félrevezetései alól megmentse magát.

Ezért aztán az lett az eredmény, hogy mivel nem függött a fiától, mert a pénz nem a fiánál volt, hanem nála, visszaélt azzal a függetlenséggel, melyet a gazdagság biztosított számára. Felfortyant, megsértődött, szenvedés és üldözés emlegetésével üldözte és a fiúi szeretet elmulasztásával vádolta fiát, noha fia — legalábbis ekkor — sem a tényben, sem a módban semmit nem vétkezett ellene. Lorántffy Zsuzsanna az egész ügyet úgy állította be, mintha csak ő lenne a jó, csak ő lenne a vallásos, ő lenne az üldözött és a béketűrő, fia pedig a gonosz, a szülőjét nem tisztelő, a hálátlan.

De bezzeg akkor, mikor valóban hibás volt a fia, mikor tényleg emlegetni kellett volna előtte az Istent, aki megbünteti a kíméletlenséget és önzést és megjutalmazza az áldozatot és az önmegalázást; mikor csakugyan ajánlani kellett volna fiának a béketűrést és ahhoz Isten segítségének kérését, lengyel hadjárata után, mikor fia faja, népe, országa, tehát százezrek kárával is makacsul ragaszkodott a fejedelemséghez és a hatalomhoz, akkor nem jutott eszébe ilyesmi állítólag jámbor, vallásos anyjának! Akkor az eszményi kálvinista nagyasszony nem adott oktatást fiának, noha ez az oktatás nem is maradt volna csupán elméleti, mert hiszen a pénz nála volt, nem a fiánál, s így fia az ő akarata ellenére mit se tehetett volna.

Ekkor azonban ő is egyetértett fiával, ellenségeit a maga ellenségeinek tekintette, ennek megfelelően pénzzel is támogatta, mert most fia hatalomvágya miatt nem ő szenvedett, hanem csak a szegény milliók. Ő azonban ezt nem érezte, ez nem fájt neki, mert egoizmusát nem érintette, sőt megfelelt a természetének. Aki örömében elsüttette az ágyúkat a sárospataki várában, mikor férje fejedelem lett, az megnyitotta a pataki kincseskamrákat is, mikor ugyanez a fejedelemség forgott veszélyben, illetőleg ezt kellett visszaszerezni.

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy Lorántffy Zsuzsanna gonosz asszony volt, hanem csak azt, hogy gyarló és arra rámutatni, hogy igazi vallásosnak lenni sokkal nehezebb, mint az avatatlanok gondolják. Kálvinistára nézve talán nem is lehetséges, mert hiszen éppen a vallása az, mely megfosztja az alázatosság lehetőségétől, mikor felszabadítja az Egyház iránti engedelmesség alól és a bűnös, a gyarló embert teszi önmaga erkölcsi bírájává.

Ha valaki katolikus, sőt ha apáca s így külön fogadalommal kötelezi magát az engedelmességre és az alázatosságra, az igazi vallásosság még akkor se magától értetődő, hanem így is emberfeletti küzdelembe kerül. Még ekkor is nagyon ritka, mert nem farizeusi, ha-

nem igazi alázatosság kell hozzá, ez pedig az apácának is épp oly nehéz, mint Lorántffy Zsuzsannának. Hiszen nem kevesebb, mint az önfenntartó ösztön teljes legyőzése kell hozzá, (melyhez apácában még a fajfenntartó ösztön teljes legyőzésének is járulni kell.). Mindez olyan nagy dolog, hogy egyenesen lehetetlennek látszik. (Érdekes, hogy azok, akik nem próbálták, mégis egyenesen feltűnő könnyűnek gondolják.)

Lorántffy Zsuzsanna kálvinista vallásossága tehát, ha talán egy kissé többet ért is és olyan kirívóan csúnya tulajdonságokkal nem férte is össze, mint férjéé, lényegében véve mégis ugyanaz volt, mint azé: a saját hibáinak, elsősorban önzésének s büszkeségének megnyilvánulásai. Mivel az uralomvágy, fukarság és önzés alkatuk tartozéka volt s ezért az ellene való küzdés szinte emberfeletti küzdelmet jelentett volna számukra, úgy intézték el a dolgot önmagukkal, mintha bennük ez nem hiba lenne, hanem istenszolgálat. Mintha ők azért lennének anyagiasak, ridegek, kíméletlenek, mert ezt kötelességüknek érzik, mert vele „Isten tisztességét" mozdítják elő. Így aztán világos, hogy nem is érezték semmi szükségét annak, hogy küzdelmet vívjanak ellene.

Lorántffy Zsuzsanna is elhitette magával, hogy nem az ő alaphibája: a mindig és mindenütt való parancsolás, és annak megkövetelése, hogy mindenki az ő véleményét kövesse s mindenki őhozzá alkalmazkodjék, az oka a hasonló összezördüléseknek, hanem a fia a hibás, ő nem elég vallásos, ő nem adja meg a szülői tiszteletet. Nem ő büszke, hanem a fia kevély s ezért ő fiától megaláztatásokat kénytelen szenvedni. De hát ő, mint mintakeresztény, még ezt a nagy megalázást és meg nem érdemelt szenvedést is elfogadja, ha ez az Isten akarata.

Férje minden bűnének is ez volt az oka. Ő is azt hitte, hogy ő vallásos; hogy Isten akaratát cselekszi akkor, mikor megtámadja azt, akinek nem is egyszer esküdött már hűséget. Hiszen — gondolta — ha győz, vele az ortodox kálvinista vallás győz. Jót tesz tehát akkor is, mikor a Brandenburgi Katalinokat és Zólyomi Dávidokat vagyonukból kiforgatja, sőt börtönben sorvasztja el; mert igaz, hogy ők is kálvinisták, de Isten tisztességével annyira nem törődnek mint ő; jót cselekszik, mikor a Bethlen síremlékére és főiskolájára hagyott pénzt elkölti. Hiszen „Isten tisztességét" szolgálja vele, mert senkinek sincs erre a „tisztességre" akkora gondja, mint neki. Elfelejtette, hogy a cél nem szentesíti az eszközt, és hogy az Isten tisztességét bűnnel nem lehet szolgálni. Hogyne felejtette volna ezt el, hiszen köztudomású, hogy ez az elv az átkos jezsuiták elve, nem az övé és ő a jezsuitákra éppen ezért mindig haragudott. Miért ne felejtette volna el, mikor az Isten tisztességét így szolgálni sokkal kényelmesebb. Hiszen így az ember az Isten tisztességét is szolgálja, és még meg is gazdagodik e „szolgálatból".

Említettük, hogy a katolikus tömegek vallásossága is csak ilyen. De a katolicizmusban ezt a gyarlóságot minden vallásilag művelt hívő észreveszi. Észre is kell vennie, mert a gyónásban a lelkiatyja figyelmezteti rá. A figyelmeztetés persze legtöbbször a katolikusnak se használ, mert ennek belátásához bizonyos fokú intelligencia, főként pedig jóakarat kell, ami a tömegekben nincs meg, csak egyénekben. De a katolicizmusban legalább az elit igazi keresztény lesz, míg a katolicizmuson kívül ilyen magaslatra még az elit-lelkek is alig tudnak felemelkedni, bár teljesen lehetetlennek ezt azért itt se mondhatjuk.

Láttuk, hogy a nemeslelkű, unitárius Deák Farkas még kivételképpen se talált ilyen embert az egész erdélyi történelemben, és siet is kimondani az elvet, hogy ilyen ember a valóságban nincs is. Láttuk, hogy nemcsak I. Rákóczi Györgyöt nem tudta feddhetetlenné tenni a tiszteletreméltó erős hit, a sok bibliaolvasás és a prédikátorokra való hallgatás, sőt össze tudott benne férni még a legvisszataszítóbb bűnökkel is, hanem megtaláljuk ugyanezt a gyarlóságot a jámborkodó Rákóczi Zsigmondban és a puritán Lorántffy Zsuzsanná-

ban is. Pedig legalább ez utóbbiról fel lehet tenni, hogy nemcsak a kellő intelligencia meg lett volna benne hozzá, hanem még a szükséges jóakarat is s így ő, ha katolikusnak születik és ha a tökéletesség megfelelő magaslatán álló egyházi férfiak vezetése alá kerül, tudott volna igazi kereszténnyé is lenni.

Kirívóan láthatjuk azonban Lorántffy Zsuzsannában férjének másik, annyira ellenszenves tulajdonságát, a másik jellegzetesen kálvinista bűnt, a skótok bűnét, a fukarságot is, bár természetesen nem annyira visszataszító fokban, mint férjében. A Nova Transsilvanicában foglaltak miatt mindketten megsértődtek, de semmit nem okultak rajta, mert megsértődni sokkal könnyebb, mint megjavulni, kivált mikor olyan bűnökről való megszabadulásról van szó, melyek alaptermészetünket képezik, tehát a szülői génekkel örököltük őket. Ezért aztán ezt is úgy intézték el lelkiismeretükkel, hogy Uruk-Istenük ugyan igen nagy szenvedést bocsátott rájuk az ő „tisztességéért", de az ő nevéért ők még ezt is elszenvedik, csak adjon hozzá az egek ura kellő béketűrést. Hogy abban a gúnyiratban esetleg talán még valami igaz is lehet és hogy néminemű fogyatékosság esetleg talán bennük is van, az nekik még csak eszükbe se jutott. Általánosságban természetesen ez is eszükbe jutott, hiszen állandóan olvasták a bibliában, hogy „haszontalan szolgák" vagyunk s kétségtelen, hogy magukat is annak tartották, de mikor ezt konkrét esetekben kellett volna magukra alkalmazni, akkor soha. Pedig hát ez a lényege a kereszténységnek és az önnevelésnek, de persze egyúttal ez a legnehezebb része is.

Lorántffy Zsuzsanna, az özvegy és fia, II. Rákóczi György a fejedelem, úgyszólván állandóan veszekedtek. Ferenc József anyját uralomra vágyónak tartjuk, hiszen épp oly akaraterős és még sokkal okosabb és képzettebb volt, mint ez a híres kálvinista Zsuzsanna (épp úgy protestáns elődöktől is származott, mint ő). De Zsófia és császár-király fia között sose volt zsörtölődés. II. Rákóczi György függött az anyjától, mert hiszen ő csak a fejedelemséget örökölte az apjától, a pénzt és vagyont az anyja tartotta kezében.

Hogy II. Rákóczi György mégis mert zsörtölődni az anyjával, Ferenc József még sem, annak vagy az volt az oka, hogy az egyik anya sokkal feddhetetlenebb s ezért sokkal nagyobb tekintéllyel bírt fia előtt, mint a másik, vagy pedig az, hogy Ferenc József anyjában sokkal nagyobb volt az önmérséklet és ezért sokkal kevésbé avatkozott bele fia jogaiba, mint Lorántffy Zsuzsanna. Valóban a legújabb történetírás meglepetve állapítja meg, hogy az annyira uralomvágyónak elrágalmazott és valóban rendkívül tehetséges Zsófia alig avatkozott bele az államügyekbe. Ma már azt is tudjuk, hogy az a „kamarilla" se létezett, melynek állítólag ő volt a feje. Fennmaradt naplója is egészen finom, szelídlelkű, szerény és nőies nőnek mutatja. Ő mégis úgy élt a magyarok emlékében, mint sziszegő kígyó, Lorántffy Zsuzsanna pedig, mint női eszménykép.

De még uralomvágyánál is jobban oka volt a fiával való veszekedéseknek az özvegy fukarsága (olyan tulajdonság, mellyel Ferenc József anyját, még „hazafiaink" se vádolják). Emlékszünk rá, hogy az öreg Rákóczi Györgytől követelte a török azt a felemelt adót, melyet Rákóczi országa területi gyarapodása esetére a portának megígért. Rákóczi azonban nem volt hajlandó fizetni. Halála után ezt a sok hátralékot aztán mind egyszerre követelték a fián, s ő kénytelen volt ezt az apjától maradt hátralékot fizetni. Érthető, hogy ez II. Györgyöt rendkívül bántotta, hiszen atyja végrendeletében úgy is megrövidülés érte, mert úgyszólván mindent feleségére és Zsigmond fiára hagyott. „Ha széked elveszted, mi koldusbotra jutunk, mert Magyarországon alig van birtokunk", emlegette II. György előtt állandóan anyósa is, felesége is. (Hamarosan — sajnos — el is vesztették székűket, csak az volt a szerencséjük, hogy Zsigmond arra már nem élt s utóda se volt, s így vagyona az övék lett.)

Ezért — egészen igazságosan — II. György az anyját kérte, hogy ezt a még apja után fennmaradt és több év óta felgyülemlett adóhátralékot kifizesse. Apja — írta neki — úgy is mindent „neki és öccsének hagyott s ő csak puszta üres ládákat lát". Azonban mint férje, Lorántffy Zsuzsanna is rabja volt a pénznek s kiadni ő se szerette (épp ezért értették meg egymást olyan jól). Ezért fia effajta kéréseire pénz helyett mindig egy-egy „vallásos" levéllel válaszolt, melyben elkesergett, hogy hát neki milyen rossz fia van, aki elkeseríti az ő öregségét, de Isten talán majd ad neki hozzá kellő béketűrést, hogy el tudja viselni.

Érthető, hogy ez a képmutató vallásosság jobban a fia idegeire ment, mint bármi más. Persze, ha nagyon kellett, valamit fizetett is az özvegy, de annyit sose, amennyi járt. (Láttuk, hogy az öreg Rákóczi György is mindig így tett) s ezért anyja és fia között egymást érte a sok veszekedő levél. De nemcsak az adóhátralékok miatt, hanem más anyagi ügyek, sokszor egészen apró-cseprő dolgok miatt is civakodtak. Különös dolog ez egy olyan öregasszony részéről, aki egész Európa legpénzesebb asszonya volt (de hiszen éppen ezért volt annyira pénzes!), egyébként a sír szélén állt már, szüksége már semmire se volt, a sírba úgyse vihetett semmit magával, akivel pedig a pénz miatt veszekedett, most már az ő egyetlen utóda és örököse volt. Ez a viselkedés a józan ésszel és a legelemibb anyai szeretettel ellenkezett s valóban nem tudjuk mással magyarázni, mint ha feltesszük, hogy Lorántffy Zsuzsanna is valóban a pénz rabja volt s e rabság ellen soha életében nem küzdött. Így nem női eszménynek, nem a magyar nők, asszonyok és anyák példaképének kikiáltott magyar nagyasszonyok szoktak viselkedni, hanem még a tucatasszonyok is csak akkor, ha nincs senkijük. Lorántffy Zsuzsannának azonban fia és unokája volt, fia épp oly buzgó kálvinista is volt, mint ő s az unokája is az volt még s azzal, hogy fejedelmi székét elveszti, mihelyt otthagyja a kálvinizmust, még arra is biztosíték volt, hogy az is marad. Kitől és mitől féltette hát Lorántffy Zsuzsanna a pénzét vagy kinek s minek tartogatta?

Még Biesterfeld, a kálvinista lelkész és a család bizalmi embere is megbotránkozott ez állandó zsörtölődéseken és tűrhetetlen fukarságon. Ő is inkább Lorántffy Zsuzsannában kereste a hibát, nem pedig a fejedelemben, pedig az öreg fejedelemasszony és Zsigmond alkalmazottja volt, nem pedig II. Györgyé. Igazán nagy okának kellett tehát lenni, hogy mégis II. Györgynek adott igazat anyjával szemben. „Az Istenre kérem — írja Zsigmondnak — békéltesse ki a fejedelmet anyjával. Ily botrány egy rossz házért. (Ekkor egy kállai ház miatt vesztek össze, melyet anyja magának igényelt.) Hogy a markukba fognak ellenségeink nevetni! Ha a császár és mások meghallják, mire fognak bennünket tartani?" (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 106.o.)

Látjuk tehát, hogy Biesterfeld is szégyellte magát fejedelmi gazdái miatt s e szégyen különösen akkor égeti, mikor a császárral hasonlítja őket össze. Úgy látszik, ő is tisztában volt vele, hogy kik voltak azok a Ferdinándok és Lipótok. Jellemző azonban az is, hogy maga mégse mer vállalkozni a békítésre, annál kevésbé a dorgálásra. Tudta, hogy csak ártana vele, mert Lorántffy Zsuzsanna a dorgálást senkitől, de a békítést is legfeljebb a fiától fogadja el, de nem egy közönséges embertől, még ha az európai hírű lelkész is. Ezt a levelet augusztusban írta Biesterfeld. Zsigmond ki is békíti anyját bátyjával, de már ősszel újra kezdődik a viszály egy más hasonló ügy miatt.

A következő év júniusában (nyolcadikán) már megint így ír Biesterfeld Zsigmondnak (most a töröknek fizetendő adóhátralékkal kapcsolatban): „Istenre kérem nagyságodat, lépjen közbe anyjánál, hogy járuljon hozzá valamivel... A fejedelem fél, hogy mi lesz családjából, ha meghal, mikor az osztrák úgyis ellensége." (Az eszményi nagyanya — látjuk — nem fél, hogy mi lesz a fiából és unokájából.)

Aztán egy augusztus 20-i levélben: „Bizony, Isten büntetése, hogy ilyen apróságokon veszekednek. Félek, hogy az Isten valamelyik herceget vagy nagyságodat, vagy a fejedelem fiát magához ne vegye (meg is történt, mert az Isten Zsigmondot nemsokára magához is vette) és akkor később ismerjük meg utálatos gőgünket." Derék, okos és úgy látszik, igazi keresztény ember is volt ez a Biesterfeld. Ha pedig valaki e megjegyzésünkre azt mondja, hogy lám, kálvinista is lehet igazi keresztény, azt felelem, hogy persze hogy lehet, hiszen „anima naturaliter cristiana", azaz bizonyos tekintetben egyenesen minden ember keresztény. Nem mindenki születik ugyanis olyan gőgösnek, uralomvágyónak és fukarnak, mint a Rákócziak és a Lorántffyak. Biesterfeld, úgy látszik, nem ilyennek született. Másban egyébként is könnyebb észrevenni és elítélni a hibát, mint magunkban s aki a gőgre és a fukarságra nem hajlamos, az meg buja és könnyelmű természetű szokott lenni, mint például VI. Sándor pápa. Az ilyennek tehát éppen ellenkezőleg: a takarékosságra és a nagyobb önérzetre kell nevelnie magát. Kérdés, nem voltak-e ilyen nemű hibái Biesterfeldnek is? Egyébként pedig nem mondjuk mi azt, hogy kálvinista embernek teljesen lehetetlenség igazi kereszténynek lennie, csak azt állítjuk, hogy neki sokkal nehezebb, mint egy katolikusnak. Biesterfeldről már fentebb megmondtuk, hogy értékes és rokonszenves embernek látszik. Bizonyára nem ok nélkül értékelték a Rákócziak is. Elismerjük itt is, hogy az Lorántffy Zsuzsannának is becsületére válik, hogy ezt a Biesterfeldet értékelte. Nem is tartjuk mi őt se rossz vagy értéktelen asszonynak, csak túlzott magasztalásának mondunk ellent, s csak azt akartuk kimutatni, milyen különbség van egy katolikus szent, meg egy kálvinista „példakép" között. Félreértés kikerülésére még azt is elismerjük, hogy Lorántffy Zsuzsanna iránta való becsülése még annak is bizonyítéka, hogy Biesterfeld ledér, nemi bűnökben leledző ember se lehetett. Ilyen embert az öreg Rákócziné nem tűrt volna meg maga körül. Egy protestáns lelkésznek azonban könnyű nemileg feddhetetlennek lenni, ha csak nem terhelt vagy a házasságában nem csalódott, hiszen felesége van.

„Bizony, ha a pénz az Istenünk — fejezi be levelét Biesterfeld — rákényszerítjük (az Istent), hogy mindenünket elvegye" (119.o.). Ez is hogyan beteljesült!

Látjuk tehát, mennyire nem túloztunk. Láthatjuk, hogy a Rákócziak, köztük maga Lorántffy Zsuzsanna is, még Biesterfeldre is azt a benyomást tették, hogy a pénz az istenük. Kétségtelen, hogy voltak és vannak katolikus nagyurak is, akik ilyenek, de ezeket mi sose tartottuk katolikus példányképeknek, mint a magyar kálvinizmus, sőt az egész magyar történetírás a Rákócziakat és Lorántffy Zsuzsannát. Mi az ilyen katolikus magyarokat vagy nagy embereket még csak vallásosnak se tartjuk, ők maguk se tartják magukat annak, mert hiszen bizonyos, hogy az ilyen katolikusok legalábbis gyónni nem szeretnek. Ha pedig ezt is szoktak, akkor meg úgyis tudatában vannak e hibájuknak és küzdenek is ellene, ha csak gyónásuk nem formaság, amit viszont a gyóntatójuk mindjárt észrevesz, bár ez még nem jelenti azt, hogy segíteni is tud rajta.

Lorántffy Zsuzsannát azonban nemcsak most, háromszáz év jótékony távlatából, hanem már a maga korában is mintakeresztyénnek tartotta kora kálvinizmusa és ő maga is annak tartotta magát, mint leveleiből láthatjuk. A Ferdinándok azonban egyáltalában nem tartották magukat mintakatolikusoknak. Mi annak tartjuk őket, legalábbis II. Ferdinándot, de ő maga csak szerény és nagyon gyarló bűnösnek tartotta magát. Nemcsak így mondta, hanem meg is volt róla győződve. Látni fogjuk, hogy a vele jámborságban egyenrangú I. Lipótnak szemébe mondta a hibáit Marco D'Aviano, amit Lorántffy Zsuzsannával senki se mert megtenni, még Biesterfeld se s Lipót nem olyan méltatlankodó levélben válaszolt neki, mint Lorántffy Zsuzsanna az erdélyi országgyűlésnek, illetőleg fiának, hanem elismerte, hogy igaza van. Látni fogjuk, hogy I. Lipót nyilvánosan is milyen méltatlannak mondta magát a keresztény névre.

Ha most valaki végül azt kérdi, hogy lehet a Rákócziak és Lorántffy Zsuzsanna állítólagos fukarságát, sőt pénzimádatát összeegyeztetni azzal a nagy bőkezűséggel, mellyel felekezetük iránt viseltettek, azt feleljük, hogy e bőkezűség mérhetetlenül nagy gazdagságukhoz viszonyítva éppen nem volt bő. Igazi nagy fejedelmi bőkezűségre való alkotás egyiknek nevéhez se fűződik. Még Bethlen Gábortól se volt valami nagy bőkezűség az a 26.000 forint, melyet a református főiskolára hagyott. De milyen jótékony vagy felekezeti célra hagyott a nála sokkal gazdagabb Rákóczi György akár csak ekkora összeget is? A debreceni „Rákóczi-harang" bizonyára semmi ehhez képest, de kérdés még az is, hogy ez a harang, mely az ő nevét viseli, valóban az ő adománya-e? Hát ha még Rákóczi Györgyöt nem is Bethlen Gáborhoz, hanem a pap és volt jezsuita Pázmány Péterhez hasonlítjuk, aki csak az esztergomi érseki uradalmakból (nem pedig az egész erdélyi fejedelemségből) hagyott sok százezer forintot jótékonycélra. De látni fogjuk majd, hogy még Koháry István is, aki nem is volt pap, csak mintakatolikus (és természetesen főlabanc, tehát „hazaáruló") szintén több, mint félmillió forintot (abban a korban) hagyott egyházi és jótékony célra.

Mi ezekhez képest Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna jótékonysága és felekezetének hozott áldozatai? Hogy a sárospataki kollégiumot ellátja, az még igazán nem tekinthető áldozatnak és fukarsága cáfolatának Európa leggazdagabb asszonyától, akinek nemcsak millió holdnyi uradalmai voltak, hanem még kincse és készpénze is rengeteg. Hogy valamit áldozott férje is, ő is, az csak természetes, hiszen ilyen nagy vagyon és uradalmak kötelezettségekkel járnak felekezetük és jobbágyaik irányában s a jótékonyság dicsőséggel és a büszkeség kielégítésével is jár. Világos tehát, hogy nekik is kellett a jótékonyság oltárán is áldozniuk. Hangsúlyozzuk azonban, hogy közel se olyan fokban, hogy tényleg áldozatnak tekinthetnénk, nem pedig csak kötelességnek vagy inkább a hírnév és a büszkeség oltárán hozott áldozatnak.

Hogy mennyire nem ment a kötelességszerű jótékonyságon túl nemcsak Rákóczi György, hanem nála sokkal értékesebbnek tartott Zsigmond fia, sőt „eszményi lelkű" felesége, a híres magyar nagyasszony se, jól láthatjuk abból, hogy sem fia sem özvegye, még azt a nyomdát se állították fel Sárospatakon, melynek betűit és felszerelését már meg is hozatta a fukar öreg Rákóczi György. Ők, akik oly nagy vagyont örököltek tőle, s akik egyébként annyira lángoltak a kálvinizmusért, otthagyták haszontalanul rozsdásodni ezeket a betűket és gépeket, mert még azt a költséget és fáradtságot is sajnálták, ami a felállításához kellett volna. Medgyesi „püspök" ezt írja Zsigmondnak 1650. október 22-i levelében: „Az üdvözült urunk sok szép típusai (betűi) csak rozsdában állanak: hiszem, egy ház nem sokat tenne nagyságtoknak és holmi faműszerbeli segíttetés." (Szilágyi: Rákóczi Zsigmond, 129.o.) De hiába célzott és kért a „püspök", bizony nem történt mégse semmi. Mert egy ház bizony nagyon sokat számított őnagyságáéknál és a „faműszerbeli segíttetés" költségeit is sajnálták.

Érdekes, hogy az öreg Györgynek eszébe jutott a magyar kultúra iránti az a kötelessége is, hogy Mátyás Corvináit megszerezze, mert az ő idejében még ott voltak Budán ezek a kincsek, bár természetesen a török birtokában. Erre vonatkozólag azt mondja:

„Mikor Budát szentséges Szulimán szultán kézhez vette volna, noha nevezet szerént még az párnákon is megengedte volna, hogy kihozzák onnan, de akkor Fehérvárott is elegendő könyvek lévén és az urak is mind inkább pápisták lévén, mivel azok a könyvek, kik ott voltak, nem hitükön való szentírások voltak, azokat nem vitték ki onnan."

Rákóczi György tehát még ebbe az ügybe is bele keveri katolikusellenes felekezetiségét és gőgjét. Mert hát az csak természetes, hogy Zápolyáék nem voltak olyan gondosak, mint ő

s természetesen azért nem törődtek a szép könyvekkel, mert pápisták voltak. Pedig hát igen együgyű a megokolás, mert miért ne lettek volna azok a könyvek az ő hitükön lévő szentírások? Hiszen Mátyás király idejében nem is volt még más hit Magyarországon, mint csak a pápistáké. De az se igaz, hogy az urak még János király halála után is még annyira pápisták lettek volna (se Török Bálint, se Petrovics Péter, se Nádasdy, se Perényi nem volt már pápista akkor). Egyébként pedig az Egyház és szerzetesei köztudomásúlag még a pogány írók műveit is megbecsülték, megőrizték, nagy türelemmel másolgatták. Hogyne törődtek volna hát a szentírás példányaival, s más szövegekkel és kódexekkel?!

A Zápolyáék és általában a pápistákat lenéző Rákóczi György ezután (1632 elején) meg is indította a budai basával a tárgyalásokat a Corvinák megvételére, de a basa „olyan árat követelt értük, melyből kitűnt, hogy nincs komoly szándéka átengedni". Ötezer tallér volt ez a Rákóczi György számára megfizethetetlen ár, s ezt csak az tarthatta olyan rémesen nagy összegnek, aki Zápolyáékat és általában a pápistákat kulturálatlanságuk miatt lekicsinyli ugyan, de maga még annyira se becsüli a kultúrát, mint ők. Ha valakinek, akkor Rákóczi Györgynek módjában lett volna, hogy azokért a nagy kincsekért ezt az árat megfizesse. Hiszen nem ötezer aranyat, nem is ötezer forintot, hanem csak ötezer tallért kértek értük (ami pedig nagy különbség) és ő minden évben 500.000-et tett félre s nem is tallérban, hanem forintban.

A fukar fejedelem azonban visszariadt a neki ijesztő összegtől s áldozat helyett inkább ravaszsággal és ismét pápistaellenességgel próbált célt érni. Egyenesen a „szentséges" szultánhoz fordult. Leírta neki Bethlen gyulafehérvári iskolájának keletkezését, s kifejtette neki, hogy ő ezt az iskolát azért szeretné felvirágoztatni, hogy „ez után nem kellene pápa birodalmába bocsátani ország fiait hatalmasságod országának nagy kárára". (Mint látjuk, a „szabad" Erdély, a mi örök büszkeségünk, a szultán hatalmasságának (illetőleg őszentségének) volt az „országa" még Rákóczi György szerint is). De hát — folytatja „könyveim scholámban kevés vagyon" s külföldről se lehet most hozatni az ottani zavarok (harmincéves háború) miatt. Ezért volna szükség a Budán levő korvinákra. Ami arany, ezüst vagyon rajta, le is szedheti róluk a török, csak a könyveket engedje át. (Szilágyi: I. Rákóczi György, 292.o.)

Világos, hogy a szultánnak is volt esze, az is szerette a pénzt annyira, mint Rákóczi és nem engedte át. Így aztán a Corvinák Zápolyáék és a pápisták minden lekicsinylése és Rákóczi György minden kálvinista felvilágosultsága, a pápa birodalmában lévő oskolák minden káros volta és a szentséges szultán őhatalmassága országának minden kára ellenére, valójában pedig egyedül Rákóczi György fukarsága miatt továbbra is a törökök birtokában maradtak, és végleg elvesztek a magyar kultúra számára. Veszteségünket csak az enyhíti, hogyha birtokunkban lennének, akkor is „ami arany, ezüst vagyon rajtak" nélkül, tehát tönkre téve lennének, ismét csak Rákóczi fukarságából és a művészi értékek iránti érzéketlenségéből. Hiszen a Corvinákon nem az az érték, ami bennük meg van írva, mert hiszen azt máshonnan is ismerjük, hanem a kiállítás, a kötés, a művészi külső, azaz az, amit Rákóczi György a töröknél akart hagyni. Mi lenne itt, ha mindezt a Habsburgok csinálták volna?! Mivel azonban csak Rákóczi csinálta, úgy megbocsátjuk, hogy nem is tudunk róla.

Zrínyi, a költő
(1620-1664)

Az ifjú Zrínyi

A Báthoryak és Rákócziak mellett talán a Zrínyi család a leghíresebb és történelmünkben a legnagyobb szerepet játszott magyar család. Amint a Báthoryak és Rákócziak, a Zrínyiek is idegen eredetűek. Míg azonban a másik kettő a századok folyamán annyira átitatódott magyar vérrel, hogy törzsökös magyarnak tekinthető, addig a Zrínyi-család idegen vérű maradt. Hiszen igazi magyar ember még a nevüket is alig tudja kimondani. (A szülőhazámban egy csárda viselte nevüket, de mindenki csak úgy hívta: Rényi.) A zrini uradalom és a zrini hegység teljesen idegen nyelvterületen, Zágráb megyében van. Magyarok e vidéken sose laktak. Jellemző például a vidék tőlünk teljesen idegen voltára, hogy a környéknek ilyen nevű folyói vannak: Unna, Sunna, Maja, Glinica, Glina, Golina, Trepa, Petrinja, Zirovác.

Mivel azonban ez a vidék ezer éve mégiscsak Magyarországhoz tartozott, világos, hogy legalább urai, a Zrínyiek, magyar érdekkörben élték le életüket, magyar főurakkal barátkoztak, a horvát mellett magyarul is beszéltek s különösen a török megjelenése óta, mint vitéz, szabadságszerető és keresztény oligarchák, délszlávok vagy olaszok mellett velünk kerültek szorosabb kapcsolatba. Törzsökös magyar főúri családokkal közben össze is házasodtak, s így vérségileg is rokonságba kerültek a magyarsággal. Zrínyi Miklósnak, a költőnek, és öccsének, Péternek, a „vértanúnak", anyja például Széchy lány volt s így a család e két híres tagja fele részben fajilag is magyar volt. Őseiknél azonban leányágon is alig találunk magyarokat és Miklósnak, a költőnek, is mindkét felesége idegen fajú (az első Draskovich volt, a második Lőbl volt és bécsi). Péteré is idegen (Frangepán). A Zrínyieknek a magyar és a horvát egyaránt „anyanyelvük" volt, mindkét nyelven egyformán írtak és beszéltek, sőt Miklós nem is egyformán, hiszen ő műveit, mind a költőieket, mind a prózaiakat, magyarul írta. Öccse, Péter, azonban inkább horvát volt, mint magyar.

Miklós, a költő, az idősb Miklósnak, a szigetvári hősnek, dédunokája és Györgynek fia volt. A Zrínyiek délszláv-olasz vérüknek megfelelőleg, lobbanékonyak, féktelenek. Kiváló tulajdonságaikhoz, a vitézséghez, önfeláldozáshoz, a minden nemesért való lelkesüléshez és nagyvonalúsághoz a megfelelő hibák is társulnak: a harag, a túlzott önérzet, a sértődékenység, sokszor az erőszakosság, bosszúállás és az anyagiasság is. Láttuk már, hogy a szigetvári hősben is a nagy erények mellett milyen nagy bűnök is lakoztak.

Érdekes, hogy úgyszólván minden Zrínyi egyforma: mindegyik vitéz, sőt vakmerő, önfeláldozó; a merő ellentéte annak, amit átlagembernek nevezünk, de mindegyik lobbanékony, túl önérzetes, sőt büszke is és mindegyik túl érzékeny. A költő apja György is, aki 18 éves korában házasodik és már 28 éves korában meghal, ilyen jellegzetes Zrínyi. Bátyjával, Miklóssal együtt protestánsnak születik, bár nagyapja, a szigetvári hős, még katolikusnak tekinthető, mert Salm katolikus gyászszertartást rendezett neki, a törököktől megküldött fejét veje és sógora katolikus szertartással temettette el, fia miséket mondatott érte s költő dédunokája is mint katolikust énekelte meg. (Széchy Károly: Zrínyi Miklós, II. 125.o.) Két unokája, Miklós és György azonban 1617-ben mindketten részt vesznek már a hitújítás százéves fordulójának ünnepségein, de az ifjabbat, Györgyöt, már két évre rá, 21 éves korában, megtéríti Pázmány. A bátyja protestáns marad, de nemsokára magtalanul elhal és az ő birtokai is Györgyre szállnak.

Györgyön nagyon meg lehetett látni, hogy csakugyan megtért, nem pedig csak áttért: olyan lelkes, lángoló katolikus lett, amilyen csak egy mindent szenvedélyesen csináló Zrínyi tud lenni. A Muraközt, ahol akkor már erősen elterjedt az új hit, egy csapásra olyan

katolikussá teszi, hogy attól kezdve nem volt Magyarországnak ennyire tisztán katolikus vidéke. (Még az utolsó (1910-es) magyar népszámláláskor is 99.9%. Tehát még zsidók se voltak.) Katolikus királyának is olyan lelkes híve lett, hogy nemcsak a török, hanem nyugati protestáns ellenségei ellen is és a magyar Bethlen ellen is nemes lelke egész lelkesedésével harcolt érte. II. Ferdinándnak barátja és kedvence volt. Együtt szoktak vadászgatni is és az egészen más természetű királynak imponál Zrínyi rendkívüli ereje és vad bátorsága. Bátyja mellőzésével már 24 éves korában őt teszi horvát bánná.

De Wallensteinnel, Ferdinánd fővezérével, akinek oldalán harcol Bethlen és a német protestánsok ellen, már sehogy se fér össze. A büszke nem szenvedhette a gőgöst; az egyeneslelkű a ravaszt; a hűséges, a nemeslelkű a számító kalandort; a heves, vakmerő és tüzes katona a lassú, óvatos hadviselőt.

Mikor egyszer büszkén mutatja Wallensteinnek egy tőle levágott előkelő töröknek a fejét s az unottan azt válaszolja neki, hogy látott ő már elég levágott fejet, azt felelte neki: Láttál, de nem vágtál. S a gőgös vezér bizony nem tudta neki azt válaszolni, hogy nemcsak látott, hanem vágott is. A harctéren halt is meg Zrínyi György járványos betegségben. Azt beszélték akkor a magyarok, hogy Wallenstein „étette meg", de ilyesmit minden bizonyíték nélkül még egy Wallensteinről se szabad elhinni komoly, tárgyilagos embernek. II. Ferdinánd, aki ebéd közben hallotta meg a gyászhírt, annyira megrendült, hogy elváltozott arcában s az evőeszközt kiejtette kezéből.

Két árvája maradt: Miklós és Péter, akiket apjuk Pázmány gyámsága alá helyezett s akik közül még az idősebb Miklós is csak 6 éves volt akkor. Később mindkét árva nagyon sokat beszéltetett magáról a történelemben, de ha derék apjukat nem vesztik el olyan korán, hanem 20-30 éven át látták volna nemes példáját és álltak volna apjuk hatása alatt, mindkettőnek élete valószínűleg másként alakult volna.

A fiúk nevelése így is jó volt és elsőrangúan katolikus. Mindketten jezsuita kollégiumban jártak. Először — négy éven át — Grázban, aztán két évig Nagyszombatban. Utána Miklós, a nagyobbik, egy esztergomi kanonok kíséretében Olaszországba indult tanulmányútra. Az említett két intézeten kívül nem is tanultak másutt. Miklós tehát egész nagy műveltségét, az olvasás és a tudományok szeretetét, nagy nyelvismeretét, idealizmusát, önzetlenségét mind a jezsuitáknál szerezte. Hazulról hozta magával a magyar, a horvát és a török nyelv ismeretét, ellenben tőlük tanult meg latinul, németül és olaszul, sőt franciául és spanyolul is. Könyvtárában a legtöbb könyv olasz volt. Láthatjuk belőle, milyen szellemi kincsektől akarta megfosztani és sajnos, legalább részben és ideiglenesen meg is fosztotta, Bethlen, Bocskai, Rákóczi György, Thököly, sőt még a katolikus II. Rákóczi Ferenc is a magyar kultúrát és a magyar ifjúságot, mikor erőszakkal és mindenáron ki akarta tiltani országunkból a Jézus-társaságot s mit vesztett ezzel az az Erdély, melynek területéről ez a kitiltás tökéletesen sikerült is.

Érdekes, hogy a két Zrínyi fiún már gyerek korukban látszik az éles különbség: Péter vig, mókázó hajlamú, Miklós komoly, magába vonuló már ekkor is. Szépek nem voltak a fiúk, de erősek, férfiasak, daliásak. Kivált Péter valóságos óriás és bikaerejű. De Miklós is deli. Arca azonban annyira fekete volt, „mintha Lybiában született volna".

Mellőzés miatt nem panaszkodhattak az árvák. Hisz láttuk, milyen hálásak voltak a Habsburgok azok iránt, akik hűségesen szolgálták őket, az ő fiatal korukban pedig a Habsburgok között is a legjobb, leghálásabb, II. Ferdinánd volt az úr. Hogyne érezték volna hát az uralkodóház háláját. Miklóst már 8 éves korában főlovászmesterévé teszi a király, tehát zászlósúrrá, akinek jelenléte és aláírása nélkül nincs érvényes törvény. Amint pedig felcseperedtek, jöttek a tekintélyes katonai és polgári állások. Mikor nagybátyjuk, Miklós meg-

hal, az ifjabb Miklós örökli utána Zala és Somogy megye főispáni méltóságát s már 27 éves korában horvát bánná lesz, tehát a nádor és országbíró után az ország legelső méltóságába helyezi boldogult apja barátja, a király.

A fiúkon meglátszott a jezsuita nevelés: buzgó, az Egyházért élő-haló katolikusok és ami ezzel egyet jelentett, a katolikus királyi ház lelkes és odaadó hívei lettek. Mivel ez bennük, de különösen Miklósban, a Zrínyi tehetséggel, vitézséggel, bátorsággal, lelkesedéssel, nagyvonalúsággal párosult, érthető, hogy a király legkiválóbb magyarjai közé tartoztak, akiknek neve és becsülete volt mindenütt. Kevéssel Miklós férfikorba lépte után, az 1640-es évek elején, élte az uralkodóház a harminc éves háború változandóságai között legnagyobb válságát, mikor Tortenson, a svéd fővezér, már az örököstartományokat, sőt magát Bécset fenyegette.

A megrémült III. Ferdinánd válságos helyzetében Magyarországtól is segítséget kért s „a nádor erélyes hangon megkereste a megyéket, hogy őfelsége mostani nagy szükségére való tekintettel katonákat fogadjanak, gyülekezésükre szállást rendeljenek, aztán szükség szerint lovakkal és élelmiszerekkel szolgáljanak: de a hatóságok, mint Győr megye is (pedig hát nem a protestánsabb megyék közé tartozott) a közelégületlenségnél fogva vonakodtak az áldozattól".

Széchy Károly, Zrínyi történetírója — mint majd nem egy esetben látni fogjuk — annyira elfogultan protestáns, hogy már egyenesen nevetséges s talán egyedül csak azzal menthető, hogy több mint félszáz évvel ezelőtt írt. Nem volt ugyanis akkor semmiféle nagyobb „közelégületlenség", nem is volt rá semmi különösebb ok, hanem önzés volt, kényelemszeretet és hidegség, no meg különösen és főként — szabadság. Nem volt kényszer, nem volt terror. A magyarok azt tették, amit akartak, kényszeríteni nem merte és nem tudta őket senki. Adót külföldi célra nem szavaztak meg (hiszen még magyar célra is külföldről kapták a pénzt) s a magyar nemesség féltékenyen ragaszkodott ahhoz a jogához, hogy az ország határain kívül nem harcol. Még Bethlen is milyen sokat és milyen keserűen panaszkodott az ország (tehát a rendek) kényelme és hideg közönye miatt, pedig ő nem az ország határain túlra hívta őket s vele felekezeti szempontból akkor nagyon is egyetértett az ország. Látni fogjuk majd, hogy ugyanígy volt II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, sőt — a közhittel éles ellentétben — még 48-ban is. Nem szükséges tehát itt semmiféle különös „közelégületlenségre" gondolnunk, ha meg akarjuk magyarázni, miért nem siettek a magyar rendek lóhalálában a király segítségére Morvaországban.

„Zrínyi Miklós ellenben — írja még a minden porcikájában protestáns és természetesen „hazafias" Széchy Károly is — nagyrakelő lelkének sóvárgásával és családi hagyományának követésével ajánlja fel szolgálatát a királynak... (tehát még külföldre is)... A hadi dicsőség és jobbágyi hűség sugalmainak hódolva már februárban folyamodik a bécsi haditanácshoz, hogy a maga öt horvát zászlóaljához még öt német századot fogadhasson, hogy e célra felségi felhatalmazást és toborzóhelyet kaphasson, aztán megfelelő feltételek alatt csapatával a táborba vonulhasson."

„Ez iratos katonák fizetéséről az állam gondoskodott (de természetesen nem a magyar állam), de — mint ebben az időben rendesen — adós maradt, úgyhogy Zrínyinek vagy ismételve kérnie kellett a hátralékot, vagy magának kellett födöznie a kiadásokat (természetesen úgy, hogy utána kamatoskamataival behajtotta a királyon). Mindamellett sem áldozó készsége, sem vállalkozó buzgósága meg nem lohadt és ha ötszáz magyar katona toborzása a gróf Batthyány Ádám augusztusi jelentése szerint meghiúsult is, a hadi nép gyűjtésében sem el nem csüggedt, sem ki nem fáradott, aminek dicséretes bizonysága lehet, hogy már alig egy hónap múlva újra ötszáz ember fogadására ajánlkozik egyenesen a

maga erszényéből (újra hangsúlyozzuk, hogy csak kölcsönképpen) és egyenesen azzal a kéréssel, hogy az ígéret szerint az összes horvát-magyar csapatok parancsnokságát a felség reá ruházza". (Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, I. 102.o.)

„Emberei jártak-keltek Pettauban, Regedében (Radkersburg magyar neve) a kaproncai, kőrösi és ivanici végeken, Vas, Sopron és Moson megye területén; mindenfelől gyülekezett a katonaság lobogói alá."

Közben még válságosabb lett az uralkodóház helyzete. Részben már Magyarország területe és népe is érezni kezdte a háború szelét, mert az ellenség már a magyar határon is át-áttört Morvából és a határszélen magyar falvakat is elpusztított.

„A király újra a rendek hűségéhez és vitézségéhez fordult, a dunáninneni és dunántúli két kerület részére közfelkelést hirdetett azzal a felhívással, hogy a hadak Moson megyében gyülekezzenek és onnan Eszterházy Miklós rendeletére együtt és egyszerre Pozsony felé az ország határára a Morvához induljanak. A nádor pedig a rendelet értelmében hazafias buzdítással kereste meg a megyéket, hogy íme, a szomszéd háza ég, akinek az Isten okosságot adott, addig is oltalmazza meg a maga hajlokát, amíg a tűz eléri; azért szeretettel kéri és tiszte szerint inti őket, hogy a felség kegyelmes parancsolatjához alkalmazkodjanak és valaki a maga és felesége és gyermekei életét és hazáját, jószágát, szabadságát és törvényét szereti, éjjel-nappal siessen, minél jobb szerrel felülni és csatlakozni."

„De bizony a felkelés nem találkozott közlelkesedéssel (persze a jó Széchy Károly megint hozzá teszi, hogy „a nemzet elégületlensége miatt"). Még Draskovich György is, püspök és főispán létére, húzódozott a rendelet teljesítésétől, és hibáztatta a megye tisztikarát, hogy olyan sietve intézkedett(!), mert Győr megyének a régi jó(?) szokás szerint meg kellett volna várnia, hogy az öreg megyék mit cselekszenek, hiszen a vármegyék népe ki nem megyen az országból, nem is tartozik vele; aztán az ő hite szerint az ellenség se jő be hozzánk Morvából, csak a szegénység fog szenvedni a fölkelés miatt. Mindazonáltal nem árt, mondja a kemény és igaz magyar, ha rözgölődik kegyelmetek, mivel nemcsak Morvában, de magunk vármegyéjében is elég ellenségünk vagyon, a pogány török".

Ott Morvában a katolicizmus vívta élet-halál harcát. Ott dől el, hogy hazánk is protestáns marad-e vagy katolikus lesz. Látjuk, hogy mégis még a magyar püspök is mennyire nem izgul semmiért, sőt még ő is mennyire nem katolikus s mennyire nem jut még csak esze ágába se, hogy ott Morvában ő is érdekelve van. Gondolhatjuk hát, mennyire törődhettek királyuk ügyével a főurak s még inkább mennyire a protestáns főurak. Láthatjuk azonban azt is, hogy a jezsuiták nevelte ifjú Zrínyi, mennyivel különb katolikus volt még a püspöknél is. (Nem is lett volna olyan híressé s nem is volna olyan kedves előttünk ő se, ha felnőtt korában is megmaradt volna ilyen katolikusnak.) Lám, Széchy Károlynak mennyire rokonszenves most még a püspök is s horvát létére mennyire „kemény" és „igaz magyarnak" tartja, mihelyt hidegen hagyja a katolicizmus ügye és ő is épp oly kényelmes és önző, mint a többi nemes!

Pedig hát de könnyű volt ilyen „kemény" és „igaz" magyarnak lenni akkoriban! Csak önzőnek és kényelmesnek kellett lenni; csak a magyar nemes kiváltságára, hogy az ország területén kívül nem harcol, kellett hivatkozni s „nagylelkűen" csak azt kellett megállapítani, hogy nem magát, hanem „a szegénységet" félti! Pedig hát magyar ügyről is volt itt szó, nemcsak királyhűségről, és katolicizmusról, mert ha az a III. Ferdinánd nem lett volna olyan „istenfélő" (Lippay) és „jámbor" (Thaly), mint amilyen volt, könnyen meggyűlölhetett volna bennünket önzésünkért vagy legalább is olyan „Fogadj Isten"-nel válaszolhatott volna, mint amilyen a mi „Jó napot!" köszönésünk volt. Ne feledjük aztán azt se, hogy ha a német nemesek is olyan szigorúan ragaszkodtak volna ahhoz az elvhez, hogy országaik

határain kívül nem harcolnak, akkor bizony bajosan szabadult volna fel hazánk már utána fél évszázad múlva a török alól.

Nemcsak katolikus, hanem magyar ügy is volt ez a Morvában a király ügyéért harcolás, mert ha királyaink nem lettek volna olyan jámborok és istenfélők, könnyen meggyűlölhettek volna bennünket önző viselkedésünkért s ennek a nemzet látta volna a kárát, viszont ha önfeláldozást mutattunk volna uralkodóházunk válságai idején, hálájukat is nemcsak az egyének, hanem az egész nemzet is érezte volna.

Bethlen Gábor például, aki — mint láttuk már — királyainkkal ellentétben — éppen nem volt sem jámbor, sem istenfélő, ugyanezen önzés és hidegség miatt hogyan lenézte és meggyűlölte a vármegyéket és hogyan le „gaz had"-azta őket, akikre neki többet semmi szüksége nincs. Pedig neki ezek a vármegyék vérei és hittestvérei voltak, nem pedig „idegenek", mint a Habsburgoknak. Mikor a bécsi kormány állítólagos magyargyűlöletét és irántunk való rosszindulatát annyira kiélezzük, miért nem jut eszünkbe a magyar nemeseket „gaz hadaknak" nevező Bethlen és ezek a Draskovich György-féle „kemény és igaz" magyarok, akik ezt a rosszakaratot Bécs részéről, ha meglett volna, ugyancsak megokolnák és érthetővé tennék?

A még fiatal Zrínyi nem olyan volt, mint ezek a „kemény és igaz" magyarok szoktak lenni. Ő nem arra vigyázott, hogy valamiképpen többet ne tegyen ám, mint az „öreg megyék", hanem láttuk, hogy sürgött-forgott, lelkesedett, tett, áldozott, mikor a katolicizmusról és vele királyáról volt szó! Ő nem azt hangoztatta, hogy „nem tartozik vele", hogy „kimenjen az országból", hanem érte ment az ellenségnek Morvaországba is és csak akkor jött onnan haza, mikor már Torstenson, az ellenség is hazament.

De ekkor meg Rákóczi György jött itthon a katolicizmus és a király ellen. Zrínyinek ekkor se jutott eszébe, hogy Rákóczi György nem a katolicizmus és nem a magyarok felkent királya ellen jön, hanem „szabadsághős", aki a nemzet jogaiért küzd; sem az, hogy ő magyar és ezért magyar ellen nem harcolhat (Hát akkor miért jött ide Rákóczi harcolni a magyarok ellen??!), hanem, noha betegen jött haza Sziléziából, a téli szállásról, tavasszal mégis azonnal jelentkezett, hogy „Rákóczi ellen is harcolhasson". (A csász. és kir. hadi levéltárban. Kelt márciusban. Hadi tanács osztálya 290. kötet.) Meglevő horvát és magyar katonái mellé egy német ezredért is folyamodott a királyhoz, amit már régebben is kért tőle, de eredménytelenül. Ezt a kérését most se teljesítették, mert a német ezredek száma a sok vesztett csata miatt nagyon megapadt.

Látjuk tehát, hogy Zrínyi is, akit pedig a legvitézebb magyar katonának tartunk, mindenáron németeket, német ezredet kér magyarjai és horvátjai mellé, de sehogy se kap. Nekünk pedig főérelmünk, hogy királyunk itt harcoló katonái németek voltak.

De Zrínyit akkor még ez sem kedvetlenítette el. Németek helyett toboroz magyarokat és horvátokat. Akkor érkezik, mikor Rákóczi és vezére, Kemény, ijedt visszavonulásuk közben már a Hegyaljánál tartanak. Kemény „a kedvetleneket csak erős tilalommal tartotta vissza" a dezertálástól. (Szilágyi Sándor: Történelmi Tár, 1880. 310.o.) Zrínyi Wesselényi Ferenccel (akinek örökbecsű műveiben is szentel egy dicsérő szakaszt) és Barkóczy Lászlóval részt vesz abban az ütközetben, melyben Rákóczi vezérének, Ibrányi Mihálynak 3000 embere veszett a Tiszába.

„Maga Zrínyi ifjonti vérétől elkapva (ennyire megvetette azokat a magyarokat, akik nem átallottak koronás királyuk ellen harcolni) az öldöklésbe vegyült és vezér létére közkatonaként a harc gomolyában karddal viaskodott; többet levágva egyik zászlótartóra rohant és annak kezéből a lobogót kiragadta." (Széchy Károly: Zrínyi Miklós, I. 110.o.) Ez

ütközet után történt, mert hiszen Sárospatak táján volt az ütközet, hogy a győztesek felháborodásukban kiszórták a sírboltból a Rákócziak hamvait. Tehát akár még azt is mondhatnánk, hogy mindezt Zrínyi, vagy Zrínyi emberei csinálták.

Sajnos azonban nyugaton Ferdinánd buta vezérét, Gallast, Torstenson újra megveri, a király ügye újra válságba jut s ezért megint a magyarokhoz fordul. (Hej, de sokat használt volna a protestantizmusnak, de magának Rákóczinak is, ha ő erre már nem állt volna ki a harcból azért, mert megkapta már a maga hét megyéjét!) A király felhívására azonban még a hűséges horvátok is azt felelik, hogy „a király korábbi vállalataiba annyi katonaságot vittek ki ez országból, hogy teljesen kimerültek és lehetetlen immár bennük még a legnagyobb fizetéssel is ezer lovast toborzani".

Mindenki „teljesen kimerült" már tehát, Zrínyi azonban még most se. Pedig ő talán több joggal mondhatta volna, hogy már eleget adott. „Magános ember létére (az előbbi választ ugyanis hivatalosan adták a horvát megyék) lelkesedésének és akaratának erejével ezer lovas helyett háromezret fogadott részint a király költségére, részint a maga erszényére (azt — hangsúlyozzuk — úgy kell érteni, hogy a pénzt előlegezte, kölcsön adta a királynak, de nem azt, hogy ajándékozta) és élükön Szakolcára indult." Ugyancsak csattanósan megmutatta tehát, hogy a megyék válasza mennyire nem fedte a valót.

„Mikor megérkezett, Ferdinánd éppen németek és magyarok közepette szemlét tartott: a fiatal levente kivont karddal, aranytól és bíbortól csillogva szép hadirendben vonult el előtte és üdvözölte felséges urát. Kevéssel utóbb aztán nyílt csatában a svédeket megűzte, közülük kétszázat levágott és nem sokkal kevesebbet elfogott s mint győztes, új dicsőséggel tért meg a táborba." (Széchy: Zrínyi Miklós, I. 118-120.o.)

Mennyire másképpen, jobban alakult volna történelmünk, ha minden magyar így gondolkodott és így tett volna és ha maga Zrínyi is élete végéig ilyen maradt volna!

Elhajlások
a katolikus magyar közszereplők életében

Világos, hogy a Bercsényi fiúk iránt annyira hálás III. Ferdinánd Zrínyihez se volt hálátlan, hiszen azoknak csak az apjuk szerzett körüle érdemeket, Zrínyinek pedig az apja is meg ő maga is. Húszas éveiben már az ország rangban harmadik zászlósurává, horvát bánná való említett kinevezése a svédek és Rákóczi György ellenében szerzett érdemei után történt. Zrínyi életében azonban ennek ellenére hamarosan törés következett be. Vagy talán nem is annyira törésnek kell ezt neveznünk, hanem elhajlásnak, lassan kifejlődött irányváltozásnak.

Az emberi természet törvénye szerint átlag csak az ifjak ideális gondolkodásúak, lelkesedők és önzetlenek. Férfikorban az emberek átlag már lehiggadnak, mert csalódnak embertársaikban. Arra a tapasztalatra jutnak, nem érdemes önzetlennek lenni, hogy a legtöbb ember nem olyan mint ők, hanem csak kihasználják az ő lelkesedésüket és önzetlenségüket. Elkezdenek tehát ők is mindig hidegebbek, számítóbbak, józanabbak, kényelmesebbek, önzőbbek lenni. Igazi katolikusnak lenni s különösen annak végig megmaradni egyébként is rendkívül nehéz, mert állandó megfeszített akaraterőt, az ösztönökkel és szenvedélyekkel való állandó harcot, szüntelen önuralmat, állandó idegmegfeszítést kíván, melyet a legtöbb ember előbb-utóbb megun, de különösen hamar megun a rossz idegzetű ember. (Zrínyi pedig kétségtelenül az volt, hiszen elsősorban költő, tehát művészlélek volt.)

Nem kellemes dolog az önmegtagadás; az, hogy mindig a jót tegyük. Különösen hamar kifárad a küzdelemben a fáradt idegzetet örökölt vagy a sok szellemi munkában, erőfeszítésben kimerült idegzetű ember. Különösen elveszi a kedvünket, mikor látjuk, hogy nem mindenki olyan lelkiismeretes, mint mi, sőt alig van olyan, aki ilyen. Mikor azt kell látnunk, hogy még a legtöbb pap se ilyen. S ezt különösen azok veszik nagyon észre, akik a maguk jóért való küzdelmeit már nagyon unják, s lelkük nagyon áhítozik már egy kis felszabadulást, egy kis élvezetet, örömöt. Ezért még papok közt is ritka az olyan, aki 40-50 éves korában is ugyanazon aszketikus színvonalon van, amelyen 20-25 éves korában még volt s aki ekkor is olyan lelkes, eszményi felfogású. Megállapítottuk már ezt a lelki folyamatot Eszterházy Miklós nádorban és Pázmányban, megállapítjuk majd Lippay érsekben, Wesselényi Ferencben és Eszterházy Pál nádorban s meg kell most állapítanunk Zrínyiben, a költőben is.

Pázmány fiatalkori lelkesedése, hitbuzgalma, hitének ereje, önzetlensége és alázatossága élete végére bizony alaposan megfogyatkozott. Igaz, ennek az is oka, hogy fiatal korában még szerzetes volt, tehát erős lelki fegyelem alatt állt, míg öreg korában már nagy úr, nagy vagyonnal és hatalommal kezében. De azt is kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy nemcsak életkörülményei megváltozása az oka benne a lelki különbségnek, hanem az életkor is. Mint ötven éves főpapban már benne is észrevehető sok kicsinyesség, hiúság, dac, irigység, hatalomvágy és világiasság is.

Igaz, hogy Eszterházy nádorral való veszekedéseiben egy cseppet se mondhatjuk gyarlóbbnak őt, mint Eszterházyt (de sokkal tökéletesebbnek se) és vele való zsörtölődéseiben elvekért küzdött: a prímási méltóság jogait védte, ami kötelessége volt, mint prímásnak és tulajdonképpen a történelemnek, a jövőnek szólt, de mégis kétségtelen, hogy volt e zsörtölődésben sok gyarlóság is, sok bosszantani akarás, büszkeség, „csak azért is!”, öntetszelgés, vagyis itt már Pázmányban a hajdani jezsuita és a jelenlegi főpap háttérbe szorításával túlságosan is kibújt a hajdani kálvinista tiszántúli magyar köznemes. Mert bizony a gyarló ember könnyen kibújik nemcsak a hatalmas és gazdag főpapból, hanem még a jezsuitából is, mi-

helyt csak egy kissé is megszűnik vagy ellanyhul az önmaga elleni küzdelem. Űzd ki a természetet vasvillával, mégis visszatér. Nem csodálkozhatunk, ha azt látjuk, hogy az őstermészet még a lelki nagyokban is ki-kitör, mert az állandó küzdelem, az állandó önlegyőzés okozta idegfeszültség természetszerűleg időnkénti megkönnyebbülésre, egy-egy kis felengedésre törekszik. Utolsó éveiben utódán, Lippay Györgyön is észrevehető ez az erkölcsi kifáradás, mint a Wesselényi összeesküvés tárgyalásával kapcsolatban majd látni fogjuk.

Félreértés elkerülésére meg kell említenünk, hogy azzal, amit mondottunk, nem Pázmány lángelméjét és történelmi nagyságát akartuk kisebbíteni. Minden elismerésünk és bámulatunk most is Pázmányé, a gondolkodóé, az íróé, a stilisztáé, a szónoké, a fáradhatatlan térítőé, szervezőé, gazdáé, politikusé, diplomatáé, alkotóé és mecénásé, sőt ha a prédikációs kötetéhez írt bevezetését, melyet pedig éppen nem fiatal korában írt, elolvassuk, akkor még jóságát, nagy hitét, apostoli buzgalmát és nemeslelkűségét is meghatottan kell csodálnunk. Azonban munkánkban állandóan azt hangsúlyozzuk, hogy egész más a lángelme és más az életszentség, a feddhetetlenség és a példaadó jellem. Világos, hogy ez Pázmányra is vonatkozik s ha nagyságát tehetsége miatt elismerjük, ebből még nem következik az, hogy feltétlenül szentnek is kell tartanunk. Még akkor se, ha főpap volt. Pázmány nemcsak lángelme volt, hanem jellem is. Láttuk, hogy két nagy kortársához, Bethlenhez és Rákóczi Györgyhöz képest egyenesen jellemóriás. Ha azonban másik, katolikus kortársához, Eszterházy Miklós nádorhoz hasonlítjuk, már jellemben nem találjuk nála sokkal nagyobbnak. Erkölcsi értékben ketten körülbelül egyenrangúak, sőt elveiben és meggyőződésében Eszterházy talán nála még szilárdabb és logikusabb is.

Eszterházy Miklós erkölcsi élete majdnem olyan kifogástalan, mint Pázmányé, ami tekintve, hogy nemcsak jezsuita nem volt, hanem még pap se, minden esetre nagy becsületére válik Eszterházynak. Azonban élete végén rajta is határozottan észrevehető a szellemi és erkölcsi hanyatlás. Érthető ez is, mert hiszen az öreg kor már beteges, gyengülő idegereje, melyet ekkor már az emberekben való sok csalódás is megviselt, bajosan tudhat olyan ellenálló erőt kifejteni az ösztönök, és az emberi természettel velejáró gyarlóságok ellen, mint a fiatal kor eszményisége és még erős idegzete. Nem változik meg (hogy olyan hajmeresztő elvi tojástáncokról, melyeket Bocskai életében láttunk, ne is beszéljünk), elvei mellett kitart mindvégig, de az áldozatokat, melyeket elvei miatt hoznia kell, már nagyon kelletlenül, zsörtölődve viseli, sőt láttuk, hogy még demagóg fogásokhoz is nyúl, mikor felszólítja az udvart, hogy a Magyarországból jövő jövedelmek közül ne fordítson semmit az udvartartásra. Láttuk, milyen lehetetlen kívánság volt ez. Eszterházy azonban szükségét érezte annak, hogy enyhítse azt a népszerűtlenséget, melyet az udvar szolgálatával a protestáns magyar közvélemény előtt szerzett s mely már tűrhetetlen súllyal nehezedett idegeire. Hiúsága, érzékenysége, türelmetlensége mindig nagyobb lesz, s az öreg Eszterházy már nem az a lángoló és önzetlen katolikus, aki még fiatal korában volt. Láttuk, hogy ekkor még anyagi inkorrektséggel is meg lehetett vádolni.

Igaz, hogy ugyancsak nagy intelligencia s még inkább: lelkierő és jellemszilárdság kellett ahhoz, hogy egy katolikus magyar vezetőember egész életén át mint következetes katolikus éljen a többségében vagy legalábbis még mindig észrevehetően protestáns magyar közszellem közepette, mely a királyhűséget bűnnek tartotta vagy legalábbis mással, mint jellemtelenséggel és hazafiatlansággal nem tudta magyarázni, s amely emellett túlságosan is aktív, mindig ágáló, nagyszájú, sőt erőszakos volt. Érthető, ha Eszterházy gyarlóságában vágyott már egy kis népszerűségre s ha be akarta bizonyítani kortársainak, hogy azért ő is jó magyar. Egyébként is addig, mire ilyen gyarlóságokat megengedett magának, mennyi csalódáson, mennyi megaláztatáson kellett átmennie és mennyi anyagi kár is érte, ami annál inkább fájhatott neki, mert azzal rágalmazták, hogy érdekből, haszonlesésből cselek-

szik. Hogy fájhatott neki, hogy nála, a feddhetetlennél s az elvek emberénél, mennyivel többre vitte a színészkedést üzletszerűen űző Bethlen!

Világos, hogy Bécs felől is sok csalódás érte. Természetes, hogy ott is igen sokszor hiába zörgetett és követelt, mert hiszen magaláztatásunk főoka nemcsak a mi, hanem a bécsiek hatalmi körén is kívül esett s a megcsonkult, elgyöngült ország gazdasági és pénzügyi tehetetlenségében bírta alapját (no meg, valljuk meg, a magunk önzésében, kényelmében és egyéb bűneiben is). Világos természetesen az is, hogy nemcsak mi voltunk gyarlók, hanem a bécsi kormánykörök is gyarló emberek voltak, ha talán nem is annyira, mint mi.

Mindehhez járult aztán még az is, hogy újra meg újra látnia kellett, hogy a hitszegők és lázadók: Bethlen is, Rákóczi is, nemcsak nem bűnhődnek, hanem fölébe emelkednek, fejedelmek lesznek és maradnak, akik előtt neki meg kell magát aláznia és állandóan éreznie, hogy azok a maguk urai, ő meg csak szolga. Éppen legkedvesebb várait és uradalmait: Munkácsot és Regécet nekik kell átengedni jutalmul azért, mert ő hű volt, azok pedig lázadók.

De Eszterházy már természeténél fogva is heves, lobbanékony ember volt és nagyon csípős nyelvű. Ezzel tette olyan halálos ellenségévé Bethlent is, meg Rákóczi Györgyöt is, sőt még Pázmányt és püspöktársait is, akik kénytelenek őt, a nagy katolikust, meginteni az egyházi tekintély nagyobb tiszteletére. Ingerültségében valóban addig ment, hogy Pázmányt csak úgy emlegeti, hogy „a vörös vitéz" (bíbor ruhája miatt) és papokról, püspökökről — akiknek pedig lelke mélyén őszinte tisztelője volt — hirtelen ingerültségében és meggondolatlanságában olyan hangon ír, hogy aki elolvassa s az írót nem ismeri, azt hinné, hogy protestáns, szociáldemokrata vagy kommunista aszerint, hogy melyik kornak gyermeke.

Pedig Pázmány után talán legnagyobb részben Eszterházynak köszönjük, hogy Magyarország újra katolikus lett. Hogy például én magam katolikus vagyok, egész bizonyosan sokkal inkább Eszterházy Miklós, mint Pázmány érdeme. De viszont az meg a jezsuiták érdeme, hogy maga Eszterházy katolikus volt. Végeredményben pedig — természetesen ha csak a természetes tényezőket tekintjük — minden a Habsburgok érdeme. Ha ők nincsenek ott Bécsben, illetőleg ha ők nem parancsoltak volna Bécsen kívül nálunk is, Pázmányból sose lett volna esztergomi érsek, de Pázmány maga is megmaradt volna bihari (panaszi) kálvinista köznemesnek. Azok a jezsuiták ugyanis akik őt megtérítették, ebbe az országba soha be nem tehették volna a lábukat, mint ahogyan Erdélyben, ahova a nagy Báthory István pártfogása vitte őket, hamarosan már csak álruhában és álnéven bujkálhattak, de még így is csak azért, mert Erdély szomszédságában ekkor is ott voltak a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek tőlük is mindig függtek.

Mikor már Bécs jóvoltából bent voltak nálunk a jezsuiták, akkor is minden „szabadsághősünk" legfőbb célja az ő kiűzésük volt. Ez lett a sorsuk még a jámborkodóan katolikus II. Rákóczi Ferenc „szabadságharca" alatt is. Olyan erők küzdöttek ellenük állandóan, melyek ellen csak nagy fegyveres erő védhette meg őket, azzal pedig a katolikus Egyház a maga természeténél fogva nem rendelkezett. Ezzel Közép-Európában csak a Habsburgok tudtak segítségére lenni az evangéliumnak és az igazi, nem pedig csak reklámozott, vallásszabadságnak.

Hogy milyen nehéz volt akkor (és még ma is) tartaniuk magukat a magyar közéletben azoknak, akik igazi katolikusok voltak, azt jól láthatjuk például Eszterházynak 1622. augusztus végén Bécsbe küldött emlékiratából:

„Mi, az kik katolikusok vagyunk, az víz ellen evezünk és nagyobb difficultásokat köll superálnunk, hogysem másoknak, kiváltképpen pedig énnekem, az ki az fölséghez való ragaszkodásomért nagy részénél nemzetemnek idegenségbe is estem... Nyilvánvaló őfelségé-

nél az is, hogy énnekem minden jószágom többnyire elpusztult és elégették. Pénzemet, ösztömet, aranyamat, az ki ellenségemtől megmaradott, elköltöttem az fölség szolgálatában." (Szalay: Eszterházy Miklós, I. 319.o.)

Azok az értékek, melyeket főuraink „elköltöttek az fölség szolgálatában", nem olyan veszélyesek ugyan, mert hiszen a százszorosát kapták vissza érte és éppen innen ered mai nagy vagyonuk. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint éppen az Eszterházyak százezer holdjai, melyek vagyonuk ez „elköltésének" eredménye lettek. De az is bizonyos, hogy azoknak, akik itt élték le életüket magyar földön, és mint felvilágosult emberek, tisztán látták a nemzet igazi érdekeit, és mint meggyőződéses katolikusok elvből szolgálták a királyi házat, nem valami rózsás volt a helyzetük.

A gondolkodásban nagy önállóságra, a cselekedetben nagy önzetlenségre, a népszerűségnek és a tömegek kegyének s vele a hiúságnak nagy megvetésére volt szükségük, hogy elveikben meg ne tántorodjanak és a népszerűséghajhászás csábításainak ne engedjenek. Nemcsak főuraink, hanem még főpapjaink közül is nem egynek nagyon vágyott a szíve arra, hogy mint Széchy Károlytól Draskovich püspök, ő is megkapja a közvéleménytől a „kemény és igaz magyar" díszes jelzőjét. De ezt már akkor is csak kuruckodással lehetett megszerezni. Nagyon sokan meg is tántorodtak, legalábbis annyiban, hogyha elveiket meg nem tagadták is, de nem képviselték oly maradéktalanul, mint főpapi hivatásuk és lelkiismeretük szava egyébként követelte volna.

Ezért küldte Eszterházy is Bécsbe azt a memorandumot, amelyben hangsúlyozza, hogyha a királyi család minden Magyarországból származó jövedelmét a végvárakra fordítaná, kevesebb külföldi segélyre volna szükség, s ami miatt a Szilágyi történelem úgy megdicséri.

Ami Pázmány Rákóczi Györggyel való barátságát illeti, kétségtelen, hogy a józan okosságon alapult, mert ezzel csendességben tartotta azt a nagyratörő erdélyi fejedelmet, akinek támadása nagyon veszélyes volt a harminc éves háborúban elfoglalt katolikus császár-király biztonságára és az Egyház ügyére. Pázmány halála után, mikor már nem volt, aki Rákóczinak kedveskedjék, ez a támadás be is következett s csak a véletlennek és Rákóczi kicsinyes önzésének köszönhető, hogy a királyi házra és vele a katolicizmusra nem járt végzetes hatással a dolog.

Azonban az is kétségtelen, hogy Pázmány Rákóczival fenntartott barátságának nemcsak az okosság volt az oka, hanem jó részben az emberi gyarlóság is. Pázmány is unta már azt a rossz hírnevet s velejáró megvetettséget, amelyhez az ország szellemi irányításában még akkor is (sőt még ma is) vezetőszerepet játszó protestánsok rágalomhadjárata juttatta. Meg akarta hát mutatni, hogy ő is jó fiú, ő is jó magyar. Bizonyára ez volt a főoka annak is, hogy még Bangha páter is mint a protestánsokkal pusziskodó jóbarát fejezte be életét. A főoknak feltétlenül ezt kell tekintenünk, mert megfogható, gyakorlati haszna alig volt a Pázmány-Rákóczi barátságnak. Kétségtelen ugyanis, hogy Rákóczi nem a bíboros kedveskedő levele miatt, hanem azért nem avatkozott bele a harmincéves háborúba már Pázmány életében, mert még nem volt rá felkészülve, mert fejedelmi hatalma még otthon se erősödött meg kellőképpen s mert neki egyébként is természete volt, hogy csak hosszas előkészületek és megfontolások után szánta rá magát valamire.

Mindenki, aki Rákóczi Györgyöt ismeri, feltétlenül egyet ért velünk abban, hogy akkor, mikor már hatalma Erdélyben megerősödött és a pataki kincseskamrák kellőképpen megteltek, azaz a viszonyok megértek a cselekvésre, élhetett volna még javában Pázmány Péter és küldhette volna egymás után Erdélybe a kedveskedő leveleket, Rákóczi György mégis épp úgy megindult volna protestáns szövetségesei oldalán a császár és a katolicizmus ellen, mint ahogyan Pázmány halála után megindult. Lám, mihelyt megkapta a hét

megyét, azonnal békét kötött és cserbenhagyta még protestáns szövetségeseit is, pedig akkor már nem Pázmány kedveskedéseit, hanem Eszterházy csipkelődéseit kellett állandóan hallgatnia.

E tekintetben tehát Eszterházy még katolikusabb volt, mint Pázmány, de természetesen nem mint a fiatal, hanem a már öreg Pázmány. Ő eleinte még Pázmánynál is jobban le tudott mondani a népszerűség előnyeiről. Ebben is neki volt igaza, nem Pázmánynak. Jól tudta, hogy Bethlen is, Rákóczi is, sokkal önzőbb annál, semhogy Pázmány vagy bárki kedvéért le tudott vagy le akart volna mondani egy-egy alkalmasnak látszó és előnyökkel kecsegtető támadásról.

Eszterházy Miklós fiát, Pált, aki a hercegi rangot szerezte meg a családnak, a család akkor már nagy vagyonát is nagy fokban gyarapította, nádor is lett és szintén igen tehetséges volt, szintén ilyen erkölcsi törés érte öreg korában. Illetőleg törés csakis őt érte, mert apjában legfeljebb hanyatlásról, lelki erőcsökkenésről beszélhetünk, nem pedig törésről. Pál törése azonban magánéletére, nem pedig közszereplésére vonatkozott.

Eszterházy Pál szintén rendkívül tehetségesnek született mind testileg, mind lelkileg. Szelleme rendkívül tevékeny volt és fáradhatatlan. Mutatja ezt az, hogy a nádori méltóság nagy terhein, a sok hadjáraton (Thököly ellen is és a török felszabadítóháborúban is) és azon a sok fáradságon kívül, mellyel mérhetetlen birtokainak gondos kezelése és gyarapítása járt s annak a sok viszontagságnak ellenére, melyet át kellett élnie (például a török háború kezdetén egyenesen földönfutó lett) még irodalmilag is kedve volt és ráért foglalkozni. Élvezetes és terjedelmes naplót írt, gyönyörű s ma is használatos imádságot szerkesztett a magyarok Nagyasszonyához.

Nagyszerű meglátásai voltak, például előre megérezte az országnak a török alóli felszabadulását (ez a nagy esemény ugyanis az ő nádorsága alatt történt s neki nem is kis része volt benne, éles ellentétben majdnem az egész országgal, mely — örök szégyenünkre — egyenesen a török oldalán állt). Eszterházy Pál látta ezt a nagy szégyent s igyekezett is megakadályozni. Rajta volt, hogy a nemzet ne Thököly, a török bérence oldalán, hanem felszabadító királya seregében küzdjön, de ez csak akkor sikerült neki, mikor már Lipót a törököt megverte s így a török oldalán maradni már nem is lehetett, mert már a halált jelentette. Addig azonban senki se hallgatott arra, akit a közfelfogás talpnyaló hazaárulónak gondolt, sőt annak tart még ma is. Nem hallgattak az okos emberre, mert azt hitték, hogy ők még nála is okosabbak és különösen, hogy nála nagyobb jellemek és jobb hazafiak.

Hogy Eszterházy Pál testileg és idegzetileg is mennyire talpraesettnek született, arra csak egy példát említünk meg, melyet naplójában beszél el: Egyszer, mikor nagyszombati diák korában tanulótársaival a város környékén az erdőben jártak, megláttak egy egészen különlegesen magas, egyenes, sudár fát. Valaki a társaságból ösztönszerűleg felkiáltott: Ugyan ki tudna ennek a tetejére felmászni?! Eszterházy Pál — társai közül egyedül — rögtön vállalkozott s mint a mókus, fel is mászott. Fent azonban letörött alatta az ág és ő a szédítő magasságból lezuhant. Olyan lélekjelenléte volt azonban, hogy esés közben meglódította magát, megkapott egy másik ágat, abban megkapaszkodott s végül sértetlenül földre mászott. Természetesen társai bámuló elismerései közepette, melyet azonban a napló rokonszenves szerénységgel alig említ.

Ez a testileg-lelkileg kiváló, gyönyörű imádságokat szerkesztő, mindig keresztény erkölcsi alapon álló és kifogástalan életű, elveit sose változtató és királya és a katolicizmus oldalán mindig, még emberfeletti megpróbáltatások között is egyformán kitartó ember, aki, mikor 300.000 török jött Thökölyvel s vele az egész protestáns magyarsággal oldalán s mikor még a katolikus magyarok is, köztük még Bercsényi Miklós hasonnevű, mindig ki-

rálypárti apja is „kéntelenségből” melléje álltak, úgyszólván egymaga maradt hű s itt hagyva a pusztulásnak (melyet akkor mindenki véglegesnek gondolt) minden birtokát Bécsbe vonult, hogy legalább karját és puszta erejét állítsa a kereszténység és királya szolgálatába, öreg korára nem ellanyhult, mint apja, vagy Pázmány, vagy Lippay érsek vagy Wesselényi vagy Zrínyi Miklós, hanem egészen letört. Nem elveiben, mert azokban akkor se volt hiba, s ok se volt rá, mert hiszen arra már diadalát ülte az eszme, melyet ő mindig szolgált s ezért is lett jutalma a hercegség, hanem magánéletében. Olyan bűnökbe süllyedt, melyek még tucatemberben is szégyenletesek (iszákosság, családi botrányok stb.). Valószínű, hogy mindez benne nem is annyira bűn volt, hanem betegség: aggkori végelgyengülés, csak nem testi, hanem lelki és erkölcsi tekintetben mutatkozott meg.

Úgy látszik, ekkor tört ki rajta annak a sok lelki és erkölcsi erőfeszítésnek káros következménye, melyet hosszú és megpróbáltatásokkal teli életében átélt. Olyan korban történt ez nála, melyet se apja, se Pázmány meg se ért, annál kevésbé Zrínyi. Zrínyi nemcsak aggastyán nem lett, hanem még csak öreg se, mégis elhajlott régebbi eszményeitől és olyan következetlenségekbe süllyedt, melyek nem éppen válnak becsületére s eredeti elveivel sehogy se egyeztethetők össze. Pázmány és Eszterházy Miklós, akik megérték az öreg kort, arra már szintén nem voltak egészen a régi sziklaszilárd jellemek. Eszterházy Pál, aki az aggastyán kort is megérte, arra már egészen szégyenletes bűnökbe süllyedt, de nem közéleti szereplése tekintetében, hanem csak magánéletében.

Zrínyi Miklóst élete utolsó évtizedében (ami azonban csak élete delét jelenti) már nem tarthatjuk igazi, meggyőződéses katolikusnak, bármennyire annak tartotta ő akkor is magát és bármennyire hangsúlyozzák protestáns vagy vallásilag műveletlen katolikus életrajzírói, hogy élete utolsó éveiben buzgó katolikus volta ellenére volt olyan, mint amilyen volt. Azért hangsúlyozzák ők ezt, mert hiszen éppen az a céljuk, hogy kimutassák, hogy olyannak lenni, mint amilyen Zrínyi élete végén már volt, nem ellenkezik valakinek jó katolikus voltával, hanem csak „klerikalizmusával”. Szerintük katolicizmus és klerikalizmus két különböző dolog ugyanis.

Pedig nem úgy van. A kettő egy és ugyanaz. Az a katolikus, aki nem klerikális is egyúttal, nem is katolikus. A kettő azonosságát már a kommunisták is teljesen elismerték azzal, hogy ők még a gyerek hittanra való beíratását, sőt a vasárnapi misérejárást, sőt még a templomi házasságkötést, vagy pappal való temetést is „klerikális reakciónak” tekintették s üldözték, de azért még ők is úgy tettek, mintha ez nem lenne egyenlő a katolicizmussal, mert hiszen azt hirdették, hogy annak az ő uralmuk alatt teljes szabadsága van. Aki tehát még most se látja be, hogy a katolicizmus és a klerikalizmus közti különbségtevés csak a vallásos meggyőződés és hitélet ellenségeinek átlátszó cselfogása, annak szellemi képességei iránt őszinte részvétünket kell kifejeznünk.

Pedig hát azelőtt a magyar értelmiség 90-nél sokkal nagyobb százaléka elfogadta ezt a megkülönböztetést, s még lámpával se lehetett találni olyan katolikust, aki a klerikálisság vádja ellen ne tiltakozott volna. Lehet, hogy sokuktól kitelik, hogy még a kommunizmuson se okultak, folytatják majd ott, ahol elhagyták s továbbra is gondosan vigyáznak arra, hogy csak katolikusok legyenek, de ne klerikálisok, azaz, hogy megelégszenek a vallási formaságokkal és a katolikus névvel, de gondosan vigyáznak arra, hogy ennek logikus következményeit le ne vonják s politikai, társadalmi, művészi felfogásukban továbbra is úgy viselkedjenek, mintha vallásuk nem is lenne, vagy mintha a vallásuk minden volna, csak nem katolikus.

Az az erő, mely Zrínyi Miklóst már férfikorában a katolicizmustól elválasztotta, az emberi gyarlóság volt, tehát ugyanaz volt, mint ma a kommunizmus, csak nem úgy nevezték

s egyébként is látszott rajta az a 300 éves különbség, ami a kettőt időben elválasztotta. Zrínyinek ez a katolikusellenes elhajlása tehát éppen nem feltűnő vagy érthetetlen, hanem nagyon is természetes dolog. Hiszen ugyanezt látjuk Eszterházy Miklósban, Wesselényiben, sőt Pázmányban és Lippayban is, csak bennük Zrínyinél sokkal kisebb fokban. Hogy Zrínyi életében a katolicizmus mindig kisebb mértékben ható tényező lett, hogy cselekedeteiben s elhatározásaiban, mindig kevesebbet számított, annak nála más, még most említett kortársaiban nem található okai is vannak s épp ezért lett az ő elhajlása nagyobb, mint az övék.

Láttuk, hogy már hat éves korában elvesztette atyját s anyját is igen hamar. Atyja, mint mondtuk, újonnan megtérő volt s anyja is protestáns családból származott. Mindebből következik, hogy rokonai többnyire protestánsok voltak. Házi nevelése tulajdonképpen nagybátyjára, Batthyány Ferencre volt bízva, akinek az anyja szintén Zrínyi lány volt (Batthyány Boldizsárné). Batthyány Ferencék is protestánsok voltak. Fiúk, Batthyány Ádám, akiről hősünk szintén megemlékezik a Zrínyiászban, megtért ugyan és meggyőződéses katolikus lett, de a szülei protestánsok maradtak.

A gyermek Zrínyire ezeknek a protestáns Batthyányaknak családi köre volt hatással, különösen Batthyány Ferenc cseh-német felesége, Lobkowitz-Poppel Éva, egy rendkívül okos, mélykedélyű, ügyes asszony, akinek minden vércseppje és idegszála a protestantizmusé volt, de aki volt olyan okos, hogy abban az akkor már mind katolikusabbá vált főúri Magyarországban jezsuita tanítvány gyámgyermekének ezt nem hirdette. Felekezetének, mint nőhöz egyébként is jobban illett, nem érveléssel, hanem inkább szívvel, modorral, befolyásos katolikusok rokonszenvének ügyes megnyerésével akart használni.

Takáts Sándor hosszasan és rendkívül rokonszenvesen foglalkozik ezzel az idegen asszonnyal. A „német”, az „idegen” csak akkor ellenszenves ugyanis a „hazafias” magyarnak, ha egyúttal „klerikális” is, azaz Habsburg-párti. Mivel Lobkowitz-Poppel Éva épp oly protestáns volt, mint a „hazafias” magyarok, Takáts Sándor, a magyar történetíró, katolikus, sőt szerzetes létére is olyanforma ideális lénynek tartja „Zrínyi nevelőanyját”, mint Lorántffy Zsuzsannát. Neki ugyanis mindenki kiváló s így rokonszenves, aki protestáns vagy hitközönyös katolikus, aki tehát nem szereti a papokat. Ő a pap, ugyanis nagyon nem szerette a papokat, talán éppen amiatt nem, mivel ő maga pap lett s éppen ezt tartotta élete legnagyobb tragédiájának. A protestáns Lobkowitz-Poppel Éva azonban annyira ügyes, annyira alkalmazkodó volt, hogy külsőleg még a papokat, sőt még a jezsuitákat is „szerette”, sőt még a „leggorombább” jezsuitával, Sámbár Mátyással is barátságos érintkezést tartott fenn s ajándékokkal és személyi szolgálatokkal, apró kedveskedésekkel is udvarolt neki, bár erről természetesen nem Takáts Sándortól értesülünk. Én részemről ebből azt következtetem, hogy Lobkowitz-Poppel Éva okosnak okos lehetett ugyan, de már kevésbé jó. Igazi jó ember ugyanis aligha tud ennyire alakoskodni.

A mindenről jól értesült, szemfüles és ravasz Bethlen Gábor — ezt egyébként már Takátsból tudhatjuk meg — még azt is tudta, hogy messze-messze Erdélytől a magyar-osztrák határon a Batthyány családban az idegenből jött asszony sokkal jobban szívén viseli „a magyar szabadság” ügyét, mint a honfoglaláskori Örs vezértől származó, bár szintén protestáns férje s ezért Magyarország elleni támadásakor először nem a színmagyar Batthyány Ferencet környékezte meg, hanem a Lobkowitz-Poppel ivadékot, s azt rögtöni sikerrel is. Aztán csak az ő révén nagy sokára és nem könnyen sikerült magának megnyernie férjét is. Batthyány Ferenc ugyanis nemcsak protestáns volt, hanem magyar is, és ez utóbbi tulajdonság benne a királyhűség erénye miatt egy ideig akadályozta a protestantizmus diadalát, de Lobkowitz-Poppel Évában, akiből ezek az erények hiányoztak, a cseh-német vér egy pillanatig se gátolta a protestáns Bethlenhez való szegődést a király ellenében.

Ez a nő lett Zrínyi Miklós nevelőanyja, tehát anyja helyett anyja. Mikor a kollégiumban vakáció volt, őhozzá ment „haza”, az ő háza volt az otthona. Az okos asszony tudta, mit jelent egy Zrínyinek a protestantizmus számára való megnyerése vagy legalább annak elérése, hogy minél lanyhább katolikus legyen. Tudta, hogy a jezsuita kollégium hatásának közömbösítéséhez ő gyenge s érvekkel célt nem érhet, ezért gondosan került minden vallási vitát, sőt úgy tett, mintha nevelt fia vallási meggyőződését végtelenül tisztelné, féligmeddig talán még osztaná is.

Csak arra szorítkozott, hogy megszerettesse magát az ifjúval s bebizonyítsa neki, hogy a protestánsok éppen nem ellenségei a katolikusoknak, s hogy azok is jó keresztény emberek. Vallási kérdéseket nem hozott elő s szinte bocsánatot kért, hogy neki más a meggyőződése. Inkább azt hangoztatta, hogy egymás vallási meggyőződését tisztelnünk kell, hiszen végeredményben úgy is egy Istent imádunk. (De hát akkor miért harcoltunk a törökkel, hiszen az is az egy Istent imádta, s vajon van-e igazi, komoly meggyőződése annak, akinek főelve az, hogy tisztelni kell a más meggyőződését?)

De álnok is volt Lobkowitz-Poppel Éva, mert ha az, amit mondott, meggyőződése lett volna, akkor férjét nem rábeszélnie, hanem lebeszélnie kellett volna a Bethlenhez való csatlakozásról. Ha ugyanis egy Istent imádunk, akkor Bethlen támadására semmi szükség se volt. Hogy Magyarország katolikus legyen-e vagy protestáns, ennek az elvnek az alapján éppen nem volt annyira fontos dolog, hogy miatta véres hadjáratot, tömeggyilkosságot rendezzünk s szegény hazánk területét és népét háromszor egymásután elpusztítsuk. Lobkowitz-Poppel Éva érvei alapján a kassai három pap vértanút is igazán felesleges volt olyan állati kegyetlenséggel megkínozni és meggyilkolni, mikor végeredményben úgyis egy Istent imádunk.

Világos azonban, hogy ilyen fogas kérdéseket a Zrínyi gyerekek nem tettek még fel nevelőanyjuknak, mert ahhoz még túl fiatalok voltak, s vitatkozni Lobkowitz-Poppel Éva egyébként se volt hajlandó, mert ő csak gyöngéd nő akart lenni, nem pedig hittudós. Az árva Zrínyi fiúk, akiknek családi körük nem volt s a kollégiumban is csak fiúkat és férfiakat láttak maguk körül, gyengéd szeretetre vágytak s mivel ezt a mindenben felekezetét szolgáló és a Batthyányéknál sokkal előkelőbb és gazdagabb Zrínyi fiúk megnyerésére törekvő asszonyban megtalálták, nagyon megszerették, ragaszkodtak hozzá és hatása alatt álltak egész életükre. Vele együtt azonban a protestantizmust is megszerették, vagy legalábbis sokkal nagyobb megértéssel nézték, mint abban az időben más katolikusok. Ők sajnálták azokat, akiket „meggyőződésükért” üldöznek. Arra nem gondoltak, hogy hitük gyöngeségének jele, ha nem az eretnekséget, hanem a „meggyőződést” látják. Ha ők is csak a protestánsok „üldözését” fájlalják, de a katolikusokét Erdélyben és az északi államokban nem, mintha ez nem is fájna nekik. Pedig talán úgy illenék, hogy elsősorban ez fájjon nekik.

Gondolatviláguk ilyen kialakulását természetesen egyelőre még ellensúlyozta a katolikus kollégiumi nevelés. Hisz láttuk, hogy Zrínyi eleinte milyen lelkesen harcolt a katolikus ügyért még külföldön is, s nemcsak akkor, mikor a protestantizmust németek, csehek és svédek, tehát külföldiek, hanem akkor is, mikor a magyar Rákóczi György képviselte. Pedig ez a Rákóczi György már annak a Bethlennek is egyik főembere volt, aki mellett az ő „jó” nevelőanyja olyan lelkesen kiállt.

Zrínyi gyarlóságai

Hogy később Zrínyi elvei olyan gyökeresen megváltoztak, annak oka részint az az általános jelenség volt, hogy az ember férfikorában már ritkán olyan ideális, mint ifjúkorában volt. Az is érthető, hogy jezsuita nevelőinek hatása és emléke is, amint időben távolodott tőlük, mind jobban elhalványult lelkében, főképpen azonban betegesen nagy büszkesége, érzékenysége, hiúsága és lángelméjéből természetszerűleg következő nagyratörése volt ennek oka.

Teljesen egyetértek Zrínyi magasztalóival abban, hogy egyik legkiválóbb lángelme volt, melyet a magyar föld valaha kitermelt. Bár sose nyílt alkalma kimutatni, mert nagyobb hadjáratot vezetni, nagyobb sereget önállóan irányítani nem volt lehetősége,* mégis majdnem teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy nemcsak mint katona volt rendkívül bátor, aki mindenkinek példát adott a harcban, hanem egyúttal olyan vezetőelme is volt, akinek tudásában, egyéniségében és szerencséjében katonái is bíztak, ezért rajongtak érte.

Hadi írásai elméleti tudását is igazolják s egész életén és működésén látható, hogy megvolt benne minden képesség, amely valakit nagy hadvezérré tehet. Az elméleti tudást gyakorlati kivitellel tudta párosítani, rendet, tekintélyt tudott tartani, eszével és akaraterejével lenyűgöző hatással volt alattvalóira, tudott lelkesíteni és magával ragadni, katonáiba önbizalmat önteni. Szuggesztív hatással volt. Meg volt benne a merészség, a kezdeményező kedv, a villámgyors elhatározás és cselekvés és hadicselt is tudott és szeretett alkalmazni. A villámháborút egyesíteni tudta az óvatossággal, az érett megfontolással és a minden eshetőségre kiterjedő figyelemmel. (Sajnos csak a portyázásban. Nagyobb hadvezetésre csak egyszer nyílt volna alkalma, de akkor csalódást okozott. Nem volt önbizalma, kitért a döntés elől, mint majd látni fogjuk.)

Az is kétségtelen, hogy a katonai képességek mellett még nagy politikai, diplomáciai, szervező és kormányzóképessége is volt. Mindehhez járult a széles látókör, nagy műveltség és ismeretkör és a feddhetetlen jellem és lelkiismeretesség. A legnagyobb azonban, mint költő és író volt. Művészlélek. Mint költő korára nem volt ugyan hatással, hiszen nagy művét alig olvasta valaki s másfél századig kellett várni, mire Zrínyiászának második kiadása megjelent, de ez a balsors lángelméjét nem érinti. Mint átlag a lángelmék, tökéletesen tudatában is volt a maga értékének s mint Petőfi a „Jövendölés” c. versében, ő is

---

* Hogy erre magyar embernek évszázadokon át nem nyílt alkalma, azért is az osztrákokat szokás nálunk okolni. Teljesen alaptalanul és logikátlanul. Hogy akkor az ezer éves Magyarországnak csak körülbelül egy negyede tartozott Magyarországhoz, az is legyengülve és elpusztítva, annak bizonyára nem az osztrák vagy a Habsburgok, hanem elsősorban a mohácsi vész és a szabad királyválasztás és a belőle következő kettős királyválasztás volt az oka. Ha pedig egy országnak magában nincs ereje nagyobb hadsereg kiállítására, felszerelésére és fenntartására, akkor természetes, hogy fiainak nincs alkalma nagyobb sereg vezérletére minden különösebb idegen elnyomás nélkül se. Bocskai, Bethlen és Rákóczi György nagy „hazafiságának” pedig az a logikus következménye is megvolt, hogy ilyen tapasztalatok után az udvar nyugodt lelkiismerettel nagyon kevés magyar emberre bízhatta rá annak a seregnek vezérletét, melyet ő maga, nem pedig a magyar nemzet állított ki, ha csak nem akart elkészülve lenni kínos meglepetésekre. Az is csak természetes volt, hogy azok a népek, melyeknek pénzén ezeket a seregeket kiállították, sértőnek találták volna magukra, ha a vezérlet nem az ő kezükben lett volna. A vezérletet tehát bajos lett volna magyar emberre bízni még akkor is, ha egyébként teljesen megbízható lett volna. Pedig hát — sajnos — erről nem igen lehetett szó, mert hiszen mind az összeesküvő Zrínyi Péternek, mind a lázadó Bercsényi Miklósnak apja az udvar legodaadóbb hívei közé tartozott, fiaik mégis éppen az ellenkező eszme „hősei” lettek. Wesselényi Ferencből is éppen azért lett nádor, mert minden más jelöltnél odaadóbb híve volt az udvarnak, mégis mint nádor is az összeesküvés élére állt.

megjósolja halhatatlanságát Zrínyiászában. Szerkezetében, felépítésében, jellemrajzában nagyszerű eposz ez, mégis csillog benne lírai tehetsége is.

Zrínyi jellegzetesen művészlélek. Lelke rendkívül érzékeny minden benyomásra. Amit más alig venne észre, az az ő részére nagy élmény, melynek heteken át hatása alatt áll, esetleg nagy szenvedések forrása számára, leköti, elfoglalja lelkét és nagy művészi alkotásokra inspirálja. Éles ész és elsőrangú gondolkodó is. Prózai művei is bámulatosan kiválók, melyeket élvezet olvasni még ma is. Csupa logika, csupa öntudat, élet, meggyőződés, hazaszeretet, tetterő, rajongás. Nyelve, stílusa és kifejező ereje is arányban áll gondolatai nagyságával. Háromszáz éve, hogy írt, írása mégis többnyire olyan, hogy ma se tudná megírni jobban, meggyőzőbben, időszerűbben és megindítóbban még legnagyobb írónk se.

S Zrínyi a tehetsége mellett jellem is. Nem protestáns, hanem katolikus típus. Nem machiavellista, erkölcsileg nem gátlástalan, nem lényege a csalárdság. Nem egoista, nem pénzimádó, nem a bármi áron való siker s érvényesülés az elve és életcélja, mint Bocskainak vagy Rákóczi Györgynek, hanem ha — mint látni fogjuk — nem tartja is magát mindenben a keresztény erkölcstan szigorú elveihez, s ha meg is látszik rajta, hogy gyakorlati politikus, akinek magatartásában a siker talán fontosabb, mint az eszközök feddhetetlensége, s ha egyes egészen szégyenletes tetteiről is tudunk, de azért lényegében mégis nemeslelkű és önzetlen. Mint látni fogjuk, megalázkodik, hízeleg is, hogy érvényesülhessen, de aki már megsértette, aki egyszer mellőzte, annak nem tud és nem is akar többet kedveskedni. Neki tehát az önérzete előbbrevaló volt, mint az érvényesülése. Ebben messze felette áll Bocskainak, Bethlennek, Thökölynek, Kossuthnak, mert bennük feltűnő, hogy a sikerért mindenre képesek, még önérzetük porig alázására is. (Nagy Frigyes, Hitler és Sztálin s általában a kommunisták is ilyenek.)

Egy nagy hibája azonban volt Zrínyi Miklósnak, s ez a nagy hibája az egyedüli oka, hogy nemzete életében nem tudott olyan jelentős szerepet játszani, mint tehetsége után megillette volna s amelyből nemzetének oly nagy haszna lehetett volna. (A mi történetírásunk és közfelfogásunk ezzel szemben az okot a bécsi udvarban keresi.) Ez a nagy hibája volt az oka egyúttal eredeti eszményi vallásosságától és ideális jellemétől való elhajlásának is, amit mi benne valláserkölcsi szempontból oly nagyon sajnálunk. Ez a nagy hibája a túlzott önérzete és beteges érzékenysége volt. (Nem azért mondom „nagy" hibának, mintha magában véve nagy bűn volna ez, mert hiszen csak emberi gyarlóság, hanem végzetes következményei miatt mondom annak.)

Ez a hiba még az átlagemberekben is csak gyarlóságnak számít, lángelmékben pedig még érthetőbb, mert hiszen kétségtelen, hogy Zrínyinek volt mire büszkének lennie. Amire ő büszke volt, az benne valóság volt. Aztán kiemeltük, hogy Zrínyi költő, tehát művész is volt, még pedig a javából, s a művészek majdnem mind elbizakodottak, önteltek, érzékenyek, büszkék, különcök s megkövetelik, hogy az emberek szinte imádják őket. Ilyenek még az olyan művészek is, akik csak gondolják magukat annak, de valójában nem azok. Hogyne kellene tehát a beteges érzékenységet megértenünk egy olyan igazi lángelmében, amilyen Zrínyi Miklós volt?

Még Szabó Dezső is meg volt róla győződve, hogy ő „Közép-Európa legnagyobb prózaírója" s többször is meghagyta, mert érdemesnek tartotta magát arra, hogy a Szent Gellért hegy tetején legyen a sírja. Szabó Dezső is tehetség volt ugyan, de talán azért mégse akkora, hogy Zrínyihez lehetne hasonlítani. Zrínyi akkora tehetség volt, hogy benne tulajdonképpen nem is lehetett az önérzet túlságos vagyis nagyobb annál, mint ami megillette. A beteges érzékenység, a megalázkodni nem tudás, és ennek következtében az állandó lelki szenvedés és gyötrődés majdnem minden művészléleknek jellegzetes sajátossága, mely

idegrendszere rendellenességének következménye. Művész ugyanis az, akinek lelke rendellenes érzékenységgel reagál a lelki benyomásokra, világos tehát, hogy azokra a való vagy vélt sértésekre is, melyek az emberek részéről érik. Ilyen volt Széchenyi, Kemény Zsigmond (Pálffy János, aki személyes ismerőse és barátja volt, a legellenszenvesebben ír róla és megjósolja, hogy meg fog őrülni), Madách, Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Ady, Szabó Dezső, József Attila stb. Ezek egyike se tekinthető normális, egészséges idegzetű embernek. Ezek közül Széchenyit, Petőfit, és Vörösmartyt kivéve egyik se volt akkora tehetség, mint Zrínyi, tehát egyiknek se volt akkora joga, hogy különc legyen és kivételes sorsot és elbánást követeljen magának, mint Zrínyinek.

De az ilyen érzékeny lelkű embereknek különösen szükségük van arra, hogy magukra vegyék a Krisztus igáját és elfogadják az Egyház vezetését, mert másképp nem tudják elkerülni az élet zátonyait, sőt még a megfeneklést se, és végzetes tragédiák áldozatai lesznek. Hogy ezt megtegye, Zrínyitől sokkal jobban elvárhattuk volna. Hogy még a kálvinista Ady is mennyire érezte a tőle — sajnos — nagyon is elhanyagolt önmegtagadás szükségességét, mutatja „A pócsi Mária" című bűnbánó költeménye, melyet az oláh búcsújáró parasztok látása váltott ki belőle. Révész Béla, aki barátja volt, írja is róla, hogy panaszkodott neki, hogy nincs senkije, aki galléron ragadná és más életbe állítaná. Ti — mondta neki — akiknek joguk lenne hozzá, még akaratbetegebbek vagytok, mint én.

Zrínyi — mondom — bűnösebb volt az önuralom elhanyagolásában, mint Ady, József Attila és társai, mert nevelésénél fogva neki lett volna köztük legtöbb alkalma, hogy az önnevelést és a krisztusi önmegtagadást megtanulja és becsülni tudja, igazi katolikus maradhasson, ezzel az egyéni tragédiát elkerülje s nemzetének is áldására lehessen. Bár ő közel se süllyedt annyira mélyre, mint Ady, vagy József Attila, de alig lehet észrevenni, hogy az önmegtagadásra akárcsak törekedett volna is. Pedig célját még nevelőanyjának ezzel ellentétes törekvése ellenére is elérhette volna e téren is, ha akarta volna. De nem akarta. Inkább csüngött a földön, mint az égen s a földi pálmákat és sikereket fontosabbnak tartotta, mint az égieket.

Sajnos, nem volt hiba nélküli. Érzékeny, beteg idegzete, úgy látszik, nem tudott ellenni állandó magasztalás, állandó tömjénezés, hízelgés nélkül. Ezt az ő lelke úgy megkívánta, mint a friss palánta a rendszeres öntözést. Ha ez elmaradt, mindjárt ellankadt, elkedvetlenedett. Kifogást, bírálatot, helytelenítést pedig egyáltalán nem tudott eltűrni. Mivel pedig ilyesmiben természetesen neki is volt része, nagyon szenvedett miatta; hamar elkedvetlenedett, sőt sokszor csak egy hajszál mentette, hogy egészen bolondokat nem csinált miatta.

Pedig hát sokszor volt része meg nem értésben. Világos ugyanis, hogy a magyar közéletben egyenrangú társai, rokonai, ismerősei, feljebbvalói nem kedveskedtek, nem hízelegtek neki. Viszont ő maga egyáltalában nem tudott kedveskedni, alkalmazkodni, megalázkodni. A természete olyan volt, hogy ezt mindig mások részéről várta. Objektíve joga is volt hozzá, mert felsőbbrendűségének érzése a dolgok valóságában gyökerezett, de az emberek természetesen ezt nem nagyon voltak hajlandók tudomásul venni. Hisz láttuk, hogy kora még költészetét se méltányolta, amiben pedig a legnagyobb volt. Átlag ugyanis az emberi természet bizony olyan, hogy magánál felsőbbrendűt nem szívesen ismer el, s ha észreveszi valakiben ennek öntudatát, az már maga ellenszenvet kelt benne, irigy lesz rá, üldözi, kisebbíti.

A nagy emberek közül nem csak Zrínyinek volt ez a sorsa. De ha a nagy ember olyan szerencsés, hogy az őt joggal megillető elismerést és tiszteletet megkapja is, akkor sincs még mentve a lelki szenvedésektől, mert a hiúság is olyan, mint a pénz. Minél több van belőle, annál jobban nő az éhség utána. Minél több elismerést, tömjént kap valaki, annál többet kíván belőle. Zrínyi is így járt. Ezért nagyon sokat zsörtölődött, veszekedett ismerő-

seivel, rokonaival, kartársaival, feletteseivel, többek közt rokonával, Batthyány Ádámmal is, aki eleinte felettese volt s ez egymaga már elég volt arra, hogy Zrínyi előtt ellenszenves legyen. Magánál nagyobb urat ugyanis nem szeretett ismerni, különösen nem a vele egyenrangúak s még inkább a nála kevésbé vagyonosak és kevésbé előkelők között nem.

Művészi lelkületének, érzékeny idegzetének és élénk érzelmi világának megfelelően fiatal korában szerelmes is igen könnyen volt s szerelme is mindig mély, tehát sok szenvedést okozó volt. Komoly, melankóliára hajló természetének, különcségének, tartózkodó büszkeségének, alkalmazkodni nem tudásának és a hazug bókok alkalmazására nem képes lelki alkatának megfelelően a nőket nem nagyon tudta ugyanis meghódítani, s ezért szerelmei többnyire viszonzatlanok maradtak, legalábbis eleinte mert világos, hogy olyan értékes férfi, amilyen Zrínyi volt, alaposabb megismerés után hódítani is tudott.

Első szerelme Eszterházy Júlia, Miklós nádor leánya, híres szép lány volt s mivel gazdag s előkelő is volt, nagyon körülrajongták. Igen sok előkelő kérője volt s nem Zrínyinek, hanem a még nála is gazdagabb Nádasdy Ferencnek adta kezét. Zrínyi nagyon sokat szenvedett miatta, de jellemző lobbanékony, művész lelkületére, hogy utána mégis hamarosan megtetszik neki a másik lány: Draskovich Eusébia. Sokáig ő se viszonozta szerelmét. A másik Draskovich lánynak tetszett volna, de a büszke Zrínyinek csak Eusébia kellett. Végül az ő viszontszerelmét is sikerült megszereznie s házasság lett a dologból. Boldogul is éltek, de mikor felesége nemsokára gyermektelenül meghalt, már rá egy évre újra megvan a harmadik szerelem, a bécsi Löbl lány, aki aztán gyermekkel is megajándékozza s akinek kedvéért egészen német, magyar főúr társainak nem tetsző szokásokat honosít meg udvarában. Ha aulikus maradt volna, történetírásunk és közvéleményünk bizonyára igen el is ítélné érte, de így úgy megbocsátott neki, hogy hibájáról nem is tudunk. Második felesége túlélte.

Hangsúlyozzuk, hogy jellemes, becsületes, önzetlen ember ez a Zrínyi, de hogy nem annyira minden szeplő nélküli, mint rajongói gondolják (pedig az egész magyar közvélemény rajongója), annak bizonyítására számtalan példát hozhatunk fel életéből.

Már egészen fiatal korában, mikor még a király és vele a katolicizmus lelkes híve, maga Batthyány Ádám, unokatestvére és barátja, emel ellene panaszt a haditanácsnál, mint dunántúli főkapitány, hogy a török állandó és megokolatlan háborgatásával veszélyezteti a békét (Széchy, I. 94.o.). Utána Kismarton városa ad be ellene panaszos keresetet, hogy katonái, mikor az ősszel a város határán keresztül vonultak, nagy kihágásokat követtek el. (Mi azt hisszük, hogy Zrínyi katonái részéről ilyesmi nem is lehetséges és hogy garázdálkodni csak az idegen hadak szoktak.) Ugyanekkor Alsó-Ausztria rendjei is azért folyamodtak a haditanácshoz, hogy Zrínyi katonáit minél előbb vigyék el tartományukból. Zrínyi azonban megsértődik, hamisnak jelenti ki a panaszokat s válaszában elvárja, hogy őfelsége nem ad nekik hitelt.

Pedig ha egyszerre három különböző forrásból jelentik ugyanazt, akkor már bajos annak a Zrínyinek hinni, aki egyébként is érdekelt fél. A haditanács azonban ekkor még olyan különleges bánásmódban részesítette Zrínyit, hogy ennek ellenére mégis neki adott igazat és nem foglalkoztak az üggyel. (Széchy, I. 106-107.o.) Ezzel azonban természetesen Zrínyit nemcsak a lelki gyötrelmektől mentették meg, hanem egyúttal el is kényeztették.

Hogy harcaiban, vállalataiban, a hazaszereteten és kereszténységen kívül, sőt ezeknél talán még nagyobb tényezőként is, a dicsőségvágy és a nagyravágyás is szerepet játszott, még pedig már ideális fiatal korában is, azt jól láthatjuk onnan, hogy mikor a linzi békével és a svédeknek Csehországból való elvonulásával a király Zrínyi csapatainak, mint immár feleslegeseknek, feloszlatását rendelte el, úgy elkeseredett, hogy az idegen, sőt az uralkodóházzal

majdnem mindig ellenséges lábon álló Velence szolgálatába akart állni. El is küldött e célból egy ferences barátot Velencébe s a dolog csak azért hiúsult meg, mert Velencének csak gyalogosokra volt szüksége, Zrínyi pedig lovasai nélkül nem szívesen szolgált volna.

Látjuk tehát, hogy Zrínyi maga-magát még királyánál, hazájánál és kereszténységénél is jobban szerette. Hős és hazafi volt annyiban, hogy egy-egy önzetlen fellángolásában szívesen odaadta volna életét is hazája vagy a kereszténység ügyéért, de arra már nem volt képes, annyira már nem volt hős, hogy az élet apró-cseprő kellemetlenségeit, megaláztatásait, kudarcait, félreértéseit is tűrni tudta volna érte, azaz, hogy hírnevét, hiúságát, vélt igazát, büszkeségét, érvényesülését, dicsőségvágyát is áldozatul tudta volna hozni elvei oltárán. Erre természetesen mások se képesek, csak kivételesen azok, akik az igazi kereszténység, a katolicizmus lelki diszciplinájának alávetik magukat, vagy — mint a kívülállók és hozzá nem értők mondani szokták — rajongóan vallásosak. Zrínyi úgy nevelkedett, hogy ilyen is lehetett volna s az ő érzékenysége mellett csak mint ilyen tudott volna nagyot alkotni. Az önzetlenség ettől a fokától azonban ő már fiatal korában is messze állott, hát még később!

A Zrínyiászt 1645/46 telén írta s bele szőtte nagy kortársait és barátait is, még a kis, akkor földönfutó Homonnay Gyurit is, egyedül csak vitéz öccséről, Zrínyi Péterről, akinek pedig akkor már nagy hadi babérai voltak, nem szólt egy szót se műve első kéziratában. Az ok az volt, hogy mikor nagybátyjuk özvegye meghalt, Péter mellőzésével Miklóst tette örökösévé, ez ellen Péter perrel élt s a per akkor még folyamatban volt. Miklós haragudott miatta öccsére, s ezért nincs művében egy szava se róla akkor, mikor tőle úgyszólván egészen idegenekről szívesen van. Ez az eset is mutatja nemcsak anyagiasságát (mert sok olyan testvér van, aki hasonló esetben per nélkül is megosztotta volna örökségét öccsével), hanem túlságos érzékenységét és idegzetének minden csekély dologra való túlzott visszahatását is. Mire a sor műve kinyomatására került, akkor már öccsével újra jóban volt és ezért a végleges szövegben neki is szép méltatást szentel. Ezzel maga is elismerte, hogy az első kéziratban igazságtalan volt hozzá. Akkor frissiben azonban képtelen volt arra, hogy legyőzze érzékenységét és igazságos legyen.

A két Zrínyi árva vagyonát kiskorúságuk alatt mint gyám, Domitrovich Péter zágrábi püspök kezelte s vagyonukból egy falut, Sveticét, odaadott a pálosoknak. Széchy Károly, Zrínyi életrajzírója, csodálkozik, hogy lehetséges ez, mert azt ő is elismeri, hogy a püspök egyébként rendkívül jámbor, feddhetetlen ember volt, aki már a fiúk atyjának is igen jó barátja volt. Egyenesen annyira szent ember volt ez a Zrínyi gyám zágrábi püspök, hogy vértanúja lett szigorú erkölcseinek. 1628-ban ugyanis egy gazdag, előkelő hölgyet házasságtörése miatt oly keményen megfeddett, hogy a nő dühében és bosszúságában fegyvereseivel elfogatta és vízbe fojtatta. (Széchy, I. 49.o.)

Ilyen főpapjaink voltak nekünk, de ki tud róluk? Ezeknek ugyanis nem csinált hírverést a magyar történetírás. Ezért a mi közvéleményünk csak arról tud, hogy a mi főpapjaink ez időben milyen borzasztó nagy urak, milyen gazdagok és milyen feudálisak voltak. Pedig Domitrovich esetéből láthatjuk, hogy csak olyan nagy urak voltak, hogy egy dühös hölgy, ha akarta, vízbe tudta őket fojtatni.

Széchy Károly csodálkozik, hogy ez a szent ember egyszerűen elajándékozza a szerzeteseknek a más vagyonát s különösen azt a vagyont, melynek megőrzését éppen az ő lelkiismeretességére bízták. Nem tudja mással magyarázni, csak a püspök „főpapi buzgalmával és vallásos elfogultságával”. Kissé gyönge s nem is valami jóakaratú magyarázat, mert ha még egy ilyen szent főpapot is ilyesmire visz „főpapi buzgalma” és ha még ő is a „vallási elfogultság” rabja, akkor a vallásosság bizony nem is olyan nagyon kívánatos dolog. Elfe-

lejti, hogy ez a szentéletű püspök nem kálvinista volt, hanem katolikus, tehát effajta ügyeit nem intézhette el holmi képzelt „mennyei főpappal", hanem gyónni szokott, még pedig ha szentéletű volt, gyakran és rendszeresen és lelkivezetője helyreigazította volna „főpapi buzgalmát" és „vallásos elfogultságát" s kioktatta volna, mit szabad és mit nem, s mivel szentéletű emberről van szó, szó se lehet arról, hogy nem engedelmeskedett volna neki.

Én inkább talán azzal magyaráznám meg ezt a megmagyarázhatatlan dolgot, hogy ez a szent főpap nagyon jól tudta, hogy a Zrínyieknek nagy erényeik mellett igen nagy hibáik is voltak, elsősorban az erőszakosság, kapzsiság és pénzvágy és hogy mérhetetlen vagyonuknak elég tekintélyes részét éppen ezzel szerezték. Mint gyám és vagyonkezelő, a Zrínyi birtokokra vonatkozó iratok tanulmányozása közben erről bizonyára meg is győződött. Aki a régi kor történetében járatos, jól tudja, hogy az ilyen főúri erőszakoskodásoknak az árvák és özvegyek mellett, sőt náluk még nagyobb fokban, az Egyház és a szerzetesek vagyona szokott áldozatul esni, kivált, ha olyan főúri családok vagyonáról van szó, aki — mint a Zrínyiek is — nemrég még protestánsok voltak.

Láttuk, hogy az igazi keresztény s így igazságos Eszterházy Miklós is kénytelen volt két uradalmáról is lemondani és jogos tulajdonosaiknak visszaszármaztatni őket, mikor a birtokába került Mágocsy és Dersffy (természetesen szintén protestáns) birtokok iratait tanulmányozta és eredetüket megismerte. Hogy a Zrínyiek mennyire nem voltak jobbak a Deákné vásznánál, még Széchy Károly is kénytelen észrevenni. Csodálkozva említi meg, hogy „a szigetvári hős még az örökölhetetlen várnai perjelséget is megkerítette, amivel egy országos katonai és papi hivatal szűnt meg örök időkre" s maga is azt a megjegyzést teszi hozzá, hogy „a mohácsi vész korának zilált viszonyai és versengő királyaink kényszerű elnézései között ez a lehetetlenség is megtörténhetett (I. 175.o.).

Sajátságos, hogy Széchynek még se jut eszébe, hogy a szentéletű püspök talán ezeknek a szentségtörő rablásoknak legalább jelképes kiengesztelésére gondolt, mikor a felhalmozott Zrínyi vagyonból egy kis falut, tehát az egésznek talán egy ezredrészét, jelképileg és szelíd figyelmeztetésül visszaadta azoknak, akiktől elrabolták. Érthetetlen, hogy annak a Széchy Károlynak, akinek magának is feltűnik az a lehetetlenségig menő törvénytelenség, melyet a Zrínyi vagyon összehozói az Egyház kárára elkövettek, egy főpap „furcsa" cselekedetének megértésére, noha ő maga is hangsúlyozza, hogy ez a főpap egészen szentéletű volt, ez a magyarázat még se jutott eszébe, hanem mással, mint „vallásos elfogultsággal" nem tudja érthetővé tenni.

Pedig hát az ő magyarázata nem más, mint rúgás a „jámbor" főpapon s vele együtt az egész katolikus vallásosságon. Ő ugyanis ha sunyin is, de minden szavával imádott felekezetét vagy talán inkább a katolicizmusnak már az anyatejjel magába szívott tudatalatti (vagy feletti) gyűlöletét szolgálja még akkor is, mikor úgy látszik, mintha egyszerűen csak Zrínyi Miklósról írna életrajzot, természetesen szigorúan „hazafias" szellemben.

Én Széchy Károlyról egyáltalában nem tudom, ki ija-fia volt, tehát vallási hovatartozandóságát se sejtem, mégis meg mernék rá esküdni, hogy protestáns, tisztán annak alapján, hogy Zrínyi életrajzát elolvastam. Szabad azonban egy történetírónak úgy írni életrajzot, hogy az életrajzból a szerző felekezetiségét is kétségtelenül meg lehet állapítani? (Rám ez a szemrehányás nem vonatkozik, mert én történelmi apologetikát írtam.) De el is érte Széchy Károlyt méltó büntetése, mert noha öt, egyenként 300-300 oldalas kötetet írt Zrínyi Miklósról, mégis alig ismeri valaki Széchy Károly, mint történetíró nevét. Takáts Sándor pedig — aki a felekezetiségét éppen nem kifogásolja — többek közt rosszmájúan azt hányja szemére, hogy hosszadalmasan fejtegeti, milyen hatást tett Zrínyire Prága és a Hradzsin, mikor Zrínyi soha életében nem is volt Prágában.

Domitrovich püspök esetét egyébként azért hoztam elő, mert ez is bizonyítja Zrínyi gyarlóságát. Mikor ugyanis nagykorú lett s gyámjától átvette birtokai kezelését, úgy köszönte meg a szent püspöknek és apja bizalmas barátjának fáradozásait, hogy tiltakozott Sveticének a pálosoknak való „oda ajándékozása" ellen és újra visszakövetelte a falut. Azonban hogy mennyire nem ajándékozásról volt itt szó, az is sejteti, hogy sose kapta vissza. Nem valószínű tehát, hogy a jámbor püspököt „vallásos elfogultsága" törvénytelen cselekedetre vitte volna, de jól látható belőle, milyen anyagias, veszekedő hajlamú, dacos és egyúttal kicsinyes ember volt a nagy Zrínyi s hogy az ő „vallásos buzgósága" mennyivel kisebb volt, mint a jámbor püspöké. (Egyébként, hogy a nem főpap gyámok milyenek voltak, annak nem éppen épületes bizonyítékaival tele van egész történelmünk. Többek közt Szilágyinak I. Rákóczi Györgyről írt életrajzában is láthatjuk, milyen gyámja volt az öreg Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György apja, a Mágocsy árváknak; hogy mennyi pör, mennyi gyanúsítás és vád lett a gyámkodásból! Pedig Szilágyi szerint „Zsigmond úr híven teljesítette gyámi kötelességét", tehát ő se tartozhatott az egészen rossz gyámok közé!)

Nem becstelenség ugyan, de nagy gyarlóság Zrínyiben az is, hogy mikor első feleségének atyja, Draskovich Gáspár, Zrínyinek, mint vejének, beíratta két legszebb jószágát: Trakostyánt és Klenovnikot, noha ez a Draskovich családdal szemben a legnagyobb törvénytelenség volt, mert az ősiséggel és a magyar nemesi alapjogokkal ellenkezett annyira, hogy főbenjáró bűnt vont maga után és a Draskovichok oldalága nevében Draskovich János bán óvással is élt ellene, Zrínyi a törvénytelen adományt nagyon szívesen elfogadta és a tiltakozással se törődött. Pedig, ha Draskovich János is olyanfajta heves és erőszakos ember lett volna, mint ő, egyenesen fegyveres erővel rohanta volna meg a két várat, hogy onnan őt, mint bitorlót elűzze.

Ez Zrínyi részéről volt legalább akkora törvénysértés és lábbal tiprása a magyar nemesi jogoknak, mint amilyenekkel — csak sokkal kisebb joggal vagy törvényes alappal — a Habsburgokat szokták vádolni a magyar „hazafiak", sőt velük szemben ilyenfajta törvénysértések és „esküszegések" alapján az „Aranybulla" híres ellenállási záradéka érvénybe lépését s így a király magyar alattvalóinak hűségesküjük alól való mentességet is meg szokták állapítani. Az ősiség törvénye értelmében a magyar nemesi birtok sose szállhatott a leány ivadékaira, ha a nemzetségnek férfiivadékai is vannak, annál kevésbé egy még gyermektelen leány férjére. Zrínyi a Draskovich család sérelmére nyílt törvénytelenséget követett el, mikor a két Draskovich várba beült. Hogy ebből nem lett esetleg egész Horvátországra kiterjedő és hónapokig, sőt talán évekig tartó polgárháború, vagy legalább főbenjáró per nem indult meg miatta Zrínyi ellen, azt csak a Draskovich rokonok türelmének és önmérsékletének köszönhette az a Zrínyi Miklós, akiben ezekből az erényekből olyan kevés volt meg.

De Zrínyi első feleségének halála után mégis polgárháború lett a dologból, mert Zrínyi — felháborító törvénytelenséggel — még akkor se volt hajlandó visszaadni meghalt felesége apjának a két értékes Draskovich birtokot, úgy hogy apósa kénytelen volt hadsereggel menni a két vár ellen. Zrínyi természetesen nem ijedt meg tőle, hanem alaposan elverte, mert neki nagyobb serege s egy kissé nagyobb hadi tudománya is volt mint apósának. Mikor aztán már apósát ilyenképpen megszégyenítette, megalázta, akkor bizonyos feltételek és fizetés ellenében visszaadta neki a két várat. Annyira nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az igazság s a törvény apósa mellett áll, hogy Zrínyi józan ésszel nem várhatta meg a főbenjáró pert és a velejáró büntetést. Szégyen azonban rá, hogy azt megvárta, hogy apósa fegyverrel menjen ellene s szinte háborút viseljenek egymással. Zrínyi gőgje még ekkor is megkívánta, hogy előbb az szégyenüljön meg, akinek igaza van, s csak büszkeségének e kielégítése után engedelmeskedett nagy kegyesen a törvénynek.

De valami hazafias dolognak se mondhatjuk, hogy mikor itt van a török az országban, sőt — legalább Zrínyi szerint — még a német is ellenség s az is itt van az országban, akkor az a pár magyar, aki még van, egymás ellen visel háborút, sőt vő az apósával. Ebben a harcban elsősorban Zrínyi volt a bűnös, mert hiszen ő volt a legfiatalabb; apósával, tehát apjával harcolt, főképpen pedig kétségtelenül ő volt az, akinek nem volt igaza. Ha apósa hibás volt, legfeljebb abban volt hibás, hogy kissé talán túl hevesen követelte a magáét. De hát annak, akinek igaza van, még hevesnek is joga van lenni.

Hosszadalmas tömegpert folytatott és így családi viszályban volt aztán Zrínyi korán elhalt anyja rokonaival, a Széchyekkel is. (Anyja neve Széchy Magdolna volt.) Ez a per se volt gonoszság Zrínyi részéről, mert ebben bizonyára nemcsak a Széchyeknek, hanem neki is lehetett igaza, de bizonyára szerénység, béke és rokonszeretet se volt, s ez is mutatja Zrínyi anyagiasságát és makacsságát.

Még gyarlóbbnak látjuk Zrínyit a Mikulich ügyben. A Mikulichok Zrínyinek régi és erős ellenfelei voltak. Már az öreg Mikulich Tamás, aki Zrínyi egyik gyámja volt, egyébként pedig tekintélyes udvari ember, királyi személynök és nagy jogtudós, ellensége volt Zrínyinek. Már ő meg akarta akadályozni Zrínyi horvát bánságát s — ismerjük el tárgyilagosan — hogyha másban nem is, legalább abban igaza volt, hogy Zrínyi túl fiatal volt még erre a méltóságra. De az udvar Mikulich ellenére is kitartott Zrínyi mellett s a bán ő lett. Zrínyi tehát megint meglehetett elégedve az udvarral.

A fiú, Mikulich Sándor, úgy látszik, egészen romlott ember volt, mert szégyenletes dolgokkal vádolták ellenségei, s egyben-másban el is ítélték, tehát a vádak nem voltak teljesen alaptalanok. Nem egészen bizonyos azonban a bűnössége, mert a megszégyenítő vádak ellenére is mind otthon, Horvátországban, mind a királyi udvarban sok pártolója is volt, akik nem hittek az ellene felhozott vádakban. Amikor elítélték, abban is királyi kegyelmet kapott. Zrínyi azonban kivitte a horvát országgyűlésen, hogy újra bíróság elé állítsák, és gyilkosság, vérfertőzés és paráznaság bűneiért fej- és jószágvesztésre ítéltette.

Mivel Zrínyi volt a bán, ő pedig Mikulich ellensége volt, az ítélet nem bizonyítja feltétlenül Mikulich bűnösségét. Az azonban semmiképpen se válik dicsőségére a nagy Zrínyi Miklósnak, hogy az ítélet után azonnal az elítélt javainak a maga részére való adományozásáért akart folyamodni Bécsbe. (Széchy, I. 104.o.) Mivel a dolog nem éppen úri voltát maga is érezte és félt, hogy az ügy nem lesz éppen előnyös hírnevére, egyelőre mégis elhalasztotta e szándéka kivitelét. Jól is tette, mert Mikulich az ítélet elhangzása után is ártatlanságát hangoztatta és bizonyítgatta is. Mivel még mindig sok jóakarója és pártolója volt, a király utasította Zrínyit, mint horvát bánt, hogy perfelújítással éljen. Zrínyi, aki itt nyilvánvalóan nem mint horvát bán, hanem mint Mikulich ellensége, hogy ne mondjuk vagyonának áhítója szerepel, nem engedelmeskedett. Felterjesztést intézett a királyhoz, melyben megmaradt amellett, hogy perfelújításra nincs szükség, de kegyelemre se érdemes az elítélt.

A király ebben is megnyugodott és hagyta, hogy Zrínyinek legyen igaza. Ehhez is igazán „jámbor” Habsburgok kellettek. Kétségtelen, hogy Zrínyinek valóban nem lehetett panasza az udvarra, sőt talán minden későbbi bajnak az volt a legfőbb oka, hogy ott túlságosan is elkényeztették. Mikulich, hogy legalább az életét megmentse, kénytelen volt világgá bujdosni. (Megtehette, mert mint nemest, az ítélet elhangzása előtt nem lehetett elfogni, mert a törvény nem engedte, az ítélet elhangzása után pedig az elítélt tudott róla gondoskodni, hogy ne lehessen elfogni.) Az elítélt Mikulich nagyterjedelmű birtokaira, melyek közt a Zala megyei későbbi Deák birtokot, Kehidát is találjuk, a pályázók egész serege vetette rá magát. Az embernek önkéntelenül is az jut eszébe, hogy talán Mikulichot nem is annyira azért kellett elmarasztalni, mert bűnös volt, hanem mert birtokaira sokan áhítoztak.

Zrínyi egy cseppet se volt önzetlenebb a többinél. A Hármaskönyv szerint a fiút apja bűnéért nem lehetett büntetni, különösen nem olyan fiút, aki még apja bűnének elkövetése előtt született és az elkobzott vagyonból nemcsak az oldalági rokonokat és a feleséget, hanem a gyermekeket megillető részt is el kellett különíteni. A Mikulich ellen Zrínyi vezetésével hozott ítélet azonban a törvény megszegésével csak a rokon családok kielégítéséről gondoskodott, de Mikulich fiáéról nem. Ezért Zrínyi eredeti tervével ellentétben most már nem merte ingyen kérni az elkobzott javakat, hanem szerződést kötött a Kamarával s úgy vette meg tőle (világos, hogy teljesen áron alul) a Mikulich birtokokat.

Hogy a Mikulich fiú ellen elkövetett törvénytelenségből kifolyólag később se lehessen baj, még azt is kivitte, hogy a Kamara kötelezte magát, hogy a fiút törvénytelennek nyilváníttatja és mint ilyet az örökségből kizáratja. Zrínyi ugyanis azzal érvelt, hogy ez a gyermekről Horvátországban köztudomású.

A Kamarától ezt nem lehet zokon venni, hiszen ő a kincstár anyagi érdekeinek képviselője volt, s így arra kellett törekednie, hogy az elkobzandó vagyon minél nagyobb legyen. Hogy ez ne a törvény és igazság sérelmére történjék, s így az elítélt ártatlan gyermekének érdekeit megvédje, az a bán, tehát Zrínyi kötelessége lett volna, nem a Kamaráé. De Zrínyinek, mint hivatalos embernek s különösen, mint az ítélet meghozatala főtényezőjének, nem is illett volna az elkobzott birtokra vevőként jelentkeznie akkor se, ha maga az elkobzás törvényes és igazságos lett volna. Feddhetetlen közhivatalnok ilyet nem tesz. Pedig kétségtelen történelmi bizonyítékok vannak arra, hogy Zrínyi az elkobzott javakat eleinte királyi adományként akarta kérni, s ettől csak a közvéleménytől való félelem tartotta vissza.

A Kamara mentségére még azt is felhozhatjuk, hogy az nem tudhatta, hogy a Mikulich fiú törvénytelen származására vonatkozó híresztelés komolyan vehetők-e, vagy nem, Zrínyi azonban, mint a horvát viszonyokkal ismerős, ezt is tudhatta. Ha a Kamara hitt a bánnak, érthető, hiszen az ország egyik legelső zászlós urának hitt, de hogy Zrínyi hitt a pletykának, már semmiképpen nem menthető, mert hiszen azon kívül, hogy ismerős volt a helyzettel, még érdekelt is volt a dologban.

Eközben a féktelen gróf Erdődy Imre is szemet vetett a gazdátlanná vált Mikulich javakra és ő is meg akarta őket szerezni. Zrínyi vele szemben hivatalos báni hatalmát használta fel magánérdekei védelmére. Ilyesmi abban a korban nem volt ugyan ritkaság s így nem is volt olyan becstelen dolog, mint az összeférhetetlenségi törvény mai világában,annyit azonban ez is mutat, hogy Zrínyi közel se volt az a gáncs nélküli lovag, akinek mai rajongói gondolják.

A horvát karok és rendek azonban közben hivatalosan kimondták, hogy Mikulich Sándor fia törvényes, tehát az öröklés megilleti. Ugyanekkor Zrínyi bán ellen olyan panaszok, sőt vádak hangzottak el (mert a legjobb akarattal se nevezhetjük őket „rágalmaknak"), hogy hatásukra Zrínyi nemcsak a már megkezdett birtokharácsolást volt kénytelen abbahagyni, hanem könnyen fellobbanó, de épp oly könnyen el is csüggedő impulzív lelkét végtelen keserűség fogta el. Tekintve egekig törő büszkeségét, és betegesen érzékeny lelkületét, könnyű el is képzelni, milyen lelkiállapotban lehetett. Fennhéjázva és büszkén emlegeti ugyan most is az ő feddhetetlen becsületét, de a jezsuita nevelés hatásaként azért a keresztény önkritika, alázat és bűnbánat rokonszenves érzelme is felmerül benne:

„Történt — írja —, hogy egyszer a Gondviselés templomába mentek az emberek, hálát adni az Istennek, hogy a békák nem haraphatnak, mert különben minden lépésnél harcolni és páncélosan járni kellene. Ez az én vigasztalásom, hogy jó füleim vannak a hallásra, türelmes lélekkel, világos belátással — bizony előre törtem volna, ha mindez vissza nem tar-

tóztat. A megyei gyűlés után egyik szolgám verést kapott és megsebesült: tudni illik, ahol dörög, le is üt. Nevetséges bosszúállás, mely a gazda helyett a szamarat sújtja (Dehogy nevetséges. Nagyon is érthető. Zrínyit nem merték megütni, a szolgáját merték. Ezért kapott — szegény — a gazdája helyett ő ütést...) Bosszankodjék, pattogjon, lármázzon a becstelenség, a becsületen csorbát nem ejt. Idővel kiderül az igazság, megszégyenül a hazugság, véget vagy féket vet neki az Isten. Elismerem, hogy ez az Isten büntető vesszeje, mellyel bűneimért verdes, (de akkor miért beszél úgy, mintha ő szolgálta volna az „igazságot" és miért emleget olyan „becsületet", melyet ő képvisel?) mint ilyet tisztelem és csókolom; ez kínozza belsőm féregként. Edződöm általa, megkísért, mily erőm és béketűrésem vagyon, ilyen volt Jónás próféta férge is, mely a zöld árnyékot eltüntette előle. Segíts, Istenem és adj hosszú, kitartó türelmet. Fékezd haragomat, nehogy a Tiedet magamra vonjam."

Ez is irodalmi remekmű, mutatja Zrínyi lángelméjét. A vége keresztény is. De az eleje milyen fölényes, pattogó önérzettel, a feddhetetlenség büszke öntudatának vértanúpózával indul! Sajnos, minél jobban távolodott Zrínyi időben gyerekkora jezsuita nevelésétől, annál ritkábban jelentkezett nála az, amit e nyilatkozat második felében élvezünk s annál jobban elburjánzott lelkében az, amivel ez a nyilatkozat is indul, a büszke tudat, hogy az igazságot és becsületet mindig ő képviseli, s hogy őt csak az ostobaság, a becstelenség és gonoszság kárhoztathatja vagy üldözheti.

Én pedig a Mikulich eset tanulságaként csak azt kérdem az olvasótól: Mondja meg, ha a Habsburgok helyében Zrínyi Miklós ült volna a magyar királyi székben, nem sokkal többször szegték volna-e meg az alkotmányt és a reá letett esküt; nem százszorta több magyar nemesi birtokot koboztak volna el, és nemesi fejet ütöttek volna le, mint amennyi ilyen eset a magyar nemzetnek a Habsburgok alatti 400 éves történetében valóban megtörtént?

Zrínyi büszkesége, hiúsága, anyagiassága

Minden Zrínyi szinte egyenlő volt a büszkeséggel. Miklós, a költő, egy cseppet se kevésbé náluk. Nemcsak mint egyén volt büszke, hanem mint nemzetségének tagja is. Szinte kisajátítja családja számára a dicsőséget, a minden ember fölött messze kimagasló erkölcsi érték büszke öntudatával van tele azért, mert ennek a nemzetségnek tagja.

Dédapját, a szigetvári hőst, valósággal isteníti. Pedig hát láttuk, hogy épp úgy szégyellhette volna is aszerint, hogy milyen szempontból nézi. De ő természetesen nem is sejtette dédapjáról azt, amit a modern történetírás fáklyája fényénél már tudunk. Jobb is, hogy nem tudta, mert olyan rajongással viseltetett iránta, hogy lelkileg összeomlott volna, ha megtudta volna, hogy az ő dicső őse példaadóan hősi önfeláldozása mellett milyen visszataszító bűnök alanya is volt egyúttal. Milyen kényúr, milyen zsarnok, milyen lelketlen kizsákmányoló! Pedig kivált ma a kommunizmus századában ennél nagyobb bűn nem is képzelhető. (De azért Zrínyi dicső ősapját a kommunisták is rendületlenül dicsőítették tovább. Nem is csoda, hiszen lényegük a hazugság, történetírásuké pedig a „pártosság". Ezért ők a XX. században se vették még tudomásul azt, amit Zrínyi, a költő, még csak azért nem tudott, mert 300 évvel előbb élt náluk.)

Pedig nemcsak tragédia, hanem haszon is lett volna, ha Zrínyit a dédapja visszataszító tulajdonságaira is figyelmeztette volna valaki, mert szerényebb lett volna tőle és segítette volna abban, hogy az önbírálat és az alázatosság neki oly nehéz, de éppen ezért annyira szükséges erényét is elsajátítsa. Ha ugyanis ő ezt az erényt is oda tehette volna lángelméje és más nagyszerű tulajdonságai mellé, nem telt volna el egész élete — nagyszerű hőskölteményét leszámítva — úgyszólván haszontalanul, mert akkor nemcsak a költészet képzeleti csalóka világában alkotott volna nagyot, hanem a valóság, a tények világában is. Lehet, hogy akkor ő lett volna hazájának a török alóli felszabadítója s nem ért volna bennünket az a szégyen, hogy ezt idegeneknek kellett megcsinálniuk nélkülünk, sőt egyenesen ellenünk. S akkor természetesen nemzetünk élvezte volna is s még ma is élvezné e nagy teljesítmény minden előnyét.

Az ugyanis, hogy Zrínyit később már Bécsben is mellőzték és itthon is; hogy nagy dolgot nem bíztak rá; hogy a vezető emberek és hadvezérek mind itthon, mind Bécsben ellenszenvvel nézték személyét, annak jelentős mértékben ő maga volt az oka összeférhetetlenségével, állandó megsértődéseivel, gőgjével, elbizakodottságával, sértő fölényével s azzal a veleszületett igényével, hogy ő több, mint más és megköveteli, hogy ezt mindenki elismerje s vele ennek megfelelően viselkedjék.

Effajta igényt elismernek az emberek olyanok részéről, akik már beérkeztek, és már világraszóló sikerekre mutathatnak rá, de nem olyan ember részéről, aki még csak egy tehetséges és gazdag horvát gróf s csak ezután kell majd megmutatnia, hogy valóban lángelme-e. Ennek bebizonyítását azonban eleve lehetetlenné tette Zrínyi tűrhetetlen viselkedése s ez volt az oka, hogy lángelméjét csak mint költő tudta bebizonyítani (aki egymagában, íróasztalához visszavonulva is tud alkotni), de nem mint hadvezér és államférfi, akinek a közéletben kell szerepelni s ha sértődötten visszavonul, egyúttal az érvényesülésről is szükségképpen lemond. Hisz Zrínyi még mint költő is csak századok múlva érvényesült, mikor az elismerést annyira akadályozó egyénisége már nem volt érvényesülése útjában.

Látjuk, hogy még legtöbbet tűrt tőle az alázatos Habsburg király, aki eleinte mindenben neki adott igazat, sőt amennyiben csak tőle függött a dolog, később is. Azt azonban

nem tehette meg még a császár se, hogy mások, a hadvezérek, politikusok, diplomaták is mind olyan alázatosak legyenek, mint ő s azok is épp úgy alkalmazkodjanak hozzá. Ne feledjük, hogy a mi történetírásunk még a Habsburgokat se dicséri ezért a szerénységért és alázatosságért (ha nem Zrínyi irányában nyilvánult meg), hanem lekicsinyli s gúnyosan lejámborozza és leistenfélőzi őket érte, mint már nem egyszer láttuk. Nem jóságot és kereszténységet lát ugyanis ebben, hanem középszerűséget, tehetségtelenséget, sőt tehetetlenséget. Miért veszi hát közvéleményünk zokon, ha Montecuccoli és társai nem voltak ilyen „középszerűek" és „tehetségtelenek", hanem olyanformák voltak ők is, mint Zrínyi és épp úgy lekicsinyelték őt, mint az őket?

Zrínyi könyvtára, a könyvek, melyeket beszerzett és olvasott, jelenleg is megvannak a zágrábi egyetem könyvtárában. Széchy Károly, mikor Zrínyi életrajzát írta, kezébe vette, nézegette, olvasgatta őket. (Akkor még ugyanis megvoltak a Habsburgok, megvolt Magyarország is, melynek Horvátország s Zágráb is része volt s ezért nem kellett az odautazáshoz sem útlevél, sem határátlépési engedély.) Zrínyi legkedvesebb olvasmánya Istvánffy magyar történelme volt. Zrínyiászában is ennek előadása után indul. E történelemnek Zrínyi birtokában volt példánya tele van a Zrínyitől írt lapszéli jegyzetekkel.

A jegyzetekből jól látható, hogy Zrínyi mindenkit az ő dédapjához, a szigetvári hőshöz hasonlítva mér föl. A hős és kiváló hazafi nála egyenlő Zrínyivel, a gyáva, a tehetetlen, a hitvány egyenlő a nem-Zrínyivel. Mikor például Istvánffy azt írja, hogy Mátyás király halála után Zápolya István (a János apja) milyen könnyen feladta és otthagyta Bécs várát; hősünk, a dédunoka, ezt írta a lap szélére: „Comes (gróf) voltál, de nem a jó Zrini Miklós".

Mikor Brandenburgi Joachim pesti táborozásával kapcsolatban az olvasható a könyvben, hogyan sebesült meg egy véletlenül odacsapó ágyúgolyótól és ájult el Bánffy László, Zrínyi ezt a megjegyzést teszi hozzá: „Bánffy, nem Zrini módjára harcoltál, azért aspergált (frecscsent) Gábor vére". (Mert Lónyay Gáborral karonfogva voltak a megsebesülés pillanatában.)

Mikor a könyvben arról van szó, hogy Erdődy Péter a zavaros időkben elhagyta hazáját és Velencébe költözött, ezt találjuk odaírva: „Nem voltál te jó Zrini Miklós!" (Mint láttuk már, egyszer mégis ő is Velencébe akart menni elkeseredésében, tehát ugyanazt akarta tenni, amit másban annyira elítélt és amit annyira ellenkezőnek talált „a jó Zrini" tulajdonságokkal. Ha nemcsak mások, hanem a maga hibáit is vizsgálni szokta volna, láthatta volna belőle, hogy az ő főhibája a túlzott elkeseredés s ennek következtében a bolondokat csinálás, vagy legalábbis sértődött tétlenség s vele a nagy tettek elmulasztása, milyen nagy hiba volt.)

Ellenben mikor Szondi György hőstettét tárgyalja Istvánffy, ezt írja oda Zrínyi a szélére: „Jó Zrini Miklós módjára cselekszik ez a jámbor vitéz!"

Mikor pedig dédapja tetteiről szól a történet, ezek a megjegyzései: „Hej, jó Zrini!" — aztán: „Jó Zrini Miklós jó bán volt!" Vagy: „Mert ember volt ám ez!" Aztán: „Nem pribék jó Zrini!"

Kétségtelen azonban, hogy legalább egy téren, a költészet világában haszna is volt a Zrínyi önérzetnek, mert ha családi büszkeség nem lett volna benne, vagy józanabb, kisebb lett volna ez a büszkeség, a Zrínyiász aligha született volna meg, vagy ha igen, nem ilyen kiválónak. A művész egy a rajongóval. Aki nem tud rajongani, az nem művész.

A nem költő, hanem hazáját szerető, védő, óvó, a hadvezér, a politikus, a hazafi, a közéletben szereplő Zrínyinek azonban hátrányos tulajdonsága volt a túlfűtöttség, a rajongás. Neki megfontoltnak, józannak, mérsékeltnek, reálisnak, alkalmazkodónak, az emberekkel bánni tudónak, önkritikával bírónak, önfegyelmet gyakorlónak kellett volna lennie és e tulajdonságainak büszkesége, hiúsága és nagyravágyásának ellenőrzésére is ki kellett volna terjednie.

Zrínyiben különösen, mert hiszen majdnem azt mondhatnánk, hogy ezt az egyet kivéve minden kiválóság megvolt benne. Igaz, hogy ebben az egyben magát megtörni lett volna számára a legnehezebb (mindenki számára az a legnehezebb, ami alaphibájával ellenkezik, mert hiszen az ilyesmi örökölt idegalkatával függ össze. De éppen ezért mindenki számára ez a legfontosabb is). Zrínyi ezt az áldozatot is hazájának hozta volna. Le kellett volna mondania a dicsőségről, és éppen ezzel és ekkor szerezte volna magának a legnagyobb hírnevet és dicsőséget, mert ezzel tulajdonképpen tehetsége érvényesülésének útjából távolította volna el az akadályt.

Ha Zrínyi tudott és akart volna teljesen jezsuita tanítvány lenni s élete céljának nem a földi, hanem az égi hazát; nem a hírt-dicsőséget, hanem önnevelés által lelki tökéletességet, Isten akaratát és az Ő dicsőségét tekintette volna, akkor az égi haza elnyerésén kívül — melybe, sajnos — úgy is túl korán, sokkal hamarabb volt hivatalos, mint gondolta — a földi hazát is jobban boldogíthatta volna és az égi korona mellett a földi dicsőség is sokkal jobban osztályrészéül jutott volna. Így azonban részben a földi dicsőség is elmaradt, és — sajnos — valószínűleg az égi is, mert hiszen hirtelen halt meg s így a halálra nem tudott elkészülni.

Jellemző Zrínyi túlzó egyéni és családi öntudatára, hogy öccsének művében teljes hat szakaszt szentel. Azt mondja róla magasztalásként, hogy mind magyar, mind horvát, mert igazán szereti hazáját. (Ebből tehát megtudhatjuk, hogy Zrínyi nem akart csak magyar lenni. Horvátnak is tartotta magát és a magyar mellett az is akart lenni.) „Napra néző szeméről lehet megismerni a sast, körmeiről az oroszlánt, vitézségéről az igaz Zrínyit" — írja róla. Azt tehát, aki az ő családjából származik, magasabbrendű embernek tartja, mint a többit. Az irigység ugyan — írja — mint nagy szelindek leselkedik utána, de nincs mit félnie. Hiszen az irigység a vitézségnek árnyéka és az ő nemzetségüknek ez már régi öröksége, mely őseitől fogva a világ fogytáig kíséri őket.

Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy ilyen lelkülettel, ilyen büszkeséggel, ilyen másokra egyenesen sértő öntudattal bizony szinte lehetetlenség volt Zrínyi számára, hogy honfitársaival, kivált a vele egyenrangúakkal megszerettesse magát, sőt még az is nehéz, hogy egyenesen meg ne gyűlöltesse. Hát még idegenekkel és köztük olyan nagytehetségű, felkapott és világhírű hadvezérekkel, mint Montecuccoli volt! Nem katonák, hanem még szerzetesek között se sok az olyan ember, aki ilyen hányavetiséget állandóan és végig békében tűr, mert elismeri a maga másodrendűségét.

Érdekes, hogy mikor először megírta (és mikor, mint mondtuk már, öccsét, mert éppen haragudott rá, még mellőzte), Nádasdy Ferenc is kapott művében egy dicsérő szakaszt. Mire azonban művét nyomdába adta, ahogyan öccse arra már újra bejutott kegyeibe, Nádasdy mellőzött lett, a róla írt szakaszt kihagyta. Öccsével ugyanis a megíráskor volt perben, a kinyomatáskor már nem, Nádasdyval viszont előbb nem, de most már igen. Kölcsönösen feljelentették egymást, de itt is Zrínyi kezdte a dolgot, nem Nádasdy.

A per eredménye az lett, hogy Zrínyi is megnyerte, meg Nádasdy is, mert mindkettőnek igaza volt abban, amit a másiktól követelt. Az is igaz, hogy Nádasdy elkövetett bizonyos igazságtalanságokat Zrínyi ellen, de épp oly igaz az is, hogy Zrínyi is követett el Nádasdy ellen. A kettő közt a különbség csak az, hogy Nádasdy ezt a békesség kedvéért eltűrte, de Zrínyi nem. Nádasdy csak akkor mutatta meg, hogy ő is indíthatott volna pert, ha akart volna, mert neki is volt jogos sérelme, mikor barátja már a bírósághoz fordult ellene. Lehet, hogy Zrínyi ellenszenvében és türelmetlenségében az is szerepet játszott, hogy Eszterházy Júliáért való vetélkedésükben Nádasdy lett a győztes.

Semmiképpen se lehet azonban rokonszenves Zrínyiben s mindenképpen csökkenti bennünk az iránta érzett becsülést, mikor látnunk kell, hogy nemcsak összeférhetetlen, veszekedő hajlamú, hanem ennyire egocentrikus is. Nem objektív értékük miatt értékeli a magyarokat, kortársait, köztük még saját testvérét is, hanem tisztán aszerint, hogy vele milyen viszonyban vannak s eszerint lesznek rövid idő alatt értéktelenből nagy hazafiakká és nagy hazafiakból említésre nem érdemes értéktelenekké.

De kérdem: Alkalmas-e az ilyen ember országos közéleti szereplésre? Alkalmas-e nádornak vagy hadvezérnek? Az ilyen ember ugyanis szükségképpen elfogult az emberek iránt, tárgyilagos, igazságos nem tud lenni, tehát ha hatalom és emberek sorsa irányítása van a kezében, egyik zavart a másik után támasztja. Az ilyen ember valóban csak írónak vagy költőnek való. Nádasdyval való perének tárgya egyébként egész jelentéktelen volt, de annál csúnyább a dolog, mert ha ilyen csekély dolgok miatt kerülhet be valaki Zrínyi örökbecsű művébe, és ilyen csekélységek miatt maradhat ki belőle, csak annál jobban mutatja Zrínyi e tekintetben való kicsinyességét és gyarlóságát.

Hogy Zrínyi érzékeny idegzetére milyen túlzottan hatottak a benyomások, öröm is, bánat is, de egyúttal, hogy milyen nagy úr is volt, aki egyáltalában nem zavartatta magát a „sablonoktól" még akkor se, ha ezek a „sablonok" országos törvények voltak, mutatja, hogy első felesége halála miatti bánata, majd második esküvője miatti vigassága miatt, mint bán, egymásután két éven át is elmulasztotta a horvát országgyűlés összehívását. Ha a Habsburgok is ilyenek lettek volna, mennyivel ritkábban lett volna magyar országgyűlés, mint a valóságban volt!

Kissé furcsa a törvények ennyire semmibevevése egy nemzeti eszménykép részéről, aki a királyt annyira elítéli, ha nem tartja meg egész pontosan az ország törvényeit, melyekre pedig megesküdött. Zrínyi, mint bán, szintén megesküdött a törvények megtartására. De ha a király nem tartotta meg azokat a törvényeket, melyekre megesküdött, ő legalább komoly és közérdekű okokra hivatkozhatott (például az országgyűlések összehívásának időnkénti elhanyagolása miatt az ott minden komoly munkát megakadályozó felekezeti villongásokra s az ott uralkodó forradalmi hangra és sokszor a kirobbanásig feszült hangulatra vagy az országban idegen csapatok tartásának mentségére az egymást érő protestáns fegyveres felkelésekre s ilyenkor a magyar csapatok hűtlenségére stb.), de a törvényszegésre sose az adott okot, mint Zrínyinél, hogy a királynak rossz kedve, vagy bánata miatt nem volt kedve a közügyekkel foglalkozni, vagy családi boldogsága miatt nem akarta magát zavartatni vele. Zrínyi ilyesmik miatt szegte meg a magyar törvényeket!

Ismét csak az a kérdés jut eszünkbe: Ha a Burgban a Habsburgok helyett Zrínyi ült volna, ki szegte volna meg többször az alkotmányt, ő-e vagy a Habsburgok? Meg kell ugyanis állapítanunk, hogy ő nagyobb úrnak érezte magát, mint ők s náluk kevésbé zavartatta magát az alkotmány előírásaival és a reá letett esküjével. Láthatjuk azonban, hogy nemcsak a kommunista történetírás volt „pártos", hanem az volt már a mi „hazafias" történetírásunk is, mert Zrínyiben még csak észrevenni se volt hajlandó azt, aminél sokkal kisebb dolgokért a Habsburgokat tetemre hívta, és esküszegőknek és zsarnokoknak bélyegezte. Zrínyi még egyszerűen csak azért is elmulasztotta az országgyűlés összehívását, mert éppen akkor nem volt hozzá kedve.

Hogy báni méltóságát vagyonharácsolásra is fel próbálta használni, láttuk. Szociális téren se magasztalhatjuk. Igaz, hogyha szociális érzékkel bírt volna, akkor meghaladta volna korát, ezt pedig nem követelhetjük tőle (bár olyan lángelmétől, mint ő volt, még ezt is követelhetnénk, mert ilyesmit csak az átlagembereknek, például a köztudomásúlag „tehetségtelen" Habsburgoknak, lehet oly könnyen megbocsátani). A szociális érzékhez nem is

annyira lángelme kell, mint inkább kereszténység s ez az oka, hogy kora Habsburgjaiban ez is megvolt lángelme nélkül is. Láttuk, hogy ők már száz évvel előbb a költő dédapját, a szigetvári hőst is megrótták a föld népével való kegyetlenség és zsarolás miatt s látni fogjuk, hogy ők e tekintetben Zrínyin, a költőn is megbotránkoztak.

Zrínyi bánsága idején (különösen Erdődy Imre túl nagy szigorúsága miatt) Horvátországban makacs parasztlázadás volt, mely nagyon nehezen csitult el. Zrínyi a fegyver és a szigorúság embere volt a mozgalommal szemben. Annyiban igaza is volt, hogyha ilyfajta mozgalmak irányában a hatóságok engedékenyek, nehezen lehet megakadályozni a rend teljes felbomlását és a társadalmi anarchiát. Evés közben szokott ugyanis megjönni az étvágy és a tömegekben, kivált az akkori alacsony műveltségi fokon álló paraszttömegekben, nincs annyi ítélőképesség és önmérséklés, hogy tudnák, hol kell megállni s meddig lehet követeléseikkel elmenni, kivált ha egyúttal a vezetők gyöngeségét, sőt éppen tehetetlenségét látják. Az azonban még Széchy Károly beállításában is kétségtelen, hogy Bécs sokkal megértőbb volt ezek iránt a fellázadt horvát parasztok iránt, mint Zrínyi s Bécs őket vele szemben is ismételten pártul fogta.

Pázmány is kortársa volt Zrínyinek, sőt nála egy nemzedékkel még régebbi korosztályba is tartozott. Mikor ő Morvaországban uradalmat vett, ezt az alkalmat is felhasználták az ottani parasztok, hogy sorsukon könnyítsenek arra számítva, hogy a pap-földesúr majd megértőbb lesz, mint az addigi világi úr. S mikor Pázmány az ottani kormányzást kezében tartó Dietrichstein bíborostól karhatalmat kért ellenük, a bíboros ezt azzal a megokolással tagadta meg, hogy tőle, mint paptól, nem lehet azt kívánni, hogy éppen ő lépjen fel erőszakkal a föld népe ellen. Dietrichstein bíborosnak tehát már akkor is volt szociális érzéke s ő meghaladta korát. Nem azért, mert lángelme volt, hanem azért, mert pap volt, tehát keresztényebb, mint a nempapok. (Pázmány is csak azért mutatott szigorúságot, mert okos volt és jó emberismerő, de a végén ő is békével megegyezett a parasztokkal.) Vajon Zrínyinek miért nem jutott eszébe, hogy világi embernek is szabad jónak lennie, mint amilyenek a papok, sőt még rajtuk túltennie is szabad, ha pedig lángelme az illető, akkor ez talán még kötelesség is?

Akkor is, mikor Újzerinvárát építette Zrínyi — melyről később még lesz szó — noha a vár az ő magánvára volt, sőt királyi engedély nélkül, sőt egyenesen a király tilalma ellenére építtette, az építéshez nemcsak a maga jobbágyait rendelte ki robotra, hanem mint bán és főispán, egyúttal az egész Muraközt, sőt egész Varasd és Kőrös megye jobbágyait is (egyszerre 2.000 paraszt is dolgozott ott). Ez is kiáltó önkény és törvénytelenség volt. Aztán mint akkor más főurak, ő is kereskedett a török rabokkal. A harcot ugyanis az akkori magyar nemcsak úgy fogta fel, mint munkát, fáradságot (az is volt), s mivel még életét is állandóan kockáztatta benne, illőnek tartotta, hogy haszna is legyen belőle. Mivel pedig a török birodalomban s az iszlámban meg volt a rabszolgaság intézménye s a muzulmánok keresztény rabjaikat eladták, a viszonosság — gondolták — azt követeli, hogy ők se adják vissza rabjaikat ingyen.

Csak az volt a különbség a keresztények javára, hogy a törökök azokat a tucatrabokat is, akiket hozzátartozóik, mint szegényeket, nem váltották ki, értékesítették, amennyiben rabszolgáknak adták el őket. Ezért pusztult ki az ország, ahol török hadak jártak, mert ők emiatt a föld népét is elhajtották, de természetesen csak a fiatalt és a javakorbelit, aki munkára használható volt és ezért értéke volt. A keresztények ezt nem tették. Ők a rabok között is csak az előkelő s ezért értékes rabokkal kereskedtek, akiknek hozzátartozóitól nagy váltságdíjat lehetett remélni.

Azt azonban — sajnos — a magyar főurak is megtették, hogyha tekintélyesebb rabjaik hozzátartozói nem nagyon siettek a pénzzel, verték, kínozták is őket csak azért, hogy rossz sorsuk híre eljusson majd rokonságukhoz, legyőzze bennük az anyagiasságot a részvét és a szeretet, s így gyorsabban és bőkezűbben teremtsék elő azt a váltságösszeget, melynek megküldésére addig nem tudták magukat elszánni. Ha azonban valamelyik főúrnak sürgősen kellett a pénz, előkelőbb rabjait eladta más főuraknak is. Ezért az e korból való főúri végrendeletek ingó és ingatlan egyéb javaik között elsorolják az effajta rabokat is.

A tatárok olyan nagyszerű üzleteket csináltak a II. Rákóczi György lengyel hadjárata alkalmával kezükbe került erdélyi előkelőségekkel, hogy Kemény Jánosért 116.000, Kornis Ferencért 60.000, Apaffi Mihályért (a későbbi fejedelemért) 30.000, Béldi Pálért 25.000 tallért követeltek, sőt Béldi Pál a fogsága alatt szerzett tatár ismeretségét maga is felhasználta arra, hogy kiszabadulása után otthon üzletszerűleg foglalkozott erdélyi magyar vérei „kiszabadításával".

Megvett a rabok közül átlagáron annyit, amennyi befektethető pénze volt, aztán hirdette Erdélyben, hogy kik vannak nála s mennyiért válthatók ki. (Világos, hogy nem annyiért, mint amennyibe neki kerültek.) Akinek családja nem fizetett, vagy nem fizetett annyit, mint amennyit Béldi kért, az örökre Béldi jobbágya maradt. (Még jó, ha csak jobbágya.) Ajánlom az esetet azok figyelmébe, akik annyira rajongtak a protestáns Erdélyért, de azokéba is, akik botránkoznak egyes régi főpapjaink „laza" erkölcsein. Milyen erkölcsi magaslaton álltak ugyanis még ezek a főpapok is az unitárius Béldi Pálok felett, akit pedig Deák Farkas, aki az életrajzát megírta, eleinte nemzeti hősnek tartott, annyira nem volt Erdélyben rossz híre. Az ő erkölcsein tehát nem botránkoztak meg az erdélyi protestánsok. Azt is láttuk már, milyen kegyetlenül kínozta török rabjait báró Balassa Bálint csak azért, hogy rokonaik hamarabb és többet fizessenek értük. S a magyar közvélemény Balassa Bálintnak se tudja más hibáját, mint csak azt, hogy kissé fiatalos és bohém volt, de természetesen ez is rokonszenves benne. A mi közvéleményünk csak a főpapok erkölcsein botránkozott, noha ezt még a rosszakaratú közvélemény is nagyon jól tudta, hogy köztük a legutolsók se kereskedtek rabokkal,annál kevésbé kínozták meg őket pénzszerzés céljából.

Az annyira művelt és becsületére oly kényes, büszke Zrínyi Miklósról is kénytelen még rajongó életrajzírója, Széchy is megállapítani e tekintetben, hogy „ember volt ő is, korának gyermeke; ebben a tekintetben nem emelkedett korán felül". A tárgyilagos igazság azonban az, hogy Zrínyi e tekintetben egy kissé még korán alul is maradt.

Bámulatos és sokoldalú tehetségét fényesen bizonyítja, hogy a nagy író és a lánglelkű, ideális és művészlélek Zrínyi nagyszerű gyakorlati érzékkel is bírt. Az anyagiakhoz is pompásan értett és elsőrangú nagykereskedő is volt. Állatokkal, borral nagyarányú kereskedést űzött Dalmáciával. Nem elégedett meg csupán a föld jövedelmével, hanem terményei értékesítésének hasznát se engedte át másoknak. Sőt értékesítette még azt is, amit mások termeltek.

Zrínyinek még az is eszébe jutott, hogy Lorántffy Zsuzsanna közismert és közmondásosan nagy tőkéjét is kivonja a sárospataki pangásból s bele viszi az üzleti élet vérkeringésébe, természetesen a saját üzletei vérkeringésébe. Ez azonban nem sikerült neki. A kudarcnak természetesen nem Lorántffy Zsuzsannának a Zrínyiénél finomabb erkölcsi érzéke volt az oka, még elmaradottsága se elsősorban, hanem az, mert a pénzt ő még Zrínyinél is sokkal jobban imádta s ezért a kezei közül senki emberfia kedvéért nem volt hajlandó kiadni. Igaz, hogy így jövedelmezett volna, míg Patakon parlagon hevert, de viszont így elveszhetett s így nem volt olyan biztos helyen, mint a föld alatt a sziklavárban. Lorántffy Zsuzsanna semmit se kockáztatott.

Zrínyi gyakorlatiassága, életrevalósága és nagyszerű üzleti érzéke természetesen szerintünk se baj, sőt tekintve, hogy katolikusról, sőt jezsuita tanítványról van szó, nemcsak hazafias, hanem katolikus szempontból is egyenesen örülnénk neki, sőt büszkék lennénk rá, ha nem járt volna nála is bűnnel együtt. Büszkeségünket csak az csökkentené, hogy Zrínyi emberbaráti, kulturális vagy egyházi jótékonyságáról nem nagyon tudunk. Azt azonban már egyenesen bajnak kell neveznünk, hogy az életrevalóság és gazdasági érzék benne is épp oly elítélendő és kereszténytelen tulajdonságokkal társult, mint a protestáns Rákócziakban (bár természetesen nem olyan kirívó fokban) vagy más a pénznek élő üzletemberekben.

Zrínyi a mi erkölcsi felfogásunk, sőt még saját kora erkölcsi felfogása szerint is szokatlan eszközökkel is szerzett pénzt. Ő még egyszerű rabjait is (amit a magyar főurak általában nem tettek) igyekezett eladni, például — megborzadunk tőle — Velencének gályákra. Hogy ilyesmi abban a korban se volt keresztények között magától értetődő és hogy különösen a katolikus Bécsben ennél mennyivel keresztényebbek voltak az erkölcsök, láthatjuk onnan, hogy a Haditanács egyik leiratában többek közt azt is megkérdi Zrínyitől, hogy igaz-e, hogy a velencei köztársaságnak török rabokat adott el. Ezen tehát az emberek akkor is megbotránkoztak, s mint látható, Bécsben Zrínyit fel is jelentették érte.

Jellemző azonban s mutatja, hogy Bécsnek több jogos panasza lehetett volna Zrínyire, mint neki Bécsre, hogy Zrínyi felettese, a Haditanács e kérdésére egyszerűen nem felelt. Bécsnek meg kellett ismételnie a kérdést, míg végre Zrínyitől választ kapott. Igaz, hogy lázas állapotával mentegeti magát válasza megkéséséért, de ez a válasz mégis olyan önérzetes, hogy szinte kihívónak lehet nevezni. Sértő daccal azt felelte, hogy rabokat nem is egyszer küldött Velencébe, legutoljára két hónappal ezelőtt is. Most is vannak készenlétben, mert az effajta üzletet sem a Felség semmiféle tilalma nem gátolja, sem a keresztyén érzület nem kárhoztatja(!). (Csász. és kir. hadi levéltár. Zrínyi válaszának kelte 1658. szeptember 1.) Látjuk tehát, hogy Zrínyi válasza olyan, hogy előre egyenesen lehetetlenné tette, hogy ezt neki a Haditanács eltilthassa.

Még kihívóbb ugyanekkor a Haditanács másik kérdésére adott válasza: Igaz-e, hogy Velencének megígérte, hogy a török átvonulását megakadályozza. Velence nem olyan hígvelejű — hangzott kihívó válasza — hogy őtőle ilyesmit várjon. Van annak annyi esze, hogy tudja, hogy ehhez neki nincs elég ereje vagy hatalma. (De azért úgy viselkedett és olyan fényes udvart tartott, hogy mint látni fogjuk, a törökök „királynak" hívták.)

Aki ezeket a részletadatokat ismeri, az semmiképpen sem fogadhatja el azt a magyar közfelfogást, hogy az udvar volt az, mely Zrínyivel méltatlanul, sőt igazságtalanul bánt. Egyenesen felháborító történelemhamisítás ez az állítás. Ha az udvarnak volt Zrínyivel szemben bűne, akkor csak az volt, hogy Zrínyit elkényeztette, tekintettel lángelméjére s apja hűségére, túlságosan is sokat eltűrt tőle, pedig hát akkor még azt, hogy lángelme, nem is lehetett olyan jól tudni, mint már jelenleg lehet.

Jellemző Zrínyi kálvinista életrajzírójának vallási műveletlenségére és könnyű erkölcsi felfogására vagy talán inkább történetírói pártosságára, hogy Zrínyi rabszolgakereskedésének mentségére azt hozza fel, hogy „abban az időben, a százados török harcok zordon erkölcsei közt" ez „sem az égi, sem a földi törvényekkel nem ütközött össze". Mintha bizony az „égi törvények" épp úgy változnának, mint a földiek s mintha Zrínyi korában még az „égi" törvények is mások lettek volna, mint most. Széchy Károly — úgy látszik — még azt se tudja, hogy az égi törvények változhatatlanok. A Haditanács kérdéséből pedig azt is láthatjuk, hogy bizony azt, amit Zrínyi művelt, a földi törvények is furcsállották már akkor is. Ha nem úgy lett volna, akkor Bécsből nem intéztek volna Zrínyihez ilyen kellemetlen kérdéseket, még pedig kétszer is egymás után.

Aztán azt hozza még fel Zrínyi mentségére Széchy, hogy ő legalább a saját véreivel nem kereskedett, mint az erdélyi Béldi. Mivel Zrínyi katolikus volt, Béldi pedig protestáns, ez minden esetre némi becsületére válik az Egyháznak és a jezsuita nevelésnek. De hogy Zrínyi katolikus volt ugyan, de jezsuita tanítvány létére is ellensége volt a „klerikalizmusnak" és egyáltalában nem volt „vakbuzgó" katolikus, az meg viszont az Egyháznak válik becsületére, mert Széchy minden „hazafisága" ellenére azért azt is kénytelen elismerni, hogy foglyaival Zrínyi is kegyetlenül bánt.

„Kenyéren és vizen tartotta, dolgoztatta, verette és Velencének eladta őket, mert ez a „keresztyén caritás"-szal, mint maga kifejezi, nem ellenkezett." (Azért nem ellenkezett, mert Zrínyi a papot, csak mint szolgáját szerette — például diplomáciai kiküldetésekre szívesen használt szerzeteseket — de nem mint a Habsburgok lelki bíráját látta benne, aki az Egyház nevében és tekintélyével megszabja neki, mi ellenkezik és mi nem ellenkezik a „keresztyén caritás"-szal. Vagyis, mert e tekintetben Zrínyi valójában nem katolikus, hanem protestáns volt.)

Az is érdekes, amit ehhez Széchy hozzátesz: „Hisz mi is ez a caritas? Akkor is az volt, ami ma: In mundo caritas. S akkor az olyan nagy úrtól, aki a közromláson kívül rendszerint a maga kárát torolta meg, szelídebb értelmezést senki se várt."

Erre a magyarázatra csak annyit mondunk, hogy igazi keresztények között sose volt és sose lesz a szeretet ritkaság, de különösen nem volt ritkaság a karitász abban a vallásos korban, melyben Zrínyi élt. Éppen e kötet végén majd meglátjuk, hogy például Zrínyi kortársának, Lipótnak udvarában mennyire átjárt mindent ez a keresztény karitász. Nem volt az ritkaság nemcsak a császár családjában, hanem a császár alattvalói között sem.

A szeretet a kereszténység főparancsa s „az olyan nagy úrra, mint Zrínyi", épp úgy kötelező, mint bárkire, sőt számára sokkal jobban, mert az ilyennek példát is kell adnia s mert aki gazdag, jobban megengedheti magának az önzetlenség fényűzését, mint az, aki szegény. Pedig hát ahhoz, hogy valaki a rabjait ne éheztesse, ne kínozza, ne dolgoztassa agyon és ne adja el őket a gályákra, talán nem is kell olyan különleges nagy önzetlenség, hanem csak egy kis emberség! Ha Lipót jellemzésével kapcsolatban megismerjük majd a bécsi udvart, és összehasonlítjuk a Burg életét a csáktornyai Zrínyi-udvar életével, bizony nagyon kell szégyenkeznünk nekünk, magyaroknak is. Zrínyi személyében ugyanis nem a magyarság salakjait hasonlítottuk vele össze, hanem egyik fő büszkeségét s éppen azt, aki ezzel az udvarral annyira nem volt megelégedve.

Az Életképek (1845-i évf. 803-804.o.) szerint Tollius Jakab, németalföldi tudós azt írja, hogy amikor Csáktornyán Zrínyinél járt, egy öreg foglyot, aki sarcot fizetni nem bírt, Zrínyi a talpán addig botoztatta szolgáival, míg vére kiserkent. Azt írja, hogy mások több száz botot kaptak. Oly ütemesen hangzottak a várban a verések, mint mikor a gabonát csépelik.

Valóban ezzel a korral együtt járt az ilyesmi s ezért nem volt ritkaság akkor, de annyi azért bizonyos, hogy Zrínyitől ennél mégis többet várhattunk volna és hogy minden magyar főúr azért akkor se volt ilyen. A főpapok pedig bizonyosan nem. Még a főpapok salakja sem, mert hiszen nekik még a salakjuk is egy Bakócz, egy Szakmáry, egy Szalkay sőt (legalábbis a Szilágyi történelem szerint) egy Szelepchényi volt.

De ha Zrínyi anyagiasságát és kegyetlenségét részben igen, gőgjét és hiúságát még akkor se lehet egyszerűen a korral magyarázni, melyben élt. Legfeljebb tehetségével, lángelméjével, azzal, hogy volt neki mire büszkének lennie. De elbizakodottnak azért a lángelmének se szabad lenni, kivált mikor ezzel annyit ártott magának is, a köznek is s annyira szeretett hazájának is. Készakarva magára haragította vele ugyanis azokat, akiktől

függött, az, hogy Zrínyi a köznek használhasson és mert a hiúság olyan nagy emberhez, mint amilyen ő volt, különösen nem illik.

Említettük, hogy Zrínyi nem tudott ellenni hízelgők nélkül. Mivel mindig meg volt sértve; mivel mindig azt hitte, hogy igazságtalanság érte, mert nem méltányolják sem tehetségét, sem önzetlenségét, s így mindig fájt a lelke: mint a beteg idegzetnek a narkotikumra, állandóan szüksége volt az elismerő, dicsérő, magasztaló, hízelgő szóra. Voltak is rajongói bőven, sőt majdnem mindenki az volt, aki megismerte, mert lángelméje bűvkörébe került. Ezek nem is jellemtelenségből magasztalták szemben, mert a háta mögött is épp így beszéltek. Kisebb, értéktelenebb lelkek pedig azért hízelegtek neki, mert gazdag volt és hatalmas.

Az állandó tömjénezések folytán azonban Zrínyi amúgy is túlzott öntudata és érzékenysége még betegebbre nőtt. Udvari papja és titkára, az ír származású Vorstall (akit a bécsiek ítélőképesség nélküli embernek s nem éppen kifogástalan életű papnak, de önzetlennek se tartottak, de hát igazi papok nem is voltak Zrínyi környezetében), a Zrínyiekről írt művében a családot a római császároktól eredezteti, magát Zrínyit pedig olyan félistenként magasztalja, akinél kiválóbbat a kereszténység világrészeiben sehol nem talál, de hozzá csak hasonlót is keveset.

Zrínyi szerencsétlensége, hogy papjai hízelgők voltak, nem pedig lelki vezetői vagy példaképei, mint a jámbor Habsburgok számára voltak az ő gyóntatóik. De ez nem annyira szerencsétlenség volt, mint Zrínyi lelki alkatának szükségszerű velejárója, mert neki udvari papjaiban nem is példaképek kellettek, annál kevésbé vezetők, vagy korholók, hanem csak udvaroncok, hízelgők. A hízelgést nemcsak megszokta, hanem el is hitte s így aztán nem csoda, hogy minél idősebb volt, annál jobban rabja volt hiúságának és annál kevésbé volt már keresztény. (Látni fogjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc papi környezete, de a 48-as szabadságharcot szolgáló papok is mind a papság selejtes elemeiből kerültek ki.)

Különösen élete második felében még Vorstallnál is nagyobb bizalmasa lett Zrínyinek Vittnyédy István, a híres lutheránus ügyvéd, akit még a már említett Széchy perben választott ügyvédjének s olyan bizalmasa lett, hogy minden papot, sőt katolikust háttérbe szorított lelkében. Látszik, hogy lelke ekkor már mennyire nem volt katolikus. Uralkodóházunknak talán ez a legtúlzóbb magyar ellensége aztán Zrínyit is mindig jobban eltávolította az udvartól, mert nem ő volt Vittnyédyre átalakító hatással (mint gondolnánk), hanem Vittnyédy őreá. (Nem éppen hízelgő eredmény Zrínyire.) Vittnyédy fanatikus protestantizmusa egy cseppet se enyhült Zrínyi hatására, mert Zrínyi a Vittnyédyéhez hasonló hitbeli buzgalmat csak a katolikus emberben ítélte el (annak ellenére, hogy egy katolikusban logikus az ilyesmi), de egyébként a vallási kérdés nem érdekelte annyira, hogy nála beszéd tárgyává lehetett volna. Azonban a Vittnyédy hatására protestáns baráttá lett, bár ő maga végig jó katolikusnak tartotta magát. A valóságban teljesen Vittnyédy irányította Zrínyit. Viselkedésében, kifejezéseiben, a vele való személyes érintkezésben vagy levelezésben tehetségének, hazafiságának, jellemének olyan és annyi magasztalását senkitől se hallotta, mint Vittnyédytől, aki valóságban vezércsillagának tekintette, rajongott érte és még elképzelni se tudta, hogy még Zrínyi is tévedhessen vagy hibázhasson. Lángelméje ez istenítése volt az igazi oka Vittnyédy rá való nagy hatásának.

Hörk József a Századok 1907-i évfolyamában közölt „Muzsalyi Vittnyédy István” című háromközleményes értekezésében azt írja, hogy Vittnyédy Zrínyiben „megváltóját tisztelte s nagyrabecsülése csodálattá, szeretete imádássá(!) vált iránta” (302.o.). Mivel Hörk is lutheránus felekezeti állásban lévő férfiú volt, önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy úgy látszik, a protestánsoknak csak Szűz Máriát és a szenteket nem szabad „imádniuk”, de

például Zrínyit, aki pártolójuk volt, még idézőjel nélkül is szabad. Pedig micsoda nagy protestáns volt Hörk is és Vittnyédy is!

Vittnyédy Keczer Menyhértnek írt levelében azt írja Zrínyiről, hogy „egy saeculumban egy foenixnél több nem szokott lenni", s az ő „saeculumuk" főnixe természetesen Zrínyi volt. De hogy ez a nagy ragaszkodás és magasztalás nem lehetett egészen önzetlen részéről, láthatjuk onnan, hogy ugyanekkor azt is írja, hogy „én hozzá hasonlót az én szükséges oltalmamra hol találhassak?" Zrínyi barátságának tehát Vittnyédyre megvolt a maga gyakorlati haszna, a ravasz ügyvéd első sorban ezt nézte (no meg természetesen a felekezetre való hasznát is) s a vasat annál inkább ütötte, amíg izzott, mert abban bízott, hogy Zrínyi még igen sokra fogja vinni. (Vitte volna is, ha nem haragított volna magára mindenkit, aki nem hízelgett neki.)

Dörfölyből (Sopron megyei német falu) például 1657. január 18-i kelettel így hízeleg neki: „Jó volna elsőben egy palatinátus (nádorság), aztán valami hercegség, ezután is az, amit a jó Isten nagyságodhoz rendelt, nem leszen másé." És Zrínyi elhitte ezeket a hízelgéseket vagy legalábbis szerette hallgatni s természetesen mind jobban elidegenedett az udvartól, amiért a hercegség s a még ennél is több csak nem akart megérkezni, sőt még a palatinátus is meghiúsult. Vittnyédy természetesen mindent az udvar Zrínyi- és magyargyűlöletének tulajdonított, Zrínyi is mindig jobban elhitte ezt s ebből Vittnyédy felekezetének nagy haszna volt, mert egy gazdag és befolyásos, sőt lángelméjű katolikust elvont a katolikus tábortól.

Mikor a törökök ellen Lipót segítségére jött franciák megérkeztek, Vittnyédy Sopronból 1664. július 12-i kelettel ezt írja „urának" (Zrínyinek):

„Az francusok erre jövén eleikbe mentem, generálisokat nagyságod nevével köszöntöttem. Quártélyában is udvaroltam neki, azki nagyságod köszöntését igen nagy néven vette. Nálok levén ebéden senki egészségéért nem ittam az mi részünkön valók közül, egyedül nagyságodért... és nyílván mondották, az asztal felett, nem őfelségéért, hanem miértünk jöttenek." Elhisszük, hogy a franciák, a Habsburgok örök ellenségei, nem Lipót kedvéért jöttek, de vajon mertek volna-e így beszélni őfelsége egyik alattvalója előtt, ha nem tudták volna, hogy Vittnyédy hűtlen alattvaló, s ha nem mint ilyen sátánkodott volna már kezdet óta ott körülöttük? (Szegény őfelsége! S ezek a kaján sátánok hogyan megbotránkoznak, ha őfelsége valamelyik kijelentésére vagy cselekedetére ráfoghatják, hogy nem mutat valami nagy lángolásra a magyarok iránt! Pedig ilyen magyarok iránt nem volt-e egyenesen kötelessége annak a királynak, hogy ne bízzon bennük?)

Keczer Ambrusnak, a másik fanatikus lutheránusnak Sopronból, már 1662. november 13-án Bécsből (vajon mit mászkált ez a nagy „németgyűlölő" annyit Bécsben?) ezt írja: „Ide összegyülekeztek egynehány fej nélkül való tagok, kiknek úgy eszek veszett, hogy ily nagy veszedelembe nem tudnak magoknak tanácsolni és most mindnyájan az én uramnak könyörögnek(!), annak segítségét várják."

Ugyancsak 1662. november 13-án Bécsből Zrínyinek így hízeleg: „Talán nem ártana, ha feljönne nagyságod, de ha lehetne, az Asszony őnagysága által udvarnak kellene disponálni, hogy ők hívták nagyságodat, úgy nagyobb autoritással is lehetne ott fent, mintha proprio motu (a maga elhatározásából, hivatlanul) jönne." Látjuk tehát, hogy Vittnyédy igen, de Zrínyi nem sokat járt Bécsben. Zrínyi „tekintélye" azt kívánta, hogy őt hívják. Ha ez nem történt meg, sértőnek találta magára, hogy ott megjelenjen. Így aztán nem csoda, ha mindig meg volt sértve.

Sopronból 1664. március elsejével Vittnyédy ilyen émelyítően hízeleg urának: „Az emberek az egész országban senkit nem revereálnak (szinte vallásos tiszteletben részesítenek) nagyságodon kívül."

1664. április 3-án szintén Sopronból írt levelében annyira megy hízelgésében, hogy teljes mértékben elköveti miatta a felségsértés bűnét: „Az én rabom is (Vittnyédy török rabja) szolgáim előtt azt mondja, Zrínyi az császár és nem más és ők senkitől nem félnek, csak nagyságodtól."

„Legyen nagyságod szegény nemzetünknek, utolsó veszedelmére hanyatlott hazánknak, Istentől rendelt segítője és orvosa."

1663. augusztus 26-án Sopronból: „Ha el nem jön nagyságod, elveszett Érsekújvár, mert akiknek kölletnék az segítségről gondoskodni, azok csak sírnak, sírással pedig el nem ijesztik alóla a törököt. Isten az eszeveszett vezérek között nagyságodat áldotta meg egészséggel, ép elmével, nagy vitézi resolutióval és kívánságainak jó szerencsés kimenetelével... Úgy értettem iteratis vicibus (ismételten), nagyságodat megimádták generalissimussággal... Újságul írhatom nagyságodnak, bizonyosan értettem, ő felsége publice ivott nagyságod egészségiért."

Látjuk tehát, hogy ismét csak nem panaszkodhatott Zrínyi őfelségére. Sőt látni fogjuk, hogy Újvár felmentése céljából csakugyan őt tette meg fővezérnek. Csak az eredmény volt egész más, mint Vittnyédy nagy hízelgései után vártuk volna, mert Újvár bizony elesett, sőt Zrínyi a vár felmentését még csak megpróbálni se tudta. Vittnyédy azonban nemcsak hízelgett, hanem sátánkodott is Zrínyi körül. Lutheránus felekezeti érdekeinek megfelelően igyekezett eltávolítani urát az udvartól is. Például most is, hogy azt az értesülést közli vele, hogy a császár nyilvánosan Zrínyi egészségére ürítette poharát, gonoszul mindjárt ezt is hozzáteszi: „Mit nem művel a szükség!" A császár tehát ezt nem önként és nem Zrínyi iránti szeretetből és megbecsülésből tette, hanem valódi érzelmei ellenére ijedtében s mert Zrínyi nélkül mukkanni se tud.

Meg kell állapítanunk, hogy Zrínyinek Vittnyédy volt a rossz szelleme, aki nemcsak végzetesen nagy hibáját, a gőgös önteltséget, hiúságot és sértődékenységét növelte benne mindig nagyobbra, hanem a katolicizmus fanatikus ellensége lévén, az udvar iránti bizalmat se engedte meggyökerezni lelkében, sőt ugyanazt az ellenséges érzületet és gyűlöletet igyekezett elültetni benne is, mely őt fűtötte a katolikus király ellen. (Nem a katolicizmust kisebbítette előtte, mert ezzel Zrínyinél nem ért volna célt, hanem a katolicizmus védőjét, a királyt.) Azonban Zrínyi is hibás volt, mert Vittnyédy hízelgéseit nemcsak szívesen hallgatta, hanem egyenesen elvárta s éppen e réven lett ez a fanatikus katolikusgyűlölő és ravasz ügyvéd a legbizalmasabb embere.

Még nagyobb baj volt, hogy Zrínyi nemcsak szívesen hallgatta, vagy olvasta, ha főnixnek, királynak, császárnak, megváltónak, félistennek, a világ legnagyobb emberének és legkiválóbb hadvezérének dicsőítették, hanem ezt el is hitte és ennek megfelelően is viselkedett.

Kanyaró Ferenc „Zrínyi ismeretlen munkája" című művében (51.o.) azt írja, hogy Zrínyi Mátyás-tanulmánya tulajdonképpen semmi más, mint az ő programja arra az esetre, ha majd király lesz, „Siralmas panasz" c. műve pedig jövendő nádorsága idejére való program. Természetesen nem érthetünk mindenben egyet Kanyaróval, annál inkább nem, mert hiszen a Siralmas Éneket nem is Zrínyi írta — ezt Kanyaró tévesen tulajdonította Zrínyinek, de azért azt is meg kell állapítanunk, hogy nem egészen légből kapott, amit Kanyaró ír. Még Széchy Károly is megengedi — meg is kell ezt engednie mindenkinek, aki mélyebben bepillantott Zrínyi lelkébe — hogy megfordult Zrínyi fejében királlyá való levésének lehetősége is.

Szerette káprázтatni az emberek szemét a fejedelmi pompával is, mely körülvette. Mikor például a gyerekágyból felkelt feleségét hazavitte Bécsből, úgy ment elébe, mint egy király. Vittnyédy Keczer Ambrushoz írt levelében (Sopron, 1663. február 5.) így írja ezt le: „Az én uram asszonyom elejébe jött, hogy haza kísérje. Százhúsz szánkával vagyon, mindeniken három ember, három gyalog, hosszú puska és egy zászló, az szánok előtt két-két ló."

Ismét csak az jut eszembe, mennyivel magasabban álltak erkölcsileg főpapjaink a nempapok fölött még akkor is, ha ezeket egy Zrínyi Miklós képviseli. Kétségtelen ugyanis, hogy ez a nagy cécó nem azért volt, hogy a bécsi asszony a törökök kezébe ne kerüljön, hanem nagyzolásból, pazarlásból.

Hogy milyen mesés hírre tett szert Zrínyi a törökök előtt a nagy fény miatt, mellyel magát körülvette, azt Vittnyédy török rabjának már ismertetett nyilatkozatán kívül Evlia Cselebinek, a híres török útleírónak, aki egy előkelő török rab kiváltása ügyében járt Zrínyinél Csáktornyán, már egyenesen a mese határait súroló útleírásából is jól láthatjuk. Ő is hol bánnak, hol hercegnek, hol királynak nevezi Zrínyit annak a királyi fénynek hatása alatt, melyet ott Csáktornyán látott, s keleti képzelőerejével úgy kiszínezi, hogy állítása szerint Csáktornya maga is olyan nagy város, hogy 2.000 bolt és 40 kolostor volt benne mikor ő ottjárt, a vár pedig olyan volt, hogy „királyok vágyódásainak tárgyát képezte". 10.000 kőépületű szép ház volt benne, mindegyiknek tetejét más színű cserép fedte. 11 templom volt a városban, néhánya ólommal fedve, de mindegyiknek ormán tiszta aranyból volt a kereszt.

De a legnagyobb és legfényesebb természetesen magának Zrínyinek palotája volt. Tanácstermét szőnyeg helyett mozaik és fényes márvány borította. Zrínyi a követség tiszteletére kétezer(!) ágyúlövést adatott, vadászni ezrekre menő kísérettel ment velük, azon a lakomán pedig, melyet tiszteletükre adott, ezer kocsira való bor is elfogyott. (Pedig maga Zrínyi nem kedvelte a bort.)

De nemcsak akkor és nemcsak a mesés keleten hazudtak szívesen Zrínyi dicsőségére, hanem ma is és nálunk, magyarok között is. Balogh János „Nagykanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja" című művében például ezt írja:

Zrínyi „egyik ügyes kémje, a cigány Csóré Laci útján megtudta, hogy a már évek óta mindenünnen összerabolt és a nagykanizsai várban gyűjtögetett különféle ékszerek, oltári készletek és egyéb családi drágaságoknak, mintegy hat millió forintnyi értékben, 18 kocsin, 1500 lovas és 2000 gyalogos födözete alatt, szeptember másodikán este nyolc órakor kezdendő indulással Eszéken át Belgrádba — mindig csak éjjel — innen már csak nappal Konstantinápolyba fog szállíttatni."

Természetes, hogy 3-án délben a szép szállítmány már Új-Zerin várában pihent s a szerző a pompás haditettet épp oly részletesen és mindenben a legpontosabb időbeli és helyszíni adatokkal szolgálva közli, mint előbb a Csóré cigány kém jelentését. Zrínyi ezután a pompás zsákmányról sürgős jelentést tett Lipót császárnak és engedély kért, hogy a kincseket jogos tulajdonosaiknak visszaadhassa. Az engedélyt természetesen megkapta. (Még szép, mert „hazafiasabb" lett volna úgy tálalni fel a mesét, hogy a kincseket azután Lipót császár harácsolta el.) A dolgot közhírré tette. Már egy hétre valóságos búcsújárás támadt, úgy hogy Zrínyi biztonság okáért csak tizesével eresztette be őket a várba s tizennégy nap alatt mindent elvittek igazolt tulajdonosaik, de még öt hét múlva is folyton jöttek a károsultak, amiből hozzávetőlegesen meg lehet állapítani, hogy a török ezen a környéken vagy huszonnyolc millió forint értékű drágaságot rabolt már össze.

„Eme páratlan nagylelkűség Zrínyit birodalomszerte népszerűvé tette", zárja be elbeszélését a kiváló „hadtörténelmi író", aki azonban semmiféle forrásmunkát, amiből szenzációs adatait vette, nem közöl. Széchy Károly kimutatja, hogy az egészből egy szó se igaz. Zrínyi a jelzett időben nem is volt otthon és 6 millió forint értékű drágaság (ma megfelel vagy 600 milliónak) akkor semmiféle várban nem volt és nem is lehetett.

De már csak azok alapján is, amiket eddig közöltünk, megállapíthatjuk, hogyha Zrínyi e kincsek birtokába jutott volna, semmiképpen se lett volna annyira nagylelkű, mint ebben a mesében. Hiszen láttuk, hogy még rokonaival, sőt még testvérével is ádázul pereskedett egy-egy faluért és még a Mikulich fiút is kiforgatta volna apai örökéből, ha csak tőle függött volna.

Zrínyinek tehát nemcsak kortársai és a Vittnyédyek hízelegtek, hanem hízelegnek neki még ma, háromszáz év távlatában is, még pedig egy cseppet se kisebb képzelőerővel, mint amilyenre Evla Cselebi keleti fantáziája képes volt. A mi „hazafiaink" — úgy látszik — a „nemzet hű fiait" épp oly betegesen tudják szeretni, mint amily betegesen tudják „ellenségeit", melyek közt természetesen Bécs áll az első helyen, gyűlölni.

Balogh János „hadtörténelmi" írónál már kissé józanabb, de éppen olyan üres és légből kapott annak a természetesen „hazafias" Horthy tisztnek a dicsérete, mely az egyik levente tankönyvben, mely természetesen csak úgy habzik a Habsburg gyűlölettől, (mert a leventéket természetesen „hazafiasan" kellett nevelni), azt hozza fel Zrínyi magasztalására, hogy sohase beszélt vagy írt a törökökről becsmérlőleg; nem nevezte őket „ebeknek", mint törpe kortársai, mert az igazi katona, az igazi vitéz, az ellenfeleket is mindig megbecsüli. (Ez a megállapítás természetesen csak akkor vonatkozik az ellenfélre, ha az „pogány". Ha „klerikális", sőt ráadásul még Habsburg is, akkor nem kötelezők a lovagias szabályok, mert az imádott haza mindennél előbbre való.) Az igazi vitéz az ellenfelet nem gyalázni szokta, hanem megverni.

Tetszett ez a megállapítás, mikor először olvastam s újság is volt számomra, mert én ezt a rokonszenves vonást addig nem vettem észre Zrínyiben. Ezért ettől kezdve figyelni kezdtem ebből a szempontból nagy törökverőinket. Mikor láttam, hogy bizony gyalázzák, ebezik őket, mindig elszomorodtam, mert mindjárt az jutott eszembe, hogy egyik se volt igazi hős. De aztán mikor olvasni kezdtem Zrínyi Török Áfiumát, látom ám, hogy ő is épp úgy gyalázza a törököt, mint kortársai vagy a többi magyar hős. Láttam aztán, hogy ugyanezt megteszi Zrínyi magában a Zrínyiászban is. Kénytelen voltam hát megállapítani, hogy ebből az „eredeti" megállapításból egy szó se igaz, s a jó tiszt és leventeoktató az egészet épp úgy az ujjából szopta, mint Balogh János a hat millió forintos kincsnek Csóri cigány kémjelentése alapján való vitéz megszerzését az iharosberényi erdőszélen, aztán pedig az egésznek nagylelkű kiosztását a jogos tulajdonosok között, de természetesen egyszerre csak tízesével és Lipót császár előzetes engedélyének megszerzése után. (Ha valóban megtörtént volna a dolog, Zrínyi pszichéjének ismeretében akkor is azt kellene mondanunk, hogy Lipót császár előzetes engedélyének megszerzése is csak azért történt volna meg, hogy Bécsben is kellő tudomást szerezzenek a magyar félisten legendás tetteiről.)

Zrínyi és a nádorság.
Az 1647. és az 1662. évi országgyűlés

Zrínyi mérhetetlen szereplési vágyát és hiúságát legjobban a nádorság után való hihetetlenül nagy vágyódása mutatja. Ez esetből láthatjuk legjobban, milyen betegesen nagy fokban megvolt benne ez a hiba: milyen jót tett volna vele, aki figyelmeztette volna e kirívó fogyatékosságára és milyen nagy bűne volt Vittnyédynek, hogy kijózanítás helyett inkább élesztette Zrínyi ezt a nagy hibáját állandó hízelgéseivel, sőt lovalásával.

Igaz, hogy Zrínyi rendkívüli tehetség volt s ezért áldás lett volna az országra az ő nádorsága. Az is igaz, hogy abban az időben tehetségei folytán senki nem volt annyira alkalmas erre a legnagyobb magyar méltóságra, mint ő. Ha pedig mindez így van, akkor az is igaz, hogy akkor nemcsak joga, hanem hazája iránti kötelessége is volt, hogy mindent elkövessen, hogy ezt a méltóságot el is nyerje. Zrínyit ismerve az is bizonyos azonban, hogy mint nádor, mindenkit ellenségévé tett volna az országban, oly zsarnokilag gyakorolta volna nádori hatalmát s kérdés, hogy egy olyan nádor, akit mindenki gyűlöl, ha még oly tehetséges is egyébként, használ-e annyit az országnak, mint egy egyszerűbb tehetségű, de tapintatosabb és az emberekkel bánni tudó ember. Zrínyi egyébként mint nádor amiatt is veszedelmes ember lett volna, mert ha alkalma lett volna hozzá (de mivel alig szerette volna néhány hízelgőjén kívül más, erre szerencsére aligha lett volna valaha alkalma), igen könnyen a korona után is kinyújtotta volna a kezét s ezzel esetleg végzetes belső harcoknak tette volna ki az országot.

De ha ezek a fogyatékosságok nem lettek volna meg Zrínyiben s valóban a legnagyobb áldás lett volna az országra az ő nádorsága, akkor is el kell ítélnünk az utána való kicsinyesen hiú törtetését azok miatt a rá nézve szégyenletes fogások miatt, melyeket célja elérésére megengedett magának. Ezek ugyanis Zrínyire mindenképpen szégyent jelentettek s erkölcsi nagyságát jócskán megtépázzák.

Zrínyi nemcsak mint komoly józan ember, aki tudatában van tehetségeinek és érvényesülése érdekében azokat felhasználni akarja, törekedett a nádorságra, hanem szégyellni való módon is: vetélytársait s mindenkit, aki célja elérésében akadályozta, személyes ellenségének tekintette, kicsinyesen gyűlölte és kisebbítette. Az a viselkedés, az az elkeseredés, az a lelki összeroppanás pedig, mely célja meghiúsulásának láttára érte, világosan bizonyítja, hogy törtetésében nemcsak a józan megfontolás, tehetsége tudata és hazája szeretete vezette, hanem a szenvedély, a hiúság, a nagyravágyás is, sőt elsősorban az, mert kudarcának másképp nem lett volna annyira betege.

Zrínyi természeténél fogva nem volt vallásosságra hajlamos. Részint nevelőanyja hatása lehetett ez, részint talán művészlelkével járt együtt. A rajongó, mindent (tehát a vallást is) túl mélyen átélő ember lehet ugyan nagyon vallásos is, sőt ebben is rajongó, de csak vallásos környezetben és csak a vallásosságra kedvező természettel, azaz ha a vallásossággal ellenkező szenvedélyek nem akadályozzák vallásossága kifejlődését.

Ami a környezetet illeti, a jezsuita kollégium hatását ellensúlyozta Poppel Éva, ami pedig a természeti adottságokat illeti, Zrínyi rendkívüli büszkesége és sértődékenysége szinte lehetetlenné tette, hogy vallásos katolikus lehessen. Az igazi katolicizmus, kivált művelt férfiban, egyébként is az ész és akarat, nem pedig kedély vagy hangulat terméke, s a vallásossághoz az ész alázatossága is kell, hogy ez alávesse magát a kinyilatkoztatásnak, még pedig az Egyháztól előírt, mindenkire kötelező, minden aprólékosságra kiterjedő, egyforma

értelmezésében. Ezt határozottan akadályozza a művészlélek túlzott öntudata, érzékenysége, hiúsága, szeszélyessége, túlzott önállóságra és eredetiségre való törekvése.

Nem azt akarom mindezzel mondani, hogy Zrínyi vallástalan volt. Ha Széchenyi vagy Deák korában élt volna, vallástalanabb lett volna, mint ők, de mivel az ellenreformáció, illetőleg a barokk korában élt, ő is volt olyan vallásos, mint Széchenyi, Deáknál pedig sokkal vallásosabb. A XIX. század első felében azonban olyan vallásos államférfi, mint Széchenyi, ritkaság, sőt kivétel volt, de a XVII. század közepén, tehát Zrínyi, a költő korában az, aki csak olyan vallásos volt mint ő, egyáltalában nem számított vallásos embernek.

Zrínyi pedig, mint említettük, az idő haladtával mindig vallástalanabb, illetőleg mindig kevésbé buzgó katolikus lett, még pedig első sorban hiúsága, állandó megsértődései következtében, de különösen nádorsága meghiúsulása miatt, azért, mert ebben sem az udvar, sem a főpapság nem volt az ő pártján. Arra pedig rámutattunk, hogy nála a személyi sérelem, mindig kihatott az elvek terén való magatartására is, hiszen még öccsét se tartotta jó hazafinak akkor, mikor perben voltak egymással. A nádorságra való törekvés miatt Zrínyi először azért távolodott el az Egyháztól, mert látva, hogy az udvar és a főpapság nincs mellette, helyettük a protestánsokhoz való simulással akarta célját elérni, mikor pedig terve így is meghiúsult, akkor azért haragudott meg az egyháziakra (s velük együtt az Egyházra is), mivel ők hiúsították meg nádorságát.

Zrínyi részint protestáns nevelőanyja hatására, részint túl önálló, túl büszke, túl érzékeny természete miatt az átlagosnál buzgóbb katolikus már fiatal korában se nagyon lehetett. Egészen kétségtelen azonban, hogy évei haladtával még ez a legfeljebb közepes katolicizmusa is mindig kisebb lett. Hogy aztán ez az Egyház iránti viszonyában való változás hirtelen, törésszerűen következett-e be nála, vagy észrevétlen, lassú fokozattal, azt nem lehet bizonyosan megállapítani. Nagyszerű költői művének első megfogalmazásában, mely mint említettük, 1645/46-ból származik, még ilyen magasztaló sorokat szentel Lippay esztergomi érseknek:

„Ahun látom az paron nagy méltósággal
Mi nagy érsekünket, mély gondokban sétál,
Tántorgó hajókat igazgat kormánnyal,
Veszne, ha nem igazgatná okossággal.
Az mi szent házunknak ü hű komornyikja,
Mi igaz hitünknek erős tartalékja,
Ki fogja esmerni ütet e napokba',
Mert Isten akarja, öltözzék bíborba."

Már hat évre rá, 1651-ben, mikor művét nyomdába adta, e két most idézett szakaszt kitörölte művéből, s „nagy érsekünk" már egy szó méltatást se kap benne. Tehát az 1646-tól 1651-ig terjedő öt év alatt valami nagy változás történt Zrínyi lelkében a prímás irányában. Nyugodtan mondhatjuk azonban ezt az Egyház irányában való nagy változásnak is, mert Zrínyi olyan ember volt, hogyha például Rákóczira megharagudott, akkor a kuruckodást is meggyűlölte.

Széchy Károly azt hiszi, hogy nem lassú elhajlás, hanem hirtelen törés történt Zrínyi lelkében, mégpedig az 1647. évi országgyűlésen, melyen a linzi békét iktatták törvénybe, és amely ellen Lippay érsek késhegyig menő harcot folytatott, s ellene akkor is ünnepélyesen tiltakozott, mikor már a másik két rend a törvénybeiktatást elfogadta. Zrínyi részt vesz ezen az országgyűlésen és Széchy szerint Lippaynak ekkori erőszakos „hazafiatlan" és a király személye iránt tiszteletlen viselkedése (lám, most egyszerre mennyire tisztelik „ha-

zafiaink" a királyt!) keltett Zrínyiben olyan nagy ellenszenvet, hogy ettől kezdve megtanulta az Egyházat megkülönböztetni a papságtól.

Ha csakugyan így lett volna, akkor meg kellene állapítanunk, hogy Zrínyi ettől kezdve tulajdonképpen katolikusnak lenni is megszűnt. A katolikus Egyházat ugyanis nem lehet különválasztani a papságtól, mert a híveket tanító, nekik a szentségeket kiszolgáltató és őket kormányozó klérus nélkül nincs Egyház. A katolikus egyházban nincs szabadság (mert az Egyház azt állítja, hogy nála a vallási igazság van, igazság és szabadság pedig egymással nem fér össze), tehát a katolikus Egyházban nem magyarázhatja a hit forrásait mindenki és a belőlük folyó következményeket se vonhatja le az egyén maga, hanem a vezető egyház, tehát a főpapság tanítását és kormányzását kell elfogadnia. Aki az Egyházat megkülönbözteti a papságtól, az protestáns. A ravasz kálvinista életrajzíró tehát Zrínyit, kit égig magasztal s emellett nagy katolikusnak mond, megteszi lényegében nagy protestánsnak (úgy látszik, azért magasztalja annyira). De hogy azért túlságosan el ne vesse a sulykot, hozzá teszi, hogy szívében azért ragaszkodással csüngött a katolicizmuson. Ezzel aztán a fából vaskarikát is szerencsésen sikerült neki megfabrikálnia.

Egyébként azzal, hogy külön választotta egymástól a katolicizmust és a főpapságot, sőt ha akár nyíltan is protestánssá lett volna, Zrínyi nemcsak a kálvinista Széchy Károly szemében nem lett volna egy cseppet se kisebb, hanem a katolikus magyar történetírók, sőt a „püspök" Horváth Mihály, sőt még a szerzetes Takáts Sándor szemében se. Hiszen éppen Takáts Sándor ír arról a Lobkowitz-Poppel Éváról, aki Zrínyi igazi katolikussá levését megakadályozta, és akit túlzott protestáns felekezetisége miatt még saját fia, a már megtért Batthyány Ádám is elítélt, valóságos rajongással s a fiú és anyja közti ellentétet is nem a protestáns anya, hanem egész határozottan a katolikus fiú rovására írja. Még csak arra se kapható, hogy az ellentétet kölcsönös elfogultságukban találja meg.

Zrínyi az 1647. évi országgyűlésen csendesen, passzívan viselkedett. Nincs semmi nyoma, hogy akár csak fel is szólalt volna, és hogy határozottan csatlakozott volna akár ehhez, akár ahhoz az irányzathoz. Lehetséges azonban, hogy csakugyan ekkor kezdődött az Egyház iránti elhidegülése, bár a dolog valószínűleg nem hirtelen történt. Az országgyűlésen való hallgatása azt bizonyítja, hogy az egyházias iránynak már nem volt híve, de még nem volt a főpapsággal szembeszegülő irányzatnak se. Ez utóbbihoz való későbbi csatlakozásának öt tényezője is volt.

Az első, hogy okos, kiváló szellemi tulajdonságokkal megáldott protestáns nevelőanyjának, akinek sikerült a gyermek őszinte ragaszkodását megszereznie, sikerült benne rokonszenvet ébresztenie a protestánsok, s megértő türelmet a protestantizmus iránt. Olyanformán lehetett ő is, mint az a zsidó származású értelmes tanítványom, aki mikor négy évi hittantanításom után (mely véletlenül a hitleri zsidóüldözés korára esett) megkérdeztem tőle, belátta-e a katolikus hit igazságát, azt felelte, hogy ő nem hajlandó gyűlölni azokat a zsidó nagyszüleit, akiktől ő csak jót kapott és akik őt annyira szerették.

Joggal kérdeztem tőle, hogy mi köze a kettőnek egymáshoz, mikor a hittanórákon természetesen soha egy szó se volt arról, hogy a zsidókat gyűlölni kell vagy szabad akár csak akkor is, ha nem nagyszüleink és nem tettek velünk jót, de igenis volt sok szó e hittanórákon a hitlerizmus helytelen és katolikusellenes voltáról. Ez az egyébként értelmes fiú azonban — úgy látszik — csak kényszerből járt ezekre a hittanórákra s azt hitte, hogy amit ott hall, nem szabad elfogadnia, mert ezzel hálátlan lesz az ő jó nagyszülei iránt. Így aztán természetes, hogy nem is használt neki semmit, mert az elvetett mag sziklafalba ütközött, mely leverte magáról.

A második ok akkor járult az elsőhöz, mikor katonáit, kikkel a svédek és Rákóczi György, tehát a protestantizmus ellen oly vitézül harcolt, a király parancsára (mivel az továbbra nem volt hajlandó őket fizetni, mert befejezte a protestánsokkal való úgy is túl hosszúra nyúlt háborúját) el kellett bocsátania. Láttuk, hogy ez annyira elkeserítette, hogy miatta még velencei szolgálatba is akart állni. Ez annak bizonyítéka is egyúttal, hogy addigi lelkes tevékenységét is nemcsak a katolicizmus és a király ügye iránti ragaszkodás éltette, hanem a dicsőségvágy, a tehetségei kimutatására és a dicsőségszerzésre kínálkozó alkalom is túl nagy szerepet játszott benne. Hogy ettől az alkalomtól minden kiválósága és sikere ellenére egyszerre megfosztották, elkeserítette és büszke, megsértődő, nagyratörő és minden vélt igazságtalanságra túlságosan visszaható lelkében önkéntelenül is ellenszenvet keltett ez azon ügy iránt is, melyért eddig harcolt s melynek részéről ez a mellőzés érte. Pedig hát ki volt itt a hibás? Csak nem az a király, aki harminc hosszú év után végre befejezte a végeláthatatlan, mindenkitől testestől-lelkestől megutált háborút, és aki az évtizedes harcokban úgy eladósodott, hogy kénytelen volt csapatai számát leszállítani?

Igaz, hogy én magam is azon a meggyőződésen vagyok, hogy a királynak inkább bárki más szolgálatáról kellett volna lemondania, mint Zrínyiéről, mert ha őt megbecsülte volna és tehetségének és dicsőségvágyának kellő teret adott volna, talán egy Tillyt vagy Savoyai Jenőt nyert volna benne. Ámde akkor Zrínyi még fiatal volt és nagy tehetségét biztosan senki se tudhatta. Nem is nagyon sejthette ezt a király, mert ha valaki vitéz, bátor és lelkes és elő, vagy utóvéd harcokban és felderítő portyázásokban — mint átlag a magyarok és horvátok — kiváló, abból még egyáltalában nem következik, hogy nagy hadműveletek vezetésére is tehetsége van. Zrínyinek türelemmel meg kellett volna várnia az alkalmat tehetsége kimutatására (hiszen, ha nem szaggatja szét idő előtt a vadkan, még a török felszabadító háborút is megérhette volna). Azzal, hogy ehelyett sértődötten visszavonult s úgy viselkedett, hogy mindenkit ellenségévé tett, egyenesen maga akadályozta meg későbbi érvényesülését. De ez a hátrányos tulajdonsága akkor is meghiúsította volna a sikert, ha fővezérré tették volna, mert az olyan fővezér, akire minden alvezére haragszik, nem érhet el nagy eredményeket.

Még azt is elismerem, hogy bizonyára magyar volta is hátrányára volt Zrínyinek az érvényesülésben, de ezt a tényt a Habsburgok ellen felhasználni és ebből magyargyűlöletüket megállapítani, nem tárgyilagos történetírás. Tárgyilagos, sőt egyenesen magyarrajongó király se igen tehetett volna ekkor másképp. A császári birodalom kormányzásának és hadseregének költségei még tizedrészükben se kerültek ki magyar eredetű bevételekből. Azon seregek költségeihez pedig, melyek külföldön harcoltak (már pedig a linzi béke megkötése után csak külföldön volt még néhány évig harc, tehát Zrínyit is csak ott lehetett volna alkalmazni), mi semmivel se járultunk hozzá. A király tehát, ha akarta volna, se tehette volna meg, hogy olyan seregben, melynek kiállításához az anyagiakat az osztrákok, csehek, németek adták, magyarnak adja a hatalmat, a kenyérkereseti lehetőséget és a dicsőségszerzés oly sokaktól áhított lehetőségét, ha csak az illető már nem elismert európai hírű vezér.

Nem kellett magyargyűlölet, még magyar mellőzés se ahhoz, hogy Zrínyi háttérbe szoruljon, hanem a józan észből, a logikából és az élet törvényéből folyt minden. Egy szegény, elesett nép fiait akkor is ellökték és ma is ellökik az élet vályújától a szerencsésebb, boldogabb, gazdagabb, pénzesebb népek fiai. De itt még arra sincs szükség, hogy a dolgot ezzel magyarázzuk. Megokolásul annyi is elég, hogy a maga pénzét minden nép a maga fiainak boldogulására szánja. Mikor Hunyadi Jánost a török ellen küzdő keresztény sereg élére állították, akkor Magyarország még Európa egyik legtekintélyesebb országa volt s a keresztény sereg kiállításában nem olyan jelentéktelen szerepet játszott a magyar gazdasági erő, mint amekkorát Lipót császár idejében a keresztény seregben. De Hunyadi János ak-

kor már egyébként is egész Európában névvel bíró magasztalt hadvezér és éltesebb ember volt, s ezen a címen is lehetett olyan sereg élére állítani, mely nemcsak a magyarok serege volt. De az akkor még fiatal és kezdő Zrínyit semmiképpen se.

A harmadik ok, ami Zrínyit a protestáns tábor felé hajlította, Lippay érsek hideg modora és fölénye vele szemben. Az érsek részéről ezt a fölényesebb viselkedést bizonyára az váltotta ki, hogy ő, a magyar katolicizmus feje, a fiatal Zrínyitől, a buzgó katolikus apa fiától és Pázmány gyámfiától a katolikus ügy leglelkesebb pártolását várta. Hogy e várakozásában csalódnia kellett, olyan kiábrándító hatással volt rá, hogy méltóságán alulinak tartotta, hogy a fiatal főúr előtt megalázkodva előzékenységével és kedveskedésével érje el azt, amit Zrínyi magától nem adott meg. Ehelyett inkább — katolikus (rossz) szokás szerint — az egyenes utat választotta, és akiben csalódott és akit emiatt lelkében nem értékelt, az előtt külsőleg is úgy viselkedett, ahogyan belül érzett. Viszont ez a viselkedés a még nála is büszkébb Zrínyiben felkeltette a dacot, mely ezen az országgyűlésen rögtön ugyan még nem nyilvánult meg a protestánsokhoz való politikai csatlakozásában, mert hiszen az új helyzet Zrínyit meglepetésképpen érte, s túl fiatalnak is érezte magát még az érsekkel való nyílt dacolásra, de belül sokkal katolikusabb is volt még, semhogy erre azonnal képes lett volna, de elmélyedő, kolerikus természetének megfelelően büszke lelkének visszahatása nem múló fellobbanás volt csupán, hanem idővel mindig jobban elmélyült.

A negyedik, még pedig Zrínyi lelkét ismerve meglehetősen jelentős ok a protestánsoknak Zrínyi iránti nagy előzékenysége és kedveskedése lehetett. Ők nem voltak olyan önérzetesek, mint Lippay büszke magyar lelke. Egyébként is nagyon kisebbségben voltak már ekkor, hiszen a főrendek közt Nyáry Lajos és Osztrosich Pál kivételével nem is volt már protestáns, s bizony ez a kettő se tartozott a gazdagabbak vagy tekintélyesebbek közé. Valóságos főnyeremény volt tehát számukra az előkelő, dúsgazdag és nagytehetségű Zrínyi, akinek az érsektől való elidegenülését sasszemük természetesen azonnal észrevette.

Utaltam már rá, hogy az „e világ fiai”: kommunisták is, zsidók is, protestánsok is, mennyire meg tudnak alázkodni, hogyan alkalmazkodnak, kedveskednek — akár még halálos ellenségeiknek is, akiket belül gyűlölnek, sőt megvetnek, — ha ebből fajukra, felekezetükre vagy a „szocializmusra” haszon származik. (Mikor e sorokat írom, épp akkor vendégeskedik Erzsébet belga anyakirályné Vorosilov meghívására a Szovjetunióban, s a moszkvai televízióban a királyné természetesen egyenesen el van ragadtatva a fogadtatástól és mindattól, amit ott látott.) A protestánsok is igen sok katolikust megnyertek már így maguknak. Így vette rá például a kastélyba bejáró kálvinista lelkész az érvénytelen házasságban élő és ezért a katolikus vallásával nem rokonszenvező báró Baldácsyt is arra, hogy katolikus létére egész nagy vagyonát protestáns felekezeti célokra hagyja.

Zrínyit, a gazdag katolikus főurat, akinek apjáról keserűen tudták, hogy élete nagyobb részét még mint protestáns élte le, látva a kecsegtető alkalmat, egyszerre körülvették a protestánsok kedveskedésükkel és hízelgő tiszteletnyilvánításaikkal. Zrínyi lelke pedig mindig, de különösen most, a prímás őt lenéző viselkedésekor, s mivel túl fiatal is volt még ahhoz, hogy országos tényezőnek tekinthette volna magát, túl fogékony s ezért a legjobb alany volt a hasonló kedveskedésekre. Látni fogjuk majd, hogy a későbbi országgyűlések alkalmával már milyen országos tényezőként kezelte őt a protestáns ellenzék.

Nem csoda hát, ha jól érezte magát köztük, míg katolikus főúrtársai és a főpapok között, ahol azt várták tőle, hogy ő alázkodjék meg és ő kedveskedjék nekik, teher volt számára a tartózkodás. Azt, hogy ezt a kitüntetést igyekezett meg is hálálni a protestánsoknak, részükről pedig a hízelgés célja egyedül ez volt, az eddigiekből természetszerűleg következik.

Végül ötödik okként Zrínyi protestáns rokonszenvéhez még az is hozzájárulhatott, hogy minden nemeslelkű ember önkéntelenül is az üldözöttek, a háttérbe szorítottak felé fordul rokonszenvével, a mi protestánsaink pedig az üldözöttek szerepében tetszelegtek, sőt erre még ma is nagyon hajlamosak nálunk. Zrínyi is elhitte ezt a neki hízelgőknek s azt gondolta, hogy erkölcsileg helyesen cselekszik, ha melléjük áll. Láttuk, mennyivel jobban üldözöttek voltak ugyanakkor Erdély katolikusai, de az annyira okos és magát jó katolikusnak tartó Zrínyinek az még eszébe se jutott, hogy azok iránt is illenék részvéttel lennie, s ha már olyan irgalmas és jószívű, akkor inkább a jobban elnyomottak és a maga felenyája iránt legyen részvéttel. Továbbá, ha ő valóban jó katolikus volt, akkor a protestantizmust helytelenségnek kellett tartania, amiatt pedig nem kell részvétre gerjedni, ha a helytelenség háttérbe van szorítva s a hatalom inkább a helyesség és az igazság mellett van, mert hiszen a dolog így van rendjén.

Feltétlenül hozzájárulhatott azonban Zrínyi protestáns rokonszenvéhez az is, hogy a művelt lélek általában, az olyan büszke, magányos művészlélek pedig, mint amilyen a Zrínyié volt, különösen hajlik a különcségre s olyan utakat szeret járni, melyeket mások nem járnak. Világos, hogy különösen az ellenreformáció és a barokk vallásos korában Zrínyi társasága, a katolikus magyar főurak, politikailag is mind erősen katolikusok voltak, de ebből majdnem szükségszerűleg következik, hogy a körükben eléggé nem méltányolt s ezért megsértődött Zrínyi csak azért is velük ellenkező politikát követett, s azok társaságát kereste s azok politikáját követte, akiket katolikus főúrnak különcség volt követni.

Tudvalevő, hogy Lippay érsek ezen a linzi békét becikkelyező országgyűlésen igazi kuruc bátorsággal és meg nem alkuvással viselkedett. A béke pontjai, melyek a templomokkal való rendelkezést kivették a földesúr jogköre alól s elrendelték, hogy még azokat a templomokat is vissza kell adni a protestánsoknak, melyeket már elvettek tőlük, ellenkeztek katolikus meggyőződésével, de ellenkeztek a magyar nemesi jogokkal is, tehát az egész akkori magyar alkotmány alapjával. Ezen kívül minden magyar katolikus nemes igazságérzetét is joggal bánthatta, hogy akkor, mikor Magyarország protestánssá tevéséről volt szó, szabadon érvényesülhetett a földesúri jog, most azonban, mikor már a katolicizmusnak lenne hasznára, eltörlik csak azért, hogy ezt megakadályozzák. Lippay, mint a magyar katolicizmus feje és jogainak képviselője kijelentette tehát a királynak, hogy inkább meghal, mintsem ebbe beleegyezzék.

Nem is engedett elveiből semmit. Eleinte a katolikus főurak is vele tartottak, úgy hogy kívüle még Wesselényi, Nádasdy és Pálffy is királyi dorgálásban részesült. A király ugyanis akkor katonailag olyan rosszul állt, hogy feltétlenül el kellett fogadnia a linzi békét, hogy legalább Rákóczi Györgyöt kikapcsolja ellenségei sorából. De egyébként is, ha már a békét elfogadta, és aláírta, akkor országgyűlési becikkelyezéséről is gondoskodnia kellett.

Lippay azonban az országgyűlésen se engedett. Ha előbb azt mondta, hogy inkább meghal, most már azt hangsúlyozta, hogy inkább százszor meghal, mintsem engedjen. Mivel azonban a protestánsokon kívül (akik az alsó táblán még mindig igen nagy erőt képviseltek) még a király is kénytelen volt a békének a katolicizmusra annyira sérelmes pontjai mellett lenni, a világi katolikusokban már megingott az ellenállás és kezdték a főpapságot magára hagyni. Ezért a papság a velük végig kitartó pár buzgó katolikussal ugyanahhoz az időnyerési módszerhez folyamodott, mellyel a protestáns kisebbség szokott élni s jelszava az lett, hogy ne a béke becikkelyezésével, hanem előbb a nádorválasztással foglalkozzék az országgyűlés.

Emlékezünk, milyen fontosnak tartotta eddig az ún. hazafias párt, hogy a nádorválasztás legyen legelső az országgyűlés tárgysorozatán. Láttuk, hogy még abba se akart bele-

egyezni, hogy ezt akárcsak a királyválasztás is megelőzhesse akkor, mikor ez is a tárgysorozaton volt. Most, velük szemben, a papság és a vele tartók kuruckodtak s most ők ragaszkodtak ahhoz, hogy előbb nádort válasszanak, s csak azután következzenek a tárgysorozat egyéb pontjai. Világos azonban, hogy éppen azok, akik eddig mindig olyan fontosnak tartották a nádorválasztást, hogy annak elsőbbségéről semmiképpen se voltak hajlandók engedni, még a jelenlegi és jövendő király megsértése esetén se; most éppen ők voltak azok, akik a leghatározottabban nem akarták a nádorválasztás elsőbbségét. Ugyancsak bebizonyították vele, hogy előbb se az alkotmány vagy a nemzetvédelem volt nekik fontos, hanem ez csak ürügy volt. Az igazi ok akkor is a protestantizmus érdeke volt. Akkor ugyanis még többségben voltak s így a nádorválasztás mindig protestáns nádort jelentett. Nem a nádor kellett nekik, hanem a protestáns nádor. Most, mikor már a nádor katolikus nádort jelentett, egyszerre nem volt fontos számukra, hogy olyan gyorsan megválasszák. Épp úgy, mint a kommunistáknak, akiknek szintén csak akkor kellett a szabadság, ha az ő szabadságukat jelentette, és csak akkor volt fontos a béke, ha az „imperialisták" háborús politikájának elítélését jelentette, azaz, ha az a béke az ő békéjük volt.

A naiv magyar történetírók és olvasók pedig (de persze, csak a katolikusok olyan naivak, a protestánsok mindig tudják mit és miért csinálnak) még ma is a legkomolyabban veszik, elhiszik és visszhangozzák e jelszavakat és a legőszintébben lelkesednek értük. Ők még most is szentül hiszik, hogy a hajdani magyar országgyűlési ellenzéknek csakugyan csak a nádor kellett s csakugyan a magyar alkotmány fájt akkor, ha a nádorválasztás nem szerepelt az országgyűlés tárgysorozatán, vagy ha szerepelt, nem az első helyen szerepelt.

Mivel az országgyűlésen most már a katolikusok voltak többségben, természetesen most ők győztek s előbb választottak nádort s csak azután került sor a linzi béke becikkelyezésére. A nádori székbe ekkor az elhunyt Eszterházy Miklós utódát kellett megválasztani s a választás természetesen ismét katolikus emberre, a horvát bánra, Draskovich Jánosra esett. (Nem is eshetett volna a jelentéktelen Ostrosich Pálra.) A protestáns ellenzék — mit tehetett volna mást tehetetlenségében? — elkezdte kiabálni, hogy hát iszen nem is magyar az a Draskovich.

Mikor tudtára adták, hogy nincs külön horvát és külön magyar nemesség, hanem csak magyar nemesség van, akkor meg abba kapaszkodtak bele, hogy birtoka nincs Magyarországon. Annyira vigyáztak akkor azonban Bécsben arra, hogy a magyarok „törvénytelenséget" ne emlegethessenek, hogy erre a király adott neki egy magyarországi uradalmat (persze nem ingyen, mert rámutattunk már, hogy a magyar király ilyen fényűzést már rég nem engedhetett meg magának), hogy Magyarországban is legyen birtoka és hogy a kákán csomót keresőknek szája is be legyen tömve.

Rendkívül tanulságos ez az eset, mert nagyszerűen mutatja, mennyire lehet „hazafiassággal" is ártani a hazának. Ezzel kezdték meg ugyanis a horvátok elidegenítését a magyarságtól. Egész addig senkinek se jutott eszébe, hogy Horvátország nem Magyarország, és hogy aki horvát, az nem magyar. Maga ez a „horvát" Draskovich János pedig olyan nagy magyar volt, s ezideig még annyira nem gondolt arra, hogy ő nem magyar, hanem horvát, hogy irodalmilag is működött és egy imakönyvet fordított magyarra, sőt ugyanezt már az apja is megtette egy másik imakönyvvel. Igazán bárgyú alázatosságnak kellett volna lenni azonban azokban a horvátokban, akik még ezek után is magyarnak tartották volna magukat azok között a magyarok között, akik minduntalan azt vetették szemükre, hogy horvátok. Ezzel maguk a magyarok adtak igazat azoknak a horvátoknak, akik később otthon azt vetették szemükre a Draskovich-féle horvátoknak, hogy nem horvátok.

A nádorválasztás után a papság és pártja úgy próbálta megakadályozni vagy legalább elodázni a linzi béke és benne a templomok visszaadásának becikkelyezését, hogy most meg azt kezdte követelni — s ebben megint a protestánsok harcmodorát utánozta — hogy előbb az országos (a protestánsok természetesen azelőtt ilyenkor azt követelték, hogy a felekezeti) sérelmeket tárgyalják. A tárgysorozatban tovább haladni csak ezek elintézése után lehet. Azonban a hajdan tisztán sérelmeikből élő, állandóan ezeket hangoztató és ezek orvoslását követelő protestáns „hazafias" ellenzék most a legnagyobb kormánypártivá vált, az országos sérelmek tárgyalásáról hallani se akart s először a linzi béke törvénybe iktatását követelte.

Mivel a katolikus többség ellenében semmire se mentek, végül is a királynak kellett beleavatkoznia a dologba és hatalmi szóval elrendelnie, hogy az országgyűlés előbb a linzi békét iktassa törvénybe. Persze, ha az ellenzék most is protestánsokból állt volna, nem pedig katolikusokból, fütyült volna a király parancsára, sőt csak most vált volna igazán veszedelmes ellenzékké, mert diadallal állapította volna meg, hogy a király megsérti az országgyűlés szabadságát, meg akarja félemlíteni, tehát kihívó módon megszegte az alkotmányt és megszegte koronázási esküjét.

Most Lippay ezt nyíltan nem mondta ugyan, de ellenszegült a király egyenes parancsának is (s ezzel némán is ugyanezt mondta), de most már a papságon kívül csak nagyon kevesen tartottak ki mellette, például Csáky László, de a többség őt is lehurrogta, szabadságtiprásról, alkotmány s esküszegésről pedig senki se beszélt, mert a protestánsoknak csak akkor volt drága az alkotmány és a szabadság, ha felekezetük és magánérdekeik szolgálatában állt. A katolikusok viszont átlag tekintélytisztelők. Így lett aztán királyi parancsra (tehát törvénytelenül) és a főpapi rend tiltakozása ellenére (tehát emiatt kétszeresen törvénytelenül) magyar törvény a linzi békéből.

Még Széchy is kénytelen a dologról ezt írni: „Amit a protestánsok ebben a nehéz küzdelemben elértek: azt a Rákóczi diadalán és a békekötés erősségén kívül csekély számuk mellett csak a király jóakaratának és a katolikus többség politikai eszélyének köszönhették." (IV. kötet, 196-197.o.) Széchy is elismeri tehát, hogy a linzi békéből az ország és az országgyűlés akarata ellenére lett magyar törvény, s nekünk Széchy megállapításához csak azt kell hozzá tennünk, illetőleg azt csak annyiban kell helyreigazítanunk, hogy mivel az az országgyűlés történetéből egész kétségtelen, hogy a katolikus többséget egyedül a király parancsa, hatalmi ténye győzte meg a „politikai eszély" szükségességéről, protestánsaink a linzi béke magyar törvénnyé válását egyedül a király parancsának, tehát nem alkotmányos eszköznek, hanem a „magyar szabadsággal" mereven ellenkező dolognak, köszönhették.

Széchy Károly azonban egy szó kifogást se tesz ez ellen, de nem tett és nem tesz ma se a magyar történetírás és magyar közvélemény se. Ez a törvénysértés és az önkény nem fáj neki, sőt láthatóan örül neki, hogy megtörtént. Protestánsaink s általában a „hazafiak" most teljesen megtagadják az alkotmányos alapot, elhagyják a magyar szabadság ügyét és szívvel-lélekkel a királyi önkény mellett vannak, mert most nem az országgyűlés, hanem kivételesen a király volt „a haladó eszmék" (a kommunisták is mindig ezt a kifejezést használták „a párt" helyett) mellett, nem pedig az országgyűlés. De hát akkor minek emlegetnek máskor mindig „törvényt", „alkotmányt" és „szabadságot", nem pedig „haladást"?

A dolgok fonákságát és következetlenségét még fokozza, hogy a protestantizmus, a „haladó eszmék" s a kivételesen most őket szolgáló királyi önkény most teljesen királyunk külföldi, tőlünk idegen érdekeivel estek össze. Rákóczit ugyanis csak azért kellett leszerelni, hogy a király külföldön el ne veszítse hatalmát, esetleg magát a német császárságot is. No meg, hogy Rákóczinak adott szavát meg ne kelljen szegnie s a szerződést, melyet ő már aláírt, magyar közjogi vonatkozásban semmissé ne kelljen tennie.

Lippay a főpapi rend nevében a béke becikkelyezése ellen ünnepélyes óvást emelt kinyilatkoztatva, hogy soha törvénynek el nem ismeri. Erre a király belevétette a törvénybe, hogy a linzi béke a tiltakozás ellenére is érvényes és kötelező erejű. Ez megint csak lábbal tiprása volt az alkotmánynak, mert a magyar alkotmány évszázados alaptörvénye, hogy csak az lehet törvénnyé, melyhez — a királyi szentesítésen kívül — mindhárom rend: a főpapság, a főrendek és az alsótábla, azaz a köznemesek testülete egyaránt hozzájárult. A linzi béke tehát annak ellenére se lett érvényes magyar törvény, hogy belevették, hogy a főpapság tiltakozása ellenére is az.

Igaz, hogy az országgyűlés évszázados alaptörvényeket is megváltoztathat vagy eltörölhet, tehát azt is kimondhatja, hogy ezután nem szükséges a főpapság hozzájárulása, vagy — mint ebben az esetben — szükséges lesz ezután is, de ebben az egy esetben kivételt teszünk a törvény alól, azonban — legalábbis addig, míg ez az újítás törvényerőre nem emelkedett — az újítást is csak a főpapi rend hozzájárulásával lehetett volna behozni, nem nélküle, annál kevésbé ellenére.

Tehát a magyar alkotmány szerint sem a linzi, sem a bécsi, sem a nikolsburgi béke nem volt törvény, s így magyar emberre nem lehetett kötelező, mert a főpapi rend egyiket se szavazta meg, sőt mindegyik ellen óvást emelt. E békék cikkelyei legfeljebb évtizedek múltával, a szokásjog, a hosszú gyakorlat révén tekinthetők ma már érvényes magyar törvényeknek. Történetírásunk és hazafias nevelésünk azonban minderről semmit se tud, s nem is akar tudni. Most nem fáj neki sem a törvénytelenség, sem az alkotmánysértés, sem a királyi erőszak, mert minden a katolicizmus kárára történt.

Újabb példa arra, hogy állítólagos nemzeti küzdelmeink folyamán a „hazafias" kortesek valójában sose a törvényt, sose a nemzetet, sose az alkotmányt, hanem mindig a protestantizmust vagy más „haladó eszméket" (melyek végül a kommunizmusban teljesedtek be) védték; nem a törvényért vagy az alkotmányért, hanem ezekért lelkesedtek, tehát valójában a kereszténységet, a felsőbbségtiszteletet és az engedelmesség szellemét rombolták a magyar lelkekben s így valójában már akkor 1919-ért és 1945-ért dolgoztak. Láthatjuk azt is, hogy bár akkor még külön propaganda miniszter nem volt, propaganda azonban akkor is épp úgy volt, mint ma és ehhez a mesterséghez a protestantizmus és a polgári forradalmak épp oly jól értettek már évszázadokkal ezelőtt is, akár Hitlerék vagy a kommunizmus napjaiban.

Az is hallatlan dolog, hogy a linzi béke törvénybeiktatásával maga a magyar országgyűlés szakított ki Magyarország testéből hét vagy még több megyét és adta át ezeket egy másik s ráadásul még török fennhatóság alatt álló államnak (amit egyébként már Bocskai és Bethlen alatt is megtettek, az utóbbi idejében egymás után háromszor is). Kétségtelen, hogy ez is ellenkezett a magyar állam és a magyar nép érdekeivel. Mikor legelőször történt — a bécsi béke alkalmával — még protestáns főurak (mint Illésházy István és Thurzó György) is tiltakoztak ellene. (Ezért nem szerette már Zápolya János se, később pedig Bethlen Gábor se, hogy a királynak ez ügyben vele tárgyaló biztosai között magyarok is legyenek.) Mivel azonban az ország területének e megcsonkítása csak a magyarságra volt káros, a protestantizmusra azonban előnnyel járt, Zrínyi idejében már csak a katolikusok tiltakoztak ellene, sőt csak a főpapok, mert a világi katolikusok csak magukban füstölögtek. Történetírásunk s a rajta alapuló „hazafias" nevelésünk azonban teljesen elsiklik a dolog ez oldala fölött, sőt nemzeti vívmánynak tünteti fel. Nem fáj neki még az országcsonkítás se, sőt egyenesen nemzeti sikert lát benne, csak a főpapság ellen és a protestantizmus javára történjék. A legjellemzőbb azonban és igazán szégyenletes dolog, hogy még a katolikus magyarok is így gondolkoznak ma már és ők is nemzeti sikert látnak a hét megye újabb kiszakításában. Nem maguk gondolkodnak ugyanis, hanem mások szabják meg nekik, hogyan kell gondolkodniuk.

Ha a főpapi rend ellenmondása nem történt volna meg, érvényesnek kellene tekintenünk a linzi békét annak ellenére is, hogy az országgyűlés többsége is ellene volt és csak a király egyenes parancsára szavazta meg. Az országgyűlésnek ugyanis nem kellett volna szükségképpen engednie a király parancsának, mert hiszen ahogyan a főpapi rend mert és tudott ellenállni, maga az országgyűlés még jobban megtehette és tudhatott volna, ha akart volna. Hogy ennek ellenére végül mégis megszavazta azt, amit a király kívánt, azt mutatja, hogyha a király kedvéért is, de mégiscsak beleegyezett.

Mi tudunk annyira tárgyilagosak lenni, hogy ezt elismerjük akkor is, ha tárgyilagosságunk a protestantizmus számára előnyös. Protestánsaink sőt még „hazafiaink" is szentül meg vannak azonban győződve, hogy a hazaszeretet tőlük azt kívánja, hogy nekik nemcsak nem kell, hanem nem is szabad ugyanilyen tárgyilagosaknak lenniük, ha ez a tárgyilagosság a Habsburgok javára szól. Ők azon a címen, hogy királyválasztó országgyűléseinken is mindig bizonyos nyomás nehezedett a rendekre, hogy a király fiát megválasszák, az egész választást és a Habsburgok egész négyszáz éves magyarországi uralmát nem átallják törvénytelennek nevezni. Elfelejtik, hogy négyszáz éves törvénytelenség már magában véve jogi képtelenség, hiszen az elévülés jogi szabálya alapján már 25-30 éves háborítatlan birtoklás is törvényessé teszi azt, ami eredetileg törvénytelen volt.

Elfelejtik azt is, hogyha az ő érvelésük helyes, akkor talán nem is volt ezer éves történelmünk folyamán egyetlen egy egészen szabad, tehát törvényes országgyűlés se. Hiszen legalábbis az adót mindegyik az uralkodó nyomása alatt szavazta meg. Hát még a „szabad" Erdély országgyűlései! Talán ezek önként választották fejedelemmé Bethlen Gábort, Apaffit, Barcsait, Bethlen Gábor idegen feleségét, vagy II. Rákóczi György gyerek fiát? Vagy önként hagyták jóvá Izabella királyné, Báthory István, Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Kemény János tömeggyilkosságait és önként mondottak értük egyenesen köszönetet az illető fejedelemnek? Talán nyomás nélkül hagyták jóvá I. Rákóczi Györgynek az egész ország előtt annyira gyűlöletes birtokharácsolásait?

I. Rákóczi Ferenc még a tíz éves kortól is messze járt, mikor fejedelemmé választották s mindez annak ellenére történt, hogy a törvény tiltotta gyerek megválasztását. Brandenburgi Katalint is annak ellenére választották meg, hogy nő volt s az erdélyi alkotmány nők fejedelemmé választását is tiltotta s az ő megválasztása is szintén majdhogynem még gyermekkorban történt s alig hogy az országba megérkezett, tehát magyarul még egy szót se tudott s nem is tudhatott. Vagy legalábbis Báthory István lengyel királysága idején a szintén gyermek és ráadásul katolikus Báthory Zsigmondot talán csak nem önként választották meg fejedelemmé? Hiszen jezsuita nevelőivel együtt egy kanál vízben megfojtották volna, ha azt tehették volna, amit akarnak. Vagy talán a nagy Mátyás király megválasztása önként történt, nem pedig Szilágyi Mihály megszálló seregének hatása alatt?

Hát még — látni fogjuk majd — a Habsburg ház trónfosztása akár II. Rákóczi Ferenc, akár Kossuth Lajos idejében micsoda terror és erőszak hatása alatt történt! Az ekkori vezetők az országgyűlést milyen ravasz fogások felhasználásával vették rá annak kimondására, amit nem akart! Hiszen Ónodon ott a helyszínen mindjárt meg is gyilkolták azokat, akik az „eb ura a fakó" kimondásában ellenzék lettek volna. Bethlen királlyá választása is tagadhatatlanul a legnagyobb megfélemlítés hatása alatt történt. Egyhangúlag történt ugyanis ez is, épp úgy, mint az ónodi vagy debreceni trónfosztás, vagy mint Zápolya királlyá választása, pedig hát ki meri azt mondani, hogy ott ellenzék nem is volt? Éppen ez az „egyhangúság" bizonyítja tehát legjobban a kényszert. Ez a százszázalék még jobban a terror jele, mint Hitler vagy a kommunisták 99,7%-os választásai. Mégis eddig még senkinek se jutott eszébe, vagy ha igen, legalábbis kimondani senki se merte, hogy ezek az országgyűlések és határozatai törvénytelenek és így érvénytelenek. Pedig ezek javára még az elé-

vülést se lehet felhozni, mert egyik egyhangú határozat se maradt érvényben nem huszonöt, hanem még öt évig se.

Lippaynak az 1647. évi országgyűlésen való viselkedése tehát feltétlenül bátor, férfias, s így magyar szívnek feltétlenül rokonszenves kellene legyen. Ki mert ugyanis állni meggyőződése mellett és még a királlyal is dacolni merészelt. Nála ehhez nagyobb bátorság és önzetlenség kellett, mint a protestánsoknál, mert ő nem ellensége volt a királynak, mint azok (ellenséggel összeveszni igazán nem kockázat) hanem barátja, sőt azelőtt kancellárja, tehát bizalmasa.

A protestánsok érvényesülésüket a közhangulattól várták, mert a királytól nem várhatták. Lippay csak a királytól várhatta s elvei mégis előbbrevalók voltak nála, mint a király kegye. Meg is bűnhődött szembeszegüléséért, mert sose lett belőle bíboros, noha láttuk, hogy Zrínyi a Zrínyiászban ezt már 1646-ban beharangozta, maga Lippay pedig már bíborosi címerét is megcsináltatta. (Jellemző, hogy egy főpap azért nem lehetett bíboros, mert védte a hitet és az Egyházat, és hogy ez még olyan király alatt is előfordulhatott, akit éppen Lippay talált túlságosan is istenfélőnek. Csodálkozni azonban nem lehet rajta, mert ez mindig így volt és — sajnos — így is lesz. Csak a mértékben van a korok szerint különbség, de nem a tényben. A pap és az Egyház az Isten országáért küzd, a király pedig a földi ország képviselője s a kettő egymással sokszor még akkor is ellentétben áll, ha a földi hatalom birtokosa egyébként jóakaratú és istenfélő.)

Még azt se mondhatjuk, hogyha egyénileg talán rokonszenves is Lippaynak ez a katolikus és egyúttal magyaros kiállása, objektíve mégis csak el kell ítélnünk, mert elavult, középkori elvet képviselt s magatartása a haladással ellenkezett. Nem így áll a dolog. Lippay a katolicizmus lényegéhez ragaszkodott és az igazságért állt ki, az igazság és a katolicizmus azonban sose válik meghaladottá. A Lippayénál szebb és tiszteletreméltóbb szerepet férfi nem is vállalhatott.

Hangsúlyoztuk többször is már, hogy a katolicizmus és bármely más vallás között a lényegi különbség az, hogy a katolicizmus úgy viselkedik, mint aki objektív, mindenkire egyaránt kötelező, változhatatlan és örök igazságot képvisel, míg kívüle — mert hiszen ez az előbbi állítás szükségszerű következménye — minden más vallás legfeljebb elmosódó, bizonytalan lelki élményekre, hangulatra, érzelemre s népi vagy családi tradíciókra hivatkozhatik. Ezek is képviselhetnek erőt — gyakorlatilag és egy ideig akár nagyobbat is, mint maga az igazság — de csak az emberi természet gyarlósága miatt. Az igazi erő azonban mégis csak az igazság. A többi vallás tehát lehet türelmes, engedékeny, hajlékony, az egyéneknek szabadságot engedő, sőt nem is lehet más, mint ilyen, mert hiszen az, amit képvisel szintén ilyen természetű, de egyébként se olyan fontos dolog, hogy érte szabad lenne a közbékét megzavarni, s fontos közérdeket megsérteni vagy veszélyeztetni.

Az igazság azonban egész más. Az igazságért harcolni kell és harcolni kötelesség. Abból nem lehet engedni egy tapodtat se. Csak az áligazság az, amelyik nem erőszakos. Ha valamire azt mondjuk, hogy igazság, de azért szükség esetén kivételeket teszünk, egyeseket mentesítünk alóla, hazudtunk. Vagy magunk se tartjuk igazságnak, vagy gyönge jellemek vagyunk, mert gyöngék vagyunk levonni annak következményeit, amit megismertünk. A gyereknek senki se engedélyez szabadságot arra, hogy akkor is az út porában játsszék, mikor marhacsorda vonul el, vagy autó robog feléje; még az öngyilkosnak se engedélyezünk szabadságot arra, hogy magát tetszése szerint elemészthesse, a fertőző betegnek se, hogy környezetét szabadon fertőzze, de még a szülőnek se adunk szabadságot arra, hogy gyerekét iskolába ne járassa.

Épp így köteles eljárni a katolikus pap, püspök vagy a pápa is, aki tudja, hogy a vallási igazság birtokában van. Olyan végzetes jelentőségű igazságok birtokában vannak ők ugyanis, melyek birtoklása rájuk nézve felelősséggel jár, s melynek birtokában nem hallgathatnak, s nem nézhetik ölbetett kezekkel, hogyan rohannak az emberek vesztükbe. A katolikus pap nem is csak hiszi, hanem tudja, hogy van Isten és van másvilág, van örök jutalom és örök büntetés; hogy az Isten maga járt a földön, hogy bennünket ezekre az igazságokra megtanítson és a papságot hagyta itt maga helyett, hogy ez igazságokra az embereket figyelmeztesse, és elhanyagolásuk végzetes következményeitől őket megóvja.

Ha azonban ez így van, akkor világos, hogy vallás csak egy van s így az Egyház tiltakozni kénytelen az ellen, hogy a tévely, tehát a bűn, a rossz, illetőleg a tévellyel kevert igazság vagy a rosszal kevert jó, mint vallás, tehát mint tiszta igazság vagy tiszta jó adja ki magát. Ha nem tiltakozna ellene, vétene az igazság és a felebaráti szeretet ellen. De tiltakoznia kell az ellen is, hogy magának a földön járt Istennek tanítását az emberek úgy magyarázzák, ahogyan nekik tetszik, vagy hogy azt mondják, hogy azok értelmezése mindenkinek magánügye, hivatalos és hiteles magyarázata tehát nincs, nem is lehet hát senkire ráerőszakolni.

Ezért tiltakoztak és kénytelenek is voltak tiltakozni a magyar főpapok, a bécsi és utána következő más békék azon megállapítása ellen, hogy Magyarországon ágostai vagy helvét hitvallásúnak lenni épp oly megengedett és jó, mint katolikusnak lenni. Szomorú, hogy a modern kultúrvilágnak annyira fáj, hogy van és még mindig van olyan vallás és ennek következtében olyan pap, aki megdönthetetlen, örök és változhatatlan vallási igazságban hisz, nem pedig csak vallási hangulatnak vagy változó vallási élménynek, nemzeti vallásoknak és családi tradícióknak képviselője és hirdetője s ezért azt a vallást, azt a papot, aki a változatlan egyvallást képviseli, gyűlöli, utálja, sőt az emberiség és a kultúra ellenségének tartja. Nem önkéntelenül is a lelkiismeret-furdalásnak s az igazság tudat alatti sejtésének jele-e ez, s nem a minden emberben ottlakó Őskáin ösztönszerű gyűlölete-e ez az igaz, a jó ellen?

Hiszen egyébként örülni kellene, hogy ilyen vallás is van és hogy ilyen erős hitű emberek is vannak, nem pedig felháborodni miatta. Hiszen kétségtelen, hogy megfogható haszna csak az ilyen vallásnak lehet. Vagy csak azért a sok szeretetlenségért, erőszakért, háborúért gyűlölik, amit az Egyház e nagy hitével a múltban okozott? De hát ez a gyűlölet csak akkor volna jogosult, ha tudnánk, hogy az Egyháznak nincs igaza, azaz, hogy igazi vallás nincs is. De vajon jó ember-e az, akinek olyan fontos az, hogy ilyen vallás ne is legyen? Aztán ne felejtsük el azt se — már eddig is éppen elég bizonyítékot hoztunk fel rá — hogy ez a magát egyedül igaznak tartó Egyház erős hite ellenére se okozott annyi szenvedést a földön, gyakorolt akkora erőszakot, indított a hitéért annyi háborút, mint az igazságvallással szakított protestantizmus.

Tisztán ez a különös jelenség is nem amellett szól-e, hogy ez a szelíd és békés vallás csakugyan jó és igaz? (Említettem, hogy az inkvizíció kegyetlensége rágalom s hogy az ez állításomat bizonyító történelmi adatokat „A katolikus hit igazsága” című művem harmadik kötetében találja meg az olvasó.)

Még jobban meg kell azonban botránkoznunk közvéleményünkön, ha a dolog gyakorlati oldalát nézzük. A linzi béke azt mondta, hogy a földesúr most már nem rendelkezik a falunak eddig az ő birtokát képező, mert az ő telkén álló templomával, hanem ha ez a templom az övétől különböző felekezet kezén van, köteles ott meghagyni és amennyiben már elvette tőle, köteles visszaadni. A protestánsok ötszáz ilyen templom visszaadását követelték. (E szám is bizonyítja előbbi állításunkat, hogy a katolikus főurak csak ritkán éltek szóbanforgó jogukkal, mert hiszen csak Zala, Vas, vagy Nyitra megyében egyébként több volt és van is 500-500 falunál.

Felszólítom most az olvasót, mutasson csak egyetlen olyan esetet nekem az egész világtörténelemből, bármely országból s akár katolikus, akár protestáns részről, melyben egy ország, melynek többsége (vagy legalább is azoknak többsége, akik az országot irányították) egy bizonyos vallást követett, átadott csak egyetlen esetben is akár csak egy templomot is önként egy vallási kisebbségnek. Hisz láttuk, hogy mikor az akkor még protestáns főurakkal és vezetőséggel bíró Magyarországon Rudolf egyetlen templomot, a kassait, visszaadta a katolikusoknak, csak nagy katonai karhatalommal tudta megtenni, s mert megtette, országos háború lett belőle, melyet még mi, katolikusok is, szabadságharcnak nevezünk, s amely szabadságharc aztán ezt az egy elvett templomot is visszaadta a protestánsoknak s így Kassán ismét épp úgy nem volt már katolikus kézben egyetlenegy templom se, mint a „szabadságharc" előtt nem volt.

Hogyan lehet tehát józan ésszel azt kívánni, hogy az 1647. évi, nagy többségében katolikusokból álló országgyűlés viszont, még pedig olyan korban, mikor az emberek még nemcsak anyakönyvben, hanem meggyőződésük szerint is katolikusok voltak, egyszerre 500 templomot is, mely már kezükben van, visszaadjanak önként egy felekezeti kisebbségnek? Ha tehát az a többség ilyen körülmények között erre nem hajlandó, hogy lehet ezen megbotránkozni és a többség vezérének lehetetlen viselkedést szemére hányni, sőt azt állítani, hogy minden hazafias és haladó ember megvetésére érdemes?

De ha a protestáns kisebbség ezt az 500 templomot nem követelte volna vissza, hanem csak annak törvénybeiktatására szorítkozott volna, hogy ezután már több templomot ne adhassanak vissza a földesurak a katolicizmusnak, vagyis, hogy csak ettől fogva nem rendelkezhetnek már a földesurak jobbágyaik templomaival, akkor se lehetne megbotránkozni a katolikus többségű országgyűlés ellenállásán. Ez a kívánság ugyanis még így is egészen új és a nemesi jogokkal (melyeket akkor a magyar szabadsággal azonosítottak) merőben ellenkező volt. Eltűrhette-e a büszke magyar nemes, hogy ezután az ő birtokán ne ő rendelkezzék, mikor ezer év óta ott mindig egyedül az ő ősei rendelkeztek?

Igaz, hogy most a protestánsok kívánsága véletlenül összeesett a haladással, a kultúrával és a szocializmus elveivel, mert a linzi béke az első lépés volt a jobbágyoknak a földesúr hatalma alól való felszabadítására, de hangsúlyoznom kell, hogy csak véletlenül esett össze a kettő. Akkor ennek a „haladásnak" valójában egyedül felekezeti okai voltak s célja is tisztán felekezeti volt, nem pedig emberbaráti vagy szociális. Hiszen csak a linzi béke törvénybeiktatása után következett a jobbágyság igazi elnyomása, mely tudvalevőleg a XVIII. század folyamán érte el tetőfokát. Ekkor volt legtöbb a robot és legnagyobb a feudális függőség, s a protestáns északi államokban ez a kiszipolyozás még nagyobb volt, mint a katolikus közép és déleurópai államokban. Erdélyben például senki se sértette meg a protestáns földesuraknak a birtokukon fekvő templomokhoz való jogát, sőt még Magyarországon se, mert a protestáns főnemesek birtokain a templomok már mind protestáns kézben voltak s ott is maradtak. A katolikus földesurak azonban Erdélyben már a linzi béke előtt is meg voltak fosztva attól a joguktól, hogy birtokaikon akár csak egyetlenegy protestáns templomot is katolikussá alakítsanak vissza.

Hogy tűrhette volna el ezt a „haladást" szó nélkül a katolikus főnemesség, mikor 40 évvel előbb még ezeknek a magyar szabadságharcok kivívta békéknek elseje, a bécsi béke, egyenesen földesúri jogot s ennek éppen a templomokkal való rendelkezésére vonatkozó részét iktatta törvénybe, de természetesen csak azért, mert akkor még a magyar főurak protestánsok voltak, tehát ez a jog még a protestantizmus majdnem tökéletes uralmát biztosította Magyarországon? Hogyne háborította volna fel a katolikusokat az igazságtalanság, hogy most, mikor már éppen a földesuraknak a templomokkal való szabad rendelkezése alapján az egész országot protestánssá tették, de a főuraknak a katolikus egyházba való

visszatérése révén végre újra vissza lehetett volna állítani az eredeti állapotot, vagyis, mikor már ebből a jogból a katolicizmusnak lett volna haszna, a réginek egyszerre a homlokegyenest ellenkezője jelenti a „vallásszabadságot", mint negyven évvel ezelőtt?

Még ha csupa birkákból állt volna, akkor is sok lett volna azt kívánni a magyar katolicizmustól, hogy mindezt ne csak tűrje, (mert hiszen végeredményben tűrte), hanem szó nélkül tűrje. A mi történetírásunk és „hazafias" nevelésünk azonban a legkomolyabban veszi a dolgot és megköveteli a magyar ifjúságtól és a közvéleménytől is, protestánsoktól és katolikusoktól egyaránt, hogy 1606-ban a vallásszabadság elve címén a korlátlan földesúri jogért lelkesedjék s ennek törvénybe iktatását ünnepelje, 40 év múlva pedig éppen az ellenkezőjét azonosítsa a vallásszabadság elveivel és most már az ellenkezőjét ünnepelje.

Azután: Megint felszólítok bárkit, mutasson nekem a XVII. századból a föld bármely zugából még egy olyan esetet, melyben az akkori földesúr nem rendelkezett szabadon jobbágyai templomával s így végeredményben hitével is. Nem tud ilyet mutatni, illetőleg ilyen protestáns földesurat nem. Katolikust azonban tud. Olyan protestáns nem volt akkor sehol a föld kerekén, aki birtokán katolikus templomot és istentiszteletet tűrt volna. Még Magyarországon se, ahol pedig a király katolikus volt, sőt élt-halt a katolicizmusért. Csak katolikus földesurak voltak, akik tűrték, hogy a maguk meggyőződésével ellenkező istentiszteletek virágozzanak. Így volt ez Magyarországon is, hiszen kimutattam, hogy az Eszterházyak, Károlyiak, Széchenyiek, Zichyek, Andrássyak stb., sőt az esztergomi érsek, egri főkáptalan, nagyváradi püspök és káptalan, sőt maguk a jezsuiták hajdani birtokain is még máig is nem egyszer kálvinista a jobbágy nép és az ő kezükben az ősi templom.

De Magyarországon a linzi béke előtt legalább kimondott törvénnyel nem ellenkezett a földesúrnak az az ősi joga, hogy birtokain ő alkalmazza a jobbágyait pásztorló lelkészt s ezért legalább kísérletek történhettek arra, hogy a földesúr a lelkészt ne csak fizesse, hanem ki is cserélhesse, s ne legyen kénytelen megengedni, hogy a birtokos birtokán a birtokos vallása ellen prédikáljon. Most azonban egyenesen törvényben mondták ki, hogy ezt köteles megtűrni.

Azonban az a híres erdélyi vallásszabadság, melyet mi mint nagy magyar dicsőséget és egész Európában egyedülálló dolgot valósággal bámultatunk a magyar ifjúsággal, tulajdonképpen nem állt semmi másból, mint hogy a katolikus földesurak birtokaikra még ők maguk se építhettek katolikus templomot, hanem tűrniük kellett, hogy ott csak protestáns istentisztelet lehessen. Az erdélyi vallásszabadság abban állt, hogy a katolikus földesuraknak (mert voltak szép számmal és igen nagy vagyonnal) a törvény alapján tűrniük kellett, hogy tilos katolikus istentiszteletet tartani, annál inkább templomot építeni olyan helyen, ahol jelenleg nincs (pedig a Székelyföld egy részét kivéve akkor sehol se volt). Ez is minden, csak nem vallásszabadság, hiszen szigorúan tilt minden vallásos terjeszkedést, tehát az evangélium szabad hirdetését, mely Krisztus főparancsa, és ezt akkor tiltotta, mikor a katolicizmus Erdélyből már majdnem teljesen ki volt irtva.

Azonban az avatatlan nem is gondolja, hogy ettől eltekintve is milyen nagy képmutatás és milyen nagy zsarnokság rejlik e tőlünk annyira ünnepelt „szabadság" leple alatt.

Igazán olyan szabadság volt ez, mint népi demokráciánk ún. „szabad" hitoktatása, melyen azt értették, hogy nem szabad senkit hittanra kényszeríteni, tehát csak az a gyerek járhat, akinek szülei ezt kérik.

Mikor azonban ezt a „szabad" hittant behozták, véletlen-készakarva akkor adták ki a rendeletet, mikor a gyerekek beíratása már megtörtént, hogy a szülők ne nyilatkozhassanak egyúttal erről is, hanem a hittan miatt külön kelljen bemenniük az iskolába, még pedig szi-

gorúan megszabott időben, sem előbb, sem utóbb. Aztán emellett a külön jelentkezés mellett később is végig mindig kitartott a „népi demokrácia" állama, abban bízva, hogy sok szülő nem szerez majd tudomást a beíratás idejéről, vagy elfelejti, vagy nem ér rá, vagy kényelmes.

Azért folyamodtak ehhez a fogáshoz, mert az első évben, mikor a hittan kérése nem volt ilyen terhes formaságokhoz kötve, a szülők 97%-a kérte a „szabad" hittant. Sajnos el is érték céljukat, mert e fogások következtében a hittanosok száma bizony leapadt 60-70%-ra is, a középiskolákban pedig egyenesen lehetetlenné tették, s a „szabadság" csak elméletben volt meg, de nem a gyakorlatban.

Ezekben a magasabb iskolákban, ahol hittan már csak a „törvényben" volt szabad, de nem a gyakorlatban, már tovább mentek, s az iskola — felsőbb parancsra — még azt is kikutatta, kik járnak vasárnap templomba. Ezeket és szüleiket egyenként behívatta az igazgató, s arra hivatkozva, hogy így magaviseletből nem kaphatnak jó jegyet, a tanárok is rosszindulattal fogják őket kezelni, főképp pedig mert így az egyetemre nem veszik majd fel őket, szinte ráerőszakolták őket, hogy ezt a középkori és műveletlen szokást abba hagyják. (A jobb szülők külön jelentették a plébánián, hogy nagyon sajnálják, de a gyerekeik jövője miatt többet nem engedhetik őket templomba.)

Az általános iskolákban úgy sikerült 60, sőt sok helyen 20%-ra lecsökkenteni a hittanosok számát, hogy eleinte még azt is megtették, hogy a hittan beíratások idejét csak alig pár nappal a kitűzött időpont előtt hozták nyilvánosságra, sőt eleinte volt olyan év, hogy még arra is vigyáztak, hogy az időpont közlése és a jelentkezés között ne legyen vasárnap, hogy a pap a jelentkezés idejét a szülőkkel ne tudja templomi hirdetés útján közölni.

Aztán nemcsak a pártgyűléseken és az üzemekben hangsúlyozták, hogy a papok az imperialisták ügynökei és a béke ellenségei s akik velük oktattatják gyermekeiket, azok ne számítsanak a demokrácia és a béke erőinek jóindulatára, hanem a jelentkezés idejében magában az iskolában is ott volt az egész pártszervezet s nemcsak figyelmeztette és felírta, hogy kik kérik gyermekeik oktatását, hanem ijesztésül azt is megkérdezték mindegyiktől, hol és milyen üzemben dolgozik az apa s ezt is tüntetőleg s ijesztően felírták ott előttük. Akiknél ez se használt, azokat órákon át gyömöszölték propaganda érveikkel. Azért is tették ezt, hogy hosszúra nyúljon a dolog s a többi szülő, megunva a lélekölő várakozást, dolga végezetlen haza menjen. Akik így is kitartottak, azoknak végül tudtul adták, hogy lejárt a hivatalos idő, többnek már nem lehet jelentkezni.

Az is mindennapos volt, hogy ha az anya ment el a beíratásra, haza küldték, hogy csak az apa írathat be (aki viszont munkában volt). Ahol az apa maga ment, mert nem üzemi munkás volt s így megtehette, ott megállapították, hogy írásban kell a dolgot bejelenteni s mivel ilyen természetesen nem volt vele, ezért nem fogadták el a jelentkezését. Majd azt kívánták, hogy mindkét szülő írja alá a kérést. Az igazgató, akinek bizalmas leiratban tudtára adták, hogy a jelentkezők arányának feltétlenül kisebbnek kell lennie a tavalyinál, sokszor elbújt a beíratók elől, vagy azzal, hogy sürgős hivatalos teendője van, eltávozott. De nemcsak ő, hanem az összes tanerők titkos parancsot kaptak (mely nem is volt olyan túlságosan titkos), hogy a nyári szünetben keressék fel lakásukon az összes szülőket, akik gyermeküket hittanra beírat ták s győzzék meg őket tettük helytelenségéről. Munkájuk eredményéről vagy eredménytelenségéről névszerinti és egyenkénti pontos kimutatást készítsenek, kiket kerestek fel, kiket eredménnyel, kiket eredménytelenül, mik voltak a hatásos érveik, mik a hatástalanok stb.

Még így is mindennaposak voltak az olyan esetek, hogy még olyan szülők gyermekei se voltak benne a hittanosok névsorában, akik kitartottak és akiknek sikerült is gyermekü-

ket a hittanra is beíratni. Ezeknek azt mondták, hogy lehet, hogy tévedés történt, de ezen ebben a tanévben már nem lehet segíteni. Akik pedig állami alkalmazottak voltak, (pedig hát a kommunista államban majdnem mindenki az), azoknak gyermekeit rendszeresen kihagyták a névsorból még akkor is, ha a beíratás megtörtént. Az illetők utána vagy nem is mertek miatta szólni vagy ha felszólaltak, figyelmeztették őket, hogy tanácsosabb lesz csendben lenni.

De nemcsak a szülők gyötrését és megfélemlítését illetőleg volt annyira jellegzetesen nem szabad a „szabad" hittan, hanem a hitoktatók személyének tekintetében is. Ahhoz ugyanis, hogy valamelyik pap az iskolában hittant taníthasson, külön állami engedély kellett, amelyet értékesebb pap alig kaphatott meg. Eltekintve ugyanis attól, hogy magát a hittankönyvet is a hivatalosan is istentelen kommunizmus vizsgálta felül, és kisebb változtatásokat is végzett rajta, és hogy a hitoktatónak se a tantestület szobájába bemenni, se az iskola épületében tartózkodnia hivatalos elfoglaltságán kívül nem volt szabad, sőt az iskolán kívül még tanítványaival érintkeznie sem, tantervet és óravázlatot is kellett készítenie, ezeket az iskola igazgatójának beadnia, ennek pedig gondosan ellenőriznie, hogy a hitoktató ezeket megtartja-e, nem beszél-e óráin másról is, és hogy nem vesznek-e részt azokon olyan tanulók is, akiknek erre az iskola nem adott engedélyt. Olyan terror volt e tekintetben, hogy a hitoktatók legalább 80%-a egyenesen maga küldte ki órájáról az olyan tanulót, aki a hittanosok hivatalos jegyzékén nem szerepelt. (Ezzel a rendszerrel ugyanis elérte az állam azt, hogy a hittan eleinte nem teher volt a sikeresen beíratott gyermekek részére, hanem olyan paradicsomi boldogság, ami után sóvárogni kell.)

Aki nem volt rajta a jegyzéken, az oda abban az iskolaévben semmiképpen se kerülhetett, de aki rajta volt, annak természetesen nem volt kötelessége a hittanon meg is jelenni s természetesen szülei onnan bármikor töröltethették. Nem is nagyon érte meg az a hittan a hozzávaló nagy ragaszkodást, hiszen csak a rendes tanítási idő után, mikor a többiek már haza mentek, s a tanulók már halálrafáradtak és éhesek voltak, kerülhetett rá a sor, s mit csinálhatott a hitoktató ezekkel a kimerült, ideges, fáradt és nyugtalan gyermekekkel, mikor ráadásul semmi fegyelmező erő nem volt a kezében, mert a hivatalos hatalom nem támogatta, hanem csak akadályozta munkáját? Tudok olyan városi plébániát, ahol nem a káplánok egyikének, hanem az idősebb és természetesen kényelmesebb plébánosnak, aki az ilyen munkából már rég kinőtt és elszokott tőle, adtak hitoktatási engedélyt, bizonyára azzal a szándékkal, hogy ez a hitoktatás ne érjen majd semmit, s az óra többnyire elmaradjon. Valóban többnyire így is volt, mert az adott körülmények között jó hittanórák tartására még fiatal, buzgó és vasidegzetű pap is alig lett volna képes.

Esztergomban az egyik nyáron azzal érveltek a hittan ellen a szülőket hivatalos parancsra felkereső tanítók, hogy imádkoztassák otthon gyermekeiket (mi is imádkoztatjuk a mieinket, mondták nekik, de természetesen csak a kommunista uralom első éveiben), tanítsák otthon hittanra (mi is tanítjuk), csak hittanra ne írassák be őket. Most úgyis csak olyan papok kapnak hitoktatásra engedélyt, akikkel gyermekeik úgyse sokat nyernek.

Egyik szegedi plébánián meg, ahol minden terror és mesterkedés ellenére 90%-on felül volt az egyik évben a hittanra jelentkezők száma, úgy intézték el a dolgot, hogy egy papnak se adtak abban az évben hitoktatási engedélyt. (Zalaegerszegen, Mindszenty városában meg egyáltalában nem tűrtek hitoktatást, s így jelentkező ugyan volt, de hittan nem.) A következő nyáron aztán azzal érveltek a szülőket felkereső tanítók, hogy az Egyház érdeke kívánja, hogy sokan ne jelentkezzenek, mert akkor megint egyáltalában nem lesz hittan, de ha nem jelentkeznek túl sokan, akkor lesz. Ennek az érvnek már csak valóban el kellett érnie a hatását?!

Az 1956-os szabadságharc következtében végre elismerte hibáit a párt és elrendelte, hogy a szülők gyermekeik beíratásánál egyidejűleg nyilatkozhatnak a hittant illetőleg is és hogy a hittanórák nem külön teherképpen, hanem a rendes órák keretében lehetnek, vagyis, hogy a hittan valóban szabad lesz. Mikor azonban látták, hogy a hittanosok aránya így egyenesen 99%-os lett, nem szégyellték azonnal visszacsinálni a dolgot és visszahozni a régi módszert, sőt nem szégyellték eljárásukat azzal indokolni, hogy a gyerekek terrort fejtettek ki a hittan ellen, akik nem jártak rá kigúnyolták, sőt egyes esetekben még a fogasra is felakasztották(!) őket, ezért, hogy a hittan azután is olyan szabad lehessen, mint eddig volt, szó se lehet. A módszer tehát megint ugyanaz lesz mint régebben: a hittan az órarenden kívül lesz, a szülőknek azután is külön kell ezt kérniük, nem kérhetik a beíratáskor, a pap nem tartózkodhatik az iskola épületében az óraadás idején kívül, be nem íratott gyereket nem ereszthet be órájára, az igazgatók azután is szigorúan ellenőrizzék ezt is és azt is, hogy a pap mit tanít, az igazgatókhoz és tanítókhoz pedig ezután is érkeztek a bizalmas iratok a hittanosok „lemorzsolódása" érdekében. Utána pedig a párt, sőt a miniszterelnök ismételten is a világ nyilvánosságára hozta, hogy a hittankérdést „közmegelégedésre" rendezték s azzal az Egyház is meg van elégedve. Most valóban szabad a hittan, mert se arra, hogy tanuljon, se arra, hogy ne tanuljon nem kényszerítenek senkit, mert az állam mindkétféle kényszer megakadályozásán éberen őrködik.

Szakasztottan ilyen volt a „klasszikus" erdélyi vallásszabadság is, mert hiszen semmi sem új a nap alatt. Ez az erdélyi vallásszabadság, mint mondottam, abban állt, hogy vallás tekintetében mindennek úgy kell maradnia, ahogyan most van, de viszont az erdélyi katolicizmus éppen akkor volt létezése mélypontján. A vallásszabadság tehát abban állt, hogy a törvény nem engedte meg, hogy a katolicizmus léte e mélypontját elhagyva felemelkedhessék, de azt se engedte meg, hogy a protestantizmus viszont győzelmi állapotából valaha is lesüllyedhessen, s képmutatólag úgy állította be a dolgot, mintha ez tárgyilagosság, viszonosság, mindkét vallás számára az egyenlő mértékkel mérés megvalósítása volna. Mikor egyik vallás számára se engedte meg a további terjeszkedést, tulajdonképpen a katolicizmusra a legkedvezőtlenebb állapotot rögzítette le. Azt mondta, hogy a vallási béke érdekében teszi, csak arról hallgatott, hogy ezt az állapotot akkor foglalta el, mikor már minden a protestantizmusé volt, s mikor terjeszkedésről csak a katolicizmus részéről lehetett volna szó, a protestantizmus részéről pedig csak térvesztésről.

Nem engedte meg tehát, hogy a katolicizmus terjeszkedjék, de — képmutató „tárgyilagossággal" — természetesen azt se engedte meg, hogy a protestantizmus tért veszthessen. Megvolt tehát a teljes egyenlőség és viszonosság. Erdély nem akart mást, mint vallási békét. Ne háborgassák egymást a felekezetek, mondta az alkotmány. Maradjon minden úgy, ahogy van: ne akarjon egyik se a másik fölé kerekedni, mert ebből csak zavar és békétlenség származik.

Mondtuk már, hogy ez nem lett volna vallásszabadság akkor se, ha az elv jóhiszemű lett volna, mert az evangélium szabad hirdetésével ellenkezik, sőt azt egyenesen lehetetlenné teszi. De a szabadság egyébként is abban áll, hogy a meggyőződését mindenki szabadon hirdetheti és helyességéről másokat is tetszése szerint meggyőzhet, ha akar, illetőleg tud. De bizonyára az se volt szabadság, hogy a görögkeleti, a zsidó és a szombatos vallás, sőt a lutheránust, kálvinistát és unitáriust kivéve minden más protestáns felekezet is tilos, illetőleg jogtalan volt, noha a görögkeleti az ország viszonylag legelterjedtebb vallása volt. Ha mindettől eltekintünk, akkor is képmutatás volt, amit ez a látszólagos egyenlőség és szabadság takart s mely egy cseppet se volt kevésbé felháborító és egy cseppet se volt kevésbé hazug és képmutató, mint kommunistáink „szabad" hitoktatása.

Erdély a vallásszabadságot kimondó „klasszikus” törvényeit akkor hozta meg, mikor ott a protestantizmus már befejezte diadalútját és a katolicizmus a mélypontján volt. Az erdélyi „vallásszabadság” akkor rögzítette le a vallási állapotokat, mikor a katolikusoknak nem volt már püspökük, nem volt papnevelőjük, a Székelyföld legfélreesőbb részén kívül nem volt már egyetlen templomuk vagy egyházközségük, az egész országban nem volt egyetlen középiskolájuk, mikor birtokaikból és anyagi eszközeikből egészen ki voltak már fosztva.

Mivel a külföldön akkor már mutatkoztak a katolikus visszahatás jelei, sőt a jezsuiták megjelenésével megmutatkoztak ezek már magában Erdélyben is, s mivel akkor már a vak is látta, hogy a protestantizmus előbbre már nem juthat, de hátrább igen, sőt egészen is elenyészhet, az erdélyi protestánsok a jezsuitáknak az ország területéről való kitiltásán kívül úgy biztosították a „vallásszabadságot”, hogy lerögzítették, megmerevítették az akkori, tehát a reájuk legkedvezőbb felekezeti állapotot s kimondták, hogy a négy bevett vallás olyan értelemben szabad és egyenlő, hogy a békétlenség és vallási viszály elkerülésére mindennek maradnia kell abban az állapotban, amelyben ma van. Ahol jelenleg nincs katolikus templom vagy egyházközség, ott ezután se lehet, de ahol jelenleg nincs protestáns templom vagy egyházközség, szintén ne legyen ezután se.

Mivel tehát a katolikusoknak jelenleg nincs püspökük, se papnevelőjük, nem lehet nekik ezután se. A béke, sőt az igazság, egyenlőség és szabadság is azt kívánta tehát, hogy a püspöktartás fényűzésével csak a külföldön presbiteriánusoknak, tehát püspökteleneknek mondott kálvinisták, továbbá az unitáriusok és lutheránusok éljenek, ellenben, ha a katolikusoknak is lehetne püspökük (noha a katolikus vallást püspök nélkül még elképzelni se lehet), az békebontás számba menne.

Mivel a katolikusoknak jelenleg nincs papnevelőjük, a békesség, sőt a vallásszabadság azt kívánja, hogy ezután se legyen. Mivel jelenleg a Székelyföldön kívül sehol sincs katolikus templom vagy egyházközség (még Kolozsvárt, Gyulafehérvárott, Szebenben, Marosvásárhelyt és Brassóban se), ezután se lehessen.

Egyetlenegy protestáns erdélyi úrnak a birtokán nem volt katolikus templom, de viszont minden katolikus főúr minden birtokán egyedül csak protestáns templom volt. (Említettük ugyanis, hogy egész a Habsburgok uralmának visszakerüléséig, máshol, mint a Székelyföldön, nem volt katolikus templom, a Székelyföldön pedig nem voltak földesurak, hiszen a lakósok szabad székelyek voltak s éppen ez volt az oka, hogy ott a katolikus templomok megmaradtak katolikus kézben, mert ott nem volt földesúri jog.)

A katolikus földesurak részére tehát magyarul azt jelentette az erdélyi híres vallásszabadság, hogy birtokaikon még a maguk részére se építhettek templomot sehol, legfeljebb kápolnát, de azt is csak olyat, amelynek kijárata nem nyílt utcára vagy a szabadba, s ha tartottak maguknak papot, az nyilvános vallási cselekményt nem végezhetett, még temetést se (természetesen katolikus hívő temetését se), sőt mint Bercsényi esetében láttuk, a katolikus földesurat protestáns jobbágyai még ingerelték is, zsoltáraikat kihívóan a fülébe dúdolták s ha az visszacsúfolta őket, összetörték mindenét, s ha védekezett, menekülnie kellett az országból, mert főbenjáró pert zúdítottak a nyakába.

De ha ott, ahol ő parancsolt, így mert viselkedni a katolicizmussal az a protestantizmus, mely elvileg nem állt az egyeduralom, a meg nem alkuvás alapján (hanem — az elvekkel ellentétben — annál jobban a gyakorlatban), hogy kívánhatjuk józan ésszel, hogy ugyanakkor a magyar országgyűlés, melyben ekkor már a katolikusok parancsoltak, saját magát fossza meg attól a jogtól, melytől a protestáns társadalom szintén csak a katolikus főurakat fosztotta meg, de nem a maga földbirtokosait, s e tevékenységük közepette még a vallásszabadság világhírű bajnokaivá is tudtak válni?

A protestáns és a vallásszabadságáról híresnek kikiáltott Erdélyben tehát a valóságban százszor türelmesebbek voltak a protestánsok a katolikusokhoz, mint amilyenek Magyarországon a Habsburgok alatt a katolikus földesurak, vagy akár főpapok voltak protestáns jobbágyaikhoz. Ezeknek jobbágyai tekintélyes részben meg tudtak maradni protestánsoknak (a hajdani telkesjobbágyok utódainak, a mai tíz holdon felüli „kulákoknak" és középparasztoknak még mai is vagy a fele protestáns Magyarországon, mert a mai katolikus többség nem ezekből, hanem a zsellérekből, ipari és bányamunkásokból, s a később odakerült sváb telepesekből került ki, míg Erdélyben egyetlenegy katolikus főúr birtokán se volt katolikus jobbágyság s ma is alig van, de viszont ugyanott egyetlen földesúri birtokon se voltak katolikusok s nincsenek természetesen ma se).

Az az általános meggyőződés, hogy nem katolikus, hanem protestánsüldözés folyt nálunk, úgy keletkezett s azért tudott úgy beivódni a köztudatba, mert a katolikus főpapok és főurak a katolicizmus igazságöntudatával együttjáró kizárólagossági, tehát türelmetlenségi elvet elvben vallották s hangsúlyozták is, s ebből a józan ész alapján az következnék, hogy gyakorolták is. Az igazság azonban az, hogy részint rosszul értelmezett keresztény szeretetből, részint megijedve a nagyhangú protestáns propagandától, tehát félelemből, részint a már említett gazdasági okok miatt az elv gyakorlati megvalósításából alig lett valami. (Egyébként ezen a téren is gyakori, hogy aki sokat emlegeti, hogy ő milyen szigorú, az a legkevésbé az. Aki valóban az, az nem emlegetni szokta, hanem tenni.) Könnyű volt például Pázmánynak mondogatni, hogy inkább legyenek birtokai pusztán, munkás nélkül, mint az ezzel járó nagy anyagi kárt a valóságban is felidézni. De ezt hamarosan a linzi béke is lehetetlenné tette.

Ellenben Erdélyben a protestáns elveknek megfelelően nem hangoztatták, hogy ők nem tűrnek meg katolikust. Nem is hangoztathatták, hiszen elvben nem álltak igazságalapon, mert nem volt igazságöntudatuk. De mivel a felekezeti gyűlölet viszont megvolt bennük, a gyakorlatban a legfelháborítóbb katolikuselnyomást, az erdélyi katolicizmusnak legnagyobb mélypontján való megrögzítését, a vallásgyűlölködés és békétlenség kiküszöbölésének szép jelszavával valósították meg, elnevezték a vallásfelekezetek közti egyenlőségnek és viszonosságnak, s mindezt olyan sikerrel, hogy a jó magyar közvélemény egyáltalában nem kutatta (még katolikus részében se), mi lappang a szép szavak megette, hanem úgy elhitte a szép szólamokat, hogy még most is elérzékenyül attól a megható türelemtől, megértéstől, egyenlőségtől, szabadságtól, melyet a különféle vallások, hitek, erkölcsök s lelkiismeretek, a mi dicső protestáns erdélyi őseinktől korukat és a művelt európai államokat messze megelőzve kaptak, amelyet azonban a külföld, mint általában minden érdemet, ami magyar, nem ismer és nem méltányol kellőképpen.

Ezért kötelessége — mondják — minden magyarnak, hogy e nagy dicsőségünk mellett külföldi barátaink körében kellő hírverést csináljon. Pedig igazán nehéz eldönteni, ki követett el nagyobb szélhámosságot: a mi népi demokráciánk-e, mikor behozta a „szabad" hitoktatást vagy pedig az erdélyi protestantizmus-e, mikor minden más népet megelőzve behozta a „szabad" vallásgyakorlatot, s a felekezetek közti egyenlőséget.

*

Lippay tehát az 1647. évi országgyűlésen, mikor ott a linzi béke becikkelyezésének ellene szegült, semmi különös vagy megbotránkoztató türelmetlenségről nem tett tanúságot; a katolikus Egyház vagy földesurak részére nem kívánt egy cseppet se több jogot, mint amennyit akkor bármely európai államban (természetesen Erdélyt se kivéve) bármely protestáns földesúr, mint a neki legtermészetesebben kijárót, élvezett. Hogy aztán küzdelme mégse járt sikerrel, sőt még bíborosi kalapja is elveszett miatta, az csak a tárgyilagos

szemlélő rokonszenvét növeli iránta, mert azt mutatja, hogy meggyőződéséért még egyéni érvényesülését is feláldozta. Elszomorító azonban, hogy még a történelem egyik legvallásosabb s legkatolikusabb korszakában is egy főpap azért nem kaphatja meg a bíborosi méltóságot, mert erős hite van, mert felháborítja az igazságtalanság (a földesúri jogoknak Magyarországban vallási szempontból való megszüntetése más államokhoz és Erdélyhez viszonyítva valóban felháborító igazságtalanság volt) és mert az Egyház jogait körömszakadtáig védi.

Hogy lássuk, milyen részrehajló, milyen elfogult, milyen igazságtalanul katolikusellenes a mi történetírásunk, érdemes idéznünk, hogyan ismerteti Zrínyi-életrajzában Lippay prímás szerepét Széchy Károly. Megjegyezzük, hogy nemcsak Széchy Károlyt akarjuk ezzel megszégyeníteni, hanem általában a magyar történetírást, mert hiszen nem kivétellel, hanem szabállyal van itt dolgunk, még akkor is, ha a történetíró katolikus, sőt sokszor még ha pap is.

Más körülmények között e történetírás szemében az országgyűlési ellenzékiség, különösen pedig a királlyal való szembeszegülés a legnagyobb hazafias érdem. Most azonban, mikor ezt a tiszteletreméltó tevékenységet a prímás és a főpapság gyakorolja, egyszerre nem imponál a kurucság, nem a bátorság, nem a hatalommal való szembeszegülés, hanem egyenesen ellenszenves az ellenzéki szerep. Most a történetírás és a magyar „hazafiasság” undok farizeussággal egyszerre a Habsburg király legodaadóbb hívévé és a királyi tekintély istápolójává lesz. Mikor a protestánsok s más forradalmi érzületűek játsszák ezt a kuruc ellenzéki szerepet, ők sose a király ellen küzdenek, sose vele dacolnak, hanem Béccsel, vagy legfeljebb az „udvarral” (esetleg a „kamarillával”), Lippay érsek azonban „a királlyal szemben” követ el „tiszteletlenséget”, melyen minden tisztességes magyarnak meg kell botránkoznia, s természetesen meg is botránkozik rajta Zrínyi is, Széchy Károly is és természetesen minden „becsületes” magyar is.

„A prímás az elodázás örve(!) alatt a békességet akarta konokul(!) megrontani, (láttuk, hogy az erdélyi felháborító katolikusellenes törvények is a „békességet” szolgálták) és a háborút felszítani.” (A papok tehát már akkor is háborús uszítók voltak épp úgy, mint Rákosi Mátyás Magyarországában.)

Rákóczi Györgyöt, Bethlent, Bocskayt, akik itt csakugyan éveken át tartó véres háborúkat „szítottak”, vagy a protestáns ellenzéket, mely állandó sérelmeivel valóban megrontotta az országgyűlés békéjét és meghiúsította munkáját, senki se szidja békebontásért (Kossuth „apánkat” és Petőfit, akik a másféléves 48-as háborút felszították, még kevésbé), ellenben az érsek, aki a katolikus Egyház szabadságáért küzd (pedig hát akkora szabadságot nem is követelt számára, mint amekkorát a protestantizmus élvezett Erdélyben a katolicizmus fölött), „konok”, „békebontó” és háborúra „uszító”.

„A papság — olvashatjuk tovább Széchyben — állhatatosan ragaszkodott a maga türelmetlenségéhez”, noha „tiszteletlenség nélkül tovább ellenkezni nem lehetett.” Tehát a papság nem hős, kuruc vagy bátor, hanem egyszerűen neveletlen volt.

Széchy látható örömmel írja, hogy mikor Lippay, a papság és több velük tartó hithű és bátor világi rend is tiltakozott, „egyszerre felzúgott a megütközés és a felháborodás”. „Maga az országbíró, Pállfy Pál, haragosan kikelt a papság ezen eljárása ellen, és hazafias(!) figyelmeztetéssel utalt veszedelmes következményeire.”

Széchy Károly máskor hazafias megvetéssel nézi, ha egy „elfajult” mágnás „az udvarnak” kedveskedik. Pállfy Pál országbíró most is annyira megkapta jutalmát e „hazafias” haragos kikeléséért, hogy országbíróból hamarosan nádor lett belőle. Máskor „hazafias”

történetíróink szemében gyűlölt az aulikusság. El se tudják képzelni, hogy más oka is lehessen, mint az egyéni érdek, még a haza elárulása árán is. Most egyszerre hazafiság lett ugyanez.

Mikor Csáky László „megkísérlette Lippay védelmére és támogatására felszólalni (milyen jól tud magyarul ez a hazafias történetíró!), szava a zajban elveszett. A karok közt (az alsótáblán) még élesebben viharzott a megütközés" (érthető, hiszen ott több volt a protestáns).

„De a papság és néhány világi társa sötét arccal és engesztelhetetlen szívvel (tehát csakugyan valóságos gonosztevőknek festi őket) megmaradt állásában."

Ilyen szavakkal és színekkel festi Széchy Károly az 1647. évi országgyűlés eseményeit, ahol kivételesen Lippay prímás és a papság volt az ellenzék. Ekkor — mint láthatjuk — ellenzéknek lenni „konokság", „megátalkodottság", „tiszteletlenség" és „hazafiatlanság" volt.

Lássuk most, hogy írja le ugyanő az 1662. évi országgyűlést, ahol a protestánsság volt a meg nem alkuvó ellenzék, s ahol ez volt ugyancsak tiszteletlen, megátalkodott és konok, sőt természetesen még túl is tett Lippayn és a főpapokon, mert tüntetőleg már előre ki is vonult az országgyűlésről, amit Lippayék nem tettek.

Abban bizonyára minden józan eszű ember egyetért velünk, hogy az alkotmányos politikai életben a többség dönt és a józan ész és az alkotmányosság elve kívánja azt, hogy a többség döntését a kisebbség elfogadja. Ha nem teszi, törvénytelenség, a forradalom útjára lépés. Az 1647. évi országgyűlésen a papság és a vele tartó hű, önzetlen és bátor katolikusok a többség voltak, s később csak azért lettek lettek kisebbség, mert a király hatalmi szóval (tehát nem alkotmányos úton) rendelte el a becikkelyezést. Mivel az országgyűlés addigi kisebbsége nem alkotmányos úton vált többséggé, az országgyűlés határozatával nem volt törvénytelen dolog szembeszegülni. De a főpapság alkotmányunk szerint egyébként is egy külön, önálló rendet alkotott, melynek egy törvénycikk meghozatalával való szembeszegülése teljesen jogos és alkotmányos eljárás volt, sőt vele ellentétben így nem is lehetett törvény a törvény.

Ezzel szemben az 1662. évi országgyűlés a protestánsok sérelmeinek orvoslását nem királyi parancsra, tehát nem törvénytelen kényszer hatása alatt tagadta meg, hanem önként, szabad elhatározásából. Azért, mert a többség mást akart. Ez esetben tehát a többség döntésének ellenszegülni s az országgyűlésről durcásan kivonulni tényleg hazafiatlan és alkotmányellenes dolog volt. A rendek protestáns része ugyanis nem volt az országgyűlésen külön státus, külön rend, külön testület — még akkor se, ha „evangélicus status"-nak hívta magát — hanem csak az országgyűlés egy kisebbsége, melynek voltak tagjai az alsótáblán is, meg a felsőn is, de mindegyiken kisebbségben. Ennek a kisebbségnek nem volt joga testületileg fellépni, s a már meghozott törvényt érvényteleníteni, mint ahogyan a főpapi rendnek megvolt. A főpapi rendnek joga volt ellene szegülni az olyan törvényjavaslatnak, melyet a másik két rend akart, de a protestáns kisebbségnek nem volt joga törvénytelennek tekinteni az olyan törvényt, melyet mind a három rend megszavazott.

Ennek ellenére Széchy a főpapi rendnek az 1647. évi tiltakozásáról a fent idézett ellenséges, elítélő, sőt megvető módon ír, az 1662. évi országgyűlés protestáns kisebbségének alkotmányellenes konokságáról azonban a következő „hazafias" módon, sőt meghatva emlékezik meg:

„A protestánsokat a katolikusoktól napról napra több keserűség választotta el... Az volt a válasz mindenütt, vigasztalan következetességgel: hagyják abba panaszukat, nehogy a vallás felett való civódás alatt az ország elvesszen." (Hát talán nem volt igazuk? Talán

nem éppen ez időben veszett el Várad meg Érsekújvár, nem ekkor volt legnagyobb a török hódoltság, s nem röviddel utána indult a török még Bécs meghódítására is? És Erdélyben nem ugyanezen a címen követelték meg a katolikusoktól, hogy maradjanak a mélyponton százötven keserves éven át?)

„Elcsüggedve, leverve gyűltek össze és búsan, keményen megátalkodtak, hogy sérelmeik elégtétele előtt utasításuk szerint semmiféle tárgyalásba bele nem ereszkednek." (Tehát nemcsak sérelmeik orvoslását követelték, hanem még ahhoz is makacsul ragaszkodtak, hogy ennek minden mást megelőzőleg kell történnie.)

„Ezzel az országgyűlés eredménye már a megnyitás előtt eldőlt" (furcsa állítás, mert hiszen a protestánsok az országgyűlésen tudvalevőleg kisebbség voltak, a kisebbség pedig sose döntheti el egy országgyűlés sorsát, legfeljebb akkor, ha ez a kisebbség törvénytelen, forradalmi útra lép, elszántságával és féktelenségével megfélemlíti a többséget, vagy pedig erőszakkal, fegyverrel vívja ki magának azt, amit törvényes úton nem tudott kivívni).

Széchy azonban nem törvénytelenséget, nem erőszakot, nem forradalmárságot lát a dologban. Helyette így fejezi ki magát: „mert a protestáns rendek követelésükhöz és elhatározásukhoz valami felemelő erkölcsi komolysággal és rajongó önzetlenséggel ragaszkodtak, a lelkiismeret és vallás szabadsága nélkül a maguk életével és javaival keveset gondolva".

De hát ki vagy mi fenyegette emiatt ennek a protestáns kisebbségnek az életét, vagy akár csak javait? Az igaz, hogy fenyegethette volna, mert ha a katolikus többség is olyan fanatikus, olyan kíméletlen és olyan mindenre elszánt lett volna, mint ők, törvényt és alkotmányt lábbal tipró viselkedésükért főbenjáró pert akaszthatott volna a nyakukba. De hát nem akasztott, sőt még csak eszébe se jutott ez senkinek, mert nem is indítványozta senki. Mivel pedig a protestánsok jól ismerték az „istenfélő" Bécset is, a főpapokat is és a katolikus társaikat is, nagyon jól tudták, hogy ilyesmitől nem kell félniük, ezért nem is kellett semmiféle önzetlenség „felemelő" viselkedésükhöz. Valóban helyettük a többségben lévő s a hatalmat kezükben tartó katolikusok ijedtek meg, és főbenjáró per indítása helyett könyörögni kezdtek nekik. 1647-ben a „konok" Lippay önzetlen volt, mert még bíborosi kinevezése is, noha ez állítólag egyedül a pápától függött, kútba esett miatta, de vajon a protestánsok, akik fütyültek a katolikusok könyörgésére, mit vesztettek miatta?

Hamarosan utána még a Wesselényi összeesküvésben is részt vettek, sőt a végén fegyvert is ragadtak királyuk ellen, mégis megkapták az amnesztiát. Aztán utána Thököly alatt újra fegyvert ragadtak, sőt egyenesen a török pártjára álltak királyuk és a kereszténység ellenében, mégis megint amnesztiát kaptak. Végül utána rögtön, II. Rákóczi Ferenc alatt harcoltak újra fegyverrel királyuk ellen majdnem egy évtizeden át, le is verték őket s mégis megint csak mindenki újra amnesztiát kapott, már aki volt szíves elfogadni. És Széchy mégis hogy meg van hatva 1662-ben a protestánsok „rajongó önzetlenségétől", mellyel életüket és javaikat kockára vetették!

Az 1662. évi országgyűlésen a királyi előterjesztés „egyetlen dologról, a védekezés szükségességéről szól", de a protestáns rendek „az országos ülés előtt magánértekezletükön" újra kimondták, hogy a vallásügy elintézése előtt... más tárgyalásba bele nem mennek. S csakugyan, mihelyt a sérelmi bizottság első összejövetelén munkarendjüket elfogadtatni nem bírták, minden további hivatalos tárgyalástól, a katolikusokkal való közreműködéstől tartózkodtak, s panaszaikkal és sérelmeikkel egyenesen a királyhoz folyamodtak.

Bizonyára igen nagy ápolása volt ez részükről annak a „békességnek", melynek fenntartása kedvéért a „szabad" Erdélyben a katolikusokat másfél századon át jogtalanul tartották. A Habsburgi Magyarországon pedig, noha éppen az a Lipót volt a király, akit

protestánsaink az ő legnagyobb üldözőjüknek tartanak, fegyelmező rendszabályok helyett az volt erre a válasz, hogy a király a nádort és Zrínyit bízta meg, hogy a protestánsokat kiengeszteljék. A nádoron kívül azért bízta meg még Zrínyit is, mert Zrínyi az ő emberük volt. Széchy szerint azonban e szerepre Zrínyi kijelölése azért történt, mert a „lélekkufár főpapokon és kegyhajhászó főurakon kívül általános elismerés, csodálat és rajongás" övezte személyét.

Így írhatott tehát nálunk egy protestáns — közben természetesen rendületlenül ápolva a „békességet" — az egész Magyarország számára történelmet. A főurak, mivel katolikusok lettek, „kegyhajhászók" voltak, a főpapok pedig „lélekkufárok". Pedig hát ezzel a felháborító kifejezéssel is elismeri Széchy, hogy a főpapok szorosan a hivatásuk mellett maradtak, mert nem állatokkal s földjük terményeivel, hanem a lelkekkel „kufárkodtak". De hát számukra még ez is bűn volt. Ők még a lelkeket is nem megnyerni és mint jó pásztor az elveszett juhot, felkeresni szokták, hanem ők még a lelkekkel is „kufárkodtak". Természetesen éles ellentétben a kálvinista erdélyi fejedelmekkel és lelkészekkel, akik az ottani katolikusoknak nem engedtek ugyan se püspököt, se papnevelőt, se magasabb iskolát, se nyomdát, se jezsuitát, sőt — legalábbis a szorosan vett Erdély területén — még csak egyetlenegy templomot se, de ezt mind tiszteletreméltó hazafias szándékkal a szent békesség kedvéért tették, nem pedig lélekkufárságból.

Wesselényi természetesen nem volt a protestánsok annyira jóságos kiszolgálója, mint Zrínyi. Ő arra is figyelmeztette őket, hogy ne legyenek elbizakodottak. Ne felejtsék, hogy most már nincs se Bocskaiuk, se Bethlenük.

„Eddig se bíztak azokban — felelték élő hitük őszinte komolyságával (hangsúlyozom, hogy Széchy nem protestánsoknak, hanem a magyar közönségnek ír ilyen felekezeti pártossággal) — kiknek leheletük csak orrukban volt, hanem bíztak abban, kinek ma is azon mindenható ereje van, hogy valamint azokat a dicső fejedelmeket az ő dicsőségének oltalmazására előállatta, Széchy szerint tehát Bocskai és Bethlen támadóháborúit (tömeggyilkosságait) Isten akarta; (csak nem a Mindenható küldte mindkét „dicsőt" akkor is, mikor a Habsburg családban kérőként jelentkeztek?) úgy most is a cséplés mellől Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat állíthat elő Izrael szabadítására." (Azok közül az érvek közül, melyeket Lippay érsek hozott fel a katolikus álláspont igazolására, egyet se említ meg Széchy, pedig hát bizonyára azok között is voltak bibliai idézetek is. Ő csak a protestánsok bibliás szavait idézi a legnagyobb meghatottsággal. Az ő történetírása valóban épp oly „pártos" történetírás, mint amilyet a kommunizmus írt elő és gyakorolt, pedig Széchy félszázaddal a kommunizmus előtt írt.

Vittnyédy, bár ez alkalommal nem volt követ, személyesen mégis megjelenve köztük majd szóval, majd leveleivel kérte-izgatta, lelkesítette a vezetőket (vajon milyen katolikus lehetett az a Zrínyi, akinek éppen ez a Vittnyédy volt a legkedvesebb embere?), hogy ne engedjenek, ne hagyják magukat megcsalni, mint az utolsó gyűléskor, mert a katolikusoknak „sem emberségek, sem hütök, sem igazi szavuk" (Vittnyédy István levelei, I. kötet, 208.o.).

Hogy „nem az nyeri el a pálmát, aki jól kezd futni és meddig a célt eléri, meglankad, hanem aki mindvégig jól végzi pályafutását; maradjanak azért lelki szabadságuk kívánatos megorvoslásáig állhatatosak és inkább re infecta menjenek vissza, mintsem valami haszontalan bíztatással igaz ügyüket örökkön elrontsák. Állhatatosságukért Isten megkoronázza őket a világon jó emlékezettel, a másvilágon pedig boldogsággal. S a zaklató tények hatása alatt búsan (szegények!) és elszántan még inkább megkeményedtek". (Ők tehát nem „konokok" voltak, mint a gaz Lippay, hanem csak „búsak" és „elszántak".)

És ugyanerről a Vittnyédyről, aki ilyen becsületsértően és rágalmazóan („se emberségek, sem hütök, sem igaz szavuk") írt és beszélt katolikus honfitársairól és izgatta hitfeleit a békesség megzavarására, hogy ne engedjék békében tárgyalni az országgyűlést a török elleni védekezésről Várad eleste után és közvetlenül Érsekújvár eleste előtt, ugyanez a Széchy ugyanebben a művében azt írja, hogy nagy lutheránus volt ugyan, de hazáját még vallásánál is jobban szerette, és hogy „szíve épp olyan lángoló szeretettel csüngött hazáján, mint hősünkön" (Széchy Károly: Zrínyi Miklós, III. 317.o.) Vittnyédy tehát nem volt sem konok, sem gyűlölködő, sem megátalkodott, annál kevésbé hazafiatlan. Az csak Lippay érsek volt.

Hiába válaszolta az országgyűlés az izgágáskodó protestánsoknak, hogy „a vallás ügye magánosok baja, az országgyűlésre nem tartozik", az evangélikusok mereven ragaszkodtak eddigi álláspontjukhoz és eljárásukhoz, nem mentek be az országgyűlésbe és „egységüket, állhatatosságukat (ezek tehát „állhatatosak", a katolikusok „konokok" és „fanatikusok"), következetességüket megingatni nem sikerült" (látható, hogy a történetíró mennyire örül ennek, mint ahogyan előbb láttuk, hogy ugyanő hogyan felháborodott a katolikusok „konokságán").

„A (protestáns) követek aztán utoljára még egyszer összegyűltek — istentiszteletre. Az Úrért harcoltak (Lippay és a katolikusok természetesen a sátánért), az ő nevében akartak elválni. Magasztos kép (Lippayék ellenállása undorító volt, akkor az ellenállók arca is „sötét" volt, szíve is „engesztelhetetlen"), mely a sötét háttérből (a katolikusok „konokságból) ragyogó fénnyel(!) tündököl(!) elő, hogy a vallás eszménye mennyire betöltötte egész szívüket. (Lippayékét természetesen nem a vallás, hanem a konokság töltötte be.) Az ő hitük élő hit, melyet küzdelemmel, veszedelemmel, halálra készen(!) vallanak". (Tekintettel arra, hogy Széchy az egész Magyarországnak ír, melynek csak egy töredéke protestáns, ez önfeledt lelkesedés láttára egyenesen a józan eszében kezdünk kételkedni. S milyen valótlan is, amit mond! Hiszen az egész országgyűlés, király, nádor, valósággal térdenállva, maga a nádor, mint mindjárt látjuk, egyenesen sírva könyörgött nekik, hogy ne menjenek el. Széchy mégis úgy látja, hogy ezek az országgyűlést makacsul elhagyó protestánsok veszedelemben voltak, sőt „halálra készen". Valósággal nevetséges vértanúpózok, csakhogy az olvasó annál jobban meghatódjék és a hazafiatlan pártoskodást, békebontást, és a konok, gőgös megátalkodottságot minél megnyerőbb színben lássa!)

„Farkas János, nagyszombati kálvinista pap, az országgyűlés protestáns szónoka, (látjuk tehát, hogy a Habsburgok még Nagyszombatban is megtűrték a protestáns lelkészt, Erdélyben a protestánsok még Kolozsvárott se tűrték meg a katolikust, nehogy az erdélyi országgyűlésnek is lehessen katolikus szónoka) a szentírásból merített példákkal további kitartásra buzdította, Isten oltalmába ajánlotta, zokogva, miközben szava el-elcsuklott (ej, de nagy színész volt!), áldotta meg őket (vajon miért kellett ehhez sírni? Hiszen nem a katolikus többség űzte ki őket az országgyűlésről „hütökért", hanem kérve-kérték őket, hogy maradjanak), kik viszont az ő szolgálatát köszönték meg."

„Mikor éppen könnyezve válnak vala, betoppant közéjük Majláth Miklós, királyi ügyigazgató fenyegetéssel, de meg sem hallgatva mindnyájan távoztak (pedig már attól féltem, hogy most megijednek). Majláth pedig szállásaikat befutkosta (de nagy urak voltak ezek a dacos sírdogálók!) és akiket előkaphatott, a hazamenetelről törvényes büntetés és kegyvesztés terhe alatt eltiltotta. Nem törődtek vele. Másnap, szeptember 2-án reggel valamenynyien eltávoztak Pozsonyból." (Törődtek is ők a király „kegyével"! De a király bezzeg törődött az ő „kegyükkel", de ők rá se hederítettek.)

Kár, hogy nem tudtam Zrínyi Miklós figyelmét felhívni arra, sőt ma már Széchy Károly, Acsády Ignác, Szilágyi Sándor és társaik figyelmének felhívásával is elkéstem, de —

sajnos — éppen elegen vannak még protestánsok és katolikusok olyanok, akik még mindig az ő eszmevilágukban élnek és éppen nem felesleges helyettük ezek figyelmét felhívni, hogyha az erdélyi katolikusok vonultak volna ki bármely erdélyi országgyűlésről sérelmeiknek — a habsburgi ország protestánsaiénál sokkal nagyobb sérelmeiknek — makacs és gonosz nem orvoslása miatt, ők nem rendezhettek volna maguknak ilyen színpadias kivonulást, megható istentisztelet, bibliai idézetek és zokogásba fúló „igehirdetés" közepette.

Pedig a vallásosság bizonyára bennük is volt akkora, mint a habsburgi ország protestánsaiban, mert Erdélyben ugyan az országgyűléseket hol itt, hol ott volt szokás tartani, de tarthatták volna azt az országgyűlést, melyről a katolikusok kivonultak volna, akár Kolozsvárott, akár Gyulafehérvárott, akár Marosvásárhelyt, akár Brassóban, akár Szebenben, akár Besztercén, akár Medgyesen, olyan helyen nem tarthatták volna, ahol a katolikusoknak templomuk vagy papjuk volt, s így ők istentisztelet keretében semmiképpen se rendezhették volna meg színészies kivonulásukat. Az eközben tartott prédikáció se fúlhatott volna zokogásba, mert nekik egyik városban se volt meg az a joguk, hogy az ő papjuk ott prédikációt tarthatott volna. A Habsburgok vészes protestánsüldözése közepette azonban minden magyarországi városban volt protestáns lelkész, mint látjuk, még Nagyszomatban is, s természetesen az 1662. évi országgyűlésen, mely Pozsonyban volt, se azért volt a nagyszombati lelkész a kivonuló protestánsok szónoka, mintha magában Pozsonyban nem lett volna külön is protestáns lelkész, hanem azért, mert ott lutheránusok voltak a protestánsok, a kivonulóknak pedig kálvini lelkész kellett.

De az erdélyi katolikusok — akiknek a protestánsok százötven éven át se orvosolták soha egyetlen lényeges sérelmüket se — még istentisztelet (melyhez mint látjuk, nem volt joguk) nélkül se vonultak volna ki soha a hozzájuk oly méltatlanul viselkedő országgyűlésről. Pedig hát okuk ugyancsak lett volna rá, márcsak emiatt a templomépítési, sőt istentisztelet-tartási tilalom miatt is. Az ő egyházuk minden ingó és ingatlan vagyonát elkobozta az ellenséges többség.

Nekik — eleinte azért, hogy az elrablott vagyont vissza ne követelhessék, később pedig a katolikusok tudatos elnyomása céljából — még püspökük és papnevelőjük se lehetett. Náluk a fejedelem (II. Rákóczi György) maga elismerte, hogy mesterségesen támogatta a rossz katolikus papokat a jókkal szemben, hogy a nép előtt ne legyen becsületük, s így ne legyen rájuk befolyásuk. Ott — ugyanezen okból — a kifogástalan életű és nagytudományú papokat (a jezsuitákat) egyszerűen kitiltották az országból. Ott még azt se tűrték, hogy a katolikusoknak magasabb iskolájuk legyen (a jezsuiták kitiltása gyakorlatilag ezt jelentette), sőt a jezsuiták egyetemét, az első, és egész Ferenc József koráig az egyetlen egyetemet, mely valaha Erdélyben volt (lásd Veress Endre: „A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig", Erdélyi Múzeum, 1906. évf. 184-187.o.), nem is betiltották, hanem barbár, sőt vandál módra nekimenve egyenesen lerombolták csak azért, mert katolikus volt, és olyan kiváló tanáraik voltak (28), és az iskola olyan híres volt, hogy még protestáns lelkészek is szép számmal küldték oda fiaikat. (Erdélyi Múzeum, 1906. évf. 156-263.o.)

„Kolozsvár lakosságának újhitű nagyobbik része vallási fanatizmustól elvakulva, élén papjaival(!) 1603. június 9-én megrohanta és azt földig(!) lerombolta, elpusztítván szomszédos templomuk drága berendezését is." (Századok, 1915. évf. 53.o.)

Tettek-e valaha ilyet katolikusok protestánsokkal a Habsburgok Magyarországában? Micsoda gyűlölet, micsoda fanatizmus iskolát, egyetemet, a magyar kultúra és tudomány szentélyét nem is csak működésében akadályozni vagy eltiltani, hanem lelkipásztori vezetéssel egyszerűen összetörni és földig rombolni. Pedig ezt a hivatalos erdélyi állam csinálta, mert a

katolicizmus nemcsak elégtételt s kárpótlást nem kapott utána, hanem a lerombolással bekövetkezett állapotot a törvény is szentesítette. Mi pedig azt az országot, melyben mindez történt, még ráadásul a vallásszabadság klasszikus hazájának tartjuk és nevezzük!

Erdély fővárosában tehát azért nem volt semmiféle katolikus intézmény, még lelkipásztori állás vagy templom se, mert ami volt azt a protestánsok lelkipásztori vezetéssel és állami szentesítéssel földig rombolták, utána pedig a vallásszabadság klasszikus hazája úgy torolta meg ezt a nem a vallásszabadság, hanem a vallásgyűlölet terén egyedülálló bűnt, hogy törvényt hozott, hogy az, amit leromboltak, soha többet fel ne épülhessen s annak a vallásnak papjai, akiknek ottani működését ezzel lehetetlenné tették, többet oda soha vissza ne jöhessenek.

Vajon mi lehet az oka, hogy Erdély katolikusai azért, mert sérelmeiket nem orvosolták, mégse rendeztek színészi kivonulást az országgyűlésből soha? Könnyű megmagyarázni: azért, mert ez nem színészi, hanem valóságos elkeseredés, nem színészi, hanem tényleg megokolt kivonulás lett volna, és mert az erdélyi katolikusok, ha ezt tényleg megtették volna, valóban a fejükkel vagy legalábbis a vagyonukkal játszottak volna. Ezért nem mertek ők tenni semmit s azért mertek mindent megtenni a habsburgi ország protestánsai, mert reájuk a dolog nem volt veszélyes.

Azt mondják, szónokolják és tanítják, hogy a habsburgi országban nem volt vallásszabadság, mert azon a Kassán, ahol a katolikusoknak egy templomot se hagyott meg a város, de az elvettek helyett újat építeni se hagyott, Rudolf császár a dómot (melyet egyébként is ők építettek) visszaadta a katolikusoknak (pedig láttuk, hogy mikor visszaadta, csak akkor sült ki, hogy a városban milyen sok volt a katolikus). Olyan nagy sérelme volt ez a „vallásszabadságnak", hogy Bocskai tüstént fegyvert fogott miatta s nem nyugodott addig, míg Kassán minden templom újra lutheránus kézen nem volt. Mi pedig (még a katolikusok is), ünnepeljük érte, mint a „vallásszabadság" bajnokát.

A magyar protestánsok azért mertek színészi kivonulást rendezni az országgyűlésről, mert ott az ő sérelmeik orvoslását nem a legelső tárgypontként kezelték, mert ott volt a szomszédban a katolikus császár ellensége, a török. Erdélyben viszont azért nem mertek mukkanni az elnyomott katolikusok, mert nekik is ott volt ugyan a szomszédban a hittestvérük, s az volt olyan katolikus is, mint amilyen kálvinisták a protestáns erdélyi fejedelmek voltak, bizonyára a hatalma és a serege is volt akkora, mint az erdélyi fejedelmeknek, hiszen császár, s így az egész keresztény világ feje volt (s a támadáshoz a török engedélyét se kellett kikérnie), de az addig még egyszer se fogott fegyvert a katolikusok jogaiért, mert keresztény volt, s ezért békeszerető, s háborút csak akkor viselt, ha megtámadták.

És ha az olvasó csóválja a fejét, hogy mindezek ellenére mégis mindenki úgy tudja, hogy Erdélyben vallásszabadság volt, a habsburgi Magyarországon pedig vallási elnyomás, és hitetlenkedve kérdi, hogy lehet a közvéleményt ennyire orránál fogva vezetni, azt feleljük neki, ne csodálkozzék annyira, hiszen ugyanez sokszor megtörtént már a világtörténelemben, s a szemünk láttára is megtörtént már. Hát talán „népi demokráciánk" sajtója és rádiója nem azt harsogta szüntelenül, hogy nálunk milyen nagy szabadság van? Mikor mindenki rabszolga volt, csak egyedül a párttagok voltak szabadok, nem „Szabad Nép"-ünk, nem „Szabadság"-unk, nem „Népszabadság"-unk, nem „Szabad Szó"-nk, „Szabad Száj"-unk, nem „Szabad Föld"-ünk, szabad rádiónk, szabad szakszervezetünk, szabad májusunk, szabad hittanunk stb. volt?

Igaz, hogy a párttagok, illetőleg azok, akik kommunista módon gondolkoztak, a népnek még öt százalékát se tették, de viszont írni vagy beszélni csak nekik volt szabad, és ők valóban igazat beszéltek és írtak, mert ők valóban szabadok voltak, a szabadságon pedig ők

— úgy látszik — a maguk szabadságát értették. Kommunistának lenni ugyanis ekkor valóban szabad volt. Nohát ugyanígy csinálták a XVII. század protestánsai is. Vallásszabadságon ők is csak a maguk szabadságát értették. Erdélyben vallásszabadság volt, mert ők ott valóban szabadok voltak, sőt szabadon el is nyomhatták a katolikusokat, a habsburgi Magyarországon viszont nem ők voltak az urak, de mivel egy jövendő elnyomástól mégis legalább félni lehetett, az okos taktika azt kívánta, hogy már előre jajgassanak az „elnyomás" miatt. Jól tudták ugyanis, hogy így lehet legjobban elkerülni azt, hogy tényleg is ne legyen okuk jajgatni.

Az erdélyi vallásszabadság azt jelentette, hogy ott szabadon lehetett a katolikusok szabadságát elnyomni, papjaikat űzni-hajtani, iskolájukat, egyetemüket, templomukat földig rombolni s mikor már a katolicizmust semmivé tették, akkor a vallásügyi helyzetet ezen a katolikus mélyponton a vallási béke nevében megrögzíteni; a habsburgi ország vallási elnyomása pedig azt jelentette, hogy ott ezt csak a városokban és a még protestánsoknak megmaradt földbirtokosok földjein lehetett megtenni, s állandóan attól kellett félni, hogy még itt se sokáig.

Mindez tehát nem olyan nagy újság a nap alatt s ezért csodálkoznivaló sincs rajta. Az azonban annál furcsább és annál nagyobb szégyen, hogy míg a kommunisták szabadság frázisait senki se vette komolyan, legalábbis a „reakciósok" semmiképpen sem, s ha nem szitkozódtak miattuk, akkor mosolyogtak rajtuk, ellenben a magyar katolikusok ma már egész komolyan veszik veszik ezt a „vallásszabadságot", azt hiszik, hogy ez valóban nemcsak a protestánsok szabadságára vonatkozik, hanem az övékére is, az erdélyi „klasszikus" vallásszabadságért pedig épp úgy lelkesednek, mintha az nem az ő szabad elnyomásukat jelentette volna, egész a templom és iskolarombolásig, és az országba katonaruhában belopózó és ott álruhában és álnéven lappangó jezsuitákig, sőt világi papokig.

Sajnos a mi hős és lánglelkű Zrínyink is, annyira nyakig volt ebben a katolikus emberre nézve annyira szégyenletes és megalázó szellemi rabszolgaságban, hogy ő ezeket a nevetséges protestáns szabadságszólamokat annak ellenére is elhitte, hogy kortársa volt azoknak, akik hangoztatták. Meg kell állapítanunk, hogy legalábbis ebben a dologban a nagy Zrínyi lángelméjének nyomát se látjuk. Ő annyira túlzottan önérzetes volt mindabban, ami személyére vonatkozott, hogy éppen ez a hibája tette meddővé lángelméjét és gyakorlatilag eredménytelenné egész életét. Annál meglepőbb, hogy viszont a katolikus önérzetnek még a legkisebb porcikáját se találjuk meg benne. Az ő valláspolitikája katolikus létére is protestáns volt; ő e tekintetben nem a maga, hanem hízelgője, Vittnyédy prókátor, eszével gondolkodott. Nem szégyen egy lángelmére?

Zrínyi katolikus létére a protestánsokkal együtt vonul ki az országgyűlésről, még pedig azért, mert nem a protestáns sérelmek orvoslása került az országgyűlésen tárgyalandó ügyek közül a legelső helyre. A katolikus és a hadvezér Zrínyinek előbbrevaló volt a protestáns érdek, mint a török elleni védekezés országos ügye. (De viszont mikor az udvar halasztotta el egyelőre az ország felszabadítása ügyét, és a szentgotthárdi diadal után megkötötte a békét a törökkel, akkor Zrínyi is helyeselte a miatta szőtt összeesküvést.) Ugyanez a katolikus Zrínyi mit se tudott arról, hogy Erdélyben az ő hitfeleinek is lennének néminemű kis sérelmeik. Ezek orvoslásának kérése sose jutott eszébe. Neki ezek nem fájtak.

Zrínyi élete főcélja a török veszedelem elhárítása, szerencsés körülmények között esetleg az ország teljes felszabadítása volt. Mindig azt hangoztatta, hogy tartsunk össze, mi magyarok, édes hazánk védelmében s ne engedjük, hogy egyéni és belpolitikai (például felekezeti) ügyek pártokra osszanak bennünket és megakadályozzanak főcélunk elérésében, hazánk területének a török alól való felszabadításában. S most mégis mit látunk? Azt,

hogy Zrínyi lassacskán egyik legnagyobb ellenfele lesz annak a királynak, (Lipótnak), aki ezt a felszabadítást nemsokára valóban végrehajtotta. Most, előtte pár évtizeddel pedig, mikor 1662-ben állítólagos felekezeti sérelmeik miatt a protestánsok megakadályozzák, hogy az országgyűlés hasznos munkát fejthessen ki, és a török elleni védelemről gondoskodhassék, ő az első, sőt egyetlen katolikus, aki igazat ad nekik, felkarolja ügyüket és mindenben velük tart (s természetesen ez a főoka annak, hogy annyira népszerű történelmünkben).

Vajon mi lehet az oka Zrínyi e megmagyarázhatatlannak látszó magatartásának? Betegesen érzékeny idegzete s mérhetetlen hiúsága. Mint mindig, 1662-ben is meg volt sértve ugyanis s duzzogásában elhatározta, hogy nem vesz részt az országgyűlésen. Vagy talán nem is volt éppen megsértve, de Vittnyédy hízelgései már úgy elkényeztették, hogy azt gondolta, hogy ránézve megalázó csak úgy magától elmenni az országgyűlésre, ha megkapta rá a meghívót, mint a közönséges halandók (főurak). Láttuk már Vittnyédy idézett hízelgő leveléből, hogy külön meghívás nélkül még Bécsben megjelenni se illett az ő magas személyéhez.

Egész bizonyos tehát, hogy most is Vittnyédy prókátor műve volt, hogy az „evangélikus status" hízelgéstől csepegő levelet intézett hozzá, hogy őt, mint legfőbb oszlopát, a haza nem nélkülözheti, s ezért mély tisztelettel kérik, hogy az országgyűlést magas megjelenésével kitüntetni méltóztassék. Így került fel Zrínyi az 1662. évi országgyűlésre, ahol aztán derekasan meghálálta a protestánsoknak ezt a neki oly jóleső kitüntetést.

Kijelentette nekik, hogy az ő szabadságuk az ő szabadsága; a rajtuk esett sérelem az ő sérelme. Ugyanakkor — mert saját hitfelei részéről nem érte ilyen kitüntetés — az még csak eszébe se jutott, hogy talán az is illenék, hogy a saját vallásának szabadsága is az ő szabadsága legyen, a rajta (például Erdélyben, de akkor még a habsburgi Magyarország városaiban is) esett sérelem is az ő sérelme legyen, sőt, hogy elsősorban ez illett volna tőle. Ha én igazi magyar vagyok, és önzetlenül vagyok az, akkor a fajtámat akkor is szeretem és pártolom, ha nem kapok tőle megtiszteltetést, sőt akkor is, ha egyenesen bántalmakban részesülök részéről (ugyancsak gyakori dolog is az ilyesmi a történelemben). Ha katolikus vagyok, nemcsak akkor vagyok az, ha kedveskedést kapok hitfeleim részéről, hanem akkor is, ha mellőzést, sőt bántalmakat. Zrínyi vagy nem volt ennyire katolikus, vagy nem tudott ilyen erkölcsi magaslatra emelkedni.

Neki — mivel kitüntetést csak tőlük kapott — csak a protestánsok szabadságára volt gondja, neki csak a protestánsok sérelmei fájtak. Ezek még akkor is, ha csak álsérelmek voltak. A katolikusoké annyira nem érdekelte, hogy nem is tudott róluk. Neki nem fájt az, hogy Erdélyben úgyszólván csak rossz papok lehettek, a képzettek, a jók és feddhetetlenek (a jezsuiták) egyenesen törvénnyel voltak onnan kizárva. Pedig látni fogjuk, milyen jóban volt azzal a II. Rákóczi Györggyel, aki ott a rossz papokat pártolta és a jezsuitákat onnan kizárta. Sűrűn leveleztek is egymással, de leveleiben hiába keresünk csak akár egy halvány célzást is erre. Látni fogjuk, hogy Zrínyi még ízléstelenül hízelgett is Rákóczinak, de nem szegény elnyomott katolikus alattvalói, Zrínyi hittestvérei kedvéért, hanem azért, hogy a nádorválasztáson támogassa. (Abból a hét megyéből ugyanis, melyet I. Rákóczi György megkapott, kettő mint láttuk, még fiának is birtokában volt s ezek a megyék, mint jogilag továbbra is Magyarország integráns részei követeiket a pozsonyi országgyűlésre küldték, tehát ott tekintélyes számú szavazatot jelentettek.)

Zrínyinek nem fájt, hogy Erdélyben csak hajdan volt katolikus püspök, de az ő idejében már régen nem volt, s hogy nem volt papnevelő se, s azt a pár embert, aki még ilyen körülmények közt is pap lett, külföldön kellett felszentelni, de még ezt is csak keleti országban (Moldvában, esetleg Lengyelországban) engedik meg, nyugati országban semmiképpen se.

Őt nem bántotta, hogy külföldre még tanulni se mehetnek az erdélyi katolikus ifjak. Az se volt sérelem számára, hogy az erdélyi katolikusságnak még csak középiskolája sincs, noha azelőtt még egyeteme is volt, de földig lerombolták — még pedig a lelkiismereti szabadság alapján álló papjaik vezetésével — a Magyarországon sérelmeik orvoslását követelő protestánsok ottani hittestvérei. Zrínyinek nem fájt, hogy Erdélyben még Kolozsvárott és Gyulafehérvárott, sőt a Székelyföldön kívül egyáltalában sehol se volt katolikus templom, mert egyenesen törvény tiltotta meg, hogy lehessen. Zrínyinek nem jutott eszébe, hogy ezek is sérelmek, még pedig jóval nagyobbak, mint Magyarországon a protestánsokéi és hogy ezek orvoslását is kérje II. Rákóczi Györgyhöz küldött leveleiben, s hogy ezek megszüntetése céljából kedveskedjék neki. Neki — bizonyára nem azért, mert buzgó katolikus volt — csak a protestánsok sérelmei fájtak, csak a protestánsok szabadsága volt az ő szabadsága is, nem a katolikusoké. A protestánsoké azonban olyan fontos volt neki, hogy még azt is elismerte, hogy még az országos ügyeknél, még a török elleni védekezésnél is előbbre való. Az ő kedvükért még főelvét: a haza minden előtt, is hajlandó volt megtagadni.

Pedig hát ezek a szegény elnyomott, pártfogó nélküli erdélyi katolikusok egytől egyig színmagyarok voltak, míg azok a magyarországi protestánsok, akikkel Zrínyi annyira azonosította magát, talán felerészben is idegenek voltak. Hiszen a habsburgi országban elsősorban a városok voltak protestánsok, azok pedig németek voltak, a Tiszántúl pedig, sőt a Felső-Tisza mentén még a Tiszán inneni részek (a kálvinizmus hazája) se tartoztak a Habsburgok Magyarországához. Látni fogjuk majd, hogy éppen ez időtájban, a Wesselényi összeesküvés után a pozsonyi különtörvényszék elé idézett sokszáz protestáns lelkész közül majdnem 90% lutheránus volt, akiket Szelepchényi külön meg is rótt idegen ruhájuk miatt. Egyébként még maga Vittnyédi is, noha ő magyar volt, lutheránus volt, nem kálvinista. Szorosan vett hittestvérei tehát nem magyarok, hanem tótok és németek voltak. Természetesen nagyon jóban is volt velük.

Azonkívül Erdélyben valóban elnyomták és üldözték a katolicizmust, de a habsburgi országban a protestantizmust nem. Az erről szóló híresztelések 90%-a propaganda csupán, nem pedig a valóság világába tartozik. Történetíróink mint iróniát szokták idézni Lipótnak az 1662. évi országgyűlésen a protestánsok türelmetlen panaszaira adott válaszát, hogy „őfelsége előtt nincs tudva, hogy az ő parancsából, az ő akaratával vallásának szabad gyakorlatában bárki háboríttatott volna”.

Pedig hát ez a legtisztább igazság volt, mert valóban nem háboríttatott senki. Mindössze annyi történt, hogy a király a királyi városokban itt-ott kísérletet tett (ekkor még ezeket is többnyire eredménytelenül), hogy az illető városokban uralkodó protestánsok tűrjék meg végre városukban a katolikus istentiszteletet is, és a város sok temploma közül legalább egyet adjanak vissza a pápistáknak. No meg hát azok a földesurak is, akiknek szülei, vagy nagyszülei még protestánsok voltak, de ők maguk már nem, itt-ott szintén megpróbálták, hogy a birtokaikon működő papok, akik az ő tulajdonukban levő házban laktak, megélhetésüket is tőlük kapták, olyan valláson legyenek, melyen ők vannak.

Ez bizonyára nem volt előnyös a magyar protestantizmusra nézve, de bizonyára azért vallásüldözésnek se nevezhető. Nem „sérelme”, hanem szerencsétlensége volt a protestantizmusnak az, hogy ez lehetővé vált s oka elsősorban gazdasági volt. Az, akinek kezében a vagyon van, aki a kenyeret a néptömegeknek adja, ma is nagy befolyással van a tömegek vallására és mindig is nagy befolyással lesz, régente, a feudalizmus korában azonban még sokkal nagyobb befolyással volt, mint ma. Ezt a gazdasági okot a protestantizmus annál kevésbé varrhatja a katolicizmus, a főnemesség vagy a Habsburgok nyakába, sőt elterjedését s megmaradását is neki köszönhette.

Rámutattunk már arra is, hogy részint a protestánsok nagy erőszakossága, részint az akkori nagy munkaerőhiány miatt, ezek a feudális és gazdasági okok egyébként közel se okoztak a magyar protestantizmusnak olyan nagy károkat, mint okozhattak volna, és mint az ellene kifejtett nagy protestáns hírverés és panasz alapján gondolnánk. Rámutattunk már, hogy a hajdani jobbágyok mai utódai, azaz a falvak birtokos őslakói többnyire ma is protestánsok még a Dunántúl és a Felvidéken is, akár magyarok, akár tótok az illetők, pedig földbirtokosaik már évszázadok óta katolikusok, sőt sokszor egyenesen főpapok voltak.

De még azokban a nem gyakori esetekben is, mikor a templom és lelkészi állásnak katolikus kézbe való visszaadása valóban megtörtént és végleges is maradt (a nagy protestáns jajveszékelés ugyanis többnyire sikerrel járt, és a már végrehajtott templomcserét is hatálytalanította), se beszélhetünk a jobbágyok üldözéséről vagy vallási kényszeréről. Inkább csak arról van itt szó, hogy az a földesúr, mely eddig támogatta a faluban a protestantizmust, most ezt a támogatást megvonta. (Ez pedig a földesúr vallásváltoztatásából természetszerűleg következik.)

A protestáns jobbágyot vallásilag mindössze csak az a sérelem érte, hogy már esetleg nem járhatott helyben istentiszteletre, hanem a szomszéd faluba kellett istentiszteletre járnia. De hát olyan nagy baj ez, kivált mikor a protestánsnak nem is olyan fontos a közös istentisztelet, mint a katolikusnak, akinek miséje van, és azt csak felszentelt pap mondhatja? Hiszen a jó protestáns azt tartja, hogy legszebb templom a szabad természet, ott lehet legjobban imádkozni; de lehet a katolikus templom is, hisz végeredményben ott is az egy Istent imádjuk. Protestáns ember számára tulajdonképpen külön pap sincs, s ha van, csak azért van, mert az egyházközség ezzel a megbízással felruházta. Miért ne tudtak volna tehát a vallásilag elárvult protestáns jobbágyok maguk közül valami okosabb és jámborabb embert felruházni e tiszttel, s annak igéjét hallgatni?

De ha a jobbágy meghazudtolta az „egy Istent imádunk” annyit hangoztatott szólamát és minden áron protestáns és templomi istentiszteletet akart, ebben is részesülhetett, csak egy kissé gyalogolnia kellett. Biharban vagy Erdélyben ma is akárhány katolikusnak 20-30 kilométerre van a legközelebbi katolikus templom, de emiatt egyiknek se jut eszébe, hogy telekiabálja a világot, hogy őt szabad vallásgyakorlatában háborgatják.

A tiszta katolikus Zalában is 3-4-szer annyi faluban nincs katolikus templom még ma se, mint amennyiben van, tehát még ma is mindennapi dolog, hogy a másik faluba kell mennie s 6-8 kilométert gyalogolnia a katolikusnak, ha templomba akar menni.

Hogy lehet III. Ferdinánd uralma végén és I. Lipót uralkodása elején nálunk protestánsüldözésről beszélni, mikor a német protestánsok éppen ekkor vívták ki a westfáliai békét, s számukra e nagy vívmány abban állt, hogy nemcsak a jobbágyoknak nem volt szabad vallásgyakorlatuk, hanem még a földesuraknak se, hanem egyedül csak a fejedelmeknek. Németország vallási megoszlása ma is olyan, amilyen hajdani fejedelmeinek vallási megoszlása volt. S ha Németországban ez nem számított vallási elnyomásnak, sőt éppen a protestánsok vívmánya volt, miért tűrhetetlen vallási elnyomás Magyarországon a protestánsoknak a németországi katolikusokénál hasonlíthatatlanul sokkal nagyobb vallási szabadsága?

Egyébként a bécsi béke nálunk is csak azt vívta ki, hogy a földesurak és a szabad királyi városok tanácsai lehetnek ellenkező valláson a királlyal, de nem azt, hogy a jobbágyok is lehetnek a földesúréval, vagy hogy a városok egyes polgárai is a városi tanácséval ellenkező valláson. Ami azonban 1606-ban még a protestáns elvek szerint is jó volt, sőt „vallásszabadság” volt a neve, miért nem volt az jó ugyanezen elvek szerint ötven év múlva is, és miért lett a neve most már egyszerre vallási elnyomás? Azért, mert 1606-ban a

magyar földesurak még protestánsok voltak, tehát a jobbágyok vallásszabadságának tőlük való elnyomásával a protestantizmus nyert, és mert a jobbágyoknak földesuraiktól független vallásszabadsága akkor még a katolicizmus előnyére lett volna. (A királyi városok vezetősége még a bécsi béke után 50 év múlva is protestáns maradt, azért a városokban a protestantizmus még ekkor se követelt vallásszabadságot az egyes polgárok részére a város vezetőségével szemben. Itt a Habsburgoknak kellett megtörniük a protestáns egyeduralmat, tehát kivívniuk az egyének vallásszabadságát, mely itt nekik csak a bécsi béke után 100 évre kezdett sikerülni, természetesen akkor se hivatalos nyomás nélkül, melyet a protestánsok természetesen nem örömmel néztek, hanem elkeseredve, s ez is hozzá tartozott ekkori „sérelmeikhez”.)

De ha így áll a dolog, akkor a magyar történetírás, mely bizonyára nem protestáns felekezeti történetírás, ne beszéljen „vallásüldözésről” és ne emlegessen elnyomást és törvénytelenséget, hanem beszéljen őszintén. Mondja meg magyarul, hogy itt nem a törvény vagy az igazság a fontos, hanem a protestantizmus érdekei. A bécsi béke idején még csak a földesurak vallásszabadsága volt protestáns érdek, a jobbágyoké nem. Rákóczi György idejében pedig — a földesurak visszatérése, tehát a viszonyok megváltozása miatt — már az, hogy a földesurakkal szemben a jobbágyoknak is meg legyen a szabadsága. Emiatt küzdöttek akkor azért, most meg ezért. Mivel pedig megvolt hozzá a szükséges hatalmuk és erejük, mindig úgy kellett lennie, ahogyan az ő érdekeik kívánták.

Ez az igazság. Mivel azonban a protestánsok okosak is voltak, nemcsak erősek, azért nem tartották célszerűnek, hogy csak erejükre és hatalmukra támaszkodjanak, hanem fontosnak tartották azt is, hogy a közvélemény szemében igazuk is legyen, hogy ne csak hatalmi, hanem erkölcsi alapon is álljanak. Ezért szükségesnek tartották, hogy olyan érveket és szólamokat dobjanak ki a közvéleménybe, amelyek igazukat is bizonyítják. Ebben a XX. század közepének „népi demokráciája” is utánozta őket, de már kisebb sikerrel.

A „felszabadulás”, a „béketábor”, a „nép uralma”, „a néphez hű vagy hazafias papok” szólamai szintén ilyen céllal forogtak közszájon, de ezeket már nem hitte el úgy a magyar közönség, mint hajdan a „vallásszabadság” szólamát. Ezért tartották a szintén okos kommunisták szükségesnek, hogy a szólamaikat leleplező hírverést lehetetlenné tegyék; hogy sajtó, rádió, televízió, mozi, színház, népgyűlés teljesen az ő kezükben legyen, s szólamaikat minél többet hangoztassa. Az is igaz ugyanis, hogy az önállóan gondolkodni nem tudó tömeget még így is befolyásolni lehet. Az átlagember azt, amit mindig hall, és aminek ellenkezőjét sose hallja, szentül hiszi.

A XVI. század folyamán az volt a protestantizmus jelszava, hogy „cuius regio, eius religio”, azaz a földesúr rendelkezik a templommal és a pappal. Ekkor ugyanis a földesurak jobb talaja voltak az új vallásnak, mint a jobbágyok. Akkor még újság, új divat volt az új hit s a művelt, a vezetőosztályok mindig gyorsabban haladnak a korral és mindig hamarabb eljut hozzájuk az új divat, mint a köznéphez. A XVIII. században egész más lett a helyzet. Most már az ellenreformáció századában vagyunk. Most már az elhagyott Egyházba visszatérni, jezsuita iskolába járni lett a divat. Világos, hogy az új eszmeáramlat, az új divat is nagyobb fokban és előbb érintette a földesúri, tehát művelt osztályt, mint a jobbágyokat s világos, hogy a jezsuiták iskoláiba is a vezető osztályok fiai jártak elsősorban, nem pedig a falusi parasztokéi.

Mivel tehát a földesurak hamarabb és nagyobb fokban lettek újra katolikusok, mint jobbágyaik, világos, hogy most már az lett a protestantizmus érdeke, hogy a földesurak befolyását jobbágyaik vallására minél jobban akadályozza, azaz, hogy a jobbágyok vallásszabadsága mellett csináljon hírverést. Most a jobbágyok e téren való függetlenségét

azonosította a propaganda a vallásszabadsággal, a földesúri hatalom gyakorlását pedig — melynek pedig a múlt században minden sikerét köszönhette — vallásüldözésnek tüntette fel és gyűlöletessé tette a közvélemény előtt. Sem a habsburgi országban, sem Erdélyben ekkor már nem volt ugyanis egyetlenegy katolikus pap vagy templom olyan földesúr birtokán, aki protestáns volt. Ezeket a templomokat és plébániákat ezek a földesurak, illetőleg eleink akkor már rég átalakították protestánsokká, s a nép már úgy ragaszkodott az új hithez, mintha előtte sose lett volna katolikus.

Ha tehát a jobbágy jogot kap ahhoz, hogy a földesuráétól különböző legyen a vallása s a templomokkal és plébániákkal ő rendelkezzék, ne pedig a földesúr, ebből a protestantizmusnak most már hátránya még kivételesen se lehet. A haszna azonban óriási, mert megmenti általa egész addigi birtokállományát, mely akkor már szinte egész Magyarország és Erdély köznépét magában foglalta. Igaz, hogy ezzel szemben szinte minden főúr visszatért már a régi Egyházba, de ez nem olyan lesújtó veszteség, ha ezt a visszatérő mozgalmat a főnemességre és a köznemesség egy részére lehet korlátozni.

Erdélyben ez a törekvés teljesen sikerült, mert itt a hatalom protestáns kézben volt, s így a terv kivitelét semmi se korlátozta. Törvényt hoztak, hogy a „szent békesség" értelmében minden maradjon az eddigi állapotban; a térítés, a „lélekhalászás" tilos, (pedig a biblia egyenesen megparancsolja), de hogy mégis biztos legyen, törvénnyel is kitiltják az országból a jezsuitákat, sőt már meglévő egyetemüket földig rombolják. Idegeik ugyanis nem bírták az állandó képmutatást, s néha úgy is kellett tenniük, ahogyan gondolkodtak, nem pedig úgy, ahogy — fontos cél érdekében — beszéltek.

Egyébként úgy beszéltek, mintha teljesen igazságosak volnának. Mostantól kezdve — mondták — teljes a vallásszabadság és legalábbis a bevett négy felekezet között teljes egyenlőség van. Hogy lerögzítjük a jelenlegi állapotot és változást nem engedünk meg, azt csak a közre annyira hátrányos vallásos viszályok megakadályozására tesszük. (Mert ha újra megnyílna a kolozsvári jezsuita egyetem, újra lerombolnánk.) Ahol jelenleg nincs katolikus templom és nem működik pap (gondolatban: Hála Istennek, már sehol se működik, még Kolozsvárott és Gyulafehérvárott se), ott ne legyen ezután se; ahol pedig jelenleg protestáns templom nincs és protestáns lelkész nem működik (hála Istennek ez ma már csak a Székelyföld egyes eldugottabb részein fordul elő), ott ne működjön ezután se.

A habsburgi országban ennyire sikeresen természetesen nem tudott intézkedni a protestantizmus, mert ott katolikus volt a király és e katolikus király érdeméből magmaradtak, sőt vagyonukat is visszakapták a főpapok (e vagyon nélkül akkor semmit se lehetett volna csinálni). Itt a protestantizmus nem tudta megakadályozni, hogy a jezsuiták be ne jöjjenek és bent ne maradjanak (bár ugyancsak akarta ezt akadályozni minden „szabadsághős"), és a főurakat és a köznemesség egy részét meg ne térítsék; hogy ezek a megtért főurak birtokaikon katolikus templomokat is ne építsenek, bennük katolikus papot ne tartsanak és hogy azok prédikációit protestáns jobbágyaik is meg ne hallgassák, ha akarják. De azt itt is el tudták érni (Rákóczi György fegyvere és pénze gondoskodott róla), hogy a régi templom és benne a protestáns prédikátor majdnem mindenütt megmaradt, (hiszen ahol katolikus kézbe került, a linzi béke értelmében vissza kellett adni). Világos, hogy a földesúr katolikus templomot is nem minden faluba, hanem csak központi helyre (oda, ahol maga is lakott) épített és katolikus papot csak ott tartott.

Innen van aztán, hogy egy-egy katolikus plébániához, sőt többnyire még templomhoz is, sokszor 4-5-6 falu népe is tartozik még ma is (még akkor is, ha népük tiszta katolikus). A hívek ugyanis csak zsellérekből, földnélküliekből (köztük néhány iparosból, vasutasból s más állami alkalmazottból) meg cigányokból állnak, azaz „jöttmentekből", akik templomot

építeni, külön papot eltartani nem tudnak s egyébként se régen laknak a faluban. A földdel bíró őslakosok többnyire ma is protestánsok, ha csak nem — szintén később betelepített — „svábok” az illetők.

Mivel magasabb iskolába természetesen nem a nincstelenek vagy cigányok gyerekei járnak, ez a természetes magyarázata annak is, hogy Magyarország értelmiségében és általában vezetőelemeiben ma is sokkal jobban protestáns, mint a népesség átlagában. A közvélemény kialakításában is sokkal nagyobb szerepe van, mint számaránya után várhatnánk, s mivel a XVIII. század „felvilágosultsága”, a XIX. század liberalizmusa, a hitközöny és a magyar sajtót teljesen kezében tartó zsidóság is az ő szövetségese volt, a magyar közvélemény mindig úgy táncolt, ahogyan a protestantizmus fütyült. Ezért hiszi az ő érdekeik szolgálatára kitalált szólamokat még ma is mindenki.

Zrínyi idejében azonban, mikor még nem volt „felvilágosultság”, nem volt liberalizmus, alig volt hitközöny, nem volt sajtó és zsidóság is alig, a katolikusok még egyáltalában nem hitték a protestantizmus szólamait. Csodálatos, hogy a katolikusok között talán egyedül csak a lángelméjű Zrínyi Miklós hitte. Érthetetlen lenne ez a bámulatos naivság (mert ennél keményebb kifejezést e nagy emberre való tekintettel nem használhatok), de láttuk, hogy az emberi gyarlóság megmagyarázza. A protestánsok ebben is igen okosak, igen jó emberismerők voltak. Az a Zrínyi, akit ők hívtak fel az 1662. évi országgyűlésre, nem lehetett ott ellenük, sőt még semleges is bajosan lehetett irányukban.

Ha pedig valaki azzal érvelt, hogy Lippay és a főpapság a mások vallásszabadsága ellen, ezek a „hős” protestáns követek pedig a maguk vallásszabadságáért küzdöttek, megokolt, logikus és helyes dolog volt tehát a főpapságot elítélni és a protestánsokat pártolni, azt felelem, hogy Erdélyben és minden olyan államban, melyben a hatalom a protestánsok kezében volt, s ezért a katolikusoknak lett volna szükségük vallásszabadságra, még megokoltabb, még logikusabb és még helyesebb lett volna a vallásszabadság nélküli katolikusok pártján állni, velük rokonszenvezni, őket pártolni. S legalább is Erdélynek e tekintetben való sorsa iránt mindenképpen érdeklődnie kellett volna Zrínyinek. Hiszen ott is magyarok vallásszabadságát nyomták el, s ráadásul olyan magyarokét, akik Zrínyivel egy valláson voltak.

S mennyivel jobban elnyomták Erdélyben a magyar katolikusokat, mint a habsburgi Magyarországon azokat a magyar protestánsokat, akiket Zrínyi annyira megsajnált. Az ő tudósabb és értékesebb prédikátoraik nem voltak kitiltva Magyarországból, de Erdélyből a katolikusok jezsuitái igen. Nekik csak a Székelyföldön lehetett néhány, a cölibátust alattomos képmutatással kijátszó nős és tudatlan plébánosuk, s még ezek közül is a hitványabbakat pártolta — nem katolikusellenes cél nélkül — a kálvinista fejedelem. A habsburgi ország „üldözött” protestánsai maguk választhatták „püspökeiket” s annyit választhattak, amennyit akartak, de az erdélyi katolikusoknak még csak egy püspökük se lehetett, de még annak helyettesét is a kálvinista fejedelem nevezte ki, s mint láttuk, éppen nem a papok legjobbjaiból. Sokszor még ilyet se nevezett ki.

A Zrínyitől megsajnált protestánsoknak egész sereg magasabb iskolájuk volt, Eperjesen pedig éppen ekkor állították fel az udvar minden engedélye, sőt megkérdezése nélkül (Vittnyédy maga 6000 forintot — óriási összeg volt ez akkor, kivált egy köznemestől, bár olyan körmönfont ügyvédnek, mint Vittnyédy, rengeteg lehetett a jövedelme), Erdélyben azonban a katolikusoknak, a jezsuiták kiűzése és a kolozsvári egyetemük lerombolása óta nem volt és nem is lehetett még középiskolájuk sem. A magyarországi protestánsoknak annak ellenére, hogy itthon is voltak magasabb iskoláik, mégis szabadon mehettek tanulni külföldi egyetemekre is, de az erdélyi katolikus ifjú külföldön se látogathatott katolikus is-

kolát, mert igaz, hogy csak a jezsuita iskola volt ott számára tilos, de ez akkor gyakorlatilag körülbelül egyet jelentett a katolikus iskola tilalmával. Erdélyben egy protestáns főúr birtokán se volt katolikus templom, sőt nem volt egy se még katolikus földesúr birtokán se, és egyetlenegy városban se. Építeni se volt szabad. Ellenben Magyarországon a Habsburgok uralma alatt nemcsak a katolikus főurak, hanem még az Egyház birtokai is tele voltak protestáns templomokkal és bennük működő lelkészekkel, hisz kimutattuk, hogy a falvak őslakossága a legtöbb helyen még ma is protestáns.

Miért nem sajnálták meg tehát legalább a jobblelkű protestánsok ezeket az erdélyi katolikusokat is, és ha ők nem tették, miért nem sajnálta meg őket legalább a katolikus és lánglelkű Zrínyi? És miért nem szólt legalább néhány jó szót érdekükben a magyar országgyűlésen is és az erdélyi fejedelemnél is (az egyenlő mérték és a viszonosság kedvéért) legalább akkor, mikor az „üldözött" magyar protestánsokkal itthon már azonosította magát?

Az 1662. évi országgyűlésen a konok, békebontó és vakmerő (illetőleg dehogy vakmerő, hiszen csak azért mert olyan kihívóan ujjat húzni országgyűléssel is, királlyal is, mert jól tudta, hogy büntetés nélkül teheti), az ország sorsával a maga szűk felekezeti elfogultsága miatt mit sem törődő (mert hiszen abból az országgyűlésből vonult ki, mely a török elleni védelmet akarta tárgyalni), megátalkodottságát bibliai idézetekkel takargató és színésziesen vértanúpózokban tetszelgő protestáns kisebbség olyan úr volt, hogy büntetés nélkül dacolhatott királlyal, nádorral, országgyűléssel. Olyan vallásszabadságot élvezett, amilyenben nem volt akkor része egyetlenegy protestáns többségű ország katolikusainak se, mert akár az angol, akár a holland, akár az erdélyi katolikusok a bőrükből ugrottak volna ki örömükben, ha akkora szabadságuk lett volna, mint amekkora 1662-ben ennek a fanatikus magyar protestáns kisebbségnek volt.

Hogy ilyen tüntetően mertek kivonulni olyan országgyűlésről, melynek határozata, mint magyar alattvalókat, őket is kötelezte, ez is csak azt bizonyítja, hogy szabadságuk a kelleténél is nagyobb volt. Annak ellenére, hogy a XVII. században éltek, akkora, mint a XX. század demokratikus államaiban politikai sztrájkokat rendező és a törvényekkel is büntetlenül szembeszegülő szociáldemokratáknak, később kommunistáknak.

Próbált volna csak kivonulni az ellenzék Zápolya János vagy Bethlen királlyá választásakor, vagy Rákóczi Ferenc „eb ura fakó"-t kiáltó ónodi, vagy Kossuth trónfosztó debreceni országgyűléséről, vagy mikor Báthory Zsigmond nevében Bocskai küldte vérpadra az erdélyi ellenzéket (pedig e gyűlések mindegyikén az ellenzék volt a többség).

Azért volt lehetséges mindez, mert ennek a konok 1662. évi protestáns ellenzéknek, mely valóban kisebbség volt, nem olyan mindenre elszánt, erkölcsileg gátlástalan urai voltak, mint Bocskai, Bethlen, vagy Zápolya kortesei, hanem csak olyan „istenfélő" és „jámbor" Habsburgok, mint I. Lipót, akiről jól tudták, hogy „dajkája" a papság és hogy a jezsuiták „emlőin" csüng (mint gúnyosan mondja róla éppen Zrínyi életrajzában (IV. 225.o.) az a Széchy Károly, aki egyébként annyira elítéli Lippay „tiszteletlenségét" a király iránt) és amely Lipót ráadásul — szintén Széchy Károly megállapítása szerint (III. 313.o.) — még „a maga jámbor ifjúságában volt", akinek akkor még „csak tanulói szorgalma, számos képessége és ügyessége és befolyásra kész engedékenysége volt ismeretes", s akiről egyébként is — szintén Széchy megállapítása szerint — „találóan mondja Acsády, hogy minthogy papnak nevelték, kezdettől fogva összetévesztette a vallást a politikával" és „országait úgy kormányozta, mint egy hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét". Hát ilyen uralkodó alatt hetvenkedni igazán könnyű lehetett és a hősködést ugyancsak kockázat nélkül lehetett gyakorolni. „Hitbuzgó püspökök" tudvalevőleg nem szokták rosszalkodó híveiket kivégeztetni, sőt még börtönbe vetni se. Szóval az volt a baj, hogy a két „istenfélő" és

„jámbor” (Thaly Kálmán kifejezései) Ferdinánd után következő Lipót még „jámborabb” volt, (róla meg maga Széchy mondja ugyanezt) mint elődei.

Hogy mennyire nem szánandó üldözöttek voltak ezek az 1662. évi országgyűlést műzokogás közepette elhagyó protestánsok, arról még a velük oly megbotránkoztató nyíltsággal közösséget vállaló Széchy Károly előadásában is meggyőződhetünk. Ő szinte rémeket mesél arról, hogyan „tiporták” el a katolikus főurak „a lelkiismereti szabadságot, jobbágyaik szent hitét melyet születésükkel örököltek”, (ilyen nyíltan kimutathatja nálunk egy történetíró, hogy ő protestáns), meglehetősen gyönge érv a hithez való ragaszkodás megokolására, mert hiszen mi lett volna az emberi haladásból, ha mindenki mindig konokul ragaszkodott volna ahhoz, amit „születésével örökölt”. Akkor ma nem lenne kereszténység, de protestantizmus se. Széchy Károly „hősei” is csak vagy száz éve hagyták el azt a „szent hitet” — a katolikust — „melyet születésükkel örököltek”, „vérükkel szereztek” (nem inkább talán a katolikus papok, például a kassai vértanúk vérével? Az ő vérontásukról ugyanis tudunk, de olyan protestáns véréről, melyet katolikusok ontottak ki, még pedig a protestáns „szent hit” miatt, nem tudunk) „és életüknél magasztosabbnak tartottak” (bizonyára azért akart Bethlen Gábor is áttérni egy jó „parti” kedvéért).

Látjuk, hogy mindezek csak szólamok, melyeket elerőtleníteni nagyon könnyű. A protestánsok üldözésére konkrét bizonyítékot, melynek, mint ismételten említettem már, Magyarország mai vallásügyi statisztikája is csattanós cáfolata, csak egyet hoz fel Széchy: Wesselényi nádornak Lippay prímáshoz írt 1661. október 6-i levelét, melyben jelenti, hogy „szerelmetes felesége fáradságos munkája által (ez a kifejezés nem Wesselényi, hanem Széchy Károly szavainak idézése) Polonka, Zavodka, Helpa, Poherelle, Szömice, Tergár és Vernár (micsoda színmagyar nevek!) Gömör megyei garammelléki falvakban a lakosok kényszerítés nélkül a pápista igaz római vallásba tértenek. Kér azért vagy világi papokat vagy barátokat, akár jezsuitákat is (úgy látszik, a jezsuiták lelki bélpoklosok voltak, akiket csak szükség esetén fogadnak el. Pedig hát, aki a levelet írja, az is az ő tanítványuk, s ugyanezen a lapon (IV. 212.o.) maga Széchy hangsúlyozza, hogy „különösen a jezsuiták voltak munkások és fáradhatatlanok”), köztük vagy két tótul jól tudó lelkiatyát, hogy elkezdett szép istenes akaratjokban erősödjenek meg ezek a lelkek, akik bizony jóval meghaladják a 2000 számot”.

„Hiszem az én Istenemet — veti utána (de természetesen most már nem Széchy, hanem maga Wesselényi — nem adok mi kevés időt neki, ez az egész lipcsei (Németlipcse Nyitra megyében) uraság is Isten aklába hajtatik.” (Csakugyan abban van ma is egytől egyig.) „Sőt Szömicén a prédikátoruk is licentiátusságot (olyan világi férfiak voltak a licentiátusok, akik keresztelésben, temetésben, esketésben, litániák tartásában, prédikálásban a papokat, akik mindig kevesen voltak, helyettesítették) akar felvállalni.” (Orsz. Levéltár. Wesselényi levelek.)

Látjuk tehát, hogy még a Széchytől az „üldözés” bizonyítására felhozott egyetlen okmányszerű bizonyítékból is az tűnik ki, hogy erőszaknak, kényszerítésnek, tehát protestáns sérelemnek nyoma sincs. Hiszen Wesselényi levele éppen azt bizonyítja (és ne feledjük, hogy nem protestánsok, s nem is az országgyűlés nyilvánossága előtt, hanem egy olyan magánlevélben, melyet a még nála is sokkal jobban „üldöző” érseknek írt, aki előtt tehát semmi oka se volt a szépítésre), hogy „kényszerítés nélkül” történt minden. De egyébként is az, hogy a szömicei prédikátor még katolikus egyházi szolgálatba is szeretne lépni, egészen kétségtelenné teszi az állítás igazságát.

Mindössze tehát abban állt a sérelem, hogy e korban egyes katolikus főurak (illetőleg nem is ők, hanem a feleségük, de ez külön bizonyítja, hogy nem erőszakról, hanem szere-

tetből történő térítésről van szó), foglalkoztak jobbágyaik lelkével és munkájuk nem egy helyen sikerrel is járt. Ez fájt az irigy ellentábornak, mely azt szerette volna, ha nálunk is úgy lett volna, mint Erdélyben, azaz, ha a vallásszabadság nálunk is abban állt volna, hogy egyik vallásról a másikra áttérni tilos, de csak azért, mert az adott viszonyok között már csak a protestantizmusról lehetne áttérni a katolicizmusra, de megfordítva már nem.

Ezért kívánta az erdélyi értelemben vett vallásszabadság azt is, hogy az olyan papoknak, akik a katolicizmus terjesztésére, a protestánsok meggyőzésére alkalmasak voltak, még az ország területére lépniük is tilos legyen. Ezért történt, hogy már meglevő kolozsvári egyetemüket is nem elfoglalták, s protestáns cél szolgálatába állították, mint a józan ész kívánta volna, hanem fanatikus dühükben földig rombolták, mint az ördög barlangját, melyet szentségtelensége miatt nekik fölhasználniuk se szabad. Ezért nem tűrték meg, hogy a katolikus főúrtól esetleg magánál tartott pap a főúr jobbágyaival is foglalkozzék, s olyan kápolnában mondja a miséjét, melynek ajtaja az utcára néz, s így akárki betérhet.

Világos, hogy akkora „vallásszabadsága" a Habsburgok Magyarországában Lipót alatt már nem volt a protestánsoknak, hogy még ezt is megtehették volna a katolikusokkal. Ezért panaszkodtak a kegyetlen üldözés miatt és emiatt voltak olyan vigasztalanok, akik bizalmukat már csak „Izrael Istenébe" helyezhetik, mert embertől már semmit nem várhatnak. Pedig hát annak eltiltása hatalmi szóval, amit Wesselényi nádor felesége, a híres és szintén kálvinistából megtért Széchy Mária (tehát a ma is kálvinista s annyira „tárgyilagos" magyar történetíró névrokona) Murány vára vidékén tett (ez a vidék az egyébként kivételesen ma is abszolút többségében protestáns Gömör megyében kivételesen ma is tiszta katolikus), csak a vallásszabadságnak durva megsértésével lett volna lehetséges, mert hiszen kétségtelen, hogy a már kialakult állapotok megmerevítése és megváltoztatásuknak hatalmi szóval való megtiltása nem vallásszabadság.

A vallásszabadságnak éppen az a lényege, hogy mindenki szabadon hirdethesse és terjeszthesse vallási meggyőződését, s annyi embert nyerjen meg a maga vallási felfogásának, amennyit akar, illetőleg tud s világos, hogy e jogot nem lehet valakitől megvonni csak azért, mert gazdag és munkaadója azoknak, akiket meg akar nyerni. Ha így lenne, akkor csak a jobbágyok terjeszthetnék meggyőződésüket, de a földesurak nem. Pedig, hogy ezzel a jogával éljen, azt nemcsak az evangélium parancsolja meg minden embernek, hanem a józan ész is és a felebaráti szeretet is.

Hogy a gazdag munkaadó esetleg vissza is élhet ezzel a jogával, nem ok arra, hogy megfosszuk tőle, mert hiszen nemcsak jog ez, hanem kötelesség is, sőt sokkal inkább kötelesség, mint jog; sokkal inkább teher, mint kiváltság. Rámutattunk már, hogy a nagy munkaerőhiány s ezért a jobbágyok kapós volta miatt akkor úgy is olyanok voltak a viszonyok, hogy a földesurakra nézve nagyon is nehéz teher volt hitbeli meggyőződésük terjesztése s emiatt e tekintetben inkább mulasztással, (per defectum) vétkeztek, mint túlbuzgósággal (per excessum).

Hogy Zrínyi Magyarországának protestánsai mennyire nem voltak ártatlan és gyámoltalan üldözött bárányok, hanem csak a korlátlan hatalomtól elütött és a más meggyőződésűek üldözésében, tehát a vallásszabadság megsértésében akadályozott és emiatt mérgelődő gonoszok, azt onnan is láthatjuk, hogy még Széchy Károly is következőképpen kénytelen írni, mikor az ellenzéknek az 1662. évi országgyűlésre való készülődéseit ismerteti:

„A követválasztások nagy zajjal indultak. Egyesek, mint Vittnyédy István (ne feledjük, hogy ugyanarról az emberről van itt szó, aki hazáját Széchy szerint még felekezeténél is jobban szerette) erős izgatást (még Széchy is ezt a szót használja) fejtettek ki, hogy a törvényhatóságok Pozsonyba protestánsokat küldjenek. S a választottak kemény utasításokat

kaptak, hogy mindenekelőtt a vallásos sérelmek orvoslását, jóvátételét követeljék." (Olyan szabadságuk volt tehát a protestánsoknak, hogy még egészen szabadon „izgathattak is!)

De nemcsak védekeztek, hanem még támadtak is. Nyíltan követelték — erdélyi mintára — még a katolikusok vallásszabadságának megsértését is: „Végre a jezsuiták birtoklásának eltiltását kívánják, hogy mint idegen rendbeli egyházi emberek" (lehet-e egy, a katolikus Egyháztól jóváhagyott, sőt az egész Egyházban akkor legelső, legképzettebb és legpéldásabb erkölcsű egyénekből álló szerzetesrend Magyarországon „idegen" és bizonyos korlátozó büntetéseknek alávetett, ha a vallásszabadság nemcsak a nemrég keletkezett új felekezeteket, hanem — minő kivételes kegy! — az ország többségét tevő, hajdan a magyar alkotmánytól egyedül megengedett, ősi Egyház tagjait is megilleti?) „e hazában semminemű jószágot és javadalmat ne szerezhessenek".

A protestáns megyék tehát azt a „kemény utasítást" adták országgyűlési követeiknek, akiket a vallásszabadság bajnokainak és szegény, a vallásuk miatt üldözött és elnyomott egyéneknek tekintettek, hogy a vallásszabadság, már ti. a katolikusok vallásszabadságának elnyomásából ne engedjenek és a katolikus papság élcsapatát, akkor is, ha magyar nemesekből áll, a birtokszerzés jogától megfosszák, s legalább ezzel megnehezítsék számára nagyobb sikerek elérését.

„De Borsod és kétségtelenül több megye" (azért használja Széchy ezt a kifejezést, mert ő csak Borsod megye utasítását látta, de világos, hogy ez nem azt jelenti, hogy csak ez az egy megye adott ilyen utasításokat) „eleve kikötötte, hogy a vallásos sérelmek elégtétele előtt" (melyek közé, mint látjuk, az is hozzá tartozott, hogy — épp úgy, mint bárki más — jószágokat még a jezsuiták is vehetnek, ha meg tudták fizetni az árát) „semmi tárgyalásba bele ne menjenek, hanem egyéb dolgok haladékjával térjenek haza."

Borsod és a hasonszőrű megyék jól tudták, hogy az ő követeik az országgyűlésen kisebbségben lesznek. Hiszen a főrendek közt Berényi Györgyön, Nyáry Lajoson, és Kollonich Keresztélyen kívül (jellemző, hogy éppen egy Kollonich volt még most is protestáns, s láthatjuk belőle, milyen „színmagyarok" voltak ezek a kuruckodó protestánsok; hiszen nemrég még csak két protestáns főrendet találtunk, s akkor is Ostrovich volt közülük az egyik) már senki se volt protestáns, de az alsótáblán is többségben voltak már a katolikusok. Mikor tehát követeléseiktől a protestáns többségű megyék azt kívánták, hogy az országgyűlésen az irányadók ők legyenek, a napirendet ők szabják meg, és ha a többség nem egyezik bele, akkor hagyják ott az egészet, akkor tulajdonképpen egészen lehetetlen, forradalmi, az alkotmánnyal, a hazaszeretettel, de különösen az Erdélyben annyira ápolt „szent békességgel" ellenkező utasítást adtak követeiknek. Ha ez büntetés nélkül maradt volna, tovább is folytatódott, sőt rendszeressé vált volna s végeredményben belső háborúkra s az ország romlására vezetett volna.

Teljesen ugyanaz a harcmodor, ami a kommunizmusé. A protestantizmus nem többség, de azért mégis ő akar irányítani. Az ipari munkásság se volt többség Oroszországban, se Magyarországon, sőt mindkét országban csak egy kis töredék volt. Ez azonban nem számít. Csak jól meg kell szervezni, öntudattal kell eltölteni, fel kell izgatni, s aztán proletárdiktatúrát csinálni. A hatalmat mindenáron megszerezni s bármily eszközzel megtartani.

Az is érdekes, hogy míg az országházi többség protestáns volt, tehát az lett törvény, amit ők akartak, hazafias jelszavuk a törvény megtartása és minél több országgyűlés tartása volt. Attól kezdve azonban, hogy többségüket az országgyűlésen elvesztették s így a törvényt nem ők hozták, rögtön kisült, hogy a törvény emlegetése csak ürügy volt. Most már az országgyűlés elmaradása nem fájt nekik, sőt Lipót alatt már az előírást is megváltoztatták, s már nem minden évben, hanem csak minden három évben egyszer kellett or-

országgyűlést tartani. Most már kellemetlen teher volt nekik az országgyűlés, s 1662-re már ott tartottak, hogy már ott is hagyták, ha nem úgy viselkedett, ahogy ők akarták.

Pedig hát előre tudhatták, hogy nem úgy fog viselkedni, hiszen nem belőlük állt, hanem velük ellenkező elveket valló (katolikus) emberekből. Ha azonban a királynak azelőtt olyan nagy bűne volt, ha az országgyűlést évenként nem tartotta meg, vajon ők nem vétkeztek-e épp oly nagyot, sőt sokkal nagyobbat ugyanazon alkotmány ellen, ha még az akkor már csak három évenként tartott országgyűlést, mely hazájuknak törvényes és hivatalos testülete volt, csak ennyire becsülték és határozatait csak ennyibe vették?

Hogy milyen szegény, halálra rémült, ártatlan üldözöttek voltak ezek az akkori magyar protestáns rendek, mutatja, hogy az előbb említett felekezeti izgatásnak, hogy katolikus embert ne válasszanak meg követnek, olyan nagy eredménye lett, hogy „huszonöt megye és ugyanannyi királyi város egyetlen katolikus követet se küldött" (Széchy Károly: Zrínyi Miklós, IV. 214.o.). Ugyancsak láthatjuk belőle, mennyire hatalom volt még a protestantizmus hazánkban s mennyire olyan hatalom, mely nem megrezzenve a létéért könyörgött, hanem erejét fitogtatta s fütyült a méltányosságra s holmi szent békességre.

A király és a katolikus országgyűlési többség is tudatában volt ennek s ezért félt és rettegett e kisebbségtől, kegyét hajhászta s úgy bánt vele, mint a tojással vagy az elkényeztetett gyermekkel szokás. De maga a protestantizmus is elkényeztetett gyermekként viselkedett s minél jobban kedvében jártak neki, annál elbizakodottabb lett.

Mint láttuk, a király és a katolikusok, két legnagyobb emberüket: a nádort, mint legmagasabb rangút és Zrínyit, kérték fel megengesztelésükre, és haragjuk leszerelésére. Azt a Zrínyit, aki — mint szintén láttuk már — egyébként is csak az ő kedvükért és csak az ő hívásukra jött fel az országgyűlésre, s mint ezek után magától értetődő, teljesen velük is tartott. „Én más valláson vagyok, de a kegyelmetek szabadsága, az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem" mondta nekik.

Nemzetünk nagy fia egészen elfelejtette, milyen nagy logikátlanságot mondott ezzel. Ha ugyanis mi valakivel ellenkező meggyőződésen vagyunk, akkor az ő elveinek (melyeket mi téveseknek tartunk) szabadsága nem lehet a mi érdekünk épp úgy, mint az ő elveit illető sérelem se lehet a mi sérelmünk. Ha pedig ez mégis így van, annak bizonyítéka, hogy nekünk magunknak nincsenek is már elveink. Ki kell tartanunk a logikátlanság megállapítása mellett, mert láttuk, hogy Zrínyi mikor ezt mondta, akkor is hangsúlyozta, hogy „én más valláson", tehát más elveken, más meggyőződésen vagyok.

De nemcsak Zrínyi volt az ő emberük, hanem Wesselényi, a nádor is, porig alázkodott előttük. „Egyszer fenyegetőzött, másszor szutyongatott — írja Széchy — hogy ha ő evangélikus volna, ő sem tenne másképpen(!) — látjuk tehát, hogy a nagy kálvinista Széchy tulajdonképpen nem tudja, mit jelent a „szutyongat" szó — egyszer átkozódott, másszor keserves sírásra fakadt(!), csakhogy a kemény legényeket meglágyítsa. De azok tudták róla, hogy: intés, fenyegetés, biztatás, hízelgés, átok és könny egyaránt készenlétben áll nála, különösen a könnyel fölöttébb könnyen rendelkezett s indulatainak semmiféle rohamától meg nem tántorodtak."

Azt hiszem, ilyen „elnyomást", „üldözést" és „zsarnokságot" se látott még a világ. Itt ugyanis az „elnyomó", az „üldöző", és a „zsarnok" a saját könnyei árját használja fegyvernek az elnyomásra, üldözésre és zsarnokságra, de a szegény áldozatok, kétségbeejtő szorongatottságuk közepette természetesen a szemébe nevetnek, mert nagyon jól tudják, hogy az effajta fegyverek nem sülnek el.

„Nem puhultak — írja Széchy — a nádor decretummal való fenyegetőzésére, bár ez az átadástól maga annyira riadozott, hogy — mint a Jézus Krisztusra megesküvék — jobban szerette volna: ha az harangot vonnák fölötte és temetnék őt a földbe" (Széchy, IV. 220.o.)

Csak ilyen természetű volt tehát a Habsburgok protestánsüldözése az ellenreformáció legsötétebb korszakában, sőt Lipót, „büszke Bécsnek rettenetes császára" rémuralma alatt. Csodálkozhatik-e rendes eszű ember, ha az ilyen „fenyegetésektől" nem „puhul meg" valaki, sőt csak elbizakodottabbá válik? Micsoda öncsalás vagy micsoda színészi képesség kellett tehát ahhoz, hogy ezek a protestánsok mégis szentül meg voltak győződve, hogy ők „kemény legények", sőt hősök, akik hitükért (bocsánat: a magyar történetíró azt mondja, hogy „szent hitükért") és meggyőződésükért vagyonukat és életüket kockáztatják. Igazán végtelenül csodálkozunk azon, hogy — mint világosan látható — ezt maga Széchy is elhiszi nekik.

Minden felforgatónak, minden forradalmárnak egyformán jellemvonása, hogy minél engedékenyebb hozzá a hatalom, annál feljebb srófolja követeléseit, és annál kihívóbb lesz a hangja is. A sok könyörgés és hízelgés mellett — igaz, hogy könnyek közepette és annak hangoztatásával, hogy jobban fáj neki, mintha a halál harangját hallaná — valóban fenyegette is őket a nádor. Fenyegethette is, mert ha Széchy Lippay prímástól és a főpapságtól még azt is a király személye elleni tiszteletlenségnek vette, hogy egy törvényjavaslatot nem volt hajlandó megszavazni, akkor 1662-ben az egész országgyűlés bojkottálását, a róla való színészi külsőségekkel megrendezett dacos kivonulást s vele az egész országgyűlés törvénytelennek nyilvánítását föltétlenül nemcsak a hazafias és a köz iránti kötelesség elmulasztásának, hanem a király és a nemzet törvényes képviselete, tehát az alkotmány megvetésének kellett tekinteni, s annak megfelelően büntetni.

Hogy maguk a protestánsok is így fogták fel a dolgot s bűnük törvényes következményeivel is tisztában voltak, mutatja a vértanúpóz, mellyel tettüket kísérték, s annak hangsúlyozása, hogy a felekezetükért javaikat, sőt életüket is hajlandók feláldozni. Nincs e megállapításuk ellentétben azzal a másik megállapításunkkal se, hogy ez csak színészieskedés és álvértanúpóz volt, mert hiszen a dolog lényege éppen az, hogy a helyzet, a protestánsok kezében lévő nagy hatalom, a protestánsok forradalmi szelleme, Lipót és hívei szelídsége és félénksége (melyet szemléltetően mutatnak Wesselényi nádor könnyei, de az is, hogy ugyanez a Wesselényi nemsokára maga is összeesküvő lett, tehát protestáns érdekek képviselőjévé szegődött) minden világosfejű ember számára kétségtelenné tette (s ezt természetesen a nagyon is világosfejű protestánsok tudták a legjobban), hogy a katolikus többség és a király a protestánsok bűnét nem fogja büntetni. Hiszen még fegyveres felkeléseik miatt se bűnhődtek soha.

A protestánsok tehát könnyen vagyonukat veszthették volna, sőt még nagyobb baj is érhette volna őket, ha velük szemben végrehajtották volna a törvényt, s csakugyan megkapták volna azt, amit érdemeltek. Jól tudták azonban ők is és mindenki, hogy a gyakorlatban ez nem fog megtörténni. Ahol a hatalom képviselője könyörög, sőt könnyezik és a koporsóját emlegeti, ott mindenki előre tudhatja és tudja is. Az országgyűlés rögtön, kivonulásuk után nótaperbe foghatta volna őket, ők lengyel emigrációból sóvároghattak volna elhagyott hazájuk és elkobzott birtokaik után, s ezzel a magyarországi protestantizmus is egyszer s mindenkorra el lett volna intézve. Kétségtelen, hogyha egy protestáns többségű országban a katolikus kisebbség tett volna így, az így is járt volna, Erdélyben is így jártak volna a katolikusok. De azt mindenki előre tudhatta, hogy a Habsburgok és Wesselényi nádor országában nem fognak így járni a protestánsok.

Láttuk, hogy a magyar országgyűléseken való megjelenés kötelező volt. Nem egyszer előfordult még az is, hogy az elmaradókat halálbüntetéssel fenyegetve írtak ki országgyűlést, különösen olyankor, ha forradalmár hajlamúak, azaz „hazafiak" hívták össze (például, mikor Zápolyát akarták Ferdinándot megelőzőleg királlyá választani). Pedig hát az országgyűlést, melyen már meg is jelentünk, tanácskozás közben otthagyni, még pedig ünnepélyesen és tüntetőleg, amit csak úgy lehet érteni, hogy ez egyet jelent az országgyűlés és mindazon végzések törvénytelenné nyilvánításával, melyeket azon majd hoznak (látni fogjuk majd, hogy a kivonult protestánsok később nyíltan is megtagadták azoknak a törvényeknek érvényességét, melyeket ezen az országgyűlésen az ő kivonulásuk után hoztak), sokkal nagyobb és sértőbb törvénytelenség, mint az országgyűlésen egyszerűen csak meg nem jelenni, mert az betegség vagy halaszthatatlan fontos ügyek miatt is történhetik vagy legalábbis mindig ráfoghatjuk, hogy azért történt. A folyamatban lévő országgyűlésről való kivonulás azonban s különösen az országgyűlés elleni tiltakozás céljából, és ünnepiesen megrendezett kivonulás csak egyféleképpen értelmezhető: az alkotmányos többség s vele a törvényesség nyílt megvetésének, amelyet ma is hazaárulásként büntetnek.

Amit azonban akkor mindenki előre tudhatott, az is történt. A „hősi" protestáns kivonulásnak a kivonulókra a legkisebb káros következménye nem lett (még annak se, mikor később ezen a címen annak az adónak a fizetését is megtagadták, amit ez az országgyűlés a török elleni készülésre távollétükben megszavazott, s melyet — gondolhatjuk — ezek után a katolikusok se fizettek). Haszna azonban igen: mert a protestánsok s utána az egész Európára kiterjedő protestáns propaganda egyáltalában nem találta színésziesnek ezt a kivonulást, s — mert protestáns hatalom hasonló esetben csakugyan elbánt volna ilyen kivonuló katolikusokkal — szentül elhitte, hogy a kivonulók valóban életüket és vagyonukat kockáztatták „üldözött" „szent" hitükért.

Ezért európai hírük lett a kivonult magyar protestáns hősöknek; a zokogás közepette szónokló nagyszombati lelkész megható beszéde európai hírűvé vált, Európa-szerte idézték egyes sikerültebb és meghatóbb részeit; a vénasszonyok, mikor hallották, még jobban sírtak tőle; Európa protestánsai pedig mondhatatlanul szánták üldözött magyar hittestvéreiket, hősöknek tekintették, példaképeikül választották őket, mint akik „Izrael Istenéért" még életüket és vagyonukat is (ez utóbbi Skóciában még többet ér, mint az élet) gondolkodás nélkül kockáztatták, s természetesen olyan ádáz gyűlölettel teltek el zsarnok üldözőjük, a sátáni Lipót ellen, hogy ő — szegény — miatta még kétszáz évvel utána is mint „büszke Bécsnek rettenetes császára" élt, még a mi egyébként felvilágosult Arany Jánosunk képzeletében is.

Közben pedig mindenki teljesen megfeledkezett arról, hogy senkinek egy hajaszála se sérült meg és egy holdja se veszett el e „hősies tette" miatt, pedig — mint mindig történni szokott, olyankor, ha az elbizakodott bűnös nem bűnhődik — később nyílt összeesküvést is csináltak, aztán hamarosan fegyveres felkelést is Thököly alatt (mindkét esetben — nyílt hazaárulással — egyenesen török szövetségben), aztán újra Rákóczi Ferenc alatt francia szövetségben. Meg kell állapítanunk, hogy így igazán érdemes hősnek lenni s a velejáró nagy dicsőséget és erkölcsi sikert élvezni.

„A Felvidék tizenhárom megyéje és hat városa a kis Zemplén községben összegyűlt és elhatározta, hogy a katolikus rendek alkotta törvényeket* érvényesnek el nem ismeri, követekkel a királynak visszaküldi(!).”

Vajon ki volt itt zsarnok: a király vagy a 13 protestáns megye és a 6 város? Szerencsére, ha magát a határozatot nem is, de legalább ezt a kihívó visszaküldést részint hízelgésekkel, részint fenyegetésekkel, mégis sikerült Wesselényinek megakadályoznia. Ha ugyanis még ez is megtörtént volna, akkor még ez a még Thaly és Széchy szerint is „jámbor” király is, aki úgy kormányozta országát, mint püspökök szokták az egyházmegyéjüket, rá lett volna kényszerítve a megtorlásra, mert hiszen másképp gúny tárgyává lett volna az országban.

De hogy ez a 13 protestáns vármegye és hat város, ha kihívóan nem küldte is vissza királyának a meghozott törvényeket, tisztán azért a határozatért is, mellyel ezeket törvénytelennek nyilvánította, sem kapott semmi büntetést, sőt ezt kimerné feltenni — még csak meg se kísérelték még e zempléni országgyűlés felbujtói ellen se, azon is végtelenül csodálkozunk. Hiszen országgyűlést tartani maga is főbenjáró bűn volt, hát még ott azt határozni, hogy a törvényes országgyűlésen hozott törvények törvénytelenek. Ez már nemcsak a királlyal, hanem magával a magyar alkotmánnyal való dacolás is volt s még csak ürügyet se lehetett felhozni mentségére. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az 1662. évi országgyűlés törvényes volt, határozatait teljesen szabadon hozta, az „evangelicus status” kisebbség volt, kivonulása tehát — melyre szintén nem kényszerítette senki — egyáltalán nem érinti magának az országgyűlésnek törvényes, tehát határozatainak kötelező erejét. Hogy e kisebbség ilyen kihívóan mert tiltakozni, az is csak azt bizonyítja, hogy az országgyűlésen milyen szabad volt mindenki.

Protestánsainknak addig, míg ők voltak az országgyűlés, évente kellett az országgyűlés. Ha egyszer is elmaradt, a királyt esküszegőnek bélyegezték, aki nem tartja meg a törvényt. Mihelyt megváltoztak a viszonyok és a döntés a katolikusok kezébe került, elég volt már nekik az országgyűlés háromévenként egyszer is, de még akkor is kivonultak róla és kijelentették, hogy bármit határoz, az nekik nem törvény. De mondta volna csak ezt a király s akkor, míg még az országgyűlés a protestáns többség országgyűlése volt! Őt nem tudná menteni érte még a magyar katolikus se, s még most 300 évvel később se! Teljes joggal állapítaná meg ugyanis, hogy nem lehet menteni. De hát akkor miért tekintjük ugyanezt jelentéktelennek és miért hallgatunk róla akkor, mikor a „hazafias” protestánsok teszik?

„A megyék egész tavaszig zúgtak (tehát még nekik állt feljebb). Egyik a másik után tagadta meg az országgyűlés alkotta törvények kihirdetését, még Moson is, melynek maga a király volt a főispánja (és katolikus lakosságú is volt). Zala és Somogy, Zrínyi megyéi, noha követei nem evangélikusok voltak s nemességük nagy része a régi vallás kötelékébe tartozott, követték a példát.” (Hogyne követték volna, mikor az következett belőle, hogy így nem kell adót fizetni!)

Azt gondolnánk, hogy ennek Zrínyi volt az oka, de Moson példája igazságtalanná teszi ezt a feltevést. Más okot tehát nem hozhatunk fel, mint csak azt, hogy senki se fizet, ha csak valami kis ürügyet is talál arra, hogy ne fizessen, adót pedig, kivált a magyar nemes, különösen nem fizet, még akkor se, ha nem az ő, hanem jobbágyai adójáról van szó. De egyébként is, ha az izgágáknak és a nagyszájúaknak elnézték, hogy ne fizessenek, nem is lehetett nagyon kívánni, hogy a csendes alattvalók viszont fizessenek még helyettük is. Ahol a hatalom eltűri, hogy büntetlenül szeghessék meg a törvényt, sőt izgassanak ellene, ott szó se lehet rendes államéletről. Azok, akik még ilyenkor is fizetnek, igazi hazafiak, olyanok, amilyenek a hazafias szónoklatokban és versekben vannak, a valóságban azonban

fehér hollók. Már csak emiatt is kötelességük tehát a hatalom birtokosainak, hogy megbüntessék a törvénysértőket s még inkább az izgatókat.

Történetírásunk úgy adja elő a dolgot, hogy Lipót uralma önkényuralom, és a nemzeti elnyomás ideje volt. A tények épp az ellenkezőjét mutatják. Lipót, mint láttuk, még ellenségei szerint is úgy kormányozta országait, mint egy püspök szokta az egyházmegyéjét, azaz szeretettel, jósággal és elnézéssel. Büntetni nem szeretett, de annál jobban megbocsátani. A hatalmat, az erőszakot, a kényszerítő eszközt nem szokta használni, hanem helyette inkább a kérést és a példamutatást.

A baj azonban az volt, hogy azok, akiket kormányzott, viszont nem hívők módjára viselkedtek, hanem olyan egyének voltak, akiket erővel, hatalommal, kényszerítéssel, sőt kíméletlenséggel lehetett volna csak a törvény tiszteletére rászorítani. Így aztán Lipót uralma alatt a király, az országgyűlés, s általában a törvény tekintélye lesüllyedésének, a szabadosságnak, féktelenségnek, a rendek részéről a tűrhetetlen elbizakodottságnak és büntetlen alkotmánysértéseknek kora volt. Mivel mindeme bűnök többnyire büntetlenek maradtak, végül egyenesen a törökkel, majd Lipót legfőbb nyugati ellenfelével, a franciákkal való fegyveres szövetséggé fajultak.

Mivel mindezt tovább már nem lehetett tűrni az anarchia veszélye nélkül, Lipót végre kénytelen volt szigorúan fellépni, de világos, hogy ez akkor már nem történhetett mindig szigorúan az alkotmány előírta keretek között. De azok a rendek, akik ellen Lipót végre fellépett és az az országgyűlés, melyet Lipót végre nem hívott össze, hogy összehívásával ne okozzon csak még nagyobb féktelenséget és zavarokat, ekkor már rég nem is voltak alkotmányos tényezők. Az akkori rendek jogainak megsértése tehát nem is volt alkotmánysértés.

A baj csak az volt, hogy Lipót még most se lépett fel teljes szigorral és kíméletlenséggel, mely az elfajult viszonyok között egyedül használhatott volna. Az adott esetben csak megfélemlítéssel, valóban „rémuralommal" lehetett volna rendet teremteni és a törvény tiszteletét és a központi hatalom tekintélyét visszaállítani, Lipót aggályos lelkiismerete azonban, mihelyt ilyen lépést megkezdett, azonnal visszakozott, de félrendszabályaival célját nem érte el. Hibázott, de csak túlságos jóságával hibázott s azzal, hogy még azokat a már teljesen elavult és hivatásukra méltatlan magyar alkotmányos testületeket és intézményeket is, melyek nevükre már rég méltatlanoknak bizonyultak, úgy tisztelte és kezelte, mint törvényes testületeket. Látni fogjuk majd, mennyire lipótosan enyhék voltak még legszigorúbb rendszabályai is s ha büntetett, akkor is milyen hamar abbahagyta a büntetést.

Ugyanakkor, mikor Lipót Magyarországában, az „elnyomás korában", a legéktelenebbül jelentkezhetett a lázadás szelleme, s úgyszólván mindig büntetlenül, láttuk, hogy Erdélyben akár az országban átlag, akár az országgyűlésen nemcsak a kisebbség, hanem még a fejedelemmel ellenkezőt akaró többség is milyen meghunyászkodva szolgálta ki nemcsak még a hatalmas II. Rákóczi Györgyöt, hanem még az utána következő árnyékfejedelmeket: Barcsait, Rhédeit, Keményt is. Ezek ugyanis nem „jámbor" Lipótok voltak, hanem, ha kellett, fejeket leütni is tudtak és hajlandók voltak, vagy legalábbis hajlandó volt a mögöttük álló török. Történetírásunk mégis egyiknek uralmáról se jegyezte fel, hogy a törvényeket lábbal tipró rémuralom volt. Ekkor csak a török garázdálkodott, de kiszolgálói bűneiről nincs szó.

„A főurak és a rendek botorul, hunyászkodó alkalmazkodással mentek utána a veszedelembe" — írja Keményről Széchy Károly s mivel ő maga is Erdélyben Kolozsvárott élt, tehát ismerte azokat, akikről írt, felhasználta az alkalmat egy kis elmélkedésre az erdélyiek elvtelenségéről a múltban és a jelenben:

„A szerencsétlen Erdély — írja (IV. 140.o.) — a pártoskodás megszüntetése végett pártolkodva így csereberélte urát, hűségét, meggyőződését és magatartását. Mert az előbbi évek villongásaiban és zavaraiban a fejedelmek gyors és gyakori változása mellett Rákóczi önkényes feltolakodása és kényszergetése miatt a közerkölcsök megrendültek: eskü, becsület, meggyőződés, állhatatosság, kitartás értéküket vesztették." (A habsburgi országban ugyanekkor éppen ellenkezőleg az volt a baj, hogy a rendek a királlyal szemben túlságosan is szabadok és tiszteletlenek voltak, s szinte kéjelegtek a királytól való függetlenségük fitogtatásában, s még magának az országgyűlésnek a megvetésében is.)

„Az ország mindig ahhoz csatlakozott, aki éppen a hatalomra került (Magyarországon pedig a király „jámborságával" visszaélve abban tetszeleghetett, milyen büntetlenül dacolhat királlyal és országgyűlési többséggel egyaránt), erkölcstelenség lőn az erkölcse (el lehet rajta gondolkodni, vajon melyik nagyobb és veszélyesebb erkölcstelenség: az erdélyi-e vagy az ellenkező véglet, a magyarországi? Feltétlenül az utóbbi, mert ez joggal élt vissza, míg az csak a zsarnokságot szolgálta ki jellem nélkül), melyeket a versengő török és német uralom benne kiirthatatlanul meggyökeresített. Ma is, harmadfélszáz év múlva — írja keserűen a nagy kálvinista Habsburg-gyűlölő — minden fölkelő mozgalomnak és minden létező kormánynak egyaránt engedelmes, sőt lelkes szolgája. S az erdélyi kerületeket minden hatalom ura, minden kormány elnöke fundus instructusképpen veheti és adhatja át!" Igazán lesújtó megállapítás.

Sajátságos, hogy annak ellenére, hogy ezt egy nagy Habsburg-gyűlölő kálvinista állapítja meg, nálunk mégis még ma, ötven évvel e megállapítás után is az a meggyőződés van elterjedve, hogy Erdélyben szabadságban, a Habsburgok alatt azonban elnyomásban és szolgaságban éltek a magyarok s emiatt az erdélyi az ideális és kívánatos magyar psziché, hogy Erdély képviseli a magyar becsületet. Pedig hát láthatjuk, hogy egy egész a nevetségességig a Habsburgok ellen elfogult erdélyi kálvinista állapítja meg, hogy Erdélyben „csatlakozott az ország mindig ahhoz, aki éppen hatalomra került", vagyis itt volt szolgalelkű és meghunyászkodó a magyar nemes s itt „csereberélte urát, hűségét, meggyőződését és magatartását. Habsburg-gyűlölő kálvinista állapítja meg, hogy ez nemcsak kivételesen, egy-egy dekadens korban szokott ebben az országban előfordulni, hanem már „kiirthatatlanul meggyökeresedett" az erdélyi népben és „ma is, harmadfélszáz év múlva" ismertetőjele az erdélyi léleknek ez a szolgalelkűség, és a minden hatalmat egyformán kiszolgálás jellemtelensége. Ezzel szemben a lenézett Magyarországban azt látjuk, hogy ott meg az volt a baj, hogy a magyar nemes jómódjában, túlságos szabadságában és büntetlenségében azt se tudta már, hogyan féktelenkedjék.

Zrínyi és az Egyház

Bármennyire szeretnénk, ha ezt a nagy magyar lángelmét, nemcsak formailag, hanem meggyőződésben is magunkénak mondhatnánk, sajnos, csak részben tehetjük. Zrínyi anyakönyvileg katolikus volt, katolikusnak és katolikus módon is nevelkedett, sőt egyenesen jezsuita tanítvány (amit természetesen történetírásunk nem hangsúlyoz úgy, mint a dicstelen Báthori Zsigmond jezsuita tanítvány voltát), még se nevezhetjük lélekben és a valóságban is igazi, felvilágosult és vallásilag is művelt öntudatos katolikusnak. Nem azért mondjuk ezt, mintha hitehagyottá vált volna. Ez nemcsak formailag nem történt meg (mint például Bartóknál sajnos, megtörtént) hanem lélekben se, sőt katolikusellenes történetírója, Széchy Károly, nem győzi hangsúlyozni, milyen buzgó katolikus volt és maradt Zrínyi egész életében.

Azonban aki tudja, mi az a katolicizmus (Széchy természetesen nem is sejti), az nem tarthatja Zrínyit igazi katolikusnak. S ez természetesen nem a katolicizmus baja vagy szégyene, hanem Zrínyié, mert a katolicizmus még nála is sokkal nagyobb, szentebb és okosabb, s a katolicizmusnak még egy Zrínyire sincs szüksége. Ha tehát Zrínyi nem tudott vagy nem akart igazi katolikus lenni, az azért volt, mert még Zrínyi, a lángelme se volt mindenben olyan okos, mint kellett volna; Zrínyi, a jellem, pedig különösen nem volt olyan nagy, hogy a katolicizmus mértékét megütötte volna.

Az olyan természetű igazságoknak, melyeket a katolicizmus képvisel s melyek húsunkba, vérünkbe, gőgünkbe vágnak, a lángelmék, különösen pedig a művészi lángelmék, még nehezebben tudnak szolgálni, mint az átlagember. Az igazság ugyanis olyan, hogy nem szolgálhatja mindenki a maga külön módjára; vele kapcsolatban az ember csak engedelmes szolga lehet. Szolgálni, engedelmeskedni, átlagemberként viselkedni pedig senkinek se nehezebb, mint éppen a művésznek, a lángelmének.

A nagy emberek sincsenek fogyatékosságok nélkül, sőt bennük legtöbbször a nagy kiválóságokkal szemben épp oly nagy fogyatékosságok is állnak. Zrínyi nagy fogyatékossága a nagy emberek, általában a művész lelkek gyakori nagy bűne a túlságos önérzet, a nagyravágyás és a velejáró hiúság volt. Emiatt nem tudott igazi katolikus lenni. Az ugyanis, aki nem tud engedelmeskedni, mert vallási és a vallással összefüggő dolgokban is okosabbnak tartja magát az Egyház vezetőségénél, nem lehet igazi katolikus.

Jóakarat volt Zrínyiben, mert nagy protestánsbarát létére is olyan Szűz Mária-tisztelő volt, hogy Bécsben a karmeliták templomában nem egyszer volt látható a Szűzanya képe előtt ájtatoskodva. Híve volt a Regnum Marianumnak is, s nagy tisztelője a Magyarok Nagyasszonyának. Nagy Mária-tiszteletében mindkét lánya keresztnevei közé a „Máriát" odatette. Nem az anyjuk tette oda, hanem apjuk, a Lánglelkű hadvezér és író. (Széchy: V. 212.o.) Ezek után bizonyára csodálkozik is az olvasó, hogy lehet még ennek a Zrínyinek katolicizmusát is kifogásolni. De hát a katolicizmusnak nem olyasmi a lényege, amit Zrínyiben megtalálunk. Ha így volna, igen könnyű volna igazi katolikusnak lenni, pedig a valóságban nagyon nehéz. Az átlagembernek azért, mert magas neki, a lángelmének meg azért, mert ő az átlagembernél nehezebben tud olyan lenni, „mint a kisdedek". Pedig a katolikusnak elsősorban engedelmeskednie kell, még pedig nemcsak a hitben, tehát a szorosan vett vallási téren, hanem a vallással összefüggő dolgokban is el kell fogadnia az Egyház tanítását (például a politikában is, amennyiben a vallással összefügg, pedig majdnem mindig összefügg). Logikus és következetes-e ugyanis az az ember, aki hisz, templomba jár és imádkozik, de a gyakorlatban azok útját járja, akik e hitnek a közéletben való érvényesülését akadályozzák, vagy ha ezt talán nem teszi is, az Egyház harcaiban, küzdelmeiben, melyet a lelkekért folytat, nem vesz részt, hidegen távol tartja tőle magát, nem érdekli?

De nemcsak emiatt, hanem a magánéletben is nehéz igazi katolikusnak lenni. Szép, ha valaki templomba jár és imádkozik, s a bűnös katolikus is okosan teszi, ha a vallásos élet e megnyilvánulásaiban részt vesz, ámde aki elválás után újra házasodik, vagy elvált nőt vesz el, vagy a gyermekáldás ellen bűnösen védekezik, imádsággal és templombajárással ezt nem pótolhatja, s e téren az Egyháztól eltérő különvéleménye se lehet. Az Egyház egy hitbeli és erkölcsi igazságot képvisel, melynek mindenkinek egyformán és egész életén át engedelmeskednie kell. Természetesen azt se tehetjük meg, hogy hitünk az élettől elvonatkoztatott elmélet legyen csupán, hanem az élet minden vonatkozásában ennek megfelelően kell viselkednünk s levonnunk azokat a logikus következményeket, melyek vele járnak, azaz közéleti viselkedésünket is ezekhez kell szabnunk.

Zrínyinek csak a szíve volt katolikus, de az esze nem. Nem azért, mintha lángelméje meghaladta volna a katolicizmus „szűk” méreteit, mert hiszen ő maga az eszét is katolikusnak tartotta, s katolikus hitét még hőskölteményébe is ugyancsak bele vitte, hanem Zrínyi esze annyiban nem volt katolikus, hogy hitéből egyáltalában nem vonta le a szükségszerű következményeket, lelki világában hite nem játszik akkora szerepet, mint kellett volna, a politikai és közéletben pedig olyan álláspontot foglalt el, mely a katolikus hittel nem egyeztethető össze. Hiúsága miatt történt ez csupán, de aki jobban rabja a hiúságának, mint katolikus hitének, az semmiképpen se nevezhető jó katolikusnak.

A Zrínyi vallási életéből már megemlített esetek, sőt a Zrínyiász is bizonyítja, hogy Zrínyi protestáns érzelmű vagy felfogású semmiképpen se volt. Ez a ma embere számára méltán lehet feltűnő, mert manapság az, aki protestánsbarát és nem eléggé jó katolikus (Zrínyiben pedig mindkét tulajdonságot megtaláljuk) az a protestánsokkal hason gondolkozású és hasonérzelmű szokott lenni. Zrínyiben ez is bizonyítja, hogy protestánsbarátsága nem értelmi eredetű. Nem az esze miatt lett ő nem eléggé katolikus, hanem hiúsága miatt. Azért, mert katolikus részről megbántották, protestáns részről pedig kedveskedtek neki, s ő nem tudott annyira puritán vagy önzetlen lenni, hogy ennek ellenére is a katolikus igazságot szolgálja, a protestáns kedveskedést pedig hasonló érzelemmel ne viszonozza.

Zrínyi — úgy látszik — külön törekedett arra, hogy a protestánsokkal együtt működve, egy táborban küzdve és a főpapsággal a közéletben és az országgyűlésen nyíltan szembeszegülve is (sőt elsősorban éppen ezért) megmutassa, hogy ő azért most is éppen olyan jó katolikus, mint amilyen akkor volt, mikor még közéleti szereplésében és a politikában is a főpapokra hallgatott.

Az ő lelkivilága is olyanforma lehetett, mint az én egyik tanítványomé a nyilaskereszteség divatja idején, aki — mint akkor igen sok fiatal (sőt nem is csak fiatal) — helyesnek tartotta a mozgalmat, sőt rajongott érte (annak ellenére, hogy éppen ő ráadásul még félzsidó származású is volt) s mikor felvilágosítottam, hogy ez az igazi katolicizmussal összeegyeztethetetlen, kijelentette, hogy ő nem tartja összeegyeztethetetlennek. Megmaradt továbbra is elvei mellett, s attól kezdve — amit addig nem tett — minden diákmisén tüntetően áldozott. Úgy látszik, azért, hogy én lássam, hogy ő most is jó katolikus.

Zrínyi is helytelennek tartotta a főpapság politikáját, mely mereven ellene volt a protestánsok minden további jogkivívásának, a protestánsokkal barátkozott, azok szekerét tolta, emiatt katolikus főúrtársaitól is elkülönözte magát (de egyébként se volt velük sose jóban), de Bécsben a karmeliták Mária-képe előtt továbbra is buzgón ájtatoskodott, talán még buzgóbban is, mint azelőtt, mert meg akarta mutatni az udvarnak is, a bécsieknek is, a főpapoknak is, hogy nincs igazuk, mikor őt elítélik, mert ő is van olyan buzgó katolikus, mint ők.

Az ember kénytelen arra gondolni, hogy csak nádorsága meghiúsulása távolította el a főpapságtól s vele az Egyház ügyétől; hogy csak azért történt ez az egész, mert az Egyház nem támogatta célja elérésében, sőt egyenesen ő akadályozta meg benne, míg a protestánsok egytől egyig támogatták. Ámde a nádorválasztás 1655-ben volt, ő pedig — láttuk — már 1651 előtt törölte művéből a Lippay prímást dicsőítő szakaszt. Valláspolitikai felfogása tehát már jóval előbb megváltozott, s a prímás iránti ellenszenve már régebbi keletű. Ki is fejtettük már, hogy valószínűleg mely okok eredményezték ezt a megváltozást.

Kétségtelen azonban, hogy a katolicizmustól való elhajlása óta Zrínyi az Egyház közéleti szereplését illetőleg valláspolitikailag nyíltan olyanforma elveket vallott, mint korunkban a protestánsok, liberálisok, szociáldemokraták vagy nemzeti szocialisták (ezért is olyan népszerű ma a magyar közéletben, míg kortársai körében még egyáltalában nem volt az). Ez az

egyházpolitika abban áll, hogy az Egyház és a papok ne politizáljanak, hanem maradjanak meg szorosan vett hivatásuk mellett s így működjenek a templomban.

Mi szót fogadunk — mondják az ilyen felfogású emberek — az Egyháznak hit és erkölcs dolgában, de nem politikai kérdésekben és közéleti állásfoglalásukban. Ha a papság effajta ügyeinkbe is bele avatkozik, túlkapást követ el. Nem a Krisztus országát és az Evangéliumot szolgálja vele, hanem a maga közéleti uralmát s ezzel éppen a vallásnak árt legjobban, mert elidegeníti magától a tömegeket, mert kételyeket támaszt bennük önzetlenségét illetően. Az Egyház csak a hitben és az erkölcsi kérdésekben tévedhetetlen, de nem a politikában és a közérdekű kérdések tekintetében való állásfoglalásában. Ha tehát a papság politikai és közéleti állásfoglalását is ránk akarja kényszeríteni, s ezt a törekvését úgy akarja feltüntetni, mint a vallásossághoz tartozó dolgot s mint a hívő kötelességét, akkor kénytelenek vagyunk vele nemcsak a magunk szabadsága és függetlensége, hanem éppen az Egyház és a hit érdekében is szembeszegülni anélkül, hogy ez az Istenhez és a valláshoz való viszonyunkra a legkevésbé is árnyékot vetne. Hiszen a papság uralomvágyával, túlkapásaival, tehát hibáival szegülünk szembe, nem pedig a vallásunkkal.

Tetszetős érv. Nem csoda, ha Zrínyi lángelméje (bár valójában nem a lángelméje, hanem a hiúsága) már előttünk háromszáz évvel kitalálta. De Zrínyinek és kora protestánsainak (később pedig a liberálisoknak, szociáldemokratáknak, nemzeti szocialistáknak) az is elvük volt, hogy a haza (később a faj, illetőleg a proletárok felszabadulása és osztályuralma) előbbrevaló, mint a vallás. Először vagyunk magyarok, (vagy kisgazdák vagy proletárok) és csak aztán katolikusok vagy protestánsok. Aki tehát felekezeti okokból elkülönözéseket, pártoskodásokat és vele nehézségeket okoz a nemzeti, a szociális életben vagy közéletben, az rossz hazafi, rossz állampolgár, rossz kisgazda, vagy rossz proletár, az ilyen osztályérdekeinek árulója.

Ezek az elvek azonban (pedig többé-kevésbé azonosak Zrínyi elveivel) körülbelül azonosak a marxizmus-kommunizmusnak „a vallás magánügy” jelszóban kifejezett elveivel. Pedig hát „a vallás magánügy”-elv azt jelenti, hogy a mai kor modern, felvilágosult embere ma már a vallásban nem kereshet igazságot, (mert hiszen a vallást, mint igazságot a modern természettudomány állítólag már régen megdöntötte, és a biblia elbeszéléseit régen meséknek minősítette), hanem csak lelki élményt, érzületet, kedélyszükségletet, egyes emberekben bizonyos megmagyarázhatatlan szükségérzetet, egyes népek vagy fajok összefogó erejét vagy családi tradíciókat.

Láttuk azonban, hogy a katolicizmusnak lényege (s ebben élesen különbözik minden más vallástól), hogy szó se lehet arról, hogy az ő tanait megdöntötte volna a természettudomány: éppen ellenkezőleg: megerősítette. A katolicizmus elsősorban nem bizonytalan, homályos vallási élményeket, hangulatot, érzelmet, népi jellegzetességeket és családi hagyományokat képvisel, hanem örök és megdönthetetlen igazságokat, melyek, mint minden más igazság, erőszakosak, meg nem alkuvók, változhatatlanok és belőlük lealkudni semmit se lehet. Olyan igazságokat, melyek — mint minden más igazság — időben és térben változhatatlanok; minden népnek, nemzetnek, fajnak, társadalmi osztálynak, kornak és nemnek egyaránt szólnak; mindegyikre egyaránt kötelezők és amelyektől minden ember örök sorsa függ.

Ezért az, amit az Egyház, mint igazságot tanít, százszorta előbbre való nemcsak egyes társadalmi osztályok érdekeinél, hanem a hazánál és a fajnál általában is, mert hiszen nemcsak mi, egyének vagyunk mulandók, hanem hazánk és fajunk, sőt maga az egész teremtett világ is, de az a világ, mely felé az Egyház tanításai kalauzolnak bennünket, örök. Nemzetem, hazám és fajom is, nem akkor fog boldogulni és virulni, ha a kedvéért eláru-

lom vagy meghamisítom az örök igazságokat, hanem akkor, ha hazámat és népemet megtanítom ezekre az örök igazságokra, s lelki erővel és nemeslelkűséggel látom el, hogy ezeket a gyakorlatban is meg tudja valósítani. Nem akkor lesz ugyanis jómódú és gazdaságilag erős egy ország vagy nép, s a nép keretében a kisgazda vagy a proletár, ha új, más és könnyebb egyszeregyet vagy fizikai törvényeket találok ki számára (de a valóságban természetesen maradnak a valódi mennyiségtani és fizikai törvények), hanem akkor, ha minél több tagját megtanítom az igazi, (tehát egyetlen s mással nem pótolható) egyszeregyre és a természet tényleg meglévő törvényeire, mert az igazságok tekintetében az ember mást nem tehet, minthogy kikutatja és tudomásul veszi őket. Ha ezt nem teszi, sőt lázadozik ellenük, csak magának okoz kárt.

A katolicizmus nem egy felekezet, hanem az igazság és a katolicizmusnak ezt az igazságát nem tetszése szerint fogadhatja el vagy alkalmazhatja magára külön-külön minden hívő, mint például a protestantizmusban, hanem (a józan észre, a szentírásra és a Szentlélek megígért segítségére támaszkodva) egyedül az apostoloktól leszármazó, és az Egyháznak Rómában székelő fejével egyetértésben élő főpapság, a püspöki kar illetékes hirdetni.

Azt, hogy a haza, az állam, a közösség vagy a szocializmus építése vagy a kultúra, a saját fajom uralma vagy a közegészségügy, a közműveltség vagy a proletariátus osztályuralma előbbrevaló, mint a vallás és hogy előbb vagyunk magyarok s csak azután katolikusok, de szocialisták, kultúremberek vagy párttagok is előbb vagyunk, mint ilyen vagy olyan vallásúak, csak akkor mondhatjuk logikusan, ha a vallást már nem tartjuk másnak vagy többnek, mint csak a régmúltból itt maradt hiedelmek, szokások és hagyományok tömkelegének, melyeket ma már feleslegesnek tartunk, ellenségei azonban csak azért nem vagyunk nekik, mert nem tartjuk annyira fontosnak, hogy harcot indítsunk ellenük, de viszont tudomásul vesszük, hogy a tömegek még többé-kevésbé ragaszkodnak hozzájuk.

Aki azonban komolyan hisz, azaz aki igazi katolikus, tehát szemében a vallás még most is igazság; aki meg van róla győződve, hogy Isten valóban van, de másvilág, örök jutalom vagy büntetés is van s az igazi élet számunkra csak halálunk után kezdődik; aki azt is komolyan hiszi, hogy Krisztus személyében valóban az Isten járt a földön s az Ő tanítása nélkül, különösen pedig annak ellenében örök élet helyett örök halál lesz a sorsa; annak — minden logikus következményeként — azt is komolyan hinnie, tudnia kell, hogy a vallás, tehát a földön járt Isten tanításait, ember nem gyúrhatja, nem értelmezheti a maga szeszélye vagy kívánsága szerint, így vagy úgy, hanem ha ez csakugyan Isten kinyilatkoztatásának terméke, tehát igazság, akkor egyformán változhatatlanul kell hinnie a föld minden táján és a történelem bármely korszakában minden embernek vagy népnek vagy országnak.

Ez esetben tudnom kell, hogy se a hazám, se a népem, se a társadalom, se a kultúra, se a közegészségügy, se a proletariátus nem lehet ura ennek az igazságnak, tehát a vallásnak, nem rendelkezhetik vele, hanem szükségszerű szolgája. Akkor tudom, hogy nem a vallásnak kell igazodnia ezekhez, hanem ezeknek a valláshoz. Akkor a hazám, népem, társadalmi osztályom, a kultúra, az irodalom, sőt maga az egész emberiség se tehet jobbat és okosabbat, de hasznosabbat se, mint hogy megtanulja, tudomásul veszi és követi ezeket az ő földi és örök boldogságát egyaránt eldöntő isteni igazságokat.

Hogy lehetne előbbrevaló a magyar haza, a magyar faj, a szocializmus, a földi főpapok, a közösség, a kultúra vagy a proletárság az Evangélium igazságainál, mikor magyar haza, magyar faj, kultúra, szocializmus, proletárság csak itt a földi életben van? Mikor ezek a dolgok bennünket csak itt a földön és itt is csak 30-40-50 évig kísérnek, (aszerint, hogy életünk meddig tart, tehát könnyen meglehet az is, hogy még egy évig se) s aztán

örökre itt hagyjuk őket, de itt hagyjuk velük együtt még lényünk egyik alkotó részét, a testünket is? Igaz, hogy utánunk jönnek helyettünk más emberek élvezni az élet javait és szenvedni gyötrelmeit, de ez az ő számukra se tart örökké, mert hiszen nemcsak mi vagyunk mulandók, hanem ők se élnek mindig, sőt még maga a Duna, a Tisza, a Kárpátok gerince, sőt a föld és csillagrendszer se tart örökké. Még a nap hősugárzása se tart mindig, a nap is kihűl s akkor vége lesz itt minden életnek és az Isten országa azonban csak akkor kezdődik igazán s annak sose lesz vége.

Nem egyenesen őrültség-e tehát, katolikusnak hívőnek tartani magunkat, de ugyanakkor azt mondani, hogy a magyar haza, vagy a magyar faj, vagy a magyar nyelv, vagy a földosztás vagy a proletárdiktatúra, vagy a közegészségügy, vagy a közműveltség, vagy a szocializmus építése előbbrevaló, mint a vallás, mint a katolicizmus? Ez a gondolkodásmód egyedül csak a hitetlenséggel egyeztethető össze logikusan, de nem a hittel. Aki így beszél, az csak mondja azt, hogy ő hisz, de elvei tökéletesen megcáfolják, amit mond. Az ilyen beszédet nem lehet összeegyeztetni a komoly hittel. Az ilyen ember valójában azt se tudja, mi az az igazság, mi az a hit, mi az a katolicizmus.

Emiatt mondtam azt, hogy Zrínyi se tudta, s hogy Zrínyi nem volt igazi, komolyan meggyőződéses, és vallásilag is művelt katolikus. Széchenyi, Deák, Eötvös korában majdnem minden művelt ember ilyen, az igazi hittel össze nem egyeztethető felfogású volt, s ez mentsége Széchenyinek, Eötvösnek, Deáknak, II. Józsefnek, II. Lipótnak, József nádornak. Károly főherceg, Radeczky és Hadik András (a kor három nagy hadvezére), aztán Mária Terézia, és V. Ferdinánd még e korban is igazi katolikusok voltak, sőt többé-kevésbé még I. Ferenc és Ferenc József is. E két utóbbi azért csak részben, mert ők már nem voltak olyan nagy hívők, mint az előbbiek.

Zrínyi azonban a barokk korban élt olyan időben, mikor a komoly hit volt általános még a legműveltebb körökben is. Hitközönye tehát külön nagy bűne és szégyene Zrínyinek, bár egyúttal azt is jelenti, hogy több mint száz évvel megelőzte korát. A rosszban és a logikátlanságban azonban nem nagy dicsőség valakinek megelőznie korát. Hiszen a XX. században már nem az értelmiség egyházellenessége a szokás, s így a haladás ebben a tekintetben éppen ellenkezőleg Mária Teréziának, Hadik Andrásnak, és Radeczkynek ad igazat. Tehát ők, épp úgy megelőzték korukat, mint Zrínyi, csak ők nem a rosszban és logikátlanságban, hanem a jóban és az önálló, helyes gondolkodásban.

Zrínyi elbizakodottságában azt hitte, hogy okosabb, mint a főpapok. Ezért nem hallgatott rájuk abban, ami nem a legszorosabban vett hit dolga volt, de viszont mégis összefüggött a hittel, mert hiszen a főpapok éppen azért foglaltak ezekben a kérdésekben állást, mert összefüggött vele. Zrínyinek abban igaza is volt, hogy ő okosabb is volt, mint a főpapok, hiszen lángelme volt. Kétségtelen például, hogy nagyobb tehetség volt, mint Lippay prímás. Ahogyan ugyanis a magyar nemzetnek csak egy Zrínyi Miklósa van (van kettő, sőt három is, mert Zrínyi nagybátyja is Miklós volt, de lángelméjű Zrínyi Miklósa, sőt lángelméjű Zrínyije is csak egy van), sőt egész ezeréves történelmünknek is csak néhány Zrínyihez hasonló lángelméje van, épp úgy főpapságunknak is egész ezeréves történelmünkben is csak egy-két lángelméjű tagja lehet. Az tehát igaz, sőt természetes, hogy Zrínyi felette állt tehetségben kora főpapjainak.

Ámde a főpapok vallási és a vallással összefüggő dolgokban Krisztus hivatalos képviselői a földön, sőt követei az emberekhez (a lángelmékhez is, s így Zrínyihez is), Zrínyi ezt el is ismerte akkor, mikor magát hívő katolikusnak mondta és tartotta. Aki azonban hívő katolikus, az kénytelen tudomásul venni az evangélium szavát, hogy „aki titeket hall-

gat, engem hallgat", és hogy „aki hisz (ti. nektek, az apostoloknak és utódaiknak), üdvözül, aki nem hisz, elkárhozik".

A katolikusnak tudnia és hinnie kell, hogy az apostoloknak a Szentlelket is megígérte Krisztus s az valóban rájuk is szállott. De ha egyszer a Megváltó azt követeli tőlünk, hogy úgy hallgassuk őket és úgy engedelmeskedjünk nekik, mintha Őt magát hallanánk, akkor már nemcsak a hitből, hanem a józan észből is következik, hogy Isten arról is gondoskodik, hogy jót halljunk tőlük és okosat, s ha nekik engedelmeskedünk, akkor se jussunk tévutakra. Mivel Krisztus parancsa átlag az emberekhez szól (illetőleg „minden nemzeteknek"), világos, hogy a mindenkibe a lángelmék is beletartoznak, s e tekintetben kivételes helyzetet ők se követelhetnek maguknak. A lángelme okosabb, mint a főpapok, de vallási és a vallással összefüggő dolgokban nem, mert abban a főpapság isteni megbízatásból és ebből kifolyólag isteni megvilágosultsággal tanít.

Ami pedig azt az ellenvetést illeti, hogy az Egyház tévedhetetlensége csak szorosan a hitbeli dolgokra vonatkozik, de nem a hittel összefüggő dolgokra, például a helyes valláspolitikára, azt felelem, hogy teljesen logikátlan dolog a jelen esetben erre hivatkozni. Mert igaz ugyan, hogy a tévedhetetlenség dogmája valóban csak ilyen szűk térre korlátozza a főpapság tévedhetetlenségét, ne feledjük azonban el, hogy viszont a lángelmék még ilyen szűk térre korlátozva se tévedhetetlenek, s mégis az emberek milyen tömegei hisznek nekik és indulnak utánuk és sokszor nem is helytelenül.

Ha az Egyház, ha a főpapság, elméletben a valláspolitikában tévedhet, az még egyáltalában nem jelenti azt, hogy a valóságban is téved. Még azt se jelenti, hogy valószínűleg téved, de igen is feltétlenül jelenti azt, hogy tévedése a legnagyobb fokban valószínűtlen. A legtermészetesebb dolog, hogy a valláspolitikában, a vallás közéleti vonatkozásaiban, abban, hogy mi használ és mi árt a vallásnak s ezért hogy kell viselkednie a hívőnek olyan közéleti dolgokban, melyek a vallással összefüggnek, sőt amelyektől az Egyház sorsa függ, tisztábban lát, jártasabb, élesebb szemmel bír az, aki magához a valláshoz jobban ért, mint azok, akik azzal csak mellesleg vagy még úgy se nagyon foglalkoznak.

Ezen kívül nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a vallási igazságok a mi kényelmünk szempontjából nem közönyös igazságok, hanem elfogadásuk ránk nézve igen sokszor kellemetlenségekkel jár. Világos tehát, hogy mikor irányukban állást kell foglalni, sokkal jobban tudnak tárgyilagosak lenni azok, akik aszketikus beállítottságúak, mint azok, akik az élvezeteknek élnek, vagy ambíciók, vagy népszerűségük rabjai. Egyenesen lehetetlen feltevés, hogy a kívülállók vagy a csak részben a hitüknek élők biztosabban tudják eldönteni, mi az Egyház érdeke, mint maguk a főpapok. (Aki pedig nem elsősorban az Egyház érdekét nézi, annak — legalább is a hit szempontjából — semmiképpen se lehet igaza.) Világos tehát, hogy azok, akik az egyházpolitikában más utakon járnak, mint a hivatalos Egyház, azokat nem az Egyház, hanem a maguk érdekei vezetik, tehát kétségtelen, hogy nem a vallási érdek az, ami miatt más utakon járnak.

Azt az ellenvetést se fogadhatjuk el, hogy ilyenkor a főpapság a maga érdekeit védi, nem pedig az Egyházét, mert ugyanezt — csak százszorta nagyobb fokban — megállapíthatjuk azokról a katolikusokról is, akik az Egyházzal szemben űznek egyházpolitikát. Ez például Zrínyi esetében is egészen kétségtelen, pedig hát Zrínyi egyébként bizonyára nem tartozott a jellemileg értéktelen és önző katolikusok közé. Lippay érsek például úgy politizált az Egyház mellett, hogy meghiúsította vele azt a bíborosi kinevezését, mely már bizonyos volt neki, Zrínyi pedig azért politizált az Egyház ellen, hogy a protestánsok szavazatait megszerezze nádorságához. Mivel emberek, világos, hogy emberi gyarlóságok a főpapságban is lehetnek és vannak, de az is kétségtelen, hogy benne kisebb fokban talál-

hatók meg ezek az emberi gyarlóságok, mint bármely más emberi testületben, tehát például azokban is, akik az egyházpolitikában velük ellentétes álláspontot vannak.

Mikor egyes történelmi korokban a főpapság egyenesen felháborítóan gyarlónak, sőt bűnösnek látszik, mint már egyes konkrét esetekben e műben is nem egyszer rámutattunk, elfogult, rosszakaratú történelmi beállítással van dolgunk. Amennyiben pedig a vád igaz, a főpapság akkor is csak akkor mondható bűnösnek, ha kiszakítjuk korából s nem vesszük tekintetbe azt a társadalmat, melyben él. Aki a reneszánsz kor főurait és fejedelmi családjait ismeri s hozzájuk hasonlítja azokat a reneszánsz főpapokat, akik közülük kerültek ki, az ő nevelésükben részesültek, s az ő példájukat látták egész életükben, az kétségtelenül a főpapok aránylagos jóságát és bűntelenségét fogja megállapítani, nem pedig romlottságát. Ha azonban valaki a kornak csak a hitványabb főpapjaival foglalkozik, s még azoknak is csak a bűneivel, s még ezeket is kiragadja a korból és mai szemmértékkel, sőt egyenesen az erkölcsbíró szigorúságával ítéli meg, világos, hogy van botránkoznivalója.

A „felvilágosultság" korának (XVIII. század második fele és a XIX. század első fele) egyes főpapjainak és papjainak hitközönye, cinizmusa és szabad erkölcsei is egyszerre természetesekké, sőt — a rosszaság kisebb foka miatt — egyenesen erényekké változnak, ha ugyan e kor arisztokráciájának és értelmiségének cinizmusát, hitetlenségét és szabad erkölcseit vesszük tekintetbe. Ilyen hitközönyös korokban a papság egyházpolitikája is megalkuvóbb és gyöngébb hitre vall, mint máskor (a főpapságé már kevésbé, Rómáé pedig még kevésbé), de a világi hívők egyenesen megbotránkoztató egyházpolitikájának ekkor is legalább annyira felette áll, mint más korokban. Nem a papság volt romlott egyes korokban, hanem egyes korok voltak különlegesen romlottak, s hogy pedig ez az akkori papságon is meglátszott, a lehető legtermészetesebb dolog.

Ha pedig Zrínyinek és mai elvbarátainak a papságétól eltérő egyházpolitikája mentségére azt hozzuk fel, hogy nem tud mindenki olyan vakon és fanatikusan, vagy olyan rajongóan hinni, lelkesedni az Egyházért, mint az Egyház hivatalos képviselői s ezt tőlük megkívánni túlzás is volna, az a feleletünk, hogy vakságot, rajongást vagy fanatizmust ne emlegessen itt senki. Fanatikusan hinni ugyanis azt jelenti, mint esztelenül vagy legalábbis az észtől függetlenül hinni. A vallásilag is művelt katolikus hitének pedig éppen az a sajátsága, hogy a legtisztább észen s az ezen nyugvó legszilárdabb meggyőződésen és a legvilágosabb logikán alapul, tehát a fanatizmusnak épp oly ellentéte, mint a tűz a víznek.

Fanatikusan vallásos az, aki bután vallásos; aki a vallásban is szenvedélyeit, indulatait követi s nem tudja ésszerűen megokolni, hogy amit vallása érdekében tesz, miért teszi. Ámde éppen az imént mutattunk rá, hogy aki komolyan, logikusan hisz, annak éppen az eszéből következik az a valláspolitika, mely a vallást előbbrevalónak tartja a mulandó földi dolgoknál, tehát a földi kultúránál, hazafiságnál és a szocializmusnál is (hacsak a szocializmus, mint a felebaráti szeretet köteles járuléka, nem a vallás követelménye).

Rajongásról se beszélhetünk a logikus katolicizmussal kapcsolatban, mert kétségtelen, hogy a rajongók se szoktak az észnek valami nagy barátai lenni, s rajongóknak nem azokat szoktuk hívni, akik csak meggyőződésük logikus következményeit vonják le. Aki a legtisztább és legfenségesebb igazságokat ismeri, annak számára logikus dolog, hogy rajongjon értük, s egész életét nekik szentelje, de ez okos és eszes rajongás. Nem is rajongásnak, hanem fennköltségnek, emberi tökéletességnek szoktuk ezt nevezni, a személyt pedig, akiben megtaláljuk, hősnek.

Világos, hogy aki nem hisz s esetleg talán katolikus létére maga is megmondja, hogy ő nem hívő katolikus (számtalanok vannak s még számtalanabban voltak a múltban ilyenek), azon nem csodálkozunk, ha azt is mondja, hogy neki előbbrevaló a magyar, mint a katoli-

kus, a haza, mint az Egyház, vagy hogy ő előbb szocialista vagy művész, s csak aztán katolikus. Természetes ugyanis, hogy az olyan vallásnál, mely nem igazságként szerepel valaki lelkében, hanem csak mint lelki élmény, szokás, családi tradíció vagy faji ismertetőjel, előbbrevalónak mondhatjuk, sőt előbbre valónak kell is mondanunk a hazát, a kultúrát, vagy egy üdvösnek tartott politikai vagy társadalmi rendszert, mint a vallást. Csak az igazságnál nem mondhatjuk előbbre valónak, mert annál semmi se előbbrevaló. (Legfeljebb az apró igazságoknál előbbrevalók az átfogóbb jelentőségű igazságok, de hát a vallási igazságoknál — ha csakugyan igazságok — képzelhető-e átfogóbb jelentőségű és fontosabb igazság?)

Mi azonban itt Zrínyiről tárgyalunk. Arról a Zrínyiről, aki katolikusnak, igazi katolikusnak tartotta magát, s mégis előbbre valónak tartotta a nemzetet, a magyar társadalmi békét, a török mielőbbi kiűzését, mint a protestánssal szemben a katolikus igazságot. Ezért állapítottuk meg, hogy Zrínyi nem volt vallásilag eléggé művelt, hogy nem volt igazi katolikus. Ha Zrínyi hitetlen lett volna vagy legalább hitközönyös; ha azt mondta volna, hogy nem tud hinni, akkor mi se csodálkoznánk azon, hogy közéleti szereplésében nem hallgatott a főpapokra, s előbbre valónak tartotta magyarságát, mint katolikus voltát; a magyar nemzet egységét, mint a katolicizmust. Így azonban csodálkozunk rajta és meg kell állapítanunk, hogy a nagy Zrínyi ebben igen logikátlan volt. Hiúsága, gőgje és nagyravágyása tette azzá, mert elhomályosította benne az ész szavát.

Arra az ellenvetésre pedig, hogy Zrínyi csak politikai magatartását illetőleg nem hallgatott a főpapokra, nem pedig hit dolgában, azt feleljük, hogy ha igazán és logikusan vagyunk hívők, a főpapokra, mint Krisztus hivatalos földi képviselőire, még akkor is hallgatnunk kell, mikor politizálnak s mikor mi is politizálunk. Tehát nemcsak szorosan a hit és erkölcs dolgában kell utánuk indulnunk, hanem közéleti állásfoglalásunkban is, amennyiben ez a hittel összefüggésben van. Semmiképpen se vagyunk se jó, se logikus katolikusok, ha akár csak ebben a tekintetben is velük ellenkező álláspontot foglalunk el.

Először is teljesen logikátlan, igazságtalan, mással mint elfogultsággal vagy gyűlölettel nem magyarázható, tehát hitvány álláspont már maga az is, mely a papoknak és főpapoknak meg akarja tiltani a politizálást, vagy ezt legalább is rossz néven veszi tőlük, mint Zrínyi is rossz néven vette. Politizálni ugyanis minden állampolgárnak joga van, sőt ez a köz szempontjából mindenkinek egyenesen kötelessége. Nem politizálni ugyanis annyit tesz, mint hazánk ügyeivel nem törődni, ez pedig semmiképp se kívánatos vagy dicsérendő dolog. Sok állam törvényei egyenesen büntetés terhe alatt írják elő, hogy a képviselőválasztásokon mindenki részt vegyen, akinek szavazati joga van, tehát kötelezőleg írja elő a politizálást. Mivel azonban nem szavazhat lelkiismeretesen az, aki a politikai pártokat és a jelöltek programját és egyéniségét nem ismeri, a szavazás előírása tulajdonképpen a politizálás előírását jelenti.

Aki nem politizál, az nem szereti embertársait, mert hiszen a politika semmi más, mint az állam ügyeinek intézése. Ez dönti el az embermilliók sorsát. Micsoda őrültség tehát azt kívánni, hogy éppen egy olyan fennkölt, okos és erkölcsileg magasan álló testület, mint a főpapok, vonják ki magukat a haza, az állam, a társadalom, a köz ügyeinek irányításából, vagyis, hogy éppen ők ne törődjenek a tömegek sorsával? Ha azonban egy hívő ember politizál, világos, hogy első sorban az Egyház szemszögéből politizál. A vallás ugyanis csak akkor lehet magánügy, ha csupán hangulatban és érzelmekben merül ki, és csak családi tradíciókat jelent, de nem akkor, ha földi és örök sorsunkat eldöntő igazságokat képvisel.

A vallási igazságok (ha valóban igazságok) sokkalta átfogóbb jellegűek, tehát fontosabb igazságok, mint például a természettudományi igazságok (melyeken a köz-

egészségügyi szabályok alapulnak), vagy például mint a történelmi igazságok (melyek nagyon sokszor nem is igazságok, mert csak vélt igazságok), melyeken az emberek politikai elvei alapulnak, vagy a szociális igazságok, melyektől a tömegek földi, tehát mulandó sorsa függ. Világos, hogyha politizálásommal a tömegeknek az örök üdvösséget szerzem meg, vagy útjukból üdvözülésük akadályait hárítom el, sokkal nagyobb jót teszek velük, mintha földi sorsukat enyhítem. Lehet-e hát komoly hite annak, aki mégis százszor jobban törődik honfitársai földi sorsával (mint például Zrínyi, de még Széchenyi is csak azzal törődött), mint örök üdvösségükkel, sőt odáig megy, hogy egyenesen gyűlöli és ellenfeleinek tekinti azokat, akik elsősorban a tömegek hitét és erkölcseit, tehát végeredményben örök üdvösségüket tartják fontosnak?

A Horthy korszak és vele a háború vége felé volt, mikor a Magyar Nemzeti Bank utoljára tartott még közösen megrendezett lelkigyakorlatokat a nagyböjtben. Az egyik főtisztviselő is részt vett rajta, meg is gyónt, tehát még a bank legvallásosabb tisztviselői közé tartozott, mert a többség ezt természetesen nem tette meg. Mikor azonban szombat délután a gyónásról hazamegy, az útközben az utcán megvett újságból megtudja, hogy az olaszok szakítottak Mussolinival, kiálltak a Hitler Németországával való szövetségből és hogy a pápa befolyásolására történt mindez. Az illető elkeseredve és felháborodva beszélte, hogy olyan lehangoló és kétségbeejtő hatással volt rá ez a dolog, hogy emiatt a másnap reggeli áldozáson már nem tudott részt venni. Elment tőle — mondta — minden kedve. „Minek politizál (már ti. a pápa)?" — ordította magából kikelve.

„Ne tessék rá annyira haragudni" — mondtam neki — „azért, mert politizálni mert, mert hiszen nálunk is és Olaszországban is minden négy elemit végzett altiszt vagy (politikus) csizmadia is politizál, s tőlük senki se vitatja el ezt a jogot. Ha pedig így áll a dolog, akkor bizonyára az Egyház fejének is csak kell adnunk annyi jogot, (kivált nekünk, katolikusoknak!), hogy neki is lehessen közéleti kérdésekben állásfoglalása, kivált ha ezt most az olaszok olyan sokra értékelik, hogy utána indul az egész nemzet.

Az tehát, hogy a pápa politizált, semmiképpen se lehetett bűne. Legfeljebb az, hogy bután politizált. A butaság azonban nem bűn, legfeljebb szerencsétlenség, s különösen szerencsétlenség akkor, ha egy egész nemzet a butaság után indul. Ezen a szerencsétlenségen azonban — ha már az Egyház után indultunk — annál kevésbé kell meglepődnünk, mert hiszen köztudomású, hogy a papok mindig butábbak, mint azok, akiknek ők Istentől rendelt lelkipásztorai, mert hiszen az, hogy egész életükön át Krisztus tanait tanulmányozzák, csakis butábbakká teheti őket s ezt különösen nekünk, hívő katolikusoknak kell legjobban tudnunk. Hogy aztán ezek közül a híveiknél mindig alacsonyabb értelmi színvonalon álló papok közül mindig éppen a legbutábbat választják püspökké, a püspökök közt is mindig a legbutábból lesz lesz bíboros, a pápaválasztáson pedig mindig a legbutább bíborost választják pápává, az épp oly köztudomású. Hogy legyen tehát az a szegény pápa okos? Hogy tehát buta, szegény, az se az ő bűne, emiatt se rá kell haragudni.

Néhány évvel később a kommunizmus alatt ennek az úrnak koldusbotra jutása, állástalanná levése és üldözése attól függött, hogy úgy politizál-e, mint a pápa, azaz szintén ellene volt-e Hitlernek és Mussolininek, tehát helyeselte-e, hogy az olaszok külön békét kötöttek. Nem tudom, hogy legalább ekkor belátta-e, mennyivel jobb lett volna, ha ő maga nem úgy politizált volna, mint akkor divat volt és népszerűséggel járt, hanem látva, hogy a pápa éppen ellenkezőleg politizál mint ő, mint nála okosabbhoz és egyébként is Istentől rendelt tanítójához, politizálásában hozzácsatlakozott volna ő is. Nem tudom, hogy legalább ekkor már belátta-e, hogy a pápa az övével ellenkező politizálásában nem azt a következtetést kellett volna levonnia, hogy a pápa ne politizáljon, mert szükségképpen rosszul politizál, hanem azt, hogy a saját politikai iránya volt rossz. Sajnos, könnyen lehet-

séges, hogy az illető ekkor már nem is emlékezett arra, hogyha akkor, mikor Hitlerért és Mussoliniért való lelkesültében a politizáló pápa ellen beszélt, egy kicsit nagyobb katolikus és egy kissé kevésbé elbizakodott lett volna (mert annak belátásához, hogy a pápa fejében egy kissé több van, mint az övében, és látóköre is kissé szélesebb az övénél, nem is kell valami túlságosan nagy alázatosság), akkor ma nemcsak az örök üdvössége lenne bizonyosabb, hanem földi sorsa is boldogabb és zavartalanabb volna.

A legszomorúbb azonban a dologban az, hogy ez Magyarország egyik legelőkelőbb testületének egyik főtisztviselőjével történt s ott is olyannal, aki a lelkigyakorlaton olyan időben vett részt, mikor ez már inkább hátrányt, mint előnyt jelentett, tehát a Magyar Nemzeti Banknak egész bizonyosan egyik legvallásosabb és legkatolikusabb tisztviselője lehetett. Képzelhetjük tehát, milyenek lehettek és hogy beszélhettek és hogy gondolkozhattak abban a Nemzeti Bankban a hitközönyösek, a vallástalanok és hogyan azok, akik nem is voltak katolikusok. De — sajnos — attól félek, hogy az illető úr, aki azóta esetleg már kommunista párttag lett, még most se jött rá arra, hogy a pápának akkor, amikor ő annyira megharagudott reá, csak egy bűne volt, az, hogy túlságosan is jól politizált. Annyira jól, hogy még a Magyar Nemzeti Bank e „jó katolikus" főtisztviselőjének szellemi kapacitását is túlságosan meghaladta.

Igaz, vannak olyan egyének is, akiknek politizálása, azaz a közügyek irányításába való beavatkozása nem kívánatos, akiktől tehát a közérdek miatt valóban azt kell kívánnunk, hogy ne politizáljanak. Ezért tehát nincs is olyan állam, melynek választási törvényei egyes nemkívánatos egyéneket, például bizonyos bűntettek miatt elítélteket, a prostituáltakat, az elmebetegeket stb. a szavazati, tehát politizálási jogból ki ne zárnának. Ez az intézkedés okos és érthető, mert butákra s még inkább gonoszokra nem szabad bízni a közügyek intézését. Ennek kárát vallaná a közösség, a haza, kívánatos tehát, hogy ezek ne politizáljanak.

Ha azonban erre gondolunk, akkor még jobban el kell hűlnünk, mikor azt látjuk, hogy Zrínyi és mai elvbarátai a sikkasztók, prostituáltak és őrültek mellett éppen a papokat tartják szükségesnek a közügy (vagy talán egyenesen az Egyház?) érdekében az állam vagy haza ügyeinek intézéséből kizárni. Azokat a főpapokat, akiket Zrínyi idejében még külön renddé, tehát a közügyek intézésének egyik fő (sőt legelső) faktorává tette a magyar alkotmány. Vajon ki volt okosabb: Zrínyi és mai elvbarátai (vagy a múltban Bethlenék és Bocskaiék) vagy pedig őseink, akik a magyar alkotmányt létrehozták. Őseink nyilvánvalóan azért juttattak olyan előkelő szerepet a magyar törvényhozásban a főpapságnak, mert azt gondolták, hogy okosabbak is, mint ők és jobbak és önzetlenebbek is, és így több a valószínűsége annak, hogy törvényhozói minőségükben (noha, mivel ők is emberek, természetesen ők is gyarlók) a maguk érdekeivel szemben jobban nézik a közösség, tehát a haza érdekeit, mint a nemzet egyéb tagjai.

Bocskai és Bethlen, mint kálvinisták, a főpapokat mint egy rothadt és Krisztus eredeti szent tanaitól eltért Egyház képviselőit nézték. A maguk szempontjából tehát (de csak akkor, ha a vallásszabadságot nem hirdették volna) logikus volt, ha ki akarták őket zárni a közügyek intézéséből, s az volt a jelszavuk, hogy a papok ne politizáljanak, közügyek intézésével ne foglalkozzanak. De a hívő, a Mária-kép előtt ájtatoskodó Zrínyi vajon mi címen kívánta ugyanezt? Vajon ő is a főpapok butasága vagy gonoszsága vagy egyszerre mindkettő miatt? Azok részéről, akik istentelenek vagy minden papban középkori sötétencet és népcsalót látnak, logikus ez a kívánság, de azok részéről, akik jó katolikusoknak tartják magukat, lelkigyakorlatokon vesznek részt, Mária tisztelők, a politizálás joga tekintetében egy sorba állítani a papságot a sikkasztókkal, prostituáltakkal és elmebetegekkel, érthetetlen. Ha olyan jó katolikus teszi ezt, aki még ráadásul lángelme is, még érthetetlenebb.

Jól látható belőle, hogy a hiúság, büszkeség, túlságos ambíció és a dac mennyire el tudja homályosítani az emberben az észt és hogy mennyire igaz az Írás szava: „Isten a kevélyeknek ellenáll", meg hogy a gyengéket választotta ki az Isten, hogy megszégyenítse az erőseket. Azok az analfabéták, akik együtt ájtatoskodtak Zrínyivel a Mária-kép előtt s több eszük nem volt, mint csak annyi, hogy elismerték, hogy a főpapok okosabbak, mint ők s ezért rájuk hallgattak, sokkal okosabbak lettek és sokkal logikusabban jártak el, mint az a Zrínyi, akinek lángelméje még most, halála után háromszáz évre is úgy világít, mint az üstökös s aki mivel valóban okosabb volt a főpapoknál, azt hitte, hogy a vallással összefüggő dolgokban is okosabb, mert az elbizakodottság elhomályosította elméjét.

Aki hívő és logikus, az nem azt kéri a papoktól, hogy — az Isten szerelmére! — ne politizáljanak, hanem azért könyörög nekik, hogy minél többen és minél többet politizáljanak. Mindenkinek joga van ugyanis politizálni, de a politika sikere, vagyis a haza, az állam, a közélet virágzása attól függ, hogy elsősorban az okosak, a műveltek, a lelkileg kulturáltak, a jellemek, a krisztusi emberek, az önzetlenek, azok, akiknek cselekedeteit az ész az Evangélium fénye együttesen vezeti, szerepeljenek a politikában.

De hol találhatunk ilyen embereket legnagyobb számban, ha nem a papság s még inkább: a főpapság körében? Ennek igazságát bizonyára még az Egyházon kívül álló tárgyilagos emberek is elismerik, de akik katolikusoknak, sőt jó katolikusoknak tartják magukat, azok előtt még inkább magától értetődő. Ha az Evangélium igaz és jó, akkor a papoknak feltétlenül jobbaknak kell lenniük, mint másoknak, akár államférfiak, akár hadvezérek, akár művészek vagy tudósok, akár egyszerű értelmiségiek, akár munkások ezek a mások. Hogy a lánglelkű és magát jó katolikusnak tartó Zrínyi ezzel szemben mégis azt tartotta, hogy a főpapok politizálása az országra káros, hogy az ő beleavatkozásuk például a nádorválasztásba nem kívánatos, és hogy egyébként is előbb kell lennünk magyaroknak, mint katolikusoknak, csak azzal lehet megmagyarázni, hogy eszét e tekintetben elhomályosította a nagyravágyás és a dac. Ezek a főpapok ugyanis — most már azt is, látjuk, hogy miért — nem az ő nádorsága mellett politizáltak.

Hogy a papokat az irántuk való tiszteletből és az Egyház érdekében óvjuk a politikától, mely köztudomásúlag „piszkos mesterség", szintén egész együgyű érv. Az ugyanis, hogy a politizálás ilyen rosszhírűvé vált, a közéleti állapotok beteg voltát jelenti. Jaj annak az államnak és nemzetnek, ahol pap, sőt tisztességes ember nem foglalkozhatik közügyekkel. Ezen a beteg állapoton tehát feltétlenül segíteni kell, még pedig az állam, hazánk érdekében. Bizonyára ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ezeréves hazánknak ma már csak a roncsai vannak meg. Mivel a politikának nem szabad piszkos mesterségnek lennie, azért kell azt kívánni, hogy minél több pap foglalkozzék vele. Bizonyára nem lesz tőle még piszkosabb ez a szerencsétlen magyar „mesterség". Különösen hívő ember semmiképpen se gondolhatja, hogy piszkosabb lesz tőle.

Az igaz, hogy papok számára a politizálás nem valami kellemes „mesterség" és sokkal kényelmesebb lenne számukra, ha átengednék a világ fiainak, de felebaráti szeretetből és a Krisztus országa, de a földi haza miatt is ezzel is kötelességük foglalkozni. A küzdő Egyházban élünk itt a földön, tehát katonák vagyunk. Milyen katona azonban az, aki csak ott harcol, ahol nem osztogatnak sebeket? A politika a földi érvényesülés helye. Ezért a föld fiai szeretnék a maguk számára kisajátítani. Isten fiainak, tehát elsősorban a papságnak, az érvényesülést át is kellene nekik engedniük. De mivel e harcban nemcsak az egyének érvényesülése dől el, hanem az eszméké is, mert ez egyúttal a jó és a rossz harca is, a jóknak is szent kötelességük ebben a harcban résztvenniük, természetesen szigorúan vigyázva arra, hogy csakugyan az eszméért harcoljanak, ne pedig náluk is csak egyéni érvényesülés legyen a dologból.

Abban természetesen teljesen egyetértünk az ellenvetőkkel, hogy tisztán politikai ügyekkel a papok ne foglalkozzanak. Mint állampolgároknak ehhez is joguk lenne ugyan, de ez is abból az előbb hangoztatott igazságból következik, hogy első az örök üdvösség, illő tehát, hogy a papság csak avval törődjön, csak azzal foglalkozzék. Ne politizáljon tehát a pap akkor, ha olyan kérdésekről van szó, melyeknek a valláshoz nincs közük. Ha ilyenkor is politizál, megokolt a pap elleni ellenszenv, mert igaz ugyan, hogy mint állampolgárnak, a papnak ehhez is joga van, de az is igaz, hogy az illető pap részéről ez annak a jele, hogy jobban érdekli a föld, mint kellene, s mint igazi, mélyen átérzett hit esetén megokolt lenne. Ez esetben tehát valóban a papban lévő gyarlóság ellen nyilvánul meg az ellenszenv és hangzik el a kifogás.

Egészen kétségtelen azonban, hogy Lippay prímás és főpap társainak az a politizálása, mely Zrínyinek ellenszenves volt, a vallás kedvéért történő, és a vallással szorosan összefüggő politizálás volt. Összefüggött a vallással ugyanis az is, hogy ki legyen a nádor: katolikus-e vagy protestáns-e, s ha katolikus, jó vagy kevésbé jó katolikus-e. Ettől ugyanis akkor Magyarországban az Egyház sorsa jelentős mértékben függött, s természetesen ma is függ a köztársasági elnök, miniszterelnök, főispán, polgármester, falusi bíró személyétől.

Azok a papok, akik nem a felebaráti szeretet, nem az Egyház szolgálata miatt törődnek közügyekkel, hanem hatalmi vágyból, szereplési viszketegből vagy földies gondolkodásból, nem a papság értékesebb elemeiből kerülnek ki s ezt azok, akik közelebbről ismerik őket, mindnyájan észre is veszik. Az ilyen papok sokszor nem is ahhoz a politikai irányzathoz vagy párthoz tartoznak, melyet a papság képvisel és ajánl. Már csak ebből is könnyen meg lehet állapítani, hogyha ilyen politizáló pappal szegülünk szembe, akkor nem a papsággal átlag, tehát nem az Egyházzal szemben foglalunk álláspontot, hanem csak az illető papok egyéni felfogásával vagy érvényesülési lehetőségével. Ez a szembeszegülés természetesen semmiképpen se tekinthető tilosnak. Még ilyenkor is jobb, ha a papi jelöltre szavazunk, mert az Egyház ügyére legtöbbször még így is előnyösebb. Még az ilyen pap is átlag egyháziasabb szokott lenni ugyanis, mint ellenjelöltje, bár lehet kivétel is. Nem a papot kell tehát támogatnunk, hanem az egyházias érzületet. Művelt és öntudatos katolikus mindig ebből a szempontból szavaz az egyik vagy másik jelölt mellett.

A vallásilag művelt katolikus csak akkor tart a pappal még a politikában is, ha az a politikai álláspont, melyet egy pap képvisel vagy támogat, nem annak a papnak egyéni, hanem átlag a papság, tehát az Egyház álláspontja. Ez egyúttal annak bizonyítéka is, hogy itt a vallással összefüggő kérdésről van szó (ha nem erről lenne szó, a papság nem foglalna el a kérdésben álláspontot). Ez esetben vallási kötelességünk is a papsággal tartani, vele egy párton lenni. Például mivel nemcsak a kommunizmussal, hanem a hitlerizmussal szemben is határozottan elutasító volt a papság álláspontja, minden művelt és komoly katolikusnak is ezt az álláspontot kellett volna elfoglalnia. Még a semlegesség se lett volna megengedhető.

Ha valaki azt gondolja, hogy valamely kérdés tisztán politikai ügy s valláserkölcsi vonatkozásai nincsenek, azt kell azonban látnia, hogy a papság (különösen a főpapság irányadó e tekintetben) mégis nagyon törődik vele s a kérdésben egészen határozott álláspontot foglal el, akkor meg lehet róla győződve, hogy téved s a kérdés szorosan összefügg a vallással. Másképp nem foglalt volna benne álláspontot a főpapság. Különösen áll ez akkor, ha forradalmi terror ellenére (például a kommunizmus vagy a hitlerizmus uralma alatt, vagy 48-ban, vagy a kuruc-labanc világ idejében) történik az ilyesmi. Egyes papok, egyes kivételek hibázhatnak, gyarlók lehetnek, logikátlanok lehetnek, túlkapásokat követhetnek el még a papság, sőt a főpapság soraiban is (például a kommunizmus alatt egyes „békepapok”, 48-ban Horváth Mihály „püspök” — aki egyébként nem is volt püspök, mert csak a

kormány nevezte ki, pápai jóváhagyást nem kapott s nem is szentelték fel püspökké soha —, és részben Lonovics, Rákóczi idejében pedig Telekessy egri püspök), de az Egyház maga, tehát a főpapság mint testület bajosan.

Arra az álláspontra semmiképpen se lehet helyezkednünk, hogy a főpapság, mint ilyen, tehát mint testület a maga egészében túlkapásokat kövessen el s például uralomvágyból olyan közéleti dolgokban is a maga akaratát akarja ráerőszakolni az emberekre, amelyeknek az evangéliumhoz semmi közük s így a papság illetékessége alá nem tartoznak. Forradalmak, „szabadságharcok" idején erre annál kevésbé gondolhatunk, mert hiszen ilyenkor mindig terror van, s ha csak a maga érdekét, a maga bőrét nézné az a főpapság, akkor semmiképpen se ellenkezne, hiszen ez sokkal kényelmesebb lenne ránézve. A kommunizmussal vagy a hitlerizmussal szembeszegülni börtönt, kínzásokat és halált, de legalább olyan állandó rágalmazásokat jelentett, melyek ellen a megrágalmazottnak nem lehetett védekeznie, míg a hatalom kiszolgálása előnyöket jelentett; 48-ban is hazaárulózták, rágalmazták a „reakciós" főpapokat, izgattak ellenük, míg a Horváth Mihályokat, mint „hazafiasakat" dicsőítették. El lehet-e hát képzelni, hogy a püspökök mégis nem meggyőződésből és főpapi kötelességből voltak „reakciósok", hanem érdekből? (aki megbotránkozik rajta, hogy Rákóczi korában a „hazafiatlan" álláspontot azonosítjuk az egyházi állásponttal, meg 48-ban is, azt kérem, hogy függessze fel álláspontját addig, míg e korok megtárgyalásához is elérkezünk. Azt azonban már most megállapíthatja mindenki, hogy mindkét kor megítélésében még ma is olyan nagy a szellemi terror, hogy úgyszólván lehetetlenné teszi az igazság nyílt kimondását.)

Ne fogjuk rá ilyenkor a főpapokra, hogy vagyonukat és közéleti hatalmukat védik, nem pedig az evangéliumot. Természetes, hogy az Egyház a vagyonát is védi és e tekintetben is joggal elvárhatja minden öntudatos és logikus katolikustól is (aki azonban nem logikus, az legyen szerény és hallgasson magánál okosabb emberekre), hogy e tekintetben is mellette álljon. Teljesen rosszakaratú felfogás az, hogy az egyházi vagyon védelmében a felvilágosult hívőknek nemcsak nem kell, hanem nem is szabad támogatnia a papságot, mert ez a szociális érdekekkel ellenkezik. Ha ugyanis az Egyháznak a másvilágra vonatkozó tanai igazak (pedig hát ha mások nem, legalább is a „jó katolikusok" csak igazaknak tartják őket?!), akkor ezek a tanok még a szociális kérdéseknél is sokkal előbbre valók. Annyival előbbre valók, mint amennyire az örök előbbre való a mulandónál. A szociális szellem a földi, tehát a mulandó nyomort enyhíti, az Egyház és a tőle hirdetett és többé-kevésbé megvalósított evangélium — melynek támogatása az egyházi vagyon kötelessége — az örökkétartó és sokkal nagyobb „nyomortól" ment meg bennünket.

Az Egyház vagyona nem a papoké, hanem az Egyházé s e vagyon megtartása és megvédése a legszorosabban összefügg Krisztus és evangéliuma ügyével, feltéve, hogy valaki fanatizmusában még nem vesztette el végleg a józan eszét. A földön ugyanis pénz és anyagiak nélkül az evangélium ügyében se lehet moccanni, mert az Egyház, ha nem e világból való is, de e világban van és itt kénytelen működni és eredményeket elérni. Világos tehát, hogy a mi őseink nagyon is józan eszűek voltak, mikor a Krisztus és evangéliuma iránti szeretetüknek azzal adtak kifejezést, hogy vagyonukat az evangélium terjesztésének előmozdítására szentelték, adták és hagyományozták. Az evangélium hirdetőjének ugyanis, ha még oly szent és igénytelen is, ennie és ruházkodnia, templomokat építenie, plébániákat, iskolákat, kórházakat felállítania kell, pénz és anyagiak nélkül pedig mindez lehetetlen. De a mi viszonyaink között mindezek nélkül a lelkek megnyerése is lehetetlen.

Hogy az evangélium sorsa mily nagy fokban függ az Egyház vagyonától, azt ugyancsak megdöbbentően mutatja hazánk XVI. századi története. Ekkor főuraink elfoglalták a (mohácsi vész miatt többnyire gazdátlanná vált) püspökségek, káptalanok és kolostorok va-

gyonát, sőt az egymással küzdő két király kénytelenségből még hivatalosan is nekik adományozta azt, amit már emiatt kezükben tartottak s az eredmény 50 év alatt az lett, hogy a vagyonnal együtt maga a papság is kiveszett (nemcsak a főpapság, hanem a papság is), a papsággal együtt kivesztek a hívek is, s az egész országban lámpával kellett keresni már egy-egy katolikust. Pázmány Péter csak az 1600-as évek elején állította fel újra az első papnevelő intézetet, de csak annyi növendékkel, hogy a tíz ujján könnyen megtudta őket számlálni. Ezt is csak azért tudta megtenni, mert közben a Habsburgok (nem pedig a magyar „hazafiak") visszaadták neki az elrabolt egyházi vagyont. Ott, ahol a Habsburgok nem parancsoltak, például Erdélyben, még 1700-ban se volt se püspök, se papnevelő. Jellemző, hogy itt is mindkettő csak akkor lett, mikor itt is újra a Habsburgok parancsoltak, s mikor itt is újra lett egyházi vagyon.

Az Egyház legfeljebb akkor mondhatna le a vagyonáról (melyen természetesen nem kell szükségképpen földvagyont érteni), ha elvesztett vagyonának jövedelmét a hívek nagyobb egyházi adója pótolná. De viszont az eddiginél nagyobb egyházi adót a vagyonáról önként lemondó Egyháznak logikátlan volna kérnie, mert hívei joggal válaszolhatnák neki, hogyha szüksége van anyagiakra, akkor miért mondott le róla?

Az Egyháznak sose volt (és nem is lesz) annyi vagyona, hogy azt mondhatná, hogy céljai elérésére elég. Az természetesen egészen más kérdés, hogy mindig helyesen és okosan használták-e fel a papok azt a vagyont, melyet híveik rendelkezésükre bocsátottak. Ebben a tekintetben nem is lehet sose kiküszöbölni a bajokat, mert a vagyon kezeléséhez és hasznosításához sose fog kellően érteni az, akinek a hivatása lelki. (A papság — annak ellenére, hogy nem ért hozzá, s így nem is való neki — mégis mindig kénytelen lesz foglalkozni anyagiakkal is, mert lelki hivatása kifejtéséhez ez is szükséges.)

Hogy ez a vagyon nem szolgálta-e az evangélium ügye helyett a papság kényelmét, erre a kérdésre se válaszolhatunk soha kategorikus nemmel, mert hiszen ember és tökéletesség összeegyeztethetetlen fogalom. Annyit mindenesetre mondhatunk, hogyha nem a papok, hanem más emberek kezére lett volna bízva, még jobban szolgálta volna az eszmék helyett az emberi kényelmet. Itt is csak arról lehet tehát szó, hogy minél kevesebb legyen a visszaélés, nem pedig arról, hogy teljesen megszűnjék. A kezelésben való hanyagság és ügyetlenség, és a felhasználásban észlelhető visszaélések is természetesek tehát. Ezek minél szűkebb térre szorítása és lehető legnagyobb kiküszöbölése tisztán az Egyház belügye, melyhez azonban természetesen nemcsak papok szólhatnak hozzá, hanem a gazdasági ügyekhez a papoknál jobban értő hívek is, s ha ezek az e téren kívánatos reformok az Egyházzal szolidáris hívők tanácsaiként és nem forradalmi hangon s lázítóan, hanem az evangélium szellemének megfelelő tisztelettel, és a papság, mint az Egyház vezetősége, jogainak tiszteletben tartásával történnek, nemcsak eretnekségről vagy bűnről nincs szó, hanem aki megvalósítja őket, az egyházi ügyek igazi, evangéliumi értelemben vett reformátora, s az Egyháznak és a papságnak is jótevője, mert reformjai olyan területre szorítkoznak, melyen mindig helye lesz a javításoknak és változtatásoknak.

Az ilyen ember nem rombol, hanem épít s munkájának gyakorlati eredménye felérhet a lelki apostolok ezreinek munkájával, mert hiszen az ő működésüket teszi mindig szélesebb téren lehetővé. Hogy pedig a vagyon ne legyen akadálya az evangéliumi szellemnek, s a papságban is ne mutatkozzanak azok a hátrányok, melyek az evangélium megállapítása szerint a gazdagsággal járnak, az már az Egyház szellemi munkája és ébersége körébe tartozik.

Az igazi katolikus nem úgy szereti a papokat, hogy kényelmüket pártolja és biztosítja, hiszen még az okos szülő se így szereti gyermekét. Nem jólétben élő, hanem lelki és önzetlen papságra van szükségünk, de az is bizonyos, hogyha a papságnak nyomorognia kell, az se

vall a hívők evangéliumi szellemére. Világos azonban, hogy az se evangéliumi szellem, mely, ha papságról van szó, folyton csak gyanakszik, sőt irigyel. Ne felejtsük, hogy a papság a híveknek nem gyermeke, akit neki kell megnevelnie és önmegtagadáshoz szoktatnia (ez a főpapság kötelessége), hanem a hívő a gyermek és a pap az atya. A gyermek pedig az atyának kényelméről és gondtalan életéről szokott gondoskodni, ha jó gyermek, nem pedig atyja kényelmét és jómódját irigyli. Világos azonban, hogy a papság és az Egyház előbbre való, mint egy-egy papnak vagy főpapnak jóléte és kényelme. Világos tehát, hogyha a kettő összeütközik, az Egyházé, nem pedig a papé az elsőség, hogy arról ne is szóljunk, hogy maga a kényelem vagy jómód se az evangélium szellemének megfelelő dolog.

Aki azonban felrobban a dühtől és felháborodástól, ha hibákat vagy bűnöket vesz észre a papságban, az nemcsak a józan ész, hanem az evangélium szelleme ellen is vétkezik. A józan ész ellen azért, mert emberek között, tehát a papságban is mindig volt és lesz is salak, s ami természetes, azon nem szokás felháborodni. Az evangélium ellen pedig azért, mert hiszen még azon 12 apostol is, akiket maga Jézus válogatott össze, volt egy áruló Júdás és kívüle még egy hamarosan megesküvő és mesterét megtagadó Péter is, és feltűnő, hogy Krisztus Urunk éppen őt tette az Egyház fejévé. Aki tehát csodálkozik azon, hogy lehet egy pap hiú érvényesülésre törekvő, anyagias, erkölcstelen, irigy vagy bosszúálló, az olyan tapasztalatlan gyerekembernek mutatja magát, akinek fogalma sincs az életről és az emberekről. Egy-egy pap tehát lehet bűnös, sőt még gonosz is, de a papság, a papok egyeteme nem lehet ilyen; annak szükségképpen különbnek kell lennie az emberek átlagánál. Ha nem így lenne, akkor maga a kereszténység, az evangélium lenne értéktelen, hamis vagy téves.

A papságot tehát nemcsak a szorosan vett hit és erkölcs dolgában kell követnünk, hanem utána kell indulnunk olyan közéleti dolgokban is, melyek összefüggnek a hittel. Követnünk kell minden olyan közéleti dolgokban, melyben a papság határozott álláspontot foglal el. Olyan közéleti dologban ugyanis, melynek nincs vallási vonatkozása, nem foglal el a papság észrevehető álláspontot. Igaz, hogy a papság közéleti állásfoglalásában nem tévedhetetlen még akkor sem, ha állásfoglalása szoros összefüggésben van a hittel, ámde abból, hogy nem tévedhetetlen, még nem következik, hogy valóban téved is. Hiszen a tanár, a katonai vezetőség, az állami szervek semmiben és sose tévedhetetlenek s mégis kinek jut eszébe, hogy ezen a címen megtagadja nekik az engedelmességet? Abból tehát, hogy az Egyház vezetősége valamiben nem tévedhetetlen, még egyáltalában nem következik, hogy ebben a vonatkozásban is, nem jár neki engedelmesség és tisztelet.

Bár elméletileg tévedhet, a valóságban, tehát gyakorlatilag, politikailag és közéleti állásfoglalásában se téved az Egyház. Csak akkor foglal ugyanis állást, mikor szakmájával, a hittel vagy erkölccsel összefügg, tehát tulajdonképpen így is a hit dolgában dönt, csak közvetve. Aki komolyan hisz és akinek a hite logikus, az minden politikai irányzatban vagy közéleti kérdésben elsősorban azt nézi, hogy a hite javára vagy kárára van-e s annak állásfoglalásában elsősorban ez az irányadó. Világos, hogy a papság is elsősorban ezt nézi, s épp oly világos az is, hogy a papság az, mely a kérdésnek ezt az oldalát legjobban el tudja dönteni. Ha tehát e tekintetben valakinek a felfogása eltér a papságétól, annak az az oka, hogy az illetőben nem a vallás a legelső, tehát nem elég logikus a gondolkodása. Bajos ugyanis elbizakodottság nélkül feltenni, hogy ő — bármilyen okos is egyébként — vallási kérdésekben tisztábban lát, vagy elfogulatlanabb tud lenni a vallásellenes befolyások legyőzésében, mint maga a papság. Kétségtelen, hogy mi vallásellenes és mi nem, elsősorban a papság hivatott eldönteni. E tekintetben szembeszegülhet a papsággal az, aki vallástalan elveket vall, vagy a vallást mellékesnek tartja, de nem az, aki azt hangsúlyozza, hogy ő jó katolikus.

A kommunista uralom alatt az ún. „békepapok” is azt hangsúlyozták, hogy ők csak hitbeli kérdésekben kötelesek követni a pápát, de nem kommunistaellenes politikai állásfoglalásában. De hát nem a hitből következik-e az, hogy a pápa, sőt minden pap, sőt minden hívő politizálni köteles akkor, ha egy politikai irányzat nyíltan vallásellenesnek mondja magát, s nem szintén magából a hitből következik-e ilyenkor, hogy ez esetben az illető politikai irányzat ellen köteles politizálni? Vajon józaneszű-e az a hívő katolikus, aki még ilyenkor se politizál sőt egyenesen a vallásellenes irányzat mellett politizál? S lám, akadtak még papok is, akik még ezt sem látták be és elítélték s ellenezték a pápa „politizálását”!

Ha tehát valaki azt kénytelen megállapítani, hogy a papság egy olyan politikai irányzatnak lelkes híve, melyet ő a nemzetre károsnak gondol, sőt egyenesen hazaárulásnak tart (például, ha a főpapság a magyar szabadságharcokkal szemben Béccsel tart) és azt a politikai irányt, mely szerinte hazafias, csak kivételesen egy-két pap követi, de azok is olyanok, akikről ismerőseik azt szokták mondani, hogy jó ember, csak nem papos, nem papnak való, vagy kár, hogy pap lett, ebből a ránézve kellemetlen tényből,nem azt a következtetést kell levonnia, hogy a papok maradjanak a templomban és a sekrestyében, s ne politizáljanak; nem is azt, hogy ő hit tekintetében engedelmeskedik ugyan a papoknak, de politikai és hazafias állásfoglalásában nem hanem azt kell megállapítania, hogy nem a papok, hanem ő politizál ostobán, tehát hazafiatlanul (mint ezt „A magyar nemzet új története” c. műből jól láthatjuk). Már eddig is eléggé kimutattuk például, hogy történelmünk folyamán az ún. aulikus irányzat volt az okos, becsületes és hasznos nemcsak vallási szempontból, hanem még hazafias szempontból is, s ha az utolsó 500 évben minden magyar politikai állásfoglalásában is a papokat követte volna, ma nem lennénk ott, ahol vagyunk.

Minden ostoba, de azért ostobasága ellenére is politizáló ember hazaáruló. Hazaárulás, ha valaki ostobaságához makacsul ragaszkodik és ostobasága ellenére is közéleti szerepet játszik, pedig — sajnos — ez könnyen lehetséges számára, mert minden egyházellenes irányzat népszerű szokott lenni. „Hazafiainknak” nem azt kellett volna tehát 500 esztendőn át követelni, hogy a papság ne avatkozzék a politikába, vagy hogy „hazafiasabb” legyen, hanem követni kellett volna a papság politikáját és mögéje csatlakozni. Tudomásul kellett volna venni, hogy ez a katolikus emberre kötelező politika és hogy ez egyúttal a hazafias politika is. Legalább is hívő álláspontón állva lehetetlen ugyanis, hogy az evangélium hivatalos tolmácsolói és az evangélium követelte viselkedés Istentől rendelt megmutatói képviselik a hazafiatlanságot, önzést és a hatalom lelkiismeretlen és a közérdek kárára való kiszolgálását, azok pedig, akik az Egyházra nem hallgatnak (akikről az evangélium azt mondja, hogy „legyen neked, mint a pogány és vámos”), a hazafiságot és az önzetlen közszolgálatot.

Makacs és ostoba az Egyház hivatalos politikai irányzatával szembeszegülő ember, mert azt hiszi, hogy ő tisztábban lát, okosabb, mint az Egyház; jobban tudja, mi a helyes és mi a jó; mi van kárára a vallásnak és mi hasznára, noha a főpapságnak nagy tudományán és kétezeréves tapasztalatán kívül még a Szentlélek segítségét is megígérte a Megváltó. Gőgös és elbizakodott is, mert nemcsak okosabbnak, hanem önzetlenebbnek, hazaszeretőbbnek is gondolja magát annál a főpapságnál, mely még a papságnak is a javából kerül ki, sőt egyenesen azzal vádolja meg, hogy mindent a maga anyagi érdekeiért tesz, míg ő önzetlenül csak a hazát nézi. Pedig hát világos, hogy az a nemzet, melynek fiai arra érzik magukat hivatottaknak, hogy ők tanítsák a tanító-egyházat, nem pedig ők igyekeznek tőle tanulni; nem az Egyháztól akarnak erényeket tanulni, hanem ők akarják erényekre tanítani és bűneiért megfeddni a főpapságot, csak szerencsétlen lehet, csak szerencsétlenségekbe rohanhat. Mutatja is az eredmény, hiszen hazánknak ma már csak egy

töredéke a mienk, s a magyarok milliói vannak idegen uralom, sőt elnyomás alatt, míg a Habsburgok alatt németek, tótok, horvátok, szerbek, románok milliói voltak magyar uralom alatt.

Milyen jó lett volna például, ha a nyilas világ jelentkezésekor hallgattunk volna a papságra s nem gondoltuk volna, hogy mi tisztábban látunk és okosabbak vagyunk; hogy jobban tudjuk, mi válik a nemzet hasznára, mint ők. De milyen jó lett volna az is, ha már a kommunizmus legelején is hallgattunk volna Mindszenty hercegprímásra, mert ő bizonyára nem olyan pap volt, akire valaha azt mondta valaki, hogy kár, hogy nem papnak való, hogy nem elég papos. Ha őt követve mindjárt az elején megalkuvás és együttműködés helyett passzív rezisztenciába léptünk volna a kommunizmussal szemben éppúgy, mint ezt 48 után a Bach-korszakkal szemben tettük, azaz, ha a kommunizmust s vele az orosz elnyomást is tudtuk volna úgy gyűlölni, mint az osztrák elnyomást, többé-kevésbé mi is meg tudtuk volna úgy őrizni függetlenségünket, mint Finnország s az utána következő mérhetetlen sok szenvedéstől megkímélhettük volna magunkat. Az Egyház tehát ekkor is megadta a példát, csak nem volt, aki kövesse. Megint okosabbnak tartottuk ugyanis magunkat nála s megint másként — és természetesen rosszabban — „politizáltunk", főként pedig, mert nehezünkre esett az az önmegtagadás és hátrány, amivel ez az állásfoglalás személyünkre és családunkra eleinte járt volna.

*

Ugyanezt elmondhatjuk a nemzet egész történetére vonatkozólag is. Közvetlenül a mohácsi vész után még nem lehetett tisztán látni, hogy a főpapság s vele a papság melyik király oldalán áll, azaz, hogy melyik az egyházias politika a királyválasztás tekintetében. Egyes főpapok Ferdinánd, mások Zápolya oldalán álltak s így joggal lehetett azt gondolni, hogy ennek a politikai kérdésnek nincsenek vallási vonatkozásai. Mindkét király katolikus volt és jókatolikus. Zápolya is hithű katolikus volt, viszont (említettük is annak idején) fiatalabb korában még Ferdinánd se volt olyan buzgó katolikus, mint amilyen élete második felében lett. Sötét kor volt ez, a hit meglanyhulásának, az erkölcsök meglazulásának és az elmék elhomályosodásának kora. Olyan kor, melyben még a főpapok legnagyobb részéről is azt kellett mondani, hogy „nem papos, nem papnak való", tehát ha állást foglalt, abból még egyáltalában nem következett, hogy azért tette, mert az evangélium érdekei kívánják így. Még az a pápa se volt valami papos, aki Zápolyát királynak elismerte.

Később azonban világosabb fejű és egyháziasabb gondolkodású emberek mind tisztábban látták, hogy nekik Ferdinánd oldalán a helyük, mert ott az evangéliumi hit tisztasága sokkal jobban biztosítva van. Hamarosan a pápai szék is teljesen Ferdinánd pártjára állt. Izabella alatt például már egészen világos lett, hogy az Egyház Ferdinánd pártján van, hiszen Ferdinánd akkor már a legbuzgóbb és legönzetlenebb hitvédő, és az Egyház mindenben engedelmes fia volt, s bármely nehéz áldozatokat jelentett számára, mégis egymás után igyekezett visszaadni az Egyháznak azokat az anyagi lehetőségeket, melyek hiánya az elmúlt évtizedekben az Egyház majdnem teljes bukását okozta hazánkban. Másrészről a János párt önzése és jelszavainak rosszhiszemű volta is mind nyilvánvalóbbá vált azok előtt, akik világosabb fejűek és tisztább jelleműek voltak.

Izabella — láttuk — minden Mária tisztelete és külsőséges, lengyeles és nőies katolicizmusa mellett és pillanatnyi megbotránkozása ellenére is nyugodtan elfogadta az erdélyi Egyháznak az ő eltartására rendelt javait, lakásául pedig a püspöki palotát, s ezzel „buzgó" katolikus létére is oka volt az erdélyi püspökség több száz éven át tartó megszűnésének és vele az erdélyi katolicizmus kipusztulásának. Fiáról, a katolikusból lutheránussá, lutheránusból kálvinistává, kálvinistából unitáriussá lett János Zsigmondról vallási szempontból

már beszélnünk se érdemes, mert közte és I. Ferdinánd között választani katolikus hívő számára már nem jelenthetett nehézséget.

Hamarosan maga Magyarország is protestáns lett és Zápolya János erdélyi utódai is, a Habsburgok azonban nem, sőt évszázadok folyamán szívós munkával, kitartással, sokszor trónjuk kockáztatásával az országot is újra katolikussá tették. Azon ugyanis igazán nem lehet vitatkozni, hogy ezt tisztán ők tették. Isten után egyedül nekik köszönhetjük ezt, mert hiszen Pázmányt is ők emelték a prímási székbe, sőt nélkülük maga Pázmány se lehetett volna Pázmány, mert hiszen őt is azok a jezsuiták térítették meg, akik soha ide a lábukat be nem tehették volna, ha Magyarországon nem a Habsburgok parancsolnak. (Erdélybe ugyan Báthory István lengyel király hozta be a jezsuitákat, de azok csak egész rövid ideig maradhattak ott. Habsburgok nélkül Pázmány, a jezsuita legfeljebb külföldön térithetett és latinul írhatott volna.) Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly „szabadságharcának" egyaránt egyik legelső célja a jezsuitáknak Magyarországból való kiűzése volt, sőt szaladniuk kellett innen még a katolikus II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt is.

Nem így az erdélyi fejedelmek. Még akkor se, ha ők is katolikusok voltak s még akkor se, ha egyébként olyan nagy egyéniségek voltak, mint Báthory István, a későbbi lengyel király volt. Láttuk, hogy még ő is csak titokban járt misére, de a nyilvánosság előtt ő is kálvinista istentiszteleten vett részt és kálvinista lelkész prédikációját hallgatta, bár szíve ellenére. A jezsuitákat még ő is csak akkor vitte be Erdélybe, mikor már lengyel király volt s így Erdélytől nem függött. De eleinte még ezt is politikai okokból tette, hogy a pápa bizalmát megnyerje, és így segítségét a törökök ellen megszerezze. Erdélyben való viselkedése miatt katolikus szempontból rossz híre volt ugyanis, s így akarta a pápa előtt rossz hírét megcáfolni.

Utóda, a szintén katolikus Báthory Zsigmond, akinek Erdélyen kívül már nem volt hatalma, maga „kénytelen" kiűzni a jezsuitákat, noha nagyon tiszteli őket és ettől kezdve már csak „törvény ellenére" egynéhányan és álruhában tartózkodhatnak Erdélyben, de még így is csak Habsburg protekcióra. Aztán a „buzgó katolikus" II. Rákóczi Ferenc újra még Magyarországból is kiűzi őket. Nem szívesen teszi ő se, de kénytelen vele, mert ő is csak olyan úr volt a portáján, mint annak idején Báthory Zsigmond, sőt István, vagy még olyan se.

Lehetett-e ilyen körülmények között egy öntudatos katolikus, egy olyan katolikus, aki tudta, hogy a katolicizmus tartalma nemcsak hangulat, szokások és családi hagyományok szövevénye, hanem az örökkévalóságra kiható megváltoztathatatlan igazság, politikailag Habsburg-ellenes párton? Elhitethette-e magával, hogy történelmünk évszázados kérdése: Habsburg vagy nem Habsburg, tisztán csak politikai vagy hazafias kérdés, melyhez a vallásnak semmi köze sincs, s melybe a papok csak azért avatkoznak bele, mert nem igazi papok s csak a hatalmukat védik?

A mi történelmünk folyamán habsburgpártinak lenni nem mindig egyet jelentett-e a katolikuspártisággal? Hiszen kivétel nélkül minden „szabadságharcunk" eredményeként nemcsak a jezsuitákat űzték ki innen még akkor is, mikor „a szabadsághős" katolikus volt, sőt buzgó katolikusnak tartotta magát, s szinte tüntetett katolicizmusával (Rákóczi Ferenc), hanem templomainkat is mindig elvették (még Rákóczi Ferenc alatt is), vagyonunkat is mindig elkobozták, sőt papjaink vérét is ontották (Bethlen alatt a három kassai vértanúét, Thököly alatt egy egész seregét), sőt Bethlen Gábor alatt még azt is megtették, hogy püspökségeinket is eltörölték, s kinevezésüket is a pápa helyett a kálvinista Bethlen Gábor kezébe tették.

Bocskaihoz egyetlenegy püspök se csatlakozott, Bethlenhez se (három támadása közül egyik alatt se), Rákóczi Györgyhöz se, Thökölyhez se. Inkább a szegénységet és földönfutást választották. Pedig ha akadt volna köztük olyan, aki összeszűrte volna a levet velük,

érdekből tejbe-vajba fürösztötték volna. Vajon hol van itt a főpapok részéről az egyéni érdek? Vagy talán csak azért viselkedtek ilyen hősiesen, mert jól tudták, hogy a végén úgy is csak a király győz, tehát végeredményben ezzel is csak a maguk érdekeit szolgálták? Ha igen, meg kell állapítanunk, hogy rendkívül okosak voltak ezek a magyar főpapok. Sokkal okosabbak, mint honfitársaik, akik —sajnos — nem tudták előre, hogy a király fog győzni. De hát akkor miért nem hallgattak rájuk legalább okosságuk miatt? Ha a főpapi méltóság nem számított előttük, miért nem számított legalább az ész?

De nem lehet a magyar főpapoktól ez alapon még az önzetlenség dicsőségét se megtagadni, mert azt is tudjuk, hogy azt kivétel nélkül minden felkelés ki tudta vívni, még a leveréssel végződött Thököly és Rákóczi Ferenc-féle is, hogy résztvevői amnesztiát kaptak. Ha tehát püspökeink a felkelőkhöz csatlakoztak volna, ők se vesztettek volna anyagilag semmit. Nyerni azonban nyertek volna, mert így a felkelés alatt is nyugodtan székhelyükön maradhattak volna, az alatt is élvezhették volna birtokaik jövedelmét s a békekötéskor, mely mindig biztosította a lázadók büntetlenségét, nem bosszúból teljesen elpusztított birtokokat kaptak volna vissza, mint például Pázmány is a Bethlennel való békekötések alkalmával.

E felkelésekben tehát még a vaknak is látnia kellett, hogy egyházellenes felkelések voltak. Másképp lehetetlenség lett volna, hogy a főpapok ne csatlakozzanak hozzájuk. Az Egyház emiatt ítélte el azokat, akik a felkelők pártján voltak. Tehát hitbeli és erkölcsi okokból történt minden, mert az Egyház valóban csak ezek kedvéért és csak ezek védelmére politizál. Aki tehát a magyar „szabadságharcokkal" rokonszenvezett, sőt támogatta őket, rossz katolikus volt vagy legalábbis kétségbeejtően tudatlan és vallásilag műveletlen katolikus. Nem is csatlakozott hozzájuk régebben, mikor még vallásos volt a közszellem, katolikus, legfeljebb ideiglenesen kényszerből és félelemből. Még az erdélyi katolikus főurak is Bécshez húztak, és az erdélyi kálvinista fejedelem és a rendek is ilyenkor mindig úgy kezelték őket, mint akik az ő szempontjukból nem megbízhatók. Láttuk, hogy Bocskai katolikus kancellárját a kálvinista hajdúk szét is marcangolták dühükben, pedig nem volt gyanújukra más bizonyítékuk, mint csak az, hogy pápista volt.

II. Rákóczi Ferencnek, a katolikus szabadsághősnek, már volt egy püspök híve is, Telekessy István. Kívüle azonban már neki se volt. A többi magyar püspök ekkor is inkább elhagyta az országot, mintsem csatlakozásával elismerte volna, hogy ez a mozgalom jogos, nem egyházellenes, a hazára üdvös. Világos, hogy mindezt nem politikai okokból tették, hanem azért, hogy híveiket az eszmék zavarában útbaigazítsák, nekik az önuralomban példát mutassanak és tudtukra adják, hogy hit és erkölcs szempontjából melyik a helyes út. (Látni fogjuk majd, hogy még Telekessy is csak kényszerből csatlakozott Rákóczihoz, mindig bántotta érte a lelkiismeret, s ezt nem egyszer Rákóczi előtt is megmutatta.)

Hogy tisztán hazafias szempontból melyik út a helyes, annak eldöntésére nem a püspöki kar illetékes, mert ha tisztán politikai ügyről van szó, abba az Egyház nem avatkozik. Azonban most a politika és hazafiság összefüggött a vallással is. Ezért voltak kötelesek a püspökök színt vallani benne, sőt még a földönfutás magaláztatását, kockázatát és nélkülözéseit is elszenvedni miatta, ami még ennél is nagyobb áldozat (a félrevezetett magyar közvélemény előtt még a rossz magyarság gyalázatát is). Ha ugyanis hit és erkölcs szempontjából bűnös valamely felkelés, akkor bűnös hazafias szempontból is, mert az örök haza előbbre való, mint a mulandó és földi haza, és ha a nemzet az örökkévaló igazságokkal és az evangéliummal ellentétbe jön, az rá nézve itt a földön és földi szempontokat tekintve is nagyobb kár, mint az ideiglenes előny, melyet az evangélium érdekei elárulásával esetleg látszatra s egyelőre szerez. Jaj annak a nemzetnek, mely az evangéliummal ellenkező utakon keresi földi boldogulását és virágzását!

Telekessy püspök tehát politikai állásfoglalásában kivétel volt, mely egyáltalában nem döntötte meg a szabályt. Ennek igazságát még jobban látjuk, ha arra is rámutatunk, hogy az ő püspöksége (egri püspök volt) a legkeletibb fekvésű volt az akkori Magyarországon. Ő volt tehát legmesszebb Bécstől, neki volt legnehezebb és legnagyobb áldozat elmenekülnie. Nem is menekült, hanem várába zárkózott Rákóczi elől, s Bercsényi hosszas rábeszélésére csak azért és csak akkor csatlakozott a „nemzeti" ügyhöz, mikor már Rákóczi hatalmában volt. Természetesen ez is gyöngeség volt tőle, mert még ekkor se lett volna szabad csatlakoznia, s mint említettük, bántotta is érte a lelkiismeret.

Ellenben Rákóczi házi papja, az, aki még bujdosásában is követte, Brenner, — legalább neve után ítélve — nemcsak magyar ember nem volt, hanem papi szempontból is csak olyan volt, aki mind az Egyháznak, mind Rákóczinak szégyenére vált, mert hiszen még kártyaklubja is volt, s Rákóczi később Franciaországban még bűnvádilag is feljelentette. Látni fogjuk, hogy az a jezsuita atya is (Bohuss), aki a többi jezsuitával szemben Rákóczival rokonszenvezett, kétes erkölcsei miatt pletyka tárgya volt Nagyszombatban, emiatt rendje részéről büntetésben részesült s tulajdonképpen azért lett olyan „hazafias", hogy a rendből baj nélkül szabadulhasson. Azok a papok tehát, akik Rákóczi mellett politizáltak és akiknek — a többiekkel ellentétben — közvéleményünk a politizálást érdemüknek tulajdonítja, nem azért politizáltak, hogy a hitet és erkölcsöt védjék a magyar közéletben, hanem azért, hogy maguk érvényesüljenek, még pedig az Egyház érdekei ellenére. A maguk érdeke ugyanis ellenkezett az Egyház érdekeivel.

Mellesleg megjegyezzük, hogy Rákóczi előtt már Thökölynek is volt egy nem püspöke, hanem papja, aki mellette politizált, a hírhedt Józsa páter. Őrajta azonban még a vaknak is látnia kellett, hogy nem papos pap volt és hogy egyéni politizáló volt, nem pedig politizálásában is — mint kellett volna — az Egyház képviselője. Nem papi típus volt ő, hanem egyenesen papi madárijesztő, mint annak idején majd látni fogjuk. Rabló és vérengző bandita kapitány volt, aki emellett — mint az ilyen kapitányok szoktak — még szeretőket is tartott. De még annyi becsület se volt benne — pedig ez még az ilyen kapitányok némelyikében is meg szokott lenni —, hogy legalább kitartott volna végig Thököly pártján és a „nemzeti ügy" mellett, mert később ő is labanccá lett épp úgy, mint ahogyan a többi pap már eredetileg is az volt. De ő természetesen most se az Egyház érdekében lett labanccá, vagy azért, mert belátta, hogy addig helytelen álláspontot foglalt el, hanem mert újabban ezen a módon próbált érvényesülni. Igazi papi szegénylegény volt tehát, az Egyház érdekeitől függetlenül, sőt ha kell, ellenére politizáló pap elrettentő típusa.

48-nak és Kossuthnak szintén alig volt egyetlen püspök híve, mert Horváth Mihály, a miniszter és történetíró, és Mednyánszky Cézár, a tábori „püspök", egyik se volt püspök, mert hiszen még Horváth Mihályt is csak a 48-as kormány (de akkor még törvényes kormány volt) neveztette ki, de pápai megerősítést sose kapott, s így fel se szentelték. Egyébként ők is olyan erkölcsi szegénylegények voltak mind a ketten, hogy Horváth „püspök" az emigrációban meg is házasodott és gyermekei is voltak (még pedig nem is csak egy nőtől), Mednyánszky Cézár, a „tábori püspök" pedig öngyilkossággal fejezte be életét, még pedig szerelmi bánatában! (Csak ilyen pap volt a két leghíresebb negyvennyolcas „hazafias" pap. Vajon lehet az ilyen hazafiság helyes?!)

Ellenben Hám János 48-as hercegprímást, aki olyan szent papi életet élt, mint az ezer éves magyar kereszténységnek egyik más főpapja se, s még szenttéavatását is komolyan emlegették, a Kossuth kormány hazaárulónak nyilvánította. Aki még ezek után se lát tisztán abban, hogy vallási szempontból hogy kell gondolkodnia 48-ról, és hogy ekkor is összefüggött-e a politizálás a vallással, és hogy mint kellett volna akkor viselkednie egy

öntudatos és vallásilag is művelt katolikus embernek, azt már igazán alig tekinthetjük katolikusnak.

Aki pedig ezt a megállapításunkat is hazaárulónak tekinti, azt elég arra figyelmeztetnünk, hogy Széchenyi, a legnagyobb magyar, még tovább ment a hazaárulásban mint mi. Ő közönséges csirkefogóknak tekintette az összes 48-as „hazafiakat" Kossuthtól kezdve végig. Ha ő mindezek ellenére is „a legnagyobb magyar" lehetett és maradhatott, miért lenne annyira tűrhetetlen a mi megállapításunk, kivált mikor mi nem is nemzeti, hanem vallási szempontból tettük megállapításunkat, Széchenyi ellenben nem vallási, hanem nemzeti és hazafias szempontból nézte le és vetette meg azokat, akik a 48-at csinálták. Egyébként várjon véleményével az olvasó addig, míg ezt a kérdést is a kellő alapossággal megtárgyaljuk.

Hogy a nyilas korban és utána a „népi demokráciában" hogyan kellett volna minden művelt katolikus embernek viselkednie, és hogy mindkét politika ekkor is — ha egymással még olyan ellentétes volt is — egyaránt erősen egyházellenes és katolikus szempontból tűrhetetlen volt; hogy az Egyház és a főpapság ekkor is vallási és erkölcsi okokból, tehát kötelességből foglalt mindkettő ellen állást, és adott irányítást híveinek, azt hiszem, minden józan ember előtt világos. Az is kétségtelen, hogy nem érdekből történt az állásfoglalás, mert hiszen — mivel az állásfoglalás mindkét esetben elutasító volt s akkor történt, mikor az elítélt politikai rendszer uralmon volt — nagy kockázattal, meghurcoltatással és szenvedésekkel járt.

A nyilasság divatja idején csak néhány papi szegénylegény akadt, aki szerepet vállalt (papi erkölcseik siralmas voltát mindenki tudta, aki közelebbről ismerte őket), de a főpapság ezeket is azonnal visszalépésre kényszerítette. A végén felbukkanó Kun András, akit az Egyház ellenségei mint „pátert" emlegettek, már előzőleg felfüggesztett szerzetes volt, akinek nem is lett volna joga papi ruhában járni. Akik együtt voltak vele a börtönben, azt tapasztalták, hogy elmeállapota se volt egészen beszámítható.

A „népi demokrácia" elején, mikor még volt a főpapságnak annyi szabadsága, hogy nagy meghurcoltatások árán ugyan, de mégis hallathatta szavát, szintén a politizálástól való visszavonulásra kényszerítette azt a papot, aki kivételesen együttműködni próbált a kommunista irányzattal. A kormány és a püspöki kar között a „megegyezés" csak akkor történt meg, mikor már lehetetlen volt ellenállni. Minden józaneszű ember tudta és a püspöki kar hivatalos közleményéből is világosan látni lehetett (pedig nem beszélhetett nyíltan), hogy ez nem „megegyezés", hanem terrorizálás volt.

Az ún. papi békebizottság is először csak kényszerrel összeterrorizált papokból állt, akiknek híveik előtt, akik ismerték őket, nem volt semmi erkölcsi tekintélyük, de még ezek is részben csak megfélemlítés, sőt kínzások kiállása után voltak hajlandók az ügy szolgálatába állni. A legtöbbjüket püspöke hivatalosan felfüggesztette, s ezzel adta a közvélemény tudtára, hogy az Egyház szelleme és akarata ellen politizálnak. Pedig az effajta felfüggesztés akkor az illető püspökre nézve valóságos kálváriát jelentett, s a felfüggesztést nem is lehetett eljuttatni a nyilvánossághoz. Később, mint tudjuk, maga a pápa tiltotta el a kommunizmus alatt a papoknak a politizálást, s akik nem engedelmeskedtek, ki is közösítette őket.

*

Zrínyi Miklós idejében is hitbeli és erkölcsi okokból politizált, tehát foglalt állást közéleti kérdésekben a papság. Hiszen nemcsak egyes kivételek és egyes méltatlan tagjai, mint a szabadharcos és forradalmi mozgalmakban láttuk, hanem a főpapság egészében lépett

fel, és mint az Egyház érdekeinek képviselői. Érthető, ha Lippay prímás és a főpapság akkor, mikor a nádorválasztáskor Zrínyi s Wesselényi között kellett választania, ez utóbbit választotta. Kétségtelen, hogy a nádorválasztásba csupán azért avatkozott bele, mert a kérdés összefüggött a vallással és az evangélium ügyével. A nádor kezében hazánkban olyan nagy hatalom összpontosult, hogy a magyar katolikus Egyház sorsa szempontjából egyáltalában nem volt közömbös, hogy kinek a kezébe kerül ez a nagy hatalom.

Ha a kérdés csak egyszerű politikai kérdés lett volna és a főpapság akkor, mikor a kérdésbe beleavatkozott, csak egyszerűen politizált volna, nem pedig az Egyház érdekeit védte volna, akkor pártolhatta volna Zrínyit, sőt akkor őt is kellett volna pártolnia, mert kétségtelen, hogy Zrínyi minden más akkor élő magyar embernél tehetségesebb volt (igaz, hogy különcebb, összeférhetetlenebb és szenvedélyesebb is másoknál, az ilyen ember pedig akkor se nagyon való vezetőállásba, ahol legfontosabb az emberekkel való bánni tudás, ha tehetségesebb is). Mivel azonban a főpapság, mint mindig, most is csak azért politizált, hogy a vallás érdekeit a magyar közéletben támogassa, s így a jelöltek között elsősorban azt kellett néznie, melyik a legkatolikusabb közöttük, feltétlenül Wesselényit kellett támogatásban részesítenie Zrínyi ellenében.

Zrínyi Miklós már akkor, mikor a protestánsok hízelgését elfogadva fegyvertársukká szegődött s ügyük pártfogójává lett, lemondott arról, hogy az Egyháznak is nádorjelöltje lehessen. Az se igaz, hogy Zrínyi ezzel csak a vallásszabadság pártjára állt. Az erdélyi katolikusok, tehát a saját hitfelei vallásszabadsága érdekében például nem volt egy szava sem. De ha ez a visszataszítóan csúnya szépséghibája nem lett volna viselkedésének, akkor is azt kellene mondanunk, hogy aki a maga vallása igazságában komolyan hisz, az nem hirdethet vallásszabadságot más vallás részére. Aki bírja az igazságot, az nem amellett szokott kardoskodni, hogy azért a tévelyt se bántsa senki, mert annak ügye az ő ügye, annak sérelme az ő sérelme.

Wesselényiről azonban még Széchy Károly is (III. 76-78.o.), noha ő (természetesen felháborodva azon, hogy a főpapság nem Zrínyit támogatta) azt állapítja meg, hogy „személyes szertetreméltóságával és simulékony természetével (nemcsak a nőket, hanem) a férfiakat is vonzotta. Amellett bátor katona, víg cimbora, szíves házigazda volt... Alázatos, daliás, jómodorú férfi vált belőle, aki éppen úgy feltalálta magát a csatatéren, mint a társalgó termekben, éppen úgy tudott bánni a karddal, mint a tollal” és hogy „nem szűkölködött jótulajdonságok és tehetségek nélkül”.

„Ha igazságosak akarunk irányában lenni — folytatja — kénytelenek vagyunk róla elismerni, hogy Lippayhoz és Puchaimhoz a hálán és számításon kívül a gondolkodás és meggyőződés közössége is kötötte; épp annyira a türelmetlen katolicizmus híve volt, mint az érsek.” (Itt csak azt kell megjegyeznünk, hogy aki az igazság-katolicizmusban hisz, annak a „türelmetlen” katolicizmusnak kell hívének lennie, mert minden igazság szükségképpen türelmetlen. Ami nem türelmetlen, az nem igazság. Wesselényi tehát vallásilag is művelt katolikus volt, aki tisztában volt azzal, mi az a katolicizmus. Zrínyi vagy nem volt vele tisztában, vagy ha igen, neki nem volt komoly hite.)

Wesselényi „szívét — Széchy szerint is — felekezeti(?) rajongás melege töltötte el”. (Nem „felekezeti” volt ez a „rajongás”, mert hiszen Anyaszentegyház csak egy van s így az nem lehet felekezet, de tulajdonképpen „rajongás” se volt, ami eltöltötte, mert meggyőződés, az igazság bírásának boldog öntudata volt. Korlátolt „felekezeti rajongást” egyébként is bajos elképzelni a víg kedélyéről, megnyerő modoráról és nőhódításban való sikereiről híres Wesselényiben. Hogy nőhódításai se erkölcstelenséget jelentenek, mutatja a „Murányi Vénusszal” való esete, akit nemcsak törvényesen feleségül vett, hanem még az

igaz hitnek is megtérített.) Széchy Mária életrajzírója, Acsády Ignác is azt írja Wesselényi Ferencről (95-96.o.), hogy „kevés ifjú hagyta el az intézetet (a nagyszombati jezsuita egyetemet, ahol egyébként nemcsak Wesselényi, hanem Zrínyi is tanult), aki annyira megfelelhetett volna tanítói (tehát a jezsuiták) eszményének, mint ő".

Elmondhatjuk tehát, hogy a főpapság Wesselényi melletti állásfoglalásában nemcsak az Egyház érdekeit tartotta szem előtt, tehát jóhiszemű volt, hanem még csak nem is tévedett akkor, mikor mellette foglalt állást. (Pedig a tévedés emberi dolog lévén, ez is előfordulhatott volna anélkül, hogy jogunk lenne rajta megbotránkozni.) A magyar főpapság tehát azzal, hogy Zrínyivel szemben Wesselényi nádorjelöltségét támogatta, ebbe a politikai dologba is csak azért avatkozott, mert összefüggött a vallással; ebben az esetben is csak azért politizált, hogy vele a vallási igazság ügyét Magyarországon előmozdítsa, s így a magyarsággal jót tegyen.

Zrínyi ugyanis — sajnos — lángelme volt ugyan, de ez a lángelme nem volt Krisztusé. Zrínyi szemében a katolicizmus nem volt az, aminek lennie kellett volna, azaz az örökkévalóságra szóló és megdönthetetlen igazság, hanem csak érzelem és családi hagyomány (mely ráadásul az ő családjában nem is volt valami régi hagyomány). Másképp nem mondhatta volna az 1662. évi országgyűlés alkalmával a protestánsoknak: „A kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem". A hívő és vallásilag is művelt katolikus szerint ugyanis a protestantizmus a legjobb esetben tévedés. Azt pedig csak nem lehet mondani, hogy a tévedésnek ugyanaz a szabadság jár, ami az igazságnak, és ha a tévedésen ejtenek sérelmet, az éppen olyan nagy baj, mintha az igazságon ejtünk. Zrínyi azonban még ennél is logikátlanabb volt, mert láttuk, hogy ugyanakkor erdélyi katolikus hittestvéreinek szabadsága nem volt az ő szabadsága, a rajtuk esett sérelem nem volt az ő sérelme.

Még ha e legutóbbi szépséghiba elmaradt volna is, Zrínyi kijelentését akkor is csak az esetben lehetne logikusnak elfogadni, ha szerinte a katolicizmus és protestantizmus, azaz a saját vallása és azok vallása között, akiknek a fenti kijelentést tette, nem az lett volna a különbség, hogy az egyik igaz, a másik pedig hamis, hanem csak az, hogy az egyiknek követői más családi hagyományokon nevelkedtek s ezért más módon, de végeredményben épp oly helyesen tisztelik az Istent, mint a másikéi. Mivel azonban — mint a családi hagyományok általában — ezek az istentiszteletre vonatkozó családi hagyományok is mellékesek, Isten előtt pedig egyaránt kedvesek, mert hiszen mindenfajta nép és család egyformán Isten teremtménye, tehát szokásai is Isten akaratából fejlődtek ki, tulajdonképpen a haza nagy ügye mellett az egész kérdés mellékes. Az olyan vallás azonban, melynek ügye eltörpül a haza nagy ügye mellett, nem lehet igaz vallás, mert az igazság még a haza mellett se törpülhet el, az még a hazánál is előbbre való. A hazának kell az igazsághoz idomulnia, nem pedig megfordítva, kivált mikor az egész haza is mulandó földi dolog, a vallás igazságai pedig nem is csak földi életünket irányítják, mint például a természettudományi igazságok, hanem örökkévalóságunk függ tőlük. Látható tehát, hogy Zrínyi nem hitte komolyan a katolicizmus igazságait. Nem valószínű ugyanis, hogy az ő nagy eszét mindez elkerülte volna.

Zrínyi fent idézett kijelentéséhez még ezt is hozzá tette: „volna bár 100.000 pápista mellett 100.000 lutheránus és 100.000 kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők mentenék meg a hazát". Mellékes tehát az, hogy milyen vallásúak azok, akik védik a hazát. A fő, hogy védjék és minél többen védjék. Ez szintén azt jelenti, hogy a haza előbbre való, mint a vallás. Zrínyinek csak egy a fontos: az, hogy a hazát az ellenségtől megvédjük. Hogy a haza polgárai eközben milyen vallásúak, az másodrendű kérdés, vagy talán egyáltalában

nem is számít. Világos, hogy nem beszélhet így az, aki a katolicizmusban igazságot, a protestantizmusban tévedést lát.

Sajnos azonban, hogy ilyen észjárás alapján, tehát a vallást csak mellékes, a hazánál jelentéktelenebb dolognak, tehát nem igazságnak tartva se fogadhatjuk el Zrínyi észjárását és viselkedését logikusnak vagy tárgyilagosnak. Ő ugyanis akkor beszélt így a protestánsoknak, mikor ugyanezek a protestánsok felekezeti sérelmeik miatt nem engedték az országgyűlést a haza védelméről tárgyalni (noha a török épp akkor háborúra készülődött, Várad már kezében volt (ami addig még sose történt meg), Érsekújvárt is fenyegette és rá két évre meg is indította százezres seregeit. Zrínyi akkor beszélt így, mikor a magyar protestánsok makacsul elkülönözték magukat az ország többségétől és a maguk felekezeti sérelmeit előbbre valónak tartották a haza védelménél, sőt, mivel céljukat nem tudták elérni, s az országgyűlés az ő felekezeti ügyeik miatt nem volt hajlandó az ország védelmére vonatkozó tárgyalásokat háttérbe helyezni, megvetve a többséget, az egész alkotmányt, országgyűlést és hazát, felekezeti durcásságukban haza vonultak.

Ha Zrínyi úgy is cselekedett volna, mint ahogyan beszélt és csak a hazával és annak a töröktől való megvédésével törődött volna, tehát ha nemcsak a maga vallását tartotta volna ilyen nagy cél mellett mellékesnek, hanem — mint a logika és tárgyilagosság megkívánta volna — a protestáns vallás állítólagos vagy valódi sérelmeit is, akkor nem beszélhetett és viselkedett volna úgy, ahogy beszélt és cselekedett. Akkor keményen meg kellett volna dorgálnia ezeket a felekezetieskedő és felekezetüket a hazánál előbbre valónak tartó protestáns rendeket is. Ő is azonban dorgálás helyett közösséget vállalt velük és elismerte, hogy sérelem, tehát igazságtalanság történt velük, még pedig olyan igazságtalanság, mely még a haza ügyénél is előbbre való. Ő ezt a sérelmet katolikus létére egyenesen a maga sérelmének tekintette, s nemcsak mondta ezt, hanem az egész ország általános és jogos elképedésére, a protestánsokkal együtt ő maga is otthagyta azt az országgyűlést, melyet éppen azért hívtak össze, hogy a fenyegető török veszéllyel szemben határozzon az ország védelméről.

Zrínyinek tehát csak a maga vallása volt mellékes, és a haza ügye mellett háttérbe szorítandó. A protestantizmus és annak sérelme nem. S mindez csak azért, mert a protestánsok hízelegtek neki, s ez az ő hiúságának nagyon jól esett.

Ugyanekkor, mint mondtuk már, egy cseppet se fájt neki az erdélyi hitfeleinek a magyarországi protestánsokénál sokkal nagyobb elnyomása. A legjobb viszonyban van ez időben II. Rákóczi Györggyel, az erdélyi katolikusokat elnyomó kálvinista fejedelemmel, sűrűn levelez vele, de leveleiben soha, még a legfinomabb célzás alakjában se, hozta elő, hogy Erdélyben katolikusok is vannak és azoknak is vannak sérelmeik, és hogy azoknak sincsen meg a szabadságuk. Nem kérdezte meg tőle, miért nem engedik ott működni a jezsuitákat, azokat, akik őt magát is nevelték; miért nincs Erdélyben egyetlen magasabb katolikus iskola; miért nincs ott a katolikusoknak püspökük; miért nincs papnevelő intézetük és miért nem építhetnek templomot még Kolozsvárott vagy Gyulafehérvárott sem?

Zrínyi álláspontját tehát még akkor se fogadhatnánk el tárgyilagosnak, ha felekezetnélküli lett volna, mert még ez esetben is meg kellett volna őriznie a két viszálykodó és egyforma jogú „felekezet” iránt a kötelező pártatlanságot és a belőle folyó tárgyilagosságot. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy a katolikus, sőt buzgó katolikus Zrínyinek csak a protestánsok vallási sérelmei voltak a maga sérelmei? Hogy neki a saját erdélyi hitfeleinek ezekénél sokkal nagyobb sérelmei egyáltalában nem fájtak?

Az se jutott eszébe Zrínyinek, hogy Erdélyben a katolikus kisebbség még sose hagyta el durcásan az országgyűlést, pedig ugyancsak volt elég sérelme és sose orvosolták. De a főpapság Magyarországon is csak tiltakozott a katolicizmus igazságtudatával ellenkező bé-

kék becikkelyezése ellen, de tüntető és forradalmi ízű kivonulást azért ő se csinált soha. S lám, Zrínyi mégis ellensége lett Lippaynak (aki pedig neki Istentől rendelt vezetője volt), állítólagos „felekezeti izgágáskodásáért". Ellenben a felekezeti okokból nemcsak tiltakozó, hanem durcásan és hazafiatlanul és apró-cseprő felekezeti sérelmek miatt még az országgyűlést is kihívóan otthagyó protestánsokra nemcsak meg nem haragszik, nemcsak hazafiatlannak nem nevezi tettüket, hanem — hasonló durcássággal — még az országgyűlésről való kivonulásban is velük tart.

Ennyi logikátlanságot, ennyi következetlenséget, ennyi szenvedélyességet nem is lehet mással magyarázni olyan okos és olyan nagy emberben, mint Zrínyi, mint csak a szenvedélyekkel és az ő főszenvedélyével, a büszke érzékenységgel, a feledni nem tudó haragtartással és a hízelgők irányában való szégyenletes gyengeséggel. A főpapságnak és pártjának még mindig nem tudta elfelejteni, hogy a nádorválasztáskor ellene volt (pedig a főpapok nem egy protestánst pártoltak vele szemben, hanem egy nála jobb katolikust), a protestánsoknak még mindig nem tudta eléggé meghálálni, hogy akkor mellette álltak (nekik természetesen nem volt érdemük, hogy katolikus létére is pártolták, mert hiszen ők nem egy protestánssal, hanem egy jobb katolikussal szemben pártolták) és azóta állandóan tömjénezték, legutóbb pedig, mint a haza nélkülözhetetlen fiát, aki otthon duzzogott és nem akart megjelenni az országgyűlésen, nagy hízelgések közepette külön hívták meg oda. Mivel ezt a katolikusok nem tették meg a kedvéért, de a protestánsok igen, elveivel szemben a protestáns ügy szószólója lett. Pedig világos, hogy ezt a protestánsok csak ravasz számításból csinálták. Milyen jól számítottak!

Zrínyinek azon kijelentése ellen, hogy a becsületes protestánst sokkal többre becsüli, mint a hitvány katolikust, nem lehet kifogásunk. Az effajta kijelentés ugyanis nem bizonyítja azt, hogy az, aki mondta, a katolikus vallásban nem igazságot lát, tehát ez nem hitközönyösség vagy vallási műveletlenség jele. Ellenkezőleg: ebben mi is egyetértünk Zrínyivel. Mi se az anyakönyvi katolikusokat pártoljuk ugyanis, (Lippay érsek se azokat pártolta, hiszen az imént láttuk, hogy Wesselényi még Széchy és Acsády szerint is igazi katolikus volt), hanem azokat, akik katolikus meggyőződésen vannak, tehát velünk együtt birtokában vannak az igazságnak, azt életükkel nem hazudtolják meg, és terjesztésén és érvényesülésén munkálkodnak.

Az olyan katolikus, aki csak azért az, mert annak született s mert az Egyházból való kilépés törvényes formaságaival lusta volt vesződni, de hitével ellenkezőleg gondolkodik és beszél és ráadásul talán még hitvány és jellemtelen is, a mi szemünkben is kevesebbet ér, mint az a protestáns, aki legalább jóakaratú és jóhiszemű. Az ilyen ember még a vallási igazsághoz is közelebb áll, mint a hitvány katolikus, tehát velünk is jobban rokonlelkű. Ha egy olyan katolikus és egy ilyen protestáns között kellene választanunk például nádorválasztáson, mi is inkább a becsületes protestánsra szavaznánk, mert az ő nádorságát a katolicizmusra is előnyösebbnek tartanánk, mint a nála értéktelenebb katolikusét. (De vajon ezek az 1662. évi országgyűlésről a török elleni védekezést lehetetlenné tenni akaró, színészi külsőségek közt kivonuló, felekezeti durcásságból hazájukat cserbenhagyó protestánsok becsületesebbek voltak-e a nekik nem engedő katolikusoknál?)

Ha azonban a jellemileg és erkölcsileg kifogások alá eső katolikus egyébként őszinte és meggyőződéses hívő s bűnei, melyeknek ő is tudatában van, csak emberi gyöngeségből fakadnak, akkor inkább őt kellene támogatnunk, mint az igazságot nem ismerő, sőt támadó protestánst, noha esetleg emberi gyöngeségek tekintetében felette állna is katolikus ellenfelének. Az igazság ismerete és szolgálata elhatározóbb jelentőségű dolog ugyanis, mint az egyéni, többnyire veleszületett idegalkattal együttjáró gyarlóságok, ha ezek az igazság harcosában igen bántó szépséghibát jelentenek is, és ha az igazság ellenségei mindig nagy si-

kerrel aknázzák is ki őket az igazság elleni harcukban, mert az erkölcsi fogyatékosságokat úgy tüntetik fel, mintha az „igazság" következményei volnának, tehát azt bizonyítanák, hogy az állítólagos igazság nem igazság.

Ugyanezt kell mondanunk akkor is, ha azt látjuk, hogy gyarló és bűnös papok politizálnak helyesen, azaz az Egyház mellett. Világos, hogy az Egyház egyes védőinek gyarló vagy akár bűnös volta nem logikus ok arra, hogy mi emiatt az ellentétes, tehát a rossz politikai irányhoz szegődjünk. A bűnös embernek is szabad ugyanis, sőt neki is kötelessége a jó mellett harcolni, mert ha nem teszi, ezzel növeli bűnei számát. Ilyen esetben tehát ne azt nézzük, hogy ilyen ember nem méltó arra, hogy abban az eszményi táborban harcoljon, melyben mi harcolunk (mert hiszen erre mi se vagyunk méltók, mert a mi erkölcsi tökéletességünk is igen messze van attól, hogy e harcra méltóvá tenne bennünket), hanem azért, hogy a bűnös embernek is szabad, sőt kötelessége is az igazságért harcolni. A gyarló, a bűnös pap se tehet okosabbat, minthogy harcol azért az igazságért és a belőle folyó jóért, melyet életében megvalósítani eddig nem volt ereje s ne tegyük fel róla éppen a legrosszabbat, azt, hogy képmutatásból csinálja a dolgot.

Sajnos, Zrínyi idejében azt kell látnunk, hogy a magyar közélet akkor legnagyobb lángelméje s emellett egyik legnagyobb jelleme is — mert Zrínyi erkölcsileg is állt olyan fokon, mint Wesselényi — az Egyház ellen politizál, álhazafias jelszóktól félrevezetve az Egyház ellenségeinek táborában küzd, s emellett még jó katolikusnak is tartja magát. Nem az Egyházra szégyen ez, hanem Zrínyire, mert az Egyház még Zrínyinél is okosabb és nagyobb.

„Az ő lelkében a haza eszménye — írja Zrínyiről Széchy — már az Egyház eszményének fölibe emelkedett, a hazafiságot már magasztosabbnak tartotta a felekezetiségnél, még inkább annál a felekezeti megtévelyedésnél, mely a maga érdekeiért kész a hazafiatlanságra."

Mielőtt e kijelentés bírálatába bocsátkozunk, meg kell állapítanunk, milyen vérig sértő az akkori katolikusokra.

A hazafiság eszménye az Egyház eszményének csak olyan ember lelkében emelkedhetik fölébe, akinek a föld előbbre való, mint az ég. Ez azonban csak olyan embernél lehetséges, aki az égben már komolyan nem is hisz, mert világos, hogy az örökkévalóság (azaz az ég), mely valóban van, hasonlíthatatlanul fontosabb, mint a mulandóság (azaz a haza). A „felekezetiségnél" azonban mi is magasztosabbnak és előbbrevalónak tartjuk a hazafiságot és mi is mélységesen megvetjük azt a felekezetiséget, mely hazaárulásra is kész. A protestánsok — s mint jól láthatjuk, Széchy is — csak felekezetiséget ismertek, nem pedig vallási igazságot s lám, ők ezt mégis fölébe helyezték a hazafiságnak, s mint látjuk, se Zrínyi, se Széchy nem ítélte el őket érte, hanem még együtt is éreztek velük hitványságukban.

Lippay és a főpapok vallási igazságban hittek, s ezt helyezték fölébe a hazának. A protestánsok és Széchy Károly csak felekezetükhöz ragaszkodtak, melyben nem igazságot, hanem csak családi hagyományokat láttak, (mert hiszen ők a felekezeti szabadság alapján álltak, annak a szabadságnak alapján, melyet semmiféle igazság nem ismerhet, mert minden igazság erőszakos és minden igazságnak kényszerítő ereje van). S Zrínyi korának protestáns ellensége mégis kivonult arról az országgyűlésről, mely a haza védelméről volt hivatva tárgyalni s még azokat a határozatokat is érvényteleneknek nyilvánította, melyeket távollétében hozott. Bocskai, Bethlen és a Rákócziak pedig még fegyvert is fogtak ugyanezen felekezet érdekében és a magyart a magyar ellen vezették. Széchy és az egész történetírásunk mégis megbocsátja nekik, sőt hősöknek tartja őket érte. Csak a főpapoknak, akik nem egy felekezet, hanem az egyedül üdvözítő Egyház nevében tiltakoztak, nem tudnak megbocsátani. Szerintük csak ők estek „felekezeti megtévelyedésbe, mely a maga ér-

dekeiért kész a hazafiatlanságra". Zrínyi is kihagyja érte büntetésül a Zrínyiászból Lippay érsek nevét. Lippay ugyanis olyan nagy bűnös volt, hogy „felekezeti érdekekért" „tiszteletlen" volt a királyhoz. Mikor azonban a protestánsok tiszteletlenkednek, nemcsak a királlyal, hanem még az országgyűléssel szemben is, akkor Zrínyi nem hazafiatlan jelzővel sújtja őket büntetésül, hanem együtt hazafiatlankodik velük.

„Érezte és egyre mélyebben érezte az igazságot — folytatja Széchy — hogy a hazafiságra már a születésünk, a felekezetiségre csak a keresztelésünk jegyez el bennünket; előbb vagyunk magyarok és csak később leszünk katolikusok vagy protestánsok. A haza iránt való áldozat és szeretet tehát minden egyéb kötelességet és minden felekezeti érdeket megelőz."

Széchy bizonyára azt hitte, hogy ezzel igen okosat és bölcset mondott, pedig e pár sorban összesűrítve láthatjuk az Egyház ellenségeinek, ezeknek az igazi, az intelligens vallásosságot megérteni nem tudó, de amellett mégis tudálékoskodni szerető tudatlanoknak minden kétségbeejtő logikátlanságát. Ők nem is sejtik, hogy mi nem azért vagyunk katolikusok, mert annak születtünk. Hiszen se Pázmány, se Eszterházy Miklós, se Bársony püspök, se Padányi Biró Márton, se Zrínyi apja nem született annak, sőt még Wesselényi nádor se, mert még őt is protestánsnak keresztelték és nevelték.

Mi azért vagyunk katolikusok, mert az Egyház igazságáról meggyőződtünk, s hogy ez a meggyőződés mikor következett be, annak a dolog érdeméhez semmi köze. Széchy nem is sejti, hogy a katolicizmus nemcsak szokás és családi hagyomány, hanem meggyőződés is s e meggyőződés erőssége nem attól függ, hogy mikor szerezte meg valaki. Magyarok természetes adottságból, ösztönszerűleg, tehát azért vagyunk, mert annak születtünk. Katolikusok nem azért vagyunk. Igazi katolikus csak az, aki önképzés, olvasás, önnevelés, tehát szellemi tevékenység által katolikus meggyőződést szerzett. Így azonban katolikusnak születés nélkül is lehet valaki katolikus, s lehet nem katolikus meggyőződésű az olyan ember, aki egyébként katolikusnak született. A meggyőződés, a szellem a lényege a katolicizmusnak, s a meggyőződés minden ösztönösségnél előbbre való és magasabb rendű. Az emberi, ez csak állati vonás bennünk.

De egyébként is, ha mindig az lenne az előbbre való, a fontosabb és a magasabb rendű, amivel időrendben előbb ismerkedtünk meg, akkor mindenkinek inkább kellene költenie a pénzét a szüleire, mint gyermekeire, mert szülei sokkal előbb voltak, mint gyerekei. Akkor, ha a felesége meg az anyja nem férnek össze, inkább kellene elválnia a feleségétől, mint az anyjától, mert anyja előbb volt, mint felesége. Akkor az emésztés is magasabb rendű dolog lenne, mint a gondolkodás, mert már régen emésztettünk akkor, mikor gondolkodni még nem tudtunk.

A jó Széchy Károly pedig micsoda egetrengető „igazságot" vezet le abból, hogy néhány órával vagy nappal előbb születtünk, mint megkereszteltek bennünket! Ha Zrínyinek azért kellett jobban lennie magyarnak, mint katolikusnak, mert előbb született, mint megkeresztelték, akkor Zrínyi apjának kellett volna csak igazán nagy magyarnak és kis katolikusnak lennie, mert hiszen az ő katolikussá levése csak pár évvel halála előtt történt meg, nem pedig a születése után már egy napra, mint fiának. De magának Pázmánynak is kisebb katolikusnak kellett volna lennie Zrínyinél, mert születése után ő is csak 10-15 évre lett katolikus, nem pedig egy napra, mint Zrínyi.

Ha a katolicizmus se jelentene többet egy ember számára, mint amennyit Széchy Károly részére az ő kálvinizmusa, az ő felekezetisége jelentett, akkor csakugyan nem volna szabad előbbre valónak lennie számára a vallásnak a hazánál. Egész jól látható ugyanis, hogy Széchy Károly kálvinista vallása csakugyan csak felekezetiség volt, csak családi hagyományokhoz való ösztönszerű ragaszkodás és semmi más és semmi több. De így aztán

már csakugyan szégyen, hogy ez az ösztönösség, ez a csupán hangulaton és érzelmeken alapuló valami, mégis olyan nagy szerepet játszott életében, sőt még történelmi munkásságában is, hogy műveiből csak úgy ordít az olvasó felé, s történelmi tárgyilagosságát is lehetetlenné tette. Ha mi is csak azon az alapon lennénk katolikusok, amely alapon Széchy kálvinista volt, akkor mi igazán csak magyarok lennénk s azt, hogy mellesleg még kálvinistának is születtünk, senki se venné rajtunk észre, mert nálunk az ész az irányadó, nem pedig ösztönéletünk és érzelmi világunk.

Például Zrínyi életében mennyire nem játszott szerepet a katolicizmusa! Ő annyira a protestánsokkal tartott és érzett, mintha sose született volna katolikusnak. Széchy, mint felekezeti elfogultságban fuldokló ember, mint történetíró is, egy kanál vízben megfojtaná Lippay érseket csak azért, mert nem az ő felekezetének volt vezérférfia, sőt annak legnagyobb ellenfele volt, Zrínyinek azonban — ha már egyszer mellékes volt neki a vallás — annyira mindegy volt a dolog, hogy épp úgy a protestánsokra támaszkodott és épp úgy velük tartott, mintha maga is protestáns lett volna. Miért nem tudott viszont Széchy is ilyen lenni a katolicizmussal? Azért, mert ő nagyon jól tudta, hogy a katolicizmus nem egy épp olyan felekezet, mint például a kálvinizmus. Őt bántotta, idegesítette a katolicizmus igazsága.

Széchy úgy gyűlöli Lippayt, akár a sátánt. Annak is rajzolja. Idézi Klobusiczky Andrásnak, II. Rákóczi György követének szavait, aki „lator, áruló érseket" emleget (persze Klobusiczky is protestáns volt) s e díszes jelzők annyira megtetszenek neki, hogy utána maga is ezeket a tűrhetetlen, becsületsértő jelzőket használja Lippayra is, még pedig „véletlenül" idézőjel nélkül (III. 233.o.).

Aztán az érsek „gyűlölködő fanatizmusát" (III. 33.o.) emlegeti, majd meg a „nemzetrontó" és „konkolyhintő" díszes jelzőket rakja az érsek „fanatizmusa" elé (III. 33.o.); másutt az érsek „galádságát" (III. 117.o.) és „vad szenvedélyét" (III. 33.o.) állapítja meg, és a „hatalmaskodó főpapság erőszakoskodásait" (III. 30.o.) ostorozza. Pedig hát ez a „nemzetrontó", „konkolyhintő", „galád", „lator", „áruló", „vad" és „hatalmaskodó" főpapság semmi mást nem csinált, minthogy élt a magyar alkotmány adta nemesi jogával, igyekezett a magyar közéletben katolikus meggyőződését érvényre juttatni, tehát az Egyház érdekében politizált. Magyar nemesi jogát gyakorolta és papi kötelességét teljesítette. Ezelőtt félszáz évvel még így mert írni egy magyar történetíró!

Erőszakról szó se lehetett, hiszen az erőszak, mint csapatokkal rendelkező kinevezett kapitánynak, legfeljebb Zrínyinek és a magyar protestánsok akkori vezérének, II. Rákóczi Györgynek, a hatalmas és tele kincstárú erdélyi fejedelemnek állt rendelkezésére, nem a főpapságnak. Rákóczi gondolkodott is rajta, hogy ne alkalmazza-e felekezete érdekében az erőszakot (mert hiszen csekély ötven év alatt előtte három protestáns erdélyi fejedelem már ötször alkalmazta), s hogy ne inkább a katolikus magyarok ellen jöjjön-e előbb s csak azután a szintén katolikus lengyelek ellen menjen.

Lippay prímás és vele a magyar katolicizmus, nem erőszakot alkalmazott, hanem erőszakot még pedig alkotmányellenes erőszakot szenvedett a királytól (a király pedig I. Rákóczi Györgytől) s még csak ki se vonult miatta az országgyűlésről, mint 1662-ben kivonultak azok a protestánsok, akik ott semmiféle erőszakot nem szenvedtek, mert hiszen őket nem a király parancsszava, hanem az országgyűlési többség, tehát a magyar alkotmány marasztalta el.

Széchy — igazi fanatikus gyűlölettel — azt írja, hogy „aljas rágalomnak bizonyult" Lippaynak az a vádja Pállfy Pál ellen, hogy a Rákóczi házzal cimborál, amiért „a felség (III. Ferdinánd) lovagias igazságérzetében elrendelte, hogy a megbántott országnagyot Puchaim kérlelje meg". Azért Puchaimnak kellett Pállfyt megkérlelnie, mert természetesen ő

„rágalmazta meg", nem Lippay. De állítólag Lippay ösztönözte reá. A kálvinista magyar történetíró tehát — pedig hát előbb született magyarnak és csak aztán kálvinistának — egyszerűen „rágalmazónak", sőt „aljas rágalmazónak" nevezi a magyar katolikus egyház fejét. Nem az idegen Puchaimot nevezi annak, aki a rágalmazást elkövette. Őrá, az idegenre, nem tud annyira haragudni, mint az érsekre, aki magyar nemes ugyan, de érsek s ez a magyar történetíró számára gyűlöletesebb dolog, mint az idegenség. Természetesen Széchy, a magyar történetíró részéről „aljas rágalmazás" ez a magyar katolikus egyház feje ellen. Az lenne még akkor is, ha valóban Lippay ösztönözte volna rá Puchaimot, hogy ezt mondja Pállfyról. Lippay azonban sokkal tüzesebb magyar volt, semhogy feltehetnénk róla, hogy nem maga mondja ki a meggyőződését, hanem mást „ösztönzött" reá.

Az igazság az lehetett, hogy Lippay bizalmas barátai körében dohoghatott Pálffy elleni gyanúját illetőleg. Mivel bizonyítani nem tudta, neki volt annyi esze és önmérséklete, hogy nyilvánosan nem lépett fel vádjával. Puchaimnak azonban nem volt ennyi esze. Micsoda felekezeti elfogultság és vak gyűlölet jele, hogy a magyar történetíró mégis nem Puchaimot, hanem az érseket mondja „aljas rágalmazónak" miatta? Pedig még ha Puchaimról mondta volna ezt Széchy, akkor is igazságtalanság lenne, mert csak az aljas rágalmazó, aki másról olyan rosszat állít, melynek valótlanságáról maga is tudomással bír, ezt pedig nem tehetjük fel még Puchaimról sem, nem Lippay érsekről. Legfeljebb tehát tévedésről lehetne szó, nem rosszhiszemű rágalmazásról. De még tévedésről se igen, legalábbis Széchy hősét, Zrínyit illetőleg nem, mert látni fogjuk, még pedig éppen Széchy adatai alapján, hogyha Pálffy talán nem is, de — ami sokkal többet számít — maga Zrínyi valóban levelezett és cimborált II. Rákóczi Györggyel. Mit szóljunk hát ezek után Széchy Károly történetírói pártatlanságáról? Ő a magyar katolikus Egyház fejével szemben úgy jár el, ahogyan csak az ádáz gyűlölet, mely elvakít és igazságtalanná tesz, képes eljárni. Hiszen látjuk, hogy amivel Pálffyt oly „aljasan" megrágalmazták, Széchy szerint egyáltalában nem is volt becstelen dolog. Hiszen még Zrínyi is csinálta.

Ellenben Széchy, aki megvetőleg ítéli el az érsek „aljas rágalmát", csakugyan a legaljasabban megrágalmazta ugyanezt az érseket, mikor ezt írja: „Lippay, hír szerint, a maga gyűlölködő fanatizmusában már annyira ment, hogy 1651 nyarán felírt III. Ferdinándnak, miképp magyarországi dolgokban egyetlen magyarnak se higgyen s Puchaim meghallgatása nélkül magát semmire el ne határozza, ami ha a szó szoros értelmében talán nem is volt igaz, annyit kétségtelenül bizonyít, hogy mindenképpen képesnek tartották".

Magának Széchynek kifejezéseiből is jól látható tehát, hogy senki emberfia be nem tudja bizonyítani, hogy Lippay ilyen tárgyú levelet III. Ferdinándnak vagy bárkinek írt. Aki ezt ennek ellenére mégis állítja, az valóban rágalmazó, még pedig valóban aljas rágalmazó. Jól láthatjuk magának Széchynek kifejezéseiből is, hogy ő Lippay prímásnak ezt a levelét nemcsak semmiféle levéltárban nem látta, hanem még maga is valószínűnek tartja, hogy az ő protestáns hittestvérei Lippayt ezzel csak megvádolták. Ennek ellenére mégis elhiszi Széchy a dolgot. Nem azt, hogy ezt a levelet Lippay Bécsbe csakugyan megírta, hanem azt, hogy képes lett volna rá. Aztán mindjárt olyan kifejezéseket is használ (gyűlölködő fanatizmusában írja róla), mintha a dolog megtörtént volna.

Pedig hát micsoda kétségbeejtően gyenge érv Lippay ellen az, hogy ez az alaptalan híresztelés azt bizonyítja, hogy „mindenre képesnek tartották!" Minden attól függ ugyanis, hogy kik voltak azok, akik mindenre képesnek tartották. Ha olyanok, akik közelről ismerték s ráadásul még okuk se volt arra, hogy haragudjanak rá, például katolikusok vagy olyan protestánsok, akikről bizonyítva van tárgyilagosságuk, akkor érv ez. De ha például olyan elvakultan felekezetieskedő protestánsok, mint például azok egyike, akik az 1662. évi országgyűlésről színésziesen kivonultak, vagy az a II. Rákóczi György, aki maga elis-

merte, hogy — csak hogy a katolikusoknak árthasson — készakarva a rossz papokat pártolta s azokat igyekezett magasabb állásokba emelni, vagy ha például maga Széchy Károly hiszi el, akiben a felekezeti elfogultságnak és főpapgyűlöletnek ilyen elrettentő példáit kell megállapítanunk, akkor igazán nem az érsek ellen szól a dolog, hanem azok ellen, akik elhitték, sőt talán maguk se hitték, csak híresztelték, tehát igazi „aljas rágalmazók" voltak. Mit szólnánk annak a történetírónak tárgyilagosságához, aki például a nyugat kapitalistáinak gonoszságát azzal bizonyítja, hogy bizonyíték ugyan nincs rá, de éppen elég az, hogy a szovjet elhitte róluk?! Széchy érvelése ugyanilyen.

Hogy Lippayról protestáns magyar ellenfelei még ezt is híresztelték, nem azt bizonyítja, hogy Lippaynak példátlanul elvetemültnek kellett lennie, hanem hogy ellenfelei voltak ilyen elvetemültek. Ha Széchy érve helytálló lenne, akkor egész nyugodtan megállapíthatnánk a bűnt még Krisztus Urunkról is, mert hiszen őrá is olyan sok mindent ráfogtak és elhitték róla ellenfelei, hogy még a tárgyilagosságra törekvő Pilátus is egyszerűen csak „népámítónak" (a latinban impostornak) nevezte. Hogy Lippayról kora protestánsai még ilyen híreket is elhittek és terjesztettek, az nem annyira azt bizonyítja, hogy „mindenre képesnek tartották", hanem azt, hogy ellenfelei voltak ellene valóban mindenre képesek.

Lippay ez aljas megrágalmazása csak azt bizonyítja, mennyire nem voltak lélekben keresztények az ellenfelei; hogy lélekben kora protestánsai is már mennyire olyanok voltak, mint a mai kommunisták; hogy ők is mennyire nem válogattak az eszközökben, hogy árthassanak neki és a magyar nép gyűlöletét felszítsák ellene. A legszégyenletesebb azonban az, hogy a gyűlölethullám áramából még az évszázadok múlva született művelt történetíró se tudja, sőt — úgy látszik — nem is akarja magát kivonni, s felekezeti fanatizmusának ő is teljesen áldozatává válik. Pedig hát előbb született magyarnak s csak utána keresztelték át — kálvinistának.

De Lippayt, a magyar katolikus egyház fejét, sajnos, a katolikus és Mária-kép előtt ájtatoskodó Zrínyi is épp úgy gyűlöli, mint Széchy Károly. Pedig hát ha ez még Széchynek is szégyene, mert megdöbbentő pártatlansághiány, sőt gyűlölet jele, mekkora szégyene akkor ugyanez a katolikus Zrínyinek? Mert igaz ugyan, hogy Lippay ellene volt annak, hogy Zrínyi legyen a nádor, s ezt olyan magyaros egyenességgel és nyíltsággal tette, amilyen egy főpaphoz és magyar nemeshez illett s például még az akkori katolicizmus legnagyobb magyar ellenségének és Zrínyi jóbarátjának II. Rákóczi Györgynek, is megírta (aki aztán — már kevésbé magyaros jellemtelenséggel — sietett is levelét Zrínyinek továbbítani, hogy az egyik katolikust a másik ellen uszítsa), ámde nem egy Zrínyi Miklósnak, hanem még egy átlagembernek se lett volna szabad annyira egocentrikusnak lenni, hogy állásfoglalásában annyira egyedül csak önzése irányítsa, hogy még Egyháza fejének s vele magának az egyház érdekeinek is ellensége lesz, ha megtudja, hogy az Egyház vezetője az ő egyéni érvényesülésének nem barátja, s a nádori méltóságra egy más valakit alkalmasabbnak tart, mint őt.

Még akkor se tekinthetnénk ezt Zrínyiben másnak, mint szégyenletes gyarlóságnak, ha az érseket Zrínyi elleni állásfoglalásában nem elvek, nem az Egyház ügye, hanem szintén egyéni ellenszenv vezette volna. Ekkor az érsek is szégyenletesen gyarló lett volna ugyan, de ha az Egyház képviselője gyarló, abból még nem következik, hogy viszonzásul Zrínyinek is gyarlónak kellett vagy akár csak szabad volt lennie. Lippayt azonban Zrínyi elleni állásfoglalásában egyedül az Egyház ügye vezette. És még csak nem is tévedett (ami pedig, mint emberi dolog, szintén könnyen előfordulhatott volna), mert láttuk, hogy Zrínyinek mennyire a katolicizmussal és az igazi hittel összeegyeztethetetlen viselkedése, sőt elvei voltak. Hiszen még II. Rákóczi György érdekeinek is szekértolója volt, pedig Rákóczit

elsősorban mindenben felekezete ügye vezette, még jobban, mint apját. Mi lett volna például a magyar katolicizmusból, ha a Habsburgok helyett ez a II. Rákóczi György lett volna a magyar király? Van-e természetesebb dolog, mint hogy Rákóczi támogatójának nádorságát Magyarország prímása az Egyház ügyének elárulása nélkül nem pártolhatta, sőt ellene működni is köteles volt? Kivált mikor ellenjelöltje, Wesselényi, még Széchy szerint is szívvel-lélekkel katolikus volt.

Ha Zrínyi a nádori székért való küzdelmében a protestáns, tehát egyházellenes pártra támaszkodott, akkor — az egyszeregyből folyó következetességgel — azt is előre tudomásul kellett volna vennie, hogy saját Egyházát viszont az ellentáborban fogja találni. Miért botránkozott meg hát mégis annyira rajta, s miért tartotta a prímást emiatt igazságtalannak és az ő személyes ellenségének? Talán azért, mert ő II. Rákóczi György pártolása ellenére is jó katolikus volt? Igen ám, de hogy ki jó katolikus, és ki nem, annak eldöntésére nem az illető maga, hanem az Egyház az illetékes. De minden esetre akárki inkább, mint az maga, aki a dologban érdekelve van vagy azok, akik neki hízelegnek. Ma is minden hozzáértő és tárgyilagos ember egész kétségtelenül meg tudja állapítani, hogy Zrínyi nem volt jó katolikus.

*

Zrínyi nem egy helytelen elvét már eddig is megcáfoltuk. Például azt, hogy a haza ügye előbbre való, mint az Egyházé. Láttuk már azt is, hogy aki ezt az elvet vallja, az nem hiszi komolyan azt, amit a vallás tanít, de nem hiszi komolyan még az örök életet sem, mert ha komolyan hinné, akkor nem tarthatna az örök életnél előbbre valónak egy földi és így mulandó dolgot (a hazát, vagy akár magát a földet, mert hiszen nemcsak Magyarország nem fog itt a földön örökké megmaradni, hanem még a Kárpátok gerince se fog örökké a helyén állni).

Katolikus szempontból egészen lehetetlen dolgokat tartalmaz Zrínyinek a „Mátyás király életéről való elmélkedéseit” magában foglaló műve is. (A „Siralmas Panasz” pedig egyenesen tombol a papgyűlöletben, de erről már el is van döntve, hogy nem írhatta Zrínyi, bár a mű legrégibb fennmaradt példányába Zrínyi szerzősége van — hamisan — [ez is jellemző protestánsainkra] beleírva.)

Ezt a Mátyás királyról szóló művét is — mely kétségtelenül Zrínyitől származik — meglehetősen a papság iránti ellenszenvének szolgálatába állította a szerző. Mikor például megállapítja, hogy Mátyás király, álnokul állította, hogy cseh háborúját a katolikus hit védelmére indította meg, mert valójában az egészet tisztán önző célból tette, egyúttal kora katolikus fejedelmeit is elítéli azért, mert az eretnekség ellen fegyvert fogtak. Ugyanekkor kikel kora katolikus főpapjai ellen is, akik „éjjel-nappal szegény országunkban buzgóság neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen szónokolnak, reájuk hadakoznak és kiáltanak, nem mezítelen igazsággal és isteni tanítással, hanem haraggal és gyűlölséggel, sőt, ha lehetne tűzzel-vassal, holott Krisztus nem tanítja vala a fegyveres térítést”. (Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 149-150.o.)

Az egyébként annyira logikus Zrínyi itt csupa logikátlanság. Látszik, hogy nem az igazság, hanem szenvedélyei vezetik. Igen, az apostolokat nem azért küldte Krisztus Urunk, hogy fegyveresen térítsenek, hanem, hogy „mezítelen igazsággal” és „isteni tanítással”, de az apostolok utódai, a papok és főpapok nem is térítettek soha fegyverrel, hanem csak szellemi fegyverekkel, azaz valóban csak „mezítelen igazsággal”. Vajon akár nálunk, akár idegen országban, akár Zrínyi idejében, akár máskor melyik pap járt fegyveresen (noha akkor minden nemes fegyveresen járt) és még inkább: melyik pap támadt fegyverrel lutheránusokra vagy kálvinistákra? Hiszen még ha akarta volna, se tehette volna, mert hi-

szen mihelyt vért ontott volna, azonnal irregulárissá vált volna, tehát tilos lett volna számára minden papi ténykedés.

Hogy a katolikus papok Zrínyi idejében is egyedül csak szellemi fegyverekkel harcoltak, kitűnik magának Zrínyinek írásából is. Hiszen más kifogást ő se tud felhozni ellenük, mint csak azt, hogy „éjjel-nappal a lutheránusok és kálvinisták ellen szónokolnak". Bármennyire túloz is hát Zrínyi (mert „éjjel" azért bizonyára még se szónokoltak azok a gonosz papok), még ő se meri őket mással vádolni, mint csak „szónoklással". Az pedig talán csak nem bűne egy papnak, ha szónokol, azaz az evangéliumot hirdeti?

De vajon nem mondja-e az evangélium is, hogy hamis próféták is vannak a világon, akik úgy ragadják el a híveket, mint a vérszomjas farkasok s vajon ezek ellen nem is harcolni, hanem csak „szónokolni", nem evangéliumi és apostoli dolog-e? S azok, akik például a gyónásról akarják leszoktatni a híveket, akik az Oltáriszentséget és a szentmisét teszik nevetségessé előttük, és annak az Istenanyának tiszteletét gúnyolják ki, akinek képe előtt Zrínyi is szokott ájtatoskodni, azok minden katolikus szemében nem hamis próféták? Vajon becsüli-e a gyónást, hiszi-e komolyan a misét és Oltáriszentséget, tiszteli-e igazán Szűz Máriát az, akit bosszant az, ha a papok „éjjel-nappal" „szónokolnak" (tehát még csak nem is vagdalkoznak vagy verekednek) és védik a gyónást, szentmisét, Szűz Mária tiszteletét?

Sajátságos, hogy Zrínyi Mária-kép előtt ájtatoskodik (Széchytől tudjuk meg), de azok, akik ezt az ájtatoskodást lenézik, kicsúfolják, sőt bálványimádásnak bélyegzik meg, mégis kedvesebbek előtte, mint azok, akik a csúfolódó ellen ezt a Mária-képet védelmükbe veszik, s ezekre haragszik, nem azokra. Csakugyan furcsa egy logika. Zrínyi nem azért találja országunkat „szegénynek", tehát szánalomra méltónak, mert a lakosság fele Magyarország Nagyasszonyát nem tiszteli, sőt gúnyolja, hanem azért, mert vannak egypáran Magyarországon olyanok is, akik a gúnyolók ellen „éjjel-nappal" szónokolnak, tehát érveket használnak.

Mivel Zrínyi maga se tagadhatja, hogy a papok nem fegyverrel, hanem szónoklással küzdenek meggyőződésük mellett, a szónoklásba is belekapaszkodik azon a címen, hogy nem a keresztény szeretet alapján, hanem „haraggal és gyűlölséggel" teszik. Mintha bizony azok, akik az igazságért küzdenek ugyan s nem is fegyverrel, hanem ésszel küzdenek érte, vétkeznének akkor, ha ezt a küzdelmet nem ímmel-ámmal folytatják, hanem egész lelküket bele viszik. Mintha a dolog lényege nem az lenne, hogy a jóért vagy a rosszért küzdenek-e, hanem az, hogy hogyan. Mintha bizony azok, akik az igazságért küzdenek ugyan, de haraggal, nagyobb elítélést érdemelnének, mint azok, akik a rosszat hirdetik ugyan, de finoman s szeretettel. Pedig hát hol voltak Zrínyi korának protestáns prédikátorai a szeretettől és finomságtól! Láttuk, hogy Széchy Károly is milyen finoman gyalázta Lippay érseket!

Aki az igazat és a jót nagyon szereti, az a hamisat és a rosszat szükségképpen nagyon gyűlöli. Ez a gyűlölet csak annak a jele, hogy nagyon szeretjük annak az ellenkezőjét, amit gyűlölünk. Vajon volt-e akkor Magyarországon még valaki, aki annyira gyűlölte a törököt, mint Zrínyi? S miért gyűlölte a törököt annyira? Mert senki se szerette magyar hazáját annyira, mint ő. Miért tartotta hát Zrínyi a maga nagy törökgyűlöletét erénynek?

Minden csak azon fordul meg tehát, hogy melyik előbbrevaló: a hit-e vagy a haza. Láttuk már, hogy aki azt mondja, hogy a haza, annak nincs komoly hite, mert a haza szeretete a föld, a mulandó szeretete, a hit szeretete pedig az örökkévalóság szeretete. Zrínyinek csak a föld iránt volt érzéke; ő csak azt tudta szeretni s csak miatta tudott gyűlölni. De kissé talán sok a jóból, ha még a papságtól is azt kívánja, hogy az is csak a földdel és a földi hazával törődjék, vagyis, hogy még a papság se higgyen komolyan.

De még az ő álláspontjára helyezkedve se tekinthetjük tárgyilagosnak Zrínyit, mert neki nemcsak a maga papjainak haragos prédikálása, hanem például az Alvinczi Péter „Querelae"-iben megnyilvánuló aljas rágalmazás, sátáni gyűlölet és harag ellen is fel kellett volna háborodnia, mert ennél nagyobb harag semmiképpen se lehetett katolikus papjainak szónoklataiban. Láttuk, hogy a protestáns felekezeti gyűlölet Pázmányt is hogyan megrágalmazta egy kijelentésének gyűlöletes elferdítésével. Éppen most láttuk, milyen elfogult gyűlölettel szemlélték kora protestánsai Lippay prímás személyét, milyen gyűlölettel rágalmazták őt is és látni fogjuk, hogy még önmagukon is túltettek Zrínyi másik főpap kortársának, Kolonitsnak megrágalmazásában és ádáz gyűlöletében. Vajon miért nem fájt mindez Zrínyinek? Talán csak nem azért, mert a saját főpapjai voltak? Hogyan, hogy neki, a katolikusnak, sőt a jó katolikusnak nem ez fájt, hanem csak az, ha a saját vallása papjai prédikálnak haraggal a tévely, az eretnekség, a bűn, az Egyház egységének megbontása ellen?

Hát talán nem szabad haraggal prédikálni azok ellen, akik nemcsak az Egyház, hanem hazánk addigi egységét is megbontották s ezzel annyi viszály és baj magvát hintették el? Vajon nem haraggal vágta hozzá Mózes is az aranyborjút imádó zsidókhoz a tízparancs kőtábláit? S vajon megharagudott-e reá érte Jehova? (Dehogy, hiszen az összetört helyett adott neki másikat!) Vajon Krisztus Urunk is nem jött-e méregbe a templomban a kufárkodók ellen annyira, hogy korbáccsal verte ki őket onnan, tehát még verekedett is miatta a templomban, s így nem tett-e sokkal nagyobb gyűlöletről tanúságot, mint Zrínyi korának „elfajult" papjai? Hiszen ők nem is mentek el a korbácsig, hanem csak szónokoltak?

Aztán hogy lehet, hogy még Zrínyi se tud különbséget tenni az eretnekség és az eretnek ember között s még ő se tudja, hogyha a bűnös emberre talán nem is, de legalább a bűnére feltétlenül lehet, sőt kell is haragudni? Mózes, sőt maga Krisztus példája azt mutatja, hogy bizonyos körülmények között még a bűnös emberekre is lehet. Nincs ugyanis semmi nyoma a Szentírásban, hogy mikor Mózes az emberek rosszasága miatti dühében összetört kőtáblák helyett kénytelen volt Istentől újakat kérni, Isten ezt megtagadta volna tőle, vagy hogy akár csak meg is dorgálta volna haragjáért.

Világos, hogy mindezt Zrínyi is tudta. Hogy őt mégis olyan utálat fogta el kora katolikus papjainak éjjel-nappal való mérges szónoklásai ellen, csak az lehet az oka, hogy az eszme, melynek kedvéért azok prédikáltak, a katolicizmus, őt nem nagyon érdekelte, sőt hiúságból és egyéni érdekből már odajutott, hogy egyenesen ellenszenves volt előtte. Ennél rosszabbat pedig alig állapíthatnánk meg róla. Hogy az egyház iránti közönyét, sőt ellenszenvét a hazaszeretet leplébe burkolta, keveset segít a bajon, hiszen az ilyesmi mindig így szokott történni. De mi, akik a katolicizmus igazságával tisztában vagyunk, nagyon jól tudjuk, hogy egyházellenességével és eretnekpártolásával még tisztán a hazájának is sokkal többet ártott, mint amennyit használt törökverésével. Elég csak a katolikus Egyház szolgálataira utalnunk az egyke terén és a kommunizmus elleni, a protestantizmusénál hasonlíthatatlanul nagyobb ellenállásán.

A másik nagy logikátlanság Zrínyi érvében az, hogy a pap hivatását összekeveri az állam hivatásával az igazság tekintetében. Ha a pap nem azért van, hogy fegyverrel védje az evangéliumi igazságot a gonoszok vagy makacs tévedők ellen, abból még egyáltalában nem következik, hogy az államnak, a fegyveres katona birtokosának se szabad ugyanezt tennie, s hogy a papságnak egyenesen el kellett volna ettől tiltania az államot!

Az Egyház nem mondja az államnak, hogy fegyverrel terjessze az evangéliumot, mert ez nem az állam hivatása, és mert az evangéliumnak és általában az igazságnak már a természete is olyan, hogy fegyverrel nem lehet belevinni az emberek lelkébe. De — igenis —

mondta és mondja az állam azt, hogy kötelessége az evangéliumot, az igazságot és a jót a gonoszok ellen fegyverrel is védeni, az Egyháznak fegyveres segítséget is adni, hogy a sátán szolgálatában álló emberek erőszakossága, gyűlölete, gúnyja és rágalmai ne félemlíthessék meg a jóakaratú embereket és ne nehezítsék, ne tegyék lehetetlenné a papság szellemi és erkölcsi munkáját. Ezt a munkát az állam előmozdítani köteles, amennyiben és amennyire ezt az igazság és az evangélium természete megengedi. A gonosz ugyanis természeténél fogva gyűlöli a jót és a tévely az igazságot, akadályozza szabad terjesztését. A bűn és a tévely mindig erőszakosabb, mint az igazság vagy a jó s a maga céljai érdekében bűnös eszközöket is felhasznál, amit az igazság és a jó nem tehet. Így az állam a tévellyel és a rosszal szemben az igazságot és a jót magára hagyja, ez mindig hátrányos helyzetben van.

Említettük már, hogy a rossz és a jó, az igazság és a tévely között olyan a viszony, mint a hasznos kultúrnövények és a gaz, a gyom között. Ez utóbbiak maguktól is tenyésznek, sőt szinte kiirthatatlanok, az előbbiek csak akkor nőnek, ha védjük és ápoljuk őket. Az államnak, az anyagi, a fegyveres hatalom birtokosának legszebb hivatása éppen az, hogy a jót és az igazságot megvédje a tévely és gonoszság dühe, gúnyja, elnyomása ellen és támogassa azzal az anyagi erőszakkal, mely a rossznak egyedül imponál s melytől egyedül fél. Ezt a szerepet töltötte be a Habsburgok uralkodása idején az állam (s természetesen a középkorban az Árpádok állama is), ezt helyeselte benne és erre buzdította is a papság. Eljárása mind a józan ész, mind a Szentírás alapján teljesen helyes és logikus volt. Sajátságos, hogy a katolikus Zrínyi ezt helytelenítette, de még sajátságosabb, hogy csak a Habsburgoknál helytelenítette. Erdélyben és II. Rákóczi György részéről, ahol a hatalom a katolikusok ellen irányult, mert az állam ott ezt tartotta helytelennek s rossznak, helyeselte vagy legalább is egy szava se volt ellene.

Krisztus Urunk sose tiltotta meg, hogy az állam fegyverével segítségére legyen az igazságnak és a jónak, sőt egyenesen kötelességévé tette ezt. Hogy tilthatta volna meg, mikor emberrel nem tehetünk nagyobb jót, mintha az igazsággal megismertetjük, vagy ha már ismeri, megvédjük attól, hogy valaki elrabolhassa tőle. Ha még ezért se szabad fegyvert használni, akkor miért szabad? Hogy az emberek életét és vagyonát megvédjük vele? Dehát az igazság szintén nem az emberek vagyona-e és nem sokkal értékesebb vagyona, mint a pénz, sőt mint akár maga az egész földi élet?

Igaz, hogy Jézus azt mondta Péternek, hogy tegye vissza a hüvelyébe azt a kardot, amellyel az Üdvözítő életét akarta megvédeni, ámde Szent Péter nem az állam, hanem az Egyház embere volt, s annak kezébe nem is való a kard. Ha nem az Egyház, hanem az állam emberei voltak ilyen kardos emberek, így kardosan is jóbarátai lettek Jézusnak (például a kafarnaumi százados, vagy Cornelius százados). Ezek egyikének se mondta Jézus, hogy dobja el kardját, vagy hagyja abba a hivatását. Keresztelő Szent János se azt mondta a hozzá tanácsért forduló katonáknak, hogy azonnal szereljenek le, hanem azt, hogy engedelmeskedjenek tisztjeiknek (tehát akkor is, ha azok „előré”-t vezényelnek nekik) és legyenek megelégedve a zsoldjukkal (pedig a legutóbbi parancsával is az állam hadi sikereit mozdította elő).

Szent Péter leintését a Getszemáni kertben egyébként se lehet felhozni általános szabályként e tekintetben, mert Krisztus Urunk azért jött a földre, hogy értünk meghaljon, s Péter kardja ezt akarta megakadályozni. A jövendölések is báránynak mondják Jézust, aki nem tud és nem is akar védekezni. De Jézus példát is akart nekünk adni arra, hogyan viselkedjünk, ha gonoszokkal van dolgunk. Éppen ellenkezőleg kell azonban viselkednünk, ha nem magunkról, ha nem a mi rongy életünkről, hanem az igazságról, a jóról, az evangéliumról, a közérdekről van szó.

Világos, hogy ilyenkor nem parancsoljuk vissza hüvelyébe azt a kardot, melyet az emberélet és vagyon védelmére például szintén felhasználunk, sőt szükségesnek tartunk. Ha akkor, mikor az evangélium védelméről van szó, visszaparancsolnánk, akkor többre becsülnénk rongy életünket és még rongyosabb vagyonunkat, mint a jót és igazságot, és felebarátaink tőle függő üdvösségét. Az anyagnak a szellemet kell szolgálnia. Világos, hogy a kardnak és a fegyvernek is szolgálnia kell a szellemnek. Az életnek miatta való kiontásától csak akkor riadhatnánk vissza, ha az, hogy valaki 40 vagy hetven évig él-e (mert hiszen meghalnia mindenképpen meg kell mindenkinek) fontosabb lenne az emberek örök életénél, amely örök élet sokszor a mi közreműködésünkkel lehet örök boldogság, örök kárhozat helyett. Sokszor milliók örök élete attól függ, hogy szükség esetén idejében használtuk-e a kardunkat, vagy pedig csak becses bőrünk védelmére korlátoztuk. Látjuk tehát, hogy az az elv, hogy erőszakot még az állam se használjon soha a hit védelmében, végeredményben azt jelenti, hogy a vallást nem vesszük komolyan; valóban csak szokásnak és hangulatnak tartjuk, nem pedig örök érvényű és sorsunkra döntő hatással lévő igazságnak.

A Szentírás se csak a bárányt emlegeti, aki némán hagyja magát a vágóhídra hurcolni, hanem a tűz és a vér embereit is, akiknek az a hivatásuk, hogy már itt a földön is megbosszulják a gonoszt s ezzel bizonyára nem a sátán, hanem Isten emberei ők. Ha a gonosz karddal és tűzzel támad a jó ellen (már pedig mindig ezzel támad, mert hiszen a harag a gyűlölet természetrajzához tartozik), akkor világos, hogy a jó se csak imádsággal védekezik. Vagy ha igen (mert kétségtelen, hogy ez az igazi kereszténység), az egész bizonyos, hogy ezt az evangélium csak az egyéneknek parancsolja meg (sőt azoknak se parancsolja, hanem csak ajánlja), de nem a közösségnek, nem az államnak. Neki éppen ellenkezőleg azért adta Isten a kardot és a fegyverhasználat jogát, hogy alkalom adtán valóban használja is és megvédje a jót a rossz, az igazságot a tévely ellen.

A hamis tanok hirdetői sokkal veszedelmesebbek, mint a gyilkosok, mert ezek csak az egyébként is mulandó földi élettől fosztanak meg bennünket, azok pedig az örök élettől (de legtöbbször még a földi élettől is, mert hiszen mindig gyűlölettel dolgoznak, a háborúk és forradalmak pedig mindig gyűlöletből keletkeznek) s a gyilkosok csak egyéneket fosztanak meg életüktől, míg a gyilkos eszmék tömeggyilkosságokat (háborúkat, forradalmakat) okoznak, sokszor évtizedeken át egyfolytában. A protestantizmus felidézte gyűlölet egyebeken kívül a harminc éves háborút okozta, nálunk pedig — éppen Zrínyi korában — 50 év alatt 5 „szabadságharcot". Láttuk, hogy egyiket se a katolicizmus, illetőleg a katolicizmust védő állam indította meg. A nacionalizmus, a túlzott hazafiság, a napóleoni háborúkat és a XIX. század tömeges „szabadságharcait", köztük a mi 48-unkat s az utána következő megtorló kivégzéseket; Hitler fajgyűlölete nemcsak a zsidók millióinak pusztulását, hanem a második világháború és a vele járó bombázások miatt a németek millióinak pusztulását is; az osztályharc és az osztálygyűlölet pedig a parasztháborúk kegyetlenségeit, legutóbb pedig a bolsevizmus Oroszországban szintén sokmillió ember pusztulását részint az éhség, részint gyilkosságok és belháborúk miatt s ki tudja, hány millió emberéletet fog elpusztítani még majd ezután.

Nagy tévedés tehát azt gondolni, hogy a jó és az igazság érdekében még az államnak se szabad erőszakot alkalmaznia, mert ez nem illik se a jóhoz, se az igazsághoz. Valóban nem illik hozzá. De a fegyvert nem is aszerint szokás megválasztani, hogy kit védünk vele, hanem, hogy ki ellen. Mivel a rossznak és a hamisságnak az erőszak a fegyvere, világos, hogy azzal is kell visszaverni. Itt a földi életben, a jót és az igazat még megismerni se tudjuk anyagi segítség (például agy) nélkül, annál kevésbé tudjuk terjeszteni (tüdő, hangszálak, levegő, hang, főként pedig táplálkozás, tehát végeredményben pénz nélkül), világos, hogy azt az erőt, mely támadni, akadályozni, sőt — legalább egyelőre — meg-

semmisíteni is tudja a jót és az igazságot, a rossz és a hamisság ellen is fel kell használnia minden nemeslelkű (és normális észjárású) embernek.

Beteg agyú ember az, aki az ellenségszeretetet, a „ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel" és „ha megütnek bal orcádon, tartsd oda a jobbot is" elvet, nemcsak egyéni, hanem a közösség, az állami viszonylatban is kötelezőnek tartja. A közösség, az állam vezetőit éppen azért ruházta fel Isten a büntetés, a kard, tehát a halálbüntetés jogával is, hogy e jogukkal az igazság és a jó érdekében éljenek. Krisztus Urunk nemcsak az ellenségszeretetet és a most idézett szép elveket hirdette, hanem azt is mondta, hogy „tüzet jöttem bocsátani a földre és mi mást akarok, mint azt, hogy meggyulladjon", és hogy elválasztani jött az anyát a lányától, a hitvest a hitvesétől, a testvért a testvérétől stb., s azt is mondta, hogy nem békét hozott a földre, hanem kardot (Mt 10,34).

Milyen logika az, hogy az ország, a rendőr, a katona kardja az egyének javait és testi életét joggal és igazságosan védi, de már az igazságot, a polgárok lelki javait és örök életet nem szabad védenie. Beszélhet-e így az, aki komolyan hisz az örök életben?

Az Egyház, a papság azt kívánta és azt kívánja ma is az államtól, hogy alattvalóinak már meglévő katolikus hitét a hitetlenségtől és cinizmustól, a jó embereket pedig a gonoszok dühétől, terrorjától és gúnyolódásától védje meg a maga eszközeivel, tehát anyagi erőszakkal (pénzbüntetés, börtön, szükség esetén akár halállal is), de sohase kérte azt, hogy ugyanezekkel — mint a kommunisták mondják — „adminisztratív" eszközökkel, kényszerítse rá a hitre és jámborságra azokat, akik még távol állnak tőle, s önként nem akarják elfogadni. Ez a kívánság nemcsak evangéliumellenes, hanem ostoba is volna, mert nem hitet, hanem képmutatást eredményezne. Csak a belül, tehát lélekben is elfogadott, tehát meggyőződésen és az akaratnak önként az igazság és a jó szolgálatába állásán alapuló hit hoz ránk üdvösséget. Mi értelme lenne tehát a rákényszerített hitnek még akkor is, ha ez a kényszer nem eredményezne is ellenszenvet, dacot és bosszúállást, mint ahogy a valóságban mindig azt eredményez?

Még a spanyol inkvizíció se büntetett egyetlen egy zsidót vagy mohamedánt se azért, mert nem volt hajlandó megkeresztelkedni. Azoknak a zsidóknak és móroknak kinyomozására alapították (egyházi jóváhagyással a spanyol királyok), akik megkeresztelkedtek és mégis zsidók és mórok maradtak titokban, tehát becsapták az Egyházat és az államot és képmutatóskodtak. Ami pedig az eretnekeket illeti, csak azt helyeselte az Egyház, ha azokat büntette az állam, akik attól a katolikus hittől szakadtak el, melyet már elfogadtak. Valójában még ezt se büntette, mert hiszen nem is büntethette, mert ez mindenki lelkiismeretének titka volt, melyben földi bíró nem ítélhetett. Büntetésben csak azok részesültek, akik nem elégedtek meg a belső ellenállással, hanem eretnekségüket hirdették is, tehát másokra is veszedelmet jelentettek. Aki megelégedett a maga belső lelkiismereti ellenállásával, nem fejtett ki propagandát, tehát nem jelentett veszedelmet a többiek hitére, s ezzel nem fenyegette a társadalmi békét és az állam egységét, azt senki se bántotta, nem is bánthatta. A keresztény állam tehát valóban csak védte a hitet a kardjával, nem pedig támadó volt. Csak a kihívókat, a dacosakat, a mételyezőket, a tévely hirdetőit, a régi hit kicsúfolóit büntette az állam és az inkvizíció.

Hogy ennyit megkívánt az Egyház az államtól, kétségtelenül logikusan tette, ha a hitet komolyan vette. Hiszen Isten azért adta a kardot (az erőszakoló hatalmat) az államnak, hogy akadályozza vele a tévelyt, büntesse a rosszat, és védje vele a jót és az igazságot. Ha az állam bűnnek tekinti, s így kardjával bünteti az éjszakai csendháborítást, a lopást, sőt még azt is, ha valaki tanköteles gyermekét nem küldi el az iskolába, vagy járványos beteg gyermekét nem jelenti be és nem szállíttatja a járványkórházba, akkor — feltéve természetesen, ha komoly hitünk van, (de azon talán csak nem szabad meglepődnünk, hogy az

Egyháznak a hite ilyen) — büntetnie kell neki azt is, aki Isten Egyházának nyíltan megtagadja az engedelmességet, rontja a tekintélyét, csúfolja, s még másokat is erre izgat.

Még ha nem állunk is a hit alapján, még akkor is helyeselnünk kell ezt legalább azoknak a zavaroknak, egyenetlenségeknek és belső háborúknak megakadályozása céljából, melyek mindezekből folynak. Ez az oka, hogy sokszor olyan államok is szigorúan léptek fel az egyforma hit védelmében, melyekben komoly hitről már nem nagyon lehetett szó. Hogyan kárhoztathatnánk hát ezt az eljárást akkor, ha a katolikus hitet komolyan hisszük is, s így mindenképpen fontosabbnak kell tartanunk, mint azt, hogy a lakosságnak csak 90%-a ír-olvas-e vagy 95%, s hogy vörhenyben a gyermekek öt ezreléke hal-e meg vagy hat.

Furcsa már magának az inkvizíció intézményének felállítása miatt is felháborodni különösen korunkban, mikor egy állam sem bízza alattvalói tetszésére, hogy azt, ami szerinte (az állam szerint) helyes és jó, teszi-e vagy nem, hanem adminisztratív eszközökkel mindenkit rákényszerít arra, hogy tegye (például, hogy a nagyváros utcáin célszerűen és helyesen közlekedjék, gyermekét rendesen és a megszabott időn át iskolába járassa, a tűzrendészeti és közegészségügyi szabályokat megtartsa stb.). Világos tehát, hogy vallása szabályai megtartására is kényszerítenie kell alattvalóit az olyan államnak, mely hívő alapon áll s még világosabb, hogy annak az Egyháznak, mely semmiképpen se állhat a nemhívőnek vagy a hitközönyösnek álláspontján, ezt mindenképpen az állam kötelességeként kell megjelölnie. Világos, hogy ezzel a kívánalommal csak az az állam, társadalom, vagy közvélemény szegülhet szembe, amely hitközönyös. Még ez se, mert az ebben a tekintetben is közönyös, tehát nem tartja fontosnak, megtörténik-e ez, vagy nem. Ez csak olyan társadalmat vagy közvéleményt bánthat, idegesíthet és dühösíthet, mely a vallás tanait meghaladottnak, sőt károsnak és üldözendőnek tartja.

Ha az Egyház ezen álláspontját helytelenítő modern ember igaznak tartaná a maga vallását (pedig a legtöbb még ma is azt mondja, hogy igaznak tartja), akkor ő is természetesnek, sőt kötelességének tartaná, hogy még akaratuk ellenére is rákényszerítsék az embereket (már amennyire természetesen ez az állam részére lehetséges). Hiszen nemcsak az általános tankötelezettséget helyesli (annak ellenére, hogy ellenkezik az egyén szabadságával), hanem abban is egyetért velük, hogy az orvos a beteget akarata ellenére is rákényszerítheti olyan operációra, melytől élete függ. A gyermeket akarata ellenére is kötelességük elvinni olyan helyről, hol élete veszélyben forog, de ő gyerekvolta (ítélőképességének hiánya miatt) ezt nem látja. Az öngyilkosjelöltet még akkor is nemcsak szabad, hanem egyenesen kötelességünk megakadályozni tette végrehajtásában, ha ellenállást fejt ki és rúg, karmol és káromkodik miatta.

A papok és főpapok, azok, akik jobban értenek a hithez, jobban látják a vallási igazságot, mert többet foglalkoznak vele, s nem rabjai annyira azoknak a szenvedélyeknek, amelyek más emberekben oly sokszor a hit eltompulását okozzák, ilyen józan, az öngyilkosságot megakadályozó emberek szerepét töltik be a vallástalan, bűnökbe merült, lelki öngyilkosok elvakult elkeseredésével, az érett felnőttekét a gyerekek tapasztalatlanságával és éretlenségével szemben. Mikor tehát látják, hogy az emberek magukra maradva vesztükbe rohannak, kötelességüknek érzik, mindent elkövetni, hogy ezt megakadályozzák s ha az állam ebben a maga erőszakával segítségükre tud lenni, ezt tőle nemcsak el kell fogadniuk, hanem az államot, ha magától nem teszi, erre a kötelességére figyelmeztetniük is kell. Feltűnő, hogy egyesek ezt a magától értetődő dolgot az Egyháztól annyira zokon veszik, mikor — mint rámutattunk — tulajdonképpen nem is az egyénnek a hittől való belső elszakadásának megakadályozásáról van szó (mert láttuk, hogy ennek megakadályozására az államnak nincsenek is eszközei), hanem csak arról, hogy az illető ezzel ne tüntessen, bűnét ne hirdesse és másokat ne mételyezzen.

Hogy az, hogy az Egyház ezt igyekszik az állam adminisztratív eszközeivel is megakadályozni, nem vétek-e a felebaráti szeretet ellen, erre a kérdésre az Egyház nagyhangú bírálóinak türelmetlen igenlése igen rossz jel. Ha ugyanis nekik joguk van arra az álláspontra helyezkedni, hogy a vallás tanai (például az örök életre vonatkozólag) egészen bizonyosan nem igazak, miért nem hagyják meg az Egyház részére is azt a jogot, hogy ő viszont arról legyen meggyőződve, hogy egész bizonyosan igazak. Az ő felfogásukból az egyik, az Egyház felfogásából a másik eljárás helyessége következik. Ha ezt a vitát számukra itt nem lehet eldönteni, miért nem várják meg nyugodtan, míg majd eldől a másvilágon, s ők is megtudják, kinek volt igaza. Nyugodtan és türelmesen miért nem helyezkednek arra az álláspontra, hogyha már egyszer azok a szegény papok annyira elmaradottak, hogy ilyen erős a hitük, nem ítélhetjük el őket érte, ha e hitük logikus következményét is levonják és az állam segítségét helyeslik, sőt megkívánják s híveiket is olyan politika követésére buzdítják, mely ezen az alapon áll? Miért ne tehetnék ezt, mikor ma már úgy se kell senkinek félnie attól, hogy valamely állam szót is fogad nekik?

Még ha nekik lenne igazuk, nem pedig a papoknak, akkor is értelmetlen ez az ádáz gyűlölet. Az Egyház és a papok még akkor is felhozhatják mentségükre, hogy én jót akartam s amit tettem, csak szeretetből csináltam. Hát talán igazságosak vagyunk, ha gyűlöljük azt az orvost, aki úgy kényszerítette rá az operációt a betegére, agyon is kínozta vele (minden műtét szükségképpen kínzásokkal jár, akkor is, ha érzéstelenítéssel végzik, mert az utókezelés akkor is kellemetlen és fáj) és az operáció még se sikerült? Nem becsülnünk kell ez esetben is legalább a jóakaratáért?

Ha tehát a papok azt látják, hogy az emberek, ha szabadjukra hagyják őket, vesztükbe rohannak, már csak felebaráti szeretetből is kötelesek mindent elkövetni, hogy ezt megakadályozzák, és ha ebben az állam segítségükre tud lenni a maga kardjával, nemcsak el kell fogadniuk, hanem az államot erre a kötelességére figyelmeztetniük is kell. Mivel az örökélet sokkal becsesebb, mint a földi élet, elvesztése is sokkal pótolhatatlanabb kár, a lelki öngyilkosokkal még sokkal elkeseredettebben birkóznunk kell, ha nem hallgatnak a szóra és erőszakkal vesztükbe rohannak, mint a földi öngyilkosokkal. Biztosíthatok ugyanis róla mindenkit, hogy a papság akkor, mikor a hitet erőszakolja, csak azért erőszakolja, mert nemcsak hiszi, hanem még tudja is, hogy igaza van, s az embereket olyan örvénytől tartja vissza, mely végleg elnyeli őket. Ha tévedne, akkor is mentsége volna a jóakarata és felebaráti szeretete s az a kis kellemetlenség, amit okozott, akkor se lenne arányban azzal a végtelenül nagy bajjal, melytől embertársait megmenteni akarta. Miért haragszik hát érte az Egyházra annyira a modern társadalom?

Hazánkban sose volt inkvizíció. Zrínyi idejében a protestánsok ellen még erőszakolás se. Ilyesmi akkor egyenesen a józan ész ellen lett volna, hiszen ott volt a szomszédban a protestánsok pártfogója, II. Rákóczi György, aki akkor még annyira hatalmas volt, hogy még a katolikus főurak (nemcsak Zrínyi, hanem például Nádasdy is) arra gondolva, hogy esetleg mégis ő lesz a királyuk, már előre igyekeztek kedvében járni, hozzá dörgölőzni és titokban levelezésben álltak vele. Hogy mertek volna ezzel a pénzes és Havasalföldet és Moldvát már uralma alá hajtott fejedelemmel ujjat húzni a harmincéves háborúban úgyis elgyöngült Habsburgok?

Igaz, hogy a főurak katolikussá tételével lett volna egy kis alkalom arra, hogy a jobbágyi tömegeket egy kis szelíd kényszerítéssel visszahozzák az Egyházba, de ez nem lett volna se törvénytelenség, se visszaélés, hanem csak egy kis szerencse, egy törvényadta lehetőség a katolicizmus javára. Ámde mivel ugyanakkor a török pusztítása miatt nagy munkáshiány volt, nem a földesurak voltak fölényben, hanem gazdasági okokból ők voltak kénytelenek kedveskedni jobbágyaiknak. De Rákóczi ingerlésének elkerülésére Bécsből is

inkább leintették, mint bíztatták azokat a buzgóbb főurakat, akik a katolicizmus érdekében esetleg még gazdasági hátrányt is hajlandók lettek volna vállalni.

Zrínyi idejében a városokban még úgyszólván kivétel nélkül korlátlan protestáns uralom volt, minden iskola, minden egyházi vagy szociális intézmény, minden templom az ő kezükben volt, katolikus pap csak ideiglenesen tartózkodhatott falaik között, nyilvános istentiszteletet nem végezhetett, hívei a maguk költségén se építhettek maguknak templomot, sőt még nyilvános kápolnát se. Legalább is a városokban tehát egyenesen nyílt és tökéletes katolikus üldözés folyt. Mikor tehát Zrínyi mégis magáévá tette a protestánsok panaszait és katolikus létére ő is úgy beszélt és viselkedett, mintha az országban valóban üldözés volna, mégpedig protestáns üldözés, nemcsak a katolikus meggyőződés, hanem egyszerűen a józan ész alapján is érthetetlenül viselkedett. De rosszhiszeműsége vagy legalább elfogultsága is — még pedig, sajnos, a saját vallása kárára! — kétségtelen. Ő írásaiban a katolikus fejedelmeket ítéli el azért, mert a harmincéves háborúban — melyben ő még a katolikusok oldalán harcolt — az eretnekség ellen fegyvert fogtak, noha világosan kimutattuk már, hogy a protestáns fejedelmek voltak azok, akik fegyvert fogtak s így a katolikus fejedelmeket ők kényszerítették rá a védekezésre. S Zrínyi mégis csak ez utóbbin háborodik fel, még pedig mennyire!

Vitéz Jánost is elítéli s vele szemben teljesen Mátyás királynak ad igazat. Szerinte Vitéz Jánosnak, mint érseknek, nem lett volna szabad politizálnia. (Ma ugyanezzel érvelnek a kommunisták.) Teljesen logikátlan, sőt gyerekesen naiv érv. Hiszen, ha Vitéz János sose politizált volna, akkor Mátyásból se lett volna talán soha király, mert megválasztásának tudvalevőleg ő volt egyik legfőbb szószólója. Egyébként pedig Mátyás, mint már király, ellen nemcsak Vitéz János lázadt fel, hanem úgyszólván kivétel nélkül minden főúr, köztük a saját nagybátyja is és nem is egyszer. Az is köztudomású, hogy Mátyás király nagyon önkényes volt, a magyar alkotmányt és a törvényeket egyáltalában nem tartotta meg, s így az Aranybulla alapján sokkal jogosabb volt ellene a lázadás, mint akármilyen Habsburg ellen, mert ezek egyike se csinált olyan törvénytelen adózsarolást s a kizsarolt adót ezek egyike se költötte annyira a maga fényűzésére, mint Mátyás. Aztán Vitéz János nevelője is volt Mátyásnak, s így a vele való bánásmód nagy hálátlanság is volt Mátyás részéről (mint ahogyan az volt Szilágyi Mihály iránt is, akinek még Vitéz Jánosnál is jobban köszönte trónját). Végül Mátyás király akkor, mikor Vitéz Jánost börtönbe vetette, a neki ünnepélyesen és írásban is adott esküjét szegte meg. Úgy látszik azonban, hogyha papról van szó, akkor Zrínyi szerint csak az ellenfélnek lehet igaza, mert hiszen az ő nádorságát is papok akadályozták meg. Világos tehát, hogy a papoknak nem is lehet igazuk s az ő politizálásuk csak káros lehet, tehát mindenképpen tilos.

De nemcsak katolikus és papi tekintetben, hanem általában is kifogásolható Zrínyi erkölcsi felfogása. Mikor például Mátyás királyért rajong, egész nyíltan megmondja, hogy az, hogy önkényes volt; az hogy ígéreteit, sőt esküjét is úgyszólván rendszeresen szegte meg; hogy felháborító nepotizmust űzött, azaz protekció rendszer volt nála; hogy idegeneket tett főpapokká a törvény ellenére és külföldi rokongyereket esztergomi érsekké, nem számít, mert nála csak az a fontos, hogy tehetséges volt s aki tehetségével a köznek, a hazának használ, annak szerinte mindent meg kell bocsátani. Valóban ő mindent megbocsát még annak a Mátyásnak is, akinek tehetségéből semmi haszna se lett a köznek, mert hiszen halálával minden összeomlott, amit alkotott.

Zrínyi machiavellizmust hirdet. Az ő szemében az állam vezetésében a cél szentesítette az eszközt. Nyíltan elismeri például, hogy Mátyást erőszak alkalmazásával választották királlyá, mégis egyenesen bíztatja nemzetét, hogy majd ha még egy Mátyás születik körében, akkor újra csak éljen az erőszakkal és a törvénysértéssel és tegye királyává. Aki a nemzetnek használ, azt hatalomhoz kell juttatni még a törvények ellenére is. Zrínyi tehát

nemcsak a gyakorlati politikában nem követte az Egyházat, hanem még a hit és erkölcstan terén se. Kíváncsi vagyok, mit válaszolt volna rá, ha erre valaki figyelmeztette volna. Pedig hát Hitler gázkamrái és Sztálin és csatlósai politikai rendőrségének embertelen kínzásai és előzőleg agyongyötört vádlottjaikkal megtartott látványos nyilvános törvényszéki tárgyalásai mind ugyanennek az elvnek termékei voltak. Ők is azon meggyőződésük alapján cselekedték mindezt, hogy a német felsőbbrendű faj s érvényesülése, (illetőleg a kommunisták szerint a proletárság érvényesülése) érdekében minden eszköz erkölcsös.

Zrínyi szerint is szabad kényszeríteni, terrorizálni, meghamisítani a népakaratot, törvénytelen királyválasztást csinálni s azt hazudni, hogy törvényes volt, ha ezt olyan tehetség érdekében tesszük, aki a köznek, a hazának használni fog. Mindezek elkövetésére még bíztatja is a nemzetet, feltéve, hogy a jelölt olyan, aki a hazának többet használ, mint az ellenjelöltek.

Ettől az elvtől és a belőle folyó törvénytelenségek ajánlásából még az se tartja vissza, hogy hiszen a választáskor még nem is lehet előre tudni, hogy a jelölt csakugyan olyan ember-e, akinek megválasztásából a hazának csakugyan haszna lesz (ezt különösen a még gyermek Mátyás megválasztásakor, melyet Zrínyi példának hoz fel, éppen nem lehetett tudni).

Ilyen elvek hangoztatásával igazán csak tönkretenni lehet egy nemzetet, mert veszedelmes kalandoroknak és üresfejű, lelkiismeretlen korteseiknek jogcímet adunk vele bármely törvénytelenségre. De minden törvény tekintélyét eleve lejáratjuk vele, mert minek akkor törvényt hozni, minek alkotmányt létesíteni, ha megtartása úgy se kötelező, ha mindenki megszegheti, csak rá kell fognia, hogy meggyőződése szerint a hazára így hasznos?

Hogy ki nagy ember és ki nem; ki alkalmas az államvezetésre és ki nem; mi lesz a haza kárára és mi a hasznára, csupa olyan kérdés, melyet mindenki másképpen, mindenki a maga erkölcsi beállítottságának, sokszor nagyon is fogyatékos szellemi képességeinek, valójában pedig egyéni érdekeinek megfelelően fog fel. De Zrínyinek s még inkább a vele takarózó Habsburg ellenes „hazafiaknak" azt se volna szabad elfelejteniük, hogyha ők ilyen elvek alapján állnak, akkor is mindenkinek joga volna kifogásolni a Habsburgokat, ha nem tartották volna meg mindig a magyar alkotmányt és törvényeket, csak nekik nem. Mert hiszen a Habsburgok elvei és meggyőződése szerint a katolicizmusnak birodalmukban való érvényesülése és a monarchia minél nagyobb belső egysége volt elsősorban az, ami alattvalóik üdvére és földi boldogulására szolgált, és ennek elérésére éppen Zrínyi és társai szerint törvénytelen eszközöket is szabad lett volna, sőt kötelességük is lett volna felhasználniuk.

Zrínyi és II. Rákóczi György

Láthatjuk, hogy Zrínyi annyira a katolikus erkölcstannal ellenkező elveket vallott, hogy nem kívánhatta, hogy a papság az ő érvényesülését támogassa. Hiszen még ha elvei megvalósítására nem tartott volna bűnös eszközöket is megengedettnek, a papság még akkor se támogathatta volna, mert hiszen maga az elv is, melynek alapján eljárt (hogy a haza előbbre való, mint a vallás), egészen helytelen és a komoly, következetes katolikus hittel összeegyeztethetetlen volt. A papság tehát nemcsak Zrínyi mellé nem állhatott, hanem kénytelen volt egyenesen mindent elkövetni, hogy ne ő legyen a nádor.

De Zrínyi a gyakorlatban is elveinek megfelelően cselekedett s titkos összeköttetést tartott fenn például azzal a II. Rákóczi Györggyel, aki akkor a mi királyunknak fő ellenfele volt, akivel tehát az, aki a mi királyunk alattvalója volt s neki hűséget esküdött (amit Zrínyi nem is egyszer tett meg), nem lehetett jóban. A mi királyunk továbbá akkor a katoli-

kus hit legfőbb védője volt Európában, Rákóczi pedig a protestantizmus fővédője volt legalábbis Kelet-Európában, sőt kimondhatjuk még azt is, hogy akkor ő volt az egyetlen uralkodó Európában, aki komolyan törődött a protestantizmus érdekeivel s a maga érvényesülése mellett a protestantizmus diadalra juttatása volt tetteinek egyik főrúgója.

II. Rákóczi Györggyel egy Habsburg-alattvalónak titkos összeköttetésben lenni (még ha protestáns lett volna az az alattvaló) felségsértés és hűtlenség számba ment (láttuk, milyen nagy gyalázatnak vette ezt Széchy, mikor Pálffyt alaptalanul ezzel vádolták). Ha pedig ezt egy magyar katolikus tette, még vallásos meggyőződése elárulását, a saját vallása érdekeivel való szembehelyezkedést is jelentette. Zrínyi levelei azonban (és a bennük található egészen ízléstelen hízelgések) még azt is bizonyítják, hogy ő ezzel az erkölcsileg nagyon is kifogásolható szereppel egyedül csak a maga érvényesülését szolgálta, tehát tette indítóoka se volt nemes. Zrínyi a jövő emberét látta Rákócziban, titokban abban bízott, hogy magyar király lesz belőle (világos, hogy e szándékában, ha látta volna, hogy érdemes és kifizetődik, támogatta volna is, tehát egész nyíltan is megszegte volna alattvalói esküjét, és vallása iránti kötelességét). Gondolkodásra ad alkalmat, hogy a Mária-kép előtt ájtatoskodó Zrínyinek nemcsak ez az esküszegés nem okozott lelkiismeret-furdalást, hanem még az se, hogy magyar királlyá a buzgó katolikus Lipót helyett egy erősen katolikusellenes protestánst akart tenni.

Pedig hát, ha terve sikerült volna, ő lett volna az első, aki a katolicizmus miatt ha nem is, de a maga érdekei miatt megbánta volna tettét. Lipótot ugyanis százszor könnyebb volt szeretni, mint Rákóczit. Rákóczi csak hódolókat tűrt meg maga körül, nem pedig önérzeteskedőket, gőgösködőket, és külön úton járókat. Közel se volt olyan „jámbor" és alázatos, mint a bécsi király s mint különösen az az I. Lipót, akinek éppen Zrínyi volt annyira szerencsés, hogy alattvalója lehetett. Vajon meddig bírták volna őt annak a Zrínyinek idegei, melyek még Lipótot se bírták? Aztán az is bizonyos, hogy hitet Zrínyi érdekből sose cserélt volna, mert gyarló és hiú volt, de sokkal nemesebben büszke annál, semhogy valaha nyíltan becstelen lehetett volna. Mivel pedig ő Rákóczi alatt, mint katolikus, kellően nem érvényesülhetett volna (túlzott önérzete miatt még kevésbé), igen hamar Rákóczi ellenségévé s most már dacból is annál nagyobb katolikussá lett volna. Hiszen a Habsburgok alatt is dacból lett protestánspártolóvá. Hogy Zrínyit mennyire csak az érvényesülési vágy, illetőleg a megsértődöttség tette Rákóczi György emberévé, mutatja, hogy mihelyt Rákóczi lebukott, Zrínyi is azonnal hidegen elhagyta s gúnyosan állapította meg róla, hogy bukása nem csoda, hiszen már a nevében is benne van a „rák".

Ez se éppen fényoldala Zrínyinek. Akkor ugyanis, mikor még Rákóczi úr és hatalmas volt és a jövő emberének látszott, azt írta neki, hogy „a koronára kicsoda lehetne méltóbb annál, aki a jó magyaroknak egyedül adhat melegséget és bátorságot, aki a legjobb magyar az ég alatt(!) és a legdicsőségesebb vitéz(!) a magyar név fenntartására a világ előtt? (Századok, 1868. évf. 642-643.o.)

Addig tehát, míg hatalmat jelentett, a „legjobb magyar az ég alatt" és „a legdicsőségesebb vitéz", mikor pedig elhagyja a szerencse, ez is természetes, hiszen már a neve is „rák". Zrínyi tehát nemcsak mások hízelgését élvezte és megkívánta, hanem ő maga is igen jól értett ehhez a nem éppen megtisztelő mesterséghez. De azon a jellembeli gyengeségen kívül, amit itt Zrínyiben látunk, még azt is meg kell állapítanunk, hogy II. Rákóczi György jellemének, képességeinek és tehetségének megítélésében Zrínyi valami éleslátónak vagy helyes ítélőképességűnek se mutatkozott. A jövőbelátó államférfiúnak vagy politikusnak annál kevésbé. Persze, e tekintetben is az elfogultság és az egoizmus zavarta meg tisztánlátásában.

Történetírásunk, nehogy még okulhassunk belőle, elhallgatja, pedig rendkívül tanulságos részünkre, hogy mikor Rákóczi lengyel hadjáratára való induláskor, közvetlenül az ország elhagyása előtt, Visken, január 17-én országgyűlést tartott, az állítólag mindig a magyar szabadságot és alkotmányt védelmező és a magyar öntudatot képviselő, de a valóságban mindig visszataszítóan szolgalelkű erdélyi rendek „lelkendeztek a hálától, hogy a fejedelem szép csendes nyugalmából, maga méltóságos személyének is nem kedvezvén, édes hazánknak jövendőbeli csendes, békességes(!) megmaradására csípőjét felövezvén, javára felkelvén, sanyaró útjában is, számtalan sok gondos dolgai, fáradsági és elmélkedései között róluk is el nem feledkezett, sőt szegény hazánkról gondoskodni méltóztatott". (Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XI. 246.o.)

Erdély ekkor még békében élt s hatalmasabb volt, mint bármikor, mégis „szegény hazánknak" nevezik a rendek. Bizonyára csak azért, mert a fejedelem viszont annyira fenséges volt, hogy mellette még az akkor még boldog és békés haza is csak a „szegény" jelzőt érdemelhette. Erdély nemességének szolgalelkű képviselői ezzel ugyancsak kifejezték, hogy hazájukkal egyetemben milyen szolgák, szolgalelkűek és senkik ők maguk is, és milyen nagy a fejedelem.

Micsoda mások az állítólag Habsburg iga alatt nyögő magyar országgyűlések! Ezek hangja, az erdélyiekkel ellentétben, bizony azt a benyomást kelti, hogy nálunk a fejedelem — ha még úgy maga a „szentséges római császár" volt is az illető — volt a kicsi és gyámoltalan, a magyar rendek pedig a nagyok, sőt annyira félelmetesek, hogy a császár már évekkel előtte retteg, hogy újra kénytelen összehívni őket, s tekintélye nem szenved-e majd megint olyan megalázást tőlük, melyet az ország érdekében lehetetlen eltűrnie. Neki attól is állandóan rettegnie kellett, nem tagadják-e meg majd a rendek még azt a csekély adót is, melyet meg szoktak szavazni, s nem tagadják-e meg fiának királlyá való választását is. De hogy idegen országok hódítására kapjon tőlük pénzt, s ráadásul még köszönetet, hogy ezzel szentséges szent személyének kockáztatásával is szolgálja „édes hazánknak jövendőbeli csendes, békességes megmaradását", arról soha nem is álmodhatott.

De az erdélyi rendek viselkedését legalább menti az, hogy szolgák voltak, s így kénytelenek voltak megalázkodni és hízelegni veszélyes kalandba induló fejedelmüknek. De vajon a Habsburg király magyar alattvalói, a magyar főurak — köztük, sajnos, még a katolikusok is — és nem is csak egyedül Zrínyi — vajon miért lelkesedtek annyira ezért az ostoba és oly végzetes hadjáratért? Sajnos, azt kell mondanunk, hogy egyedül csak azért, mert Rákóczi akkor még gazdag volt és hatalmas, és könnyen megtörténhetett, hogy a közel jövőben még ő lesz az uruk. Az ő alattvalói hűségük azonban — akár az Árpád, akár a Habsburg házból való volt a királyuk — mindig kívánnivalót hagyott maga után. (S ha ilyenek voltak a mindig aulikussággal vádolt katolikus főurak, gondolhatjuk, milyen királyhűek, és milyen Rákócziért lelkesülők lehettek ugyanekkor a köznemesek, s még inkább a protestáns köznemesek.) A főpapság ekkor is példát adott ugyan a jóban, de ahelyett, hogy követtük volna a példát, felháborodva tiltakoztunk „politizálásuk" ellen.

Addig, míg hatalmas volt s így pártfogásával nyerni lehetett, nemcsak Vittnyédy, a katolikus főúr-kliensei pénzén gazdagra hízott lutheránus prókátor, tette volna meg II. Rákóczi Györgyöt „még a napkeleti birodalom urává is szegény, csaknem utolsó gyalázatra jutott nemzetünknek nevelkedése érdekében", de természetesen csak azért, mert Rákóczi „magyar volt és evangélikus" (Vittnyédy István levelei, I. 92-93.o.), hanem a katolikus Nádasdy Ferenc is a jobb idők virradását várta tőle, sőt ő is annyira oda volt érte a lelkesedéstől, hogy így kiáltott föl: „Memento, Domine, dum veneris in regnum tuum". (Emlékezzél meg rólam Uram, mikor majd országodba jössz, már ti. Rákóczi Erdélyből

Magyarországba jön, s természetesen királynak.) „Támasszon Isten tündöklő csillagot a magyarnak”. (Szilágyi: Rajzok és tanulmányok, II. 11.o.)

Csak ilyenek voltak tehát a mi nagy katolikusaink. De hitárulásukat természetesen ők is az „édes”, illetőleg „szegény” hazával takarták, mert természetesen ők se magukat, hanem csak „imádott” hazájukat akarták gazdaggá tenni. A már idézett hízelgésen kívül Zrínyi is szerencsét kívánt Rákóczi útjához, mikor elindult (ahelyett, hogy — mint egy olyan lángelmétől, hadvezértől és jövőbe látó államférfiútól, mint Zrínyi volt, joggal elvárhattuk volna — visszatartani igyekezett volna) és így kiáltott feléje: „Erdély által virradjon szegény magyarra!” (Zrínyi levele II. Rákóczi Györgyhöz 1657. január 2. Századok, 1868. évf. 448.o.) No hát szépen rávirradt!

Mindennél csak az a komikusabb és logikátlanabb, hogy mikor aztán ez az annyira helyeselt, sőt rajongó lelkesedéssel üdvözölt hadjárat olyan gyászosan végződött, akkor ugyanezek az urak, sőt közvéleményünk és történetírásunk még jelenleg is, a Habsburgokat szidja(!), hogy miért nem mentek a bajban Rákóczi segítségére. Szóval a Habsburgoknak még halálos ellenségüket is kötelességük megsegíteni, ha abban a vállalatban, melyet ellenük indított, vagy amely legalábbis az első lépés volt magyar koronájuk elragadása felé, elbukik. S ezt ráadásul még azoktól a Habsburgoktól várják el, akik szerintük minden magyart egy kanál vízben megfojtottak volna!

Pedig hát láttuk, hogy a Habsburg — mivel Erdély mégiscsak keresztény volt és magyar, ő pedig a kereszténység feje és a magyarok királya volt — még így is akart és próbált is segíteni Rákóczin, éppen csak arra nem volt hajlandó, hogy miatta világháborúba kezdjen a törökkel. A mi „hazafiaink” szerint azonban ez is kutyakötelessége lett volna. Ezt a „hazafias” haragot nem csökkenti az se, hogy ezek a gonosz, s amellett tehetségtelen Habsburgok sokkal okosabbak voltak, mint Zrínyi, a lángelme, mert azok nem hízelegtek Rákóczinak, mikor vesztébe rohant, hanem jóakaratúlag óvták a veszedelmes vállalkozástól. Az se mérsékli a „hazafias” magyar felháborodást, hogy ezek a jó Habsburgok még akkor se sértődtek meg, mikor látták, hogy Rákóczi nem hallgat rájuk, hanem még Lengyelországba is utána küldték Szelepchényit, hogy térítse észre és bírja rá a visszatérésre, sőt ellenszolgáltatásokat is ígértek neki, ha visszafordul.

Az se engeszteli ki ezeket a magyar „hazafiakat”, hogy a magyargyűlölő Habsburgok, még Rákóczi bajában se elégedtek meg azzal, hogy gúnyolódjanak rajta s megállapítsák, hogy hiszen még a nevében is benne van a „rák”, mint az a Zrínyi tette, aki kevéssel előbb, mikor még hatalmas volt, „a legjobb magyarnak” nevezte, hanem ők Rákóczi kudarca után is állandóan szót emeltek érdekében a portánál. A mi habsburggyűlölőink nem hajlandók tudomásul venni azt se, hogy a Habsburgok közbenjárására történt az is, hogy a lengyel királyi pár is üzenetet küldött a lengyel intézőkörökhöz, hogy Rákóczival kíméletesen bánjanak, sőt, hogy mikor már Rákóczi sorsa eldőlt, Szelepchényi, a Habsburg király embere, akkor is ismételten felkereste leveleivel s bíztatta, hogyha szeretne haza vonulni, írja csak meg Lipótnak vagy neki, s ő nagy szívvel, szeretettel kieszközli, hogy magának és hadának kára és fogyatkozása nélkül békével haza mehessen (Történelmi Tár, 1892. évf. 200-202.o.). De Rákóczi — írja Széchy (III. 322.o.) — a magyar király fedező pajzsa alá nem helyezkedett, hanem oktalanul a kozákok szaván indult, bár az is lehet, hogy Szelepchényi levelei nem is jutottak el hozzá, s csak emiatt bízta magát a kozákokra.

Szilágyi írja (Erdély és az északkeleti háború, II. 427.o.), hogy Lipót tanácsosait, Szelepchényit és Hegenmüllert még július 13-án azzal is megbízta, hogy közvetítsenek Rákóczi és a lengyelek közt, de — írja Széchy (III. 329.o.) — Rákóczi régebbi „nagyravágyása és elbizakodása csüggedésbe és kishitűségbe csapott, és a sors gúnyjába maga

segített kezeit szorosabban kötözni" és a lengyelek kegyetlen feltételeinek gyors elfogadásával „önmaga akadályozta meg", hogy Lipót emberei „közbe léphessenek és enyhébb feltételeket szerezhessenek".

Zrínyivel, a baráttal, ellentétben ilyen jó volt Lipót Rákóczihoz, a halálos ellenségéhez, mikor az már bajba került. Mivel azonban világháborút kezdeni ő se volt hajlandó a kedvéért, mi csak annyit tudunk róla, hogy semmit se tett, s noha Rákóczi addigi viselkedése alapján az is természetes volna, ha semmit se tett volna, mégis szidjuk érte, mint a bokrot.

A protestáns Vittnyédy egy cseppet se volt jobb a már lebukott Rákóczihoz, mint a katolikus Zrínyi. Még „a napkeleti birodalom urává" is megtette volna a még hatalmas Rákóczit, „mert magyar és evangélikus", mikor azonban a még természetesen mindig magyar és evangélikus, de már letört és megalázott Rákóczi Palásthy György személyében külön ügyvivőt küld a magyar urakhoz, elsősorban Zrínyihez, azzal a kérelemmel, hogyha a császár nem indítja meg a háborút, törjenek rá ők a törökre, és így vonják el Erdélytől, és az ügyvivő természetesen elsősorban a minden porcikájában „evangélikus" Vittnyédyt környékezi meg, hogy erre Zrínyit beszélje rá, Vittnyédy az, aki a legridegebben elutasítja. Most, mikor már Rákóczi nem tényező, már egyáltalában nem számít neki se evangélikusnak, se magyarnak (pedig nem lett katolikus s bizonyára magyarból se változott át egyszerre más náció tagjává). Hidegen ezt válaszolja: „Bizony semmit se javallhatok uramnak, azkinek méltóságos családja századokon át folt nélkül volt urához (a bécsi királyhoz) való hűségében. (Vittnyédy levelei, I. 127.o.)

Most tehát, mikor már letört a Habsburg ellenesség s ügye pártolása már nem kecsegtet semmi egyéni előnnyel, hanem egyedül csak áldozatot kívánna, egyszerre a legfontosabb szempont és a legszebb magyar erény lett a koronás király iránti hűség és a Zrínyiek „méltóságos családjának" e tekintetben való „folt nélküliségét" semmi esetre se szabad „bemocskolni" (ezt a szót is emlegeti levelében).

A másik nagy „evangélikusnak" s ennek megfelelően később ugyanilyen nagy rebellisnek, Keczer Ambrusnak pedig azt írja Vittnyédy ez ügyben, hogy „tudvalevő dolog, hogy kegyelmes koronás királyunk urunk őfelsége engedelme és parancsolatja nélkül effélék nem lehetnek (de vajon addig, míg Rákóczi hatalmas volt, a vele való cimborálások kegyelmes koronás király urunk őfelségének engedelméből és parancsolatjából történtek?) s ha lehetnének is, tudja-e kegyelmed, azki jó béllest akar sütni, annak szép fejér lisztinek és bőven vajának kell lenni, efféle penig az mi tárházunkban nincsen, őnagysága (Rákóczi) csak nem is gyaníthatja, hogy akarna adni; ilyenformán abból semmi sem kell kegyelmes királyunk híre és akaratja nélkül". (Történelmi Tár, 1869. évf. 225-226.o.)

Igazán érdekes és tanulságos: Az egyik nagy „evangélikus" rebellis egész őszintén megírja a másik épp oly nagy „evangélikus" rebellisnek, hogy aki jó kalácsot akar sütni, annak jó fehér lisztjének és elegendő vajának kell lennie, de mindez most már Rákóczi Györgynek, a harmadik nagy „evangélikusnak" nincs. Amíg volt neki, egész „napkeletet" kész örömmel neki adta volna. Természetesen nem azért, mert akkor még bizonyosra lehetett venni, hogy győz, mert akkor még erős és hatalmas volt és mert a havasalföldi és moldvai vajda sikeres meghódoltatásával csak az imént bizonyította be, hogy gazdagsága mellett tehetséges is, hanem egyedül csak azért, mert magyar is volt meg „evangélikus" is.

Mihelyt azonban kisült, hogy tehetsége csak közepes, a szerencse kerüli, ereje és hatalma pedig már egyenesen semmivé lett, egyszerre nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak az nem számít, hogy magyar, hanem még az se, hogy „evangélikus", mert „kegyelmes koronás királyurunk őfelsége engedelme és parancsolatja nélkül effélék nem lehetnek" (előbb lehetett volna?) és mert a méltóságos Zrínyi család századokon át folt nélkül volt urához

való hűségben, s ha már becsületét „megmocskolni nem akarja”, akkor van annyi esze, hogy nem egy olyan fejedelem kedvéért mocskolja meg, aki „béllest” szeretne, de nincs hozzá sem finom lisztje, sem vaja.

Bocskainak, Bethlen Gábornak, I. Rákóczi Györgynek bezzeg volt finom lisztje is, vaja is, mikor béllest akart sütni! Azokhoz hozzá is álltunk mindnyájan, hiszen magyarok is voltak meg evangélikusok is és mert a siker biztos volt, mert ami mégis hiányzott volna, azt pótolta a török. Akkor eszünkbe se jutott, hogy nekünk kegyelmes koronás király urunk is van s amit csinálunk, az a neki tett alattvalói eskü galád megsértése és magyar nemesi becsületünk undok „megmocskolása”. Akkor lelkiismeretünk szavát elaltattuk azzal, hogy hát iszen „szabadsághősök” vagyunk s mivel erő van a kezünkben, az amnesztia is biztos. De most? Csak nem bolondultunk meg, hogy egy lecsúszott, szerencsétlen magyar és evangélikus kedvéért, akinek ráadásul még a török is ellensége, kockáztassuk a bőrünket és elfelejtsük, hogy nekünk koronás király urunk és nemesi becsületünk is van, melyet nem szabad megmocskolnunk?!

Ilyen volt kérem, a magyar szabadsághős mentalitása. Csupa hazaszeretet és önzetlen hősiesség.

A főpapok azonban nemcsak józanok voltak (ami Vittnyédy és Zrínyi is volt), hanem a keresztény erkölcsöt és az evangéliumot is képviselik és képviselték már Zrínyi és Vittnyédy idejében is. Náluk tehát nemcsak akkor számított koronás király urunk őfelsége és az iránta való hűség és a magyar becsület meg nem mocskolása, mikor ez a koronás király biztosan ült trónján, ellenfele pedig már lecsúszott, a csábító szava tehát egy józan eszű embert se tudott megingatni, hanem akkor is, ha a bűn egyenesen földi mennyországgal kecsegtetett. A főpapság akkor is ellene lett volna a koronára áhítozó Rákóczinak, ha katolikus lett volna, a törvényes király pedig protestáns, mint erre már hoztunk fel példákat a világtörténelemből. A becsület ugyanis akkor is becsület és a hűség akkor is hűség.

Zrínyi idejében azonban az erkölcsileg mindenképpen kötelező hűség mellett királyunk még az igazság, az erkölcs, és az evangélium védője is volt. A főpapság tehát kétszeresen is ellene kellett legyen az iránta kötelező hűségeskü megszegésének s természetesen annak a katolikus Zrínyinek is kénytelen volt ellene lenni, aki lángelme volt ugyan, de hitközönyös elveket vallott s tagadhatatlanul önző érdekből a még hatalmas II. Rákóczi Györggyel cimborált, s ezzel alattvalói esküjén kívül katolikus hitét is elárulta és a méltóságos Zrínyi család századokon át folt nélkül való becsületét is „megmocskolta”.

Nem lehetett a főpapság egy táborban azzal a Zrínyivel, akinek katolikus létére nem az fájt, hogy a XVI. század folyamán az egyházi vagyont elrabló főurak a birtokaikon lévő templomokat átadták annak az új felekezetnek, mely helyeselte ezt az elrablást, hanem csak az, hogy ugyanezen főurak utódai őseik bűnének jóvátevésére ugyanezen templomokat visszaadták az ősi hitnek. Pedig hát nem is adták vissza, hanem csak szerették volna visszaadni, mert a török és koronás király urunk egyéb nyugati ellenségeinek jóvoltából a béllessütéshez éppen elegendő finom liszttel és vajjal rendelkező felkelők, sőt később még holmi Zrínyi-féle katolikusok se engedték.

Sajátságos, hogy a Mária kép előtt ájtatoskodni szerető Zrínyinek az fájt, hogy egyes főúr társai megpróbálták lehetővé tenni, hogy a birtokaikon lévő templomokban szintén térdelhessenek emberek a Mária képek előtt, az azonban nem fájt neki, hogy ugyanakkor Erdélyben még az egyik legelőkelőbb és leggazdagabb családból származó jezsuita atyának, egy Kornisnak is, aki pedig a saját várában lakott, titokban éjszaka kellett felkeresnie a környék katolikus betegeit, hogy haláluk előtt az utolsó útra elkészíthesse őket.

Pedig nyilvánvaló, hogy e titkos éjjeli kirándulások célja nem a térítés (tehát állítólag a béke megbontása) volt, nem protestánsok megnyerése az Egyház számára (bár még ennek lehetősége is nemcsak nem ellenkezik, hanem hozzátartozik a vallásszabadsághoz), hanem csak a katolikusok vallási szükségleteinek kielégítése. Semmiképpen nem gondolhatunk ugyanis arra, hogy ez a jezsuita Kornis éjnek évadján olyan házba kopogtatott be, ahova nem maguk a lakók hívták meg oda előre. Mennyivel nagyobb elnyomás, üldözés és erőszak jele volt ez a katolikusokkal szemben Erdélyben, mint a habsburgi országban a földesúri jog gyakorlásának megkísérlése! Mégis csak ez fájt Zrínyinek, Erdély nem. Legalábbis a Rákóczinak írt sok levele közül egyikben sincs a legkisebb célzás se arra, hogy a vallásszabadság tekintetében Erdélyben sincs minden egészen rendben, és hogy az ottani katolikusok sérelme is az ő sérelme.

Mikor a már lebukott Rákóczi Bécstől kér segítséget, Bécsnek vele való tárgyalásai tele vannak, mint láttuk, az erdélyi katolikusok helyzetének könnyítésére irányuló kísérletekkel. Láttuk, hogy Rákóczi ezek folyamán még azt is megígéri, hogy ezután nem fog arra törekedni, hogy a rossz papok pártolásával tegye még jobban tönkre az amúgy is elesett erdélyi katolicizmust. Láthatjuk belőle, milyen katolikus volt a még a magyar katolikusokkal is annyira meggyűlöltetett Bécs, és csak milyen katolikus volt a mi buzgó katolikusnak elhíresztelt Zrínyi Miklósunk. De ezek után csak nem csodálkozhatunk azon, hogy a főpapságnak is az volt a nádorjelöltje, aki Bécsnek, és ez a jelölt nem Zrínyi volt?

Igen ám, mondhatná erre valaki, de hát a haza érdeke semmi? Egy magyar főpapnak azért talán a hazára is jobban kellett volna néznie, mint Bécsnek. Adott is a főpapság — feleljük — a hazára is, még pedig arra is jobban, mint Zrínyi, mert hiszen ez állásfoglalásában is a magyar haza és a magyar nép szeretete vezette. Azért akart jó katolikus nádort, hogy az igazi evangélium fénye ki ne aludjék ebben a hazában, s lakóit a hamis próféták félre ne vezethessék és a becsület és erkölcs útjáról le ne térítsék.

Ezzel a főpapság sokkal többet használt a hazának, mint Zrínyi lángelméje és honszerelme még akkor is, ha a sors megengedte volna neki, hogy lángelméje teljes mértékben érvényesülhessen, amit pedig hiúságával és beteges érzékenységével éppen Zrínyi maga tette lehetetlenné. De többször rámutattunk már, hogy eltekintve a hit és erkölcs előnyeitől, tisztán politikailag is sokkal nagyobb haszna volt, illetőleg lett volna hazánknak az uralkodóházhoz való törhetetlen és állandó ragaszkodásból, mint az állandó rebelliókból és hűtlenségekből.

Elszomorító nézni, hogy a prímásnak és általában a főpapságnak azt a tisztán az örök evangéliumi elvekből folyó, Zrínyi elleni politizálását Zrínyi milyen ellenszenvvel, sőt gyűlölettel viszonozta mind maga Lippay, mind az egész papság iránt. Csak ebből láthatjuk igazán, hogy kiváló jellembeli tulajdonságai mellett milyen elszomorítóan nagy fokban gyarló is volt a mi nagy Zrínyi Miklósunk s különösen, hogy mennyire tudta gyűlölni azokat, akikről azt hitte, hogy személyének ellenségei. Zrínyit haragjában és gyűlöletében nem zavarta egy cseppet se az, hogy ezek a vélt ellenségei éppen Krisztus földi képviselői voltak, akiket pedig, mint állítólag jó katolikusnak, neki is tisztelnie illett volna és még politizálásukban is követnie, s akik természetesen egyénileg se voltak egy cseppet se gyarlóbbak, mint ő. Sőt.

Említettük, hogy tehetségeinél és őszinte hazaszeretetéénél fogva szerintünk is Zrínyi volt az akkori magyarok közt a legalkalmasabb a nádorságra. Elismerjük azt is, hogy olyan nagytehetségű emberben, mint Zrínyi volt, nem hiba, hanem hazafias kötelesség, ha törekszik is arra, hogy csakugyan ő legyen a nádor. A tehetségnek ugyanis joga, sőt a haza iránt kötelessége is, hogy tehetsége érvényesüléséhez a lehetőséget megszerezze. Nem

botránkozunk meg tehát rajta, s nem nevezzük se hiúságnak, se szerénytelenségnek, ha azt látjuk, hogy Zrínyi maga is mindent elkövet, hogy nádor legyen. Azt se tartjuk megengedhetetlennek, hogy e célból a protestánsok szavazatait is megszerezni törekszik, azonban természetesen csak akkor, ha ez nem katolikus elveinek elárulásával (de természetesen nem is a protestánsok becsapásával) történik.

Zrínyi azonban annyira ment a nádorság elnyerésében való törekvésében, ami még ezeket az engedményeket is messze túlhaladja, s világosan bizonyítja, hogy benne az egyéni nagyravágyás és a hiúság is nagyban működött. Célja elérése érdekében még olyasmire is vetemedett, amit tisztelői egyenesen lehetetlennek gondolnának, mert ők is kénytelenek megbotránkozni rajta. Hogy a protestánsok kegyét úgy kereste, hogy a katolikus érdekeket elárulta s a protestánsok vélt, vagy ha való, nagyon is mérsékelt sérelmeit hévvel magáévá tette, de saját hitfelei százszorta nagyobb sérelmeinek Erdélyben való orvoslására a legkisebb igyekezetet se mutatta, sőt annak sincs még csak nyoma se, hogy legalább észrevette volna, már láttuk.

II. Rákóczi György pártfogását úgy kereste, hogy rendkívül gyanús és már a király iránti hűtlenség határait súroló érintkezésbe bocsátkozott vele. Eljárása tilos és tisztességtelen voltával maga is tisztában volt, mert levelei tele vannak titkos írásjelekkel és álnevekkel. Csáktornyán 1654. február 21-én kelt levelének utóiratában maga írja: „Az Istenért, nagyságod ne vegye gonosz néven, hogy ritkán írok, bizony nékem veszedelmes volna, ha megtudódnék nagyságoddal való correspondantiam." (Széchy Károly: Zrínyi Miklós, III. 366.o.)

Azután a nagy és büszke Zrínyi ilyen hízelgéseket enged meg magának: „Istennek legyen hála és nagyságodnak" (1654. február 21-i levél). „Nagyságodnak két méltóságos leveleit." „Engem ezután is méltóságos kegyelmében akar tartani." 1654. április 25.: „Az könyvet, kit Ispán Ferenc parancsolattal vitt el tőlem, nem érdemli olyan méltóságos fejedelem olvasását."

Zrínyi egyenesen annyira porig alázza magát, hogy a nála fiatalabb fejedelemnek ezt írja: „Nem akartam elmulatnom az nagyságod méltóságos kezeit csak levelem által is meg ne csókoljam." (Pozsonyból, 1655. június 24.)

Nem válik Zrínyi jelleme becsületére, hogy ugyanakkor, mikor az a magyar király koronájára vágyott, ilyen hangon írt az erdélyi fejedelemnek, s titkos jelekkel levelezett vele, de ugyanakkor III. Ferdinándnak fia, IV. Ferdinánd kora halála miatt részvételve Bécsben is így hízeleg és alakoskodik: „Maga ez az alkalom, bár a fájdalomtól meg vagyok zavarodva, és el vagyok képesztve, mégis arra kényszerít, hogy megingathatatlan hűségem jusson eszembe, mellyel a fölséges uralkodóház iránt viseltetem." (Haec enim ipsa occasio me, licet me dolore confusum et opstupescentem meae immobilis fidelitatis, quam Augustissimae Domui gero, cogit recordari.)

Aztán pedig: „Óhajtom, hogy a föld kerekségről soha ki ne fogyjanak az ausztriai házból származó királyok." (Desideremque nunquam orbi de Augustissima Domo emiri reges.) (Chaktornia, 20. Julii, 1654.)

Annyira hajhászta Zrínyi a nádori méltóságot, hogy még meg se halt a nádor, csak nagybeteg volt s már is levelet írt Rákóczinak, de úgy, mintha a levelet nem ő, hanem a gyulafehérvári fejedelmi udvarban nevében ott járó követe írná az ő érdekében. (Századok, 1868. évf. 639-641.o.) Ebben a levelében végigmegy azokon, akik az új nádorválasztáson, szóba jöhetnek, azaz vetélytársain és megállapítja róluk, hogy mindnyájan „bálványozók, az aranyborjú imádói, kiknek istenük nem a hazájuk java és érdeke, hanem mindenekfölött

az érsek. De ha a forrás zavaros, lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen. Már pedig mindnyájunk forrása az érsek: azért mindnyájan fertőzöttek tőle."

Így gyaláz és így rágalmaz Zrínyi s így ír egy protestánsnak a magyar katolikus Egyház fejéről, akinek más bűne nem volt, mint csak az, hogy nem Zrínyit akarta nádornak. Így ír egy magyar katolikus a magyar katolicizmus legveszedelmesebb ellenfelének.

De azt is egész jól láthatjuk, hogyha Zrínyinek volt Istene, akkor valóban a hazája volt az, sőt megkövetelte, hogy másoknak is az legyen az Istenük, még a főpapoknak is. Ha azt, amit itt Zrínyi ír, nem meggondolatlan, összevissza való beszédnek vesszük, vagy nem arra az álláspontra helyezkedünk, hogy mindezt nem őszintén írta, hanem csak azért, mert Rákóczit is be akarta vele csapni, akkor azt kell megállapítani, hogy Zrínyi, noha a barokk kor embere volt, már nem is hitt komolyan Istenben s a másvilágban, céljai a földön túl nem terjedtek, s bálványa volt neki, nem pedig Istene, (azaz maga volt bűnös abban, melylyel az érseket és azokat, akik vele tartottak, vádolta). Mert ha a földön a legnemesebb dolog a haza, az, amit Isten helyett imádunk, akkor is bálványimádók vagyunk, mert akkor is az Isten teremtményét imádjuk maga a Teremtő helyett, az embereket pedig jobban megzavarjuk és jobban félre tudjuk vezetni, mintha nemtelenebb dolgot választanánk bálványul. De vajon a nemes bálvány nem bálvány? Mindezt látva még jobban látjuk, mennyire helyesen politizált a főpapság, mikor Zrínyi nádorságának ellene volt. Ilyen elvekkel bíró embert nem támogathatott a papság.

Látjuk, hogy Zrínyi úgy ír, mintha Magyarországon a gonoszság és a romlottság foka tisztán attól függne, ki milyen közel áll és mennyire hallgat az esztergomi érsekre, minden gonosz és rossz ősforrására. Ha csak fel nem tesszük, hogy Zrínyi mindezt nem őszintén, hanem csak azért írta, mert tudta, hogy Rákóczi mindezt szívesen hallja, Zrínyit egyenesen a magyar Őskáinnak, a hivatalos Egyház, sőt minden komoly hit főellenségének, s olyan veszedelmes forradalmárnak kellene tartanunk, mint akár a mai bolsevistákat. Zrínyi megvetését ugyanis semmiképpen se korlátozhatjuk csak Lippay személyére, mert nem csak Lippay, a prímás, volt Zrínyi ellen, hanem az egész főpapság. Lippay személye és magánélete pedig éppen nem volt olyan, amely azzal a méltósággal, melyet betöltött, ellenkezett volna. Hiszen még ellenségei se tudtak mást felhozni ellene, mint csak azt, hogy „túlbuzgó", tehát igen nagy hitű, erőszakos katolikus volt. Láttuk, hogy az Egyház érdekében még bíborosi kinevezésével se törődött, sőt végleg meg is hiúsította, mert a király kegyével se törődött akkor, mikor az igaz hit védelméről volt szó. Pedig tudnia kellett, hogy a király ellenére a pápa nem fogja bíborossá tenni.

Világos, hogy Zrínyi nem volt se olyan hitetlen, se olyan gonosz, mint e leveléből joggal következtethetnénk, annyi azonban bizonyos, hogy a túlzott nagyravágyás, az irigység és az ellenfelei és vetélytársai iránti gyűlölet e levél megírásakor minden nemes tulajdonságát háttérbe szorította, nemtelen szenvedélyei pedig szabadon tomboltak.

Mivel maga is érezte, hogy önmagát ennyire dicsérni és ellenfeleit ennyire gyűlölni és rágalmazni nemtelen s szégyenletes dolog, e magállapításából, sajnos, nem azt a tanulságot vonta le, hogy eláll a levél megírásától, hanem azt, hogy — még szégyenletesebb módon — névtelen levelet ír, sőt még ennél is csúnyábban jár el: másnak nevében ír levelet s úgy tünteti fel a dolgot, mintha nem maga dicsérné magát s mintha nem ő lenne az, aki ellenfeleit és vetélytársait rágalmazza. Ezzel azonban Zrínyi erkölcsi szempontból nagyon mélyre süllyedt.

Miután e levélben összes ellenfeleit lecsepülte, illetőleg kimutatta, hogy a nádori méltóságra mennyire alkalmatlanok (a legtöbb ellen persze csak azt tudta felhozni, hogy „papi

sugalmazásra hallgat", ezt a megállapítást azért tartotta fontosnak, mert jól tudta, hogy Rákóczi mindent kálvinista szempontból fog fel), ilyen ízléstelenül tér át a maga személyére:

„Itten az én uramnak, Zrínyi Miklósnak, őnagyságának, azt a modestiát, akit a maga személye emlékezetiben szokott viselni, le kelletik tenni és egy ilyen fejedelem előtt, mint nagyságod, oly sincere kell beszélni, mint Isten előtt(!) s mind erőtlenségét meg kell vallani, mind elegendőségét nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága kívánsága ettül a gondolattul olyan távol vagyon, mint ég a földtül, hogy annyira contentus a maga álláspontjával, hogy nem lehet jobban. (Az igazsággal ennél jobban ellenkezőt Zrínyi bajosan írhatott volna.) Holott az hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való minden muraközi, mind horvátországi, vitézlő rend csaknem imádják."

Így megdicsérte Zrínyi magamagát. Pedig hát nem is volt egészen így, mert olyan különc és büszke embert, mint Zrínyi volt — de általában a lángelméket — a széles tömegek nem igen szokták szeretni. Meg hát láttuk, hogy a Mikulics-ügy miatt egyenesen szidták-szapulták, szolgáját meg is verték, amiről maga is érezte, hogy tulajdonképpen neki szól. Elmondja aztán, hogy ő egyedül csak hazája szolgálata érdekében akar nádor lenni.

Miután elsorolta, megbírálta és lecsepülte azokat, akik kívüle szóba jöhetnek, felszólítja Rákóczit, „aki olyan bölcs fejedelem, aki a magyar javát úgy szereti, válassza ki közülük a legméltóbbat és közölje ezt vele". „Mert (ti. a nagyságos Zrínyi Miklós) azt a vélekedést magáról, azt a magahittséget mindjárt leteszi, mihelyt avagy nagyságodtól, avagy valakitől meg lesz néki mutatva másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az őnagysága képiben Istenünkre, hogy abból semmi szomorúságot magához nem veszen. (Hogy mert erre megesküdni az a Zrínyi, aki aztán valósággal belebetegedett a „szomorúságba", mikor mégse ő lett a nádor?!), sőt az én uramnak az legnagyobb célja, hogy megtudhassa: kit fog nagyságod arra jónak ítélni, hogy aztán őnagysága is az nagyságod tetszésével megegyezzék, és abbul is nagyságodnak szolgáljon. Az melyet hogy híven, igazán fog megcselekedni, hitire, köröszstségire esküszik én általam nagyságodnak, mint kegyelmes urának."

Furcsa s egészen logikátlan dolog, hogy noha Zrínyi levele napnál világosabban kimutatja, hogy a nádorságra egyedül csak ő alkalmas, vetélytársai pedig a lehető legalkalmatlanabbak, továbbá azt is megállapítja, hogy viszont Rákóczinál bölcsebb fejedelem nem is képzelhető, mégis egymás után kétszer is és égre-földre, „hitre, köröszstségére" esküdözik, hogy neki egy cseppet se fog fájni, ha Rákóczi mégse az ő véleményén lesz. Pedig hát ez esetben Rákóczi véleménye csak helytelen lehetett volna s a helytelenbe hogy lehet ennyire szívesen belenyugodni?!

Mikor Zrínyi ezt a levelét — álnéven — megírta, már nagyon jól tudta, hogy Lippay prímás megítélése szerint Wesselényi alkalmasabb a nádorságra, mint ő. Ma már azt is tudjuk, hogy Lippay bölcsebb is volt Rákóczinál, mert hiszen ma már mindenki tudja, hogy II. Rákóczi Györgynél bölcsebbnek lenni nagyon könnyű dolog s maga Zrínyi is hamarosan utána megállapította, hogy Rákóczi minden volt, csak bölcs nem. De egyébként is Lippay véleménye nem az ő magánvéleménye volt, hanem az egész hivatalos magyar katolikus Egyházé, az egész püspöki karé, melynek bölcsessége iránt Zrínyinek kissé nagyobb elismeréssel kellett volna adóznia, mint Rákóczi bölcsessége iránt.

Minden nehézséget megold azonban, hogy Zrínyi akkor már tudta, hogy a magyar püspöki karnak róla szóló véleménye reá nem volt előnyös, Rákóczié pedig igen. Ezért volt szemében Rákóczi annyira bölcs fejedelem s mert biztosan tudta, hogy Rákóczi véleménye ránézve kedvező, azért esküdözött annyira, hogy véleményét akkor is szomorúság nélkül

elfogadja, ha kedvezőtlen lesz. Mennyivel szebb lett volna, ha a püspöki kar véleményét fogadta volna el Zrínyi ilyen alázatosan! De hát ahhoz igazi alázatosság kellett volna!

Pedig hát nemcsak az Egyház (melyet Zrínyinek, mint katolikusnak, elsősorban kellett volna tekintetbe vennie), hanem a haza szempontjából is előnyösebb volt Wesselényi nádorsága a Zrínyiénél, noha jellemben se volt különb nála, tehetségben pedig messze mögötte maradt. Annak ugyanis, aki a katolikus hit egyedül üdvözítő voltában hitt (Zrínyi pedig, mint „buzgó katolikus", bizonyára hitt), mindenképpen azon a meggyőződésen kellett lennie, hogy a magyarsággal nagyobb jót senki se tehet, mint az, aki ezt a hitet itt erősíti. A Habsburgokkal szemben titkon a katolikusellenes Rákóczi királyságát pártoló Zrínyi azonban éppen az ellenkező irányban dolgozott.

Azonkívül akkor még nem lehetett tudni, hogy a nagyreményűnek látszó Rákóczi hamarosan le fog törni, hanem számítani kellett arra (számított is rá mindenki), hogy erősebb és veszedelmesebb ellenfele lesz a Habsburgoknak, mint bármely addigi „szabadsághős", mert hiszen mindegyiknél nagyobb hatalmat képviselt. De ha így állt a dolog, még Széchy szerint is (III. 48.o.) képtelenség volt Magyarországon a nádori székbe olyan embert ültetni, aki maga is Rákóczihoz húz, sőt egyenesen már cimborál vele, sőt még nádorságát is tőle várja.

Mi azonban ma már tudjuk, hogy annak ellenére, hogy Rákóczi, az elégedetlen magyaroknak ez a nagy reménysége, letört s így a béllés sütéshez készülődő elégedetlenek liszt és vaj nélkül maradtak, ők nagy ostobán mégis megcsinálták a Wesselényi összeesküvést és az összeesküvés feje éppen az a Wesselényi lett, akit a főpapok tettek nádorrá s éppen azért, mert benne látták legbiztosabb zálogát annak, hogy hasonló meggondolatlanságokra nem lesz kapható. Mi lett volna hát itt olyan nádor mellett, aki már eredetileg is Rákóczival cimborált, s mi lett volna különösen akkor, ha Rákóczi nem törik le és megmarad pénzes és hatalmas erdélyi fejedelemnek?

Nemcsak azt kérdem, mi lett volna ez esetben a magyar katolicizmussal, hanem azt is, hogy mi lett volna a magyarsággal. Hiszen még a leghatalmasabb erdélyi fejedelem se volt olyan erős, hogy a császárral siker reményében kikezdhessen, s kivált egy olyan hadvezéri tehetség nélküli és nagy dolgokra annyira képtelen fejedelem, mint II. Rákóczi György volt? Az eredmény tehát legalább olyan hosszú magyar testvérharc lett volna, mint a mohácsi vész után volt.

De hogy mennyire bölcs volt Lippay és püspöktársai hazafias szempontból is, mutatja, hogyha Zrínyit szét nem tépi a vadkan (pedig nem tépte volna szét, ha nem duzzog, ha nem vonul megsértődve vissza, mert akkor nem ért volna rá unalmában vadászni, hanem a csaták hevében tevékenykedett volna), Zrínyi még megérte volna minden álma netovábbjának, a török Magyarországból való kiűzésének teljesülését, melyet természetesen nem a pénzes Rákóczi, hanem a mindig pénztelen Lipót valósított meg. Használt volna hát az országnak Zrínyi politikája, az Erdéllyel való cimborálás?

Vajon megtörténhetett volna-e ez az egész ezeréves történelmünkben legfontosabb esemény, ha Rákóczi lengyel hadjárata sikerül, ha utána neki, mint lengyel királynak, Magyarországból is sikerült volna kiszorítania a Habsburgokat, s ő lett volna helyettük a magyar király? Bajosan tarthatjuk ezt lehetségesnek, mert hiszen a török kiűzése még a Habsburgoknak is és még a pápa és egész Európa támogatásával is (melyet Rákóczi semmiképpen se tudott volna megszerezni, még ha a jóakarat meg is lett volna benne) és még olyan istenadta lángeszű hadvezérekkel is, mint Lotharingiai Károly és Savoyai Jenő, csak másfél évtizeden át tartó állandó harcok után sikerült. Az ehhez szükséges rengeteg pénzt senki emberfia nem tudta volna akkor előteremteni, mint csak a Habsburgok.

Vajon segítették volna-e a svédek vagy az akkor még egyébként is kishatalmú protestáns poroszok ebben a „hittestvér" Rákóczit, s ha igen, milyen feltételekkel? Vajon milyen sikereket ért volna el a török ellen az az erdélyi hadsereg, melyet a svéd király Lengyelországban annyira lekicsinyelt, s melynek nemcsak tüzérsége nem volt, hanem úgyszólván még gyalogsága se; mely azt se tudta, mi az a hadtápvonal, s melynek Kemény János volt a „legtehetségesebb" hadvezére? A mi egész újkori történelmünk, haladásunk, népi gyarapodásunk, gazdasági erősödésünk, politikai önállóságunk a török kiűzésével kezdődik, ezt pedig teljesen — ki tudja, mennyi időre — hátravetette volna annak a politikai irányzatnak a győzelme, mellyel Zrínyi kacérkodott.

Tehát, igenis, nemzetileg is káros, végeredményben tehát hazafiatlan politika volt az, melyet Rákóczi barátságával Zrínyi űzött. Nemcsak katolikus, hanem magyar nemzeti szempontból is, sőt még Zrínyi egyéni érvényesülése szempontjából is a főpapok politizálása volt a helyes. Ha Zrínyi szerényebb és kevésbé elbizakodott lett volna; ha lángelméje ellenére is elismerte volna, hogy az Egyház, a főpapság még nála is okosabb s mint az Egyház hű és engedelmes fia, a főpapokra hallgatott volna, együtt politizált volna velük; ha mint jó keresztény, leküzdötte volna végzetes hibáját, a hiúságot és sértődékenységet, ha nem vonult volna vissza a közügyektől, sőt még a hadi tevékenységtől is duzzogva; korai erőszakos halála után néhány évtized múlva e dicső felszabadító háborúban mint fővezér, vagy a legrosszabb esetben mint egyik legfőbb vezér vehetett volna részt, világraszóló haditettekkel írhatta volna be nevét a világtörténelembe és szerezhetett volna magának is, nemzetének is, soha el nem múló dicsőséget.

Zrínyi főszerencsétlensége, sőt úgyszólván élete egyetlen elrontója az, hogy nagy tehetsége érvényesítésére nem nyílt lehetőség, ebben az esetben nem tette volna tönkre életét. Hiszen akkor nemcsak az a szerencse lett volna osztályrészéül, hogy hazája történelmének legfontosabb korszakában élt, hanem még az is, hogy e legfontosabb korszak egyik legfőbb s jelentőségében nemzetünk történelmének keretein messze túlnyúló eseményének egyik főtényezője lett volna. Zrínyi hiúsága, sértődékenysége és a főpapsággal ellenkező politikai iránya volt az oka, hogy éppen ellenkezőleg történt. Emiatt félő, hogyha megérte volna is a nagy eseményt, akkor is nélküle folyt volna le, mint ahogyan a szentgotthárdi diadal is, noha azt még megérte, nélküle folyt le, mert akkor is meg volt sértve s akkor is otthon duzzogott.

S mi volt e végzetes tragédia oka? Lényegében az, hogy Zrínyi a politikában nem hallgatott a főpapságra, mert azt hitte, hogy legalább is ehhez ő jobban ért, mint a papok s mert azt hitte, hogy a hazaszeretetben is felülmúlja őket. Világos, hogy még ebben is tévedett, mert a főpapoknak még hazaszeretetet se kell mástól tanulniuk, még akkor se, ha az a más nem kisebb ember, mint Zrínyi. Ellenben nagyon hasznos lett volna mind Zrínyire, az egyénre, mind pedig az egész magyar nemzetre, ha Zrínyi lángelméje mellett is lett volna annyira alázatos, hogy politikailag és hazaszeretete módjára nézve is ő akart volna a főpapoktól tanulni, nem pedig őket akarta volna tanítani, mivel pedig ők erre nem voltak hajlandók, nem vált volna gyűlölőjükké, sőt rágalmazójukká.

Elszomorító, hogy ebben Zrínyi mennyire ment. Az a lutheránus Vittnyédy lett legbizalmasabb barátja, aki — mint láttuk — egész nyíltan hirdette katolikusgyűlöletét. Zrínyi lelkivilágában — minden Mária-kép előtti ájtatoskodásai ellenére — olyan keveset számított az Egyházhoz való ragaszkodás, hogy mindez egyáltalában nem volt akadálya Vittnyédyvel való tökéletes egyetértésének s a kettejük barátsága folytán nem Zrínyi, ez a nagy szellem, volt alakító hatással Vittnyédyre, hanem megfordítva. Vittnyédy Zrínyi hatására egy cseppet se lett kevésbé katolikusgyűlölő, mint azelőtt volt, Zrínyi azonban mindig kisebb katolikus lett Vittnyédy hatására.

Milyen szégyen erre a nagy szellemre, akit a levente vezérkönyv, mint láttuk, azért dicsért, mert még a törököt se becsmérelte, hogy a nádori székben vetélytársait Vittnyédyvel váltott leveleiben csak lenéző gúnyneveken emlegeti. Wesselényi a „Krokodilus", Nádasdy a „Disznós Géczy" vagy a „Chaméleon" vagy az „Új Hercules", Montecuccoli a „Kakukk Máté" stb. Pedig a nagy ember ellenfeleit is meg szokta becsülni, mert akkor is nagy marad, ha őket nem kisebbíti. Zrínyi ebben nem volt nagy ember.

Hát még az érsek, meg általában a papok, milyen minősítést kapnak tőle! Zrínyi nemcsak Lippayra haragudott, hanem általában a papokra. Ő is úgy tett, mint korunk s minden kor kislelkű papgyűlölői: nem arra az egy papra haragszik, aki állítólag megbántotta, hanem az összes papokra. Egyébként ez érthető is, mert Lippay nem egyéni érdekből politizált Zrínyi ellen, hanem általános egyházi és hazafias szempontok hatása alatt. Nem Lippay politika volt az, hanem egyházi politika és úgy látszik, hogy az okos és logikus Zrínyi ezzel teljesen tisztában volt. Sajnos, nem azt a következtetést vonta le azonban belőle, hogy emiatt abba hagyja a maga feje szerinti politizálást és mint ennél jobbra, áttér az Egyházéra, hanem azt, hogy nemcsak Lippayt, az egyént, hanem a főpapságot, tehát az Egyházat is gyűlöli és a maga ellenpolitizálásával ellensúlyozza.

Láttuk, hogy Rákóczinak azt írta, hogy neki semmi szüksége a nádorságra, mert teljesen „contentus" a maga álláspontjával. Ő csak azért akar nádor lenni, mert senkit se tart annyira alkalmasnak erre a nagy méltóságra, mint magát. De ha Rákóczi más valakit méltóbbnak tart nála, írja csak meg neki és esküdözik égre-földre, hogy véleményét ő is elfogadja, ő is annak pártjára áll, mert „ilyen bölcs" fejedelem, mint Rákóczi, véleményét ő mindig el fogja fogadni. Sajnos, a főpapságot közel se tartotta olyan bölcsnek, mint II. Rákóczi Györgyöt, de még koronás királyát se, noha mind a király, mind a főpapság ugyancsak hamar, már Rákóczi lengyel hadjáratakor, bebizonyította, mennyivel bölcsebb Rákóczinál és Zrínyinél. A király is, a főpapság is és az ország is alkalmasabbnak tartotta nála Wesselényit, mert elsöprő többséggel választotta nádorrá Zrínyi ellenében (s ezt elsősorban Zrínyinek Rákóczival való cimborálása miatt tette). Maga Zrínyi se tagadhatta Wesselényi értékeit, hiszen Zrínyiászában (XIV. ének 11. vers) ő maga az ország oszlopaként magasztalja s ezt nem is hagyta ki a mű végleges szövegéből se, (mint ahogyan Lippay magasztalását kihagyta). A választás eredményétől mégis annyira oda lett, hogy utána egy pár hétig (míg az ész végül uralomra nem jutott szenvedélyein) alig volt beszámítható.

Elkeseredésében még hazáját is itt akarta hagyni (Széchy, III. 81-82.o.) — s ezzel bebizonyította, hogy hiúsága hazaszereteténél is nagyobb volt — s valósággal dühöngött azok ellen, akik bukásának okai voltak. Kell-e ennél csattanósabb cáfolat arra, mennyire nem volt őszinte az a Rákóczinak írt kijelentése, hogy személyileg egyáltalában nem akar nádor lenni s ha nem őt tartják alkalmasnak, egyáltalában nem búsul miatta. Ha királyának, Egyházának és hazájának együttes ítélete annyira elcsüggesztette s felháborította, el lehet hinni, hogy éppen csak Rákóczi esetleges ellenkező ítéletét fogadta volna egész nyugodtan? Ezek után nem éppen azt kell-e gondolnunk, hogy éppen az keserítette volna el legjobban? Ha pedig így áll a dolog, miért állította éppen az ellenkezőjét, sőt miért esküdözött is rá annyira?

„Bizonyos legyen nagyságod benne, ha Lengyelországban lenne hivatala, elmenne, felette igen disgustatus, németnek, érseknek, papoknak, jezsuitáknak nem barátja, nagyságodnak pedig lelki jóakarója, szolgája", írja róla urának Rákóczi követe, Klobusiczky a nádorválasztás után. (Történelmi Tár, 1891. évf. 173.o.)

„Bizony ma tenne koronát Rákóczi fejére, ha lehetne." (K. Papp Miklós: Történelmi Lapok, I. kötet 117.o.)

Később maga Zrínyi azt írja Rákóczinak, hogy „ez az ember” (Lippay) nem hogy teli volna irigységgel, de éppen irigység önnön maga. Tehát el se tudja képzelni, hogy Lippayt az Egyház és a köz érdekei is vezethették állásfoglalásában. Nem ütött szeget a fejébe, hogyha tőle „irigyelte” az érsek a nádori méltóságot, miért nem irigyelte Wesselényitől? Pedig tisztában van vele, hogy Lippay nem mint magánember, hanem mint pap van ellene, mert ugyanekkor azt is írja, hogy neki, úgy látszik, már ez a sorsa, hogy soha „az a pap uram” kegyeiben ne gyönyörködhessék, de viszont azt meg nem tűrheti, hogy uralkodjék rajta a pap.

Pedig hát Lippay idősebb volt, mint Zrínyi s neki egyházi elöljárója is volt, míg Rákóczi fiatalabb volt, mint ő s királyának is, vallásának is ellensége. Ő tehát, aki papi uralmat nem volt hajlandó tűrni feje fölött, miért tűrte oly szívesen maga fölött Rákóczi uralmát, mikor se alattvalója, se emberileg lekötelezettje nem volt? Őt valóban ok nélkül választotta urává s ráadásul milyen hízelgések közepette küldözgeti neki kézcsókjait és esküdözik, hogy bármi lesz is a véleménye, ő előre is csatlakozik e véleményéhez!

Mi az oka, hogy a papság „uralma” olyan elviselhetetlenül terhes volt számára, míg Rákóczié annyira nem, hogy egyenesen maga kereste magának? Aztán az is milyen rosszakarat, hogy a papság felette álló (természetesen illetéktelen) uralmáról beszél. Épp ily joggal a köznemesség uralmáról is beszélhetett volna, mert hiszen azoktól legalább annyira függött a nádorsága, mint a főpapoktól. Nem a főpapok, hanem hazája, a magyar nemzeti közösség uralmáról lehetett itt csak szó. Ettől függött az ő nádorsága, s ezzel ez az uralom bizonyára természetes és így senkire se lehet sértő.

Lippay önérzetes, büszke magyar főúr volt s úgy látszik, hogy lelkének ezt az alapvonását a papi nevelés se tudta teljesen kiirtani, vagy pedig ez a már kiirtott, aszketikus szempontból káros lelki tulajdonság magas méltóságában és évtizedeken át hasonló lelkületű magyar főúr társai közt újra kitört belőle. Lehet, hogy emiatt a még fiatal Zrínyivel kissé félvállról beszélt. Az is lehet, hogy ez csak egyszer történt Lippay részéről s nem is volt tudatos, de a művészlelkű, túl önérzetes, mellőzést eltűrni vagy elfelejteni soha nem tudó és lángelméjének nagyon is tudatában lévő Zrínyi ezt neki többet soha elfelejteni nem tudta. Ezért az érsekkel való érintkezést ettől kezdve mindig kerülte s ha mégis érintkeznie kellett, ellenszenvét feltűnően kimutatta.

Világos, hogy a szintén büszke alaptermészetű (de annyira bizonyára nem, mint Zrínyi) Lippay hasonló viselkedéssel felelt s Zrínyi tiszteletlen viselkedéséből — joggal — azt következtette, hogy nem egyházi érzületű. Ebben, sajnos, nem is tévedett, bár az is valószínű, hogyha tudott vagy akart volna színészkedni s Zrínyit kedveskedéssel, megalázkodással, hízelgéssel megnyerni törekedett volna, sikerült volna. Lippay azonban nem ilyen fából volt faragva. Kimondhatjuk mindjárt azt is, hogy az értékes emberek nem is szoktak ilyenek lenni, bár az egészen szent papok még ezt is megteszik: alkalmazkodnak, megalázkodnak a Krisztus országáért és felebaráti szeretetből (különösen jezsuiták részéről láthatjuk ezt gyakran).

Érdekből megalázkodni és alkalmazkodni, hitványság és jellemtelenség; ha kereskedő teszi, jó üzleti érzék jele; önzetlenül, tisztán szent célok érdekében embereket így megnyerni az életszentség legnagyobb foka, kivált ha olyan részéről történik, akinek hajdan vele született természete volt a kevélység, de állandó önmegfigyeléssel és önmegtagadással már ránevelte magát az ellenkezőre. Szentek azonban nem teremnek minden bokorban, és szent természetesen Lippay se volt (csak korrekt). Láttuk, hogy még Pázmány Péter se volt szent.

A Zrínyi és Lippay közti ellentét igazi oka az volt, hogy mindketten körülbelül egyformán büszke emberek voltak, bár annyira büszke és oly betegesen érzékeny ember azért még se volt Lippay, mint Zrínyi. Lippay jellemében közel se találunk olyan foltokat, mint Zrínyiében. (Anyagiakban való piszkosság a Mikulics-ügyben, a rabokkal való bánásmódban és kereskedésben; ugyanez és erőszakosság apósával; katolikus elárulás, ízléstelen hízelgés, hamis név alatti levélírás és hamis esküdözés, hogy nádor lehessen; a túl gyors és rideg szakítás Rákóczival, mihelyt letörött a hatalma; a protestánsok pártjára való állás, mihelyt hízelegtek neki; megsértődésből és ambíciói ki nem elégítése miatt hazája elhagyására való gondolás stb. Lippay jelleme mindezen szégyenletes dolgoknak toronymagasan felette áll; ő nem volt ennyire büszkesége rabja.) Zrínyi mentsége, hogy lángelme volt, míg Lippay nem volt az. Az meg viszont Lippay mentsége, hogy mind azon a címen, hogy egyházi elöljárója volt Zrínyinek és mind nála sokkal idősebb volta miatt, joggal várhatta, hogy Zrínyi alkalmazkodjék hozzá, ne pedig megfordítva legyen a dolog. Az pedig, hogy valaki lángelme-e, többnyire csak halála után szokott eldőlni, sőt Zrínyinél ez csak halála után évszázadok múlva dőlt el.

Hogy a papok (s még inkább a főpapok) átlag erkölcsileg magasabban állnak, mint azok, akik bírálgatják őket és erkölcseiket kifogásolják, az a Lippay-Zrínyi ellentétben is kétségtelen megállapítható. Itt is bebizonyult, hogy ennek a bírálatnak valójában nem a főpap tényleges hibái az okai (ezek csak ürügyek), hanem bírálóinak a főpapénál sokkal nagyobb, sőt egyenesen kirívó emberi gyarlóságai. Zrínyi bizonyára nem volt utolsó ember se a magyar történelemben, se a magyar irodalomban, se az akkori közéletben. Ha ennek ellenére még az ő esetében is ezt kell megállapítanunk, mennyire igaz ez akkor, amikor átlagemberek bírálják az egyháziakat!

Lippay, az érsek, Zrínyinek állandó ellenszenve, csipkelődései, sőt sértései és gyalázkodásai, Rákóczival való cimborálása, a protestánsok ügyéhez való csatlakozása, sőt velük együtt még az országgyűlés faképnél hagyása ellenére is meg tudott bocsátani a Rákóczi bukásával oly rossz politikusnak bizonyult, és azért oly szánandóan hoppon maradt Zrínyinek. Zrínyi hasonló helyzetben erre teljesen képtelen lett volna. Lippay tudott tárgyilagos lenni Zrínyi iránt (ezt Zrínyi sose tudta volna megtenni Lippay iránt) s az ő orra alá rosszakarattal annyi borsot tört egyénben is észre tudta venni az értékeset és a lángelmét.

Zrínyi élete utolsó éveiben már többször tapasztalhatta a prímás megértését, jóakaratát és pártfogását, s nemcsak a prímását, hanem általában azokét, akik a főpapsággal tartottak. Például, mikor Zerinvárát a kormány engedélye nélkül, sőt tilalma ellenére építette és szüksége volt az udvari körök megnyerésére, Zrínyi — jellemének nem éppen nagy becsületére — pártfogását kéri annak a Nádasdynak, akit olyan csúnyán lefestett Rákóczinak, mikor azt az álnéven írt szégyenletes levelet írta neki nádorválasztása érdekében és akit Vittnyédyvel váltott leveleiben oly csúf gúnyneveken emlegetett. Nádasdy közbe is járt érdekében, s ebben az ügyben erkölcsileg bizony kissé fölényesebb szerepet játszott, mint Zrínyi.

Ugyanezen ügy miatt jóban lett Zrínyi Zichy Istvánnal is, a Zichy nemzetség nagy vagyonát megalapító, királypárti, jó katolikus, akkor nagy befolyású emberrel. Zichy örvendezve újságolja Zrínyinek, hogy vállalata az érseknek igen tetszik, és az érsek Zrínyiről úgy nyilatkozik, hogy „egyedül az a jó magyar, aki nemzetének és hazájának maga fogyásával kíván szolgálni és szolgál is”. (Vittnyédy István levelei, I. 165.o.) Írt aztán még Zrínyi P. Millernek, a király gyóntatójának is, aki szintén a király kedvező hangulatáról tudósítja stb.

De maga Széchy Károly is írja, hogy „Lippay még július végén, mikor az ismeretes tilalom visszavonása végett fölsietett, Portia hercegnek kifejtette, hogy a siker egyetlen feltétele, ha a fölkelő magyar hadak élére fővezérül Zrínyi Miklóst állítják, mert Wesselényi, kit ez a méltóság hivatalánál fogva illet, köszvényes és beteges ember, ki olykor járni nem tud, ha hordozható székben nem viszik; idegen vezetésben pedig a nemzet nem bízik s a kinevezett német fővezér, Montecuccoli grófot éppen gyűlöli, így a fölkelő magyar hadak az ő parancsa alá nem rendelhetők. S önként ajánlkozott a nádor rábeszélésére, hogy Zrínyi Miklóst a maga helyettesének fogadja el. Portia e tervbe bele is egyezett.” (V. 32-33.o.)

Mily igazságtalan volt tehát Zrínyi, mikor ezt írta: „Ember vagyok ugyan s nem mindig gyöngeség nélkül, de az ő ítéletük szerint legfőbb hibám az, hogy nem vagyok heliotropium, nap után járó fű, vagy pap után járó fű... Hogy itt tétlenségben sínylődöm, nem én vagyok oka, hanem a század hitványsága az ilyenek ítélete.” (Győri történelmi és régészeti füzetek, II. 196-197.o.)

Pedig nemcsak a század volt hitvány, hanem Zrínyi maga is. Minden század és minden ember gyarló ugyanis. Ha Zrínyi — ha másért nem, hazája iránti szeretetéből — igyekezett volna „pap után járó fű” is lenni, ami egyébként kötelessége is lett volna, mert hiszen Krisztus Urunk megparancsolta, hogy minden ember pap után járó fű legyen („aki titeket hallgat, engem hallgat, aki titeket megvet, engem vet meg” stb.), akkor jobban észrevette volna főhibáját, a bírálatot nem tűrést és a beteges sértődékenységet, amit a papok tudománya úgy hív, hogy kevélység, és a hét főbűn legelsőjeként sorol fel. Ha tőlük megtanulta és gyakorolta volna az ellene való állandó küzdelmet, ha nemcsak „a század hitványságának”, hanem önmaga gyarlóságának is tudatában lett volna, s magában is kereste volna a hibát, nemcsak másokban: akkor igen sok mellőzéstől és a vele járó lelki szenvedésektől kímélte volna meg magát; akkor nem akadályozta volna szinte mesterségesen önmaga érvényesülését (annak ellenére, hogy szinte istene volt az érvényesülés) és akkor sokkal többet használhatott volna hazájának és vele a kereszténységnek, mint amennyit valóban használt. Hiszen éppen emiatt úgyszólván nem is használt hazájának mással, mint csak a tollával.

Zrínyi és a bécsi udvar

Zrínyinek az Egyházzal, illetőleg az egyháziakkal való ellentétét nem élezi ki nagyon történetírásunk, sőt azt is mondhatnánk, elleplezi. Annál jobban hangsúlyozza azonban azt az ellentétet, melyben az udvarral állt s természetesen mindig és teljes mértékben az udvart hibáztatja érte. Zrínyi esetét egyik legtanulságosabb és legmeggyőzőbb példának hozza fel arra, milyen ellenszenvvel viseltetett mindig irántunk Bécs, és mennyire felhasznált mindig minden eszközt, hogy a magyar embert érvényesülni ne engedje és a magyar tehetséget elnyomja. Zrínyi, ez az ország-világra szóló tehetség, „hazafiaink" szerint kénytelen volt úgyszólván haszontalanul felemészteni magát, mert nem engedtek teret, nem adtak lehetőséget tehetségei érvényesülésére, sőt minden kezdeményezését mesterségesen elgáncsolták csak azért, mert magyar volt.

Ebből az állításból nagyon kevés igaz. De azt a keveset is, ami igaz benne, se lehet Bécs rosszakaratával magyarázni. Zrínyi és Bécs viszonyában csak az találhat rosszakaratot Bécs részéről, aki pártos és mesterségesen keres.

Ha minket az Egyesült Államok a „népi demokráciában" élvezett nagy „szabadságunktól" megszabadítottak volna, bizonyára eszünk ágába se jutott volna a felszabadítás elfogadásának feltételeként azt kötni ki, hogy a felszabadító sereghez csak a pénzt, no meg az ágyútölteléket, a közlegénységet, esetleg az altiszteket adják az amerikaiak, de a vezetés feltétlen magyar kézben legyen, mert nekünk éppen van egy olyan nagy katonai lángelménk, akihez fogható az egész világon nincs még egy, vagy legalábbis Amerikában nincs s így annak mellőzése nemcsak nagy igazságtalanság, hanem egyúttal — tekintve a háború kimenetelét — nagy ostobaság is lenne. Igaz — tennénk hozzá — ez a mi katonai lángelménk eddig még nagy hadsereget nem vezetett, mert nem volt még hozzá alkalma, de mi azért bizonyosan tudjuk, hogy milliós seregeket is tud majd vezetni.

Egészen bizonyos, hogy nekünk nemcsak ilyen feltétel kikötése nem jutott volna eszünkbe, hanem egyáltalában semmiféle követelés vagy feltétel se, mert mindenki érezte volna, hogy feltételeket felállítani az adott helyzetben nemcsak szemtelenség, hanem egyenesen esztelenség lett volna. Minden legkisebb feltétel felállítása nélkül várta a magyarság s a vele hasonló sorsban élő népek ezt a felszabadítást, mégis hiába várta. Ezen sokan meg is botránkoztak, pedig hát tulajdonképpen ez is természetes dolog, mert ingyen semmit se adnak, de különösen nem adják ingyen azokat a milliárdokat, melyekbe az ilyen felszabadító háború kerül.

Annak a hadseregnek erőforrásait is, mely minket a török ellen másfél századon át védett és végül felszabadított, nem mi adtuk. Világos tehát, hogy józan ésszel nem is kívánhattuk, hogy éppen a felszabadító sereg fővezére magyar ember legyen. Esetleg lehetett volna volna erről szó akkor, ha ez a mi emberünk akkor már világhírét megszerzett hadvezér lett volna, mert világhírű hadvezérek nem teremnek minden bokorban, sőt vannak egész történelmi korok, melyek nélkülözik őket s egy nagyszabású háborúban, melyre a népek óriási összegeket költenek, még nemzeti büszkeségnél is fontosabb, hogy a nagy anyagi erőfeszítéseket ne hiába hozzák, azaz hogy a háború eredményes legyen. A győzelemnek pedig az ilyen lángelme a legnagyobb biztosítéka. Ezért a vezetést arra bízzák, aki a győzelemre emberi számítás szerint a legnagyobb reményt adja még akkor is, ha idegen az illető. A lángelmék egyébként is túlnövik hazájuk határait, az emberek bámulják őket, rajonganak értük, nem nézik, melyik nép fia, mert világhíre háttérbe szorítja a nemzeti büszkeséget.

Világos, hogy ennyire világhírű ember Zrínyi nem volt. Ha tehát „elmarták" volna a vezetőszereptől, annak megmagyarázására a bécsi körök részéről nemcsak rendkívül rosszakaratot nem kellene feltételeznünk, hanem józanul azt kell elismernünk, hogy még ha maga a király rajongott volna is érte, akkor se igen lett volna módjában Zrínyit az egész sereg fővezérévé tenni, ha csak örökös tartományait, a cseheket és a német birodalmat nem akarta volna magától teljesen elidegeníteni. De még ha erre is hajlandó lett volna a kedvünkért, akkor is csak minket tett volna vele tönkre, mert a következő években már hiába vártuk volna azokat a külföldi segélypénzeket, melyek nélkül lángeszű vezér se csinálhatott volna semmit.

Azt kell mondanunk, hogy sokszor egyenesen lehetetlen lett volna, hogy a király a Zrínyi-féle magyarokat tegye a török elleni hadjárat vezéreivé, mert hiszen valahányszor a Német Birodalom sereget állított ki a török ellen, tehát segítségünkre jött, a kiállítandó sereg létszámának megállapításával egyidejűleg a sereg vezérének személyét is maga kijelölte. Világos, hogy nem magyar ember személyében.

Aztán ne feledjük azt se, hogy Zrínyi, ez a túlságosan is önérzetes lángelme, nemcsak a főpapsággal, hanem az udvari körökkel, hazai és idegen vezértársaival, sőt magával a királlyal is igen éreztette szellemi fölényét, büszkeségét, és művész lelke túlságos érzékenységét. Azoknak a mellőzéseknek, kudarcoknak, melyekben Zrínyinek annyi része volt, melyek úgy elkeserítették életét s oly sok katonai sikertől fosztották meg hazánkat és a kereszténységet, legnagyobb részben maga Zrínyi volt az oka túlságos büszkeségével, alkalmazkodni nem tudásával, sőt nem is akarásával, érzékenységével és duzzogó visszavonulásaival. Elvárta ugyanis, hogy akik megsértették, alázkodjanak meg előtte és úgy csalogassák elő magányából, mint ahogyan a protestánsok tették az 1662. évi országgyűlés alkalmával.

Hogy megmutassam, mennyire igaz ez az állításom, röviden vázolom Zrínyi életének ezt az oldalát. Meglátjuk belőle, hogy sokkal többet tűrtek el a bécsi intézőkörök Zrínyitől, mint amennyit Zrínyi őtőlük, s ezért a nagy türelemért, melyet Zrínyi irányában tanúsítottak, magyar szempontból inkább elismeréssel kell nekik adóznunk, mint gánccsal.

Történetírásunk s ennek alapján közvéleményünk is a bécsi udvar egyik legfelháborítóbb bűnének tartja, hogy Zrínyit segítség, bíztatás és dicséret helyett mindig megdorgálta, valahányszor megverte a törököt s viselkedésének okát természetesen magyar gyűlöletében látják. Történetírásunk számtalan Bécs-ellenes vádja között a leglogikátlanabb és a legigazságtalanabb talán éppen ez a vád. Zrínyit Bécsből azért dorgálták meg törökveréseiért, mert ő akkor verte a törököt, mikor a törökkel békeállapotban voltunk. Az ilyen törökverésekért tulajdonképpen nem dorgálás, hanem hűtlenségért vagy katonai elégedetlenségért főbenjáró per járt volna. A béke ellenére ellenségeskedést űzni szerződésszegés ugyanis, melyet egy tisztességes és magára valamit adó kormány nem tűrhet el, ha az illető államban a jogrend uralma van. Ha valamely alattvaló az állam tudta és engedélye nélkül, tehát a maga szakállára fegyveres vállalkozásba fog, az hűtlenség és lázadás bűnét követi el, ami fejvesztéssel jár még a XX. században is. A bécsi kormány tehát nagyon is jó és elnéző volt Zrínyi iránt, mikor ilyesmikért csak megdorgálta.

Igen ám, felelik erre „hazafias" részről, de a török sose tartotta meg a békét; békeidőben is állandóan ki-kitört váraiból, hogy a környék keresztény népét kirabolja s a magyar végvárakban éppen azért tartotta az ország az őrséget, hogy ezeket a rablásokat megakadályozza vagy legalább véres visszafizetésével elvegye az ellenség kedvét megismétlésétől.

Ez igaz, feleljük. Ámde akkor, mikor Zrínyi csak ilyen (mint akkor mondták) „rezgelődéseket" torolt meg, nem is kapott Bécsből dorgálást. Zrínyit ha megdorgálták, azért dorgálták meg, mert ő ezeken a végvári életben megszokott dolgokon jóval túlment. Ő a

törökök kihívása nélkül is végzett ilyen békesértéseket, mert nyugtalan vére nem tudott veszteg maradni, mert zsákmányt akart és teret keresett tehetsége érvényesítésére és dicsőségvágya kielégítésére. Az ő „portyázásai" és „beütései" a bennük résztvevő sereg számát illetőleg is jóval meghaladták a megszokott kereteket s Bécsből dorgálást csak akkor kapott (még akkor se mindig), mikor a török emiatt elkeseredett panaszokat emelt ellene Bécsben, követelte megbüntetését, sőt a béke felbontásával és háború indításával fenyegetőzött, ha Zrínyit móresre nem tanítják.

Olyan államban, melyben nagyobb rend volt, mint „a jámbor" Habsburgok országaiban szokott lenni, az ilyen Zrínyiek nem csak dorgálást kaptak volna. Mi azonban úgy megszoktuk már az udvar jámborságát és úgy el voltunk már tőle kényeztetve, hogy még a dorgáláson is felháborodtunk.

Zrínyi és tehetsége iránt annyiban valóban nagyon mostoha volt a sors, hogy békében kellett születnie és élnie, s így szinte tétlenségre volt kárhoztatva. Lobogott benne a tehetség s égett a vágytól, hogy megmutathassa a töröknek és a világnak, hogy mit tud. Mondhatatlan energiák feszültek benne, érezte, hogy sokra volna képes, de megbénította, és tehetsége érvényesítése elől elzárta a teret az, hogy a törökkel béke volt s az uralkodóház nyugati helyzete a béke fenntartását továbbra is kívánatossá tette.

Hogy lehet most már a bécsi udvartól azt kívánni, hogy tisztán Zrínyi kedvéért, csak azért, hogy az ő tehetsége érvényesítésére alkalom lehessen, mondja fel a békét és üzenjen hadat a töröknek? Hiszen Zrínyi pályája elején még javában folyt a harminc éves háború, melyhez egy magyar szabadságharc is csatlakozott. A westfáliai béke megkötése a tökéletes kimerültség állapotában érte a Habsburg házat, s Demokles kardjaként ott függött felette II. Rákóczi György hatalmas Erdélye, sárospataki telt kincseskamrái, Drábik vészes jövendölése és Rákóczi királyi vágyai, melyeket — mint láttuk — éppen Zrínyi és társai biztattak legjobban.

Pedig Zrínyi ellen már 19-20 éves korában mentek a török panaszok és fenyegetőzések Bécsbe békebontásaiért, sőt láttuk, hogy maga magyar főnöke, unokatestvére és jóbarátja, Batthyány Ádám is panaszt emel ellene emiatt Bécsben (Császz. és kir. hadi levéltár, protocollum 281. kötet, 1640. május 28-i keltezéssel.)

„Ám a lobogó vérnek a tilalom hiába szólt", jegyzi meg Széchy (I. 94.o.). Pedig ő is kiemeli, hogy a király hadi erejét ugyanakkor teljesen lekötötte nyugaton a harminc éves háború, s ugyanakkor még egy török háború is, biztos bukását jelentette volna, de Zrínyiét is: „III. Ferdinánd ereje nem volt elegendő Németországban a szövetséges protestáns sereggel megküzdeni és a magyar földön támadó török haddal is szembeszállni" (I. 95.o.).

Ugyanekkor ezek a szövetséges protestáns hatalmak és a velük tartó Franciaország követei természetesen mindent elkövettek Konstantinápolyban, hogy a törököt a béke felmondására és a Habsburgok (tehát Magyarország) elleni hadüzenetre rávegyék. Mivel ez az adott helyzetben a Habsburgok hatalmának s vele egész Közép-Európa katolicizmusának biztos bukását jelentette volna, világos, hogy a török is tudatában volt fölényének s ezért ennek megfelelő dölyffel is viselkedett. Könnyű tehát elképzelni, mit jelentettek Bécsben Zrínyi „rezgelődései" még akkor is, ha valóban csak a szokásos rezgelődések lettek volna. Zrínyi azonban valóságos hadjáratokat vezetett a törökök ellen. Egy keményebb uralkodó Zrínyit ezekért még fel is köttette volna, kivált mikor a dorgálásokra rá se hederített s újra meg újra csinálta azt, amiért megdorgálták.

Hogy mindezek ellenére mégis mennyire jó atyja volt Zrínyinek ez a bécsi király, aki ellen így oly nagyot vétkezett, mert oly nagy veszélynek tette ki, mutatja, hogy nemcsak

Zrínyinek nem lett miatta mégse soha bántódása, s nemcsak állandó engedetlenségeiért és a tilalmak ismételt megszegéséért még csak eljárást se indítottak ellene soha, hanem sokszor még a dorgálások is olyanok voltak, hogyha akarta, akár dicséretnek is vehette őket. Például III. Ferdinánd Lippayval (aki akkor még csak kancellár volt, nem prímás) megíratta ugyan a nádornak, hogy óvakodjék a háború szításától, de Lippay e tilalomhoz azt is hozzátette, hogy őfelsége többször is mondta neki, hogyha a felbőszült károsultakat nem tudja a bosszútól visszatartani, arról ő (őfelsége) nem tehet. Ezt a kancellár arra magyarázta, hogy tulajdonképpen a királynak se lenne nagyon kedve ellen, ha a nádor a törököt jól megcsapja. „Ezért — írja neki — nem ütjük agyon nagyságodat." (Horváth Mihály: Magyarország története, V. 408.o.)

Látjuk tehát, hogy a mi bajainkat vagy Zrínyi nagyratörését illetőleg nemcsak az udvar rosszakaratáról nem beszélhetünk, hanem éppen ellenkezőleg, a legnagyobb megértést és jóindulatát kell megállapítanunk. Hogy Zrínyi 35 éves korában nem lett nádor, annak — igaz — első sorban a király volt az oka, mert a nádorságra még csak nem is jelölte, de az igazi oka ennek is Zrínyi volt, mert úgy viselkedett, hogy ezt a jelölést egyenesen lehetetlenné tette.

Akármilyen tehetségtelennek, sőt tehetetleneknek tartják „hazafiaink" a Habsburgokat, akkora tehetségtelenséget és gyámoltalanságot még tőlük se várhatnak, hogy ők tegyék nádorrá éppen azt és így maguk adják kezébe a politikai hatalmat és katonai vezetést éppen annak, aki annyira felelőtlenül viselkedik és aki egyébként akkor már ellenségük volt, mert II. Rákóczi Györggyel titkos összeköttetésben volt és titkon Magyarország koronáját szánta neki.

Éppen ellenkezőleg: Zrínyi józan ítélőképességét illetőleg kell furcsa következtetésekre jutnunk, mikor azt látjuk, hogy ő királya ellen fondorkodik, az ő ellenségével van összeköttetésben s ugyanakkor azt is elvárja, hogy ugyanez a király éppen őt jelölje nádornak. Zrínyi magát túl sokra tartotta, királya tehetségét viszont túlságosan lenézte, mikor azt gondolta, hogy az ő titkos üzelmeiről semmit se tud. Mikor aztán kénytelen megtudni Zrínyi is és a magyar „hazafiak" is, hogy a Habsburg közel se annyira „hülye", mint ők gondolják, akkor viszont azt hányják szemére, hogy sose szerette a magyart, és a jó hazafiakat sose engedte érvényesülni. A Habsburg ugyanis se jó, se tehetséges nem lehet. Ha nem együgyű, akkor rosszindulatú; ha nem rosszindulatú, akkor együgyű.

Zrínyi bornemissza volt. Mégis tüntetően nagyokat ivott Rákóczi egészségére (Szilágyi: II. Rákóczi György, 107-108.o.). (Természetesen akkor, mikor még Rákóczi kellő liszttel és vajjal rendelkezett a kettejük közös béllessütéséhez.) De azért majdnem felrobbant a dühtől amiatt, hogy a király még erről is tud és nem jelöli nádornak. Akkor, mikor ez a kérdéses nádorválasztás volt, még attól lehetett és kellett is félni, hogy a felkapott és a magyarországiak részéről is körülhízelgett gazdag és hatalmas Rákóczi egyszer csak sereggel jelenik meg Magyarországon a koronának a már megkoronázott királytól való elhódítására. A félévszázad alatt már egymás után ötször tapasztaltak szerint az se lett volna már egy cseppet se meglepő, ha őfelsége „hűséges alattvalói" mindjárt csatlakoztak volna is hozzá, s még a leghűbbek is csak legfeljebb semleges álláspontot foglaltak volna el s csak addig vártak volna, míg kitudódik, ki a jövő embere, azaz ki erősebb. Képzelhetjük, mit jelentett volna ilyen helyzetben olyan nádor, aki titkon már előbb is ennek a Rákóczinak „méltóságos kezeit" szokta csókolgatni nagy áhítattal.

Tehát nem az udvar, hanem maga Zrínyi hiúsította meg a nádorságát azzal, hogy a katolikus királyi ház alatt álló és katolikus többségű országgyűléssel rendelkező Magyarországon (olyan időben, mikor mindenben a vallási kérdés volt a legfontosabb közéleti

tényező), protestáns politikát űzött, tehát királyával és az országgyűlés többségével ellenkező politika híve volt és a protestánsoktól, sőt a szomszédos, a saját királya ellenségének számító protestáns fejedelemtől várta nádorrá választását is. Világos, hogy Zrínyi evvel eleve eltaszította magától a királyt, a főpapságot és az ország katolikus többségét, s a küzdelemben maga ítélte magát bukásra.

Józan logikával egyáltalában nem tudom megérteni, mit lehet kifogásolni abban, hogy az udvar nem Zrínyit akarta nádornak. Hiszen akkor a protestánsokkal egy táborban lenni, de különösen II. Rákóczi Györggyel rokonszenvezni, sőt vele titkos jelekkel levelezést folytatni azt jelentette, hogy az illető a király ellensége, sőt azt tervezi, hogy alkalomadtán majd fegyveres támadásban vesz részt ellene. Ilyen emberrel szemben már az is nagy türelem és mérséklés volt, ha királya nem taszította azonnal a börtön fenekére s nem küldte utána vérpadra. Azonban a királytól ehelyett azt kívánni, hogy egyenesen nádornak jelölje, tehát ő maga adjon a halálos ellensége kezébe az országban minden hatalmat, s így ő készítse elő Rákóczi jövendő győzelmét, kissé már mégis csak túl sok a jóból. Az ilyen Bécs csakugyan olyan lett volna, mint amilyennek „hazafiaink" gondolják, azaz „hülye". Ahogyan az Egyház nem támogathatta Zrínyit, éppen úgy nem támogathatta a király se. Aki nem magát Zrínyit, hanem a királyt vagy a főpapságot hibáztatja miatta, az egész az együgyűségig elfogult pártember.

Igaz, hogy Zrínyi nyíltan sose szegte meg királya iránt az alattvalói hűséget, s a Rubicont sose lépte át. Még az is lehet, hogyha törésre került volna sor, a végső pillanatban a becsület útját választotta volna. Hiszen láttuk, milyen büszke volt arra, hogy eddig még egy Zrínyi se volt esküszegő vagy hűtlen. Zrínyi csak abban volt bűnös, hogy egyszerre két vasat tartott a tűzben s egyelőre még nem döntött, hogy a kettő közül melyiket használja majd föl, illetőleg csak azt az időt várta, mely majd eldönti, melyik jelent majd számára nagyobb hasznot. Ámde az az ember, akinek számára nem a becsület az irányadó, hanem az érvényesülés dönti el, melyik útra fog lépni, olyan veszedelmes ember, akitől óvakodnia kell királynak is, katolicizmusnak is. Világos tehát, hogy nem lehet alkalmasnak tartani arra, hogy hazája első méltóságába emeljék.

Ha a király is olyan lett volna, mint Zrínyi, vagyis neki is nem a törvény, hanem a maga hatalma lett volna az első, Zrínyit már ezért az álláspontjáért is, eltiporta volna. Nem is lett volna teljesen igazságtalan, mert az az alattvaló, aki csak akkor és addig hűséges, tehát csak addig tartja meg a törvényt, míg az érdekeire nem hátrányos, gyöngíti az államot, tehát kárára van. Biztosabb tehát, ha lakat alatt van s ártalmatlanná van téve. Zrínyit kivégezni tehát legfeljebb kíméletlenség lett volna, de nem törvénytelenség. Örökös börtönre vetni azonban még kíméletlenség se. Ezt legkevésbé éppen Zrínyi kifogásolhatta volna, aki — mint láttuk — machiavellista volt, s aki szerint az állam érdekei előbbre valók a becsület vagy erkölcs szabályainál. Épp így nem kifogásolhatnák ezt azok a magyar „hazafiak" se, akiknek tetszenek az angliai Erzsébetek, az orosz Katalinok, a Hohenzollernek, a Napóleonok, sőt még a Hitlerek is. Ha azonban azt látjuk, hogy az udvar Zrínyit csak azzal büntette, hogy nem akarta, hogy nádor legyen belőle, el kell ismernünk, hogy törvényesebben, alkotmányosabban, nagyobb jóakarattal és a magyarság irányában nagyobb szeretettel és megértéssel már nem is viselkedhetett volna. A mi „hazafiaink" azonban mégis micsoda „nemzeti" sérelmet csináltak belőle és milyen nagy érvet a Habsburgok irántunk való rosszindulatának bizonyítására!

Ha pedig valaki azt az érvet hozza fel, hogy a királynak akkor, mikor a nádorságra jelöl, nem azt kellene néznie, hogy ki legalkalmasabb az ő szempontjából, hanem azt, hogy ki a legalkalmasabb a haza szempontjából, mert nádorra a hazának van szüksége, nem pedig a királynak, azt feleljük, hogy bizonyára nem volt még a világtörténelemben olyan

uralkodó, és nem is lesz soha, aki elismerné vagy belátná, hogy a haza számára olyan férfiú legalkalmasabb nádornak, aki a haza törvényes fejének, a királynak, nem megbízható híve, sőt aki egy királyával ellenséges uralkodóval tart fenn titkos összeköttetést. Hogy a hazára éppen ez az előnyös, azt hihette az erőszakos, mindig rebellióra hajlamos, szemét mindig Erdélyen, sőt a törökön tartó protestáns kisebbség, de semmiképpen se a katolikus többség, annál kevésbé a katolikus király, aki ellen ez az egész politika irányult. Az alkotmány szerint a király egyébként is egyenrangú tényező a nemzettel, s így a nemzetre csak az az ember lehet üdvös, aki a kettőt együttesen szolgálja.

Ezért újra kell hangsúlyoznunk: azt kívánni, hogy a király tegye Zrínyit nádorrá, vagy akár csak hogy ne próbálja megakadályozni, hogy nádor lehessen, ugyanaz az eset lenne, mintha a lakókat azért szidnánk, mert nem háziurak, a munkásokat azért, mert nem gyárosok; a parasztokat azért, mert nem a közvetítőkereskedelem érdekeit képviselik, s a választásokon nem azok jelöltjei mellett korteskednek.

Lehet, hogy Zrínyi tehetségesebb volt minden ellenfelénél, sőt ezt nemcsak lehetségesnek tartjuk, hanem meggyőződésünk is, hogy úgy volt. Azzal azonban, hogy nyíltan a kisebbség mellé állt, s így annak elveit tette magáévá, nagy tehetsége ellenére alkalmatlanná tette magát arra, hogy az egész nemzet vezére lehessen. Láthatjuk ebből az esetből azt is, hogy nem mindig a legtehetségesebb ember alkalmas vezetőállásra. Zrínyit büszkesége, alkalmazkodni nem tudása, sőt nem is akarása, zárkózott természete, sértődékenysége és túlságosan is a hangulatok hatása alatt álló lelkisége nagy tehetsége ellenére is alkalmatlanná tette vezetőszerepre.

Ő mindent megtett, mindent feláldozott hazájáért és számtalanszor bebizonyította, hogy életét is szívesen odaadta volna érte. Annyira azonban nem tudta szeretni még hazáját se (még pedig azért, mert nem volt eléggé keresztény), hogy önmegtagadással, sok apró, de állandó és az egész életen át tartó önfeláldozással, hibái, gyarlóságai állandó irtásával, szenvedélyei megtörésével is szolgálta volna hazáját, és így valóban teljesen feláldozta volna magát érte. Ez ugyanis a legnehezebb és legkeservesebb dolog a földön s ezt csak a Krisztus iskolájában (tehát „papi uralom” alatt) lehetett volna megtanulni. Ebbe az iskolába azonban a gyarló ember nem szeret járni, az olyan természetű lángelme, mint Zrínyi, különösen nem. Hibájából azonban erényt próbál csinálni az ember, s dicsekszik, hogy ő a szabadságát semmiért se adja oda. Pedig ha másért nem, a hazájáért odaadhatta volna és oda is kellett volna adnia.

A mi „hazafias” történetírásunk azonban (s természetesen nemcsak a mienk, hanem minden nép történetírása) ahelyett, hogy közvéleményünket megpróbálná ránevelni erre az igazi hazaszeretetre s ha a gyakorlatban nem is (mert ez nem gyerekjáték) de legalább elméletben megtanulná tisztelni ezt az igazi önfeláldozást és önzetlenséget, teljesen magáévá teszi ezt az emberi gyengeséget s ő is ünnepli a szabadság hőseit, akik büszkék voltak s ezért nem voltak hajlandók szolgálni még hazájukat se. E legutóbbit természetesen nem mondják, hanem úgy beszélnek, mintha éppen ez lenne a hazaszeretet. Pedig dehogy. Ez valójában azt jelenti, hogy az elsők mi vagyunk s a haza csak azután következik. Azt, hogy valaki még önmagát is legyőzheti, még mint lehetőséget se veszik számításba. Ezt egyenesen lehetetlennek gondolják.

Vallástalan alapon állva valóban lehetetlen is, mert világos, hogyha csak földi, ha csak mulandó dolgok vannak, akkor a logika azt kívánja, hogy az elsők mi legyünk. Aki azonban az Isten és az örökkévalóság létezése alapján áll s ez a hite oly komoly, hogy a belőle folyó következtetéseket is levonhatja, akkor a hazaszeretet azonos az Isten kedvéért vállalt felebaráti szeretettel, mely örökkévaló jutalommal jár. Így mindjárt nem lesz logikátlan do-

log, sőt egyenesen a józan észből következik, hogy feláldozzuk érte önmagunkat, mert hiszen csak mulandó földi életünket áldozzuk érte és éppen örök életünket nyerjük meg vele. Világos azonban, hogy az ilyen hazaszeretet is olyan, hogy elsősorban nem a földet nézi, hanem az embert, a honfitársakat s azoknak is elsősorban nem földi, hanem örök üdvét.

Zrínyinek úgyszólván nem is igen volt más hibája, más szenvedélye, mint csak a kevélység. A sértődékenység, zárkózottság, különcség, a senkihez nem alkalmazkodás, a dac mind ugyanannak a kevélységnek különböző megnyilvánulásai. Az álnéven való levélírásra, benne az ízléstelen öndicsérgetésekre és a Rákóczinak való hízelgésekre is egyedül ez vitte rá Zrínyit, mert hiszen a nagyravágyás is kevélység. Zrínyinek úgy kellett volna tehát Istent szolgálni, hogy Isten és hazája iránti szeretetből a kevélységet fékezte volna meg. Ha annyira szerette magyar hazáját, erre is rá kellett volna magát szánnia s ez esetben valóban alkalma lett volna hazája szolgálatára, mert nemcsak nádorrá lett volna, hanem talán ő lett volna az egész európai keresztény sereg fővezére. Ebben az esetben valószínűleg nem is pusztult volna el 44 éves korában, mert hiszen a vadkan is akkor, tehát azért tépte szét, mert szokása szerint ahelyett, hogy a harctéren szolgálta volna hazáját és keresztségét, megsértődve otthon duzzogott, tétlenkedett s unalmában mivel vezette volna le duzzadó energiáit mással, mint hogy vadászott.

Ha fegyelmezni tudta volna magát, talán ő lehetett volna az ő korai halála után nemsokára elkövetkező felszabadító háború keresztény fővezére, akit világhír övezett volna. Ez esetben ugyanis a szentgotthárdi diadal is sokkal elhatározóbb lett volna, mert Zrínyi és a magyarok is részt vettek volna benne, s utána nem a vasvári béke következett volna, hanem a felszabadító háború, tehát ez így néhány évtizeddel előbb megkezdődött volna. Mivel pedig ebben az esetben a Thököly felkelés is elmaradt volna, a magyarságnak is nagyobb része lett volna a felszabadításban, mint a valóságban volt, s nem történt volna meg az a világraszóló és későbbi történelmünkre olyan nagy hátránnyal járó szégyen, hogy mi, akiknek hazája felszabadításáért még messze idegen országok keresztényei is idejöttek harcolni és vérüket ontani, közel se vettünk részt ebben a küzdelemben olyan erővel, mint tudtunk volna és mint kellett volna, sőt, eleinte egyenesen az ellentáborban, a török oldalán küzdöttünk a saját felszabadításunk ellen. A magyarságnak ugyanis Habsburg gyűlölő (nagyobb) része csak akkor állt a keresztény oldalra királya mellé, mikor már a török ügy veszett ügy volt. (Ha Zrínyi élt volna még, ő is csak így csinált volna.) Az egész magyarság lelkes támogatásával valószínűleg a felszabadító háború sikere is teljesebb lett volna. Ilyen drága volt számunkra Zrínyi kevélységének ára!

Majdnem minden embernek, de a lángelméknek különösen, ez a kevélység és a velejáró különcség, dac, sértődékenység a főbaja és minden sikertelenségüknek és sokszor egész életük meddőségének, sőt tragédiájuknak forrása. Találóan írja ezt az „Üstökös” című versében az a Vajda János, aki szintén művész és tehetség volt ugyan, de koránt sem akkora, mint Zrínyi, de a lángelmék betegsége, a már idegbajig menő kevélység, még nagyobb fokban megvolt benne, mint Zrínyiben:

„Az égen fényes üstökös. Uszálya
Az ég felétől le a földig ér.
Mondják: Ez ama nagy, melynek pályája
Végtelen, vissza hát sose tér.

Csillagvilágok fénylő táborán át
A szélvésszel versenyt rohan.
Forogni körben nem tud, nem akar,
Azért hát társtalan, boldogtalan.

Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem.
Bárhová mégy a végtelen égbe,
Te örökké egyetlen, idegen."

Petőfi még nagyobb művész, még nagyobb lángelme volt, mint Zrínyi, de a kevélység is (az előbb elsorolt velejáró rokon tulajdonságokkal együtt) épp úgy, vagy még nagyobb fokban megvolt benne, mint Zrínyiben. A legtöbb szenvedést neki is ez okozta. Apjával szemben — de itt is csak élete későbbi éveiben — úgy-ahogy még csak meg-megtörte ezt az uralkodó szenvedélyét, de senki emberfiával szemben már nem. Még tábornokaival és Kossuthal szemben sem. Bem előtt is csak azért, mert Bem hízelgett a hiúságának és mert akkor már mindenkivel összeveszett, s így már nagyon szüksége volt legalább egy pártfogóra.

Hogy „imádott" hazája kedvéért is lehetne, sőt kellene hasonló önmegtagadásokat gyakorolnia, s hogy ezzel tudna legtöbbet használni neki és példát mutatni hazája akkor is állandóan marakodó vezetőinek és hadvezéreinek, az eszébe se jutott, mert hiszen Krisztus iskolájába sose járt, csak Lutherába vagy még azéba se. Pedig hát Luther is éppen emiatt kanyarodott el Krisztus iskolájától, mert benne is tombolt a kevélység, s mert ezt megfékezni ő is lehetetlennek tartotta. Pedig a lángész Petőfi magában is észrevette ezt a nagy hibát, mikor azt írta, sőt — hogy még jobban kiemelje — állandóan visszatérő refrénként használta, mintha csak arra akarta volna figyelmeztetni magát: ez a te főhibád, ez legyen mindig eszedben, e tekintetben segíts magadon, s akkor leszel igazán nagy ember és nagy hazafi:

„Bátran tudnék a vérpadra lépni!
Ó, de az a börtön, attól félek."

A vérpadra lépés csak néhány pillanat műve s egyébként is csak büszkeség kell hozzá. Azért erre még képes lennék a hazáért (vagy talán inkább az önérzetemért), de a börtön éveken át tartó apró szenvedéseinek elviselésére, melyekért még csak dicsőség se jár, képtelen lennék. Ott ugyanis hír, dicsőség, reklám nélkül, ismeretlenül, elhagyatva kellene szenvednem, vagy ha ott is övezne a hírnév s dicsőség, én magam nem tudnék róla, mert nem jutna el hozzám.

Pedig hát éppen ez bizonyítja a legvilágosabban, hogy a Zrínyi és Petőfi-féle hősök (általában véve azok a hősök, akiknek hősiessége nem a vallásból folyik, vagy ha igen, csak az álvallásból), valójában nem eszméiknek, nem a hazájuknak szolgái, hanem önmaguknak, dicsőségvágyuknak, önérzetüknek, kevélységüknek. Valójában ez az, ami erőt ad nekik a lemondásokra és áldozatokra. Mihelyt ugyanis a homályba, az ismeretlenségbe jutnak, mihelyt a közvélemény nem kíséri harcaikat s nem dicsőíti tetteiket, mindjárt összeroppannak a szenvedésben, mindjárt elhagyja őket az erkölcsi erő.

Az állandó önuralom, önnevelés, önmegtagadás, a szenvedélyek elleni állandó küzdelem, különösen, ha a legerősebb és legmagasabb rendű szenvedély, a gőg, a büszkeség megtörésére is kiterjed, ilyen lassú, unalmas, hosszan tartó és a nyilvánosság kizárásával lefolyó küzdelem, tehát valóban a börtön egyhangú, eseménytelen napjaihoz hasonló, ahol az eredményt nem egyetlen, az emberek bámulatát kiváltó és a nyilvánosság előtt lezajló hősi tettel, hanem külsőleg nem imponáló, egyhangú, szürke kis homokszemcsék végtelen egymáshoz rakásával lehet elérni, mely a tömegeknek nem imponál, s ezért nem is méltányolják, mégis az igazi nagyság egyetlen záloga. Ahogyan a börtöni életben az a legkeservesebb, hogy nem mehetek oda, ahova akarok, sose tehetem azt, ami jólesik, hanem mindig azt kell tennem, amit a szabály előír, ugyanúgy van az önmegtagadásban, az ösztönök uralma elleni küzdelemben is. Aki erre vállalkozik, valóban önkéntes börtönre ítéli magát. Azért nem hajlandók rá az emberek, s még kevésbé a Zrínyi és Petőfi-féle lángelmék.

Mivel ennek a küzdelemnek összes ösztöneink és szenvedélyeink területére ki kell terjednie, tehát a kevélységre, az önérzet túlzásba vivésére is, sőt elsősorban éppen erre, világos, hogy a haza szolgálatában bántalmak, félreértések, lekicsinylés, mellőzés esetében fölényeskedni, dacolni, megsértődni, fellázadni, sőt még csak visszavonulni, elkülönülni se szabad. Isten és földi képviselője, az Egyház, vagy ha tetszik: a papság, nemcsak azt kívánja tőlünk, hogy bátran lépjünk a vérpadra, ha kell, hanem azt is, hogy a börtön egyhangú, hosszú és unalmas szenvedéseit is vállaljuk. Ne csak görögtüzek lángolása és a tömeg tapsai közepette vállaljuk a hősi nagy tetteket, melyek nevet adnak, hanem olyan kis és szürke, de végeláthatatlanul tartó megkötöttségeket, lemondásokat, szenvedéseket is vállalnunk kell, melyek az ismeretlenségben folynak le, s melyeket nem édesítenek meg se a hír és dicsőség, se a népszerűség és a tömegek tapsai.

Nem csoda hát, hogy az embereknek ellenszenvesek azok a papok, akik ilyesmiket prédikálnak nekik, sőt ilyesmire akarják rákényszeríteni őket. Ezért dicsekszik vele Zrínyi is dühében, hogy ő „nem pap után járó fű" s ezért állapítja meg Petőfi is dühében, hogy „a pokol fele, sőt több felénél, pappal van tele". (Látjuk tehát, hogy a nem-papok közül alig jut valaki a pokolba. Mivel ugyanis legalább ezer emberre csak egy pap esik, a pokolban az egy-egy arány bizony meglehetősen örvendetes a nem-papokra!)

A szabadság (az ösztönök szabad kiélésének) dicsőítésére és a szolgaság (tehát az engedelmesség) megvetésének kifejezésére írta Petőfi a „Farkasok dala" c. versét:

„Fázunk és éhezünk
S átlőve oldalunk,
Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk!"

És az ellentét kifejezésére a „Kutyák dala" címűt:

„S harag múltán urunk
Ismét magához int,
S mi nyaljuk boldogan
Kegyelmes lábait."

Petőfinek tehát farkasnak, szabadnak lenni dicsőség, kutyának lenni, urat szolgálni gyalázat. Ő megalázkodni nem csak nem tudott, de kívánatosnak se tartotta. Ellenkezőleg: szégyennek. Olyan messze csavargott a Krisztus iskolájától, hogy még csak nem is sejtette, hogy a farkasok szabadságánál, azaz annál, ha valaki éhezik, fázik és vérzik a szabadságáért, van még fenségesebb, még eszményibb dolog is, az, ha valaki annak ellenére, hogy nem kutya, hanem farkas természettel született, mégis kutyamódra, megalázkodva él egész életén át elvekért, eszményekért, embertársai boldogításáért.

Ha a farkastermészetű ember farkasmódra él, természetes dolog, tehát nem dicsőség, hanem magától értetődő. Azzal pedig, ami természetes, ami magától értetődő, csak nem lehet dicsekedni?! Ellenben milyen szép lenne s mennyire dicsőséges, mert éppen nem magától értetődő, ha a farkasanya és a farkasapa, nem maguk miatt, mert természetüknek jobban megfelelne a függetlenség és a szabadság, hanem a kölykeik miatt; azért, hogy azok ne szenvedjenek, azok ne éhezzenek-fázzanak; alkalmazkodnának, megtagadnák velük született természetüket és vállalnák a lekötöttséget, a szolgaságot? Nem lenne-e ez még a szabadság szereteténél is szebb?

Az ember azonban több mint az állat. Az ember nemcsak a maga kölykeivel, hanem embertársaival is köteles törődni, azokat is köteles szeretni. Olyan lángelmék pedig, mint amilyen Petőfi meg Zrínyi volt, különösen a milliókért születnek. Nem lett volna-e hát

százszor szebb hivatás részükre, ha például Zrínyi azért, hogy a milliónak használhasson, hogy istenadta tehetsége elől ne záruljon el a tér; ránevelte volna magát arra, hogy farkastermészete ellenére is tudjon bizonyos szempontból kutyaéletet élni; a szabadságért való lángolás gőgje, különcsége, túlzott öntudata helyett és ellenére tudjon és megtanuljon szolgálni, alkalmazkodni, tűrni és bántalmakat feledni is? Csak akkor megalázó ez ugyanis, ha mint a kutyák, a maga kényelmére önzésből teszi valaki. Ezzel szemben ha másokért, ha felebarátainkért, ha a hazáért, ha eszmékért történik, mindjárt nem kutyaélet lesz és nem kutyához leszünk hasonlókká miatta megalázkodásunkban, hanem az angyalokhoz: olyan emberfeletti hősökhöz, amilyeneket csak az igazi kereszténység tud kitermelni.

Ha igazi hazafiak vagyunk, olyan emberfeletti emberekké kell lennünk, akik nemcsak akkor tudják magukat feláldozni a hazáért, ha kárpótlásul mindjárt megkapják érte a jutalmat: a tömegek bámulatát, a dicsőséget (a bátran vérpadra lépés ezzel jár), hanem akkor is, ha az áldozat görögtűz nélkül történik, szürkén, egyhangúan, unalmasan, éveken át tart, a dicsőség meg csak nem akar jönni. Az előbbiek csak ráfogják, hogy a hazáért áldozzák életüket: valójában ugyanis a dicsőségért, tehát önmagukért áldozzák fel. Ez utóbbiak azonban csakugyan a hazáért cselekszenek. (Valójában nem a hazáért, hanem Istenért, mert a haza, mint teremtett dolog, nem is kívánhat tőlünk ekkora áldozatot. A hazát igazában tehát csak a vallásos ember tudja szeretni, mert nála a haza szeretete Isten akaratának teljesítése.)

Az ilyen hazaszeretetet azonban, sajnos, nem az eddigi módon írt magyar történelmekből kell és lehet megtanulni. De nem is a magyar (vagy külföldi) irodalomból, mely a farkasok (vagyis az oktalan állatok) „hősiességénél", azaz az ösztönszerű, velünk született hősiesség megnyilvánulásánál nagyobbat, magasabbrendűt nem ismer. Az állatokénál magasabbrendű, igazi hazaszeretetet Krisztustól kell megtanulni, aki megmondta magáról, hogy nem azért jött a földre, hogy neki szolgáljanak, azaz hozzá, az Ő lángelméjéhez alkalmazkodjanak, az Ő szabadságát tartsák tiszteletben, hanem hogy Ő szolgáljon másoknak, hogy Ő legyen az, aki alkalmazkodik, hogy inkább az Ő szabadsága és önérzete szenvedjen, mint másoké.

Annyira ment ez igyekezetében, hogy élete vége az lett, hogy a kereszt lett eszméi jelképe és zászlaja, vagyis a bitó, de éppen a leggyalázatosabb, legmegalázóbb és legkeservesebb bitó. Az a kereszt, ami az emberek söpredékének halálneme, még az akasztófánál is gyalázatosabb volt s ahova nem a tömegek bámulata és üdvrivalgása, hanem megvetése és gúnykacaja követte az áldozatot. Nem is csoda, hiszen nem is „bátran", imponálóan „lépett" oda, mint Petőfi magáról megálmodta, hanem — mivel előtte meg is korbácsolták — összetörve és alázatosan, mint a féreg. A magyar nemesi önérzet még azt se tűrte meg, hogy magyar nemest, — süllyedt légyen akármilyen mélyre — valaha bitóra húzhassanak. A magyar nemes valóban csak „a vérpadra léphetett". Az Isten Fia önérzete a keresztrefeszítést is kibírta. Ha a magyar nemes is Őt utánozta volna, milyen sok szenvedésünk maradt volna el, milyen dicső lenne a történelmünk, s milyen nagy és dicső lenne országunk is.

A szeretetnek, a köz, tehát a haza szolgálatának, ezt a legszentebb eszményképét, a másokért önmagát önként keresztre feszített Istent és embert, könnyű lett volna meglátnia Petőfinek, s még inkább Zrínyinek. Hiszen az Egyház és a papok nemcsak minden templomot teleraktak feszületekkel, hanem még a falvak és városok utcáit és a mezők útjait is. Hiába botlottak azonban minden léptükre feszületbe, nem értették meg, mit jelent. Azt hitték, nem nekik szól. Illetőleg dehogy nem értették. Ha nem értette volna meg például még a protestánsnak született Petőfi is, akkor nem idegesítette volna például még a „Kutyakaparó" környéki „kőszent" is, s akkor nem élvezte volna annyira, hogy a puszta egy másik fia, akinek szintén nem volt ínyére az utánzásra való szelíd, szó nélküli figyelmeztetés, ta-

risznyát akasztott a nyakába, mintha csak azt mondta volna: „Menj Isten hírével, mit állsz itt hiába!” Tehát az is hiába állt ott. Senkinek se jutott eszébe, hogy neki szól a dolog, az ő kedvéért áll ott és hogy utánozni is lehetne, sőt kellene.

De a feszület jelképezte önfeláldozás elsősorban a lángelméknek szól, mert nekik vannak legnagyobb kötelezettségeik a közösség iránt. De a példamutatást megszívlelni is nekik a legnehezebb, mert megalázkodni, féreggé lenni nekik még sokkal nehezebb, mint a közönséges embereknek, mert hiszen az ő „ego”-juk s vele önérzetük is nagyobb. Nekik van mire büszkének lenni; nekik joguk van ahhoz, hogy ne ők alkalmazkodjanak, hanem mások alkalmazkodjanak hozzájuk. Ezért nehezebb az engedelmesség a lángelme számára, mint az átlagember számára. Világos azonban, hogy a főpapság, mely Krisztus parancsainak letéteményese, képviselője és értelmezője, velük se tehet kivételt; őket se oldhatja fel joghatósága alól, mert hiszen Istennek a lángelmék is alattvalói, s ha a vallásuk objektív igazságok, akkor rájuk is kötelezők; akkor nekik sincs meg velük szemben még csak az a joguk sem, hogy a maguk módjára magyarázzák őket.

A lángelménének a legkeservesebb az engedelmesség és az alkalmazkodás, mert hiszen okosabb, mint a főpap, s így bizonyos szempontból joggal elvárhatja, hogy a főpap alkalmazkodjék őhozzá. Egész más azonban a helyzet, ha nem feledjük el, hogy a főpap Isten megbízottja, annak nevében tanít, kormányoz, irányít és parancsol, tehát nemcsak hatósága terjed ki a lángelmékre is, hanem azon a téren, melyen irányít, az okossága is nagyobb a lángelméjénél.

Aztán azt se szabad elfelejtenünk, hogy Istennel szemben nincs lángelme, nincs büszkeség, nincs s nem lehet még önérzet se, mert hiszen a lángelmét is Isten adta és ingyen adta s nem is elszámolás kötelezettsége nélkül adta. Aki tehát azt hiszi, hogy ő lángelme, a rettegésnek és megalázkodásnak, nem pedig az elbizakodottságnak kellene eszébe jutnia. Ő ugyanis többet kapott kölcsön, mint a többiek, tehát nagyobb adóssága van, ez pedig nem az elbizakodásra, hanem a megalázkodásra és a szerénységre ok. Egyébként is minden Istentől van, minden Istené, de a dicsőség elsősorban. Aki elbizakodik azzal, amit tőle kapott s lángelméjét a maga dicsőségére használja, az tolvaj, aki el akarja rabolni Istentől azt, ami egyedül Őt illeti, a dicsőséget.

De hisz éppen a főpapok a legkevélyebbek, hallom mindjárt a választ. Láttuk, hogy Zrínyi is milyen kevélyeknek találta őket s milyen uralomra vágyóknak. Megállapította róluk, hogy ők is a maguk uralmára használják fel azt a hatalmat, amit Istentől azért kaptak, hogy vele az Ő országát, ne pedig a magukét hozzák el a földre. Petőfi pedig nemcsak a főpapokat, hanem az egész papságot egyenesen magával a rosszal, a nép elnyomásával azonosította.

Kevélynek természetesen a főpapok is kevélyek, felelem, mert hiszen csak az nem kevély, aki kutyatermészettel születik, sőt — keresztény szempontból nézve — még az ilyen emberek is kevélyek, mert hiszen a kevélység tulajdonképpen nem más, mint az önfenntartó ösztön, ez pedig a kutyákban is megvan, sőt nem is kisebb fokban, mint a farkasokban, csak más módon nyilvánul. Ahogyan az élet elválaszthatatlan az önfenntartó ösztöntől, épp úgy elválaszthatatlan minden embertől a kevélység, az önérzet, az önzés is. Azt kívánni tehát, hogy aki főpap, az ne is lehessen kevély és különösen, hogy még kivételesen és az átlagosnál kisebb fokban se legyen az, majdnem olyan kívánság, mint az, hogy a főpap ne egyék, de azért mégis éljen. Aki tehát nagy diadallal azt állapítja meg, hogy a főpapok is önzők és kevélyek, tulajdonképpen a magától értetődőt állapítja meg nagy diadallal. Aki azt kívánja a főpapoktól, hogy ők egyáltalában ne legyenek önzők, képtelenséget kíván tőlük.

Világos tehát, hogy abszolút erényről e tekintetben még a főpapokat illetőleg se lehet szó, hanem csak viszonylagosságról; az önfenntartó ösztön túlzásainak, elfajulásainak tökéletesebb vagy tökéletlenebb kiküszöböléséről, főképp pedig arról, hogy ezzel a kötelességükkel törődjenek, az önzés megfékezésére gondjuk legyen. Aki józan ítélőképességgel bír, az természetesnek tartja, hogy a főpapok is kevélyek és önzők, mert tudja, hogy mivel emberek, nem is lehetnek mások. Nem tökéletességet kívánunk tehát tőlük, hanem a tökéletességre való törekvést, s a törekvés eredményeként kisebb kevélységet és kisebb önzést, nagyobb alázatosságot és nagyobb önzetlenséget, mint amilyent az emberek átlagában (például azokban, akik vezetésükre vannak bízva) tapasztalunk.

A főpapság egyes történelmi korokban gyarlóbb és bűnösebb, mint másokban, mert hiszen világos, hogy ő is korának gyermeke s a szülői ház, az iskola, tanítói, olvasmányai s általában a közszellem behatása alól teljesen ő se vonhatja ki magát. Rosszakarat jele például a reneszánsz kor, vagy a hitújítás kora papságának romlottságáról beszélni. A reneszánsz kor volt romlott, nem pedig a reneszánsz kor papsága, mert hiszen annál, hogy egy romlott kornak a papsága is romlottabb, mint egy jámbor, vallásos koré, mi sem természetesebb.

A dolog lényege az, hogy a papság jobb legyen, mint az a társadalom, melyben él s melyet irányítani és jobbítani van hivatva. Hogy ez a hitújítás korában is megvolt, az vitathatatlan s például még a bűnösebb, a gyarlóbb magyar főpapokkal kapcsolatban is rámutattunk már ennek igazságára. Hogy a reneszánsz kor annyira botránkozott a maga főpapjainak romlottságán, az csak állításunk igazságát erősíti, mert csak azt mutatja, hogy az emberek mennyivel szigorúbb mértékkel mérték erkölcsi szempontból a főpapokat, mint önmagukat. Ha azonban a különbség a papok javára nem lett volna mindig nagy, akkor már régen elszoktak volna attól, hogy a papokat másoknál szigorúbb mértékkel mérjék. Amit ugyanis az ember már megszokott, azon nem szokott csodálkozni. Ez a csodálkozás, ez a papokon való botránkozás tehát tulajdonképpen a reneszánsz és hitújítás korának főpapsága javára is szól, nemcsak ellene.

Miért nem botránkoznak például az emberek az orvosok erkölcsein? Bizonyára nem azért, mert kevesebb bűnt követnek el, mint a papok, hanem azért, mert az emberek tőlük nem is várnak annyit. Az Egyház immár innen-onnan kétezer éve cölibátusra kötelezi papjait, tehát olyan életre, mely szinte felülmúlja az emberi erőt. Egy-egy állítólagos vagy valódi papi botrány mégis még ma is felháborítja az embereket és olyan jóízű csámcsogás tárgya köztük, mely csak olyan ritka falatnak szokott osztályrészül jutnia, mely csak sátoros ünnepeken kerül asztalra. Vajon lehetséges volna-e ez, ha ezek a botrányok mindennaposak volnának? Hogy lehet, hogy az emberek még kétezer év alatt se tudták megszokni a papi botrányokat? Hogy a nem-pap agglegények nem önmegtartóztatásban élnek, mindenki a legtermészetesebb dolognak tartja, a pap botlását pedig — a papi botrányok állítólag kétezer éves szakadatlan láncolata ellenére — ma is megbotránkoztatónak találja mindenki?

Ha valakinek jó orvost ajánlunk, sose válaszolja azt, hogy hát hiszen ő maga is beteg. Jól tudja, hogy annak, hogy az orvos maga is beteg-e vagy nem, a kérdéshez semmi köze és ha valamelyik orvos maga is beteg, amiatt még igen jó orvos lehet és mást nagyon jól meggyógyíthat. Igaz ez még akkor is, ha az orvos nemi beteg vagy mértéktelen életmódja, alkoholizmusa vagy nikotinizmusa, tehát a saját hibái miatt beteg. Ha ugyanis ő maga nem hallgat a jó tanácsokra, abból még egyáltalában nem következik, hogy másnak se kell rájuk hallgatnia.

Látjuk tehát, hogy annak, hogy a főpapok maguk kevélyek-e vagy nem, semmi köze sincs ahhoz, hogy nekünk követnünk kell-e vagy nem az ő erre vonatkozó tanácsaikat és intelmeiket.

Ha valaki akkor, mikor a főpapok iskolájába való járást ajánljuk neki, rögtön azzal áll elő, hogy azok is csak prédikálják a vizet, de a bort isszák, ellenben, ha a testi orvoshoz való fordulásról van szó, ez a kifogás eszébe se jut, csak annak bizonyítéka, hogy az illető a papok kérdésében érdekelve van, míg az orvosokéban nem. Pedig éppen ebből látszik, hogy a papok iránti engedelmességre éppen neki lenne legnagyobb szüksége.

Ezért hangsúlyozza annyira leveleiben Zrínyi is, hogy a főpapok mennyire uralomravágyók, tehát mennyire jogos az ő igyekezete, hogy uralmukat reá is ki ne terjeszthessék. Ezért dicsekszik azzal, hogy ő „nem pap után járó fű". Ezért ír Petőfi is a papok erkölcseiről: „legendákat", úti rajzaiban azért köt bele a vele utazó papba és az „Apostol" c. versében is azért festi a papokat a nép ellenségeinek. Ha talán csak tudat alatt is, de mégis érzi ugyanis, hogy életének legnagyobb bűne és élete minden szerencsétlenségének egyedüli oka, hogy nem akart ezeknek a papoknak tanítására hallgatni, hogy nem próbálta tőlük megtanulni az önmegtagadás és áldozathozatal szellemét. Nem hallotta ugyanis szívesen azt, hogy elveinkért nemcsak a vérpadra kell lépnünk, hanem a börtön lassú szenvedéseire is hajlandóknak kell lennünk, és hogy a hazát nemcsak annyira kell szeretnünk, hogy érte a szabad farkasok életmódjával együttjáró kellemetlenségekre legyünk készek, hanem még a kutyaélettel járó ellenszenves megaláztatásokat is kötelesek vagyunk vállalni érte.

Ha valaki főpap lett, ezzel jogot nyert ugyan arra, hogy minket a Krisztus tudományára tanítson, s miközben ezt a jogát és kötelességét gyakorolja, bennünk tiszteletttudó és jóakaratú tanítványokat találjon, de ezen a címen mi semmiképpen se szereztünk jogot arra, hogy minden főpaptól megköveteljük, sőt a tanítványi szerep vállalását ahhoz a feltételhez kössük, hogy ugyanezt az iskolát mindegyikük — még pedig kivétel nélkül mindegyikük kitűnő eredménnyel — már el is végezte legyen. Ez ugyanis ember számára egyenesen lehetetlen követelmény.

Az ember élete célja az, hogy legyen tökéletes, mint Mennyei Atyja az. Ha azonban a főpap ezt a tökéletességet már főpappá szentelésekor elérte, mit csinálna akkor, szegény, egész további élete folyamán? Tétlenségre lenne kárhoztatva. Ezt az iskolát tehát nem is lehet előbb elvégeznie senkinek, még a főpapnak se, mint üdvözülésekor. Valójában azonban még akkor se végezte el senki. A papokkal (sőt még a pápával) szembe se léphetünk fel azzal a követeléssel, hogy az erényeket illetőleg a kitüntetéssel megszerzett oklevél már felszentelése óta ott legyen mindegyiknek a zsebében, hanem csak azzal, hogy a jóra törekedjenek, vagyis, hogy Krisztus iskolájába maga is élete végéig szorgalmasan járjon.

Hogy azonban a főpapok maguk is járják ezt az iskolát, melynek végzése annyira keserves s amelyben való tanári hivataluk miatt ők annyira ellenszenvesek a lángelméknek és a kis emberférgeknek egyaránt, még pedig szorgalmasabban és kiválóbb eredménnyel járják, mint akár a lángelmék, akár az átlagemberek, arra vonatkozólag mindenkit megnyugtathatunk, mert hiszen a dolog természetéből következik. Lehetetlenség ugyanis, hogy Krisztus Urunk éppen azokat szemelte ki a maga és eszméi földi képviseletére, akik a legrosszabb hajlamúak vagy egy cseppet se jobb akaratúak, mint a többi ember. De még lehetetlenebb, hogy akkor, mikor erre kiszemelte őket, még nem voltak ugyan rosszabbak, mint a többi ember, csak a főpaposkodás, tehát az evangélium hirdetése és képviselete közben, tehát miatta romoltak el és süllyedtek a többi ember színvonalára, sőt egyenesen alája.

Serédi bíborosról és esztergomi érsekről például azt mondta az Üllői úti Örökimádás templom akkori lelkésze, aki — mert sokszor járt oda celebrálni — gyakran érintkezett vele, hogy „annyira alázatos, hogy szinte bocsánatot kér, hogy létezik". Halála után a titkára pedig azt írta róla a „Zászlónk" című ifjúsági lapban, hogy bíboros, érsek és herceg

korában is haláláig kitartott amellett a derékon madzagra járó „gatya” mellett, melyet még deáki cserepes-gyerek korában megszokott (pedig mint láthatjuk, nem is paraszt, hanem iparos gyerek volt).

Utóda, Mindszenty, uralkodásra termett természet volt. Vele nem vele született az alázatosság, hanem Krisztus iskolájában kellett épp oly keserves munkával elsajátítania, mint Zrínyinek, vagy Petőfinek kellett volna, ha ők is hajlandók lettek volna rá. Bizonyára ennek eredménye volt, hogyha a fővárosban egy-egy plébániát (például bérmálással kapcsolatban) meglátogatott, mindig érdeklődött a plébánosnál, kik a betegek s egynehány (többnyire proletár) beteget mindig személyesen meg is látogatott. Esztergomban is személyes látogatásával tüntetett ki egyes vallásos, egészen egyszerű (például földműves) vallásos családokat.

Még zalaegerszegi plébános volt, de már pápai prelátus és példátlanul nagy befolyásával szinte egész Zala megye ura, mikor az utcán egyszer megszólította egy egyszerű, idősebb hívét s szemrehányólag megkérdezte tőle, miért nem volt a múlt vasárnap templomban (tehát a 15.000 hívőjű városban még azt is mindenkiről tudta, hogy volt-e templomban). Az öreg hívő azonban (pedig, ha jól emlékszem, fiatalabb korában sekrestyés volt), megsértődött a „számonkérés” miatt s ezt a viselkedésével a prelátus úrnak is tudtára adta. Mindszenty eltiporhatta volna az öreg dacoskodót, ha olyan szabad folyást enged kevélységének, mint Zrínyi vagy Petőfi szokta azokkal szemben, akik megsértették vagy önérzetére sértően viselkedtek. Azt pedig minden különösebb bűn nélkül megtehette volna, hogy utána rá se néz többet s nem törődik vele, hiszen egy tizenötezer hívős plébános nem törődhetik egyenként minden hívőjével, kivált azokkal, kik ilyen sértődékeny természetűek. A nagyhatalmú prelátus azonban úgy megalázta magát utána az egyszerű bácsika előtt, hogy heteken át újra meg újra megszólította az utcán és kedveskedett neki, hogy ne haragudjék. Az illetőnek a fiától hallottam az esetet, de nem úgy, mint Mindszenty alázatosságának, hanem mint uralomvágyának bizonyítékát, mert mint az apa, a fia is csak azt vette észre, hogy a pap „felelősségre” vonta az apját, amiért egyszer nem volt templomban. De, hogy utána hogyan megalázta magát, hogy a „felelősségrevonást” feledtesse, azt már nem. Pedig hát a „felelősségrevonás” se uralomvágyból történt, hanem kötelességből és szeretetből.

De nagyon sokan még rosszakaratukban is észreveszik a főpapságban ezt az alázatosságot. Például éppen tegnap panaszolta előttem egy hajdan Szegeden is működött nyugalmazott pénzügyi tanácsos, hogy Glattfelder püspök ott őt forradalmárnak és szabadkőművesnek tartotta, mert egy kissé szabadszájúan szokta megmondani a véleményét az egyháziakról. A beszélgetés további folyamán megtudtam, hogy az illető úr fiának mégis a püspök úr szerzett ösztöndíjat és a lányának is ő szerzett állást. Mikor figyelmeztettem rá, hogy hiszen az előbb amiatt panaszkodott, hogy a püspök forradalmárnak és szabadkőművesnek nevezte, azt felelte: „igen, de bosszúálló azért nem volt, mint ezt igen sokszor örvendetesen tapasztaltam a papokban. Mikor kérni mentem hozzá valamit, akkor sose hányta ezt szememre, hanem mindig igyekezett rajtam segíteni.”

Tehát Zrínyiben, mikor hangsúlyozza, hogy nem „pap után járó fű” és Petőfiben, mikor a pokolba rakja a papokat, tulajdonképpen a lelkiismeret-furdalás működik, (lehet hogy csak tudat alatt) s ebből következőleg az önmentegetőzés szólal meg. Önkéntelenül is érzi ugyanis mindkettő, hogy mi az ő főbűne, s miben kellene magán legjobban segítenie, ha hazájáért igazán mindenre képes lenne. Erre a legnagyobb áldozatra, az állandó önmegfeszítésre, egyikük se tudta magát elszánni, megnyugtatásukra tehát azt hangsúlyozták mind maguk, mind mások előtt, ami a hibájukban, a kevélységben, szép és imponáló (mert természetesen minden gyarlóságnak van szép és megnyerő oldala is mint láttuk, a farkasélet-

nek is vannak rokonszenves vonásai is) és ami miatt nem lehet tőlük zokon venni, ha nem is nagyon akarják magukból kiirtani.

Zrínyi arra hivatkozik, mennyivel imponálóbb az az ember, aki nem olyan, mint a fű, hogy kénytelen mindig a nap felé fordulni, hanem meri a maga önálló álláspontját elfoglalni; Petőfi arra, hogy mennyivel szebb a farkas természete, mint a kutyáé. De azt már nem volt hajlandó egyikük se tudomásul venni, hogy még ennél is mennyivel szebb és magasabb rendű az, ha valaki farkas létére is képes kutyamódra viselkedni, ha Istennel áll szemben és ha arról van szó, hogy milliók hasznára lehessen, azaz hazáját és honfitársait boldogíthassa. Visszataszító az a farkas, mely farkat csóvál és talpat nyal azért, hogy ő is készen kapja az ételt, mint a házi kutya és ne kelljen a szoba melegéből kimennie a farkasordító téli éjszakába. Egészen más — épp az ellenkező — lenne azonban a viselkedése akkor, ha ugyanezt nem ugyan a maga haszna és kényelme kedvéért, hanem önfeláldozásból, másokért megtenné.

Mert a farkas természetét magasztaló Petőfi és a napraforgót megvető Zrínyi, sajnos, tudott talpat is nyalni, és napra is forogni, mikor a maga hasznáról volt szó. Milyen elszomorító például, hogy azért, hogy nádor lehessen, Zrínyi dicsérgeti magamagát Rákóczi előtt, de mivel maga is látja, hogy ez egy kissé furcsa és ellenszenves, nem azt a következtetést vonja le a dologból, hogy elhagyja az öndicsérgetést, hanem inkább azt, hogy levelét álnéven írja, mintha a szolgája dicsérné az urat, nem pedig az úr magamagát. Sőt — milyen iróniája a sorsnak, s milyen megalázása a főpapokat elítélő katolikus embernek! — a nagy Zrínyi önérdekből, Rákóczi iránti hízelgésből, még arra is rá vetemedik, amit Petőfi még a kutyákban is, mint a legellenszenvesebb kutyatulajdonságot emleget. A kutyák az ő versében uruknak „kegyelmes lábait” „csókolták” boldogan akkor, mikor még gazdájuk gazdag és hatalmas volt. Láttuk, hogy Zrínyi II. Rákóczi György „kegyelmes kezeit” csókolta akkor, mikor még hatalma töretlen volt.

Épp ily következetlen volt Petőfi kevélysége is, de meg is aláztatott ő is épp úgy, mint Zrínyi. Petőfi is, aki még a hazájáért, pedig az volt az ő istene, se tudta magát megalázni és nem is akarta, önmaga kedvéért, önző okokból, megtudta magát alázni nem is egyszer. Például mikor pápai nagydiák korában nem lévén megfelelő ruhája, hogy a nyilvánosság előtt szerepelhessen és utána mulathasson, nemcsak elfogadta és magára vette másnak a ruháját, hanem ezt az idegen ruhát a tulajdonosától kérni se restellte. Pedig ha tudott volna önmegtagadást gyakorolni s a pénzt nem mulatta volna el, ha volt, hanem megtakarította volna, akkor vehetett volna maga is ruhát magának. Ha meg nem tudott venni, akkor otthon maradhatott volna arról a mulatságról.

Én például, pedig egyébként nem ideáljaim a büszke farkasok, csak azért, hogy szerepelhessek és utána mulathassak, semmiképpen meg nem aláztam volna magamat. Az én önérzetem többet ér, mint egy szereplés vagy egy mulatás. Ezek kedvéért semmiképpen se aláztam volna meg magamat annyira, hogy a más ruháját vegyem magamra, még akkor se, ha kínálja az illető, annál kevésbé, hogy én kérjem tőle. Ha Petőfi is lett volna legalább ennyire önérzetes, nem kellett volna elszenvednie azt a vérig sértő megaláztatást, hogy mulatság közben jöjjön hozzá a ruha gazdája, és ott, a nyilvánosság előtt, úgyszólván lehúzza róla. (Ferenczi: Petőfi élete, I. kötet.) De hát Petőfi ebben éppen nem volt önérzetes s a megalázásra — mást csakugyan nem tehetett, mert hiszen a ruha gazdájának joga volt ahhoz, hogy kérje a ruháját, ha szüksége volt rá — keserves zokogás fogta el. Ebben a helyzetben csakugyan nem lehetett okosabbat tenni, mint sírni.

Az azonban Petőfinek valószínűleg eszébe se jutott, hogy élete e talán legnagyobb megaláztatását nem a mostoha sors mérte rá (ő azt gondolta), hanem az, hogy ő, a megtes-

tesült büszkeség, aki állandóan azt hangsúlyozta, hogy kérni nem tud s nem is akar, és hogy az ő derekát el lehet törni, de meghajlítani nem, akkor, mikor megokolt lett volna, egyáltalában nem volt büszke s egyedül csak azért, mert szereplésről és a mulatásról való lemondáshoz nem volt meg a szükséges önzetlensége, hagyta magát ilyen megalázó helyzetbe hozni. Most az Egyház, a papok szerint is szabad lett volna Petőfinek önérzetesnek lennie, de most nem tudott az lenni, mert az szerénységet, lemondást, igénytelenséget, visszavonulást követelt volna, s ez számára nagyobb áldozat volt, mint az önérzete.

Nem szégyen, hogy a haza szeretete sose tudott nagyobb lenni a büszkeségénél, de a hiúsága igen? Nem szégyen, hogy önérdekből nem egyszer alázta meg magát, de hazaszeretetből, a rend kedvéért és hogy példát adjon a szabadságharc alatt, mint katona, a tisztjei előtt soha. Még a tábornok, a hadügyminiszter, sőt Kossuth előtt se. Ezekkel dacoskodott s szidta őket, mint a bokrot, ha úgy beszéltek vele, mint feljebbvaló szokott. Ilyenkor gorombáskodott velük, faképnél hagyta őket, otthagyta a sereget, nyugdíjazását kérte (védjék a hazát és engedelmeskedjenek érte helyettük mások!), sőt párbajra hívta ki a hadügyminisztert s hogy megijedjen, figyelmeztette, hogy ő meglehetősen jól lő ám!

Zrínyi ugyanígy csinált, mint majd látjuk. De minden büszke ember így csinál, mert a gőgösek hazaszeretete csak ilyen.

Zrínyi teljesen tudatában volt annak, hogy a királyhoz való hűtlenség a legnagyobb szégyen és bűntett, melyet egy nemes, s kivált egy Zrínyi elkövethet. Láttuk, hogy még a lutheránus és főrebellis Vittnyédy is — Zrínyi nevében — azzal utasítja el a kérelmet, hogy Rákóczi érdekében támadja meg a törököt, hogy ez, ha a király tudta nélkül, sőt ellenére teszi, hűtlenség, az pedig „megmocskolná" a Zrínyi család eddig szeplőtlen becsületét.

Annyira nagyra tartotta Zrínyi családjának a király iránti mindig tántoríthatatlan hűségét, hogy éppen az ellenkező gondolatvilágú Vittnyédy jegyezte fel számunkra ezt a mondását: „Familia Zrinyana ideo potest triumphare et laudabilis esse, quia nemo ex iis fuit, qui aut imbellis aut infidelis domino suo nominare potuisset."

(A Zrínyi család azért győz mindig és azért érdemel leginkább dicséretet, mert egy se akadt még köztük olyan, aki akár a harcra alkalmatlan lett volna, akár hogy valaha rá lehetett volna fogni, hogy urához hűtlen lett.)

Kétségtelen, hogy Zrínyinek családja e legnagyobb dicsősége mindig eszében volt s tetteiben mindig ez volt az irányadója. S lám, az az átkozott és büszke gazdájától megzabolázni nem tudott dicsőségvágy mégis már egész fiatalon Velence szolgálatába akarta vinni. Pedig ha e tervét végrehajtotta volna, egész életét minden tartalmától megfosztotta volna, hazaszeretetről többet nála szó se lehetett volna, hiszen egy közönséges, pénzért szolgáló zsoldos vezérré vált volna, s ráadásul még a dicső, addig mindig hűséges Zrínyinek urai, a Habsburgok, ellenségének szolgálatában.

Hogy a dicstelen tervből nem lett semmi, még csak nem is Zrínyi érdeme, hanem csak azon a véletlenen múlt, hogy Velencének csak gyalogosokra volt akkor szüksége, Zrínyi pedig lovas vezér volt. Természetesen később maga Zrínyi is örült, hogy meghiúsult a dolog, de nem szégyen-e, hogy akkor neki magának nem volt annyi erkölcsi ereje, hogy nagyravágyásával vagy csalódásokozta kiábrándulásával szemben győzelemre tudta volna vinni lelkében a szülőföld és honfitársai szeretetét és a Zrínyi család tagjainak uraihoz való hagyományos hűségét.

Később kielégülést sose találó érvényesülési vágyában a II. Rákóczi Györggyel való barátkozásban, vagy inkább a neki való hízelgésben látta érvényesülése útját. Megint egészen

megfeledkezett tehát arról, hogy a „familia Zrinyana” az uraihoz való állandó hűség miatt „triumphavit” és lett „laudabilis” mindenütt; hogy családja hagyományaihoz híven ő is milyen őszinte lelkesedéssel küzdött hajdan királya oldalán ugyanezen Rákóczinak az ő ura ellen törő apja ellen. Ez a Rákóczival való cimborálás még nem jelentett részéről hűtlenséget — arra nagyon vigyázott, hogy ebbe ne essék —, sőt külön bizonyíték van arra, hogy Rákóczi magyar királyságára csak akkor gondolt, ha a Habsburg ház kihalna. (Ez időben halt meg ugyanis a 20 éves és nőtlen IV. Ferdinánd s az egész Habsburg házat, mely egyébként Spanyolországban is kihalóban volt akkor, Ausztriában is csak az egyetlen s ráadásul gyönge és beteg Lipót képviselte.)

Zrínyi tehát még nem hűtlen a királyi házhoz, de kétségtelen, hogy kacérkodott már a hűtlenséggel. Bizonyára nem vált ugyanis dicsőségére a híres Zrínyi-féle hűségnek, ha legkiválóbb tagja már urai életében kihalásukra játszik a politikai tőzsdén és éppen már életükben sírba kívánt urainak főellensége a favoritja.

A királyukhoz hű alattvalók bizonyára nem szoktak királyuk vetélytársával bizalmas viszonyt fenntartani és vele titokban, sőt titkos jelekkel levelezésben állni.

De Rákóczinak csak a Habsburgok kihalta után szánni a magyar koronát is a legteljesebb hűtlenséget jelentette az Egyházhoz, mert a még atyjánál is erőszakosabb kálvinista II. Rákóczi Györgynek a magyar trónra jutása újra egészen protestáns Magyarországot hozott volna. Hogy pedig hazafias szempontból mit ígért volna ez a trónváltozás, arra vonatkozólag elég csak arra utalnunk, hogy Lipót, a Habsburg ház ez utolsónak gondolt sarja volt az, aki hazánkat a török alól felszabadította. Ha beválik Zrínyi számítása, Lipót fiatalon elpusztul és helyette Rákóczi lesz a magyar király, utóda pedig még a nála is tehetségtelenebb I. Rákóczi Ferenc (aki azonban ez esetben nem lehetett volna katolikus), gondolhatjuk, hogy alakult volna a sorsunk.

Mikor azonban Zrínyi reményei a nádorságra vonatkozólag meghiúsultak, mert a király még csak nem is jelölte, akkor az az önzés, melyről ő azt hitte, hogy semmi más, mint csak hazaszeretet, olyan fergeteges erővel tört ki belőle, hogy csak azért nem lett miatta nyíltan is hűtlenné, tehát a Zrínyi becsület „megmocskolója”, mert akkor rögtön nem lehetett Rákóczival érintkezésbe lépnie, mire pedig erre megjött a lehetőség, arra már lehiggadt annyira, hogy újra kezdte elfoglalni lelkében az ész azt a helyet, melyből egy időre a szenvedély kiszorította.

Zrínyi helyett az a Wesselényi lett a nádor, aki neki is jóbarátja volt, és akit alkalmazkodása miatt ő is szeretett, sőt Zrínyiászában mint a haza oszlopát dicsőíti. Ha Zrínyit csakugyan csak a haza érdeke vezette mindenben, miért kellett annyira elkeserednie amiatt, hogy a haza ügyeinek vezetése „a haza oszlopának” kezeibe került? Pedig hát Zrínyi valósággal kétségbeesett miatta, illetőleg lelke fenékig forrongott, lázongott: „sem el nem hallgatott, sem nem csillapodott” (Széchy, III. 81.o.). Most már egészen nyíltan érintkezett a Rákóczi követeivel, különösen Klobusitzkyval. „Hosszan, úgy látszik, heteken át azzal foglalkozott, hogy honát elhagyja, Rákóczihoz csatlakozik, ki lengyel vállalatára már készülődött” (ugyanott).

De aki azzal, hogy nádor akart lenni, csak a hazája javát akarta, mint erre Rákóczihoz írt levelében Zrínyi esküdözött, az miért akarja hazáját egyszerre „buzgó” katolikus létére a katolikus lengyelek ellen protestáns zsoldban szolgálni, és miért akar a baráti Lengyelország lelketlen felosztására indulni? Vajon mi haszna lett volna ebből annak a hazának, melyet Zrínyi állítólag egyedül szeretett? Ha Zrínyit abban, hogy mindenáron nádor akart lenni, egyedül csak hazája érdeke vezette volna, akkor, mikor törekvése meghiúsult, nem így kellett volna viselkednie, s nem ilyen tervekkel foglalkoznia. Még a vak is látja, hogy

itt nem a haza érdekei, hanem Zrínyi hiúsága volt megsértve, még pedig annyira, hogy hirtelenében még a hazájával se törődött miatta!

„Az okos és serény ügyvivő (Klobusiczky) sietve intéz kérdést urához, hogy nem adományozna-e neki odabenn (Lengyelországban) jószágot és nem szerezhetne-e részére vajdaságot? Bizonyos legyen nagyságod benne, ha Lengyelországban lenne hivatala, elmenne. Felette igen disgustatus; németnek, érseknek, papoknak, jezsuitáknak nem barátja, nagyságodnak pedig lelki jóakarója, szolgája." (Széchy, III. 82.o.)

„Hősünk valóban annyira elkeseredett, hogy Klobusiczkynak sokszor mondogatta: „Bizony, ma tenne koronát Rákóczi fejére, ha lehetne." (K. Papp Miklós: Történelmi Lapok, I. 117.o.) Most tehát már addig se várt volna, míg Lipóttal a Habsburg ház kihal.

Jól látható, hogy Zrínyi nemcsak mérhetetlenül hiú volt, hanem ez egyenesen betegség volt nála. Egészséges idegzetű ember ugyanis ennyire nem tud elkeseredni, ha ambíciója nem teljesül. A gazdag, hatalmas lángelméjű Zrínyinek semmiképpen se lett volna szabad annyira elkeserednie azért, mert nem ő lett a nádor. De a csak a hazáját szerető Zrínyinek még kevésbé.

Hősünk tehát most már életében másod ízben, még pedig most már sokkal bűnösebb körülmények között, mint az első alkalommal, foglalkozott hazája végleges elhagyásának gondolatával, még pedig most másodszor már a Zrínyi név „megmocskolásával", nyílt hűtlenség alakjában. Most már olyan bűnt követ el gondolatban és melenget lelkében heteken át, amelyet józan óráiban maga is becstelenségnek és ősei emléke — akikre pedig oly nagyon büszke — meggyalázásának tart.

„Legalább egyelőre ragaszkodása a haza földjéhez, hűsége a királyhoz, megingott és lelke emésztő szenvedéssel vívódott, hogy országot és urat cseréljen. Klobusiczky pedig a fejedelem érdekében verte a vasat, míg meleg: tüzelt a szóval, édesgette ígérettel, hogy jó lesz előbb egy palatinusság, aztán egy hercegség s azután is, amit Isten neki rendel, másé nem leszen." (Vittnyédy István levelei, I. 28.o.) Meg kell hagyni, hogy rendkívül „önzetlen" ember volt az a Zrínyi! Vajon hogy lehet az, hogy Klobusiczky annyira kevésnek tartotta Zrínyit, hogy mikor tárgyal vele, nem az édes hazával érvel, hanem csak Zrínyi palatinusságával, hercegségével vagy még ennél is többel?

„Kétségtelenül a reménybeli lengyel királyságban, de az nem lehetetlen, hogy idebenn a hazában. Mert II. Rákóczi György szívesen álmodozott a lengyel koronáról s még szívesebben a magyarról, a pozsonyi fölkenetésről, melyet Drabik kinyilatkoztatásában megjósolt, Comenius könyvében lehetségesnek tartott: csak támadjon fel a fejedelem az osztrák ház ellen! Az idő kedvező: egy egész sereg nép fegyverben áll. Az elnyomott hitsorsosok várják a felszabadítót: ő legyen az. A hamis kereszténység magvain igaz kereszténység támadjon: általa történjék meg az. S Rákóczi nagyratört, emelkedni akart, király kívánt lenni, de nem mindenáron, csak egy áron, mint protestáns fejedelem, vallása diadalra juttatásával." (Széchy: Zrínyi Miklós, III. 82-83.o.)

S a „buzgó" katolikus, de hiúságában a katolikus királytól és a főpapoktól megsértett Zrínyi mindebben szívesen segítője lett volna. Hol vannak itt az elvek? Hol a jellem? Hol a meggyőződés? Most látjuk csak, milyen hűtlenséget (még pedig vallásához és királyához egyaránt) jelentett Zrínyi e megtántorodása. Pár hét múlva legyőzte ugyan a kísértést, de nem teljesen s nem is erkölcsi megfontolásból, hanem elsősorban azért, mert a bűn elkövetésére hiányzott az alkalom, a lehetőség. Hisz láttuk, hogy mikor legjobban el volt keseredve, s így mindenre képes volt, akkor se azt mondta, hogy koronát tesz Rákóczi fejére, hanem hogy tenne, még pedig ma tenne, ha lehetne. De hát nem lehetett.

De hogy rokonszenve továbbra is a protestáns és Habsburg ellenes fejedelemnél maradt, nem pedig katolikus királyánál, akinek pedig hűséget esküdött (melyet pedig addig még egy Zrínyi se szegett meg), mutatja, hogy mikor aztán Rákóczi tényleg megindult nem annyira Lengyelországért, mint inkább Lengyelország ellen, akkor is tökéletesen helyeselte vállalkozását — ebben ő se volt okosabb, mint Rákóczi — pedig a saját királya, akivel neki egy párton kellett volna lennie, a másik, a katolikus oldalon volt ebben az ügyben. Mindez nem volt akadálya annak, hogy Zrínyi szerencsét ne kívánjon a vállalkozáshoz és elindulása előtt azt ne írja Rákóczinak: „Adja Isten, hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra!" (Századok, 1868. évf. 448.o.) Zrínyi tehát nem a királyunk felől s nem a katolicizmus felől várt virradást Magyarországra. Valóban „szegénynek" kell mondanunk nekünk is ezt a Magyarországot.

*

Azt hiszem, a mondottakkal éppen eléggé bebizonyítottuk, hogy Zrínyi iránt éppen nem volt igazságtalanság, annál kevésbé hálátlanság, ha az udvar részéről különösebb támogatást nem kapott. Sem Zrínyinek nem volt arra semmi joga, hogy ezt várja, sem az udvarnak nem volt rá semmi oka, hogy adja. Arra, hogy ne adja, annyi oka volt, hogy Zrínyi részéről cinizmus lett volna várnia, az udvarnak pedig szánandó együgyűség adnia. Pedig a már mondottakhoz még azt is hozzávehetjük, hogy mikor a király már az 1655. évi országgyűlésen megpróbálta a fi-ágon való örökösödést elfogadtatni a rendekkel, a tervnek Zrínyi már akkor is egyik leghevesebb ellenzője volt, sőt Forgách Ádámot, „aki az érsekhez pártolva és pap után járva (ez is micsoda tűrhetetlen kifejezés egy olyan történetíró részéről, aki csak magyarnak mondja magát, de nem felekezetinek), a megszavazásra hajlott, szemtől-szembe ország árulójának nevezte". (Széchy: Zrínyi Miklós, III. 86.o.) Aki titkon Rákóczival cimborált, az nyíltan nem lehetett az uralkodóház örökösödésének híve. Zrínyi egyenesen olyan szenvedélyes kortese volt a király kívánsága megtagadásának, akár egy mai szociáldemokrata lett volna.

Mindazonáltal, különösen, ha ellenséges politikai magatartását és állandó félhűtlenségét tekintjük, Zrínyi igazán meg lehetett elégedve az udvarral, mely őt ennek ellenére is feltűnően megbecsülte s nemcsak őseinek állandó hűségét méltányolta benne, hanem a maga idealizmusát, a közügy érdekében kifejtett állandó fáradozását és nagy tehetségét is. Pedig hát éppen emiatt igen sok baj is volt Zrínyivel s igen nagy türelemre volt iránta szükség azok részéről, akik feljebbvalói voltak.

Nyugaton ekkor már régen véget ért ugyan a harminc éves háború, s az udvar egy kis jótékony békéhez is hozzájutott, de józan ésszel azért most se lehetett tőle azt kívánni, hogy hűbelebalázs módjára most már rögtön kezdjen el keleten egy talán újabb harminc éven át tartó török háborút, mint Zrínyi szerette volna. Franciaország most is ott volt a hátában, lesve-várva az alkalmat leterítésére, mihelyt ereje máshol lesz lekötve. II. Rákóczi György lengyel hadjáratával, 1657-ben, úgyis belebonyolódott a dinasztia az északi háborúba, s a spanyol örökösödési háború is már előre vetette árnyékát. Kitörésére nem lehetett egy minden erőt lekötő török háborúba bonyolódva várni.

Világos, hogy ilyen körülmények között az udvar érdeke és így politikája még mindig az volt, hogy a magyar kapitányok a törököt feleslegesen ne ingereljék, és így a béke esetleges felbontására neki ne adjanak ürügyet. Zrínyi nem alkalmazkodott az udvar politikájához, sőt még kifejezett tilalmaira se sok ügyet vetett. Ez mivel országos, sőt európai érdekeket veszélyeztetett, az alattvalói hűséggel is ellenkezett és a katonai fegyelemmel se volt összeegyeztethető, a bécsin kívül (mely köztudomásúlag mindig „jámbor" volt, Lipót alatt pedig, mint majd látni fogjuk, különösen az) egy udvar se tűrte volna el.

„Annyi bizonyos — írja Széchy Károly — hogy Zrínyi az udvar török politikájához nem mindig alkalmazkodott. A maga Muraközére és bánsága területére a helyi viszonyok szerint nem egyszer önállóan bontotta fel vagy kötötte meg az egyezséget."

Kérdem: melyik kormány tűrte volna ezt? Bécs tűrte.

„Az esztendő végén — írja szintén Széchy — hivatalosan megüzente(!) az ellenségeskedést." (Másutt ezért haditörvényszék elé állítás és főbelövetés járt volna.)

„Bécsben megijedtek (nálunk tehát az „elnyomók" szoktak megijedni, nem pedig az elnyomottak) a hír hallatára, mert ott jobban féltek a pogánytól, mint Vittnyédy István magát kifejezi, mint Zrínyi, aki a torkában lakott." (Ez Vittnyédy Zrínyi felé aljas hízelgése, feleljük, melyet Zrínyi — sajnos — mindig szívesen vett, de ezt a dolgot ilyen hízelgésekkel nem lehet elintézni az előtt, aki tudja, hogy Bécs miért félt. Itt Zrínyi felelőtlenségéről van szó, melyet nem lehet eléggé elítélni. Világos, hogy Bécsben ijedtek meg, nem Csáktornyán, mert ha a háború Zrínyi miatt valóban kitört volna, költségeit nem Zrínyinek kellett volna előteremtenie, s kockázatát is nem neki kellett volna viselnie. Könnyű volt tehát Zrínyinek — még ott a török torkában is — nem félnie, hiszen ő ahogyan Rákóczihoz, úgy a törökhöz is állhatott volna, öccse, Péter, később át is állt, s ugyancsak megokolt volt Bécsnek még ott a töröktől távol is félnie.)

Ha ott Bécsben nem lettek volna olyan „jámborok" és „istenfélők", mint amilyenek a valóságban voltak, akkor Zrínyi felháborító felelőtlenségeitől nem megijedtek, hanem felbőszültek volna és urat nem ismerő alattvalójukra, és nem engedelmeskedő katonájukra nem „sietve ráírtak" volna, „hogy ne idézze föl a háborút", hanem azonnal elmozdították volna a bánságtól, a börtön mélyére vetették volna és haditörvényszék elé állították volna. De ha feljebbvalói ilyenek lettek volna, akkor Zrínyi se mert volna felelőtlenkedni.

Hogy Bécs ehelyett csak maga ijedt meg, megelégedett csupán a Zrínyire való ráírással és eltűrte a ráírás ismételt semmibevevését is, az mindenesetre az ő türelmét és a magyarok iránti jóindulatát bizonyítja, de semmiképpen se Zrínyinek válik előnyére. Az esetből pedig nem azt a következtetést kellene levonnia a magyar történetírásnak, hogy milyen gonosz volt az a bécsi udvar és mennyire magyarellenes, mely a hős Zrínyire rá ír akkor, mikor az oly bátran, oly hősiesen s oly önzetlenül védi a hazát, hanem azt, hogy milyen fegyelmezetlen, kihívó volt Zrínyi ezzel a „jámbor" bécsi udvarral szemben; hogyan visszaélt „istenfélelmével" és türelmével, melyet érdemeire és tehetségére való tekintettel irányában tanúsított.

Olyan jó és a magyarság iránt olyan megértő volt ez az „idegen" udvar, hogy mikor „a haditanács újra megsürgette, hogy ügyeljen embereire, fékezze őket és csak a védelemre szorítkozzék", két hónapra rá mégis már ágyúöntő mestert, vámmentes ércanyagot és 3000 forint költséget engedélyez Csáktornya megerősítésére. (Széchy, III. 120-121.o.)

Nádornak nem jelölhette a király Zrínyit, mert az együgyűség lett volna tőle, de nem megszégyenítően, nem durván mellőzte, hanem mindent elkövetett, hogy a mellőzést enyhítse, hogy minél kevésbé fájjon. Zrínyi azt, hogy meg van sértve, mindig kihívóan, fölényeskedve mutatta, de az udvar Zrínyit mindig sajnálkozva s szinte bocsánatkérések közepette „sértette meg". A nádorválasztás után is, miközben Zrínyi dühében a hűtlenség tervével foglalkozott s csak azért nem hajtotta végre, mert nem volt módjában, Bécsből az aranygyapjas renddel, tehát a képzelhető legnagyobb kitüntetéssel „babusgatták" (Széchy, III. 81.o.)

Később még arról is tanácskoztak, ne védjék-e meg Rákóczit a török ellen akár még a béke feláldozásával is. Ekkor Wesselényi, tudva, hogy Zrínyi a háború híve, őt kihagyta a

tanácskozásra meghívandók sorából, azonban „a király egészen a maga kezdeményezéséből hívja meg őket” (öccsével, Péterrel együtt). A király tehát Zrínyi kedvéért még azzal a szokásával is szakított, hogy tanácsadója véleményéhez csatlakozzék. Zrínyi aztán úgy köszönte meg a király figyelmét, hogy „elkedvetlenedve és betegeskedve (de világos, hogy ez csak afféle mű-betegség volt) még se jelent meg az értekezleten”. (Széchy, IV. 15.o.) Meg kell hagynunk, hogy az udvar maga ugyancsak gyakorolta és Zrínyi ugyancsak bő alkalmat adott neki, hogy gyakorolhassa azt az alázatosságot, melyet Zrínyi egyáltalában nem volt hajlandó gyakorolni.

Zrínyi „kedvetlensége” azonban most már nemcsak az udvarnak szólt, hanem annak a Rákóczinak is, aki míg a szerencse el nem hagyta, a „legjobb magyar” volt az ég alatt. Most „lelkében már elfordult és szívében már elhűlt tőle” Zrínyi, mert „nemzetének és hazájának a maga nagyzásával és elbizakodásával, gondatlanságával és fösvénységével annyi szerencsétlenséget okozott” (Széchy). Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy egész addig, míg meg nem bukott, Zrínyinek egy szava se volt Rákóczi nagyzása, elbizakodása, gondatlansága vagy fösvénysége ellen, sőt még az utolsó pillanatban is — szerencsét kívánt hozzá.

1658-ban szeptember 3-án — előbbi sértő otthonmaradása ellenére — újra meghívót kap az új királytól, Lipóttól, az erdélyi kérdésben való tanácskozásra. Ennyi figyelem még az ő „kedvetlenségét” is elveszi s most elmegy. A fogadtatással is meg lehetett elégedve. „Jobban megbecsülték, mint máskor — írja Rusichnak —, meghívtak a titkos tanácskozásba.” A német titkos tanácsosok mellett jelen volt Lippay, Szelepchényi, Nádasdy, Zrínyi, Batthyány Ádám, Forgách Ádám, Zichy István.

Hogy magyar őseink mennyire nem voltak azok a szegény elnyomott páriák, amilyeneknek „hazafias” közvéleményünk gondolja őket, s hogy ők maguk is mennyire tudatában voltak annak, hogy nem azok, annak bizonyítására idézem Széchyből (IV. 40.o.):

„Tisztességgel látták őket, csupán Forgách uram jutott a németek után, de segített magán, a felség előtt egy kis széket tett ki a titkár háta mögé. Amin az érsek (aki — úgy látszik — még se volt ennyire paraszt — de természetesen én jegyzem meg, nem a „hazafias” Széchy) úgy megijedt, hogy azt jósolta belőle, miként nem hívják meg többé.”

Tehát szegény „elnyomott” őseink, ha nem hívták meg őket Bécsbe a titkos tanácsba, megsértődtek. De az ő megsértődésük olyan veszélyes volt, hogy könnyen összeesküvés, sőt fegyveres lázadás és a törökkel való szövetkezés is lehetett belőle. (Mint nemsokára most is lett, a Wesselényi-féle.) Ha viszont meghívták őket, akkor az, hogy elmennek-e attól függött, hogy nem voltak-e éppen kedvetlenek, s mint láthatjuk, bizony sokszor azok voltak. Ilyenkor meghívásra se mentek.

Ha az a szerencsés és ritka eset forgott fenn, hogy véletlenül kedvük is volt és el is mentek, akkor meg megkövetelték, hogy közülük még kivételképpen se fordulhasson elő egyikkel se, hogy véletlenül egy német mögött üljön (pedig ezekről a németekről mi úgy tudjuk, hogy a mi rabszolgatartóink voltak, vagy legalábbis olyan viszonyban voltak velünk, mint az angol gyarmati tisztviselők a bennszülöttekkel). Ha aztán mégis előfordult, hogy közülük valamelyik — még ha az alacsonyabb rangúak közé tartozott is — a tanácskozásban egy német mögé került az illető — etikett ide, etikett oda — egyszerűen saját maga gondoskodott róla, hogy a magyar — mint ahogyan ez már egy elnyomott kizsákmányolt és védtelen néphez illik — mindenképpen több legyen, mint a német. Hogy a császár őfelsége is jelen volt és tanúja volt a kihívásnak, az előtte egyáltalában nem számított.

Egyébként a Bercsényiekkel kapcsolatban már láttuk, hogy ugyanez a Forgách Ádám — aki mellesleg megjegyezve, kora egyik legaulikusabb magyarja volt (képzelhetjük, milyenek

lehettek akkor a legkurucabbak) — hogyan „kibabrált" már Lipót apjával, III. Ferdinánddal. Hogy III. Ferdinánd eltűrte tőle, azon még Thaly Kálmán is — láttuk — úgy elcsodálkozott, hogy nem tudta megállni, hogy meg ne jegyezze, hogy ezt egy Mátyás királlyal nem lehetett volna megcsinálni, hanem csak a „jámbor" Ferdinánddal. S ezt Thaly természetesen nem is úgy mondta, mintha ezzel Ferdinándot megdicsérni akarná, hanem lekicsinyelni. Nem jóságnak, hanem együgyűségnek tartja ő ezt Ferdinándban, s egyáltalában nem titkolja, hogy neki sokkal jobban tetszik egy királyban a Mátyás-féle. Csak azt nem értem, hogyha így áll a dolog, miért „zsarnokok" mégis a Ferdinándok, miért „büszke Bécsnek rettenetes császára" a még III. Ferdinándnál is jámborabb Lipót (akivel most babrált ki Forgách) s viszont miért szívdobogtató, „igazságos" eszménykép számunkra Mátyás?

1661-ben Zrínyi nemcsak abban nem hagyta azt, ami miatt a csauszok annyit csoszogtak Bécsben, hanem még merészebb lépésre szánta el magát. A békeszerződés világos tilalma ellenére s ráadásul nem is magyar, hanem török területen, hatalmas új vár építésébe kezdett. Zrínyi érvelése ugyanis, hogy nem török területen, hanem ősei telkén épít, nem érv, mert hiszen éppen az volt a baj, hogy az ő ősei telkeinek egy része török kézre jutott s ahol ő építeni kezdett, egy ilyen ősi telek volt. De a békeszerződés természetesen nem török, hanem magyar területen tiltotta meg új vár építését (s természetesen a törökök részéről pedig török területen tiltotta), mert az még álmában se jutott senkinek eszébe, hogy még török területen is építhessenek majd várat — magyarok.

Az se érv, hogy a törökök is nem egy új várat építettek a békeszerződés ellenére. Amit ugyanis Zrínyi erre bizonyítékul felhoz (Behigáth), csak azért épült, mert a magyarok csak az előttevaló évben égették fel, természetesen szintén a békeszerződés ellenére. A törökök tehát ezt nem „építették", hanem csak helyreállították — a békeszerződés értelmében. De egy harmadrendű palánkot még ha újonnan épült volna, akkor se lehetne összehasonlítani azzal a várral, melyet Zrínyi épített, s mely olyan nagyszabású volt, hogy mikor később a törökök elfoglalták, kétezer főnyi volt a védősége, azaz egyik legnagyobb magyar vár volt, ami valaha volt. Világos tehát, hogy ostoba s bosszantó szalmacséplés volt ennek építését holmi Behigáthokkal mentegetni.

Jellemző Zrínyi egyéniségére, öntudatára és önérzetére, hogy a várat (mint kétszáz évvel később Kossuth a lapját) saját magáról nevezte el (Újzerinvár). Ez a nagy önérzet egyébként nem újság a Zrínyieknél. Már a család jelmondata is ilyen büszke és túl magabízó: Sors bona, nihil aliud: Csak a sors ne sújtson, a többiről már magam gondoskodom! Aztán ugyanilyen Zrínyi másik jelszava: Nemo me impune lacesset: Engem büntetlenül nem ingerelhet senki! Bizony csupa büszkeség mindegyik. Alkalmas az önbizalom, bátorság és vitézség ébrentartására, de hogy a keresztény szellemből nincs semmi egyikben sem, az is bizonyos.

A vár Széchy szerint „a törökök dühére" (csakugyan olyan kihívás volt, hogy még egy bárány se tűrhette volna el), vetélytársainak irigységére és mindenek csodálatára kezdett épülni. Természetesen és nagyon jellemzően még így is az udvar mérnökének, Wassenhovennak, tervei szerint.

„Hírét a törökök megdöbbenéssel, a német tanácsosok megütközéssel fogadták" (de azért az ő mérnökük tervezi!).

A török először követeket küldött Zrínyihez, hogy megkérdezze: „Vajon a király parancsából, vagy a maga kezdeményéből építteti-e az erősséget". Azt felelte nekik, hogy „nem érdemes akár az egyikről, akár a másikról beszélni"(!). Az is jellemző, hogy — nehogy még az udvar dolgát megkönnyítse — nem mondta meg az igazat s nem azt felelte nekik, hogy nem a király parancsából. Így is csak a „keserves osztrák rabigát" vonszoló magya-

rok beszélhettek és cselekedhettek! Konstantinápolyban akkor mindenki erről beszélt s a dolog a szultánt természetesen iszonyúan „felbőszítette” (Széchy).

Bécsben ekkor már a háború mellett döntöttek, hiszen Montecuccolit már elindították Erdélybe (hamarosan utána azonban mégis visszacsaptak a békepártra), mégis megintették Zrínyit, hogy „hagyjon abba tervével és térjen haza”.

„Ő meg csak ásatott, fúratott, faragatott tovább, még lázasabb sietséggel és fokozottabb eréllyel” (Arany). (Ez is csak „jámbor” király alatt lehetséges s a jutalma érte természetesen az, hogy megtesszük gonosznak, sőt „rettenetesnek”.)

„De fent nagy volt az aggodalom és kedvetlenség, hogy hősünk a király tudta és engedélye nélkül fogott a munkába, mellyel kockáztatja a békességet, fegyverre szólítja a törököt, amikor egyenesen annak területén a szerződés ellenére új várat építtet. A budai pasa máris mozgolódik és megtámadásra készül, hagyjon tehát abba, óva intette az üzenet, a véghely építésével. Zrínyi meg csak ásatott, fúratott, faragtatott.” Tehát csak azért is. Mit törődött ő királya gondjaival!

A haditanácsnak azt írta, hogy a mérnököt, ha kénytelen, visszaküldi, de akkor a munkálatokat nélküle folytatja, amint Isten sugallja, de döntsék el a haditanács tagjai, vajon jobb-e ezt az erősséget jól építeni, mint rosszul, mert félig már elkészült.

Ámde a főbaj, a lényeg nem itt volt, hanem ott, hogy Zrínyi mindent tisztán a maga szakállára csinált, a haditanács, sőt a király tudta vagy megkérdezése nélkül, s így akkor is példásan meg kellett volna büntetni, ha mindent a legjobban és a közre leghasznosabban csinált volna, mert hiszen a törökök és magyarok előtt tönkre tette a kormány, a király, a központi hatalom tekintélyét, s ezzel végeredményben többet ártott, mint a legjobb esetben is használhatott volna. Pedig látni fogjuk, hogy egyébként se használt semmit. A katonai fegyelem ilyen semmibevevését még egy Lipót-féle „jámbor” uralkodó se tűrhette.

Zrínyi, mint logikus, okos ember, tudatában volt mindennek, de hogy mennyire bűnös volt mindenben, s hogy tettét mennyire nem lehetett menteni, mutatja, hogy még ő se tudott más mentséget felhozni a haditanács tudta nélküli építkezésért, mint csak azt, hogy a török fenyegetőzése miatt sietnie kellett s ezért a bejelentést jobb időkre halasztotta. Pedig hát nem „bejelentésre”, hanem engedélykérésre lett volna itt szükség, s ezt semmiképpen se lehetett jobb időkre halasztani, sőt akkor is késő volt már kérni, mikor már az építkezés javában folyt. Előbb megkezdeni a munkát s csak utána kérni rá az engedélyt, már magában is vérig sértő a felettes hatóság tekintélyére. Zrínyi azonban még ekkor se kért engedélyt, sőt nem is jelentett be semmit.

A török készülődése miatt szükséges sietség se lehetett mentség Zrínyi számára, mert hiszen a török csak akkor és csak azért készülődött, mert Zrínyi új vára már épült. De az engedélyt bizonyára az építés megkezdése előtt kellett volna kérni.

De hogy Zrínyi még az építés megkezdése után se kérte, sőt a dolgot be se jelentette, az már egészen tűrhetetlen lábbal tiprása volt minden katonai fegyelemnek, s még egy bábkirály se hagyhatta volna büntetés nélkül. Zrínyi eljárása túl merész és túl büszke megvalósítása volt a Zrínyiek jelszavának: Sors bona, nihil aliud. Nagyon is világosan mutatja, hogyha az az „aliud” maga a szentséges római császár tekintélye, neki az is „nihil”.

De hát szerencsére Lipót még atyjánál, III. Ferdinándnál is „jámborabb” volt, s még ezt is eltűrte. Meg kell hagyni, hogy nem foghatunk rá más hibát, mint csak azt, hogy túlságosan is „jámbor” volt. Jutalmul azt kapta érte a magyar történetírástól, hogy megtették

minden törvényt lábbal tipró önkényes uralkodónak, aki utálta a magyarokat, s különösen Zrínyivel bánt nagyon méltatlanul és igaztalanul.

Azt ugyan — hogy legalább a veszett fejsze nyelét (a királyi tekintélyt) megmentsék, még jó egy párszor az orra alá dörzsölték, hogy a felség tudta nélkül fogott az építéshez, s hogy ezt nem lehet egykönnyen meg nem történtté tenni, de a valóságban úgy megbocsátottak neki és úgy elkentek mindent, hogy utána is német tanácsosok, császár, Lippay érsek, a császár jezsuita gyóntatója, tehát mindazok, akik iránt Zrínyi Klobusiczky információja szerint „disgustatus" volt, mind kedveskedtek neki, sőt „állítólag már parancsot küldtek Spieck generálisnak és a többi tiszteknek is, kik Stiriában és ott a többi országban vannak, eszerint Leslie-nek is: ha valami igyekezetét hallják a töröknek ez erősség (Újzerinvára) elrontására, mindnyájan siessenek oltalmára". (Széchy, IV. 169.o.) Ez aztán igazán nemes bosszú volt: a rosszra jóval fizetés.

A továbbépítést is tűrik s Portia kéri azon várak jegyzékét, melyeket állítólag a török a békeszerződés megszegésével Horvátországban épített, hogy ellenérvül felhozhassa majd a török Zrínyiellenes vádjaira.

Azonban a török nem hagyta a dolgot; újra meg újra lármát csapott miatta Bécsben, hadüzenettel fenyegetőzött; Szeidi Achmed, kanizsai basát, mert tétlenül nézte az új vár építését, a szultán dühében megfojtatta, Bécsben pedig állítólag még azt is megígérte, hogy e vár építésének abbahagyása, illetőleg ami már felépült, annak lerontása ellenében még Nagyváradot is hajlandó visszaadni. Mivel emellett Montecuccoli, szakértői jelentésében, magát az új várat is hadászatilag egészen értéktelennek jelentette ki, mely szerinte egyáltalában nem éri meg az érte vállalt nagy kockázatot, a haditanács újra Zrínyi ellen fordult s elrendelte, hogy az építést hagyja abba.

Hogy azonban milyen úr volt Zrínyi; hogy nem ő fél a haditanácstól, hanem az félt őtőle, vagy legalábbis mennyire kímélte Zrínyi érzékenységét, mutatja, hogy most is csak az építés abbahagyását rendelték el (melyet aztán később bármikor lehet majd folytatni), nem pedig a már félig kész vár lerontását. Sőt, hogy a beveendő pilulla ne legyen olyan keserű, egyúttal kedveskedésül 150 muskatérost, öt puskaművest, és nagymennyiségű lőport és golyót küldtek neki. Zrínyi azonban még most is annyira nem zavartatta magát se császártól, se legfőbb haditanácstól, hogy nemcsak tovább folytatta a munkálatokat, hanem még a küldött katonákat, munkásokat, hadianyagot is az új vár felszerelésére fordította (Széchy, IV. 172.o.)

Emellett ráadásul még be is ütött török földre s ott három várat és 15 falut feldúlt a békeállapot dicsőségére, s hogy Bécs dolgát a törökkel „megkönnyítse".

Leslie megint aggódva kénytelen jelenteni a haditanácsnak, hogy Zrínyi ingerli az ellenséget. Lipót újra „nem jó szívvel" veszi és ismét elrendeli, hogy maradjon csöndben. Zrínyi megint úgy „engedelmeskedik" az intésnek, hogy újra beüt. Újra intést kap. Erre azzal felel, hogy mint horvát bán egész Varasd és Kőrös megye jobbágyságát kirendeli, hogy új vára erősítésére közmunkát végezzenek, tehát nemcsak folytatta a már annyiszor eltiltott építést, hanem egyenesen állami erőkkel úgy folytatta, mintha az állam váráról lenne szó.

„A fényes kapu pedig tovább követelte, csak követelte Bécsben a vár lerombolását". Közben a haditanács megbízásából Holst ezredes is lent járt, hogy műszaki szempontból megvizsgálja az új várat. Azt a szakvéleményt adta róla Bécsben, de megmondta magának Zrínyinek is, hogy „jobb lett volna, ha nem épül, mert fekvésénél fogva védhetetlen és javíthatatlan" (Széchy, IV. 174.o.)

Eközben volt az 1662. évi országgyűlés, melyet már tárgyaltunk. Jellemző Zrínyi egyéniségére és állandóan duzzogó viselkedésmódjára, hogy noha mint a haza hű fiának s egyúttal horvát bánnak, kétszeresen is kötelessége lett volna ott megjelennie, nem ment. (Lehet olyan embert megtűrni a báni székben, aki még mint ilyen se vesz részt az országgyűlésen? S lehetett volna ilyen szertelen, magát ennyire fegyelmezni nem tudó embert egyenesen a nádori székbe emelni?) Ő elvárta volna, hogy ne úgy bánjanak vele, mint egy közönséges alattvalóval vagy főúrral, vagy horvát bánnal szokás. Őt külön küldöttséggel kellett meghívni. Láttuk már fentebb, Vittnyédy egyik leveléből, hogy Zrínyi e hízelgője a nagyobb tekintély kedvéért még Bécsbe utazását is csak úgy tartotta lehetségesnek, ha az udvar külön hívja. Szerinte enélkül felutazni ellenkezik Zrínyi tekintélyével. S ha Vittnyédy állandóan ezt duruzsolta a fülébe, Zrínyi el is hitte neki, vagy ha nem hitte is, bizonyára legalább Vittnyédy előtt szégyellte volna, ha hívás nélkül is elment volna akár az országgyűlésre, akár Bécsbe. Hitsorsosainál aztán Vittnyédy ki is vitte, hogy ők külön deputációval mentek le hozzá, hogy szíveskedjék az országgyűlést megjelenésével kitüntetni. Mint láttuk, ekkor kitüntette az országot, de azoknak a protestánsoknak társaságában, akiknek külön kérelmére elment, faképnél is hagyta ugyanezt az országgyűlést. Tehát csak azért ment el.

Úgy történt a dolog, hogy mikor 1662. május 1-én megnyílt az országgyűlés, Zrínyinek, a horvát bánnak, az egyik első zászlós úrnak, még nyoma se volt. Mivel még tíz nap múlva se mutatta semmi jel, hogy meg szándékozik jelenni, tizenegyedikén így írt neki az „evangelicus status”: „Nagyságodat, mint kegyelmes urunkat s elfogyatkozott édes nemzetünknek még fennálló egyik magyar oszlopát, alázattal kérjük, indítsa nagyságodat szánakozásra(!) a mi édes hazánknak siralmas ügye, s annak orvoslására (mint hamarosan kisült, nem az édes hazának, hanem csak az „evangelicus status”-nak volt Zrínyire szüksége) nagyságod minél hamarabb a pozsonyi gyűlésre való jövetelét siettetni méltóztassék.” (Szalay: Magyarország Története, V. 64.o.)

Vajon mivel lehet megokolni, hogy „elfogyatkozott édes nemzetünknek még fennálló” ezt az „egyik magyar oszlopát” külön kell felszólítani, hogy törődjék hazája sorsával, s hogy lehetséges, hogy e nagy magyarnak szívét külön felszólítás nélkül nem indította „szánakozásra” a „mi édes hazánknak siralmas ügye” és magától nem tudja magát rászánni arra, hogy „annak orvoslására” siessen?

Erre a kérdésre bizony mással nem tudunk felelni, mint csak azzal, hogy bármilyen őszinte és nagy volt is Zrínyi hazaszeretete, büszkesége és sértődékenysége még annál is nagyobb volt (sőt még talán hiúsága is). Bár életét mindig szívesen feláldozta volna hazájáért és a valóságban is ezer veszélynek tette ki érte, kevélységét megtörni, duzzogását abbahagyni még hazája kedvéért se tudta. Az aszkézis s általában a vallás valójában komolyan nem érdekelte. Széchynek is feltűnik, hogy könyvei között alig volt vallásos tárgyú. Ez nagyon feltűnő dolog, ha meggondoljuk, hogy a még rendkívül vallásos XVII. században élt, olyan korban, mikor még a protestánsok is úgyszólván a vallásból éltek.

Az „evangelicus status” hízelgése azonban igen jól esett Zrínyinek. Ekkor egyszerre „szánakozásra” indította édes hazája ügye (enélkül nem) s felutazott Pozsonyba. Így aztán értjük azt is, miért szegődött ott annyira a protestánsok ügye mellé s velük együtt miért hagyott ott Pozsonyt, császár-királyt, országgyűlést, édes hazát, csapot-papot, mindent. Nem természetes dolog-e ez tőle? Hiszen láttuk, hogy mikor nádorsága kútba esett, akkor is el akarta hagyni sértődöttségében még a hazáját is, s csak azért nem hagyta el, mert nem lehetett.

Hogy katolikus, sőt horvát bán létére még az országgyűlésről való kivonulásban is követte a protestánsokat, még az eszelősen magyarkodó és katolikusfaló Vittnyédy is annyira ostoba, sőt őrült tettnek tartotta, hogy „váltott lovakon sietett utána, hogy visszatérítse, de nem érhette utol". (Vittnyédy István levelei, I. 226.o.) Láthatjuk belőle, hogy arra, amit ekkor tett, még Vittnyédy se tartotta Zrínyit képesnek, s még az ő számára is meglepetés volt. Mivel nem sikerült elérnie és visszahoznia, utána „rettegett" miatta „uráért", mert még ő is azt hitte, hogy most aztán már igazán baj lesz. Lipót jósága, türelme, szelídsége és megbocsátása, szóval „jámborsága" azonban olyan nagy volt, hogy még Vittnyédy képzeletét is felülmúlta. Zrínyinek most se lett semmi baja. Az istenfélő császár még csak nem is neheztelt rá miatta, legalábbis nem mutatta, sőt látni fogjuk, hogy Zrínyi még utána is milyen figyelmességeket és jóakaratot tapasztalt részéről. A magyar történetírás, és a tőle irányított közvélemény azonban mégis nem Zrínyit, hanem Lipótot marasztalja el s csak arról tud, hogy Bécsben a hős Zrínyit a végsőkig megalázták s elkeserítették.

Pedig hát az 1662. évi országgyűlésen való viselkedésén és a haditanács iránti engedetlenségein, sőt nyílt kihívásain kívül még a stájeroknak is „nehéz panaszaik és sérelmeik" voltak Zrínyi és katonái ellen. (Széchy, IV. 245.o.)

A török elleni háborúval kapcsolatban még egy értekezletet tartottak Pozsonyban. Zrínyit is meghívták rá a történtek ellenére is, de ő megint „kedvetlen" volt s újra nem jelent meg. Helyette inkább újra becsapott a hódoltságba, de úgy, hogy nemcsak a török, hanem „az udvar is megriadt tőle". (Széchy, V. 10.o.) Erre már a bécsi „jámborok" idegei is kezdték már felmondani a szolgálatot, de komoly fellépés és büntetés helyett most is csak annyi történt, hogy „Portia herceg (a főminiszter) Molin Alajosnak, a velencei követnek, mint ez május 5-i kelettel kormányának jelenti, a király kápolnájában keservesen(!) panaszkodott miatta és azt mondta, hogy szeretné, ha Zrínyi egyszer a törökök kezeibe vagy hálójába esnék, szégyen lévén, hogy négy tehén elhajtása miatt akarja felkavarni a világot (Széchy, ugyanott).

S a mi történetírásunk s közvéleményünk e nyilatkozata miatt mennyire haragszik — Portiára s milyen bizonyítéknak tekinti arra, hogy Bécsben hogyan gyűlölték a magyart! Hiszen, lám, egyenesen Zrínyi halálát kívánták!

Kétségtelen, hogy Zrínyi e beütései akkor a világbékét fenyegették s olyan következményekkel járhattak, melyek nemcsak őt, nem is csak Horvátországot, nem is csak Magyarországot, hanem egész Európa és a kereszténység sorsát érintették. Még ha Zrínyi nem alattvaló lett volna, hanem független uralkodó, akkor se lett volna joga olyan eseményeket felidézni, melyek messze túlnyúltak az ő ügykörén.

Ezért már a múlt év őszén tudtára adták, hogyha az új várat le nem rombolja, ha a török ráront miatta, nem mennek majd segítségére. Hiszen a veszedelmet készakarva és minden ellenkező paranccsal dacolva tudatosan idézi fejére. Jellemző azonban, hogy még most se merte maga a király vagy a haditanács leromboltatni a várat, hanem még mindig Zrínyinek könyörögnek, hogy ő maga rombolja le. Az ok azonban semmiképpen se a Zrínyitől való félelem, hanem csak az iránta való kímélet lehetett, mert az bizonyos, hogy a rombolásra kiküldendő csapatokkal szemben Zrínyi nem fejtett volna ki ellenállást. Nálunk mégis Zrínyi „tragédiáján" s a Bécs részéről osztályrészül jutó példátlan hálátlanságon keseregnek, illetőleg háborognak, mert hiszen, lám, hidegvérrel hagyták volna elvérezni a török túlerő megsemmisítő csapásai alatt. Pedig hát a tettek számítanak, nem pedig a szavak, a tettek pedig — mint mindjárt látjuk — éppen az ellenkezőt mutatták.

Miközben a basák Lipót portai követétől, Remingertől, üvöltve követelték Zrínyi megbüntetését, csak azzal tudta császári urát menteni, hogy „a grófnak külön országai vannak,

melyeket a király befolyása nélkül kormányoz, és semmi tilalmának nem engedelmeskedik (Széchy, V. 14.o.).

Ez csak diplomáciai hazugság volt, de Zrínyi valóban úgy viselkedett, mintha így lett volna s láttuk már, hogy a nála járó török történetíró is királynak gondolta s annak is nevezi. De vajon köteles volt-e Zrínyi „király" királya arra, hogy Zrínyitől mindezt eltűrje, s nem volt-e részéről egyenesen mulasztás, hogy mindezt eltűrte? S ha a kettejük viszonyában az alázatosságot nem, mint illett volna, az alattvaló gyakorolta, hanem a király, vajon történetírásunktól ez a király azt érdemelte-e, hogy mégis ő lett a gonosz, a zsarnok, a törvénysértő, Zrínyi pedig egy igazságtalanul és méltatlanul üldözött tragikus nemzeti hős?

Ilyen körülmények közt természetesen újabb parancsok mentek Zrínyihez, hogy az építkezést hagyja abba, de Zrínyi nemcsak tovább folytatta, hanem személyesen utazott Bécsbe, hogy az alatta álló katonák számát hatezer fővel növeljék. (Mert természetesen Zrínyi katonáit is Bécs fizette.) Bécsben volt egy párt, írja Széchy, mely „gyáván és gyalázatosan" cserben hagyta volna Zrínyit bajában magára, ha a török, mint királyától független oligarchiát, bünteti meg, ami a Magyarországgal fennálló békét nem érintette volna.

Most, hogy Zrínyi személyes kérelme időszerűvé tette a dolgot, megtárgyalták a kérdést s azt határozták, hogy Zrínyit „mindenképpen támogatni és segíteni kell" (Széchy, V. 15.o.), de egyenlőre csak „kéz alatt". Tehát még akkor is a Zrínyi párt volt Bécsben többségben.

Közben újabb tanácskozást tartottak, hogy ne mondják-e fel a török békét egész nyíltan is. Erre a tanácskozásra „egy csomó papi és világi urat" meghívtak, de a Zrínyi testvéreket nem. Tekintve azonban, hogy Zrínyi előtte egymásután már kétszer sértően távol maradt a hasonló tanácskozásoktól, ennél semmi se természetesebb. De amiatt is okos volt ez az eljárás, mert előre lehetett tudni, hogyha a tanácskozás a béke fenntartása mellett dönt, akkor a heves Zrínyi úgy összeveszik ott az értekezlet többi tagjaival, s így nagyobb baj lesz belőle, mint Zrínyi meg nem hívásából. Zrínyi természetesen addigi kétszeres elmaradása ellenére is megorrolt meg nem hívása miatt. Gróf Csáky Istvánnak például ezt írja ekkor: „Hallom, Bécsben is semmit sem végezhettek az magyarországi urak" s megsértődve hozzáteszi: „az hova én hivatalos nem voltam" (Századok, 1872. évf. 559.o.).

Hogy azonban az udvar részéről ez a meg nem hívás nem örök haragot jelentett Zrínyi részére, azt jól láthatjuk onnan, hogy később, mikor a haditanácsnál panaszt tesz a szomszédos Stájerben parancsnokló Leslie-re, hogy nem ment segítségére a török ellen, „a tanács valóban megneheztel Leslie-re és meghagyta neki, hogy szükség esetén hősünket megsegítse, két ezredét parancsa alá eressze,(!), valamint Auersperg Farkasnak, a horvát főkapitánynak, hogy őt támogassa és újabb vállalatára azonnal ezer embert küldjön: hősünknek ellenben nagy elismeréssel válaszol. Tudatta véle, hogy a király nagy elismeréssel értesült a hírről, miképp a törököt vára falai alól visszaverte, csak küzdjön tovább és bátran és vitézül" (Császári és királyi hadi levéltár, Windica, 68. k.). Látjuk tehát, hogy Zrínyit Bécsben annak ellenére is megbecsülték, hogy sok gondot és bosszúságot okozott nekik és egyik engedetlensége a másikat érte.

Ekkor történt az is, amiről Vittnyédy értesítette, hogy a császár nyilvánosan ivott Zrínyi egészségére. De nehogy valamiképp Zrínyi és az udvar közti feszültség enyhülésére szolgálhasson a dolog, vagy esetleg Zrínyi elbizakodottsága alább hagyjon, mindjárt ezt is hozzátette a sátáni kísértő: „Mit nem művel a szükség!"

Eszerint tehát csak a császár van Zrínyire rászorulva, de Zrínyi nem a császárra (pedig az imént kért a császártól újabb hatezer embert és ment panaszkodni, hogy a szomszédos

császári vezér, Leslie, nem segíti). Ha Bécs jóindulatot mutat, ráfogják, hogy nem őszinte, hanem csak azért történik, mert ott Zrínyire rá vannak szorulva. S ezt éppen az a Vittnyédy fogja rájuk, akinek Zrínyihez intézett minden szavát érdek sugallta: a Zrínyi vagyonnak és tekintélyének a maga és felekezete számára való hasznosítása.

Ez időben Zrínyit Bécs valósággal tenyerén hordozta, mert úgy látták, hogy mégis csak háború lesz, tehát olyan emberekre lesz szükség, mint Zrínyi. A császár azonban már régebben is sajátkezűleg (olaszul) a következő levelet intézte hozzá: „Kedves Gróf! Legyen meggyőződve és legyen benne biztos, hogy nem fogom elhagyni, mivel kész vagyok Ön iránt hálámat(!) mindenképpen kimutatni. Ezek közt a szerencsétlen viszonyok között legnagyobb bizalmam az Ön személyében van."

Zrínyi tehát ugyancsak meg lehetett elégedve. Ekkor volt az is, hogy az állítólag annyira gonosz Lippay érsek „a siker egyetlen feltételeként" Zrínyi fővezérségét jelölte meg, és Zrínyit ki is nevezték az összes magyar hadak fővezérévé.

Zrínyi azonban most is „kedvetlenkedett". Állítólag azért, mert először csak a délmagyarországi hadak fővezérévé akarták megtenni, északmagyarországban azonban e szerepben meg akarták hagyni a nádort, hogy ő se érezze magát mellőzve. Zrínyi vezérsége ugyanis valóban sértő volt a nádorra, mert hadvezéri kinevezése az ő törvényes jogaiba ütközött s annak jele volt, hogy ő hivatala betöltésére nem alkalmas. Zrínyinek ezt be kellett volna látnia. Wesselényi azonban nem volt annyira hiú, mint Zrínyi, belátta Zrínyi tehetsége fölényét, s így Zrínyi az összes magyar hadak fővezére lehetett.

Mikor azonban ez is megvolt, akkor meg Zrínyi a nagy felelősség miatt lett kedvetlen. A helyzet ugyanis nagyon válságos volt, a sikerre nem sok volt a kilátás, de úgy látszik, hogy Zrínyi tehetsége se volt akkora, hogy akkor is sikert tudjon aratni, mikor kevés remény van rá. De hát akkor miért akart mégis mindenáron háborút? Zrínyi, mint minden hírnevére hiú vezér, egyébként is rettegett attól, hogy csalódást okozzon és hadvezéri hírén csorba essék. Most megmutathatta volna a magyar nemesség, mit tud. Zrínyi azonban a legjobban tudta, hogy nem nagyon fogja megmutatni, mert a magyarság annyira megszokta már, hogy csak Bécset bírálja, csak annak rosszakaratát vagy tehetetlenségét vegye észre, hogy az önálló cselekvéstől már egészen elszokott, de annál inkább az áldozatoktól. (Azt a sereget ugyanis, melyet a magyarság állított ki, a magyarságnak kellett volna felszerelnie is, bár a tüzérséget egyébként is mindig az udvar adta.)

Zrínyi követelésére még a német fővezérnek is megparancsolták, hogy vele egyetértésben működjék (Széchy, V. 39.o.), sőt a végekről és a szomszédos Stájerből még annyi idegen csapatokat is kapott parancsnoksága alá, hogy felülmúlták a magyarok számát. Eszterházy Pál „Mars Hungaricus" c. művében a Zrínyi vezérlete alatt álló sereget 26.000 főnyire becsüli, melyből szerinte 8.000 volt a magyar, 10.000 a rajnai, 3.000 a másféle német, 5.000 pedig a Zrínyi népe.

Zrínyi annyira rászorult az idegenekre, hogy a király szóbeli parancsa alapján személyesen ment a délnyugati végekre és Stájerországba, hogy ott idegen ezredeket szedjen össze. Látjuk tehát, hogy az udvar részéről megvolt irányában a jóakarat (de viszont az a magyar, aki ennyire nem tud még moccanni se az idegenek nélkül, miért olyan fennhéjázó és miért olyan elbizakodott?). Az ottani német parancsnokok, sőt maga a grazi haditanács is óvást intézett azonnal Bécsbe, hogy az ottani lovasezredeket semmiképpen se lehet Zrínyinek átengedni, mert akkor Stájer marad védtelen. Lipót ennek ellenére „válaszában kijelentette, hogy a kért ezredet Zrínyinek átengedi".

„Leslie-nek pedig meghagyta, hogy ne okoskodjék, hanem a kért gyalogságot is minden ellenvetés nélkül engedje át, sőt meghagyta Auersperg Farkasnak is, hogy mivel Zrínyi a török ellen támadásra készül s hadtestében a fogadott német gyalogságot, a maga és Batthyány Kristóf vitézlő népét, meg a horvát felkelő hadat egyesíteni akarja, tüstént küldjön neki határszéli katonaságából 1500 lovast Zrínyi Péter vezetése alatt. Mert amióta hősünk a császár szolgálatára vállalkozott, a király mindenképpen dicsérte és támogatta, még Montecuccoli közreműködését is, mint láttuk, biztosítani kívánta" (Széchy, V. 42.o.).

Láttuk már, hogy ekkor még az érsek is, akit Zrínyi annyira ellenségének tartott, menynyire kiállt mellette, Rottal gróf pedig (akit a nádorválasztás előtt Rákóczihoz írt levelében a legjobban lecsepült) és hajdani a nádorválasztáson vele szemben győztes vetélytársa, Wesselényi, levélben hívogatták, sőt még bizalmasának, Vittnyédynek, is írtak, hogy beszélje rá urát a fővezérség elfogadására, sőt mindketten (Wesselényi a köszvénye s annak ellenére, hogy mint nádort, a vezérség őt illette volna) személyesen siettek elébe fogadására.

Bár Vittnyédy most is azzal sátánkodott és hízelgett, hogy „a nagy veszedelemben (de vajon ki okozta ezt a „nagy veszedelmet"?) az emberek nem tudnak mit tanácslani s mindnyájan neki könyörögnek, akit azelőtt mocskoltak, érdemes előhaladásától megfosztottak, igazságában megfojtottak és ha lehetett volna, még életét is elveszik vala", Zrínyi ezek után már tovább nem ellenkezett s vállalnia kellett a vezérséget.

Kissé túlságosan furcsa lett volna, ha Zrínyi mindenáron háborút akar, ezért készakarva bosszantja a törököt, állandóan megszegi a békét, nem engedelmeskedik a felsőbbségnek, mely arra inti, hogy maradjon nyugton s mikor végre megfől, amit főzött, felbomlik a béke, jön a török, tehát bekövetkezik az, amit ő akart s tér nyílt tehetsége, energiája, vitézsége és hazaszeretete megmutatására, akkor kijelenti, hogy nem akar szerepet játszani, nem vállal semmit, intézzék a háborút mások. Pedig hát látjuk, hogy ilyenformán lett a dolog. Zrínyi nem bízott magában, s csak kénytelenségből s annak ellenére, hogy a császártól kezdve a nádorig és az érsekig mindenki neki hízelgett, neki udvarolt, csak azért vállalta a vezérséget, mert másképp ezek után már egyenesen nevetségessé és lehetetlenné vált volna.

Zrínyi, mint hadvezér

Úgy látszik, Zrínyi érezte, hogy nem tud megfelelni a beléje helyezett bizalomnak, azért vállalta el oly nehezen a fővezérséget. Érsekújvárt fenyegette ugyanis a török sereg s „Lippay, Wesselényi és Montecuccoli az udvarnál értekezletet tartottak, s úgy állapodtak meg, hogy a törököt akár oldaltámadással, akár másképp Újvár alól el kell vonni. Ebben a műveletben pedig a főszerepet neki (Zrínyinek) szánták."

Érsekújvár ugyanis olyan fontos volt nyugaton, mint amilyen fontos volt keleten Várad, sőt még annál is jelentősebb, mert ha Újvár elveszik, akkor már a magyarok Béccsel való összeköttetését is veszélyezteti a török. Azt a szükséges oldaltámadást, mely a törököt elvonja Újvár ostromától, csak Zrínyitől várhatták, mert Montecuccoli mindössze 15.000 főnyi serege e feladat végrehajtására kevés volt. (Zrínyire tehát az udvar kétszer akkora sereget bízott, mint a maga vezérére, s ebből láthatjuk csak igazán, milyen bizalmat helyezett Zrínyibe s mennyire kitüntette. Bizonyára nem azért, mintha még Montecuccolinál is tehetségesebb vezérnek tartotta volna, mert ezt most, 300 év távlatában, még mi magyarok se gondolhatjuk, hanem bizonyára azért, mert joggal várhatta, hogy így a magyarok nagyobb kedvvel és nagyobb számban vesznek részt a harcban, s költségei fedezésére is nagyobb áldozatokra lesznek hajlandók, mintha Montecuccoli seregére kellene áldozniuk. A magyarok azonban így se áldoztak.

Sajátságos, hogy a mindig bátorságáról és nagy vállalkozó szelleméről ismert Zrínyi, akinek egyébként az volt a hibája, hogy túlságosan is tehetségesnek tartotta magát, most mégis úgy viselkedett, mintha nem bízna önmagában. Ahelyett ugyanis, hogy a szorongatott vár felmentésére, vagy legalább valaminek a megpróbálására a Vág torkolata vidékére sietett volna seregével, előbb mindenáron a hódoltságba akart becsapni(!), mert ott természetesen biztos lett volna a győzelme, mert ott akkor nem volt ellenség. Aztán meg Boszniába akart menni, mert ott állítása szerint zavargások voltak, s azokat jól fel lehetett volna használni a török gyöngítésére.

Világos, hogy mindez nagyon szép volt és hasznos is, de nem akkor, mikor az utolsó magyar végvár megmaradásáról volt szó. Ha ugyanis a török akkora sereggel jött, hogy Zrínyi majdnem 30.000 emberével, melyhez még Montecuccoli 15.000 embere és hadi tehetsége is csatlakozott volna, még csak közelébe sem mer menni, nemcsak Érsekújvárt foglalhatja el könnyű szerrel, hanem világos, hogy Montecuccoli 15.000 embere, akiknek legalább becsületükre vált, hogy nem vonultak el a messze pokolba Boszniába, hanem Bécs és Pozsony tájékán, tehát ott várták a törököt, ahol támadni akart, abban se tudták volna megakadályozni, hogy akár magába Bécsbe is bevonuljon. Zrínyi haditerve tehát éppen nem válik a hős hadvezér dicsőségére.

„A haditanács nem fogadta el tervét (magától értetődik), sőt futárral sürgette (Zrínyit kellett „sürgetni", hogy jöjjön az ellenség ellen!), hogy csapatait egyesítse mielőbb a Piccolomini Testa ezredével és siessen a királyi sereg erősítésére." (Széchy, V. 42.o.) Ezt látva, mit gondolhattak Bécsben a híres magyar vitézségről és különösen arról a Zrínyiről, aki eddig mindenáron azon mesterkedett, hogy felrobbantsa a békét, háborút idézzen elő, s abban megmutathassa a magyar vitézséget és a maga hadi lángelméjét?!

Nagy kelletlenül kénytelen volt hát Zrínyi Bosznia helyett Újvár felé, tehát arra felé indulni, ahol az ellenség volt. Úgy tervezte, hogy úgy „október elsejére (amikor a török már rég be is szokta fejezni hadjáratait) a fősereghez csatlakozik (nem a „főseregheZ", mert hi-

szen övé volt a fősereg, hanem Montecuccolihoz), de negyedikén (szeptemberben) még csak Vatnál járt". Ez a Vat Celldömölk tájékán van Vas megyében, Érsekújvár pedig már szeptember huszonnyolcadikán elesett.

Zrínyi tehát ugyancsak adós maradt a beléje vetett nagy remények valóraváltásában. Lipót megadta neki az oly régóta várt lehetőséget, hogy érvényesüljön, hogy megmutassa, mit tud és bebizonyítsa, hogy a felhők fölött járó önérzete megfogható alappal bír-e hadi lángelméjében és lángoló hazaszeretetében. Ha Zrínyi most mer és győz, világos, hogy Montecuccoli helyett belőle lett volna a császári hadvezér, egyszerre világhírt szerzett volna, s ő lett volna a nemsokára meginduló felszabadító háborúban a keresztény seregek feje és hazája felszabadítója.

Sajnos, nem így lett, s sajnos, úgy látom, hogy ennek is Zrínyi hiúsága volt az oka, mert hiszen azt csak nem mondhatjuk, hogy a bátorság hiányzott belőle, vagyis hogy gyáva volt. Zrínyi azért kerülte a találkozást a török sereggel, mert az ő gőgje — kivált Vittnyédy már évek óta tartó istenítése után — nem tudta volna elviselni a töröktől szenvedendő esetleges vereséget.

Világos, hogy a török sereg sokkal nagyobb volt az övénél, de hát ez csak természetes volt, mert hiszen mikor mérkőztek magyarok törökökkel, egyenlő erőkkel?! És ha II. Lajos és Tomory még a törökök tízszeres seregét is fel merte keresni, sőt — de azt már ostobául tette — még meg is mert vele ütközni, miért nem mert Zrínyi egy sokkal kisebb török seregnek legalább a közelébe menni? Hiszen ez nem jelentette még azt, hogy meg is ütközik vele.

A túlerőben lévő ellenség elől ügyesen és idejében kitérni a döntő ütközet kerülésével, de az ellenség állandó izgatásával, nyugtalanításával, csipkedésével, a maga gyengeségének leplezésével, sőt téves hírek ügyes terjesztésével az ellenséget meg is téveszteni szintén hozzátartozik a hadvezéri lángelméhez. Milyen vezér azonban az, aki akkor, mikor rábízzák hazája megvédését, Boszniába akar menni, mikor az ellenség Érsekújvárt fenyegeti; akit csak ismételt kemény parancsokkal lehet rákényszeríteni, hogy ne vonuljon ki az országból a Balkánra, mikor az országban nagy ellenséges erő van s aki, mikor végül kénytelen engedelmeskedni s arra felé indul, ahol az ellenség van, ezt olyan lassan teszi, hogy készakarva elkéssék, s most már azért ne kelljen az ellenséggel összeköttetésbe jutnia, mert már úgy is minden késő?

Ezt nyerte tehát Lipót császár azzal, hogy nyilvánosan Zrínyi egészségére ivott, hogy baráti levelet intézett hozzá és a kedvéért megsértette nem magyar vezéreinek: Montecuccolinak, Leslie-nek, Auerspergnek érzékenységét, akik pedig egészen hűségesek voltak hozzá, nem leveleztek titokban ellenségeivel, s nem szánták másnak a magyar koronát. Lám, most kisült, vagy legalábbis úgy látszott, hogy még a tehetségük is nagyobb a Zrínyiénél, sőt még a bátorságuk is.

A mi történetírásunknak pedig az a válasza a dologra, hogy szidja Montecuccolit, hogy miért nem mentette meg Érsekújvárt a maga kis 15.000 főnyi seregével. Hogy a hős és lángeszű Zrínyi a maga nagyobb seregével és még Montecuccolival egyesülve se tudta, sőt nem is próbálta megmenteni, hanem helyette az ellenkező irányba, Boszniába akart menni, ahol nem volt török sereg, s mikor végre sikerült rákényszeríteni, hogy oda menjen, ahol az ellenség van, akkor is csigaléptekkel halad s az ellenség egyszerűen besétálhat Újvárba, annak fonákságát és Zrínyire szégyenletes voltát nem hajlandó észrevenni. Montecuccolinak bizonyára nem szégyene, hogy 15.000 emberével nem ütközik meg a 80-100.000 főnyi törökkel, hanem vár addig, míg császára másik, 30.000 főt számláló serege is megérkezik (józan ésszel igazán még álmában se gondolhatta, hogy az meg Boszniába akar menni) s mikor látta, hogy nem érkezik meg, ügyesen kitér az ütközet elől, és megőr-

zi seregét jobb időkre. Ő legalább ott mert maradni a veszélyes helyen, a török útjában és védte s meg is tartotta azt a Pozsonyt és Bécset, melynek oltalmazása feladata volt.

Hálátlan feladat volt, mert dicsőséget nem lehetett vele szerezni. Zrínyi ilyen hálátlan feladatra nem vállalkozott. Ő most is sikerrel akarta elkápráztatni a világot. Ő most is hódítani akart, de természetesen ott, ahol nem kellett vállalni kockázatot: Boszniában. Igaz, hogy hazája és királya nem ezért bízta meg a vezérlettel s azalatt még megmaradt roncshazája utolsó kulcsa, Érsekújvár is elesett, de hát az nem olyan nagy baj, mert azt a buta és gyáva „német" Montecuccoli vesztette el, nem ő.

Zrínyi életrajzírója, a mi jó Széchy Károlyunk is felháborodva kiált fel: (noha belőle idéztük, hogy Zrínyi a rábízott sereggel Boszniába akart menni, s hogy a hozzá küldött szigorú parancs vétele után is csigaléptekkel járt) „Bécsért és az örökös tartományokért, egyelőre merő rémlátásból, áldozatul dobták hazánkat és áldozatul a szerencsétlen Újvárt". (V. 43.o.) (Montecuccoli ugyanis seregének kicsiségén kívül még azt hozta fel okul, hogy azért nem támadta meg a törököt, mielőtt Újvár elveszett, mert akkor, ha a csatát elveszti, Bécs is a török prédájává vált volna.) Mintha bizony nem magától értetődő lenne, hogy az a sereg, melyet Ausztria fizetett és amelyben Ausztria fiai szolgáltak, elsősorban azért volt, hogy Ausztriát védje. De még tisztán magyar szempontból is (mert hiszen ha Ausztria elbukott a törökkel szemben, akkor Magyarország is elbukott) őrültség lett volna Érsekújvár kedvéért, melynek felmentése 15.000 emberrel úgyis egyenesen lehetetlen volt, tönkre tenni még azt a kis sereget is, mely még a kereszténység védelmére megvolt?

Azt nem kérdi meg olvasóitól Széchy, hogyha szerinte még Montecuccoli 15.000 embere is meg tudta volna akadályozni Újvár elestét, ha akarta volna, akkor miért nem igyekezett ezt megpróbálni legalább Zrínyi Montecuccolival egyesülve? Valószínűleg nem azért, mert annyira gyűlölte Bécset, hogy még Újvárt s vele egész Magyarországot is szívesen engedte volna át a töröknek, csak hogy Bécs is a török kezébe kerüljön, hanem bizonyára azért, mert ő még Montecuccolival egyesülten se bízott a sikerben. Ha tehát ebben egymagában (Zrínyi nélkül) Montecuccoli se bízott, ezt tőle és parancsolóitól miért kell mindenáron magyargyűlölettel vagy a legjobb esetben szűkkörű bécsi önzéssel (melynek gondoskodásába a magyarok már semmiképpen se tartozhattak bele) magyarázni?

Hát még ha mindehhez hozzávesszük azt is, hogy e Bécs-gyűlölő „hazafiak" szerint Zrínyi fejében a haditudomány is százszor akkora volt, mint Montecuccoliéban! Képzelhető-e így természetesebb dolog, mint az, hogy az „együgyű" Montecuccoli a maga „gyávaságában" és „hadi járatlanságában" nem mert arra vállalkozni, amire Zrínyi háromakkora sereggel (mert hiszen előbb serege egyesült volna Montecuccolival) a maga szédületes haditehetségével és mindent elsöprő magyar vitézségével se mert vállalkozni? Szükség van-e hát reá, hogy Montecuccoli óvatosságát szükségképpen „német" önzéssel, gyávasággal vagy magyar gyűlölettel magyarázzuk?

Még jobban el kell ámulnunk azon a „hazafias" elfogultságon, mely Bécset, Lipótot és Montecuccolit szidja azért, mert Bécs kedvéért Újvárt „elárulta", mikor azt látjuk, hogy maga a magyarság még jobban elárulta. Hiszen még Széchy is kénytelen kiemelni, hogy maga a magyarság egyáltalában nem sietett Újvár védelmére s a nádornak fölszólítására, hogy a nemesség siessen Újvár oltalmára, alig járt valami eredménnyel s még azok a kevesek is, akik nagynehezen mégis táborba szálltak, hamarosan hazaszállingóztak.

Mi — úgy látszik — úgy bántunk Béccsel, mint a hitvány katolikusok a papokkal. Mindig őket rágják, mindig az ő erkölcseiket kifogásolják, ha egy papot túl sokat látnak egy bizonyos nő társaságában, a dühtől kipirulva kérdezik: szabad ezt egy papnak, s mivel igazuk van, hogy nem szabad, egészen elfelejtik, hogy szabad-e egy kereszténynek, egy

katolikusnak azokat az ennél százszorta nagyobb bűnöket elkövetni, melyeket ők, a nem papok, napról-napra elkövetnek. Mikor én például 1949-ben Esztergomba kerültem, nem győztem csodálkozni az ottani papok feddhetetlenségén és buzgóságán. Az lett a véleményem, hogy nemcsak Magyarországon, hanem talán az egész világon sincs még egy város, melyben olyan kevés rossz pap legyen, mint itt. Nem is felháborodnom, hanem nevetnem kellett azonban nemsokára azon a fonákságon, mikor itt is, ott is és újra meg újra hallom, hogy az esztergomi nép egész széles körei a kommunizmust és a vele járó szenvedéseket „a papok bűneinek" tulajdonította (miattuk ver bennünket az Isten, mondták), sőt mikor 1958 májusában nagy szárazság volt, akkor is azt beszélték, hogy már mindenhol volt eső, csak nálunk nem (Esztergom meglehetősen parasztváros) és hogy ez „a papok bűnei miatt" van. A jó esztergomiaknak tehát az még csak eszükbe se jutott, hogy bűneik nemcsak a papoknak, hanem nekik, maguknak is vannak, még pedig kissé többek és nagyobbak, mint a papoknak és hogy Isten esetleg talán ezek miatt is haragudhatik.

Mi magyarok is mindig így voltunk az osztrákokkal. Történetírásunk — nem a hazafias nevelést szolgáló iskolakönyvek, hanem csak a nagyobb terjedelmű történelmi leírások — megemlíti ugyan azt is, hogy nemességünk mennyire lanyhán teljesítette kötelességét, mikor Zrínyi idejében a török ellen a zászlók alá hívták, vagy mikor anyagi hozzájárulást kértek tőle, felháborodni azonban csak Montecuccoli és az ellen tud, hogy az udvar miért nem kockáztatta Bécset Érsekújvár megmentése ellenében.

Mint láttuk, szégyenszemre Zrínyi se kockáztatta a seregét és katonai hírnevét Érsekújvár kedvéért, pedig hát neki nagyobb volt a serege s Montecuccoli csak azt várta, hogy vele egyesülhessen, s így serege még nagyobb legyen. No meg hát Zrínyi nem idegen vezér volt, s nem idegen sereg felett parancsnokolt, hanem a maga hazájáról volt szó s annak megmentése érdekében bízták meg a fővezérlettel.

Bécsben azonban — tekintettel Zrínyi érzékenységére — még mindig nem éreztették vele a személyében és tehetségében való nagy csalódásukat. Olyan igazságosak voltak, hogy tudták, hogy a legkiválóbb embereknek is lehetnek és vannak időnként megmagyarázhatatlan gátlásaik és ezekkel szükségképpen együttjáró kudarcaik. Az udvar sokkal jobban megbocsátotta neki, hogy ő még Montecuccolival együtt se nagyon akart a túlerőben lévő törökkel megütközni, mint a mi hazafiaink Montecuccolinak, hogy ő Zrínyivel együtt már igen, de egyedül ő se kívánt. Például Széchy Érsekújvár elestének okát egyedül Montecuccoli „félszében" látta.

Mikor utána Zrínyi a Muránál egy szép helyi jelentőségű sikert arat (jellemző Zrínyi kereszténytelen lelkületére, hogy már az ütközet előtt elrendelte, hogy „senkit élve ne hagyjanak", tehát hogy azt is mészárolják le, aki megadja magát) (Széchy, V. 58.o.), a haditanács — rögtön feledve Zrínyi Érsekújvárral kapcsolatos szégyenletes viselkedését és a miatta szenvedett helyrehozhatatlan kárt — meglevő csapatai mellé rendelkezésére bocsátotta a Piccolimini és Bachone ezredet, melyeket Zrínyi a maga számára kért azért, mert magyar és horvát felkelői otthagyták a tábort és hazamentek.(!)

Hát ehhez mit szólnak „hazafiaink"? És mit ahhoz, hogy azok az idegen zsoldosok, akiknek ittléte nekik olyan nagy hazafias fájdalmuk, ekkor nem mondták azt, hogy harcoljanak a magyarok, hiszen az ő hazájukról van szó, hanem szó nélkül elfoglalták azok helyét, akik békében mindig az ő ittlétüket kifogásolták azon a címen, hogy mi független ország vagyunk, de háború idejében — noha addig míg béke volt, mindenáron háborút akartak — nem voltak hajlandók saját hazájuk védelmére táborba vonulni (annál kevésbé anyagiakat áldozni) s még azok is, akik a jobb hazafiak közé tartoztak, mert bevonultak, hamarosan megunták a dolgot és hazavonultak feleségük szoknyája mellé.

A haditanács ekkor a kért ezredeken kívül még Zrínyinek adta báró Spick Lukács főtábormester csapatát is, ellátta Grazból hadiszerrel, küldött neki nyolc mezei és négy öregágyút, 100 puskát, 500 mázsa lőport, golyót, kanócot és egyéb készletet (melyeket természetesen nem magyar pénzből vásárolt), magasztalta vitézi tettét, s közölte vele, hogy érdemeiért a király elé terjesztette.

A császár éppen úton volt a regensburgi birodalmi gyűlésre, ahova szintén azért utazott, hogy attól is segélyeszközöket szerezzen a török háborúra, de Zrínyinek még utazás közben is levelet írt (Amstadten városából, december 4-én), melynek végére különös kegyként sajátkezűleg még azt írta hozzá: „Kedves Gróf Zrínyi! Nem is lehetett az ön vitézségétől egyebet várni. Legyen Isten nekünk és az igaz ügynek segedelmünk. Én maradok ön iránt mindig kegyelemmel."

„Ami Zrínyinek — teszi ehhez hozzá Széchy — a haditanács rendelkezésében és a királyi kegyelem megnyilatkozásában különösen jól esett, főleg az a komoly készülődés volt, melyet a jövendőbeli tavaszi háború szervezésében kifejtettek."

Ezzel a rendelkezésére bocsátott nagy és nagyobb részben idegenekből álló sereggel vezette le utána Zrínyi híres téli hadjáratát, mellyel Berzencét és Babócsát elfoglalta és az eszéki hidat lerontotta. Zrínyinek olyan nagy dicsősége lett egész Európában e sikerei nyomán (mert amit elért, annak kellő reklámozásáról mindig gondoskodott), hogy igazán meg lehetett elégedve. Senki se hányta már szemére Érsekújvár elvesztését, mindenki csak sikereit látta. Hasznos volt ez Zrínyire, mert önbizalommal töltötte el és visszaadta harci kedvét, de viszont még ennél is többet ártott neki, mert amúgy is büszke lelkét betegesen elbizakodottá tette.

Még VII. Sándor pápa is magasztaló levelet intézett hozzá. Zrínyi hiúságának ez annyira jól esett, hogy később Bécsben jártában Carafa nunciusnak egészen elérzékenyedve tett róla említést s azt mondta, hogy „másolatokban országszerte elterjesztette" (Széchy, V. 134.o.). Jellemző Zrínyi hiúságára.

XIV. Lajos, francia király 10.000 arannyal jutalmazta, IV. Fülöp spanyol király az aranygyapjas rendet adta neki (mellyel, mint láttuk, Bécs már előbb is „babusgatta"). A kísérőlevél azt mondja, hogy a király ezt a kitüntetést a maga kezdeményezésére adta ésannyi nagyhatalmú várományos közül egyelőre csak neki adta meg.

Gróf Petting, a császár madridi követe, így ír onnan Zrínyinek: „Hihetetlen és kifejezhetetlen az a köztetszés, melyet Excellenciád ebben az országban nyert".

A regensburgi birodalmi gyűlésen Zrínyi hadjárata sikerének örömére hálaadó körmenetet tartottak, melynek élén maga Lipót császár haladt a választó fejedelmekkel és főpapokkal, és Rómából is annyi vers, óda, ének, dicsőítő irat érkezett Csáktornyára, hogy két vaskos kötetet megtöltött. Zrínyi tehát ugyancsak nem panaszkodhatott a keresztény világra hálátlansága miatt, kivált mikor látni fogjuk, hogy tulajdonképpen az egész csak hűhó volt, semmiért.

De magára Bécsre se lehetett panasza Zrínyinek. A császár Portia herceggel azt íratta neki Regensburgból, hogy győzelme sokkal nagyszerűbb, mint Zrínyi jelentése sejteti, s személyes kegye jeléül ismét sajátkezűleg írt hozzátoldást is csatolt leveléhez: „Nem várhattam egyebet az Ön derék vállalkozásától és vitézségétől, csak hasonló diadalmas sikereket. Reményem, hogy az Isten máskor is meg fogja áldani és én biztosíthatom mindenkor különös kegyelmemről."

Ebből is láthatjuk, hogy Zrínyi a siker és ünnepeltetés embere volt, ezt mindenki tudta róla. Másképp bajos is lenne ezt a nagy ünneplést megmagyarázni. Olyan világhírt szerzett és olyan kivételes megbecsülésben volt része egész életében, mint amilyen csak akkor járt volna neki, ha lángeszével és hősiességével tényleges sikerek és valóban világraszóló győzelmek jártak volna. Pedig hát ilyen sikereket a sors nem adott meg Zrínyinek. Lehet, hogy a sikertelenség és balszerencse Isten büntetése volt hiúságáért, önünnepeltetéséért és elbizakodottságáért („Deus superbis resistit"), de az is lehet, hogy nem is volt hadi tehetség, hanem csak költői, hogy hadi tudománya is csak elméleti volt, de nem gyakorlati (éppen nem ritka dolog az ilyesmi). Egy gyakorlati hadi tehetség akkor, mikor Érsekújvár megmentéséről volt szó, s mikor az egész ország beléje vetette reményét, nem úgy viselkedett volna, mint akkor Zrínyi viselkedett.

Legnagyobb szabású és legsikeresebb vállalata, az a téli hadjárat, is egészen epizód jellegű, melynek semmi maradandó eredménye nem volt. Sem Berzence, sem Babócsa nem volt komoly vár s rögtön „elfoglalásuk" után maga Zrínyi is felgyújtotta és lerontotta őket. Pécset viszont ekkor se tudta elfoglalni. Az eszéki hidat is, melyet sikerült lerombolnia, oly hamar helyreállította a török, hogy május 14-én (Szalay, V. 83.o.) már át is tudott rajta kelni, noha más években, mikor nem sújtotta Zrínyi téli hadjárata, sokszor csak úgy július táján érkeztek el a török seregek a hídhoz.

Hogy Zrínyi, mint hadvezér, ennek ellenére is európai hírnevet tudott magának szerezni, annak részint hiúságából folyó mesterséges önreklámozása volt az oka, részint az, hogy mint költő, író és gondolkodó valóban olyan nagy volt, hogy rajongást tudott felkelteni a maga személye és rendkívülisége iránt, végül mert hiúsága miatt, mint Érsekújvárral kapcsolatos viselkedése is bizonyítja, csak olyan hadi vállalatba bocsátkozott, melynek sikere biztos volt. A kudarc kockázatának semmiképpen se volt hajlandó magát kitenni. Érsekújvár miatt csak Montecuccolit hibáztatták az emberek, mert ő ott volt a közelben, még se segített. Zrínyit — különösen a be nem avatottak — nem hibáztatták, mert ő gondoskodott róla, hogy még csak közelében se legyen annak a várnak, melynek megmentése főfeladata lett volna.

Zrínyi önérzete nem azokhoz az ugyancsak mérsékelt sikerekhez volt mérve, melyeket valóban elért, hanem ahhoz az európai hírnévhez és azokhoz a példátlan nagy kitüntetésekhez, melyekben részesült. Emiatt aztán szentül el is hitte azokat az ízléstelen hízelgéseket, melyekkel Vittnyédy, a ravasz „evangélikus" fiskális szóban és írásban elárasztotta. Emiatt aztán a legkisebb mellőzés, a legkisebb meg nem értés, kifogás, bírálat vagy kudarc annyira érzékenyen érintette és úgy lehangolta, hogy valósággal lelkibeteg volt miatta s tettereje hetekre meg volt bénítva. (Az ilyen lelki alkatú ember akár politikai, akár hadi vezetésre már csak emiatt se alkalmas. Zrínyi még horvát bánnak se volt alkalmas, hiszen láttuk, hogy szerelmi bánatában még a törvényben előírt horvát országgyűlés összehívását is elmulasztotta. Hogy lehetett volna hát alkalmas az olyan ember nádornak, vagy fővezérnek, akit ha megbántottak, ha valamiben mellőzés vagy kudarc érte, utána heteken át azt se tudta, hogy mit csinál. Az ilyen lelki válságaiban {pedig egymást érték}, ha nádor lett volna, vajon ki kormányozta volna az országot és ha fővezér, ki lett volna felelős a sereg sorsáért?)

Pedig hát az is nagyon érthető, hogy Zrínyit igen sok bírálat, sőt ellenszenv kísérte, sokszor talán megokolatlanul is. Zrínyi kimagaslott főúrtársai közül nemcsak tehetségeivel, hanem igényeivel is. Az emberek sose szerették maguk közt azt, aki több volt náluk, Zrínyi pedig a maga fölényét túlságosan is éreztette még akkor is, mikor nem akarta. Különc volt, zárkózott, rátarti, nem alkalmazkodó. Megkövetelte, hogy őhozzá alkalmazkodjanak.

Mivel neve, híre, dicsősége valóban nagyobb volt tényleges sikereinél, érthető, ha emiatt is irigy szemmel néztek rá sokan, különösen a hadvezérek.

Hogy az udvar maga nem irigyelte Zrínyitől a dicsőséget, sőt ő maga is szívesen magasztalói közé állt, arra eddig is már éppen elég bizonyítékot hoztunk fel. Ezek, éppen ellenkezőleg, azt mutatják, hogy Bécsben egyenesen mindent elkövettek, hogy bőven és szívesen adott elismerésükkel ébren tartsák dicsőségvágyát és megakadályozzák elkedvetlenedését, amelyre annyira hajlamos volt.

Mivel történetírásunk állandóan Bécsnek Zrínyi iránti rosszakaratát és ellenszenvét hangsúlyozza, nagyon meglep, mikor Koháry István életrajzában azt olvasom, hogy mikor Zrínyi 1663-ban a bécsi egyetemet meglátogatja, ott ünnepélyt rendeznek tiszteletére és azon az akkor ott tanuló Koháry tartja az üdvözlő beszédet. Mivel az egyetem legszorosabb kapcsolatban volt az udvarral, s annak irányítása alatt állt, s jezsuiták tanítottak benne, Zrínyinek ott ilyen nagy emberként való kezelése éppen nem bizonyítja ezt a nálunk annyira hangoztatott ellenszenvet. Zrínyi halálakor még Münchenben is ünnepélyes gyászmisét és ennek keretében gyászbeszédet tartottak, s természetesen elsősorban azért, mert Lipótnak a nagyanyja is bajor volt meg a szépanyja is (később még a felesége is).

Hősünket oly nagy dicsőséget, de épp oly kevés maradandó sikert hozott téli hadjárata után is kerülte a szerencse. Téli hadjárata alatt Hohenlohe Gyulával, a Zrínyi parancsnoksága alá rendelt birodalmi seregek fővezérével is összeveszett, mint ahogyan vagy még ennél is jobban, már Montecuccolival is összekülönbözött, mert — hosszabb vagy rövidebb időre — úgy látszik, mindenkivel összeveszett, akivel dolga volt. Jellemző, hogy Hohenlohéval azért veszett össze, mert az nem akart csak olcsó sikerekkel megelégedni, és Pécset is el akarta foglalni, míg Zrínyi — attól félve, hogy kudarcot vall s ezzel hadi dicsőségét elveszti — ezt meg se akarta próbálni. Tehát itt is a német volt a rámenősebb, a vállalkozóbb, nem pedig Zrínyi, de Hohenlohe volt az önzetlenebb is, mert neki előbbre való volt az ügy, mint a hírnév és a dicsőség. Ő nem félt a kudarc szégyenétől.

Utána Kanizsa ostromával érte Zrínyit nagy kudarc, mert az már úgy szokott lenni, hogy minél jobban fél valaki a kudarctól, annál jobban ki szokta fogni. Hiába ostromolta ugyanis, sehogy se tudta bevenni. E kudarcnak nemcsak ő volt az oka, hanem az is, hogy az ostromot csak jóval később lehetett elkezdeni, mint ő akarta. Aztán az ostromszerek is késtek, sőt mikor használni kellett őket, kisült, hogy többnyire rosszak is. Nem robbantak fel. De hát Zrínyinek mindezzel számolnia kellett volna, mert hiszen nemcsak a kudarc, hanem a siker se csak a hadvezértől függ, hanem még sok minden mástól is (az élelmezéstől, a hadiszerekkel való ellátástól stb.), s ha siker esetén mégis minden dicsőség a hadvezéré, akkor tulajdonképpen nem igazságtalanság az se, ha kudarc esetén is csak a hadvezért gáncsolják.

Zrínyinek a nehézségeket is mind előre be kellett volna vennie számításaiba (mert ezek éppen nem kivételesen, tehát nemcsak ekkor jelentkeztek). Más években például még sokkal később (a tél múltával) szoktak felkészülni a csapatok, mint ebben az esztendőben. (Mivel a pénz, melyből fizették s melyből felszerelték őket, ajándék volt, nem csoda, ha igen keservesen érkezett meg.) Hogy a robbanószerek nem robbantak mindig, az még a ma háborújában is gyakran előfordul, hogyne fordult volna hát elő, mikor a hadiszállítóknak olyan „jámbor”, elnéző ellenőrzőik voltak, mint a Habsburgok s akik az ilyesmit egyébként is mindig hitelre rendelték. Egyébként maga Zrínyi is elismeri, hogy panaszának, melyet emiatt Bécsben emelt, lett foganatja s később már jó hadiszert kapott. Valószínű tehát, hogy Zrínyi effajta panaszai inkább csak kudarca mentségre történik.

Zrínyi főmentsége azonban mégis az volt, hogy ő volt ugyan a hadivállalat feje, de az idegen vezérek: Hohenlohe és Strozzi, csak melléje voltak rendelve, de nem alája (ennyire ugyanis kímélnie kellett Bécsnek a háború költségeinek oroszlánrészét fedező idegeneket) s ezek — különösen Hohenlohe — már előre bukottnak látták a vállalkozást (s most utólag meg kell állapítanunk, hogy nekik volt igazuk), s így alig tettek valamit sikeréért.

Az se nagyon valószínű, hogyha jókedvvel és Zrínyivel egyetértve láttak volna hozzá a dologhoz, akkor jobb lett volna az eredmény. Hogy nem bennük vagy legalább is nemcsak bennük volt a hiba, azt ugyancsak hamarosan bebizonyították. Strozzi ugyanis hamarosan és éppen Zerinvára védelmében hősi halált halt (ami Zrínyivel — nem rosszmájúan mondjuk — nem történt meg), Hohenlohe pedig a nemsokára következő fényes szentgotthárdi diadalában, melyben — ezt már egyenesen rosszmájúan kell mondanunk — Zrínyi egyáltalában nem vett részt — Montecuccoli után a legfőbb tényező volt; ami pedig a hősiességet illeti, még Montecuccolin is túltett.

Elsősorban Hohenlohe érdeme például, hogy Szentgotthárdnál egyáltalában megütköztek, mert Montecuccoli akarta ugyan az ütközetet, de haditanácsa leszavazta s a vezérkarban a merész, vállalkozó szellem főképviselője Hohenlohe volt. Hogy tehát ezzel a vitéz, derék és emellett vállalkozó szellemű német vezérrel, aki ráadásul nem is volt Habsburg alattvaló, Zrínyi annyira rossz viszonyban volt; hogy nem bírták egymást, abban, ha tárgyilagosak akarunk lenni, nem kereshetjük csak Hohenlohében a hibát még akkor se, ha nem tapasztalnánk azt, hogy a Habsburgok vezérével, Montecuccolival, szintén nem bírták egymást. Mivel pedig éppen az a Hohenlohe látott már kezdettől fogva csak vonakodva és kedvetlenül Kanizsa ostromához, aki a szentgotthárdi csata előtt éppen a legvállalkozóbb és legnagyobb önbizalommal bíró volt a vezérek között, afelé kell hajlanunk, hogy Kanizsa ostroma előtt is valószínűleg neki volt igaza, s azért volt ellene az ostromnak, mert valóban nem volt értelme.

Ezt egyébként maga Zrínyi is látta, hiszen ő is kedvetlenül fogott hozzá, s csak azért szánta rá magát, mert akkor már elhíresztelte, hogy mire készül, s ezért szégyen nélkül már nem állhatott el tervétől. Közben megérkezett a 60.000 főnyi török felmentősereg s Zrínyi, hogy katonai hírnevét megmentse, azt indítványozta, hogy szálljanak azzal is szembe, s kíséreljék meg szétverését. Azonban Hohenlohe, Strozzi és társaik leszavazták a tervet, mint a valósággal nem számoló, tehát oktalan vakmerőséget. Hangsúlyozom, hogy ez akkor annak a Hohenlohénak a véleménye volt, aki a szentgotthárdi csata előtt, mikor a török szintén nagy túlerőben volt, de amikor a bátorság, mint eredmény igazolta, megokolt volt, a bátor megütközés leghevesebb szószólója, s aki aztán a tényleg kivívott győzelemnek is egyik legjelentősebb tényezője volt.

Mikor tehát a mi történetírásunk, mely természetesen másnak, mint Zrínyinek, nem adhat igazat, Hohenlohe és társai ellenállását egyszerűen „rémlátásnak”, sőt „gyalázatosságnak” bélyegzi meg, ezt semmiképpen se tarthatjuk tárgyilagos és igazságos véleménynek.

Zrínyi egyébként hadi írásaiban a vakmerőséget a legnagyobb véteknek tartja, amit hadvezér elkövethet. Hangsúlyozza, hogy a hadvezérnek mindig az eszére kell hallgatnia és sose a szívére vagy dicsőségvágyára. Ez a véleménye mutatja, hogy nagy idealizmusa ellenére is mennyire józan volt ő, vagyis, hogy mennyire igazán nagy hadvezér volt.

Hogy most mégis az ellenkező eljárást követte, annak az lehetett az oka, hogy Kanizsa ostroma tisztán Zrínyi eszméje volt. Ő volt a vezér és ő volt az, aki Hohenlohékat szinte rá kényszerítette, hogy a hadműveletbe bele kezdjenek. Ezért, mivel már elkezdték és sok áldozattal folytatták, most már becsületbeli kötelességének tartotta, hogy sikerrel be is fejezze s a dicstelen elvonulást most már olyan nagy szégyennek tartotta, hogy helyette in-

kább a halált választotta volna. Kénytelenek vagyunk hát feltenni, hogy ez a kényszerhelyzet és a katonai dicsőségnek mindennél előbbre való helyezése most megzavarta józan ítélőképességében.

Egyébként érthető a dolog, mert hiszen csak az imént áradt Zrínyi, mint a kereszténység akkor legnagyobbnak tartott hőse felé Bécs, Róma, Párizs, Madrid s vele az egész keresztény világ magasztalása. Nem ábrándíthatta ki magából rögtön utána a világot, hanem még a lehetetlent is megpróbálta, hogy az érdemén felül is nagy magasztalásokat ilyen hamar és ilyen csúfosan meg ne cáfolja. Ezért hiába volt Hohenlohe minden felvilágosítása és érvelése, míg aztán végre a türelmét vesztett német vezérek, mivel mást már nem tehettek, egyszerűen otthagyták. Zrínyi nélkülük természetesen semmit se tehetett, de hogy mennyire a szívéé, sőt már a szenvedélyéé volt ez a vállalkozás, nem pedig az eszéé, mutatja, hogy mikor a német sereg magára hagyta, tökéletesen összeroppant. Sírt, zokogott, letargiába merült, sőt egy időre szinte elméjében megzavarodott utána. „Mint a szárnyatörött sas hullt alá a magasból az elborult, zokogó hős" — fejezi ki magát Széchy (V. 100.o.).

Ennyire hiú volt Zrínyi, de ennyire szívügye is volt az, amit csinált. Ezért volt nagy ember s ezért volt különösen azok szemében nagy, akik ismerték; ezért láttak benne emberfeletti embert és bíztak benne katonái is. Ezért lehet, hogy tudott volna is igen nagyot alkotni, ha nem egy kis, megtépett, kifosztott, szegény nemzet fiának születik, s ráadásul még nem akkora önérzettel, hiúsággal és sértődékenységgel, mellyel szükségképpen mindenkit el kellett távolítania magától és így el kellett szigetelődnie. Így pedig sikert sehogy sem lehet elérni.

Zrínyi balszerencséje, sikertelensége s vele együttjáró megaláztatása azonban ezzel még nem ért véget. Most is megvalósult a közmondás, hogy a baj nem jár egyedül. A török felhasználta a jó alkalmat, hogy azt a sok kihívást, melyet Zrínyitől elszenvedett, végül megbosszulja. Elhatározta, hogy eltörli a föld színéről azt a várat, melynek építése az egész háború, tehát minden baj okozója volt. És az események megmutatták, hogy Zrínyinek Zerinvára felépítésében se volt igaza.

A nagy s majdnem 2000 főnyi őrséggel ellátott várat aránylag egész könnyű szerrel elfoglalta a török. Igaz, hogy Montecuccoli idegen őrséget vetett bele (megint azt kell kérdeznünk: hol voltak a magyarok?), de semmiképpen se mondható, hogy azért került az ellenség kezére, mintha őrsége idő előtt s gyáván adta volna fel. Hiszen az 1900 főnyi őrségből 1400 halt hősi halált, ami magyar őrségek esetén nem nagyon szokott előfordulni. D'Avoncourt, a parancsnok, megsebesült, helyettese, Tasso, szintén, sőt ő bele is halt sebeibe. Tasso helyettese, gróf Della Torre alezredes és még négy kapitány hősi halált halt benne. A vár tehát semmiképpen se lehetett valami jól választott fekvésű és szakszerűen épített. Egyébként láttuk már, hogy a haditanács szakértői ezt előre meg is mondták.

Az is sokat mond, hogy a várnak annyira nem is maradt semmi nyoma, hogy ma már még azt se lehet megállapítani, hol volt (Széchy, V. 115.o.). Montecuccoli lesújtó szakvéleményéről még Széchy (IV. 179.o.) se mer mást mondani, mint hogy „sok részletében hamis", tehát közvetve még ő is elismeri, hogy volt sok olyan megállapítása is, ami helytálló. De nemcsak Montecuccoli, hanem Holst ezredes, a másik kiküldött szakértő véleménye is kedvezőtlen volt s lehetetlenség, hogy a hosszú, alapos szakvélemények minden állítását csak az „idegen" bosszú és irigység sugallta volna. Ámbár Montecuccolinak oka lett volna Zrínyi ellen az elfogultságra, mert Zrínyi őt írásaiban a leggúnyosabb módon tette valósággal nevetségessé, de szakvéleménye tárgyilagosságát a másik szakvélemény, de főként a hamarosan utána következő szomorú valóság ugyancsak bebizonyította.

Történetírásunk — mert hát Zrínyivel szemben csak nem adhat egy „idegennek” igazat?! — abba kapaszkodik bele, hogy Montecuccoli elég szép serege élén tétlenül nézte ott a szomszédban a vár ostromát és elestét, és a kisujját se mozdította meg felmentésére. Ezzel egyúttal a bécsi körök ádáz magyargyűlöletét is bebizonyítva látjuk. Ne felejtsük el azonban, hogy ez a vár már létezésével is kicsúfolása volt a királyi tekintélynek, sőt minden katonai fegyelemnek, építtetője pedig akármelyik más országban legalábbis várfogságban szenvedett volna még akkor is, ha a vár építése a legjobban sikerült volna. Ennek a várnak építése volt az oka az egész török háború kitörésének, az engedetlenség pedig a katonaságnál akkor is büntetendő cselekmény, ha nem származik belőle semmi különös baj.

Elismerjük, hogy Montecuccoli, ez az egyébként világhírű hadvezér és híres katonai író, akihez hasonlítva Zrínyiről még Széchy se mer többet állítani, mint csak azt, hogy elméleti tudása is egyenlő volt Montecuccoliéval, kissé túl óvatos, túlságosan is nem kockáztató hadvezér volt (Görgei is ilyen volt, mégis milyen büszkék vagyunk rá!). De azért vagy éppen ezért mégse mondhatjuk, hogy készakarva akarta elpusztíttatni a törökkel Zrínyi várát. Ez az állítást egyébként maga Montecuccoli is egyszerűen nevetségesnek jelentette ki. Őt már előbb is érte részünkről az a vád (nem is egyszer), hogy nem ütközött meg a törökkel, mikor mi szerettük volna. Így tett például Erdélyben is, mikor Kemény Jánost kellett volna megsegítenie s így akkor is, mikor Érsekújvár felmentését vártuk tőle. E két esetben azonban szó se lehetett arról, hogy bosszút akart volna állni akár Zrínyin, akár máson, sőt Érsekújvárnál éppen Zrínyit várta és éppen Zrínyi volt az, aki nem jött. Milyen alapon állítjuk tehát és ráadásul egész bizonyossággal, hogy most, a harmadik esetben, Zerinvára ostromakor, csak azért vagy elsősorban azért nem ütközött meg a törökkel, hogy Zrínyin bosszút álljon?

Tény hogy akkor, mikor a török Újzerinvárát ostromolta, Montecuccoli serege még nem volt teljes. Az a szép sereg, mely Szentgotthárdnál már rendelkezésére állt, akkor még közel se volt együtt, sőt látni fogjuk, hogy egy tekintélyes része, még Szentgotthárdra is csak az ütközet folyamán érkezett meg. Azok a franciák, akik vitézségének a szentgotthárdi csata megnyerésében oly nagy szerepet tulajdonítanak, még szintén nem voltak ott akkor a seregben. Hogy lehet tehát ilyen körülmények közt azt kívánni, hogy az a vezér, aki segédcsapatai megérkezését még csak várja, már megvívja a döntő ütközetet a túlerőben levő ellenséggel, s milyen rosszakarat kell hozzá, hogy Montecuccoli részéről azt a várakozást, mely egyenesen a józan ész követelménye volt, csak Zrínyi, sőt az egész magyarság gyűlöletével tudjuk megmagyarázni?

Igaz, hogy az a tárgyilagos szemlélőnek is furcsának látszik, hogy Montecuccoli, noha seregével Zerinvára közelébe vonult, egyelőre semmit se csinált. Lehet, hogy Zrínyi híveinek túl heves és ingerült biztatgatása a dacot is felkeltette benne, s ez is szerepet játszott tétlenségében. Ez emberi gyarlóság, melyen nem botránkozhatnánk meg még akkor sem, ha magában a Habsburg királyban állapítanánk meg, nem pedig csak egyik hadvezérében. Kissé túl gyerekes lenne ugyanis azt kívánni, hogy a Habsburg családnak nemcsak minden tagja, hanem még minden hadvezére és minisztere is mindig és mindenben feddhetetlen és minden emberi gyarlóságtól ment legyen s ha nem, ez az uralkodóház számláját terheli, s a nemzet ellene való kifogásainak jogosságát igazolja. Hogy kívánhatnánk ezt, mikor ismételten látnunk kellett, hogy a mi nagyjaink, például Zrínyi is, mennyire tele vannak emberi gyarlóságokkal?! E lehetőség megengedésével nem akarjuk azt állítani, mintha Montecuccoli daca egyúttal bizonyítva is volna, mert mind tetteiből, mind írásaiból egyébként az látszik, hogy meglehetős önuralommal rendelkező és vallásilag is művelt és jóakaratú ember volt. Igaz, hogy az emberi gyarlóságot még ez sem zárja ki.

Zrínyi a kanizsai kudarc után, mint a sértett vadkan vonult haza. Került minden embert s valósággal lelkibeteg lett, aki tetteiért alig lehet felelős. Lelki megrendülése még nagyobb volt, mint a nádorválasztáson szenvedett kudarca után. Pedig hát most se panaszkodhatott. Részint már megszerzett nagy tekintélye miatt, részint részvétből — lehetett is sajnálni! — részint, mert féltek tőle, hogy elkeseredésében még valami bolondot csinál, mert hiszen látni kellett, hogy egyelőre nem ura magának — még az a hír is elterjedt ekkor róla, hogy elkeseredésében a török mellé állt — ekkor is minden oldalról kedveskedésekkel halmozták el.

Még Lipót is azt tartotta, hogyha csak ott van a táborban, már az is nyereség. A német vezérek is együttesen felkérték Eszterházy Pált, akit Zrínyi nagyon kedvelt, hogy menjen utána Csáktornyára és hívja vissza a táborba. Montecuccoli is úgy megalázta magát — az ő helyében ezt például Zrínyi nem csinálta volna meg — hogy Eszterházyval ő is levelet küldött neki és ő is hívta. (Fel lehet tenni ilyen körülmények közt, hogy készakarva akarta Zerinvárát a török kezére juttatni?)

Eszterházy betegen, összetörve, ágyban fekve találta a nagy embert és két órán át tartó kérleléssel tudta csak megígértetni vele, hogy visszamegy a táborba. Ámde Újzerinvár utána hamarosan elesett s erre Zrínyi, mint a sebzett oroszlán, rohant egyenesen Bécsbe, hogy ezért magának elégtételt szerezzen, mert ő természetesen bizonyosra vette, hogy készakarva és bosszúból vesztették el. Most már szó se lehetett arról, hogy újra a táborba menjen. Épp úgy, mint Petőfi, akit a tábornokok szintén „megsértettek", ő is otthagyta azt a harcteret, melyen hazája sorsa dőlt el, noha mindketten hazájuk legnagyobb fiának és képviselőjének tekintették magukat (csak az volt a baj, hogy gőgjük vagy önérzetük még hazaszeretetüknél is nagyobb volt).

Zrínyi Bécsben azzal okolta meg viselkedését, hogy „a táborból, hol se meg nem kérdezték, se meg nem hallgatták, a nevetségesség(!) elől kellett távoznia s a királyi szék elé menekült, hogy a haza és az örököstartományok feldúlását ne lássa" (Széchy, V. 117.o.). Így panaszkodott az, aki éppen az imént kapott a német vezérektől, sőt magától a fővezértől is fényes elégtételt. A királyi széknek panaszkodott az, aki ehhez a királyi székkel Rákóczival kapcsolatban — sajnos — tisztán érdekből oly méltatlanul viselkedett.

Isten aztán az egocentrikus, az önmagát még hazájánál is jobban imádó Zrínyit úgy megalázta, hogy miközben ő otthon duzzogott, „hogy a haza és az örököstartományok feldúlását ne lássa", azok, akiket ellenfeleinek gondolt és akik nem duzzogtak, hanem teljesítették katonai kötelességüket, s akik előtte is úgy megalázták magukat, hogy könyörögtek neki, hogy jöjjön közibük, mert nélküle semmit se tudnak tenni, ugyanakkor Zrínyi nélkül is kivívták a szentgotthárdi diadalt s bebizonyították, hogy Zrínyi közel se olyan nélkülözhetetlen, mint gondolták. Bizony mondhatatlanul nagy szégyen volt ez Zrínyire. Mi lett volna azonban belőlünk, hazánkból és az egész kereszténységből, sőt magából Zrínyiből is, ha az idegen vezérek úgy tettek volna, mint ő; ha ők is otthagyták volna a harcteret és hazamentek volna duzzogni? Pedig ők jobban megtehették volna, mert ők nem otthon voltak. Ők csak a kereszténységért harcoltak, míg Zrínyi a kereszténységet és hazáját egyszerre hagyta cserben.

Az árulásra készülő Zrínyi

Zrínyi Bécsben Carafa nunciusnak is elpanaszkodott. A nuncius eleinte teljesen egyetértett vele és pártul is fogta, azonban hamarosan kiábrándult belőle, mert látnia kellett kiválóságai mellett nagy hibáit is. Ez volt ugyanis Zrínyi harmadik s még a nádorválasztáson és Kanizsa ostrománál szenvedett kudarc miatt történtnél is nagyobb lelki összeomlása. Sajnos, idegösszeomlása, mint az első két esetben, most is kapcsolatos volt hiúságával s együttjárt a bosszúállás szükségletével. Újra kisült, hogy hősünkben az ilyen nagy emberben megengedhető, sőt bizonyos tekintetben még kívánatosnak is mondható érvényesülési törekvésen és nemesebb értelemben vett dicsőségvágyon kívül igen nagy adag önzés, hiúság, gőg és elbizakodottság is volt, mely ki nem elégítve bosszúvágyat és ennek kielégítésére a bármire képes elszántságot váltotta ki belőle.

Ez a düh és bosszúvágy most annyira úrrá lett lelkén, hogy még a nuncius előtt se tudta leplezni, noha tudnia kellett, hogy ezzel őelőtte semmiképpen se vall becsületet. Még a nuncius is azzal a megokolással ajánlotta az udvarban, hogy valami módon adjanak neki elégtételt, mert másképp félő, hogy valami igen nagy meggondolatlanságot csinál. Pedig hát nagy szégyen egy Zrínyi Miklósra, ha már félni kell tőle, ha már attól kell rettegni, hogy elveszti az eszét s a nemtelen indulatok, nem az ész és becsület lesznek az irányadók cselekedeteiben. Hiszen nagy jellemnek éppen azt szoktuk tartani és nevezni, akinél sose kell attól félni, hogy nemtelen indulataira hallgat és miattuk letér a becsület és erény útjáról. Ilyesmitől tucatemberek esetében kell csak félni.

Láttuk, hogy Zrínyi már a nádorválasztás miatti csalódásában is csak azért nem tért még le a becsület útjáról, mert abban az időben, míg lelke háborgása tartott, erre nem volt lehetőség. Ez pedig Zrínyi erkölcsi megítélésében annál súlyosabban esik latba, mert ha valaki, akkor ő nem hitethette el magával, hogy amit akar tenni, az nem bűn, hanem egyenesen hazafiasság, mint ahogyan a mai „hazafiak” minősítik a lázadást vagy hűtlenséget. Ne feledjük ugyanis, hogy nemrég még ő volt a leglelkesebb fegyveres segítő a király oldalán akkor, mikor ezek az álhazafiak fellázadtak. Éppen annak apja ellen is hazafias lelkesedéssel harcolt, akihez azóta elkeseredésében lélekben már csatlakozott. Láttuk azt is, hogy még jellegzetesen rebellis barátja, Vittnyédy előtt is, akinek pedig ez magábanvéve aligha imponált, a harcias szellem mellett a Zrínyi család legnagyobb dicsőségeként azt hangsúlyozta, hogy nem akadt még köztük soha egy se, aki királyához hűtlen lett volna.

Nem szégyene tehát, hogy ennek ellenére mégis már háromszor akart ő is hűtlen lenni, sőt esztelenül már azzal fenyegetőzött, hogy éppen ő lesz majd az első hűtlen, tehát szerinte is becstelen Zrínyi? S mindez egyedül csak azért, mert állítólag sérelem érte, tehát önző okokból. Mintha bizony az lett volna a Zrínyiek ősi dicsősége, hogy azért szolgálták mindig olyan híven királyukat, mert mindig hasznuk volt belőle, azaz sérelem sose érte őket, mert királyuk mindig busásan megfizette őket érte. Hiszen a hűség és a vele járó dicsőség éppen abban áll, hogy önzetlenül szolgálunk s ezért hűségünkben sem félreértés, sem rosszakarat nem tántorít meg.

Amint Zrínyinek lelki válsága és a király iránti hűségben való megingása második lelki válságában (a nádorválasztás után) még nagyobb volt, mint az első alkalommal (mikor a harmincéves háború befejeztével hadi szolgálata feleslegessé vált), mert az első esetben csak idegen szolgálatba akart állni, de még nem ura iránti hűtlenség gondolatával, ez a harmadik elkeseredése, úgy látszik, még a másodiknál is nagyobb bűnökre való kísértésre

adott neki alkalmat. Ez egyébként nem is meglepő, mert hiszen a harmadik botlás majdnem mindenkinél nagyobb szokott lenni, mint az első vagy a második.

A Zrínyi család ősi dicsőségének meggyalázását Miklós öccse, Péter kezdte. Ő nem elkeseredésből — hiszen semmi oka se volt rá — hanem csak nyugtalanságból, hogy ne mondjam, unalmából. A mainzi választó ügyvivőjét, Reifemberget (a mainzi választóval a Zrínyiek régóta jó viszonyban voltak) titkon a francia királyhoz, a Habsburgok ősi ellenségéhez, küldte és titkos szövetséget ajánlott fel neki általa. A gőg, a nagyzolás volt az igazi oka e komolytalan lépésnek. A Zrínyiek sose érezték jól magukat az alattvaló sorsban. Félig szuverénnek érezték magukat és nagyzási hóbortjukat élték ki abban, hogy szuverénekkel leveleztek s mindenáron be akartak folyni a világpolitika irányításába. (A fejedelmek ivadékából alattvalói sorba csúszott, leányágon pedig szintén Zrínyi II. Rákóczi Ferenc is lelke effajta szükségletének engedett, mikor azt a bizonyos levelét megírta a francia királynak.)

Később Zrínyi Péter felesége, Frangepán Katalin (szintén fél-uralkodói nemzetségből) személyesen utazott Velencébe az ottani francia követhez, Bonzi Péter püspökhöz és előadta neki, hogy a császár és német vezérei olyan rosszul bántak férjével, Péter gróffal és sógorával Miklóssal, hogy emiatt készek Magyarországon lázadást idézni fel és a legdicsőségesebb és legkeresztényebb francia királyt választani uruknak s érte harcolni irigyei ellen. Péter birtokai a tengerparton vannak s így a király megkérdezése nélkül be tudja oda fogadni a francia sereget, Miklós pedig katonáival bent az országban támogatná. (Zokon lehetett volna venni a magyar királytól, ha ezt a Miklóst semmi áron se tette volna meg magyar seregei vezérévé? S lám, azzá tette, sőt valósággal könyörgött neki, hogy fogadja el. És mégis Miklós érezte magát megsértve.) Ha a francia király kész velük szövetségre lépni, ők hajlandók egyetlen fiúkat kezesül küldeni hozzá. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, XIX. 231-248.o.)

Igaz, hogy arra semmi közvetlen bizonyíték nincs, hogy maga Zrínyi Miklós is benne lett volna ezekben a hazaáruló mesterkedésekben és hogy Péter és felesége az ő egyenes megbízásából írták és mondták azt, amit vele kapcsolatban mondtak. Nem lehet azonban feltenni, hogy Miklós sógornője ilyen vakmerőségre mert volna vetemedni, ha tőle erre külön megbízást nem kapott volna s különösen, hogy még Miklós egyetlen fiát is túsznak merte volna felkínálni az apa tudta nélkül.

A testvérek közt Miklós volt az idősebb, az okosabb, a komolyabb s öccse előtt különösen nagy tekintélyben állott. Lehetetlen, hogy Péter tudta nélkül ilyen komoly és végzetes jelentőségű dolgokba merte volna belekeverni bátyját. Az is bizonyíték érvelésünk helyessége mellett, hogy Miklós halála után Péter egyelőre hirtelen abbahagyta a bűnös mesterkedéseket. Ha egyedül csak az ő műve lettek volna, akkor nem valószínű, hogy ez így történt volna. Az lehet, hogyha Miklós tovább él, végül lecsillapodtak volna szenvedélyei s visszatért volna a józan ész és becsület útjára s így öccse se ért volna olyan szomorú véget, de neki már erre nem adott időt a közbejött halál, de arra se, hogy összeesküvő legyen.

Az erdélyi, kálvinista s ekkor még fiatal Bethlen Miklós, a későbbi történetíró, annyira lelkesedett Zrínyiért, hogy elhagyta hazáját, hogy Zrínyi seregében harcolhasson. Ez útja közben épp akkoriban ért Nyugatmagyarországba és Bécsbe s Vittnyédy helyett vagy mellett most már ő lett a rosszban Zrínyi főkísértője. A tehetséges bécsi francia követ, Gremonville, természetesen rögtön észrevette, hogy Zrínyiék elkeseredését Franciaország javára ki lehet aknázni és szította a tüzet. Bethlen Miklóst használta fel ügynökének (tehát az erdélyi kálvinista magyarnak Bécsben első dolga volt, hogy a katolikus magyar király

főellenségével cimboráljon), aki kész örömmel vállalkozott is erre a szerepre, s már ezzel a szándékkal kereste fel Zrínyit Csáktornyán.

Természetesen betért a „hittestvérhez", Vittnyédyhez is, noha lutheránus volt, nem kálvinista s akkor a kettő még egyáltalában nem volt mindegy. Mikor Bécsből Csáktornyára tartott, már másodszor tért be Vittnyédyhez. (A mi történetírásunk azonban milyen szentül meg van győződve, hogy a pozsonyi törvényszék egyedül csak a vallásuk miatt idézte maga elé a felvidék protestáns lelkészeit és iskolamestereit, s tisztán csak a vallásuk miatt ítélt közülük néhányat mindössze néhány hónapon át tartó gályarabságra.)

Vittnyédy azt a titkos üzenetet küldte tőle vissza Gremonvillének, hogy „tervben van, hogy mindent elkövetnek, hogy az udvaron bosszút álljanak". Közben Bonzi is folytatta Zrínyiékkel a tárgyalásokat. Ezekben ők a francia királynak ajánlották fel a magyar koronát, maguknak csak „valami előkelő hivatalt kívánnak" (Monumenta slavorum meridionalium, XIX. 245, 246.o.). Nem ingyen akartak tehát árulók lenni. Hogy aránylag mégis elég olcsón, az csak bűnüket és a Zrínyi néven ejtett „mocskot" növeli.

Úgy képzelték a dolgot, hogy a távol lakó francia király magyarországi kormányzója Zrínyi Miklós legyen, ami majdnem egyenrangú lett volna a királysággal, sőt Molin, a bécsi velencei követ, egyenesen Zrínyi nyílt királysága mellett volt, mert szerinte az ő harciassága Velence fejéről elvonta volna a török hatalmat, mellyel akkor már rég ideje harcban állott. E tárgyalások közepette érte Zrínyi nyakának ütőerét a vadkan agyara. Talán éppen azért érte, hogy Zrínyit megállítsa a becstelenség útján. Sajátságos, hogy az oktalan állatnak kellett megállítania. A nagy Zrínyi esze nem volt rá képes.

Pedig ha sorsáról szokott elmélkedni (pedig olyan szabású emberek, mint amilyen Zrínyi volt, szoktak), látnia kellett, hogy elrontotta volna például egész életét, ha már első alkalommal hallgatott volna az elkedvetlenedés szavára és Velence szolgálatába állt volna. Egész életpályáját egy közönséges condottiere színvonalára szállította volna le, minden erkölcsi vagy eszmei tartalom nélkül. Hát még mennyire pórul jár, ha második, még nagyobb megtántorodásának enged! Hiszen megérte s így látnia kellett, milyen kis ember volt az a II. Rákóczi György, akinek sorsához akarta kötni életét és akit ő eleinte — hatalma nagyságától és kincsei sokaságától gyöngelelkűen elvakulva — az ég alatt a legjobb és legnagyobb magyarnak tartott.

Aztán jellemileg is milyen kicsinynek bizonyult ez a Rákóczi! Mennyivel kisebbnek, mint az ő törvényes urai, akiket kedvéért el akart árulni, a Habsburgok! Láttuk, milyen keserves csalódásban volt részük azoknak a magyaroknak, akik ezt a cserét előtte már megtették, például Forgách püspöknek vagy Gyulaffy Lászlónak, akik Miksát cserélték el János Zsigmonddal, mert ők is elkedvetlenedtek és botorul azt hitték, hogy az új úr mellett majd jobb lesz; ott jobban megbecsülik őket. Magában a megbecsülésben nem is volt hiba, mert a János Zsigmondokra megtisztelő volt, hogy akadnak olyan előkelő magyar urak, akik tőlük többet vártak, mint amit a császártól megkaptak. De még így is keservesen csalódtak, mert a két uralkodó személye, a két egyéniség, a két méltóság, a két ember között olyan kiáltóan élesnek találták a különbséget a koronás király javára, hogy halálukig sajgott a lelkük miatta s halálukig gyötörte őket az önvád, hogy tudtak józan ésszel ilyen cserét csinálni.

Zrínyi csalódása az övékénél még keservesebb lett volna, mert János Zsigmond hatalma mégis megmaradt, de Rákóczié még életében semmivé lett s Rákóczi a bajban még János Zsigmondnál is kevésbé királyi egyéniségnek bizonyult. Rákóczi is kedvében járt Zrínyinek, mert Zrínyi megalázkodott előtte s Zrínyi olyan nagy, ő meg hozzá képest annyira kicsi volt, hogy hízelgett neki, hogy Zrínyi mégis alattvalója szeretett volna lenni.

Alattvalójának azonban még se szerette volna, mert félt, hogy elhomályosítja, sőt még attól is, hogy drága lesz számára. Ő ugyanis, mint apja is, csak az olcsó s így alacsonyrangú szolgákat szerette.

Említettük, hogy tragédiájának is az volt a főoka, hogy követet sehol se tartott, hanem csak ügyvivőt, mert az kevesebbe került, de még ügyvivőt is csak időnként s nem mindenütt, ahol szükséges lett volna. Megbízottai kislátókörű, egyszerű emberek voltak: olyanok, mint a fejedelemtől kapott fizetésük, reprezentációs költségeik és útiátalányuk. De hogy érezte volna magát Rákóczi szolgálatában egy Zrínyi Miklós, aki nemcsak nagy volt és nagyok az igényei, hanem arról is ismert volt, hogy nagy érzéke volt az anyagiak iránt, s nem szeretett és nem szokott ingyen szolgálni?

Széchy Zrínyi életrajzából kétségtelenül megállapítható, hogy Zrínyi szívesen részt vett volna II. Rákóczi György lengyel vállalatában is, ha Rákóczi hívja és természetesen vagyonának, rangjának és tehetségének megfelelő szerepkört, díjazást és hazája elhagyásáért olyan kárpótlást ad, mely azzal az áldozattal, melyet Zrínyi hozott volna érte s azzal az előnnyel, melyet Rákóczi Zrínyivel nyert volna, felért volna. Nem valószínű azonban, hogy Rákóczi lengyel vállalata sikerrel járt volna, ha Zrínyi vezényletével történt volna meg. Az egész vállalkozás az erőviszonyok és a külpolitikai helyzet olyan végzetes félreismerésével történt ugyanis, amelyen Zrínyi lángelméje is bajosan tudott volna segíteni. Ismerve azonban Rákóczi egyéniségét és a hatalomra és dicsőségre való beteges féltékenységét, szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy ő Zrínyi tehetségének érvényesülésére szabad teret adott volna. Ha azonban igen, annyi bizonyos, hogy a vállalat annyira csúfos kudarccal és olyan szégyennel, mint a valóságban történt, nem végződött volna.

Rákóczi azonban nem hívta Zrínyit. Nem azért nem hívta, mintha attól félt volna, hogy visszautasításra talál vagy mintha nem sejtette volna, hogy Zrínyi a hívást többé-kevésbé várja is, hanem mert túl nagynak találta maga mellé, aki anyagilag is túl sokba kerül s az ő nagyságát és dicsőségét is elhomályosítja. Magának akarta ugyanis a dicsőséget, nem másnak s az anyagiakat is, melyeket szerezni akart, magának akarta szerezni. Széchy ezt egész határozottan kimondja (III. 292.o.). Zrínyi bizalmasa, Vittnyédy, pedig egész határozottan meg is írta evangélikus (mert nála mindig ez volt a fő) és rebellis (aki jó evangélikus volt, az rebellis is volt) barátjának, Keczer Menyhértnek, hogy az ő ura a fejedelemnek azért nem kellett, mert félt tőle. (Vittnyédy István levelei, I. 80.o.) Annyit mindenesetre tényként állapíthatunk meg, hogy nem Zrínyin múlt, hogy nem vett részt a lengyel vállalatban, tehát hogy nem tette magát már akkor tönkre.

Képzeljük el, hogyan érezte volna magát Zrínyi Erdélyben, ha sikertelen lengyel hadjáratról hazatérve még akkor is, ha az ő érdeméből ez a hadjárat nem végződött volna annyira csúfosan, s így Rákóczi legalább erdélyi fejedelemnek továbbra is megmaradhatott volna. Világos ugyanis, hogy ez esetben az erdélyi alattvalóvá vált Zrínyi ősi birtokait elvesztette volna, s amit helyettük Erdélyben kapott volna, még akkor se lehetett volna az elveszettekkel egyenértékű, ha Rákócziban magában a jóakaratban és bőkezűségben e tekintetben nem lett volna hiány. Sőt hogy érezte volna magát s milyen elégedett lett volna Zrínyi akkor is, ha a lengyel hadjáratot is megnyeri s így teljes dicsőséggel ment volna haza Lengyelországból! Hiszen főbaja még Béccsel szemben is mindig az volt, hogy túl nagy volt, a közvélemény is annak tartotta, maga is annak tudta magát, s ennek megfelelően is viselkedett.

A római császár csak elég nagy volt ahhoz, hogy tekintélye legyen Zrínyi felett, hiszen nála rangosabb, előkelőbb, nagyobb urat a kerek világon nem találhatott volna magának. Azt is tudja mindenki, hogy bőkezű is volt ez a nagy úr, sőt túlságosan is az volt. Hogy

féltékeny se volt, irigy se és kicsinyes se, az is tagadhatatlan. Hiszen Lipót éppen szerénysége miatt nem is pályázott soha hadvezéri babérokra s az effajta dicsőséget mindig szívesen és teljes egészében átengedte hadvezéreinek.

Igaz, hogy Zrínyinek Erdélyben nem lettek volna idegen vetélytársai, mint a császár seregében voltak, ámde Erdély viszont maga is annyira kicsi volt, hogy Zrínyi ott még vetélytársak nélkül is szükségképpen kisebb lett volna, mint a császár Magyarországában. S emellett ura, Rákóczi György, fukar is volt, hiú is, dicsőségvágyó is, féltékeny is. Mellette pokol lett volna egy olyan ember élete, mint amilyen Zrínyi volt. Vegyük aztán még ehhez hozzá, hogy még maga Rákóczi se volt a maga ura, felette is ott volt parancsolónak a török. Éppen az a török, akit Zrínyi annyira nem szenvedhetett s aki Zrínyit is annyira gyűlölte, hogy csak azért, mert szolgálatába fogadta, még Rákóczinak is esküdt ellenségévé vált volna, pedig Rákóczit még Zrínyi nélkül se szerette.

Vajon ilyen körülmények közt meddig tűrte volna meg Rákóczi Zrínyit Erdélyben s meddig bírta volna ki maga Zrínyi is egy krajcároskodó, minden fillért a fogához verő fejedelem mellett, aki felett még ott volt egy hasonlóan fukar és uralomvágyó öregasszony is, akinek a vagyonból több volt a kezében, mint a fiáéban, s ezért még abba is beleszólt, ami a fiáé volt?

De az erdélyi protestáns környezet és protestáns feljebbvaló is hamarosan tűrhetetlenné vált volna Zrínyi számára. Zrínyi Magyarországban csak dacból volt protestánspárti; csak azért, mert ott a hatalmasok katolikusok voltak, s neki az a hatalom, mely nem az ő kezében volt, annyira ellenszenves volt, hogy még a hitéhez való ragaszkodást és az eretnekség iránti ellenszenvet is legyőzte. Erdélyben azonban megfordítva volt a dolog. Itt a hatalom protestáns kézben volt s azok, akik kezükben tartották, sokkal gyűlöletesebben és féltékenyebben tartották kezükben, mint a szerény, önzetlen Habsburgok.

Egészen bizonyos, hogy Zrínyi emiatt Erdélyben hamarosan a legnagyobb katolikusok egyike lett volna s már csak dacból is mindig a protestánsok ellen beszélt és cselekedett volna. Akik azonban az erdélyi lelket és viszonyokat ismerik, tudják, hogy ez akkor és ott lehetetlen volt s Zrínyi elviselhetetlen helyzetbe került volna. Úgy kellett volna onnan menekülnie, mint a Bercsényiek ősének Székesről.

A maga felett urat nem tűrő, zabolátlan Zrínyi számára Bécs is csak azért vált tűrhetetlenné, mert féket jelentett zabolátlan lelke számára, mert ő képtelen volt más körül forogni. Gyulafehérvárott azonban nemcsak zabolátlan féktelenségét nem élhette volna ki, hanem csupa kicsinyességet és gáncsoskodást tapasztalt volna. Az a Zrínyi, aki Lippay prímás gáncsait nem Lippay, az egyén, hanem a főpapság gáncsainak tulajdonította, s a főpapságot gyűlölte meg miatta, egész bizonyos, hogy most nem csak Rákóczit vagy az öreg fejedelemasszonyt utálta volna meg miattuk, hanem a protestantizmust is.

Zrínyit és a krajcároskodást együtt még elképzelni se lehet. A kettő olyan mint a tűz meg a víz. De ez a tűz nem robbanhatott volna, mikor rá folyt a víz, mert az a víz ura és parancsolója volt. Ez a lelki feszültség még nagyobb lelki válságot s következményül még bolondabb cselekedeteket eredményezett volna, mint a Bécs okozta lelki feszültségek. Ha Zrínyi még az előkelő, bőkezű, nagylelkű, önzetlen, féltékenységtől és nagyravágyástól teljesen ment Lipótot, illetőleg udvarát se bírta, hogy bírta volna ki a fukar, kicsinyes, irigy s mellette rátarti és dicsőségre vágyó II. Rákóczi Györgyöt, akinek apja még épp úgy alattvaló volt, mint Zrínyi, sőt közel se oly gazdag s előkelő, mint a Zrínyiek.

Igaz (meg is botránkoztunk rajta), hogy Zrínyi a megalázkodáshoz és hízelgéshez is értett, ha érdekei úgy kívánták, hisz láttuk, hogy még Rákóczi (méltóságos kezeit) is csókol-

gatta, de ezt ő csak időnként, kivételesen, rövid ideig s csak akkor bírta, ha önkéntes volt. A főbaja éppen az volt, hogy szeszélyes volt, hangulata változott, időnként megmagyarázhatatlan türelmetlenség fogta el s akkor nem alkalmazkodott senkihez, nem törődött semmivel (öccse Péter, ugyanilyen volt). Zrínyi főhibája s minden tragédiájának oka az volt, hogy tartósan, állandóan nem tudott szolgálni, rendszeresen nem tudta magát fegyelmezni, s különösen nem tudta leplezni haragját, ha megbántották. Pedig hát majdnem mindig megbántottnak érezte magát. Láttuk, hogy Rákócziból is milyen hamar s milyen feltűnően kiábrándult. Tévednénk, ha azt hinnénk, hogy ennek egyedül csak Rákóczi lebukása volt az oka. Zrínyi nem volt ennyire önző. A hatalmában megmaradó, sőt növekvő Rákóczit még sokkal jobban megunta és meggyűlölte volna, ha alattvalója lett volna.

De hát szerencsére ezek a lelki válságok és csalódások megkímélték Zrínyit, mert ő a lengyelek ellen induló Rákóczinak nem kellett. De ha még a magyar és kálvinista Rákóczinak se kellett, még pedig azért nem kellett — és ezt éppen Vittnyédy állapítja meg róla — mert félt tőle, miért botránkoznak akkor annyira és miért beszélnek miatta magyargyűlöletről a mi mai „hazafiaink", mikor azt látják, hogy Bécsnek mégis csak kellett Zrínyi, legalább is sokkal jobban kellett, mint Rákóczinak. Annyira kellett Bécsnek s Zrínyinek is annyira kellett Bécs, hogy még akkor is Bécsbe készült, mikor a vadkan szétszaggatta, s azért készült oda, mert a bécsiek hívták. (A Vittnyédytől állandóan rosszra izgatott Zrínyi ekkor már rég csak akkor ment Bécsbe, ha hívták.)

De vajon eltűrte volna tőle új ura, az erdélyi fejedelem (pedig bizonyára kisebb úr volt, mint a római császár), hogy megkérdezése nélkül várakat építsen és minél jobban tiltsa neki, annál jobban építse? Ne feledjük, hogy Erdélyben később még az a Bethlen Miklós is börtönbe került, akit éppen most láttunk a Zrínyiek, Vittnyédy és Gremonville körül sátánkodni, s az erdélyi fejedelmek közül is éppen a legkisebb, Apaffi, záratta oda csupán holmi kis Béldy Pál-féle rezgelődésekért.

Hogy a harmadik hűtlenségi kísérlet hova vezetett, azt Zrínyi Miklós öccsének, akit ballépése folytatásában nem akadályozott meg a vadkan agyara, hatalmas törzsétől a bakó által elválasztott feje mutatja. Lehet, hogy ha Miklós tovább él, ez a szomorú sors öccsét se érte volna. Az ő kötelessége lett volna, hogy heves és esze helyett szívével és idegeivel gondolkodó öccsét lehiggassza és kijózanítsa. Az okos Zrínyi azonban ezt az alatt a rövid idő alatt, míg élt, nem tette, mert az ő cselekvéseiben is nagyobb szerepet játszott a bosszú és a büszkeség, mint az ész és a „Familia Zriniana" ősi becsülete. Egyenlőre még másra nem gondolt egyikük se, mint csak arra, hogy „megbosszulják az udvaron" azt, ami velük történt.

Pedig de észrevehették volna, ha akarták volna, már az elején is, hogy hová süllyedtek! A francia király szerződést nem köt velük, írást se ad nekik, még csak nem is levelez velük, mert szégyelli, hogy más uralkodó lázadó alattvalóival tárgyal (Széchy, V. 136.o.). A felkínált magyar koronát is kereken visszautasítja. Érthető is, hiszen ezt a koronát csak a korona birtokosa ajánlhatta volna fel neki. Így azonban milyen szégyen ez a visszautasítás még a koronára is, hát még a felajánlóra! Még se okult rajta még Zrínyi Péter unokája, II. Rákóczi Ferenc se. Neki mégis volt kedve egy egész sereg európai uralkodónak is felajánlani ezt a koronát. Azért egy egész seregnek, mert valamennyi megint csak visszautasította, még a bajor választó is, akinek a legjobban és a legkitartóbban kínálta.

De maguk e magyar lázadók külföldi bűntársai és bűnrevívői, Bonzi is, Gremonville is lenézték és megvetették őket, sőt nemcsak őket, hanem miattuk még általában a magyarokat is. Az ilyen embereket ugyanis az ellenség is csak felhasználja, de meg nem becsüli. Nem is csoda, hogy lenézésük általában a magyarokra vonatkozott, hiszen nekik csak ilyen

magyarokkal volt dolguk. Mit érzett és mit gondolt volna például a büszke Zrínyi Miklós, ha ő is olvasta volna, mint mi ma már olvashatjuk, Bonzi szeptember 27-i jelentését, melyet az ő hazaáruló ajánlatával kapcsolatban haza írt! Azt írta ugyanis, hogy meg van győződve, hogy „az ausztriai házat, szégyenére és kárára, meg lehetne fosztani Magyarország koronájától, amire a magyarok támogatás ellenében mindig hajlandók, de állhatatlan és csélcsap természetük miatt nagy bölcsességgel kell eljárni". (Monumenta slavorum meridionalium, XIX. 239.o.)

De elszégyellte volna magát és de eszébe jutott volna a familia Zriniana megmocskolt régi dicsősége! És ha megtudta volna Gremonvillének, a másik kísértőnek hasonló véleményét a magyarokról, tehát róla is, sőt elsősorban éppen róla és a másik Zrínyiről, hogy természetük változékony és állhatatlan (Széchy, V. 151.o.), vagyis bízni bennük, építeni rájuk nem lehet, mert nem elveik irányítják őket, hanem érdekük, gőgjük, szeszélyeik vagy hangulatuk. De az ilyen embereknek vannak-e egyáltalában elveik és jellemük? Ő maga talán észretért volna tőle és okult volna rajta. Öccse azonban, mint később bőven megmutatta, még ettől se tért volna észre.

Befejezésül annak, aki esetleg azt hányja szememre, hogy Zrínyit talán még se lett volna szabad ilyen keményen megbírálnom, s azt a nagy és hazafias szempontból olyan fontos dicsfényt, mely alakját minden magyar szemében eddig övezte, ennyire megtépáznom, azt felelem, hogy egyedül az igazságot szolgáltam vele, s mivel az igazság semmi jó ügynek nem árthat, sokkal többet használtam vele hazámnak is, népemnek és hazafias nevelésünknek is, mint azok, akik azt hiszik, hogy a haza hőseit csak isteníteni szabad, bírálni nem.

Nemcsak a keresztények, hanem a XX. század művelt emberének se szabad bálványokat ismernie. Az olyan hazaszeretetre, mely nem bírja ki az igazságos bírálatot (amelynek tehát bálványai vannak), nincs szükség, mert végeredményben éppen a hazaszeretet ellentétére vezet. Ifjúságunkat pedig nem álomvilágba kell helyeznünk, hanem a való életbe. Nem esztelen vagy mámoros rajongásra kell nevelnünk vagy abban a hitben ringatnunk, hogy vannak olyan nemzeti hősök, hadvezérek és politikusok, akik félistenek vagy pótolhatatlanok, hanem éppen saját maguk és a nemzet érdekében meg kell velük ismertetnünk a való életet és a valóság embereit, akikben a jó és nemes sose egyedül, hanem mindig szennyel, bűnnel vagy a legjobb esetben gyarlósággal vegyítve található. Nem arra kell törekednünk, hogy a Zrínyi Miklósokat olyanoknak lássák, akiket csak leborulva imádni lehet s ezért a baklövésekért, kudarcokért, elmaradt sikerekért mindig az ellenséget, mindig az idegen ármányt kell gyűlölnünk, hanem hozzá kell magunkat szoktatnunk, hogy a magunk hibáit is meglássuk, utáljuk és gyűlöljük, mert ez az egyetlen gyűlölet, amely nem tilos és amelynek haszna van.

Ifjúságunkat úgy kell nevelnünk, hogy csalódás sose érhesse őket, annál kevésbé kiábrándulás. Tudtukra kell adnunk, hogy szentnek és történelmi nagy embernek lenni két különböző dolog, sőt hogy a nagy hazafiaknak, nagy hadvezéreknek, nagy államférfiaknak, nagy költőknek igen sokszor nagyságukhoz mért nagy hibáik és bűneik is vannak. Meg kell nekik magyaráznunk, hogy más a nagy tehetség, ész és lángelme, és megint más a nagy jellem és életszentség, s hogy valóban csak ez utóbbiak az igazi nagy emberek, nem pedig az előbbiek; ezekért jobban kellene lelkesülni, mint azokért. Arra is vannak esetek, hogy a kettő egybeesik, de nem mindig s nem is a gyakoribb esetben. A közhit azért gondolja azt, hogy ez a rendes eset, mert minden nép és minden társadalom hajlamos arra, hogy hőseiről, kedvenceiről csak a felemelőt közölje, hibáit pedig elhallgassa. Ez azonban semmiképpen se helyes, mert a kép így szükségképpen egyoldalú, tehát torz, vétünk miatta

a tárgyilagosság és az igazság ellen és miatta szükségképpen megsértjük az igazságot azok kárára, akik a kép egyoldalúsága miatt szenvednek.

Zrínyi kedvéért például igazságtalanok vagyunk azokhoz a főpapokhoz, akik a közéletben Zrínyi érvényesülése ellen voltak. Mivel pedig a főpapok egyet jelentenek az Egyházzal, magával az Egyházzal is igazságtalanok vagyunk, s miatta gyöngítjük az erkölcsöt és hitet abban a magyar ifjúságban és népben, melynek hite és erkölcse, elválaszthatatlan a magyar nemzet virágzásától. Petőfi és negyvennyolcas társai is többnyire Egyház és papellenesek voltak. De ha a 48-asok hibáit elhallgatjuk, megint csak csökkentjük, sőt aláássuk a magyar nép vallásos hitét, mert azt a látszatot keltjük, mintha az Egyház és papellenesség nem a 48-asok jellemfogyatékosságaiból folyt volna és a műveltséggel és a hazaszeretettel nemcsak nem ellenkeznék, hanem egyenesen velejárója volna.

Az igazságnak és a magyar nemzetnek egyaránt érdeke tehát, hogy mesterségesen kitenyésztett, álhősöket ne tűrjünk. Aki nagy költő vagy nagy szónok, azt csak emiatt ne tegyük meg egyúttal nagy jellemnek is. Aki nagy jellem, annak is mutassunk rá a fogyatékosságaira, például hiúságára, gőgjére, hogy mindenki láthassa, hogy nem hazaszeretete, nem önzetlensége miatt volt nem megbízható fia az Egyháznak, hanem emberi gyöngeségei miatt. Ha kimutatjuk róla, hogy az Egyháznál, az Egyház képviselőinél rosszabb vagy gyarlóbb volt, ez még nem is olyan nagy szégyen, sőt egyenesen magától értetődő. Ha Zrínyi még a főpapságnál, Petőfi még a papságnál is jobb lett volna, akkor a költészet vagy a haditudomány volna az istenség, nem pedig maga az Isten. Azt egyszer és mindenkorra tudomásul kell vennie mindenkinek, hogy a papság vagy főpapság körében csak kivételképpen lehet visszaélés, illetőleg hogy a visszaélés annak körében semmiképpen se lehet olyan nagy, mint másutt, de aki magát a papságot kárhoztatja, aki azt tekinti ellenségnek, aki az ellen küzd, az csak gonosz lehet, abból a sátán beszél, mert az magát a jót támadja.

A történelem nemcsak Zrínyinek köteles igazságot szolgáltatni, hanem Lippaynak, a bécsi udvarnak, az osztrákoknak, a főpapságnak és az Egyháznak is. E legutóbbiaknak különösen, mert hiszen az ő becsületükről az egész nép és nemzet és emberiség becsülete és erkölcsei függnek. Már pedig iránt uk szükségképpen igazságtalanoknak kell lennünk, ha dogmaként fogadjuk el, hogy Zrínyinek pedig hibája nem lehetett.

Mi a fentiekben Zrínyit szeretettel és sajnálattal bíráltuk s ettől tartózkodni annál kevésbé volt okunk, mert az eredmény közel se volt kiábrándító. Zrínyi így is nagynak bizonyult és nagy is maradt, ha kudarcainak, sőt tragédiájának okát nem találtuk is a bécsi udvar ördögi mivoltában és javíthatatlan magyargyűlöletében, hanem sokkal inkább magának Zrínyinek fogyatkozásaiban. De bizonyára sokkal több haszna is van belőle hazánknak, népünknek és jövőnknek, ha a magyar népet és nagyjait nem úgy kezeljük már eleve, mint amelynek s mint akiknek hibájuk nem lehet, akik tehát csak gonosz ellenségeik csalárdsága és elvetemültsége miatt bukhatnak el, vagy szenvedhetnek kudarcot, hanem a történelem hivatását és nevelő erejét éppen abban látjuk, hogy népünk és nagyjaink botlásaira, bűneire és gyarlóságaira is rámutatunk, hogy a magunk hibáit is megismerhessük, s így küzdhessünk ellenük. Másképp sose lesz s nem is lehet a történelem az élet mestere.

Hol vagyunk mi már nemcsak Mátyás király, Nagy Lajos, hanem akár csak Ferenc József nagy Magyarországától is! De ne feledjük, hogy nagy nemzeti tragédiánk, csonkaországgá való zsugorodásunk, nem történhetett volna meg egy olyan nemzettel, melynek nincsenek és sose is voltak bűnei, hibái. Ismerd meg magad! mondta a görög bölcs. Mi azonban sose ismerhettük meg magunkat, mert nemzeti gőgünk ezen alapuló álhazafisá-

gunk és kötelező derűlátó történetszemléletünk ezt lehetetlenné tette számunkra. Ezer éves hazánkat azért herdáltuk el, mert mindig csak dicséretet szerettünk róla hallgatni, bírálatot azonban sose tűrtünk. Aki bírálatot akart rajtunk gyakorolni, azt ellenségünknek tekintettük.

Beleéltük magunkat, hogy nekünk csak egy ellenségünk van: az osztrák szomszéd. Az nyomott el bennünket vagy csapott be mindig. Arra azonban nem gondoltunk, hogy még ha valóban így lett volna, az is nagy szégyen volna ránk, mert becsapni csak azt lehet, aki gyámoltalan, buta és tehetségtelen. Ennek elismerése azonban bizonyára sokkal sértőbb ránk, mint annak megállapítása, hogy mint minden népnek, nekünk is voltak és vannak hibáink, s hogy nem minden nagynak tartott nagyunk volt nagy, hanem nekik is voltak bűneik és fogyatkozásaik. Aztán hogy tarthatjuk annyira önzőnek és gonosznak ezt a szomszédunkat, mikor tagadhatatlan, hogy ezer éves határainkat csak addig és éppen addig tudtuk megtartani, amíg ezzel az állítólag gonosz szomszédunkkal közös háztartásban voltunk, azaz addig, míg alkalma volt neki a mi állítólag önző kizsákmányolásunkra és állandó becsapásunkra. Mihelyt megszakítottuk az összeköttetést és visszaszereztük „függetlenségünket", azonnal elvesztettük azt az integer, teljes Magyarországot, melyet az ő állandó „becsapásai" közepette végig meg tudtunk őrizni.

Elhitettük magunkkal, hogy mi másért, Ausztriáért ontottuk vérünket. Például az első világháborúba egyedül csak azért kényszerültünk bele, mert nem voltunk a magunk urai, hanem ránk nézve is Ausztria érdekei voltak irányadók. Mikor aztán „függetlenek" és „önrendelkezők" lettünk, a második világháborúba megint csak bele tudott bennünket kényszeríteni az a Németország, mely már nem a Habsburgok, hanem Hitler vezetése alatt állt, s melynek tulajdonképpen semmi köze se lett volna hozzánk. Pedig mi, akik mindkét világháborút megéltük, jól tudjuk, hogy az elsőbe sokkal inkább önként, a saját beleegyezésünkkel léptünk be („Megállj, megállj, kutya Szerbia, nem tied Hercegovina!"), mint a másodikba. Hiszen a második esetben annyira nem önként cselekedtünk, hogy miniszterelnökünk (Teleky) még öngyilkos is lett miatta, míg az első esetben az eleinte különvéleménnyel bíró Tisza hamarosan önként csatlakozott a többséghez. Annyira önként, hogy közvéleményünk azt gondolta, hogy ő volt a háború igazi lelke.

Reális gondolkodású és az életet ismerő ember szemében vajon áthatott-e az Zrínyinek, ha megmutattam, hogy lángelme volt, de hibái és gyarlóságai is bőven voltak? Hogy tragikus hős volt, tehát nem hibája nélkül bukott el? Hogy lenne ez megbecstelenítő Zrínyire? Hiszen nem is mondjuk tragikusnak azt a hőst, aki egészen ártatlanul szenved, és bukik el. S vajon ártottam vele hazámnak, ha a magyar fiatalok között, akik soraimat olvasni fogják, akadnak majd esetleg újabb Zrínyi Miklósok is; olyanforma tehetséggel, lángelmével, szeretettel és lelkesedéssel hazájuk iránt, mint amilyen őt éltette, de ugyanolyan szertelen büszkeséggel, daccal, kevélységgel, hiúsággal, nagyravágyással, beteges érzékenységgel, féktelenséggel, mint amilyent benne megállapítottam és elítéltem. Milyen hasznos lesz, ha ezek az ifjak az én új magyar történelmemből nemcsak önmagukat imádni tanulják meg, hanem a lángelmével és kiválóságokkal együttjáró annyira veszedelmes hibákat és bűnöket megutálni és ezek kiirtásának keresztény, de épp oly hazafias kötelességét is? Ha ennek alapján fellelkesülnek, hogy ők megpróbálnak még Zrínyinél is nagyobbak lenni, nem abban az értelemben, hogy még okosabbak, még lánglelkűbbek legyenek, mert hiszen ez nem tőlük függ, hanem attól, aki a tehetséget adja, s mert az ebből Zrínyinek adott annyit, hogy a jelen és az utókor ifja se kívánhat belőle többet, hanem annyiban, hogy ők nem bizakodnak el tehetségük miatt, illetőleg nem hagyják magukban szabadon burjánozni azokat a szenvedélyeket, melyeket Zrínyi — sajnos — szabadjukra hagyott, s így többet tudjanak használni hazájuknak és népüknek, mint Zrínyi tudott.

Vajon kárunk lesz belőle, ha a jövő magyar ifjai megtanulják, hogy a nagy tehetség, nagy felelőséggel is jár, mert többnyire nagy szenvedélyekkel is párosul, melyek teljesen le tudják rontani azt az áldást, melyet a tehetség jelent. Vajon baj az, ha megtudják, hogy más a lángelme és más a szent? Hogy az első Isten, vagy ha tetszik, a természet adománya, míg a második olyan érték, melyet önmagunknak kell keserves önmegtagadással megszerezni; az elsőt Isten adja a nemzetnek, a második — természetesen szintén Isten kegyelmével — a magunk fáradozásának terméke. Aki lángelménének született, annak kétszeres kötelessége ez utóbbi teljesítmény elérése is, a hazára pedig főnyeremény, ha ilyen fiai vannak.

Zrínyi halála

1664. november 13-án érkezett Bethlen Miklós Gremonville megbízásából Csáktornyára sátánkodni Zrínyi Miklós mellé. Ugyanakkor ott volt Vittnyédy is, a másik sátán. Zrínyi nagy barátsággal fogadta Bethlen Miklóst a nagy Bethlen Gábor emléke kedvéért. Pedig hát semmi köze se volt Bethlen Gáborhoz, mert hiszen csupán névrokonok voltak, s véletlenül viseltek csak közös nevet. Zrínyi azonban már ezzel is jelezte, hogy lelke jelenleg alkalmas alany a készülő sátánkodásra, mert hiszen rokonszenves neki a Bethlen név. Követendő dolgot látott benne, nem pedig elrettentőt. Fiatal korában még nem így történt volna.

Mindjárt levelet is íratott vele Gremonville-nek, hogy mivel 25-ére a király meghívására úgyis Bécsbe megy, őt is fel fogja keresni. (Ha a vadkan nem lép közbe s nem akadályozza meg ezt a kettős találkozót, milyen visszataszító képmutatást jelentett volna akkor Zrínyi számára a királlyal való társalgás! Igazán nem vált volna Zrínyi becsületére! Ha ebben is büszke lett volna, akkor vagy a királyhoz nem ment volna, vagy Gremonville-hoz nem. Ő mind a kettőjükhöz készült.)

Hogy milyen sátáni szerepet töltött be Zrínyi körül a két protestáns rebellis, mutatja, hogy ők Lipót azt a kitüntetését, hogy a nagypecsétes, hivatalos meghívón kívül még kispecsétes, a császártól sajátkezűleg írt baráti külön meghívót is küldött Zrínyinek, ármányra magyarázták és óva intették Zrínyit a Bécsbe való menéstől. Zrínyi azonban kijelentette nekik, hogy 20-án indul. De elhatározását nem avval indokolta meg, hogy ő nem mendemondákból, annál kevésbé gyűlöletsugallta rágalmakból ismeri Lipótot, hanem személyesen s ezért tudja, hogy nemcsak ármányra nem képes, hanem olyan erkölcsi magaslaton áll, amilyenre ti még gondolatban se vagytok képesek felemelkedni, hanem azzal, hogy „conscia mens recti famae mendatia ridet: a feddhetetlen férfiú jó lelkiismerete csak nevetni tud a mendemondákon”, azaz a maga tiszta lelkiismeretével. Mivel ezt akkor mondta, mikor a császár mellett egyúttal Gremonville-hoz is készült és azoknak mondta, akik ezt tudták is róla, jól láthatjuk, hogyan be tudja magát csapni az ember, még akkor is, ha Zrínyi Miklós a neve, mikor a saját bűnéről és jellemtelenségéről van szó. Zrínyi még akkor is igaznak, feddhetetlennek tartotta magát és tiszta lelkiismeretet emleget, mikor már a hűtlenség nyílt útjára lépett s ráadásul olyan kétszínűen, hogy ugyanakkor királya előtt adta a hű alattvalót.

Az azonban csakugyan igaz, hogy az, amivel a két sátán ijesztette, közönséges „mendatium”, azaz hazugság, rágalom volt. Nemcsak Lipót jámborsága és istenfélelme miatt volt a legaljasabb rágalom, hanem magábanvéve is. Még Széchy Károly is kénytelen megállapítani, hogy a kispecsétes, sajátkezűleg írt, külön királyi levél semmi különöset nem jelentett, mivel Zrínyi titkos tanácsos volt (meg kell hagyni, hogy Lipót éppen arra alkalmas embert választott „titkos tanácsosává”, de azért nekünk mégis az a panaszunk, hogy Bécsben sohase bíztak a magyarban). A kitüntetés rosszra magyarázása azonban — sajnos — nemcsak mendemonda, tehát Lipót nem ismerése miatti tévedés volt a két protestáns részéről, hanem Zrínyi iránti hízelgés is, főként pedig sátánkodás. Annak elhitetése Zrínyivel, hogy őt, a nagyot, a rendkívülit, a nemzet egyetlen reményét Bécs el akarja tenni láb alól, tehát részéről a franciákkal való cimborálás csak jogos önvédelem. A kísértők mesterségesen szították Zrínyi lelkében az udvar iránti bizalmatlanságot, s gondosan vigyáztak arra, nehogy ez benne valahogy elaludjék.

Az is jellemző, amit Zrínyi válaszolt erre az egyébként egészen együgyű kísértésre: „Semmit nem vétettem. Ha veszek, ártatlanul, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy azt a törökkel való békességet nem javallom, melyben nem voltam egyedül." (Bethlen Miklós Önéletírása, I. 327.o.)

Az eszünk megáll, hogy már összeköttetésben van királya ellenségeivel; már fel is kínálta hazája koronáját más országok uralkodójának; tulajdonképpen most is ez ügyben készül Bécsbe, nem pedig királya kedvéért, de azért mégis szentül megvan győződve, hogy „semmit se vétett", s ha veszik, „ártatlanul, tisztességesen, az igazságért" veszik. Hogy lehet valaki a saját bűnei irányában ennyire vak?

Az Aranybulla 31. cikkelye és a Hármaskönyv első részének 9. címe alapján joggal mondhatta ezt, figyelmeztet bennünket Széchy Károly, mert ha a király törvénytelent tesz, a nemességnek joga van ellenállni.

Igen ám, felelem, de ki az, akinek joga van hitelesen megállapítani, hogy tett-e a király törvénytelent? Ha ezt bármely nemes, vagy bármely alattvaló megállapíthatja, akkor mindig jogos minden felkelés, mert éppen Lipót példája bizonyítja a legjobban, hogy egy király se lehet annyira törvénytisztelő, annyira „jámbor", hogy valamelyik alattvalója rá ne foghassa, hogy gonosz és hogy törvénytelenül jár el. Hiszen tudvalevő, hogy mendemondák is vannak a világon, rémhíreket is lehet terjeszteni, egy királyt megrágalmazni is lehet, és ez a politikában bizony szokás is. A sok ezer nemes között mindig akad bolondos, széllelbélelt, izgága ember is bőven, aki ott is törvénytelenséget lát, ahol józan ember ilyesminek még a nyomát se veszi észre.

Vagy ne is érveljünk széllelbélelt emberekkel, hanem csak maradjunk a magyar géniusz egyik legnagyobb büszkeségénél, Zrínyinél. Láttuk, hogy ő, ha nagy kudarc vagy sérelem érte, egy ideig szinte beszámíthatatlan volt s még sírt, sőt zokogott is dühében. Vajon az ilyen ember és ilyen állapotban nem talál-e mindig okot arra, hogy az Aranybulla 31. cikkelyét „lelkiismeretileg" érvényesítse. Hiszen éppen most láttuk, hogy szent meggyőződése volt, hogy az igazságért és a becsületért halt volna meg, ha Bécsben meggyilkolták volna. Pedig ez már olyan tárgyalások közben történt volna, amelyek miatt a legnagyobb törvényességgel halálra lehetett, sőt kellett volna is ítélni.

Zrínyi azért volt elkeseredve, mert Hohenlohe nem volt hajlandó tovább vele együtt ostromolni Kanizsát, mert hadvezéri meggyőződése az volt, hogy nincs semmi értelme. Zrínyi azért volt elkeseredve, mert Montecuccoli nem ütközött meg a törökkel, hogy az ő, a király parancsa ellenére felépített várát megmentse. Vajon mi köze mindennek az Aranybullához? De még ha mindenben igaza lett volna is, vajon melyik „bölcs" király az, aki hadvezérei dolgába minduntalan kicsinyesen beleavatkozik? Vajon tűrik-e ezt tehetséges vezérek, s vajon parancsolhatott-e egyáltalában a német birodalmi Hohenlohenek vagy Montecuccolinak, az osztrák birodalom vezérének Lipót, mint magyar király?

Magyarországot Zrínyi idejében nemcsak magyar pénz és magyar fegyver védte, sőt elsősorban nem az. Világos tehát, hogy elsősorban nem is magyarok döntötték el, ostromoljanak-e egy várat vagy ne, most támadják-e meg a törököt vagy később, és békét kössenek-e vele, vagy folytassák a háborút, ha pedig békét kötnek, milyen feltételek alapján kössék meg. A magyar alkotmány szabályai egy olyan magyar nemzetre vonatkoznak, mely önerejéből tartja fenn és védi magát. Hol voltunk mi azonban ettől Zrínyi idejében! Hiszen láttuk, hogy ő maga is minduntalan német, tehát idegen és idegen pénzen kiállított ezredeket kért az udvartól, de azzal, hogy ezeket kérte és elfogadta, már tudomásul is vette azt, hogy itt Aranybullát nem emlegethet. De aki idegen ezredeket kér és kap a magyar királytól, de ugyanakkor a francia királynak ajánlja fel a magyar koronát, s azokról a felté-

telekről tárgyal, melyek alapján magát és hazáját eladja neki, az ne beszéljen tiszta lelkiismeretről, igazságról vagy tisztességről, annál kevésbé Aranybulláról, s annak ilyen vagy olyan cikkelyéről.

Két nappal Zrínyi tervezett Bécsbe indulása előtt, november 18-án, szép őszi idő lévén, Zrínyi vendégeit ebéd után vadászni vitte a közeli kursaneci erdőbe. Bethlen és Vittnyédy Zrínyivel közös hintóban vonultak ki a vadászatra. Bethlen Zrínyi mellett ült, Vittnyédy vele szemben. Útközben Zrínyi egy mesét mondott nekik. Bethlen így folytatja elbeszélését Önéletleírásában (I. 338-330.o.):

„No, elmenénk vadászni. Zrínyi levetvén a nagy, bő csizmát, melyet a telekes bocskorra is fölvonhatott, maga puskával beméne és szokása szerint csak egyedül bujkálván lőve egy nagy erdei disznót, a gyalogok is lövének egyet a szállónál és vége lőn a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár hazamenjünk; estefelé is vala. Azonban oda hoz a végzet egy Paka nevű vadászt, ki mondá horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem vérin, ha utána mennénk, elveszthetnők. Az úr mindjárt mondta nekünk Zichyvel ketten látván, hogy el akarunk véle menni: Öcsém-uram, kegyelmetek csak maradjon itt." Vittnyédynek, Guszich kapitánynak: „Csak beszélgessenek itt kegyelmetek öcsém uraimékkal, csak meglátom mit mond ez a bolond." (Ti. Paka.) „Mindjárt visszajövök."

„Csak bocskorban lóra kapott, rövid puska kezében, Paka után nyargala, egy szárd Majlani nevű ifjú gavallér, Guszich öccse, meg egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lovász nyargalának utána; mi ott a hintónál beszélgeténk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guszich, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr! Menénk, mint a hintó nyargalhat, osztán gyalog a sűrűbe befuték én, hát ott fekszik, még a bal kezében amint tetszett, az ütőér gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Majlani így beszélte, hogy amint Paka után bément a disznó vérin az erdőbe, amíg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót, Paka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Paka egy horgas fán, az úr arccal a földön s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guszich és Angelo, az úr fölkél és mondja: rútul bánék velem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatában is mindig magával hordozott zsebébe), állítsátok a sebnek vérit véle, az arra igen jó."

„Eléggé próbáltak véle, de hiába, csak elfolyt a vére. Először ülni, aztán hanyatt fekünni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala: egy bal felől a fülen feljül a feje csontján ment csak és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé, rút szakasztás; de ez a kettő semmi, hanem a harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigolyánál ment bé és elé a torka felé ment és a nyakra járó minden inakat ketté szakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén; volt a kezén valami kis körömcsélés, de az semmi sem volt."

„Rettenetes sírás lőn az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta. Azt akarják vala, hogy én vigyem a hírit a feleségének, de én, mint új, esmeretlen ember, elvetém magamról Zichy Pálra. Fogók a testét és amely két felől eresztős hintón kimentünk volt, abból az üléseket kihányván abban nyújtóztatók és én az ablakban ülék és hazáig fejét, mejjét tartottam. Otthon fehér bársonydolmányba öltöztették, és aztán eresztették a feleségét hozzája, aki eszén sem volt búvában. Így lőn vége Zrínyi Miklósnak; csuda, olyan vitéz, sem lőtt, sem vágott a kanhoz, puska, kard lévén nála."

A Zrínyi környezetében tevékenykedő sátánok azt hitték, hogy baja esik, ha Bécsbe megy. A mai sátánok Bécsbe menetel nélkül is Béccsel öletik meg. Nem a vadkan volt a gyilkos, mondják, hanem egy Bécsből titkon oda küldött orgyilkos.

Érdekes, hogy legelőször a felesége gyanakodott. (Teleki családja is azt állította, hogy Teleki Pál, a miniszterelnök, nem öngyilkos lett, hanem Hitler bérgyilkosainak áldozata.) Zrínyiné természetesen nem Bécsre gyanakodott, hiszen maga is német volt, sőt bécsi, hanem a nagy lelki megrendülés és szeretet hatására, mellyel férje iránt viseltetett, nem akart hinni abban, hogy egy egyszerű vadászszerencsétlenség okozhatott számára ekkora gyászt. Később azonban, mikor a józan ész úrrá lett fölötte, Bonzinak, a velencei követnek, valamint Zrínyi Péter is a pápának is, meg a szász választónak is már csak a hős hirtelen haláláról, illetőleg vaddisznóvadászaton bekövetkezett haláláról ír, de arról mindketten készakarva hallgatnak, hogy magát a halált is a vaddisznó okozta. Úgy látszik, ezt szégyellték.

A család házi történetírója, a már említett Forstall Márk, így írja le könyve elején Zrínyi halálát: „Zrínyi Miklós november 18-án a szigetén elszaporodott vaddisznókra vadászott. Amikor társai és cselédei mellőle elszéledtek, vagy inkább ex professo magára hagyták, (láttuk, mennyire irányzatos ez a megjegyzés, hiszen Zrínyi környezetében hétpróbás eretnekek és rebellisek és bizalmi emberei voltak) állást foglalt egy sűrűben, mely lesre alkalmasnak kínálkozott. Egyszerre három lövés hallatszik: a hőst a földön heverve vérében találják, ki mégis segítség nélkül fölkel és erősíti, hogy nincs semmi veszedelem. De a körülötte állók figyelmeztetésére imádságba fog, melle verve lelkét Istennek és a boldogságos Szűznek ajánlja, aztán ereje rohamosan fogyván egy negyedóra alatt kiszenvedett. Senki sincs, aki a gyászesetet a vadkannal látta, vagy ami különben történt. Sebeiből és lábszárainak szakításaiból az következtethető, hogy arcát és tekintetét arra fordítja vala, honnan kutyák ugatását hallotta; hogy a vadkan hátul rohanta meg és leütve a nyakát szétépte. Sebe a szeme alatt még a tapasztaltaknál is gyanút keltett, hogy golyótól ered, mely a keményen küzdő vadra célozva azt érte, akit legkevésbé kell vala. Mi ha megtörtént, kétségtelenül nem rosszhiszeműen történt, bár különböző nemzetű férfiak voltak azon a vadászaton."

Látjuk tehát, hogy Forstall, aki az özvegytől és az áldozat öccsétől szerezhette értesüléseit és ezt a gyanút is tőlük kaphatta, nem állít semmi bizonyosat. Nem is állíthat, hiszen maga hangsúlyozza, hogy szemtanú s így bizonyíték nincs. Csak gyanakszik, de nem gyilkosságra, hanem véletlen szerencsétlenségre. Mondani nem meri bár, de kifejezéseiből észrevehető, hogy titkon a gyilkosság lehetőségeire is gondol, különösen abból a megjegyzéséből, hogy kísérői valószínűleg készakarva hagyták magára.

Lipót történetírója, Priorato, először azt írja, hogy Zrínyit a vadkan ölte meg. De olyan kötetében, mely később jelent meg, már megemlíti, hogy a hőst nem a vadkan ölte meg, mint ahogyan a hír elterjedt, hanem egy golyó, mely a szeme alatt ment be s melyet később a fejében meg is találtak. Nem lehet tudni, hogy ez a golyó egy vadásztól eredt-e vagy egy Nádasdytól felbérelt orgyilkostól vagy Zrínyi inasától, Angelótól, aki a vadkant akarta eltalálni, de urát lőtte meg.

Cserei Mihály már egész rémmesét tálal fel Históriájában és drámai (de nem történetírói) módon hosszan leírja, mint küzd Zrínyi a vadkannal: előbb reá lövi puskáját, aztán összetöri rajta pallosát, aztán nekimegy puszta kézzel, lenyomja a földre, hasára ül, két fülét erősen két kezébe ragadja, úgy hogy az állat meg se tud mozdulni alatta. Ezután egyik kezével övéhez nyúl, hol a kése van. Ezzel az állat félfüle szabaddá válik, megrázkódik, a hőst leveti hasáról, fölébe kerekedik, agyarával hozzája vág és a torkát kihasítja.

„Vagyon olyan hír is — folytatja —, hogy az osztrák udvar ölette volna meg, azért, mivel a magyarokat a király ellen akarta lázasztani. Nyíltan nem mertek vala bele kapni, nagy fizetéssel tehát alattomban megfogadtak egy német vadászt, hogy valahol a vadásza-

ton lőjje le és emiatt kellett meghalnia 1666-ban. Igaz-é, nem-é, én bizony nem tudom. Amint hallottam, úgy írtam."

Még Cserein is túltesz azonban egy Zala megyei katolikus magyar (egyébként Cserei is katolikus volt, de ő legalább erdélyi), Dervarics Kálmán, „Gróf Zrínyi Miklós, a költő, halála" című Szombathelyen 1881-ben megjelent füzetében. Ő már nem úgy beszél, mint Cserei, hogy „igaz-é, nem-é, én bizony nem tudom", hanem ő már egész bizonyosan tudja, hogy Zrínyi Miklóst a bécsi kormány ölette meg, s az orgyilkost, Poka István, a vadász, személyében a bécsi futár fogadta fel. A legmegdöbbentőbb (vagy legmosolyrakeltőbb), hogy ő mindezt Prioratóval és Csereivel bizonyítja, s így elárulja, hogy se az egyiket, se a másikat soha nem olvasta, mert hiszen láttuk, hogy se az egyik, se a másik, erről mit se tud. Láttuk, hogy Priorato legfeljebb Nádasdy felbujtását tartja lehetségesnek, tehát olyan felbujtóra gyanakszik, aki magyar, sőt magyar szabadsághős és vértanú lett később, s láttuk, hogy bécsi német futárról Cserei se tud semmit, de amit mond, arról se állítja, hogy tudja, csak mint mendemondát említi meg.

Dervarics felhoz azonban egy új „döntő" bizonyítékot is: szerinte a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában van egy puska, ezüstlapú agyán a következő felírással: „Én vagyok az a puska, mellyel Póka István fővadász Zrínyi Miklós grófot vaddisznótól űzve az ottoki erdőben Muraköz szigetén 1664. november 18-án elejtette." Ezt a puskát Dervarics szerint a gyilkos unokája 1755-ben az uradalom összeírójának, Benyovszky Pálnak ajándékozta.

Ami már most e „meggyőző" bizonyíték értékét illeti, mindenekelőtt megjegyezzük, hogy arról, hogy Zrínyit a Habsburgok, tehát Lipót tétette el láb alól, még csak beszélni se lehet. Dervaricsot kivéve, aki Zrínyi után több mint kétszáz évvel élt, nem állítják ezt még a mesék se (legalábbis azok, melyek írva is ránk maradtak, tehát amelyeket ellenőrizni lehet, nem), sőt vádját Dervarics se vonatkoztatja kifejezetten Lipót királyra, hanem csak az udvari körökre. De hogy Póka vadászt csakugyan ezek a körök bízták meg a gyilkossággal, arra a bizonyítéknak még csak árnyékával se tud szolgálni.

Azok alapján, amiket eddig a Habsburgok személyéről megtudtunk, senki előtt se lehet kétséges, hogy az ő országkormányzó eszközeik közé nem tartozott az orgyilkosság. Látni fogjuk azonban, hogy még köztük is I. Lipót volt azok egyike, akivel szemben effajta gyanút a legkevésbé lehetne táplálni. Aki Lipótról ezt feltételezi, annak fogalma sincs arról, ki volt ez az I. Lipót. (E kötetből egyébként nemsokára meg fogja tudni az olvasó.) Láttuk, hogy ugyanaz a Lippay, aki élete végén már Zrínyivel együtt elégedetlenkedett, akkor, mikor még kancellár volt, tehát Bécsben és a Habsburgok udvarában élt, abban fejezte ki e környezet iránt való elégedetlenségét, hogy a jámborságon kívül más jót nem lehet találni benne. Az volt tehát a vélemény róla, hogy túlságosan is jó ez a Habsburg kormányzat, s emiatt tehetetlen.

Ezt ugyan nem Lipótnak, hanem apjának, III. Ferdinándnak kormányáról mondta Lippay, de ez csak annál jobban bizonyítja azt, amit Lipótról állítunk, mert azt mindenki tudja, hogy Lipót még sokkal, de sokkal „jámborabb" volt, mint apja. Hogy tehát ő béreljen fel orgyilkost Zrínyinek láb alól való eltevésére (akinek összeesküvő terveiről egyébként akkor még nem is tudott), még gondolatnak is őrültség. Nem csoda, hogy kétszáz év távlatára volt szükség, mire egy Dervarics Kálmán akadt, aki — természetesen ekkor is bizonyíték nélkül — hasonló állítással előállott. Ha ugyanis megvan az a puska, mellyel Póka vadász Zrínyit lelőtte, az még egyáltalában nem bizonyítja azt, hogy az a Póka vadász ezt a puskát valóban Lipót vagy akár csak az udvar megbízásából sütötte el. (Látni fogjuk azonban, hogy nem is Póka vadász lőtte le Zrínyit és hogy még a puska sincs meg.)

Magától értetődik, hogy Lipót nem volt olyan lángelme, mint Zrínyi. Hiszen olyan lángelme, mint Zrínyi volt, csak minden száz évben születik egy, egy egész országban. Jámborságban, ártatlanságban, jóságban, jellemben, önzetlenségben, életszentségben, felebaráti szeretetben azonban Lipót még Zrínyinek is toronymagasságban felette állt. (Hogy Zrínyi e tekintetben milyen volt, láttuk. Hogy Lipót milyen volt, hamarosan látjuk.) Bizonyára Zrínyi se lett volna képes soha orgyilkos felbérlésére, de Lipót még nála is sokkal kevésbé lett volna ilyesmire képes. Lipótban még azok az emberi gyarlóságok is hiányoztak, melyek Zrínyiben valósággal tomboltak. Lipótban nem volt a hiúságnak még a szikrája se, de harag, gőg, bosszú és nagyravágyás se volt benne semmi. Lipót minden cselekedetét, sőt még legtitkosabb gondolatait is az Evangélium szerint igazította, mégpedig — hogy e ténykedése közben az önszeretet vagy egyéni elfogultság félre ne vezethesse — nem a saját maga, hanem az ő ügyében érdektelen, tehát tárgyilagos gyóntatóatyja útbaigazítása szerint, aki — mint a következő kötetben szintén látni fogjuk — egy olyan szerény, visszavonult, szentéletű szerzetes volt, hogy még a Felső-Tisza vidékének kálvinista, lázadó és a törökkel cimboráló köznemesei körében is jó hírnévnek örvendett. Lipót nemcsak sokkal jobb volt, mint Dervarics Kálmán (noha róla se tudok semmi rosszat), hanem az emberi tökéletesség olyan fokán állt, hogy Dervarics erkölcsileg megsemmisülve kért volna tőle bocsánatot a megrágalmazásért, ha tisztában lett volna vele, hogy ki volt az, akit ő megrágalmazott (s akit — elég szégyen — még Arany János is „büszke Bécs rettenetes császárának” nevezett).

De történelmi ismereteink birtokában még azt is lehetetlennek kell tartanunk, hogy nem ugyan Lipót, hanem kormánya, a császár tudta nélkül, tétette volna el láb alól Zrínyit. Lipótnak még a kormányában se voltak ilyen emberek. Semmi ilyenfajta cselekedetről nem tudunk Lipót egész kormányában félévszázados uralkodása alatt, de arról — látni fogjuk majd — annál többet tudunk, hogy ez a kormány olyankor is hitt ellenségeinek, mikor szív helyett az észre hallgatva nem lett volna szabad hinnie. Látni fogjuk majd, hányszor hittek és hányszor bocsátottak meg a Wesselényi összeesküvőknek, akik aztán utána folytatták a rosszat ott, ahol abba hagyták. Láttuk, mennyire bíztak Zrínyiben is, sőt hogy kedveskedtek neki még akkor is, mikor már rég Rákóczival cimborált, sőt a protestánsok társaságában kivonult az országgyűlésről, ami miatt még Vittnyédy is megrémült, mert még ő se hitte el, hogy Bécs valaha még ezt is megbocsáthatja. Látni fogjuk majd, hogy Thökölynek is annyira hitt ez a bécsi kormány, hogy az valósággal bolondot tudott vele járatni, mert a kormány emberei sokkal becsületesebbek voltak annál, semhogy lehetségesnek tudták volna tartani, hogy valaki úgy tudjon hazudni, ámítani és színészkedni, mint ez a „szabadsághősünk” tudott. Nem egy olyan esetről is tudunk, hogy ez a kormány még olyan magyarok életét is meghagyta, akik százszor érdemelték volna meg a halált. (A Wesselényi összeesküvés egyes kálvinista köznemes résztvevőire gondolok, akiknek szerepét majd részletesen ismertetem.)

Hogy bérelhetett volna fel orgyilkost Zrínyi láb alól való eltevésére az a bécsi udvar, mely az ő halála után már két hónapra helyette az öccsét tette meg horvát bánná, azt a Zrínyi Pétert, aki már akkor is sokkal lázadóbb, hűtlenebb és felségsértőbb volt, mint bátyja s akit emiatt később a vérpadra is kellett küldeni, de akinek báni kinevezése ekkor még tele van vitézsége és hűsége magasztalásával?

De ha lettek volna is Lipót kormányában orgyilkosságra is kapható emberek, akkor se merték volna tervüket végrehajtani attól való féltükben, hogy mi lesz, ha ezt a császár megtudja. Mert igaz ugyan, hogy Lipóttól nem kellett valami túlságosan félni, mert hiszen túl jó volt és sok mindent elnézett, de mikor bűnről volt szó annál szigorúbb és hajthatatlanabb tudott lenni. Ha elvekről, jellemről, becsületről volt szó, akkor a Habsburgok sose

játszottak, de különösen nem „játszottak” ilyenkor a legjámborabb Habsburgok, a II. Ferdinándok és I. Lipótok.

Azonban nemcsak az bizonyos, hogy Zrínyit nem az udvar tetette el láb alól, hanem még az is, hogy senki más se, sőt még az is bizonyos, hogy véletlenül se találta el az a golyó, melyet kíséretének valamelyik tagja a vaddisznónak szánt. Láttuk, hogy Zrínyi halálának körülményeit olyan jól ismerjük, mint kevés más történelmi eseményt. Hiszen egy történetíró (Bethlen) is szemtanúja volt, ő maga le is írta az eseményt s ez a szemtanú-történetíró ráadásul magyar is volt és kálvinista is, és Zrínyivel együtt cimborált a Habsburgok ellen, tehát lehetetlenség, hogyha leírásában az igazságtól eltért, akkor éppen ő tért volna el tőle a Habsburgok javára.

Mesék, legendák, mendemondák mindig lassan keletkeznek, mindig bizonyos idő eltelte szükséges létrejövésükhöz. Jól látjuk ezt az igazságot Zrínyi halálával kapcsolatban is. A legelső jelentések kivétel nélkül mind egyedül csak a vadkantól való halálrasebzésről tudnak, s hogy ennek valóságában kételkednének, annak még a leghalványabb nyomát se mutatják. Erre még a finomabb alakban s a leghomályosabb módon se tesznek célzást. Még akkor se, amikor a jelentéseket Zrínyi barátai, sőt az udvar ellenségei (például Velence) teszik, akiknek egyenesen érdekük, hogy mindenütt a bécsi udvar számára kellemetlen dolgokat szimatoljanak. Ezt minden felelősség nélkül tehették volna is, hiszen az ellenséges államok követei jelentésüket titkosan és kormányuknak küldték, s így tudták, hogy a bécsi kormánynak nem jut tudomására.

Ott van például Gremonville. 27-én tudja meg a megrázó eseményt s azonnal, sőt egyszerre két-két levélben is közli urával, s az egyik jelentést Itálián, a másikat Flandrián át küldi, hogy a párizsi udvar minél hamarabb és egész bizonyosan megkapja:

„Amint Zrínyi Miklós vadászik — írja benne —, mondják neki, hogy egy nagy sebesült vadkan megölt egy parasztot és megsebesített egy vadászt. Elfogja hát a türelmetlenség, hogy kövesse és megölje és csak egy inas kíséretében megindul utána. Amint közel a bokorhoz ér, lováról leszáll és kezében puskával behatol a sűrűbe. A dühödt vad neki rohan és leüti lábáról; inasa lőni akart, de fegyvere nem sült el. Később emberei összefutottak, kiktől az állat megijedt és megszökött otthagyva a grófot, ki hét sebből vérzett, a legveszedelmesebbtől a nyakán, aztán elvérzett. Emberei sírva lábra állították. Ő vigasztalva szólt nekik: nem lesz semmi baj, de abban a percben lelkét kilehelte. Íme a vége ennek a nagy alaknak, aki akkora elismerést szerzett.” (Monumenta Slavorum meridionalium, XIX., 10-11.o.)

Látjuk tehát, hogy a valóságtól eltérő színezés ebben a jelentésben is van. Például, hogy a vadkan már megölt egy parasztot, meg hogy Zrínyi hét sebet kapott. Arról azonban, hogy nem a vadkan okozta halálát, hanem véletlenül az a golyó érte, melyet emberei valamelyike a vadkannak szánt, itt szó sincs. Arról pedig ne is beszéljünk, hogy azt az állítólagos golyót készakarva egyenesen neki szánták. Ez utóbbi feltevés lélektanilag is lehetetlen, mert nem is egy megbízható szemtanú elbeszélése alapján egészen kétségtelen, hogy Zrínyi küzdött a vadkannal s azt meg is sebesítette, sőt halálra sebesítette. Hogy lehet tehát józan ésszel elképzelni, hogy a gyilkosnak csak akkor jut eszébe, hogy a gyilkosságra őt is felbérelték, mikor Zrínyi már vérében fetreng, s hogy annyira lelketlen emberi bőrbe bújt vadállat, hogy még ő is odaröpít egy golyót, melyről pedig maga is tudja, hogy felesleges, mert amit ő akart, a vadkan már elvégezte helyette?

Molin, a bécsi udvarral szintén nem baráti viszonyban lévő Velence bécsi követe, ugyanazon a napon küld haza jelentést, melyen Gremonville, 27-én. „Zrínyi Miklós meghalt — jelenti — a legboldogtalanabb és legszerencsétlenebb halállal, mely történhetett.

Szórakozásul néhány emberével kiment vaddisznó vadászatra. Lődöztek... A sűrűből tizenkét(!) vadkan tört elő, az egyik szörnyű nagy, legelül futott. Miklós gróf csak egy inasával és egy lovászával utána vetette magát, megparancsolta embereinek, hogy a többi tizenegyre essenek. Az a szörnyű nagy állat egy közeli sűrű bokorba rejtezett. A gróf leszállt lováról, karddal és pisztollyal kezében a sűrűbe hatolt és lövéssel megsebesítette a vadkant. Az a golyótól dühödve a grófnak rohant, földre taszította, lábszárain, combjain, fején és mellén megsebesítette. Inasa és lovásza felsegítette és hét sebből vérezve egy fa alá vitte, hol mellét verve és bűneit emlegetve lehelte ki lelkét."

Látjuk, hogy ebben a jelentésben is vannak mesés részletek, mert ez már 12 vadkanról beszél. Az is valótlan benne, hogy Zrínyi lőtt és megsebesítette a vadkant, mert se meg nem sebesítette, se nem lőtt (a vadkant valamely másik vadász sebesítette meg, vagy ha Zrínyi, akkor már régebben). Az se bizonyos, hogy verte-e a mellét és emlegette-e a bűneit, mikor látta, hogy meg kell halnia, mert ezt a szemtanúk nem említik, legalábbis az a szemtanú nem, aki az eseményt le is írta (Bethlen). Olyan gyanú azonban, hogy talán nem is a vadkan okozta Zrínyi halálát, Molinnak se jut eszébe.

Carafa, a pápai nuncius, 29-én tudatja a pápával a rémhírt. Világos, hogy eltévesztett golyóról, annál kevésbé gyilkosság gyanújáról, ő se tud. Hogy is tudhatna, mikor ez még a francia és a velencei követnek se jutott eszébe! Jellemző azonban és ugyancsak becsületére válik a pápai diplomáciának, hogy az ő jelentése az egyetlen, melyben semmi meseszerű részlet nincs, hanem teljesen megfelel a valóságnak és úgy szól, ahogyan a vadászaton résztvevő Bethlen Miklós, a kálvinista szemtanú, leírta:

„A múlt héten, kedden, többi barátjával vaddisznóvadászatra ment. Egy szörnyű nagy vadkant követendő, mely az erdő sűrűjébe hátrált, leszállt lováról, szolgáit a sűrűn kívül hagyta s egyedül megindult az állat ellen, mely golyótól sebzetten akkora dühvel rohant neki, hogy a földre ütötte, megsebezte a nyakán és fején, mintegy pillanat alatt megfosztotta életétől anélkül, hogy szolgái segítségére futhattak volna, kik csak sokkal később érkeztek a lármára oly időben, amikor már alig szólhatott néhány szót."

Bírjuk aztán Wesselényi nádor november 30-i jelentését a szerencsétlenségről Rottal grófhoz:

„Ez elmúlt kedden múlt egy hete, az az vitéz horvát bán valami vadászitul berekesztett erdei disznók vadászatira kimenvén egyet meglőtt közülök és az, mely legnagyobb disznó volt közülük, kiszaggatván az hálót előbb ment az erdőbe; ő szegény egy puskával leszállván lováról az kopók cihára bement a kopók után és így nagyvéletlenül az kopótlan bestia nagy sebeket ejtett rajta, ugyanazon marcongtató sebekben az nagy kemény vitéz úr talpra állván szolgáit bíztatta, semmi sem — úgymond —, fiaim, hozzátok el a hintómat. Míg a hintóját elhozták, megbágyadván lefeküdt, és ugyanottan szörnyű halált holt, és egy ilyen véletlen és képtelen halállal múlt ki az a dicséretes vitéz, kinek lelke üdvözüljön, kívánom."

Eszterházy Pál, „hősünk kedvence" (Széchy) szintén résztvevő szeretettel írja le a szerencsétlenséget. Ő azt mondja, hogy Zrínyi vadászkésével keresztüldöfte a vadat, mely még el tudott ugyan futni, de nemsokára kimúlt és másnap meg is találták a tetemét. Ez valószínűleg igaz, hiszen Eszterházy Zrínyi bizalmas környezetéhez tartozott, de az már egyáltalában nem bizonyos, hogy abban a szúrásban pusztult el, melyet Zrínyitől kapott. Sőt még az se, hogy Zrínyi egyáltalában megszúrta. Bethlen leírásából ugyanis láttuk, hogy a vad már sebesült volt, mikor Zrínyi a keresésére indult. Hiszen éppen ezért volt az állat dühös, s ezért olyan veszélyes. Célt tévesztett golyóról, annál kevésbé orgyilkosságról

természetesen Eszterházy se tud semmit. Már hogy tudhatna, mikor még Bethlen, akinek ez ugyancsak jó csemege lett volna, se tud.

Mogosich Mátyás, légrádi plébános, szintén feljegyezte az esetet a Bánffyak naplójába, de ő is csak arról tud, hogy Zrínyit a vadkan ölte meg. Pletykát még csak nem is említ, pedig mint Zrínyi embere és a közelben lakó, legjobban tudhatott mindenről.

Guszich János, Árva megye alispánja, a vadászaton részt vett, tehát a szintén szemtanú Guszich Miklósnak rokona, naplójában november 18-hoz ezt írja: „Örökké siratni való és váratlan történet Zrínyi Miklósnak, a legjelesebb hősnek, sőt az egész kereszténység védelmezőjének, ki szórakozásból vadászott, megöletése egy vadkan által. Íme, miképpen hal el az igaz és senki se gondolja meg. Az igaz férfiak elvesznek, a hősi tettek emléke azonban megmarad és örökké virágzik."

Tehát ő se tud másról, mint csak a vadkanról. Pedig látjuk, mennyire hihetetlennek és furcsának találja a halál ilyen nemét ily kiváló férfiúnál, és milyen nagy tisztelettel viseltetik iránta. Mégha csak később, évek múlva kezdett volna gyanakodni, akkor se valószínű, hogy pótlólag be ne vezette volna a naplójába. Hogy nagyon szívesen el is hitt volna egy kis Habsburg gyalázó pletykát, azt sejthetjük lutheránus vallásából s még inkább abból, hogy később Thököly egyik meghitt embere lett. (Feltűnő, hogy noha a tiszta katolikus Muraközben lakott, mégis mennyire protestánsok vették körül utolsó napján Zrínyit.)

Zrínyi halálával kapcsolatban tehát nem lehet mesélni, annyi egykorú bizonyíték maradt fenn róla. De a legfőbb bizonyíték feltétlenül Bethlen Miklós önéletrajza. Bethlen Zrínyivel együtt volt ott a vadászaton, sőt egy kocsin mentek ki, s a holttestet ő vitte haza ugyanazon kocsiban. Bár Bethlen magának a szerencsétlenségnek nem volt szemtanúja, de nemcsak Zrínyi holttestét és sebeit látta ott kint az erdőben, hanem a szerencsétlenség után még élve is, s ami a fő, azzal a két szemtanúval, akik Zrínyit a vadkannal küzdeni is látták, még ott melegében rögtön beszélhetett s természetes, hogy beszélt is. Le is írja, amit elmondtak neki.

Bethlen elbeszélése minden Zrínyi halálára vonatkozó ellenkező magyarázatot lehetetlenné tesz annál inkább, mert a két szemtanú egyike se volt az udvar embere, hanem mindkettő Zrínyi személyzetéhez tartozott, maga Bethlen pedig az udvar ellensége, sőt összeesküvő. Ha Zrínyi e két szemtanú emberének szavában kételkedni lehetett volna, vagy viselkedésük csak a legkisebb gyanút is kelthette volna, azt Bethlen feltétlenül megemlítette volna.

Bonzihoz, Franciaország velencei követéhez, akivel a Zrínyiek, mint láttuk, akkor már cimboráltak, csak december 6-án jutott el Zrínyi halála híre, de ez is csak vadkanról szólt. Pedig hogy Bonzi milyen szívesen fogadott volna a vadkannál vadregényesebb hírt, nagyszerűen mutatja az a rosszmájú megjegyzése, amit a hírhez fűz, hogy Bécsben bizonyára nem fogják annyira sajnálni Zrínyit, mint Velencében. (Ha épp úgy sajnálták volna, akkor azok a bécsiek nem lettek volna normálisak. Nekik azonban — úgy látszik — még az is bűnük, hogy hogy az ellenségüket nem sajnálják egészen annyira, mint a velenceiek a barátjukat.) Hogy azonban Zrínyit egyenesen Bécs segítette volna át a másvilágra, az még Bonzinak se jut eszébe.

Ha Bethlen Bécs merényletére gyanakodott volna, az még nem volna bizonyíték a merényletre, hiszen Bethlen elfogult tanú és mint idegen, se Lipótot, se udvarát, se kormányát közelebbről akkor még nem ismerte. Hogy lehetne komoly érv Bethlen gyanúja, mikor csak az imént láttuk, hogy annyira fondorkodott Bécs ellen, hogy Zrínyit le akarta beszélni a Bécsbe menetelről, mégpedig azért, mert merénylettől féltette. Ő tehát az udvart még er-

re is képesnek gondolta. Így azonban, mikor még ez a Bethlen is csak vaddisznóról tud s még neki se jut eszébe, hogy Zrínyit az udvar nemcsak Bécsben, hanem otthon, a Muraközben is eltetetheti láb alól, ennek az oka csak az lehet, mert Zrínyi halálának körülményei, melyeknek ő részben szemtanúja volt, részben ott rögtön hallotta azoktól, akik még közelebbi szemtanúk voltak, olyanok voltak, hogy józan eszű ember számára a merénylet gyanúját még akkor is lehetetlenné tették, ha valakinek annyira mindig ilyesmi volt eszében, hogy még előtte való nap is ettől óvta az áldozatot.

Így aztán nem csoda, hogy Zrínyinek, mint láttuk, az udvar és a katolicizmus iránt egyébként szégyenletesen elfogult életrajzírója, Széchy Károly is azt kénytelen megállapítani Zrínyi haláláról, mint végeredményt, hogy „a lényeg igaz volta kétségbe nem jöhet, mert minden esetleges kétséget megcáfol és megdönt az a dolog, hogy érdemileg hasonlóképpen írnak és szólnak azok is, közel és távol, kik az udvar körén és befolyásán kívül éltek". (V. 170.o.) Másutt (180.o.) ugyanő így kiált föl: „Ki kételkedhetnék ennyi és ilyen egyhangú megegyezés után, hogy hősünket csakugyan a vadkan ölte meg?"

*

Ami most a meséket illeti, ezeknek s különösen annak, hogy bizonyos körökben ma is hitelük van, egyedüli szülőanyja, a mérhetetlen, de egyúttal egészen a naivságig együgyű Habsburg gyűlölet, melyet egyes politikai irányzatok kisajátítottak maguknak, évszázadok óta abból élnek, s mesterséges hírverést csináltak és csinálnak mellette.

A Habsburg gyűlölet legelőször még nem szerepelt a mendemondák keletkezésében. Hisz láttuk, hogy a halált követő első évtizedekben még azok se gondolnak a bécsi udvarra, akik egyébként hajlamosak lettek volna az ő meggyűlöltetésükre alkalmas mesék kitalálására. A feleségben és rokonokban a váratlan és túlságosan nagy veszteség és a rajongó szeretet volt az, ami valami különleges okot keresett magyarázatul, a hős barátaiban pedig az, hogy szégyennek tartották, hogy ilyen vitéz, bátor és ilyen nagy ember egy buta vadállat agyarától halljon meg. Egyenesen érthetetlennek tartották, mint Bethlen megjegyzéséből is látható, azt, hogy puska is, kard is volt Zrínyinél és mégse védekezett az állat ellen, hanem védtelenül dobta oda magát neki martalékul. A dolog valószínű magyarázata az, hogy a kan, melyről Bethlen Miklós egészen világosan megmondja, hogy már sebesült volt (hiszen Zrínyi a vére nyomán követte), valami sűrű, csalitos helyre vette be magát, s miközben Zrínyi a vérnyomon, mely oda vezetett, közelébe jutott, de még nem fedezte fel, a dühödt vad hátulról neki rohant, úgy meglökte, hogy elesett s így fektében rohant rá.

Akik a mendemondákról említést tesznek (Forstall, Cserei), egyik se úgy adja elő őket, mint valóságot vagy mint bizonyított dolgot, hanem csak mint feltevést, mint lehetőséget (ez mutatja, hogy milyen kétségbeejtően naiv vagy ijesztően fanatikus ember volt az a Dervarics, aki már egész határozottan és biztosan állít, s Forstallra s Csereire hivatkozik, mint bizonyítékokra).

„Igaz-é, nem-é, én bizony nem tudom", írja Cserei. No hát mi már tudjuk, feleljük neki, de különösen annak a szerencsétlen Dervaricsnak, aki ennek ellenére is Csereire hivatkozik, hogy mennyire nem igaz.

Zrínyi nemcsak nem lett orgyilkos áldozata, hanem nem is lehetett, mert a szemtanúk serege, köztük a Habsburgok halálos ellenségei is, éppen az ellenkezőt látták. Pedig, ha lehetett volna, orgyilkos áldozata is, az még nem bizonyíték arra, hogy úgy is volt. A lehet és a van között ugyanis ég és föld a különbség, különösen akkor, ha történelemmel van dolgunk. Ha Zrínyi haláláról nem lenne olyan sok, egykorú, sőt szemtanúktól származó és hitelreméltó bizonyíték, akkor lehetséges lenne a mendemonda, de bizonyítva akkor se len-

ne. Komoly történetíró tehát akkor se állíthatna semmit. A jelen esetben azonban egyenesen kénytelen minden történetíró azt állítani, hogy Zrínyi nem lett orgyilkosok áldozata.

Zrínyit, mikor a sebesült vaddisznó után a sűrűbe ment, kísérői „inkább ex professo" magára hagyták, mondja Forstall. Ő is bizonytalanul állít, „inkább"-bal fejezi ki magát, de azt kell neki válaszolnunk, hogy feltevése teljes képtelenség. Kik voltak vele? Belső cselédei és vendégei. Vendégei közt egy se volt ellensége. Bizonyára cselédei közt se. Azoknak, akik a vadászaton együtt voltak vele, tekintélyes része egyenesen protestáns volt (Vittnyédy, Bethlen, a két Guszich), pedig a Muraköznek, a szomszédos Varasd megyének és Zala határos részeinek egyenesen 100%-a katolikus. Jellemző, hogy Zrínyi mégis protestánsok közt halt meg. Ezek hagyták volna „ex professo" magára, hogy elpusztuljon? De egyébként is lehetett-e józan ésszel előre arra gondolni, hogy Zrínyinek a vadászaton baja fog történni? S Bethlen nem mondja-e meg egész világosan, hogy maga Zrínyi kívánta, hogy ne kísérjék, hogy ne menjen senki vele?

„Öcsém-uraim, kegyelmetek csak maradjon itt" — mondta Bethlennek és Zichynek.

„Csak beszélgessenek itt kegyelmetek öcsém-uraimékkal, csak meglátom, mit mond ez a bolond (Paka), mindjárt visszajövök" — mondta Vittnyédynek és az idősb Guszichnak is.

Képtelenség, hogy valaki vaddisznó lesre egy egész seregnyi kísérettel követtesse magát közvetlenül egész a vaddisznó rejtekéig. Így még egy császár se vadászhat vaddisznóra. Zrínyi éppen elég úri módra vadászott, mert Paka még a sűrűbe is vele ment, sőt ő ment elül, Zrínyi csak követte. Hogy melyikük jut a megsebesült állat közelébe s így melyikükre támad, azt természetesen nem lehetett tudni. De utána nyargalt Zrínyinek Migliani, a kisebbik Guszich, kedves olasz inasa Angelo, és még a lovásza is, tehát négyen is. De Bethlen, Vittnyédy, Zichy és a nagyobbik Guszich, a kapitány, se volt messze, hisz annál a hintónál beszélgettek, melyet Zrínyi a vaddisznó miatt elhagyott. Annál nagyobb kísérettel tehát, mint amilyennel Zrínyi ez után a sebesült kan után ment, nem is lehetett volna vaddisznó után menni.

Mivel Zrínyi négy kísérője lovon volt, világos, hogy ők akarva se mehettek be Zrínyi után a sűrűbe is. De hogy nem maradtak el tőle, sőt még a sűrűbe is követni akarták, azt jól látjuk abból, hogy Paka kiáltását jól és rögtön meghallották, sőt ekkor már éppen „a lovakat kötözték", tehát már le is szálltak róluk, hogy az állatokat a fához kötve a sűrűbe is kövessék Zrínyit. Mikor oda szaladtak Paka kiáltására, a kan még Zrínyi hátán volt, tehát egészen közel kellett lenniük a kérdéses sűrűhöz, mert igen hamar odaértek.

Forstall, a család történetírója, még csak azt írja, hogy „ha megtörtént (ti. az, hogy Zrínyit golyó érte), kétségtelenül nem rosszhiszeműen történt". Tehát ő még azt se állítja, hogy Zrínyit egyáltalában érte golyó, de azt határozottan állítja, hogyha érte is, véletlenül érte, tehát nem orgyilkos golyója volt az a golyó.

Forstall azért gyanakszik, mert szerinte a szem alatt levő seb nyilvánvalóan nem eredhetett a kantól. Ha azonban jobban ismerte volna a részleteket, például ismerte volna a szemtanú Bethlen leírását, akkor egyenesen azt kellett volna írnia, hogy Zrínyi szem alatti sebe golyótól semmiképpen se eredhetett. Teljesen valótlan ugyanis Forstall az az állítása, hogy „senki sincs, aki a gyászesetet a vadkannal látta". Az igazság az, hogy ketten is látták. Paka, aki ijedtében fára mászott és segítségért kiáltott, és Migliani, aki a négy kísérő közül legelőször ért a szerencsétlenség színhelyére, és a vadászaton szintén jelenlevő Bethlennek, a még pihegő Zrínyi mellett, úgy adta elő a dolgot, hogy Pakát egy horgas fán látta, Zrínyit pedig „arccal a földön, a kan a hátán".

Nem igaz, amit Forstall ír, hogy „egyszerre három lövés hallatszik”, mert csak egy lövés dördült el, a Miglianié, de ez is csak akkor, mikor már a vad ott volt „az úr” hátán. A Zrínyi szeme alatti seb azonban nem származhatott ettől a lövéstől, mert a vad nemcsak Zrínyi hátán volt, hanem maga Zrínyi is „arccal feküdt a földön” alatta, nem pedig hanyatt. A szeme alatt lövést tehát Zrínyi csak akkor kaphatott volna, ha a lövés a föld alól jött volna.

Különben is az a seb a szeme alatt „rút szakasztás volt, mely a bal fülön alul kezdődve az arcon a szem felé húzódott” (Bethlen önéletírása) „aminőt gömbölyű golyó nem üt” (Széchy). Zrínyi szeme sebe tehát egyáltalában nem is származhatott golyótól a seb természete miatt sem.

Olvassuk csak el újra Bethlen leírását, azét a Bethlenét, aki a vadászatról haza menet az úton a hintóban „hazáig fejét-mejjét tartotta” kezében, tehát ugyancsak alkalma nyílt Zrínyi sebei alapos megvizsgálására s akkor még álmunkban sem gondolhatunk arra, hogy Zrínyi (akár szándékos, akár véletlen) golyó áldozata lett.

„Hol az a golyó a világon — kérdi Széchy (V. 188.o.) —, mely először a balfülön feljül a fejcsonton és homlokon szaladjon végig, aztán megfordulva a bal fülön alul az arcot szántsa fel a szem felé, majd átkerüljön a jobb fül alá s a nyakcsigolyánál bemenve a torokig fusson s a nyakra járó minden eret ketté szakasszon, végre a kezet körömcsélje össze?! Ilyen marcangolást sem orgyilkos, sem öngyilkos (mert később még az öngyilkosság meséjét is kitalálták) golyója nem tehet, csak egy dühödt barom vagdosó agyara”. (Ezért nem jutott eszébe Bethlennek, aki Zrínyi fejét haza menet kezében tartotta, bécsi orgyilkosság annak ellenére se, hogy Zrínyit a bécsiek orgyilkosságától óvta épp akkor is, mielőtt ez a szerencsétlenség történt.) „Az egész szerencsétlenség egy hirtelen és véletlen pillanat műve volt: a vadkan hősünket hátul orozva rohanta meg, leütötte lábáról és elbánt vele, mielőtt ő védekezhetett volna, Paka pedig a veszedelemben eszét vesztve egy horgas fára szökött és a rémülettől megigézve lőni vagy nem mert, vagy nem tudott.”

Érdemes megemlíteni azt is, hogy Zrínyi segélykiáltásáról nincs szó. Csak Paka kiáltott. Vagy Zrínyi büszkeségének és vitézségének jele ez, vagy pedig annak bizonyítéka, milyen váratlan és hirtelen volt a vad támadása.

Könyve végén Forstall újra azt írja Zrínyiről, hogy „vaddisznótól, de bizonyosan vaddisznóvadászaton esett el”. Tehát gyanakszik. Ha azonban ő is ismerte volna azokat a forrásokat, melyeket mi, azt kellett volna írnia, hogy nemcsak vaddisznóvadászaton, hanem egész bizonyosan vaddisznótól is esett el. Nem lehet ebben kételkedni, mert hiszen Bethlen Miklós, akinek önéletírása oly kétségtelenül bizonyítja Zrínyinek a vadkan agyarától bekövetkezett halálát, nemcsak jelen volt ezen a vadászaton, és az ölében vitte haza Zrínyi holttestét, hanem egyúttal épp oly fanatikus Habsburg-gyűlölő is volt, mint azok, akik azt hangoztatják, hogy Zrínyi a Habsburg gyilok áldozata.

Említettük, hogy Bethlen akkor is sátánkodás céljából és Gremonville-től küldve járt Zrínyinél, mikor az a végzetes vadászat lezajlott. Ő tehát Zrínyi sebeit épp oly szívesen tulajdonította volna a vadkan helyett orgyilkos golyójának, mint bármely mai „hazafi”. Aztán ott volt mellette a másik szemtanú és a másik sátán, hittestvére, a fifikus ügyvéd, Vittnyédy, Zrínyinek a „hazafiságban” ösztökélője, aki feltétlenül eszébe juttatta volna a gyanút, ha csak egy csepp lehetőség is lett volna rá. Hiszen látni fogjuk majd, hogy Vittnyédy Habsburg gyűlölete annyira az eszelősség határait súrolta, hogy később már egyenesen azzal a tervvel foglalkozott, hogy elfogatja Lipótot, Kaszavárába viteti s ki nem ereszti addig onnét, míg a magyarok minden kívánságát nem teljesíti. Ott, ahol még ilyen forrófe-

jű embernek se jutott eszébe gyanakodni, elhihetjük, hogy nem volt semmi ok és lehetőség a gyanúra.

De hátha gyanakodtak is ezek a „kiváló" hazafiak, sőt talán egyenesen biztosak is voltak a dolgukban, csak azért hallgatnak róla, mert akkor még nem lehetett megírni, mert hiszen maguk is a Habsburgok hatalmában voltak, illetőleg mert a Habsburgok keze igen messze elért? Erre a lehetőségre először azt feleljük, hogy Bethlen a vádról nemcsak hallgat, hanem meg is cáfolja anélkül, hogy akarna cáfolni, mert olyan tényeket említ meg és olyan módon mondja el a szerencsétlenséget, mely egyúttal a vád fényes cáfolata is. Másodszor pedig azt feleljük, hogy miért mert akkor a vádról írni az a Forstall, aki sokkal jobban Bécs hatalmában volt, mint Bethlen, s könyve megírása után is nem is egyszer járt a bécsi udvarban, s azt várta a Zrínyi családtól, hogy ott egy zsíros püspöki javadalmat szerez majd neki? (Ilyen papok éltek Zrínyi környezetében, és Lippayval és a magyar főpapokkal ellentétben Zrínyi az ilyen papokat szerette.)

Aztán Priorato, aki egyenesen Lipót császár történetírója volt, aztán — még nyíltabban — Cserei, aki épp úgy erdélyi alattvaló volt, mint Bethlen, miért merte megírni a gyanút? Végül ne feledjük, hogy Dervarics is Habsburg alattvaló volt, ki már nem is csak gyanút és hírt emleget, hanem egészen nyílt váddal áll elő? S lám, ezek egyikének se lett semmi baja, pedig ők nem hivatkozhattak — Dervarics különösen nem — arra, hogy szemtanúk, tehát joguk van elmondani, amit láttak és amire Bethlen, Vittnyédy és Guszich joggal hivatkozhatott volna.

Dervarics Zala megyében és Szombathelyen nem úgy ír, mint a távoli és biztos Erdélyben Cserei, hogy „igaz-é, nem-é, én bizony nem tudom", hanem esküdözik, hogy a vád igaz és ő tudja. Ő nem azt írja, mint Forstall, hogy a lövés „kétségtelenül nem rosszhiszeműen történt", hanem hangsúlyozza, hogy rosszhiszeműségről, sőt kétségtelenül az udvar rosszhiszeműségéről van szó, sőt ez a gonosz udvar futárát egyenesen azért küldte Zrínyihez, hogy láb alól való eltevéséről gondoskodjék. Ő nem is találgatja, kitől jöhetett a golyó, és ki lehetett a felbujtója annak, aki a golyót küldte, hanem világosan megmondja, hogy az udvar volt az. S mindez a nyílt és határozott vád itt Magyarországon hangzott el, és a mű, melyben megjelent, I. Lipót, a gyilkosság állítólagos értelmi szerzője dédunokája, II. Lipót dédunokájának, I. Ferenc Józsefnek uralma alatt és uralkodása idején jelenhetett meg nyomtatásban. A művet se akkor, se azóta, senki el nem koboztatta, a magyar királyi posta a szállítás jogát soha meg nem vonta tőle, a szerző ellen se felségsértésért, se rágalmazásért, se halott ember emléke meggyalázásáért soha senki eljárást nem indított.

Ilyen szabadság volt Magyarországon a Habsburgok „elnyomása" alatt még a Habsburgok legaljasabb és legegyügyűbb megrágalmazására is. Ilyen sajtó és szólásszabadságot élvezett itt mindenki, még a gonoszok és együgyűek is. Igaz, hogy könnyű az olyan uralkodónak és az olyan uralkodóháznak, aki és amely feddhetetlen és erkölcsileg olyan magasan áll, mint a Habsburgok, mint I. Lipót és I. Ferenc József. Ők megengedhetik maguknak azt a fényűzést, hogy az elsőt „büszke Bécs rettenetes császárának", a másodikat „hóhérnak" is szabadon lehetett nevezni. (Még az én édesapám is nem egyszer nevezte annak, s nem is suttogva.) Már Hitler Adolf, Benito Mussolini, Jozip Viszarionovics Sztálin, Josip Bros Tito vagy Rákosi Mátyás, vagy Nyikita Hruscsov, nem engedhetett volna meg magának ilyen fényűzést.

De azért a Habsburgoknak is kár volt ekkora szabadságot engedniük, mert miatta az együgyű magyarok milliói, köztük még egyetemi tanárok seregei is elhitték, hogy Lipót csakugyan „rettenetes" császár volt, Ferenc József pedig valóban hóhér. A Dervarics család is egész Zala megye egyik legvagyonosabb nemesi famíliája volt, tehát ezt a vakmerő

s ostoba vádat nem egy jöttment akárki, hanem olyan valaki emelte, akin bőségesen bőven be lehetett volna hajtani a perköltségeket, és akin meg lehetett volna venni az okozott erkölcsi és anyagi kár megtérítését is. Priorato, Lipót történetírója, mint láttuk, először az igazságnak megfelelően írta meg Zrínyi halálát, később azonban azt is megemlíti, hogy a hős halálát egy golyó okozta a szeme alatt, melyet később a fejében meg is találtak, s mely vagy egy Nádasdytól felbérelt orgyilkostól, vagy saját inasától, Angelótól származott, aki a vadkanra lőtt, de helyette urát ölte meg.

„Hogyan jöhetett Nádasdy ebbe a gyűlöletes gyanúba?" — kérdi Széchy (V. 182-183.o.).

„Voltak ugyan összeütközései hősünkkel — adja válaszul —, de az ilyen alacsonyságnak fölötte állt. Hogyan lőhette volna meg urát Angelo, aki a szerencsétlenségen ott se volt, csak később érkezett a fiatal Guszichcsal? (s egyébként is Zrínyi legkedvesebb, tehát hűséges szolgája volt, teszem még hozzá én?). És hogyan találták volna meg a golyót az áldozat fejében, mikor meg se lőtték és sebe a szeme alatt a vadkan agyarának rút szakasztása volt?"

Cserei viszont olyan drámai leírását adja Zrínyi és a vadkan párbajának, természetesen Zrínyi dicsőségére, mintha végignézte volna az egészet. A kritikával olvasó már csak ebből a leírásból is láthatja, hogy nem történelemmel, hanem költeménnyel van dolga. Jellemző az is, hogy az, aki úgy ír, mint aki Zrínyi a vadkannal való küzdelmének minden apró részletét is tudja, viszont Zrínyi halálának még az évét se ismeri, mert még ennek megjelölésében is két esztendőt hibázik. De azért mégis pontos időt mond, mintha tudná a dolgot. Az azonban mégis becsületére válik Csereinek, hogy ő, aki a halál évét nem tudja, de azért mégis úgy tesz, mintha tudná: a mendemondákat azért mégis mendemondáknak adja elő, nem pedig történelmi igazságként, mint a még hozzá képest is rendkívül naiv, de nagyképű Dervarics.

Csereinek egyébként Széchy így felel (V. 184.o.): „Az egész leírása költemény. Még a halál idejét se tudja, nemhogy a körülményeit ismerné. Hiszen az osztrák udvarról beszél, ahol éppen hősünket percről percre várták, s német vadászt emleget, aminő a vadászaton nem is szerepelt. Mert voltak ugyan ott Forstall szerint különböző nemzetű férfiak: magyarok, olaszok, horvátok, kiket névről ismerünk, de német egy se volt." (Mint láttuk, még tótok is voltak, az Árva megyei Guszichok ketten is.)

Láttuk, hogy Széchy Zrínyinek valóságos rajongója volt s annyira elfogult protestáns és annyira katolikusgyűlölő, hogy felekezeti hovatartozandóságát csupán a Zrínyi életrajzából is a legkétségtelenebbül meg lehet állapítani (én egyedül csak ebből állapítottam meg); a Habsburgoknak pedig olyan elfogult gyűlölője, hogy nála e tekintetben még Dervarics se lehet elfogultabb, akiben az anyakönyvi katolikusságot bőséggel ellensúlyozta a logika és ítélőképesség hiánya. Széchynek azonban Zrínyi halála okainak megállapításában mégis teljesen Habsburgvédőnek kellett lennie, mert a logika és az ítélőképesség erre mindenkit egyenesen rá kényszerít, és e két képesség tollforgató emberben rendes körülmények között nem hiányozhatik oly kétségbeejtő fokban, mint Dervarics Kálmánban hiányzott. Egyébként is Dervaricsot tollforgató embernek bajosan is nevezhetjük. E kis füzetén kívül ugyanis aligha „gazdagította" mással is a magyar irodalmat és a történet-„tudományt". Bár ezzel se gazdagította volna!

Ezek után most már csak Dervarics legmeggyőzőbb bizonyítékának, annak az állítólagos, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött puskának ügyét kell elintézni, mely állítólag a gyilkosé, Póka Istváné volt, és amelyet unokája, Póka Gábor ajándékozott Benyovszky Pálnak, az meg bizonyára a múzeumnak. No hát ezt a döntő bizonyítékot is igen könnyű

elintézni, pedig az ártatlan „hazafias” olvasókra bizonyára megdöbbentő s minden vitát eldöntőnek látszó hatással volt.

„Az egész képtelen, naiv mese” — írja Széchy (V. 185.o.).

Furcsa egy unoka — mondom én —, aki arra büszke, hogy ő Zrínyi gyilkosának leszármazottja. Bajos tehát elhinni, hogy Póka Gábor egy ilyen puskát maga ajándékozzon el, hogy annál szélesebb körökben elterjedjen a híre, hogy milyen kiváló családból származik ő. De ha maga az ajándékozás igaz lenne is, akkor se lehetne számításba jöhető bizonyíték, ha száz évvel az eset után egy analfabéta vadász azzal dicsekedve mutogatna a feljebbvalójának egy puskát, hogy az ő öregapja ezzel lőtte agyon Zrínyit. Ki meri azt mondani, hogy ezzel be van bizonyítva, hogy Zrínyit valóban ezzel a puskával lőtték agyon, kivált, mikor biztos történeti tény, hogy Zrínyit nem is lőtte agyon senki.

Hogy mennyit lehet adni erre a fecsegésre, láthatjuk onnan is, hogy Dervarics szerint (aki ezt bizonyára a fecsegő vadász után mondja) a „híres” nagyapa az ottaki erdőben lőtte le Zrínyit. Az igazság azonban az, hogy Zrínyi a kursaneci erdőben halt meg. Az előbbi Perlak mellett van, az utóbbi Csáktornya mellett. De Szendrey János azt is kimutatta, hogy olyan felírású puska, mint fentebb Dervarics után idéztük, sose volt a Nemzeti Múzeumban. Pedig ha lenne vagy lett volna, az se bizonyítana semmit, mert akkor az említett állítólagos felírást Benyovszky Pál tetette volna rá, aki a puskát a múzeumnak ajándékozta, s annak a fecsegőnek elbeszélése alapján, akitől a puskát kapta. De hát bizonyíték lenne-e így ez a felírás?

De hát látjuk, hogy Dervaricsnak még ebben sincs igaza, mert még az állítólagos Benyovszky se becsülte azt az állítólagos puskát annyira, hogy a múzeumnak ajándékozta volna, vagy legalábbis annyira nem, hogy a fecsegés tartalmát a puskára rá vésette volna. Úgy látszik, okosabb és komolyabb ember volt, mint Dervarics. De mindezek után még arra is egész komolyan gondolhatunk, hogy maga az egész fecsegés is teljesen légből kapott, s nem is hangzott el soha, tehát maga az egész puska eset is merő kitalálás.

„A gyanúba vett fegyver (melyen — jegyezzük meg — semmi felírás sincs) — írja Széchy (V. 185.o.) — sokkal későbbi, egész művezeténél és szerkezeténél fogva arra mutat, hogy kétségtelenül a XVIII. század első feléből való; azzal ugyan 1664-ben Magyarország legnagyobb vitézét senki agyon nem lőhette.”

Képzeljük azonban el, milyen hatással lehetnek egy ilyen Dervarics-féle füzet érvei, sőt egészen kézzel fogható és minden ellenvetést elnémító „bizonyítékai” a „hazafias” magyar gyerekre, akinek a kezébe kerül, de még a felnőttre is! Így lehet magyar történelmet csinálni „hazafias” alapon, a vele szükségképpen együttjáró Habsburg gyűlöletet életben tartani, sőt szítani, s még a józan ellenvetőket is sikerrel lehurrogni azzal, hogy ön nem elég hazafias, mert hiszen a nemzet ellenségeit pártolja.

*

A lelkes, hazaszerető gyerekeknél és Dervarics Kálmánoknál szellemileg felnőttebbek természetesen ilyen eszközökkel és ilyen bizonyítékokkal nem dolgozhatnak, mert ebben megakadályozza őket kultúrájuk és logikájuk. Ezért ők lángoló hazaszeretetük ellenére se állítják azt, hogy Zrínyit Póka Gábor öregapja lőtte le „az ottaki erdőben”, természetesen Habsburg felbujtásra. Ők tudják ugyanis, hogy a vadkan ölte meg és a kursaneci erdőben. Mivel azonban a Habsburg gyűlölet már csak kortesokokból is, kultúrájuk és logikájuk ellenére, nekik is olthatatlanul él „hazafias” szívükben, ők abban élik ki gyűlöletüket, illetőleg „hazafiasságukat”, hogy rosszmájúan hangsúlyozzák — természetesen Széchy Károly

is közibük tartozik —, hogy az udvar meg nem ölette ugyan Zrínyit, de az tagadhatatlan, hogy örült Zrínyi tőle függetlenül bekövetkezett halálának.

Láttuk, hogy Bonzi, a velencei francia követ is, bár arról nem tud, hogy Zrínyi halálában Bécsnek bármi része lenne, sőt arról se, hogy örülnének ott a halálának, azt rosszmájúan mégis megjegyzi, hogy Bécsben bizonyosan nem fogják annyira sajnálni, mint Velencében! Hát ez lehet, sőt természetes is, hiszen Velencének cimborája volt, vagy legalább közel volt hozzá, hogy az legyen, míg Bécsnek ellensége kezdett lenni, s az ellenségszeretetet megparancsoló Evangélium se kívánja senkitől azt a lehetetlenséget, hogy az ellenségét jobban szeresse, mint a barátját. De Bécsnek természetesen még az is bűne lenne, ha Zrínyit nem sajnálta volna annyira, mint a jóbarátait. Neki ugyanis kötelessége Zrínyit akkor is, mikor már vele szemben a franciákkal és Velencével cimborál, épp úgy sajnálni, ha szerencsétlenül jár, mint maguk a franciák vagy Velence sajnálja. Mivel pedig azt, hogy ennyire sajnálja, maguk is lehetetlennek tartják, mindjárt rá is fogják, hogy kárörvendő és gonosz.

Pedig hát e rosszmájú feltevéseken kívül, melyek olyanoktól származtak, akik bele voltak avatva Zrínyinek már a hűtlenséggel kacérkodó terveibe, s ezért ezt a nem nagyon sajnálkozást magától értetődőnek tartották, semmi más bizonyíték sincs arra, hogy Bécsben nem sajnálták Zrínyit, annál kevésbé, hogy örültek halálának. Hogy Lipót, a jámbor császár, nagyon sajnálta, az egész bizonyos. Hiszen velencei és francia üzelmeit nem tudta, s jóságában fel se tette róla. Mint a jó emberek szokták hasonló esetben, ő is jobbnak gondolta Zrínyit, mint amilyen valóban volt. Láttuk, hogy az életében mennyi megbecsülésben és külön egyéni, gyengéd figyelemben részesítette. Ő, aki annyira a másvilágnak élt, sokkal jobban sajnálta a hirtelen halállal, tehát gyónás nélkül meghalt Zrínyit, és sokkal jobban aggódott lelki üdvösségéért, mint azok a jóbarátai, akik életében hízelegve vették körül, de Lipót élő hitével és keresztény felebaráti szeretetével nem rendelkeztek.

Tudjuk, hogy Lipót még Zrínyinek később hűtlenségért és felségsértésért kivégzett öccséért és társaiért is több ezer misét mondatott, megkönnyezte halálukat és sokat imádkozott lelki üdvükért. Mennyire sajnálhatta hát azt a Zrínyi Miklóst, akinek hűtlenségéről sejtelme se volt, és aki a valóságban is még csak kezdetén volt a hűtlenségnek s nagyon valószínű, hogy később meg is állt volna a rossz úton, ha ideje lett volna rá. A mi „hazafiaink” azonban magukban és titkon — nyíltan nem tehetik, mert maguk is látják, hogy ez magának a katolikus vallásnak kigúnyolása — még ezt a nagy szeretetet is Lipót kárára magyarázzák, mert részéről egyszerű képmutatásnak és farizeusságnak veszik: „Kegyetlenül és igazságtalanul kivégezteti a Wesselényi összeesküvés vértanúit — mondják —, aztán megsiratja őket. Azt hiszi, hogy „bűnét” jóváteheti azzal, hogy imádkozik és misét mondat értük.”

Zrínyi egyébként maga is annyira szerette a bécsieket, hogy még feleségnek is bécsi lány tetszett meg neki, magyar főúrtársai pedig azért nem szerették, mert felesége kedvéért német szokásokat is felvett. Láttuk, hogy mint katonának is, mindig az volt a törekvése, hogy minél több német ezred felett parancsnokolhasson. Egyetlen fia gyámjaiul is épp úgy rendelt végrendeletében bécsieket, mint magyarokat: Weichard János szileziai parancsnokot és Auersperg herceget, öccse, Zichy István és két magyar püspök (Pálffy és Sennyey) mellé. Utolsó akaratában bécsi feleségének meghagyta, hogy egyetlen fiát úgy nevelje, hogy Istennek kedves, legkegyelmesebb urainknak, mint Magyarország királyainak, hűséges, ennek a mi hazánknak hasznos legyen. (Széchy, V. 213.o.)

Tehát végrendelete is világosan mutatja, hogy Zrínyi élete végén az elkeseredés, bosszú, hiúság és ideges érzékenység hatása alatt mennyire eltért élete elveitől, mennyire

az ellenkezőjét csinálta annak, mint amilyennek a fiát akarta, s így tulajdonképpen meny - nyire rossz példát adott neki. De Zrínyi életéből azt is jól láthatjuk, hogy Zrínyi sértődékenysége tisztán személyi volt, nem pedig nemzeti, azaz hazafias eredetű. Ő maga éppen nem volt Bécsnek és a németségnek, a német kultúrának és szokásoknak olyan ellensége, mint azok gondolják, akik gyermeteg és ostoba „hazafiságukban" cégérnek használják. Zrínyi haladó, művelt ember volt, s ezért a német, s általában a nyugati kultúrának sokkal nagyobb barátja és felkarolója volt, mint főúri kortársai, akik a bécsi udvarnak mindig megbízható hívei voltak, de azért az ősi magyar szokásokból, életmódból és ruhaviseletből semmit se engedtek, például még a II. Rákóczi Ferenccel szemben is mindenben teljesen az udvar pártján álló az a Koháry István, ki mint ifjú, Zrínyit a bécsi egyetem nevében felköszöntötte.

Hogy Bécsben mennyire nem volt rosszakarat sem Zrínyi, sem emléke, sem özvegye, sem árvái iránt, azt megmutatták a hamarosan következő események. A Zrínyi Péter és társainak összeesküvése perében elhangzott vallomások folytán ugyanis hősünk hűtlensége is kitudódott, sőt a vádlottak, hogy magukat mentsék, még túloztak is, és olyan bűnöket is ráfogtak, melyeket nem követett el. Zrínyi özvegyének két jobbágya, Sprinsics András és Horváth György Zrínyi halála után 12 évre azt jelentette Bécsbe, hogy uruk annak idején követeket küldött Erdélybe a fejedelemhez és a francia királyhoz.

Bécsben kivizsgálták a vádat s noha e címen özvegyét és árváit ki lehetett volna forgatni a nagy vagyonból és a kincstárnak, a mindig üres kincstárnak, ezzel nagy jövedelmet lehetett volna szerezni, mégsem tettek ellenük semmit. A vizsgálóbiztos, Calnucci belsőausztriai tanácsos, a hős emlékének fogta pártját, s vádlóan megkérdezte a vádlókat: miért vártak a váddal 12 évig? Miért csak most tettek feljelentést, mikor már a vádlott nem tud védekezni? Figyelmeztette őket arra is, hogy nemcsak a rossztól, hanem a rossznak másban való feltevésétől is óvakodnunk kell, és hogy ők maguk is elkövették a hűtlenséget, ha Zrínyi elkövette, mert hiszen bűnpalástolók voltak. A vádlók erre hallgatással feleltek.

Kell-e ennél több és nagyobb jóakarat egy idegen bíró részéről magyar ember iránt? Pedig a kormányzat is azonosította magát a derék bíróval, mert az eljárást megszüntette és az özvegyet és árváit nyugodtan hagyta.

A Zrínyi halálával kapcsolatos történelmi dokumentumok éppen az ellenkezőjét mondják Bécsről annak, amit a mi „hazafiaink" róla feltesznek csupán azon az alapon, mert Bécs ellenséges viselkedése lélektanilag valóban érthető lenne.

Carafa, pápai nuncius, Zrínyi haláláról Rómába küldött jelentésében ezt írja: „Nem vagyok képes híven leírni azt a szomorúságot, amit az udvar és az egész nép érez annak a nemes lovagnak és vezérnek elvesztésén és halálán, aki a maga rendkívüli vitézségével olyan rettenetessé tette nevét, hogy a törökök ennek a rettenetes esetnek talán inkább örülnek, mint a reájuk nézve oly előnyös békekötésnek." (Történelmi Tár, 1894., 592-593.o.)

Ha a nuncius csak a legkisebb örömöt is észrevette volna Bécsben Zrínyi halála miatt, írhatott volna-e az ottani hangulatról így és eszébe juthatott volna-e, hogy a törökre előnyös ez a halál, ha azt látja, hogy az udvar tartja magára nézve előnyösnek?

Hogy Lipót bizalmasát és legbefolyásosabb emberét, Portia herceget, „a gyászeset mélyen elszomorította", azt még Széchy is megemlíti és elismeri (V. 188.o.). De hát akkor ki örült Bécsben Zrínyi halálának, ha még Portia is szomorkodott miatta?

Ami Zrínyi halálának vallási oldalát illeti, bizony nagyon kétséges, hogy üdvözült-e?

Láttuk, hogy bizonyos pietizmus volt benne, de vallásossága nem volt logikus és nem az észen alapult. Ez pedig rosszat jelent egy olyan emberben, aki jezsuita tanítvány volt, tehát alapos és igazi katolikus nevelésben részesült, és aki fiatal korában ilyen katolikus is volt. Mivel úgyszólván egyedül csak a földi hazáért élt és gondolatban és cselekedetben csak azzal törődött, a másvilágban való hite nem lehetett igazi, eleven hit. Ha lelkivilágában a hit, a vallás komoly szerepet játszott volna, akkor a teológia is jobban érdekelte volna. Láttuk azonban, hogy nagyszámú könyve között alig volt vallásos tárgyú.

A kálvinista ecsedi Báthory Istvánnak, I. és II. Rákóczi Györgynek, Apaffinak, sőt még Bethlen Gábornak is, sokkal nagyobb teret foglalt el lelkében a vallás és annak dolgai, mint a katolikus, sőt jezsuitáktól nevelt Zrínyi Miklósnak. Öccse, Péter is, sokkal vallásosabb volt nála, bár lehet, hogyha őt is olyan balsors érte volna, és ha neki is olyan szenvedéseket kellett volna kiállnia, mint Péternek, benne is feléledt volna ifjúkori hite és vallásossága. Zrínyi Miklós is igen sokat szenvedett, de csak hadi kudarcai, vele kapcsolatos megaláztatásai miatt, melyek azonban csak hiúságból, sértődékenységből, túlérzékeny idegzetéből folytak, mely állapotba mesterségesen bele lovalta magát ahelyett, hogy küzdött volna ellene. Az ilyen szenvedés azonban nem felemel és nemesít, mint az igazi, az objektív, sőt egyenesen életre-halálra menő szenvedés.

Zrínyi éppen e fogyatékossága, azaz amiatt annyira kedves annak a magyar hazafiságnak, mely lényegében protestáns talajból fakad, mert nem volt „vakbuzgó”, azaz nem volt meggyőződéses katolikus. Csak a Rákóczi Györgyök és ecsedi Báthory Istvánok, sőt Apaffiak kálvinista vallásossága kedves az embereknek. Ezeké még akkor is, ha a Rákóczi Györgyökben a legvisszataszítóbb kapzsisággal, Apaffiban pedig gyagyasággal és alkoholizmussal párosulva jelentkezik. A magyar történelemben mindig előny az, ha egy katolikus nem „bigott” és nem „klerikális” (a kommunisták uralma alatt ez még az életlehetőségnek is elengedhetetlen feltétele volt). Mivel azonban az örök üdvösség elérése szempontjából egyedül ez az előnyös, Zrínyinek e tekintetben — sajnos — nem sok jót ígérhetünk, kivált mikor ő nem kapta meg a maga számára azt, amit a Mindenszentek litániájában kérünk: a hirtelen és váratlan haláltól ments meg Uram, minket.

A hívőnek egész más a kívánsága, mint a nem keresztény Petőfinek. A hívő szeretne „ágyban, párnák közt halni meg”, hogy bűnbánatot tudjon tartani, s így el tudjon készülni a halálra. Petőfi egyenesen félt az ilyesmitől. A magyar „hazafiak” is félnek tőle, sőt ők is a hirtelen halált tartják a „legszebbnek”, mert így nem kell szenvedni, sőt még a haláltusát se kell öntudatos állapotban kiállni. Az eszükbe se jut, hogy ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy másvilágot nem ismernek, arra gondolni se szeretnek, de azzal nem is számolnak. Pedig hát legalább ebben hinni talán azért mégse „vakbuzgóság”, se nem „bigottság” vagy „klerikalizmus” (legalább is nem a klerikalizmusnak az a módja, mely állítólag annyira veszélyes, s nem kívánatos a magyar hazára), hanem a hitnek a legelemibb követelménye.

Kell-e annál nagyobb együgyűség, mintha valaki azt gondolja, hogyha behunyjuk a szemünket s úgy ugrunk bele, hogy észre se vesszük, hogy oda jutottunk, akkor már nincs is pokol; akkor már biztosítottuk is magunkat ellene?

Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy Zrínyi is így tett a pokollal. Őt ettől bizonyára megóvta volna jezsuita nevelése. Csak a tényt állapítjuk meg, hogy neki így, ilyen hirtelen és váratlanul kellett e világból a másikba lépnie. Ez az ő esetében annál sajnálatosabb, mert ha neki ágyban, párnák közt lehetett volna meghalnia, minden valószínűség szerint fel is használta volna a jó alkalmat a bűnbánatra, a készülésre. Látni fogjuk, hogy a Wesselényi összeesküvők fel is használták az alkalmat a halálra való készülésre, sőt Nádasdy még heteket se tartott elégségesnek erre a nagy útra való kellő elkészülésre. Mária

Teréziát még a halálos ágyán is az aggasztotta, hogy hozzátartozóinak nagy szeretete akadályozza az örökkévalóságra való készülésben.

Tekintve azonban Zrínyi váratlan és izgalmas halálát, nemcsak meggyónásról vagy legalább a szent kenet felvételéről nem lehetett szó (ha protestánsok helyett Zrínyi papokkal is vette volna magát körül, mint Lipót csinálta, még erről is lehetett volna szó, mert hiszen Zrínyit környezete a szerencsétlenség után még élve találta), hanem még a tökéletes bánat felindításáról is alig. A leghitelesebb feljegyzés, a Bethlen Miklósé, Zrínyi bűnbánatáról, vagy arról, hogy utolsó perceiben a lelkével s annak másvilági sorsával foglalkozott volna, semmit se mond. Pedig Bethlen kálvinista vallása egyáltalában nem akadályozta volna meg, hogy — ha megtörtént — erről említést tegyen, mert hiszen másvilágban abban a korban még a kálvinista művelt emberek is hittek, s egyáltalában nem tartották az ilyesmit mellékes dolognak.

Bethlen a haldokló Zrínyinek csak arról a nem éppen a természetfeletti világ körébe tartozó megjegyzéséről tud, hogy „rútul bánék velem a disznó", no meg arról, hogy arra is volt gondja, hogy elállítsák a vérzést, sőt még erre hasznos szert is kezébe tudta adni embereinek. Hogy azonban a lelkére is gondja lett volna, arról Bethlen semmit se mond. Zrínyi utolsó gondolatai tehát csak a test és a föld körül forogtak. Halála is csak olyan volt tehát, mint az élete, sőt még olyan se, mert életében a hazájával is törődött, míg halálában még az se jutott eszébe.

Mindjárt látni fogjuk, hogy Lipót a gyóntatópapját mindenhova magával vitte, hogy szükség esetén mindig kéznél legyen. Az ő gyóntatóatyja még a vadászatain is mindig vele volt. Milyen jó lett volna, ha Zrínyinek is ez lett volna a szokása, de természetesen csak akkor, ha nem olyan papok lettek volna a gyóntatóatyái, mint amilyen Forstall volt. Ilyen papokat Lipót se vitt volna mindig magával. Látni fogjuk majd, hogy Lipót egyik vadászatán meg is történt a Zrínyiéhez hasonló vadkanos eset, de noha Lipót nem forgolódott véres csatákon s testileg se volt közel olyan erős, mint Zrínyi, még se ijedt meg a vadkantól, mint Zrínyi vadásza, hanem bátran szembeszállt vele, s ezzel nemcsak személyes bátorságát bizonyította be, hanem felebaráti szeretetét is, mert ő nem a maga életéért szállt szembe a kannal, mint Zrínyi, hanem felebarátjáért, s az ő vadkannal való viadala ráadásul még dicsőségesen is végződött, nem úgy, mint Zrínyié.

Lipót még akkor is magával vitte lelkiatyját, mikor arája, a spanyol Margit elé ment. Akkor is voltak, akik feleslegesnek tartották, sőt furcsállották. Furcsálhatták, mert Lipót udvarában mertek szólni az emberek, mert ott nem volt terror, hanem a legnemesebb értelemben vett keresztény demokrácia uralkodott. Például fia, a későbbi III. Károly nevelésének irányítója, Liechtenstein herceg is kifogásolta ezt, mégpedig maga a császár fia előtt is. De az akkor 13 éves, jó fiú apjára ütött s jól megfelelt neki:

„Herceg uram, az útban könnyen megeshetik, hogy szükség van a gyóntatóra. Ha egyébként nem, miséztetni vagy magáért, vagy övéiért." (Nyáry Albert: A bécsi udvar a XVII. század végén. 48.o.)

Sajnos, Zrínyi e tekintetben nem úgy gondolkodott, mint Lipót vagy III. Károly. Ehhez természetesen nem is kellett szükségképpen magyarnak lenni, mint Liechtenstein herceg ellenkező viselkedése is bizonyítja. A hitközönyösség nem magyar kiváltság. Ezért aztán Zrínyi vadászatán protestánsok bőséggel voltak, de pap nem. Neki egyébként se olyan papjai voltak, hogy épülhetett volna rajtuk, vagy tanulhatott volna tőlük, és akik figyelmét a földről az égre irányították volna, hanem csak hízelgői, kiszolgálói, akik aztán szolgálatukért püspöki kinevezést vártak, mint Forstall.

A mi nagy hazafiainknak mind ilyen papjai voltak: Zrínyinek Forstall, Thökölynek Józsa, Rákóczi Ferencnek Brenner prépost, Bohuss vagy (egyik hitványabb volt mint a másik), Kossuthnak Horváth Mihály meg Rónai Jácint, Görgeinek Mednyánszki Cézár. Az ilyen papokra természetesen nincs is szükség még a vadászaton is. Még máskor is feleslegesek. Horváth Mihály nem mint történetíró volt felesleges, hanem mint pap. De az ilyen papok, a Horváth Mihályok és Takáts Sándorok, még mint történetírók is félrevezetik és megrontják vagy megbotránkoztatják az embert, ha nem vagyunk már eleve tisztában azzal, milyen papok ezek és miért olyan „hazafiasak".

Papért onnan a kursaneci erdőből nem lehetett szalasztani, még ha eszébe jutott volna is valakinek Zrínyi környezetében, bár ennek nincs semmi nyoma. Úgy látszik, olyan ember se volt környezetében egy se, aki a haldokló hőst a másvilágra és bűnei megbánására figyelmeztette volna. Pedig ha ez a figyelmeztetés megtörtént volna, bizonyára nem hiába történt volna, hiszen a haldokló hőst jezsuiták nevelték s bizonyára a Mária kép előtti ájtatosságai se voltak egészen hiába. Láttuk, vannak olyan kútfők is, melyek azt hangsúlyozzák, hogy bűnbánat közben halt meg, ámde ezek a leírások nem szemtanúktól származnak, tehát — különösen Bethlen ellenkező tanúságával szemben — nem is bizonyítanak semmit. Inkább csak azt mutatják, hogyan kellett volna Zrínyinek meghalnia, ha keresztény módon halt volna meg.

Molin, Velence bécsi követe november 27-i jelentésében ugyan az van, hogy „mellét verve és bűneit emlegetve" lehelte ki lelkét, de hát ugyanebben a jelentésben az is benne van, hogy hét sebtől vérzett és hogy egy fa alatt halt meg. Ahogyan ezek nem igazak, félő, hogy a mellverés és bűnbánat se igaz. Igaz, Eszterházy Pál is azt írja, hogy „Jézus és Mária nevének kiejtése után" lehelte ki lelkét, de Bethlen, aki ott volt, mikor lelkét kilehelte, erről semmit se tud. Ő csak annak volt tanúja, hogy „szeme nem volt nyitva, nem szólott, csak meghala".

Sajnos, ilyen szerencsétlenség alkalmával ez már többnyire csak így szokott lenni. Az utolsó percekben megtérni legtöbbször már nem lehet. Akit életében önmaga vagy legfeljebb még a haza érdekli (de bizonyára az is elsősorban csak azért, mert általa lehet érvényesülni, s a többi ember fölé emelkedni), világos, hogy csak maga, csak az élete érdekli akkor is, ha szerencsétlenség éri, s életről vagy halálról van szó. Ilyenkor az életéért aggódik, de nem az örök életéért. Zrínyinek is csak arra volt gondja, hogy el ne vérezzék. Az életösztön oly nagy, hogy életveszélyben még azok is ritkán tudnak az örök életre gondolni, akiknek normális körülmények között sokszor van eszükben. Zrínyinek azonban ritkán volt ilyesmi eszében.

Természetesen még kevésbé vehetjük készpénznek András karmelita atya Münchenben tartott gyászbeszédét, mely szerint „a jelen volt urak egyike látván a vérömlés miatt való gyengülést elülimádkozott neki s így szólt: „Ajánlja lelkét Excellenciád Istennek igaz bűnbánattal." Mire háromszor mellére ütve kiadta halhatatlan lelkét."

Elhisszük, sőt valószínűnek tartjuk, hogy ha „a jelen volt urak" közül akadt volna olyan, aki Zrínyit erre figyelmeztette volna, a hívő Zrínyi szívesen engedelmeskedett volna a felszólításnak. Hiszen nem volt vallástalan, csak gyarló. A gyarlóság pedig elhagyja az embert, mikor már megjelent az ajtóban a halál. Zrínyi társaságában azonban nem volt ilyen jámbor úr. Úgy látszik, Zrínyi szolgákat se ilyeneket tartott, s természetesen azok a Bethlenek és Vittnyédyek se ilyenek voltak, akik éppen azért jártak nála, hogy rosszra kísértsék, egyébként pedig mást se tettek, csak hízelegtek neki. Hiszen éppen ezért szerette őket.

Priorato szerint „emberei, kik az erdőben elszéledtek, előrohanva még élve és térdepelve(!) találták, amint lelkét Istennek és a boldogságos Szűznek ajánlta, aztán a szárd Migliani vállára omolva kiszenvedett”. Sajnos, az igazság az, hogy emberei előrohanva „arccal a földön fekve és hátán a kannal” találták, nem pedig térdelve és lelkét Istennek ajánlva. Az ember ilyenkor nem szokott, de nem is tudna térdelni. De különösen nem szokott térdelni az olyan ember, aki előtte is protestáns kísértőkkel tárgyalt a hűtlenségről s aki akkor is, mikor még nem jutott ilyen mélyre, a protestánsokkal nem azért barátkozott, hogy a katolicizmusnak szerezzen előttük becsületet, hanem hogy jutalmul a hízelgésért az Egyház rovására kiszolgálja őket.

A legvigasztalóbb lenne, de — sajnos — a tények ismeretében éppen a leggyerekesebbnek mondható Franciscinek Nürnbergben 1676-ban megjelent leírása, mely így szól: „Eközben egyik társa észrevette, hogy ereje rohamosan hanyatlik és a halál jelei mutatkoznak rajta; figyelmeztette azért, hogy lelkét igazi töredelemmel és bűnbánattal ajánlja Istennek és az imádságot előmondta neki. Bár jól tudta, felelte vissza, hogy utolsó gyónása óta semmi halálos vétket el nem követett, könyörögjenek érte mégis buzgón és adják át feleségének utolsó üdvözletével abbeli kérését, hogy foglalja mindig imáiba. Aztán mindnyájokat megáldotta rövid, de bensőséges fohásszal, és sóvár epekedéssel a Megváltóhoz fordult mellét verve, melyből a mindenható Isten e vitéz magyar lovag lelkét egy negyedórai szenvedés után kiszabadította.”

Zrínyi halálának — sajnos — csak ilyennek kellett volna lennie, de nem ilyen volt. De hogy a Németországban megjelent idegen irat ilyennek képzeli és ilyennek adja is elő Zrínyi halálát, mutatja, mennyire nem volt ott gyűlölet Zrínyi ellen, s hogy mennyivel jobbnak, mennyivel vallásosabbnak, mennyivel nagyobb katolikusnak gondolták ott, mint amilyen a valóságban volt. De hát akkor mi lesz a legendából, hogy „a német” feneketlenül gyűlölte, s e gyűlölet volt az oka Zrínyi minden kudarcának, elkeseredésének, sőt — Uram, bocsá’ — halálának is?

I. Lipót
(1675-1705)

Lipót testi alkata és vérsége

I. Lipót egyik leghosszabb ideig uralkodó és mesterséges rágalomhadjárattal minden királyunk között a leggyűlöletesebbé tett uralkodónk. A valóságban azonban lelki nemességben, jóságban és keresztény tökéletességben szentté avatott nagy királyunkkal versenyez s bár mint uralkodó is nagy volt, hiszen ő vitte végbe ezer éves történelmünk legnagyobb teljesítményét, a törökök végleges kiűzését hazánkból, de elsősorban nem mint uralkodó, hanem mint ember nagy. Vele nem úgy vagyunk, mint Hollós Mátyással, hogy annál kisebb lesz, minél közelebbről vizsgáljuk. Őt azok bámulták, akik közelről látták: miniszterei, tanácsosai, (természetesen köztük a magyarok is), családtagjai, feleségei (mert három is volt neki), gyermekei, legfőképpen pedig az, aki minden bűnét és titkos gondolatát ismerte; a gyóntatóatyja.

Lipótnak csak önmaga előtt nem volt becsülete, de ez mutatja legjobban, milyen nagy lélek volt. 1693-ban, tehát uralkodása vége felé például a magyarországi török felszabadító hadjárat ügyét, magát, dinasztiáját és azt a személyes kérését, hogy Isten kegyelmében halhasson meg (vajon Zrínyi is szokta-e ezt kérni Istentől?!) így ajánlotta a Boldogságos Szűz kegyelmébe: „Ego, peccatorum, maximus, creatura infima, vilis et indignus divae virginis servus, Leopoldus: Én, Lipót, a legnagyobb bűnös, a teremtmények legutolsója, a Boldogságos Szűz hitvány és méltatlan szolgája.” Hogy mindez nemcsak formaság, annál kevésbé affektálás, hanem őszinte alázatosság volt tőle, az mindabból, ami ezután következik, bőségesen látni fogjuk.

Azt már tudjuk, hogy Lipót III. Ferdinánd fia volt s hogy 20 éves bátyjának a már megválasztott német és megkoronázott magyar királynak, IV. Ferdinándnak, váratlan halálával lett magyar trónörökös, majd király. Ekkor ő volt az osztrák-ház egyetlen férfitagja, de ugyanakkor a család spanyol ága is kihalóban volt. Minden történelemkönyv megemlíti, hogy eleinte mint kisebb fiút papnak szánták, s annak is nevelték. Egyedül ennek tulajdonítják, hogy egész életében annyira vallásos, sőt papos volt. Pedig hát I. Ferdinándnak három, Miksának egyenesen hat fia volt, még se szánták s nevelték közülük egyiket se papnak. Aztán II. Ferdinánd, Mária Terézia és V. Ferdinánd is épp oly vallásos volt, mint I. Lipót, noha ők nem voltak másodszülöttek, s noha épp ezért sose szánta őket senki papnak, se senki se nevelte őket annak.

I. Lipótot tehát nem a szülei nevelték papnak, hanem ő maga készült annak s bizonyára azért akart az lenni, mert mielőtt még papnak kezdték volna nevelni, már akkor is nagyon vallásos volt. Hogy aztán azt, hogy nagyon vallásos volt, sőt pap akart lenni, egy uralkodóban annyira furcsának, hogy ne mondjam, szégyennek találja a mi „hazafias” történetírásunk, az csak azt bizonyítja, hogy a mi történetírásunk és hatása alatt egész „hazafias” közvéleményünk, ha csak tudat alatt is, de már réges-régen igen rokonszenvezett a kommunizmussal „a klerikális reakció” elítélésében és az ellene, mint nemzeti veszedelem elleni buzgó védekezésben. A marxizmus materializmusa az ugyanis, melyben ellenség a pap és a marxizmus uralma alatt jelentett tehertételt a papi rokonság.

Azt is feltűnően hangsúlyozza Lipótban minden történelemkönyvünk, hogy igénytelen kis emberke volt, nem megnyerő külsejű, s nagy, lefettyenő, úgynevezett Habsburg-alsóajkai voltak. Carlyle „History of Friedrich II. of Prussia”-jában Hitler legkedvesebb olvasmányában, lekicsinyelve csak „the little Herr (vagy man) in red (vagy scarlet) stocking”-nak, a vörösharisnyás kis emberkének hívja. Pedig hát Lipót egy cseppet se volt kisebb termetű, mint Árpád apánk, vagy Szent István vagy Mátyás király vagy Savoyai Jenő vagy a

„nagy” Napóleon, sőt még Carlyle Nagy Frigyesénél se, sőt mindegyiküknél magasabb volt. Nem volt törpe, sőt még kicsi se, hanem csak a közepesnél talán valamivel alacsonyabb. A kicsinységének ez a nagy hangsúlyozása tehát már az elfogultság és rosszakarat jele vele szemben.

Bizonyára szépnek se mondhatjuk Lipótot (ami egyébként férfiakban egészen mellékes dolog), bár vannak olyan arcképei is, melyeken majdhogynem szépnek látszik. Nagyon csúnya semmiképp se lehetett, mert tény, hogy fia, a mi későbbi III. Károly királyunk, aki egyébként szép, magas és fejlett fiú volt, rendkívül megörült, mikor azt hallotta környezetétől, hogy „arcvonásra és testállásra feltűnően hasonlít felséges atyjához”. (Nyáry: A bécsi udvar. 134.o.)

Lipót igénytelen külsejű, gyenge szervezetű, beteges ember volt egész életében. Láttuk, és látni fogjuk, hogy mégis megvédte a vadkantól egyik vadásztársa és alattvalója életét, amit Zrínyivel kapcsolatban nem tudtak megtenni az ő vadásztársai, akik pedig nem voltak se gyengék, se betegesek, se „kis emberkék”, sőt a Zrínyivel lévő hivatásos vadász segítség helyett egyenesen a fára mászik ijedtében. Lipót vadásztársai se tudták vagy merték ezt megtenni, csak ő, a „solemn little Herr”, a méltóságosan viselkedő emberke. Egyébként látni fogjuk, hogy maradt fenn napló, melynek Lipótot alaposan ismerő írója a családot erős, egészséges testalkatúnak mondja.

Láttuk már, hogy Lipót is rokonházasságból származott épp úgy, mint apja, III. Ferdinánd, akinek anyja apjának első unokatestvére volt, s mint nagyapja, II. Ferdinánd, akinek szülei szintén első unokatestvérek voltak. Lipótnak az anyja is Habsburg volt, spanyol Habsburg, III. Fülöpnek a lánya, Mária Anna, de viszont annak is egy osztrák Habsburg volt az anyja, sőt a nagyanyja is, sőt testvérének, IV. Fülöpnek felesége is, aki viszont I. Lipót testvére volt.

Ez a sok rokonházasság nem okozott elkorcsosulást. Mindjárt látjuk majd, milyen ember volt I. Lipót. Hogy anyja, Mária Anna, milyen kiváló volt, azt már láttuk, mikor III. Ferdinánd családját leírtuk. Láttuk, hogy nemcsak testileg volt rendkívül szép és lelkileg rendkívül tehetséges, hanem emellett még annyira jó is volt, hogy Coxe, a protestáns lelkész szerint, nem volt hízelgés, mikor földi angyalnak hívták. A sok rokonházasság betetőzéséül maga Lipót is IV. Fülöp lányát vette el, azt, akinek anyja (egyéb vérrokonságon kívül) az ő testvére volt. Lipót utódai azonban nem ettől az első, rokonfeleségtől származtak, hanem a nemrokon harmadik feleségtől, Eleonórától.

Említettük, hogy Rudolf és II. Mátyás idejében már alig volt a Habsburgokban német vér, és hogy csak II. Ferdinándban (Wittelsbach-anyja révén) lett megint valamivel több belőle. Így se sok, mert az ő anyjának az anyja is Habsburg (tehát nem német vérű) volt. (I. Ferdinánd leánya.) Lipótban már megint kevesbedett a német vér, mert az anyja spanyol Habsburg volt, de az ő fiai Wittelsbach anyjuk után már ismét nagyobb vérségi kapcsolatba kerültek a németséggel. Mivel Lipót fia, III. Károly, aki a Habsburgokat tovább származtatta, megint német nőt vett el (Braunschweigit), az ő lánya, Mária Terézia, az utolsó Habsburg, már újra inkább német vérű volt. Az ő férje révén, aki francia (Lotharingen) volt, a Habsburg-Lotharingenek megint távolodnak a német vérségtől.

A példás életű Lipót

Bámulatos az a mély, mesterkéletlen és igazán eszményien helyes vallásosság, amely Lipót tulajdona volt. Ha az ember a lelkét vizsgálja, úgyszólván nem talál benne hibát. Látszik, hogy nemcsak jónak született, hanem a vele született, örökölt jó hajlamokat a legtisztább ész és logika alapján igyekezett minél teljesebb összhangba hozni az Evangélium előírásaival és tanácsaival. Amit a maga és lelki vezetőinek esze az Evangélium szellemének ismerete alapján helyesnek látott, azt ő életében mind meg is valósította. Ő nemcsak úgy viselkedett, mint ahogyan a kinyilatkoztatás alapján megvilágosult ész diktálta, nem pedig ahogyan jól esett, vagy ahogy természetes hajlamai, szenvedélyei, pillanatnyi kedve vagy szeszélye javasolta.

Vele született bűnös szenvedélyeknek nyomát se látjuk életében. Szenvedélyei bizonyára neki is voltak, hiszen ezek nélkül nem születik ember, de életében nem lehet észrevenni megnyilvánulásukat, mert kitörni, megnyilvánulni nem tudtak. Ezt megakadályozta az akarat. Bosszúnak, haragnak, méregnek, irigységnek, hiúságnak, nagyravágyásnak, dicsőségvágynak, büszkeségnek, sértődékenységnek, önzésnek, érzékiségnek, fösvénységnek nyoma sincs lelkében. Egész különlegesen egyszerű volt és igénytelen, de egyúttal egészen különlegesen nagylelkű és bőkezű, aki sohasem krajcároskodott. Annyira csöndes, szerény, igénytelen, visszavonuló és magányt kedvelő, hogy Coxe azt mondja róla, hogy még az udvarhoz tartozók is alig ismerték, mert alig látták. Mégis vagy talán éppen ezért nagy tekintélye volt udvara előtt.

Coxe is elbeszéli és Carlyle is (ez utóbbi gúnyképpen, mert — úgy látszik — neki a kidüllesztett mell és a hatalmas alak a császári méltóság lényege), hogy mikor egyszer egy olyan vidéki főnemest rendeltek be a császárhoz szolgálattételre, akit ez a kitüntetés még nem ért, az illető a császári palotába megérkezve az előszobában meglát egy igénytelen kis emberkét. Barátságosan megszólítja és megkérdi tőle, merre található a császár és hol kell jelentkeznie nála. Erre „a solemn voice” azt mondja neki: „in hollow accents”. „It is I!” „Én vagyok az.” Erre aztán a főnemes kamarás előbbi bizalmaskodása miatt úgy megijedt, hogy eltűnik, s nem is mer többet szolgálatra jelentkezni. (Pedig ha ismerte volna Lipótot, ugyancsak nem kellett volna megijednie, sőt egy megnyerő, közvetlen barátot talált volna benne.)

Úgy látszik, hogy Carlyle arról már nem tudott (mert ezzel még jobban le lehetett volna kicsinyelni „the little man”-t „in red stockings”), hogy egyszer még az is előfordult, hogy egy udvari embere a Burg folyosóján neki is ment, sőt fel is lökte Lipótot. Mikor aztán utána rémületében térdre borult és úgy kérte bocsánatát, mert azt hitte, legalábbis halálbüntetés éri miatta felségsértésért, a császár nyugodtan biztosította róla, hogy megbocsát, de arra is megkérte egyúttal, hogy máskor kissé nyugodtabban járjon. (Wagner: Historia Leopoldi, II. 804.o.)

Ugyancsak Wagner művének ugyanezen lapján van leírva ez a másik, Lipót szelídségére és önuralmára még jellemzőbb eset:

Egyszer egyik titkárával késő éjszakáig vesződött egy Madridba szóló levélnek titkos írásba való áttételével. Mikor aztán végre-valahára elkészültek, a titkár az akkori szokás szerint leitatásra szolgáló por helyett szórakozottságában vagy mert ő is túlságosan kimerült volt már, a tintát öntötte rá az oly keserves munkával elkészült iratra. (Jellemző a császár lelkiismeretességére és szorgalmára, hogy a késő éjszakai órák ellenére még a titkos

írásra való áttétel munkájában is részt vett.) Mivel a titkár tudta legjobban, mennyit vesződtek, mire az irat elkészült, rémületében ő is térdre borult s úgy kérte a császár bocsánatát és várta egyúttal a büntetést is. A császár pedig egész nyugodtan azt felelte neki, hogy ma már kissé ugyan késő van ahhoz, hogy újra leírjam, de hát majd holnap megcsinálom. S ezzel az ügy el is volt intézve.

Vajon azon magyar kálvinista nemesek közül, akik mást se tettek, mint csak Lipót gonoszságát szidták és szidják, melyik lett volna képes ekkora türelemre és önuralomra? I. György angol király például (még az angol trónralépte előtt) egyszer mérgében még a feleségének is nekiment s talán meg is fojtja, ha az udvaroncok a szerencsétlent ki nem veszik a kezéből. (Doran: Lives of the Queens of England of the Hous of Hanover. I. kötet, 68.o.)

Hogy bármiféle tilos nemi élvezet, akár házasságai előtt, alatt vagy után, Lipótnál előfordulhatott volna, arról természetesen szó se lehet. E téren is mindenben mindig engedelmeskedett az észnek, a természet törvényeinek és az Evangélium szigorú parancsainak. Ifjúkoráról Salvinom azt beszélte, hogy sose követett el a nyilvánosság előtt semmiféle könnyelműséget, még csak nem is tréfált. (Nyáry: A bécsi udvar. 45.o.)

Háromszor házasodott és egyik házassága mintaszerűbb és boldogabb volt, mint a másik. Lehet, hogy véletlen, hogy mindig annyira eltalálta, kit vegyen el, de mivel három véletlen egymásután nem igen szokott előfordulni, házasságainak boldogságát megokoltabb annak tulajdonítani, hogy józan és okos volt s azok voltak tanácsosai is, akik a házasságokat kitervezték és ajánlották s akikre ő többnyire hallgatni is szokott, mert ebben is alázatos volt. Gyarlóságnak se nevezhetjük részéről, hogy két első feleségének halála után újra megházasodott, hiszen mindkét fiát s velük ősi családjának tovább virágzását csak harmadik házasságából kapta meg. Ő másodszor és harmadszor is (sőt talán még legelőször is) csak engedelmességből, államérdekből házasodott.

Hogy erkölcsi tekintetben milyen volt Lipót és hogy e tekintetben milyen szellem uralkodott udvarában, arra nézve jellemző az a Wagnertől említett eset, hogy mikor udvarának egy feltűnően szép, hódító hölgye különösen elegánsan és kikenve-fenve jelent meg az udvari ünnepélyen, a császár, aki mindenkihez mindig rendkívül kedves és leereszkedő, illetőleg barátian közvetlen volt, mindenkit kitüntetett megszólításával, de az illető hölgyre rá se nézett. Olyan büntetés volt ez számára, hogy lehetetlenné vált és végleg el is kellett tűnnie miatta az udvarból.

Történetírásunkban (a külföldiben is, nemcsak a magyarban) divat Lipótot lekicsinyelni. Tudvalevő, hogy kora „nagynak" nevezte s bizonyára meg is érdemelte ezt a jelzőt, hiszen ő űzte ki végleg a törököt Magyarországból s ő törte meg erejét annyira, hogy attól kezdve többé nem kellett sose félnie tőle a keresztény Európának. Még tudvalevőbb azonban, hogy ma már nem hívja Lipótot „nagynak" senki se, azaz a történelem megfosztotta attól a megtisztelő jelzőtől, mellyel kora felruházta. Nem hívjuk „nagynak" mi magyarok se, akiknek hazáját felszabadította, sőt elsősorban mi nem hívjuk annak. Nálunk (csak nem e nagy tettekért jutalmul?) a legnagyobb nemzeti gyűlölet tárgya.

Szinte minden mű egyhangúlag állapítja meg róla, hogy uralkodása ugyan gazdag volt nagy eseményekben s olyan eredményeket ért el, melyek századokra irányt adtak Magyarország, sőt egész Európa történelmének, ámde a hadvezérei voltak nagyok, nem ő. Az ő képességei semmiben se voltak rendkívüli szabásúak, tehát ő maga mint uralkodó, nem volt nagy. Sőt szokás lenézve, lekicsinyelve, vállveregetve írni róla, mint olyan emberről, akinek csak a rangja, a születése volt nagy, de ő maga nagyon is kicsi volt: szürke, jelentéktelen egyéniség.

Még az egyébként kifogástalanul katolikus szellemű, magyarul is megjelent Holzwarth-féle világtörténelem is, mikor az ő személyét tárgyalja, egyszerre elveszti katolikus jellegét és olyanná válik, mint a többi történelemkönyvek. Nyilvánvaló, hogy ezt a részt nem is a derék Holzwarth írta benne, hanem a mű magyarra ültetői, akiknek, noha papok voltak, már se akkora tudományuk, se akkora katolikus öntudatuk nem volt, hogy e tekintetben önálló, a magyar történelmi irodalomban általánosan elfogadottól eltérő véleményt mertek vagy tudtak volna elfoglalni. Bizony még e katolikus szellemű és papoktól magyarra fordított mű alapján is minden ébred bennünk Lipót iránt, csak rokonszenv nem, annál kevésbé bámulat.

„I. Lipót még csak 17 éves volt — írja a katolikus szellemű mű —, mikor 1657. április elején a kormányt átvette. Gyenge testében a fejedelmi méltóságot átérző és mélyen vallásos lélek lakott. Nevelője, Portia János gróf, gondosan ápolta benne az ismeretek utáni vágyat, a szigorú pontosságot, a részvét és kegyesség érzetét, de annál kevésbé készíté őt elő az államügyek vezetésére, melyek iránt soha rokonszenvvel nem viseltetett."

Meg kell állapítanunk, hogy amely uralkodót nem érdekelnek az államügyek, az rossz uralkodó. De a derék, becsületes Portia iránt is igazságtalan a vád. Ha igaz lenne, amit Holzwarth mond, akkor se azért lett volna Lipót ilyen, mert Portia nem nevelte bele, hanem azért, mert Lipót volt olyan, akit elsősorban nem a föld, hanem az ég, nem a természetes, hanem a természetfeletti érdekelt s tanítványa természetét egy nevelő se tudja megváltoztatni. De Lipót esetében erre törekednie is kár lett volna, mert hiszen akkor a jót akarta volna belőle kiirtani, vagy a jobbat egy kevésbé jóval helyettesíteni. Nagy különbség ugyanis az, ha egy trónörököst a nők, a tivornya, a lustaság vagy lelki restség miatt nem érdekelnek az államügyek, vagy ha azért nem, mert az égen van az esze a föld helyett, s mert az égi hazát és alattvalóinak odavezetését tartja fontosabbnak a földi jólétnél és gazdasági virágzásnál. Bizonyos vonatkozásban természetesen ez is lehet hátrány és járhat és jár is kárral, de viszont haszonnal is jár, s a haszna sokkal nagyobb, mint a kára még földi szempontból is. Később például majd bőven látni fogjuk, hogy Lipót ország-világra szóló tette, hazánknak a török alól való dicsőséges felszabadítása sose következett volna be, ha Lipót nem lett volna olyan alázatos, szerény, a dicsőséget másnak átengedő, mint amilyen volt.

Ha Portiának sikerült volna még Lipót természetét is megváltoztatnia s egy kevésbé vallásos, de tettrekész, dicsőségvágyó uralkodót csinálni belőle, ennek lett volna haszna is, de a kára sokkal több, mert akkor szeretői is lettek volna, szeszélyes, hiú, nagyravágyó és autokrata is lett volna. A tehetsége akkor se tudta volna pótolni Savoyai Jenőét és Lotaringiai Károlyét, de mivel hiú és féltékeny lett volna rájuk, könnyen meghiúsította volna alkalmaztatásukat, vagy okozhatta volna elkedvetlenedésüket. Uralkodói rátermettsége is bajosan tudta volna pótolni annak a nagy bizalomnak, szeretetnek és megbecsülésnek előnyeit, mellyel iránta — így, hogy szerény volt s az égnek élt — környezete, mely közelről ismerte, viseltetett. A pénz pedig, melyet gyakorlati érzékével s önzésével meg tudott volna a kincstárnak szerezni, lehet hogy jobban ment volna fényűzésre és szeretőkre, mint az államügyekre. Nagy kár lett volna Lipót veleszületett nagy lelki értékeit Portiának kiirtani még akkor is, ha ez lehetséges lett volna. Pedig ezt annál kevésbé kell lehetségesnek mondanunk részéről, mert hiszen nemcsak Portia nevelte, hanem egy sereg pap is s ezek és a szintén vallásos apa befolyását Portia akkor se tudta volna ellensúlyozni, ha akarta volna. Csak örülhetünk neki, hogy nem is akarta.

Az igazság azonban az, hogy Lipót „az államügyek vezetésében", melyek iránt állítólag „soha rokonszenvvel nem viseltetett", a valóságban soha ki nem fáradt, mert hiszen a vallásossághoz, ahhoz az igazi vallásossághoz, mely Lipótnak volt sajátja, hozzátartozik az

állapotbeli (tehát a fejedelemnek a fejedelmi) kötelességek pontos és lelkiismeretes teljesítése is. Éppen most láttuk, hogy még a diplomáciai iratok sifrírozását se bízta titkárára, hanem még ebben az egyébként mechanikai munkában is részt vett még akkor is, ha a késő éjszakába nyúlt, mert úgy érezte, hogy még ezt is kötelessége ellenőrizni.

Világos tehát, hogy a magyar Holzwarth vádja nem azt jelenti, hogy Lipót lusta volt az államügyek intézésére — mint mindenki, aki a művet elolvassa, gondolná —, hanem csak azt, hogy szívesebben beszélt lelki dolgokról, mint az államügyekről; ez teher volt neki, az pedig élvezet. De viszont mondhatunk-e rá ennél nagyobb dicséretet?

Lipót azonban a terhet is lelkiismeretesen teljesítette, mert hiszen ez is hozzá tartozott igazi vallásosságához. Az államtanács bármely hosszúra nyúlt ülésein bámulatos türelemmel vett részt, figyelme ott soha el nem lankadt (ez utóbbi már tehetségét, nagy szellemi kapacitását is bizonyítja, nemcsak jóakaratát) s olyan beszédeket tartott a végén és olyan szellemi fölénnyel foglalta össze a tanulságokat, az eredményt és a tennivalókat, hogy a miniszteréknek és tanácsosoknak nemcsak állása, hanem tehetsége címén is tisztelettel kellett neki adózniuk. Latinul is szebben és jobban tudott, mint akármelyikük. Ezt a nyelvet használták ugyanis nemcsak a kor szokásának megfelelően, hanem a birodalom többnyelvűsége miatt is. A mi nemzeti önérzetünk is jobban kímélve volt általa, mintha minden németül történt volna.

Igaz azonban az, hogy az olyan államügyeket, amelyeket nem lehetett intézni csalárdság, színlelés vagy rosszhiszeműség nélkül, valóban nem szerette. De ha nevelője erre is elő akarta volna „készíteni", a vele született vallásosságot, szívjóságot, igazságszeretetet és becsületességet kellett volna egyidejűleg kiirtani belőle. Bizonyára nem szégyene Portiának, hogy erre nem vállalkozott. De nem is vállalkozhatott volna, mert ha megpróbálta volna, úgy repült volna állásából, hogy a lába se érte volna a földet. Rendkívül furcsa azonban, hogy Portia e „hanyagságát" még egy katolikus történelmi mű is kifogásolja. Látszik, hogy a magyar átdolgozó nem a maga, hanem az Egyház és keresztény erkölcs öntudatos vagy öntudatlan ellenségeinek szemüvegén át szemlélte a dolgokat.

„A viszonyokkal számolni és megalkudni tudó politikai tapintat és helyes belátás éppen nem fejlesztetett az ifjú fejedelmi sarjban, érzéke az emberek és dolgok megkülönböztetéséhez nem volt, a rosszul választott környezet iránt vak bizalommal viseltetett és aggodalmas félelemmel határozta el magát a cselekvésben."

E legutóbbi vád — adjuk válaszul — csak Lipót nagy lelkiismeretességét mutatja, az előbbi pedig csak a jóságát. Nemeslelkű, jó embernek ugyanis mindig az volt és az is lesz az ismertetőjele, hogy bízik az emberekben, mert azokat is magához hasonlóan jóknak tartja. Furcsa, hogyha egy nemzet ilyen uralkodót kap, ezt olyan végzetes bajnak tartják történelmének megírói.

Igaz, hogy az is baj, ha valaki túlságosan bízik az emberekben, ha nincs emberismerete és ítélőképessége, s különösen nagy baj ez egy uralkodóban, de ez azért bizonyára kisebb baj, mintha egy lelkiismeretlen, állandóan gyanakvó, sőt sátáni lelkű ember kerül egy nemzet élére. Nagy baj ez utóbbi még akkor is, ha e tulajdonságai mellé jó emberismeret és ítélőképesség is társul. Hát mikor még mellette az sincs meg?! Egyébként pedig rámutattunk már, hogy Lipót éppen nem volt olyan szellemileg ügyefogyott ember, mint amilyennek elrágalmazták s akiben a jóság egyet jelentett a gyerekes naivsággal és bárgyú tehetetlenséggel. Nem lehet ugyanis letagadni, hogy Magyarország történelmében ez a Lipót vitte végbe a legnagyobbat; hogy ő megcsinálta azt, ami évszázadok óta minden magyarnak, különösen pedig a nagy Zrínyi Miklósnak, elérhetetlennek látszó vágyálma volt: végleg felszabadította az országot a török alól. Vajon lehetséges ez, ha Lipót csak jó volt,

de egyébként kétségbeejtően ügyefogyott, akit dróton ráncigáltak, aki környezetét rosszul választotta meg, s akinek egész uralkodása csak abban állt, hogy mindig azt mondta: igen.

„Minden dolgát — folytatja Holzwarth, illetőleg Holzwarth magyar kiadói — bizonyos lassúság és kínos töprenkedő huzavona jellemzi."

Lassan járj, tovább érsz, feleljük rá a magyar közmondással. Lipót uralkodásának eredményei ugyanis azt mutatják, hogy a lassú, a kínos, a töprengő Lipót csakugyan tovább ért még a mi borotvaéles eszű, villámgyorsan döntő és ugyancsak erélyes Mátyásunknál is, mert a törököt Mátyás nem tudta előzni az ország fenyegető közelségéből, sőt ezt még csak meg se kísérelte. Mátyás még azt is kénytelen volt megbosszulás nélkül hagyni, hogy a török egyszer az egész országot végigrabolta. A tehetséges és hatalmas Mátyás egyszer s mindenkorra megállapította, hogy arra Magyarország ereje egyedül még az ő lángelméjével megáldva se képes, hogy a törökre végleges csapást mérjen, Európa pedig önző s e tekintetben nem jön segítségünkre. S lám, azt amit Mátyás lehetetlennek tartott, a „kis" és „tehetségtelen" Lipót megcsinálta!

A „kínosságot" is igazán kár éppen Lipóttal kapcsolatban annyira hangsúlyozni, mert ránk nézve talán mégse volt olyan borzasztóan „kínos" Buda várának visszavétele és az azt megelőző és követő számtalan világraszóló diadal, és a felszabadító háborúnak a mérhetetlen költségek ellenére is évtizedeken át való kitartó és eredményes folytatása. Ilyen gyakorlati eredmények mellett kissé furcsa olyan feltűnő ellenszenvvel hangsúlyozni azt a kínos lassúságot!

„Temérdek bajnak, gyászos következményeknek lett ez kútfejévé."

Világos — felelem —, hogy jó lett volna, ha Lipót nagy jósága, tekintélye, szorgalma, takarékossága, nagylelkűsége, bőkezűsége és szívóssága mellé még villámgyors elhatározás, az okos szigor, katonásabb magatartás és hadvezéri tehetség is járult volna. Világos, hogy uralkodása alatt sok minden lehetett volna jobban is, mint ahogyan volt. Ha azonban nem tisztán protestáns felekezeti vagy minden nemzeti jót egyedül csak a fegyveres felkelésekben kereső rebellis szellemben nézzük a dolgokat, akkor még a vaknak is el kell ismernie, hogy Lipót uralkodása eredményeként sokkal több és sokkal nagyobb, jelentősebb és hosszú időre kiható áldás érte nemzetünket, mint amennyi baj. Hiszen egész nemzeti életünk, gazdasági és kulturális életünk tulajdonképpen a török kiűzésével kezdődik, tehát tulajdonképpen minden értékünket, amink ma van, Lipót uralkodásából kell eredeztetnünk. Kissé furcsa, ha valaki ebből semmi mást nem lát, csak a „temérdek bajt és gyászos következményt", s ha az a valaki ráadásul még katolikus pap is.

„Tanácsosai sorába sok elvtelen, gonosz ember tolakodván be (ez se igaz, mint majd látni fogjuk) ezek a különben szelíd természetű, jámbor és jószívű királyt zsarnok hírébe hozták." (Ilyen hírbe nem tanácsosai, hanem ellenségei hozták. Azok a gonoszok, akik Krisztus Urunkat is olyan rossz hírbe hozták, hogy a tömeg „feszítsd meg!"-et kiáltott reá. A megváltóknak ugyanis, s mint Lipót (meg a francia forradalomban XVI. Lajos) esete is bizonyítja, a jó királyoknak is ez a sorsa a földön, s mint látható, ez éppen nem szégyen. Nagyon is lehetséges ez gonosz tanácsosok nélkül is.)

„Negyvenkilenc évi hosszú uralkodását ármánykodó, áskálódó udvaroncok és rövidlátó miniszterek rontották meg (sajátságos, hogy e „megrontás" eredménye mégis Magyarország végleges felszabadítása lett) s tették terhessé országaira és népeire nézve." (Bár ezeréves történelmünk más „terhei" is csak ilyenek lettek volna.)

Nem értem, hogyha maga Lipót teljesen alkalmatlan és képtelen volt az uralkodásra; ha nem tudta megkülönböztetni se az embereket, se a dolgokat, sőt maguk az államügyek

iránt is ellenszenvvel viseltetett, tanácsosai és miniszterei meg — mint láttuk — csupa „elvtelen", „gonosz", „áskálódó" és „rövidlátó" emberből álltak, hogy vihetett akkor végre Lipót mégis olyan dolgokat, amilyeneket ezer éves történelmünk még nem látott, s amelyekhez képest Mátyás király tettei semmik. Igaz ugyanis, hogy az ő „bús hadát Bécsnek büszke vára nyögte", ámde Bécsnek vára akkor éppen nem volt „büszke", mert olyan császára volt, akinél tehetetlenebb és megalázottabb még egy császár se volt, éppen vele elbánni tehát nem volt dicsőség és Bécsnek büszke vára azonnal abbahagyta a nyögést, mihelyt Mátyás a szemét lehunyta. Magyarországnak a török alól való felszabadítása azonban tizenöt éven át tartó világháború fényesnél-fényesebb győzelmeinek eredménye, s ez a fényes eredmény nemcsak Lipót haláláig tartott, mint Mátyás sikerei, hanem ma is tart.

Mindenkinek el kell ismernie, hogyha Lipót nemcsak testileg, hanem szellemileg is kicsiny volt, csakis ő maga lehetett kicsiny, mert uralkodásának eredményei túlságosan is nagyok voltak. De hát ki csinálta akkor ezeket az ország-világra szóló teljesítményeket, ha maga a császár kicsiny volt, miniszterei és tanácsosai pedig kicsinyek is, meg gonoszok is? Tehetségtelen császár tökkelütött és szélhámos miniszterek és a világtörténelem egyik legnagyobb teljesítménye! Különös.

A nagy hadvezérek csináltak mindent, mondják. Ámde hogy kerültek ezek a nagy hadvezérek a maguk helyére? Hogy jutottak hatáskörhöz, hogy kerültek éppen ők a seregek élére? Kivált mikor — mint láttuk — Lipót egyik főfogyatékossága éppen az volt, hogy nem volt semmi emberismerete; ezért cégéres csirkefogók voltak a tanácsadói. Mikor nem tudott különbséget tenni emberek és dolgok, tehát tehetséges és tehetségtelen, becsületes ember és csirkefogó között, a szélhámos miniszteréknek pedig mindig az a fő ismertetőjelük, hogy nem a tehetséget segítik a vezetőállásba, hanem azt, aki többet fizet nekik érte vagy kegyenceiket.

Aztán azt se feledjük, hogy a világ lánglelkűbb hadvezére se tud semmit se tenni, ha nem kap sereget, mégpedig az ellenfél erejének legalább nagyjában megfelelő sereget; ha nem kap megfelelő tisztikart; ha katonái rongyosak, éhesek; ha nincs jó felszerelésük és tüzérségük, ha nincs aki az ehhez szükséges pénzt idejében előteremtse, ha nincs jól megszervezve az utánpótlás és a hadtápvonal, a sebesültek ápolása stb.

Mindenki tudja, hogy az eredményes háborúhoz — kivált amely, mint Lipót felszabadító háborúja, évtizedeken át tart — három dolog kell: pénz, pénz és harmadszor is csak pénz. Ez még fontosabb, mint a tehetséges hadvezér vagy ha nem így van, annyi akkor is bizonyos, hogy pénz nélkül mit se ér a hadvezér tehetsége. S vajon ezt a mindent eldöntő, egyedül szükséges és mindenképpen elengedhetetlen pénzt ki teremtette elő másfél évtizeden át, ha nem a tehetségtelen Lipót és tökkelütött és szélhámos miniszterei (akik természetesen mindent elsikkasztottak)?

De természetesen a lánglelkű hadvezérek is nemcsak úgy az égből potyogtak le, hanem őket is fel kellett fedezni, alkalmazni kellett őket, bízni kellett a tehetségükben, teret kellett adni tehetségük kifejtésére, s ennek érdekében háttérbe kellett szorítani a protekciót. S természetesen ezt is mind a kis, az államügyek vezetésére egyáltalában elő nem készített, sőt azok iránt rokonszenvvel se viseltető, az emberek és dolgok megkülönböztetésére érzékkel nem bíró, környezetét rosszul megválasztó, és iránta mégis vak bizalommal viseltető, mindent kínos lassúsággal és töprenkedő huzavonával csináló kis tehetségtelen Lipót csinálta meg s ráadásul tökkelütött, romlott erkölcsű miniszterekkel.

Hogy mennyire igaz ez, amire itt rámutatunk, láthatjuk különösen abból, hogy Lipót legnagyobb hadvezére, akinek világraszóló eredményeit elsősorban köszöni, Savoyai Jenő eredetileg nem is ő, hanem ellensége alattvalója szolgálatában állt. A francia királynak

azonban nem kellett, mert igénytelen volt, csúnya és fiatal is. A napkirály nem vette észre Savoyai Jenő tehetségét és nem bízott benne, de a környezetét rosszul megválasztó, rossz emberismerő, semmiben sem önálló Lipót észrevette és bízott benne, sőt egész hadserege élére állította, mégpedig — állítólag életében egyszer — még tanácsosaival is szembeszállt a kedvéért, és azok ellenére tette fővezérré. Ekkor tehát nem hallgatott rájuk „vakon". De hát baj az, ha egy uralkodó csak akkor hallgat tanácsosaira, ha okosat vagy nem nagyon fontosat tanácsolnak neki, mihelyt azonban a tanács nagyon fontos, de nem okos, akkor megérzi ezt, nem hallgat rájuk, hanem a maga okos feje után megy?

Nem tréfa, de nem is véletlen, hogy Lipót éleseszű és nagytehetségű fiának, Károlynak, aki az összes, az udvarban levő nemesi apródok között a legokosabb és legjobb tanuló volt (Nyáry: A bécsi udvar), az volt sokszor feladott, legkedvesebb találós kérdése főnemesek gyermekeiből álló tanulótársaihoz: ki a császár legtehetségesebb minisztere? A helyes felelet az volt rá: maga a császár.

Sajátságos, hogy jámborságán kívül más hasznos tulajdonsággal nem rendelkezőnek kikiáltott kis, gyengetestű császárnak ilyen tekintélye volt nagytehetségű, eleven eszű serdülő fia előtt. Pedig hát Lipótot senki se ismerhette jobban, mint éppen ez a fia, hiszen apja vele érintkezett legtöbbet, mindig kettesben jártak a kolostorokba imádkozni és a mezőre cserkészni, sokszor hetente három-négyszer is. De az is sajátságos, hogy ezt a nagytehetségű, tehetségét tettekkel a történelembe is ugyancsak beíró császárt csak azért, mert jámbor is volt, s a jámborsága talán még tehetségénél is nagyobb volt, annyira tehetségtelennek sikerült elhíresztelni, hogy még a katolikus történetírás is áldozatául esett neki. Megdöbbenve kérdezzük: tehát olyan nagy bűn az a jámborság, és olyan ellenszenves történelmünk íróinak és közvéleményünk irányítóinak, hogy büntetésül ilyen sorsra jut az, aki jámbor?!

Nem kell annyira lenézni, tisztelt katolikus és nem katolikus történetírók, a lelkiismeretességet, szerénységet és a jó szívet, azaz a „jámborságot", s ha valakiben kivételesen megtaláljuk, nem kell mindjárt azt gondolni, hogy a velejáró szerénység, alázatosság és jóság szükségképpen szűk látókörűséggel, az ítélőképesség hiányával és együgyűséggel kapcsolatos, és hogy a jámbor ember szükségképpen az orránál fogva is vezethető egyúttal, mégpedig természetesen mindig szellemi törpéktől és szélhámos csirkefogóktól. Ha valami, akkor éppen Lipót élete bizonyítja a mondás igazságát, hogy „pietas ad omnia utilis est: a jámborság mindenre alkalmassá tesz".

Lipót csakugyan nem volt semmi más, csak jámbor, mert a jámborság olyan nagy volt benne, hogy mellette minden más tulajdonsága vagy képessége háttérbe szorult. S mivel emellett még termete is inkább alacsony volt, mint magas, és testi szervezete is inkább gyenge, mint erős, a kereszténység igazi szellemétől távolállók nem tudták s ma se tudják másnak elképzelni, mint egy ütődött, a széltől is félő, tehetetlen bábnak. Amen-gépnek, kit tanácsosai arra vesznek rá, amire akarnak, mert se önálló véleménye, se akarata, se ítélőképessége, se emberismerete nincs.

A valóság pedig az, hogy ennek a kistermetű, de a szó legnemesebb értelmében vett nagy császárnak olyan tekintélye volt tehetséges és testi adományokkal is megáldott fia előtt, hogy az egész udvarban, az egész kormányzatban, sőt az egész birodalomban nem talált még egy olyan okos és olyan nagy embert, mint az ő apja. A lelki tökéletesség, ész és a nagy képzettség olyan dicskoszorúval övezte fia előtt az apát, hogy a szép, derék és fejlett, a vele egykorú József lotaringiai hercegnél négy ujjal magasabb termetű fiú (Nyáry, 198.o.) repes a boldogságtól, mikor azt hallja, hogy arcvonására és testtartására nézve feltűnően hasonlít igénytelennek, kicsinynek és csúnyának mondott apjához. (Nyáry: 134.o.)

Érdekes, hogy császári apjánál mennyire kevésbé imponált a serdülő főhercegnek Nagy Péter, talán az összes orosz cárok legnagyobbika, mikor 29 éves korában meglátogatja a bécsi udvart s így alkalma nyílik, hogy megismerje. Magára a szerény császárra igen jó benyomást tett a cár, mert nagyon szerényen viselkedett, előzékeny volt és nagyon vallásosnak is mutatta magát. (Maga Nagy Péter is el volt ragadtatva Lipóttól és környezete előtt nem győzte utána magasztalni.) A fiatal Károly főherceg azonban valósággal megbotránkozott azon, hogy a cár csak oroszul tud, s így a legfontosabb tárgyalásokat is tolmáccsal kénytelen végeztetni. Igaza is volt abban a véleményében, hogy az ilyen uralkodó e fogyatékossága miatt nem lehet igazi nagy.

Az is feltűnt Károlynak, hogy a 29 éves, daliás termetű, fekete hajú és szakállú cárnak az arca állandóan és feltűnően rángatózik. (Állítólag egy régebben szerzett vérbaj következménye volt ez. Hát még mit gondolt volna az ártatlan főherceg, ha a cár egyéb effajta viselt dolgait is tudta volna!) Érdekes, hogy az is feltűnést keltett a bécsi udvarban, hogy a cár Wolff jezsuita atyának kezet akart csókolni. Az állítólag annyira jezsuita uralom alatt álló udvarban ilyen külső kitüntetésekhez nem szoktatták hozzá még a legtekintélyesebb jezsuita atyákat sem. Lipót engedelmeskedett gyóntatójának, s kalapot emelt minden pap előtt. (Wolff: Historia Leopoldi, II. 800.o.) De kezet, mint római császár, nem ő csókolt nekik, hanem ő neki. Ebből is láthatjuk, hogy a bécsi udvarban közel se uralkodott a papok irányában olyan szolgalelkűség, mint azok, akik Lipótot holmi kis idiótának gondolják, hiszik. (Amit Nagy Péterről itt mondtunk, Nyáry „A bécsi udvar” című könyvéből vettük. 92. és 98.o.)

„Lipót jellemének — s ezzel végül befejezzük a Holzwarth idézetet — jóból és rosszból álló sajátságos vegyülete (mi nem találunk Lipót jellemében semmi rosszat, s így semmiféle „vegyületet” és éppen emiatt találjuk őt „sajátságosnak”. Az ugyanis, hogy valakinek a jelleme a jó és rossz vegyülete, természetes dolog, abban tehát nem volna semmi sajátságos) tükröződik le hosszas kormányán is, mely részint a nemes vallási felhevülésnek, a szívjóságnak, magasztos törekvéseknek és dicsőségnek, részint a törpeségeknek(!), az alantas gondolkodásnak(!), a türelmetlenségnek és a kegyetlenkedéseknek sokszínű halmazata.”

Mivel Lipót és a kegyetlenségnél nagyobb ellentétet még elképzelni se lehet, mert hiszen ő maga volt a megtestesült jóság, szeretet, megbocsátás és engedékenység, s ezt a magyar Holzwarth is nagyon jól tudja (hiszen ezt még az egyházellenes művek is tudják), a megállapítást úgy kell érteni, hogy nem Lipót, hanem kormánya volt kegyetlen, s ez azért volt lehetséges, mert nem ő kormányzott, hanem helyette mások. A következőkben bőséges példákat látunk majd arra, hogy nemcsak maga Lipót, hanem a kormánya is feltűnően jó és megbocsátó volt. Nem is lehetett más, mert Lipót nem báb volt miniszterei kezében.

Ha kegyetlenséget nem is, de a türelmetlenséget már maga Lipót hibájának tulajdonítják történetíróink. Pedig hát Lipót nemcsak kegyetlen nem volt, hanem türelmetlen se. Éppen ellenkezőleg: maga volt a megtestesült türelem. Nem türelmetlen volt ő a protestánsokhoz, hanem nemes szíve egész hevével azért élt-halt, hogy őket is birtokosaivá tehesse annak az igazságnak és vele járó boldogságnak, melynek ő maga oly boldog birtokosa volt. De ezt se túlzottan és kíméletlenül csinálta. Az ő protestáns üldözése mindössze abban állt, hogy azokban a magyar (illetőleg magyarországi német) városokban, melyekben — mint láttuk — egész addig a katolikusoknak még egy templomuk se volt és nem is lehetett, mert nyilvános vallásgyakorlatukat nem tűrték a protestáns városi tanácsok, megtörte a protestáns egyeduralmat és a katolikusok számára is megszerezte a vallásszabadságot. És a mi történetírásunk ezt hívja vallásüldözésnek!

Igaz, hogy e városokban később a főtemplom is a katolikusok kezébe került, de hát ők is építették ezt a főtemplomot mindenütt, ahol kezükbe került, sőt mégha ők építették is, csak az esetben került vissza kezükbe a főtemplom, ha a városban a többséget ők alkották. Pozsonyban, Kassán, Besztercebányán, Lőcsén stb. mindenütt nagy többségben van a katolicizmus, Kolozsvárott is számban egyenrangú a kálvinizmussal, Brassóban ellenben, ahol kisebbségben van (noha ott is igen nagy számú) most is protestáns kézben van a híres nagy „fekete templom", noha a katolikusok építették.

De még a katolicizmus felszabadítását se hajtotta végre mindenütt Lipót állítólagos nagy türelmetlensége, mert hiszen ezt a műveletet például Debrecenben csak az unokája, Mária Terézia tudta végrehajtani. Egészen az ő koráig nemcsak templomuk vagy legalább holmi kis kápolnájuk nem lehetett Debrecenben a katolikusoknak, hanem még csak meg se telepedhettek a városban. S Lipót mindezt egész félévszázados uralkodása alatt végig eltűrte. A tilalom visszavonását csak Mária Terézia tudta kicsikarni úgy, hogy a szabad királyi városi rang megadását ehhez a feltételhez kötötte. Hát csak ilyen és ekkora volt Lipót „közmondásos" és „köztudomású" türelmetlensége, melyet azonban még pap történetírók is kifogásolnak, mert nem — mint gondoljuk — Lipótnak, hanem nekik nem önálló a gondolkodásuk.

Hogy Lipót mennyire nem az volt, akinek divat elgondolni: kis képességű, befolyásolható, önálló véleménnyel nem bíró, akarni, parancsolni nem tudó és nem is akaró bábnak, annak bizonyítására először is megemlítjük, hogy tudományos műveltsége akkora volt, hogy kora egyik uralkodója se vetekedhetett vele, sőt soha nem is ült még a magyar trónon olyan tudós ember, mint amilyen ő volt. Coxe, a protestáns lelkész azt írja róla (History of the Hous of Austria, III. 480.o.), hogy kora legtudósabb fejedelmének tartották és teológiában, jogban, metafizikában egyetemi professzornak is megfelelt volna. Különösen kiváló volt latin tudása és stílusa. Nagy műveltsége volt aztán festmények művészi értékelésében, de írt epigrammákat, anagrammákat, feliratokat és meséket is. Mint a legtöbb Habsburg, igen tehetséges volt a zenében is, mégpedig mint szerző (komponista) és mint előadó művész (virtuóz) egyaránt.

Az anyagiakhoz képest, melyekkel rendelkezett, írja szintén Coxe, a tudományok és művészetek legnagylelkűbb pártfogói közé tartozik. Ő alapította az innsbrucki és breslaui egyetemet, az olmützit pedig új karokkal gyarapította. Sok tudományos intézetet létesített Bécsben és a császári könyvtárat igen nagy mérvben gyarapította. (Coxe azért hangsúlyozza, hogy „az anyagiakhoz mérten, melyekkel rendelkezett", mert jósága és nagylelkűsége miatt Lipótnak pénze sose volt, de később a török felszabadító háború egyébként is minden képzelhető jövedelmét felemésztette.)

A hadsereg és felszerelése valósággal forradalmi újításokon ment át uralkodása alatt, de legtöbbet köszön közvetlen befolyásának az igazságszolgáltatás, melynek ügye jó szívéhez legközelebb állt. Enyhébb törvényeket hozott be a túlszigorú Carolin Codex helyett és haladó gondolkodása bizonyítékaként — ő, a híres latinista — a bíróságok nyelvévé a latin helyett a németet tette.

Aki itt most németesítésre gondol, figyelmeztetnünk kell a magyar történelemben való teljes járatlansága és akkori viszonyaink tökéletes félreismerésére. Olyan urak voltunk mi és annyira függetlenek, hogy arra még gondolni se lehet, hogy ez a rendelkezése Magyarországra is vonatkozott, azaz hogy a magyar bíróságok nyelve is a német lett. Ennél mi sokkal nagyobb urak voltunk.

A Habsburgok nálunk sose németesítettek. De ha akarta volna, se tehették volna, mert mi a Habsburgok alatt annyira függetlenek voltunk, hogy gondolatnak is őrültség lett volna

azt elrendelni, hogy a bíráskodás nyelve a latin helyett nálunk is a német legyen. Akkor nálunk még senki se akart a latin helyett magyar bíráskodást, de ha Lipót németet akart volna a latin helyett, olyan felzúdulást okozott volna, hogy rögtön vissza kellett volna vonnia rendeletét. De aki csak valamit is konyított az itteni állapotokhoz, az ki se adhatott volna ilyen rendeletet, hiszen a magyar táblabírák, ügyvédek és jogászok között akkor még talán egyetlen egy se volt, aki németül tudott volna. Nem volt ilyen akkor talán még a hétszemélyes tábla, vagy a királyi kúria bírái között se.

Lipót haladó szellemét mutatja az is, hogy alatta kezdték meg Bécsben az utcák éjszakai világítását, melynek költségeit a külföldről behozott borra kivetett külön illetékből, tehát ugyancsak gyakorlati érzékre való módon fedezte.

Coxe azt mondja róla, hogy professzornak született és annak való volt, nem császárnak. Szerinte élete a való világtól elvonatkoztatott volt, tudása pedig száraz és tisztán elméleti.

Nem úgy van, felelem. Ezt részben már az eddig elmondottak is megcáfolják, mert hiszen amiket elsoroltunk, azok mind a gyakorlati életet érintő alkotások. Egy szobatudós bajosan tudta volna megtörni a török hatalmát és hazánk életében megvalósítani azt, amit még Mátyás se tudott megvalósítani, sőt meg se mert próbálni s amit Zrínyi is csak álomnak gondolt, a való világba nem tartozó szép álomnak. De egy szobatudós és csak-professzor császár apa 13 éves fiának se tud imponálni, s ha egy eleveneszű fiúnak ilyen apja van, éppen nem vágya az, hogy bár csak ő is olyan tudna majd lenni, mint apja. Ha Károly csak mint professzort tartotta volna nagyobbnak apját akármelyik miniszterénél, akkor nem tartotta volna az összes eddigi császárok között is a legnagyobbnak.

13 éves volt a későbbi III. Károly, mikor nevelője, De Lovina Ignác, egy évig naplót vezetett főherceg tanítványáról. Ezt a naplót adta ki Nyáry említett s már idézett művében. E naplót írója nem a nyilvánosság számára írta, ezért meglepően őszinte és tárgyilagos. Ebből tudjuk meg, hogy a 13 éves rendkívül nemeslelkű és egyúttal tehetséges fiú előtt olyan tekintélye volt egyébként annyira jóságos császári apjának, hogy vizsgái előtt, melyeken apja is részt vett, már hónapokon át a legnagyobb buzgalommal tanult s az aggodalomtól, hogy nem jól sikerül, még álmából is sokszor felriadt. Egyébként nagyon kis zsebpénzéből miséket mondatott, hogy jól sikerüljön majd a vizsga és repesett a boldogságtól, hogy sikerült apja megelégedését és dicséretét kiérdemelni. Az meg a fiú szerénységére jellemző, hogy a sikert nem a maga tehetségének és szorgalmának, hanem a misemondatásnak tulajdonította, és utána hálaadó miséket épp úgy mondatott, mint előtte kérőket.

Mikor a főherceg egyszer apródjai előtt felköszöntőt mondott atyjára, és nevelője utána felhívta a figyelmét, hogy a császár neve kimondásakor nem emelte meg kalpagját, a fiút ez olyan őszinte fájdalommal töltötte el, hogy még öt nap múlva is újra meg újra előhozta a dolgot s hangsúlyozta, hogy feledékenységből történt. De mit gondolhattak őróla emiatt az apródok? — folytatta önvádját. Azok bizonyosan azt következtették belőle, hogy ő az apját nem tiszteli eléggé. Ők ugyanis nem tudhatták, hogy nem tiszteletlenségből történt. S úgy elfogta a keserűség, hogy fájdalmában sírva fakadt. (Nyáry, 87.o.) Rendkívül büszke volt azonban arra, mikor egyszer apja úgy dicsérte meg, hogy „ő egy igazi osztrák” (mai szóhasználatban azt jelenti, hogy igazi Habsburg) főherceg. A fiú erre azt mondta nevelőjének:

„Arra gondolni se merek, hogy valaha atyámat utolérjem nagyságban, de őfelségének erényeit legalább megközelíteni szeretném.”

Ez a mondás fejezte ki vágyai netovábbját, mondja erre vagy a napló írója, tehát a nevelő, vagy a naplót ismertető egyébként protestáns Nyáry (45.o.).

Az is mindenképpen érdemes a kiemelésre, mert kétségtelenül mutatja, hogy Lipót nemcsak professzornak, hanem uralkodónak, császárnak való is volt, hogy annak ellenére, hogy annyira engedékeny és jóságos volt; annak ellenére, hogy háromszor is házasodott, tehát fiatal korában is volt felesége, meg öreg korában is, és mindhárom feleségét olyan nagyon szerette, mégis soha senki még lekicsinylői se mondták az önállótlannak és bábnak kikiáltott császárról, hogy papucskormány alatt lett volna, vagy akár csak a legkisebb asszonyuralom is jelentkezett volna valaha udvarában.

Minisztereire, tanácsadóira hallgatott, mert a miniszter azért van, hogy kormányozzon, a tanácsadó, hogy hallgassanak a tanácsaira, ez tehát megfelel a józan észnek, de a feleségeire nem, mert a feleség nem azért van, hogy kormányozzon, vagy hogy ő vezesse a férjét, vagy okosabb legyen nála. Mivel ez ellenkezett volna az ésszel és az egészséges állapotokkal, azért erről Lipót környezetében szó se lehetett, ha ő maga még oly jó volt is és feleségeit még úgy szerette is. Nem gyönge volt ő tehát, hanem csak jó s mivel az okosság is erény, sőt a négy sarkalatos erény egyike, okos is volt és jó is okosan volt. Nem az esze ellenére, hanem az esze vezetése alatt volt jó.

Rosszakaratú méltatói és bírálói már csak ebből is sejthetnék, hogy talán mégse lehetett olyan kicsi és lelkileg olyan jelentéktelen az a tőlük vállveregetve kezelt „Little man in red stockings", hanem kis termete (mely nem is volt annyira kicsi) és végtelen jósága ellenére éppen eléggé tudott ő tekintélyt tartani és uralkodni is akkor és ott, ahol és amikor kellett. Pedig szerényen és jóságosan sokkal nagyobb művészet tekintélyt tartani és uralkodni, mint brutalitással és időnkénti dühöngésekkel.

A mi nagy Mátyás királyunkról azt írják a külföldi követek, hogyha mérges volt valamiért, olyan félelmes hangon bőgött, mint egy pusztai oroszlán. Pedig erről az oroszlánbőgésű Mátyásról mégis írva maradt az a szégyen, ami a „kis" Lipótról nem maradt írva, hogy Beatrice királyné papucskormánya alatt volt, az asszony sokszor uralkodott felette, s például még arra is rá tudta venni, hogy 9 éves unokaöccsét az ország prímásává tegye az ország tiltó törvényei ellenére is, mely idegenek főpapi székbe való emelését nem engedte meg, annál kevésbé gyerekeket és olyanokét, akik magyarul nem is tudtak. A világhódító „nagy" Napóleon is félt Boharnais Josephine-től, első nejétől s félt második feleségétől, Mária Lujzától is, és nagy szerelme miatt nem ura, hanem szolgája volt neki. A „kis" és „báb" Lipót egyik feleségétől se félt és egyiknek se szolgája volt, hanem ura.

De nemcsak papucskormány, hanem még szégyenletes családi jelenetek se ritkák olyan uralkodók családjában se, akiket nagyoknak tart a történelem. Ott vannak például a porosz és protestáns Hohenzollernek, azok, akik olyan nagyok voltak, hogy még a német császári méltóságot is sikerült elhódítaniuk a Habsburgoktól, mert nem kis emberkék és csak professzornak valók voltak, mint Lipót, hanem hatalmas, öles termetűek (bár éppen a legnagyobb, Nagy Frigyes ezek közt is kicsi volt, még kisebb mint Lipót; meg hát maga a nagy Napóleon is kisebb volt) és uralkodásra termettek.

Frigyes Vilmosnak, a brandenburgi „nagy választó"-nak, a porosz hatalom megalapítójának Carlyle szerint (Nagy Frigyes, II. 78.o.) még az első feleségével is, akit igazán szeretett, és aki szintén igazán szerette őt, voltak jelenetei (scenes), „mert a hölgynek mindenről, ami történt, meg volt a maga sajátos véleménye és mert a férj nagyon is kolerikus természetű volt".

„Nem egyszer odavágta a kalapját a felesége lábaihoz így szólván jelképesen: hát akkor kormányozzon Ön, asszonyom. Úgy látszik, a főkötő az én viseletem, nem a választófejedelmi kalpag. Ámde — folytatja Carlyle — az asszony ítélőképessége nagyon jó volt és a legjelentősebb dolgokban férje szerette tudni a véleményét, noha a hallgatni tudás képessége csak hébe-hóba volt meg benne. Frigyes Vilmosról úgy tudták, hogy a titkos tanácsból nem egyszer rohant felesége lakosztályába, hogy mikor valami nehéz kérdést tárgyaltak, az ő véleményét is megtudja, mielőtt döntöttek."

Ennél a mi lenézett Lipótunk sokkal önállóbb volt, de sokkal császáribb is. Ebben ő volt a felség s Frigyes Vilmos a nyárspolgár. Ilyesmiről Lipót udvarában szó sem lehetett. Lipót mindig tudott dönteni a feleségei nélkül.

Frigyes Vilmosnak is volt második felesége is. Ez — Dorottya — már sokkal alantasabb szellemű volt az elsőnél. Ő a protestantizmusnak annyira „skót" irányát testesítette meg, hogy a trónon is zöldségtermeléssel meg tehenészettel foglalkozott, s mikor termékeit beszállította eladásra a városba, ő természetesen nem fizetett helypénzt, vámot vagy más illetéket, mint a versenyüzemek, melyeket így könnyű volt lekonkurálnia. Sőt a rosszmájú alattvalók azt beszélték, hogy még kocsmát is nyitott a városban, hol fogyasztási adó fizetése nélkül versenyezhetett a többi kocsmárossal. S mindezt azért csinálta, hogy magának és gyerekeinek minél több pénzt tehessen félre. Mivel azonban a trón az első asszony gyerekeit illette, még azt is feltették róla s beszélték, hogy mostohafiát, a trónörököst, méreggel el akarta tenni láb alól. Annyi ugyanis tény, hogy Frigyes, a későbbi e néven első porosz király, egyszer rosszul lett mostohaanyja ételétől az asztalnál. Azt állította, hogy megmérgezték s utána nagynénjéhez menekült Kasselbe. Mostohaanyja fösvénysége miatt később is túlkevés tartásdíjat kapott apjától, akin ez a második felesége, ez a közönséges asszony is épp úgy uralkodott, mint az első, vagy még jobban.

A „nagy" választó, aki eleinte nagyon is érezte a két asszony közti nagy különbséget, eleinte nehezen törődött bele sorsába és időnként keserűen kiáltott fel: „Haj, nincs meg már nekem az én Lujzám, akihez most tanácsért és segítségért futhatnék!" Később azonban beletörődött „férfi" sorsába, amely különösen hozzá, a porosz történelem egyik legnagyobb alakjához, annyira nem illett, és Dorottyának később még jobban papucskormánya alá került, mint hajdan a Lujzának.

„Utolsó éveiben a Nagy Választó, akit megviselt a sok munka és agyongyötörték a családi viszályok, végül — valószínűleg azért, hogy bármily áron is, de megszerezze magának a családi békét — nagyon is felesége kormányzása alá került. Ami a szerencsétlen fiatal herceget illeti, akit sikerült Kasselből visszacsalni, ő elvonulva és nyílt kegyvesztettségben élt eléggé szegényes jövedelemmel. Apja anyagi tekintetben meglehetősen szűkre fogta. Ritkán jutott abba a helyzetbe, hogy tisztességesen költhessen. Apja (nyilván a Gera Bond megszegésével) hatalmas járadékot biztosított azonban az asszony gyermekei részére."

Mindez nem akadálya annak, hogy Frigyes Vilmos nem mint professzor, hanem mint választó, mint uralkodó nagy legyen mind kortársai, mint az utókor előtt. Maga Nagy Frigyes is például egy ősét se tartotta annyira nagynak, mint őt, sőt — úgy látszik — összes ősei között egyedül csak őt tartotta nagynak. Mikor 1750-ben elődei hamvait új sírboltba helyezték át, Frigyes Vilmos koporsóját fel is nyittatta, hosszasan nézte és rátéve kezét a halott kezére ezt mondta környezetének: „Messieurs, celui-ci a fait de grandes choses! Uraim, ez az ember nagy dolgokat cselekedett!"

Pedig hát Lipót, „the little Kaiser", mennyivel nagyobb volt még a „nagy választónál" is! Hogy közte és három felesége bármelyike között a Burgban családi jelenetek legyenek, arról nem is szólva, hogy e jelenetek odáig menjenek, hogy Lipót császári fövegét vele el-

lenkező felesége lábaihoz vágja, az még gondolatnak is képtelenség volt azok számára, akik Lipótot és családi viszonyait ismerték. Igen, mondják esetleg erre, mert Lipót flegmatikus természetű ember volt, Frigyes Vilmos pedig kolerikus, s éppen ebből folyt az utóbbi nagysága és az előbbi kicsisége. Azt azonban elfelejtik, hogy Lipót csak akkor és abban volt flegmatikus, amikor és amiben a császári méltóság és a keresztény tökéletesség ezt így kívánta. Nem azért volt flegmatikus, mert annak született, hanem mert azzá tette magát. Egész életében a Krisztus iskolájába járt, élete szakadatlan önnevelés és önkritika volt. Élete főcéljának, mint minden igazi keresztény, azt tartotta, hogy összhangban legyen az evangélium parancsaival, azaz, hogy érzelmei és ösztönei mindig és mindenben az evangélium tanaitól megvilágosított ész ellenőrzése alatt álljanak.

Lipót gondoskodni tudott róla, hogy ő olyan vérmérsékletű legyen, amilyen a császári méltósághoz illik, és amivel példát tudjon adni alattvalóinak. A kereszténység szellemétől távolállók persze nem tudják, mert nem is akarják tudni, hogy a velünk született vérmérsékletet akarattal ellenőrizni, módosítani, sőt az ellenkezőre változtatni is lehet. Ők azt hiszik, hogy szenvtelen csak az lehet, aki annak születik, s ez az ő szemükben a tehetetlenséggel, a nyálkássággal egyenlő. Pedig hát ha Lipót csak ilyen szenvtelen lett volna, akkor emiatt a bécsi Burgban egész nyugodtan lehettek volna családi jelenetek, sőt ilyenek csak akkor lettek volna igazán.

Ha ugyanis Frigyes Vilmos a kalpagját amiatt csapkodta oda felesége lábaihoz, mert vérmes volt, de azért a felesége mégis szembe mert vele szállni, mégpedig az első felesége éppúgy, mint a második, sőt a dolog vége az lett, hogy az erősen kolerikus fejedelem is felesége, mégpedig egészen alantas, még kocsmárossággal is foglalkozó felesége „management”-je alá került, akkor könnyű elképzelnünk, hogy járt volna feleségeivel a tehetetlen, nyálkás kis Lipót, kivált mikor a három felesége közül a második olyan természetű volt, hogy abba pusztult bele, hogy nő létére túlmértéktelenül és szenvedélyesen, tehát túl férfiasan vadászott.

Köztudomású, hogy a legtöbb családi jelenet éppen a szenvtelen, flegmatikus, tehetetlen férjek esetében fordul elő. Részint, mert velük mernek kikezdeni a feleségek, részint, mert férfiatlanságuk és tehetetlenségük ellenszenves a feleségük előtt, bosszantja őket s önkéntelenül is lenézést, megvetést és gyűlöletet kelt fel bennük. De az is köztudomású, hogy a nyálkás tutyimutyi férjek is dühbe jönnek, hogy náluk is betelik néha a mérték, ha feleségük túlságba viszi az uralkodást, becsmérlésük túlságos méreteket ér el, s ilyenkor bizony ők is ütnek, sőt törnek-zúznak.

Mikor tehát azt látjuk, hogy Lipót nem is kétszer házasodik, mint Frigyes Vilmos, hanem háromszor s a három felesége közül legalább kettő igen nagy tehetségű és erősen önálló hajlamú, sőt közülük az egyik egész különlegesen férfias és uralomvágyó; ha tekintetbe vesszük, hogy neki is voltak gyermekei az első asszonytól is, meg a harmadiktól is, de az ő családi életében nemcsak viszálykodásnak, családi perpatvarnak, papucskormánynak, nőuralomnak nem találjuk a legkisebb nyomát se, hanem a legpéldásabb, a legbensőbb, a legszeretőbb családi élet mellett gyerekei (s tegyük hozzá: nagyon tehetséges gyerekei) előtt olyan tekintélye van, amilyen talán még nem is volt apának, feleségei pedig, még az a szenvedélyes vadász is, életük egyedüli céljának azt tekintik, hogy őt boldogítsák, neki kedvében járjanak s szinte lessék, mi a kívánsága, akkor el kell ismernünk, hogy Lipót flegmája semmiképpen se lehetett a veleszületett erőtlenség, akarni nem tudás, azaz a nyálkásság következménye, hanem egy egészen más valami: a keresztény tökéletesség megtestesülése az emberben, minden cselekedetének, hajlamának, érzelmének, vágyának és gondolatának az ész kormányzata, és az evangélium parancsai alá való rendelése. Ez állításunk igazsága még nyilvánvalóbbá lesz, ha majd később Lipótot Apaffi Mihállyal

is összevetjük. Ha Lipót csak kisstílű ember, ha csak nyárspolgár lett volna, akkor olyan lett volna, mint Apaffi Mihály, az erdélyi kálvinista fejedelem. Látjuk majd, hogy ő milyen volt és hogy ő is papucskormány alatt volt, de azért be is rúgott, feleségének féltékenynek is kellett rá lenni és rajta egyébként uralkodó feleségét többször meg is verte.

Még jobban bámuljuk azonban ezzel szemben Lipótot, ha azt is meggondoljuk, hogy gyermekei és feleségei előtt annak a Lipótnak volt olyan bámulatos tekintélye, aki testileg gyenge volt, hangos szavát soha nem lehetett hallani, de azért a felhők felett se trónolt, nem rejtőzött el palotája mélyébe az emberek elől, hanem naponta lehetett látni Károly fiával kettesben cserkészni a Bécs környéki mezőkön az ott dolgozó parasztok között, és óraszám térdelni a bécsi templomokban a hívek közé vegyülve. Lehet tekintélyt szerezni és fenntartani terrorral és lehet erkölcsi fölénnyel és feddhetetlenséggel. Nagy Frigyes (s még inkább az apja), a nagy Napóleon, vagy Nagy Péter, vagy Nagy Katalin, az elsővel tartotta fenn a tekintélyét, Lipót a másik módon. Nem úgy értem Nagy Frigyes vagy Napóleon terrorját, mintha nyakra-főre akasztották vagy vonták volna kínpadra az embereket, hiszen az ő korukban az ilyen tekintélyfenntartó eszközök már meghaladottak voltak, hanem úgy, hogy Nagy Frigyesnek bámulatos munkaképessége, emlékezőtehetsége s mindenre kiterjedő gondossága volt, az állam minden fillérjét számon tartotta és ellenőrizte, mindenből pénzt préselt ki, embereit agyondolgoztatta, éhbéren tartotta, s ha használni már nem tudta őket, vagy olyanokat talált helyettük, akiket jobban tudott használni, könyörtelenül túladott rajtuk, akármilyen hálával tartozott volna is nekik egyébként. Hiba, mulasztás esetén kérlelhetetlen volt, s nemcsak a hanyagságot, és bűnt, hanem a tehetetlenséget, feledékenységet, sőt a balszerencsétől sújtott embereket is drákóilag büntette. Amelyik tiszt megszaladt az ütközetben, amelyik tábornok baklövést követett el a hadvezetésben, azonnal repült, akármilyen érdemei voltak is neki egyébként.

Az így szerzett telt kincstárt és az így rendbeszedett hadi és polgári gépezetet arra használta fel, hogy alattvalói vérét és vagyonát állandóan megújuló véres háborúkban tékozolja el azért, hogy magának hírnevet szerezzen vele, hogy egész Európával bámultassa hadvezéri tehetségét, megtörhetetlen lelki erejét és szellemi fölényét; hogy felélessze népében a közmondásos porosz gőgöt és erőszakosságot, mely lényegében napjaink mindkét világháborúját okozta; hogy a poroszságot meggyűlöltesse egész Európával; hogy bíztatást adjon a maga követelésére a későbbi Hitlereknek (említettük már, hogy Hitler állandóan Carlyle „Nagy Frigyes”-ét olvasta, tehát tulajdonképpen Nagy Frigyest utánozta) s végül, amiatt a szellem miatt, melyet ő honosított meg népe körében, romhalmazzá és a világ csúfjává tegye egész Németországot.

De azért az embereknek mégis jobban imponálnak a Nagy Frigyesek vagy Napóleonok, mint Lipótnak „nyálkás” flegmája. Nekik még az is tetszik, ha a nagy választó a kalpagját felesége lábaihoz csapja, mert ők maguk is rabjai lévén szenvedélyeiknek és velük született hajlamaiknak, a történelemben is olyanfajta embereket szeretnek ünnepelni, mint amilyenek ők maguk, nem pedig azokat, akiknek nagysága nem a szenvedélyek szabad kitombolásában, s ennek következtében véres csaták megnyerésében áll, hanem abban, hogy keserves, soha meg nem szűnő, egy egész életen át tartó küzdelemben önmagukkal, legyőzik önmagukat, mert tetteiken, sőt még gondolataikon és vágyaikon is mindig az ész uralkodik s nem azt teszik, ami jól esik, hanem azt, ami objektíve jó.

Az embereknek az olyan emberfeletti emberek, az olyan Übermenschek tetszenek, akik erősek, nem tűrnek ellenállást, akik legázolnak és le tudnak gázolni mindenkit, aki nekik ellenszegül, akár nyílt erőszakkal, akár csellel, akár mindkettővel egyszerre történik ez. Akiknek emberfelettisége tehát abban áll, hogy nagy tehetségüknek megfelelően a bűneik is nagyok, akik százezreket pusztítottak el és országokat borítottak lángba, de mindent si-

kerrel tettek. Tettük borzalmasságát számukra feledteti az, hogy amit tettek, ellenségeikkel tették, s ezek az ellenségek nemcsak nekik, hanem alattvalóiknak is ellenségei voltak.

Azok, akik önmagukon győzedelmeskedtek; akik még a kis hibákat is ki tudták magukból irtani, s egyetlen érdemük, hogy még ha szangvinikus vérmérséklettel születtek, akkor is tudtak flegmatikusok lenni akkor, ha az eszük azt mondta, hogy állásuknak, különösen pedig kereszténységüknek ez a legmegfelelőbb, nekik nem nagy emberek. Hogy lenne szerintük nagy az, akinek kis hibái vannak és azokat irtogatja magából. Ahhoz nincs érzékük, hogy a sok kis dolog dönti el az ember, s így az emberiség sorsát is, mert a nagy dolgok is a kicsinyekből lesznek. Ha ugyanis ezt elismernék, abból az következnék, hogy nekik is meg kell kezdeniük önmaguk ellen ezt a kicsinyes, s ezért annyira terhes és nyomasztó küzdelmet. Pedig hát e küzdelem elmulasztása az oka az emberiség minden bajának s az, hogy a kis hibái ellen küzdeni tudó Lipót végezte el ezer éves történelmünk, sőt az egész világtörténelem egyik legnagyobb teljesítményét, azt mutatja, hogy még nagyokat is elsősorban ezzel a kicsinyes küzdelemmel lehet legjobban elérni. Látni fogjuk ugyanis, hogy a „kis" Lipótnak ez a nagy teljesítménye éppen nem volt véletlen, hanem a legszorosabban összefüggött és logikus következménye volt annak az önmaga (hiúság, nagyravágyás, dicsőségvágy, sértődékenység, dac és kevélység) ellen folytatott ernyedetlen küzdelemnek, melyet mi annyira nem értékelünk, sőt lenézünk Lipótban csak azért, nehogy utánoznunk kelljen.

A felkapott „nagyok" és a Lipót-féle „kicsinyek" között még az a különbség is van, hogy a Nagy Frigyes (Rákóczi György, vagy Hitler vagy Sztálin) fajtájú emberek közelében és szolgálatában élni átok és kínszenvedés, míg a Lipótok környezetében öröm és boldogság. A Lipótokat azok magasztalják és szeretik, akik a közelükben éltek. Azok valósággal rajonganak értük. A Nagy Frigyeseket csak azok, akik századokkal később élnek és csak a sikereiket olvassák és telt kincstáraikat hallják. Bennük a tehetséggel és lelkiismeretlenséggel párosult szerencsét és a velejáró sikert ünneplik azok, akik szemében a siker „non olet", nem büdös, mert akármilyen áron szerezték, mindegy, a fő az, hogy megszerezték. A Lipótokban a belső lelki nagyságot tiszteljük és azt, hogy ezt előbbrevalónak tartották, mint a sikert.

Hogy Lipót milyen volt azok szemében, akik közelről ismerték, már láttuk, s látjuk még majd bőven. Nagy Frigyest ellenben így rajzolja Hadik András, a híres tábornagy, mikor 1770-ben találkozott vele:

„Die Person des Königs was ganz besonders: a király személye valami egészen különleges. Alacsony termetű." Tehát ő éppen olyan „little man", mint Lipót, vagy még nála is jobban. Érdekes azonban, hogy ezt Nagy Frigyessel kapcsolatban senki se emlegeti, vagy legalább gúnyosan nem. Látszik, hogy ellene nem működik ellenszenv, csak Lipót ellen. A megítélésben való nagy különbség oka nem lehet más, mint csak az, hogy Lipót a „kicsisége" mellett „jámbor" is volt, Nagy Frigyes pedig nem volt az. Az irodalomban és a történettudományban tehát épp úgy gúnyolódnak az ártatlan, jó emberen, mint ahogyan az iskolában a jó fiúkon a vásott társak, a kaszárnyában vagy a gyárban pedig azokon, akik vallásosságukkal és romlatlanságukkal kitűnnek társaik közül, a hitvány átlag.

„Az arca kissé ferde, a bal szeme feljebb van, mint a jobb. Ha beszél, a száját elhúzza és a fejét kissé jobb felé lógatja. Furcsán, derékban meghajolva jár, mintha egyik lábára sántítana. Eine ungestallte Figur." Látjuk tehát, hogy nemcsak kis termetben, hanem testi csúnyaságban is bőven túltett Nagy Frigyes Lipóton. De ezt se hangsúlyozzák úgy nála, mint Lipótban. Nekünk, Hadik leírását olvasva, róla Nagy Péternek, a régi vérbaj következményeként állandóan remegő képe jut eszünkbe. Mennyire megegyezett ebben is a két „nagy".

„Szeme rendkívül élénk és beszédes és ide-oda cikázik. Sokat és érdekesen beszél. Rendkívül udvarias, szórja a bókokat, de észrevehető, hogy bókjai nem őszinték. Arcszíne egészséges, de egész teste és megjelenése törékeny, elhasznált benyomást tesz az emberre. (Nagy Frigyes a találkozáskor mindössze csak 58 éves volt még.) Minden kijelentése és egész magatartása hamisságra vall és tettetést mutat. Sokoldalú tudását szívesen fitogtatja, külsejét pedig — szintén tüntetően — feltűnően elhanyagolja."

„Mindkét kezén drága gyűrű van, de ruhája elhanyagolt, csupa piszok; elnyűtt, kitaposott, piszkos a csizmája. Minden, amit magán visel, használt, ócska benyomást tesz és cinizmusra vall. Szolgái is olyanok, mint uruk. Lovásza fakó, zöld ruhájában, egyszerű, kopott szerszámmal kantározott lengyel gebén lovagol. Huszárjai kissé rendesebbek, de barátságtalan, elégedetlen emberek."

Hadik a porosz király környezetének tagjaitól azt is hallotta, hogy uruk rendkívül szigorú, sokszor a kegyetlenségig rideg, nemcsak tábornokaival, alantasaival, hanem szűkebb környezetével szemben is.

Egyik nap a hadgyakorlat alatt felhőszakadásszerű zápor volt és a felségek (Nagy Frigyes és II. József) is bőrig áztak. Frigyesnek azonban „csak egy kabátja volt" (mint Petőfi vándorszínészének) s mivel a találkozás alatt minden este operaelőadás is volt, egész délután szárogatnia kellett átázott ruháját, hogy este az operába elmehessen.

„Ebben a testben — írta naplójában Hadik — csak az ész nagy. Ezt azonban csak a maga hasznára gyümölcsözteti. Mint mondják, sem szeretet, sem belátás, sem elismerés nincs benne."

Külön visszataszító s egészen kis lélekre valló dolog Nagy Frigyesben a Hadik hadvezéri híre iránti irigység és a vele együttjáró már nemtelen tulajdonságok szabadjára hagyása. Tudvalevő, hogy Berlin elfoglalásával és megsarcolásával Hadik megérdemelt világhírre tett szert, s e sikeres haditettével igen kellemetlen napokat szerzett Nagy Frigyesnek, a világhírű hadvezérnek. Ezért kíváncsi volt Hadikra. Többször hangoztatta, hogy szeretné megismerni, s József császár csak azért vitte magával Hadikot a vele való találkozóra, hogy Frigyes e vágyát kielégítse.

Mikor aztán végre megtörtént a találkozás, a „nagy" porosz király Hadikot tüntetőleg mellőzte, sőt megalázta, s úgy viselkedett vele, mintha senki lenne. Pedig éppen azért, mert annyira akarta Hadikot megismerni, a császár gondoskodott róla, hogy közelébe kerüljön. Hadik az operában a király mögött ült. Frigyes a szünet alatt hátra is fordult hozzá, de csak annyit kérdezett tőle, hogy „szereti-e a zenét". Ezzel aztán a máskor mindig oly sokat beszélő király be is fejezte vele a társalgást, hozzátéve még, hogy nagyon örül, hogy megismerte, mert sokat olvasott(!) róla. Arra tehát nem akart emlékezni, hogy néminemű dolga is volt vele.

Egy másik operai előadáson megint megkérdezte Hadiktól, hogy szokott-e muzsikálni. (Hogy harcolni is szokott, arról — úgy látszik — nem volt tudomása.) Aztán, hogy a felesége is szokott-e. Egy harmadik alkalommal pedig, de szemmel láthatóan csak azért, mert nem lehetett elkerülnie, szintén intézett hozzá pár szót, de annyira csak formaságból, hogy Hadik válaszát már meg se várta. Egy más alkalommal, mikor az asztaltól távozni készült, mikor észrevette, hogy Hadik mellett kell elmennie visszafordult, megkerülte az egész asztalt és a túlsó oldalon távozott, úgyhogy egészen sértő volt Hadikra, mert nyilvánvaló volt, hogy miatta történt a visszafordulás.

Mindezt nem lehet mással magyarázni, mint Frigyes kicsinyes gőgjével, mely magán kívül nem szívesen ismert el más nagyságot, mely nem tudta megbecsülni a nagy ellenfe-

let. Csak az ellenszenv maradt meg miatta lelkében, de nem a megbecsülés. Magán, szenvedélyein vagy hangulatán annyira nem tudott uralkodni, hogy együttlétükkor — nyilvánvalóan esze és akarata ellenére — ez az ellenszenv kitört belőle, sőt ilyen kicsinyes módon tudott megnyilvánulni.

Érdekes, hogy Hadik történetírója, a könyve után protestánsnak látszó (de egyébként nem elfogult, hanem tárgyilagos) Markó Árpád, elfogultnak és igazságtalannak találja Hadik Naplójának Nagy Frigyesre vonatkozó részeit, és más forrásból származó adatokkal ellenkezőknek találja. A sikert és tehetséget tehát Markó Árpád se tudja elválasztani a jellemtől. Pedig hát semmiféle történelmi adat se mondja Nagy Frigyesről, hogy nagy jellem is volt, és hogy élvezet volt szolgálni, vagy környezetében tartózkodni. Éppen ellenkezőleg. Más adatok is hangsúlyozzák, hogy nem. Tudvalevő, hogy mihelyt alkalma volt közelebbről megismerni, még az a Voltaire is csúnyán összekülönbözött vele, akinek Nagy Frigyes rajongója volt, s egyenesen úgy csalogatta oda magához.

Markó Árpád is azt hiszi tehát, hogy azok az egyéb adatok, melyek Nagy Frigyes nagy eszét, bámulatos akaratát, erejét és önuralmát, ragyogó hadvezéri képességeit, nagystílűségét és nagy sikereit bizonyítják, egyúttal azt is jelentik, hogy jellemileg és erkölcsileg is nagy lélek volt. Pedig hát aki szerencsés is, nagy hadvezér is, nagy szervező, nagy kormányzó, nagy diplomata és nagy „spórmeiszter” is, az nem szükségképpen nagy jellem, megnyerő egyéniség és vonzó lélek is egyúttal. Átlag éppen az ellenkező szokott lenni az eset. A legnagyobb kivétel az, ha az ilyen emberek nagy jellemek, jó emberek és vonzó egyéniségek is egyúttal, különösen azok számára, akiknek a szürke egyhangúság unalmas napjait kell velük együtt tölteniük.

Amit Hadik Nagy Frigyesről naplójában közöl, már csak azért se származhat ellenszenvből, mert más forrásokból is tudjuk. Hiszen Nagy Frigyes cinizmusa, ridegsége, fukarsága és kíméletlensége, sőt egészen kirívó önzése épp oly köztudomású, mint más tekintetben való kiválóságai. Nagy Frigyest Macaulay is (Biografical Essays) épp oly ellenszenvesnek rajzolja, mint Hadik. Ellenszenves tulajdonságairól még Carlyle se hallgathat, pedig ő egyébként valósággal bálványozza hősét. (Markó Árpád: Futaki Hadik András tábornagy. 246-253.o.)

Láttuk, hogy Carlyle gúnyosan és lenézőleg „a kis ünnepélyes császárnak” nevezi Lipótot. Ha mi Nagy Frigyesről ugyanilyen szellemben és lelkülettel írnánk, nekünk viszont „a kis cinikusnak”, vagy „a kis piszkosnak”, vagy „a kis kíméletlennek”, vagy „a kis krajcároskodónak” kellett volna őt neveznünk, mert hiszen láttuk, hogy nemcsak cinikus, piszkos, fukar és szívtelen volt, hanem kicsiny is. Kisebb, mint Lipót.

Nagy Frigyes pénzes uralkodó volt, de azért volt pénze, mert a piszkosságig fukar volt. Keserves dolog volt a szolgálatában állni. Nemcsak azért, mert — mint Rákóczi György — fizetni ő se szeretett, hanem ridegsége, kíméletlensége és szenvedélyessége miatt is. Ezzel szemben Lipót mindig pénztelen volt, de mindig nagylelkű és bőkezű, akit szolgálni nemcsak azért volt öröm és szerencse, mert alatta dolgozni kényelmesen lehetett és keveset kellett, és az úri nagy fizetés mellé mégis bőven adta még az ajándékokat is, hanem azért is, mert a pénz és kitüntetés mellé mindig még jó szót is adott, kegyes volt és barátságos. Állandó önuralma ugyanis gondoskodott róla, hogy esetleges rossz hangulatát ne vegye észre rajta senki. Nagy Frigyes és társai pedig (a Napóleonok, Hitlerek és Sztálinok) a környezetükön töltötték ki azt az idegfeszültséget, ingerültséget, és belső lelki békétlenséget, melyet a túlzott szellemi munka és az önmaguk és dicsőségük szolgálatába állított gyakorlatilag Isten nélküli élet szükségképpen magával hozott.

Azok részére, akik a történelmi nagyságot és bámulni valót túlságosan is a hadi vitézségben látják és a hadi bátorság nagy tisztelői, kiábrándítóan tanulságként felhozom Földváry Károly esetét. Őt 48-as szabadságharcunk legbátrabb katonájának tartották és tartják ma is. A magyar kormány hivatalos irataiban „a vitézek legvitézebbjének" nevezte s egymásután küldözték neki, mint a haza ajándékát, az új meg új paripákat, mert az ellenség annyit kilőtt már a vitéz tiszt alól, hogy semmiképpen se lehetett tőle azt kívánni, hogy mindig maga vegyen magának újat helyettük.

Vác ostromakor ő vezette az elővédet. Egy hídon kellett átmenniük, melyet egész sereg ágyú lőtt, a túlpart pedig meg volt rakva ellenséggel. Mikor már az ellenség honvédeink harmadik rohamát is visszaverte, Földváry ezzel a kiáltással ragadta kezébe a zászlót: „Piha, nyomorultak! Szégyen-gyalázat magyarnak hátrálni német előtt. Hogy a világ ne mondhassa, hogy az egész csapat mind gyáva volt, egymagam megyek bevenni a hidat!" S kezében a honvédzászlóval lovával a híd felé ugratott. Az ellenség egész zászlóaljának minden fegyvere őrá célzott. Össze is rogyott lova azonnal, ő pedig lova alá esett. Erre a mögötte levő zászlóalja felkiáltott: „Mentsük meg ezredesünket, ha halva is!" s néhány pillanat alatt övék volt a híd és vele eldőlt javukra a váci csata is. Mikor utána Földváryt lábra állították, ruhája hét golyótól volt átlyukasztva, lova hulláján pedig 17 találatot állapítottak meg. Ő maga azonban még csak meg se sebesült. De ez az őrült vitézségű ember a háború egész folyamata alatt se sebesült meg egyszer se. Látszik tehát, hogy nemcsak őrült bátor, hanem őrültül szerencsés ember is volt. Ez utóbbi bizonyára nem az ő érdeme volt, de azért nem kevésbé híres és ünnepelt volt miatta.

Érdekes, hogy mint Lipót vagy Nagy Frigyes (vagy mint Savoyai Jenő, Napóleon, Árpád, Szent István és Radeczky), Földváry Károly is kis (fekete) emberke volt, s ő ráadásul még félszemű is. A kicsisége tehát nem volt különlegesség, hanem szinte azt mondhatnám, hogy velejárt vitézségével. Különös, sőt szinte hihetetlen azonban az (s ugyancsak alkalmas arra, hogy kiábrándítson bennünket a bátorság és a szerencse imádásából), amit Pálffy János, az 1848. évi országgyűlés elnöke, a „Honvédelmi Bizottmánynak", a 48-as minisztériumnak tagja, erdélyi unitárius székely állapít meg erről a bátor Földváryról, a 48-as vitézek legvitézebbjéről „Magyarországi és erdélyi urak" címen 1939-ben kiadott emlékezéseiben (151-152.o.). Földváry ugyanis erdélyi ember volt s Pálffy jól ismerte őt magát is és családját is.

Mikor tüneményes vitézségének híre Erdélyben elterjedt — írja Pálffy —, akik ismerték, nagyon csodálkoztak ott rajta, mert ezt a nagy vitézséget mindenki mástól jobban várták volna, mint éppen tőle. Mikor ugyanis 1830 körül, mint zászlótartó, Marosvásárhelyen állomásozott, megismerkedett ott egy nagyon gazdag nővel (Turi Borbálával) és feleségül vette. Felesége aztán olyan papucskormány alatt tartotta, hogy az egész környéken a férfiatlanság elijesztő példájának tekintették viselkedését. Földváry Károly ugyanis gazdag és erélyes feleségétől mindent eltűrt. El azt, hogy cselédmódra bánjon vele (magának Földvárynak ugyanis nem volt külön birtoka), el végül még azt is, hogy elkergesse maga mellől és kiparancsolja egyik eldugott jószágára egyedül és ott cselédkoszton tartsa. Itt érte aztán a szabadságharc (nem volt tőle tehát valami nagy áldozat, hogy fegyvert fogott „a hazáért"), és aztán ott ő lett „a vitézek legvitézebbike". Pálffyból másutt (166.o.) még azt is megtudjuk, hogy Földváry felesége mindezek mellett még „vén" is volt és „rút" is.

Ki gondolná, hogy a világraszóló vitézség és bátorság még ilyen papucshőssséggel is összeegyeztethető? Hogy a bolond szerencse összeegyeztethető vele, azon még nem csodálkozunk, bár a közvélemény (a „hazafias" különösen) a szerencsét legalább annyira ünnepli, mint a vitézséget. Ki gondolná, hogy még olyan világraszóló hős vitéz is, mint amilyen Földváry volt, lehet egyszemélyben pipogya és gyámoltalan is? Az emberi lélek

olyan sokrétű és annyira kifürkészhetetlen, hogy sokszor a legelképzelhetetlenebb meglepetésekkel szolgál.

S hogy az ilyesmi nem is annyira kivétel, mint gondolnók, egy másik, hasonlóan meglepő esetet is elbeszél Pálffy (44-46.o.):

Balogh Dániel (a keresztneve után ítélve valószínűleg kálvinista) 1830-ban főhadnagy volt a főherceg József nevét viselő második huszárezredben. Abban az arisztokratikus világban közlegényből lett főhadnaggyá. Gondolhatjuk hát, milyen vitéz lehetett. Végigküzdötte a napóleoni háborúkat, bátorsága, vitézsége, merészsége szinte az őrültségig ment, és közmondásossá vált az ezredben. 1829-ben egy gróf Széchen (Pálffy következetesen Szechénnek írja) nevű protekciós alak került más ezredből közibük és fölébük, s ezért az ezred tisztjei elhatározták, hogy csöndben bojkottálják. Mellőzték, nem érintkeztek vele. Többet nem tehettek, mert épp akkor hadseregünkben nagyon tiltották tisztjeinknek a párbajozást. Balogh azonban nem tudta magát sokáig türtőztetni és kilépve szenvtelenségéből szóval is megsértette gróf Széchent. Erre az kihívta párbajra. Balogh megtagadta az elégtételt. Ez természetesen nagy botrányt okozott a tisztikarban és mikor kérdőre vonták, azzal mentette magát, hogy tilos a párbaj. Mikor felvilágosították, hogy igen, tilos, de éppen ezért nem lett volna szabad sértegetnie. Ha azonban már a sértés megtörtént s a sértett elégtételt kér, kötelessége vele megverekedni. Erre Balogh azt hozta fel, hogy neki otthon szegény öreg anyja van s mi lesz abból, ha ő áldozatul esik. És keservesen sírni kezdett.

Mikor ezt megtudta az ezredes, herceg Württemberg, valami ürügy alatt lezáratta. A börtönbe odament hozzá az ezred két hadnagya, Fachini és Gombos és azt mondták neki, ha gróf Széchennel nem akar megvívni, vívjon meg velük, hogy bebizonyítsa, hogy nem gyávaságból nem mer megküzdeni, mert ezt az ezred tisztikara nem tűrheti. Balogh erre se volt hajlandó. Erre a két hadnagy kezébe adta az e célra odavitt harmadik kardot és lapjával elkezdték verni, hogy rákényszerítsék a védekezésre és így mentsék meg az ezred becsületét. Hasztalan. Balogh hagyta magát ütni-verni és sírt. Az ezredes erre pár hónapig ott tartotta a börtönben s aztán átküldte a Fuhrocsenhez(?). Balogh fekete haja e néhány hónap alatt teljesen megőszült és egy félév alatt meg is halt.

Látjuk tehát, hogy a katonás szellem, a vitézség, sőt a vakmerőség még nem minden. Még csak azt se bizonyítja, hogy a gazdája férfias vagy bátor. Hát még mennyire nem jelenti azt, hogy önzetlen. Sőt, úgy látszik, mintha sokszor csak annak a jele lenne, hogy az illető buta, s a mámor, a harc mámora sokszor elveszi az eszét. (Bizonyára azért tudja elvenni, mert józan állapotban se sok van neki belőle.) S valóban. Milyen logikai alapon, milyen lélektanra támaszkodva áldozza fel vagy kockáztatja életét hazájáért például egy vallástalan, papgyűlölő katona, vagy a forradalom sikeréért egy vallástalan proletár?

Aki hisz a másvilágban, s így az örök jutalomban és büntetésben, s ennek reményében meghal eszmékért, vagy feláldozza életét felebarátjaiért, például honfitársaiért, azt értem. Ebben van logika. Ez eszes, az észtől kormányzott cselekedet. Vallástalan alapon állva, vagy a vallásra nem gondolva azonban a hősiesség, vitézség, vakmerőség, önfeláldozás csak azért lehetséges, mert az illető hősies cselekedete elkövetése előtt nem gondolkodik; mert az ész helyét az érzelem, a mámor foglalta el, melyet talán éppen holmi nagyobb adag rum vagy pálinka is elősegített, vagy talán egyedül csak az idézett elő. A serkentő italra ilyenkor éppen azért volt szükség, hogy az ész ne legyen útban.

Nagy Frigyes és társai is kockáztatták életüket. Ők is vitézek, bátrak voltak. Ők büszkeségből voltak azok. Tudták, hogy a világ szeme rajtuk csüng (a közkatonát is kinevetik, kicsúfolják utána a társai, ha gyáván viselkedik, vagy ha igen elárulja viselkedésével a félénkségét), s ha gyávaságot vagy akár csak bátortalanságot mutatnak, egyszerre vége bál-

ványuknak, a hírnévnek és dicsőségnek. Mivel a hírnév elvesztése, sőt nevetségessé válás egy nagy emberre sokkal nagyobb csapás, mint a halál, ezért voltak ők mindig bátrak, sőt vakmerők. Nagy Frigyes például legelső csatájában, mikor még nem volt hírneve, egészen gyáván viselkedett.

Első pillanatra meglepett, mikor De Lovina naplójában (Nyáry Albert: A bécsi udvar a XVII. század végén, Lovina Ignác naplója. Budapest, 1912. 48.o.) megtudtam, hogy I. Lipót is vitéz, bátor ember volt.

„Személyes bátorságát nincs okunk kétségbe vonni", állapítja meg e napló alapján Nyáry. 1698. január 4-én, tehát már idősebb korában, az otterklingeni nagyvadászaton történt, hogy Lotaringiai Lipót herceg megsebesített egy erős vadkant, de meg nem ölte. A sebesült vad a hercegre rontott, akinek maga a császár sietett segítségére. Vagy tíz méterre megközelítette és egy sikerült gerelydobással leterítette. Sokan mások is tanúi voltak a jelenetnek, de vagy nem mertek, vagy rémületükben nem tudtak segíteni. Mikor pedig látták, hogy a császár maga kockáztatja életét, a rémülettől való megdermedésük még nagyobb lett. Mikor aztán látták, hogy a vad összeesik, a rémület, mely előbb kővé meresztette őket, zajos tapsban tört ki.

Ez az eset is épp úgy meglepett, mint a francia forradalom történetében XVI. Lajos király esete. Mikor ugyanis a dühöngő forradalmi tömeg betört palotájába, és az egyik ablakmélyedésbe beszorított királyi család előtt órákon át elvonulva, inzultálta, úgy hogy minden pillanatban vagy maga a király vagy valamelyik családtagja életét fenyegette, az elvonuló tömegből egy jobbérzelmű alak vigasztalva odaszólt a királynak: Ne féljen felség! XVI. Lajos erre azt válaszolta: Fiam, tedd ide a szívemre a kezedet, s állapítsd meg, hogy csak egy cseppet is erősebben vagy izgatottabban ver-e, mint rendesen.

Csodálkoztam, hogy lehet ilyen bátor, ilyen fölényes, ilyen kötélidegzetű valaki hasonló borzalmas helyzetben. XVI. Lajosban a lelki nagyságon és az igazi, mély vallásosságon kívül, az is megmagyarázza ezt a hidegvért, hogy erős, egészséges, sőt robusztus testalkatú volt, többek közt igen egészséges gyomorral, mely pedig az egész szervezet fűtő kazánja, tehát a testi erők szolgáltatója. Ki tett volna azonban fel ekkora bátorságot az annyira jámbor, annyira jóságos, sőt egyenesen félszeg és félénk királyról?

Lipót azonban nemcsak alacsony termetű, hanem általában is beteges, gyönge testalkatú volt. Abban az évben is, melyről Lovina naplója szól (1698), többször feküdt betegen. Az idegzetét is mindennek mondhatjuk, csak természeténél fogva erősnek nem (pedig a természetes bátorság semmi más, mint jó idegzet). S XVI. Lajos bátorsága passzív bátorság volt: egyszerűen csak tűrnie kellett, amit el nem kerülhetett. Lipót azonban az említett vadászaton aktív bátorságot mutatott: másnak segítségére ment és pozitíve kockáztatta életét, melyet elkerülhetett volna, ha elszalad a színhelyről, vagy ha szaladni nem szalad is, de mozdulatlanul, a félelemtől megdermedve, mint a többiek, a helyén marad addig, míg a válságos helyzet akár szerencsésen, akár szerencsétlenül feloldódik.

Itt az az állandó önnevelés, önellenőrzés, lelki dresszúra se segíthetett, melyet Lipót egész életében, megvalósítva az evangéliumot és elsajátítva a legszebb erényeket, gyakorolt. Ilyen esetekben ugyanis nincs idő a gondolkodásra, mert az életösztön, a rémület — mint a társaság többi tagjának viselkedése is mutatja — az ész működését annak a válságos pillanatnak a tartamára egészen megbénítja.

Amit tehát Lipót is tett, csak ösztönszerűleg tehette. Itt csak a veleszületett jóság és önzetlenség működhetett benne, mely nem gondolkodik, csak tesz, melynek az én, sőt az élet se számít, mikor a felebaráti szeretetről, egy ember életéről van szó. Vagy pedig a dolog-

nak az a magyarázata, hogy a tökéletességnek már olyan fokán volt, hogy úgy megszokta már mindenben a jót és annyira uralkodó volt már lelkében az erények anyja, a szeretet, hogy az életveszély semmivé törpült mellette. Azt a veszélyt, mely őt magát fenyegette, nem is látta, hanem csak azt, melyben felebarátja forgott.

Akik történelemmel foglalkozni szoktak, vagy legalábbis szoktak történelmi dolgokkal foglalkozó könyveket olvasni, azok bizonyára találkoztak már a bécsi udvar rendeleteiben vagy végzéseiben ezzel a kifejezéssel: „Őfelsége veleszületett kegyességénél fogva". Annál inkább gyakran kellett e kifejezéssel találkozniuk, mert nálunk már egyenesen divat lett ebből tréfát csinálni, s az egész dolgot gúnnyal említeni. Pedig egyáltalában nem hízelgés, annál kevésbé csak formaság volt e kifejezés használata a család fejéről a Habsburg királyok, de különösen Lipót környezete részéről.

Mind Lipót, mind unokája, Mária Terézia, mind minden Habsburg rendkívül büszke volt őseire (ezekre tehát még a szerény Lipót is büszke volt), s mindegyikük meg volt győződve róla, hogy olyan nagy, olyan méltó uralkodókat egy dinasztia se adott a népeknek, mint a Habsburgok. Nekik ugyanis nem a Nagy Frigyes, vagy Napóleon-féle hódítók voltak a nagy uralkodók, akiknek a hír, a dicsőség, a hatalom volt az eszményük, s természetesen háborúk és a népek tengernyi vére, kínja, szenvedése árán, hanem ők a békeszerető, az igazságos, a nagylelkű, a bőkezű, a hálás, az emberszerető, az önzetlen, a bűnös eszközöket sohase használó, az igaz hittől és a jó erkölcstől soha el nem tántorodó, az eszmét, az igazságot, a meggyőzést a földi érdekeknél, a hatalomnál, sőt magánál a koronánál is többre értékelő uralkodót tekintették nagynak.

Ilyen uralkodókat olyan nagy számmal, mint a Habsburgok, csakugyan soha még egy uralkodóház se adott. Voltak a Habsburgok közt is nyugtalanok, harciasak, állandóan hadakozók és úgynevezett zseniálisak, de csak a mohácsi vész előtti, még csak főherceg Habsburgok között, s érdekes, hogy éppen ezek nem tudtak érvényesülni. Isten tehetséget adott nekik, de nem áldotta meg sikerrel törekvéseiket. Milyen hatalmasak, büszkék és harciasak voltak például Habsburgi Rudolf, az első Habsburg császár fiai! Mennyire maguknak követelték a császárságot, s milyen szívósan küzdöttek érte! De az egy Albertet kivéve, egyiknek se teljesült a vágya. Maga Albert is hamarosan azután, hogy elérte, meghalt, még pedig erőszakos halállal.

De attól kezdve, hogy császárok s még inkább mióta magyar királyok is lettek, már ún. szürke egyéniségek lettek a Habsburgok, de viszont annál szerencsésebbek. Elsősorban ugyanis azért voltak olyan „szürkék", mert mentek voltak a dicsőségvágytól, mert féltek a bűntől, s ezért féltek a támadóháborútól is. De persze, aki a másét nemcsak el nem veszi, hanem nem is kívánja, s aki csak akkor visel háborút, ha rákényszerítik, azaz csak védekezésből, s csak akkor is addig, amíg feltétlenül muszáj, az nehezen lehet nagy és dicső. Annak szükségképpen „szürke" „emberkévé" kell válnia. Az eddigi történetírás tehát szinte úgy kényszerítette rá az uralkodókat azokra a véres háborúkra, melyeket manapság annyira el szokás ítélni. Hírnevet, történelmi nagyságot ugyanis csak így lehetett szerezni.

Nézzük például e tekintetben Habsburg királyainkat. (Egy részüket már láttuk részletesen, más részüket majd látni fogjuk.) Egyik tiszteletreméltóbb és nagyobb jellem, mint a másik. És éppen azok a legnagyobb jellemek, akik leghosszabban uralkodtak: I., II., III. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd, I. Ferenc József. A gyarlóbb Habsburgok csak rövidebb ideig uralkodtak. (Miksa, II. Mátyás, I. és II. József, II. Lipót.) Egyedül csak Rudolf a kivétel.

De még a gyarlóknak is voltak szép tulajdonságaik. E tekintetben már láttuk Miksát, Rudolfot, II. Mátyást s látják majd I. és II. Józsefet és II. Lipótot. Becstelen, tudatosan go-

nosz vagy lelketlen egy se volt köztük. Még Rudolfnak, a leggyarlóbbnak, is az idegbetegsége volt az egyetlen „bűne", miatta éppen ő maga szenvedett a legtöbbet. Támadóháborút azonban még ezek a gyarló Habsburgok se viseltek. Másért, mint kényszerűségből, azért, mert megtámadták őket, s így védekezni kényszerültek, ezek se háborúskodtak. Azért, hogy hírt-nevet vagy több országot szerezzenek, nem ontották alattvalóik vérét, sem nem pazarolták alattvalóik vagyonát. Ezért mondta Lipót kedves Károly fiának, mikor igen meg akarta dicsérni, hogy ő egy igazi Habsburg herceg.

Lovina, a későbbi III. Károly nevelője, ezt írja a maga bizalmas feljegyzéseiként írt naplójában növendékéről:

„A fenség kevésre tartotta a más fejedelmek tetteit, de igen megbecsülte atyjának és eleinek erényeit. Egyébként más fejedelmek leginkább harci erények által tűntek ki, de emellett bűneik is vannak. Csak az osztrák ház kivétel ebben a tekintetben, melynek története a nemzedékek erényeit sorolhatja fel, hitványságot pedig egyet sem, vagy legalábbis ritkán. Ezért iskolája az osztrák-ház története a jó fejedelmeknek, s ebből naponként okul a fenség." (22.o.)

„Ha szabad szólanom — mondta egyszer nevelőjének a 13 éves Károly —, öregapám, III. Ferdinánd, keményebb volt dolgaiban, több serénységet tanúsított, de apámuram bölcsebb és meggondoltabb, mint öregapám. Őfelsége (Lipót) — felelte rá a nevelő — kegyessége által többet vívott ki, mint mások kegyetlenséggel."

A császárok között Zsigmondot és Rudolfot nem szerette Lipót fia. Zsigmondot többek között azért nézte le nagyon, mert még a latin nyelvtant se tudta és a constanzi zsinaton a „schisma" szót nőneműnek vette.

„Nem nagyon okosan beszélt ez a császár", mondta nevelőjének. „Ugye, nem a mostani osztrák-házból való volt?"

„Ha az osztrák-házból való lett volna, nem tévedett volna ekkorát", fejezte be a beszéd e tárgyát a 13 éves főherceg. Abban igaza is volt, hogy a Habsburgoknak legalább olyan bűneik nem voltak, melyek lustaságból, a kötelesség elmulasztásából, a kényelemből, s így a tudatlanságból folytak.

Rudolfot azonban, noha ő az „osztrák-házból" való volt, egyenesen gyűlölte Lipót fia. A császári könyvtárban meglevő leveleit olvasva kifogásolta bennük a pongyola latinságot. „Ilyen levelet én is tudok írni, de hibátlanul", mondta és ezzel félretette a levélköteget.

Mikor őseinek élettörténetét olvasta, Rudolfhoz érve így szólt: „Ezt kihagyjuk, mert eltávozott ősei erényeitől, és tőle semmi jót se tanulhatunk." Jól láthatjuk e megjegyzésekből, milyen szellemben nevelték a Habsburgokat, illetőleg nevelte magát a Habsburg fiú.

„De azért Rudolfnak is volt jótulajdonsága — mondta a nevelő —, mert kedvelte a művészeteket és a tudomány is sokat köszönhet neki."

„Nem olvasom még sem, mert a legtöbb dologban vétkezett" — felelte a későbbi III. Károly.

Rudolf legnagyobb bűnének azt tartotta a fiatal Károly, hogy az Egyház tilalma ellenére elmerült a mágiában.

„A császár rejtélyes dolgok után kutatott és valami varázslásfélét tudott is, mégis hirtelen halt meg. Szerencséjére rossz példája egyet se rontott meg utódai közül. Az osztrákházból származó uralkodók közül egyedül őt sújtotta az Isten keze, fejezte be végül a beszéd tárgyát a nevelő. De Isten keze e nagy sujtásán se a nevelő, se a főherceg nem Ru-

dolfnak élete végén a trónról való leszorítását értette, hanem a hirtelen halált, vagyis azt, hogy váratlanul, tehát készületlenül kellett megjelennie Isten ítélőszéke előtt. Ez számukra nagyobb baj volt, mint a trón elvesztése.

Ez az állandó Istenre és az Ő ítélőszékére gondolás, mely annyira bizonyítja az élő és erős hitet s az önzetlenséget, felebaráti szeretetet és erkölcsi emelkedettséget, mindig feltűnően előtérben álló jelenség nemcsak Lipót udvarában, hanem általában minden Habsburg életében.

Mikor gróf Dietrichstein Zsigmond április másodikán hirtelen hal meg, megdöbbenve így kiált fel a fiatal főherceg: „Ez a rögtöni halál mégis nagyon borzasztó!" Nem a halál volt neki borzasztó, hanem a váratlan halál. Nem a haláltól félt, hanem az olyan haláltól, melyre nem tud elkészülni. Milyen komolyság, milyen alázatosság, milyen bűntudat, milyen lelkiismeretesség, milyen erős hit jele! Pedig hát mi bűne lehetett ennek a vallásos, gondosan nevelt 13 éves fiúnak?

Mikor a császárné egyik 20 éves udvarhölgyét, Altheim grófnét, december 16-án reggel halva találták ágyában, a kis főherceg így szólt: „Remélem, hogy meg lesz jutalma az égben, mert igaz vallásos asszony volt és hosszú betegsége alatt jól elkészült a halálra."

Hogy ez a szellem, ez az állandó másvilágra gondolás mennyire általános volt a Habsburgokban, mutatja, hogy még Ferenc József is, aki pedig az értelmiség elvallástalanodásának korában élt, s ezért nem tartozott a legvallásosabb Habsburgok közé, Deák Ferenc halálakor nem is egyszer mondta, hogy mennyire örül, hogy Deák halála előtt meggyónt (Ferenci: Deák Ferenc élete.) Akkor ezzel úgyszólván az egész magyar közéletben egyedül csak Ferenc József törődött. Pedig mennyivel nagyobb felelősségérzet van az ilyen emberben, s mennyivel nyugodtabban rá lehet bízni egy nemzet sorsa intézését, mint azokra, akiknek ilyenkor csak az a fontos, hogy maradt-e végrendelet, s mi van benne, vagy kínos volt-e a haláltusa, vagy észrevétlenül érte-e a halál.

*

Lipót nem rettegtetéssel, nem terrorral, még csak nem is szigorral, nem is világraszóló haditettekkel, hanem példaadással, erényeivel szerezte meg magának alattvalóitól, környezetétől, udvarától a tiszteletet. Mindenki, aki ismerte, szerette és tisztelte, sőt bámulta. Pedig az az uralkodó, aki becsületével, erényeivel szerez tekintélyt magának alattvalói előtt, kissé magasabban áll s szilárdabban ül trónján, mint az, aki telt kincstárával, melyet kíméletlenségével és fukarságával töltött meg, és erős hadseregével, melyet dicsőség vagy bosszúvágy kielégítésére használ, szerezte meg magának a tekintélyt.

Lipótnak s általában a Habsburgoknak elve az volt, hogy az uralkodó főkötelessége az, hogy példaképe legyen alattvalóinak, az igazságosságban, a szeretetben, a hálában, az önzetlenségben, a munkában, önfegyelmezésben, alázatosságban s minden más erényben. Ez még annál is előbbrevaló, hogy jó katona vagy államférfi legyen. Mi pedig hozzátehetjük, hogy ez az elv a mai korban még bölcsebb és fontosabb, mint a múltban volt, mert az alkotmányos államban a kormányzás a miniszterek dolga, nem pedig az államfőé. De egyébként is, ha a felelősségérzet, becsület és erény, s vele a tömegek bizalma az államfőben, tehát a hadsereg fejében, a törvény és igazságszolgáltatás képviselőjében hiányzik, maga a hadsereg és az állam egész élete is alap nélkül a levegőben lóg, vagy legalábbis agyaglábakon áll.

De a Habsburgok története, tehát a gyakorlat is bizonyítja ennek az elvnek a helyességét. Azok szemében, akiknek csak a hadi, politikai s diplomáciai képességek számítanak egy uralkodó értékének megítélésében — pedig sajnos, egész történetírásunk, sőt irodal-

munk előtt csak ezek számítanak — a Habsburgok középszerűségükről ismertek, sőt állítólag majdnem valamennyi maga volt a megtestesült szürkeség és tehetetlenség. A vallásosság s a velejáró becsület, jóság, erkölcsi tekintély és példaadás náluk nem számít vagy pedig — úgy látszik — szerintük ez is már hozzátartozik a szürkeséghez, középszerűséghez, és tehetetlenséghez. Pedig az erkölcsi feddhetetlenség nem sokkal gyakoribb, mint a tehetség; de nem is kevésbé fontos egy uralkodóban, mint az.

Egyáltalában nem véletlen, hanem ennek az erkölcsi nagyságnak szükségszerű következménye, hogy Európában egy uralkodóháznak se volt oly tartós és maradandó az uralma, mint a Habsburgoké, pedig más dinasztiák központi fekvésű, egységes és egynyelvű országban uralkodtak, a Habsburgok pedig valóságos nemzetiségi konglomerátum, s birtokaik Európa úgyszólván egyik végétől a másikig elszórva terültek el apró, önálló államokat alkotva. Mégis, mily rövid ideig tartott az Árpádok, Bourbonok, Jagellók, Wasak, Tudorok, Stuartok, Hohenzollernek, Romanovok, Napóleonok uralma a Habsburgok császárságához képest!

II. Vilmos például csak a harmadik Hohenzollern császár volt, s mégis már az utolsó! Hát még Napóleon vagy a Bonaparték francia császársága meddig tartott! Pedig a tehetség ugyancsak megvolt a Hohenzollernekben is és a Napóleonokban is! S az ő császári trónjuk örökölhető volt, a Habsburg német-római császárokat pedig mindig külön-külön kellett megválasztani! Az előbbiek továbbá egy egységes nép és birodalom felett uralkodtak, míg a Habsburgok hatalmát és erejét Bukovinától Belgiumig, sőt Gibraltárig, a Szicíliától Sziléziáig terjedő elszórt tartományok más-más nemzetiségű s egymással ellenséges érdekű lakói adták, s a Habsburgok hatalmát még az is gyöngítette, hogy ők vallási meggyőződésükből akkor se engedtek, mikor alattvalóik nagy része megvetette és gyűlölte ezt a meggyőződést, és az elmaradottsággal, bűnnel, az Antikrisztus uralmával azonosította. S a Habsburgoknak sokszor még azt is meg kellett érniük, hogy még az Egyház feje is ellenségük volt, mert az Egyház számára se volt kívánatos, hogy egy család kezében túl sok világi hatalom összpontosuljon.

A zsarnoknak kikiáltott Lipót udvarában és környezetében olyan szabadság, olyan igazi demokrácia uralkodott, hogy a császárt a legszabadabban és legkíméletlenebbül lehetett saját udvarában és családtagjai előtt is bírálni és elítélni minden kellemetlen következmény nélkül. Nagy Péter, mikor Bécsben járt, csodálkozott a császár túlságos jóságán és megbotránkozott, hogy milyen tiszteletlenül viselkednek, és milyen fesztelenül fecsegnek a császár jelenlétében. (Nyáry: A bécsi udvar. 50.o.)

Károly főherceg főnevelője, Liechtenstein herceg például Lovina, neveltje a főherceg s annak társai, a főúri ifjak előtt hosszan ostorozta az udvar (tehát tulajdonképpen a császár) hihetetlen közönyét és ebből folyó mulasztásait a spanyol koronának a család számára való biztosításában, melyet tudvalevően a császár kisebbik fiának, Károlynak szántak. Én megtettem mindent — mondta —, de az udvar soha nem segítette elő ebbeli fáradozásaim sikerét. „Ha korona nélkül marad — mondta a főhercegnek —, köszönje azoknak, akiket én hiába intettem, hogy idejében fogjanak a dologhoz."

Ugyanez a Liechtenstein, aki úgy látszik, valami ok miatt nem szerette Eleonóra császárnét, egész nyíltan azt beszélte róla az udvarban, hogy fél, hogy férje halála után el fogja veszteni befolyását a közügyekre. Pedig látni fogjuk, hogy az igazság az, hogy a császárné alig várta, hogy a közügyekkel ne kelljen neki foglalkoznia, s annyira tökéletes nő volt, amilyen csak lehetséges. Liechtenstein még hercegi növendéke előtt is nem egyszer próbálta kisebbíteni anyját, a császárnét.

Látjuk tehát, hogy a legnagyobb szabadság, a legnagyobb demokrácia uralkodott abban az udvarban, melyben külsőleg az etikett talán jobban uralkodott, mint bárhol másutt. Ez egyébként magától értetődő is, ha a gazda annyira jó, mint amilyen Lipót volt. Ezért császári apja egyetlen „hibájával", a túlságos jósággal, is 13 éves korában már régen tisztában volt a főherceg, de nem csodálkozhatunk rajta, hogy ez nem csökkentette előtte apja tekintélyét. Nem is lehetett másként, mert hiszen maga Lipót is teljesen tisztában volt e „hibájával". Hiszen sokkal józanabb, logikusabb, nagyobb ítélőképességgel megáldott és alázatosabb ember volt, sokkal szigorúbb bírája is volt önmagának, semhogy ne tudott volna a maga legkisebb fogyatékosságáról is.

Sőt — s éppen ez mutatja talán legjobban józanságát, okosságát és lelki nagyságát — fiai nevelőit külön figyelmeztette arra, hogy saját uralkodásának fogyatékosságait ne csak el ne titkolják előttük, hanem ezekre külön hívják fel figyelmüket. De vajon lehet-e igazságosan közepesnek, szürkének nevezni az ilyen embert? Csak az ilyen ember az igazi nagy. A rosszakaratúak vagy félrevezetettek már ebből az egy dologból is éppen eléggé láthatják, hogy a valóságos Lipót közel se volt az a korlátolt, tehetetlen, és a papoktól rángatott kis nyámnyám, akinek ők gondolják, hanem egy nagyon is okos, mindennel tisztában lévő, mindent latba vető, a bírálattól egyáltalában nem félő, mindenki iránt jó, csak magához nagyon szigorú, s mindent megfontoltan és öntudatosan tevő nagy uralkodó.

Coxe bámulatosan nagy felekezeti elfogultsága ellenére is ezt kénytelen írni Lipótról: „Mégis a jezsuiták iránti túlzott szeretete (predilection) és vallása apró formaságaihoz való ragaszkodása ellenére és bár előítéleteihez(?) oly makacsul ragaszkodó elme volt, szabadelvűségének (liberality) szokatlan bizonyítékát adta. Tapasztalatból érezte, hogy a saját nevelése nem volt alkalmas egy államfő kötelességeinek teljesítésére és tudva, hogy a jezsuiták mindent csak saját rendjük előmozdítása szempontjából néztek(?), eltért családja szokásaitól és gyermekei nevelését nem rájuk bízta. A nagylelkűség ugyanilyen nagy fokával megparancsolta József főherceg (a trónörökös) nevelőjének, hogy ne titkolja el növendéke előtt a maga kormányzásának fogyatékosságát, hanem ellenkezőleg, hívja fel rá külön a figyelmét, hogy megmenthesse hasonló tévedésektől". (III. 481.o.)

Természetes, hogy Coxe ez állításaiból az igazságot a felekezeti elfogultság okozta számtalan tévedés és valótlanság közül kell kihámoznunk.

Lipót nem vallása „apró formaságaihoz" ragaszkodott, hanem kevés ember élt még a földön, aki annyira a vallása lényegéhez ragaszkodott volna és a kereszténységet életében annyira megvalósította volna, még nehezebb (de leglényegesebb) pontjaiban is: az igazi, mesterkéletlen alázatosságban és a legtökéletesebb felebaráti szeretetben, mint ő. Emellett természetesen megtartotta a külsőségeket is, de hogy valaki éppen ezekben lássa Lipót vallásosságának lényegét, ahhoz éppen olyan tudatlanság és egyúttal ellenszenv szükséges, mint ahhoz, ha egy protestáns a mise lényegét az égő gyertyákban, a csengetésekben és a tömjénben látja (sajnos, mégis majdnem mindegyik abban látja, s természetesen ez alapon mindjárt le is kicsinyli, s magát a „babonás" együgyűségeknek messze felette érezve szellemi fensőbbsége tudatában fölényesen ítél katolikus elevenek és holtak felett).

Természetesen az se igaz, hogy Lipót a maga nevelését uralkodói feladatai betöltésére alkalmatlannak tartotta, és ezt az „elhibázott" nevelést a jezsuiták „bűnének" tulajdonította. Erre a felfogásra csak az juthat, akinek eszét az előítéletek és a belőlük folyó féktelen gyűlölet teljesen elhomályosítja. Ezt pedig bizonyára nem tételezhetjük fel éppen Lipótról, és éppen a jezsuitákkal szemben. Hisz ha Lipótnak ilyen őrültség eszébe jutott volna, akkor csak rá kellett volna néznie Pázmány Péterre, Zrínyi Miklósra vagy később Bercsényire, a másik Miklósra, hogy II. Rákóczi Ferencről ne is szóljunk (mi az utódok, pedig azóta

még Hadik Andrásra és Prohászka Ottokárra is ránézhetünk ugyanilyen eredménnyel), akiket mind a jezsuiták neveltek, s mégis ugyancsak nem tudták belőlük kiirtani a tetterőt és önállóságot. Kellett-e ugyanis ezeknél férfiasabb, katonásabb, harciasabb, önállóbb férfi?! Pedig hát — talán Zrínyi Miklóst és Rákóczit kivéve, de ezeket is csak félig — ez a nagy harciasság, bátorság és férfiasság egy cseppet se volt akadálya annak, hogy mindnyájan a jezsuiták sikerrel nevelt tanítványai is ne lettek légyen, és hogy egész életükön át meg ne maradtak légyen a legjobb és vallásuk külsőségeit is megtartó lelkes katolikusoknak és hogy ne szeressék és becsüljék volt nevelőiket egész életükön át.

Láttuk, hogy Lipót nem volt se gyáva, se félénk, se tehetetlen. De ha az lett volna, akkor is hihetetlen elfogultság és ebből eredő feneketlen gyűlölet kell ahhoz, hogy valaki a félénkséget vagy tehetetlenségét egyszerűen csak annak tulajdonítsa, hogy hát hiszen jezsuiták nevelték. A félénkség és önállótlanság természetes adottság valakiben, melyet a keresztény (nem pedig jezsuita) nevelés állandó erkölcsi gátlásai esetleg elő is mozdíthatnak ugyan*, de ugyanakkor, mivel az önismeretre és önlegyőzésre, tehát önnevelésre éppen a kereszténység (Coxe nyelvén a jezsuita nevelés) tanít meg legjobban bennünket, egyúttal legjobban ki is irthatja belőlünk a velünk született önállótlanságot és félénkséget. Miért nem tette félénkké például a jezsuita nevelés Pázmány Pétert, Zrínyi Miklóst, Bercsényi Miklóst vagy Hadik Andrást?

Botrányos felekezeti elfogultság terméke az a hitvány állítás is, hogy a jezsuiták csak a rendjük érdekeit nézték mindenben. Még az se igaz, hogy elsősorban azt nézték, mert kétségtelen, hogy a jezsuiták elsősorban a Krisztus, az Evangélium, a hit és erkölcs érdekeit nézték és nézik ma is. (Éppen ezért sikerült annyira magukra vonniuk minden rossz, minden felforgató, minden hitetlen, minden kételkedő, minden Krisztus igája ellen lázadó ember gyűlöletét és rágalmait.) Mivel Lipót nagyon jól ismerte a jezsuitákat, ő tudta ezt legjobban róluk.

Lipót udvarában azonban olyan nagy szabadság uralkodott (ezt a fényűzést Lipót megengedhette magának, de nem Hitler vagy Sztálin) és a császár annyira nem kényszerített senkit arra, hogy vele egy véleményen legyen, hogy egyszer egy nagy állásra folyamodó főúri alattvalója kérvényéhez mellékelt minősítésében az egyik titkos tanácsos többek közt azt is, mint kifogást hozta fel a kérvényező ellen, hogy igen jóban van a jezsuitákkal. Ez a titkos tanácsos tehát ennyire nyíltan ki merte mutatni Lipót előtt, hogy ő a jezsuitabarátságot nem tartja alkalmasnak arra, hogy Lipót birodalmában előkelő állást betölthessen. Lipót válasza e megjegyzésre mindössze annyi volt, hogy a lapszélre odaírta, hogy „atqui nec ego horum inimicus sum: de hát hiszen én se vagyok ellenségük!”

A jezsuita gyűlöletet egyébként Lipót is azzal magyarázta, amivel hozzá hasonló életszentségű nagyapja, II. Ferdinánd, azaz hogy ez a nagy gyűlölet a jezsuitáknak, mint Krisztus igazi követőinek ismertetőjele: „Nem nagyobb a szolga uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.” A jezsuiták is így fogják fel a dolgot, s ez az üldözés és rágalmazás a legnagyobb büszkeségük.

Nem igaz végül még az sem, hogy Lipót a gyerekei nevelését nem jezsuitákra bízta. Ezt az állítást mindaz, amit Lovina naplójából megtudunk, határozottan megcáfolja. Látjuk

---

* Tapasztalt, okos katolikus ember nem botránkozik meg ez engedményeken, mert az tudja, hogy a földön nincs az a jó, amely más szempontból valami hátránnyal is ne járna együtt. Ha a dolgokat nem önmagukban, hanem összes körülményeikkel és járulékaikkal együtt nézzük, a földön csupa haszon vagy csupa kár nincs is, hanem a kettő mindig keverve jelentkezik. Ami a lélek vagy az örök élet szempontjából hasznos, az nem szükségképpen és mindig hasznos a test és a földi élet szempontjából is. Mikor tehát valamit, mint hasznosat, kívánatosat és követendőt ajánlunk, akkor sose a „purum utilét” értjük rajta, hanem tulajdonképpen csak azt, ami az ellentétjénél hasznosabb, vagy nála kevésbé káros. Világos tehát, hogy a vallásos nevelés is lehet bizonyos szempontból káros is. A kérdés csak az, hogy melyik az, amelynek több a haszna vagy a kára: a vallásos nevelésnek-e vagy a vallástalan nevelésnek.

majd, hogy Lipót udvara csak úgy nyüzsgött a jezsuitáktól, s Coxe állításából csak annyi igaz, hogy gyerekei nevelői nem kizárólag, hanem csak nagyrészt kerültek ki közülük. Ez magától értetődő. Lipótnak, mint minden okos jókatolikusnak, nem az volt a fontos, hogy gyerekeit jezsuita papok neveljék, hanem az, hogy jó és okos papok neveljék. Mivel kivált az ő idejében ezeket a jezsuiták között sokkal könnyebben és biztosabban találhatta meg, mint más papok között, ezért neveltette gyermekeit elsősorban velük, s ezért szerette a környezetében elsősorban őket látni. Világos azonban, hogy lehetnek, vannak s voltak természetesen Lipót korában is olyan jó és okos papok is, akik nem voltak jezsuiták. Olyan elvet vallani tehát, hogy gyermekei nevelői csak jezsuiták lehetnek, nem lett volna helyes. Ellenkezett volna Lipót bölcsességével.

Abban az évben, melyről Lovina naplója szól (1698), a napló íróját, Lovinát kivéve, aki Károly főherceg „preceptora" volt, minden udvarbeli hivatalt viselő pap jezsuita volt, mégpedig: Menegatti, a császár gyóntatója; Miller a császárné; Franzin József római és megkoronázott magyar királyé (a későbbi I. Józsefé); Paur Károly főhercegé (a későbbi III. Károlyé); Bischoff a császár leányaié és egyúttal az ő nevelőjük is; Paulin herceg Lotaringiai Józsefé; Wex Lotaringiai Károlyé, Pluma pedig az udvari személyzeté. Krischbaum atya volt az udvari hitszónok, Boul a római király jogtanítója, Wolff atya pedig a császári tanácsos címét viselte. Ezeken kívül még az udvarhoz tartozott Boronin, Creiz, Éder és Junghauser atya.

Coxe megállapítása azonban (melyet ő oly nagy dicséretnek szán) lényegében mégis igaz. Lipótnak ugyanis, mint könnyen megközelíthető, alázatos, éppen nem makacs, éppen nem különc, éppen nem hajlíthatatlan, demokratikus hajlamú, igazi keresztény embernek, aki széles látókörű is volt, és éppen nem kellett félnie a szabad bírálattól, mindent szemébe lehetett mondani. Ezért (mivel érthető, hogy minden gyarló ember, természetesen még a gyarló pap is) szükségképpen fél a feddhetetlen emberektől és ezért szükségképpen akaratlanul is ellenszenvvel nézi őket, a császár előtt tanácsadói igen sokat beszéltek a jezsuiták ellen (ezt jellegzetesen bizonyítja az előbb említett minősítő vélemény is) és a császár előtt tanácsadói nagyon sokat bírálták az ő túlzott jezsuita tiszteletét. Lipót tehát a kedvükért és hogy megmutassa, hogy nem a jezsuitákat hanem csak a jó papokat szereti (meg bizonyára azért is, hogy az esetleges makacssági hajlamot megtörje magában), Józsefnek, a trónörökösnek nevelését, különösen agojának (nevelése vezetőjének), Salm hercegnek unszoló ajánlatára egy Rummel nevű világi papra bízta. De a kisebbik fia, Károly, nevelésében is, akit gyermekei közül a legjobban kedvelt, Paur jezsuita mellett és főssége alatt „preceptornak" Lovinát is alkalmazta, aki szintén világi pap volt.

Lipót ezzel bebizonyította, mennyire nem vaskalapos, mennyire nem makacs és hogy a vallásossága mennyire nem formasághoz való ragaszkodásban állt; bebizonyította azt is, mennyire „szabadelvű". Úgy látszik azonban, hogy jobb lett volna, ha kissé vaskalaposabb lett volna, s kissé jobban ragaszkodott volna a maga felfogásához és „formaságaihoz". Ebben az esetben is kisült ugyanis, hogy okosabb volt, mint tanácsadói, és hogy miniszterei közt valóban ő volt a legtehetségesebb miniszter. Ha ugyanis nem a maga eszére hallgatott, hanem rájuk, mindig helytelenül járt el. Még a protestáns Nyáry Albert is kénytelen azt mondani (13.o.), hogy Rummel, a kérdéses világi pap, „felvilágosodottságáról" volt ismeretes. Az ő felvilágosodott nevelésének azonban a trónörökös József esetében csak a hátrányai érvényesültek, a haszna nem. József, noha a legteljesebb fokban örökölte apja végtelen jóságát, szerénységét, közvetlenségét, kedvességét és megközelíthetőségét, benne ez már csak a veleszületett természetes jóság és közvetlenség volt, s így benne is párosult azzal a bűnnel, ami az ilyen emberekben majdnem mindig megtalálható: ő is a nők rabja volt és — bár valószínűleg csak apja halála után — neki bűnös szerelmei is voltak. Vi-

szont apja fogyatékosságai benne is megvoltak, mert egy cseppet se lett önállóbb, katonásabb, merészebb, találékonyabb uralkodó, mint atyja volt. A kevésbé vallásos nevelésnek benne tehát csak a hátrányai nyilatkoztak meg, de nem a gyakorlati előnyei.

József Lipótétól különböző nevelésének eredményei is bebizonyították, hogy Lipót a jezsuita neveléstől nem a fogyatékosságait kapta, hanem a tökéletességeit. A félénkséget, bizonytalanságait, határozatlanságát természetével örökölte, nem pedig a jezsuiták nevelték beléje (állítólag, hogy uralkodhassanak rajta), ellenben az akaraterőt, a jellemet, a feddhetetlen erkölcsöket és becsületérzést ők nevelték bele, illetőleg ők fejlesztették benne olyan tiszteletet parancsolóan nagy fokúra. Lipót nem azért, vagy legalábbis elsősorban nem azért volt katonátlan, túl elnéző és túl békeszerető, mert „papos" nevelést kapott, hiszen „szabadelvűen" nevelt trónörökös fia éppen ilyen túl jó és környezetétől nagyon szeretett uralkodó lett. De hogy ami jó és nagy volt Lipótban, azt elsősorban jezsuita nevelőitől kapta, mutatja, hogy szabadelvűbb nevelésben részesült fiából teljesen hiányzott az ő erkölcsi nagysága, jelleme, feddhetetlensége, tiszteletreméltósága. Az a nagyvonalúság pedig, melyet Lipótban bírálói annyira kifogásolnak, s melynek hiányát papos nevelésének tulajdonítják, József fiából is épp úgy hiányzott, mint belőle.

József szabadelvűbb nevelésének a hátrányai csak Lipót halála után sültek ugyan ki, de Lipót — úgy látszik — annyira okos ember volt, hogy mégis rögtön észrevette őket s kisebbik fia nevelésében már újra visszatért a kipróbált jezsuitákhoz. Az ő nevelésében már csak alsóbbrendű minőségben alkalmazott világi papot, s úgy látszik, ennek kiválasztását is már nem a jezsuitaellenes Salmokra vagy Liechtensteinekre bízta. Lovina Ignác ugyanis — akinek az említett naplót is köszönjük — olyan kiváló pap volt, hogy a protestáns báró Nyáry Pált, naplójának magyar kiadóját, valósággal fellelkesíti maga iránt.

Lovina naplója alapján bölcs, felvilágosult, tárgyilagos, egyáltalában nem hízelgő és emellett mélyen vallásos és tanítványát a rajongásig szerető embernek bizonyul. Igazán bámulni lehet és már csak ezért is nagynak kell mondanunk azt a Lipótot, aki olyan kiváló emberismerettel bírt, hogy fiának ilyen kiváló nevelőt tudott szerezni. Még jobban csodálkoznunk kell, ha meggondoljuk, hogy ez a Habsburg házban szabály volt, nem pedig kivétel, mert hiszen példás és kiváló papi nevelő nélkül Lipót és elődei se válhattak volna olyan kiváló kereszténnyekké, mint amilyeneknek találtuk őket. Ami pedig azokat a Habsburgokat illeti, akik ezután következtek, milyen kiváló nőt és milyen elsőrangú uralkodót nevelt trónörökös lányából, Mária Teréziából, maga a Lovinától nevelt III. Károly is!

Pedig III. Károly felesége s így leányának anyja csak férjhezmenetelekor lett katolikus! (Mária Teréziát még a Habsburgok iránt olyan rosszmájú Carlyle is „divine" jelzővel illeti!)

Aztán milyen kiváló katolikus nevelőt adott fiának Ferencz Józsefnek, nálunk annyira rágalmazott anyja, a nagyműveltségű Zsófia is gróf Bombelles személyében, aki pedig nem is pap, hanem tábornok volt! Látni fogjuk, hogy valláserkölcsileg különb és klerikálisabb volt még a papoknál is, s ezért a vallásellenes és hitközönyös elemek épp úgy haragudtak reá, mint egy jezsuitára. Zsófia azonban annyira értékelte, hogy még azt a népszerűséget is vállalta miatta, mellyel alkalmazása az udvarra járt.

De még Ferenc Ferdinánd nagy tehetségnek éppen nem tartott apja is olyan igazi katolikust talált fia nevelésére, mint Klopp, a történetíró volt, pedig nem is volt osztrák származású, hanem birodalmi német, s nem is született katolikusnak, hanem protestánsnak. Láthatjuk azt is, hogy nem csak nem muszáj feltétlenül jezsuitának lenni a jó Habsburg nevelőnek, hanem az se baj, ha nem is pap, sőt még az se baj, ha nem is született katolikus. A fő az, hogy okos legyen, s ezzel az okos fejjel a Krisztus iskoláját is kijárt legyen. Még az se ha ebbe az iskolába se születése címén, hanem csak később iratkozott be. A fő

az, hogy erős legyen a meggyőződése és értse az Evangélium igazi szellemét. Ne gondoljuk, hogy ez állításunkat megcáfolja az, hogy még Lipót gyerekeinek nevelői között is volt egy Salm és egy Liechtenstein. Olyan nevelőket ugyanis, mint Lovina, Bombelles vagy Klopp, még papok között is nehéz találni, tehát még uralkodóknak se állnak korlátlanul rendelkezésükre. Az ayók, azaz a nevelés vezetői pedig mindig a legelőkelőbb arisztokraták közül kerültek ki, tehát még kevésbé lehetett belőlük bő választék. Egyébként pedig Salmnak és Liechtensteinnek is voltak jótulajdonságaik is.

Lipót Károly fia ayójának, Liechtenstein hercegnek, lelkére kötötte, hogy „ez a nevelés mindenek fölött vallásos legyen és hogy különösen a Szent Szűz iránti tiszteletet csepegtesse bele növendéke szívébe" (Nyáry, 100.o.). Nyáry ennek ellenére protestáns létére is azt írja, hogy „Károly főhercegnek a neveltetése valóban mintaszerű volt" (203.o.). Kell-e ennél nagyobb dicséret Lipótra s hatásosabb cáfolat arra, hogy báb volt, akit tanácsadói kormányoztak?

A Habsburgok udvarában jó papok éltek, mert ilyeneket válogattak össze a maguk szolgálatára, s mert csak ilyen papoknak volt előttük becsületük. Ők nem is tudtak volna megtűrni környezetükben olyan papokat, mint amilyen a kártyabarlangokkal üzletező Brenner apát volt Rákóczi környezetében, Horváth Mihály Kossuth, vagy Mednyánszky Cézár Görgey társaságában, vagy Szittyai Dénes vagy Beresztóczy Miklós Rákosi Mátyás szolgálatában. (Bár Beresztóczynak mentsége az, hogy csak kínzások után lépett szolgálatába.)

Mária Terézia világias életmódja miatt még mint bécsi francia követet se tűrte meg kormánya mellett, hanem azonnali visszahívását kérte annak a Rohan herceg bíborosnak, aki később a nyakék perbe keveredve oly hírhedté vált (bár a valóságban ő is sokkal jobb volt a hírénél). Igaz, hogy Rákóczi is sokkal szívesebben látott volna környezetében különb papokat azoknál, mint amilyenek osztályrészéül jutottak. Hiszen még Rákosi Mátyás is hangsúlyozta, hogy „nem csupa felfüggesztett vagy részeges pap" kell neki. De hát ezen dolog természete miatt nekik majdnem lehetetlen volt segíteniük. Világos ugyanis, hogy azt, aki esküje megszegésével fellázad a törvényes hatalom ellen, sőt éppen olyan jóságos és tiszteletreméltó uralkodó ellen lázadt fel, mint Lipót, nem támogathatták tisztességes papok, annál kevésbé azt a kommunizmust, mely egyenesen az istentelenség legtúlzóbb fajtáját, a materializmust hirdette.

Már csak abból az egy tényből is, hogy milyen papok támogatták az egyiket s milyenek a másikat, következtethettek volna őseink arra, hogy a király mellett volt-e az igazság, vagy a „szabadságharcosok" mellett. Ugyanebből láthatjuk azt is, hogy valláserkölcsi szempontból legfeljebb árnyalati, de nem lényeges különbség van Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Kossuth, Petőfi és Kun Béla, Szálasi, vagy Rákosi Mátyás között. Ugyanezt kell mondanunk hazafias szempontból is, ha a hazafiság igazi mivoltát nézzük, nem pedig a forradalmárok olcsó szólamai után igazodunk.

Egyszer — még a Horthy korban — szellemileg előkelő papi társaságban az akkor Belgiumban élő királyi családban működő papi nevelőkről lévén szó, hangsúlyoztam, hogy csak egészen válogatott és műveltségük mellett aszketikailag is egészen kiváló papokat volna szabad oda küldeni, hogy az esetleg valaha még újra királyunkká levő Ottóból vallásilag művelt és igazi jó katolikus legyen. Akkor — meglepetésemre — a kérdésben nálam járatosabbak azt felelték, hogy nem olyan fontos ez, mint én gondolom. A királyi családban — mondták — akkora vallásosság van, hogy annak még silányabb papok szereplése se nagyon árthat. Az ott élő papok tanulnak őtőlük igazi hitet és vallásosságot, nem pedig ők a papoktól.

Később egy olyan paptól, aki az akkor nagyszámú Belgiumban élő magyar háztartási alkalmazottak lelki istápolásával foglalkozott és az ott élő királyi családdal is összekötte-

tésbe került, valósággal az elragadtatás hangján hallottam emlegetni Zita királyné okosságát és lelki fenségét. Mivel a királyné nagy érdeklődést mutatott az ott élő magyar munkáslányok ügye iránt, az illető pap őt is meghívta a tőlük rendezett magyar színielőadásra. A királyné meg is ígérte, hogy elmegy. Mivel azonban a kitűzött időpontra nem jelent meg, az előadást percnyi pontossággal megkezdték azt gondolván, hogy közbejött akadály miatt nem sikerült megvalósítani szándékát. Alighogy megkezdték azonban az előadást, megérkezett a királyné (annyira egyszerűen egyébként, hogy egyedül jött s nem udvarhölgyet, hanem még csak társalkodónőt se hozott magával).

Akinek volt már dolga nagyurakkal (akiknek nem is kellett éppen császárnéknak és királynéknak lenniük) tudja, milyen vérigsértő volt a királynéra, hogy az előadást megérkezése előtt megkezdték, mikor tudták, hogy jönni fog. (A királyné bizonyára azért jött pár perccel később, mert ha megérkezik, akkor is meg kell kezdeni az előadást s ő attól félve, hogy a pontos időre nem lesznek még teljesen készen, nem akarta őket zavarba hozni.) A királyné ennek ellenére nemcsak szemrehányást nem tett a sértés miatt, s ezt viselkedésével se mutatta, hanem mind az előadás szüneteiben, mind utána olyan kedvesen és barátságosan társalgott az illető magyar pappal, mintha mi se történt volna, sőt meghívta, hogy látogassa meg őket ottani otthonukban is, ami aztán meg is történt.

Később alkalmam volt beszélni azzal a magyar hölggyel is, aki a királyi gyermekek mellett volt. Valósággal az elragadtatás hangján beszélt róluk. Azt mondta, hogy a lehetetlenséggel határos, hogy azok valaha elvallástalanodjanak vagy elromoljanak. Mikor kérdeztem tőle, mire alapítja ezt a hitét, többek közt azt felelte, hogy hozzá szoktatta őket, hogy pénteken, Krisztus Urunk kínhalálára való emlékezésül, ne egyenek édességet. Abban az időben — mondta — igen sok bonbont kaptak ajándékul Magyarországról, s a gyerekek, mert nem voltak se elkényeztetve, se túltáplálva, annyira szerették, hogy szinte remegtek érte. De attól — hangsúlyozta — mégse kellett sose félni, hogy titokban mégis talán pénteken is nyalakodik belőle egyik-másik. Ismerve őket, a fejemet mertem volna rá letenni, hogy ez sose fordult velük elő, még a legkisebbekkel se. Olyan akaraterővel, önuralommal, becsületességgel és igazi vallásossággal rendelkeztek már kisgyerek korukban.

És hogy még az az állítás, hogy a papok tanultak tőlük hitet és vallásosságot, nem ők a papoktól, se volt túlzás és hogy ez nem is csak Zita királynéra és gyermekeire vonatkozó örvendetes kivétel, hanem évszázadokon át élő valóság volt a Habsburgok családi körében, bizonyítja, hogy Lovina naplójában Lipót fiára vonatkozólag ugyanezt találjuk feljegyezve, s nem is csak Károlyról, hanem testvéreiről is.

Mikor egyszer Lovina beteg volt, növendéke, a 13 éves Károly főherceg, kérdezte tőle, hogy betegsége alatt is elvégzi-e a szentolvasó imádságot, a rosariumot.
— Nem, most csak olvasó nélkül imádkozom, felelte kényszeredve a papnevelő.
— Kérem, végezze a rosariumot és ne hagyja el — felelte a fiatal főherceg.
— Én nem fogom soha elhagyni. Miért is akart tegnap főtisztelendőséged rábeszélni, hogy ne mondjam el az olvasót?
— Mert láttam, hogy fenséged fáradt, s hogy elnyomja az álom. Arra gondoltam, hogy majd helyette is én mondom el.

De én sohasem hagytam el az olvasót, sem el nem hagynám, akármilyen beteg lennék is. Kezdetben nehéznek látszott az olvasó folytonos napi ismétlése, most azonban csaknem lehetetlen lenne abba hagynom." (Nyáry, 105.o.)

Közmondás egyházi körökben, hogy minden falunak olyan papja van, amilyent érdemel. Látjuk, hogy Lipótnak és általában a Habsburgoknak is többnyire azért voltak olyan érdemes papjaik, mert megérdemelték, sőt maguk is hozzájárultak, hogy jó papjaik legyenek.

Lipótnak például nem az „aranyszájú” papok, nem a jó megjelenésű, a gyönyörű hangú, szép kiejtésű és jó hanghordozású, nem is a csiszolt taglejtésű szónokok tetszettek; nem azokat hallgatta szívesen, akiknek szónoklata esztétikai élvezetett adott (mikor ilyet kívánt, akkor színházba ment), hanem azok, akiknek az élete volt prédikáció. (Persze ez is egy újabb bizonyíték arra, mennyire nem az a szimplex ember volt Lipót, akinek „hazafiaink” gondolják.) Az ilyen tiszteletreméltó papoknak azt is könnyen megbocsátotta, ha szónokolni nem nagyon tudtak.

Lovina naplója külön megállapítja, hogy Lipót egyházi szónokai között sok gyenge is találkozott. Szerinte megesett az is, hogy a szónok, amint a császárt és a főhercegeket hallgatói közt észrevette, egyszerre elakadt beszédében (110.o.). Látszik, hogy azok a papok, akiket Lipót méltóknak tartott arra, hogy tanuljon tőlük, nem színészek voltak, akik azért mentek a szószékre, hogy produkálják ott magukat. De mint láthatjuk, ezek a papok olyan szerények is voltak, hogy az előkelő hallgatóknak nem megörültek, hanem megijedtek tőlük. Nem nagy tehetség jele ez, de mindenesetre a szerénységé és önzetlenségé. Ha ez az utóbbi igen nagy valakiben, akkor éppen nem kell arra gondolnunk, hogy feltétlenül a tehetetlenségnek is jele egyúttal.

Lovina idejében még a hivatalos udvari hitszónok, Kriechbaum atya, is olyan öreg volt már, hogy halk beszéde miatt meg se lehetett nagyon érteni. Egyébként azonban rendkívül szentéletű lehetett, mert Lovina szerint a sok udvari pap és jezsuita között neki volt az udvarban a legnagyobb tekintélye s őt övezte a legnagyobb tisztelet mindenki részéről. Mikor egyszer Lovina tanítványát, Károly főherceget meglátogatta, ez nagy kitüntetésnek számított és a főherceg maga is annak vette.

Milyen szép vonás az is Lipótban, hogy a példáséletű papokat öregségükben is megbecsülte (nem az eszük vagy képzettségük tetszett ugyanis a császárnak, hanem az ártatlanságuk és jóságuk, s ez természetesen öregségükben se hagyta el őket), s ha nem értette is már szavukat a szószéken, csak az, hogy látta őket, nagyobb lelki épülést jelentett számára, mint a legkiválóbb egyházi színész teljesítménye frázisokban, hangban, gesztusokban. (De ez megint csak azt bizonyítja, hogy Lipót mennyire nem volt szimplex ember.)

Ugyancsak beszületére válik egy császári udvarnak, ha az udvari szónok olyan öreg már, hogy alig lehet érteni, hogy mit mond, de ennek ellenére is nem gúny, még csak nem is lemosolygás, hanem a császár és mindenki részéről a legnagyobb tisztelet és tekintély az osztályrésze annak a sok jónak a címén, amit fiatalabb korában kaptak tőle. Lipót és az udvar részéről először is igen nagy intelligencia jele ez a viselkedésmód, mert ha valaki ennyire csak azt tudja nézni, mit mond a szónok, s ennyire mellékesnek tudja tartani, hogyan mondja, semmiképpen se lehet tucatember. Még jobban bizonyítja azonban Lipót és családja és az egész udvar jóságát és erkölcsi emelkedettségét, ha az öregséget és minden velejáró, sokszor nagyon is bosszantó gyarlóságot el tudja nézni annak, aki jellemben és életszentségben példaadó. Végül milyen jó ember lehetett és mennyire tudhatott szeretni az a császár, aki régi kedves emberétől, ha már elaggott, akkor se tud megválni, vagy ha tudna is, nem akar, hogy rosszul ne essék neki az a tudat, hogy ő már elhasználódott, már nem tud megfelelni.

Paurról, Károly főherceg jezsuita nevelőjéről, Lovina naplója alapján felületes szemléletre úgy látszik, mintha meglehetősen gyarló ember lett volna és mintha se a főherceg, se Lovina nem valami nagyon szerette volna. Hogy azonban nem így volt, hanem az igazság az, hogy Paur, mint majdnem minden igazi értékes ember, csak kissé önérzetes, kissé csiszolatlan, az udvariaskodásokat nem kedvelő, hízelegni éppen nem tudó és nem akaró, de valójában annál kiválóbb ember és pap volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint növendé-

kének, akinek, mint láttuk, Paur gyóntatója is volt, az a kijelentése, hogy „nekem semmi se volna olyan nehéz, mint megszokott gyóntatómtól máshoz menni". Ennél nagyobb dicséretet nem mondhat egy papról növendéke és gyónógyermeke, kivált ha az a növendék olyan okos, és kritikus egyén, mint amilyen Károly főherceg volt.

Lovina naplójából azt látjuk, hogy ebben az időben a főhercegi udvarban, már a Károllyal egykorú fiatal fiúk között is szokásos volt a pénzre való játék. Nyoma sincs azonban annak, mintha ezt bűnnek, vagy rossznak tartották, s így a nevelők tiltották volna. Úgy látszik, ennek hátrányaira akkor nem gondoltak. A napló többször említi, hogy Károly főherceg az ilyen játékokban nyert. Egyszer abból a nyolc aranyból, melyet nyert, ötöt tisztelete jeléül Paur atyának ajánlott fel. Mivel — látni fogjuk majd — a főherceg mindig nagyon szűkében volt a pénznek, ez igen nagy áldozat volt tőle, s igen nagy tiszteletet jelentett részéről. Ezért Paur atya eleinte nem is akarta tőle elfogadni. (Paur atya, mint jezsuita szerzetes, annak a szegénységi fogadalomnak alapján, melyet letett, ezeket az aranyakat természetesen csak házfőnöke külön engedélyével fogadhatta el, s csak annak külön engedélyével használhatta fel a maga céljaira.) Hogy Károly ezt az egyébként nem szeretetreméltó egyéniségű Paurt mennyire értékelte, mint gyóntatót és papot, mi se mutatja jobban, mint hogy később, mikor az ott rá váró korona megmentésére Spanyolországba utazott, oda is őt vitte magával gyóntatójának. Ez becsületére válik Paur atyának, de Károlynak is (mert a bűnös, gyarló egyének mindig más papnál szeretnék gyónni; olyannál, aki nem ismeri őket, hogy ne kelljen bűneik miatt magukat annyira szégyenleniük).

Az meg a protestáns báró Nyáry tárgyilagosságát (és egyúttal jó emberismeretét) mutatja, hogy Paur értékeit — a naplójának inkább az ellenkezőre való megjegyzései ellenére is — ő is észreveszi. Baráthosi Balogh Benedek bátyánk — biztos — emberi bőrbe bújt szörnyetegnek festené, s a legnagyobb gyűlölettel emlékezne meg róla. Nyáry azonban így ír:

„Paur nem tartozott a simanyelvű hízelgők közé. Az ő szájából a legkevesebb magasztalást hallunk a főhercegről, pedig alig tehető fel, hogy kevésbé szerette volna tanítványát, mint a környezet többi tagja. Talán éppen ez a nyíltsága volt az oka, hogy a magasztalások között elkényeztetett főherceg nagyon is mérsékelt rokonszenvvel viseltetett iránta" (de viszont láttuk, hogy mégis mennyire becsülte).

P. Paur először Lipót egyik leányának, Erzsébet főhercegnőnek volt nevelője és gyóntatója, és hogy Lipót ezt az önérzetes, kissé nyers és éppen nem udvarias modorú, senkinek nem hajbókoló puritán szerzetest annyira tudta értékelni, hogy e fogyatékosságai ellenére egyenesen legkedvesebb fia nevelését bízta rá, megint egy újabb nagy bizonyítékát szolgáltatja Lipót önállóságának, éles eszének, emberismeretének, s annak, hogy nála nem a külső, hanem a belső volt a fontos, s az embereket nem nyájas modoruk és külső viselkedésük szerint értékelte, hanem a dolgok és lelkek mélyére szokott és tudott hatolni. Ez pedig ugyancsak ritka és nagy jellemre és intelligenciára való tulajdonság.

Ezek után Lipótot úgy beállítani, mint aki a papok szellemi szégyenletes rabszolgaságában sínylődött, vagy akinek nem is volt önálló akarata, hanem a fehérről is elhitte, hogy fekete, ha a papok úgy mondták neki, annyira a valóság teljes nemismerésén alapul, hogy egyenesen nevetséges. Lipót nem a papok rabja volt, hanem fölényes intelligenciával és emberismerettel a papok javát válogatta össze környezetébe, de még a papok legérdemesebbjei is csak bámulni tudták mind intelligenciáját, mind jóságát, s azt a tiszteletreméltó erkölcsi magaslatot, melyen állt. Még ezek a papok is tanultak tőle és épültek rajta.

Az a Lovina Ignác például, akit Lipót a fia preceptorává választott és erre a tisztre érdemesnek tartott, észrevehetően megszerezte a maga részére a naplóját tanulmányozó és kiadó protestáns báró Nyáry Albert rokonszenvét és tiszteletét is. „Műveltnek", „felvilágo-

sodottnak", „éleseszűnek" nevezi (pedig hát a közhit alapján mindent vártunk volna, csak azt nem, hogy a „vakbuzgó" és „szűklátókörű" Lipót ilyen papra bízza fia nevelését). Nyáry azt a megállapítását pedig, hogy Károly főherceg nevelése „mintaszerű" volt, már említettük. Azt is kiemeli Nyáry Lovináról, hogy naplójában „a történteket dicséretére legyen mondva, legtöbbször látható objektivitással ítéli meg". Nyáry egyenesen azt a reményét fejezi ki, hogy Lovina „talán érdeme szerint helyet kaphat a legelső monográfusok között tisztán ez egy év eseményeit megörökítő naplója miatt".

„A napló minden sora arról tanúskodik — folytatja —, hogy a preceptor igazán szívéből szerette növendékét. Emellett azonban nem lehet hízelgéssel vagy részrehajlással vádolni. A dicséretekben mérsékelt."

Azt Lipótról még ellenségei is mindig kénytelenek voltak elismerni, hogy egyénileg rendkívül jó ember volt. Jellemző azonban arra az elfogultságra és gyűlöletre, mellyel telítve van iránta a közvélemény, hogy mégis még ezt is alig vette róla tudomásul valaki. Lovina naplójának megismerése előtt például még Nyáry se volt ennek tudatában, pedig ő láthatólag tárgyilagos protestáns, s így hajlandó lett volna tudomásul venni, ha tudta volna, hogy ez az igazság.

„Itt egy hős áll előttünk — írja Nyáry a Lipótról alkotott közvéleményre célozva —, aki a vért nemcsak a háborúban nem kímélte, hanem puszta hatalmi kérdés miatt a legkisebb lelkiismereti furdalás nélkül kőkemény szívvel írta alá a legkiválóbb férfiak halálos ítéleteit. Erről a közvélemény szerint cézári önkényt és kegyetlenséget gyakorló császárról (láttuk, hogy még Arany János egész költészete is ilyen szellemben van megírva) Lovina bizalmas feljegyzéseit olvasva, egészen más képet kapunk. Egy nagyon gondos, jó családfő, hálás, jó barát, igénytelen, jószívű ember, nagy zenebarát, hívő, de nem vakbuzgó keresztény alakja bontakozik ki előttünk."

A protestáns Nyáry tehát egy okosnak, jónak és tárgyilagosnak talált szemtanú tanúsága alapján még azt is magától meg tudta állapítani, sőt ezt külön kiemelendőnek tartotta, hogy Lipót nem volt vakbuzgó. Ha egy olyan uralkodó, akiről ugyanezen napló alapján azt is meg lehet tudni, hogy naponta három misét is hallgatott, a jezsuiták csak úgy nyüzsögtek udvarában, állandóan kolostorokba járt látogatóba és templomokba imádkozni, egyúttal olyan bizonyítékát tudja adni józanságának, lelki önállóságának és intelligenciájának, hogy még egy protestánsra is azt a benyomást teszi, hogy hívő és nagyon jó ember volt, de nem vakbuzgó, annak csakugyan egész különlegesen józannak, okosnak, önállónak, szóval szinte tökéletesnek kellett lennie vallásosságában.

Egyébként láttuk, hogy az a protestáns lelkész (Coxe), aki Lovina naplóját még nem olvasta, s ezért Lipótot ilyen jól nem ismerhette és aki éppen emiatt vakbuzgónak gondolta, szintén észrevette, hogy egyúttal liberális, azaz szabadelvű is volt. Eszerint tehát egyesítette magában a képzelhető legellentétesebb tulajdonságokat. Ez pedig tulajdonképpen a legnagyobb emberi tökéletességet, a túlzásoktól való mentességet jelenti. Ha valaki vakbuzgó is, de egyúttal szabadelvű is, annak bizonyítéka, hogy se vakbuzgó nem volt, se szabadelvű, hanem mindegyikből csak annyi volt meg benne, amennyi a helyes és a kívánatos. Ha a vakbuzgóság tűz, akkor a szabadelvűség víz. Milyen tökéletes erkölcsiség, milyen nagy jellem az, aki a kettőt egyszerre tudja magában egyesíteni, tehát akkor, mikor melegre van szükség tűz, mikor káros a túlhévség, akkor mindjárt rendelkezésére áll a víz is.

Különös, hogy a közvélemény ennek ellenére azt a végső meggyőződést alakította ki, hogy a két annyira ellentétes tulajdonság mindegyikéből csak az volt meg Lipótban, ami káros és ellenszenves belőlük. Vakbuzgó volt, vagyis ostobán vallásos, viszont önállótlan, szürke kis egyéniség, aki félénk volt, mert magától semmit se mert tenni. Ezért attól a

„nagy” jelzőtől, melyet kora megadott neki, az utókor, mint rá érdemtelent megfosztotta. A történetírás csak a férjét meggyilkoltató Katalinokat, a Poroszország hatalmát, gőgjét, de bukását is egyaránt okozó Nagy Frigyest és az egész Európát vérbe fullasztó Napóleont tartja „nagynak”. Lipót nem volt „nagy”, mert félt a háborúktól, mert erkölcsi gátlásai voltak és bűnös eszközökkel akkor se akart gyarapodni, ha egyébként biztos lett volna a győzelem, mert a nagyravágyás nem bántotta. Az ilyen ember a történelemben kicsiny.

Hogy valaki nagy célokra törhessen és céljait nagystílűen, kacskaringós utakon, s ellenfelei eszének kijátszásával érhesse el, ahhoz nemcsak az szükséges, hogy mindehhez meglegyenek a kellő észbeli képességei, hanem az is, hogy meglegyen hozzá a szükséges erkölcsi rosszasága is. Ha pedig valaki nem tör túl nagyra, s ha mások túl nagyra törése küzdelemre kényszeríti is, akkor is csak egyszerű, kezdetleges módon védekezik, nem pedig furfanggal, az történhetik becsületességből is, nem pedig feltétlenül azért, mert kisstílű ember az illető, s a rendkívüli utak használatára (melyeket ravaszság s álnokság nélkül nem lehet járni) nincs képessége.

Láttuk, hogy Lipót becsületességből és kereszténységből volt „szürke” és „kisstílű”. Ő nem nem tudott, hanem elsősorban nem akart semmit ravaszsággal tenni, a nagyravágyást pedig, mint bűnt, eleve kiirtotta lelkéből. Az ő országait s alattvalóit sose azért pusztította ellenség, mert uralkodójuk nagyratörő terveket forgatott agyában, s ezek megvalósítására egymás után indította meg seregeit, hanem csak azért, mert ellenségei (akik közül nem egy saját alattvalói közül került ki) voltak nagyratörők, s céljaik elérésére ők használtak fel nemtelen eszközöket, nemcsak ravaszságot, hanem fegyvert is.

Sajátságos, hogy ennek ellenére mégis Lipót volt az, aki olyan nagyot teljesített, amilyenre a legnagyravágyóbb uralkodók és hadvezérek még álmukban se mertek gondolni, s még sajátságosabb, hogy mivel mindezt csak szinte rákényszerítve, s — mint látni fogjuk — elsősorban szintén szerénységével és alázatosságával valósította meg, nem tartják nagy embernek. Azok, akik akkor, mikor az Egyházat kell bírálni, majdnem felrobbannak a felháborodástól, hogy miért tűri az Egyház a háborúkat (mintha kérdezte volna valaki tőle, hogy tűri-e vagy nem), mikor végre találnak a történelemben egy embert, aki hallgatott az Egyházra és soha nem indított háborút, nem tisztelik érte, hanem lenézik, mint kisstílű, szimplex, önálló akarattal nem bíró, s a papoktól dróton rángatott embert, s mindezt annak ellenére, hogy Isten úgy megáldotta, hogy éppen ő csinálta a legnagyobb dolgot a világtörténelemben, különösen pedig a mi nemzetünk történelmében.

Lipót uralkodása és személye milyen nagyszerű alkalom lenne a történetíró számára, hogy rámutasson, mennyire érdemes a szeretet, a szerénység, az alázatosság, az igénytelenség alapján állni még akkor is, ha valaki nagyot akar és híres akar lenni; hogy mennyire nemcsak elmélet, hanem valóság is az, hogy aki magát megalázza felmagasztaltatik; hogy mennyire érdemes lelkiismeretesnek lenni, s csak becsületes eszközöket használni még akkor is, ha az ellenfél az ellenkező módon jár el; hogy mennyire tudnának a nemzetek boldogulni akkor is, ha az egymás iránti gyűlöletet, a ravaszságot, a fondorlatot, az egymás becsapását és kijátszását kihagynák azon eszközök közül, melyeket vezetőik a kormányzásban felhasználnak, s ha nem gyilkolnának, nem indítanának háborút nemzeti dicsőség szerzése céljából se. A történetírás azonban ehelyett a Nagy Katalinokat, a Nagy Frigyeseket és a Nagy Napóleonokat bámulja, kíséri nemcsak bámulattal, hanem rokonszenvvel és állítja követendő mintaképül is, a „kis” „szürke” Lipótokat pedig lekicsinyli, csak szánakozni tud rajtuk. Nem érdemüknek, hanem szégyenüknek tartja, hogy hallgattak a papokra, tehát az Egyházra és tízparancsra (benne a ne ölj! tilalmára) még akkor is, ha szürkeségükben olyan nagyot csináltak, mint Európa felszabadítása az iszlám uralma alól.

Lipót vallásossága

Egyenesen bámulatos az a tökéletesség, melyet Lipót az igazi keresztény élet megvalósításában elért. Ekkora tökéletességre igazán csak a vele született jóság, a szintén vele született nagy szellemi képességek és a világ legelőkelőbb családjából való születéssel együttjáró lehetőségek együttesen voltak képesek. Nemcsak a nagyobb és mindenkitől elítélt erkölcsi kihágásoktól, például nemi bűnök, kapzsiság, dölyf, hálátlanság, tág lelkiismeret, bosszú, irigység volt teljesen ment, hanem benne a lélek annyira uralkodott a testen, s nála még a legtermészetesebb emberi gyengeségeken is annyira úr volt az Evangélium szelleme, hogy mérgesnek, vagy haragosnak sose látta senki, de túl jókedvűnek vagy szomorúnak, lehangoltnak vagy kedvetlennek se (Wagner, II. 790.o.). Mindig egyforma volt. Emberben a képzelhető legnagyobb tökéletesség. Hiszen Isten is ezt mondja magáról: Ego enim non mutor: én ugyanis sose változom. Világos, hogy ember ilyen nem tud lenni, hiszen hol beteg, hol egészséges, hol erősebb, hol gyengébb, s gyerekből felnőtté, felnőttből öreggé válik, s mivel a jó is hétszer botlik napjában, még a legtökéletesebb emberről is azt kell mondanunk, hol jó, hol rossz, de kétségtelen, hogy emberre az a legnagyobb dicséret, ha legalább emberi méretekben azt mondhatjuk rá, hogy mindig egyformán jó, mindig egyformán derűs, békés lelkű. Az ilyen ember maga a megtestesült Evangélium, mely szó tudvalevőleg annyit tesz, mint jó hír, a karácsony derűje.

Lipót lelkét s ennek következtében arcvonásait is a Szent Péter biztos szikláján álló felszabadult ember nyugodtsága öntötte el. Hozzá hasonlóan nagy kortársa, XI. Incze pápa, azt tartotta és mondta is róla, hogy már életében is nyugodtan szentté lehetne avatni. (Ezt is Wagner írja, de Coxe is említi.) Sajátságos, hogy mégse avatták szentté még halála után se. Lipót még halála után is megmaradt igénytelennek, Isten földi dicsőséget nem szánt e hű szolgának.

Lipót nem azt tűzte ki uralkodása céljául, hogy minél hatalmasabb legyen és hogy családját — melyre pedig még ő is nagyon büszke volt — minél több és gazdagabb ország urává tegye, hanem hogy azokat az alattvalóit, akiket Isten már neki adott, boldogítsa, lelkileg fölemelje, s az örök boldogságnak is részesévé tegye. A fő cél e legutóbbi volt.

Mikor császárrá választásakor — melynek eredménye tudvalevőleg nagyon kétséges volt — a frankfurti birodalmi gyűlésen egyes protestáns választók szavazatuk ellenében a magyar, cseh és osztrák protestánsok részére előnyök megadását kívánták tőle, azt válaszolta nekik, hogy nincs a földnek az a birodalma, melyet a katolicizmus, s meggyőződése bármely kicsi kárával is hajlandó lenne megvásárolni (Wagner, II. 769.o.). Ekkor gyerek létére, (17 éves korában lépett trónra) volt ilyen hajthatatlan és ideális lelkű. De hogy nemcsak azért tudott ilyen önzetlen lenni, mert még csak gyermek volt, tehát mert hiányoztak még nála az élet tapasztalatai, s az emberi rosszaság ismerete, azt ugyancsak bebizonyította azzal, hogy férfi és öreg korában kudarcoktól, csalódásoktól megviselve, de meg nem törve is megmaradt ugyanilyennek.

Mikor miniszterei figyelmeztették, hogy így azért egy uralkodónak még se lehet viselkedni, s elsősorban mégiscsak országai érdekét kell néznie, azt felelte, hogy ő nem feledheti, hogy milyen családból származik. Az ő nagyatyja (II. Ferdinánd) mondása volt, hogy inkább trónjáról mond le, sőt nyomorba megy, mintsem az ő uralma alatt a Krisztus igazsága csak egy csepp hátrányt is szenvedjen. Kijelentette, hogy ugyanezen ügyért ő maga is hajlandó „sine baculo et pera (vándorbot és tarisznya nélkül), ahogyan Krisztus küldötte az

apostolokat az evangéliumot hirdetni, a száműzetésbe vagy akár a halálba is menni. (Wagner, II. 797.o.)

És ezt a tiszteletreméltó, mély és áldozatos, tehát igazán meggyőződésből fakadó, keresztény vallásosságot rágalmazta el s rágalmazza még ma is az egész magyar és külföldi történetírás vakbuzgóságként és felekezeti gyűlöletként, mely lenézést és megvetést érdemel, s ezt az embert nevezte ki Arany, a magyar irodalom atyja, „büszke Bécsnek rettenetes császárának!"

A mi történetírásunkban szinte kötelező nagy kárörömmel írni le, valahányszor a császári családnak hol a török, hol nyugati ellenségei elől menekülnie kellett Bécsből, s még inkább mikor a kuruc portyázók meg-megriasztották a Bécs környékén magánosan cserkészgető Lipótot, vagy mikor éjszakánként a Burg ablakait is meg-megvilágította a kurucok felgyújtotta osztrák falvak tüze. (Az egyébként nem is igaz, hogy a kurucok a vadászgató Lipótot valaha megkergették volna. Csak annyi igaz, hogy volt idő, mikor a kuruc portyázók miatt Lipót nem járhatott ki Bécs környékére vadászni.)

Pedig hát nagy tévedés azt gondolni, hogy emiatt Lipót „átkozta" a kurucokat. Lipót nemcsak átkozódni nem szokott, sőt nem is tudott, hanem még haragudni se. Lipótot senki se látta még haragudni. Az a feltevés is nagy tévedés, mintha a vadászat elmaradása neki nehezére esett volna, vagy nagy áldozatot jelentett volna részére. Ennél százszor nagyobb áldozatokat vett ő önként magára örömmel. Ő vadászni nem szórakozásból ment, hanem egészségi okokból, ezért gyalog és többnyire csak kettesben (a kisebbik fiával), tehát e tekintetben is tisztán csak az ész vezette, és hogy Isten parancsának, mely előírja (ne ölj), hogy testi egészségünknek is gondját viseljük, eleget tegyen. Nagy vadászatokon igen ritkán vett részt, akkor is csak környezete és vendégei kedvéért. Tehát ez utóbbi tulajdonképpen szintén szolgálat volt részéről, nem pedig élvezet.

Lipót vadászatai még azok kényes erkölcsi érzékét is kielégíthették, akik Ferenc Ferdinánd trónörökös óriási vadászzsákmányaiban ellenszenves szadizmus megnyilvánulását látják. Rudolf trónörökös vadászatai valóban ilyenformák voltak (de benne ezt nem veszik észre, mert ő „felvilágosult" volt, és éppen nem volt a papok barátja, nincs tehát rá semmi ok, hogy ellenszenvvel nézzék), de nem Ferenc Ferdinándéi. Az idegbeteg Rudolfban voltak ilyenfajta szadisztikus hajlamok, de nem Ferenc Ferdinándban. Lipót vadászatai azonban csupán a szabad természetben való ártatlan gyönyörködések voltak, a Bécs környéki mezőkön való csendes sétálgatások, melyeken az esetleges vadászzsákmány egészen mellékszerepet játszott.

De Lipótnak Bécsből való „menekülései" is egész mások voltak a valóságban, mint történelmét olvasó magyar „jóakarói" elképzelik. Szó se volt rémült kapkodásról, sápadt arcról, kétségbeesésről, mert kétségbeesni, sőt akárcsak félni, még soha nem látta Lipótot senki. Láttuk, hogy még kedvetlennek se. Mikor például a Bécs ostromára jövő 200.000 török elől elhagyta fővárosát, a „menekülés" „rémületes" izgalmai közepette ezt mondta környezetének: „Ha Isten akarata az lesz, épp oly lelki nyugalommal fogom elhagyni a trónt és egész birodalmamat is mint amilyen nyugalommal most fővárosomat elhagyom."

Ebből láthatjuk, hogy nem nagyon idegeskedett, annál kevésbé sápadozhatott és rémüldözhetett, mert hiszen nyugalmára menekülése közben azok előtt hivatkozott, akik látták, hogyan viselkedik. Azokat, akik életük egyedüli célját abban látják, hogy Isten akaratát teljesítsék, és egyedül csak a halál után majd következő másik életnek élnek, nem nagyon lehet semmivel megijeszteni. Hogy lehetett volna hát megijeszteni azt a Lipótot, aki olyan állandó önuralmat gyakorolt teste és lelke, sőt közérzete, hangulata és idegzete felett is, hogy még kedvetlennek se látta soha senki.

Fentebb még csodálkoztunk vakmerőségén, hogy az említett vadászaton, öregember létére, gerellyel ment a megsebesített, feldühödt vadkannak. A mondottak után most már bizonyára egészen természetesnek találjuk. Bámulatos lelki nyugalmának máskor is nem egyszer adta tanújelét életveszély idején. Említettük, hogy óriási kiterjedésű és rendkívül nagy területen elszórt Habsburg birodalomban rendkívül sokat kellett utazniuk az uralkodóknak, s Lipót idejében ez az utazás természetesen még csak kocsin vagy lovon történhetett. De akkor még a folyók se voltak úgy szabályozva, és az utak se úgy elkészítve és karban tartva, mint jelenleg. Dériné, a híres magyar színésznő, csak 100-150 éve, hogy élt, naplójában mégis mennyi és mily nagy életveszélyeket ír le, melyek utazásai közben a rossz utak és árvizek miatt érték.

Lipóttal is sokszor történt ilyesmi. Előfordult például, hogy csak akkor vették észre, hogy az árvíz elvitte a hidat, mikor a lovak már majdnem beleléptek a megáradt folyóba. Szinte az őrületig megrémült idegeskedő kísérete közepette Lipót ekkor is olyan nyugodt maradt, mintha nem is tudná, mi az a veszély.

Rosszakaratú történetírói egyszerűen a flegmájáról beszélnek, mely vele született, s mely nem is valami tisztelendő adottság. Elfelejtik, hogy olyan flegma nincs, mint amilyen Lipóté volt. Ez, ha csak úgy magától jönne, már nem is flegma lenne, hanem bambaság. Az pedig bizonyára semmiképpen se lehetséges, hogy valaki a feldühödt vadállatnak is, amely elől Zrínyi vadásza egy horgas fára menekült, azért menjen neki gondolkodás nélkül, mert igen szenvtelennek született. Ha Lipót egyszerűen csak flegmatikus lett volna, lehet, hogy emiatt ő nem mászott volna fel a horgas fára, de az is bizonyos, hogy a vadállatnak se ment volna neki gerelyével, hanem nyugodtan megvárta volna, míg az Lotaringiai herceget szétszaggatta volna. Nem is vonta volna érte felelősségre senki, sőt, ha a jelenlevőknek lett volna rá idejük, és lett volna hozzá nyugodt idegzetük, megtiltották volna, hogy a szentséges római császár kockáztassa életét a kis Lotaringiai hercegéért, sőt még azok között is egy másodszülöttért. Nem vonta felelősségre senki még kísérete tagjait se, hogy miért nem mentek ők, vagy legalábbis ők is segítségül, sőt nem vonta senki felelősségre még Zrínyi lovászát se, pedig ő egyenesen azért volt ott, hogy ura életére vigyázzon, s hasonló alkalmakkor segítségére legyen. Azért nem vonta felelősségre senki, mert hasonló hőstettekhez a bátorságnak, az önfeláldozásnak, de a lélekjelenlétnek is olyan foka kell, mely csak egyes egészen különlegesen nagy lelkekben, és egészen különleges idegrendszerbeli adottságokkal rendelkező egyénekben lehet és van meg. Azért pedig senkit se lehet büntetni, mert nem született titánnak, vagy nem tette magát akaratneveléssel azzá. De bizonyára nem azokat szoktuk flegmásaknak nevezni, akik ilyen titánnak születtek, vagy ilyenné nevelték magukat.

De olyan flegmatikus ember sincs, aki életveszélyben nem szalad ugyan el, de nem is segít, hanem nyugodtan végignézi a dolgot, mint ahogyan nem nézte végig nyugodtan ura szerencsétlenségét Zrínyi vadásza se. Ha pedig mégis akadna olyan szemtanú, aki hasonló dolgot nyugodtan ugyan, de tétlenül nézne végig, ezt senki se tulajdonítaná flegmának, se nyugodtságnak, hanem éppen ellenkezőleg a rémület, az izgalom, tehát éppen a flegma ellentéte olyan nagy fokának, amely az ész és a láb működését egyaránt megbénította; melytől — mint ilyenkor mondani szokás — az illető embernek a földbe gyökerezett a lába és a rémülettől (értsük meg: nem a flegmától) teljesen elvesztette lélekjelenlétét.

Tehát nemcsak annak a Lipótnak nyugodtsága minden volt inkább, mint flegma, aki a dühödt vadkanra gerellyel támadt, noha testi ereje alig érte el a közepeset, hanem azé a Lipóté is, aki a lába alatt morajló megáradt víztől megtorpanó lovaktól vont kocsiban ült nyugodtan. Az egyik is, és a másik is egy Krisztus iskoláját bámulatos sikerrel kijárt, nemcsak szenvedélyeit, hanem még tudat alatti ösztöneit is a lélek és az ész ellenőrzése alatt tartott eszményi kereszténynek boldog öntudata és belőle következő lelki békéje és nyugalma volt.

Lipót még hétköznapokon is naponta három szentmisét hallgatott a legnagyobb figyelemmel és összeszedettséggel, kezében a missáléval. Ezenkívül a papokra kötelező átlag napi másfél óráig eltartó breviáriumot is rendszeresen s mindig elvégezte. Azonban e sok szóbeli ima ellenére nem volt az ő vallásosságában semmi gépiesség, semmi csupán formaságból álló cselekedet, hanem minden imája a lélek őszinte és benső hódolata volt teremtője iránt. Hogy ez mennyire így volt, következtethetjük 13 éves, vele a leggyakrabban és legközvetlenebbül érintkező Károly fia nevelőjének, Lovinának naplójából. E napló alapján még az alig serdülő Károlyról is azt állapítja meg a protestáns Nyáry, hogy „az ő imádsága mindig szívből jövő volt" (106.o.). „Ha nem így volt, maga se tartotta hathatósnak a könyörgést." Hogy a fiú ennyire vigyázott arra, hogyha imádkozik, az esze az imádságon legyen, csakis atyjától tanulhatta, s atyjának figyelmeztetésére tarthatta annyira fontosnak, akivel — mint említettük — együtt szokott imádkozni járni a bécsi templomokba.

„Én ma a vacsora alatt a nagy melegség miatt úgy imádkoztam, mint egy gép", mondta egyszer a magával elégedetlen főherceg Lovinának. Egy más alkalommal pedig az imádság befejezése után ezt mondta neki: „Ez a könyörgés nem volt elég bensőséges. Kezdjük el újra elülről."

Lipót a nagyhét három utolsó napján: csütörtökön, nagypénteken és nagyszombaton meleg ételt egyáltalában nem evett, csak egy kis kenyeret, s emellett a három nap mindegyikén — sokszor egészen zordon időben — Bécs minden egyes templomát (pedig már akkor is jócskán lehetett belőlük!) végiglátogatta, mégpedig mindig gyalog, s mindegyikben hosszan, térdenállva imádkozott. Mikor tanácsosai ezt kifogásolták, s hivatkoztak nem éppen kifogástalan testi erejére, ezt felelte nekik: „Ezek nem azok a napok, amikor a testtel kell törődni."

Vakbuzgóságot és fanatizmust szeretnek Lipóttal kapcsolatban emlegetni (a most említett dolgokat vallásilag műveletlen ember nem is tudja enélkül elképzelni), pedig el se lehet gondolni nagyobb ellentétet, mint ami Lipót egyenesen eszményi vallásossága és a vakbuzgóság vagy fanatizmus között van. A fanatizmus mindig gyűlöletet takar, Lipót pedig mindig maga a megtestesült szeretet volt mindenki (természetesen a protestánsok) iránt is. Lipót vallásossága nem „vak" volt, hanem mindenben a legjózanabb ész szerint igazodott. Láttuk, hogy még Coxe,a protestáns prédikátor is hangsúlyozta, hogy vallásossága mennyire liberális, mennyire szabadelvű volt. Pedig ez a Coxe egész nyíltan tudtunkra adja, hogy ő a katolikus tanok követését babonaságnak, vakbuzgóságnak tartja.

Lovina kiemeli naplójából, hogy a császár gyermekei nevelésében milyen nagy gondot fordított a testápolásra, sportra, az egészség ápolására és a testi ügyesség fejlesztésére is, sőt gyermekeit táncolni is rendszeresen taníttatta. Mivel Károly, a kisebbik fiú túlságosan is komoly és szemérmessége miatt a lányok társaságának kerülésére volt hajlamos, apja, sőt még az anyja is (akiről látni fogjuk majd, hogy még apjánál is sokkal „bigottabb" volt) állandóan vígkedélyű és lánytársaságban is közkedvelt bátyjának, a későbbi I. Józsefnek követésére buzdították, s őt állították eléje példaképül.

Bizonyára értékesebbnek tartották Károlyt Józsefnél (hisz láttuk, hogy Lipótnak nem a trónörökös, hanem a kisebbik fiú volt bizalmasa, s ez bizonyára nem ok nélkül), ámde az emberi természet hajlamos a túlzásokra, s még a jó túlzásba vitele is akadálya a keresztény tökéletességnek, hiszen a mértékletesség erényének hiányát jelenti. Ezért ajánlották a túl komoly, vígságot nem szerető és zárkózottságra hajlandó Károlynak követésre bátyja közlékenységét és vígságát, mert neki ebben az irányban volt szüksége önnevelésre, önmegtagadásra. De éppen ez bizonyítja a legjobban, hogy „bigott" szülei mennyire nem

voltak bigottak, nem voltak vakbuzgók, hanem vallásosságukat mennyire a józan ész irányította.

A nagyobb fiú, József számára, négyszemközt bizonyára a komolyságot, a tartózkodást és a nagyobb tekintélytartást szorgalmazták, s neki meg öccse követését ajánlották, mert nála viszont ezt diktálta az ész, neki ez irányban kellett volna magát nevelnie (csak, mint az eredmény mutatja, ő nem nagyon nevelte magát). Ez utóbbira ugyanis nincs bizonyítékunk, mert József nevelője nem hagyott ránk naplót, mint Lovina, de a kisebbik fiú nevelőjének megmaradt naplójából jól láthatjuk, hogy Károlynak valóban „buzgó" szülei mennyire nem voltak egyúttal „vakok" is, mint rájuk fogják, hanem hogy fiúkat minden tekintetben a helyes irányban vezethessék, még buzgóságát fékezni, s bizonyos tekintetben még a világiasságra buzdítani is hajlandók voltak.

De aki fanatikus, abban nemcsak gyűlölet, hanem gőg is mindig van. Lipót annyira nem volt gőgös, hogy reá még jobban elmondhatjuk azt, amit Serédi bíborosra mondtak, hogy szinte még azért is bocsánatot kért, hogy létezik. Wagner azt írja róla (II. 803.o.), hogy ő aki méltóságban minden földi embert meghaladott, szerénységben is mindenkit felülmúlt. Sose tűrte például, hogy a jelenlétében szónokló papok magasztaló nyilatkozatokat tegyenek róla. Ha megtették, utána megdorgálta őket érte. Dicsérni tehát nem volt szabad, a királyi udvar szónokainak korholási szabadsága azonban a lehető legnagyobb volt. Gyóntatóját pedig már akkor, mikor legelőször megjelent nála, megkérte, hogy bűneire és hibáira épp úgy figyelmeztesse és lelki vezetésben épp úgy bánjék vele, mint bárki mással.

Lipót semmit se utált annyira, mint a hízelgést és a hazugságot (a hízelgő is hazug). Róla magáról azonban Buonvisi pápai követ, aki 15 évig élt bizalmas környezetében, azt mondta, hogy e 15 év alatt soha nem hallott tőle egyetlen olyan szót se, ami az igazsággal csak félig is ellenkezett volna (Wagner, II. 803.o.). Ennél nagyobb dicséretet se lehet mondani valakiről. Lipót ismert volt a tiszta, mindig érthető kiejtéséről. Ha azonban az ellenséges államok követei kérdésekkel olyan esetben kényszerítették nyilatkozatra, mikor az igazat megmondani nem lehetett, mivel félrevezetni nem akart és nem is tudott, olyan választ adott, hogy egy szót se értett meg belőle senki.

Legfőbb uralkodói gondjának az alattvalói iránti igazságosságot tekintette. Uralkodása elején jó szívére hallgatva túl bőven és túl könnyen osztogatta a bűnösöknek a kegyelmet. Később tanácsosai figyelmeztetésére igyekezett szigorúbb és keményebb lenni, de egész életében minden halálos ítélet aláírásából lelkiismereti kérdést csinált, s minden egyes esetben csak hosszas imádság és mások, olyanok tanácsának kikérése után döntött, akiket magánál okosabbnak vagy jobbnak tartott. Hogy még az igazság rovására is mennyire irgalmas volt például a magyar politikai bűnösök iránt, történelmünk további folyamán majd nem egyszer rámutatunk.

Azok, akiknek a hatóságok ellen volt valami panasza; mindenki, aki állítólag megsértett igazságát vagy a császár pártfogását kereste, például a Wesselényi összeesküvésben részt vettek hozzátartozói, vagy például a Carafa eperjesi vértörvényszékétől kivégzett protestáns rebellis Keczer özvegye, mind színe elé járulhattak, és elsírhatták előtte panaszaikat. Keczer özvegyének panaszaira ezt felelte: „Jó asszony, én minderről semmit se tudok" és akkoriban óriási összeget, ezer forint segélyt adott neki. Pedig hát a Keczerek sokkal nagyobb skótok és sokkal gazdagabbak voltak mindig, semhogy alamizsnára szorultak volna.

Tanácsadói, miniszterei bámulták, milyen hosszú órákat és milyen türelemmel töltött el ilyen panaszok meghallgatásával, a panaszosok megvigasztalásával, s panaszaiknak, ha lehetett, orvoslásával. Ellenben a „népi demokrácia" alatt nem egy nem is „reakciót", ha-

nem munkást hallottam panaszkodni, hogy nemcsak Rákosihoz, (amiről szó se lehetett), hanem még Szakasits Árpádhoz, mint az elnöki tanács elnökéhez, vagy például Ratkó Annához, a népjólét miniszteréhez se tudott semmiképpen se bejutni.

„Büszke Bécsnek rettenetes császárával" azonban még az is előfordult, hogy még az udvari kápolnájába is be tudott rontani egy ismeretlen ember, s éppen akkor, mikor ott a császári család ájtatosságát végezte. Az illető oda rohant az oltárhoz és a bírói ítéletet, melyet mivel rá nézve kedvezőtlen volt, igazságtalannak tartotta, az oltárra csapva, hisztérikusan elkezdett kiabálni és ordítozni, hogy igazság csak az égben van, de nem itt a földön.

A jelenlevők pillanatnyi és nem éppen megokolatlan megrőkönyödése után előrohantak a testőrök, hogy megkötözzék és elhurcolják az illetőt. A császár azonban szokott angyali nyugalmával (illetőleg történetíróink előtt annyira ellenszenves „flegmájával") úgy rendelkezett, hogy ne kötözzék meg, hanem csendben távolítsák el, hogy az ájtatosságot ne zavarja. Egyébként azonban — mondta — nem lehet semmi kifogásolni valót találni abban, ha valaki igazságért mindnyájunk jövendő ítélőbírájához folyamodik, akinek ítélőszéke előtt — tette hozzá szerényen — bízom benne, hogy nekem nem kell majd rettegnem. (Wagner, II. 802.o.) Egyébként a halálos ágyán is azt mondta, hogy nyomorult bűnösnek érzi ugyan magát, de annak nincs tudatában, hogy az igazság ellen valaha tudatosan vétkezett volna.

Lipót halálos ágyával kapcsolatban egyúttal megemlítjük azt is, hogy a halála is olyan szép és olyan keresztény volt, mint amilyen az élete. Meggyónta még egyszer egész élete bűneit, mert ő bűnösnek tartotta magát, nem pedig jónak; megáldozott és felvette a szent kenetet. Mindezt nagy áhítattal és a legtisztább öntudattal tette, az imákat érthetően együtt mondta a pappal. Lelkét végtelen nyugalom és derű öntötte el, mint az olyan emberét, aki nem idegenbe, nem a bizonytalanba, hanem haza megy; nem a büntetésre, hanem a jutalomra; nem a halálra, hanem az életre; nem a bíróhoz, hanem az atyához. Megáldotta gyermekeit, Józseffel, a trónörökössel négyszemközt külön hosszan beszélt, s ellátta oktatásaival és tanácsaival. Végül kezébe vette azt a ma is meglevő híres családi ereklyét, a Habsburgok egyik legnagyobb kincsét, azt a feszületet, mely előtt nagyapja, II. Ferdinánd térdelt, mikor már Bécset ostromolták protestáns alattvalói, s mikor maga Bécs is protestáns volt, de ő elveiből akkor se engedett.

Lipót ezt a feszületet mindkét kezével átkulcsolta és ezt mondta: Tőled kaptam Krisztusom a koronát és a kormánypálcát, a te lábaidhoz teszem most vissza újra. Ettől kezdve nem tekintette magát többé császárnak, nem is engedte meg, hogy felségnek szólítsák. Fiával ettől kezdve úgy beszélt, mint urával, az új császárral. Nem akarta megvárni, míg Isten csavarja ki kezéből a hatalmat, hanem önként akarta Istennek visszaadni. Mikor pedig eljött halála pillanata, egészen hangosan, tisztán és érthetően felkiáltott: Consummatum est. Befejeztetett. Domine, in manus tuas commendo spiritum meum. Uram, kezeidbe ajánlom lelkemet. Ezzel egyidejűleg ki is lehelte lelkét.

Nem mindennapi dolog minden átmenet, minden haláltusa, agónia nélkül halni meg: a teljes öntudatból, sőt a hangosan és tisztán beszélni tudás állapotából átmenet nélkül menni át a halál élettelenségébe. Lipót így halt meg, mint látjuk, azt is tudta, mikor hal meg.

De kortársai még ennél csodálatosabb dolgokat is hittek és beszéltek róla. Ahogyan nagyapjáról, II. Ferdinándról, nagy életszentsége miatt azt tartották kortársai, hogy Isten a fegyvereit különösen védi és megáldja — annak idején hoztunk is rá példát —, s Lipótról is egyenesen csodás dolgokat beszéltek. Csakugyan bámulatosak azok a diadalok, melyeket rosszul felszerelt és hiányosan ellátott seregeivel aratott. Sokszor jutott olyan válságos helyzetbe, hogy még székvárosából is menekülnie kellett, és nem egyszer látszott minden

elveszettnek; de Isten mindig megsegítette, sőt a török olyan legyőzőjévé tette, mint sem előtte, sem utána senki mást.

Nagy ellenfele, XIV. Lajos, francia király, azt szokta mondogatni róla, hogy ő nem a császár fegyvereitől él, hanem a csodáitól (Wagner, II. 796.o.).

Mikor Esztergomnál seregei győzelmet arattak a törökökön, az ütközetben részt vett keresztény katonák azt beszélték, hogy az ellenséget titokzatos köd borította el.

Novigrádról, melyet seregei elfoglaltak, azt beszélték, hogy előbb a villámok rombolták le, nem az ostromágyúk. Pétervárad nál a csodálatosan jött eső hozta meg a győzelmet. Ugyanígy történt egyébként Szentgotthárdnál is. De általában olyan csekély számú, rosszul élelmezett és fáradt seregekkel, mint amilyenek Lipótéi voltak, éppen nem magától értetődő volt fényes győzelmeket aratni még egyébként nagy tehetségű vezérekkel sem. Ma már egyébként divat azt állítani, hogy Lotaringiai Károly nem is volt nagytehetségű vezér. De hát miért győzött azért mégis kivétel nélkül mindig? Még különösebb, hogy például a höchstadti fényes győzelem híre, mely a Habsburg-ház sorsát döntötte el, az idejét a templomokban imádsággal töltő bécsi nép között már akkor elterjedt, mikor a csata még meg se történt. Még Angliában is (mely Lipót szövetségese volt a spanyol örökösödési háborúban) fegyverek csattogását és egymásra csapó ellenséges seregek csatakiáltásait hallották az emberek a magasban azon a napon, melyen a höchstadti csata volt, s széltében beszélték, hogy ugyanezen a napon egy fehér paripán ülő lovas száguldott a lincolnshirei gyepük között és adta tudtul a népeknek a győzelmet.

Eszünk ágában sincs, hogy az elsorolt feltűnő események bármelyikét is határozottan természetfeletti erőknek tulajdonítsuk, tehát csodáknak tartsuk. De annyit meg kell állapítanunk, hogy feltűnők, rendkívüliek, tehát csodálatosak voltak és hogy miattuk a kortársaknak igen sokszor jutott eszükbe magyarázatként a csoda, és hogy Lipót uralkodása alatt az effajta feltűnő dolgok, mint láttuk, szinte mindennaposak voltak.

A nagyszombati kuruc csatavesztés is, mely a kurucok első nagyobb szabású ütközete volt a császáriakkal, s melyet ha a kurucok megnyertek volna, végzetes következményekkel járt volna Lipótra, egyenesen megmagyarázhatatlan. A kurucok többen voltak, mint a császáriak; Heister, a császári vezér, végzetes baklövést is elkövetett, mert hadainak első és második vonala közé állította rengeteg málhás szekerét, s mikor az első vonal a kurucok vad rohama alatt megingott, a második vonalbeliek a szekerek miatt nem tudtak segítségükre sietni. A kurucok rendkívüli hévvel is harcoltak. El is estek közülük többen, mint kétszázan, s rangosabb tiszt ezek között se volt egy se, míg a császáriak halottainak száma 2-3000 főt kitett. Mégis a császáriak lettek a győztesek, mégpedig annyira, hogy a kuruc sereg teljesen fel is oszlott, mert ahányan voltak, annyifelé szaladtak. Rákóczi egész későbbi élete folyamán mindig egyenesen kétségbeesett, mikor erre az ütközetre gondolt, Bercsényi pedig ezt írta neki az ütközet után: „Úgy látom, Édes Nagyságos Uram, nisi Dominus nos custodierit, frustra vigilamus (ha az Úr nincs velünk, akkor mi hiába iparkodunk). Most is Isten, nem az ellenség vert meg engem."

Még érdekesebb, hogy maga a győztes Heister is így gondolkodott: „Azt mondja Heister: Megadta volt Isten nekik (a kurucoknak) a szerencsét; minek szaladtak meg, nem tudom."

A papoknak meg állítólag ezt mondta Heister: „Poena Dei (Isten büntetése); quare miscent religionem cum libertate". Miért keverik bele (ti. a kurucok) az eretnekségért való küzdelmet is a szabadságharcukba. Heister szerint tehát ezért verte meg a kurucokat az Isten, de nem ő. (Thaly Kálmán: A Bercsényi család. III. 306.o.)

Lipót vallásossága eszményien szép és helyes vallásosság volt még protestáns szempontból is. Nem gyűlölte ő még a protestánsokat se, hiszen a gyűlölet érzelmét egyáltalában nem is ismerte. Ő csak a katolikus igazságot szerette, de azt aztán nagyon. Nem is üldözte a protestantizmust, csak az igazat és a jót védte és támogatta a tévedés és a rossz ellen. Vele is megtörtént ugyanaz, ami II. Ferdinánddal, hogy olyan város népe, mely uralkodása elején még gyalázta az úrnapi körmeneten résztvevőket és kicsúfolta az oltáriszentséget, uralkodása végén ugyanezen szentség iránt a legmeghatóbb hitet és imádást tanúsította.

Ilyenkor voltak Lipót legboldogabb napjai. Ilyenkor elérzékenyült a meghatódástól és boldogságtól. De elérzékenyülése azt is bizonyította, mennyire a szeretet vezette akkor is, amikor a protestantizmust igyekezett hátra szorítani. De jezsuita életrajzírója azt is kiemeli róla, hogy bármilyen nagy pártolója volt is a katolikus hitnek, azért sokmillió alattvalója közt egy se volt, akinek eretneksége miatt el kellett volna hagynia hazáját, sőt még olyan se, akinek téves hite miatt börtönbe kellett volna mennie. Annál kevésbé a vérpadra.

Nagyon tévednek a magyar protestánsok, mikor azt hiszik, hogy a német jezsuitának ez a magállapítása — legalábbis Magyarországra vonatkozólag — téves. Ez a megállapítás ránk vonatkozó részében is igaz. Látjuk majd, hogy se Carafa eperjesi áldozatai, se a gályarabok nem a vallásuk, hanem összeesküvésük, hűtlenségük, hazaárulásuk, a törökkel való cimborálásuk miatt kapták büntetésüket.

„Lipót a magánember és családfő minden erényével bírt — állapítja meg még Coxe, az angol protestáns lelkész is. — Tiszta volt erkölcseiben, hű a házaságyhoz, jó atya volt és kegyes feljebbvaló."

A mi protestáns Nyárynk pedig olyan napló alapján, melynek írója sose gondolta, hogy írásából még történelmi dokumentum lesz, sőt még azt se, hogy valaha más kezébe kerül, mint már egyszer idéztük is, ezt állapítja meg: „Egy nagyon gondos, jó családfő, hálás, jó barát, igénytelen, jószívű ember, nagy zenebarát, hívő, de nem vakbuzgó keresztény alakja bontakozik ki előttünk."

„A szegények és szűkölködők iránti szeretete határtalan volt — állapítja meg róla ismét Coxe. — De ebbe az erényébe belevegyült az a túlzó és mesterkélt(?) alázatoskodás, mely II. Ferdinándot jellemezte. Kihallgatásra fogadta a képzelhető legalacsonyabb rangú személyeket, sőt koldusokat és tekintélyes mennyiségű alamizsnát osztott ki köztük sajátkezűleg."

Mivel ez a szegények között kiosztott összeg évente 80.000 forintra is felment, ami akkor, de különösen az állandó pénzszűkében szenvedő bécsi udvar számára ijesztően nagy összeg volt, és miniszterei sokallották, Lipót szelíden ezt felelte nekik: „Ha szeretőkre költeném, nem sokallanák." Ugyancsak fején találta vele a szöget, hiszen kortársa volt (és fő politikai ellenfele) a különösen drága szeretőket tartó XIV. Lajos.

Ami pedig Lipótnak Coxetől „túlzottnak" és „mesterkéltnek" nevezett „alázatoskodását" illeti, azt kérdezzük, honnan tudja, hogy Lipót alázatossága mesterkélt volt, nem pedig őszinte? Hiszen láttuk, hogy ezt maga Coxe is megcáfolja, mert hiszen éppen őt idéztük, mikor megállapítottuk, hogy „oly tartózkodó volt a természete, és oly visszavonult az életmódja, hogy alig ismerték még saját udvarában is, kivéve azokat, akik közvetlen személyes szolgálatában álltak". Lehet-e ennél csattanósabb cáfolata annak az állításnak, hogy Lipót alázatossága „mesterkélt" volt, s nem is alázatosság volt, hanem „alázatoskodás"?

Ha valaki annyira nem szeret a fényes udvari méltóságok körében lenni, hogy azok úgyszólván nem is igen ismerik, s mindezt azért teszi, mert ilyen a „természete", ellenben

a szegényeket és koldusokat felkeresi s azok társaságában jól érzi magát, arra csak nem foghatja rá senki, hogy alázatossága mesterkélt. A mesterkélt alázatosságot nem koldusok előtt szokás gyakorolni. Egyszerű emberben lehetne a koldusok társaságának keresése is mesterkélt, tehát valójában a kevélység jele. Például lehet, hogy valaki az előkelőket azért kerüli, mert azok többek, mint ő, ezért neki kell alkalmazkodni hozzájuk; neki kell velük udvariaskodnia, emiatt nem szeret társaságukban lenni; ellenben a szegények között azért szeret lenni, mert azok viszont neki hajbókolnak. Ámde Lipót esetében még erre se gondolhatunk, mert neki az udvari méltóságok és arisztokraták is hajbókoltak, sőt még jobban hajbókoltak, mint azok a koldusok, akik között az évi 80.000 forintját kiosztotta.

Neki, mint császárnak, hajbókoltak még a választófejedelmek, sőt a királyok is. Hiszen láttuk már, hogy a ravasz Bethlen Gábor eretnek és ellenség létére is még a császár távollétében is mindig tüntetően megemelte a fövegét, valahányszor a császár (Lipót nagyapja, II. Ferdinánd) nevét kimondta, s csak az imént láttuk azt is, hogy Lipót fiatal dédunokájának (II. Józsefnek) hogyan hajbókolt az asztalnál a már öreg és dicsősége tetőpontján álló, szintén eretnek s nagyon is elbizakodott Nagy Frigyes. Lehet-e hát még csak képzelni is igazibb és őszintébb alázatosságot, mint azé a Lipóté volt, akit az udvari méltóságok alig ismertek, úgy elkerülte őket (annyira nem kellett neki a hajbókolásuk), ellenben a koldusok között, (akik nem tanultak etiketet s bizonyosra vehetjük, hogy sokkal kevésbé is gyakorolták a császár társaságában, mint Nagy Frigyes) és a bécsi köznép körében az oltár kövén térdelve jól érezte magát.

Ami pedig Lipót alázatosságának „túlzottságát” illeti, ennek kifogásolása már semmiképpen se olyan képtelenség, mint a mesterkéltség vádja. Ne feledjük azonban, hogy az a kereszténység, melynek Istene emberré lett, s még azt is eltűrte, hogy keresztre feszítsék, tehát hogy nemcsak halált haljon, hanem a gonosztevő, sőt a söpredék gonosztevő halálát, nem ismer és nem is ismerhet túlzott alázatosságot. Ezt a bibliaolvasó Coxenak legjobban kellett volna tudnia, de látszik, hogy még a bibliát se olvasta el annyiszor s különösen olyan tanulékonyan, mint a „vakbuzgó” Lipót. Legfeljebb tehát helytelen vagy oktalan alázatosságról lehetne szó, de nem túlzottról.

De Lipót alázatossága természetesen helytelen se volt, mert az okos Lipót helytelenül se szokott semmit csinálni. A kevélység a legfőbb átka az emberiségnek. Hogy ez az állításunk mennyire igaz, elég arra figyelmeztetnünk, hogy minden háborút a gőg robbantott és robbant ki, mert összeveszni és egymásnak menni a büszke emberek és büszke nemzetek szoktak. A forradalmaknak és a miattuk ontott sok vérnek és tőlük okozott sok szenvedésnek is mindig a kevélység az oka a lázadók részéről is, meg — előzményként — a „beati possidentes” részéről is.

De ember részére éppen alázatosnak lenni a legnehezebb. Még koldusok részére is (mert haszonlesésből megalázkodni természetesen nem alázatosság), hát akkor a pénz és hatalom birtokosai s még inkább a szuverének és az abszolút hatalommal bíró uralkodók részére mennyire nehéz lehet! Láttuk, hogy II. Ferdinánd az emberi és császári kevélység ellen úgy próbált védekezni, hogyha már nyilvánosan, mint császár, nem gyakorolhatta az alázatosságot (mert hiszen nem hajbókolhatott alattvalói előtt), legalább titkon minden reggel többször egymás után megcsókolta a földet; azt a földet, melyet még a koldusok is lábbal tapodnak. Lipót ugyanezt az alázatosságot úgy gyakorolta, hogy a koldust épp úgy fogadta, ha kihallgatásra jelentkezett nála, mint az udvari főméltóságot. Nem kerülte őket, nem félt férgeiktől és mosdatlan testük bűzétől, s nem küldte nekik az alamizsnát, hanem közibük vegyült és személyesen osztotta ki nekik.

Sőt még ennél is tovább ment: nem egyszer meg is vendégelte őket és ilyenkor nemcsak együtt evett velük, hanem személyesen szolgálta fel nekik az ételt. Hogy mennyire nem affektálás volt ez, mutatja Lovina naplója. Ebből ugyanis megtudjuk, hogy amit a koldusokkal szokott csinálni, azt megtette a fiatal Nagy Péterrel is, mikor vendége volt; őt is kiszolgálta, úgy mint a koldusokat. De mégse annyira, mert nekik nagycsütörtökönként még a lábukat is megmosta, míg Nagy Péterrel ezt nem csinálta meg. Ha azonban Nagy Péter bécsi látogatása történetesen a nagyhétre esett volna, s a cár fiatalos elevenségből titkon beosztatta volna magát a nagycsütörtöki lábmosáson a 12 apostolt jelképező tizenkét bécsi szegény közé, egész bizonyos, hogy Lipót az ő lábát is megmosta volna, akkor is, ha észrevette volna, kivel van dolga.

Márai egyik önéletrajzszerű regényében említi, hogy diákkorában (ő úrigyerek volt) egyik osztálytársa volt az instruktora, ki ennek fejében lakást és kosztot kapott náluk. Ez az instruktora annyira szolgalelkű volt — írja —, hogy még az ő cipőit is kitisztította. Pap lett belőle, jegyzi meg lenéző gúnnyal. Mivel regényében az illető papnak még a nevét is kiírta, felhívták figyelmét erre a regényre (az iskolában, ahol tanított, a református lelkész terjesztette a háta megett a tanári kar között). Ezért kénytelen volt beperelni Márait. A bírósági tárgyaláson azonban többek közt kijelentette, hogy ő Márai cipőit most is hajlandó bármikor megpucolni. Ez a Máraitól lekicsinyelt pap egyébként olyan jellem volt, hogy noha már diákkorában papnak készült, mégis, mivel érettségijekor az első világháború tombolt, előbb elment katonának, végigharcolta a háborút, s csak leszerelése után ment el papnövendéknek. Képzelhetjük, hogy mintapap lett belőle, de — sajnos — aránylag fiatalon meghalt az Egyház és az emberek nagy kárára.

Olyanforma ember volt ez a pap, mint Lipót, de látjuk, hogy ugyanaz a sors is érte, mint őt: a lekicsinylés. Márainak nem imponált, hanem lenézte s legszebb erényeit szimplexségre és szolgalelkűségre magyarázta. Lipót se imponál a történetíróknak. Ez a pap azzal se dicsekedett el a bírósági tárgyaláson a nyilvánosság előtt (pedig milyen nagy hatást ért volna el vele), hogy noha mindig papnak készült, mégis előbb végigharcolta a világháborút, s csak utána ment el papnak, mert a papságnak az előnyeit nem akarta élvezni, hanem csak a hátrányait. Dicsekedni azonban ezzel se akart, mert tetténck még ezt az előnyét se akarta élvezni.

Lipót alázatossága is távol állt minden mesterkéltségtől vagy önmaga produkálásától. Mindenben a lehető legtermészetesebb volt. Coxenak és társainak azonban az ő igazi evangéliumi szelleme „evangélikus" létükre annyira magas, hogy nemcsak a gyakorlatban követni nem tudják, hanem mivel nem is akarják követni, torzalázatosságot csinálnak belőle, hogy ne is kelljen követniük. Olyan karikatúrát csinálnak Lipót alázatosságából, mely nem vonzólag, hanem visszataszítólag hat; nem a lelki nagyság, hanem a szürke tehetségtelenség megnyilvánulásának látszik, tehát nem utánozni kell, hanem óvakodni kell követésétől. Pedig hát Krisztus Urunk is annyira Lipóthoz hasonlóan „túlzottan" alázatos volt és „mesterkélten", hogy nemcsak koldusokkal érintkezett, hanem maga is koldusnak született. Még azt is eltűrte, hogy nemcsak szegénynek tartsák, ami nem bűn, s így nem is megvetésre méltó, hanem még „népámítónak" (seductor) és impostornak is, és hogy olyan „jel" legyen, melynek ellene mondanak, azaz a rossz képviselőjének gondolják. Lipótot pedig olyan kitüntetésben részesítette, hogy még ebben is magához hasonlóvá engedte lenni (mint a jezsuitákat is).

Lipót is egyenesen botránykővé vált a magyar történelemben (még a külföldi történelemben is eléggé). Mint láttuk, még a katolikusban is. Olyan jellé, melynek kötelessége ellentmondani minden magyar embernek. Egy olyan magyar királlyá, kiről már évszázadok óta még a katolikusok is úgy írnak, mintha a világ legnagyobb zsarnoka és legkegyetle-

nebb, legvérszopóbb hóhéra lett volna. Ne szóljunk arról a velünk tett jótéteményéről, hogy ahhoz a tiszta Evangéliumhoz, mellyel Szent István ismertetett meg bennünket, ő vezette vissza a magyar nép legnagyobb részét, hanem csak arról, hogy ő szabadított fel bennünket a török alól, s ő állította vissza Magyarország végleg elveszettnek látszó integritását. Mit szóljunk hozzá, hogy mégis úgy szerepel a magyar ifjúság és a hazaszerető magyar közvélemény előtt, mint népünk legnagyobb ellensége és gyűlölője. Valóban krisztusi sors.

De életében is már „a fájdalmak férfia" volt Lipót. Úgy, mint Krisztus. Például mikor a török ostroma alól felmentett Bécsbe, melyet előbb tanácsosai kívánságára és tekintettel felesége áldott állapotára elhagyott, visszatért, a nép csak a szövetséges lengyel királyt, Szobjeszky Jánost ünnepelte, a saját császárának, Lipótnak, oda se nézett. Tisztán az ő érdeme volt ugyan, hogy Bécsbe jött a lengyel király, nem is ingyen jött oda, hanem csak hosszas alkudozások után elfogadott bérért, melyet természetesen Lipótnak kellett előteremtenie, mert pénzt ingyen a pápán kívül természetesen senki se adott. Mivel azonban ő maga fegyvert nem ragadott, mert nem akart katona-király lenni, nem volt dicsőségvágyó és nem áhítozott olyan babérok után, melyek természetével ellenkeztek, de még jobban ellenkeztek a keresztény szellemmel, a tömegek azt hitték, hogy mindent a lengyel királynak köszönnek, a császáruknak semmit.

Egy ilyen néma bevonulás a fővárosba a másik király mámoros éltetése, ünneplése és magasztalása közben, bizony olyan megalázó és kínos volt, hogy Lipót úgy érezhette magát alatta, mint Krisztus Urunk Jeruzsálembe való bevonulása közben. A tömegek olyan nagyságot, mint amilyen Lipóté volt, nem tudnak értékelni, mert magas nekik. Magas — mint látjuk — nemcsak a magyar, hanem a bécsi tömegeknek is. Nem vonzza őket, mert nem tudják megérteni. Nem is akarják, mert félnek, hogy akkor utánozniuk is kell. Ennél rosszabbat pedig nem is kívánhatnak tőlük, mert annyit ők is nagyon jól tudnak, hogy ez a nagyság, mint minden önmegtagadás, keserves. Sokkal könnyebb és hálásabb dolog helyette inkább a harci vitézségért és bátorságért lelkesedni.

Ezek az ünneplő tömegek azt természetesen nem tudták, de nem is akarták tudni, hogy ugyanez a vitéz és ünnepelt lengyel király meggondolatlan, ész nélküli lelkesedésével hamarosan tönkre tette volna az egész nagy győzelmet, ha Lipót unokatestvére, sógora és bizalmasa, Lotaringiai Károly, nem lett volna olyan okos, hogy nem követi meggondolatlanságában. (Majd látni fogjuk.)

Hasonló vagy talán még ennél is nagyobb kálváriát járt Lipót, mikor öregségében, mikor a betegség és gyengeség úgy is keservessé teszi már az életet, az örököstartományait raboló, pusztító kurucok égetéseinek tüze lakosztálya ablakáig elvilágított, s mikor a menekültében Bécsbe özönlő vidéki nép zúgolódott, lázongott és a császárt okozta szenvedéseiért, sőt egyszer a Szent István templomban végzett imádságáról hazatérő császárt az utcán még gyalázó szavakkal is illette.

Vele ugyanis még ezt is meg lehetett tenni, mert egyszerű volt, nem kísértette magát testőrökkel, s mikor a templom kövén imádkozott — ami pedig ugyancsak mindennapos dolog volt —, akárki egészen közel mehetett hozzá. De a templomba menet is és onnan jövet is, mert hiszen önmegtagadásból és vezeklésből többnyire gyalog és kíséret nélkül kereste fel a templomokat, sőt nem egyszer még az oltáriszentséget beteghez vivő papot is elkísérte. Ezen a külföldi követségek személyzete csodálkozott is eleget addig, míg meg nem szokta, maguk a bécsiek azonban természetesnek találták, mert ők már rég megszokták. Emiatt a bécsiek körében népszerű is volt az erényei miatt egyébként magasan a tömegek felett álló, és így népszerűvé válásra nem éppen alkalmas császár. Bámulták és

tisztelték jóságát és erényeit a bécsiek, kik tanúi voltak, de éppen emiatt és mert megszokták, hogy ő is olyan ember mint ők, és mivel tudták, hogy nem kell tőle félniük, ha rossz hangulatban voltak, ezt is éreztették vele és szeszélyeiket is kitöltötték rajta.

Érdekes, hogy mikor ez időben az izgatók és a népet mesterségesen lázítók közül legalább egyet elrettentő például felakasztottak (ne lássunk ebben kegyetlenséget, mert hiszen abban az időben a felségsértőkkel igen kegyetlenül bántak, s más államokban (például Angliában is) még a kínhalált is igen könnyen osztogatták számukra) másnap plakátot találtak az akasztófán, melyen az állt, hogy Lipót nyakát kellene ide kötni.

Jellemző az is, hogy mikor évtizedekkel előbb a Wesselényi összeesküvés magyar főúr résztvevőit lefejezték, Bécsújhelyben is Lipót ellenes gúnyverseket terjesztettek. Egyáltalában nem valószínű, hogy magyarok csinálták s terjesztették ezeket a verseket ott a német Bécsújhelyen (maguk a versek szövege is német volt). Nem a magyarok haragudtak ugyanis Lipótra s voltak ellenségei, hanem a rosszak, az igazi kereszténység és a jó ellenségei, akár magyarok, akár osztrákok, csehek vagy franciák voltak. Az igazi katolikusok, azok akik vallásilag is műveltek voltak, szerették és ragaszkodtak hozzá akkor is, ha magyarok voltak. Erre sok adatot hozunk majd föl.

De Lipót legnagyobb kálváriája, egyúttal eszményi kereszténységének és alázatosságának próbaköve az volt, hogy még attól az Egyháztól, illetőleg annak az Egyháznak fejétől is szenvednie kellett, melynek minden gondolatát szentelte, s melyért utolsó csepp vérét is szívesen odaadta volna. Ez aztán igazi megpróbáltatás volt és ugyancsak erős hit, nagy lelkierő és nagy alázatosság kellett hozzá, hogy a jóban meg ne inogjon! Lipót kereszténysége azonban még ezt az emberfeletti próbát is sikerrel kiállotta.

Láttuk, hogy a nagy, azóta boldoggá avatott XI. Ince pápával, aki erényekben hasonló volt hozzá (felül azonban még ő se múlta) a legbensőbb baráti viszonyban volt, sőt XI. Ince egyenesen földi szentnek tartotta. Később azonban a francia erőfeszítéseknek XII. Ince személyében olyan embert sikerült a pápai székre juttatniuk, aki franciabarát, s így Habsburg ellenes volt. (Jellemző Lipót eszményi tökéletességére, hogy birodalma bíborosainak, mikor a pápaválasztásra mentek, nem adott politikai utasításokat. Azt mondta nekik, hogy szavazatukban csak az Egyház érdekét nézzék s arra szavazzanak, akit erkölcsileg a legméltóbbnak tartanak az Egyház kormányzására. Ettől a kötelességüktől el ne álljanak még akkor se, ha miniszterei esetleg már másra kérték meg őket. (Wagner, II. 799.o.)

Az új pápa, XII. Ince, franciabarát volt és nyíltan Lipót ellenes. Még Lipót trónörökös fiának, a későbbi I. Józsefnek, a hannoveri házzal tervezett házasságát is megakadályozta, ami Lipótnak különösen rosszul esett. Annak a Lipótnak, akinél engedelmesebb fia nem volt az Egyháznak, és akit XI. Ince már életében szentté avatásra méltónak mondott, XII. Ince idejében még attól is félnie kellett, hogy kiközösítik az Egyházból. Rómában rosszaságáról és vallástalanságáról(!) terjesztettek híreket, s mivel ott Lipótot nem ismerték, ezeket a rágalmakat sokan el is hitték.

Lovina naplójából (Nyáry: A bécsi udvar. 40-41.o.) például megtudjuk, hogy egy olasz lapban cikk jelent meg, hogy a pápa nem fogadta a császári követet, mert tudomására jutott, hogy Lipót felháborítóan tiszteletlen megjegyzést tett az Egyház fejére. Lovina rémületében nem is mert másképpen, mint görög betűkkel írva (hogyha naplója véletlenül avatatlan kezekbe kerülne, az illető meg ne értse) papírra vetni, hogy a császár ez állítólagos megjegyzése a pápára abban állt volna, hogy ő az ablakon fogja kihajítani azt, aki fiának ezt a hannoveri házasságát megakadályozza. Egyik pármai újságban pedig azt lehetett olvasni, hogy Lipót császár káromolta az Istent(!).

Ugyancsak nagynak kellett lenni Lipót hitének és alázatosságának, hogy még ezt az emberfeletti próbát is kiállta és még ezek ellenére is megmaradt az Egyház és a pápa iránti tiszteletben és engedelmességben. A pápai udvarban ugyanis ezeket a valószínűen francia forrásból származó rágalmakat mind elhitték. Lipót nála természetesen kevésbé vallásos környezete fel is akarta ezt az alkalmat használni arra, hogy a császárt az Egyház és a pápa ellen uszítsa. Nagyon téved ugyanis az, aki azt hiszi, hogy pap és egyházgyűlölők csak Debrecenben és csak protestánsok között vannak. Vannak azok és voltak is mindig Bécsben is és a katolikusok között is. A lázadás szelleme, az őskáin, ott lakik minden emberben, s nemcsak Ady Endre volt „Góg és Magóg fia". Az ember őstermészete — nemcsak a magyar emberé, hanem minden emberé — az, hogy inkább szeret kifogásolni, mint elismerni; inkább hajlandó lázadni vagy legalábbis dacolni, mint engedelmeskedni; magát másoknál többnek és jobbnak tartani, mint tudatlan vagy bűnös voltát alázattal elismerni.

Világos, hogy a természetes embernek ez a hajlama az Egyházzal és az Egyház képviselőivel szemben is megnyilvánul, sőt éppen velük szemben nyilvánul meg mindig a legjobban. Megvan ez a hajlam még a koldusban vagy a más segítsége nélkül még élni se tudó tehetetlen betegben is, nemhogy a világ egyik legnagyobb fegyveres erejével rendelkező, korlátlan uralkodójában ne lett volna meg. Lipót azonban mégis rögtön elhallgattatta az illetőket és nem tűrte, hogy bárki is az ő jelenlétében tiszteletlenül nyilatkozzék a papságról, s annál kevésbé magának az Egyháznak fejéről. Azt hozta fel mentségül és magyarázatul, hogy Rómában nem a pápa vétkezik, hanem az emberek.

Igazán bölcs és igaz magyarázat. Ha nem így lenne, akkor az emberek már kétezer évvel ezelőtt is visszautasíthatták volna azokat az apostolokat, akik Krisztus Evangéliumát hirdetni kezdték nekik, sőt le is nézhették és ki is csúfolhatták volna őket. Kárörömmel mutathattak volna rá közülük az egyikre, Júdásra. De még a jónak maradt tizenegy között is hivatkozhattak volna Péter gyávaságára, hamis esküjére és átkozódásaira, hogy soha életemben nem is láttam „azt az embert" (ti. mesterét, Jézust, aki akkor bajban volt).

Fölényesen mondhatták volna nekik, mert tagadhatatlan, hogy nemcsak ezt a gyáva és hamisan esküdő Pétert, hanem még magát Júdást is maga Jézus választotta tanítványai közé. Joggal mondhatták volna hát neki: hol itt a bölcsesség s az emberismeret, hogy isteni mindentudásról ne is beszéljünk?! Be tudták volna bizonyítani tehát, hogy Jézus nemcsak Isten nem lehetett, hanem még csak tehetséges ember se volt. Tehetséges ember — hányhatták volna szemére —, emberismerettel bír, nem választott volna tehát „gazembereket" az Evangélium hirdetői közé.

Pedig minderre az egészen egyszerű magyarázat az, hogy Isten csak úgy kerülhetné el az effajta visszásságokat, ha csodákat tenne. Mivel minden más foglalkozás és hivatás képviselői között vannak méltatlanok, világos, hogy csoda nélkül nem képzelhető el, hogy a papok között is ne legyenek. Józan ésszel legfeljebb csak annyit követelhetünk tehát, hogy a papság körében kevesebben, a pápák között pedig még kevesebben legyenek a méltatlanok. (De még ezzel a kívánalommal is csak akkor léphetünk elő, ha az Egyház a pápa személyének megválasztásában szabad, ami pedig a történelem folyamán egyáltalában nem volt meg mindig, sőt az volt a kivétel, ha megvolt.)

Azt, hogy a pápák, sőt a papok között egyáltalában ne legyenek, s ne is lehessenek méltatlanok, semmiképpen se kívánhatjuk, mert akkor tulajdonképpen azt kívánjuk, hogy Isten minden pápa megválasztásakor, sőt minden egyes pap felszentelésekor csodát tegyen. Krisztus az apostolok személyének megválasztásakor ezt könnyen megtehette volna, hiszen az élete tele volt csodatettekkel, de hogy e tekintetben még ő maga se tett csodát s Pétert

is, sőt Júdást is az apostolok közé választotta, noha mint Isten, jól tudta, hogy mi lakozik bennük és mit fognak majd csinálni, csak készakarva, azért lehetett, hogy majd a XX. század túl okos politikus csizmadiái se botránkozhassanak meg, ha méltatlan papot, püspököt, vagy pápát látnak. De hát — látjuk — minden hiába volt, mert mégis megbotránkozunk! Lehet tehát őket menteni?

Abszolút és kivétel nélküli feddhetetlenséget tehát semmiképpen se követelhetünk meg a papságtól, de még a főpapságtól és a pápáktól se. Hogy pedig az egyedül józan követelés, a relatív feddhetetlenség, csakugyan valóság a papságban, azt még az a nagy botránkozás és felháborodás is bizonyítja, mellyel az emberek a papság bűneit kísérik, sőt éppen ez bizonyítja a legjobban. Ha ugyanis a papok között a bűnök épp olyan gyakoriak lennének, mint más foglalkozások s hivatások között, kétezer év alatt ezt már feltétlenül meg kellett volna szoknia közvéleményünknek. Amit pedig az ember már megszokott, azon sose botránkozik. Az emberek azonban ugyancsak botránkoznak a gyarló pápákon és a bűnös papokon még ma is.

Az én gyermekkoromban még kiszaladtak az emberek az utcára, ha autó ment el a ház előtt. Ma már még Göcsejben se szalad ki senki miatta. Pedig hát én csak 60 évvel ezelőtt voltam gyerek, nem pedig 2000 évvel ezelőtt. Ha tehát a papok átlagban nem jobb emberek, mint a többiek, hogy lehet az, hogy a közvélemény ezt még 2000 év alatt se tudta megszokni, s nemcsak a ház elé szalad ki, ha papi bűnökről hall, hanem ezt még ma is olyan ritka és jóízű falatnak tartja, hogy heteken át a legnagyobb élvezettel csámcsog rajta. Ha pedig a dolog vallási oldalára gondol, még ma is épp úgy botránkozik, háborodik, sőt robban, mint a katharok vagy valdiak vagy Luther Márton idejében tette? Vajon mi lehet az oka, hogy mégis és még ma is újság jellegével bír a bűnös pap, s az embereket épp úgy izgatja, sőt felháborítja, mintha most hallaná először? Más okot nem adhatunk rá, mint csak azt, hogy azért, mert ritkaság, és mert 2000 év óta mindig ritkaság volt; mert a papság átlaga nem ilyen. Mert a papság maga olyan, hogy jó hírét és erkölcsi tekintélyét még kétezer év kivételei se tudták tönkre tenni, pedig világos, hogy ilyen hosszú idő alatt magukban véve még ezek a botrányos kivételek is ezrekre rúgnak. Mindig ellensúlyozta azonban őket a nem kivételek milliói.

Krisztus Urunk tett csodákat, mert csak ezekkel tudta bebizonyítani az embereknek, hogy ő Isten és igazat mond. Mikor azonban Júdást és Szent Pétert is beeresztette az apostolok testületébe, sőt egyenesen ő hívta meg őket oda, nem élt csodatevő hatalmával, a szíveket és veséket vizsgálni tudó képességével. Ekkor készakarva nem látott be az apostoli méltóságra meghívott emberek belsejébe. A dolgok természetes folyamatát hagyta érvényesülni s eltűrte, hogy gyarló ember, sőt cégéres gazember is bejuthasson közibük. Ezért jutott az apostolok soraiba még egy Júdás is, s ezért tántorodhatott meg Péter, az Egyház első feje is. A Megváltó ezzel akart bennünket figyelmeztetni arra, hogy a földön az emberek életének folyamatát nem csodák, hanem természetes tényezők és az embereknek rosszra is használható, sőt többnyire arra használt akarata irányítja, és hogy így van ez és így lesz is mindig az Egyház földi életében.

Nem szabad és nem is lehet tehát azon csodálkozni, ha a papság soraiban is akad rossz és bűn. Azért hagyta Jézus, hogy az apostolok között Júdás is lehessen, s még egy egyébként jó apostol is egész a hamis esküvésig lesüllyedhessen, hogy majd a XX. században se csodálkozhassanak az emberek rajta, ha ők is gyarlóságot, sőt esetleg egyenesen bűnt fedeznek fel még az Egyház kormányát kezükben tartók között is. (Csodálatos, hogy az emberek még se hajlandók ezen nem csodálkozni!) Az pedig, hogy ezt Isten nemcsak megengedte, hanem hogy még ezeket a méltatlanokat is egyenesen ő hívta meg erre a tiszteletreméltó hivatalra, azért történt, hogy az emberek megtudják és megértsék, hogy a

rossz pap és a rossz pápa is pap és pápa; ők is Isten akaratából (vagy legalábbis türelmével) ülnek ott, ahol ülnek, tehát — ha személyük után nem, hát hivataluk után — tőlünk is jár nekik türelem, sőt tőlünk még a tisztelet és engedelmesség is.

Ezért nem hagyta magát az okos és jó Lipót Róma ellen hangolni, mikor Rómában azzal rágalmazták, hogy káromkodni is szokott és pápákat akar kihajigálni az ablakon. Ezért volt olyan bölcs és egyúttal szent Róma megmagyarázhatatlannak látszó viselkedésére az a magyarázata, hogy Rómában nem a pápa vétkezik, hanem az emberek. (Ez esetben valójában még a pápa, mint ember se vétkezett, mert hiszen nem a pápa találta ki ezeket a híreket, nem ő rágalmazta meg Lipótot, hanem a sok rágalom közül talán csak elhitt egyet-mást. De hát hol az az ember, akit nem lehet megtéveszteni, s befolyásolni?)

Azt se szabad elfelejtenünk, hogy azok a sokszor olyan bűnösnek kikiáltott és néha annak is látszó papok és pápák a legtöbbször nem is olyan nagy bűnösök, mint amilyennek a megbotránkozásra mindig szívesen hajló emberek szemében annak látszanak. Legtöbbször csak azért és csak akkor látjuk őket olyan nagy bűnösöknek, mert és mikor viselkedésük a mi önszeretetünkre káros, s így, mivel mi is érdekelve vagyunk a dologban, önzésünk miatt nem tudunk irántuk tárgyilagosak lenni. Ne feledjük ugyanis, hogy a történelem nem más, mint a múlt idők politikája, a politikában pedig csupa érdek, csupa gyűlölet, csupa propaganda, csupa elfogultság minden. A magánember számára pedig az nehezíti meg a papok iránti tárgyilagosságot, hogy — ha néha talán csak tudat alatt is — a papok bűneivel akarják lelkiismeretüket megnyugtatni a saját bűneik miatt, melyek természetesen sokkal nagyobbak és sokkal többek, mint a papokéi. Az emberek azzal szeretik bebizonyítani erkölcsi érzéküket és becsületüket, hogy a mások bűnein háborognak fel, és kétségtelen, hogy az effajta botránkozásra és felháborodásra a papok bűnei mindennél alkalmasabbak. Ezáltal azt a látszatot keltik, mintha ők jobbak lennének, mint a papok, pedig hát maguk is nagyon jól tudják, hogy nem úgy van. Ha felhívjuk rá figyelmüket (bár ez egy kissé kellemetlen dolog), maguk is elismerik, hogy úgy van.

Például ennek a XII. Ince pápának is olyan sok erénye volt, hogy a mondottak után ítélve alig hinnénk. Megszüntette például udvarában a fényt és pompát, de a nepotizmust (rokonpártolást) is. Kevés pápa volt, aki a szegényeknek olyan nagy barátja lett volna, mint ő. Még lateráni palotáját is nekik engedte át. Felszedte az utcáról és kitaníttatta az elhagyott gyerekeket, s azt szokta mondogatni, hogy ezek az ő „neposai” (unokaöccsei).

Igaz, hogy XII. Ince emellett politizált is s ráadásul még a szentéletű Lipót ellen és neki kellemetlenkedve politizált, tehát úgy látszik, hogy nem is az Egyház érdekében, hanem ellene. Azonban politizálni legfeljebb gyarlóság (feltéve, hogy valaki jóhiszeműen politizál), de nem bűn, s a pápának az Egyház védelmére egyenesen kötelessége politizálni, hiszen ez is hozzátartozik az Egyház kormányzásához. Meg kell állapítanunk, hogy még XII. Ince politizálása is — legalább is az ő meggyőződése szerint — az Egyház érdekében történt. Ő a franciapárti, Habsburg-ellenes körökből került ki, s emiatt Lipótot rágalmakból ismerte vagy legalábbis nem volt róla elfogulatlan, tárgyilagos képe.

Lipót azonban XII. Ince pápasága idején — a török Magyarországból való kiűzése után — hatalma tetőpontján volt, s ha ugyanakkor még a spanyol örökösödési háborúban is diadalt arat, úgyszólván az egész világ ura lett volna. Ez azonban az Egyház szempontjából se lett volna semmiképpen se kívánatos. Nem minden uralkodó, sőt még minden Habsburg se I. Lipót, az Egyháznak pedig mindennél nagyobb veszedelme az, ha a világi hatalom ráfekszik, szabadságában akadályozza és akaratát rákényszeríti. Ez a veszedelem mindig megvan, ha az állam hatalma korlátlan, s ellenségektől nem kell félnie.

A történelem azt mutatja, hogy e tekintetben még a legvallásosabb uralkodók is megtévedtek, még ők is rákényszerítették akaratukat az Egyházra még sokszor egyházi ügyekben is, mert természetesen meg voltak róla győződve, hogy helyes és az Egyháznak is előnyös az, amit ők akarnak. Lipótban ez legkevésbé volt meg, de az Egyháznak a jövőbe is kellett néznie s utódaitól, akik már szükségképpen gyarlóbbak lesznek, sőt lehet köztük még rosszakaratú is, már előre kellett védekeznie. Sőt láttuk, hogy a helytelen tájékozódás miatt XII. Ince pápának még magáról Lipótról se volt a legjobb véleménye.

Emiatt tartotta köteleségének, hogy a spanyol örökösödési háborúban Lipót ellen politizáljon. Azzal, hogy a Habsburg ház hatalmát meggyöngítette, sokat ártott ugyan az Egyház ügyének Közép- és Kelet-Európában, de kérdés vagy legalábbis akkor még kérdés volt, hogyha a Habsburgok teljesen győztek volna a spanyol örökösödési háborúban, s így egész Európa uraivá lettek volna, ez nem még többet ártott volna-e az Egyháznak túlhatalmuk miatt. Most már tudjuk, hogy XII. Ince politikája ártott az Egyháznak, mert a Habsburgok meggyöngítésével az Egyházat is meggyöngítette, s ebben — sajnos — maga a pápa is segített. De politikájának még így is volt azonban haszna is, mert azzal, hogy a franciák mellé állt, megnyerte magának a franciák jóindulatát, akik akkor Európa vezetőnemzete voltak, katolicizmusuk azonban akkor a gallikanizmus, a rómaellenesség eretnekségében leledzett. Akkor joggal lehetett attól félni, hogy Franciaország végleg elveszik az Egyház számára. Ezt XII. Ince politikája megakadályozta, bár ez a politika kétségtelenül igazságtalan volt, mert az Egyház hű gyermekével, a Habsburgok monarchiájával szemben a megbízhatatlant, az eretnekgyanúsat pártolta.

XII. Ince franciabarátságának köszönjük, hogy a francia püspöki kar lemondott a pápai szék jogaival való ellenkezés e francia eretnekségéről és „őszentsége lábai elé borulva” „legmélyebb fájdalmát” fejezte ki e tekintetben való eddigi megtévelyedése miatt. Ha a pápa Habsburg-párti lett volna ekkor, Franciaország valószínűleg külön francia egyházat alapított volna. Kell-e ennél nagyobb igazolása XII. Ince politikája helyességének s csattanósabb cáfolata annak, hogy ő az Egyház érdekeitől függetlenül politizált?

Igaz, hogy ugyanez a politika ugyanekkor a Habsburg országok tekintetében helytelen volt és ártott az Egyház érdekeinek is, de viszont jól láthatjuk belőle, hogy az Egyház helyes és jó kormányzása, azaz a pápa politizálása nem olyan egyszerű dolog, mint sokan gondolják, és hogy mennyire bűnös és helytelen egyszerű és be nem avatott embereknek olyasmikről végleges ítéletet alkotniuk, amikhez nem értenek, s ahelyett, hogy alázattal tanulni akarnának tőlük, püspököket, sőt pápákat akarnak oktatni és rájuk elítélő ítéletet kimondani akár elevenek még az illetők, akár már a múlt történelméhez tartoznak, tehát már holtak.

Lipótnak azonban nagyon nehéz volt tárgyilagosnak maradnia ebben a kérdésben, mert itt a pápa „politizálása” egyenesen az ő bőrére ment. A pápa volt ugyanis egyik főoka annak, hogy a spanyol koronát családja elvesztette és a miatta megindult véres és hosszú háború ellenére is örökre veszve maradt számára. Ehhez járult aztán még az a látszat, mintha a pápa politizálása egyáltalában nem is függött volna össze az Egyház érdekeivel, sőt azokkal egyenesen ellenkezett volna. Ami a Habsburg birodalom és a tőle függő országok katolicizmusát illeti, valóban ellenkezett is és világos, hogy Lipót elsősorban ezt nézte, neki elsősorban ez volt fontos.

Az is nagyon valószínű, hogy Lipót egyénileg jobb katolikus volt, mint XII. Ince, a pápa. Hiszen láttuk, hogy olyan keresztény, mint Lipót volt, tízezer között se akad egy, tehát nem valószínű, hogy az akkori pápa e tekintetben versenyezhetett volna vele. Ez egyéb-

ként annál kevésbé szégyen a pápaságra, mert XII. Ince elődje, XI. Ince, életszentségben is egyenlő rangú volt Lipóttal, tehát szintén olyan tökéletes keresztény volt, amilyen ritkaság.

Kétségtelen azonban, hogy az egész világtörténelemben aligha tudnánk találni még egy olyan uralkodót, aki azt a nagy kísértést, melyben ekkor Lipót volt, a hit és az Egyház iránti engedelmesség olyan legkisebb fogyatkozása nélkül állotta volna ki, mint ahogyan Lipót kiállotta, mert a történtek után is épp oly hű és engedelmes fia maradt az Egyháznak, mint amilyen azelőtt volt.

Lipót igazán bebizonyította, hogy nem érdekből volt katolikus. Az ő vallása nemcsak arra volt jó, hogy az embereket a hatalom iránt engedelmességre szoktassa, s így számára az uralkodást megkönnyítse. Ő az Egyházért, nem pedig az Egyházból élt. Nem ura akart lenni, hanem szolgája. Minden gondolata az Egyház ügyének előmozdítását szolgálta, s ami még ennél is nehezebb: életével is példát adott, hogyan kell egy igazi kereszténynek viselkednie. Ő nemcsak alattvalóitól követelte a vallásosságot, s a vele együttjáró alázatosságot és engedelmességet, hanem maga is gyakorolta. Mikor aztán erre jutalmul azt kapta, hogy Rómából azzal rágalmazták meg, hogy ki akarta dobni a pápát az ablakon és hogy káromkodni szokott, sőt maga a pápa ítéli oda másnak a trónt, mely jog szerint az ő családját illette, azzal állt bosszút, hogy — ha ugyan ez lehetséges — még jobban katolikus lett, mint addig volt.

Az is tiszteletreméltó, mutatja a Habsburgok vallásosságának önzetlenségét s azt, hogy önérzetüket és hatalmi érdekeiket is alávetették az igazságnak, amit Lovina beszél el naplójában (Nyáry, 108.o.):

Egyszer azt tárgyalták, írja, 13 éves tanítványának, a későbbi III. Károlynak környezetében, hogy a Szent János monostor egy oda menekült bűnöst a kolostor asilum-joga ellenére kiadott megbüntetésre a világi hatóságoknak. Miért tettek itt a papok kivételt? — kérdezte a fiatal Thyrrhaim gróf. Hiszen ilyenkor nem szokták kiadni a bűnöst.

Mert a nuncius felmentette a zárdát e kötelezettsége alól — felelte a főherceg —, és megparancsolta nekik, hogy adják ki a bűnöst.

Tehát — beszélt tovább az őskáin a jelenlevők egyikének szájával — a pápai nunciusnak nagyobb hatalma van, mint a császárnak, akinek a szavára a zárda nem adta volna ki a bűnöst. Ennek nem volna szabad így lennie. Ez még sem járja. Ez már az Egyház uralma az állam, a papok uralma a császár fölött.

A hitújítás is ilyen érvekkel csábította az embereket, különösen a fejedelmeket az Egyház ellen. Világos ugyanis, hogy az effajta beszédeket minden uralkodó szívesen hallgatja. De nemcsak egy hatalomhoz szokott, s e tekintetben elkényeztetett uralkodó, hanem még a legegyszerűbb ember se hajlandó arra, hogy olyan tannal (például a protestantizmussal vagy korunkban a marxizmussal) szemben, mely kedvében jár, mely jogokat ad neki, mely hatáskörét szélesíti, olyan tanítást részesítsen előnyben, mely érdekei ellen van, hatalmát, illetőleg szabadságát megnyirbálja, s lépten-nyomon „tilos” táblát állít elébe.

Károly főherceg azonban, noha — mint a naplóból is kitűnik — természeténél fogva éppen nem volt az az alázatos ember aki Lipót volt (ne botránkozzék meg ezen senki, hiszen maga a pápa se volt olyan alázatos, mint Lipót) saját apja érdekeivel szemben is az Egyház pártjára állt és azt felelte: A pápának s így a nunciusnak is, lelkiekben nagyobb a hatalma a császárénál. És ez jól is van így, mert egyházi dologban minden uralkodó alá van vetve a pápának, tehát az ilyen kérdésekben a pápáé a döntő szó.

(Részünkről e megállapításhoz még azt is hozzá tehetjük, hogy kár annyira pártolni az államhatalmat az Egyház túlkapásaival szemben, s éppen a papok túlzott hatalmától félteni az uralkodók vagy az állam hatalmát. Hiszen az állam úgyis akkor s addig tartja csak tiszteletben az Egyház s a papok hatalmát és jogkörét, míg akarja. Az állam és az állami hatalom birtokosai akkor követnek el az Egyházzal szemben hatalmi túlkapást, amikor akarnak, mert hiszen a pénz, a fegyver, az anyagi erő az ő kezükben van. Az Egyház és a papok azonban hogyan bánjanak el az állammal és az állami hatalom birtokosaival, ha az követ el túlkapásokat? Világos tehát, hogy nemeslelkű embernek mindig a gyengébb fél, azaz a lelki hatalom, az Egyház pártján kell lennie az állammal való harcában, melynek egyedüli fegyvere az imádság és a könnyek, nem pedig azt az államot támogatnia vele szemben még érvekkel is, melynek adószedői, végrehajtói, rendőrei, csendőrei, katonasága, fegyverei, ágyúi, atombombái vannak, mely kezében tartja emellett az igazságszolgáltatást és a propaganda, tehát szükség esetén még a rágalomhadjárat eszközeit is, és ezért akkor járatja le az Egyház és a papság hírnevét és tekintélyét, amikor akarja. Ilyenkor még a védekezés, a helyreigazítás lehetőségeitől is megfoszthatja az Egyházat. Védhette például magát a papság Hitler vagy a „népi demokráciák" rágalomhadjáratával szemben? Az államnak még börtönei, hóhérai, sőt kínzókamrái is vannak még a XX. században és az Egyházzal szemben is.)

A bíborosi méltóság tekintetében III. Frigyes császár utolsó nejének, Mantuai Eleonórának mondását idézte a 13 éves korában is már ilyen tudós, s — ami még szebb — kevélységre hajló alaptermészete ellenére is abban, amiben szükséges, alázatos főherceg. Mivel Mantuai Eleonóra olasz volt, a főherceg olaszul idézte mondását: I cardinali sono re senza regni e senza armate: a bíborosok birodalom és hadsereg nélküli királyok. Olyan királyok tehát, akiknek országa nem e világból való. Világos, hogy mindazoknak, akik Krisztus emberei, inkább ez utóbbi fajta királyok oldalán kell állniuk. De aki nem teszi ezt Krisztus kedvéért, tegye legalább azért, mert az ilyenfajta királyok természetesen sokkal gyengébbek, mint a földi birodalommal és hadsereggel rendelkező királyok, pártolni pedig azt kell és azt szokás, aki gyengébb.

A Habsburgok, ezek az eszményi uralkodók, megkívánták a maguk részére azokat a jogokat, melyek nekik jártak, de viszont ők is megadták másnak, még a „senza armate", a fegyveres hatalom nélkül levő, tehát védtelen Egyháznak is, ami neki járt. Pedig épp azért, mert nincsen fegyveres ereje, s így nem tudja magát hathatósan védeni, de sokan belekötöttek már — és sajnos, többnyire büntetés nélkül — ebbe a nem e világból való országba! De sokan kirabolták! De sokan meggyalázták! S legalábbis akkor rögtön ez természetesen mindenkinek sikerült is. Sikerült — Canossa ellenére — IV. Henriknek is, az angol VIII. Henriknek is, a francia Szép Fülöpnek is, Luthernek is, a mi II. Józsefünknek is, Napóleonnak is, Garibaldinak is, Bismarknak is, Hitlernek is, Sztálinnak is.

Az Egyháznak már vagy egy század óta nincs vagyona úgyszólván sehol. Még Olaszországban, sőt Spanyolországban és a spanyol vagy portugál délamerikai államokban se. Egyedül csak a Habsburgok azok, akiknek nem kellett ez a vagyon, melyet jó emberek Krisztus iránti szeretetükben az Egyháznak adtak, s nemcsak nekik maguknak nem kellett, hanem azt se tűrték meg, hogy mások elvegyék tőle. A magyar püspökségek és apátságok földbirtokainak határai, Ferenc József, vagy IV. Károly, az utolsó Habsburg alatt úgyszólván ugyanazok voltak, mint Szent István alatt.

Mások (Török Bálint, a Perényiek, sőt Izabella királyné) nálunk is elrabolták ezt a fejbekólintás minden veszélye nélkül elrabolható vagyont. A Habsburgok azonban még azt is visszaszerezték és visszaadták, amit mások elraboltak, mert azt tartották, hogy amit az ő uralmuk alatt raboltak el, azért ők felelősek, tehát nekik kötelességük a megtörtént jogta-

lanságokat helyre hozni. Ezzel szemben mi történt Angliában, a protestánssá lett északi államokban, a protestáns német fejedelemségekben, sőt még Itáliában, Spanyolországban és Dél-Amerikában is? Bethlen nálunk is azonnal elrabolt az Egyháztól mindent, mihelyt királlyá választották, s azonnal elrabolt mindent természetesen a kommunizmus is.

Volt is becsülete Lipótnak azok előtt, akik ismerték. Wesselényi nádor lázadóvá lett, összeesküvés feje volt, mégis, mikor Vittnyédy, akivel való barátsága éppen nem válik becsületére a nagy Zrínyinek, mint szintén összeesküvő, el akarta fogatni Lipótot s hitsorsosának, báró Petrőczy Istvánnak, Kasza nevű várába záratni és a tervet Wesselényivel közölték, ő „majdnem szentségtörésnek tartá a merényletet" (Pauler: A Wesselényi összeesküvés. I. 109.o.). „A királyt nem szabad bántani — mondta —, mert ő jó; rosszak csak tanácsosai."

Természetesen a tanácsosai se voltak rosszak, mert Lipót nem tűrt a közelében rossz embert. Ha rosszak lettek volna, azonnal elkergette volna őket maga mellől, mert — mint láttuk — emberismerete is igen jó volt. Nem báb volt ő, hanem az átlagosnál sokkal nagyobb ésszel és akaraterővel rendelkező államfő. Lipót tanácsosai Wesselényinél például semmiképpen se voltak rosszabbak, Vittnyédynél azonban feltétlenül jobbak és lelkiismeretesebbek voltak. Eszük is volt körülbelül annyi, mint Wesselényinek, némelyiknek nála több is.

Wesselényi is csak azért tette hozzá Lipót védelméhez, hogy nem ő, hanem a tanácsosai rosszak, mert akkor ő már összeesküvő volt. Ha ugyanis nemcsak a császár maga, hanem még a tanácsosai se voltak rosszak, akkor miért lett Wesselényi összeesküvő? Jellemző azonban, hogy azt, hogy maga a császár is rossz volt, még összeesküvő korában se mondta, sőt a legnagyobb hévvel, sőt felháborodással tiltakozott ellene. Ezt csak Vittnyédy és protestáns társai gondolták, de ők is csak azért, mert felekezeti elfogultság vezette őket. Még felekezeti elfogultságuk is csak azért tudta őket félrevezetni, mert ők Lipót közelében sose voltak, s így csak hallomásból ismerték, de felekezeti fanatizmusukban még ezt a hallomásból szerzett képet is eltorzították. Wesselényi azonban, aki a császárt személyesen ismerte, olyan fogalommal bírt róla, hogy még akkor is, mikor már összeesküvővé süllyedt, hangsúlyozni volt kénytelen, hogy a király jó.

Ugyanilyen, sőt talán még jobb volt a véleménye Lipótról legnagyobb magyar ellenfelének és lázadó alattvalójának, II. Rákóczi Ferencnek is, mert ő is személyesen ismerte. Márki Sándor Rákóczi életrajzában, melynek szellemére következtethetünk abból, hogy bevezetésében Thaly Kálmánt vallja mesterének (de nálunk egyébként se lehetett Márki Sándor idejében (1907) a megkövezés veszélye nélkül Lipót mellett és Rákóczi ellen írni), azt mondja, hogy Rákóczi megírta Lipót „mindenható" miniszterének, Kinsky grófnak, aki neki ellensége volt, hogy „ne tegyen többé előterjesztést a királynak, akitől már kedvező választ kapott, s megtudta, hogy jobban vélekedik felőle, mint minisztere".

A minisztert — írja Márki — bosszantotta ugyan az üzenet, de nem állhatott bosszút, mert „néhány nap múlva a király kihallgatáson fogadta Rákóczit és kegyes szavaival meg is nyugtatta". „Lipót — írja Márki — Rákóczi szerint is jó és igazán istenes életű volt" (I. 156.o.) Fia, József, aki alatt folytatódott Rákóczi harca, már közel se volt ilyen „istenes életű", de viszont épp olyan jó volt, mint apja. Rákóczi szerint ő is nemcsak jó lélekkel volt a nemzet iránt, hanem vigasztalta is szerencsétlenségében. (1705. aug. 17-én írt levele. Archivum Rákóczianum. I. 392.o.) Rákóczi máskor is nagy tisztelettel nyilatkozott róla. (Stepney levele, 1705. máj. 5. Simonyi: Angol diplomáciai iratok. II. 74.o., Márki: II. Rákóczi Ferenc. I. 166.o.)

Még az ősellenség, Villars francia követ (Palma: Notitia Rerum Hungaricarum. III. 249.o., Márki: II. Rákóczi Ferenc. I. 166.o.) szerint is „Lipótnak sok jó tulajdonsága volt: szellemes (nálunk mindenki úgy tudja, hogy együgyű, sőt „hülye" volt), igazságos, jámbor, vallásos, az ügyek iránt folytonosan érdeklődő (láttuk, hogy Holzwarth magyarra fordítója (pap létére) ennek épp az ellenkezőjét állítja), akiben jóformán csak azt lehet hibáztatni, hogy nem elég határozott".

Lehetne-e egy emberről még készakarva is több jót és szépet mondani? Pedig e dicséretet csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha meggondoljuk, hogy olyan ember mondja, akit csak azért küldtek Bécsbe, hogy befeketítsen és csak a rosszat vegye észre. Lipót azonban még ellenfele előtt is ilyen becsületet tudott magának szerezni. Ne felejtsük azonban, hogy még ez a Villars is nemcsak jónak, hanem tehetségesnek is mondja Lipótot. Még az egyetlen kifogásolni való is, melyet Lipótban talált, az, hogy nem eléggé határozott, tulajdonképpen Lipót jóságából, alázatosságából és lelkiismeretességéből folyt.

Azért nem tudott elég határozott lenni, mert túlságosan lelkiismeretes volt; mert annyira igazságos és jó akart lenni, hogy állandóan attól félt, hogy valami igazságtalanságot követ el, vagy hogy valakit megbánt, noha mindent akart, csak ezt nem. Ezért döntött olyan nehezen. Tanácsosaira pedig azért hallgatott annyira, mert az önfejűség és dacosság ellen védekezett vele, s mert alázatosságában nem merte a felelősséget egyedül vállalni. Kétségtelen, hogy Lipót egyetlen hibája az volt, hogy túlságosan is jó, túlságosan is lelkiismeretes és alázatos volt. Az volt az egyetlen bűne, hogy nem lett volna szabad annyira jónak lenni, mint amilyen volt.

Látni fogjuk, hogy minden elfogultsága és rosszakarata ellenére elismeri Lipót jellemnagyságát és jóságát még Acsády, a Szilágyi történelem e részének írója is.

Lipót és a jezsuiták

Még talán Villarsénál is jellemzőbb és tanulságosabb Wortley angol követ feleségének, Montagu Máriának nyilatkozata, aki 1717-ben utazott át Magyarországon Bécsből Konstantinápolyba menet, s utas élményeit levelekben írta meg. E leveleket Dr. Baranyay József „Régi utazások Komárom vármegyében" című művében közli, s utána „A magyar Protestánsok Lapja" című újság 1929. szeptember 29-i száma is idézi.

Ez a fanatikus protestáns hölgy, aki természetesen tőlünk távol élvén az itteni eseményekről csak hitfeleinek rágalmaiból értesülhetett, azt, hogy Magyarország végig a Duna mentén „nagyrészt puszta", részint — ezt helyesen — a törökvilágnak, részint „a protestáns vallásnak Lipót császár által elrendelt barbár üldözése(!) miatt kiütött legkegyetlenebb polgárháborúknak" tulajdonítja. (Ez is igaz, csak az nem, hogy ezeket a polgárháborúkat csakugyan a protestáns vallás „barbár üldözése" előzte meg, s okozta.)

A Magyar Protestánsok Lapja azonban, melyet nem ment a távolság, mert hiszen itt köztünk és több mint kétszáz évvel később ír, azóta pedig a világ (s vele a tudomány tárgyilagossága is) jócskán haladt, ennél még tovább is megy. Ő azt, hogy Magyarország közepe „nagyrészt puszta" egyedül csak a Habsburgoknak tulajdonítja. Mikor ugyanis megemlíti, hogy Savoyai Jenő a pusztaságok miatt a víziutat ajánlotta Wortleynének, rosszmájúan ezt írja:

„Jenő főherceg (Savoyai Jenő nem volt főherceg) elfelejtette megmondani, amikor a magyar pusztasággal rémítgette a hölgyet, hogy ezt a pusztaságot kinek is köszönheti Magyarország?" (Csak talán nem Savoyai Jenő „főhercegnek", aki hazánkat a török alól felszabadította, s így bizonyára Lipótnak se, aki a felszabadító seregeket összehozta, s felszerelésükre, fizetésükre, és élelmezésükre a pénzt, pénzt és harmadszor is a pénzt összehozta?)

De hát nem ezért hoztuk most elő Wortleynét, hanem azért, mert még ez a félrevezetett protestáns hölgy is, közvetlen azután, hogy Magyarország elpusztulását a törökökön kívül még azoknak a polgárháborúknak is tulajdonítja, melyek szerinte Lipótnak a protestáns vallás ellen elrendelt „barbár üldözése" miatt, tehát egyedül Lipót hibájából törtek ki, ezt írja: „Lipót császár a természet által rendkívül kegyességgel és könyörületességgel volt megáldva (tehát még ő is ilyen meghatott elismeréssel ír e tiszteletreméltó emberről), azonban a jezsuiták karmai közé kerülvén sokkal kegyetlenebb és hűtlenebb lett szegény magyar alattvalói iránt, (szóval Eszterházy Pál, Koháry István, Pálffy János, sőt Bercsényi Miklós (apa és fiú) iránt is olyan kegyetlen volt Lipót? Vagy talán ők nem is voltak magyarok?) (mint a török a keresztények iránt; minden lelkiismeretmardosás nélkül) szóval Lipót még lelkiismeretlen is volt? Pedig éppen most láttuk, hogy egyetlen hibája az volt, hogy egyenesen betegesen, szinte öngyötrőleg lelkiismeretes volt (megszegte koronázási esküjét) (de persze Wesselényiék, Thököly, Rákóczi, Bercsényi, Bottyán nem szegte meg alattvalói és aztán még külön letett nádori, főispáni, katonatiszti esküjét) és a köziratokban számtalanszor adott szavát." (Kár, hogy a „számtalanból" nem említ meg közelebbről egyet se, hogy legalább hozzászólhatnánk.)

A felekezeti fanatizmus, elfogultság, gyűlölet és rágalmazás ez a foka már egyenesen ijesztő. Aki látott már eleven jezsuitát közelebbről, például hallgatta egynek is a lelkigyakorlatát a Manrézában vagy akárhol, az Wortleyné állításából vagy a székről fordul le ne-

vettében, vagy a keze ökölbe szorul az emberi butaság és egyúttal rosszaság ilyen nagy foka miatti felháborodástól.

Ha ugyanis Lipót császár „a természet által rendkívül kegyességgel és könyörületességgel volt megáldva (s ezt csak elhihetjük, mikor még Wortleyné is ezt állítja) és olyan szerencsés is volt még ráadásul, hogy a természettől kapott e nagy adományok mellé még „a jezsuiták karmai közé" is került, annak más eredménye nem lehetett, mint csak az, hogy még „rendkívülibben" kegyes, még rendkívülibben irgalmas szívű, azaz még sokkal jobb lett, mint amilyennek született.

Biztosíthatjuk róla Wortleynét, hogy őt se hatotta volna meg Lipót császár rendkívüli kegyessége és jósága annyira, ha csak azt találta volna meg benne, ami „vele született", s nem járult volna hozzá még az is, amit a jezsuiták adtak neki. Vegye végül már egyszer tudomásul Wortleyné is, „A Magyar Protestánsok Lapja" is, Szilágyi is, Acsády is, Thaly is, meg mindenki, hogy a jezsuita szó nem gonosztevőt jelent, annál kevésbé sátánt vagy garabonciás diákot, hanem az Anyaszentegyház egyik papját, mégpedig átlag a legderekabbjából, legképzettebbjéből és legtiszteletreméltóbbjából, akinek erkölcsi színvonala átlagban olyan, hogy attól az Acsádyak, Szilágyiak, és Thaly Kálmánok nemcsak messze állnak (s ez nem is szégyenük, mert hiszen attól még a papok átlaga is messze áll), hanem el se hinnék, hogy a földön olyan jóság, szeretet és önzetlenség is van, mint amilyen náluk nem is kivétel. De — az Evangélium szavának megfelelően — ez az oka annak is, hogy ilyen gyűlöletnek „örvendenek" a földön és ennyire veszedelmesen el vannak rágalmazva.

Természetesen nem minden jezsuita egészen ilyen fennkölt, de amelyik nem ilyen, arról azok, akik ismerik őt is meg a jezsuitákat is, azt szokták mondani, hogy nem igazi jezsuita. Az igazi jezsuita mind ilyen, s világos, hogyha a valóságban nem mind ilyen is, az kétségtelen, hogy az ilyenek köztük az irányadók. Hogy pedig Lipót ilyen igazi jezsuiták karmai közé került, kétségtelen, mert hiszen láttuk, hogy ő nem igazi jezsuitát meg sem tűrt volna maga mellett, s ki tudott igazi jezsuitákhoz jutni, ha akart, ha még maga a szentséges római császár se?! Láttuk, hogy Lipótnak első sorban nem is a jezsuita papok kellettek, hanem okos és jó papok. Bizalmával csak azért tüntette ki legjobban a jezsuitákat, mert a legtöbb ilyen papot köztük találta meg.

Talált azonban természetesen másutt is ilyeneket. Említettük már, hogy Lovina se volt jezsuita, de viszont olyan jó pap, hogy még a protestáns Nyáry is ezt állapítja meg róla: „Erkölcsi tekintetben a lehető legjobb példát adta neki (tanítványának), vallásos, türelmes, jólelkű, mindenkit szerető, igazi pap volt Lovina." (Nyáry: A bécsi udvar. 185.o.) Látni fogjuk, hogy nem volt jezsuita a Lovinánál sokkal híresebb és Lipót életében nála sokkal nagyobb szerepet játszó Marco d'Aviano se.

De hogy minden bécsi jezsuitában nem szabad sátánt vagy protestáns gyűlölőt, annál kevésbé magyar gyűlölőt szimatolniuk, azt onnan is észrevehették volna e korban minden rosszban jezsuita után szimatoló magyar protestánsaink (sőt, mint látjuk, még angol protestánsaink is), hogy a svájci eredetű Lovina naplójából kitűnőleg akkor (1689-ben) a bécsi udvarban a legnagyobb tekintéllyel bíró jezsuita, a bécsi jezsuita professzus-ház főnöke, P. Sennyey László, tehát egy ősi törzsökös főnemesi családból származó magyar ember volt.

Az állítólag annyira gyűlölt magyarok tehát még Bécsben is lehettek jezsuita házfőnökök, tehát parancsolhattak az osztrák jezsuitáknak is, s még Bécsben is emelkedhettek olyan tekintélyre, hogy minden más társukat elhomályosították. Természetesen nem az adta nekik ezt a nagy tekintélyt, mert Sennyey volt a nevük, mert hiszen Bécsben voltak még a Sennyeyeknél is nagyobb urak (Magyarországon is), hanem azért, mert éppen ez a Sennyey akkor még az osztrák jezsuitáknál is feddhetetlenebb és tiszteletreméltóbb volt.

Lovinára — írja Nyáry — igen nagy megtiszteltetés volt, hogy ez a P. Sennyey őt is igen nagyra becsülte, sőt megbecsülése jeléül ismételten meg is ajándékozta. De P. Sennyey Lászlónak nemcsak Bécsben és nemcsak a jezsuiták között volt olyan nagy becsülete és hírneve, hanem itthon, Magyarországon is. A haldokló Szelepchényi prímás például ezt mondta környezetének: „Ha tudós és bölcs utódról gondolkodtok, Sennyey László atyára fordítsátok szemeteket, mert az övéhez mérhető tudást és bölcsességet hiába kerestek az országban."

Itt jut eszünkbe s ezért itt említjük meg, hogy nemcsak Sennyey jezsuita atya, hanem általában az egész Sennyey család története igen tanulságos részünkre, mert ezzel is mindjárt kellő értékére tudjuk leszállítani Wortleyné megállapításának együgyűen, hogy ne mondjam: gonoszul egyoldalú voltát a magyar protestánsoknak Lipót-féle barbár és kegyetlen üldözéséről.

A Sennyeyek dunántúli (Vas megyei) őshazájukból Erdélybe szakadtak (mint például a Gyulaffyak és Bercsényiek is), de László, a híres jezsuita atya, nagyapjának, Sennyey Pongrácnak, Bocskai idejében ott minden vagyonát elfoglalták, sőt menekülnie is kellett Erdélyből. Pedig semmit se tett Bocskai ellen. Az egyetlen bűne az volt, hogy „klerikális" befolyás alatt állónak tartották. Sennyey Pongrác üldözése tehát csakugyan vallásüldözés volt és barbár és kegyetlen. Méltatlankodott is miatta az öreg és hangoztatta, hogy „ő senkinek se vétett és azzal, hogy hite és tisztessége (azaz királya) mellől el nem állott, még Bocskait sem sértette meg".

De bezzeg azok a protestáns főurak, akik a Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Thököly vagy Rákóczi Ferenc felkelésében ugyancsak megsértették alattvalói, sőt főispáni és főkapitányi esküvel is megerősített „hütöket" és elállottak „tisztességek" mellől, sose vesztették el jószágaikat, mert mindig amnesztiát kaptak a jó Lipótoktól. A világ mégis tele van azzal a barbár üldözéssel, melyben a magyar protestánsok részesültek a Habsburgok részéről (sőt láttuk, hogy még az angol Wortleyné is nem is magyar protestánsokról, hanem egyszerűen csak magyarokról beszél), de ugyanez a világ semmit se tud arról a sokkal barbárabb üldözésről, melyben például a magyar Erdélyben a Sennyey Pongrácok (és Bercsényiek) részesültek protestáns részről valóban egyedül csak a vallásukért.

De azért haszna is volt az erdélyi katolikus üldözésnek. Ha ugyanis Sennyey Pongrácnak nem kellett volna vallása miatt elmenekülnie Erdélyből, unokája sose lehetett volna vallása miatt a jezsuita rend dísze és a bécsi udvarnak, sőt egész Bécsnek szellemi vezére. Mire ugyanis ő diák lett, már törvény volt Erdélyben, hogy erdélyi ifjú még külföldön se látogathat jezsuita iskolát s világos, hogy Erdélyben ezt a tilalmi rendelkezést nem a protestáns, hanem a katolikus erdélyi ifjak kedvéért hozták a legelemibb vallásszabadság szinte tobzódó, perverz elnyomásával.

Sennyey Pongrác fiát, „Istókot", még otthon, Erdélyben, küldhette jezsuita kollégiumba, mert akkor még megvolt a jezsuiták kolozsvári iskolája, sőt egyeteme. Sennyey Istók csak 13 éves tanulója volt a kolozsvári jezsuita kollégiumnak, mikor a mi gonosz Habsburgjainktól oly kegyetlen barbársággal gyötört magyar protestánsok ebben a kis országban ott keleten, melyet állítólag a vallásszabadság csendes kis azilumának rendeztek be ott maguknak, az egész kollégiumot földig rombolták. Ezért volt aztán kénytelen Istókot apja a kolozsvári helyett a bécsi jezsuita kollégiumba adni.

Protestáns magyar diákok nem ugyan Bécsben, hanem más külföldi protestáns egyetemeken százával tanultak, de közülük egy se mondhatta azt, hogy azért kénytelen külföldön csavarogni, mert a protestáns főiskolát Magyarországon földig rombolta a Habsburgok barbársága. Micsoda hírverés, micsoda vad propaganda tombolt volna akkor itthon is, külföl-

dön is és tombolna még ma is, vallásszabadságról és kultúrfölényről egyaránt, ha a Habsburg állam vagy a katolikusok romboltak volna le a sok protestáns hazai főiskola közül akár csak egyet is! De így, hogy ez „csak" a jezsuiták egyetlen erdélyi kollégiumával és egyetemével és csak a „klerikális" Sennyey fiú kárára történt meg, a kutya se botránkozik meg rajta, sőt a protestánsok között is bőven akadnak olyanok még ma is, akik legalább, ha maguk közt vannak, azt mondják rá, hogy úgy kellett nekik és neki. Minek klerikáloskodott?! Miért nem volt „hazafias"?!

Ezen nem botránkoznak meg még a magyar katolikusok se, még ha a hajlandóság meglenne is bennük (de az sincs meg). Nem is botránkozhatnak rajta, mert ugyan melyik magyar katolikus hallott már arról, hogy hajdan a jezsuitáknak Kolozsvárott még egyetemük is volt és hogy azt lerombolták, mégpedig magyar protestánsok rombolták le? Vajon hányan tudnak erről akár csak azok közül is, akik e soraimat olvassák? Nem tudnak róla még a katolikus papok se, legfeljebb talán egy-két jezsuita. De vajon melyikük, s melyik katolikus polgárista fiú nem hallott már a protestáns gályarabokról, akiket Lipót és Szelepchényi érsek „üldözött"?

Még mi is csak a protestánsok magyarországi üldözéséről tudunk, a mienkéről nem. Pedig — legalábbis a jezsuitáknál — ez annyira mindennapi, hogy szerintük ez már az ő menetrendjükhöz tartozik. (Ezt a kifejezést használta az egyik jezsuita (P. Varga László), mikor a népi demokrácia vallásszabadsága (mert ekkor is épp úgy „vallásszabadság" volt, mint hajdan Erdélyben) budapesti Mária utcai rendházukat feloszlatta és a rendtagokat elhurcolta). A jezsuiták menetrendjébe tartozott ez a protestáns világban is, és a XVII.-ben is. Ezt nekik mindig már előre bele kellett és kell venni számításukba. Hogy ne kelljen állandóan menekülniük, novíciátusaikat többnyire már előre az egyik szomszédos országban szokták felállítani. Sajnos, nemcsak a protestáns államokban, hanem akkor is, ha Olaszországról vagy Francia vagy Spanyolországról van szó. Sőt elsősorban ekkor.

A bécsi jezsuita egyetemen tanuló Sennyey Istókhoz csatlakozott évek múltával öccse, Sándor is. A császár, (II. Mátyás) évi száz forintos ösztöndíjával tanultak (s ez csak természetes, hiszen Bécsben mindig ellenszenvvel nézték a magyart), másképpen nem tanulhattak volna, hiszen apjuk „hütekért" mindenét elvesztette. (Szerencséje volt azonban, hogy apja hitéért mindenét elvesztette, mert ha megmaradt volna a vagyon, ők is megmaradtak volna erdélyi alattvalóknak, akkor pedig az arra már meghozott erdélyi törvény szerint külföldi jezsuita iskolába nem járhattak volna, az otthonit meg lerombolták.)

Hogy mekkora pénz volt ez az évi száz forint, amit a császártól kaptak (noha az a császár (Mátyás) adta, aki — mint már láttuk — a legkevésbé katolikus Habsburg császárok közé tartozott, s azon kevés Habsburg egyike volt, aki a magyarok iránt valóban még ellenszenvvel is viseltetett), megítélhetjük abból, hogy a Bécsben tanuló Sennyey fiúk egyszer három vendégük és a maguk ételére italára összesen 16, egy más alkalommal pedig 4 vendégük társaságában összesen 9 krajcárt költöttek el máig is meglevő gondos feljegyzéseik tanúsága szerint. (Ugyanakkor Cicero epistoláit 20, Ovidiust 22 krajcáron lehetett kapni. Egy tyúk ára 6 krajcár volt.)

Az eddig már felhozott számtalan adaton kívül a Sennyey fiúk esete is mutatja, milyen igazi kommunista módszerrel dolgozó, rosszhiszemű rágalomhadjárat eredménye nálunk az az elterjedt meggyőződés, hogy a Habsburgok sose szerették, sőt mesterségesen elnyomták a magyarokat. Csak a hűtlen, a hitszegő, a törökkel cimboráló magyarokat nem szerették a Habsburgok. De hát ha még azokat is szerették volna, akkor egyenesen félkegyelműek és erkölcsi érzék híjával levők lettek volna. Nemsokára látjuk majd azonban (a Wesselényi összeesküvéssel kapcsolatban, de később Rákócziékkal és a 48-asokkal is), hogy még a

hűtlen magyarokkal is hihetetlenül türelmesek és megbocsátók voltak. Micsoda nevetségesen átlátszó propaganda azonban, a hűtlen, a lázadó magyarokat egyszerűen a magyarokkal azonosítani.

Látjuk, hogy a Habsburgok nemcsak a bécsi egyetemen tanuló Sennyey Istókot és Sándort szerették, hanem ez utóbbinak fiát, Lászlót, a híres jezsuita atyát is, aki, mint a Századok 1915. évi 68. oldalán olvashatjuk, jezsuita korában is annyira megmaradt magyarnak, hogy Bécsben Szent László ünnepélyeket honosított meg 1655-ben, s az akkor uralkodó III. Ferdinánd „átkos emlékű" és „sötét lelkű" utóda, a „magyargyűlölő" és természetesen egyúttal „hülye" Lipót alatt különösen „nagy fénnyel" tartattak meg ezek a magyar Szent László ünnepélyek a bécsi Szent István templomban. (Századok 1915., 68.o., a kálvinista Veress Endre cikke.)

De ahogyan P. Sennyey Lászlónak nagyapját vagyonából fosztották ki és hazátlanná tették a hite miatt, testvérét Sennyey Ferencet, akinek gróf Széchy Mária, a murányi vénusz nagynénje volt a felesége, 1674. július 27-én (tehát Lipót uralma alatt) tárkányi kastélyában (a Bodrogközben) házanépével együtt felesége és fia szemeláttára, mint 1699. évi végrendeletében özvegye elbeszéli, egyenesen meg is ölték, felkoncolták csak azért, mert nagy katolikus, s ezért az udvar, tehát a törvényes király hű embere volt, azaz, mert túlságosan klerikális híre volt. Ezzel szemben hol van az a protestáns magyar úr, akit a katolikusok koncoltak fel, vagy Lipót gyilkoltatott meg csak azért, mert nagy protestáns vezérférfiú volt. S a katolikusoknak ezt ráadásul még a legnagyobb kálvinistának, Rákóczi Györgynek uralma alatt kellett volna tenniük, hogy a hasonlóság meglegyen.

A valóságban tehát csak ilyen volt a mi vallásszabadságért folytatott dicső magyar küzdelmünk, s az a „barbár" üldözés, melyet a jezsuiták karmai közé került egyébként jólelkűnek született Lipót szánandó magyar protestáns alattvalói ellenében kifejtett. Hogy a valóság a közhitnek éppen az ellenkezője, az egyébként teljesen érthető. Lipót ugyanis már „rendkívül" jónak is született, s ráadásul még a jezsuiták karmai közé is került, akik még nagyobbá tették benne az amúgy is vele született rendkívüli kegyességet, míg a lázadó magyarok, akik (mint Bocskain, Bethlenen, Rákóczi Györgyön már láthattuk, s nemsokára majd a Wesselényi összeesküvők mind katolikus, mind protestáns tagjain is látjuk) már születésüknél fogva is tele voltak a legkirívóbb és legellenszenvesebb emberi gyarlóságokkal és bűnökkel, s mivel ők nem kerültek (a protestánsok) vagy nem kerültek eléggé (a katolikusok) jezsuita karmokba, a már velük született rossz tulajdonságok szabadon fejlődhettek és fajulhattak el fanatizmussá és zabolátlan gyűlöletté.

Hogy Wortleyné és protestáns külföldi hitfelei honnan vehették ezt a személyes tapasztalataikkal is annyira ellenkező lesújtó véleményüket Lipótról, (melyet aztán, mivel maguk látták, mennyire nem igaz, nem tudták másként megmagyarázni, mint a jezsuiták gonosz karmaival) könnyű kitalálni. Az egész akkori világot átható nagy protestáns hírverésből, mesterséges propagandából, mely szakasztottan olyan volt, mint napjainkban a szovjet propaganda. Ugyanolyan lelkiismeretlenséggel, ugyanolyan gyűlölettel és fanatizmussal, de ugyanolyan ügyességgel is működött ez a hírverés, mert célja, mint annak, ennek is egyedül csak a saját uralma fenntartása és az ellenfél lejáratása volt.

Végül érdemes még egy tanulságos esetet megemlíteni a Lipót alatti jezsuita uralomnak s annak bizonyítására, hogy mennyire az ő „bábjuk" volt ez a Habsburg és hogy mennyire „karmaik" között tartották őt magát is, de vele egész birodalmát. Ezt a csakugyan tanulságos esetet Carlyle beszéli el a híres „Frederick the Great"-jében, Hitler kedves olvasmányában (I. 69-73.o.). (Hitler bizonyára el is hitte.)

I. Frigyes, az utolsó brandenburgi választófejedelem, már hét éve könyörgött és kilincselt hiába Lipótnál azért, hogy brandenburgi választófejedelemből a poroszok királya lehessen. Közben Ágost, a szász választófejedelem királlyá is lett, a hannoveri herceg meg választófejedelemmé (de az angol korona is biztos volt már számára), nem csoda hát, ha Frigyes türelmetlen lett, hogy ő még mindig nem tudta elérni vágyai netovábbját. Pedig Lipótot — éppen ezzel a szándékkal — minden háborújában híven támogatta. Meg hát Lipótnak ez a címadományozás még annyiba se került volna, mint egy rendjel adományozása, mely maga is és a szalagja is mégiscsak pénzbe kerül.

Lipót — folytatja Carlyle — nem is lett volna ellene a dolognak, hanem ellene voltak egyes miniszterei, akiknek ő — mert igen szeretett vadászni — egyszerűen nem ért rá ellentmondani. (Micsoda torzképe ez Lipótnak!)

Végül Frigyes megunta a dolgot és 100.000 tallért küldött Bécsbe a dolgot legjobban ellenző udvari tanácsos megvesztegetésére. A brandenburgi követ felajánlotta az összeget az illető udvari tanácsosnak, de az visszautasította, ami az illető követet úgy megrémítette, hogy ijedtében azonnal haza utazott Berlinbe, maga helyett csak egy titkárt hagyva hátra Bécsben. Egyúttal jelentést küldött urának, hogy már nincs semmi remény. Vége mindennek.

Berlinben azonban nem fogták fel ilyen tragikusnak a dolgot, hanem írtak a Bécsben hagyott titkárnak, hogy próbálkozzék a pénzzel egy másik udvari tanácsosnál. Ennek nevét titkos írással közölték vele, s a titkár, nem egy udvari tanácsos, hanem Páter Wolff, a császár jezsuita gyóntatója (confessor and shief jesuit) nevét olvasta ki a titkos diplomáciai jegyekből. Hozzá sietett tehát a pénzzel és a protestáns választó kérelmével. A gyóntató mindkettőt, de különösen a 100.000 tallért „Gloria in excelsis" kijelentéssel(!) elfogadta, azonnal a császárhoz sietett, s azonnal valóság lett a protestáns választó porosz királysága.

Ilyennek festi tehát Lipótot, udvarát és jezsuitáit az angol irodalomnak egyik büszkesége, s az egyik legnépszerűbb és legolvasottabb írója. Nem csoda, hogy hatására egyik leghűségesebb olvasója, Mikszáth is „Egy különös házasság története" címen írt regényt, és hogy ez a kommunisták tetszését oly nagyon megnyerte.

Milyen történethamisítás, milyen cinizmus, milyen aljas rágalmazás! Lipót olyan lelkiismeretlen, hogy egyszerűen nem ér rá — a sok vadászat miatt — az államügyekkel, tehát kötelességével törődni! Aki ilyennek gondolja Lipótot, az róla soha tárgyilagos művet, soha egyetlenegy egykorú történeti dokumentumot el nem olvasott, hanem egész „történelmi" tudományát protestáns pamfletekből, rágalmazó röpiratokból és tréfás mesékből merítette (tehát a mi Mikszáthunk is, sőt mint „a büszke Bécsnek rettenetes császára" kifejezése mutatja, még Arany János is).

A bécsi udvarban mindent a panamista tanácsadók intéztek, de természetesen legpanamistább köztük az a jezsuita „gyóntató", aki a császárnak a lelki oktatásokat és erkölcsi leckéket adja. De milyen hülye lehetett az a császár, aki még az ilyen emberben se vette észre a képmutatást és a „moral insanity"-t, s milyen intézménynek gondolja a gyónást az, aki ilyennek képzel egy császári gyóntatót?

A legjellemzőbb azonban az — s ennek láttára igazán nem tudjuk, mit gondoljunk Carlyleról, sőt az egész angol irodalomról, melyben ez a Carlyle híres és nagyszerű lehetett, de Hitlerről s Mikszáthról is, kiknek ilyen írók tetszettek —, hogy maga Carlyle is azonnal hozzáteszi az egész épületes esethez, hogy „modern Doctors of History" azaz a kor színvonalán álló újabb történettudósok azt állítják, hogy ez az elbeszélés nem igaz. De hát ha nem igaz, s ezt maga Carlyle is tudomásul vette már, miért közli mégis, s ráadásul

ilyen hosszan s még most is ilyen élvezettel? Hiszen, ami nem igaz, azt történetírónak nem szokás közölnie, s ha közli, akkor nem élvezettel, hanem szégyennel, keserűen közli, mint emberi eltévelyedést és hitványságot s mint a protestantizmus vagy a „haladás" szégyenét, mely hajdan ilyen eszközöket is felhasznált az Egyház és védőinek befeketítésére.

Carlyle mégis azt is tudtunkra adja, hogy a tőle előadott Lipót és jezsuita ellenes történet, illetőleg mese a „modern Doctors of History" szerint egyszerre három hibában is szenved: az első az, hogy P. Wolff jezsuita, mégpedig Lipót előtt igen nagy tekintélyben álló jezsuita volt ugyan, de ő sose volt a császár gyóntatója. (Ez a hiba sokkal nagyobb jelentőségű, mint első pillanatra gondolnánk, mert ezzel először is a gyónás intézménye teljesen kikerül e kellemetlen dologból, másodszor pedig Lipót együgyűsége is tárgytalanná válik, mert természetes s mi is elismertük külön is, hogy nem minden jezsuita egyformán jámbor és szent életű s igen nagy különbség, ha a méltatlan jezsuitát Lipót az esze és nagy tudománya miatt becsülte (hitványságát azonban természetesen nem tudta) mintha gyóntatójának alkalmazta, azaz lelki vezetőjének és példaképének fogadta el.)

A második hiba Carlyle meséjében a „modern Doctors of History" szerint az, hogy ez a P. Wolff pénzt vagy bárminemű ellenszolgáltatást Frigyes megbízottjától nemcsak hogy el nem fogadott soha, hanem ilyesmivel meg se kínálták. De ha pénzt nem fogadott el, sőt meg se kínálták vele s ezt, mint látjuk, maga Carlyle is jól tudja, természetesen az se lehet igaz, hogy a jezsuita a pénz láttára örömében felkiáltott, hogy „Gloria in excelsis Deo!" Hogy lehet tehát, hogy Carlylenek mégis kedve volt ezt leírni? Aljas protestáns vagy ha tetszik „haladó" rágalmazók tehát azok, akik azt terjesztik, hogy a jezsuiták képmutatók voltak, meggyőződésük nem volt, hanem mindent pénzért vagy legalábbis érdekből csináltak, hogy a vallás csak ürügy volt s képmutató szó ajkukon. De hát mit kell ezek után gondolnunk a protestantizmusról és a „haladásról", s mit különösen Carlyleről, aki annak ellenére, hogy mindezt tudja, mégis olyan élvezettel adja elő, mint valóságot, a cinikus rágalmakat? S mit kell gondolnunk Hitlerről és Mikszáthról, kik mindezek tudomásul vétele után nem azon Egyháznak, s nem azon jezsuitáknak lettek barátaik, akiknek ilyen aljas ellenségeik vannak, és akiket ilyen cinikusan és becstelenül rágalmaztak, hanem ennek ellenére is élvezték a cinizmust és rágalmat és a cinikusok és rágalmazók elvbarátai lettek vagy maradtak.

A harmadik hiba a „modern Doctors of History" szerint — s ezt szintén maga Carlyle közli velünk — az, hogy Frigyes végül 1700-ban a porosz királyi címet nem P. Wolff közbenjárása miatt kapta meg, hanem azért, mert meghalt II. Károly az utolsó brandenburgházi spanyol király, s vele kitört a spanyol örökösödési háború, s Lipótnak érdekében állott, hogy a brandenburgi választófejedelmet magának lekötelezze. A végeredmény tehát az, hogy P. Wolff nemcsak a császár gyóntatója nem volt, s nemcsak pénzt nem fogadott el soha senkitől, sőt ezzel meg se merte kínálni soha senki, hanem még ingyen se járta ki a császárnál Frigyes királlyá való kinevezését. Tehát Carlyle meséjéből egy szó se igaz.

Sajátságos, hogy Carlyle a mesét — annak ellenére, hogy mindezt ő maga is nagyon jól tudja — mégis előadta. Mivel pedig a mese egyúttal cinikus és aljas rágalom volt Lipótra is, P. Wolffra is, a jezsuitákra is, és a katolikus Egyház gyónására is, mit gondoljunk Carlyle és társai jelleméről? Mit szóljunk ahhoz, hogy a gőgös, becsületére és gentlemanságára annyira büszke angol ahelyett, hogy ez üggyel kapcsolatban szégyellte volna, hogy az ő hitfelei és elvbarátai felekezeti gyűlöletükben és rosszaságukban ilyen eszközökkel dolgoztak a jezsuiták, a római Egyház és a Habsburgok ellen és ahelyett, hogy erre a sajnos megtörtént nagy szégyenre még visszaemlékezni is kellemetlen volna neki, egyenesen olyan örömmel, kedvteléssel, sőt kéjelegve tálalja fel az esetet, mintha az ügyben nem a „modern Doctors of History"-knak lenne igazuk, hanem az ő rágalmazó s cinikus hitfelei-

nek, s mintha a dolog Lipót és a jezsuiták szégyene lenne, nem pedig ellenségeiké, tehát köztük az övé? Mit is szóljunk hozzá, hogy még mindig van kedve azt írni, hogy a jezsuita akkor, amikor meglátta a pénzt, (amelyet sose kapott meg, sőt még csak meg se merték vele kínálni) nagy örömében azt kiáltotta: Glória in excelsis Deo! azaz, hogy cinikuskodott, farizeuskodott, s még aljasságait is szentírási idézetek kíséretében csinálta?

Carlyle igazán bebizonyította (de Hitler is és Mikszáth is és kívülük még sok ezer tekintélyes ember, akinek kedves olvasmánya volt Carlyle), hogy nekik nem az igazság számít, hanem az Egyház, a jezsuiták és a Habsburgok befeketítése és nevetségessé tétele a fontos még akkor is, (pedig ez ugyancsak nem gyakori eset), mikor már maguk is jól tudják, hogy nem a tények azok, amikre ők ezt a befeketítést és nevetségessé tevést alapítják, hanem együgyű kitalálások és rosszlelkű rágalmak. E törekvésük oka és forrása tehát nem az igazság szolgálata, hanem a becstelenség, énjük rosszabb felének kiélése. Különböztek-e hát ezek az emberek csak valamiben is a bolsevistáktól, mikor a jó gyűlöletéről és mint a jó gyűlölői szokták, bűnös eszközök használatáról volt szó? De ezek után csodálkozhatunk-e azon is, hogy Mikszáth „Különös házasságából" se igaz egy szó se (a XII. kötetben majd bőven bebizonyítjuk), de viszont a bevezetésben ő is azt hangsúlyozza, hogy minden szava igaz?

Igazán visszataszító, mikor Carlyle azzal intézi el azt, amit a „modern Doctors of History" megállapítottak, hogy mellékes, hogy P. Wolff 100.000 tallérért neveztette-e ki királylyá a brandenburgi választót vagy nem, a fő az, hogy ezt „for Ignatius and the Black Militia (Loyolai Szent Ignác és a fekete hadsereg) érdekében" tette. Igazán példátlan cinizmus! Először is megfeledkezik arról, hogy saját maga állapította meg közvetlenül előtte, hogy a porosz királyi cím adományozásának igazi oka a spanyol örökösödési háború volt, nem pedig Wolff páter közbenjárása, tehát a dolognak semmi köze a jezsuitákhoz. Elfelejti azt is, hogy mégis nemcsak közbenjárást, hanem pénzért való közbenjárást emleget, s még azt is megmondta, milyen cinikus megjegyzést tett P. Wolff, mikor a pénzt — amit sose látott — meglátta (mert természetesen a jezsuiták a cinikusok, nem pedig Carlylek, Hitlerek, vagy Mikszáthok, ők szoktak rágalmazni és szerintük szentesíti a cél az eszközt).

A „Black Militia" emlegetése jól megmutatja, hogy (legalábbis akkor, mikor az Egyházzal hadakoznak) ezek az előkelő angol gentlemanok is ugyanazon észjárással gondolkodnak és ugyanazon eszközöket használják, mint a szovjetkommunisták. A Vatikánt ők is épp úgy a képzelhető legveszedelmesebb ellenfélnek tartják, mint ezek. Még ugyanazon néven is nevezik. A „fekete reakció" ugyanis csodálatosan egyezik a „Black Militia"-val. Láttuk, hogy Coxe, a másik angol is abban látta a jezsuiták veszedelmességét, sőt azt hitte, hogy még Lipót is azért „mellőzte" őket fiai nevelésében, mert a rendjük érdekeit mindennek elébe helyezik. (Carlyle is ezt érti a „St. Ignatius and the Black Militia"-n.)

Tulajdonképpen igazuk is van, csak sokkal nemesebb értelemben, mint ők gondolják. Nem a jezsuiták önzését bizonyítja ugyanis ez, hanem tiszteletreméltó önzetlenségét. Lovina naplójából például azt is megtudjuk, hogy mikor Nagy Péter Bécsben Lipótnál járt, az udvar jezsuitái ezt a kedvező alkalmat mindjárt kihasználták annak kieszközlésére, hogy a rend hittérítői, akik éppen Kínába készültek, Moszkváig a cár kíséretével együtt mehessenek. Ilyen volt az ő önzésük, s így szolgálták mindenben a „Black Militia"-t. Minden követ megmozgattak, hogy Krisztus igazságát, az evangéliumot a föld minden részén hirdethessék; hogy azt az édes igát, melyet elsősorban ők maguk viseltek örömmel, minél több ember nyakába rá tehessék (pedig hogy gyűlölik érte őket az itthoni „keresztények", köztük például az angol gentlemanok!).

Mit jelenthetett akkor Kínába s kivált Moszkván át indulni! De azért ők mégis még az erkölcstelen és vérbajos Nagy Péter protekcióját is igénybe vették, csakhogy indulhassanak

és Kínába juthassanak és ott Carlyle és Coxe elvbarátaitól minél előbb vértanúhalált szenvedhessenek. Némelyiktől azért, mert nem tudta — szegény — mit cselekszik, a másiktól azért, mert nagyon is jól tudta. Képzelhető-e nagyobb cinizmus és nagyobb gyűlölet még itt is önzést és „Black Militia"-t emlegetni, s még a legbámulatosabb önfeláldozásból is önzést, érdeket, és haszonlesést csinálni?

Emlékszünk még Lovina naplójából (98.o.), hogy éppen az a Carlyletől oly cinikusan megrágalmazott és e rágalom alapján még ki is figurázott Wolff páter volt az, akinek Péter cár a bécsi udvarban kezet csókolt s emlékszünk arra is, hogy ezt a bécsi udvarban furcsának találták, mert ott nemhogy a császár, hanem még a fiatal főhercegek se szoktak a pátereknek kezet csókolni. Hogy a cár éppen neki csókolt kezet, következtethetünk belőle, milyen tiszteletet parancsoló lehetett az egyénisége, vagy hogy milyen neki is feltűnő tisztelettel bánhattak vele az udvarban.

De viszont, hogy a cár kézcsókján ugyanez az udvar megbotránkozott, mutatja, menynyire tévednek a bécsi udvarnak magyar és külföldi ellenségei, mikor a Habsburgok papti szteletét és az Egyház iránti engedelmességet nem tudják vagy nem akarják mással magyarázni, mint vakbuzgósággal és a papság, de különösen a jezsuiták iránti szellemi rabszolgasággal, bárgyúsággal vagy alacsony szellemi színvonallal. Az igazság ennek éppen az ellenkezője volt. A pap (például Lovina) érezte magát alsóbb rendűnek főhercegi tanítványának nemcsak rangja, de tehetsége és jelleme előtt is. Az a Lovina, akinek jellemét, feddhetetlenségét, önzetlenségét, de egyúttal önérzetét, eszét és műveltségét is, mint láttuk, a protestáns Nyáry báró se győzi eléggé dicsérni. Ez a Lovina egyszer, mikor a főherceg igen kegyes volt hozzá, még azt is megtette, hogy ő csókolt neki kezet. Ismét csak jellemző azonban a jezsuitákra, hogy ugyanez a Lovina a főherceg jezsuita nevelőjéről, P. Paurról, olyan jellemképet fest, hogy részéről az, hogy tanítványának kezet csókoljon, még mint feltevés is képtelennek látszik. Ő tartotta papi és nevelői tekintélyét, de a főherceg is tartotta vele szemben főhercegi tekintélyét. Ezért egyik se csókolt a másiknak kezet.

Félreértés s így igazságtalanság elkerülésére megjegyezzük, hogy a Wolff páter megvesztegetéséről szóló s Lipót együgyűségét is bizonyító rágalmakat természetesen nem Carlyle találta ki. Nem. Neki csak az a bűne, hogy terjesztette, s különösen nagy bűne, hogy még akkor is terjesztette, mikor már maga is jól tudta, hogy semmi sem igaz belőle. Ő a dolgot Pöllnitz memoárjaiból (Memorien) vette, de hozzá teszi, hogy még sok más szerzőben megtalálható. Sajnos, nem kivétel volt ugyanis ez a Lipót és jezsuita rágalmazás, hanem szabály, korjelenség, melytől még a mi korunk se teljesen mentes, bár el kell ismernünk, hogy a világ azóta már elég szépet haladt.

Ennek elsősorban a jezsuiták ellen irányuló rágalomnak elintézésével némileg annak a Lipót ellen irányuló fővádnak megcáfolására is bizonyítékot szolgáltattunk, hogy ő tanácsosai kezében csak báb volt, mert mindent azok intéztek helyette, noha többnyire üresfejűek és ráadásul még hitványak is voltak. Láthatjuk ugyanis, hogy maga a „Hofrath" még a rágalmazó mese szerint is visszautasította a 100.000 tallért, s szóba se állt megkörnyékezőjével. Hogy erre a porosz követ rémülten menekül haza a bécsi udvarból, az is mutatja, hogy sokkal megtisztelőbb fogalmai lehettek erről az udvarról, mint Lipót megrágalmazott tanácsosainak rossz hírneve után gondolnók. Igaz, hogy mindezt a rágalmazók csak ezért találták ki, hogy a dolog annál „pikánsabb" legyen, s meg lehessen helyette kínálni pénzzel a jezsuita „gyóntatót", aki majd annál szívesebben elfogadja, sőt még „Gloria in excelsis"-t is mond hozzá majd örömében, de annyit azért így is láthatunk a dologból, hogy nem lehettek annyira utolsók Lipót „Hofrath"-jai, hiszen állítólag a jezsuitáknál is különbek voltak.

Lipót családja

Lipót első felesége az említett spanyol-Habsburg Margit Terézia volt. Egy szelíd, igénytelen, ártatlan kis bárány, aki azonban Spanyolország s vele Amerika későbbi örökségét jelentette. Igazán becsületére válik családjának és nevelésének (azoknak a papoknak, akik orránál fogva rángatták), hogy ennek ellenére mégis olyan igénytelen és szerény volt. Olyan eszményi feleség volt, hogy nem volt semmi más vágya vagy igénye, mint csak az, hogy szeretetével körülvegye és mindenben kiszolgálja császári férjét s mellette még állandóan kézimunkázva szép miseruhákat, oltárterítőket és más templomi felszereléseket készítsen.

Világos, hogy hasonló jó férje részéről hasonló szeretetben és figyelmességben részesült. Emellett, mint a bűnös Éva igénytelen lánya, engedelmeskedve a természet törvényeinek, s alávetve magát Isten büntetésének, ősanyja, Éva bűnéért, egymás után szülte — fájdalommal — gyermekeit, míg végre a negyedik gyermekágyban — mindössze 22 éves korában! — maga is elpusztult. Négy gyermeke közül is csak egy lánya nőtt fel: Mária Terézia, akit jutalmul a török felszabadító háborúban való részvételéért és abban aratott fényes győzelméért Miksa Emmánuel, bajor választó kapott feleségül. Az ő egyetlen fiúk, Ferdinánd József, örökölte volna anyja révén a spanyol trónt, ha közben meg nem hal.

A második feleség, Claudia Felicitas, megint rokon volt s ráadásul osztrák-Habsburg, unokatestvér, a tiroli ágból. Ő egészen más szabású egyéniség volt, mint az első asszony. Különleges szépség (ezért csinált olyan nagyszerű „partit”!), eleven, élénk szellemű nő volt. Nagyon okos, kiváló énekes és zeneértő, erélyes, sőt uralomvágyó és bosszúálló is. Lobkowitzot, a főminisztert például elmarta a közszerepléstől csak azért, mert a császár azon tanácsadói közé tartozott, akik ellene voltak annak, hogy a császár őt vegye el. Nő létére a vadászatnak is olyan bolondja volt, hogy abba pusztult bele, hogy halálra hajszolta ott magát.

Érdekes azonban, hogy még ez a Lipótéval annyira ellentétes egyéniség is férjével zavartalanul boldog házasságot élt és ő is szinte rajongott férjéért. Még ő is, aki uralkodásra és parancsolásra termett, s vetélytársat egyébként nem tűrt meg, férjéhez mindenben alkalmazkodott, s csupa kedveskedés volt iránta. Lipót e második felesége egyébként egész rövid ideig élt férje oldalán, s utódot se hagyott hátra.

Lipót harmadik felesége, aki férjét évtizedekkel túlélte, és aki az összes Lipót után következő Habsburgoknak ősanyja, megint olyan különleges és egyedülálló egyéniség, hogy külön és hosszabban kell majd róla szólnunk. Ő nem volt rokon.

Mint minden nemeslelkű, tartalmas, befelé néző ember, Lipót is csöndes, visszavonult, inkább zárkózott, mint közlékeny természetű volt, aki nem szerette a nyilvánosságot. Mivel azonban nem embergyűlöletből, hanem szerénységből és önzetlenségből volt ilyen, s szíve tele volt szeretettel az emberek iránt, visszavonulást kedvelő természete ellenére is közibük vegyült, elbeszélgetett velük, mégpedig szívesebben az egyszerűekkel, mint a rangosakkal. Főképpen pedig mint a közösség egyszerű tagja szerette a tömegekkel együtt imádni Istent, a jó emberek közelében lenni a templomban, körmenetekben, búcsújárásokban. Így aztán visszavonult természete ellenére is népszerű volt, s az az égő gyertya, melyet erényei képviseltek, s melyet ő szerénységében legjobban szeretett volna véka alá rejteni, alattvalóinak világosságára és épülésére, magának pedig akarata ellenére is dicsőségére lett.

Példája, erényei, kereszténysége nemcsak benne magában, hanem családja tagjaiban is tündököltek. Lelki nagyságát s egyúttal okosságát mutatja, hogy vele nem úgy volt, mint sok más vallásosságáról ismert emberrel, hogy maga ugyan nem kiváló, de a felesége már botrányos életű, tehát éppen ellentéte az urának, gyerekei pedig szégyellik, sőt lenézik és kicsúfolják apjuk vallásosságát, mert nem tiszteletet, hanem ellenszenvet kelt bennük, mert nem vonzónak s utánzásra méltónak, hanem ellenszenvesnek, kerülendőnek találják. Lipótnak mind a három felesége és minden gyereke olyan volt, mint ő, vagy legalábbis szerettek volna és igyekeztek is lehetőleg olyanok lenni. (Említettük, hogy a második asszony, Claudia Felicitas, is igyekezett férjéhez alkalmazkodni, de ő egyébként is igen korán meghalt, s Lipót vele még addig se élt együtt, mint 22 éves korában meghalt első feleségével.) Lipót gyermekei szemében a jámbor apa nem báb volt, annál kevésbé lesajnálni való figura, hanem eszmény és példakép, akihez hasonlítani dicsőség, de akit teljesen elérni nem is lehet.

Ez állításunk bizonyítására már fentebb is hoztunk fel nem egy példát. Most megemlítünk még néhányat. Lovina megörökítette naplójában, hogy az akkor 13 éves kisebbik fiú, Károly olyan lelki összeszedettséggel, olyan ájtatosan, olyan elmerülve és senki mással nem törődve, mint csak Istennel, szokott a nyilvános helyeken is imádkozni, hogy a közönség köréből nem egyszer lehetett hallani ilyen felkiáltásokkal: „Te jó Isten! Hogy olthattál bele ekkora ájtatosságot!”

Láttuk, milyen pénztelen volt mindig a 13 éves főherceg! De azért inasainak, lakájainak nevük napjára mégis mindig adott egy-egy aranyat, s mikor nyert (mert csak ilyenkor volt pénze), akkor nemcsak Paur atyának kedveskedett — mint már láttuk — aranyaival, hanem inasainak is adott belőlük egyet.

Nyíltan bocsánatot nem kért nevelőjétől ez a Károly akkor se, ha az éreztette vele, hogy megbántotta, mert ezt főhercegi méltóságával összeegyeztethetetlennek tartotta (tehát látjuk, hogy cselekedeteiben s erényeiben ő is mennyire az esze ellenőrzése alatt állt), de — mondja Lovina naplója — ilyenkor olyan szomorú arcot vágott, s annyira igyekezett a preceptor kedvében járni, hogy megható volt látni.

Abban is megnyilvánult bámulatos önuralma, hogy sose panaszkodott, még betegségében se, mert ezt is méltóságával összeegyeztethetetlennek tartotta. Ezért inkább szó nélkül uralkodott fájdalmain. Noha igen nagy önérzet volt benne, s például a rendreutasítást csak leplezetten és finoman adva fogadta el, de azért mégis annyira szerény volt, hogy a nevelő naplóját kiadó Nyáry báró alig tudja elhinni, hogy ez a nagy szerénység nem mesterkélt volt. Bámulatos és megható volt szeretete és részvéte minden beteg iránt. Nevelője többször annak is tanúja volt, hogy a feszületet hévvel ajkához szorította olyankor, mikor azt hitte, hogy senki se látja. Az ágya fölött a falon függő Mária képet is mindig megcsókolta, valahányszor este lefeküdt.

A franciákat, mint átlag az egész udvar (természetesen magát a császárt kivéve, mert ő ennél sokkal tökéletesebb volt), rendkívül gyűlölte, de mikor egyszer látta, hogy a francia követnek nincs társasága, mert mindenki kerüli, akkor külön odament hozzá, hogy mulattassa. Ennyire finom és jólelkű volt.

Azt is nem egyszer vette észre a nevelő, hogy mikor egy-egy főnemesi apródján az iskolai oktatás alatt (mert ezek az apródok együtt tanultak a főherceggel) ostoba mondásáért mindenki gúnyosan kacagott, ő kíméletből és szeretetből nem vett részt az általános gúnyröhejben.

Nemileg annyira ártatlan volt, hogy annak ellenére, hogy egyébként testileg lelkileg egyaránt koraérett volt, s még a Habsburgok iránt mindig rosszakaratú, Lipótot pedig különösen lekicsinylő Carlyle is határozottan szép férfinak mondja Károlyt, 13 éves korában még nem tudta, mi az a here. Hogy azonban ez nála nem simplicitas jele volt, mutatja, hogy ugyanennyi idős korában már erősen elítélte a lengyel királlyá lett Erős Ágost szász választót házasságtörései miatt.

Mikor tréfából, de azért is, hogy zavarában gyönyörködhessenek, azt mondták neki, hogyha akkor éppen házasodó bátyja menyasszonya megérkezik, neki is meg kell majd csókolnia, olyan zavarba jött, hogy még a dévajkodni óhajtók is megsajnálták miatta.

Ez a tiszteletreméltó, s a szó legjobb értelmében vett vallásos szellem nemcsak az apát és ezt a neki legkedvesebb fiát, hanem az egész családot áthatotta. A császárnéról, Lipót harmadik feleségéről, e gyermek anyjáról külön és hosszabban kell szólnunk, mert az ő erényei talán még Lipótéit is felülmúlták. De hogy Lipót ilyen kiváló s magához illő feleséget talált magának, azt se tulajdoníthatjuk egyszerűen véletlennek, mert igen sok igazság van annak a zsidó értelmiséginek a kijelentésében, aki nekem egyszer azt mondta, hogy „aki a feleségében csalódik, az buta ember". Lipót tehát e tekintetben is okosok okosa volt, illetőleg — mivel állítólag semmit se tett magától — rendkívül okosak voltak „egyébként jellemtelen" és „panamista" miniszterei, akik a menyasszonyokat kiszemelték számára és ajánlották neki, s ami még meglepőbb, mintha maga Lipót lett volna ez a nemesen okos ember.

Lipót egyébként is nem egyszer, hanem háromszor házasodott, s mind a három olyan nagyszerűen sikerült neki. Egyébként mind a három házassága előtt — sőt trónörökös fiáé előtt is — igen sokat imádkozott és imádkoztatott, s még Máriazellbe is külön elzarándokolt azért, hogy Isten jó feleséget adjon neki. De a harmadik feleségéért még hálából is külön elment Máriazellbe hálát adni Istennek azért, hogy ennyire jó feleséget kapott. (Idősebb fia házassága nem sikerült, de láttuk, hogy evvel egyébként is sok baj volt, hiszen az ő egyik házassági tervét állítólag maga a pápa akadályozta meg. Talán maga Lipót is látta fia könnyűvérű természetét, s annak káros következményeit, hogy őt nem részesíthette olyan „vakbuzgó" nevelésben, mint amilyenben maga részesült, s ezért imádkozott érte akkor, mikor megházasodott, olyan sokat.)

Nagyobbik fia, József, aki a napló keletkezése idejében már római és magyar király volt, egészen más volt, mint öccse, a későbbi III. Károly. Míg ez túl komoly volt, túl tekintélytartó, sőt kissé büszkeségre hajló, mely hajlamát azonban fiatal korában még igazi vallásosságával és állandó önmegfigyeléssel és önuralommal igyekezett az ész és az Evangélium szelleme előírta korlátok között tartani, addig bátyja, József, maga volt a megtestesült kedélyesség és közvetlenség, jóság és szívélyesség. Rajta egyáltalában nem látszott, hogy tudatában van annak, hogy ő már koronás király.

Sajnos, ami az ilyen közvetlen, víg, társaságkedvelő természettel többnyire együtt jár, később rajta is bekövetkezett és erkölcsi ballépései is voltak. De ekkor még, az apa életében, természetes adottságának csak a jó oldalai mutatkoztak. Öccséhez annyira finom, előzékeny és kedves volt, hogy Károlynak, aki ugyancsak értékelte a királyi méltóságot és sokkal többnek tartotta bátyját magánál, sokszor a könnyei buggyantak ki a meghatottságtól. Az udvar, sőt a nagyközönség is, sokszor meghatva látta, mennyire szereti egymást a két testvér. József a spanyol koronát is a legnagyobb természetességgel engedte át öccsének, pedig valójában az is őt illette volna. (A vége aztán az lett, hogy egyiküké se lett.)

Hogy a királyi udvarban a jóság és a keresztény erényekben való példaadás mennyire általános volt, és a család minden tagjára mennyire kiterjedt, azt jellemzően láthatjuk ab-

ból, hogy az alatt az egy év alatt, melynek eseményeit lerögzíti, születés és nevenapja alkalmával mindkét fiúról és a két nagyobb lány egyikéről is megemlíti a napló, hogy mindegyik annyi szegényt vendégelt meg, ahányadik életévét megkezdte: Károly tizennégyet, József huszonegyet.

De e szeretetgyakorlás nemcsak külsőleg volt, s nem is csak száraz, lélektelen, terhes formaság, s hogy nemcsak anyagi áldozatba került, melyet egyébként is — kivált a pénztelen kisebbik fiúnál — bizonyára az apa viselt, hanem magának az ünnepeltnek részéről is szeretetgyakorlat volt. Az illető főhercegek ugyanis nemcsak ők maguk is résztvettek a szegények között az ünnepi lakomán, hanem egyúttal a szolga szerepét is játszották a megvendégelt szegények körül: ők maguk is szolgáltak fel nekik.

Igazi, szép keresztény szokás volt ez Lipót udvarában, s emellett rendkívül okos is. Közelebb hozta az uralkodóházat alattvalóihoz, csökkentette a kettejük közt való nagy távolságot, nem engedte a főhercegeket a felhők felett trónolni és alattvalóiktól elzárkózni, figyelmeztette őket a testvériségre és arra, hogy a legszegényebb emberrel is közös eredetűek, tehát végeredményben egyenrangúak, sőt a legfelségesebb és legnehezebb evangéliumi elvet: aki nagyobb közöttetek, legyen a ti szolgátok, valósította meg köztük, főként pedig megalázta bennük a nagyúri gőgöt. Azt, aki mindig csak parancsol, mert arra született, megtanította, sőt rá kényszerítette, hogy tudjon szolgálni is, még pedig éppen azoknak, akik arra születtek, hogy neki szolgáljanak.

Ez a természeténél fogva közvetlen és alázatos Józsefnek nem lehetett nagy áldozat, de annál inkább a túl öntudatos, nagyon is tekintélyt tartó, rátarti Károlynak. Nevelője azonban külön kiemeli, mennyi természetességgel, közvetlenséggel, szeretettel, sőt bizonyos vonzó bájjal teljesítette ő is ezt az egyéniségével annyira ellenkező, tehát tőle nagyon is nagy áldozatokat követelő alázatossági és szeretetgyakorlatot.

Még nagyobb önmegtagadást jelentett ugyanez a két nagyobb lány egyikének, Mária Annának, aki később portugál királyné lett. Lipót e leánya annyira tehetséges, önálló, parancsolni vágyó és parancsolni tudó egyéniség volt, hogy nyilvános vizsgájakor feltűnést keltett és mindenki azt mondta, hogy most már el tudna vezetni egy minisztertanácsot, ha pedig férjhez megy, feltétlenül uralkodni fog férje felett, s ő lesz az, aki kormányoz, nem a férj.

Mivel az udvarban — keresztény módra — nem volt terror, még vasfegyelem se, és szabadon merte véleményét nyilvánítani és bírálatát kifejezni mindenki nemcsak a császári családról, hanem magáról a császárról is, ezt a Mária Anna főhercegnőt is sokat gáncsolták Lovina és Károly főherceg előtt barátságtalanságáért, elbizakodottságáért, és uralkodni vágyó természetéért.

Elámult, s egyúttal tiszteletre gerjedt aztán mindenki, mikor látta, hogy születése napján nemcsak ő is megvendégelte a szegényeit és ő maga szolgálta fel nekik, hanem éppen ő még többet is tett, mint a többiek, mert ő még a lábukat is megmosta. Látszik, hogy a vallásosságban is olyan okos volt és öntudatos, mint amilyen az egyénisége volt. Ismerte önmagát; tudatában volt, hogy ő kevélyebb, mint a testvérei, tehát jobban szüksége is van arra, hogy alázatosságra nevelje magát és gyakorolja magát benne, s azért éppen ő, akinek a legjobban nehezére esett úgy tenni, mint testvérei tettek, náluk még sokkal többet tett e tekintetben. Természetes, hogy az egész udvart, köztük azokat is, akik legjobban bírálgatták egyéniségét, rendkívül meghatotta hősies önmegtagadásával.

Érdekességből megemlítem, hogy nem teljesült be az udvari körök jóslása. Ez a rendkívül okos, tehetséges és önálló nő, mint portugál királyné, nem lett férjének kormányzója és

irányítója. Nem azért, mert férje a portugál király is önálló és tehetséges volt, hanem azért, mert gonosz volt. Ennek a nagytehetségű és ezért természetszerűleg uralomravágyó nőnek azt a keserves sorsot szánta a Gondviselés, hogy egy kíméletlen, brutális, kicsapongó, állati férj mellett kellett leélnie életét mellőzésben, férjétől való elhanyagolásban és annak állandó házasságtöréseit látva. De ő — nem hiába már lánykorában kezdte magát gyakorolni benne — még ezt a keserves, s egyéniségének s tehetségének egyáltalában nem való szerepet is Isten iránti engedelmességgel vállalta és minta módon be is töltötte.

Lipót tehetséges leánya nem úgy tett Portugáliában, mint Katalin, a szintén tehetséges protestáns német hercegnő az orosz trónon, hasonló férjével. Ő nem tetette el férjét láb alól, hogy teret szerezzen tehetségének s helyette ő legyen az uralkodó, hanem vállalta a vértanú szerepet. Mint egy angyal, tűrt mellette egész életében — pedig mennyire nem angyalnak született! —, s ráadásul annyira szívesen, szeretettel és megbocsátva, hogy mikor férjét a sok bűn és kicsapongás végre a sír szélére vitte, olyan szeretettel ápolta egész addig, míg csak kínjaitól meg nem szabadította a halál, mintha férje sose vétkezett volna ellene, s mintha Isten is betegápolónak teremtette volna. Amilyen nemes bosszút állt serdülőlány korában bírálóin, épp oly keresztény módra fizette vissza férjének is mindazt, amit ellene vétkezett. Nem hiába gyakorolta az alázatosságot és a felebaráti szeretetet már lánykorában apja udvarában s annak példája hatására! Pedig mindazt, amit itt róla elmondtam, Coxe, az angol protestáns lelkész előadása után mondtam el (Coxe: History of the hous of Austria. III. 488.o.). Amit lánykori viselkedéséről mondtam, az Lovina naplójából való.

Csak azt teszem még hozzá befejezésül, hogy amilyen igaztalan volt Lipót e lányához a földi élet, épp úgy bánt vele a történetírás is. Ez ugyanis a férjét meggyilkoltató, protestánsból hitehagyottá lett orosz cárnőt Nagy Katalinnak nevezi, VI. János portugál király Habsburg feleségét pedig ma már a kutya se emlegeti. Azt se tudják, hogy valaha létezett. Ő — úgy látszik — nem tett semmi olyat, ami feljegyzésre vagy az utókor tanulságára érdemes, Nagy Katalin azonban igen. Az ő tettei még ma is ragyognak. Erkölcstelen nő volt ugyan, de ennek semmi köze a történelemhez. Hogy pedig férjét ő gyilkoltatta meg, az csak valószínű, mert bizonyítani természetesen nem lehet.

Ennek a kiváló Mária Anna főhercegnőnek anyja Eleonóra császárné, Lipót harmadik felesége, a pfalz-neuenburgi házból származott és atyja az első választófejedelem volt a Wittelsbach-ház ebből az ágából (mert az uralkodóágak kihaltak). Ez az ág eredetileg protestáns volt, s az eretnekségből nemrég tért vissza az Egyház kebelébe. Ez a visszatérés nyilvánvalóan érdekből történőnek látszik, mert hiszen az érvényesülésnek, a katolikus Bajorország választófejedelmévé levésének ez volt a feltétele, Eleonórán azonban, akinek már az apja is katolikus volt, ez igazán nem látszik. Hiszen ő még most említett lányánál is nagyobb katolikus volt, s maga volt a megtestesült önzetlenség. Mivel ő lett az összes későbbi Habsburgok ősanyja, mert Mária Terézia az ő unokája, s így a Lipót óta koronánkat viselő összes Habsburgok mind az ő ivadékai, egészen különleges egyéniségén kívül már emiatt is megérdemli, hogy hosszabban foglalkozzunk vele.

Különlegesen értékes emberpéldány volt. Megvolt benne minden, ami egy nőt vonzóvá és értékessé tehet. Szépségén kívül ugyanis igen nagy műveltség, intelligencia és minden testi és lelki jótulajdonság birtokosa volt. Ő azonban testi kiválóságait, a szépségét nemcsak nem értékelte, hanem csapásnak tekintette, mely Istennek való hű szolgálatában akadályozza, s kiváló lelki tulajdonságainál, műveltségénél sokkal fontosabbnak tartotta azt, hogy Krisztus minél hűbb szolgálója legyen.

Szépségének, műveltségének, kiváló szellemének és erényeinek végtelen szerénysége ellenére már lány korában olyan nagy híre volt, hogy az okos Lipót (akarom mondani ostoba miniszterei) már első felesége korai halála után őt szemelte ki feleségének (emiatt haragudott Claudia Felicitas, a második asszony, Lobkowitz miniszterre). Eleonóra azonban többre becsülte az eget, mint a földet, s noha egy lányt akkor nagyobb kitüntetés nem érhetett, mintha a római császár kéri meg a kezét (s ráadásul ilyen jó római császár!) s Eleonóra akkor még szinte vagyontalan s tizedrangú hercegnő volt, mert hiszen apja akkor még nem volt bajor választó, mert nem halt még ki az uralkodóág, neki az, hogy Krisztus jegyese lehessen és maradhasson, sokkal nagyobb kincs volt, noha nem vonult még zárdába. Eleonóra nem azért akart szűz maradni, mert senkinek se kellett, hanem egy császári kérő ellenében!

Olyan kérőt azonban, mint a császár, nem lehetett kikosarazni s természetesen atyjának is, noha az is rendkívül vallásos volt, lánya férjhezmenetele volt az akarata. A lánya emiatt nem mehetett zárdába már akkor se, mikor még a császár jelentkezett kérőként. Eleonóra a császárt se akarta megsérteni, atyját se akarta megszomorítani, s az engedelmesség ellen se akart véteni, s ezért a szép és nagyműveltségű lány, mikor megtudta, hogy a császár érdeklődik utána a sok imádságon kívül, melyben arra kérte Istent, hogy változtassa meg a császár szándékát, még maga is gondoskodott róla, hogy ez megtörténjék. Azt akarta, hogy Bécsben megtudják, hogy már megcsúnyult. Ezért szép bőrét kitette a perzselő nap hevének (akkor a halvány bőrt tartották szépnek s hercegnőkhöz valónak) és a szélnek, hogy lesüljön és eldurvuljon, parasztossá, közönségessé váljon.

Isten ekkor meg is hallgatta imáját. A császár környezetében a tiroli Habsburg, s szintén híres szép Claudia Felicitas jelöltségének pártja kerekedett felül, s egyelőre ő lett a szerencsés nyertes. Lehet, hogy Claudia Felicitas győzelmének Eleonóra kedvetlensége és tartózkodása is oka volt, sőt lehet, hogy ez volt a főoka. Isten azonban erővel a császárnéi méltóság és a Habsburgok továbbplántálásának tisztét szánta neki, mert Claudia hamarosan meghalt, s mivel fiúutód még mindig nem volt, a császár újra csak házasodni volt kénytelen, s mivel újra csak Eleonóra felé fordult, ő most már nem ellenkezhetett. Családja tagjai azzal győzték le ellenkezését, hogy ha Isten azt szánta neki, hogy ne a magányban szolgálja, hanem Európa első trónján, a nyilvánosság előtt, töltse be szerepét, neki nem szabad ellenkeznie. Istent mindenütt lehet szolgálni, s mindenkinek ott kell szolgálnia, ahol Isten akarja.

Az okos és jó Lipót igen hamar felismerte, mit nyert ő harmadik feleségével. Láttuk, hogy külön hála zarándoklatra ment Máriazellbe, hogy megköszönje Istennek, hogy ilyen feleséggel áldotta meg. Eleonóra pedig Lipót oldalán megvalósította a lehetetlent: a császári fény és pompa közt is megmaradt és meg tudott maradni Krisztus alázatos és önfeláldozó szolgálólányának. Látogatta és ápolta a betegeket s a börtönökben a foglyokat, a templomok és szegények részére varrta, horgolta, foltozta, hímezte a ruhákat, de közben szentül meg volt győződve, hogy Istennek nála hitványabb, méltatlanabb teremtése és nála nagyobb bűnös nincs is több a földön.

Drágaköves ékszer helyett olyan karkötőt hordott (de természetesen senki se tudta, még férje se), melyből befelé éles szögek álltak ki, melyek véresre sebezték testét. Sokszor véresre ostorozta magát, s mezítláb vett részt a körmeneteken, de csak ott ahol nem ismerték. Sajátkezűleg készített, ínycsiklandozó ételeket tukmált rá férjére, míg maga — de csak akkor, ha feltűnés nélkül tehette, mert semmit se került úgy mint a hivalkodást — úgyszólván kenyéren és vízen élt. Halála után megtalálták — vérétől borítva — azokat a kínzóeszközöket, melyekkel — nagy bűnbánatban, alázatosságban és hogy Isten haragját alattvalóitól elfordítsa — testét sanyargatta, s melyről addig, míg élt, senki se tudott sem-

mit, még férje se. (De eszünkbe jut, hogy nem emiatt aratta-e Lipót azt a sok, feltűnő győzelmet?) Hogy milyen nagy lélek volt, mutatja, hogy Isten e nagy közvetlen szolgálata mellett feleségi és császárnéi kötelességét is tökéletesen igyekezett betölteni. Ha a nyilvánosság előtt megjelent — és mindig megjelent, mikor kellett —, adott magára és öltözködött, hogy méltóságának megfeleljen és férjének is tessék és kedvében járjon. Reprezentált is, ha kellett, mégpedig méltóságosan és császárnéi előkelőséggel. Részt vett az udvari életben és szórakozásokban. Részint, hogy kötelességeinek, mint feleség és mint császárné, megfeleljen; részint, hogy ezzel nagy önmegtagadásait és életszentségét eltitkolja; részint, mert természetével járt, hogy minden feltűnést, minden különcséget (melyet a kis lelkek annyira hajhásznak) kerüljön. Mindent ugyanis amit tett, egyedül Isten iránti szeretetből tett, ezért gondosan vigyázott arra, hogy érte jutalmat, elismerést ne kapjon már itt a földön. Nem akarta, hogy beszéljenek róla s magasztalják, hogy eleget tegyen az Evangéliumnak, mely óva int, hogy jutalmunkat ne itt a földön keressük.

Nagy zenei tehetsége volt, de mikor az udvari páholyban részt vett az operai előadásokon, gondolatai akkor is Istennel voltak elfoglalva. Hogy ezt is eltitkolja, olyan alakban és kötésben, mint amilyenben mások az opera szövegét tartották kezükben, az ő kezében a zsoltárok voltak. De ezt még gyerekei és udvarhölgyei se tudták. Feltűnő, hogy a császárné életszentségéről Lovina naplója se tud semmit. Látszik, hogy erről még az udvarban se tudtak, tehát nem is beszéltek.

Mivel Eleonóra ismerte férje ellenszenvét a francia nép s vele a francia nyelv iránt, olyan francia közgazdasági, történelmi és politikai művekből melyekről tudta, hogy a császárra fontos, hogy tudomással bírjon róluk, németül kivonatokat készített és időnként felolvasta őket neki, pedig hát ezek őt még kevésbé érdekelték. Foglalkozott a közéleti és politikai eseményekkel is, de csak azért, hogyha férje ezekben véleményét kérdi, szokott okosságával hozzá tudjon szólni mindenhez.

Idősebb fiának, Józsefnek, váratlan s korai halálakor, mivel ifjabb fia, Károly, ekkor már Spanyolországban tartózkodott, annak hazaérkezéséig ő vezette a birodalom ügyeit, többek közt a már levert kurucokkal való tárgyalásokat is. Tehetségét, rátermettségét, főként pedig igazságosságát ekkor is annyira kimutatta, hogy még mi, mindig a kurucok mellett szóló történetkönyveink is elismeréssel írnak e szerepéről. Mihelyt azonban fia, az új császár haza érkezett, azonnal látható örömmel vonult vissza a magányba és ismeretlenségbe. Férjét betegségében oly szeretettel ápolta éjjel-nappal, hogy mikor már a kimerültségtől ledőlt lábáról, akkor is csak nagy nehezen lehetett rábízni, hogy a betegszobát elhagyja és lepihenjen.

Rendkívül művelt és tehetséges volt, élénk és állandóan tevékeny szellemmel és aggyal. Igen nagy nyelvismerete volt, nagy olvasottsága és műveltsége, zeneszerzői és költői tehetsége. A zsoltárokat latinból németre fordította versben és zenét is szerzett hozzájuk. Ezenkívül igen sok aszketikus művet fordított le latinból, franciából vagy olaszból németre. Mint különlegesen nagy szellemnek és nagyműveltségű egyénnek rendkívül tökéletes, s a szokott hibáktól és gyarlóságoktól ment volt a vallásossága. A magány kedvelője volt, s mégis a nyilvánosság körében élt. Semmit se tett fonákul, extrán, vagy túlzottan. Csodálatosan nagy volt az életszentsége, rendkívül nagyok önsanyargatásai, de annyira ment volt még a legkisebb tudatalatti hiúságtól is, annyira kiirtott magából minden szereplési vágyat, öntetszelgést, magáról beszéltetni akarást, hogy nagy életszentségéről, addig míg élt, úgyszólván senki se tudott, még Lipót se. Úgy látszik, még udvarhölgyei se suttogtak róla, mert hiszen, mint naplója mutatja, még Lovina is teljesen félreismerte.

Azt beszélték róla az udvarban, s még Lovina is elhitte, s Nyáry is elhiszi, hogy férje halála után is szerette volna kezében tartani a hatalmat(!). Thaly Kálmán pedig bebizonyítottnak veszi, hogy II. Rákóczi Ferencnek, a darmstadti hercegnővel való házasságát, mivel a hercegnő rokona volt, ő hiúsította meg, mert büszkeségét(!) bántotta, hogy Rákóczival rokonságba kerüljön. Ezért, hogy a házasság meghiúsuljon, azt híresztelte a menyasszonyról, tehát azt hazudta(!), hogy meghalt azalatt, míg Rákóczi külföldön tartózkodott. Látszik, hogy ezek a történetíróink nem is sejtették, ki volt ez az Eleonóra. Coxe tudta. (Minden jót, amit írtunk róla, belőle vettük.)

Eleonóra tehát valóban el tudta érni, hogy erényeiről nem tudtak az emberek, sőt éppen ellenkezőleg, gyarlónak, sőt bűnösnek gondolták. Ő tehát még abban is hasonló tudott lenni mesteréhez, hogy „cum iniquis reputatus est", hogy a rosszak közé számlálták.

Csak egy ember tudott róla mindent: a gyóntatója. Ő a legnagyobb szentnek tartotta s olyan rendkívüli lénynek, hogy szükségesnek látta, hogy erényeiről könyvet írjon az emberek épülésére. A császárné azonban annyira önzetlen és annyira alázatos volt, hogy még azt se kívánta, sőt még azt se engedte meg, hogy legalább halála után beszéljenek róla s dicsérjék. A dicsőséget még akkor is egyedül Isten számára tartotta fenn. Mikor megtudta, hogy gyóntatója könyvet írt életéről és erényeiről, megparancsolta, hogy adja kezébe. Aztán ott előtte rögtön a tűzbe vetette.

Mint Lipótnak, az akkor utolsó Habsburgoknak, felesége még annyiban is tökéletesen betöltötte hivatását, hogy fenntartotta és tovább plántálta a kihalóban lévő Habsburg törzset. Tíz gyermeket szült férjének, akik közül öt nőtt fel: két fiú és három leány. Amint meghagyta, pompa nélkül temették el és koporsójára, amint kívánta, csak ezt írták:

Eleonore	*Eleonóra*
Pauvre Pecheresse	*szegény bűnös asszony*
Morte le 19. Janvier	*Meghalt január 19-én*
1720.	*1720.*

Halála után bizonyos fokban kitudódtak hősi erényei, de isteni jegyese még halála utánra is teljesítette azt a vágyát, hogy bűnösnek tartsák, hogy dicsőség ne jusson osztályrészéül és így egészen önzetlenül, igazán minden földi jutalom nélkül szolgálhatott Istenének. Thaly még 1892-ben is gőgösnek, intrikusnak és hazudozónak gondolja (a kurucok levelezése alapján, akik természetesen csak mendemondákból ismerték), Nyáry pedig még 1912-ben is uralomvágyónak és olyannak, aki kendőzőszereket(!) használ. Coxe, mint protestáns lelkész, pedig ő már tud róla minden jót, hiszen említettük, hogy amit mondtunk róla, mind belőle vettük, 1820-ban írt művében így méltatja:

„Egy olyan fejedelemnőnek sajátos példáját hagyta hátra, aki olyan tehetségekkel és képességekkel megáldva, melyekkel még a legmagasabb méltóságnak is díszére válhatott volna, ezeket sötét önsanyargatásokkal hagyta elhomályosítani és elfajulni, melyek mind a józan szellemmel, mind a keresztény vallás szellemével (!) ellenkeznek."

Eleonóra, ez a „pauvre pecheresse" tehát, egész életét elrontotta, szegény. Látjuk, hogy még kereszténynek is rossz volt, főként pedig rendkívül ostoba. Közben pedig Coxenak eszébe se jut arra gondolni, hogy talán nem ő-e a szegény; hogy nem ő nem értette-e meg a kereszténységet; hogy nem ő torzította-e el. Krisztussal ugyanis elválaszthatatlanul össze van forrva a kereszt, a kereszt pedig semmi más, mint az akasztófa, sőt még annak is a leggyalázatosabb fajtája. Keresztény tehát annyit jelent, mint akasztófás ember, a saját szenvedését, a saját gyalázatát szerető és kívánó ember. Mert bizonyára Krisztus is önként,

nem pedig kényszerből vállalta a szenvedést és az akasztófát; bizonyára ő se kényszerből lett „a fájdalmak embere”, hanem önként.

Aki tehát szenved, mégpedig önként és szívesen szenved és császárné létére is kívánja és keresi a szenvedést, mint Lipót felesége, a „szegény bűnös Eleonóra”; aki még a császári trónon is nem a parancsolásban, hanem a szolgálatban; nem az élvezetekben, hanem a fájdalmakban és szenvedésekben akar elöljárni, s még halála után se akar tündökölni és példaképül szolgálni, hanem mint nagy bűnös szégyenkezni; az nem babonás eltorzítója a kereszténységnek, hanem a legtökéletesebb s legnemesebb, de egyúttal a legnehezebb s ezért legkeservesebb formában való megvalósítója. Nem is ostoba, hanem éppen ellenkezőleg, rendkívül okos, mert a császári trónt egy nő nemcsak szépségével, műveltségével és szellemességével ékesítheti, hanem elsősorban úgy, hogy példát ad a jóban alattvalóinak s több önmegtagadást gyakorol, a föld örömeiben kevesebbet élvez, mint birodalma legutolsó pórasszonya. Ha minden előkelőség úgy csinált volna, mint Lipót felesége, akkor tárgytalan volna a marxizmus és minden osztályharc, s akkor elmaradt volna minden forradalom és minden háború, az emberiség minden velük együttjáró szenvedése, mert akkor nem foghatták volna rá az uralkodó osztályokra, hogy kizsákmányolják a tömegeket!

Mindez természetesen magas a gyarló embernek, de emiatt nem szabad és nem lehet úgy elintézni, hogy megtesszük ostobaságnak, de amellett úgy teszünk, mintha azért a kereszténységnek is nagy becsülői volnánk. Minden bűn az önzés terméke. Annál jobb tehát valaki, minél önzetlenebb. Ezt a tökéletes önzetlenséget valósította meg életében Lipót harmadik felesége, a Habsburgok ősanyja. Világos, hogy az, amit ő életében művelt, ostobaság akkor, ha a halállal vége mindennek. Nagyon is okos azonban akkor, ha van örök élet is. Coxe, protestáns lelkész létére Eleonóra elítélésével önkéntelenül is arról tett tanúságot, hogy ő ebben az örök életben valójában nem nagyon hisz.

Lipót és Eleonóra hősies példája azonban nemcsak egyénileg, hanem a köz szempontjából, államilag, politikailag és hazafias szempontból is rendkívül hasznos. Az uralkodó alattvalóitól szükségképpen engedelmességet, tehát emberi büszkeségünk, önérzetünk megalázását kénytelen követelni. Ha ugyanis mindenki parancsolni akar és senki se engedelmeskedik, felbomlik a rend, s a rendezett állami élet s vele minden előnye, közte a kultúra és a jólét is. Az emberi gyarlóság, melynek teher az engedelmesség, az alávetettség, a tekintélytisztelet, mindig nehezen viseli ezt az alávetettséget. Amelyik uralkodó tehát ezt a közte és alattvalói között levő szükségképpeni, de az emberi gyarlóságoktól mindig rossz szellemmel nézett távolságot, hogy ne mondjam: szakadékot dölyfével és elbizakodottsággával, élvvágya gátlástalan kielégítésével, fényűzésével és pazarlásával növeli, kimélyíti, s így alattvalói számára az engedelmességet megnehezíti, az az igazi rossz uralkodó.

A dolgok rendje ugyanis az, hogy ha már elengedhetetlen, hogy legyen parancsoló és legyen engedelmeskedő, akkor legalább az erény, a jellem, a nemeslelkűség és a becsület, azaz a lelki nagyság töltse be a parancsoló szerepét, ne pedig a hitványság, bűn és elfajultság. Még így is nehéz engedelmeskedni, mert a gyarló ember még így se szívesen ismeri el másnak fölényét, ha azonban azt kell látnia, hogy éppen az erkölcsi aljasság vagy legalább az emberi gyarlóság az, amely uralkodik a földön és kíván az emberektől engedelmességet és megalázkodást, akkor elveszti hitét az erkölcsi rendben, meggyőződésévé válik, hogy az állami és társadalmi élet igazságtalanságon alapul, engedelmessége csak kényszeredett és elkeseredve történik, világos tehát, hogy alávetettségét csak addig tűri, míg kénytelen vele, s míg alkalma nem nyílik megszüntetésére.

Minden forradalomnak, minden felkelésnek, minden pártvillongásnak, minden társadalmi felfordulásnak itt van a csírája. Nálunk is csak azért keletkezhettek „szabadságharcok”,

mert megrágalmazták uralkodóházunkat és annak tagjait, s azt hitették el róluk az országban, hogy esküszegők, magyarellenesek, zsarnokok, pazarlók, lusták, kényelmesek és igazságtalanok, különösen velünk szemben. Láttuk, s látni fogjuk még, mennyire aljas rágalom mindez, s az igazság mennyire ennek éppen az ellenkezője. A francia forradalmat is XIV. és még inkább XV. Lajos fényűzése, pazarlása és a francia királyok hírhedt és költséges szeretői robbantották ki, ha arra, mire valóban kirobbant, XVI. Lajos képében már szinte szentéletű királya volt is a franciáknak. De azért itt is látjuk azt a rágalmat, amit minálunk, mert ezt a feddhetetlen XVI. Lajost, aki becsületesebb, jobb és önzetlenebb ember volt, mint a francia forradalom akármelyik vezére és állítólagos népboldogítója, szintén megrágalmazták, de még jobban megrágalmazták és ráfogtak minden elképzelhető rosszat feleségére, Marie Antoinette-re, noha ő is legfeljebb csak gyarló volt, de erkölcsileg ő is messzire felette állt azoknak, akik „bűnein" botránkoztak. Lázadást, forradalmat csak bűnös királyok ellen lehet csinálni. Ezért, ha a király, a hatalom birtokosa nem bűnös, rá kell fogni, meg kell rágalmazni. Ennél pedig mi se könnyebb, mert urairól a rosszat mindig szívesen elhiszi a nép, mert hiszen így jogot kap arra, hogy ne engedelmeskedjék nekik.

Lipót és általában a Habsburgok (mert amit róla mondtunk és mondunk, kevés kivétellel és kisebb-nagyobb fokban minden Habsburg uralkodóra áll), e példaadás szempontjából a képzelhető legjobb uralkodók voltak. Lipót, valamint feleségeinek és gyermekeinek személye és életmódja a legszilárdabb alapja volt a birodalom rendjének. Az ő uralkodása alatt tudták és látták a tömegek, hogy a császár és családja az igazságosság alapján áll, tudatában van hivatásának és ebből folyó kötelességeinek. Tudták és látták, hogy nem azt tekinti életcéljának, hogy az életet és örömeit kihasználja és születése és rangja előnyeit minél jobban kiélvezze, tehát alattvalóit minél jobban kizsákmányolja, hanem éppen ellenkezőleg: életét szolgálatnak tekinti, önfeláldozásnak alattvalói érdekében. Ő és ők nemcsak kényelmük, evés-ivásuk és érzékiségük raffinált kielégítésére nem használták fel születésüket és vele járó rangjukat és lehetőségeiket, mint ezt például még a mi Mátyás királyunk is megcsinálta, hanem még nagyravágyásuk és dicsőségvágyuk kielégítésére se, mint például ezt Nagy Frigyes csinálta. Ők még ez utóbbit is bűnnek tartották, s irtották magukból.

Lipót olyan tökéletes ember volt, hogy nagy és dicső se akart lenni, mert jól tudta, hogy mindez alattvalói számlájára megy, sőt azok tömeghalálát és évtizedeken át való szenvedéseit jelenti. Ő sose tévesztette el szeme elől, hogy még a dicső és győzelmes hadjáratok is könnyel, vérrel, szenvedéssel járnak a népmilliók számára. Ő olyan nagy és tökéletes volt, hogy volt ereje mindig megmaradni a „kis", a „szürke", az „igénytelen" és „tehetségtelen", „nyálkás" Lipótnak, akire a háborút mindig úgy kellett rákényszeríteni. Volt olyan nagy, hogy még kortársainak és a történelemnek lekicsinylését is elbírta és magára vállalta, mintsem alattvalóit bizonytalan kimenetelű kalandokba vigye, vérüket ontsa, szegényítse őket.

Keresztény erkölcsi érzéke még azt se engedte meg, hogy ugyanezt akár csak a biztos siker reményében is megtegye. Sajnos, még így is kénytelen volt vérüket ontani és szegényíteni őket, mert így is szinte egész uralkodását háborúk töltötték ki, de legalább elmondhatta, hogy ezeket a háborúkat sose ő indította meg, sose az ő akaratából, sose az ő kezdeményezésére történtek. Jutalmul mindezért még ma is lenézik, kicsinynek, tehetségtelennek tartják, unalmas, szürke, akaratnélküli embernek mondják. S mindezt annak ellenére, hogy Isten e szerénységéért és „szürkeségéért" úgy jutalmazta, hogy egy magyar király se aratott még olyan fényes győzelmeket és ért el nemzetünk számára olyan eredményeket, mint ő.

Itt jut eszünkbe, hogy az úgynevezett etikett-kérdésről is szóljunk pár szót. Ez a Habsburgok udvarában mindig fontos szerepet játszott. Lipót, Lipót kisebbik és neki kedves fia, III. Károly és Ferenc József is igen megtartotta. A Lovina naplóját ismertető Nyárynak is feltűnik, hogy túlzottan is szegényes és egyszerű viszonyok közepette is, melyek közt élt, már a 13 éves Károly is szinte agyonkínozta magát vele.

A nagyközönségnek ez se rokonszenves vonás a Habsburgokban, különösen nálunk, magyaroknál, nem. Nekünk jobban tetszik a közvetlen, a természetes, az etikettel mit sem törődő uralkodó. Hogy ezek az emberek a dolgot egyoldalúlag és helytelenül ítélik meg, mikor ellenszenvesnek találják az etiketthez ragaszkodó uralkodót, már abból is látható, hogy Lovina naplója szerint a 13 éves Károly nem a környezetét, hanem magát kínozta vele agyon. A kettő között pedig nagy a különbség, mert így semmiképpen se jelent rosszaságot, legfeljebb ostobaságot.

De hát ostobaság se volt. Hogy etikettre, kivált uralkodók környezetében mennyire szükség van, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még Szerb Antal, ez a zsidó származású, s mint ilyen, természetesen forradalmár gondolkodású író is „A királyné nyaklánca" című művében Marie Antoniette szomorú végének egyik főokát abban látja, hogy mivel terhére volt, s ezért nem volt hajlandó agyonkínozni magát vele (mint nagyapja, III. Károly, mint látjuk, hajlandó volt), egyenesen lábbal tiporta az etikettet. Ezzel kapcsolatban — igen okosan — azt mondja Szerb Antal, hogy a monarchiának, ha meg akar maradni, szüksége van az etikettre. Ha a királyi személyek, egy uralkodóház tagjai úgy élnek, mint a közönséges halandók, akkor alattvalóik is olyan embereknek tekintik őket, mint ők maguk, tekintélyüket vesztik, s a dolog vége az, hogy a tiszteletet is megtagadják tőlük, és vele az engedelmességet is felmondják nekik.

Kray István báró írja Ferenc József szolgálatában töltött idejéről írt megemlékezéseiben, hogy mikor az etiketthez mindig szigorúan ragaszkodó Ferenc József után a fiatal IV. Károly oly modern fesztelenséggel viselkedett, hogy az udvarban szinte minden kötelező külsőséget megszüntetett, a kabinetiroda régi, tapasztalt vezető tisztviselői egymás után kérték nyugdíjazásukat. Pedig tulajdonképpen örülniük kellett volna az új rendnek, mert kényelmesebb lett általa az életük, mert bizonyára kellemesebb egy közvetlen, szertartásosság nélküli, kedves fiatalembert szolgálni, mint egy kimért, szertartásos, öreg nagyurat. Nekik azonban még se ez tetszett. Ők az új rendet nem tudták jó szemmel nézni. Megérezték, hogy rosszat jelent és hogy a jelentéktelennek látszó külsőségek elhanyagolása sokkal fontosabb is, mint a tapasztalatlan fiatalember, aki megszüntette őket, szerénységében és jóakaratában gondolta.

Bizonyára nem ez volt a monarchia felbomlásának főoka, de kétségtelen, hogy annak a jele volt. E modern szertartástalanság bevezetése után hamarosan már nemcsak etikettre, hanem kabinetirodára se volt szüksége a fiatal IV. Károlynak, mert hamarosan megszűnt magának az uralkodóháznak évezredes uralma is. Még szertartásosságában is nagyon okos volt tehát Lipót és fia, III. Károly se hiába vagy ok nélkül kínozta magát agyon vele. Még anyja, a „pauve pecheresse" is császárné módjára viselkedett a nyilvánosság előtt, mert nemcsak jó volt, hanem okos is.

Lipót, mint uralkodó. Miniszterеinek panamái

Lipótban a tiszteletreméltó egyéniséget, sőt életszentséget annyira észrevette mindenki, aki annyira szerencsés volt, hogy érintkezhetett vele, s ismerhette, emiatt erre vonatkozólag oly sok a bizonyíték és ezek a bizonyítékok annyira egyhangúak, hogy bizonyítóerejük alól még az irányzatos, a kortestörténetírás se vonhatja ki magát. Úgy intézi el azonban a dolgot, hogy történeti igazságként azt a felfogást terjesztette el, hogy Lipót mint ember, mint férj és apa jó volt, sőt tiszteletreméltó, mint uralkodó, mint történelmi személy azonban szánandó, sőt csapnivaló. Mint uralkodónak nem voltak erényei, hanem csak hibái, sőt bűnei, melyek átkossá tették — sajnos, oly hosszú ideig tartó — uralmát, és amelyekkel alattvalóinak oly sok szenvedést okozott. Mivel pedig a történelem nem magánemberekkel, férjekkel és apákkal, hanem az uralkodókkal, az emberek sorsának intézőivel foglalkozik, világos, hogy Lipótról nem elismerése, hanem csak elmarasztalása lehet.

Lipótot papnak nevelték, annak való is volt, nem pedig uralkodónak, s neki is, de különösen jobb sorsra érdemes alattvalóinak az volt a szerencsétlensége, hogy papjuk, plébánosuk helyett császáruk és királyuk lett. A túlzott jóság ugyanis a trónon átok, nem pedig erény vagy áldás, s miatta alattvalói millióinak kellett szenvednie.

Emberismerete semmi se volt. Ő maga jó volt, de a legnagyobb gazemberek vették körül, akiknek vakon hitt, akiktől szinte dróton hagyta magát rángatni, s akiket végtelen jóságában akkor se büntetett, sőt még bizalmi állásukból se távolította el őket, mikor már alkalmatlanságuk, sőt lopásaik és csalásaik is köztudomásúak voltak.

A pénzt, az anyagiakat egyáltalában nem értékelte, azokkal egyáltalában nem törődött. De való-e az ilyen ember birodalmak élére, melynek anyagi ügyeitől függ milliók élete, sőt még erkölcse is? Mivel az országok kormányzása anyagiakban és anyagiakkal történik, mivel ott mindennek alapja a pénz, könnyű elképzelni azokat a lehetetlen állapotokat, azt a rendetlenséget, tehetetlenséget és kezdetlegességet, mely Lipót országaiban uralkodott; azt a nagy szegénységet és nyomort, melyben emiatt akár magyar, akár külföldi alattvalói élni kénytelenek voltak. Főbb vonásokban ezek a kifogások.

Az igazság a következő: tagadhatatlan, hogy a lélek embere az anyagiak iránt legtöbbször nem bír kellő érzékkel, nem ért hozzájuk, nem szeret velük foglalkozni, s ezért nem is nagyon valók a kezébe. Érthető ez, hiszen az ember csak akkor lehet valamiben kiváló, ha szívvel-lélekkel csüng rajta, ha szinte szenvedélyévé válik a vele való foglalkozás. Ezért az, akinek a pénz nem fontos, bajosan lehet jó üzletember. Az ilyen ember bajosan fog vagyont szerezni; ha pedig a más vagyonát kezeli (mint például az uralkodó alattvalóiét) bajosan fogja jól kezelni, bajosan fog pénzügyi sikereket elérni. Világos, hogy ezen a bajon ésszel, önellenőrzéssel, önkritikával, kötelességtudással, lelkiismeretességgel többékevésbé lehet segíteni, de az is bizonyos, hogy az az ember, aki birtoka átvételekor nem a pénzszerzést, nem a vagyoni gyarapodást, hanem a szociális szempontokat, az emberszeretet gyakorlását tartja főfeladatának, bajosan lesz elsőrangú gazda és az az uralkodó, akit trónraléptekor nem a hatalom szeretete s a dicsőségvágy éltet; akinek nem az erős, jól kiképzett és jól felszerelt hadsereg, sőt még csak nem is alattvalói anyagi jólétének felvirágoztatása a főcélja, hanem elsősorban vallásos és erkölcsös alattvalókat akar, annak birodalmát bajosan fogja három tenger mosni, bajosan lesz úttörő a hadviselés új, modern

módszereinek feltalálásában vagy meghonosításában, de az ipar s a kereskedelem fejlesztésében is bajosan fog szerezni világra szóló érdemeket.

Hiába mondjuk — elméletben — ezzel szemben azt, hogy a kettő nem ellenkezik szükségképpen egymással, mert vagyont nemcsak munkásnyomorgatással lehet szerezni (éppen ellenkezőleg!), s az üzletnek vagy gazdaságnak, mint ilyennek szeretete egyáltalában nincs ellentétben az emberszeretettel vagy az eszményi lelkülettel. Hiába igaz az, hogy olyan szándékkal is lehet a minél több pénz szerzésébe teljes erővel belefeküdni, hogy az okosan megszerzett sok pénzzel aztán a szociális viszonyokat megjavíthassuk, vagy az Isten országának ügyét előmozdíthassuk. Ez elméletben igaz, néha a gyakorlatban is megvalósul, de az élet és a történelem — igen kevés kivétellel — azt mutatja, hogy üzleti, gazdasági vagy nemzetgazdasági téren nagyot rendszerint csak azok tudtak s tudnak alkotni, akiknek tetteiben a főirányadó a pénz, akik anyagi beállítottságúak, akik önzők; akik a földnek élnek; akiknek a pénz az istenük.

Az Egyház bajainak nagy része is innen ered. Ez az oka, hogy nem tudott lelki téren se nagyobb sikereket elérni, mint amilyeneket elért. Kénytelen ugyanis anyagiakkal is foglalkozni, mert a földön pénz, vagyon anyagi eszközök nélkül még az Evangélium ügyét se lehet szolgálni. Az Egyház számára elengedhetetlen anyagi eszközök, a vagyon kezelését azonban mintapapokra csak a lehető legritkábban lehet bízni, mert azok rövid idő alatt tönkre kezelnék mindent. Annyira hiszékenyek ugyanis — ez többnyire együttjár a nemeslelkűséggel, jósággal és alázatossággal —, hogy sokszor még a legnyilvánvalóbb csirkefogóktól is hagyják magukat becsapni, és sokszor éppen a legjellemtelenebb emberek lesznek bizalmi embereikké. Ezzel szemben azok, akiknek üzleti érzékük, gazdasági tehetségük, emberismeretük van, legtöbbször még pap vagy szerzetes létükre se igazi lelki emberek, nem önzetlenek, még nekik is előbbre való a pénz, mint az eszme, s még ők se tudnak önzetlenül dolgozni. Jól kezelik a pénzt, amit rájuk bíztak, de nem önzetlenül.

Az Egyház anyagi tekintetben legtöbbször e két malomkő között őrlődik: vagy olyanokra bízza anyagi ügyeinek, szent munkája végzéséhez elengedhetetlen anyagi erőforrásainak kezelését, akikről tudja, hogy tiszteletreméltóak ugyan, de erre a szerepre kevéssé alkalmasak, sőt esetleg teljesen képtelenek, vagy olyanokra, akik értenek ugyan hozzá, és éppen effajta munka betöltésére valók, de az Egyháznak állandóan el kell készülve lennie arra, hogy egyszer csak valami botrány tör ki velük kapcsolatban. Az Egyház vagyonát tudják ugyanis kezelni, de szégyent hoznak az Egyház lelkiségére, eszményeire, tehát tulajdonképpeni hivatására.

A mondottak után már igazán lehetetlen volna azt állítanunk, hogy az az I. Lipót, akinek lelki alkatát fentebb vázoltuk, egy állam, sőt államok tömkelegének vezetésére, anyagi erőforrásainak előteremtésére és azok helyes felhasználására, hivatalnokok ezreinek ellenőrzésére és jó kiválogatására s ha kell, megbüntetésére, százezres hadsereg felállítására, felszerelésére és jó ellátására, az állam ellenségei fondorlatainak felismerésére és leleplezésére vagy hasonló fondorlatokkal való ellensúlyozására, sőt megelőzésére épp oly alkalmas volt, mint az erkölcsi példaadásra. Ez se volna ugyan lehetetlenség, mert születnek ilyen emberek is (Tilly vagy Hadik András, vagy Károly főherceg, Napóleon ellenfele, Radeczky, sőt Metternich is ilyenfajta emberek voltak), kétségtelen azonban, hogy az ilyesmi kivétel, nem pedig az élet megszokott rendje.

Mindezek ellenére mégis azt állítjuk, hogy nemcsak jó papnak, hanem jó császárnak, jó uralkodónak is elsősorban a jámbor ember való, az olyan, mint Lipót császár volt, azaz, hogy Lipót erényei nemcsak egy magánemberben, férjben vagy családapában voltak hasznos erények, hanem egy császárban is, sőt abban még inkább. (Ha pedig ez még egy kor-

látlan uralkodóban is így van, aki mindent maga csinál, százszorosan igaz egy mai, alkotmányos uralkodóban, aki csak a tekintélyt, az alapot, a társadalmi rend forrását képviseli és jelenti, de maga személyesen nem kormányoz, hanem azt minisztériumai és hatóságai végzik helyette. Ha ez az uralkodó megtámadhatatlan erkölcsi magasságban él alattvalói felett, s számukra a korrektséget, a feddhetetlenséget, az eszményt képviseli, akkor minden jót képvisel és hivatását tökéletesen betölti.

Államok összeomlása, társadalmi katasztrófák, véres belső harcok, forradalmak, háborúk és szociális válságok mindig azért keletkeznek, mert a hatóságok kisajtolják a nyomorult népből azt, ami az állami közösségnek az egyénektől állítólag jár, de a nyomorult nép kénytelen azt látni, hogy adója és szolgáltatásai nem a köz céljára mennek, ahogyan ígérik és hirdetik neki, hanem a felette álló s amúgy is gazdag társadalmi osztályok, a hatalom birtokosainak bűneire, tobzódásaira és kicsapongásaira.

Igát viselni, sőt egyszerűen alattvalónak lenni és engedelmeskedni már magában véve is mindig terhes. Terhes még akkor is, ha tudjuk, hogy a feljebbvaló és parancsoló méltó arra a tisztre, melyet betölt és szolgálja a közösséget, nem pedig kizsákmányolja. Az emberi önérzet, szabadságvágy és egyenlőségre való törekvés miatt minden társadalom szükségszerűen ellenszenvvel nézi azokat, akik felette vannak és parancsolnak neki. A tudat alatti (sőt feletti) ellenszenv még akkor is megvan a vezetők iránt, ha tisztüket jól töltik be és hűségesen sáfárkodnak az alattvalók adójával. Az öntudatlan ellenszenv miatt a tömegek még így is hajlamosak arra, hogy feletteseikben és a közjövedelmek kezelőiben ne bízzanak, bűnöket, zabolátlan önzést, pazarlást, tobzódást és kicsapongásokat, panamákat tegyenek fel róluk, ha e feltevésekre nincs tárgyi bizonyíték, sőt még alap se. Az ilyenfajta hírek még akkor is keringenek és hitelre találnak, ha keletkezésükre és elhívésükre nincs komoly ok. Hát még akkor mekkora a tömegek elkeseredése, mikor az uralkodó és közvetlen környezetének pazarlása, tivornyái és kicsapongásai olyan köztudomásúak, mint Franciaországban a Lajosok korában, tehát a nagy forradalom kitörése előtti évtizedekben volt!

Világos, hogy a tömegek lelkületére és vezetőiben való bizalmára nincs alkalmasabb dolog, mintha mindenki tudja, hogy a hatalom birtokosa és a közjövedelmek élvezője és ellenőrzője egy olyan tisztaéletű, egyszerű, szerény, önzetlen, sőt a betegségig lelkiismeretes ember, mint amilyen I. Lipót volt, akit szinte minden héten láttak a mezőn — egyetlen szórakozásaként — gyalogosan cserkészni a Bécs környéki parasztok és hetenként többször is látták az utcán gyalog a templomba menni a bécsiek, és aki ott térdelt köztük a kövön a templomban, úgyhogy bárki egészen közelébe, melléje is térdelhetett. Aki továbbá a legegyszerűbb emberekkel és a koldusokkal is szívesen elbeszélgetett és akihez mindenki bejuthatott panaszával, aki akart.

Nem volt-e rendkívül nagy államfenntartó erő abban, hogy a császárt, az egész keresztény világ fejét, nem lehetett rábírni arra, hogy laxemburgi, egészen igénytelen kis nyaralóját kibővíttesse és díszesebbé tegye, noha az év háromnegyed részét abban töltötte, s hogy még Bécsben is inkább háznak volt nevezhető az épület, melyben lakott, mint palotának? Bécsben se tudták ugyanis palota építésére rávenni miniszterei (pedig állítólag mindenben rájuk hallgatott), mert mikor figyelmeztették, hogy ez az épület akkor készült, mikor lakói még csak osztrák főhercegek voltak, nem pedig császárok, azt felelte nekik, hogy ő nagyon jól érzi magát dicső ősei lakóházában; sokkal jobban, mint egy újsütetű császári palotában érezné. (Wagner, II. 803.o.) De — egyszerűségének ellensúlyozásául — ez az egyszerű szürke kis ember olyan igazi nagyúr is tudott lenni egyúttal, s őseinek nemcsak egyszerűségéhez, hanem fenségéhez is annyira ragaszkodott, hogy még nagyúri viselkedésben is legyőzte XIV. Lajost, a napkirályt.

A Burg mérhetetlen művészi kincsei között is a legnagyobbak közé tartozott az a négy gyönyörű és impozáns nagyságú gobelin, mely a spanyol terem falát díszítette, s mely V. Károly császár hadizsákmánya volt, mikor I. Ferenc francia királyt legyőzte, és hadifogságba ejtette. XIV. Lajos egyéni és nemzeti büszkeségét nagyon bántották ezek a Burgban függő híres francia gobelinek s ajánlatot tett Lipótnak, hogy darabjáért fizet neki 100.000 imperiálist. Jól tudta ugyanis, mennyire szűkében van mindig Lipót a pénznek.

Lipót válasza az ajánlatra ez volt: alkudjunk meg más alapon. Ezekből a világhírű gobelinekből nyolc van, mert négy még Párizsban maradt. Adja el fenséged azokat nekem. Én darabjáért 200.000 francia imperiálist fizetek. (Nyáry: A bécsi udvar. 72.o.)

Világos, hogy a napkirály még ennyiért se volt hajlandó eladni a maga gobelinjeit, s Lipótnak sose kellett arra a nehéz feladatra vállalkoznia, hogy a 800.000 forintot értük előteremtse. Lipót ezt természetesen előre tudta. Ilyen választ csak azért adott, hogy a pénzben tobzódó, s arra oly gőgös francia királynak megfelelő választ adjon.

De Lipót nemcsak mint ember, hanem mint császár is egyszerű volt. A nép keserves filléreit nem pazarolta felesleges fényre, pompára. Minden történelmi forrás, mely róla ad értesítést az utókornak, megegyezik abban, hogy udvara éppen nem volt fényes s külső fényben, noha ez magától értetődő lett volna, koránt se tartozott Európa legfényesebb udvarai közé. Wagner azon a helyen, melyet legutóbb idéztünk, azt írja, hogy Lipót kísérete ünnepélyes alkalmakkor is olyan kisszámú és egyszerű volt, hogy még nem egy alattvalójával se versenyezhetett. Hát még állítólag tőle „kiszipolyozott" magyar alattvalóiéval!

Lovina naplójából ugyanezt tudjuk meg. „Lipót császár bécsi udvara — írja e napló alapján Nyáry (72.o.) — nem tartozott a legragyogóbbak közé. Külső fényre sem vetekedhetett XIV. Lajos udvarával, de még a madridival sem... A császár szerette az egyszerűséget s önmaga kedvéért nem csinált fényűzést. Csak ha vendégei voltak, öltött pompát az udvartartás. Máskor meglehetős szürkeség között volt a Habsburg család sok-sok kincse."

Ami magát a császárt, sőt az egész császári családot illeti, Lipót alattvalóinak igazán nem kellett amiatt bosszankodniuk vagy irigykedniük, hogy fényűzésre pazarolják el az ő adójukat. Lipótnak és gyermekeinek egyszerűsége oly nagy volt, hogy egyenesen a „szűkölködés" szót kell rá használnunk, s el se hinnénk, ha nem olyanoktól hallanánk, akik látták s akik annyira hitelreméltóak, mint például Lovina is. Az alattvalók tömegei azonban nem sejtették, milyen hihetetlenül nagyfokú volt ez az igénytelenség (bár lényegében tudniuk kellett róla) mert maga a császár szerénységből és önzetlenségből, legközelebbi hozzátartozói pedig bizonyára szégyenből, nem dicsekedtek vele.

Említettem már, hogy mikor Lipót Károly fia (a későbbi VI. Károly császár!) megkapta az aranygyapjas rendet, egy olyan kopott, megviselt, zsíros aranygyapjas jelvényt kapott apjától, hogy ayója, Liechtenstein herceg, megsajnálta miatta s egy szép, új, drágakövekkel díszítettel lepte meg, melyet növendéke igen nagy örömmel is fogadott. Apja, a császár, tehát sajnálta a költséget nemcsak drágaköves, hanem még egy egyszerű, de legalább új jelvényre is, hanem egy olyat adott neki, mely a családban már megvolt s régi gazdája (sőt talán egyenesen régi gazdái) a szó szoros értelmében egyenesen agyonnyűtték már.

Mikor Nyáry mindazok alapján, amiket Lovina naplójából megtud, felsorolja a császári palota nagy kincseit, így folytatja: „Ezzel a mérhetetlen gazdagsággal szemben a császári család takarékossága bizonyára a túlzásba ment át. Megesett, hogy mikor az udvar a római király (I. József) nászára készült, Károly főhercegnek nem volt egy öltöző-ruhája, amelyet az ünnepségre magára vehetett volna, mert azokat vagy kinőtte már, vagy a használhatatlanságig rosszak voltak. Végre is egy kisebb testre illő ruhában volt kénytelen megjelenni

és a kis főhercegnek folyton attól kellett tartania, hogy megszólják, akik látják és talán a király is (a bátyja) iránta való tiszteletlenségnek fogja tekinteni az ő különös öltözködését." (Nyáry: A bécsi udvar. 73.o.)

A Habsburg család tehát olyan messze volt alattvalói kizsákmányolásától, hogy tagjainak nem egyszer még a szó szoros értelmében vett szegénység olyan gyötrelmeit is viselniük kellett, melytől még a köznemesek, sőt a rendesebb jobbágyok elkényeztetett gyermekei is mentek voltak. Milyen szellemnek kellett lenni abban a családban, melyben az apjától így kezelt és ilyen sorsra jutott, s emellett természeténél fogva büszke, rátarti fiú mégis nemhogy haragudott volna „zsugori" apjára, hanem valósággal rajongott érte, s az egész világtörténelem legnagyobb uralkodójának tartotta! Látszik, hogy a szegénység gyötrelmeit már a gyermek se kényszerből, hanem önként és szívesen viselte. Olyan lelkülettel fogadta, mint amilyennel kiváló apja adta számára. Tisztában volt annak lelki értékével és társadalmi előnyeivel.

Aki ugyanis Lipót egyéniségét ismerte — s ha valaki, akkor Károly főherceg ismerte —, tudta, hogy ez benne nem fukarsági hajlam megnyilvánulása volt, hanem az egyszerűség és szegénység szeretetéé; a keresztény lelkület folyománya. Még a rosszakaratúaknak is el kell ezt ismerniük, mert hiszen Lipót éppen arról volt ismert és éppen mint uralkodónak az volt a főhibája, hogy akkor, mikor nem a maga gyermekeinek, hanem alattvalóinak kellett adni a pénzt, akkor egyáltalában nem értékelte, s szinte a bűnösségig nagylelkű volt.

Arra se gondolhatunk, hogy talán hanyagság volt és nemtörődömség az apa részéről, hogy fia számára még aranygyapjúról se gondoskodott, sőt még arról se, hogy legalább testvére esküvőjére egy öltözet tisztességes ruhája legyen a másik fiának is, aki ráadásul legkedvesebb fia volt. Lipót ugyanis annyira gondos volt egyébként, hogy mikor például ugyanez a Károly fia bátyja menyasszonyát levélben üdvözölte, még ezzel is annyira törődött, hogy nemcsak elolvasta az üdvözlés fogalmazványt, hanem a már lepecsételt levelet is felbontatta vele, mert úgy találta, hogy a használt boríték nem elég rendes. (Hogy ilyen megviselt volt még ez a levélboríték is, a császári család „szegénységének" újabb bizonyítéka. Ez a szegénység azonban a császár felfogása szerint csak családjának dukált, trónörökös fia akkor még idegen (s ugyancsak szerény, sőt szegény hercegi családból származó) menyasszonyának azonban még nem.)

Egészen bizonyos, hogy az a Lipót, aki mindent megfontolva tett, mindent az Evangélium szempontjai szerint ítélt meg, s akinek minden tette, sőt gondolata is esze ellenőrzése alatt állt, tudatosan csinálta azt, hogy a maga és gyermekei magánélete szegénységben folyjon le. Azt akarta, hogy mint ő, a családja is egyszerűen, sőt szegényen éljen, önmegtagadás céljából, az Üdvözítő példájának követésére, alattvalóinak pedig példaadásul, hogy lássák, nem él vissza kiváltságos helyzetével; hogy alattvalói adója nem az ő fényűzésére kell; hogy nem növelni, hanem csökkenteni törekszik a közte és köztük úgyis meglévő társadalmi különbséget. Nem tüntetett a szegénységével, sőt titkolta, de azért tudta, hogy amennyire ebből a célból szükséges, úgyis köztudomásra jut akkor is, ha titkolja.

S a fiú, noha — mint már ismételten rámutattunk — éppen nem volt alázatos természetű, ugyanúgy viselkedett, mint atyja. „Részint kényszerűségből — írja Nyáry —, részint önmagától szintén nem sokat adott a ruházatára. Liechtenstein meg is sokallta, hogy serdülő ifjú létére mindig magas, zárt mellényt hord, s nem engedi látni aranyos alsóruháját."

Nagy tökéletesség jele a 13 éves, de fejlett és korán érett fiú részéről. Az olyan fiatalember ugyanis, akinek kényszerből is egyszerűen, sőt szerényen, sőt néha egyenesen lehetetlenül kell járnia, mint a mi Károlyunknak még bátyja lakodalmán is, az ugyancsak fel

szokta használni az alkalmat, ha ő is lehet elegáns, s neki is van szép, aranyos ruhája. S lám, a 13 éves Habsburg fiú, még azt a szép alsó ruhát is eltakarta, ami kivételesen volt neki. Látszik, hogy nem kénytelenségből tűrte az apjától e tekintetben rávetett keresztény igát, hanem tisztában volt lényegével és a szándékot is, mely sugallta, értette és helyeselte. Okos apja nem is kényszerítette volna a szegénységre, ha nem látta volna fiában is az önkéntességet és a hozzá megkívánt lelki alapot. Nagyobb fiát például, aki gyarlóbb (vagy mondjuk inkább azt, hogy emberibb) volt, nem kényszerítette rá. De hogy ez Károlyban is valóban tökéletesség volt és öntudatos kereszténység, nem pedig veleszületett lomposságí hajlam, mutatja az a kínos érzés, melyet bátyja menyegzőjén viselt kinőtt ruhája okozott neki, valamint öröme azon díszes aranygyapjún, melyet ayójától ajándékba kapott.

„Az étkezés épp oly egyszerű volt, mint a ruházkodás", írja Lovina naplója alapján Nyáry. Reggelire levest evett a főherceg, melybe egy tojást ütöttek. Hogy mennyire nem volt túltáplálva, mutatja, hogy „déltájban egy órakor már a főherceg nagyon nyugtalankodott az ebéd miatt", vagyis magyarul éhes volt. Majd meg azt írja a napló, hogy „megsürgette a vacsorázást". Éhes volt tehát délelőtt is és éhes volt délután is. Ma már a proletárcsaládokban is akárhány olyan egyetlenke van, akinek egyenesen büntetés az, hogy ebédet és vacsorát kell ennie és az ételt valósággal úgy kell bele erőszakolni, mert egész nap nyalakodik, cukrot, csokoládét kap. De sokat tanulhatnának ezek Lipót családjától!

Pénzt is oly keveset kapott a főherceg, hogy mikor nevelőit, környezetét ünnepi alkalmakkor megajándékozta — amit egyébként gyakran és szívesen tett —, s az ajándék kevésbé értékes voltáért mindig szegénységével mentegette magát. Olyan nagy szó volt nála a pénz, hogy mikor egyszer a pénzre való játékban — melyet mint említettük, nem tiltották akkoriban — több aranyat nyert, azonnal abba akarta hagyni a játékot, úgyhogy nevelője figyelmeztette rá, hogy ilyenkor nem illik azonnal visszavonulni.

Pedig hogy nem volt fukar, sem pénzvágyó, sem önző, hanem ebben egyedül csak a pénzhez ritkán jutó embernek a pénz miatti öröme nyilvánult meg, láthatjuk abból a már említett esetből, hogy egy alkalommal 8 arany nyereségéből ötöt rögtön odaadott lelkiatyjának, Paurnak, egyet pedig inasának. Mint láttuk, Paur is annyira tisztában volt ez ajándékozásban rejlő áldozat nagyságával, hogy eleinte azt gondolta, hogy nem is szabad elfogadnia, de végül mégiscsak elfogadta.

Tehát ha Lipót szerénysége, visszavonultsága, jámborsága az emberekben és becsületességükben való nagy bizalma, a pénz s általában az anyagiak iránt tanúsított közönye, érzéketlensége, túlzott békeszeretete, a dicsőségvágytól való teljes mentessége, a katonáskodástól való idegenkedése, a földiek túlságos elhanyagolása az égiek miatt, kétségtelenül káros hatással volt is országai gazdasági virágzására, birodalma hatalmi állására és alattvalói jólétére, azért emiatt még egyáltalában nem mondhatjuk, hogy kívánatos lenne, ha ilyen lelki alkatú, illetőleg ennyire tökéletes lelkű emberek nem kerülnének trónra.

A szerénység, önzetlenség, erkölcsi feddhetetlenség, becsület és példaadás ugyanis nemcsak a magánember életében, hanem a trónon is erény, sőt ott még jobban az, és sokkal szilárdabb alapot ad egy dinasztia uralmának, mint a jó gazdasági érzék, nagyratörés, hadvezéri tehetség vagy harcos szellem. Ez utóbbiak hiánya ugyanis legfeljebb valami hirtelen nagy szerencsétől fosztja meg a kormányzott országot, sőt még attól se mindig, mert jellemző, hogy nekünk éppen a szerény és félénk Lipót kormánya és uralkodása hozta meg a legnagyobb és egészen váratlan szerencsét, a török alóli felszabadulást és éppen a szerény és a pénzzel bánni nem tudó Lipót alatt nőtt a Habsburg-ház olyan félelmes földi hatalommá, hogy még a pápa is szükségesnek érezte, hogy ellene politizáljon.

Ellenben a Lipótéval ellenkező lelkület, a nagy vállalkozó kedv és harci szellem, a nagy tehetség és nagyravágyás okozta és okozza minden nép romlását, mint II. Rákóczi Györgyben, a Hohenzollernekben, Napóleonban, Hitlerben, Mussoliniben egyaránt látjuk. De politikai vezetőjének vagy uralkodójának szerénysége, békeszeretete, példaadó becsületessége, önzetlensége, nagylelkűsége és tiszta erkölcsi élete eddig még egy népet se tett tönkre, sőt földi és anyagi boldogulását se akadályozta, ha elismerjük is, hogy hátrányai azért ezeknek az erényeknek is lehetnek és vannak. A kommunista hírverés az „imperializmust" tartotta az emberiség és a béke legnagyobb ellenségének. No hát Lipótra ugyancsak nem mondhatja senki, hogy imperialista volt.

Egyébként pedig Lipót közel se volt az az egyoldalú, félszeg, naiv és könnyenhívő, semmi emberismerettel nem bíró, a földiek iránt semmi érdeklődéssel nem viseltető, önállóan semmire se képes ámen-gép se, mint amilyennek egyoldalúlag és rosszakaratúan el szokás képzelni. Hogy vallásossága mennyire okos, józan, egyáltalában nem túlzó, sőt liberális volt, azt már láttuk. Láttuk, hogy nem uralkodtak rajta a papok, még a jezsuiták se, hanem ő uralkodott felettük, s nagyon is okosan és józanul meg tudta állapítani, melyik pap érdemli meg, hogy lelki vezetőjének válassza és melyik nem.

Említettük, hogy kora legtudósabb fejedelmének tartották. Pedig, hogy valaki annyi nyelvet tudhasson, mint Lipót tudott és olyan műveltsége lehessen, mint neki volt, ahhoz a közepesnél sokkal nagyobb szellemi képességekre van szükség. Wagner hangsúlyozza, hogy rendkívül nagy emlékezőtehetsége volt (Habsburg tulajdonság). Még öreg korában is emlékezett azokra, akikről életében csak egyszer is hallott, s még arra is, milyen körülmények közt került velük összeköttetésbe. (Ferenc József is.) A titkos tanács órákon át tartó tanácskozásait el nem lankadó figyelemmel tudta végigkísérni, s a végén éles ítélőképességgel tudott az elhangzottakról ítéletet mondani.

Emlékszem, egyik okos gimnazista osztálytársam azt szokta mondani, hogy egy főhercegben sokkal jobb, ha egész buta, mert akkor legalább hallgat a nála sokkal okosabb tanácsadóira. Ha azonban egy kis esze neki is van, akkor többnyire túl okosnak tartja magát, nem hallgat senkire, s természetesen bolondokat csinál. A Habsburg-házban azonban — nemcsak Lipótban, hanem még egy egész sereg királyunkban (I., II., III. Ferdinándban, I. Ferencben, Ferenc Józsefben stb.) — még az e diáktól megkívántnál is sokkal jobb esetet találunk megvalósítva. Ezek a Habsburgok ugyanis még akkor is „butáknak" tartották magukat, mikor okosabbak voltak, mint tanácsadóik, s szerénységből és felelősségérzetből is még akkor is miniszteireikre hallgattak, mikor az ő fejükben több volt, mint azokéban. Lipót s átlag a Habsburgok, az államvezetést, a milliók sorsának irányítását olyan nagy, felelősségteljes és lelkiismeretbe vágó dolognak tekintették, hogy bűnnek tartották egyedül dönteni vagy tanácsadóik véleményével szemben makacsul a magukéhoz ragaszkodni.

Nem önállótlanság volt tehát ez, hanem lelkiismeretesség. Nem lehetett az önállótlanság szabadon burjánzó hibája annak az embernek, aki fiai nevelőinek állandóan azt hangsúlyozta, hogy az önálló gondolkodásra és szellemi tevékenységre szoktassák őket. Fiainak szellemi irányításában mindig erre fordította Lipót a legnagyobb figyelmet, s fiait legjobban mindig akkor dicsérte meg, ha e tekintetben kiváltak. Nem természetes-e tehát, hogy Lipót magát is e tekintetben nevelte s ellenőrizte?

„Különösen megdicsért minden olyan fogalmazványt — írja Lovina naplója —, amelyben önállóságot tapasztalt és amely sajátos felfogást juttatott kifejezésre. A könyvekből való szószerinti tanulásnak nem volt barátja, és egy rövidke levelet, amelyben valami saját tapasztalat volt leírva, sokkal inkább megdicsért, mint egy egész füzetet, amely könyvekből kombináltatott össze." (Nyáry: A bécsi udvar. 47.o.)

Mikor lánya, Erzsébet főhercegnő, megírta a Habsburgok történetét és függelékként hozzácsatolta a nemrég Bécsben járt Nagy Péter, orosz cár fogadását és vele kapcsolatos élményeit, atyja ez utóbbit dicsérte meg legjobban:

„Tetszik nekem — mondta neki — a történeted vagy inkább történelmed, s annál inkább kedves, mert nem más szerzőkből írtad ki."

Az, aki másokban mindig és elsősorban a szellemi tevékenység önállóságát értékelte, elképzelhető-e, hogy ő viszont maga lett volna a megtestesült szellemi önállótlanság? Lipót tehát nem azért hallgatta meg mindig tanácsosai véleményét és hallgatott is rájuk legtöbbször, mert maga nem szeretett, sőt talán nem is tudott önállóan gondolkodni, vagy mert rest volt az önálló gondolkodásra vagy elhatározásra, hanem elvből: szerénységből és lelkiismeretességből. Lelkiismeretességből azért, mert mint minden vallásos és jó emberben, nagy volt benne a felelősségérzet, s ezért olyan elhatározásokat, melyektől emberek élete vagy milliók sorsa függött, nem mert és nem is akart elhamarkodottan meghozni. Emiatt uralkodása minden percében arra gondolt, hogy tetteiért felelnie kell majd Isten ítélőszéke előtt. Szerénységből pedig azért, mert alázatosságában nem tartotta magát okosabbnak miniszterein él, de egyébként is azt tartotta, hogy több szem többet is lát.

Hogy tehát történetíróink mindebből egyedül csak Lipót tehetetlenségére, sőt arra következtettek, hogy még gondolkodni is rest volt, csak rosszakaratukat s elfogultságukat bizonyítja. A jóakarat ugyanis mindent jóra magyaráz, a rosszindulat mindent rosszra, a tárgyilagos ember pedig megnézi az érem egyik oldalát is, és a másikát is, s aztán dönt. Egyébként az se igaz, hogy Lipót mindig tanácsosai véleményéhez csatlakozott. Akárhányszor előfordult ugyanis, hogy véleményük ellen döntött, s a maga felfogását juttatta érvényre. Láttuk, hogy Savoyai Jenő fővezéri kinevezésekor, tehát éppen legokosabb uralkodói elhatározásában is, tanácsadói véleményével szemben döntött. Akkor pedig, mikor az Egyház ügyét elébe helyezte birodalmi érdekeinek és családi szempontjainak, mindig tanácsosai ellen döntött. Pedig hát mindig elébe helyezte, mert tanácsosai ezt mindig helyteleníteték, viszont egész uralkodásának mégis ez a fő jellemvonása. Miért kisebbítik, sőt becsmérlik tehát éppen őt azzal, hogy nem ő uralkodott, hanem „kegyencei"?

Aztán szégyen vagy fogyatékosság-e az, ha egy császár nem akar vagy nem szeret katona lenni? Tekintve, hogy nem született katonás alaknak, s egész életében gyönge egészségű ember volt, ez a katonáskodástól való idegenkedése is csak szellemi fölényét és okosságát mutatja, mert hiszen annak jele, hogy nem akart idegen tollakkal ékeskedni, hanem hogy tudomásul vette a valót. Ha ugyanis egy uralkodó, akinek erre adottságai nincsenek, mindenképpen katona és hadvezér akar lenni, nevetségessé teszi magát. Pedig nagy átok az országra egy nevetséges császár.

Az például, hogy a mi Kossuthunk nemcsak nagy szónoknak és agitátornak tartotta magát (ami valóban volt), hanem nagy és tehetséges hadvezérnek is, s hogy ő az ügyvéd, például a schwechati vesztett csatából menekülve kivont karddal kezében ült hintajában, valóban nevetséges s bizonyára nem járul hozzá Kossuth nagyságához. Hitleréhez és Sztálinéhoz se, hogy ők is hadvezérnek csaptak fel, s nemcsak a politikát, hanem a hadműveleteket is irányították. Sokkal okosabb lett volna, ha — mint Lipót — ők se lettek volna olyan hiúk, hogy katonák is akarjanak lenni, s természetesen mint ilyenek is csak mint legelsők, tehát hadvezérek. Sokkal jobb lett volna, ha Kossuth a schwechati csatában részt se vett volna, s ha már résztvett s a többiekkel vissza is vonult, nem olyan hősiesen, nem olyan „katonásan" csinálta volna még ezt is.

A 48-as szabadságharc elvesztésének főoka, mint majd látni fogjuk, az volt, hogy Kossuthon Görgey, Szemere, Perczel és társaik nevettek. Ha Kossuth Lipótot nemcsak kicsú-

folni tanulta volna, hanem utánozni is, azaz, ha azt is észrevette volna benne, ami helyes, sőt nagy volt volt benne és ebben utánozta volna is, azaz ha Kossuthban is lett volna valami Lipót szerénységéből és önkritikájából (akarom mondani: „tehetségtelenségéből" és „szürkeségéből"), a nevetségesség elmaradt volna, s akkor a szabadságharc egyéb vezérférfiai lenézés helyett tisztelték volna, s a szabadságharcot valószínűleg megnyerték volna.

Ha történetírásunk Lipótot nem elfogultan, nem eleve rosszakarattal ítélné meg, akkor polgár-királynak nevezné, ami háborúellenes korunkban nem is valami lekicsinylő jelző lenne. Akkor ugyanis azt kellene róla megállapítania, hogy utat tört, megelőzte korát, mert viselkedésével már hosszú évszázadokkal ezelőtt figyelmeztette a világot, hogy nem a háború az államvezetés főcélja, s nem is főeszköze. Lipót túlzott békeszeretete tehát éppen nem szégyen.

Jellemző azonban a mi hazafias elfogultságunkra, hogy Ferenc József ellen az a kifogásunk, hogy mindig katonaruhában járt, Lipót ellen pedig az, hogy mindig civilben. Pedig hát Ferenc Józsefnek is csak a ruhája volt katona, mert hiszen ezer éves történelmünk folyamán sose volt olyan hosszú ideig béke, mint e katonaruhás királyunk alatt. (Viszont éppen a békés Lipót vívta legdicsőbb és legeredményesebb háborúnkat.)

Lipótot magasztalnunk kellene azért, mert nem kellett neki a katona és a háború. Háborúnak ugyanis sose volna szabad lennie, s az uralkodó kötelessége gondoskodni arról, hogy soha ne is legyen. Lehetséges-e azonban ez, ha az uralkodó állandóan egrecíroztat? Ha állandóan seregét nagyobbítja és annak felszerelését jobbítja? Békés szellemre és békés alkotásokra van szükség, az állam bevételeit pedig nem ágyúkra s katonákra, tehát vérontásra, hanem gazdasági beruházásokra és kultúrára kell költeni. Lipótnak ódon és igénytelen volt a palotája, de a könyvtára akkora és olyan volt, mint egyetlenegy más akkori uralkodónak se s könyvtárának olyan díszes épülete is volt, mint akkor sehol másutt. (Wagner, I. 791.o.)

Arra ellenben Lipótot semmiképpen se tudták rábeszélni hadvezérei, hogy állandó hadsereget tartson. Igaz, hogy akkor ez is hozzátartozott a haladáshoz, de bizonyára nem az üdvös, a helyes haladáshoz. Lipót ebben az irányban nem akart haladni. Lehetetlen, hogy ő, akit ellenségei úgyszólván állandóan háborúskodásra kényszerítettek, ne látta volna az állandó hadsereg helyes, sőt szükséges voltát. Ha tehát mégse tett ez irányban lépéseket, csak ellentétes elvei vezethették eljárásában, illetőleg „maradiságában". Ellenkezésének oka csak az lehetett, hogy elvből utálta a militarizmust, hatalmát elvből nem akarta fegyverekre alapítani, alattvalói pénzét pedig fegyverekre költeni.

Lovina naplóírása idején még folyt a nagy felszabadító háború és Lipót fia, a 13 éves Károly, érthető okból igen szerette volna a katonákat gyakorlatozás közben látni. De a tábornokok ebbe nem akartak beleegyezni. „Miért akarjátok — mondta nekik erre Lipót — fiaim e kívánságát akadályozni? Örüljetek, hogy ilyenhez kedvük van." (Nyáry, 21.o.) Lipót tehát sokkal tágabb látókörű és sokkal tárgyilagosabb gondolkodású ember volt, semhogy azt követelte volna, hogy fiai is feltétlenül olyanok legyenek, mint ő. Nem tartotta azt, hogy ami az ő jellemétől vagy hajlamaitól eltér, az szükségképpen rossz, de viszont, hogy öntudatosan, nem pedig csak vele született hajlamból volt antimilitarista, azt bizonyítja az, hogy fiának azt az annyiszor kifejezett óhaját, hogy egy ezred tulajdonosává lehessen, még se teljesítette. Milyen önálló gondolkodás, milyen modernség, s milyen igazi keresztény lelkület jele ez is. (Ellenben a kis Kossuth fiúk honvédtiszti egyenruhát viseltek, mikor apjuk s anyjuk nagy fény közepette bevonult a visszafoglalt magyar fővárosba. De persze már egy hónap múlva menekülniük kellett onnan.)

*

Lássuk azonban most Lipót lekicsinylésének főokát: azt, hogy tanácsosai, miniszterei állítólag mind a tehetetlenség valóságos megtestesülései voltak; olyan egyének, akiknek képességei még egy tizedrangú, eldugott kis hercegség igazgatásához se lettek volna elégségesek, nem a világ egyik legnagyobb birodalmának kormányzásához. Még kétségbeejtőbb, hogy tehetetlenségük mellett igen sokszor még kényelmesek, lusták, sőt megbízhatatlanok, panamisták is voltak, akik a szegény császár kárára mérhetetlen vagyont harácsoltak össze maguknak. De az együgyű Lipót mégis nagyon megvolt velük elégedve, nagyra tartotta őket is, tehetségüket is, sőt még panamáikat is elnézte akkor is, mikor már tudott róluk.

Említettük, hogy a lelki ember; az, aki a másvilágnak él, természetszerűleg ritkán szokott az anyagi, tehát az államügyek vezetésében is kitűnni. Hiszen a jó államférfinak állandóan gyanakodnia kell s állandóan szem előtt tartani azt, hogy az emberek átlag nem megbízhatók. Ezzel szemben a vallásos, a jó ember csak magában nem bízik, csak magára gyanakszik, de mást mindenkit jónak gondol és így bízik benne. Mivel alázatos, nem a más, hanem a maga bűnein van az esze. Az államférfinek továbbá szigorúnak kell lennie s a bűnt, sőt a mulasztásokat is kérlelhetetlenül kell büntetnie, mert másképp nincs rend; pedig ha rend nincs az államban, akkor nincs semmi. A jó kormányzó az, aki mindenkiben gazembert lát és aszerint bánik vele; vallásos jó ember azonban mindenkiben jobb embert lát, mint amilyen ő maga s mindenkihez előzékeny, megértő, megbocsátó, tehát enyhe feljebbvaló.

Világos, hogy Lipót nagy emberi erényeinek az államvezetésben voltak nagy hátrányai is, mert aki jó ember, az bizonyos tekintetben szükségképpen rossz uralkodó. Ez magától értetődő, mert hiszen minden fénynek árnyéka van, a földön nincs erény, melynek bizonyos szempontból hátránya ne legyen (s természetesen megfordítva is így van). Ha tehát Lipótról igazságos ítéletet akarunk alkotni, a jelen esetben csak annak megállapításáról lehet szó, melyik volt több Lipót egyéniségében állami szempontból: az előny-e vagy a hátrány? Melyik embertípus alkalmasabb uralkodónak: a kíméletlen és eljárásában gátlástalan-e vagy a „jámbor”, az állam kormányzásában is az Evangélium törvényei szerint igazodó? Amit eddig már elmondtunk Lipótról és amit ezután mondunk majd még, egészen kétségtelenné teszi, hogy államférfinak is alkalmasabb az erkölcsileg tökéletes, mint a csak tehetséges ember. Még akkor is, ha Lipótban csak véletlennek vesszük, hogy éppen az ő uralkodása valósította meg azt, amiért mi a Habsburgokat királyainkká választottuk: ő hajtotta végre történelmünkben a legnagyobb dolgot, ő szabadított fel bennünket a török alól, akkor is kétségtelen, hogy Lipót jámborsága, jósága, engedékenysége nem volt akadálya annak, hogy ez megvalósulhasson.

De egyébként is, bár kétségtelen, hogy a vallásos, jólelkű ember átlag megbízik az emberekben és könnyebben becsapható, mint az önző, és bár az is igaz, hogy átlag puhább, megbocsátóbb is szokott lenni az ilyen ember, mint az, aki életcéljául a hatalmat és meggazdagodást tekinti, de mégis hol van az megírva, hogy a vallásos, az evangéliumi szellemű embernek szükségképpen, tehát akkor is puhának, könnyenhívőnek, és a bűnt könnyen megbocsáthatónak kell lennie, mikor ez a józan ésszel ellenkezik, s az illetőt hivatása helyes és okos teljesítésében akadályozza? Az ilyen puhaság és jóság elsősorban nem a vallásosság, hanem az illető veleszületett természetének következménye és ezt a veleszületett természetet, ha nem célszerű és nem okos, éppen a vallásosságnak kell átalakítani, kijavítani.

Hiszen a puhaság, a hiszékenység, a bűnnek nem kellő szigorral való büntetése tulajdonképpen mind hiba, a jóságnak és vallásosságnak megannyi elfajulása, s ezért olyan emberben nem is fordulhat elő, aki vallásilag is művelt, és akinek vallásossága nem talmi,

nem is csak külsőség, s nem is csak természeti adottság, hanem cselekedeteinek, sőt hajlamainak is állandóan az ész ellenőrzése alá helyezésében és az ész és az Evangélium szavának (mert az ész szava is Isten szava) állandó önmegtagadással való végrehajtásában áll akkor is, sőt éppen akkor, ha ez természetünkkel ellenkezik. Vagy legalábbis, mivel a vallásos ember alázatossága és állandó lelkiismeretvizsgálata miatt e fogyatékosságának állandóan tudatában van, s így állandóan küzd is ellene, e hibák nem fordulhatnak benne olyan gyakran elő, mint a nemvallásos emberben. (Vallásos emberen itt természetesen a helyesen vallásos, a vallásilag is művelt ember vallásosságát értem, tehát olyan embert, mint amilyen Lipót is volt.)

Aki a keresztény aszkézisben csak egy cseppet is jártas, tudja, hogy az „állapotbeli kötelességek" hű teljesítése a keresztény tökéletesség alfája. Nem lehet jó keresztény az, aki ha férj, nem jó férj; ha szülő, nem jó szülő, ha gyermek, nem jó gyermek; ha munkás, nem jó munkás; ha munkaadó, nem jó munkaadó; ha uralkodó, nem jó uralkodó. Mivel Lipót uralkodó volt, egész bizonyos, hogy mindennap megvizsgálta magát a tekintetben, hogy jó uralkodó-e, azaz úgy viselkedik-e, ahogyan a jó uralkodónak kötelessége, s igyekszik-e elsajátítani azokat a tulajdonságokat, melyek egy jó uralkodóban elengedhetetlenek, tehát okos szigort is, a szigorú ellenőrzést is, az állandó gyanakvást is és így tovább.

Láttuk, hogy Lipót milyen eszes ember volt, s hogy vallásossága is mennyire okos és eszétől állandóan ellenőrzött volt. El lehet-e hát képzelni, hogy Lipót — még ha a világra szóló siker, melyet uralkodása alatt elért, tényekkel nem bizonyítaná is az ellenkezőt — egész félszázados uralkodása alatt állandóan hülyékkel vette magát körül, de azért mégis okosabbnak tartotta őket magánál? Elképzelhető-e, hogy ezek a hülyék amellett még cégéres gazemberek is voltak, de a jó Lipót ezt se vette soha észre, hanem még jobbaknak is tartotta őket magánál, tehát nemcsak tehetségtelenségüket, hanem hitványságukat se vette észre, s még lelkiismeretlenségüket és csalásaikat is elnézze, mikor ráadásul elsősorban nem is őt, hanem a népet csalták meg?

Ha így lett volna, ez akkor is megbocsáthatatlan hiba lett volna Lipótban, ha nem lett volna uralkodó, tehát hibája következményei csak a maga, nem pedig milliók bőrére mentek volna. Akkor is vétkezett volna a családja, a gyerekei ellen, de még a jó ügy ellen is, mert a könnyelműen elherdált milliókat a panamistáknak való átengedés helyett az Evangélium terjesztésére lehetett és kellett volna felhasználni, s ha ez nem történt meg, az annak a bűne volt, aki az ellenőrzést elmulasztotta. Ha Lipót olyan uralkodó lett volna, mint amilyennek ellenségei híresztelik, semmiképpen se tekinthetnénk példaadó, jó katolikusnak (nem mondhatnánk annak még akkor se, ha csakugyan pap lett volna belőle, nem pedig uralkodó), mert nemcsak az okosság, hanem még a mértékletesség sarkalatos erényével is hadilábon állt volna. Ez utóbbi ugyanis azt kívánja tőlünk, hogy még a jóban (az engedékenységben, a bizalomban, a megbocsátásban) is mértéket tartsunk, azt is okosan csináljuk.

Kétségtelen tehát, hogy az az annyira elterjedt hír, hogy Lipót miniszterei minden jóra és okosra képtelenek, s ráadásul még sikkasztók is voltak — pedig még Szekfű is elhiszi és terjeszti —, ez a kétségtelenül meglevő igazságmag ellenére is rosszakaratú túlzás, mely a vallástalan embernek abból a lelkivilágából keletkezik, mellyel önhittsége, rossz lelkiismerete és malíciája miatt a vallásos embert, akinek erkölcsi magaslatát követni nem tudja, de nem is akarja, ellenszenvvel kísérni, megszólni, legfőképpen pedig lekicsinyelni szokta, tehát öntudatlanul is rosszakaratú elfogultsággal kezeli. Mivel erkölcseibe nem kapaszkodhatik bele, mert ezek köztudomásúak s maga is kénytelen elismerni őket, az észtehetséget kicsinyli le s esetleg valóban meglévő gyarlóságaiba kapaszkodik bele, azokat torzítja el és nagyítja fel. Pedig az olyanfajta vallásos embereknek, mint amilyen Lipót volt, nemcsak az

észtehetsége nagyobb, mint bírálóiké, hanem bennük ilyen kirívó gyarlóságokat is eleve lehetetlenné tesz nemcsak ez a nagy észtehetség, hanem maga az igazi vallásosság is.

Tény, hogy Lipót miniszterei nem voltak világhódító terveket lelkükben forgató és valóraváltásukra is síkraszálló Übermenschek. Nem is lehettek volna azok, mert az effajta miniszterek olyan igazi keresztény királyoknak, mint Lipót volt, nem is kellenek. A kereszténység csak védekező háborút enged meg, nem pedig támadót, de a békés eszközök közül is csak a becsületeseket, nem pedig a fondorkodókat s becsapáson alapulókat. Az ilyen „okosságot" Lipót megvetette, tehát nála miniszterei is hiába álltak volna velük elő. Még azt a háborút, mely Magyarország felszabadításához vezetett, se Lipót indította meg, hanem a török. De Lipót nemcsak a törökkel, hanem a nyugati államokkal is úgyszólván egész félévszázados uralkodása alatt szinte állandó háborúkban állt, de ezekben is mindig csak védekezett.

Igaz, hogy Lipót egy esetleges megelőző, alkalmas időben megindított ügyes támadóháborúval talán kevesebb kárral és vérontással is elérhette volna ugyanezt, amit elért, sőt talán annál sokkal többet is, ámde a cél nem szentesíti az eszközt, s a kereszténység még így se engedi meg a támadóháborút. Pedig hát az úgynevezett államférfiúi tehetség tisztán az ilyen sikerült, de erkölcsileg tilos eljárások alkalmazásában áll; ez az, amit a történelem írói és olvasói annyira bámulnak a „nagy" emberekben és ami százszorta jobban imponál nekik, mint a Lipótok jámborsága. Ez utóbbi — úgy látszik — egyenesen ellenszenves nekik. (Érdekes azonban, hogy mikor Tolsztoj megkontrázza a kereszténységet s azt állítja, hogy még a védekező háború is tilos még annak a nemzetnek is, melyet igazságtalanul megtámadnak, se volna szabad védekeznie, hanem hagynia kellene, hogy lemészárolják, az is tetszik nekik. Vagyis hol kevés nekik a kereszténység, hol sok, de maga a kereszténység sose tetszik.)

De még azoknak is, akiknek csak a tehetség imponál, dicsőíteniük kellene Lipótot, nem pedig lekicsinyelniük, mert hiszen ha miniszterei „kicsinyek" voltak is, annál nagyobbak voltak a hadvezérei. Lipótot nem élesztette a dicsvágy a hódításokra; nem volt harcias; nem voltak világraszóló tervei, mégis tagadhatatlan, hogy világraszóló dolgokat művelt. Véletlen szerencséje volt, mondják erre. Talán nem is annyira a véletlen volt, mint Isten áldása a jóságáért, mondjuk mi rá.

Ellenben hogy az annyira tehetséges Napóleon, Hitler meg Mussolini a nagy tehetségükkel csak a hazájukat és népüket tették tönkre, az meg talán szintén nem annyira véletlen, mint inkább az Isten büntetése. Amit ezek alkottak, halálukkal, sőt még haláluk előtt elenyészett, de amit nekünk, magyaroknak, Lipót meghozott, annak áldásait ma is élvezzük, akár a törökvilág megszüntetését és az ország területi épségének visszaállítását, akár Magyarország újra katolikussá tevését nézzük.

Lipót azt tartotta, hogy az ember azért él, hogy az Isten akaratát teljesítse. Természetesen a császár is azért él. A császár még másoknál is inkább azért. Neki még példát is kell ebben adnia alattvalóinak. Ezért Isten tiszteletére, a vallás gyakorlására legalább annyi időt szentelt, mint a kormányzásra. Főcéljának pedig nem az államhatalmat vagy családjának érdekét, hanem Isten dicsőségének előmozdítását tekintette. Meggyőződése volt, hogy birodalma is akkor lesz igazán nagy, alattvalói pedig akkor igazán boldogok, ha körükben is az evangélium elvei uralkodnak és ha ők is Isten dicsőségét tekintik főcéljuknak.

Ez elvétől semmi kincsért vagy előnyért el nem tért s mindent elkövetett, hogy alattvalói épüljenek az ő életén; hogy amit rajta látnak vagy amit róla hallanak, az a felsőbbség tekintélyét, az iránta való bizalmat növelje bennük, és a keresztény életeszme követésére ösztökélje őket. A háborút károsnak, a hadsereget feleslegesnek és rossznak tartotta, ezért

háborúra soha nem készült, katonaságra, hadseregre előre nem költött. Ez gyakorlatilag sokszor káros volt, de elvileg és példaadásnak mindig jó és hasznos volt. Végeredményben még gyakorlatilag is üdvös volt, mert akár véletlen volt, akár Isten áldása, de tény, hogy vezérei tehetsége és a szerencse pótolta azt, amit a készülésben elmulasztott, s békeszeretete miatt nemcsak pórul nem járt, hanem a világtörténelem legnagyobb győzelmeit aratta és legnagyobb és legmaradandóbb hadi sikereit érte el.

Pauler Gyula a Wesselényi összeesküvésről írt kiváló művében szintén lekicsinyli Lipótot. Jóságáról természetesen ő is tud (hiszen arról még ellenségeinek is kellett tudniuk), azonban tanácsosait ő is tehetségteleneknek, sőt jellemteleneknek is mondja. Mindjárt sorra is veszi őket, de ezzel aztán mindjárt meg is cáfolja, amit előbb mondott. Ezzel nyilvánvalóvá teszi, hogy lesújtó megállapítása nem a tényeken alapul, hanem egyedül csak azon, hogy nem mert eltérni a közfelfogástól. Az ellenkező, de az igazságnak megfelelő közfelfogás ugyanis — akkor még mikor ő írt — annyira újságnak tűnt fel neki, hogy nem merte tudomásul venni. Nem is csoda, hisz csak az előbb említettük, hogy ezt még Szekfű se merte tudomásul venni, sőt a régi történelmi szemléletnek még ő is hirdetőjévé vált, noha Paulernél félévszázaddal később írt.

Lipót tanácsosainak feje — írja Pauler — „Portia Ferdinánd herceg volt, a császár egykori nevelője. Lipót személyes vonzalmának köszönhette a magas polcot, melyre tehetségei nem képesítették. Jólelkű, becsületes ember volt, urát igazán szerette, de mit sem értett az államügyekhez. Egész politikája a huzavonában állott, várván, hogy az események oldják meg a kérdéseket, melyeket ő megoldani nem tudott, másokra bízni pedig nem akart. Ő nem volt ellensége a magyaroknak, rokonszenvvel viseltetett a Zrínyiek iránt" stb. (Pauler, I. 41.o.)

Látjuk tehát, hogy Portia, a főtanácsos és főminiszter, nem nagyon erősíti meg a Lipót miniszteréről alkotott lesújtó véleményt. Lipótban mindenesetre szép, hogy gyerekkori nevelőjét, akit jól ismert, annyira szerette és megbecsülte, hogy legfőbb miniszterévé őt tette. Látjuk, hogy ebben emberismerete se csalta meg, mert becsületes és jó ember, iránta pedig feltétlenül és mindig hűséges volt az, akit bizalmával kitüntetett. Ami Portia tehetségtelenségét illeti, azt Nani, velencei követ jelentései alapján emeli ki Pauler, azt azonban ugyanakkor elfelejti, hogy a velencei követek Bécsben sokkal inkább ellenségek voltak, mint barátok, az ő véleményük tehát nem jelent feltétlenül igazságot. Világos, hogy a machiavelista velencei diplomatáknak, akik szemében a diplomácia és az államkormányzás egyenlő volt a csalárdsággal, s akik ezt nemcsak nem szégyenlették, hanem kötelezőnek tartották, nem nagyon imponált Portia becsületessége. Ez azonban annál kevésbé lehet Lipót miniszterének szégyene, mert hiszen ha csalárd lett volna, nem is lehetett volna Lipót minisztere.

Ha azonban azt látjuk, hogy még Velence követe is kiemeli Portia becsületességét, urához való feltétlen hűségét és önzetlenségét, sőt még a magyarok iránti jóindulatát is, akkor nyugodtak lehetünk abban, hogy ez csakugyan így is volt. Amit azonban Portia tehetetlenségéről mond Nani, már kevésbé vehetjük minden szó nélkül készpénznek. Érvei is olyanok, hogy eleve kételkednünk kell következtetései helyességében. Portia nem is lehetett velencei értelemben „tehetséges" de magyar „hazafias" értelemben se, mert e tekintetben a mi felfogásunk is egyezik a velenceivel. Olyan ember, akit a politikai becsület lenézői tartanak tehetségesnek, nem is élhetett volna Lipót oldalán.

Ez a felfogás tehetségesnek azt az államférfit tartja, aki a köz érdekében törvénytelent, erkölcsileg meg nem engedettet is mer tenni, vagyis akinek, ha a közről van szó, erkölcsi gátlásai nincsenek. Olyanformán, mint Bocskai, aki hidegvérrel küldi börtönbe, sőt vérpad-

ra az országgyűlési többség vezetőit, ha nem akarják azt, amit ő akar. Láttuk, még Zrínyi is így gondolkodott, mert ő is helyesli Mátyás királlyá választását akkor is, ha erőszakkal történt csak azért, mert a megválasztott tehetséges volt és így nyert vele az ország. Pedig hát a cél nem szentesíti az eszközt, s egyébként is ki tudta akkor még, hogy Mátyás csakugyan olyan tehetséges? Hiszen gyerek volt még?

De Portia egyébként is hiába lett volna épp oly tehetséges, mint Mátyás, mert Lipót akkor, ha meg nem engedett eszközöket akart volna használni, például be akarta volna csapni az ellenfelet, vagy támadóháborút akart volna indítani, úgy is mindig a sarkára állt volna, s megakadályozta volna „tehetsége" érvényesülését. Portiát illetőleg tehát a végeredmény az, hogy feltétlenül becsületes, tiszteletre és Lipót bizalmára méltó államférfi volt, aki még a magyarok iránt is megértő és igazságos volt. Lángelme ugyan nem volt, de hát szégyene ez Lipótnak?

Lángelmék nem teremnek minden bokorban. Azokat nem lehet csak úgy leakasztani a szegről. Minden királynak nem volt Richelieu-je vagy Mazarinije, sőt még minden Lajosnak se. Lipótnak Savoyai Jenője volt, ami meg a Lajosoknak nem volt. De támadóháborút akkor se indított soha, mikor már tudta, hogy Savoyai Jenőben kit bír. Egyébként Lipótnak Richelieu-je vagy Mazarinije nem is lehetett, mert ők is erkölcstelen lángelmék voltak, tehát Lipót mellett nem érvényesülhettek volna. (Ebből viszont az következik, hogy Lipót sokkal önállóbb uralkodó volt, mint Richelieu királya, XIII. Lajos.)

A másik nagybefolyású államminiszter, Schwarzenberg János Adolf volt, aki „Portiánál kissé több ésszel, több tetterővel bírt" — Pauler szerint is. Ennél többet aztán Pauler nem is mond róla. Mivel jelleme ellen egy szó kifogása sincs, kétségtelen, hogy Lipót miniszteireiről kifejezett lesújtó véleménye bizonyítékának Schwarzenberget se tekinthetjük, mégpedig őt nemcsak becsületesség, hanem még tehetség tekintetében sem. Hogy ez a Schwarzenberg amellett, hogy tehetségesebb ember volt, jellemileg is kiváló lehetett, következtethetjük abból, hogy bizalmas embere volt Lipót főhercegnek, a császár azon nagybátyjának, akiről már említettük, hogy hadvezéri tehetsége mellett milyen szentéletű ember volt. Akit olyan kiváló ember, mint amilyen Lipót főherceg volt, bizalmasává választott, semmiképpen se lehetett rossz, vagy erkölcsileg értéktelen ember.

Amiről Pauler hallgat, beszél más. Az egyébként semmiképpen se egyházias A. Wolff „Geschichtliche Bilder aus Oesterreich" című műve (XII. 10.o.) szerint a velencei követek (tehát ugyanazok, akik után Pauler indul) jelentéseikben Schwarzenbergről úgy tesznek említést, mint „egy derék nemesemberről nemes erkölcsökkel és nagy tehetséggel(!), aki azonban a német birodalmi ügyeket kivéve a külföldi ügyekben kevés tapasztalattal bírt".

Láthatjuk tehát, hogy Schwarzenberg épp oly derék, becsületes ember volt, mint Portia, de ő nagytehetségű is. Még azt az egyetlen kifogást is, hogy a külföldi ügyekhez nem nagyon értett, bajosan fogadhatjuk el tárgyilagos kifogásnak, hiszen ő maga is külföldi volt, Lotaringiából került Ausztriába, s első urát, Lipót főherceget is, mint németalföldi kormányzót, külföldön szolgálta.

Mivel az alma nem szokott messze esni a fájától, Schwarzenberg javára még azt is felhozhatjuk, hogy annak a híres Schwarzenbergnek volt az unokája, aki nálunk Rudolf alatt a hosszú háborúban Győr hősi, merész, ugyancsak nagy tetterőre valló elfoglalásával oly nagy hírnevet szerzett, s nagy tehetségén és jellembeli kiválóságain kívül a magyarok iránti megértéséről és szeretetéről is annyira ismeretes volt, hogy egészen elütött a nálunk harcoló idegen vezérek szokott típusától. Itt köztünk is halt meg s értünk.

Épp ily kiváló hős és jellem volt Lipót e tanácsosának fia, Schwarzenberg Ferdinánd is, aki bár egyetlen ivadéka volt híres családjának és egyetlen örököse apja mérhetetlen vagyonának, épp oly hőse lett Bécsnek az 1679/80. évi 122.849 főnyi áldozatot kívánó borzalmas pestisjárvány idején, amilyen a magyar fővárosnak Wesselényi az 1838. évi árvízkor, sőt még sokkal hősebb. Ragályos dögvész közepette kitartani bizonyára sokkal nagyobb hősiességet és bátorságot jelent ugyanis, mint árvíz idején embereket menteni.

A fiatal herceg, miután atyját, feleségét és két gyermekét Linzbe, majd Csehországba küldte, maga a borzalmak közepette is kitartott a pestises fővárosban, állandóan talpon, illetőleg lóháton volt; ellenőrizte a tisztaságot; lecsapott a rablókra és fosztogatókra; gondoskodott a kétes, megbízhatatlan elemek és csavargók eltávolításáról; átkutatta a házakat, nincsenek-e bennük betegek vagy halottak; az élőket gondoztatta, a halottakat eltemette, hogy a levegőt ne fertőzzék; gondoskodott a kórházaknak a szükségesekkel való ellátásáról; vigasztalta a betegeket, segítette az egészségeseket. A bécsiek elnevezték „Pestkőnig”-nek, pestiskirálynak, s Wolf azt írja róla, hogy „örökre összekötötte nevét Bécs történetével” (II.169.o.).

Egyébként Wolfból azt is megtudjuk, hogy az udvar is sokáig kitartott a pestises Bécsben. Még az akkor csak egy éves Józsefet, akkor az egész Habsburg-ház fennmaradásának egyetlen zálogát is csak augusztus 15-én, mikor már a járvány kellős közepén voltak, szállíttatták el Znaimba, de egyelőre még őt is csak az anyacsászárné, III. Ferdinánd még élő özvegye követte. Maga a császár és a császárné aug. 17-én Máriazellbe zarándokoltak, imádkozni alattvalóik életéért, de ekkor már kíséretük is úgy meg volt fertőzve, hogy közülük is négyen meghaltak útközben. Csak ennek hatása alatt és ez után menekült az udvar a pestis elől előbb Prágába, majd Linzbe.

Lipótnak tehát olyan miniszterei voltak, hogy közülük az egyiknek a fia is emberfeletti hős volt és az öregapja is. Schwarzenberg, Lipót minisztere, aligha üthetett el jellemben olyan élesen a fiától és tehetségben bajosan különbözhetett olyan kirívóan a nagyapjától.

„A harmadik miniszter — folytatja Pauler — Auersperg János, münsterbergi herceg, még III. Ferdinándról maradt Lipótra, aki a büszke nagyravágyó férfit nem szerette, de atyja emléke miatt megtartá és ügyessége, jártassága miatt a közügyekben nem is könnyen nélkülözhette, ámbár ő sem emelkedett felül a középszerűségen és csak Portia mellett tűnhetett fel valami jeles embernek.”

Látjuk tehát, hogy Lipót harmadik legbefolyásosabb minisztere ellen se lehet nagyobb panasz még Pauler szerint se, aki e miniszteréket leszólja. Legfeljebb azt kell furcsállnunk, miért mondja, hogy nem emelkedett felül a közepesen, mikor maga állapítja meg róla, hogy Lipót ugyan nem szerette, de annyira ügyes volt és oly jártas a közügyekben, hogy nem tudták nélkülözni. Valóban azt kell hinnünk, hogy Pauler és társai (köztük, mint láttuk még Szekfű is) nemcsak azért nézik le Lipótot, mert neki nem volt Richelieu-je, hanem még azt is bűnének tartják, hogy nem volt egyszerre egész sereg Richelieu-je, azaz, hogy nem csupa Richelieu-k vették körül.

Pauler nem mondja, de mi megjegyezzük, hogy Auersperg, a harmadik főminiszter, már csak tehetségben felelt meg, de jellemben már nem, hűségben pedig még kevésbé. De megint csak Lipót tehetsége és emberismerete mellett szól az, amit Pauler is kiemel, hogy őt, a nem megbízhatót, Lipót nem is szerette, s csak atyja iránti kegyeletből tartotta meg. Lipót tehát ennyire tisztában volt embereivel és ennyire tisztában volt azzal, hogy kiben mi lakik!

A császár többi bizalmasával és tanácsadójával már röviden végez Pauler, de feltűnő, hogy akarata ellenére (mert hiszen önmagát cáfolja meg vele), megint csak dicsérni kénytelen őket: „Gonzaga Hannibal herceg, a haditanács alelnöke, egy régi eszes katona (s e dicsérő megállapítása támogatására egyszerre két velencei követ jelentésére is hivatkozik, Sagredora és Molinra), a becsületes Trautsohn (Molin), a rideg, magában álló Oettinger, udvari tanácselnök (Molin) kevesebb jelentőséggel bírtak. Kitűnt azonban tehetségei által Montecuccoli és Lobkowitz Vencel herceg... Montecuccoli Rajmond, kit szentgotthárdi győzelme ragyogó nimbusszal vett körül, vitéz, értelmes, tudományosan művelt, de majdnem túlságosan pedáns katona volt... aki szegény grófocskából kardja által emelkedett magasra."

Nem értem ezek után a Lipót környezetének, minisztereinek és tanácsosainak korlátoltságáról és jellemtelenségéről annyira elterjedt közhiedelmet, de nem értem Paulert és Szekfűt se, akik csatlakoznak e közhiedelmekhez. Hiszen, ha nem azután indulunk, amit általában megállapítanak, hanem az után, ami adatot megállapításuk bizonyítására felhoznak, éppen azt kell megállapítanunk, hogy Lipótot csupa becsületes és tehetséges ember vette körül. Paulernek és Szekfűnek nem mint igazságot, hanem mint példátlan elfogultságot kellene idézniük Nani véleményét, hogy az osztrák államtanács „kevés kivétellel oly képtelen tagokból állott, kikkel nevetség vagy ámulat(!) nélkül nem lehetett a közügyekről beszélni. A tehetség hiányát önzetlen jóakarat sem pótolta, mert a császár tanácsosai mind csak saját érdeküket tarták szem előtt és egymásra acsarkodva többet gondoltak egymásnak megbuktatására, mint a török leverésére."

Hogy lehet ezt a kijelentést összeegyeztetni azzal a sok dicsérettel, melyet Pauler — éppen a velencei követi jelentések alapján — éppen az imént mondott nemcsak jellemükről és becsületességükről, hanem még a tehetségükről is? No, meg hogy lehet mindezt összeegyeztetni a merőben ellentétes eredményekkel, a tényekkel? Nem lehet ugyanis tagadni, hogy ezek az emberek hajtották végre a világtörténelem egyik legnagyobb teljesítményét, ők törték meg Európában a török uralmat, ők szabadították fel hazánkat másfélszázados rabságából s tették valósággá azt, amit a nagy Zrínyi alig néhány évtizeddel előbb is még csak egy megvalósíthatatlan szép álomnak gondolt. Ne feledjük továbbá, hogy Montecuccoli, Lotaringiai Károly és Savoyai Jenő is Lipót közvetlen környezetéhez s a bécsi udvarhoz tartozott, s ne feledjük azt se, hogy akik a török elleni európai szövetséget összehozták, a felszabadító háború megindulásától kezdve pedig másfél évtizeden át ezt a háborút finanszírozták, a hadsereget fizették, felszerelték, munícióval és élelemmel ellátták, szintén azok az emberek voltak, akiknek tudatlanságán Nani csak ámulni, becstelenségén pedig csak felháborodni tudott. „Ámulni" legfeljebb azon lehet, hogy lehetséges, hogy mégis ilyen világra szólót teljesítettek.

Lobkowitz egész más volt, mint Lipót többi minisztere. Ő nem volt vallásos, bár apja még maga volt a megtestesült katolicizmus. Ő „nem hajtott a papokra" (Pauler, I.44.o.). A neje egyenesen protestáns volt s maradt is haláláig. Ez — tekintve Lipót udvarának szellemét — az asszony részéről egyenesen protestáns fanatizmust, Lobkowitz részéről pedig legalábbis tökéletes vallási közönyt jelent. Lipót udvarában ugyanis olyan jelentős szerepet játszottak a vallásgyakorlatok, hogy azok alól csak a dac és öntudatos ellenszenv vonhatta ki magát teljesen.

Világos, hogy ez a Lobkowitz nem lehetett kedves Lipót előtt. Az udvarba csak apja érdemei címén került, s Lipót csak azért tartotta ott meg ezt az ő lelkiségével teljesen ellenkező embert, mert császárrá választását első sorban neki köszönhette, s Lipót szemében a hála mindig a legelső volt. No meg azért se adta ki az útját, mert környezete állandóan azt fuvolázta a fülébe, hogy az államkormányzás művészetéhez nem papok, hanem állam-

férfiak kellenek, s nem jámborság, hanem tehetség szükséges hozzá. Lobkowitz pedig nagyon tehetséges volt, legalábbis ő maga nagyon annak tartotta magát. Ezeknek az embereknek ugyanis annyira ellenszenvesek voltak a kormányzásban résztvevő papok, illetőleg vallásos emberek, hogy minden kudarcot egyedül nekik tulajdonítottak, s azt hitték, hogy a hitközöny már egyúttal tehetséget is jelent, a vallásosság pedig szükségképpen a tehetségtelenséget.

Lipót többé-kevésbé hallgatott ezekre az emberekre, mert állandóan hibái ellen védekezett s nagyon vigyázott arra is, hogy ne legyen dacos. Ezért tartott meg környezetében Lobkowitz Venceleket is. A végeredmény aztán az lett, hogy állami szempontból is sokkal többre ment volna, ha még „paposabb", még „vakbuzgóbb" lett volna, mint amilyen volt, s a „tehetséget" a becsület, erkölcs és vallásosság rovására még annyira se becsülte volna meg, mint amennyire az ilyen beszédek hatására megbecsülte. Auerspergnek és Lobkowitznak ugyanis az ilyen beszédek miatt nézte el vallástalanságukat, hitközönyüket, elbizakodottságukat és gőgjüket, tág lelkiismeretüket és hányavetiségüket, mellyel igen sok embert tettek az udvar ellenségévé, különösen magyarokat. (Láttuk, hogy a „tehetségtelenek" szerették a magyarokat és a nagyobb képességűek nem szerették őket.)

A végeredmény pedig az lett, hogy Lobkowitz és Auersperg „tehetségéből" csak nekik, maguknak volt hasznuk, a császárnak vagy a birodalomnak pedig csak kára. Mindkettő becsapta és kijátszotta urát. Lobkowitz volt a képviselője annak az önkényuralmi hajlamnak, mely azoknak az időknek politikai irányzata volt, akkor a korral járt és a bécsi udvarban is többször megnyilvánult. A vallástalan Lobkowitznak gőgje, fölényes és hányaveti modora volt az oka a magyar főurak Lipóttól való elidegenedésének, mert mit ért, ha maga a császár mindig jó és kegyes volt hozzájuk, de Lobkowitz mindent elrontott? Főuraink láthatták volna, hogy Lobkowitz bűne nem Lipót bűne, annál kevésbé azé a katolicizmusé, melyet Lipót képviselt. Hiszen a gőgös és magyar ellenes Lobkowitz legalább annyira haragudott a papokra, mint a magyar protestánsok, s mint felesége példája mutatta, protestáns szempontból se lehetett volna ellene panasz. Akiket azonban megsértett, azok Lobkowitz gőgjét Lipót papos udvara gőgjének tulajdonították.

Lobkowitz csak azért lehetett olyan nagy legény Lipót udvarában, mert a császár önmegtagadásból és alkalmazkodásból, önlegyőzésből még a magáéval ellenkező lelkület és felfogás iránt is igyekezett türelmes lenni. Láttára bizony azt kell mondanunk, hogy a „vaskalapos" Lipót jobb lett volna, ha még vaskalaposabb és sokkal vakbuzgóbb lett volna. Ez esetben ugyanis nem lett volna Lobkowitza, csak „tehetségtelen" Portiái. Tanácsosai ekkor se lettek volna sokkal tehetségtelenebbek, de viszont sokkal jobbak, vonzóbbak lettek volna és sokkal kevesebb embert haragítottak volna magukra. Lehet, hogy a „tehetségtelen" hírük akkor is megmaradt volna, de legalább becsteleneknek és panamistáknak akkor nem mondhatták volna őket.

A Lobkowitzról mondottakkal éppen ellenkezőt kell mondanunk a nálunk oly féktelenül gyűlölt Hocherről (báró Hocher Pál), aki a Wesselényi összeesküvés miatt kivégzett főurak perében játszott fontos szerepet, s aki valóban Lipót szabású ember volt s „bűnét" sokkal inkább mondhatjuk magának Lipót bűnének. Azonban — ki gondolná? — róla megint csak csupa jót tud mondani még Pauler is. Hocher a polgári életből küzdötte fel magát magas állására teljesen önerejéből, tehát tehetségtelen ember se lehetett. Az ő szereplése Lipót demokrata szellemét is bizonyítja. Pauler ezt a jellemzést adja róla (286-288.o.):

„A tiroli ügyvéd egészen különbözött minisztertársaitól. Atyja freiburgi jogtanár volt és éppen nem finom külsején és modorán meglátszott, hogy nem az udvarban, hanem az élet

küzdelmeiben, az akkor még pedáns és bárdolatlan iskolák porában növekedett. Benne éles értelem lankadatlan szorgalommal párosult, mely képessé tevé későbbi éveiben pótolni amaz ismereteket, melyeket ifjúságában elsajátítani nem vala alkalma. Már most is értett a kormányzás minden ágához, de kiválólag mégis jogász maradt. Tele volt az akkor dívó római jog eszméivel. Fejedelmének abszolút hatalma mellett tudományos okokból buzgott. Nagy ellensége volt a magyar alkotmánynak (mint látjuk, nem ellenszenvből, hanem „tudományos okokból", a kor szelleme miatt, mert az abszolutizmus korában élt), melynek középkori szabadsága sehogy sem illett elméletéhez. Kívül-belül a XVII. századnak pedáns jogtudósa volt, kinek külső mozdulatai is mintegy szigorú formákba voltak öntve. Ajkairól csak ünnepélyes lassúsággal folyt a szó és magas rangjában sem tudott valami nagyúri könnyűséget elsajátítani."

„Szemére lobbanták, hogy lassú, hosszadalmas munkálataiban, habár meg is engedték, hogy igen alapos. Legnagyobb tekintélyt szerzett azonban önzéstelen becsületessége, mely csak a közjót hordva szívén testi gyengesége dacára folytonosan ösztönzé éjjel-nappal fáradni fejedelme érdekében. Ez volt legalább az általános vélemény felőle és némely ellenkező hang — hogy ő sem veti meg az aranyat — hamar kénytelen volt elnémulni. Minden esetre rabló, kapzsi, önző minisztertársai közt (tessék??? Hiszen éppen most emelte ki éppen Pauler majdnem mindegyikükről, hogy ők épp oly becsületesek és feddhetetlenek voltak, mint Hocher), majdnem antik erényű férfiúnak tűnt fel, ki azonban oly szigorú és kérlelhetetlen is volt, mint a régi Róma férfiai."

„Most még Lobkowitz embere volt, de azért — ildomosabb, mint könnyelmű főnöke — testestül-lelkestül a jezsuitákkal tartott, és midőn így — ájtatosságból vagy számításból (már hogy tehette volna számításból, mikor éppen Pauler hangsúlyozta és éppen az imént, hogy maga volt a megtestesült becsület?!) — e hatalmas rendnek engedelmeskedett (talán az Evangéliumnak vagy legalább is a katolikus Egyháznak, nem pedig a hatalmas rendnek, mert hiszen „a hatalmas rend" is egyedül csak aszerint igazodott, s ha ennek ellenére mégis annyira hatalmas volt, ez csak annak a jele, hogy Lipót alatt az Evangélium elvei uralkodtak. A legnagyobb dicséret, amit egy uralomnak adni lehet), a legbiztosabb utat választá, hogy másoknak minél előbb, minél inkább parancsolhasson." (Az azonban, hogy még elképzelni is alig tudja, hogy valaki meggyőződésből s ingyen szolgáljon az Egyháznak, már kevésbé válik dicsőségére Paulernek, illetőleg azon auktoroknak, akiknek véleményét magáévá teszi.)

Tehát Hocher is ennyire becsületes és ennyire tehetséges ember volt, még Lipót ellenségei szerint is. De hát hol vannak akkor azok a mesterségesen összeválogatott tökkelütött és emellett becstelen, jellemtelen és panamázó miniszterek? Ezek után bizony már másutt nem lehetnek, mint csak az Evangélium szellemét megérteni nem tudó, de viszont gyűlölni annál féktelenebbül tudó ellenség képzeletében.

A kérdés befejezéséül még csak azt említem meg, hogy Lipót jezsuita gyóntatójáról Pauler így ír: „Lipót jelleménél fogva főfontosságú személy lett volna gyóntatója, de P. Müller Fülöp jezsuita, szigorú életet élt, s leginkább csak a tudományokkal foglalkozván nem avatkozott az államügyek menetébe, legfeljebb személyes kérdésekben, kinevezéseknél vetette latba tekintélyét." (40.o.)

Ezzel aztán mindjárt megkaptuk a legcsattanósabb cáfolatot arra is, mennyi igaz a jezsuiták óriási befolyásából Lipót udvarában, sőt az ő „mindenhatóságukból"; mennyiben volt csakugyan „nagyhatalmú" ez a rend, mennyire volt önző és mennyire nézett mindent a maga szempontjából. Amit itt Pauler a császár jezsuita gyóntatójáról megállapít, nem a leghatásosabb bizonyítása-e azon állításunknak, hogy Lipót udvarában a jezsuiták uralma

az Evangélium uralmát jelentette: a szerénységnek, az alázatosságnak, az igénytelenségnek, az önfeláldozásnak, a csöndes visszavonultságnak, a felebaráti szeretetnek, az igazi keresztény elveknek uralmát. (Látjuk még, ha P. Müller néha szólt valaki kinevezése ügyében, csak azért történt, mert az illető rokonai megkérték rá, s jó szíve úgy érezte, hogy nem szabad közönyösnek lennie felebarátai ügye iránt.)

Elsősorban a császár maga volt ilyen, de ő is gyóntatójától tanulta, aki elöljárt annak megvalósításában, amit hirdetett, mert elsősorban maga itta azt a tiszta, alkoholtalan vizet, melyet császári lelki gyermekének, s mindenki másnak Krisztus nyomdokain járva prédikált, s akinek éppen ezért volt oly nagy becsülete és tekintélye az annyira okos, józan és emberismerő császár szemében. Ott élt ez a jezsuita az udvarban, szinte a kezében volt a „mindenhatóság" kulcsa, de sose használta, mert felette állt minden emberi gyarlóságnak. A másvilágnak élt ugyanis, nem ennek a világnak, s rajta igazán meglátszott, hogy olyan úrnak szolgája, akinek országa nem e világból való. Csak az evangéliumi élet éltető olaja, a szeretet, tudta rávenni, hogy néha-néha ő is kérjen. Nem magának, nem is „mindenható rendjének", hanem másoknak, akik erre megkérték, s akiknek kérelme bármily teher volt számára, megmozgatta benne a felebaráti szeretetet.

Ha a jezsuiták célja a maguk „mindenható" rendje hatalmának növelése lett volna, vajon ilyen P. Müller-féle, visszavonuló, és csak a tudományokkal foglalkozó embert küldtek volna-e olyan állás betöltésére, melyet oly jól ki lehetett volna aknázni és amelytől a rend befolyása és hatalma oly nagyon függött?

Hogy akadtak azért hűtlenek és panamisták is Lipót miniszterei között (Auersperg, Lobkowitz, Zinzendorf), éppen nem cáfolja érvelésünk erejét. Eltekintve attól, hogy — ha esetleg csak kivételképpen is — ilyenek mindenhol vannak, szinte lehetetlenség, hogy ne lettek volna azon Lipót körül is, aki jósága miatt megbízott az emberekben és nem volt szigorú, s aki egyébként is majdnem félszáz évig uralkodott s így sok minisztere volt. Láttuk azonban, hogy még az ellenfél is hangsúlyozza, hogy a panamista miniszterek nem a jezsuiták barátai közül kerültek ki, sőt azoknak egyenesen az ellenfelei voltak.

Ha tehát igaz lett volna az a vád, hogy Lipót teljesen a papok kezében volt, sőt mindent a jezsuiták szemüvegén át nézett, akkor egy panamista minisztere se lett volna. Ha igaz lenne, hogy olyan tanácsost, vagy minisztert nem is alkalmazott, aki nem a jezsuiták embere volt, akkor panamista miniszterei ismét csak nem lettek volna. Panamisták csak azért akadtak tehát Lipót miniszterei között, mert nem akart se makacs, se túlzó, se vaskalapos lenni, ezért azok állandó csicsergéseire is hallgatott, akik a tehetséget az egyházellenességgel vagy legalábbis a hitközönyösséggel azonosították. Hogy aztán ezek az erény nélküli „tehetségek" Lipót udvarában oly csúfosan levizsgáztak, nem szégyene, hanem elégtétele.

Lipót aztán oly nemesen állt rajtuk bosszút, hogy csak akkor csapta el őket, mikor már egészen nyilvánvaló volt hűtlen voltuk s mikor panamáikat már a verebek is csiripelték. Felelősségre azonban ekkor se vonta, bíróság elé ekkor se állította őket. Mikor pedig ezt hivatalból nélküle akarták tenni, egyenesen megtiltotta. Acsády, mint a pénzügyek iránt nagy érzékkel bíró zsidó a Szilágyi-féle történelemben (VII. kötet 16.o.) a hazai és külföldi protestánsok, mint a pénz iránt szintén nagy érzékkel bíró „skótok", de az Evangélium szellemétől elidegenedett katolikusok is érthetetlennek találják ezt az eljárást, Lipót magatartását. Minden kommentár nélkül közlik, hogy ezzel is mutassák elképedésüket. Gondoljon róla mindenki azt, amit akar — mondják hallgatva. Látszik azonban, hogy ők maguk mással, mint együgyűséggel, vagy mondjuk ki: hülyeséggel nem tudják megmagyarázni. Úgy látszik ez az eljárása a főoka annak, hogy Lipótot annyira tehetségtelennek tartják és

oly példátlanul ellenszenves előttük. Az még csak eszükbe se jut, hogy hátha éppen az az oka az egésznek, hogy Lipót annyira nagy, hogy még felérni se tudják, s éppen ezért értékelni se tudják az ilyen nagyságot.

Lipótot az anyagiak nem érdekelték. Nem olyan értelemben nem, mintha ez hiba, fogyatékosság lett volna benne, hiszen aki úgy le tudott mondani nemcsak a fényről, hanem még a kényelemről is, mint ő; aki úgy megbecsülte a pénzt, mikor magáról és családjáról volt szó, hogy legkedvesebb fiának még egy öltözet tisztességes ruhája se volt; az csak akkor lett volna gyarló az anyagiak tekintetében, ha fukar lett volna, azaz, ha túlságosan ragaszkodott volna a pénzhez. Lipót azonban nem fukar volt, hanem éppen ellenkezőleg, túlságosan is nagylelkű.

Lipótot olyan értelemben nem érdekelték az anyagiak, hogy fölibük tudott emelkedni, hogy közönyös tudott irántuk lenni, hogy lenézte az anyagiakat. Magát és családját illetőleg ez abban állt, hogy lemondott róluk s mindazokról az előnyökről, melyek a pénz, az anyagiak birtokával járnak. Másokat illetőleg pedig abban állt, hogy két kézzel szórta nekik az anyagiakat, hogy örömet okozzon nekik, azaz nagylelkű legyen mindenki iránt. Ő ugyanis fejedelem volt, mégpedig olyan kornak fejedelme, melyben az abszolutizmus volt a divat, melyben az uralkodó azonos volt az állammal (az ő kortársa, XIV. Lajos, mondta azt hogy „az állam én vagyok). Lipót tehát nem szolgája, hanem ura volt a népnek, s az ilyen fejedelemben az a szép, ha nagylelkű, ha nem kicsinyes, ha könnyen ad. Az Evangélium egyébként is azt mondja, hogy boldogabb az, aki ad, mint aki kap. De ki adjon és ki adhat, ha még a fejedelem se, ha még a szentséges római császár se? Adott tehát Lipót bőven mindenkinek, csak magának és családjának nem. Attól megkívánta, hogy olyan legyen, mint ő, s őt ne csak megértse az Evangélium követésében, hanem kövesse is. Mint ez okos emberek esetében történni szokott, láttuk, hogy célját el is érte: felesége és gyerekei egyaránt, fiai és leánya, sőt látjuk majd, hogy még veje is (Lotaringiai Károly), mind olyanok voltak, mint ő. Követték a szerénységben, önzetlenségben, sőt a szegénységben is mindnyájan.

Adott Lipót a koldusoknak, mégpedig sajátkezűleg (hogy szeretetet is adjon, ne csak pénzt), mint láttuk, évente vagy 80.000 forintot, tehát mai kommunista „jó" pénzben (Rákosi Mátyás szokta így nevezni) vagy 30 millió forintot. Adott alattvalóinak, a tömegeknek, oly értelemben, hogy sehol se volt olyan kicsi az adó és a közteher, mint az ő országaiban (annak ellenére, hogy ellenségei szinte állandó háborúra kényszerítették. Milyen kevés lett volna hát a közteher akkor, ha ellenfelei is olyanok lettek volna, mint ő és háborút ők se indítottak volna soha?). Adott azoknak, akik szolgálták, akik környezetében éltek. Mindenki meggazdagodott körülötte. A távolállók felháborodtak rajta, mert irigyelték őket, ő azonban nem haragudott érte rájuk, sőt örült neki, mert tudta, hogy az ő környezetében panama nélkül is meg lehet gazdagodni. (Az irigyek a legrosszabbat tették fel róluk. Ők bizonyosra vették, hogy csak sikkasztásból lehet meggazdagodni.)

Látjuk majd, micsoda elképesztően fényes nyugdíjakat és végkielégítéseket adott ő is s kedves fia, a későbbi III. Károly is. Még elképesztőbb, amit Khevenmüller Zsigmond Frigyes gróf (1666-1742-ig élt) naplójából tudok meg (A. Wolf: Geschichtliche Bilder aus Oesterreich. II. 215.o.), s ami egyenesen a nagylelkűség őrülete. E naplóból arról értesülök, hogy a bécsi udvarban az volt a szokás (tehát nemcsak Lipót idejében, hanem máskor is), hogyha meghalt a császár, akkor — mint a császár után neki járó örökség — az illető udvari méltóságé lett minden, ami hivatalában a kezelése alatt állott. Tehát a császár főasztalnokáé lett minden arany vagy ezüst vagy más evőeszköz és asztali felszerelés; a főlovászmesteré az udvari istállók összes lovai és minden hintó és így tovább; a császár főkamarásáé az elhunyt császár minden ruhája és fehérneműje. Később az a szokás alakult

ki, hogy nem adták mindezt oda természetben, mert hiszen hosszú időre megbénította volna az egész udvari életet, hanem bizonyos összegű pénzen megváltották a boldog „örökös-től". S hogy az átalányösszegben se nagyon krajcároskodtak, láthatjuk az éppen nem Habsburg-párti Wolf megjegyzéséből, hogy „und die Summen waren nicht Gering".

Meg kell hagynunk, hogy nem volt éppen előnytelen dolog Habsburgokat szolgálni! De hát ezek után nem is csodálkozhatunk a Habsburgok állandó s szinte közmondásos pénztelenségén, hanem sokkal inkább azon, hogy lehet, hogy még ilyen őrült nagylelkűség mellett is mégis tovább tudták magukat tartani a trónon, mint bármely más uralkodóház a művelt világban. Felelet: éppen ezért. A nagylelkűségnek nemcsak hátránya van, hanem haszna is, s — úgy látszik — a haszna több, mint a kára.

Koháry István életéből pedig arról értesülünk, hogy Lipót részt szokott venni a bécsi egyetem ünnepélyes disputáin, melyen a hallgatók tanúságot szoktak tenni képzettségükről. A nyertesnek a császár aranyláncot szokott adni jutalmul. Koháry egyetemi hallgató korában ő volt a nyertes, s az aranylánc, melyet a császártól, Lipóttól jutalmul kapott, 200 gramm aranynál is többet nyomott. (Századok 1915., 60.o.) Ellenben láttuk, hogy fia, s ráadásul legkedvesebb fia, a 13 éves Károly, mikor megkapta az aranygyapjút a spanyol királytól, apjától egy olyan zsíros viselt aranygyapjút kapott, hogy szégyen volt feltenni. És még azt mondják, hogy törpe ember volt ez a Lipót!

Végül nagylelkű volt Lipót azokhoz is, akik megcsalták. Ezekhez úgy volt nagylelkű, hogy nem kereste rajtuk, hanem lenézően odadobta nekik azt a piszkos pénzt, ami miatt becstelenek lettek. (Nem alattvalói, nem az állam pénzét ajándékozta el ezzel, mert Lipót idejében az uralkodók az állami bevételek legalább egyharmadát (kis fejedelemségekben sokszor 80-90%-át) magukra költötték.)

Elnéző, engedékeny, jó úr mellett többnyire több a csalás és visszaélés, mint szigorú és kicsinyeskedő gazda mellett. De nem mindig. A nagylelkűség ugyanis, ha nem is mindig és nem is mindenkit, de mégis szintén nagylelkűségre szokta hangolni az embereket és szintén felébreszti nemesebb énjüket. Viszont az úr önzése, kicsinyessége, kapzsisága (ami sokszor igazságtalanná is teszi) bosszúállóvá teszi alattvalóit, s őket is hasonlóan nemtelen eljárásra ingerli. Ebben kell látnunk az okát abbeli meglepő tapasztalatunknak, hogy Lipót oly hitványnak elhíresztelt miniszterei csak lehettek volna panamisták, a valóságban azonban nem voltak azok, mert nagy arányban voltak nemcsak becsületesek, hanem még okosak is.

Láttuk, hogy Lipót nagylelkűsége nemcsak az arra érdemes, hanem még bűnös szolgái iránt is, nem együgyűség vagy tehetetlenség volt részéről, hanem tudatosan, elvből történt, s okosság és keresztény tökéletesség volt. Hogy a hitványság és becstelenség, ha sokszor megtorlatlanul hagyta is, fájt neki, sőt lelkileg nagyon megviselte, azt Lovina naplójának abból az érdekes és meglepő megjegyzéséből is következtethetjük, hogy a Habsburgoknál családi betegség volt a hányás és az epeömlés, és hogy Lipót is gyakran szenvedett benne. Vajon nagylelkűségük és e családi betegség között nincs-e okozati összefüggés? Vajon ez a családi betegség nem annak bizonyítéka-e, hogy ők nagy önuralommal békén tűrték ugyan azt a sok emberi gyarlóságot és hitványságot, melyet nagylelkűségük környezetükben kitenyésztett, s melyet naponta kellett tapasztalniuk, de azért sokkal jobban megviselte őket, mint az avatatlan szemlélő (aki egyenesen ellenszenvesnek találja „nyálkás flegmájukat") gondolná.

Hogy Lipót mennyire tisztában volt embereivel és hogy milyen erkölcsi tekintélye volt miniszterei előtt, tehát hogy ők is mennyire jól tudták, hogy a császár is tisztában van övelük, nem pedig azt gondolták, hogy a császár báb az ő kezükben, azt — éppen Acsády

adata alapján — abból is láthatjuk, hogy mikor Auerspergnek már vén korában az a képtelen rögeszméje támadt, hogy mindenáron bíboros legyen, e vágyát Lipót előtt még csak elő se merte hozni, de merte a francia király előtt. Nem a maga császárát, hanem a francia királyt, a büszke napkirályt, kérte meg, hogy támogassa Rómában ez ügyben. (Szilágyi: A magyar nemzet története. VII. 15.o.) Lipót tehát csak ilyen báb volt miniszterei kezében!

Azt természetesen nem lehet senki előtt se meglepő, ha azt kell megállapítanunk, hogy Lipót környezete és miniszterei messze voltak a császár és családja erkölcsi színvonalától. Ez természetes dolog. Még az is természetes volna, ha felesége és gyermekei is messze alatta álltak volna. Bámulnunk azon kell, hogy felesége erkölcsileg egyenrangú volt vele, sőt még a gyerekei is (még József is csak apja halála után süllyedt le), de nem azon, hogy tanácsosai, miniszterei, és távolabbi környezete alacsonyabbrendű volt a császári családnál. Az olvasó bizonyára inkább azon csodálkozott, hogy a miniszterei ről is milyen sokszor mondott egészen szép dolgokat Pauler. Lipót miniszterei csak császári urukhoz viszonyítva voltak becstelenek; ez azonban semmi különösebb rosszat nem jelent.

Lovina naplójából is láthatjuk, hogy Károly főherceg ayója, Liechtenstein herceg, sokszor durva, kíméletlen és szeszélyes, néha még részeg is volt. Növendéke is észreveszi, hogy vallásossága nem olyan, mint az övék, például a templomban gyakran beszélget stb. Rosszakarat kell azonban ahhoz, ha valaki mindebből Lipót rossz emberismeretére következtet. Lipót udvara nem állhatott csupa olyan emberből, mint amilyen ő és családja volt, hiszen olyan kereszténynek mint ők voltak, ezer ember közül csak egyet találunk. Láttuk, hogy még a pápák se nagyon érték el mindig ezt a magaslatot. Hogy érhették volna el hát azok a főurak, akik közül az udvari méltóságok viselőit kiválasztania kellett. Az ivás pedig akkor olyan általánosan elterjedt gyarlóság volt, hogy állítólag még Szelepchényi érsek is benne leledzett. (Azért mondom, hogy „állítólag", mert ha papokról, sőt érsekről írnak ilyet az egykorúak, az még egyáltalában nem jelenti azt, hogy úgy is van. Egyik volt tanítványom is első levelében azt írta a simontornyai ferences plébánosról, hogy csak reggel józan, egy fél év múlva azonban már azt, hogy mindig józan s első információja csak azért volt téves, mert míg nem ismerte, bedőlt bőrgyári kartársainak, akik ezt az információt adták róla.) Mindezek ellenére azonban azt Lovina is határozottan megállapítja (de mindazok alapján, amit a naplóból megállapít maga az olvasó is), hogy ez a Liechtenstein herceg is alapjában véve jó és becsületes ember volt és tanítványát is őszintén szerette ő is.

Azt tehát egész kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Lipót nem egyszerű báb volt tanácsadói kezében. Az se igaz, hogy rossz emberismerő volt, még kevésbé, hogy környezete úgyszólván csirkefogókból állt, akik a hitványságuk mellett ráadásul még korlátoltak is voltak. Lipót, éppen ellenkezőleg, nagyon is jó emberismerő volt, tanácsosai közt feltűnő sok volt az egészen különlegesen jó és becsületes ember, s átlagban tehetségesek is voltak. A rágalmakból mindössze annyi igaz, hogy Lipót hihetetlenül jó ember volt és jóságát, elnézését, megbocsátását sokszor oly fokban gyakorolta, hogy nemcsak szokatlannak, hanem szinte oktalannak látszik. De hát ez is egyenesen evangéliumi vonás.

Világos, hogy ennek az oktalan jóságnak hátrányai is voltak. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy megvoltak a hátrányainál sokkal nagyobb előnyei is: az udvarában uralkodó igazán evangéliumi szellem, az evangéliumi szabadság, az egyenlőség igazi szelleme, a szabad bírálat joga, a legnemesebb értelemben vett demokrácia, a félelemtől való teljes mentesség, a fennkölt példa kisugárzása és vonzó hatása, a végtelen tisztelet, hála, sőt rajongás az udvar úgyszólván minden tagja részéről a birodalom feje, a császár iránt (láttuk, hogy még Wortleyné, ez a fanatikusan protestáns is, hogyan magasztalja), mert hiszen naponta és szemeikkel látták jóságát, élvezték nagylelkűségét, épültek erényein, önzetlenségén, szeretetén. S mindez félévszázadon át egyfolytában tartott s mivel, mint kiemeltük

már, Lipót könnyen megközelíthető volt mindenki számára, nagyon sok embernek nyílt is alkalma arra, hogy őt közelről megismerhesse.

Kifogásolják benne, hogy túlságosan is tudatában volt méltóságának és túlságos magasságban élt alattvalói felett. Ez is igaz. De ez is okosság volt tőle, sőt egyenesen szükségesség, mert hiszen természetes ellensúlya volt könnyen megközelíthető voltának. Az a császár, aki a templom kövén együtt térdel a nép öregasszonyaival, akivel majdnem naponta lehetett találkozni a bécsi mezőkön, akinek a fiának még az aranygyapja is zsíros és piszkos volt, mert már ősei is ugyanazt nyűtték s akinek még egy öltözet rendes ruhája se volt, mert már kinőtte, baj lett volna, ha egyébként nem állt volna nagy magasságban alattvalói felett.

Ez a nagy magasság már csak azért se bánthat senkit, mert hiszen erkölcsi magasság volt; nem a gőg s nem is a fényes külsőségek hozták létre. A „túl büszke" császár túl egyszerű volt. Neki a tekintélyt sokkal inkább erényei adták, mint császári méltósága. Fontosnak tartotta az etikettet, de csak annyiban, amennyiben neki jelentett önmegtagadást. Ami lelkületét illette, nemcsak a felhők felett nem trónolt, hanem éppen ellenkezőleg, az volt a hibája, hogy túlságosan is egyszerű, szerény, igénytelen és alázatos volt. Lipót uralkodói nagysága éppen abban áll, hogy ennek ellenére is tudott tekintélyt tartani; igénytelen külseje, kopott ruhája és gyalogjárása ellenére is tudott a felhők felett trónolni, illetőleg mindezek ellenére is rá lehet még azt is fogni, hogy az Olymposz felett trónolt.

Hogy mennyire nem volt báb vagy miniszterektől rángatott figura, arra vonatkozólag lássuk még Schwarzenberg Ferdinándnak, a „Pestkőnig"-nek naplóját:

„A császár olyan volt, mint egy szilárd pont, mely körül minden forgott. (Nem ilyen-e az eszményi császár?) Értett hozzá, hogyan kell gondolkodni, munkálkodni, elhatározni és állhatatosan kitartani. A tapasztalatok, melyeket fiatal éveiben Portiával, Auersperggel és Lobkowitzcal szerzett, ellenszenvet csöpögtettek bele új kegyencekkel szemben és több mint húsz éven át első miniszter nélkül kormányzott. Csak 1699-ben lett gróf Harrach főudvarmester megint az államkonferencia elnökévé. Az államtanácsban a császár többnyire a többséghez csatlakozott, csak nagyfontosságú ügyekben döntött a maga egyéni elhatározásával." (Wolf: Geschichtliche Bilder. II. 173.o.)

A napló egy másik helyén január hetediki kelettel egy osztrák tartomány (das Land unter den Enns) ügyeinek tárgyalását írva le ezt mondja Schwarzenberg: „Gróf Bucelini kancellár és gróf von Traun landmarschall nagyon jól beszélt, az utóbbi azonban sokkal jobban, mint az előbbi. Őfelsége, a császár mint mindig, nagyon kiváló volt (hat, wie gewöhnlich, sehr excelliert) és megmutatta, hogy miniszterei minden tekintetben felülmúlja és minden más hivatalviselőnél különb észben is, tapasztalatban is, szónoki képességben is. (Ne felejtsük, hogy mindezt Schwarzenberg, aki — mint láttuk — egyébként is olyan jellem volt, amilyen tízezer között egy akad, ezt nem hízelgésképpen, nem is a nyilvánosságnak, hanem a magának írt bizalmas naplójában írja.)

Lipótot is tehát nemcsak a saját fia tartotta tehetségesebbnek akármelyik miniszterénél, hanem minden beavatott kénytelen volt így gondolkodni. Nem tudom tehát, mi címen szerepel nálunk Lipót még ma, 250 évvel később is, mint egyszerű báb, szánandó figura, egy akarat nélküli, zilált idegzetű, a jezsuiták „karmai" közt tehetetlenül vergődő (sőt olyan együgyű, hogy még csak nem is vergődött miatta) emberke, akinek nem volt egyetlen eredeti gondolata, annál kevésbé elhatározása.

Láttuk, hogy Lipót fiai, sőt még leányai nevelésében is elsősorban mindig azt hangsúlyozta, hogy önállóságra szoktassa őket. El lehet hát képzelni, hogy ő, aki nem gyermek,

hanem felnőtt, nem főherceg, hanem császár volt, egy olyan tulajdonságot, melyet gyermekeiben annyira fontosnak tartott, saját magában nem ellenőrzött vagy akárcsak mellékesnek tekintett?

Még 13 éves fiáról, Károlyról is azt örökítette meg naplójában Lovina, (180.o.) hogy mikor egyszer magánleveleit nevelője, P. Paur, túl egyszerű stílusúaknak találta s felajánlotta neki, hogy segít neki abban, hogy színesebb stílusúak legyenek: „Köszönöm, nem kérek segítséget — válaszolta neki a fiú. — A magam betűivel, a magam érzéseit akarom adni, nem idegenét. Nincs szükségem sem könyvre, sem szerzőre."

Lehetett miniszterei kezében báb az az apa, akinek ilyen fia volt s akinek ráadásul egyetlen törekvése az volt, hogy olyan legyen, mint az apja és akivel apja a legtöbbet volt együtt minden gyermeke közül?

Nem egy hatvan éves császárnak, aki már 17 éves korában császár lett, s azóta mindig mindenki térdet-fejet hajtott előtte, hanem még egy iskolásgyereknek is, akinek mindenki csak parancsol, tehát megszokhatta már az alkalmazkodást, sokkal könnyebb önérzetesnek lennie, mint alázatosnak; önfejűnek, mint alkalmazkodónak. Lipót tehát semmiképpen se lehetett császár létére is azért alkalmazkodó, alázatos, szelíd és megbocsátó, mert ilyennek született, vagy mert — durvábban kifejezve ugyanezt — „hülye" volt, hanem azért, mert keresztény volt; nem mert ilyennek született, hanem mert keserves önmegtagadások és önnevelés után ilyenné tette magát.

Ennek bizonyítására is találunk tanulságos esetet Lovina naplójában (163.o.): Egyszer a 13 éves Károly főherceget környezete valamivel igen feldühösítette. Mikor P. Paur csillapítani kezdte, hogy ne izgassa föl annyira magát, a fiú P. Paur nagy meglepetésére egész nyugodtan ezt felelte: „Nem haragszom én, csak színlelem a haragot, hogy féljenek tőlem." De ha ennyire okos és öntudatos volt már a 13 éves fia is, mi címen tesszük fel, hogy 60 éves apjának viszont nem volt annyi esze, hogyha önállótlannak született, ne is törekedjék az önállóságra? És ha a fia már 13 éves korában is meg tudta tenni, hogy haragos tudott lenni akkor, mikor valójában nem volt az, mi címen tesszük fel, hogy az apja viszont még 60 éves korában és 40 éves császárság után is csak azért volt egyszerű, igénytelen, engedékeny és jó, mert ilyennek született és nem is tudott más lenni, nem pedig azért, mert tudatosan akart olyan lenni, amilyen volt? Lipót csak azért látszik tehetségtelennek ellenségei előtt, mert annyira okos volt, hogy úgy megtartotta az Evangéliumot, hogy azok, akik túl okosoknak tartják magukat, butának gondolták miatta. Ezt egyébként szóról-szóra így előre meg mondja az Evangélium is.

A történelmi dokumentumok alapján nem csak a Lipót tehetetlenségéről elterjedt közhit bizonyul a valósággal teljesen ellenkezőnek, hanem még a testi gyöngeségéről és az ellenszenves külsejéről szóló is túlzottnak bizonyul.

„Első Lipót császár — írja Schwarzenberg naplója alapján Wolf (172.o.) — ötven éve ellenére erős, egészséges úr volt, aki a vadászaton még mindig megelőzte a lovaglásban kísérőit, de kezdett már mindig jobban elmerülni a családi életben, az imádságban, és a munkában."

A császárnéról is megemlékezik a Schwarzenberg napló: „Harmadik felesége, a pfalzneuburgi házból származó Eleonóra császárné, csöndes, jámbor asszony volt. Látogatta a betegeket és börtönöket, ruhákat készített a szegényeknek és felszereléseket a templomok számára, sokat és szigorúan böjtölt és a legkeményebb testi vezekléseknek vetette magát alá. Volt tehetsége és érzéke a politikához, de részt nem vett benne, s az már igen nagy

dolog volt, ha valamely rokonának állást vagy címet szerzett." Látjuk tehát, hogy igazi ideális császárné volt.

Hogy Lipót még testileg se lehetett egészen utolsó, mutatja a két fia. A nagyobbik, József, modorával és kedvességével bilincselt le mindenkit, Károly a kisebbik, jellemével, erényeivel és eszével. Lovina naplójából egészen kétségtelen, hogy a szolgálatában levő és vele együtt tanuló sok főnemesi ifjú, valamint unokatestvérei, a Lotaringiai hercegek között sem észben, sem öntudatban, sem tudományszomjban, sem szorgalomban nem volt egy se, aki vele versenyezhetett volna. Nemcsak rangjánál fogva volt köztük az első, hanem tehetségben és jóakaratban is. Tudásban úgy kimagaslott közülük, mintha nem egykorú társuk, hanem mesterük és tanítójuk lett volna. De testileg is kiváló volt.

Említettem, hogy Carlyle felnőtt korában határozottan szép férfinak mondja. Lovina naplója idejében jóval magasabb volt a vele egyidős Lotaringiai hercegnél. Bármiféle sportban vagy testi ügyességben is elsőrangú volt Lipót mindkét fia, ugyanezen napló szerint. Vívásban Józsefnek az idősebbnek, céllövészetben pedig Károlynak a kisebbiknek nem volt párja. De nemcsak puskával tudott nagyszerűen célozni, hanem íjjal, lándzsával és karddal is annyira, hogy a nézők nem egyszer tapsviharba törtek ki. Egy puskalövéssel messziről eloltotta az égő gyertyát, s ismerősei bátran merték ujjaik közt tartani a pénzdarabot, hogy kilője onnan. Nem kellett félniük, hogy az ujjuk megsérül.

Nagyszerű lovas is volt és különös előkelőséggel és kellemmel ült a nyeregben. Még a táncát is öröm volt nézni, oly nemesen, előkelően és természetességgel járta, pedig nem született rá, mert túlérett volt, s alaptermészete komoly volt. (Már 13 éves korában voltak ősz hajszálai.)

Ezt a sok kiválóságot az a Lovina írja róla, akiről Nyáry azt állapítja meg, hogy feltűnően tárgyilagos és éppen nem hízeleg. Csakugyan, nemcsak tanítványa ősz hajszálait említi meg, hanem például azt is, hogy a festőművésznek is unott, szomorú arccal ült modellt. Jellemileg azonban még ez is jó jel (de ezt nem Lovina írja, hanem én), mert annak jele, mennyire nem volt színész, mennyire nem akart tetszelegni, és szépnek lenni a képen. (De a haragot mégis akarta és tudta színlelni, de ebben is rosszabbnak tartotta magát, mint amilyen volt, nem pedig jobbnak.)

A napló minden sorából látszik, hogy a nevelő valósággal rajongott tanítványáért, és hogy rendkívül jónak és tehetségesnek tartotta.

A május másodiki feljegyzésből azt is megtudhatjuk, hogy a főherceg egyszer meglátta a Lovina vezette naplót és kíváncsian lapozni kezdett benne. Lovina ki akarta kapni a kezéből, de nagy könyörgésére megengedte, hogy egy kicsit lapozhasson benne. Jellemző a 13 éves fiú intelligenciájára és önkritikájára, hogy mindjárt feltűnt neki benne a sok dicséret.

A rossz tulajdonságaimat nem szokta feljegyezni? — kérdezte. De igen — felelte a nevelő —, de erre a célra egy másik könyvet vezetek.

Ettől kezdve annyit kedveskedett és annyira kérte, hogy azt a másik naplót is megláthassa, hogy Lovina végül kénytelen volt megvallani neki, hogy csak ez az egy naplója van, mert rosszat még nem tapasztalt nála. (Nyáry: A bécsi udvar. 18.o.)

Az is jellemző, hogy se Khevenmüller, se Schwarzenberg a pestiskirály, naplójában nem található egy kifogásoló szó se, se Lipót személye, se udvara ellen. Amint mondottam már, az egészen különlegesen Egyház és papellenes Wolf ezt — természetesen helyteleníve — külön ki is emeli, mert ő természetesen sok kifogásolnivalót talált volna Lipótban. „Feljegyzéseiben — írja — sehol sem lehet találni egyetlen panaszt a közállapotok ellen."

(223.o.) Ezek az udvari emberek, akik közelről ismertek és tudtak mindent, s akik közül az egyik még kora jellemóriása is volt, még a kormányzattal is meg voltak elégedve Lipót uralma alatt.

„Az egyházi állapotokkal is megelégedettnek látszik", teszi hozzá Wolf, aki — sajátságosan — mindebből nem azt a tanulságot vonja le, hogy Lipót uralmáról az ő elképzelései tévesek, hanem azt, hogy a naplóíróké. Pedig hát az ő megelégedésük csak természetes és hogy fedi is az igazságot, lélektanilag is igazolható. Ha ugyanis igaz a közmondás, hogy fejétől büdösödik a hal, akkor igaz ennek az ellenkezője is: ahol a fő jó, ott minden jó. Legfeljebb abban lehetne másképp, ha a fő jósága egyúttal együgyűségét is jelenti. Azt pedig már eddig is eléggé bebizonyítottuk, hogy Lipót nem együgyű jó volt. Aki együgyű, az nem is lehet egyébként olyan értelemben jó, mint Lipót volt, mert az olyan jósághoz, mely benne volt, nagy intelligencia és akaraterő, tehát lelki nagyság is kell. A természetes jóság intelligencia nélkül nyámnyámságban nyilvánul meg, nem pedig tiszteletre gerjesztő jóságban.

Ahol olyan uralkodó parancsolt már félszázad óta, akinek élete főcélja a jó papok támogatása volt (nem úgy, mint Erdélyben, II. Rákóczi Györgyé, aki mesterségesen arra törekedett, hogy a katolikus papok minél rosszabbak legyenek), s akinek már elődei is évszázadok óta erre törekedtek, abban az országban bizonyára az egyházi állapotokkal is meg lehettek elégedve a hívők. Az udvari emberek naplóinak ezt megerősítő nyilatkozatait tehát egész nyugodtan elfogadhatjuk tárgyilagosnak.

„Bécset mindenki elhagyta — írja a pestiskirály naplója, a járvány dühöngésével kapcsolatban —, csak az iparosok, munkások, betegek és lelkészek maradtak hátra." Igen, a papok is. Pedig nekik legtöbb okuk lett volna arra, hogy megijedjenek és elmeneküljenek, mert „a kórházakban az orvosok, fürösztők, betegápolók és hullaszállítók néhány nap alatt a járvány áldozatai lettek".

Abból az állításból, hogy Lipót miniszterei, tanácsosai mind tehetségtelenek, sőt tehetetlen emberek voltak, annyi igaz, hogy ő tanácsosaiul és minisztereiül is elsősorban vallásos embereket választott, vagy ha ők maguk esetleg nem is voltak vallásosak, tanácsaik akkor is csak olyanok lehettek, amelyek az Evangélium elveivel nem ellenkeztek. Aki tehát azt tartja, hogy vallásos ember nem lehet „tehetséges" államférfi és a vallás törvényeihez való állandó szigorú alkalmazkodás lehetetlenné teszi egy állam tehetséges kormányzását, annak igaza van, mikor Lipót kormányára ráfogja a tehetetlenséget. Ez az Evangéliumban emlegetett (és dicsért) „ostobaságot" jelenti. Lipótnak olyanfajta „tehetséges" emberei, mint amilyen angliai Erzsébet, orosz Katalin, Nagy Frigyes, Napóleon, Hitler vagy Sztálin vagy akár amilyen Mátyás király, Bocskai vagy Bethlen volt, akik az állam érdekében a bűnös eszközök használatát is megengedték, nem voltak, de nem is lehettek volna, mert nem tűrte volna meg őket tanácsában. Neki nem a politikai vagy hadi siker volt élete egyetlen célja, s neki még az egészen bizonyos siker se kellett akkor, ha csak bűnös úton lett volna elérhető.

Hogy miniszterei és tanácsadói még becsületesek se voltak, abból annyi igaz, hogy az olyan jólelkű és megbocsátó főnök környezetét, mint amilyen Lipót volt, a kérlelhetetlenség és szigor nem tarthatta vissza a visszaélésektől és panamáktól, mert emiatt sose kellett félniük. Náluk egyedül csak a vallásosság és a belső becsület, no meg a gazdájuk iránti tisztelet, ragaszkodás és hála lehetett egyedüli indítóok a becsület útján való járásra.

Hát akkor bizony ugyancsak nagy panamisták lehettek mindnyájan, mondja erre bizonyára minden tapasztalt, jó emberismerő ember. Részben igazuk is van, felelem én is. Ezek a nemes szempontok ugyanis csak akkor lehettek volna elégségesek, ha Lipót kor-

mányában is mindenki olyan lett volna, mint maga Lipót volt. Sajnos, el kell ismernünk, hogy ez nem így volt, de csak részben kell elismernünk. Lipót ugyanis (az okos Lipót) mindent elkövetett, hogy miniszterei és egész környezete is, olyan vallásos emberekből álljon, mint amilyen ő volt. Mivel nagyon okos ember volt és uralma egyébként is félévszázadig tartott, mivel az apja is majdnem, nagyapja pedig egészen olyan jó volt, mint ő, fia (Károly) és unokája (Mária Terézia), felesége és gyermekei szintén, a vallásos jóság tehát már tradíció volt az udvarban s úgy vette körül, mint a légkör a testeket, legalább valami hatással ennek a légkörnek is kellett lenni kormányára. Számtalan bizonyítékunk van rá, hogy valóban úgy is volt.

Nyáry azelőtt azt hitte, hogy Lipót „a vért nemcsak a háborúban nem kímélte, hanem puszta hatalmi kérdés miatt, a legkisebb lelkiismeretfurdalás nélkül, kőkemény szívvel írta alá a legkiválóbb férfiak halálos ítéleteit" (Nyáry: A bécsi udvar. 44.o.), Lovina naplójának ismeretében azonban már ezt írja: „A közvetlen érintkezés alattvalóival csak a külföldi követeknek tűnik már fel. A lotaringiai követek végig nézték a szokásos lábmosást március 27-én (1698), s midőn látták, hogy a hatalmas császár milyen igazi megalázással mossa a szegény öregek lábait, elérzékenyülésükben könnyekre fakadtak." (Lipót az effajta alázatossági gyakorlatokat úgy csinálta, hogy akik látták, meg kellett róla győződniük, hogy nemcsak szokás és külsőség nála, hanem szívből jön s jó lelkének tükre.)

„Ilyen erényt és páratlan emberiességet még soha nem láttunk. Nem is csodálkozunk ezentúl már azon, hogy az Isten ezen fejedelmi házat olyan különösképpen őrzi, kiáltottak fel lelkesedve." (51-52.o.) Az udvari emberek, tanácsadók és miniszterek nem kiáltottak fel, mert már megszokták, de ez a megszokás természetesen nem azt jelenti, hogy reájuk nem volt hatással, hanem — a már évszázados hasonló szellem folytán — azt, hogy átlagban már ők is ilyenfajta emberek voltak, mert ilyen szellem közepette nőttek fel és éltek.

Világos, hogy a jó császár nemcsak a szegényekkel volt jó és alázatos, hanem tanácsosaival, miniszтereivel és udvari embereivel is. „Az udvarhoz tartozó főurak iránti gyöngéd figyelemmel gyakran találkozunk a császári család részéről", írja a napló alapján Nyáry. (82.o.)

„Kedélye (Lipótnak) gyöngéd és könnyen jókedvre hangolható volt, amely azonban sose csapott túlzásba." (51.o.) Aki a keresztény vallásosságot csak torzítva ismeri, bizonyára azt gondolja, hogy Lipót sose mosolygott, s közelében megfagyott a jókedv. Az igazi keresztény vallásosság ennek éppen az ellenkezője, s Lovina naplójából még a protestáns Nyáry is magától észreveszi, hogy Lipót vallásossága nem ez az ellenszenves, talmi vallásosság volt, hanem az igazi; olyan, hogy boldoggá tette azok életét, akik közelében élhettek. A felesége véresre sebezte szép testét, maga Lipót is agyonkínozta magát örökös lelkiismereti aggályaival, a fia is, (akinek zsíros aranygyapjat kellett volna hordoznia, de amellett még aranykivarrású ingét is eltakarta): de a környezetük nemcsak meggazdagodhatott mellettük, hanem emellett még az udvarias figyelmet és a jó kedélyt és vígságot is élvezhette környezetükben.

Nyáry a napló alapján külön kiemeli a császár „háládatosságát" (52.o.). Ennél szebbet egy uralkodóról alig lehet megállapítani s annál többre kell értékelnünk, mert a rosszmájú mondás éppen a hálátlanságot tartja a legjellegzetesebb uralkodói tulajdonságnak. Mikor például a mi annyira imádott Kossuthunkról Pálffy János, a negyvennyolcas országgyűlés unitárius erdélyi alelnöke, megemlíti, hogy titkon a korona után áhítozott, epésen megjegyzi, hogy alkalmas is volt volna rá, mert az uralkodók tulajdonsága, a hálátlanság, egész különlegesen nagy fokban megvolt benne.

Talán csak nem azért tartja egyhangúlag az egész „hazafias” történetírásunk oly alkalmatlannak Lipótot is az uralkodói méltóságra, mert igen hálás természetű volt? Valóban van is valami összefüggés a kettő között, mert Lipót rossz pénzügyei határozottan összefüggtek azzal, hogy rendkívül hálás volt s hálája nemcsak szavakban nyilvánult.

Nagy tévedés azt gondolni, hogy Lipót nem volt tisztában környezete és miniszterei gyöngéivel. Sokkal okosabb ember volt ő annál, semhogy ezt ne látta volna. Nem az esze, hanem a jósága volt az, ami megakadályozta, hogy észre vegye, de jóságát természetesen csak akkor engedte e téren érvényesülni, ha ez a józan ésszel azért nem ellenkezett. Jól tudta ugyanis, hogy miniszterei panamái azokat a milliókat károsítják meg, akiket neki mégis jobban kell szeretnie, mint egy-egy megszokott miniszterét. Hogyne tudta volna miniszterei panamáit az, aki olyan megközelíthető volt, aki olyan könnyen szóbaállt mindenkivel, s akinek udvarában — mint láttuk — oly szabadon bírált mindenki, nem kímélve még magának a császárnak személyét se? Hiszen irigyelt, befolyásos miniszterekről és tanácsadókról még akkor is beszélnek panamákat az emberek, ha nem igaz. Hát még ha igaz is?! Miniszterei panamáit tehát még akkor is tudnia kellett volna, ha együgyű lett volna.

Lovina naplójából egész jól láthatjuk, hogy nemcsak az udvarban, hanem magának Károly főhercegnek jelenlétében is és széltében-hosszában tárgyalták a panamákat és visszaéléseket. Ezek valóságát nemcsak tudta a császár és családja tagjai, mert hallották, hanem mert a saját bőrükön is állandóan érezték. Láttuk, milyen pénzszűkében, sőt úgyszólván szegénységben éltek, s ez részben kényszerűségből, nem pedig tisztán önkéntes szegénységből történt. Még maga Lovina is csak utólag és így is rendetlenül kapta meg a fizetését, mely azonban császárian fényes: ezer forint, tehát akkor óriási összeg volt. (Még 200 évvel később, az 1880-as években is csak 800 forint volt egy főszolgabíró évi fizetése, s ebben még irodája fűtése és hivatalos kiszállási költségei is benne foglaltattak. (Czobor László: Honti históriák. 16.o.)

Tehát igazi evangéliumi módra a császár és családja csak azért volt annyira szegény, mert viszont azok, akik szolgálták őket, gazdagok voltak. Ha ugyanis a fizetés rendetlenül és utólagosan történt is, arról szó se lehetett, hogy valaki valaha azt, ami járt neki, meg ne kapta volna. Világos ugyanis, hogy azok, akiknek járt valami, kérték azt, ami járt nekik s addig kérték, amíg meg nem kapták. A császártól kérni nem is volt szégyen, hiszen láttuk, hogy maguknak a Habsburgoknak volt elvük az, hogy ők azért vannak, hogy adjanak, az alattvalók pedig azért, hogy kérjenek tőlük. Láttuk, hogy már a még csak 13 éves Károly is, akinek még bátyja esküvőjére se volt ruhája, nagylelkűen osztogatta azt a pénzt, amit nyert, noha ha nem nyert, nem is volt pénze.

Hogy Lipót pénzügyileg nem volt szigorú minisztereihez, annak több oka volt. Az első a jósága. Lipót külön törekedett arra, hogy azoknak, akik őt szolgálják, jó dolguk legyen. A Habsburgok azt tartották, hogy ez a nagylelkűség, ez a krajcároskodástól való mentesség az ő külön családi és fejedelmi tulajdonságuk. Szerintük az igazi fejedelmi lelkület egyik főkelléke az, hogy mindig nagylelkű és bőkezű legyen. Ez a nagylelkűség nekik „velük született” tulajdonságuk volt. Nekik nem fájt az, hogy az ő szolgálatukban valaki meggazdagodott, hanem természetesnek tartották és örültek neki. Szerintük az, hogy valaki a császár szolgálatában meggazdagszik, az természetes dolog, nem pedig visszaélés. Ingyen senki se szolgálhat, kivált császárt, ki azért van, hogy adjon. Ha pedig valaki azt, amit kap, nem pazarolja el, hanem megtakarítja, csak dicsérendő benne. A császárnak külön öröm, ha az ő nagylelkűségét nemcsak a szolgája maga, hanem unokái, sőt a késő nemzedék is élvezik. Az anyagiak mellé éppen azért ad rangot is, hogy címere évszázadokon át ragyogjon. A rang és címer pedig csak akkor ér valamit, ha vagyon is van hozzá.

Lipót miniszterei iránti túl nagy bizalmának a második oka az a meggondolás volt, hogy nem minden pletyka igaz; ha magasrangú és nagybefolyású emberek ellen irányul, akkor különösen nem. Hiszen az előkelő állás és a nagy hatalom szinte szükségszerűleg hozza magával az irigységet és a vele együtt járó kisebbítéseket. Lipót azt tartotta, hogy inkább hagy büntetlenül egy bűnöst, mintsem ártatlanul, rágalom alapján sújtson egy ártatlant. Helyes elv volt ez, mert hiszen még így is előfordult, hogy még Lipót is elhitt olyan mendemondákat, mely rágalom volt s így megtörtént, hogy még ő is igazságtalanul büntetett.

Lovina naplója beszéli, hogy egyik kedves emberére többen irigykedtek s ezért megrágalmazták a császár előtt. Azt mondták neki, hogy annyira iszákos, hogy miatta már egy erősség is a török kezére került, mert az ellenség részegen lepte meg. Az illető katona-gróf emiatt kegyvesztett lett, s Lipót csak nagysokára és véletlenül tudta meg, hogy rágalom áldozata lett s az illető gróf még csak nem is borivó. A dolog annyira bántotta a jó császárt, hogy utána még csak rágondolni se szeretett a dologra, s emiatt az elmozdítottat se helyezte többé vissza állásába, bár jóságát és szeretetét ismerve bizonyára gondoskodott arról, hogy elégtételt adjon neki.

Nem annyira a miniszterek, főtisztviselők és katonatisztek csalásai és panamái okozták a császár és az állam szegénységét, hanem inkább az az enyheség, melyet Lipót hatóságai az adók és egyéb állami jövedelmek behajtásában tanúsítottak. Legjobban azonban magának a kivetett adónak csekély volta. Ez pedig bizonyára nem hiba, hanem erény egy uralkodóban. Ha ugyanis Lipót még a panamákban gyanúsak iránt is annyira megértő volt, gondolhatjuk, hogy akkor a szegény adózó nép felé még ennél is jóságosabb volt.

„A takarékosság főistápolója — írja Lovina naplója alapján Nyáry — maga a császár főudvarmestere, herceg Dietrichstein Ferdinánd volt. Liechtenstein főnevelő gúnyolódott is annak pedantériáján, amely minden krajcárt elszámolni kívánt." Az udvar tehát nemcsak tudta a bajokat, hanem segíteni is igyekezett rajtuk. Azonban nem elvei megtagadásával. Ezért aztán arra a végeredményre jutottak, hogy a bajon segíteni nem áll módjukban, mert segíteni csak az alattvalók nagyobb megterhelésével lehetne, arra pedig a császár nem tudta magát elszánni.

„Dietrichstein hg. főudvarmester és Traun landmarschall egy érdekes, idevágó beszélgetését is megörökítette Lovina. Traun botránkozva említette meg, hogy az Ausztriából és az örököstartományokból való jövedelmeket nagyon rosszul kezelik. Azon pénzeket, amelyeknek rendesen be kellene folyniuk, a komisszáriusoknak kell úgyszólván összekoldulni, s míg ezek meggazdagodnak, a császár alig jut jövedelemhez. A két főúr sokáig tárgyalta a dolgot, keresve a módot, amely megjavítaná a helyzetet, de a baj az általános viszonyokban és a szegénységben lévén, az udvar pénzszüksége magmaradt ezentúl is. A lefolyt sok háború temérdek pénzt emésztett meg, s a tartományok, a császár pénzforrásai teljesen leszegényedtek." Mindjárt látunk rá bizonyítékokat, hogy az itt utazó idegenek a népet nagyon is jómódúnak találták. Az udvar szegénységén tehát valójában azért nem lehetett segíteni, mert Lipót tartotta szegénynek a népet s ezért nem volt szíve jobban megadóztatni, illetőleg a kivetett adót szigorúbban behajtani.

Paur, Károly főherceg említett jezsuita nevelője és gyóntatója, szintén tudott e bajokról, hiszen az udvarban mindenki tudott róluk és tárgyalta őket. Előadást is tartott növendékének, hogyan lehet segíteni rajta. Szerinte, mikor van pénz, pontosan ki kell fizetni minden tartozást és mindenkinek a jutalmát is, akinek szolgálatát igénybe vették. (Jellemző, hogy a koldusszegény császár a fizetésen kívül mindig még „jutalmat" is adott mindenkinek.) Nincs jobb a tartozástól való mentességnél. Károly főhercegre azonban nem nagy hatással

volt nevelője elmélete. Ő nem tartotta helyesnek, hogy a fejedelem túlságosan is jól gazdálkodjék. Azt mondta, a pazarlás nem való az uralkodóhoz, de a fösvénység se.

A Habsburgok tehát nem azért voltak rossz gazdái a pénznek s azért állandó pénzszűkében szenvedők, mert tehetetlenek, lusták, könnyen hívők és általában kisstílű emberek voltak, hanem éppen ellenkezőleg azért, mert nagyon is nagystílűek voltak, s ezért nem is akartak túlságosan jó gazdák lenni. Azért voltak szegények, mert jók és nagylelkűek voltak, s a fukarságot nem tartották magukhoz illőnek. Azért nem voltak ők „nagyszabású" emberek, azért nem emeltek világraszóló alkotásokat, azért nem indítottak olyan hódító háborúkat, melyek dicsőségessé tették volna nevüket az utókor előtt, mert mindez alattvalóik nagy anyagi megterhelésével járt volna. Bennük nagyobb volt az alázatosság, mint a dicsőségvágy; nagyobb az alattvalóik iránti szeretet, mint a nagystílűségre való törekvés. Igaz, hogy az adók felemelése nélkül úgy is érhettek volna el eredményt, ha legalább a meglévő jövedelmeket kérlelhetetlenül hajtották volna be, és tisztviselőikhez is kíméletlenebbek lettek volna, de ők ezt is ellenkezőnek tartották a Habsburgok velük született nagylelkűségével.

Ők még azt a kis adót is, mely nekik a törvények szerint járt, szinte úgy könyörögték össze alattvalóiktól (hozunk majd fel rá nem egy adatot, hogy még nálunk is mennyivel kevesebb volt az adó, amit befizettünk, annál, amit be kellett volna fizetni, vagyis amennyit az országgyűlés megszavazott). Ők mindig belátták, hogy a nép szegény s ezért az ő állandó pénztelenségüknek „az általános viszonyok és a szegénység" az oka (Dietrichstein főudvarmester és Traun landmarschall erre a végeredményre jutottak, s ennek alapján hagyták abba még ők is azt a „krajcároskodást", amelyet elkezdtek, lásd Nyáry, 74.o.) s ezen a címen nyugodtak bele ők is abba, hogy ezen a bajon segíteni nem lehet. Mikor pedig a főhercegi jezsuita nevelő módszert ajánl a bajok megszüntetésére, a főherceg — láttuk — rögtön kijelenti, hogy ez ellenkezik azzal a hagyományos nagylelkűséggel, mely az osztrák házból származó fejedelmek régi, velük született tulajdonsága. Ők nem szívtelenkedhetnek az adók behajtásában, s ha tisztviselőik meggazdagodnak, azt nem tulajdoníthatják mindjárt panamának. Ez fösvénységből származó rosszakarat lenne, mely nem illik egy fejedelemhez.

Így aztán nem csoda, hogy nem egyszer megtörtént, amit Wagner ír a „Historia Leopoldi"-ban (II. 807.o.), hogy mikor egy egy Lipót szolgálatában élt előkelőség a halálos ágyán feküdt, gyóntatóját a császárhoz szalasztotta, hogy a nevében bocsánatot kérjen tőle azért, mert életében hűtlenül szolgálta és megcsalta. Ilyenkor a jó császár természetesen mindig megizente, hogy megbocsát s ezt a lelki hírnököt sürgette, hogy siessen, siessen nagyon, hogy válaszával még életben találja a haldoklót.

Lipótnak nála sokkal hidegebb szívű bírálói ezt Lipót részéről persze nem tudják mással magyarázni, mint együgyűséggel. Ők azt hiszik, hogy azért nem vette észre, hogy becsapják s azért bocsátott meg ilyen könnyen még azoknak is, akik maguk izenték meg neki, hogy becsapták, mert együgyű volt. Lehet, mert hiszen Krisztus Evangéliuma is azt ajánlja, hogy „legyetek együgyűek, mint a galambok" (Lipót bámulatra méltó történelmi sikerei azonban egyúttal még azt is bizonyítják, hogy ez az „együgyűség" nem is olyan nagy ostobaság vagy baj még egy uralkodóban se).

Hogy ez az együgyűség valóban evangéliumi, tehát nagyon is okos együgyűség volt, mutatja Lovina naplója, melyből megtudjuk, hogy az udvarban a tisztviselők hűtlenségét mindenki tudta, sőt széltében-hosszában állandóan ezt tárgyalták; tudta a császár 13 éves fia is, sőt a nevelője is előadásokat tartott neki róla, tehát világos, hogy feltétlenül tudta maga a császár is. Ha annyira együgyű lett volna, hogy még így se tudta, akkor is megtudhatta volna a halálos ágy mellől küldött említett hírnököktől. Ha tehát mégis folytatta

eddigi eljárásmódját, csak tudatosan tehette, mint ahogyan fia is világosan megmondta az előadást tartó nevelőnek, hogy felesleges az előadása, mert ők készakarva tesznek úgy, ahogyan tesznek. Nem együgyű volt tehát Lipót, hanem olyan hősi fokban jó, hogy történetírói még megérteni se tudják, mert búvárkodásuk közben más ilyen királyokat természetesen nem találnak.

Más uralkodókat is becsaptak, nemcsak Lipótot, sőt azt hiszem, Lipótot egy cseppet se csapták be gyakrabban és jobban, mint Nagy Frigyest, Nagy Katalint vagy Sztálint. Amennyit ugyanis ezeken a „nagy" uralkodókon segített a fukarság, bizalmatlanság és a kíméletlenség, ugyanannyit ártott is nekik az az ellenszenv, gyűlölet, bosszú és rosszakarat, mely emiatt nekik alattvalóik részéről szükségszerűleg s megérdemelten kijutott. Viszont amennyit Lipót anyagi ügyeinek ártott a túlságos elnézés és jóság, ugyanannyit használt is az ezzel szükségképpen együttjáró ragaszkodás, szeretet és megbecsülés. Ne mondjuk ugyanis azt, hogy az emberek rosszak és hálátlanok és a jóért rosszal fizetnek, mert amennyire igaz ez, épp úgy igaz az is, hogy az emberek jók és hálásak is s különösen sok jó és hálás ember van olyan uralkodóház környezetében, melynek századok óta veleszületett tulajdonsága a nagylelkűség.

Vajon hány olyan uralkodó volt még, mint Lipót, akit alattvalói megcsaltak ugyan (melyiket nem csalták meg?), de legalább bántotta őket érte a lelkiismeret, s nem tudtak addig meghalni, míg bocsánatát meg nem kapták? Mint láttuk, Lipót olyan uralkodó volt, akinek életében ez mindennapos volt. Ha Nagy Frigyest, Nagy Katalint, angol Erzsébetet, Sztálint valaki megcsalta, nem lelkiismeret bántotta érte, hanem boldogan halt meg, hogy megfizetett neki azért, amit megérdemelt. Ahol azonban olyan viszony van úr és szolga, alattvaló és uralkodó között, mint ezt Lipót esetében látjuk, abban az államban az anyagi zavarok ellenére sincs nagy baj, mert erkölcsi alapjai szilárdak, mert nem az alattvaló érzi magát kizsákmányolva az uralkodótól, hanem éppen megfordítva. Ezt érte el Lipót — s legtöbb elődje és utóda is — jóságával és emberbecsülésével. Nemcsak azért, mert ez a jóság velük született, hanem azért is, mert jóságuk mellett okosak is voltak s tudták, hogy jónak lenni hasznos is.

Wagner beszéli, hogy XIV. Lajos, a gőgös napkirály, Lipótot, mint „szegény" császárt szokta emlegetni, s azzal szokott dicsekedni, hogy neki Párizs városából egymagából több jövedelme van, mint Lipótnak egész nagy birodalmából. Tudvalévő, hogy udvara is hasonlíthatatlanul fényesebb volt, mint Lipóté. Lipót mindezt tudta s ha nem tudta volna, voltak elegen, akik tudomására hozták, mit beszélnek róla Párizsban. De ő ezt nem szégyellte. Ő inkább akart továbbra is „szegény" császár maradni, mint XIV. Lajos eszközeivel sok pénzt szerezni.

A Habsburgokról igazán elmondhatjuk, hogy ők nem voltak kizsákmányolók, nekik nem az országuk volt a fejőstehenük, hanem ők voltak az országnak, vagy legalább is környezetüknek, tehát előkelőbb alattvalóiknak, fejőstehene. Ez pedig bizonyára van olyan érdem, tehát büszkeség tárgya is lehet annyira, mint a gazdagság. Hát még ha azt is nézzük, hogy mit ért el XIV. Lajos a sok pénzével és jövedelmével, s mit Lipót a maga szegénységével! Ő szegénysége ellenére is világraszóló haditetteket és évszázadokra szóló történelmi eredményeket ért el, míg XIV. Lajos közel se mutathat rá ekkora és ily tartós eredményekre. XIV. Lajos fényűzése, pazarlása és erkölcstelensége, közismert költséges szerető tartásai vetették el a francia forradalom csiráját, mely már második utódát a vérpadra juttatta, míg a Habsburgok országai — éppen Lipót s általában a Habsburgok „szegénysége" és tiszta erkölcsei miatt — sokáig immunisak maradtak a forradalom fertőzésével szemben.

A nagylelkű Habsburgok

Adam Wolf „Geschichtliche Bilder aus Oesterreich” című művében (Wien, 1880. 221.o.) idézi egy kortárs nyilatkozatát Lipót uralkodásának végéről: „A bécsi udvar valóban valami nagyszerű és különleges. Maga az udvar nem olyan fényes, hanem a sok herceg és udvari ember, akik ott tartózkodnak és a legelőkelőbb egyházi és állami hivatalok betöltői, emelik rendkívülien a fényét. A császári Burg egy régi nagy hosszú épület kis ablakokkal, ahol kevés szó lehet művészi alkotásról. Az udvar maga egy paradicsommadárhoz hasonlít, melynek fénye tollaiban áll. Néhány udvari méltóság és előkelőség, akik az udvari hivatalokat betöltik, majdnem fényesebb épületekben laknak, mint a császár. Gyakran és sokat beszéltek már egy új Burg építéséről, de nyugodtabb időkre vártak... A könyvtár azonban a legértékesebb és legtökéletesebb a világon. A festmények közt sok önémet, brabanti és olasz darabokat is láthatunk, míg a Louvre-ban nincs más, mint csak francia mű.”

Ugyanezen történelmi mű gróf Khevenmüller Zsigmond Frigyes (1666-1742) feljegyzései alapján azt közli, hogy az 1703. évi miniszterváltozásokkor gróf Mannsfeld, aki addig a haditanács elnöke volt, felmentése miatti vigasztalásul legfelsőbb kamarás és Komárom vára kormányzója lett, és még ráadásul 20.000 forint „Pension”-t kapott egy olyan császártól (de ezt — Lovina naplója alapján — már én mondom, nem a napló), aki maga családjával egyetemben ugyanakkor úgyszólván szegénységben élt.

Gróf Salaburg, aki az udvari kamara elnöke volt, elbocsátásakor 100.000 forint ajándékot kapott.

Mikor pedig már nem Lipót, hanem kedves Károly fia, Lovina tanítványa lett a császár (aki mint láttuk, már 13 éves korában hangsúlyozta, hogyha jövedelme nincs is, egy császárnak még akkor is nagylelkűnek illik lennie), gróf Starhemberg, mikor 1725-ben lemondott állásáról, 30.000 forintos, akkoriban egyenesen horribilisnak számító fizetését utána is épp úgy megkapta, mint akkor, mikor még állásban volt. De ezenkívül kapott még a császártól 100.000 forint külön ajándékot is és még fia számára is államtanácsosi kinevezést. Mikor 1722-ben a császár legfelső kamarása, gróf Althann Mihály, meghalt, III. Károly a fényes temetésen kívül, melyet részére a maga költségén rendezett, a püspöknek még 10.000 forintot küldött, hogy érte misét mondjanak, végül pedig kifizette a megholtnak hátrahagyott egész nagy adósságát. Ez azonban még mindig nem volt elég, mert még a felesége részére is kiutalt évi 4000 forint nyugdíjat, és ráadásul még adott neki a nápolyi királyságban egy olyan uradalmat, melynek jövedelme évi 3000 tallér volt.

Mikor 1721-ben gróf Rosenberg Farkas Zsigmond, a császár kamarása elvette Hohenfeld Mária Anna grófnőt, császári ura 40.000 forint nászajándékot adott menyasszonyának. Hogy ezt kellően értékelni tudjuk, csak arra figyelmeztetünk, hogy mindez olyan időben történt, mikor egy ökör ára 5-6 forint volt.

Hiba volt ez, de nemes hiba. Nem válik szégyenére a Habsburgoknak, kivált a mai marxista világban, mikor a kapitalistáknak annyira szemükre hányjuk alkalmazottaik kizsákmányolását. Meg kell állapítanunk, hogy a Habsburgok ugyancsak ellentétei voltak annak, amit ma kizsákmányolásnak hívunk, ez pedig más szóval annyit jelent, hogy ugyancsak jó emberek voltak. Olyanok, akikre rá volt szabad bízni „a nép vagyonának” kezelését. A mondottak után ugyanis talán nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy nemcsak

a grófokat és kamarásokat kezelték ilyen nagyvonalúan, hanem egyszerű cselédeiket is. De láttuk, hogy még az adózó tömegeket is.

A császár bevételei — írja Bragadin Dániel velencei követ 1733-ban — 22 millióra rúgnak és ebből harmadfél milliót nyugdíjakra ad. Mindehhez én csak azt teszem hozzá magyarázatul, hogy akkor még kötelező nyugdíjak egyáltalában nem is voltak, tehát ez mind ajándéknak számított. Azt is ki kell emelnünk, hogy olyan nagylelkűség volt ez, mely minden porcikájában önzetlen eredetű volt, mert hiszen a császár ezektől a kiszolgált öregektől viszontszolgálatot józan ésszel már nem várhatott. Ekkor már hűségükből is édeskevés haszna volt, hiszen ez a hűség fogatlanok hűsége volt már. Ez őrültül nagylelkűség forrása egyedül csak a szeretet és hála lehetett, melynek éppen az ellenkezőjét tartja a közhit az uralkodók tulajdonságának. A Habsburgok egész félévezredes uralkodása ennek a közhitnek merő cáfolata, de bizonyára ez az oka annak is, hogy egy félévezredig uralkodtak. Láthatjuk belőle, hogy érdemes jónak, önzetlennek és hálásnak lenni, s nem mindig haszontalanul kidobott az a pénz, amit a rövidlátók vagy önzők ilyennek gondolnak.

S mit tesz a rosszakarat és elfogultság! A történetírás mindezekért nem dicséri a Habsburgokat, hanem dühös elkeseredéssel szidja őket (osztrák létére az a Wolf is, akinek művéből ezeket az adatokat vettem) és eszeveszett tékozlásról beszél, mely a tömegek bőrére ment. Rögtön látjuk majd, hogy nem ment a tömegek bőrére és hogy se Lipót, se III. Károly, a fia alatt nem panaszkodhattak a tömegek se. Az azonban már az eddig közölt adatok alapján is tagadhatatlan, hogy maguknak a császároknak és családtagjaiknak csakugyan a bőrére ment ez a nagylelkűség. Ez Lovina naplójából kétségtelenül kitűnik. Ez a „tékozlás" a Habsburgok tudatos nagylelkűsége és hálája volt, s még akkor is dicsérnünk kell őket érte, ha nem mondhatnánk el „mentségükre" még azt is, hogy ez az „őrült" nagylekűségük ugyanakkor történt, mikor Franciaországban azok a Lajosok uralkodtak, akik Párizs városából egyedül több pénzt szipolyoztak ki, mint a Habsburgok egész birodalmukból, de ők ezt a mérhetetlen jövedelmet a szeretőikre költötték s arra a pazar fényre, mely őket is és azokat is körülvette.

Sajátságos, hogy szinte azt kell mondanunk, hogy az effajta őrült francia pazarlás nem fáj annyira történetíróinknak, mint a Habsburgoknak ez az egészen más természetű „őrültsége" és pazarlása.

Nekünk, magyaroknak, legfeljebb csak az fájhat, hogy ennek az őrült nagylelkűségnek hasznát nem mi, hanem idegenek élvezték; azok virultak, gazdagodtak belőle, nem mi, mert ők voltak azok a szerencsések, akik a tűz körül ültek, s így melegét élvezhették. De hát — sajnos — ennek a hátránynak egyedül csak mi voltunk az oka. A mi őseink voltak azok, akik akkor, mikor eldőlt az, hogy magyarrá váljanak-e a Spanyolországból ide szakadt Habsburgok vagy inkább osztrákká, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nekik semmiképpen se kellenek. Ők akadályozták meg, hogy a mohácsi vész után birodalmuk központjává Magyarországot tegyék. Ha nem lett volna ellenzékük, mely az országot — mely a török miatt már úgy is csak félországot jelentett — két részre szakította, akkor az akkori Habsburgok semmiképpen se tarthatták volna az osztrák főhercegséget fontosabbnak Magyarországnál, tehát világos, hogy magyarrá váltak volna, nem pedig osztrákká. De mikor már végleg eldőlt, hogy a Habsburgok mégis csak uraink lettek és maradtak, sőt még az ország ellenzéki, erdélyi részét is uralmuk alá hajtották, mi még akkor is állandóan rebelliskedtünk. Hogy pedig rebellisekkel vegyék magukat körül, s így azok élvezhessék „őrült" nagylelkűségüket, akkora őrültségeket még a köztudomásúlag „hülye" Habsburgoktól se kívánhattunk.

Ennek ellenére részünk és hasznunk volt a Habsburg nagylelkűségből nekünk, magyaroknak is. Mi se voltunk mostohagyerekeik. Aki nem rebelliskedett, például a „semper fidelis" csábrági és szitnyai Koháry István, Európa egyik legnagyobb vagyonát hagyta rokonaira, mikor meghalt s e nagy vagyon révén végül a magyar, osztrák, bulgár, belga, angol, portugál, brazil királyi és császári házak lettek részint közeli rokonai, részint egyenes leszármazottai ennek a XVI. században még egyszerű köznemesi sorban levő ősi magyar családnak. Ez a család egyenesen tüneményes meggazdagodását és felemelkedését egyedül annak köszöni, hogy a Habsburgokhoz „semper fidelis" volt. De a szintén ilyen tüneményesen gazdaggá vált Eszterházyak, Zichyek, Károlyiak és társaik, szintén a Habsburgok nagylelkűségének és hálájuknak köszönték rangjukat és mérhetetlen vagyonukat. Sőt nemcsak ők, hanem még a rebellis Bercsényi Miklós is.

Hogy milyen nemes, milyen nagylelkű és hálás volt III. Ferdinánd, Lipót apja, Bercsényi Imre árváihoz, köztük a nagy Bercsényi Miklós apjához, az idősb Miklóshoz is, azt már láttuk. Hogy ez mennyire nem kivétel volt, lássuk most, milyen volt maga Lipót, III. Ferdinánd fia, az ifjú Miklóshoz, az idősb Bercsényi Miklós fiához, ahhoz, aki aztán „hálából" rebellis lett. Láthatjuk belőle, hogyan keletkezett a Bercsényi vagyon.

Idősb Bercsényi Miklós, a híres kuruc főtábornok apja, 1686-ban a császár nagylelkűségének épp oly feltűnő jeleivel elhalmozva vált meg érsekújvári vicegenerálisi tisztétől, mint amilyennel a Khevenmüller naplója alapján imént elsorolt osztrák mágnások. Attól a királytól, aki oly szegény volt, hogy fia még bátyja esküvőjére se tudott tisztességesen felöltözni, s akinél éppen akkor — mert hiszen akkor már három éve folyt a felszabadító török háború — minden kiadható fillérnek tíz helye is lett volna egyszerre, szintén évi ezer forintot kapott nyugdíjként élethossziglanra, s ezenkívül még 60 ember és 60 ló számára élete végéig ingyen ellátást és szállást. Pedig hát valami túlságos nagy érdemei nem is voltak Lipót szolgálatában idősb Bercsényi Miklósnak, mert ő már csak úgy volt „mindig hű", hogy közben Thökölynek, a rebellisnek is felesküdött. Igaz, hogy nem szívesen, hanem csak kényszerből tette, de bizonyára kényszerből hűtlennek lenni se érdem. Koháry István például — aki egyébként jóbarátja volt idősb Bercsényi Miklósnak — inkább Thököly fogságát választotta, tehát még kényszerből se esküdött föl neki.

Bercsényi fia, a későbbi híres kuruc vezér, Homonnay-Drugeth lányt vett el, s nemsokára utána fiágon hamarosan ki is halt ez a híres, dúsgazdag család. Ilyenkor az ősi családi jószágok a magyar törvények értelmében a kincstárra szállnak, s épp ekkor, mint említettük, éppen nagyon is szüksége volt a kincstárnak erre a „kis" örökségre. Lipót apja, III. Ferdinánd, ennek ellenére már 1653-ban jóváhagyta Homonnay Györgynek oly értelmű végrendeletét, hogy a Homonnay birtokokat 100.000 forint erejéig a nőág is örökölhesse, ha a fiág esetleg kihalna, tehát 100.000 forint kincstári vagyont már ekkor a Homonnayak leányági rokonainak ajándékozott. Nemzetgazdasági szempontból ez is őrültség volt, a Habsburgok nagylelkű „őrültsége", de ez esetben magyarok javára. Olyan magyarokéra, akik előtte (sőt mint látni fogjuk, még ez „őrültség" után is) ugyancsak bőven kivették részüket a Habsburgok elleni lázadásokban is. De hát a mi Habsburgjaink már csak ilyen gonoszok és „tehetségtelenek" voltak, s csak így „szipolyozták" Magyarország „szerencsétlen" lakóit.

A Bercsényi család ekkor még nem tartozott az igazi nagyvagyonú főnemesség közé. A Homonnay-Drugethekkel például egy napon még említeni se lehetett őket. Nagy Bercsényi Miklós Homonnay Krisztinát csak azért kapta feleségül, mert Krisztina akkor már özvegyasszony, s majdnem egy évtizeddel idősebb volt, mint Bercsényi, s a vőlegény ráadásul ritkaszép férfi és nagy nőhódító volt.

Mivel Bercsényi feleségének az első urától is volt egy fia meg egy lánya, s ezeknek, mikor első felesége meghalt, (aki szintén sokkal idősebb volt, mint ő), Bercsényi lett a gyámjuk, mihelyt az utolsó Homonnay-Drugeth (Bálint, esztergomi kanonok) 38 éves korában örök álomra hunyta le szemét, Bercsényi azonnal önhatalmúlag lefoglalta a Homonnayak székhelyét, Ungvárt és a hozzá tartozó 250.000 holdas rengeteg uradalmat, mely egész Ung megye 2/3 részét tette. Elhatározta ugyanis, hogy ha törik, ha szakad, ez a gyönyörű uradalom nem lesz a kincstáré, hanem az övé.

Így aztán, mikor a kincstár, a kamara emberei megjelentek az örökség leltározására, egyszerűen be se eresztette őket a várba. (Ilyesmit is csak Lipóttal lehetett megtenni, illetőleg a Habsburgokkal, mert nálunk ilyesmi már Lipót előtt is mindennapos volt.) A kamara erre karhatalmat szerzett, s annak fedezete alatt kísérelte meg újra a leltározást, de most is eredménytelenül, mert Bercsényi a karhatalmat se eresztette be a várba, ahhoz pedig, hogy Ungvárt megostromolja s bevegye, természetesen nem karhatalom, hanem egy egész hadsereg kellett volna.

Bercsényi a végrendelettel érvelt, a kamara pedig azzal, hogy a leányág Homonnát (és más kisebb birtokokat) már úgyis elfoglalta és birtokában tartja, tehát az a végrendelet, melyet a király jóváhagyott, ezzel már úgyis valósággá vált. Kétségtelen, hogy a kincstárnak volt igaza, nem pedig Bercsényinek, s magának Ungvárnak (és vele az ungvári uradalomnak) átengedéséről törvényesen szó se lehetett. A leányágnak még Homonnát se lett volna szabad előre és önkényesen birtokába vennie, hanem meg kellett volna várnia, míg közös megegyezéssel eldöntik, melyek legyenek azok a birtokok, melyeket a leányág a végrendelet jelezte 100.000 forint fejében megkap.

Ha Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Nagy Frigyes, angliai Erzsébet vagy orosz Katalin, Hitler, Sztálin vagy hozzájuk hasonló más „tehetséges” emberek lettek volna Bercsényi királyai, ezért a felségsértő fegyveres önkényeskedésért és az államhatalommal való nyílt szembeszegülésért Bercsényi ellen azonnal főbenjáró pert indítottak volna, s ha esetleg talán ki nem végezték volna is (bár az is törvényes lett volna), de Bercsényinek feltétlenül menekülnie kellett volna, s nemcsak a Homonnay, hanem a Bercsényi birtokok is a kincstár kezére kerültek volna. A felszabadító háború nagy költségei miatt úgyis igen nagy szüksége lett volna rájuk az államnak. A Bocskai, Rákóczi György és Nagy Frigyes-féle uralkodóknak ezért volt mindig elegendő pénzük.

Bercsényi azonban, már apja és nagyapja esetéből is igen jól tudta, kivel van dolga, s ezért mert szembeszegülni. Világos azonban, hogy az ellenszegülést még Lipót se tűrte, s mivel Ungvárba őrséget tennie a Homonnay Bálinttal kötött egyezség alapján külön is joga volt (Homonnay Bálint halála után ilyen egyezség nélkül is joga lett volna, de hát a Habsburgok jól tudták, hogy a magyarok tőlük szigorúan megkövetelik a törvény megtartását, de ők maguk annál kevésbé tartják meg ugyanezen magyar törvényeket, ha nem előnyös rájuk. Ezért törvényadta jogukon kívül még magánjogilag is gondoskodtak arról, hogy a kincstár jogai egészen kétségtelenek legyenek), most — harmadszor — már olyan karhatalmat küldött, mellyel még Bercsényi se látta célszerűnek dacolni s bele nyugodott az ungvári örökségnek, mint kincstári vagyonnak leltározásába.

Ennek aztán „büszke Bécsnek rettenetes császára” úgy megörült, hogy eszébe se jutott, hogy Bercsényit megbüntesse azért az ellenállásért, melyet a törvénnyel szemben tanúsított, és azért az idővesztegségért és sok költségért, melyet ezáltal az államnak okozott, vagy hogy legalább azt a kiadást, megfizettesse Bercsényivel, amibe a kincstárnak az Ungvár ellen küldött karhatalom kiállítása okozott. Pedig hát ez arra is jó lett volna, hogy a Bercsényiek és társaik kedvét a jövőben elvegye hasonló ellenszegülésektől. Értelme se volt a

jóságos megbocsátásnak, mert hiszen ma már tudjuk, hogy később, mikor Rákóczi Ferenc felkelésére került sor, éppen ez a Bercsényi lett a főlázadó, tehát éppen ő volt az, aki Lipót magyarországi uralmával még így is a legkevésbé volt megelégedve.

A jámbor olvasó azt hinné, hogy Bercsényi a történtek után szégyenében évtizedeken át nem mert az udvarban mutatkozni, kivált mikor a magyarokat ott állítólag még akkor se szerették, ha egyébként alattvalói hűségük a legkifogástalanabb volt, sőt ha a hódolatot és engedelmességet egyenesen az együgyűségig vitték. Nem. A mi „hazafiainknak" ennél sokkal vastagabb volt a bőrük.

Bercsényi is nagyon jól tudta, mennyire veleszületett tulajdonsága a Habsburgoknak, de különösen Lipótnak, a kegyesség, de mivel tudta, hogy igazságosak is egyúttal, ez a kiváló tulajdonságuk a magyarokra épp úgy vonatkozik, mint az idegenekre. Rögtön elhatározta tehát, hogy Ungvár csak azért is és ezek ellenére is az övé lesz, s amit erőszakkal és törvénytelen úton nem tudott elérni, eléri törvényes úton a király „veleszületett" kegyességének kihasználásával. Az, hogy Lipót kegyességét nem illik kérnie és nem is szabad megkapnia annak, aki éppen előtte próbálta meg az erőszak és törvénytelenség útját, s ha már ezt elnézték neki, a legelemibb illem kívánja, hogy az illető legalább egyelőre vonuljon félre, míg az idő elfeledteti bűnét, még csak eszébe se jutott.

Lipót kegyességét Bercsényi már eddig is igyekezett felhasználni családja elvesztett hajdani erdélyi birtokai visszanyerésére, hiszen Erdély közben a Habsburgok birtoka lett. A Bercsényiek a délvidékről, Szlavóniából származtak, mint a Zayak és a Dessewffyek is, mert régente ez a vidék is legalább felerészben magyar volt. (Mint láttuk, a Zápolyák is innen valók voltak, de ők nem voltak magyarok.) Később a Bercsényiek is a török elől északabbra jöttek, majd Erdélybe szakadtak, ahonnan katolicizmusuk miatt — mint láttuk már — ismét Magyarországba kellett menekülniük, ott maradt jószágaikat pedig lefoglalta vagy hitfeleinek adományozta a kálvinista fejedelem. Tudvalevő ugyanis, hogy Erdélyben milyen híres nagy vallásszabadság volt.

Mihelyt Erdélyt a király visszahódította, Bercsényi mindjárt kérvénnyel fordult Bécsbe és hivatkozva arra, hogy az ő eleitől erdélyi birtokaikat jogtalanul vették el, sőt ez éppen katolikus vallásukhoz és királyukhoz való ragaszkodásuk miatt történt, követelte, hogy ezeket a birtokokat, sőt azóta esedékes jövedelmeiket is, a bitorlók végrehajtás terhe alatt neki visszaszolgáltassák.

Lipót jogilag teljesen igazat adott neki, ilyen értelemben döntött és Bercsényi ügyét mindenben támogatta, de azért ezekből a birtokokból mégis soha egy hold se került vissza a Bercsényiek kezére. Pedig még az elfogult kálvinista Thaly Kálmán is „teljesen jogosnak" és „méltányosnak" mondja Bercsényi követelését (Thaly Kálmán: A Bercsényi család. II. 37.o.), közvetve tehát ő is elismeri azt, hogy Erdélyben, a magyar szabadság eszményi hazájában a magyar alkotmánnyal és szabadsággal ellenkező teljesen „jogtalan" és „méltánytalan" dolgok történtek. Pedig hát ott, a vallásszabadság közmondásos hazájában, a katolikusokkal a vallásuk miatt történtek ezek a jogtalanságok és méltánytalanságok.

A katolikus Bercsényieken a kálvinista erdélyiektől okozott jogtalanságokat még az Erdélyben újra uralomra jutott Habsburgok se tudták vagy merték soha orvosolni. Ezzel megint csak bebizonyították, hogy éppen nem lett magyar sőt még protestáns elnyomás se Erdélyben az ő újra visszaállított „átkos" uralmuk alatt. Hiába volt Bercsényi kezében még olyan erélyes hangú királyi döntés, nem kapta vissza Erdélyben nemcsak elmaradt jövedelmeit, hanem még magát a birtokot, a tőkét se, mert a Bercsényi birtokok azóta kálvinista kézbe kerültek, s a király nemcsak a katolikusokhoz vagy németekhez volt „jámbor", hanem akkor is az volt, mikor magyarokról, sőt kálvinistákról volt szó.

A kálvinista magyar ugyanis vastagnyakú, kemény, kíméletlen, büszke és a magáét nem engedő akkor is, ha az, ami az övé, csak tényleg övé, de jogilag nem. Pedig hát, ha a kíméletlen önzés meg a kegyesség; a kálvinista vastag nyak, meg Lipót ájtatos és vékony nyaka összeütközik, könnyű eldönteni, melyik marad felül. A sikeres összeütközéshez egy hasonlóan vastag Bocskai, Nagy Frigyes, Hitler vagy Sztálin-féle nyakra lett volna szükség. Mivel pedig ez hiányzott, az illetékes „beati possidentes" erdélyi kálvinisták úgy rúgták ki Bercsényi megbízottját, gróf Pekry Lőrincet, királyi döntésével egyetemben, hogy még a szintén kemény és a maga árnyékától ugyancsak meg nem ijedő Bercsényi, a későbbi kuruc főgenerális is feleslegesnek tartotta a további kísérletezést. Világos, hogy a jó Lipót még inkább ezen a véleményen volt.

Bercsényi tehát látta, hogy kálvinista kézről nem lehet neki birtokot szerezni, azt azonban még az Ungvár körül elkövetett erőszakoskodásai után se látta be, hogy ugyanezt nem lehet megtenni a jámbor kincstárral, illetőleg Lipóttal se. Annál nagyobb hévvel vetette hát rá magát Ungvár megszerzésére. Ehhez ugyanis most már csak Lipót nagylelkűségének kiaknázására volt szükség, annál pedig mi sem volt könnyebb.

A kihalt Homonnayak Ung megye örökös főispánjai voltak. Ez a méltóságuk természetszerűleg következett abból, hogy a megye kétharmad része úgyis az övék volt. Bercsényi az ellenkező úton igyekezett eljutni Ung megye kétharmadának megszerzéséhez: ő előbb az örökös főispánságot kérte. Világos, hogy meg is kapta. A jó Lipót ugyanis akkor, mikor Bercsényi ez irányú kérvényét kezébe kapta, nem arra gondolt, hogy ez az ember csak az imént szegült erőszakkal szembe a kincstár azon törvényes jogával, hogy a Homonnay örökséget a kezébe vegye s lám, mégis olyan szemtelen, hogy nemhogy megköszönné, hogy semmi büntetést se kapott érte, még kitüntetést van képe kérni, hanem jóságában csak arra gondolt, hogy mennyire fájhat ennek a szegény Bercsényinek, hogy Ungvárt nem sikerült tartania (mert ő talán még Ungvárt is hajlandó lett volna Bercsényi kezében hagyni, ha miniszterei útjába nem álltak volna őrült nagylelkűségének, s nem figyelmeztették volna rá, hogy az állam torkig van adóssággal és hogy a felszabadító háború milyen ijesztő kiadásokkal jár.

Hogy tehát ne fájjon neki Ungvár elvesztése, tegyük meg helyette legalább Ung megye főispánjának, hisz ez pénzbe nem került, tehát azok a szívtelen miniszterek se okoskodhatnak miatta. És megtette. Bercsényi aztán örömében ország-világra szóló fényes főispáni beiktatást rendezett s ott messzehangzó, meggyőződést sugárzó hangon tette le a főispáni esküt, melyen fogadta, hogy királyához örökre hű lesz. (Tudjuk, hogyan tartotta meg. Hiszen, ha megtartotta volna, akkor csak egy szürke, aulikus főúr maradt volna és sohase lett volna belőle a magyar nóta „nagy Bercsényi Miklósa". Bár — mellesleg szólva — az is igaz, hogy akkor később „bujdosnia" se kellett volna „magába'".)

Világos, hogy Bercsényi a főispánságnak nem sokáig örült, mert hiszen az ember természete olyan (Bercsényié pedig különösen olyan volt), hogy hamar megszokja a jót, tehát újabb jók után tör. Bercsényi is most már még jobban vágyódott arra, hogy ő is olyan főispán legyen Ung megyében, mint a Homonnayak voltak, azaz, hogy a megye kétharmada is az övé legyen. Ez után még jobban vágyódott az ungvári uradalom 250.000 holdja után s még jobban elhatározta, hogy ha törik, ha szakad, de megmutatja, hogy az övé lesz. És az övé lett, még hamarabb, mint talán maga is gondolta. Már 1692. február 10-én kezében volt a mérhetetlen ungvári uradalom. A mód, ahogyan ezt elérte, jellemzően bizonyítja, mennyire valóban olyan volt Lipót, mint amilyennek fentebb mondtuk, és hogy magyar alattvalóihoz, még ahhoz a Bercsényi Miklóshoz is, aki később főrebellis lett, de már előtte is elkövette a főbenjáró bűnt, de már az apja is Thököly mellé állt, épp oly kegyes és jó volt, mint a nemmagyarokhoz. Nem is a magunk adatait használjuk fel, mikor mindezt el-

mondjuk, hanem beszéljen helyettünk Lipót legádázabb kálvinista és kuruc gyűlölője, Thaly Kálmán (A Bercsényi család. II. 60-61.o.):

„Lipót császárnak néhai édesapja, III. Ferdinánd, emléke iránti kegyeletét ismervén, e nagyon ügyesen választott álláspontból, többszörös kihallgatásokon, ismételve és ismételve (szegény Lipót! Nemcsak a nagy vagyont kellett odaadnia, hanem még mellette ennyi gyötrésnek is alá kellett magát vetnie) emlegette föl előtte és magyarázgatta az uralkodónak, hogy az ipa, gróf Drugeth György, végrendeletére 1653. július 27-én iktatott királyi szentesítés méltatlan mellőzése Ferdinánd császár jó emlékezetét mennyire sértené és a királyi tekintélyen rút csorbát ejtene. Leopold apjának királyi jóváhagyása Homonnay Drugeth Krisztina árváira nézve (ezek Bercsényi mostohagyerekei voltak) szilárd jogalap, amelytől ő, ezen javak gyámja, illetőleg gondnoka, jó lelkiismerettel el nem állhat, s föllebbez a császári fiúhoz a császári apa királyi elhatározásának megvédéséért. Addig addig, míg Leopoldot az udvari kamarai tanácsosok minden ellenkező érvelései dacára (lám, lám, pedig hát Lipót állítólag mindig tanácsosaira hallgatott) sikerült megingatnia."

„Lipót császár a többszörös eréllyel és nyíltsággal eléje tárt ügy felett gondolkodóba esett; ehhez akadtak Bercsényinek jóakaratú szószólói is, köztük elsősorban a nádor (de hát a nádornak ekkora szava volt Lipót „magyarellenes" udvarában?), úgyhogy a király végre kinyilatkoztatá, hogy Ferdinándnak Regensburgban 1653-ban kelt regius consensusát elismeri jogalapnak a nevezett árvák részére, s utasítá udvari kamaráját, hogy Bercsényivel Ungvárt illetőleg e jogalap tekintetbevétele mellett lépjenek alkura."

Ezzel Bercsényinek nyert ügye volt. De azért ez az „alku" is külön tanulságos. Homonnay Györgynek két ágon voltak leányági unokái. A fia, Zsigmond révén akinek csak leányai voltak és lánya, Krisztina révén, akinek mindkét házasságából voltak gyermekei, de mindegyiküknek Bercsényi volt a gyámjuk. Hogy a jó Lipót alatt nemcsak az idegenek, mint mi állítjuk, hanem a magyarok is hogyan igyekeztek kiszipolyozni a kincstárt, amely akkor egyet jelentett a királlyal (nem pedig a kincstár szipolyozott ki minket, mint mi hisszük) és hogy micsoda egészen kezdetlegesen együgyű érveket használtak fel vele szemben, azt jól láthatjuk Bercsényi ez Ungvárért való alkudozásában.

A végrendelet értelmében a fiágat, tehát a kincstárt illető birtokokból a felség már régebbi kegyéből 100.000 forintnyi érték illette meg a leányágat. Mivel azonban Homonnát és más kisebb birtokokat Zsigmond leányai már bírták, valószínű, hogy a kikötött 100.000 forint értéknél már így is többet bírtak. Lipót tehát atyjának őrült nagylelkűségét (mert hiszen ez a százezer forint már tőle is ajándék volt) már rég megvalósította akkor, mikor Homonnát és ezeket az egyéb birtokokat a leányági rokonoknak már átengedte. Bercsényinek tehát az ő gyámgyermekei nevében Homonnay Zsigmond leányaival kellett volna alkudoznia, s rajtuk behajtani a 100.000 forintnak azt a felét, mely őket illette.

Lipótot azonban Bercsényi meg tudta győzni, hogyha ő nem kapja meg a már Zsigmondéknak átengedett Homonna mellé most még Ungvárt is, akkor a császár vétkezik az igazságosság ellen, és megsérti fennkölt atyja akaratát és emlékét, aki veleszületett kegyességével már beleegyezett abba, hogy a Homonnay lányok 100.000 forint értékben a fiágat illető részből is örökölhessenek. Lipót pedig annyira félt az igazságtalanságtól, kapzsiságtól és a hálátlanságtól, hogy annak ellenére, hogy éppen akkor folyt a mérhetetlen pénzbe kerülő török felszabadító háború és azt se tudta, hol a feje a sok anyagi gondtól, adósságtól és azok uzsorakamatainak fizetésétől, mégis jobban félt apja emlékének megsértésétől és egy esetleges igazságtalanságnak elkövetésétől, mint a nagylelkűsége miatt beálló még nagyobb pénztelenségtől.

Mikor aztán megkezdődött az alku, ti. hogy hány ezer forint erejéig van joguk Bercsényi gyámgyermekeinek Ungvárhoz, Bercsényi azzal érvelt, hogy a végrendeletben szereplő 100.000 forint nem az egész leányágat, hanem csak az ő mostohagyermekeit illeti. Világos, hogy Bercsényi érvelése egyenesen az eszelősség határait súrolta, illetőleg a szemtelenség netovábbja volt, hiszen még a vak is látta, hogy a végrendelet nem 200.000 forintról beszél, Bercsényi azonban mégis megkockáztatta ezt az érvet. Gondolta: aki mer, az nyer. Hátha a kamara nem veszi majd észre a csalafintaságot vagy ha észre veszi is, Lipótot hátha megingatja majd az a nagy hang, mellyel ő „az árvák" „igazát" (mint lelkiismeretes gyám) védi, s hátha a császár az árvák igazára következtethet belőle, vagy ha arra nem is, hátha újra elönti majd miatta az a közmondásos Habsburg nagylelkűség.

Ennyire természetesen mégse öntötte el a nagylelkűség még Lipótot se, s ebben Bercsényinek mégis engednie kellett, de már csak azért is, mert ebben nem engedett, annál jobban működött Lipót nagylelkűsége a „szegény" „árvák" iránt akkor, mikor az ungvári uradalmat kellett felértékelnie. Ezt az uradalmat 1884-ben, akkor, mikor Thaly írt, hivatalosan 2.120.448 forintra becsülték, pedig akkor már sok birtoktest és maga a vár se tartozott már hozzá; akkor már a jobbágyok felszabadítása miatt a telkes jobbágyok földjei se tartoztak az uradalomhoz, mint Bercsényi idejében; a községek közlegelői és erdei is külön voltak már választva és az uradalom a jobbágyok robotjáért és más szolgáltatásaiért is rég megkapta már a maga tekintélyes kártalanítását. Ezért még Thaly is megállapítja, hogy Bercsényi idejében az ungvári uradalom a pénz akkori értéke szerint is többet ért 300.000 forintnál.

Bercsényi mégis úgy kapta meg Ungvárt, mintha csak 175.000 forintot ért volna, tehát a jóságos, de azért természetesen „magyargyűlölő" királyától megint kapott 125.000 forintot, tehát jóval többet, mint amennyit azok az ajándékok tettek, melyeket az imént elsorolt osztrák mágnások kaptak Lipótnak hasonlóan nagylelkű fiától, s melyeken annyira elszörnyülködünk. Így nyomta, sújtotta, szipolyozta, gyűlölte „büszke Bécsnek rettenetes császára" magyar alattvalóit.

De Bercsényi még azt a 175.000 forintot is, melyet fizetnie kellett Ungvárért, utólag és részletekben fizethette (olyan időben, mikor Lipót uzsora kölcsönökből fedezte a felszabadító háború költségeit) s ezt se készpénzben, hanem természetben. De még így is csak 125.000 forintot kellett fizetnie, mert annak a 100.000 forintnak felét, melyet végrendelkező ipa már ajándékba magkapott III. Ferdinándtól, beleszámították a vételárba.

Igaz, hogy a birtokot csak zálogban kapta meg, s így a kincstárnak bármikor joga volt ahhoz, hogy a 175.000 forint visszafizetése fejében visszavehesse tőle, ámde a Habsburgok pénzügyi helyzetét ismerve, emiatt bármikor egész nyugodtan alhatott. Hát még most, a török felszabadító háború idején és után! Mikor volt a Habsburgoknak felesleges 175.000 forintjuk s kivált mikor lett volna most, a török felszabadító háború után? De ha mégis megtörtént volna az a csoda, hogy pénzük lett volna, velük született nagylelkűségükre és „fennkölt" „idvezült" apjuk emlékére való hivatkozással akkor is rögtön el tudta volna intézni a dolgot a maga javára akármelyik Bercsényi-féle „hű" alattvaló.

Ezért voltak mindig annyira pénztelenek Lipót és a Habsburgok, s ezért gazdagodtak meg annyira az állandóan pénzügyi zavarokban szenvedő, kiszipolyozott dinasztia mellett az osztrák és cseh mágnások és magyar kincstári uradalmaik egymásután való olcsó kiárusítása folytán a magyar mágnások is.

Arra az ellenvetésre pedig, hogy Lipót, III. Károly, Mária Terézia és általában a Habsburgok nem a népet, még csak nem is a köznemességet, hanem a mágnásokat gazdagították, tehát a Dunába öntöttek vizet, azt feleljük, hogy először is gazdagították a népet is,

mert közöltünk s közlünk még adatokat arról is, hogy a köznép is jólétben élt alattuk és sehol se voltak olyan kicsinyek az adók és közterhek, mint az ő országaikban, Magyarországon pedig még ennél is sokkal kisebbek, mint a Habsburgok egyéb országaiban. Másodszor pedig figyelmeztetnünk kell arra, hogy Lipóttól vagy III. Károlytól józan ésszel nem várhatunk népi vagy szociális politikát. Ez koruk többszáz évvel való meghaladását jelentette volna, tehát effajta követelés a kor ismeretének és a történelmi érzéknek teljes hiányával egyenértékű.

Ebben a korban még a mágnások jelentették az országot, mint ahogyan a hitújítás korában is ők jelentették. De ki hányta Luther szemére, hogy az elrabolt egyházi vagyont nem a népnek, nem a jobbágyok millióinak, hanem a fejedelmeknek és a főuraknak juttatta, azaz azoknak, akiknek már úgy is sok volt?

Minden kort és minden kor szereplőit a kor szemüvegén át kell nézni és megítélni. Még Lipót után száz év múlva, a francia forradalom is nem a népnek, de annál inkább nem a proletároknak, hanem azoknak a művelt és jómódú (de nem nemes) polgároknak forradalma volt, akiket a marxizmus burzsoáknak nevez, kizsákmányolóknak tart és annyira megvet. De még félszázaddal utána, a mi 48-unk se a proletárok, nincstelenek vagy földnélküliek mozgalma volt, hanem csak azoknak a telkes jobbágyoknak „felszabadulását" jelentette, akik a ma kizsákmányolóknak számító „kulákok" ősei voltak, tehát a falu mai jómódú parasztságával voltak azonosak.

48-ban tehát már a parasztok is számítottak, de még csak a telkes, a jómódú parasztok. Az igazi szegényekkel, a földnélküliekkel nem törődött senki még akkor sem. De ki hányta ezt Kossuth vagy Petőfi szemére? Milyen elfogultság, egyoldalúság, igazságtalanság és gyűlölet jele tehát, hogy éppen csak az egyébként is „hülye" Lipóttól várjuk el, sőt követeljük meg, hogy ő már a XVII. század második felében is proletárok és a földnélküliek érdekében kormányozzon, s azokat karolja fel?

A vád az a része pedig, hogy Lipót még a köznemességgel se nagylelkűsködött, csak a mágnásokkal, magában véve is hamis, mert hiszen főnemességünk ekkor emelkedett fel köznemesi sorból főnemességre, sőt sokszor jobbágysorból, mint például a Széchenyiek is. Mikor a Habsburgok az Eszterházyakból, Zichyekből, Károlyiakból, Andrássyakból, Almássyakból, Festetichekből stb. főnemeseket, mágnásokat csináltak, a magyar köznemességet emelték fel. Lipót és III. Károly még csak a magyar mágnások képében támogathatták a magyarságot, mert akkor még ők tették az országot. A jobbágyot és köznemest tehát előbb mágnássá kellett tenniük, s csak így gyarapíthatták őket vagyonban is. A két dolog tehát együtt történt.

Ha aztán most összehasonlítjuk ezt a Lipótot és családját azokkal a főnemesekkel és családjukkal, akik nagylelkűségüket élvezték, a pálmát velük szemben megint csak Lipóteknak kell adnunk. Míg ugyanis Lipót legkedvesebb fiának még bátyja esküvőjére se volt tisztességes ruhája; nagylelkűségének élvezője és kihasználója, Bercsényi Miklós, „László úrfit (fiát) oly nagy lábon tartotta, hogy saját négy paripája és ezenkívül még négy kocsislova volt neki egy csomó inassal és lovásszal" (Thaly Kálmán: A Bercsényi család. III. 440.o.). Ugyanezen mű ugyanezen oldalán megtudhatjuk azt is, hogy magának Bercsényinek pedig tizenhárom fegyveres paripája (hátaslova) és tizenkét hintóslova volt. „Hatlovas, parádés fullajtáros hintón" (III. 249.o.) járt mindig szerte az országban, s ráadásul egyszerre három ilyen hatlovas hintót tartott (kettőt magának, egyet külön a feleségének). Aztán „udvari kapitánya" is volt (báró Perényi Farkas) akinek szintén külön nyolc ló állt rendelkezésére, ugyanannyi, mint „Lackó úrfinak", úgyhogy Bercsényi és családja lovai számára csak abrak 50 pozsonyi mérő kellett naponta.

A legjellemzőbb és legtanulságosabb azonban az, hogy ugyanez a Bercsényi Ungvár megszerzése után néhány év múlva már — hálából királya példátlan nagylelkűségéért — rebellis lett. Úgy látszik, azért, mert talán neki volt legjobban alkalma Lipót végtelen jóságáról és nagylelkűségéről, törvénytiszteletéről, sőt még atyja emlékéhez való nagy ragaszkodásáról is meggyőződnie, s ebből éppen neki volt a legnagyobb haszna. (Másra nem gondolhatunk, mert hiszen minden magyar között éppen ő lett a legnagyobb rebellis.) Így aztán gondja volt arra, hogy a neki Lipóttól oly nagylelkűen átengedett ungvári uradalom mind a 250.000 holdját az ellene való lázadás szolgálatába állítsa.

Úgy látszik, mindezt annyira nem tartotta furcsának, illetlennek vagy csúnyának, hogy újabb hálából azért, hogy Lipót Ung megye örökös főispánjává tette, utána pedig magát Ungvárt is neki — még a saját maga és országai érdekei ellenére is oly nagylelkűen — átengedte, és mint láttuk, Bercsényi apját és testvéreit is már Lipót apja is oly meghatóan támogatta és felkarolta, 1704. július kilencedikén — a kuruc háborúk idején — a már öreg, sírja felé közeledő Lipót 65. és utolsó születésnapját úgy ünnepelte meg, hogy külön ezért és erre az alkalomra pusztító kuruc seregek élén beküldte Ausztriába Károlyi Sándort, hogy dúlasson föl és hamvasszon el minél több községet és császári kastélyt Bécs körül: „Hadd lássák odabent a lángját” (Thaly: A Bercsényi család. III. 188.o.).

Az is jó lélektani tanulmány tárgya lehetne, hogy ugyanaz a Thaly, akinek művéből III. Ferdinánd végtelen jóságának bizonyítékait vettük Bercsényi apja és nagybátyjai iránt, Lipótéit pedig maga Bercsényi iránt, tehát az a Thaly, akinek mindezekről feltétlenül kellett tudnia, hiszen bizonyítékait ő ásta ki a levéltárakból, ugyanebben a művében (III. 353.o.) ilyen szavakkal közli ugyanennek a Lipótnak halálát:

„Május ötödikén, majdnem félszázadra terjedő átkos emlékű uralma után — mely a hóhéroknak, jezsuitáknak” (hogyan illeszkedik a kettő!) „és rabló generálisoknak aranykora volt” (arról megfeledkezik, hogy a Bercsényieknek valóban aranykoruk volt, mert Lipót és apjának uralma és nagylelkűsége tette őket köznemesből főnemessé, szegényből gazdaggá) — „leszámola sötét lelkével(!) a Mindenható ítélőszékének.” (Igen jót kívánunk Thaly Kálmánnak akkor, ha azt kívánjuk neki, hogy a Mindenható ítélőszéke előtt neki is olyan könnyű dolga legyen, mint amilyen ott ennek a „sötét lelkű” Lipótnak lehetett!)

„Magyar ember alig ejtett könnyet érette”, fejezi be a meghatott nekrológot s ezzel egyúttal a legnagyobb nemzetgyalázást is elköveti, mert nem lehet nemzetünkre sértőbbet mondani, mint azt, hogy köztünk senki se volt, aki a világ ezen egyik legjobb uralkodójának halálakor könnyet ejtett volna. Nem voltak bár ezek sokan, de nálunk is voltak olyanok, akik ismerték Lipótot. Akik pedig ismerték, azok ugyancsak megkönnyezték. Lám, még a protestáns Nyáry is, aki Lovina naplójából, ha későn is, de mégis megismerte, hogyan megkönnyezte! A kedvéért még Lovinát is meg akarja tenni egyik legnagyobb történetírónak.

Alig lehet két nagyobb ellentétet elképzelni, mint Lipót őrült nagylelkűségét, önzetlenségét, adakozó szenvedélyét, tehát „tehetetlenségét” és annak a protestáns Hollandiának „tehetségét”, mely közvetítő volt Lipót és a kurucok között és amely ekkor már megkezdte annak a kereskedelemnek és gazdagságnak megalapozását, mely oly nagy hatalommá tette. Ha a kettőt egymás mellé állítjuk, jól láthatjuk a különbséget az ég és a föld; e világ és az Isten országa; a földi értelemben vett okosság és ostobaság; a Habsburg (és katolikus) tehetetlenség és a protestáns józanság és életrevalóság között.

Lipót mindenét elosztogatja másoknak s mindig attól fél, nehogy valamiképpen bűnbe essék. Ezért hagyja magát kifosztani. Csak császári tekintélyére vigyáz s arra, hogy alattvalóinak minden jóban példát adjon. Ha arra hivatkoznak előtte, hogy ez sértené fennkölt

atyja emlékét, mindjárt enged még akkor is, ha ez az engedés birodalma érdekeit tekintve őrültség. Ezzel szemben a hollandok, akik pedig akkor Lipót szövetségesei voltak, nem Lipóttal, hanem a többnyire szintén protestáns, de mindenesetre a protestánsok vallásszabadságáért küzdő kurucokkal rokonszenveznek, azok érdekeit képviselik s mindent elkövetnek, hogy Lipótot rávegyék, sőt rá szorítsák arra, hogy a kurucoknak engedményeket adjon.

Követeik és államminisztereik: Bruyninx és Rechteren, mint közvetítők, a kuruc polgárháború alatt ismételten jártak nálunk is, hogy a császár és lázadó alattvalói között békét hozzanak létre. S miközben itt „a tiszta evangélium" érdekében buzgón fáradoztak, ez előkelő urak feleségei, akiket szintén idehoztak magukkal, nem szégyellik ezt az alkalmat egy kis üzletkötésre is felhasználni. Tömérdek finom angol bársony és selyemszövetet, posztót, órákat, csipkét, prémeket, mint Bercsényi írja: „egész niderlógot" hoztak magukkal, hogy a magyar barbárok között értékesítsék, mint tengerész világjáróik az egzotikus országok bennszülöttei között. Cserekereskedésre, az áruknak a külföldön is igen keresett tokaji borra való átcserélésére is hajlandók, csak természetesen mindig busás haszonnal. (Thaly: A Bercsényi család. III. 463.o.)

A vallásvédelem és a hasznos üzletkötés mellett a szép Bruyninxné még arról se feledkezik meg, hogy a puritán kálvinista erkölcsök dicsőségére az alkalmat egy kis szerelmi kalandra is fel ne használja, s férjét, no meg a vén Bercsényinét a szép, daliás, szellemes, galánt Bercsényivel meg ne csalja. (Thaly, III. 464.o.) Az is lehet, hogy a „vallásos" cél és a jó üzlet kedvéért egyébként ez már előre benne volt a férj programjában is, de annyi bizonyos, hogy Bercsényi programjában aligha volt benne. Hogy aztán ezektől az úri üzletasszonyoktól hozott sok drága kelméből és fényűzési holmiból a Lipóttól „kiszipolyozott" szegény magyarok, Lipót jóvoltából, úgy látszik, éppen nem szegény vezére, a galánt Bercsényi vett meg legtöbbet és legnagyúribb áron, az — már csak a szépasszony miatt is — magától értetődő.

Ilyen a holland protestáns tehetség és életrevalóság és ilyen a Habsburg, katolikus és magyar élhetetlenség és tehetetlenség. Ezért vannak a hollandok a kultúra és anyagi jólét legmagasabb fokán, s ezért vagyunk mi, katolikusok, a legalacsonyabbon. Jellemző azonban, hogy ebben az ócska üzletben a katolikus is részt vesz (Bercsényi az), de olyan katolikus, aki természetesen Habsburg gyűlölő, s mint a Habsburgoktól nyomorba döntött és kizsákmányolt magyar nép képviselője. És természetesen mint olyan gáláns vevő vesz részt benne, aki megengedheti magának a pénzszórás dicsőségét, mert hiszen nagyon gazdag.

Azok a katolikusok, akiket, mint Lipótot, a papok vezették s természetesen orruknál fogva, akár németek voltak, akár magyarok, akár hollandok, nem lehettek ilyen üzleti érzékűek, tehetségesek és életrevalók, mert az ő szemükben a cél az ég vagy ha tetszik a becsület, a pénz és az anyagiak pedig csak eszközök és az ő elveik szerint még a jót is csak hasonlóan jó eszközökkel szabad elérni. Ők tehát nem azért „tehetségtelenek", mert nincs meg az anyagi felemelkedéshez szükséges észtehetségük és tetterejük, hanem mert erkölcsi érzékük és ebből folyó erkölcsi igényeik akadályozzák meg őket benne. Ők szegényen is feljebbvalóknak tartják magukat azoknál, akik ilyen áron és ilyen erkölcsi elvek alapján kerülnek jólétbe, s szerzik meg a hatalmat a földön.

Lipót esztelen nagylelkűsége, vagy mint történetírásunk nevezni szereti: „oktalan pazarlása", csak akkor lett volna pazarlás és oktalan, tehát gáncsolásra méltó, ha ebből folyó pénztelenségének több lett volna a kára, mint a haszna. Csak akkor lehetne joggal kifogásolnunk, ha e pénztelenség miatt Lipót országai nemcsak a véres támadó háborúktól lettek volna kénytelenek tartózkodni (ami egyenesen előny volt rájuk, nem hátrány), hanem az

okos haladásban is akadályozta volna őket, és ha a nagylelkűséghez a pénzt az egyszerű emberek, a néptömegek elnyomása árán szerezték volna. Ennek azonban éppen az ellenkezője az igaz.

Hogy Lipót állandó pénztelensége miatt, sem ő, sem miniszterei, nem gondolhattak támadó háborúra, sőt féltek minden háborús megmozdulástól, abból alattvalóiknak csak hasznuk lehetett. Hiszen minden háborút, még a győzelmeset is, elsősorban a nép, a tömegek szenvedik meg. Sajnos, ezt a túlságos jóságot, és vele szükségképpen együttjáró pénztelenséget és a belőle folyó tehetetlenséget Lipót ellenfelei is nagyon jól tudták. Emiatt volt, hogy noha sose támadott, mégis mindig háborúja volt, mert támadták mások, mert ellenfelei készületlensége miatt, előre bizonyosra vették a győzelmet. Neki tehát állandóan védekeznie kellett.

Ebből a szempontból Lipót nagy jóságából kára is volt alattvalóinak, de kétségtelen, hogy az így keletkezett háborúk nem Lipót, hanem ellenségei bűnei voltak. Abból is sok kár származott, hogy a készületlenség, szervezetlenség és a nem éppen nagy fegyelem miatt nehezebben, s nagyobb áldozatok árán lehetett egy-egy támadást kivédeni, mint egyébként lehetett volna. De hát a földön nincs abszolút jó s abszolút okos se, legalábbis a gyakorlatban nincs. Kétségtelen azonban, hogy Lipót rendszere volt az, ami előnyösebb volt, ami kisebb kárral járt. Hát még ha azt is hozzávesszük, hogy Isten áldása is volt rajta és mégis igen sokszor győzött, sőt majdnem azt mondhatnánk, hogy sose vesztett!

Állandóan háborúskodtak a Habsburgok is és ellenfeleik: a francia királyok is, a svédek is és Nagy Frigyes is. Kettejük között csak az volt a különbség, hogy ez utóbbiak mindig maguk indították meg háborúikat, mert mindig háborúra készültek. Azt a sok szenvedést tehát, mellyel a háborúskodás jár, maguk kényszerítették rá alattvalóikra. A Habsburgokra és népeikre mások kényszerítették rá. A két eset között erkölcsileg és felelősségben ég és föld a különbség; az, ami a fény és a sötétség, erény és a bűn között. Ha ugyanis a Habsburgok ellenfelei is épp úgy alávetették volna magukat a keresztény erkölcsi törvényeknek, mint azok, béke és jólét lett volna Európában.

Az is kétségtelen, hogy a Habsburgoknak akkor se volt szabad az erkölcsi elveket megsérteni, és támadó vagy megelőző háborút indítani, he előre tudták, hogy éppen ezzel bátorítják fel ellenfeleiket az ellenük indítandó háborúkra. Valószínű, hogyha támadóháborúval megelőzték volna az ellenséget, sokkal nagyobb sikereik lettek volna. De viszont ez esetben „a cél szentesíti az eszközt” elv alapján jártak volna el, s elhagyták volna legnagyobb erősségüket, az erkölcsi alapot. Vétkezni akkor se szabad, ha az ellenfél vétkezik s bűnös eszközöket akkor se szabad használni, ha az ellenfél azokat használ. A partner bűne senkit se jogosít fel hasonló bűnre. Lipótnak vagy minisztereinek tehát akkor se lett volna szabad „tehetségeseknek” lenniük, ha a képességek meglettek volna bennük hozzá.

Igaz, hogy meg lehetett volna tenni azt is, hogy takarékossággal, szigorúsággal, ha kell, kíméletlenséggel Lipóték is rendben tartják birodalmuk pénzügyeit, és ennek segítségével ők is nagy és jól felszerelt sereget tartanak, nem azért, hogy fel is használják, azaz támadjanak vele, hanem azért, hogy ellenfeleiket a támadástól elriasszák. Ez az eljárás bűntelen lett volna, de egyúttal okos is, mert csak így tudták volna igazán biztosítani a békét alattvalóik részére, a béke pedig a jólétet és a kultúrát is jelenti egyúttal.

Ezt meg is valósította például Nagy Frigyes apja, aki minden pénzét hadseregére és minden idejét, gondját, figyelmét annak gyakorlatoztatására és fegyelmezésére fordította, de ő maga még se indított háborút, s így alattvalói annak ellenére, sőt éppen ezért állandóan békében éltek, noha (illetőleg mert) a hadügyi költségvetés emésztette el az ország úgyszólván egész bevételét. Ez az eljárásmód elméletben valóban jobbnak látszik, mint a

Habsburgoké, a valóságban azonban mégis rosszabb, tehát nem is okosabb annál. Így tartós békét elérni ugyanis csak elméletben lehetséges, de nem a gyakorlatban.

Nagy Frigyes apja csak tényleg, csak cselekedetben nem vétkezett támadóháború indításával, gondolatban és szándékban azonban annál jobban. Másképp, mint csak elméletben nem is lehet elképzelni olyan uralkodót, aki bolondja ugyan hadseregének, de azzal a biztos elhatározással költi rá minden pénzét és fordítja minden idejét, hogyha csak rá nem kényszerítik, felhasználni soha nem fogja. Aki ugyanis valóban így gondolkodik, annak nem lesz soha nagy, jól fegyelmezett és pompásan felszerelt hadserege. Aki szívében pacifista, az képtelen a hadseregre ennyi pénzt és energiát fordítani. Senki se tudja oly szakma elsőrendű szakértőjének kiképezni magát, melyet valójában mellékesnek tart, s előre eltökélt szándéka, hogy alkalmazni sose fogja. Hogy Nagy Frigyes apja háborúban nem alkalmazta híres hadseregét, az csak a véletlenen múlt. Azért történt, mert nem adódott még rá alkalom.

Ha azonban elfogadjuk azt a lehetőséget is, hogy nemcsak elméletben, hanem a valóságban is lehet tisztán csak azért készülni állandóan háborúra, mert valaki mindenáron a békét akarja, s háború semmiképpen se kell neki, a gyakorlati életben akkor is helytelennek kell tartanunk ezt az elméletet, s így se helyezhetjük Lipót módszere elé. Mit érne ugyanis, ha lenne olyan államfő, aki csakugyan ilyen erkölcsi magaslaton állna; aki félelmes hadserege ellenére se bizakodnék el, nem kapatná el magát és mindig tudna uralkodni azon a nagy kísértésen, amit számára a legyőzhetetlen hadsereg birtoklása jelent és aki ilyen erő birtokában szomszédai és ellenfelei esetleges nagy gyarlóságait, bűneit, intrikáit, irigységét, állandó tűszúrásait is mindig türelmesen tudná elviselni? Ugyanis, még ha ez talán lehetséges volna is, az már szinte teljesen lehetetlen, hogy nemcsak ő, hanem még az utóda is épp ily tökéletes legyen. A képzelhető legnagyobb kísértés ugyanis olyan hadsereggel bírni, mellyel szinte bizonyos a siker és a dicsőség. Ne feledjük továbbá azt se, hogy nemcsak az egyének, hanem a népek és fajok is nagyravágyók s a kollektív nagyravágyás azaz a nemzeti dicsőség szolgálata egyenesen erényszámba megy. A kiváló hadsereggel rendelkező uralkodót tehát még népe is ösztönzi a cselekvésre. Világos tehát, hogyha az apa nem, akkor az apa erős hadseregét örökölt fiú már feltétlenül elkövetné a bűnt, melytől az apa még vissza tudta magát tartani. Hiszen elkövetéséhez minden feltételt már készen kapott apjától, neki már csak az érett gyümölcsöt kell leszakítania, csak a sikert és dicsőséget kell learatnia.

Ez az eset szóról-szóra bekövetkezett Nagy Frigyessel, aki mihelyt magkapta apja pompás hadseregét, azonnal elhatározta, hogy hírt, nevet és dicsőséget szerez vele. Hamarosan híre-nevétől zengett is egész Európa, de vérbe is borította egész Európát előbb az osztrák örökösödési háború, majd a hétéves háború. És az osztrák örökösödési háború annak ellenére tört ki, hogy Nagy Frigyes előtte ünnepélyes kötelezettséget vállalt, hogy nem fog háborút indítani, sőt igényekkel se fog fellépni.

De még ha ettől el tekintünk is, s elfogadjuk azt a csak elméletben elképzelhető lehetőséget, hogy a jól felszerelt és nagy hadsereg nemzedékeken át valóban mindig csak a szomszédoknak háborútól való visszariasztására, s így a béke megtartására szolgál, de gazdája sose használja fel támadóháborúra, akkor is csak a Habsburgok természetével teljesen ellenkező módon lett volna megvalósítható. Ilyen erős hadsereg ugyanis csak igen nagy költségek árán tartható fenn, tehát az alattvalók nagy anyagi megterhelését kívánja, az uralkodó részéről pedig csak a legnagyobb takarékosság, s az alattvalók iránti kíméletlenséggel valósítható meg.

Tudvalévő, hogy Nagy Frigyes apja, éppen költséges hadserege miatt, épp oly vagy talán még nagyobb egyszerűségben, sőt szegénységben tartotta családját, mint Lipót, csak azzal a különbséggel, hogy Lipót szegénysége családjára is és alattvalóira is felemelőleg hatott, mert mindenki látta, hogy nem önzés, nem a fukarság, nem az irigység, nem a szeretet hiánya a forrása, hanem a jóság, nagylelkűség, sőt hősiesség. Lipót személyében ellenben olyan ember élt egyszerűségben, sőt szegénységben, aki másoknak, alattvalóinak, szinte esztelen nagylelkűséggel szórta a pénzt. A porosz Frigyes Vilmos gyermekei, környezete és egész népe azonban naponta látta, hogy királya önző, fukar, hogy ez a tulajdonság a királyban visszatetsző, sőt már nevetséges. Frigyes Vilmos filléres kiadások miatt valósággal dühöngött, s bottal ment neki fiának is. Vajon ilyeneknek szeretnénk a Habsburgokat is? Pedig ha Frigyes Vilmos is olyan nagylelkű lett volna, mint a Habsburgok, vagy akár csak ha félig lett volna is olyan, sose lehetett volna olyan erős, jól felszerelt, tehát költséges és olyan vasfegyelmű hadserege, mint amilyen valójában volt neki, mert akkor nem lett volna hozzá elég pénze, de szigora se.

Jólét és boldogság Lipót országaiban

Lipót s általában a Habsburgok önzetlensége okozta nagylelkűségét nemcsak udvari alkalmazottaik és a főnemesek élvezték, hanem a széles tömegek is. Ez első pillanatra talán újság a mi közvéleményünk előtt, pedig annyira így van, hogy még történetírásunk se hallgathatott róla. A továbbiak folyamán még sok adatot hozunk fel bizonyítására. Most futólag csak azt említem meg, hogy az angol Telegraph című lapban 1950-ben egy ankét kapcsán nyilatkozatsorozat jelent meg a volt Habsburg monarchia legkülönbözőbb nemzetiségű volt alattvalói tollából, melyekben úgy festik a Ferenc József-i, sajnos, már elmúlt kort, mint földi mennyországot, s vele kapcsolatban olyan jólétet és boldogságot emlegetnek, amilyen csak elképzelhető, s amilyen talán még nem is volt valóság a földön. S érdekes, hogy a magasztalásban mind egyetértenek, akár magyarok, akár osztrákok, akár csehek, akár románok, akár délszlávok a nyilatkozók. Egy-két soviniszta szláv vagy román a nemzetiségek elnyomását említi ugyan (ez se igaz, legalábbis akkor nem, ha más országokkal hasonlítjuk össze az állapotokat), de a Ferenc József-korabeli példátlan jólétet, szabadságot, demokráciát, egyenlőséget, a kis közterheket, jó közszellemet, általában becsületességet, kedélyességet ők is elismerik s magasztalják.

Így volt azonban ez a régebbi Habsburgok alatt is. Így volt Lipót és már annyit emlegetett fia, III. Károly idejében is. „Nuspiam terrarum tributa moderatiora" írja Wagner (II. 806.o.). Soha nem volt egy államban se kisebb az adó, mint Lipót országaiban.

Továbbá: „Sehol másutt nem viselik kényelmesebben a terheket a vidéki és a földművelő családok, a nemesség pedig sehol se számosabb és fényesebb életű. A legbelsőbb együttérzéssel volt alattvalói iránt, ha időnként országai súlyos helyzete miatt" (melyre azonban — láttuk — mindig ellenségei kényszerítették, sose ő idézte őket elő) „új adókat is volt kénytelen kivetni. Távol állt tőle, hogy az egyes tartományok rendjeinek jogait megnyirbálja," (noha a fejedelmi abszolutizmus korában élt) „s csak akkor érezte magát boldognak, ha az Istentől rábízott népeket, amennyire csak tudta, boldoggá tehette." (Wagner, ugyanott.)

Tanácsosai, miniszterei — folytatja ugyanez a Wagner — számtalanszor figyelmeztették, hogy szigorúbbnak kell lennie, hogy nem szabad alattvalóit annyira kímélni és az állami bevételeket nem szabad oly könnyen elosztogatni. Tanácsaikat mindig szívesen meghallgatta, igazat is adott nekik, de sohase követte őket, mert tudta, hogy az az út, amelyen ő jár, mégis csak szebb és jobb a tőlük tanácsoltnál, végeredményben tehát hasznosabb is, ha első pillanatra állami szempontból károsnak látszik is. Tanácsosainak állandó hadsereg felállítására vonatkozó ismételt előterjesztéseit is ez elv alapján tagadta meg.

Jó és nagy uralkodó az, akinek alattvalói jólétben élnek és boldogok, mert hiszen kétségtelen, hogy minden: uralkodó és állam egyaránt ezért van. Hogy Lipót és általában a Habsburgok alattvalói jólétben éltek és boldogok voltak, arra a már közölteken kívül hozunk fel újabb bizonyítékokat is. Ha nem lett volna jólét, nem a Habsburgok bűne volna, mert hiszen az ő uralmuk alatt is állandóan háborúk voltak, e háborúkat azonban, melyek annyira ellentétesek a jóléttel, sose ők indították meg, hanem az ő békeszeretetükkel és készületlenségükkel visszaélve, ellenségeik. A békeszeretet s az, hogy a Habsburgoknak sose voltak hatalmi, terjeszkedési igényeik, hanem mindig csak arra szorítkoztak, hogy azt, ami már az övék, megtartsák, s ami a törvény szerint őket illeti, elrabolni ne engedjék, annyira együtt jár az alattvalók jólétével s az az uralkodó, aki sose készül háborúra, annyira meg tudja kímélni alattvalóit, hogy a Habsburgok alatt álló népek még e rájuk kényszerített ál-

landó háborúk ellenére s annak dacára, hogy jóságuk és engedékenységük miatt is igen sok állami jövedelem ment veszendőbe, mégis kevésbé voltak megterhelve, s így nagyobb jólétben élhettek, mint más, „tehetséges", s ezért terjeszkedni akaró, hírre, dicsőségre vágyó uralkodók államainak polgárai.

„Bécs városa — írja Wolf (II. 168.o.) — akkoriban (a pestist megelőzőleg, tehát az 1670-es években) nagyon fellendülőben volt."

„Mindenki a legnagyobb jólétben élt a városban, semmiben sem szenvedett hiányt, ami csak a világ javainak és örömeinek élvezetéhez hozzá tartozott", mondja Abraham a Santa Clara. (A Lipót idejében élő Schwarzenberg Ferdinánd naplója alapján.)

A Lipót halála utáni évekből Khevenmüller naplója alapján ezt írja A. Wolf, aki pedig, mint már kiemeltük, egyházellenes ember és így Lipótnak és a Habsburgoknak nagy lekicsinylője, tehát most idézendő megállapításával tulajdonképpen önmagát cáfolja meg:

„Khevenmüller boldognak érezte magát Bécsben. Bécs akkoriban élénk fellendülésben volt és kívül-belül elkezdett szépülni. Az udvarnak és az arisztokráciának volt érzéke az építészeti formák iránt. Paloták és templomok épültek, melyek még most is díszére válnak a székvárosnak. A polgárok is megnagyították házaikat és megszépítették őket. A külvárosok vidékén szép kerteket telepítettek ingerlően szép kis és nagy palotákkal, művészi parkosításokkal és szökőkutakkal, a k. Favorite auf den Wiedennel élükön, amely díszteremeivel, barlangjaival és sövényeivel egy kis Versailles volt. Egész a Lajtáig és a Bécsi Erdőig kinyúltak köröskörül az udvari méltóságok és tisztviselők ingatlanai fényűzően berendezett kastélyaikkal, kertjeikkel és parkjaikkal. A kolostorok ragyogtak az aranytól, márványtól és festményektől. A lakosság jómódú volt."

„A bécsiek életmódja — írta 1717-ben egy író — vidám, szabad, mámoros, tobzódó, amellett ájtatos, komoly és természetes. Az emberek esznek és isznak, böjtölnek és rajonganak, imádkoznak és káromkodnak, amint az idő és alkalom magával hozza."

Aki megbotránkozik azon, hogy a bécsiek az imádság mellett káromkodtak is és ebben Lipót és III. Károly uralkodásának csődjét látja, azt figyelmeztetjük, hogy ellenséges szerzőket idézünk, akik az állapotokat ellenséges szemmel nézik s azt keresik, hol és hogyan kapaszkodhatnak bele, vagy hogyan ronthatják el a képet egy-egy cinikus megjegyzéssel.

Egyébként emberismerettel bíró, komoly ember nem csodálkozhatik azon, ha a sok jó mellett dőzsölés és káromkodás is előfordult. Világos, hogy nem azok káromkodtak, akik imádkoztak, s nem azok dőzsöltek, akik böjtöltek vagy akik a kolostoroknak adták a sok aranyat és márványt. Világos azonban, hogy az is lehetséges, hogy még a jók is kirúgtak néha a hámból, mert a Lipót-féle tökéletes kereszténység nem tömegárú. Ahhoz lelki nagyság és intelligencia is kell, ez pedig nem a tömegek tulajdonsága. Aki az Evangéliumért, a jóért dolgozik, annak ezt az emberi gyarlóságot előre bele kell vennie számításába s nem szabad elkedvetlenednie, annál kevésbé elkeseredni, ha évtizedes fáradozás után is tapasztal rosszat is, nemcsak jót. Világos tehát, hogy Lipót félévszázados uralma ellenére is volt azért Bécsben káromkodás is és erkölcstelenkedés is, s ez nem volt csak a magyar puszták sajátsága. Magunk kiemeltük, hogy még Károly főherceg nevelésének vezetője, Liechtenstein herceg is — minden becsületessége és tanítványának önzetlen szeretete mellett — mennyire tele volt gyarlóságokkal, sőt megmondtuk azt is, hogy még a pápák se érték el mindig Lipót keresztény tökéletességét.

Látjuk majd, hogy még III. Károly is csak fiatal korában s míg atyja környezetében és hatása alatt élt, volt erkölcsi színvonal tekintetében egyenrangú az apjával, de nem élete második felében. Nézzük meg csak magukat az apostolokat s látnunk kell, hogy még ma-

gának Krisztus Urunknak is milyen bűnös, gyarló emberek között kellett élnie a földön. Pedig ezek a barátai voltak. Mit szóljunk hát ellenségeiről, a farizeusokról és papifejedelmekről?

„Az idegenek — folytatja a Habsburgokat egyébként lenéző Wolf — dicsérték az osztrákok becsületességét, kedélyességét (a lelki béke és a földi boldogság, de a jóságnak is legbiztosabb jele) és vendégszeretetét (ami az előbbi tulajdonságokhoz adva még a jólétet is jelenti. A rossz, a rideg ember nem vendégszerető, mert önző; a koldus meg azért nem az, mert nincs hozzá módja.)

Hogy „az idegenek" véleménye volt ez a bécsiekről, azt jelenti, hogy tárgyilagos vélemény volt, de egyúttal annak is bizonyítéka, hogy a Habsburgok országainak állapotai jobbak voltak, mint azon országokéi, ahonnan ezek az idegenek jöttek. Az utazónak nem az tűnik ugyanis fel, ami az ő hazájában is megvan. Ha más államokban is épp oly becsületesek, kedélyesek és vendégszeretők lettek volna az emberek, akkor nem tűnt volna fel nekik ez annyira a Habsburgok országában. Ne feledjük azt se, hogy ezek a Lipót alattvalóinak jólétét kiemelő „idegenek" nagyjában protestánsokat jelentenek.

„A teológiai vitakakas (Streithahn) Edelmann — folytatja Wolf —, aki 1725-től 1731-ig, mint a protestáns gróf Kornfeil és Auersperg udvarmestere, Ausztriában élt, ezt írja egy helyt (Selbstbiographie. 106.o.): „Érintkezésmódjuk (az osztrákoké) igazán szíves és talán túl alázatos, udvarias és amellett mégis őszinte minden hamisság nélkül, szolgálatkész érdek nélkül" (ennél szebbet nem is lehetne egy társadalomról mondani, mert nemcsak a lelki nemességnek, hanem a kultúrának is bizonyítéka) „és igazában elmondhatom, hogy még egy országban sem találtam meg a régi német egyszerűségnek és becsületességnek nyomait annyira, mint Ausztriában."

Mivel a nyilatkozó német, legutóbbi megállapítása a legnagyobb dicséret, amit csak mondhat. Ha aztán ehhez még hozzávesszük azt is, hogy protestáns, sőt fanatikus protestáns polemikus, aki előítéletekkel tele ment a „sötét" Ausztriába, a „babona", a „bálványimádás" és erkölcsi elfajulás országába, s ráadásul a jezsuiták „karmai" közt vonagló Lipót félévszázados „átkos" uralma után, állapítja meg a képzelhető legjobbat és legszebbet, nyilatkozatának ereje még jobban megnövekszik.

Szintén Lipót kedves fiának, Lovina tanítványának, III. Károlynak (mint császár, VI. Károly) uralma alatti időről írja a Berlinben 1889-ben megjelent s a Habsburgok és III. Károly iránt természetesen a legnagyobb lekicsinyléssel író „Allgemeine Weltgeschichte", Dr. Martin Phillippsohn tollából származó IX. kötete:

„A császár német tartományaiban s különösen fővárosában, Bécsben, minden esetre elég fényesen festett minden. A 14 békeév (1720-1734) itt az anyagi és művészi virágzás ideje volt. A hitújítás és a török háborúk korának szenvedései már begyógyultak. A dúsgazdag nemesség márványtól, aranytól ragyogó kastélyaiban vidám és csillogó életet élt. Az idegenek csodálkozással nézték (pedig ez az idegen a protestáns Lady Montague volt, aki a jólét hazájából, Angliából, jött a Habsburgok birodalmába. Az ő leveleit idézi Biedermann „Deutschland im 18. Jahrhundert" című művében, I. 361.o.) „a ragyogó fogadótermek hosszú sorát, melyek pompásan, fejedelmi fényűzéssel voltak berendezve, a drága festményeket, a gazdag kínai porcelán asztali felszerelést és a hatalmas hegyikristály csillárokat. Nagy ebédeken ötven fogás is volt, mind ezüsttel szervírozva és tizennyolcféle legfinomabb bort hordoztak körül."

Ha pedig valaki minderre azt mondja, hogy éppen ez volt a baj, mert éppen emiatt voltak szegények a tömegek, azt feleljük, hogy ahol ilyen gazdagság és fény van, ott jó kere-

set is van, s olyan jobbágyoknak, akik éheznek, az uraik se lehettek volna ilyen gazdagok. Hiszen éppen annak bizonyítására, hogy az alsó néposztályok is jólétben éltek, idéztük az Allgemeine Weltgeschichtét. A tömegek jólétére vonatkozólag ezt tudhatjuk meg belőle:

„A polgárokat és parasztokat, akiknek a virágzó ország megadta az eszközöket a kényelmes élethez, egész Európában magasztalták becsületes, barátságos, kedélyes vendégszerető jellemükért. Az udvar még a Versailles-inál is inkább az egész világrész legfényesebb udvara volt. Minden zeneművész, minden tehetséges festő bizonyos lehetett felőle, hogy a legjobb fogadtatásra talál benne, míg a gavalléroknak és dámáknak a mámoros és művészileg szép ünnepségeknek egész sorával szolgált."

És hogy mindez az általános öröm, boldogság és jólét nemcsak a Habsburgok német tartományaira vonatkozott, melyről a Weltgeschichte beszél, hanem éppen úgy, sőt talán még jobban vonatkozik a mi hazánkra is, arra nézve elég bizonyítékul erre a mondásra utalnunk:

Extra Hungariam non est vita.
Si est vita, non est ita.

„Máshol, mint Magyarországon, nincs is tulajdonképpen élet. Ha van, nem olyan az élet. Ez a mondás ugyanis nem az Árpádok alatt, hanem a „keserves", a „nyomasztó", sőt „tűrhetetlen" Habsburg elnyomás illusztrálására született meg. Aki nem hiszi, hogy ez fejezi ki a valóságot a Habsburgok alatti magyar állapotokról, az vegye elő a 150-200 éves magyar családi levelezéseket és bizalmas naplókat s látja, hogy valóban így volt.

Hogy milyen volt az élet, milyen volt a nép érzelme és gondolatvilága Lipót birodalmában, melyet félszáz éven át állítólag egy trotyli kormányzott nála is trotylibb s ráadásul korrupt minisztereivel, arra nézve a főuraké után lássuk egy polgári egyénnek naplóját is. Ilyet természetesen nem könnyű találni, mert minél alacsonyabb valakinek a szociális helyzete, annál kevésbé szokott naplóírással foglalkozni, kivált 300 évvel ezelőtt, s ha szokott is, annál kevésbé van meg még ma is az a napló.

De amennyivel ritkább, annyival érdekesebb is az ilyen napló, mint a grófoké és a hercegeké, mert az ő életük eseményeit többé-kevésbé a történelemből is ismerjük, de a szélesebb néptömegekét már kevésbé. Stampfernénak, egy Lipót németnyelvű tartományai egyikében Karintiában, illetőleg Stájerben lakó és ércolvasztással, kohászattal foglalkozó s később jócskán meggazdagodó polgár feleségének feljegyzései ezek. Az asszony 1637-től 1695-ig élt, tehát teljesen egy időben Lipóttal s értelmiségi, de nem nemes embernek, Delator András, grázi hivatalnoknak leánya volt. Neve után ítélve ősei Olaszországból vagy legalábbis Dél-Tirolból származhattak. Stampferné annyira vidéki és annyira egyszerű egyén volt, hogy soha életében nem volt Bécsben, sőt egyik lányának kérőjét is azonnal kikosarazta, mikor megtudta, hogy Bécsben akar megtelepedni. Stampferné feljegyzéseiből tehát azt tudhatjuk meg, milyen volt Lipót korában egy vidéki s bár jómódú, de egyszerű asszony. Stampferné ugyanis olvasgatni se nagyon szokott.

Megható a feljegyzéseit olvasni, mert szinte földi mennyország képe tárul fel belőlük előttünk. Nem hiszem, hogy véletlen volna, hogy Lipót, a szentéletű császár uralma alatt az alattvalók is ilyen angyalok voltak, mint amilyennek a napló Stampfernét mutatja. Hogy szabállyal, nem pedig kivétellel van itt dogunk, csak az imént láttuk az idegenek, köztük még egy protestáns „Sretithahn" feljegyzéseiből is.

A naplóíró kezét 18 éves korában kérte meg Hanz Adam Stampfer, aki nála 14 évvel volt idősebb. „Hat nicht nach Geld und Gut gefragt — írja 30 évvel később a felesége —, mert nagyon szeretett. A hozományom mindössze 800 forint volt. Isten ugyancsak megnövelte ezt nekünk."

Lipót keresztény kormánya és példaadása tehát a germán fukarságot is kiirtotta az osztrákokból. Ezt egyébként — láttuk — az idegenek is mind megállapították, mert mind kiemeli a nép vendégszeretetét. Kiirtotta belőlük a germán ridegséget is, mert a kedélyességet és jókedvet is kiemelik az idegenek. De kiirtotta a germán gőgöt is, mert a protestáns német polemikus, mint láttuk, egyenesen túl alázatosaknak tartja őket (Stampferné naplója is ezt mutatja), de ő maga is rögtön megjegyzi, hogy nem érdekből, nem képmutatóan alázatosak, hanem őszintén.

Stampfer is komoly, szigorú ember volt, de felesége iránt csupa bizalom és gyöngédség. „Huszonhárom éve élünk már együtt — írja 1678-ban a felesége —, de nem kívánok Istentől nagyobb kegyelmet, mint hogy még egy pár évig élni hagyjon szerelmetes urammal, amíg kisgyermekeimet elgondozom és felnevelem. Aztán szívesen átadom magamat Isten akaratának."

Tizenhat gyermeknek adott életet Stampferné. Természetesen sok meg is halt közülük, hisz ők is megérték többek közt a már említett pestist is. Ezzel a pestissel kapcsolatban ezt írja: „Unser Herr Pfarrer Christian Schazer ist zu den infizierten Leuten gangen, hat's Beicht gehört und mit unseren Herrn verwesen: A plébános urunk, Schazer Keresztély, elment a fertőzött betegekhez, meghallgatta a gyónásukat és ellátta őket a mi Urunkkal." (Újabb bizonyíték arra, hogy Lipót korában a lelkipásztorok is hivatásuk magaslatán álltak. Amilyen ugyanis a fő, olyanok szoktak lenni a tagok is. Látjuk egyébként, hogy ez a jómódú és az értelmiségi osztályhoz tartozó asszony is milyen tisztelettel említi a papját még naplójában is.)

Megható az a gyönyörű családi élet, egyetértés és békesség, melyben Stampferék éltek, de az az odaadás és alázatos tisztelet is, mellyel az asszony férjét, aki szintén mintaférj volt, övezte. Csak „unser Herr Vater"-nak nevezi naplójában, úgyhogy eleinte azt hittem, hogy az apósa is él, s arról beszél, nem pedig a férjéről. Ideális feleség, nő és anya ez a Stampferné, olyan, amilyent csak az igazi kereszténység tud kitermelni, s amely csak olyan légkörben tudott létrejönni és olyan közvélemény közepette, melyet Lipót példaadása és sok évtizedes kormányzata tudott csak kialakítani.

Egyik gyermekének születése után ezt írja naplójába: „Das Kindlein ist gestorben, hab also ein liebes Engerl in Himmel droben".

„1679. okt. 4. Négy élő gyermekem volt. Csak Isten megadná a kegyelmet, hogy üdvösségünkre tudnám őket felnevelni! Isten adott hozzá becsületesen szerzett és jó darab kenyeret, amiért ezerszer hálát adok neki. A mi nagy Istenünk vegye fel mindnyájukat az Ő öt szent sebébe és ez után a mulandó élet után adjon nekik örökké tartó örömöt és boldogságot. Amen."

Mikor 1689-ben egyik fia, Károly Zsigmond, himlőben megbetegedett, ezt írta az anya a naplójába: „Micsoda okos, le se lehet írni. Mindig Istent hívta segítségül, mindig imádkozott, mihelyt csak beszélni tudott. Végrendelkezett is, kérte a perselyét (sein Schatztrüchel) és az ő öreg Máriájának egy aranyat adott belőle. Aztán a templomoknak is adott egy aranyat, egyet a Szentháromságnak, aztán egy tallért az apjának és egyet nekem is. Az urak csodálkoztak rajta, mert mind ott voltak és azt mondták, hogy ilyen gyerekről, mert hiszen még csak most van tizenhatodik évében, ilyet még sose hallottuk. Ach, mein Gott, was haben wir für Herzeleid gehabt!"

„Mindent megpróbáltunk s azt hittük, hogy segíteni tudunk rajta — írja a fiú halálának beírása után —, de Isten akarata így volt és március negyedikén kivette ebből a világból.

Legyen áldott az Isten, hogy az én kedves gyermekeimet az ég számára választotta ki. Minden vágyam és kívánságom, hogy gyermekeimet az örök boldogságra szültem legyen."

1666-ban — mint a naplóból megtudjuk — igen nagy anyagi csapások érték a családot. Egy gazember, aki börtönbe is került érte, 2800 forinttal megkárosította őket. Ugyanez időben egy lavina hét személyt megölt és sok száz „Kübel" ércet is elsodort. A következő évben a vízáradás okozott nekik nagy kárt. Többek közt fűrészmalmukat is elsodorta. Ez utóbbi egymaga 9000 forint veszteséget jelentett. Kénytelenek voltak magukat nagy adósságba verni miatta és „a keserűségtől azt se tudták, mihez kezdjenek".

Lelki keserűségében Máriazellbe zarándokolt a naplóíró, „mint annyi ezer más gonddal terhelt ember" (köztük — mint láttuk már — maga a császár is nem egyszer). Útközben nem üdítette fel a friss alpesi levegő, a hegyek és erdők pompája. Csendesen magábaszállva, imádságokba és sóhajtásokba temetkezve rótta a hegyi utakat és kérte a boldogságos Szűz áldását magára és családjára.

Mikor nagy kárról értesít bennünket a napló, többnyire azt teszi hozzá „Gott hat es geben, ha's genummen, kann wiedergeben, der Name des Herrn sei gebenedeit".

Hát vissza is adta nekik az Isten, amit elvett tőlük, mert 1684. augusztus 4-én, Isten, a Mindenható, azt a nagy kegyelmet adta nekik, hogy 21.000 forint „bar Geld"-et helyezhettek négy százalékos kamatra.

1686. június 24-én nyárforduló vasárnapján ünnepelte „unser lieber Herr Vater Hanz Adam Stampfer 63. születésnapját. Isten adjon még neki néhány évet és kedves egészséget a mi vigasztalásunkra". „Hálaadásul Istennek szép búcsújárást végeztünk és az urakat is vendégül láttuk, és az uraknak és hölgyeknek céllövészetet és tekejátékot megemlékezésül." Mivel ők maguk még nem voltak nemesek, látjuk, milyen tisztelettel említi mindig őket! Azok „urak", ők nem, pedig már régen gazdagabbak voltak, mint az „urak". Láthatjuk, mennyire nem irigylik az „urak" rangját, mennyire nem fáj nekik, hogy ők nem „urak". Nem csoda, hogy Isten hamarosan fel is magasztalta őket s nemcsak urak, hanem főurak lettek. „Istennek legyen dicséret, tisztesség és magasztalás szent jótéteményéért. Amen." (Micsoda más vallásosság ez, mint Rákóczi Györgyé, aki szájjal épp ily sokat emlegeti Isten, „az örök nagy Isten" „tisztességét".

„1686-ban Katalin-napkor a Szentháromság nevében és a szent őrzőangyalok kíséretében beköltöztünk az új házba fenn a piacon."

A férjhez való szeretet maradt élete irányítója, büszkesége és öröme. Különös megelégedéssel ír boldog házaséletéről, férjéről, annak nagy gondoskodásáról gyermekei irányában, a tekintélyről, melyet mindenki előtt élvez és a vagyonról, melyet szerzett. Minden lányuknak hatezer forintot adtak hozományul és a készpénz mellé ráadásul még ércolvasztókat és gazdaságot is vettek nekik.

1684-ben „unser Herr Vater" a „Hanz Josef"-nek (egyik fiúknak) adott száz aranyat, hogy menjen el egyet-mást látni. Salzburgból indult el egyedül és el se tudom sorolni mindazokat a városokat, melyeket látott. Látta mind a hét választófejedelmet is (megint a nagy tekintélytisztelet). Karácsonyra ért haza, hála Istennek, egészséggel és örömmel.

„Aztán Obervellachban Attems gróf úrtól vásároltunk egy kastélyt nemesi szabadságokkal, bányával és alattvalókkal (az, aki a nála rangosabbat mindig csak úgy emlegeti, hogy „az urak", látjuk, milyen megbecsüléssel emlegeti a nála alacsonyabb rangúakat. Nem mondja ugyanis őket jobbágyoknak, hanem csak „Unterthan"-oknak, alattvalóknak.) Fizettünk neki készpénzben 19.000 forintot."

„A Herr Vater megint sokat bajlódott a bányával és befektetéseket is csinált. 18.000 forintba került, de — Istennek hála — vissza is adta a befektetett pénzt."

„Vettem én magam magamnak a magam pénzéből Khevenmüller gróf úrtól egy kertet. A benne lévő házikóval együtt fizettem érte 130 forintot. Nagyon kedvemre való és kellemes."

A török felszabadítóháború miatt a császár 1689-ben államkölcsönt írt ki (nálunk, akiknek felszabadításáért folyt a háború és kellett a pénz, nyoma se volt hasonló kölcsön kiírásának, felesleges is lett volna kiírni). Stampferék is jegyeztek rá nem kevesebb, mint 10.000 forintot. A császár jutalmul rangot adott nekik a már meglévő bőséges vagyonhoz és nemességet adományozott nekik „von Walchenberg" előnévvel. A Burggraf, a Landeshauptmann s más előkelő urak a Landtagon a „Herr Vater"-t megválasztották „zu einem Herrn und Landman"-ná. Az urak, sőt maga a Burggraf is szerencsét kívánt a „Herr Vater"-nak új méltóságához. Mikor Karinthiában is birtokot vettek, a karintiai birtokosnemesek is „als einen der ihrigen", mint egyenrangú birtokostársukat üdvözölték.

Hogy az „urak" s általában a tekintély ily nagy megbecsülése ellenére milyen demokratikus szellem uralkodott Lipót igazi keresztény és evangéliumi szellemtől áthatott monarchiájában, azt mutatja a napló következő bejegyzése: 1688. szeptember 20-án Leobenbe érkezett a lotaringiai herceg „mit seiner Königin". Már említettük, hogy III. Ferdinánd lánya, tehát Lipót császár testvére, volt a felesége. Első férje a lengyel király volt. Másodszor a lotaringiai herceghez ment férjhez, s lett Mária Terézia későbbi férjének is Habsburg anyja. Az akkor még nem nemes, tehát nem „úr" Stampfer gyerekek (Joseph, Stanzl, und Lieserl) is kimentek az üdvözlésükre, sőt „a királyné beeresztette őket még a szobájába is és a királynét eleget láthatták. Mondták, hogy micsoda szép egy asszony! A herceg nem volt ott az asztalnál. Lázban feküdt." (Tehát a királyné ebédre is látta az akkor még „nemtelen" Stampfer gyerekeket.)

Az 1695-ben meghalt jó Stampferné még 1694-ben is írt a naplójába. Fáradt, remegő ekkor már az írása s így végződik: „Ilyen bajaim-gondjaim vannak mindig. Istennek legyen dicséret és történjék az ő isteni akarata."

Mint olyan minta házaspárokkal szokott történni, mint amilyenek Stampferék voltak, mikor a „lieber Herr Vater" 1694-ben meghalt, néhány hónap múlva követte a sírba hűséges felesége is.

Mint „Radmeister", kohómester, tehát mint egyszerű iparos kezdte a pályáját Stampfer, s mint dúsgazdag Landherr végezte. De azt bizonyára nem gondolta sem ő, sem áldott felesége, hogy a fiúk már báró lesz, s mint bányaszakértő, udvari kamarai tanácsos és a magyar bányavárosok első komisszáriusa lesz belőle. Az unokájuk pedig már gróf lett. Címe: Graf von Stampfer, Freiherr von Walchenberg, Herr auf Trabuchgen, Meiselberg, Oberreich, Wildau, Leifling, Therberg, Walchen und Fragant.

Ez a gróf unoka is Magyarországon működött mint bányatanácsos és bányakomisszárius, s igen nagy szolgálatokat tett a magyar bányaügynek. Ezekért a szolgálatokért kapta a grófi méltóságot. Ilyen családból származtak tehát azok az „idegenek", akik Magyarországot, Ausztriának ezt a kizsákmányolt gyarmatát „szipolyozták", s akik ellen olyan gyűlöletet szít „hazafias" történetírásunk. Pedig hogy az unoka is olyan volt, mint nagyapja és naplóíró nagyanyja, mutatja, hogy mint magyar bányagróf igen kedves embere, ő maga pedig igen nagy pártfogója volt a selmecbányai (Chemnitz) jezsuitáknak. Még náluk is temetkezett, tehát porai is a mi földünkben pihennek. Nem vall éppen nagy magyargyűlölet-

re részéről. Nem is tudhatott gyűlölni az, aki a naplóíró Stampfernétól származott. Szeretni azonban igen.

A naplónak egyébként még a következő részeit érdemes kiemelni, sőt éppen a most következő részek azok, amik miatt ezt a naplót elsősorban előhoztuk, mert ezekből lehet Lipót korát és az uralkodása alatti közállapotokat és közszellemet megismerni.

„Most Mindenszentekre (1682) éppen egy doktorhoz akartuk küldeni a mi Hanz Josephünket Grázba, mikor egyszerre itt a vészkiáltás: jönnek a törökök (Thököly jóvoltából). Die Rebellen in Ungarn már a jezsuitákat is kiűzték; sokan jöttek (közülük) Loebenbe."

„1683. jún. 6-án Máriazellbe utaztunk keresztünkkel. Szent pünkösdhétfőn a templomban voltunk és nyolc órakor mindjárt gyónni mentünk. Ekkor nagy földrengés lett és olyan recsegést csapott, hogy azt hittem, a templomok beomlanak. Az emberek a piacról a templomokba futottak és kérdezték, mi az. Mivel most van a nagy török háború, azt hittük, hogy ez valami jel akar lenni, hogy Isten és édes Szűzanyánk segíteni akar rajtunk (segített is) és boldog győzelmet készül adni" (adott is).

„A lakodalomban (egyik lánya esküvője 1683. május 30.) igen vígan voltunk. Istennek legyen érte mindörökre hála. Mikor azonban „die Everl" (Évike) haza utazott, útközben a legértékesebb dolgait elvesztette: egy aranyláncot, egy gyöngysort, gyűrűt. Minden templom szószékéről kihirdettettük, egy paraszt St. Stephan mellett megtalálta és — Istennek legyen hála! — visszakaptuk."

Csak véletlen volt, hogy éppen ilyen minden állati ösztönnek ennyire felette álló volt ez a paraszt, vagy talán összefüggés van aközt, hogy olyan birodalomban, ahol olyanok a császárok, mint amilyen Lipót volt, a parasztok is olyanok, mint amilyen az volt, aki „Everl" ékszereit megtalálta? Vagy talán nem is kellett hozzá olyan nagy önmegtagadás, mert az a paraszt se volt szegény? Nem tudom, csak annyit tudok, hogy olyan eredményes volt a templomi közhírré tevés, hogy aki az értéket megtalálta, visszaszolgáltatta.

Ismét egy adat a mi kiuzsorázásunkra: „De micsoda áldozatot hozott még a nép (természetesen az osztrák nép) a tizennégyéves háborúban (a minket a török alól való felszabadító háborúban). Az 1682-ben felállított stájer gyalogezred ott harcolt Bécsnél, Párkánynál, Érsekújvárnál, Budánál, Zentánál." (Ezeket a magyar városneveket tehát Stampferné is ismerte.)

„Az 1687. évben a mi szeretett császárunk, Lipót, jó szerencsével bírt. Elfoglalta Pécset, (melyet, mint láttuk, Zrínyi még ostromolni se mert) és még több helyet, melyeket itt mind nem tudok megnevezni, aztán fiatal trónörökösével Pozsonyba utazott, hogy ott királlyá koronázzák. A fiatal herceg derék egy úrfi lehet (der junge Prinz soll ein Stattliches Herrl sein). Isten adjon neki szerencsét, áldást és hosszú életet. Istenem, add meg azt is, hogy Lipót császár nevét és állását megtartsa és szerencsésen uralkodjék."

Milyen szép ez a bensőséges, őszinte és önzetlen szeretet és ragaszkodás a császár személye iránt az ekkor még nemességre se emelt és Bécsben sose járt, sőt oda nem is kívánkozó nőben! Láthatjuk belőle, milyen meleg és patriarchalis volt a viszony császár és alattvalói között! Meg is érdemelte az a császár, aki olyan volt, mint Lipót, ezt az önzetlen szeretetet, mely bizonyára nem volt független az ő alattvalói iránt való szeretetétől és önzetlenségétől.

Aztán: „Anno 1689 a mi szeretett Lipót császárunknak kemény küzdelme volt a franciákkal. Ach, du mein Gott, steh dem frummen, gottesfürchtigen, lieben Kaiser bei! (Ah, Istenem, állj a jámbor, istenfélő, kedves császár mellé!) Adj neki győzelmet ellensége, az

istentelen francia király fölött! (Istentelen ugyan az se volt, de a szeretőinek a híre természetesen Stájerba is eljutott, s olyan császár mellett, mint amilyen Lipót volt, nem csoda, hogy a szeretőtartó francia király „istentelennek" tűnt föl.) Törd meg a hatalmát és erejét és ne adj neki olyan sok szerencsét, mert azt tőled, Édes Jézusom, nem érdemelte ő meg. Könyörülj hát rajtunk és a mi kegyes császárunkon és ajándékozzál meg bennünket az édes békével (den lieben Frieden)."

Ilyen volt tehát egy osztrák honleány lelkivilága Lipót császár idejében! Az arisztokrata Khevenmüller naplójából pedig érdemes megemlíteni, hogy ő — mint Wolf mondja — „ősi szokás (osztrák szokás) szerint" (melyet szintén bizonyára a Habsburgoktól tanult az osztrák arisztokrácia) minden gyermekének (akik közül egyébként a lányok mind megkapták a Mária nevet is a Szűzanya, a fiúk pedig a János nevet Nepomuki Szent János tiszteletére, pedig akkor még szentté se volt avatva) szegény embert választott keresztapjául, akiket aztán utána gazdagon megajándékozott. (Wolf, II. 213.o.) De azért főnemesi rangjának is élénk tudatában volt.

Ilyen volt a keresztény demokrácia az osztrák főnemesség legnagyobb gazdagsága és a barokk kor legnagyobb fényűzése és tekintélyuralma idején. Nemcsak megbecsülték a jobbágyot és szóba álltak vele, hanem rokonok, komák is lettek vele grófjaik. A családba is bevették őket. És ez akkor szokás volt, nem pedig csak éppen Khevenmüllerék különcsége. S ráadásul már ősi szokás.

Lipót és a Szilágyi történelem

Még az eddig közöltek után is megtudunk egyet-mást, illetőleg új színt nyernek egyes dolgok, ha Szilágyi nagy magyar történelmének Lipótról szóló részét elolvassuk. A mű ezt a részét is Acsády írta:

„Igen sokfélét tanult és tudott is. Jól írt németül és latinul, olaszul, spanyolul; értett franciául, ámbár nem szívesen használta, de nem német érzelme, nemzeti érzése miatt. Németül is idegen kiejtéssel beszélt, mintha könyvből tanulta volna. Általában nem volt benne nemzeti érzés. Öltözködni spanyol divat szerint szokott, a legszívesebben olaszul társalgott s e nyelven verseket is írt. Jártas volt sokféle tudományban. Alaposan ismerte a mennyiségtant, számos történelmi munkát olvasott, szorgalmasan látogatta a bécsi könyvtárát, melyet szakadatlanul gyarapított. A komoly tudomány mellett a kor minden babonája és balhite is befolyásolta lelkét. (Hogy lehet ez olyan emberben, aki mindenben az Egyházra hallgatott?!) Nemcsak a csodákban és jóslatokban, hanem az alkímiában, az aranycsinálás lehetőségében is hitt, mely hitét szédelgők és kalandorok busásan kihasználták."

Vegye tudomásul Szilágyi is, Acsády is és a magyar nemzet nagy története is, hogy csodákban és jövendölésekben mi is hiszünk még ma is, mert ez hozzá tartozik a hívő kereszténységhez. Csak természetesen nem akármilyen jövendölésben, mert természetesen az eszünk és műveltségünk is szoros összefüggésben van a hitünkkel. Mi például abban már nem hittünk volna, amiben a felvilágosult Bethlen Gábor, aki a felesége betegségét megrontásnak, boszorkányságnak tulajdonította, sőt a vélt boszorkányokat, mint láttuk, le is tartóztatta miatta. Ilyesmit Acsády Lipót életében hiába keres. Lipót mégis babonás volt neki, de Bethlen felvilágosult. Mi Drábik jövendöléseit se hittük volna el, Lipót se hitte őket, ellenben II. Rákóczi György, sőt világhírű, még a bolsevistáktól is ünnepelt hittudósa, Comenius is, hitt bennük. De azért természetesen csak Lipót a babonás, Rákóczi György nem, Comenius pedig még a Pedagógusok Szakszervezete, az Országos Magyar Béketanács, a Magyar Tudományos Akadémia dicsőítésének tárgya is lehetett miatta akkor, mikor hazánkban kommunizmus volt.

Hát az még milyen rosszakarat, ha az alkímiában való hitét hányja valaki Lipót szemére! Ki nem hitt akkor az alkímiában? Hiszen nemcsak a mi Mátyás királyunk, hanem még Keppler, a nagy természettudós is hitt benne. Olyanforma dolog volt az akkor, mint ma az atomkutatás. És éppen az atomkutatás által tudtuk meg, hogy aranyat csinálni nem is annyira képtelenség, mint a tudomány eddig gondolta. Lipótnak azonban még az is bűne, hogy mint a XVII. század embere, az alkímiában is hitt, s ez abban a korban természetesen csak neki bűne.

„Értett a festészethez, a fafaragáshoz, de legszívesebben a zenével foglalkozott... Kitűnő műértő, sőt zeneszerző volt, s számos szerzeménye maradt fenn, melyeket napjainkban bocsátottak közre. Karmestere egyszer azzal bókolt neki: Milyen kár, hogy felséged nem zenész lett! — Nem tesz semmit, felelt a császár. Jobb ez így."

„Könnyen felfortyanó természete(?) mellett is udvarias volt másokkal való érintkezésben. (Ha csakugyan „könnyen felfortyanó" lett volna a természete, ez annál nagyobb érdeme volna.) Szeretett alamizsnálkodni, s általában jó néven vette, ha minél többen fordulnak közvetlenül őhozzá kérelmükkel. Szívesen adott kihallgatást."

„Papnak neveltetvén hihetetlen elfogultsággal állt szemben a másvallásúakkal."

Nem is tudtuk, hogy a papnak való nevelés ilyen vészes következményekkel jár. Minden esetre tanulságos tudomásul vennünk, hogy legnagyobb magyar történelmünk ilyen károsnak tartja azt, ha valakit papnak nevelnek. Az igazság az, hogy Lipót és nemcsak minden pap, hanem minden felvilágosult katolikus hívő is a másvallásúakkal nem szemben áll, hanem mellettük s úgy nézi őket, mint akik az igazságot vagy nem ismerik még, vagy pedig nem is akarják megismerni, mert megismerése kellemetlen, terhekkel jár és zavarja az ember lelkiismeretét. Azokat, akik még nem ismerik az igazságot, nagyon szeretné vele megismertetni, azok pedig, akik nem akarják megismerni, elszomorítják, s velük kapcsolatban arra törekszik, hogy embertársaiknak minél kevesebb kárt okozzanak. Mindez felebaráti szeretet, a katolikus meggyőződésnek pedig logikus folyománya, nem pedig elfogultság, annál kevésbé annak „hihetetlen" foka.

„Mindig inkább pap maradt, mint világi uralkodó. Mindig megőrzé családi élete szeplőtlenségét; szerető hitves, jó atya volt... Minthogy papnak nevelték, kezdettől fogva összekeverte a vallást a politikával, s országait úgy kormányozta, mint a hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét."

Hát ez — enyhén szólva — megint érdekes. Történetírásunk Lipótot inkább papnak tartja, mint királynak s nyilvánvaló, hogy jobb szeretné, ha nem pap, hanem király módra viselkedett volna. A pap szerinte maradjon pap, de a király legyen király. Ha pedig azt kutatjuk, miért tartja Lipótot inkább papnak, mint királynak, noha kétségtelenül nem pap volt, hanem király: meg is házasodott (háromszor is), noha kétségtelen, hogy valaki megházasodás nélkül is lehet király; gyermekei is voltak, mégpedig több, mint Acsádynak és Szilágyinak — akik nemcsak papok nem voltak, hanem még prédikátorok és rabbik se — együttvéve, akkor nem gondolhatunk más okra, mint amit rögtön e kijelentése után maga Acsády is megjelöl, hogy ti. szerető hitves, jó atya volt és nem tartott szeretőket, mint nagy ellenfele és kortársa, aki igazi király volt, sőt „napkirály". Úgy látszik, királynak csak az való, akinek a felesége mellett még szeretői is vannak. Aki megelégszik egyszerre egy nővel, sőt egyenesen szerető hitves és jó atya, az menjen papnak, mert annak való, mert összecseréli a vallást a politikával. Szeretni pedig azért nem szereti a történetírásunk az ilyen papnak való királyokat, mert a pap csak legfeljebb papol, de hatalma nincs ahhoz, hogy szigorú erkölcseit másokra is rákényszerítse, de egy király, akinek karhatalom áll rendelkezésére, sokszor kellemetlenné válik a Szilágyi és Acsády-féle embereknek, ha a pap szerepét is kezdi játszani.

Ha pedig Szilágyi Acsádyék azt felelik ez érvünkre, hogy mi Lipótot nem ezért mondtuk papnak valónak, hanem azért, mert király létére is előbbrevalónak tartotta a vallást, mint az ország érdekeit, azt feleljük, hogy Lipót e felfogását csak akkor lehetne kifogásolni, ha a vallás érdeke ellenkezhetne az ország érdekeivel. Ezt azonban csak akkor mondhatjuk, ha az a katolikus vallás, melyet Lipót az ország földi érdekei fölé helyezett, nem helyes és nem igaz. Ezt azonban Acsády csak izraelita hitközségi gyűlésen, Szilágyi pedig csak kálvinista presbiteri gyűlésen mondhatta volna, nem pedig egy olyan történelmi műben, mely egész Magyarország közvéleményének szól, mely 2/3 részben éppen e „helytelen" vallás követőiből áll.

Ha Lipót azt, hogy alattvalói az Evangélium elvei szerint éljenek, előbbrevalónak tartotta, mint azt, hogy birodalmában az utak jók, vagy a bányák jövedelmezők legyenek, kifogásoljuk és hibának tartjuk, ez azt jelenti, hogy a vallást fölöslegesnek vagy legalábbis mellékesnek tartjuk, tehát hogy — legalábbis vallási tekintetben — már egy fél századdal ezelőtt is kommunisták voltunk. Így aztán mindjárt meg is értjük egymást, mert vallástalan szempontból Lipót valóban nem való volt királynak. Csak politikai, nemzeti vagy földi szempontból azonban annak való volt, mert a már felhozott sok adatból jól láthattuk, hogy a katolikus vallásnak ez a minden elé való helyezése még az alattvalók földi boldogulása és jóléte szempontjából is rendkívül előnyös dolog volt, és sokkal több volt a haszna még anyagilag is, mint a kára.

A végeredmény tehát az, hogy Lipót csak vallásellenes vagy legalábbis katolikusellenes szempontból nem való volt uralkodónak. Szabad azonban a magyar nemzet történelmét vallásellenes vagy akár csak katolikusellenes szempontból is megírni annak, aki ezt a történelmet minden magyar számára írta?

Aztán az is milyen ravasz és a katolicizmusra sértő beállítás, hogy aki komolyan katolikus, az csak papnak való. Mintha katolikus hívők nem is lennének, csak papok; mintha a katolikus vallást komolyan már nem is venné senki, csak a papok. Aki azt komolyan veszi, az nem való trónra. De ha ez igaz, akkor az is igaz, hogy hivatalnoknak, katonának, munkásnak, parasztnak se való, legfeljebb tehát kulisorban tűrhető el, de a munkások vagy parasztok vezetője már semmiképpen se lehet az az ember, akinek a vallás mindennél előbbrevaló.

Lipót — halljuk — összekeverte a vallást a politikával. Ezt a helytelen „összekeverést" másképp nem érthetjük, mint csak úgy, hogy kormányzásában, uralkodásában is katolikus maradt, akkor is és ott is az Evangélium elvei szerint igazodott. Ez azonban olyan tűrhetetlen dolog, olyan nagy hiba, sőt bűn, hogy képtelenné tesz egy ország kormányzására. Ha valaki vele született élvvágyát, fukarságát, dicsőségvágyát, irigységét vagy cinizmusát belekeveri uralkodásába — kénytelen belekeverni, ha egyszer ilyennek született s kivált, mikor önuralomra sose tanította senki, mert hiszen ilyesmire csak azokat kell tanítani, akiket — papnak nevelnek — az nem baj; emiatt még való uralkodónak. De ha valaki a vallásosságát, tehát becsületességét keveri bele uralkodásába — láttuk, hogy még Acsády is elismeri, hogy Lipótban a vallásosság ezt jelentette —, az már nagy baj, azt rossz uralkodónak kell nyilvánítanunk.

Mint látjuk, az is megbocsáthatatlan bűne volt Lipótnak, hogy „országait úgy kormányozta, mint a hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét". Látható, hogy legtekintélyesebb magyar történelmünk, ha talán egyenesen nemzeti katasztrófának nem tekinti is az effajta kormányzást, mindenesetre kezdetlegesnek találja és lekicsinyli. Pedig, ha Lipót országait valóban úgy kormányozta, mint egy hitbuzgó püspök az egyházmegyéjét, akkor ennél nagyobb dicséretet nem is mondhatnánk Lipótra, alattvalóira pedig nagyobb áldást el se képzelhetünk. Lehet-e ugyanis elképzelni ideálisabb helyzetet, mintha egy ország királya olyan feddhetetlen, mint egy püspök, olyan szelíd és jóságos, mint egy püspök, olyan lelkiismeretes, mint egy püspök; olyan igazságos, mint egy püspök; olyan művelt és okos, mint egy püspök; olyan példaadó, mint egy püspök? Ha egy püspök királymódra viselkedik, az aligha dicséret, de megfordítva bizonyára az.

Acsády és Szilágyi nagy magyar történelme szerint azonban, úgy látszik, hogyha valaki püspök, az akkor már szükségképpen szűk látókörű, ügyefogyott és korlátolt is és emiatt, sőt talán éppen ezért püspöknek ugyan nagyon jó, de hogy ne csak jámbor falusi anyókák ájtatossági gyakorlatait kormányozza, hanem egy egész ország ügyeit, attól Isten ments. Szerintük, úgy látszik, az a helyes, ha az országot egy Napóleon, egy Hitler, egy Mussolini vagy egy Sztálin kormányozza. Azt nem bánják, ha uralomvágya és dicsőségszomja egyszerre három világrészben pusztítja is az alattvalók vagyonát és vérét; nem baj, ha merész kalandorpolitikája következtében országainak gyárai, városai, műemlékei, technikai alkotásai mind romhalmazzá válnak is, csak papos ne legyen az az uralkodás.

Közben teljesen elfelejtik, hogy minden időknek az ő ízlésük szerinti legnagyobb államférfia, Richelieu is püspök volt mellesleg (csak nem hitbuzgó) s a szó szoros értelmében egyházmegyéje kormányzását cserélte el Franciaország, sőt talán egész Európa kormányzásával, mégis jobban értett hozzá, mint akármely más államférfi. Nem az volt tehát a baj Lipótban, hogy püspök volt (hiszen nem is volt az), hanem az, hogy „hitbuzgó"

volt (mert valóban az volt). Ezért nem való volt uralkodónak. Ha csak püspök lett volna hitbuzgóság nélkül, mint Richelieu, nagyon is való lett volna uralkodónak.

Talleyrand, a világ legokosabb diplomatája is püspök volt, és püspök volt Lipót legnagyobb ellensége, XIV. Lajos államának tulajdonképpeni kormányzója, Mazarin is. Csak persze, ezek egyike se volt „hitbuzgó". Azért ezek püspök és bíboros létükre is valók voltak országok kormányzására, sőt senki a világon nem volt annyira erre való, mint ők. Nem az volt tehát a baj Lipótban, hogy püspök volt, mert hiszen nem is volt az, hanem az, hogy hitbuzgó volt és lelkiismeretes. A hitbuzgó és lelkiismeretes ember csak püspöknek való, még akkor is, ha véletlenül nem is püspök, de viszont a püspök is való államférfinak, ha véletlenül olyan mellékes neki a vallás és olyan lelkiismeretlen, mint Rishelieu, Mazarin vagy Talleyrand volt.

A mi történetírásunkról is elmondhatjuk, amit közmondásunk, sajnos, az ördögről tart, hogy fél, prüszköl, idegeskedik a szenteltvíztől, azaz a vallástól és paptól. Ahogyan Acsády műveletlen, lengyel-zsidó hitfelei félnek a pappal való találkozástól, természetesen csak a katolikus pappal való találkozástól, nem pedig a rabbitól), épp úgy fél a magyar történetírás is mindentől, ami papos, ami a szenteltvízre vagy tömjénre emlékeztet. Az szerintük nem való trónra. Árt az ország ügyeinek.

Azt is kifogásolja még Acsády, hogy Lipót tanácsosai vagy bizalmasai megválasztásában „a jellemet és tehetséget papi nevelésének egyoldalú szempontjai szerint szokta megítélni".

Látjuk tehát, hogy megint csak mennyire átkos, mennyire nagy tehertétel az a papi nevelés. Milyen „egyoldalúak" annak a szempontjai! Pedig hát mit szokott nézni az az ember, akit papi nevelésben részesítettek akkor, mikor környezetét megválasztja? Azt, hogy vallásos, az Evangélium elvei szerint élő emberek legyenek körülötte és ilyenek töltsék be a magasabb állásokat. Lipótnak tehát ez is egyik igen nagy hibája volt s állítólag — s ezt Acsády se győzi eléggé hangsúlyozni — ez az oka, hogy csupa tökkelütött s ráadásul még jellemtelen is volt minden minisztere és tanácsadója.

Hogy a vallásos emberek tökkelütöttek, azt az Acsády-féle okoskodás alapján — mely lényegében azonos a kommunisták okoskodásával — talán még megértenénk. De hogy ezeknek a tökkelütötteknek miért kellett még „jellemnélkülieknek", „hiúknak és önzőknek" is lenniük csak azért, mert vallásos emberek közül választották ki őket, az már egy kicsit mégis csak szeget üt az ember fejébe. Egy félévszázaddal ezelőtt azonban még így volt szokás történelmet írni. Hangsúlyozzuk ugyanis — mert másképp igazságtalanok lennénk —, hogy mindez nem Acsády személyes bűne vagy katolikusellenessége, hanem a koré, s Acsády csak egyik a kor sok hasonló képviselője közül. Emiatt tartjuk érdemesnek felfogása és szempontjai bírálatát.

Azok alapján tehát, amit eddig láttunk, tényként állapíthatjuk meg, hogy millenáris nagy történelmünk szerint Lipót nagyon rosszemlékű és nemzetünkre kártékony hatású uralkodó volt és ennek — mert hiszen Lipót még szerinte is nagyon sok szép vele született tulajdonsággal ékeskedett — egyedüli oka az, hogy igen nagy katolikus volt, sőt egészen papos gondolkodású. Ez tehát nagyon veszedelmes tulajdonság egy emberben vagy legalábbis egy uralkodóban. De ugyanezen történelmünk szerint volt Lipótnak és kormányának egy másik nagy fogyatkozása is: „Államférfia Lipótnak sohase volt, mert az államférfiút a nemzeti politika talaja szüli, s csak a nemzeti érzés ereje neveli naggyá. A császári udvarnak azonban hiányzott minden nemzeti színezete és inkább felekezeti jellege volt."

Az író tehát itt se tudja megállni, hogy a katolicizmus elleni ellenszenvét (melyet megtesz egy „felekezetnek") a dologba bele ne keverje. Való, hogy Lipót udvara nem volt

nemzeti udvar. Nem is lehetett az, hiszen birodalma a legkülönbözőbb nemzetiségekből tevődött össze. Ha egy ilyen birodalom császárának udvara német nemzeti jellegű lett volna, az igazságtalanság lett volna a többségben lévő más nemzetiségűek ellenében. A nemzeti jelleg hiánya hátránya volt tehát Lipót s általában a Habsburgok udvarának, de semmiképpen se fogyatékossága. Éppen ellenkezőleg: tökéletességét mutatja, hogy a nemzeti eszmének, ennek a népeket legerősebben egy birodalomba kovácsolni tudó erőnek hiányában is oly hosszú évszázadokon át fenn tudott állni ez a birodalom. Ez a kormányzat nagy erkölcsi erejét és vezetőinek kormányozni tudó képességét bizonyítja.

Tarthat össze egy államot a nemzeti érzés, a közös faj, vérség és nyelv, de tarthat össze a földrajzi egység is (a Habsburg birodalom dicsőségét az is növeli, hogy benne még ezt az összetartó erőt se találjuk meg, mert a földrajzi egysége megvolt ugyan a történelmi Magyarországnak, de nem a Habsburgok egész birodalmának), a gazdasági egység és egymásrautaltság és végül a közös világnézet is. A Habsburgok birodalmát ez az utóbbi tartotta össze, pedig kétségtelen, hogy az elsoroltak között ez a legmagasabbrendű összetartó erő, mert tisztán a lelken, tisztán a szellemi világon, az eszmén alapul, mely ez esetben nagyobb erőnek bizonyult, mint a földrajzi egység, a gazdasági egymásrautaltság, sőt a közös nyelv, faj és nemzeti öntudat együttvéve.

Ennél a szellemi összetartóerőnél még a nemzeti érzés is alsóbbrendű, mert a nemzeti érzés érzelem, az érzelem pedig nem szellemi dolog, az állatnak is tulajdonsága, a testnek, az idegrendszernek állapota, velünk született, tudatalatti dolog. A faji különbség pedig mint biológiai adottság a csírasejtekben gyökerezik, tehát még inkább testi, nem pedig szellemi dolog. És mennyi gyűlölet, igazságtalanság, elfogultság, háború és vérontás okozója! Azt a gyűlöletet, melyet az emberiség a háború ellen — joggal — érez, tulajdonképpen a nemzeti érzés számlájára kellene írni, mert a háborúk nagy részét ez okozza. Még a nyelv is testi dolog (annak ellenére, hogy a szellem is szerepet játszik benne, mert hiszen a gondolat kifejezője), mert hiszen maga a lélek, a szellem, hangokat nem ad s nem is adhat. A test, a tüdő, a száj, a gége, a hangszálak, a fogak, az ajkak beszélnek, sőt maga a hang is a levegő, tehát egy test megrezegtetésében áll.

A nemzeti eszme nemes és tiszteletreméltó dolog, mert hiszen aki érte lelkesül, érte dolgozik, az az élvezetvággyal vagy egyéni anyagi önzéssel szemben a közösségért, tehát másokért lelkesül, dolgozik. Helytelen azonban a túlzásba vitele, ha erőszakos és egyeduralomra tör, és más még nála is nemesebb és fontosabb tényezőket, például a kultúrát, a felebaráti szeretetet, az emberségességet, sőt magát a hitet és az erkölcsi érzéket háttérbe szorító szerephez jut. Helytelen, mikor elfogulttá, egyoldalúvá, igazságtalanná tesz, és mikor esztelen gyűlöletre uszít; mikor fanatikussá és kegyetlenné tesz, vagyis mikor sovinizmus lesz belőle.

Nemes dolog nemcsak embernek lenni, hanem egy bizonyos fajhoz tartozni is, például magyarnak lenni és erre büszkének lenni. Az is emberi és nemes dolog, ha valaki, mivel ereje úgyis véges, első sorban nem az egész emberiség, hanem csak hazájának, csak fajtestvéreinek akar szolgálni. Az se helytelen, ha valakinek a maga fajtája jobban tetszik, rokonszenvesebb, jobban ízlése szerint való, mint egy másik nép vagy faj, s ezért körükben jobban érzi magát, nyelvüket szívesebben beszéli. A szülőföldhöz való ragaszkodás is már csak a gyermekkori emlékek, az élet első benyomásai, aztán a hozzátartozók, szülök sírhalmai miatt is természetes, érthető és így nemes érzelem. A keresztény ember nemzeti érzése ezekben áll, az ő hazaszeretetének ezek az okai és alapjai.

Azonban ezt a magábanvéve nemes érzést a lélekben minden más: vallás, kultúra, emberi érzés, sőt a józan ész fölé emelni; belőle valóságos bálványt csinálni; szinte vallássá tenni, aztán miatta fanatikussá lenni, dürgő fajdkakas módjára kívüle semmi mást nem lát-

ni, észre nem venni, nem becsülni; a hazaszeretet nevében támadó és igazságtalan háborúkat viselni, más népeket leigázni és elnyomni; a legnemesebb emberi érzelmeket, megbocsátást, részvétet, felebaráti szeretetet, tárgyilagosságot, igazságérzést miatta lábbal taposni, a hazát és fajt még az igazságnál, még az Istennél, még az örök üdvösségnél, még a vallásnál is többre becsülni: sem nem nemes, sem nem józan vagy okos dolog. Ez eretnekség, illetőleg hitetlenség, mégpedig annak a legveszedelmesebb fajtája.

A nemzeti érzés alapján joga van egy népnek külön államot alkotni vagy az eddigi különálló, apró államoknak egy nagy államba egyesülni, vagy egy nemzeti kisebbségnek ez alapon a szomszédos nemzeti államhoz húzni, sőt mindez bizonyos tekintetben természetes dolog is, de tilos ez alapon bombákat robbantani, támadóháborúkat indítani, tehát tömeggyilkosságot rendezni s emiatt embermilliókat évtizedeken, sőt sokszor évszázadokon át mérhetetlen szenvedéseknek kitenni.

Azt állítani is hamis, hogy amely népcsoport vagy népcsoporthoz tartozó egyén többre becsüli a gazdasági előnyöket s a velük járó jólétet és kultúrát, mint a nemzeti érzést, s emiatt nincs elég érzéke a fajtestvéreiből álló szomszédos államhoz csatlakozást követelni ahelyett a régi állam helyett, melyhez a jóléten és gazdasági előnyökön kívül még a történelmi múlt is köti, az elfajult, s az ilyen ember megvetendő ember. Aki pedig vallási okokból viselkedik így, annak ez a viselkedés egyenesen kötelessége, mert világos, hogy az ég előbbre való, mint a föld; az örök üdvösség, mint a földi haza és az igazság, mint az emberi érzelmek, ha magukban véve még olyan nemesek is azok. Természetesen csak az a vallás lehet előbbre való a hazánál, mely örökkévaló igazságok komoly hívéséből áll. Amely csak hangulat s szintén csak érzelem; mely családi tradíciókban merül ki, az legfeljebb csak egyenrangú lehet a hazafias érzelmekkel, de semmiképpen se több náluk.

Ott van Svájc. Mindenki minta-államnak tartja, lakóit pedig irigyli. Pedig Svájc nem nemzeti érzés alapján, sőt éppen annak ellenére alakult és áll szilárdan már hosszú évszázadok óta. Németekből, franciákból, és olaszokból (sőt negyediknek még ladinókból is) áll és németjei a nagy német birodalom, franciái Franciaország, olaszai Olaszország határán élnek anélkül, hogy bármelyikük az anyaországba kívánkoznék. Jellemtelenség, elfajultság vagy hazaárulás-e az tőlük, hogy hiányzik belőlük a nemzeti érzés, hogy nemcsak nem csatlakoznak, hanem még csak nem is kívánkoznak fajtestvéreikhez, hanem jobban érzik magukat nem nemzeti alapon álló országukban? Éppen ellenkezőleg. Mindenki ideális, mintaembereknek tartja őket és minta állampolgároknak. Pedig ha a magyar nemzet legtekintélyesebb történelmi műve szerint Lipótnak csak azért, mert nem állt nemzeti alapon, nem is lehettek igazi államférfiai, akkor Svájcnak se lehettek és lehetnek. Ha Lipótban és a Habsburgokban fogyatékosság volt a nemzeti érzés hiánya, akkor a svájciakban is az.

Pedig a Habsburg monarchia népeit még a svájciaknál is nagyobb, magasabb rendű, szellemibb dolog: az elvek, az eszmék, a meggyőződés, a világnézet, a katolicizmus hozta össze és tartotta egy államban és tartotta ott meg évszázadokon át a faji, nyelvi, kulturális különbség és a földrajzi távolságok ellenére is. A svájciakat csak az önérzet, a függetlenség szeretete és az anyagi jólét megőrzése és gyarapítása. És a svájciak dolga sokkalkönnyebb volt, mert ők egy helyt laktak s azt a helyet égbenyúló havasok határolták el és védték a szomszédos államoktól, míg a Habsburgok alattvalóitól lakott területeket nem védték természetes határok, ezek messze elnyúltak, sőt egyes részeiket még idegen államok is elválasztották egymástól.

Ha a nemzeti érzést egy nála alantasabb érzelem, sőt valamely szenvedély vagy bűn nyomja el bennünk, például a nagyravágyás vagy a pénzvágy vagy a szerelem, az elfajulás jele és tényleg szégyen, de ha nála magasabb érzelem, az igazság szeretete vagy a becsület

és erkölcs törvényei, akkor a nemzeti érzés háttérbe szorulása a szellemi magasabbrendűség jele. Ezt kell megállapítanunk a Habsburgok birodalmában. Nem fogyatékosság ez tehát, hanem tökéletesség. Nem gáncsolni való, hanem magasztalásra érdemes.

Szép az anyai szeretet, de az az anya, aki úgy szereti gyermekét, hogy nagy tehetsége ellenére is engedi felnőni magasabb iskola nélkül, mert nem tud tőle megválni még arra az időre se, ameddig az iskola tart, bizonyára alacsonyabbrendű annál az anyánál, aki egy fontosabb ügy érdekében parancsolni tud és akar túltengő anyai érzelmeinek és anyai szeretetét alárendeli gyermeke jövőjének, azaz érzelmeivel szemben az eszére hallgat. A velünk születő, a természetünkkel együtt járó szülő- vagy tájszeretetnek, az anyanyelvünkhöz való ragaszkodásnak, tehát hazafias érzelmeinknek is engedniük kell, mikor az eszünkkel, mikor örökkévaló igazságokkal kerülnek szembe.

Akiben tehát a faji vagy a nemzeti érzés előbbrevaló, fontosabb, mint a vallása, annak a vallása is csak épp úgy érzelmekben merül ki, mint a hazafisága, csak a vallási érzelmei sokkal gyöngébbek, mint a nemzeti érzelmei. Ez nem is lenne baj, mert az a vallás, mely nem tudomáson, nem meggyőződésen, hanem csak érzelmeken alapul, nem bírhat több joggal, mint a haza, mert az ilyen vallásnak édeskevés köze van az igazsághoz. Ez esetben két egyenrangú érzelemről van szó, s tisztán tőlünk függ, melyiket tartjuk fontosabbnak, sőt ez esetben a hazánk talán még azt is megkövetelheti tőlünk, hogy legerősebb érzelmünk a hazafias legyen.

A katolicizmus azonban — éles ellentétben minden más vallással — mint inkvizíciója, türelmetlensége, eretneküldözése, egyedül üdvözítő volta, meg nem alkuvása, egységessége egyaránt nyilvánvalóan bizonyítja, nem az érzelmeken, hanem elsősorban az észen alapuló igazságvallás, melynek dogmái, eszményei vannak, melyek egyedülvaló igazságához mindig körömszakadtáig ragaszkodott, s ragaszkodik ma is legalább annyira, mint hajdan.

Az olyan állam tehát, melyben a katolicizmus az összetartó erő, tehát amelyet egy világnézet, egy eszme, egy meggyőződés, egy szellemi dolog, egy örök sorsunkat eldöntő igazság kovácsol össze, s ez oly hatalmas, hogy még a faji ellentéteket is képes legyőzni, hogy még az anyagi érdekeknél, a jólétnél, nemzetiségnél, fajiságnál és anyanyelvnél is előbbrevaló s mint ilyen fent tudott maradni hosszú évszázadokon át, sokkal magasabbrendű állam, mint az, melyben a közös faj, a közös nyelv, a földrajzi adottság, gazdasági érdekek vagy a függetlenség szeretete (alapjában véve még ez is egyszerű önérdek, önzés) az állami lét alapja, mert polgárai ennél magasabbrendű érdekeket nem is ismernek.

A Habsburg monarchia katolikus állam volt, a katolikus meggyőződés ereje tartotta össze, katolikus németek, magyarok és északi és délszlávok állama volt, s így magasabb rendű volt bármely nemzetiségi alapon álló államnál. Fajták, törzsek szerint az őserdők négerei, indiánjai vagy malájai is tudtak és tudnak államot alkotni, de ahhoz, hogy közös meggyőződés, igazság és világnézet alkosson államot és tartson fenn hosszú évszázadokon át s ezt minden földrajzi egység nélkül és faji és nyelvi ellentétek ellenére is meg tudja valósítani, ahhoz már nem elegendők primitív, vad népek. Ehhez kultúra kell, a lélek uralma a földön, az eszméké az erőszakon és az észtől vezetett akarat uralma az állati eredetű ösztönökön és szenvedélyeken.

Így aztán most már tisztán látjuk annak az állításnak egész kezdetlegességét, hogy igazi államférfiakat csak a nemzeti eszme, csak nemzeti alapon álló állam termelhet ki. Az igazság ennek merőben ellenkezője. Az egynyelvű és fajú alattvalókból álló állam kormányzása a legkönnyebb dolog, ahhoz kellenek legkevésbé igazi államférfiúi tehetségek. Az igazi államférfiak azok, akik ezek nélkül, sőt ezek ellenére is tudnak államot létrehoz-

ni, kormányozni és hosszú időn át fenntartani eszményi alapon. A Habsburgok és miniszteréik ezt tudták megvalósítani.

Sehol se volt nagyobb szükség államférfiúi tehetségre, a kormányzás művészetére, mint a nem nemzeti alapon álló Habsburg birodalomban, s mivel ez a birodalom létrejött és hosszú évszázadokon át fenn is maradt, sőt éppen a vele oly ellenségesen viselkedő Acsády állítása szerint ereje, befolyása és tekintélye sokkal nagyobb volt, mint az erőviszonyok alapján természetes lett volna, annak bizonyítéka, hogy voltak nagy államférfiai.

„Az osztrák Habsburgok összes országának a kiterjedése — állapítja meg Acsády — alig haladta meg a 6000 négyszögmérföldet, s még területileg sem alkotott összefüggő egészet. Lakosságát 12 millióra, az állami jövedelmeket 6 millió forintra becsülték. Országaik nagysága és népessége, alattvalóik anyagi vagy szellemi ereje nem adhatta meg tehát az osztrák Habsburgoknak azt a kiváló jelentőséget, melyre a nemzetközi politikában vergődtek. Erkölcsi kútfőkből táplálkozott az."

„Az osztrák Habsburgok Európa nyugati és keleti politikájában egyaránt vezérszerepre jutottak és földrészük sorsának intézésére sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, mint aminőre országaiknak csupán terjedelmét, értelmi és anyagi erejét nézve igényt tarthattak volna." (Szilágyi: A magyar nemzet történelme. VII. kötet, 9-10.o.)

Kell-e ennél jobb és csattanósabb cáfolat arra, amit ugyanez az Acsády ugyanezen mű ugyanezen kötetében két lappal hátrább (a 12-16. oldalon) mond, hogy ti. Lipótnak államférfiai nem voltak és nem is lehettek, mert „az államférfit a nemzeti politika talaja szüli s csak a nemzeti érzés ereje emeli naggyá" és Acsády ugyanezen műben vallott, már régebben közölt s tőlünk már ott megcáfolt állítására, hogy Lipót környezete csupa tehetségtelen, sőt emellett még jellemtelen és panamista emberből is állt?

Pedig hát Acsády azt, hogy az osztrák Habsburgok az akkori világ legelső hatalma voltak és hogy a nemzetközi politikában játszott szerepük és tekintélyük is sokkal nagyobb volt, mint amekkora birodalmuk területe, lakosságának száma és anyagi ereje folytán kijárt volna nekik, éppen a Lipót és állítólag annyira „korlátolt" tehetségű és megvetendő jellemű minisztériuma által kormányzott Habsburg birodalomról mondja. Csupa érthetetlen talány mindegyik, illetőleg az író példátlan elfogultságát bizonyító ellentmondás.

Acsády a Habsburgok példátlanul nagy tekintélyét annak tulajdonítja, hogy német-római császárok és egyúttal magyar királyok is voltak. De viszont ő maga is elismeri, hogy „tényleges erőgyarapodást ez a két korona sem nyújtott, sőt nehéz anyagi áldozatokkal járt" (9.o.) Nemcsak a magyar koronát illetőleg áll ez, hanem épp úgy vonatkozik a császári koronára is. A német-római császárnak, mint ilyennek ugyanis — mint már többször rámutattunk — a német birodalomban tényleges hatalma, vagy onnan valami jövedelme nem volt. Ellenben ez az akkor legnagyobb földi méltóság — mint szintén rámutattunk már — igen nagy reprezentációs költségekkel járt.

Ha azonban így van a dolog, akkor még érthetetlenebb a Habsburgok hatalma és tekintélye, mert hiszen éppen azon van a hangsúly, hogy birodalmuk aránylag kis területe, kevés lakossága és feltűnően kis állami bevétele miatt éppen a Habsburgok voltak legkevésbé alkalmasak arra, hogy olyan méltóságokat töltsenek be, melyek csak erkölcsi haszonnal jártak, sőt tényleges jövedelem helyett még igen nagy pénzbe is kerültek. S ezeknek a Habsburgoknak egyszerre két ilyen méltóságuk is volt: a német-római császári korona és a magyar korona.

Nagy kitüntetést és erkölcsi erőt jelentett német-római császárnak lenni, de csak cím volt az egész, minden anyagi nyomaték, hatalom, erő, hadsereg vagy jövedelem nélkül. A

német birodalom ugyanis a választófejedelemségek és mindenféle kis és nagyhercegségek és grófságok meg birodalmi városok tömkelegéből állt. A német nép anyagi erejével és vérével ezek az apró államok rendelkeztek, s ha akarták — sokszor valóban meg is tették —, erejüket akár maga a császár ellen is felhasználhatták. Pénzt, hadsereget, erőt, jövedelmet tehát semmit se adott ez az irigyelt római császárság, de kiadást azt jelentett.

Nem is öröklődött, hanem a korona minden viselőjének külön-külön kellett megválasztatnia magát, aztán a fiát és így tovább. V. Károlynak magának több milliójába került ez a választás, tehát annyi pénzébe, mint akkor a leghatalmasabb országok egy egész évi bevétele. Aztán a reprezentálás (mert világos, hogy a császár udvarának, kíséretének fényesebbnek kellett lennie, mint egy egyszerű királyé volt) és a birodalmi gyűléseken se jelenhetett meg a császár csak akkora vagy talán kisebb kísérettel, mint amilyennel például a hatalmas és gazdag választófejedelmek vonultak be oda.

Aztán az idegen udvaroknál lévő követeiknek is nagyobb fényt kellett kifejteniük, mint egy egyszerű királyéinak, s hogy ez pénzben milyen sokat jelent, sejthetjük onnan, hogy a Wesselényi összeesküvés résztvevőinek, noha a leggazdagabb főurak voltak, a legnagyobb nehézséget — mint majd látjuk — a szultánhoz küldendő követük útiköltségeinek előteremtése okozta. Pedig hát az ő követüknek nem kellett császári tekintélyt kifejező fénnyel utaznia, s a portán így bemutatkoznia, sőt éppen arra kellett törekednie, hogy küldetése minél észrevétlenebbül történjék, hogy az ottani császári követ meg ne tudhassa, mi készül nálunk. De hát a követküldés még így is sokba került, mert akkor még maga az utazás is igen költséges volt. Egyedül se lehetett utazni, mert veszélyes volt. Az ekkori államok költségvetésének az udvartartás és a hadsereg után legnagyobb tétele a diplomácia költségei voltak.

Továbbá láttuk már, hogy akkor a barokk-kori nagy tekintélytisztelet, de egyúttal a mainál sokkal nagyobb demokrácia, az uralkodó és az alattvaló közti, a mainál sokkal kisebb különbség miatt is, minden gazdagabb nemes magát a császárt is meghívta minden családtagja temetésére, és minden lánya és fia esküvőjére, meg természetesen a maga ezüst és aranylakodalmára is. A meghívást nem lehetett válasz nélkül hagyni, s ha az uralkodó személyesen nem ment (mert személyesen természetesen csak egyes kiváló főurak családi eseményein jelent meg), legalább képviselőjét kellett elküldenie, ha esküvőről volt szó, természetesen nászajándékkal is felszerelve. Világos, hogy képviselője útiköltségeit a császárnak kellett fedeznie, s világos, hogy a nászajándéknak is a császárhoz illőnek kellett lennie. Másképp sértő lett volna a császári tekintélyre. Egy-egy Habsburg császár keresztgyermekeinek száma is többnyire százakra rúgott, s mindez természetesen ugyanannyi keresztelési ajándékot is jelentett.*

---

* Ilyen körülmények közt nem csodálkozhatunk, hogyha arról a „színarany" kehelyről, melyet Mária Terézia a hercegprímás aranymiséjére ajándékozott, mikor később az állam szükségleteire igénybe vették — mert az Egyháznak és az Egyháznak ajándékozott dolgoknak csak ez ám a sorsa! —, kisült, hogy nem volt színarany. Ámde ez csak Mária Terézia kelyhéről sült ki, mert ő már a „felvilágosultság" korában élt, mikor az uralkodók gavallérsága már nem volt divat. Lipót azonban — mint láttuk — még színarany láncokat ajándékozhatott a bécsi egyetemen, mégpedig olyanokat, hogy 200 arany is kitelt egyből-egyből. Pedig Mária Terézia már közel se volt olyan szegény, mint Lipót, a nagyapja. De hiszen Lipót éppen ezért volt olyan szegény, az unokája pedig éppen azért nem volt már olyan szegény, mert az egyik még színarany láncokat osztogatott, a másik meg már nem ilyen kelyheket. Én azonban mégis azt hiszem, hogy a felvilágosultság korának praktikusságán kívül még az is oka volt a különbségnek — s ez volt a főoka —, hogy Mária Terézia anyja s vele összes anyai ősei protestánsok voltak, tehát „skótok", míg szegény Lipótnak nemcsak az apja, hanem még az anyja is nemcsak katolikus volt, hanem egyenesen még az is Habsburg. Ezért Mária Terézia csak nagylelkű és csak gavallér volt (mert ő is sokkal inkább az volt, mint bármely más akkori uralkodó), míg Lipót őrültül az volt.

A német-római császári méltóság tehát csak erkölcsi méltóság volt, anyagilag azonban rendkívüli megterhelést jelentett. Nála azonban még sokkal jobban azt jelentett a magyar királyi méltóság. Ennek is inkább csak a címe volt meg egész Lipót uralkodása végéig, de annál nagyobb volt a teher, mert évszázadokon át Magyarország török elleni védővonalának fenntartási költségeivel, időnként pedig — mégpedig éppen elég gyakran — egy-egy 2-300.000 főnyi török támadósereg visszaverésével, s emellett még — becsületből — egy-egy, a felszabadítást megkísérlő támadóhadjárat megindításával járt együtt.

De mikor a törökök megszállta Magyarország királya semmi mást nem csinált, mint csak a magyar végvárakat tartotta fenn, akkor is sokkal több volt rá a kiadása, mint a magyar király összes Magyarországból származó jövedelme adókból, harmincadokból, bányákból együttvéve. Maga az adó csak egy tizedrészét tette ki a védelmi költségeknek, mégis milyen nagy kegy és ritka eredmény volt, ha hajlandók voltunk egyszerre két évre megszavazni! Mikor aztán végül a magyar király — mégpedig éppen a tehetségtelen, tehetetlen és kishivatalnoknak vagy legfeljebb püspöknek való Lipót — a meglevő magyar királyi cím mellé a tényleges magyar királyságot is megszerezte, ezzel olyan költséget vállalt magára, melyre még a hatalmas Mátyás király Magyarországa se mert vállalkozni. Mátyás király ugyanis azzal a nyílt megokolással költötte az ország minden jövedelmét a csehekkel és osztrákokkal való meddő és haszontalan győzködésre a törökök helyett, hogy a törökkel való megbirkózásra Magyarország — még a Mátyás alatti nagy, hatalmas és pénzügyileg a legjobban kezelt Magyarország — ereje sem elegendő.

Két olyan költséges cím mint a római császárság és a magyar királyság mellett nem azon kell csodálkoznunk, hogy a Habsburgok mindig pénzszűkében voltak, hanem azon, hogy csak pénzszűkében voltak, nem pedig csődben. Egyenesen megfejthetetlennek kell mondanunk, hogy ily körülmények között hogy lehetett még ahhoz is módjuk, hogy mellette még nagylelkűek, sőt olyan őrültül nagylelkűek is lehessenek, mint amilyen II. és III. Ferdinánd és Lipót volt. Lipót erényei és keresztény tökéletessége áldásának kell ezt mondanunk, s annak fényes bizonyítékát kell látnunk benne, hogy az Evangélium szellemének fenntartás nélküli követése a legnagyobb uralkodói okosság is egyúttal: Infima mundi elegit Deus, ut confundat sapientes. Isten azokat választotta ki a világban, akik gyengék, hogy megszégyenítse az erőseket és azokat, akik a világ szemében ostobáknak látszanak, hogy megszégyenítse az okosakat (azokat, akik túl okosoknak gondolják magukat).

Mi az oka tehát, hogy Lipót Habsburg birodalma aránylag kis területe, kevés lakossága és szűkös anyagi erőforrásai s ráadásul még a császári és magyar királyi cím két nagy tehertétele ellenére is oly aránytalanul nagy szerepet tudott játszani a világtörténelemben és Európa és a kereszténység sorsának irányításában? Válaszul nem mondhatunk mást e kérdésre, mint amit még Acsádynak is meg kellett állapítania: „Erkölcsi kútfőkből táplálkozott az.” Ha pedig igaz, hogy maga Lipót se volt nagy, tanácsadói pedig egyenesen egészen kicsinyek voltak, de azért az eredmény mégis ilyen egyedülállóan nagy, akkor nem mondhatunk mást, mint hogy az a világnézet, az az erkölcsi erő bír olyan elsöprő erővel, melyet a Habsburgok a nemzeti eszme pótlására birodalmuk alapjává tettek, amelytől soha semmiféle körülmények között el nem tántorodtak, s amelyhez való ragaszkodásukban soha meg nem rendültek: a katolicizmus, az Evangélium, de a valódi, a hamisítatlan Evangélium elveinek érvényesítése az államvezetésben, vagy — mint Acsády magát lekicsinylőleg kifejezi — hogy Lipót „kezdettől fogva összekeverte a vallást a politikával” vagy másképpen kifejezve, mert „országait úgy kormányozta, mint a hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét”, vagy — ha tetszik — mert állama minden nemzeti színezet nélkül „inkább felekezeti jelleget viselt”. Pedig mennyire elítélendő, lehetetlen dologként akarja ezt a jó Acsády beállítani!

Acsády, a nemzetközi zsidóság tagja, tehát elsősorban a magyar nemzeti eszméért lelkesedik. Ennek ápolását, ennek minél erőteljesebb kifejlesztését tartja az államvezetés legfontosabb feladatának és a nemzetnevelés legfőbb céljának. Viszont ugyanennek hiányát Lipót és tanácsosai legnagyobb és legszégyenletesebb fogyatékosságának. Akkor még ugyanis, mikor Acsády írt, ez volt a divatos jelszó és ennek hirdetésével lehetett csak valaki jó fiú, hasznos, építő történetíró és ennek következményeként jól fizetett egyetemi nyilvános rendes tanár, méltóságos címmel. Acsády pedig — mint mindenki — érvényesülni akart, s mivel az, hogy véletlenül zsidónak született, ebben többé-kevésbé úgyis akadályozta, neki még inkább érdeke volt annak bebizonyítása, hogy jó hazafi.

Mi már akkor tudtuk, mikor még divatosak voltak, hogy ezek hamis elvek, mert nem a kereszténységből folynak, sőt azzal ellenkeznek. Aki ugyanis az ember és az emberi közösségek, a nemzetek célját nem a másvilágon, hanem itt a földön keresi (még akkor is, ha a földiek közt a legszentebben, a haza eszményében és szolgálatában), az nemcsak nem keresztény, hanem még csak nem is hívő, mert hiszen nemcsak a kereszténységnek, hanem minden vallásnak a másvilágban való hit a lényege. Lipót és tanácsosai, mint művelt és az Egyház iránt engedelmes keresztények, ezt már háromszáz évvel ezelőtt is tudták, Acsády azonban még 1900-ban se tudta. Most, 1950-ben, valószínűleg ő is tudná már, ha élne. De Nagy Frigyes példájából már ő is okulhatott volna. De nem okult, mert Nagy Frigyes szerencsés volt, s így ő még nem bűnhődött amiatt, mert népe és országa felvirágzása, hatalma, később pedig világhatalma előbbre való volt neki, mint Isten vagy az Evangélium igazságai, s mert népéért és fajáért szerződéseket szegett meg szemrebbenés nélkül, és véres támadóháborúkat viselt.

Nagy Frigyes bűnét — mondom — még nem vette észre Acsády, mert Nagy Frigyes maga még nem bűnhődött érte a földön, hanem — éppen ellenkezőleg — sikert aratott. Ezért ő maga dicsőséget kapott, népe pedig nagyhatalommá lett. Pedig hát végeredményben éppen az volt a baj, mert éppen ezért kívánta meg a még nagyobb dicsőséget utóda, II. Vilmos is. Neki azonban már nem volt meg az a szerencséje, ami ősének. A tehetség, az erő, az akarat benne és tábornokaiban is megvolt, de a szerencse hozzá náluk már hiányzott. Így aztán trónja, sőt országa összeomlott, s ráadásul még a világ gyűlöletének is tárgya lett (Nagy Frigyes még a világ bámulatának tárgya volt).

Országa és népe azonban még ekkor se okult. Nem is csoda, hiszen a történetírók továbbra is bálványként állították az emberek szeme elé a nemzeti eszmét, sőt tovább fejlesztették, s faji eszme lett belőle. Nem is ember az, akit nem éltet ez az eszme, mondták. Láttuk, hogy Acsády szemében se volt s nem is lehetett államférfi se Lipót, se miniszterei csak azért, mert nem a nemzeti eszmétől vezettették magukat. Míg azonban régente csak megbocsátották Nagy Frigyesnek (mi pedig Bocskainak, Bethlennek, a Rákócziaknak, Thökölynek), hogy gátlástalanok voltak, s az állítólag imádott nemzet (valójában a maguk) érdekében erkölcsileg bűnös, meg nem engedett eszközöket is felhasználtak, de ezt bennük azért mégis csak fogyatékosságnak tartották, s ezért inkább csak átsiklottak rajta, elterelték róla a nemzet figyelmét, sőt náluk néha még azt is elismerték, hogy önzők, tehát kifogásolhatók voltak, de az ő önzésük — mondták — szerencsére mindig összeesett a nemzet érdekeivel s ezért nem kifogásolható, ez a hazafias közvélemény, később már egy további nagy lépést tett balfelé.

Hitler Adolf és társai Nagy Frigyesnek Carlyle-től megírt tettein, és dicséretein fellelkesülve már nemzet helyett az államalkotó fajra szűkítették le a hazát, s így a német zsidókat (szegény Acsády hitfeleit) már kirekesztették a németség fogalmából. Továbbá ők már nemcsak elnézték, hogy a nemzet, illetőleg a faj nagyembereiben, a hazafias hősökben, a cél szentesítse az eszközöket, s nemcsak ők maguk használtak bőven ilyen eszközö-

ket, hanem elméletben is hirdették, hogy a nemzet, a faj érdekében minden eszköz megvan engedve, ami eredményes. Ha a nemzet, a faj, a közösség érdekében cselekszünk, nem az számít — mondták —, erkölcsös-e, amit teszünk, hanem az, hogy hasznos-e?

Az ember élete célja faja érdekeinek előmozdítása. Ami a fajra előnyös, az jó és erkölcsös, megtevése tehát kötelesség; ami a fajra káros, az tilos, erkölcstelen és büntetendő. Mivel pedig ők azt hitték, hogy Acsády hitfelei, a zsidók, a német fajra kárt, mételyt jelentenek, lelkiismeretfurdalás nélkül ki is irtották őket. Így jártak magyarországi hitfelei is, s hogy nálunk csak részben jártak így, csak annak köszönhetik, hogy nálunk még nem tudott akadálytalanul érvényesülni az akkor még Acsádytól is magasztosnak és nagy államférfiakat egyedül kitermelni képesnek tartott elv. Reméljük, hogy Acsády keresztény elvbarátai és zsidó hitfelei egyaránt okultak rajta. Ha nem, lehet, hogy kapnak érte majd büntetésül még az eddigieknél is keservesebb leckét. Meg is érdemlik.

Ne ócsárolja tehát senki Lipótot és tanácsadóit azért, mert nem volt bennük nemzeti szellem, illetőleg mert nem a nemzeti eszme volt a vezérelvük. Ne tartsák őket emiatt alsóbbrendű, hanem éppen ellenkezőleg, felsőbbrendű embereknek. A nemzeti eszme ugyanis olyan erősen gyökerezik minden emberben (az ázsiai és afrikai népek körében például csak most vált divattá) s ha alszik is, oly könnyű felkelteni, sőt egyenesen túlzottá és pusztító erejűvé tenni; oly könnyen válhat véres forradalmak, pusztító és soha meg nem szűnő háborúk okozójává, s így az emberiség átkává, hogy az Egyház, de vele minden gondolkodó ember nem élesztését, hanem csillapítását, háttérbe szorítását tartotta mindig kívánatosnak. Ezért volt a középkorban Európa egyetlen keresztény „respublica”, nem pedig egymással gyűlölködő s ezért egymással állandó háborúban levő nemzeti államok szövevénye; ezért tartotta az Egyház magát mindig távol, mikor nemzeti vetélkedésekről volt szó; ezért mérsékelte ezeket mindig, nem pedig szította; ezért igyekezett az emberek és a nemzetek figyelmét a föld helyett az égre irányítani, s ezért volt a Habsburgok udvara is, mint katolikus udvar, mindig nemzetek felett álló.

Hogy mennyire nincs arra semmi szükség, hogy élesszük a nemzeti eszmét, kell-e rá csattanósabb bizonyíték, mint annak a Stampfernénak naplója, aki pedig — mint meggyőződhettünk róla — maga volt a megtestesült jóság és nőiség. Ez az alázatos, jóságos nő annak a Lipótnak birodalmában élt, melyben állítólag nem volt tényező a nemzeti eszme. Naplójából azt is láthatjuk, hogy kevés olyan nő élhetett akkor Lipót birodalmában, akinek lelkében ez a „gyászos” nemzetietlen politika mélyebb gyökereket eresztett volna, mint az övében. Hiszen láttuk, hogy lélekben teljesen egy volt Lipóttal. Épp oly nagyon vallásos is volt, mint ő. S lám, mégis mennyire tudta gyűlölni a francia királyt és a franciákat! Talán még meg is botránkozott rajta az olvasó, mikor naplóját idéztük s csodálkozott, hogy lehet ezt az elfogultságot, sőt gyűlöletet összeegyeztetni a naplóíró nagy vallásosságával. Hiszen egyenesen azt kívánta, hogy a francia király bárcsak halna meg.

S ha a nők, mégpedig a jó, szelíd és vallásos nők is így voltak még Lipót korában is, noha akkor az embereket nem nevelték mesterségesen gyűlöletre, sőt még nemzeti érzésre se, hanem éppen ellenkezőleg, ezt elnyomni igyekeztek bennük; ha még így is burjánzott nemcsak a nemzeti érzés, hanem még a faji gyűlölet is még egy olyan nőben és anyában is, aki csupa szeretet, csupa gyöngédség, csupa alázat volt, akkor hogy tombolhat ugyanez a gyűlölet a gyűlölni egyébként is nagyon tudó férfiakban és fiatalemberekben olyan korban, melyben ez a vezéreszme, melyben a nevelés, az iskola, a sajtó, a rádió, a színház, a mozi, sőt még a bennünket körülvevő levegő is ezt szolgálja, s amikor a rá természetüknél fogva kevésbé hajlamosakat egyenesen a hazátlanság, sőt lelki elfajultság, s elvetemültség vádjával terrorizálják bele?!

Sőt — erre pedig Lovina naplója a tanulság — még magában Lipót családjában is jobban lobogott a nemzeti eszme, mint megokolt vagy igazságos lett volna, pedig hát ha Acsádyra hallgatunk, semmiképpen se mondhatjuk, hogy ott ezt élesztették volna, sőt kétségtelenül elhanyagolták. Az apjával legtöbbet együtt levő, tehát legjobban hatása alatt álló, s ráadásul, mint láttuk, apját mindenben eszményképnek tartó Károly főherceg Lovina naplójának tanúsága szerint olyan ellenszenvvel viseltetett a franciák iránt, hogy még a nyelvüket se akarta megtanulni. Több, a naplóban feljegyzett kijelentése olyan gyűlöletről tesz tanúságot irántuk, hogy már egyenesen kifogásolhatónak kell találnunk.

A nemzeti érzésnek állítólag teljesen híjával levő Lipót legkedvesebb fiában olyan nagy volt a német nemzeti érzés, hogy büszke volt arra, hogy a könyvnyomtatást is német ember (Gutenberg) fedezte fel, és a puskaport is (Schwarz). Sőt, nemzeti érzésében annyira ment, hogy mikor a francia fővárosban párbaj miatt két németet kivégeztek, az eset mód felett felháborította és az egész nép önérzetére tűrhetetlennek tartotta, hogy „a dicső(!) német vért hóhérbárd vagy nyaktiló alatt a legellenségesebb város polgárai látták kiömleni”. (Nyáry, A bécsi udvar. 36.o.)

Láttuk, hogy még maga Lipót is ellenszenvvel viseltetett a franciák, sőt még a francia nyelv iránt is. Igazán dicséretére válik, hogy azon népek, fajok vagy nyelvek közül egyik iránt se viseltetett ellenszenvvel, melyek alattvalói voltak. Ezekkel szemben teljesen hiányzott belőle a maga német nemzeti érzése. Furcsa azonban, hogy ezt éppen a magyar történetírás kifogásolja, s nem nagyságának bizonyítékát látja benne, hanem törpeségének. A gyűlölet valóban elveszi az ember eszét.

Hogy tehát Lipótban és átlag a Habsburgokban nem volt elég erős a német nemzeti érzés, azt kifogásolhatják (kifogásolják is) azok a porosz junkerek, akik túlzott faji önérzetükkel a német népet az egész világ előtt gyűlöletessé tették vagy azok a hitleristák, akik felszított nemzeti érzésükkel és mesterségesen felfokozott faji elbizakodottságukkal népüket tönkretették, de nem egy normális, okos német, annál kevésbé, egy keresztény, de mindegyiknek közt legkevésbé egy magyar nemzeti alapon álló zsidó történetíró.

Világos ugyanis, hogyha Lipótban és a Habsburgokban erős nemzeti érzés lett volna, s így ez lett volna az alapja azoknak az elveknek, melyek alapján birodalmukat kormányozták, akkor ez a nemzeti érzés a német lett volna, nem pedig a magyar. Kormányzati alapelvük tehát a magyar nemzeti és faji elnyomás, gyűlölet és az erőszakos németesítés lett volna. Az tehát, hogy Lipótban és általában a Habsburgokban nem volt nemzeti érzés, más szóval azt jelenti, hogy a Habsburgok birodalmában nem volt nemzeti elnyomás, nem volt népi vagy faji üldözés, nem volt németesítés, nem volt zsarnokság, legalábbis nemzetek és nemzetiségek ellen nem. Ezzel pedig Acsády és a Szilágyi történelem maga cáfolja meg azt az állandóan hangsúlyozott panaszát, hogy a Habsburg uralom nálunk német uralmat és magyar elnyomást jelentett.

Lipótban és a Habsburgokban a nemzeti érzés hiányát magyar embernek nem sajnálnia kell, hanem örömmel üdvözölnie; magyar szempontból nem fogyatékosságnak kell tartani, hanem tökéletességnek, az igazságosság jelének és egy soknyelvű és sokfajta alattvalókból álló birodalom fejében mindenképpen dicsérendőnek. Az, hogy Lipótban nem volt nemzeti érzés, azt jelenti, hogy rágalom mindaz, amit a mi történetírásunk a Habsburgok magyarellenességéről mond. Köztudomású ugyanis, hogy a Habsburgok 400 éves magyar uralma alatt Lipót volt a „legmagyarellenesebb”.

Ha a Habsburgokban nagy lett volna a nemzeti érzés, ha az ő helyükben a magyar trónon Hohenzollernek vagy Hitlerek ültek volna négyszáz hosszú éven át, akkor ma már rég nem lenne magyar alkotmány, de magyar függetlenség se. Akkor uralmuk alatt nem az it-

teni németajkú községek olvadtak volna be a magyarságba, mint ez a Habsburgok „németesítése" alatt történt, hanem magyar községek lettek volna németekké, s akkor a hajdan tiszta német Pestből, Budából, Pozsonyból, Sopronból, Győrből, Székesfehérvárból, Kassából, Besztercebányából stb. nem válhatott volna megannyi magyar város éppen az ő uralmuk alatt.

Acsády tehát azzal a megállapításával, hogy a Habsburgokban nem volt nemzeti érzés, tulajdonképpen azt állapítja meg, hogy senki se volt olyan alkalmas egy soknyelvű és fajú birodalom vezetésére, mint ők, és hogy az Ausztriával való közös háztartásunk minden más uralkodóház alatt károsabb lett volna ránk, mint őalattuk. Mivel ezt a lesújtónak szánt megállapítást maga Acsády terjesztette ki a Habsburgok udvarára és minisztereire is, tulajdonképpen azt állapítja meg, hogy nemcsak ők, hanem rendszerük és kormányzatuk, azaz a tőlünk és tőle annyit szidott és magával a nemzeti veszedelemmel azonosított „bécsi kormány" is az adott körülmények között tulajdonképpen a világ legigazságosabb és magyar nemzeti szempontból is legüdvösebb kormánya volt. Nem nyomhatta el a magyar nyelvet és nemzeti érzést az a kormány, melyben magában nem volt német nemzeti érzés, tehát semmi oka se lehetett rá, hogy a magyar nemzeti érzéssel és nyelvvel ellentétes érzelmeket tápláljon, vagy azt gyűlölje. Ez a kormány csak annak a magyar nemzeti érzésnek lehetett ellensége, mely túlzott, a más nemzetiségek iránt ellenséges, tehát igazságtalan volt.

Mi azt, hogy Lipótban és általában a Habsburgokban nem volt elég nagy a nemzeti érzés, még akkor is csak dicsérettel és örömmel állapíthatnánk meg, ha a nemzeti érzés és önérzet túltengése magában véve helyes és dicsérendő volna is. Ez az érzés és önérzet ugyanis bennük csak német, tehát a magyar nemzetre, nyelvre és fajra csak káros lehetett volna. Akkor tehát, mikor magyar történelmet írunk, mindenképpen a Habsburgok javára írandó ez a hiányzó nemzeti érzés, mert annak a bizonyítéka, hogy nemzeti önállóságunknak, függetlenségünknek, alkotmányunknak, nemzeti kultúránknak sokkal kevésbé voltak ők ellenségei, mint ez rendes körülmények közt megokolt lett volna, tehát mint ez egy más idegen dinasztiának trónunkra kerülése esetében történt volna.

Mikor Acsády azt állapítja meg, hogy Lipótban nem volt nemzeti érzés, de nemcsak benne magában nem volt, hanem udvarában, tanácsadóiban, minisztereiben, tehát kormányzatában se, ezzel nem azt bizonyítja be, hogy Lipót és kormánya tehetségtelen, elfajult és törpe, hanem azt, hogy igazságos és hivatása magaslatán álló kormányzat volt; azt, hogy nem volt zsarnok, nem volt elnyomó, azaz, hogy azok a vádak, melyeket e tekintetben ellene szórnak és oly sikerrel elterjesztettek, alaptalanok, sőt rosszindulatú rágalmak. Hogy lehetnének igazak ezek az állítások, mikor a nemzeti elnyomás lehetőségének feltételei senkiből se hiányoztak annyira, mint a Habsburgokból és kormányzatukból? Hiszen a magyarellenességnek, ha meglett volna, mi más lehetett volna az oka, vagy ösztönzője, mint az a német nemzeti érzés, melyről — látjuk — még ellenségeiknek is az a megállapítása, hogy hiányzott belőlük?

De a nemzeti érzés és anyanyelv istenítését különösen elhibázottnak kell nyilvánítanunk akkor, ha éppen annak a Magyarországnak államférfiai, politikusai, és történetírói részéről történik, melynek lakosságában még saját népszámlálásának megállapítása szerint is (pedig ezt a más nemzetiségűek nem fogadják el tárgyilagosnak) csak 50-51% volt a magyar anyanyelvű (egy ellenséges népszámlálás részéről tehát 35-40%-nál több bajosan jött volna ki eredményül). Ha nekünk annyira fontos a nemzeti érzés és nemzeti nyelv, akkor nemzetiségeinknek is annyira fontos. Nálunk a nemzeti érzés túlzott hangsúlyozása tehát gyakorlatilag egyet jelent az ország trianoni borzalmas megcsonkításával, az ezer éves haza bűnös elherdálásával. Így Magyarország területének és lakosságának csak egyharmada marad meg nekünk.

Igaz ugyan, hogy a magyar nemzeti eszme hirdetése felkelti, illetőleg felfokozza a magyarokban a nemzeti öntudatot, a nemzeti összetartozást, a nemzeti nyelv ápolását és a hozzá való ragaszkodást, tehát haszna is van, de ugyanakkor ugyanezt teszi németjeink, tótjaink, románjaink, horvátjaink, szerbjeink, ruténjaink, vendjeink, olaszaink (Fiume), lengyeleink (Árva megyében), sokácaink, bunyevácaink, sőt talán — Uram bocsá'! — még cigányaink körében is, de akkor mi lesz a mi ezer éves egységes hazánkból?! Mindenképpen csonkaország. Ez esetben bizony le kell mondanunk a tengerről, le Erdélyről, le a Kárpátokról, sőt még a Fátráról is, le a Száváról, le a Dráváról, sőt akkor még a Dunának és a Tiszának is csak a közepe marad a mienk. Le kell tehát mondanunk még a magyar címerről is.

Ha ugyanis mi nem szelíden, keresztény módon vagyunk magyarok, hanem a pogány nemzeti érzés, öntudat és büszkeség minden gyűlöletével, elbizakodottságával és más népek és nemzetek lenézésével és ez a mi egész lelkünket egyedül betöltő és minden más érzést elnyomó lelki beállítottságunk, akkor világos, hogy nem kívánhatjuk, s hiába kívánjuk, akkor se tudjuk soha elérni, hogy ez egyedül csak nálunk legyen így, németjeinknél, tótjainknál, oláhjainknál, horvátjainknál, szerbjeinknél azonban továbbra is megmaradjon a Habsburgoktól beléjük oltott keresztény türelem, a nemzeti érzés és fajiság és belőle folyó gyűlölet háttérbe szorítása és fagyponton tartása, a magyar faj tisztelete, s uralkodó jogának elismerése.

Nem magától értetődő-e, ha mi, magyarok, büszkék vagyunk magyar voltunkra, ha nekünk minden gondolatunk, érzésünk, és törekvésünk faji sajátságainak és nemzeti nyelvünk ápolására, becsülésére, sőt imádására irányul, s ha mi állandóan ezzel büszkélkedünk, akkor nemzetiségeink is az ő román, tót, német, horvát stb. voltukra lesznek büszkék, s ha ők is csak annak élnek, ha ők is annak kidomborítását tartják főtörekvésüknek, amiben tőlünk különböznek, ami őket tőlünk elválasztja, nem pedig velünk összeköti? Nem természetes-e, ha a mi magyar voltunk a nemmagyarok gyűlöletét jelenti, akkor ez náluk is így van, csak megfordítva? Hogyha mi különbnek tartjuk magunkat náluknál (ha nem tartanánk magunkat különbeknek, akkor nem ápolnánk annyira nemzeti sajátságainkat, tehát éppen azt, amiben tőlünk különböznek), akkor ők is különbnek tartják magukat nálunk és ők se félnek semmitől se jobban, mint a magyarsághoz való idomulástól, a beléje olvadástól, azaz nekik is nemzeti nyelvük és sajátságaik ápolása lesz a legfontosabb teendőjük?

Világos azonban az is, hogy ebből csak kettő lehet: vagy a többségben levő magyar faj vaskezű uralma a nemzetiségek felett és azok elnyomása, mely azonban csak addig tarthat, míg a hatalmi helyzet és a külpolitika megengedi, s míg az addigi elnyomott át nem változik esetleg az előbbinél is kegyetlenebb elnyomóvá (mint ez megtörtént a trianoni békével, s még élesebben 1945-ben, az orosz megszállással, mikor a cseh-tótok még földjéből is kiforgatták és még évezredes lakóhelyéről is elűzték például a Csallóköz magyarságát), vagy pedig Magyarországból csonkaország lesz és létrejön a nemzetiségi gyűlöleten (azaz az Acsádytól oly égig magasztalt nemzeti érzésen) alapuló és a történelmi Magyarországon osztozkodó és egymás ellen acsarkodó utódállamok tömkelege.

Vajon melyik előnyösebb a magyarságra? A hajdani nemzeti érzés nélküli (helyesen kifejezve: a keresztény szeretettől mérsékelt nemzeti érzéssel bíró, de vad sovinizmus és fanatizmus nélküli) Habsburg Magyarország a maga ezeréves határaival és a szeretet és béke áldásaival, vagy pedig egy „öntudatos" nemzeti állam, de 325.000 helyett 90.000 négyzetkilométer területtel, szomszédjaiul csupa ellenséggel s mindegyikben cseh, román, és szerb „nemzeti érzéssel" gyűlölt és elnyomott milliós magyar kisebbséggel, mesterséges, hadászatilag tarthatatlan határokkal (az egyik, a cseh, ráadásul Budapesttől alig néhány kilométerre), melyekből az ellenség egy nap alatt a magyar fővárosban lehet, ezenkívül határában a százmilliós német birodalommal, s ezért közös német uralkodó nélkül is olyan német hegemóniával, hogy „független" létünkre is az ország határaitól ezer kilométer távolságra, az

orosz hómezőkre kellett menniük fiainknak meghalni és megfagyni tisztán német érdekekért még akkor is, mikor ezt mindenki tudta, s ezért kézzel-lábbal tiltakozott is ellene.

Mi, akik mindezt már megértük, talán most már nem nézzük le annyira a „szürke" Lipótnak és „törpe" minisztereinek a nemzeti érzéstől való mentességét, hanem talán inkább megbecsüljük, s mint egészen magasrendűt, egyenesen bámuljuk, mint a lángelme távolbalátását, s egy olyan földi mennyország megvalósítását, mely nekünk ma már csak egy szép álom. Pedig hát nem is kellett a dologhoz semmi boszorkányság, csak az Anyaszentegyházra, az annyira gyűlölt és lenézett „hazafiatlan" főpapokra és a tőlük hirdetett igazi Evangéliumra kellett volna hallgatnunk, mint ahogyan a Habsburgok rájuk hallgattak, s ezért tudtak olyan okosok lenni és korukat évszázadokra megelőzni.

A főpapokat ugyanis nem hiába bízta meg Krisztus Urunk azzal, hogy minket tanítsanak: jól tanítottak és tanítanak bennünket. Ha hallgattunk volna rájuk, és utánuk indultunk volna, ma talán kisebb volna a magyar önérzet, de meglenne az ezer éves ország, akkor ma is még Dévénynél jönne a Duna az országba és Orsovánál hagyná el, meglenne a Tátra, Mátra, Fátra és a Duna-Tisza-Dráva-Száva, s egy magyar se élne idegen elnyomás alatt.

Van olyan hiánya is a nemzeti érzésnek, mely valóban elfajulás jele, s ezért valóban szégyen. Akkor tapasztalható ez, mikor valaki úgy cseréli hazáját, anyanyelvét, sőt sokszor még családnevét is, mint az állat ősszel a bundáját vagy mikor valakinek élvezetvágyával vagy pénzvágyával szemben semmit se számít se a szülőföld, se az anyja sírhantja. A nemzeti érzés effajta hiánya valóban lelki alsóbbrendűség jele és szégyen.

Ebben ugyancsak nem szenvedtek a Habsburgok, mert mikor V. Károllyal Németalföldről legelőször Spanyolországba kerültek, Spanyolországban az volt ellenük a kifogás, hogy túlságosan németalföldiek, s nem is akarnak spanyolok lenni. V. Károlynak még mint német császárnak is élete végéig megmosolyogták a németek hollandos (flamandos) német kiejtését. Mikor pedig I. Ferdinánd Spanyolországból (mert ő, mint V. Károly fiatalabb testvére, már nem Németalföldön, hanem Spanyolországban nevelkedett) Ausztriába került, ő ellene meg azért esküdtek össze az osztrákok, hogy túlságosan spanyol, s az osztrákokat igen nehezen tudja megszeretni. Láttuk, hogy élete végéig megmaradt Spanyolország védőszentje, Szent Jakab apostol nagy tisztelőjének, s lányai nem tudtak neki nagyobb örömet okozni, mint ha élete fontosabb eseményei alkalmával spanyolul köszöntötték fel.

Ami tehát emberi és szép a nemzeti érzésben, az ugyancsak példaadóan megvolt a Habsburgokban. Senki se ragaszkodott jobban náluk a szülőföldhöz és ahhoz a nyelvhez, melyet a bölcsőben tanultak. Ebből a szempontból tehát nem származott kár abból, hogy az Evangélium volt az ideáljuk, és a főpapokra, azaz az Egyházra hallgattak. Ha a nemzeti érzést és nemzeti önérzetet a keresztény szeretet mérsékli; ha a tőlünk idegen nyelvű embert s idegen országok és szokások fiát is tudjuk becsülni és szeretni; ha a nemzeti érzést is alája tudjuk és akarjuk vetni a felebaráti szeretet követelményeinek; ha hazaszeretetünket is az igazság szolgálatába tudjuk állítani, mert tudjuk, hogy hazánk se boldogulhat az igazság és szeretet törvényei ellenére; főképpen pedig, ha soha el nem feledjük, hogy itt a földön nincs nekünk maradandó lakásunk, de lesz majd másutt, fent, ahol már nem lesznek se magyarok, se germánok, se szlávok, hanem leszünk mindnyájan Isten gyermekei; ha a föld és a földi haza is, mint kell, az eget és az égi hazát szolgálja, akkor az a „hazafiatlanság", mely történelmünk folyamán állítólag a főpapság hibája volt és a „nemzeti érzés" hiánya, mely a Habsburgok bűne volt, nem lesz szemünkben szégyen vagy elfajultság, mely az államférfiúi hivatásra alkalmatlanná tesz, hanem magasabbrendűség és eszmény, mely éppen magyar szempontból egyenesen egyet jelent az élettel. Még a földi és nemzeti élettel is.

Párhuzam
a Habsburgok és a Braunschweigiek között

Lipótot és a Habsburgokat csak akkor tudjuk igazán értékelni, ha összehasonlítjuk őket más uralkodókkal, akik ugyanakkor éltek, mikor ők. A Habsburgok után legmagasabbra emelkedett német családdal, a Hohenzollernekkel ezt már többször megtettük. Most megtesszük a Braunschweigiekkel, akik kevéssel Lipót halála után kerültek az angol trónra, s a harmadik legnevesebb német család, melyből leányágon a Habsburgok is származnak. I. György, az első Braunschweigi, aki a katolikus voltuk miatt elűzött Stuartok után angol király lett, élete legnagyobb részét, mint német választófejedelem, Hannoverben élte le, I. Lipót kortársa volt és éppúgy, mint ő, német fejedelem, tehát a vele való összehasonlításra különösen alkalmas. Utána utódainak, kik II., III. és IV. György és IV. Vilmos néven voltak angol királyok, életét is ismertetjük. Őket természetesen nem Lipóttal, hanem megfelelő Habsburg kortársaikkal: I. Józseffel, III. Károllyal, Mária Teréziával, II. Józseffel, II. Lipóttal, I. Ferenccel és V. Ferdinánddal kell az olvasónak összevetnie.

A Braunschweigiek okmányokkal bizonyítottan 1028-ig tudják visszavinni eredetüket (a Habsburgok se sokkal régebbre). Igen büszkék arra, hogy a híres Welf-családból származnak, pedig ez a származás csak leányági: egyik ősük egy Welf leányt vett el. Amennyire katolikusok voltak a Habsburgok a XVI. századtól kezdve, épp oly protestánsok voltak a Braunschweigiek. Attól kezdve, hogy hitehagyottak lettek, mindig színprotestánsok. Ahogyan a Habsburg házba nem kerülhetett be protestáns, még házassággal, tehát sógorság révén se (kerültek be, mint látni fogjuk, még Braunschweigiek is, de csak akkor, mikor már katolikusok voltak. Csak a „felvilágosultság" korában élő József nádornak volt protestáns felesége, de ez igazán kivétel volt, s csak a „felvilágosultság" korában volt lehetséges. Bizonyára nem véletlen azonban, hogy éppen ez a Habsburg volt nálunk, szintén kivételesen, népszerű), épp úgy nem kerülhetett a Braunschweigi családba katolikus még házasság révén se.

Kivétel természetesen itt is volt, mégpedig egy kissé több és fontosabb, mint ellenkező irányban a Habsburg házban, mert voltak nemcsak Braunschweigi nők katolikusok, akiket tehát a Habsburgok nyugodtan elvehettek, hanem Braunschweigi férfiak is, akik visszatértek az ősi hitre, ezek azonban (mint Ernő Ágostnak Miksa fia) vagy a család oldalági, s ezért vagyontalan tagjai voltak s így történelmileg nem számítottak, vagy mikor a család vagyonos feje lett katolikus (Antal Ulrich), annyira meggyőződésből csinálta a dolgot s annyira agyonfontolta, hogy aggastyán volt már, mire a végső lépést megtette, s így gyerekei, mint arra már régen felnőttek, protestánsok maradtak, s vele protestáns maradt a család s főképpen a vagyon is. A Habsburg háznak azonban soha sem férfi, sem nőtagja nem lett protestáns még kivételesen se.

Egy Braunschweigi számára érvényesülés szempontjából éppen nem volt tanácsos katolikussá lenni. Látni fogjuk, hogy az angol trónt is egyedül és kizárólag csak protestáns vallásuk miatt kapták. Ezért ők még azt se tették meg soha — amit a Habsburgok akárhányszor megtettek —, hogy elvettek protestánst is, ha hajlandó volt meggyőződésből katolikussá lenni. Ők olyan babonás félelemmel viseltettek minden iránt, ami katolikus (s mégis mindenki úgy tudja, hogy a Habsburgok voltak bigottak) s legalább tudat alatt — úgy látszik — annyira alsórendűnek is érezték a vallásukat a katolikus mellett, hogy ez utóbbit olyan veszedelmes kovásznak tartották, melyből ha csak egy parányi is bele kerül az egyébként nála természetesen sokkal különb protestáns tésztába, lassacskán megromlik

és lassacskán katolikussá válik az egész. Ezért egész másfél százados angliai uralmuk idején házasodásukban kormányzati uralmuk alapelve az volt, hogy csak pápistát ne, jaj csak pápistát semmiképpen se! Igaz, nem annyira az ő elvük volt ez, mint angol alattvalóiké. De azért természetesen mégis a Habsburgok voltak vakbuzgók és gyűlölködők.

Hogy a középkori Braunschweigiek milyen emberek lehettek, gondolhatjuk abból, hogy volt köztük, akinek „Vad", sőt olyan is, akinek „Kutya" volt a hivatalosan is használt mellékneve. No de ez nem olyan sokat jelent, mert ez időben egyes Habsburgoknak is voltak furcsa mellékneveik, ha éppen „kutya" nem is volt köztük. Önzők, erőszakosak és túlságosan anyagiasak is voltak már ezek a középkori, tehát még katolikus Braunschweigiek is, de hát ilyenek voltak akkoriban mások is, sőt ilyen még ma is majdnem mindenki.

Az a gyöngeség is, amit csak mint a Habsburgok ismertetőjelét tartunk számon, hogy tudniillik szerettek gazdagon házasodni, természetesen szintén általános emberi tulajdonság és szintén sokkal jobban megvolt a Braunschweigiekben, mint a Habsburgokban. Nemcsak ősapjuknak tetszett meg ugyanis éppen az a Kunegunda, akinek keze egyúttal az egész Welf vagyont jelentette, hanem az ősapjuk fiának is egy olyan Judit kellett, aki özvegy volt akkor már ugyan, de még a Welf Kunegundánál is gazdagabb. A Braunschweigi ős rögtön férje halála után már vigasztalni kezdte udvarlásával gyászában a gazdag özvegyet, nehogy még valamely nála szerencsésebb pályázó elhalássza előle. Míg azonban a Habsburgok már az 1200-as évek vége felé császárok és az egész német birodalomban a leggazdagabbak lettek, a Braunschweigiek, akik szintén 1200 körül szerezték meg a braunschweig-lüneburgi hercegséget, előnyös házasságaik ellenére is, megmaradtak e hercegi rangjukban, s magasabbra nem tudtak emelkedni egész 1700-ig, mikor végre az angolok féktelen katolikusgyűlölete segített rajtuk.

A katolikusnak maradt Habsburgokat hogyan elítéljük, sőt gyűlöljük, hogy elsősorban családi politikát űztek. A protestánssá és angol királyokká lett Braunschweigieket senki se vádolja különösebben ezzel. Pedig mennyire finom és mily feltűnően tisztes volt a Habsburgok családi politikája a Braunschweigiekéhez képest!

A középkorban (sőt még 1800-ban is) annyi gyereke volt egy asszonynak, amennyit Isten adott neki, azaz 5-10-15, néha még 20 is. Ennyi volt a királyasszonyoknak is és természetesen még a protestáns királyasszonyoknak is. Még szerencse volt, hogy melléje járványok is sokszor voltak, higiéné pedig nem volt még, s így még a 15-ből se igen maradt meg több 6-7-nél. De azért ez is túl sok volt. S a középkorban, legalábbis ezekben a kisebb uralkodó családokban, még az elsőszülöttség kiváltságait se ismerték, hanem a gyerekek vagyonban egyenrangúak voltak, tehát a vagyont maguk között megosztották. Így voltak a Habsburgok is, még a XVI. században is, a Braunschweigiek pedig egészen 1700-ig. Ők csak akkor és éppen akkor tértek át birtokaik oszthatatlanságára, mikor már volt mit felosztani. Addig, míg kevés volt a birtok, még jobban felosztották, s így keletkeztek a Braunschweig-Wolfenbüttel, a Braunschweig-Lüneburg, a Braunschweig-Zell, a Braunschweig-Danneberg stb. hercegek és apró hercegségek.

Vilmos, braunschweig-lüneburgi hercegnek, I. György angol király nagyapjának is akkora családja volt, hogy csak fia volt neki hét olyan, aki apja halálát megérte és így örökölnie lehetett utána. Akkor ugyanis még csak két nemzedék telt el azóta, hogy Luther felszabadította a lelkiismeretet az Egyház nyomasztó igája alól, a „felvilágosultság" korától pedig még messze voltak, s így nem jutott még eszükbe, hogy a gyermekállomány csökkentésével is szabad, illetőleg lehet védekezni a vagyon elaprózódása ellen.

Igaz, lehetett volna ez ellen az elsőszülöttségi jog behozatalával is védekezni, s a Habsburgok ekkor már régen így védekeztek ellene, ámde ehhez a másod és harmadszülöttek ré-

szérűl önmegtagadás, lemondás, áldozat lett volna szükséges a család dicsősége érdekében, erre azonban a Braunschweigi másod és harmadszülöttek nem voltak hajlandók. Ezért aztán úgy segítettek magukon — de ezt persze csak felszabadult lelkiismerettel, tehát mint már protestánsoknak lehetett megtenniük —, hogy elrendelték családjukban a cölibátust. A testvérek a hét közül csak egynek engedték meg, hogy megházasodhassék s így törvényes, a családi örökséghez joggal bíró utódai lehessenek. Hogy ki legyen a család e szerencsés, a megházasodáshoz joggal bíró fenntartója, azt sorshúzással, kockavetéssel döntötték el.

Világos, hogy így eljárni csak gyakorlatilag vallástalan alapon állva lehet. Pedig mennyire hívő és milyen nagy protestánsok voltak ekkor még a Braunschweigiek! Eljárásmódjuk szemléltetően mutatja, mennyire igazunk van akkor, mikor azt állítjuk, hogy a protestantizmus objektíve, elméletileg nem vallás. Csak gyakorlatilag és így is csak egyes protestánsok lelkében az.

Arra természetesen még csak gondolni se lehet ugyanis, hogy ez a sorsot vető hét Braunschweigi fiú úgy értette a dolgot, hogy az a hat, aki a rövidebbet húzza, azáltal, hogy a házasságról lemond, egyúttal örökös tisztaságra is kötelezi magát. Hiszen a protestantizmus lenézi a szüzességet, sőt nem is tartja lehetségesnek. Ha azonban úgy értették, hogy a hat fiú ezután feleség helyett szeretőt, sőt szeretőket tart majd, s legfeljebb törvénytelen gyerekei lesznek (akik a család vagyonára és így hatalmára nem jelentenek veszélyt), hol van akkor a vallás, az erkölcs és a kereszténység? Hol van akkor a biblia? Hiszen az Evangéliumok és Szent Pál levelei csak a házasság és a nemiségtől való tartózkodás közti választást teszik lehetővé!

Katolikus családban, természetesen olyan katolikus családban, mely annak is tartja magát és papi tanácsokkal él (a Braunschweigiek protestánsban ilyen család voltak), ilyen sorshúzás képtelenség. A katolikus előkelő családok apácának vagy papnak küldték a felesleges, a család hatalmára káros családtagokat. A Habsburgok még ezt is alig tették. Tehát itt valóban a nemi önmegtagadásra szorították azokat a családtagokat, akik megházasodása nem volt kívánatos. Még így is hiba és visszaélés volt, ha a szülők kényszert alkalmaztak velük szemben, mert a megházasodáshoz minden embernek joga van és szüzességre senkit se lehet akarata ellenére kötelezni. Ezt csak ajánlani lehet neki.

Kérdem tehát: kik űztek botrányosan családi politikát s kik rendeltek alá a családi érdekeknek mindent, még vallást, Evangéliumot, Bibliát és erkölcsöt is; a Habsburgok-e, vagy például a Braunschweigiek? S ha kétségtelenül a Braunschweigiek, vajon mi az oka, hogy erről még se tud senki, de a Habsburgok botrányosan önző családi politikájáról miért tud mindenki?

A hét Braunschweig-lüneburgi fiú közül a sors a hatodikat, Györgyöt jelölte meg, mint a család ez ága fenntartására jogosultat, s a többi hat csakugyan el is tűnik a szereplés teréről. Mivel a törvényes gyermeknemzéshez csak neki volt joga, ez a György lett I. Györgynek, a későbbi angol királynak nagyapja. Neki megint több fia volt. Egy kivételével ezek is kötelezték magukat, hogy a családi vagyon együtt-tartása érdekében nem fognak megházasodni, azaz más szóval, hogy azt a bibliát, melyet oly buzgón olvastak, s melyet ők — a római Egyház elfajulásával ellentétben — a nép kezébe adtak, nem fogják megtartani.

Azonban most már nem a sorsra bízták, ki legyen közülük a családfenntartó, hanem az elsőszülöttnek, Frigyes Ernő Ágostnak (röviden csak Ernő Ágostként szerepel a történelemben) volt akkora tekintélye öccsei fölött, hogy azok ezt a jogát magától értetődőnek tekintették. De mivel életük végéig ők is bírták a családi vagyon rájuk eső részét, ellenértékül ők is kötelezték magukat, hogy agglegények maradnak. Még írásbeli szerződést is kötöttek róla bátyjukkal, melyben pontosan le volt fektetve, hogy agglegénységük

fejében, kárpótlásul mit kapnak bátyjuktól. A szó szoros értelmében tehát pénzt kértek és vettek fel annak ellenében, hogy nem fognak megházasodni. Meg kell hagynunk, hogy ezek felett a Braunschweigiek felett a Habsburgok családi politikájának erkölcse eszmei magasságokban lebeg.

Ernő Ágostnak egyik, György Vilmos nevű, magát agglegénységre kötelezett és kötelezvényéért a pénzt is már felvett öccse azonban közben beleszeretett egy szép emigrált hugenotta lányba, aki mivel nemesi származású és egyébként is elkényeztetett egyetlen lány és szépsége miatt is önérzetes nő volt, nem volt hajlandó egyszerűen csak szerető lenni. Mivel maga György Vilmos is a tisztességesebb Braunschweigiek közé tartozott és szerelmének mélysége is úgy kívánta tőle, morganatikus házasságot kötött a szép Eleonórával, vagyis olyan házasságot, mely törvényes ugyan, de a belőle született gyermekek mégse örökölhetik se apjuk vagyonát, se nevét se rangját. (Ha egy főúri személy arra kötelezi magát, hogy legfeljebb ilyen házasságot fog kötni, azt még nem lehetne erkölcstelennek bélyegezni. A Braunschweigi fiúk azonban nem erre, hanem nőtlenségre kötelezték magukat a sorshúzáskor. Akkor még bizonyára nem tudták, hogy ilyen morganatikus házasság is van a világon. Hogy is gondolhattak volna erre, hiszen a morganatikus házasságot csak a francia Lajosok kezdték divatba hozni, illetőleg kitalálni, mert hiszen divatban, mint egészen furcsa dolog, sose volt. Ehhez a morganatikus házassághoz természetesen újra Ernő Ágost beleegyezése kellett, hiszen György Vilmos nem erre, hanem agglegénységre kötelezte magát, s ezért vette fel Ernő Ágosttól a pénzt. Most bátyja ebbe is beleegyezett, de természetesen nem ingyen. A már felvett pénz egy részét vissza kellett adnia! Ebből a morganatikus házasságból egyetlen lány született: Zsófia Dorottya, aki szép volt, mint anyja s ezért is, meg egyetlensége miatt is, meg azért is, mert szerelmi házasságból született, szemefénye volt a szüleinek. Egyébként szerepelni fog még. Másképpen meg se említettük volna.

I. György angol királynak az apja volt ez az említett Ernő Ágost. Braunschweig-Lüneburgon kívül az övé volt már Osnabrück is, mely eredetileg püspökség volt, s az Evangéliumnak a Rómától rákent piszoktól való megtisztítása révén szerezték meg maguknak a jámbor protestáns Braunschweigiek. Ernő Ágosté volt már Hannover is, öccse, György Vilmos halála után az ő utódait illette Zell is, úgyhogy maga Ernő Ágost már választófejedelem (a kilencedik), fia, György pedig már mindezek mellé még angol király is lett. Maga a hannoveri választó is királyi címet kapott.

Ernő Ágost felesége Zsófia volt, annak a Frigyes pfalzi választónak lánya, aki a mi II. Ferdinándunkkal szemben rövid időre felcsapott cseh királynak, a mi Bethlen Gáborunknak lázadásában szövetségese volt, de hamarosan (a fehérhegyi vereség miatt) oly csúfosan megbukott, hogy még a választófejedelemségét és ősei országát, Pfalzot is elvesztette. A felesége egyébként I. Jakab angol király lánya volt. Ezen a címen jutottak a Braunschweigiek az angol trónra.

Még érdekesebb, hogy ennek a pünkösdi cseh királynak másik lányát, mint éppen ebben a kötetben már szó volt róla, a mi Rákóczi Zsigmondunk, I. Rákóczi Györgynek a kisebbik fia vette el, láttuk azt is, milyen nevetségesen kis hozományt hozott a menyasszony, a földönfutó „király” lánya. De a kis hozomány ellenére a mondottakból láthatjuk azt is, hogyha Rákóczi Zsigmond (és felesége) nem haltak volna meg olyan hamar s utódaik maradtak volna, a Braunschweigiek után ők lehettek volna angol királyok. Az az egyetlen feltétel, amit az angol nép a Braunschweigiektől kívánt, hogy ti. feltétlenül protestánsok legyenek, bennük is megvolt. Angolul viszont I. György se tudott sokkal többet, mint Rákóczi Zsigmond vagy utódai tudtak volna.

Azt is láthatjuk azonban a dologból, hogy nemcsak katolikusnak lenni volt sokszor hasznos (a mi történetírásunk ugyanis úgy beszél, mintha a történelem folyamán csak katolikussá lettek volna érdekből az emberek, protestánssá lenni vagy annak megmaradni mindig vértanúság vagy legalábbis önzetlenség volt).

Aki azonban jól ismeri a történelmet és szereplőik lelkét, az feltétlenül egyetért velem akkor, mikor megállapítom, hogy az angoloknak semmiképpen se kellett volna leányági angol királyi leszármazottként Rákóczi, tehát magyar protestáns, ha ugyanolyan joga volt erre a megtiszteltetésre egy Braunschweiginek, tehát egy német protestánsnak is. Számtalan példát hoztunk fel már rá és hozunk még fel, hogy a külföld gőgös protestánsai sokkal jobban lekicsinyelték és ellenszenvvel nézték a magyart, mint a jámbor, alázatos katolikus Habsburgok vagy osztrákok. Hogy kellett volna nekik „Barbarenkönig", mikor találtak königet is? Ha Bethlen vagy Rákóczi György még a szelíd protestáns Schillernek is egyszerűen „Barbarenkönig" volt, hogyne lett volna egy Rákóczi ivadék barbár a német Schillernél sokkalta gőgösebb angoloknak? Csak nem hívnak meg egy barbárt a trónjukra? Mit ér, ha protestáns ugyan, de barbár?

Lássuk most, hogy a jámbor Lipóttal (és az épp oly jámbor I. és II. Ferdinándokkal szemben milyen „jámborak" voltak ezek a protestantizmusuk révén az angol trónra került Braunschweigiek.

Hozzájuk számítva az első Braunschweigi angol király apját, Ernő Ágostot is, a hat egymásután következő nemzedékből csak egyetlen egy, III. György nem volt jellemtelen és botrányos erkölcsű. A többi mind botránkoztatta alattvalóit. Az egyedül becsületes III. György viszont elmebeteg volt. Ne mondja ezzel szemben senki, hogy egy botrányos életű, felesége mellett szeretőtartó király lehet azért még a köz szempontjából igen nagy király. Látni fogjuk ugyanis, hogy ezek a Braunschweigiek erkölcstelenségük és jellemtelenségük mellett még tehetségtelenek is voltak. De egyébként is hiába tehetséges egy király, ha élete botrányos, mert az uralkodók magánéletének bűnei is közügyi jellegűek. Hiába tehetséges ugyanis, ha erkölcstelen kalandjairól, őrült költekezéseiről és jellemtelenségeiről mindenki tud, alattvalói ezt tárgyalják, ezen botránkoznak, s ezért megvetik és gyűlölik. Nem volt például Braunschweigi angol király, aki ellen merényletet ne követtek volna el, úgy lejáratták már úgyis magukat, s olyan rossz hírük volt, hogy követtek el merényletet, még pedig többször is, még a jólelkű III. György ellen is. Nyílt lázadások is többször törtek ki ellenük, olyan szóbeli inzultusok pedig, melyek egyszer, mint láttuk, Lipótot is érték a bécsi utcán, náluk mindennaposak voltak.

De lássuk jellemüket és erkölcseiket sorra.

Ernő Ágost, I. György apja, anyagiasságát és önzését láttuk már abból, hogy öccseit a szó szoros értelmében pénzzel vette rá arra, hogy magukat agglegénységre kötelezzék. De e piszkos kötelezvény mutatja egyúttal öccsei alacsony erkölcsiségét is. Láttuk, hogy az az öccse, aki a hugenotta leányt elvette, még a morganatikus házasságra is csak anyagi ellenszolgáltatás fejében tudta bátyjától megkapni az engedélyt. Ernő Ágost később fiával mégis ebből a morganatikus házasságból származó közeli vérrokonát (első unokatestvérét), Zsófia Dorottyát vetette el csak azért, mert egyetlen lány volt, mert apjának szerzett magánvagyona is, melyet lánya örökölt tőle, igen nagy volt s ezt Ernő Ágost kapzsisága a maga családjának akarta megszerezni.

A szépséges Zsófia Dorottyának azonban volt már választottja, s I. Györgyben a kényszervőlegényben, mint majd látni fogjuk, egyébként se volt semmi vonzó. Nem volt azonban irgalom. A szerencsétlen lánynak szakítania kellett szerelmesével, noha az is egy Braunschweigi herceg volt (egy távolabbi rokon) és hozzá kellett mennie a zömök, modor-

talan és minden nemesebb érzelem híján levő Györgyhöz. E tekintetben még apja is, akinek egyébként bálványa volt, kérlelhetetlen volt lányához. Pedig láttuk és a hugenotta lány iránti mély szerelme is mutatja, hogy ez az apa egyébként sokkal nemesebb lelkű ember volt bátyjánál, Ernő Ágostnál. De hát az az átkozott vagyon, pénz és érvényesülés azért nála is csak fontosabb volt lánya érzelmeinél és boldogságánál.

De Ernő Ágost nemcsak anyagias és a hideg önzés embere volt, hanem botrányosan erkölcstelen is. Szép, okos, művelt, rangos felesége volt (Zsófia), mégis szeretőket tartott mellette. Tette ellenszenvességét még növeli, hogy elsősorban még ezt is azért csinálta, hogy XIV. Lajost, a napkirályt utánozza. Ezért ő is hivatalos szeretőt tartott, akinek férjét (tehát a viszony kétszeres házasságtörés volt) gróffá és miniszterelnökévé tette és akinek fényesebb háztartása volt, mint menyének, Zsófia Dorottyának. A szerető, gróf Platenné, mindenható volt, a rendőrséggel és a karhatalommal is rendelkezett. Még undorítóbbá teszi a dolgot, hogy ennek a gróf Platennének testvére, Buschené, viszont Ernő Ágost fiának, Györgynek volt nyilvános szeretője már akkor, mikor apja és anyja parancsára, mint kérő, Zsófia Dorottyáéknál jelentkezett. Pedig esküvőjekor is csak 22 éves volt még. Még szép, hogy az esküvőkor Buschenének el kellett mennie az udvarból.

De Ernő Ágostnál és fiánál nem sokkal rokonszenvesebb Ernő Ágost feleségének, az egyébként kiváló Zsófiának viselkedése sem. Olyan jámbor kálvinista volt ez a Zsófia, hogy az imaházakat valósággal elárasztotta maga kézimunkázta úrasztalterítőkkel, de azért elsősorban ő hozta létre Zsófia Dorottya kényszerházasságát. Nemsokára menye, noha ő volt a kényszerített fél s tündérszép is volt, pár évi házasság után mégis annak a lelki megrendülésnek volt kitéve, hogy férjét az egyik kezével a szeretőjét (ez már nem Buschené volt, hanem egy újabb) ölelve, másik kezével tőle született törvénytelen gyerekének bölcsejét ringatva kellett meglepnie, úgy hogy a keserűségtől ágynak dőlt miatta. Mikor aztán meggyógyulása után férje szüleinek elbeszélte a dolgot s védelmet kért tőlük, nemcsak romlott apósa válaszolta azt neki, hogy minden fejedelemnek vannak apró gyengeségei, s a feleségüknek az a kötelessége, hogy ezeket megbocsássák nekik, hanem még „jámbor” anyósa is kifogásolta benne azt a nyersességet, mellyel férjével emiatt bánt. Zsófia, az anyós, azt az „erényt”, melyet menyének ajánlott, maga is ugyancsak „hősi” fokban gyakorolta. Ő gróf Platenné miatt soha a legkisebb szemrehányást se tette férjének, hanem férje társaságában vele egy asztalnál étkezett napról-napra, tehát még nyájasan társalgott is vele.

Meg kell hagyni, hogy igen okos asszony volt, mert ezzel békét és nyugalmat vásárolt magának, de azért azt is meg kell hagynunk, hogy már 1700 körül is furcsa, sőt ronda csodabogár lehetett az az „evangélikus” vallásosság, mely a maga lelki békéje miatt nyájas képet tud vágni a biblia lábbal tiprásához is. Meglátszott ugyancsak, hogy ki-ki a maga módjára magyarázta a szentírást és maga alakította ki magának a maga vallását a „tiszta evangéliumban”.

Hogy micsoda rendkívül okos asszony volt ez a Zsófia, akinek a Braunschweigiek az angol trónt köszönték, mutatja szegény menyének, Zsófia Dorottyának esete, aki egyébként épp oly okos volt ugyan, mint anyósa, de benne — noha ő is tetőtől talpig protestáns volt (hugenotta és Braunschweigi vér volt benne) — sajátságosan mégis megvolt a mi Habsburgjaink annyit átkozott kisstílűsége: benne önérzet és erkölcsi érzék is volt és ha összeütközött az okossággal, azaz a haszonnal, a becsület akkor is előbbre való volt nála, mint a haszon.

Zsófia Dorottya nem hallgatott apósa és anyósa „okos” szavára, nem tudott és nem is akart jó képet vágni a szeretőhöz és a fattyúgyerekhez, továbbra is „nyers” volt az urához, sőt még a házassági kötelességet is megtagadta neki (a katolikus erkölcsi törvények is megengedik ezt az ő esetében), sőt ő még a mindenható gróf Platennével is, akivel nála

sokkal hatalmasabb, de „okos” anyósa nem mert szembeszállni, éreztette erkölcsi fölényét. Platenné ezért bosszút esküdött és ez lett a szegény fiatalasszony veszte.

Láttuk, hogy György romlott volt már, mikor 22 éves korában még csak 16 éves tündérszép feleségét elvette, de az esküvőtől kezdve szakított Platenné húgával, Buschenével. Egy ideig utána boldogan is éltek, legalábbis ami a férjet illeti. Ez ilyen szép feleség mellett érthető is. Gyerekeik is születtek. Trónörökös is, a későbbi II. György.

I. György vitéz és jó katona volt, Lipót felszabadító háborújában nálunk is harcolt, de egyébként értelmi színvonala és viselkedése olyanforma volt, mint egy közbakáé. Tudomány, művészetek, nem érdekelték: a nőkben se a műveltség vagy finomság. Jellemző együgyű kezdetlegességére, hogy mivel maga apró, zömök ember volt (tehát még ebben se volt különb Lipótnál), nőkben csak a magasak tetszettek neki. Ezért a ravasz Platenné húga kényszerű távozása után a 19 éves Schulenberg kisasszonnyal hozta össze, akinek egyetlen kiválósága az volt, hogy olyan magas volt, mint egy torony. Terve sikerrel járt, megtetszett, s ő és az őtőle született gyereke volt az, akivel aztán felesége rajta csípte.

Ezáltal Platenné elérte azt, hogy az önérzetes és őt lenéző Zsófia Dorottya életét elkeserítette, s férjére való befolyásától megfosztotta. De ezzel még nem elégedett meg.

A hannoveri választófejedelmi udvarba került ez időben gróf Königsmark, az Európaszerte ismert katona és közkedvelt társadalmi ember, aki iránt a férjétől elhanyagolt Zsófia Dorottya érthetőleg érdeklődéssel kezdett viselkedni, hiszen az ő félszeg, kedveskedni, sőt társalogni egyáltalában nem tudó férjének éppen ellentéte volt. Platenné ezt természetesen rögtön észrevette, tőrbe csalta őket, s aztán azon a címen, hogy tettenérte őket, Königsmarkot Zsófia Dorottyától való távozásakor az odarendelt fegyveresekkel agyonkaszaboltatta.

Hogy történt-e köztük komolyabb dolog, kérdéses. Zsófia Dorottya haláláig tagadta. Nem is könnyű feltenni, hiszen a szép asszony főjellemvonása volt a női önérzet. Nem valószínű tehát, hogy a Königsmarkkal való első négyszemközti együttlétkor már házasságtörésig vagy akár csak a csókolózásig is elment volna. Bizonyítja ezt az is, hogy Zsófia Dorottya a férjével még az eset után is, sőt élete végéig úgy viselkedett, mint ahogyan az erény szokott a bűnnel.

A dolog vége az lett, hogy a már régen más hatalmában lévő férj, az őt szolgailag kiszolgáló „evangélikus” felekezeti hatóság által házasságukat érvénytelennek nyilvánította, s míg az ítélet a nőt eltiltotta az újabb házasságkötéstől, a férfinak ezt engedélyezte. A férj nem élt a kegyes engedéllyel. Nem volt rá szüksége, mert utódai már voltak, a feleséget pedig bőven pótolta a toronymagas Schulenberg kisasszony és később majd említendő utódai. Szerencsétlen felesége pedig akkor se mehetett volna újra férjhez, ha „az evangélikus” felekezeti hatóság engedélyezte volna neki, mert férje egy félreeső kastélyba internálta, ott a legszigorúbb őrizet alá vetette, a gyerekeivel való érintkezéstől is eltiltotta, még apját is, akinek azelőtt bálványa volt, rá haragította, s a végül mindenkitől elhagyatott szerencsétlen asszony haláláig (hosszú évtizedeken át, mert halála csak kevéssel férje halála előtt következett be), szigorú fogságban tartotta.

Az „evangélikus” felekezeti hatóság ítélete, melynek kelte egyébként 1694. december 28., vérlázítóan igazságtalan. Zsófia Dorottya állítólagos házasságtörését nemcsak be nem bizonyítja, hanem meg se említi. A házasságot csak azon a címen mondja ki „teljesen felbomlottnak és érvénytelennek, mert a feleség az együttlakást és a házassági kötelességet folyamatosan megtagadta”, ez pedig „úgy tekintendő, mint szándékolt elhagyás”. Ezért tehát „György Lajos, a fenséges hannoveri trónörökös (koronaherceg) úr” javára kellett dönteni, mert ő „az ártatlan fél”. Hogy őfelségének holmi Buschenéi és Schulenberg kisasszo-

nyai is voltak, sőt ez utóbbitól még a házasság tartama alatt törvénytelen gyermeke is született, azt az ájtatos felekezeti törvényszék (hiába volt Schulenberg kisasszony toronymagas) nem látta meg, tehát azt se vehette tekintetbe, hogy „bűnös" feleségének az együttélés és a házassági kötelesség megtagadására volt néminemű kis joga.

Ilyen égbekiáltóan igazságtalan s emellett ilyen undokan képmutató ítélet nem sok hangzott még el a világtörténelemben. Nem csoda, hogy a „bűnös" büszke Zsófia Dorottya már 1694. december 31-én, tehát az ítélet kézhezvétele után azonnal, írásban jelentette ki, hogy az ítéletben megnyugszik és jogi képviselőjének megtiltja, hogy az ügyben további lépéseket tegyen. Férje köszönete az volt érte, hogy rá kilenc évre, 1703-ban, még fogságában is eljutott hozzá a hír, hogy „ártatlan" férjének a termetes Schulenberg kisasszonytól még egy második lánya is született. Amit tehát őrá Königsmarkkal kapcsolatban csak rá fogtak, arra „ártatlan" férjével kapcsolatban letagadhatatlan tárgyi bizonyíték is volt. (Azzal, hogy az első leány bölcsőjét is az ő férje ringatta, ezzel férje már azt is elismerte, hogy az a leány a bölcsőben nemcsak Schulenberg kisasszonyé, hanem az övé is volt.)

Ha György Lajos hannoveri „koronaherceg" úrnak egy kissé több esze lett volna annál, mint amennyi valóban volt, akkor a hannoveri „evangélikus" „szent" szék ítéletének kézbesítésekor elelmélkedhetett volna rajta, milyen okos egy ember is volt az a Luther s menynyivel rosszabb dolga lett volna a Braunschweigieknek, ha nem hallgattak volna rá és még mindig a pápás Egyház nyomasztó járma alatt nyögtek volna. Róma „járma" alatt ugyanis nem mondták ki ártatlanoknak az ártalmasokat és bűnösöknek a bűnteleneket, s nem egy braunschweigi „koronahercegnek", hanem még egy IV. Henrik német-római császárnak is Canossát kellett járnia azért, mert törvényes feleségét (annak Berta volt a neve) szeretők kedvéért elkergette. A Luther megkezdte Róma-ellenes hírverésnek azonban akkora a hatása még ma is, hogy a történettudomány még ma is úgy tudja, hogy IV. Henrik, a császár és VII. Gergely, a pápa nem a női becsületért, nem a gyöngék igazságáért, s nem is azért küzdöttek egymással, hogy a bűnre ne lehessen ráfogni, hogy ártatlanság csak azért, mert a hatalom a bűn kezében van, hanem azért, mert a pápa (természetesen illetéktelenül) világhatalomra tör. Canossánál pedig a római egyház nem egy buja, esküszegő és cinikus bűnöst, hanem magát a német népet alázta meg. Joggal szakadt el tehát megtorlásul a német nép többsége Luther szavára hallgatva „az olasz" pápától.

Ez a felháborító hannoveri házassági ítélet csak másfél évvel előbb kelt, mint a bécsi udvarban Lovina a naplóját írta. I. György, a jövendő angol király Buschenéval és Schulenberg kisasszonnyal való ócskaságai, a papájának Platennéval való bűnös viszonya és cinizmusa, mamájának Platennéval való megalkuvása, sőt állandó nyájas társalgása, szegény becsületes menyének anyósával való ellentétes önérzetes viselkedéséért való bűnhődése tehát ugyanakkor történt, mikor Bécsben Lipót felesége, Eleonóra, önsanyargatólag véresre korbácsolta szép testét, mikor Lipót kiparancsolja az udvarból a frivolul öltözött hölgyet, a fia pedig esti lefekvéskor mindig megcsókolja az ágya felett függő Mária képet és zavarba jön, mikor feslettebb társai azzal ugratják, hogy bátyja menyasszonyát (aki — érdekes — szintén egy Braunschweigi volt, s egy Braunschweigi lett magának, Károlynak felesége is), neki is meg kell majd csókolnia.

A kettő összevetésével tudjuk csak igazán értékelni, ki volt Lipót és kik voltak azok a gyalázatosan elrágalmazott Habsburgok. Vajon kik rágalmazhatták el őket annyira? Nem ugyanazok-e, akiknek 1700 körül Ernő Ágost, György Lajos, Zsófia választófejedelemasszony, Platenné, Buschné, meg Schulenberg volt a nevük, no meg azok, akik azt a gyalázatos házasságügyi ítéletet hozták? Hiszen maga György Lajos is azért került Londonba királynak, mert az angoloknak az angol III. Jakab nem kellett s mint ők maguk is elismerik, csak azért nem kellett, mert katolikus volt; György Lajos Hannoverből pedig — noha

kétségtelenül még Lipótnál is tehetségtelenebb (és kisebb is) volt — egyedül csak azért kellett, bár még angolul se tudott, mert ő viszont „evangélikus” volt.

Akik Lipót bűnéül róják fel a három összeesküvő magyar főúr (Zrínyi Péter, Nádasdy és Frangepán) lefejezését, Carafa „vértörvényszékének” áldozatait és a pozsonyi „vérbíróság” gályarab áldozatait, azok következő kötetünkben majd alaposan meggyőződhetnek róla, ki volt ott bűnös: Lipót-e vagy „áldozatai”? Itt most csak annyit említünk meg, hogy Lipót nem gyilkolt, mint a Braunschweigiek hannoveri udvarában Königsmarkot valóban törvényes ítélet nélkül, tehát valóban úgy gyilkolták meg. Nem is volt ez az egyedüli gyilkosság I. György angol király szeretőtartó apjának hannoveri udvarában, mert gróf Moltkét (nem tudom, nem a későbbi híres német hadvezér őse volt-e) itt szintén ítélet nélkül végezték ki csak azért, hogy vele György öccsét, Miksát, aki nem akarta elfogadni apjának mindent az elsőszülöttnek juttató rendelkezését, megfélemlítsék. Gróf Moltke ugyanis igen jóban volt Miksával. Hogy azonban bűnös is volt-e, az éppen nincs bizonyítva. A kivégzés szintén törvényes ítélet nélkül történt. Hogy pedig I. Lipót korában Angliában milyen olcsó volt az emberélet, még a legelőkelőbb emberek élete is, annak bizonyítására elég annyit megemlítenünk, hogy mikor György életében először abban az Angliában járt, melynek később királya lett, 1680. december 30-i levelében többek közt azt írja haza szüleinek, hogy „tegnap ütötték le Lord Strafford fejét és nem csináltak vele nagyobb komédiát, mint mikor egy csirke fejét levágják”.

Amit az angollá lett Braunschweigiekről írok, azt Dorannak „Lives of the queens of England of the house of Hannover” című Londonban kiadott két kötetes műve, 1875-ben megjelent negyedik kiadása után írom. A következőkben nem azért idézem majd néha szóról szóra, mintha a mű tudományos értéke érdemelné meg ezt, hanem azért, mert — mint általában minden e műben közölt adatomnak legalább háromnegyed része — nem katolikus szerzőtől származik. Mert természetesen Doran is protestáns, sőt — mint általában majdnem kivétel nélkül minden olyan angol író, aki a múlt századnál nem élt később — egyenesen szégyenletesen elfogult katolikusgyűlölő s emellett fölényeskedő. Ha tehát még ilyen szerzők is mellettünk szólnak, annak valóban nagy bizonyító ereje van.

Emlékszünk, hogy Lipótot lekicsinylő történetírás azt állítja, hogy környezete csupa panamistából állott, akik elsikkasztották az állam pénzét, országaiban általános nyomort okoztak s mindennek Lipót tehetetlensége, emberismerethiánya, határozatlansága, az emberekben való túlságos bizalma volt az oka, e hátrányos tulajdonságai pedig papos, jezsuita neveléséből folytak. Láttuk már, hogy mindebből csak annyi igaz, hogy Lipót túlságosan jó volt. Emellett láttuk, hogy volt önállósága is és emberismerete is, környezete nem állt panamistákból, alattvalói pedig nem éltek nyomorban, hanem országaiban utazó protestáns külföldiek nemcsak a nép jóságát és úrtiszteletét, hanem jólétét és nagy életkedvéből folyó vígságát is kiemelik.

Még jobban kitűnik ez, ha Doran alapján (aki a kor szereplőinek naplói s önéletírásai alapján dolgozik) Lipót korának Angliáját vizsgáljuk meg e tekintetben is.

Az Anglia királyává lett I. György és az utána következő Györgyök nem részesültek papos, annál kevésbé jezsuita nevelésben, nem is a túlságos jóság, hanem a jellemtelenség és a kicsapongás volt a hibájuk. Doran mégis már I. György trónralépte előtt, tehát a mi Lipótunk uralkodásával egyidejűleg, az általános korrupciót jelöli meg Anglia egyik főjellemvonásaként. Az e kort tárgyaló VIII. fejezetben még a tartalomjegyzékben is ezt találjuk: „Bribery universal in England: Általános megvesztegethetőség Angliában” (I. kötet, 72.o.).

Mikor azt az említett botrányos 1649-i hannoveri házassági ítéletet közli, ezt teszi hozzá: „Azt beszélték, hogy ilyen ítéletet csak a szabadon burjánzó (rank) megvesztegethető-

ség hozhatott létre, ami ugyancsak valószínű is; a német udvarok ugyanis (a bajort kivéve úgyszólván mind a „tiszta" evangélium alapján álló „evangélikus" udvarok voltak) oly szertelenül (utterly) romlottak voltak, hogy becstelenségben (infamy) semmi se versenyezhetett velük — kivéve azt a korrupciót, mely Angliában burjánzott." (I. 91.o.)

A már sokszor emlegetett Coxe azt írja, hogy a bukott Lord Bolingbroke újra hatalomra való kerülése Kendal hercegnő műve volt, akit Bolingbroke 11.000 font (óriási összeg, de különösen az volt akkoriban) ajándékozásával vett rá arra, hogy a királyra való befolyását érdekében érvényesítse. Mi csak annyit teszünk itt hozzá, hogy ez a Londonban annyira befolyásos Kendal hercegnő senki más, mint az a hannoveri Schulenberg kisasszony, aki a későbbi angol királyra való nagy befolyását toronymagas termetének köszönhette, s akit az „evangélikus" szentszéktől egyedül bűnösnek talált szegény Zsófia Dorottya férjével törvénytelen gyermekük bölcsője ringatása közben lepett meg. Lám, hogyan felvitte az Isten (vagy inkább az ördög) a dolgát Schulenberg kisasszonynak!

Nem értem ezek után, mi az oka, hogy a történelem csak Lipót minisztereinek panamáiról tud vagy legalábbis csak ezeken botránkozik és még kevésbé értem, hogy ezt elsősorban éppen a jezsuita nevelésnek tulajdonítja. Most látjuk, hogy szeretők is okozhatnak panamákat, nemcsak az átkozott jezsuita nevelés. (Érthetetlen, hogy ezt magunktól (a priori) nem tudtuk kitalálni!) Schulenberg kisasszonyt ugyanis bajosan nevelhették jezsuiták.

„A király (I. György) szeretői — írja Doran (I. 128.o.) — épp úgy szerettek pénzt elfogadni, mint amennyire maga a király a pénztől nem szeretett megválni."

De nemcsak I. György szeretői voltak panamisták. Azok voltak politikusai is. Egyszer Sir Robert (Walpole) a király jelenlétében kiáltott rá az egyik Hannoverből hozott miniszterre: „Mentiris impudentissime: Pimaszul hazudsz!" (Azért volt kénytelen latinul rá kiáltani, mert a király és hannoverjei nem tudtak angolul, Walpole pedig nem tudott németül.)

De „a kedélyes uralkodó — írja Doran (I. 129.o.) — csak nevetett, mint ahogy mindig azt csinálta, valahányszor Sir Robert azért panaszkodott neki, hogy az ő hannoverjei pénzért árulják az állásokat. Nem is lehetett meggyőzni arról, hogy az angol udvarnak nem ugyanez a szokása."

Ezt Doran Walpole Robert emlékirataiból idézi. Jellemző azonban, hogy a maga nevében mindjárt azt is hozzá teszi, hogy „e panaszt furcsává teszi az, hogy éppen olyan miniszter emelte, aki ismert volt arról a kedélyes szavajárásáról, hogy „az angol alsóházban minden embernek megvan a maga megszabott ára".

De II. György angol király felesége is azzal érvelt királyi férje előtt ugyanezen Sir Robert Walponenak állásában való megtartása mellett, hogy elég gazdag ahhoz, hogy a becsületesség fényűzését megengedhesse magának, no meg hát egyébként is „ha a piócák újak, az még nem jelenti azt, hogy kevésbé éhesek." Miért dobjuk hát el az újak kedvéért a régieket?

Lipót és az angliai protestáns Györgyök között az volt a különbség, hogy Lipótot alattvalói és kortársai dicsérték és szerették, mert megvolt hozzá az okuk (láttuk róla Wesselényi, Rákóczi {ő Lipót fiát, I. Józsefet is épp úgy dicséri}, Lady Montegue stb. nyilatkozatát) s életében csak külföldön, ahol nem ismerték, országaiban pedig csak évszázadokkal halála után, mikor már nem ismerhették, sikerült a gyűlöletnek elrágalmaznia. Az angol Györgyöket ellenben életükben gyűlölték, sőt utálták és megvetették. Mivel azonban a tömegek se sokkal különbek náluk s similis simili gaudet, ma már egészen tisztességes ember számba mennek, s nemcsak bűneikről, hanem még tehetségtelenségükről se igen tudunk. Pedig ezt a „tehetetlenséget" a Habsburgokban milyen ádázul tudjuk gyűlölni s megvetni!

Pedig Lipót és fia III. Károly országainak általános jólétével szemben Doran Angliában I. György alatt (1720-ban) hangsúlyozza az általános nyomort „Indeed universal misery reigned" (I. 133.o.). Az angol Györgyök alatt sok és költséges (és sokszor eredménytelen) háború folyt s miattuk a nép nyomasztóan meg volt adóztatva. Mivel pedig szegénységében állandóan a királyi család tagjainak és szeretőinek pazarlásáról és züllésérőI hallott, sőt sokszor maga is látta ugyanezt, nem csoda, hogy mindennapos volt a király inzultálása (I. Györgynek még azt is odakiabálták: Hol a feleséged?) s egymást érték a kisebb-nagyobb lázadások. Például I. György uralma alatt, elődjének, a szeretett Anna királynőnek születése napján (ápr. 23.) minden évben zavargások voltak. (De látni fogjuk, hogy ő is csak hitvány utódjához viszonyítva volt jó.)

Hogy is szerethette volna az angol nép I. Györgyöt, mikor nemcsak idegen volt, hanem még alattvalói nyelvét se értette, megjelenése is ellenszenves volt, fukar is volt, jellemtelen is, erkölcstelen is, önző is, műveletlen és tehetségtelen is. Hogy szerethették volna az angolok, mikor ő se szerette őket, még a nyelvüket se tanulta meg s angol király korában is akkor volt boldog, mikor Hannoverben lehetett. Hogy szerethették volna, mikor hannoveri szeretőivel érkezett meg Londonba s ezek a szeretők nemcsak pénzéhesek s korruptak, hanem még ráadásul csúnyák is voltak? A tömegek alapjában véve nem sokkal állnak magasabb erkölcsi színvonalon, mint a zsarnokok, vagy a Györgyök. Ezért a szeretőiket, ha szépek és nem elbizakodottak, néha, mikor jókedvükben vannak, meg is tapsolják. De I. György hústorony s később a jómódtól már el is hízott szeretőit hogy nézhették volna jó szemmel?

Az első szerető, még György legénykorában, mint láttuk Buschené volt, az apja szeretőjének testvére. Aztán jött a felesége mellé Schulenberg kisasszony, aztán Madame Kilmannsegge, aki viszont apja szeretőjének Platennének a lánya volt, végül Brettné. Az újak mellett azért a régiek is megmaradtak kegyeiben. Schulenbergből, mint láttuk már, Angliában Kendal hercegnőt csinált, Kilmannseggnéből pedig férje halála után Darlington grófnét. Ez utóbbi még pénzéhesebb volt, mint Kendal hercegnő. Már otthon Hannoverben annyi adósságot csinált, hogy emiatt nem is mehetett I. Györggyel Angliába. Utána szökött azonban hamarosan, s György nagy örömmel fogadta. Ekkor már olyan hústömeg volt, hogy Horace Walpole, aki gyerekkorában látta, megrémült tőle. Azt mondja, hogy a nyaka szétfolyt, mint az óceán, s egybefolyt teste alsó részével is. György Schulenbergtől született törvénytelen lányát is magával vitte Londonba. Belőle Walsingham grófné lett s úgy szerepelt ott, mintha Kendal hercegnőnek nem a lánya, hanem az unokahúga lett volna. Úgy hasonlított azonban apjához, a királyhoz, hogy egész London azon mókázott.

Doran I. György szerelmes szívét „a szívek legméltatlanabbikának" mondja (I. 40.o.). Szegény feleségét annak idején nemcsak szidta, hanem verte is, sőt más helyt említettem már, hogy egyszer, ha ki nem veszik a kezéből, talán meg is fojtotta volna. (De azért az „evangélikus" szentszék szerint mégis egyedül a felesége volt a bűnös, amiért nem volt hajlandó vele együtt lakni.) I. Györgyben — írja Doran — az angolok olyan királyt kaptak, akinek élete „botrány volt számukra" (128.o.). (Jellemző, hogy elsorolt sok bűne mellett Doran I. Györgyről még azt is megállapítja, hogy babonás is volt.)

Mikor szegény üldözött felesége több mint 30 évi fogság után végre Ahldenben meghalt, György már úgy rendelkezett, hogy a száműzetése helyéül szolgáló kastély mellett folyó Aller partján ássanak neki sírt és abba földeljék el koporsóját. Meg is próbálták, de mivel a kiásott sír azonnal megtelt vízzel, s így oda nem tudták temetni, a megbízottak pedig a király parancsa ellenére nem mertek cselekedni, hetekig feküdt a koporsó temetetlenül. Végül levitték a pincébe s egy szekér homokot hánytak rá. Végül György vagy hat hónap múlva Zellből kocsit küldött érte, ezen koporsóját születése helyére, Zellbe szállítot-

ták, s ott a templom kriptájában minden egyházi szertartás vagy ima nélkül elhelyezték. Ott van ma is jeltelen sírban.

Az akkori angol hivatalos lap, a Daily Post utána először megjelent 1727 januári száma elsorolja az elmúlt esztendő nevezetesebb halottait köztük még Mr. Mahometnek, őfelsége komornyikjának nevét is megemlíti, aki ugyanabban a hónapban halt meg, mint szegény Zsófia Dorottya, de a király „bűnös" feleségének haláláról akár csak egy szó említést is hiába keresünk benne.

Természetesen az ilyen királyt az angol nép se szerette, ha még annyira protestáns volt is az, akit szeretnie kellett volna. Annyira nem szerette, hogy az iránta való ellenszenv erős tápot adott a katolikus vallása miatt elűzött III. Jakab törvényes Stuart király pártjának. Fel is keltek, de leverték őket és a „bűnösöket" kegyetlenül legyilkolták. Ma azonban már I. György király emléke régen nem gyűlölt az angolok között. Ma már minden angolnak százszorta inkább ő kell, mintsem III. Jakab a jezsuitáival. I. György, a protestáns, csak addig nem kellett az angoloknak, míg élt. Ma már kell. I. Lipót, a katolikus viszont csak addig kellett magyar alattvalóinak, míg élt, addig is csak azoknak, akik személyesen ismerték. Ma már gondoskodott róla a propaganda, hogy senkinek se kelljen.

Azt hinné az ember, hogy egy olyan ember, mint I. György volt, csak kivétel lehet. Sajnos, nem volt kivétel. Lássuk fiát, II. Györgyöt.

*

I. György sok hibája között elfelejtettük megemlíteni, hogy a tulajdon fiát is gyűlölte. Pedig jobb embernek indult, mint az apja. Az apja is azt mondta róla, hogy forrófejű, de jó szíve van. De éppen ez volt a baj. Apja két dolog miatt gyűlölte: először mert vonzódott szerencsétlen anyjához, és másodszor, mert népszerűbb volt, mint apja. Egyes írók fiatalabb korában igen nagyreményűnek tartották s magasztalásokkal halmozták el. Egyáltalában nem váltotta be azonban a hozzá fűzött reményeket. Ő is kis, zömök ember volt, mint apja, de még nála is jobb, vitézebb katona. Ő már angolul is tudott, de angol fülnek bántó kiejtéssel. Később anyja iránti vonzalma is megszűnt, s idősebb korában már sose emlegette. A rosszmájúak ráfogták ugyanis, hogy igen hasonlít Königsmarkhoz.

Csakhamar a szeretőtartásban is követte apja példáját, noha ez neki sokkal nagyobb bűne volt, mint feleség nélkül élő apjának. Neki híres, szép és okos felesége volt, akivel egész élete végéig nagyon megértették egymást. Illetőleg felesége tudott hozzá alkalmazkodni. Olyan embert ugyanis, mint II. György volt, megérteni bajosan lehetett.

Legelőször a tökéletesen szép Miss Bellenden tetszett meg neki. Jellemző azonban a kis emberke szellemi képességeire, hogy — akárcsak egy félszeg, eldugott, falusi, apja vagyonára „büszke" kulák legénynek — egész udvarlása abban állt, hogy Miss Bellenden jelenlétében mindig elővette duzzadt pénztárcáját és kiöntötte belőle előtte a sok aranyat. A szellemességnek ez a tökéletes hiánya egyébként családi vonás volt a Braunschweigiekben, mert nemcsak I. György volt ilyen, hanem már feleségének, Zsófia Dorottyának, apjáról a zelli hercegről is azt írja Doran, hogy „he had hatet conversation" és „he had abhorred study". Gyűlölte a társalgást és iszonyodott a szellemi foglalkozástól. Ernő Ágostot, I. György apját is „coarsely minded"-nek, durva, faragatlan lelkületűnek nevezi.

Az elbizakodott szép Miss Bellenden végre idegesen azt mondta neki: Fenség, nem bírom már tovább. Ha még egyszer előttem számlálni kezdi a pénzét, felkelek és itthagyom. S hamarosan férjhez is ment szerelmeséhez, Campbell ezredeshez, aki bizonyára szebb ember és szellemesebb és jobb társalgó volt, mint II. György, az akkor még csak trónörö-

kös walesi herceg. Györgyöt mondhatatlanul felháborította a dolog. Egész életében se tudta megbocsátani Campbelléknek, hogy egymáséi mertek lenni.

Miss Bellenden helyett Howardné lett II. György szeretője. Igaz, hogy mivel Howardné már asszony volt, ez kettős házasságtörés volt, míg a Miss Bellendennel való viszony csak egyes lett volna (egy ideig sok baj is volt a férjjel, Howarddal, de mivel neki is nem a becsülete kellett, hanem másnemű kárpótlás, végül mégis könnyen el lehetett a dolgot intézni), Lord Chesterfield feljegyzései mégis azt mondják, hogy a fiú mégis különb volt apjánál, mert abban a nők iránt tisztelet (respect) egyáltalában nem volt, csak hajlam (liking), mégpedig csak az olyan nők iránt, akikben kevés volt az erkölcsi érzék és sok a háj, míg fiának legalább olyan nők tetszettek, akiket mások is tetszetőseknek találtak. A fia háza se volt — mondja — az erények tanyája, de legalább mégse volt olyan disznóól, melyben apja fetrengett. Jellemző azonban fia szellemi alkatára, hogy Miss Howardot minden este annyira pontosan kilenc órakor kereste fel, hogyha tíz perc még hiányzott az időből, akkor míg a pontos idő el nem jött, órájával a kezében szobájában sétált. Még furcsább és feleségére terhesebb volt azonban az a tulajdonsága, hogy szeretőit felesége előtt nemcsak nem titkolta, hanem állandóan róluk és a velük töltött kellemes órákról beszélt neki.

II. György is épp úgy nem szerette Angliát és a szíve épp úgy Hannoverhez húzta, mint apjáét. Ott is volt egyébként egy szeretője, Walmodenné, akinek a férjét ezer aranynyal intézte el. Mikor Hannoverben távol volt — jó sokáig volt mindig távol —, feleségével sűrű levélváltásban volt és leveleik terjedelme ráadásul még 60-70 lapot is kitett, de feleségéhez írt levelei akkor is Walmodennével voltak tele. Számtalanszor le is festtette magát társaságában, s a képeket angliai palotái termeiben (tehát felesége lakásában) helyezte el, s egész természetesnek tartotta, hogy vendégeinek felesége jelenlétében is hosszan magyarázgatta, kit ábrázolnak.

Úgy látszik, az is Braunschweigi családi vonás, hogy ne csak szeretőket tartsanak, hanem feleségük legalábbis hallgatólagos beleegyezésével tartsanak. Láttuk, hogy így volt ez már II. György nagyszülei, Ernő Ágost és Zsófia között is, s mivel anyja elütött a családból (noha az ő apja is Braunschweigi volt) s a szeretőket nem tűrte, apja, mint bűnöst börtönben tartotta miatta haláláig. Az is érdekes, hogy Walmodenné, a hannoveri szerető, annak a Buschenének volt az unokája, aki II. György apjának még legénykorában volt a szeretője, s akinek testvére Platenné viszont nagyapjának, Ernő Ágostnak volt hivatalosan metresze, ennek lánya, Kilmanseggné pedig szintén apjának, I. Györgynek volt szeretője. Egyébként Angliában Walmodennéből is Lady Yarmuth (grófnő) lett. Hannoverből II. György azt írta haza a feleségének, hogy „neked szeretned kell Walmodennét, mert az is szeret engem". Végrendeletében pedig többet hagyott rá, mint összes lányaira együttvéve. (Doran, I. 419.o.)

Akik nem állnak keresztény alapon (és sajnos sokan nem állnak, még olyanok se, akik azt mondják s maguk is azt hiszik, hogy azon állnak), azokat egyenesen idegesíti, ha államférfiaknak vagy más nagy embereknek a szeretőiket hánytorgatjuk fel. Ez magánügy, mondják s ennek a közügyekhez, annál inkább a nemzetek történetéhez semmi közük. Ők legfeljebb csak a Habsburgokban botránkoznak ilyesmiben. Ha a Habsburgoknak lettek volna szeretőik, annak szerintük is köze lett volna az államügyekhez (amint hogy valóban közük is van, mert a francia forradalom aligha tört volna ki, ha a Lajosok nem lettek volna olyan hírhedt szeretőtartók, emiatt nem pazarolták volna a közpénzt és nem botránkoztatták volna egy félszázadon át a francia közvéleményt, ezzel nem ingatták volna meg a hitet az állam vezetői iránt, s nem keltettek volna fel ellenük a tömegekben olyan mérhetetlen gyűlöletet. De ez a gyűlölet természetesen velük szemben is elsősorban azért volt olyan nagy, mert ők is katolikusok voltak.

Ámde voltak az angol, illetve Braunschweigi Györgyöknek egyéb bűneik, olyanok is, amik iránt még a szeretőtartást mellékesnek tartók se lehetnek közönyösek. Már I. György is — ezt a bűnét se mondtuk még — megtette már, hogy szerencsétlen feleségét nemcsak élete végéig elzárva tartotta, gyerekeitől is elzárta, s végül titokban és egyházi szertartás nélkül temettette el, hanem még a végrendeletét is elsikkasztotta, mert a gyerekeire — pedig I. György gyerekei is voltak — többet hagyott, mint apjuk akarta. Egyszerűen elégette azon kívül apósának, a Braunschweig-Zelli hercegnek végrendeletét is. Ezért Doran (I. 180.o.) szerint, mint közönséges gonosztevő, kötelet érdemelt volna. (Akkor még ugyanis ilyen szigorú büntetése volt az ilyesminek.)

Ki-ki olyannak szokott tartani másokat is, mint amilyen ő maga. Már Petőfi apja is, azért „gondolá, hogy minden ember az", „mert ő becsületes lelkű, igaz" volt (István öcsémhez). Lipótot is azért lehetett sokkal könnyebben becsapni, mint Bethlen Gábort, Rákóczi Györgyöt, Thökölyt, Nagy Frigyest, Mátyás királyt, Hitlert vagy Sztálint, mert igazabb lelkű is volt mint ők, s így az embereket is épp oly igazlelkűeknek tartotta.

Na hát Braunschweigi I. György egyáltalában nem bízott abban, hogy az ő végrendeletét a fia majd megtartja. Ő is maga után ítélt, s ezért nem bízott a fiában. Ha ő maga elsikkasztotta mind felesége, mind apósa végrendeletét (láttuk, hogy magyar hittestvére, Rákóczi György is ilyenformán csinált Bethlen Gábor végrendeletével), mi címen gondolhatta volna azt, hogy a fia viszont megtartja majd az övét?

Ő, hogy az emberi rosszaság ellen (melyet, mivel benne is ugyancsak megvolt, jól ismerte) biztosítsa magát, egyszerre három példányban készítette el végrendeletét, s a két másodpéldány közül az egyiket a Braunschweig-Wolfenbüttel hercegnél, a Braunschweigi-ház főágának fejénél, a másikat pedig egy más német fejedelemnél, akinek személyét ma már megállapítani se lehet, helyezte el. Így aztán, gondolta, hiába égeti majd el az ő, az apjára ütött drágalátos fia az eredeti végrendeletet (mely természetesen majd a fia kezébe kerül), ott lesz majd a másik két példány s ezekre támaszkodva mégis megkaphatják majd a nekik hagyott pénzt azok, akiknek szánta (természetesen a szeretők). Mint látjuk, igen vén róka lehetett az öreg, mert egy másodpéldánnyal meg se elégedett. Még abból is kettőt tartott szükségesnek, mert azt gondolta, hátha még ezek letéteményesei közül is megtéved az egyik, ha csak maga lesz. De még így se bízott bennük, s ezért mint végrendelete végrehajtóinak még szép tiszteletdíjat is fizetett nekik. Világos, hogy mindkét másodpéldány tulajdonos és végrendeleti végrehajtó protestáns volt. Hiszen Braunschweigiék úgy iszonyodtak minden pápistától, mint a bűnüktől, illetőleg annál sokkal, de sokkal jobban, mert hiszen éppen most látjuk, hogy a bűneiktől éppen nem iszonyodtak.

„His Majesty" I. György mégis pórul járt, mert fia és általában az emberek (ezek a protestáns emberek) még annál is sokkal rosszabbak voltak, mint ő gondolta.

Mikor ugyanis a II. György trónralépte után tartott első királyi tanácsban Dr. Wake, Canterbury érsek, akinek kezébe I. György végrendelete eredeti példányát letette és akit végrendelete végrehajtójául elsősorban kinevezett, a király elé terjesztette ezt a becses és annyira féltett okmányt és azt várta, hogy a király „idvezült" apjának végső akaratát ott a tanácsban felolvassa, őfelsége egyszerűen zsebretette az egészet, kisétált utána a teremből és soha az életben többet a végrendeletről szó nem esett. Ennek alapján természetesen joggal terjedt el a közvéleményben az a meggyőződés, hogy a „felséges" fiú atyja végakaratát egyszerűen a tűzbe dobta.

Senki se kapott ugyanis semmit s nem is kaphatott, hiszen senki se tudta még azt se, hogy kinek mit juttatott a végrendelet. Walpole azt mondja, hogy 40.000 fontot mégis kifizettek Kendal hercegnőnek, (emlékszünk, hogy ő volt az a termetes kisasszony. Vajon

mekkora összeget szánhatott neki a végrendelet, ha még így is ily sokat kapott?) és nagyobb összeget kapott „unokahúga" (valójában törvénytelen leánya) férje, Lord Walsingham is, de ő csak akkor, mikor már perrel fenyegetőzött. Hogy hallgasson, a porosz király is, akinek felesége I. György törvényes lánya volt, megkapta a magáét.

De nemcsak II. György gaztettéről van itt szó, melyért (épp úgy, mint apja) kötelet érdemelt volna, hanem az egész protestáns fejedelmek ugyanis, akik a végrendelkező bizalmának letéteményesei voltak, sőt tőle akarata végrehajtásáért még pénzt is elfogadtak, II. György, a fiú gaztette láttára hallgattak, mint a hal. Bizonyára azért, mert az újabb gazembertől hallgatásukért még nagyobb összeget kaptak, mint az elsőtől. Annyira hallgattak, hogy egyiküknek még a kilétét se sikerült megállapítania a történetírásnak. Miután a maga koncát megkapta, hallgatott a szintén protestáns porosz király is.

Dr. Wake, a protestáns érsek, példátlanul fel volt háborodva a király eljárásán, de viszont őt meg (illetőleg helyette minket) Doran józanítja ki. Megállapítja ugyanis, hogy éppen neki volt legkevésbé joga felháborodni. Hiszen — mondja — egész életében a vallási szabadság kiterjesztésének híve volt (de természetesen nem a katolikusokat is beleértve, mert az akkor egyenesen hazaárulás és szentségtörés lett volna, hanem csak az apróbb protestáns felekezeteknek), mikor azonban az érsek az anglikán egyház feje lett, egyszerre megváltozott a felfogása. E felekezetek képviselői tehát épp úgy álmélkodhattak volna az ő jellemtelenségén, mint ahogyan ő álmélkodott a királyén. (Itt jut eszembe, hogy gyermekkoromban viszont az én édesapám botránkozott meg nagyon mikor Köcsk község (Kisköcsk és Nagyköcsk a Kemenesalján) megbízottai (bizonyára a községi kocsma részére) bort venni jártak nála és a nyugtába a valódinál nagyobb összeget írtak be a bor áraként, hogy a nyereségen majd megosztozzanak. Ők is „evangélikusok" voltak.)

Vajon mi lehet az oka, hogy történetíróink azért, mert a sok becsületes között Lipótnak is voltak panamista miniszterei is, rajta sokkal jobban megbotránkoznak, mint az angliai Györgyökön; hogy az ő környezetét emiatt sokkal romlottabbnak tartják, mint azokét, sőt ezt a romlottságot egyedül jezsuita nevelésének tulajdonítják? Nem annyiban ugyan, mintha maga Lipót lett volna a rossz és a jezsuiták azok, akik elrontották, hanem azért, mert ők nevelték olyan együgyűvé és tehetetlenné, hogy mindezt eltűrte. Úgy látszik, az a fejedelem, aki együgyű — sőt még ha nem is az, csak erőszakkal ráfogják —, sokkal ellenszenvesebb és megvetendőbb, ha együgyűsége miatt korrupció is található környezetében, mint az az uralkodó, akinek környezete azért korrupt, mert maga az uralkodó is az és erkölcseivel maga idézi elő a korrupciót környezetében is.

Láttuk, hogyan bánt Lipót a miniszteireivel. II. György egészen másként bánt velük. Ő Sir Robert Walponet csak úgy emlegette, mint „rogue and rascal" (csirkefogó és gazember), öccsét Horacet „scoundrel" (gazember), „fool" (bolond), és „dirty buffoon" (aljas bohóc), Lord Towshendet, mint „choleric blockhead"-et (epés tökfej), a másik államtitkárt, a Newcastli herceget, mint „impertinent fool"-t (pimasz bolond), Sir Williamot, mint „stinking young"-ot (büdös gyerkőcöt), de őt egyébként „nyomorultnak", „aljasnak", korruptnak és „nagy hazudónak" is szokta nevezgetni, noha Lord Hervey azt írja róla, hogy csak „mean" volt, nem „vicious", csak hitvány volt, de azért nem bűnöző. Látjuk tehát, hogy az akkori angol kormányokról és a Györgyök környezetéről sokkal inkább elmondhatnánk, hogy csupa panamistákból álltak, mint Lipótéról.

II. Györgynek szinte rögeszméje volt, hogy ne hagyja magát senkitől befolyásolni. Ha valaki felfogásától eltéríteni próbálta, eleve sikertelenségre volt ítélve minden kísérlete. Ő tehát merő ellentéte volt Lipótnak. Ő egy uralkodóban a befolyásolhatóságot tartotta a legnagyobb szégyennek. Lenézte I. Károlyt, akit szerinte felesége kormányzott, II. Károlyt,

akit metreszei, Jakabot, akit a papok, Anna királynőt, akit a kegyencei és apját, akit szerinte mindenki, aki közelébe férkőzhetett, befolyásolt. „Ki kormányoz most?" szokta ilyenkor büszkén kérdezni. Mindenki tudta azonban, hogy nála meg mindenben a felesége kormányozott. A nála mindenható Walpone a felesége embere volt, nem az övé. A királynéval való megbeszélés után határozott el mindent, s aztán a királyné intézte el a királlyal. De mindig el tudta intézni. Mutatja ez felesége nagy intelligenciáját (és ravaszságát), de épp úgy mutatja II. György kis szellemi kapacitását is.

*

Külön érdemes a tanulmányozásra II. György felesége, Karolina. Egészen szegény, tizedrangú hercegnő volt a Hohenzollernek ansbachi mellékágából, de körülbelül olyan híre és tekintélye volt Németország protestáns felekezeti köreiben, mint Lorántffy Zsuzsannának a protestáns Magyarországon. Sőt sokkal nagyobb. Lorántffy Zsuzsanna ugyanis csak élete végére vált olyan fennkölt nagyasszonnyá s a nagy megbecsüléshez, mely övezte, minden bizonnyal hozzájárult az a mérhetetlen vagyon is, mellyel rendelkezett. Ansbachi Karolina már fiatal korában és szegénysége ellenére volt híres erényeiről egész Németországban. Lorántffy Zsuzsanna csak erényeiről híres, de műveltsége és szépsége legfeljebb jó közepes volt. Ansbachi Karolina szépségéről is épp oly híres volt, mint erényeiről, de még erényeinél is híresebb az eszéről és műveltségéről.

Teológiában, filozófiában bámulatosan járatos volt s annak ellenére, hogy állandóan olvasott, művelődött, tudósokkal társalgott, azért igazi nő is maradt, aki egész sereg gyereknek adott életet, (Lorántffy Zsuzsanna ebben nem versenyezhetett vele), állandóan kézimunkázott is és szorgalmas keze alkotásait szeretteinek, templomoknak, szegényeknek ajándékozta. Emellett olyan hithű, olyan buzgó protestáns volt, hogy mikor a mi III. Károlyunk, aki később VI. Károly néven német-római császár is lett, hajlandó lett volna feleségül venni (olyan európai híre volt ugyanis a szegény protestáns ansbachi hercegnő szépségének, műveltségének és erényeinek, hogy még Habsburg kérője is volt), de feltétlenül az Egyházba való visszatérését kötötte ki, Karolina habozás nélkül visszautasította, mert hitbeli meggyőződése a világ minden kincséért se volt eladó.

Erre persze igen büszkék a protestánsok. Pedig hát — Károly nem megkérte, hanem csak érdeklődött utána — Karolina éppen nem áldozott olyan sokat „a hitéért", mint látszik. Hiszen így is annak az Angolországnak királynéja lett, melyhez akkor még Észak-Amerika is tartozott, III. Károly pedig akkor, mikor érdeklődött utána, még csak spanyol király volt, az is csak félig, s még csak nem is álmodhatott arról, hogy valaha császár lesz belőle, hiszen élt még s egészséges volt nála csak pár évvel idősebb bátyja, I. József.

Igaz, hogy akkor még Spanyolország is Dél- és Közép-Amerikát is jelentette egyúttal, de viszont III. Károly akkor még spanyol király se volt, hanem inkább csak trónkövetelő. Az országot előbb még el kellett volna foglalnia. Igaz az is, hogy III. Károly még Carlyle szerint is szép, vonzó külsejű férfi volt, míg III. György egy darabos, modortalan, durva szabású, alacsony emberke, ámde mikor megkérték, akkor még Karolina egyiküket se látta. Az is igaz végül, hogy III. Károly egy erkölcsös, finom lelkű, igazi úr volt, II. György pedig szeretőtartó, akinek láttuk már és látni fogjuk még, mennyi bűne és jellembeli fogyatékossága volt még e hibáján kívül is, ámde II. György jellembeli hibái csak később fejlődtek ki, s így menyasszonya azokat akkor még nem tudhatta, III. Károly kiválóságait pedig legfeljebb hallomásból, ha ugyan az akkor még egészen szabadon burjánzó felekezeti elfogultság e kiválóságokat nem éppen az ellenkezőre torzította.

Említettem, hogy Lorántffy Zsuzsanna személye azért érdekelt, mert kíváncsi voltam, mennyire lehet tökéletes egy protestáns nő a legjavából. Ugyanezen okból érdekel különö-

sebben ansbachi Karolina személye is. Ő még Lorántffy Zsuzsannánál is érdekesebb annyiban, hogy egyénisége sokkal összetettebb, mint magyar megfelelőjéé s róla sokkal többet lehet is tudni, mint Rákóczi György nejéről. Se szere, se száma ugyanis azon lordok és ladyk naplóinak, memoárjainak, önéletrajzainak és leveleinek, akik Karolina környezetében éltek. Ezért az ő majdnem minden szavát és lépését ellenőrizni tudjuk, amit Lorántffy Zsuzsannáról éppen nem mondhatunk el.

Az eredmény aztán az, hogy ez a német Karolina bizony még sokkal könnyebbnek találtatik a mérlegen, mint a mi magyar Zsuzsannánk, s ezért végeredményben azt kell mondanunk, hogy noha Lorántffy Zsuzsanna babérait is alaposan meg kell tépáznunk, a magyar protestánsok mégis több joggal lehetnek büszkék Lorántffy Zsuzsannára, mint a német protestantizmus ansbachi Hohenzollern Karolinára. Igaz, arra is lehet gondolni, hogy a Zsuzsanna csak azért látszik jobbnak a Karolinánál, mert az ő életének intimitásait nem ismerjük annyira, mint német, illetőleg angol hittestvéréét, de a nem oly szép és főképpen nem oly művelt, nem a romlott nyugaton élő, Karolinánál kissé régebben is élő és a „felvilágosultság" romlott s hitközönyös korától is még kissé messzebb eső magyar protestáns fejedelemnéről mégis történelmi igazságként kimondhatjuk, hogy inkább becsületére válik a protestantizmusnak, mint az ansbachi Karolina.

Ledérséget, házassági hűtlenséget II. György angol király nejére se foghatunk rá, noha neki e tekintetben közel se volt olyan hűséges, feddhetetlen férje, mint Lorántffy Zsuzsannának, ámde ez nem olyan nagy érdem, mert nagy volt ugyan már akkor a romlottság, de — legalábbis a fejedelmi családokban — csak a férfiak körében. Hogy a nők szempontjából micsoda mérhetetlen különbség volt a maiak és az akkoriak között, mutatja, hogy míg ma már nemcsak a városi proletárasszonyok, hanem még eldugott puszták agrár nincstelenjeinek feleségei is csak egy, legfeljebb három gyereket szülnek, akkor még a protestáns fejedelmi házak asszonyainál is egy, másfél, kétévenként megjelent a gólya, tehát sose űzték el, ha jelentkezett. (Ebből láthatjuk, hová jutottunk; kétszáz év alatt mekkorát „haladtunk".)

Hogy tekinthetnénk hát Karolina női erkölcseinek feddhetetlenségét külön kiemelendő érdemnek, mikor láttuk, hogy szegény anyósának milyen keserves sorsa volt csak azért, mert e tekintetben meg lehetett gyanúsítani. Lehetett volna gyanúsítani egyébként Karolinát is. Hiszen Walpoléval túl bizalmas viszonyban volt, többször még hálószobájában is fogadta s órákat szoktak kettesben eltölteni.

I. Györgynek az „evangélikus" szentszéktől „bűnösnek" elmarasztalt neje, mint nő, százszor rokonszenvesebb nő volt, mint Karolina, a II. György neje. Annak ugyanis az volt az egyetlen bűne, hogy nagyon önérzetes volt, és feddhetetlensége tudatában igen nagy volt benne a női büszkeség, míg — mint látni fogjuk — Karolina királynéban annyira nem volt meg a nő, a feleség önérzete, hogy már egyenesen visszataszító.

Jellegzetes tulajdonsága volt továbbá Karolinának a túl természetes, sőt egyenesen drasztikus kifejezések állandó használata is, olyan kifejezéseké, melyeket még egyszerűbb nők se használnak, ha nem alantasak. Ezért nem is tudom, mi lett volna, ha Karolina nem utasította volna vissza III. Károly kezét és Bécsbe került volna Habsburg császárnénak. Mi lett volna akkor ott az ő piszkos szájával! Ott lehetetlen lett volna ugyanis úgy viselkedni, ahogyan ő Londonban viselkedett.

Látni fogjuk, hogy trónörökös fiával rossz viszonyban volt. Mikor híre kelt, hogy menye gyermeket vár, még azt se hitte el. Azt állította, hogy nem igaz, csak azért híresztelik, mert gyereket akarnak csempészni. Kijelentette, hogy ellenőrizni akarja a dolgot s ott akar lenni a szülésnél. Ilyen „finoman" fejezte ki magát: Nem játszhatnak ki s nem mondhatják,

hogy mire odaérek, már megtörtént a dolog. Hiszen nem lehet egy gyereket olyan egyszerűen világra hozni, mint ahogyan az ember az orrát kifújja.

Valóban királynéi kifejezés!

De nemcsak beszélt, hanem még írt is Karolina királyné e kifejezésnél még amolyanabbakat is. Doran ezt írja róla (I. 241.o.):

„Levelei, melyekben Hannoverben az asszonyokkal való szerelmeiben bátorítja férjét, elég durvák ahhoz, hogy még egy kocsmai kiszolgálólány arca is kipiruljon tőlük, de ezeknek legalább megvan az a szánalmas mentségük, hogy a hatalom (a férje feletti hatalom) elvesztése ellen akart velük védekezni. Ezt a mentséget azonban nem hozhatjuk fel az aljas orleansi hercegnővel való levelezésre. E levelezés egyes részleteiből az tűnik ki, hogy Karolina tisztán az érzéki gyönyör élvezete kedvéért írta őket."

S ez a Karolina az „evangélikus" erkölcs és vallásosság büszkesége, az „evangélikus" nők egyik eszményképe, akiről, amikor Angliába került királynénak, lelkes hitfelei azt írták, hogy „az ég külön arra szánta, hogy Nagy-Britanniát boldoggá tegye". Igaz, mikor ezt írták róla, Karolina még fiatal volt. Látni fogjuk, hogy III. Károly se volt negyven éves korában már az az ártatlan, vallásos, nemeslelkű fiú, aki 13 éves korában volt, sőt, azt kell mondanunk, hogy átlag egy 40 éves pap se olyan már, mint amilyen újmisés korában volt. Ámde III. Károly azért negyven éves korára se süllyedt olyan mélyre, mint Karolina. Lipót, I., II., III. és V. Ferdinánd pedig negyven éves korában se állt egy cseppet se alantabb, mint húsz éves korában, hogy a feddhetetlen papok és szerzetesek ezreivel ne is érveljünk. Hogy ellenben Karolina már fiatalasszony korában se lehetett az az eszményi nő, amilyennek hitfelei kikiáltják, mutatja, hogy apósa, I. György, csak úgy szokta emlegetni, hogy „a nőstény ördög" (she-devil).

Aztán azt is hogy lehet összeegyeztetni Karolina kiváló jellemével és nemeslelkűségével, de főképpen nagy műveltségével, hogy koronázásukkor férjével együtt egyenesen az ízléstelenségig menő fényűzést és pompát fejtették ki. Karolina azonban még II. Györgyön is túltett az ízléstelenségben. A korona ékszerekből már csak Anna királynő gyöngy nyakláncа volt meg, mert a többit I. György elajándékozta a szeretőinek. (német hústorony szeretőinek), de Karolina úgy segített magán, hogy nemcsak Anna királynő nyakláncát tette fel a koronázásra, hanem fejére, vállára, nyakára felrakott minden gyöngyöt, gyémántot és nyakláncot, amit csak az udvari hölgyektől kölcsön megkapott, sőt még azt is, amit csak a londoni zsidó ékszerészektől a használatukért fizetett bérért meg tudott szerezni (Doran, I. 181.o.). Ej, de szép lehetett! Milyen boldoggá tehette vele Nagy-Britanniát, s milyen nagyszerű példát adott vele nemcsak a szerénységre, hanem a méltóságos viselkedésre is minden „evangélikus" nőnek!

Az okos és tehetséges Karolina (ezt az egy kiválóságát — úgy látszik — csakugyan el kell ismernünk) a parlamenttől is évi 100.000 fontot és még két kastélyt tudott kieszközölni a maga számára. Kétszer annyit, mint amennyit addig angol királyné a parlamenttől kapott.

Itt említjük meg, hogy az angol Györgyök egyenként tíz-tizenöt gyereke, mihelyt nagykorú lett, egyenként évi 10-20-30-40 ezer font járadékot kapott, ha a parlamenttől kérte (s természetesen kérte). Mikor a walesi herceg, a trónörökös, megházasodott, a felesége külön is kapott 20-30 ezret. Ha a király sok lánya közül valamelyik férjhez ment, hozományul is mindig kért és kapott részére az apja 40-50 ezret (fontban).

Négyszáz éves uralmuk alatt előfordult-e akár csak egyszer is, hogy a magyar országgyűléstől a Habsburgok lányaik férjhezadásakor pénzt kértek? Hatvanhét előtt, tehát egész addig, míg csak a Habsburgok „gyarmata" voltunk, még a király udvartartására se fizet-

tünk mi soha egy fillért se. Király és királyné számára csak koronázáskor szokott az országgyűlés megszavazni 50.000 forintnyi (nem pedig angol fontnyi) koronázási ajándékot. Mi, mint láttuk s látjuk még, még azt is szemükre hánytuk s hányjuk is a Habsburgoknak, hogy a bányák vagy harmincadok jövedelméből, mely teljes egészében őket illette, s mely Erdélyben is a fejedelmek magánjövedelme volt, költöttek magukra és a családjukra is. Mi azt kívántuk tőlük, hogy ők adjanak nekünk, nem pedig megfordítva, s mivel valóban adtak is, azt akartuk, hogy mindent nekünk adjanak, ami jövedelmükből Magyarországból származott. S még egészen csekély összegeket is (mert hiszen nagyobb összegről szó se lehetett), melyeket néha a férjhez menő királylányok a magyar harmincadokból kaptak (vagy inkább a harmincadok jövedelmére előlegként felvettek) szemükre hánytuk.

Könnyű volt Angliának — kapjuk meg érvünkre a feleletet —, mert az gazdag ország. Majd ha nekünk is lett volna, mi is adtunk volna. Igen ám — feleljük erre —, de miért volt Anglia gazdag? Mert megterhelték a népet, mert nagy volt az adó, és a különféle illetékek. Idéztük Dorant, hogy éppen emiatt a nép milyen nyomorban volt, ellenben nálunk az állam ugyan szegény, sőt koldus s idegen népek eltartottja volt, de az egyének, a lakosság olyan jól élt, hogy közmondás lett, még pedig olyan közmondás, melyet mi magunk találtunk ki és mi hangoztattuk a legjobban, hogy nálunk olyan jólét van, hogy az az élet, ami külföldön van, a mienkhez képest nem élet. Egy európai országban se volt olyan kicsi az adó, mint Lipót s általában a Habsburgok országaiban, de még az ő országaikban se volt sehol olyan kicsiny a közteher, mint nálunk, Magyarországon. Láttuk, hogy az idegen utazók mind mennyire kiemelik, hogy a nép Ausztriában milyen jól él és milyen jókedvű.

Karolinának, ennek a protestáns nőideálnak, egyenesen visszataszító a viselkedése férje irányában. Férjének nemcsak teljes szabadságot engedett a szeretőtartásra, tehát az iránta való hűség megszegésére, hanem később már erre egyenesen ő bíztatta. Ez az Evangélium szellemével, sőt az emberi természettel is annyira ellenkező magatartás — úgy látszik — egyenesen szabály volt a hannoveri feleségek részére, mert láttuk, hogy már Zsófia, Ernő Ágost felesége is ugyanígy viselkedett. Karolina azonban már rajta is túltett, mert Zsófia csak nyugodtan tűrte férje hűtlenségeit, Karolina azonban erre még bíztatta is II. Györgyöt.

Világos, hogy ez a tulajdonsága nem vele született, hanem természete, érzelmei és női önérzete ellenére az okosság kényszerítette ki belőle. Az ez „okosság” azonban visszataszító, mert jellemtelenség és elfajulás.

Mint minden nőt, eleinte Karolinát is nemcsak bántotta férje hűtlensége, hanem ellenszenvét és bosszúját még éreztette is az első szeretővel, Howardnéval. Mikor Hannoverből először kapta a híreket Wallmodenné szerepléséről, sőt leveleiben — mint láttuk — maga férje is dicsekedett neki vele, s mikor a király a szokottnál hosszabb hannoveri időzése is idegesítette és növelte női megalázását; hogy férjével bűnös voltát éreztesse, 60-70 oldalasak helyett csak 10-12 lap terjedelmű leveleket írt neki. Nem csoda, hisz a király annyira oda volt Wallmodennéért, hogy — ami máskor sose történt meg — még a születésnapjára se ment haza Hannoverből. Eleinte hazaérkezése után is annyira éreztette rossz kedvét a királynéval, hogy megtette, hogy mindenkit kitüntetett megszólításával, csak a királynéhoz nem volt egyetlen szava. S mindez a nyilvánosság előtt. S mikor végre — nem hamar és nem könnyen — végre vele is szóbaállt, akkor is mindig ingerült volt és semmi se tetszett neki.

Ekkor Karolina bizalmasa, Walpole, az okos, sőt nagytehetségű prime-minister, figyelmeztette, hogy már nem fiatal s így testi bájaival és szépségével már nem uralkodhatik a királyon, mint a már sajnos, elmúlt években. Ha továbbra is meg akarja a királyt magának tartani, most már alázatossággal, kedveskedéssel, alkalmazkodással kell s lehet ezt egyedül

elérnie. Arra szólította fel tehát, hogy írjon Hannoverben időző és Wallmodenné oldalán oly boldog s tőle oly nehezen elváló férjének nem rövidebb, hanem még az eddigieknél is hosszabb és kedvesebb leveleket. Sőt a miniszter okossága egyenesen átcsapott a szemtelenségbe, s mivel a maga hatalmon maradása elválaszthatatlan volt Karolinétól, egyenesen azt tanácsolta a királynénak, hogy férjének az eddigi duzzogás helyett írja azt, hogy hozza magával Wallmodennét Angliába is.

Így aztán mindjárt megértjük azt is, miért voltak a Habsburgoknak és különösen a jámbor Lipótnak, csupa „tehetségtelen" miniszterei. Az olyan „okos" és annyira „tehetséges" minisztereket ugyanis, mint Walpole volt, Lipót udvarában, mint becsteleneket és minden erkölcsi érzék híján levőket, megvetették volna. Karolina, az „evangélikus" díszhölgy, nem vetette meg. Igaz, tanácsára először neki is könny buggyant ki szeméből, de belátta, hogy igaza van, s megígérte, hogy követni fogja tanácsát. Az okos és tapasztalt Walpole sokkal jobban ismerte azonban az emberi s — még inkább — a női lelket, semhogy az ígéretet komolyan vette volna. Karolina azonban annyira okos volt, s egyúttal — miniszteréhez hasonlóan — maga is annyira becstelen volt, hogy Walpole minden várakozása ellenére volt ereje habozás nélkül és azonnal végrehajtani a tanácsot...

A király Wallmodennét erre nem hozta haza magával Angliába, de elolvadt a meghatottságtól, feleségét a világ legjobb és leghűségesebb feleségének magasztalta, csupa figyelem és jóság volt ettől kezdve irányában mikor pedig meghalt, mindenkinél keservesebben megsiratta s halála után se emlegette annyiszor és annyi kegyelettel senki, mint ő.

Karolin „okosságának" visszataszítóságát azonban növeli még az, hogy — ezt Doran nyíltan hangsúlyozza — női önérzetének és erkölcsi érzékének e teljes megsemmisítése, a hazugság álarcának e becstelen felöltése egyáltalában nem a férje iránti szeretetből (lehetett-e is olyan férjet, mint II. György volt, őszintén szeretni?), nem is gyerekei iránti tekintetből folyt, hanem egyedül az önzésből; azért, hogy a hatalmat továbbra is kezében megtarthassa. Ha ugyanis önérzetes, igazlelkű, az erkölcsi törvények és a kereszténység tanai alapján álló feleség maradt volna, akkor — bár valószínű, hogy királynénak tovább is megmaradhatott volna — a 100.000 fontot is, melyet a parlament megszavazott részére, egész bizonyosan megtarthatta volna, csak az államügyekre addig gyakorolt nagy befolyása szűnt volna meg. A hatalom megőrzése kedvéért, azaz tisztán önző okokból tagadta meg tehát női önérzetét, erkölcsi érzékét és kereszténységét, ha ugyan ez utóbbiból egyáltalában volt benne valami.

A király — természetesen — hálás volt megértő felesége iránt (ha ő is lett volna olyan okos, mint felesége és így tudta volna az igazi indítóokot, ő se lett volna olyan hálás), s számtalanszor elmondta gyermekeinek s barátainak egyaránt, hogy felesége az egyetlen nő a földön, aki neki megfelel. Ha nem lett volna a felesége, szeretőjének is inkább választotta volna őt, mint bárki mást, akit valaha életében látott vagy akiről valaha hallott.

Másoknak, főképpen pedig a történelemnek nem ez az ítélete Karolinról. Lord Chesterfield például azt állapítja meg róla, hogy „halálán a királyon kívül senki se sajnálkozott". Eszerint tehát még a gyerekei se. Ez pedig ugyancsak megsemmisítő kijelentés. Azt írja, hogy nem volt szeretetreméltó nő, mert nagy nő kívánt inkább lenni. Pedig, hogy egyébként mennyire megvan Chesterfieldben Karolin iránt a jóindulat, mutatja, hogy előbbi kijelentésével ellentétben utána mégis ezt írja: „Végeredményben a kedves, szeretetreméltó asszonyt sokan szerették, a királynét azonban senki se becsülte, szerette vagy ajándékozta meg bizalmával, csak egyedül a király."

Doran (I. 354.o.) azt írja róla, hogy kevés angol királyné távozott e világból a méltóság (dignity) és a tisztességtelen (indecorum) olyan keverékével, mint Karolin. Bizony, nem

valami hízelgő méltatás. „Manapság — írja tovább Karolinra megsemmisítőleg — egy ilyen asszonynak nem engednék meg, hogy a „vallásos" jelzőt, mint megtisztelőt, viselje." (I. 359.o.)

De Karolina nemcsak mint feleség, hanem mint anya is nagy kifogások alá esik. Legidősebb, tehát trónörökös fiát, Frigyest (akiből azonban sose lett király, mert még apja halála előtt meghalt, s így a trónt helyette fia, III. György örökölte), ádázul gyűlölte. Igaz, hogy megérdemelte anyja gyűlöletét, mert dacos és ravasz volt; tanulni nem szeretett; már gyerekkorában úgy ivott, mint a kefekötő; szenvedélyes szerencsejátékos volt és olyan bűnök rabja, melyek nemcsak lelkét, hanem testét is megrontották. De az is igaz, hogy nincs az a bűn, amit egy anya a gyerekének meg ne bocsátana. Karolin pedig hibás is volt abban, hogy ilyen fia volt, mert nevelését elhanyagolta, s mikor nevelője panaszkodott rá, akkor is mentegette. A hibái csak gyerekességek, mondta. Egyébként is másik fia, Vilmos egyenesen kedvence volt, pedig az se volt sokkal különb bátyjánál, s már csak e kivételezés miatt is érthető, ha Frigyesben is felébredt miatta a dac és a szülei iránti ellenszenv.

De a Habsburgok családiasságával, egyetértésével, a náluk megtalálható nagy gyermekszeretettel, szülői tisztelettel és a testvérek közötti megható kölcsönös testvéri szeretettel szemben, mely erényeket Lipót családjában szinte tündökölni láttunk, a Braunschweig-Hannoveri családban egyenesen feltűnő jellemvonás a családi békétlenség, a szülőknek gyermekeik, a gyermekeknek szüleik elleni gyűlölete. De hogy is lehetett volna kölcsönös szeretet az olyan családban, melyben I. György internálva tartotta a feleségét harminc éven át, gyermekeit teljesen elzárta tőle, maga pedig szeretőket tartott, mégpedig nyilvánosan? Hogy tisztelhették volna II. Györgyöt a leányai, mikor szeretőjével (Wallmodennéval) kellett vele egy asztalhoz ülniük?

De nemcsak ennyi volt a baj. Láttuk, hogy már I. György is valósággal gyűlölte trónörökös fiát már akkor is, mikor még rendes életű volt, sőt az angolok nagy várakozást fűztek hozzá. Láttuk, hogy évekig se szólt hozzá egy szót se, s mint walesi hercegnének, Karolinnak, sikerült csak azt kivívnia, hogy legalább a nyilvánosság előtt, ha a fiáéira nem is, legalább az ő kérdéseire feleljen. A fia, II. György családjában ugyanígy volt, sőt sokkalta amolyanabbul. Frigyest, trónörökös fiúkat II. György és Karolina egyaránt gyűlölték, s gyűlöletüket fiúk hasonló gyűlölettel viszonozta. (III. György, mint látni fogjuk, állandó, hasonló nagy háborúságban élt fiával. IV. Györgynek és IV. Vilmosnak nem volt fia.)

Frigyes állandóan a parlamenti ellenzékkel cimborált királyi apja ellen, s minden lehetőt elkövetett, hogy minél több bosszúságot okozzon neki. Ugyanígy tett anyjával is. Mikor például Frigyes feleségének lebetegedését várták, mint említettük már, Karolina ellenőrizni akarta a dolgot, mert azt hitte, hogy hazudni akarnak neki és a gyerek csempészett lesz. Ezért az örvendetes családi eseményt megelőzőleg már egy kastélyban lakott velük, hogy ha kell, kéznél lehessen. Fia azonban — igaz, hogy sértő is volt reá, mint fiúra, ez a kihívó bizalmatlanság —, hogy csak azért is meghiúsítsa szándékát, noha szerette feleségét, mégis szülési fájdalmai megkezdődésekor, akkor, mikor csupa gyengédségnek kellett volna lennie, sőt feleségéért aggódnia kellett volna, gyorsan kocsiba gyömöszölte, s noha hideg is volt és késő is volt már, mégis a szomszédos kastélyába szállíttatta, hogy ott szülje meg gyermekét s anyja mégse ellenőrizhesse. S hasonló tűszúrások, veszekedések, bosszantások és dacolások mindennaposak voltak a családban. De a leghibásabbnak mégis éppen Karolint kell tartanunk, mert az ő gyűlöletére van a legtöbb és legkirívóbb adatunk.

„A királyné és lányának, Karolinnak ellenszenve a walesi herceg ellen ádáz (ferocious) volt" — írja Donan (I. 314.o.). Hogy mennyire ment ez, azt csak azok tudják megérteni, akik Lord Herveynek erről az udvarról szóló memoárjait végig olvassák. Az anya átkozta

a napot, melyen megszületett az a fiú, aki az ő békéjének tönkretevője lett és mint mondta, halálának is okozója lesz. Nem volt az a gyalázó jelző, mellyel el nem halmozta és azok, akik a királyné és lánya környezetében éltek, abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy naponta hallhatták tőlük annak a kívánságnak a kifejezését, hogy bárcsak — Isten jóvoltából — megütné a guta.

Ekkora ellenségeskedés egyenesen hihetetlennek látszik. A „gyengéd" Karolin hercegnőnek bátyja számára a leggyengédebb elnevezése ez volt: „That nauseous beast: ez az undorító állat" és mikor átrohant azoknak a gonosztetteknek jegyzékén, melyekben ha ténylegesen bűnösnek nem is, de amelyekre képesnek tartotta, nem habozott azt is mondani, hogy képes még azokat is meggyilkolni, akiknek kedveskedik. „Nem volt még családi kör, melyet annyira átkossá tett volna a gyűlölködés, mint ezt a királyi családi kört. Ebben a szülök gyűlölték a fiút, a fiúk gyűlölték az apát, a szülők kölcsönösen becsapták egymást, a férj megcsalta feleségét, a feleség kijátszotta az urát, a gyermekek egymás iránt viseltettek ellenszenvvel, az igazság pedig egyformán idegen volt mindegyikük számára." (Doran, I. 314-315.o.)

Mi pedig, mikor megállapítjuk, hogy ezt a lesújtó véleményt olyan ember állapítja meg róluk, aki épp oly protestáns és Romának s minden rómainak épp oly gyűlölője volt, mint ők, csak azon csodálkozunk, hogy ennek a családi körnek éppen Karolina, az európai protestáns női világnak legdíszesebb, legműveltebb, és legöntudatosabb protestáns képviselője volt a lelke és irányítója. Mivel azt állítják, hogy ez a Karolina egyedül vallásos meggyőződésből utasított vissza egy kezére pályázó Habsburgot, sajnos, arra kell gondolnunk, hogy a protestáns vallási meggyőződés egyedül csak a katolicizmus gyűlöletében áll s abból az ellenszenvből fakad, mellyel az emberi rosszaság az olyan vallás ellen viseltetik, mely magát egyedül üdvözítőnek, tehát igaznak tartja. Az ilyen vallás ugyanis szükségképpen idegesíti azokat, akik csak olyan vallást ismernek, melynek akkor is buzgó és meggyőződéses híve, sőt büszkesége lehet valaki, ha annyira gyönge jellemű s bűnös, mint amilyen Karolina angol királyné volt.

„Édes lordom — mondta Karolina egyszer Lord Herveynek —, a kezemet adom rá (nehogy esetleg attól féljen, hogy e tekintetben a véleményem megváltozik), hogy az én édes elsőszülött fiam a legnagyobb szamár, a legnagyobb hazudozó, a legnagyobb szemét (canaille) és a legnagyobb barom az egész világon és ezért szívem mélyéből kívánom, hogy minél előbb tűnjön el az élők sorából." (És a mi hazafiaink még azon botránkoznak, hogy Bécsben örültek Zrínyi halálának, noha nem is volt igaz.) „A király pedig ilyenkor hasonló hangnemben tört ki fia ellen s udvariasan hozzátette még, hogy ő már többször megkérdezte a királynét, hogy ez az állat valóban az ő fia-e (ti. a királyé)". Ezzel tehát Karolinára is ugyancsak hízelgő bókot mondott.

Pedig hát ugyanaz a Lord Hervey, aki előtt a szülők ilyen szigorú, sőt gyűlölködő bírái voltak a fiúk hibáinak, ugyanekkor a szülőkről is éppen elég kellemetlen dolgot jegyez be naplójába. A királyról a „decency"-t, a királynéról az igazmondást illetően. A fiúkról azonban, erről a „nauseous beast"-ról Doran azt írja, hogy „minden bűne ellenére olyan ember volt, akit szeretni lehetett". Bizonyára az apja és az anyja is szerethette volna, ha akarta volna, vagy ha rendes apa vagy anya lett volna. A felesége például szerette ezt a „beast"-ot, aki mellesleg költő is volt.

Olyan ártatlan feleséget kapott ugyanis, aki addig, míg magának is nem volt gyereke, egész nap a babájával játszott még asszony korában is, mikor pedig már neki is voltak gyerekei (nyolc lett neki), azokban lelte boldogságát. Hogy a rossz mellett jó is volt férjében, mutatja, hogy rendkívül jól érezte magát felesége és gyermekei körében, szeretete je-

leivel halmozta el őket, s verseiben feleségét mint égi ideált magasztalta. De, mint Hannover-Braunschweigi, ő már csak olyan volt, hogy szeretők azért neki is kellettek megházasodása után is, s azoknak is jutottak az őszintén magasztaló versekből is. Ócskaságát még növeli, hogy szeretői (Lady Hamilton, Miss Vane, Lady Middlesey stb.) se szépek, se jók, se műveltek nem voltak. Az ő jó felesége is elnézte neki mindezt (mit is tehetett volna mást?!), de nem úgy, mint anyósa, képmutatóan, és a hatalom kedvéért, hanem kénytelenségből és sírva és olyan igazi hitvesi szeretettel, hogy férje emléke iránti kegyeletből hirtelen halálakor nagy fájdalmában is volt rá gondja, hogy levelezését elégesse, még mielőtt idegen kezekbe került volna. (Ez a becsületes nő azonban férje korai halála miatt, nem lett soha angol királyné.)

Kiemeljük, hogy természetesen ez a jó feleség is „evangélikus" volt. Józan ésszel ugyanis még gondolni se lehet arra, mintha mi azzal akarnánk érvelni, mintha egy protestáns ember vagy nő nem is lehetne jó. Világos, hogy nem azt akarjuk mondani, hogy a protestantizmus rontja el az embereket, s tette például a Braunschweigi Györgyöket vagy Ansbachi Karolint rosszá vagy gyarlóvá, hanem csak azt, hogy nem tudta őket megjavítani.

Nem a protestáns ember rossz, hanem az ember, s aki jónak születik, az protestáns létére is jó. Sőt még azt is megengedjük, hogy bizonyos tekintetben még javítani is tudja a természetes embert a protestantizmus is. Hisz maga a biblia olvasása is javítani tudja azt az embert, aki gyarlóságában ezt nem teszi a maga számára lehetetlenné. (Ezer példát láttunk már azonban arra, hogy a legtöbb ember gyarlósága ezt lehetetlenné teszi.) Hogy is lehetne a rossz elleni sokszor emberfeletti küzdelemben komoly hasznunkra az olyan hit, melyet mivel magunk alakítottunk ki a magunk számára, világos, hogy a magunk képére, azaz velünk született gyarlóságainknak megfelelően alakítunk ki.

Más részről természetesen az se érv, hogy XV., sőt XIV. Lajosnak is voltak hivatalos szeretőik, pedig ők katolikusok voltak. Hiszen épp az imént láttuk, hogy XIV. Lajos valójában gallikanista eretnek volt, aki az egész francia népet is elszakította volna az Egyháztól, ha XII. Ince pápa a Habsburgokkal szemben nem neki politizál. XV. Lajostól pedig megtagadta az Egyház a feloldozást addig, míg szeretőjét, Dubarryt, maga mellől, sőt még Párizsból is, el nem távolította. A különbség a két vallási rendszer között tehát csak az, hogy a katolikus bűnözők szidják a saját papjaikat és épp úgy, sőt még jobban a saját vallásuk, a pápa, a gyónás ellen beszélnek, mint a protestánsok; ellenben egy protestáns felekezetének buzgó híve, papjai nagy pártfogója és nagy „evangélikus" lehet s többnyire az akkor is, mikor a francia Lajosokhoz vagy az angol Györgyökhöz hasonló bűnökben leledzik.

Aki katolikus, az pontosan tudja, mit kell hinnie és mit nem szabad hinnie; mit kell tennie és mit nem szabad tennie; de aki protestáns, az mindezt maga dönti el, maga szabja meg magának. Hiszen maga Luther is még a többnejűséget is a szentírásnak megfelelőnek, tehát megengedettnek találta. Hogyne tarthatta volna tehát egy György a jó evangélikussággal összeférhetőnek a szeretőtartást és egy Karolin azt, hogy ugyanezt még ajánlja is az urának, vagy hogy valóban gyalázatos bűnökben leledző fiát gyűlölje.

Gyűlölte is Frigyes walesi herceget az anyja annyira, hogy még a halálos ágyához se eresztette oda. Pedig hát milyen anya az, aki még a gyermekét is gyűlöli és úgy gyűlöli, hogy még utolsó órájában se tud kiengesztelődni iránta. Betegsége alatt szigorú parancs volt kiadva, hogy a walesi herceget, ha anyja állapota felől érdeklődni próbálna jönni, semmiképpen se engedjék be a palotába, sőt még környezetéből se senkit. S mikor aztán mégis bement s az anyja betegszobája mellett levő teremben tartózkodott, anyja akkor is tiltakozott ellene, hogy ágyához eresszék. Fiát és pártját ekkor is ragadozó madaraknak nevezte, akik csak azért férkőznek közelébe, hogy lessék, mikor száll ki belőle az utolsó só-

hajtás. Felfogásában nem is nagyon tévedett, mert fia valóban úgy beszélt, hogy „hamarosan jó híreket vár" s ezen anyja halálát értette. Visszataszító dolog, de még se meglepő, hiszen a közmondás is azt mondja, hogy az alma nem esik messze a fájától, és amilyen a mosdó, olyan a törülköző.

Jellemző azonban, hogy Karolina nemcsak elsőszülött fiától, hanem elsőszülött lányától se akart elbúcsúzni utolsó órájában. Nemcsak nem kívánta látni, hanem egyenesen intézkedett, hogyha haza utaznék (Hollandiában volt férjnél), ne eresszék be az országba. Ez az Anna is gőgös, önző, kíméletlen teremtés volt, s senki se szerette. De legalább az anyja mégis szerethette volna. (Az apja, a király is csak úgy szerette, hogy mikor anyja halála után apjának részvétét kifejezni hazament, apja nem bocsátotta maga elé s még azt is megtiltotta, hogy még egy éjszakát Londonban töltsön. De hát a leány se volt különb szüleinél, mert ő is csak azért ment haza „részvételni", hogy apja befolyásolásában, tehát a hatalomban esetleg ő foglalja el azt a helyet, melyet addig anyja töltött be.)

Külön tanulságos Karolin királyné halála, mert szemléltetően bizonyítja azt az állításunkat, hogy a protestantizmus tulajdonképpen nem vallás, s mennyire mellékszerepe van még a nagy protestánsok életében is.

Karolina vallásos protestáns volt, hiszen egyik büszkesége a protestantizmusnak, s példaképül állítják a protestáns nők elé. Láttuk, milyen önérzettel utasította vissza a katolikus Egyházba való visszatérésének még a gondolatát is. Sokat foglalkozott a protestáns teológiával is, tehát vallásilag is rendkívül művelt volt. Hiszen elsősorban nagy műveltségéről, olvasottságáról, és éles eszéről volt híres. Azt írja ugyan Doran, hogy a teológiával való foglalkozás erősen meggyöngítette hitében (ez is jellemző!), de azért egész életében vallásos protestánsként viselkedett.

Az, hogy istentiszteleteken rendszeresen részt vett, az még semmi különöset nem jelent, mert akkor még protestáns körökben is olyan világ volt, hogy azokon mindenkinek rendszeresen részt kellett vennie. Részt vett rajtuk mindig férje, a király is.

Lord Chesterfield Karolináról adott jellemzésében ezt írja: „Ő tüntetett az észtehetségével, ahelyett, hogy eltitkolta volna, ügyességét pedig színlelésre s álutakon való érvényesülésre használta fel. Ezáltal sok ellenséget szerzett magának, míg barátot egyet se; még azok között az asszonyok között se, akik személyéhez közel álltak."

Erre azonban Doran Karolin mentségére felhozza: „Ugyancsak kételkedni lehet azonban benne, hogy vajon volt-e valaha uralkodó, akinek a szó igazi értelmében volt valaha „barátja".

Látszik, feleljük neki, hogy a Braunschweigiek történetével foglalkozott, nem a Habsburgokéval. Ezt a kijelentést például Coxe, aki a Habsburgok történetét írta meg, nem tette volna, noha ő is angol és protestáns volt. De mennyire voltak a Habsburgoknak a szó igazi értelmében vett, és őszinte barátaik! Még rajongóik is voltak! Láttuk például, mint rajongott I. Ferdinándért Bousbeck, hogy rajongtak Erdélyben I. Ferdinánd unokájáért, Mária Krisztináért, a „német királynéért" még kálvinista magyarok is; látni fogjuk, hogy I. Lipótnak a szó igazi értelmében vett barátja volt gróf Pötting, Mária Teréziának Enzenberg grófné, Márie Antoniette-nek, Mária Terézia lányának, rajongó barátnője volt Lamballe hercegné, I. Ferencnek Sándor cár, sőt a felhők felett trónoló rideg Ferenc Józsefnek még egyik komornyikja is a szó igazi értelmében barátja volt. Látjuk majd Rudolf trónörökös borzasztó halálával kapcsolatban, milyenek voltak a Habsburgoknak még az alkalmazottaik is úgyszólván kivétel nélkül.

„Az már sok — folytatja Doran —, ha a szuvörének egy olyan társat tudnak szerezni, akinek hajlandóságaiban megbízhatnak; de az ilyen személy még nem barát."

Egyetértünk vele s ennek ellenére mondjuk, hogy a Habsburgok életében mindennaposak voltak az igazi értelemben vett barátok, sőt még a barátoknál is többek. De ehhez természetesen a szuvörénekben olyan önzetlenség és szívjóság, olyan jellem kell, amilyeneket a Habsburgok legnagyobb részében megcsodálhatunk.

De természetesen nem lehettek barátai az olyan Karolinnak, akiről Lord Chesterfield, aki ismerte, ilyeneket kénytelen írni: „Ravaszság és hitszegés (cunning and perfidy) voltak az eszközök, melyeket ügyei intézésében felhasznált, mint jobb hiányában minden asszony szokta."

Pedig hát ez a hozzá fűzött utolsó egészen furcsa mondat eléggé mutatja Chesterfieldnek Karolin iránti jóindulatát. De vajon élt-e valaha ilyen eszközökkel I. Ferdinánd felesége, Anna, vagy Miksáé, a még Annánál is szentebb Mária? Vagy Lipót felesége Eleonóra, akinek bámulatos életszentségéről most beszéltünk vagy a másik és egészen másfajta, noha szintén protestáns anyától származó Karolin, I. Ferenc ötödik felesége? Vagy a beteg férjét, V. Ferdinándot egész életén át hűséggel ápoló Mária Anna? Vagy a II. Györgyhöz hasonlóan ledér férje mellett is hűségesen kitartó és 17 gyereket szülő Mária Lujza, II. Lipót felesége? Vagy a férje mellett hasonló dolgokat tűrni kénytelen, s ráadásul szintén Braunschweigi (de katolikus) Amália, I. József felesége? Vagy akár csak az a szintén Braunschweigi protestáns, de Karolinnal szemben az Egyházba visszatérni hajlandó Erzsébet, akit III. Károly választott ki feleségének, miután az Ansbachi Karolin állítólag kikosarazta? Még a mi Erzsébet királynénk se dolgozott soha se ravaszsággal, se hitszegéssel, noha — mint majd látni fogjuk, igazán kivételesen — nem tartozott a vallásos Habsburg feleségek közé. Mária Terézia alkalmazott apró női fogásokat az emberek megnyerésére (bizonyára ő is csak azért, mert az eredetileg protestáns Braunschweigi Erzsébet lánya volt) de ezek a fogások olyan ártatlanok voltak, hogy nem a perfidia, hanem még a „cunning" kifejezés is igazságtalanul durva lenne reájuk.

Még mikor Doran dicséri Karolinát, akkor is mindig meg is kell sértenie egyúttal. Például:

„Olyan nagy királyné volt, amilyen nagy Angliában olyan körülmények között, melyek közepette ő élt, csak lehetett. Minden alkotmányos jog nélkül (mert hiszen nem neki, hanem a királynak kellett volna kormányoznia) olyan bölcsességgel kormányozta az országot, hogy úgy látszott, mintha ez a joga alkotmányos alapokon nyugodna. Ha sorsa Anglia helyett Oroszországba vetette volna, az lehetett volna ott belőle, ami Katalin volt az ő tisztátalansága nélkül; bár — ami az elme tisztaságát illeti (azaz ha a tisztaságot a gondolatvilágra is kiterjesztjük) — nem sokkal különb Katalinnál, a tisztátalannál." (I. 371.o.)

Jellemző, hogy Blackburn archidiakonus, de más protestáns egyházi férfiak is, Karolint azért magasztalják, amiért a király hűtlensége iránt olyan megértő volt. Férje iránti nagy szeretetének bizonyítékát látták ugyanis benne. Ha ebben igazuk lett volna, dicséretük akkor is felháborító volna, mert csak az erkölcsi alap megtagadásán állva elképzelhető. Egy keresztény feleség ugyanis nem szeretheti férjét úgy, hogy elnézi neki a bűnt. Karolin pedig ezt férjének nemcsak elnézte, hanem egyenesen biztatta rá.

Doran azonban egészen világosan kimondja, hogy „eljárása nem állt erkölcsi alapon. Ő a férje által követett romlott életmódot tisztán azért hagyta jóvá, sőt mozdította elő, hogy politikailag és személyileg nagyobb hatalmat gyakorolhasson. Lebecsülte a maga értékét és vonzóerejét, hogy ezáltal növelje azokét a kegyencekét, akikhez a király leginkább vonzó-

dott, hogy ezáltal őt mentegethesse azért, hogy inkább hozzájuk ragaszkodott, nem pedig hozzá. A valóságban ő maga épp oly keveset törődött a házassági hűséggel, mint a király maga. A királyné a király viselkedését oly tetszéssel nézte, hogy azt a hitet kelti az emberben, hogy tulajdonképpen sohase törődött a királlyal és valójában ez volt az oka, hogy olyan féltékenység nélküli közönnyel viseltetett áldatlan életmódja iránt."

Nem tudunk róla, mert ilyesmit ritkán lehet bizonyosan tudni, hogy Karolin is megcsalta volna az urát, de hogy női szempontból csak mekkora becsülete volt a környezetében élő férfiak előtt, mutatja, hogy mikor egyszer jelenlétében célzást tettek arra, hogy egyszer — már régebben — nem volt előtte közönyös egyik német fejedelem, Grafton herceg, ezt mondta neki:
— Az ördögbe is, Madame, szeretném látni azt az embert, akit Ön szeretni tudott!
— Szeretné látni?! — kérdezte tőle a királyné nevetve. Hát nem gondolja azt, hogy én a királyt szeretem?
— Az ördögbe, Madame. Én csak Franciaország királya szeretnék lenni s mindjárt meggyőződnék róla, hogy szereti-e vagy nem.

Karolin fiatal korában még III. Károly kezéért se lett volna hajlandó elhagyni felekezetét. (Nem a hitét, mert azt nem is kell elhagynia annak a protestánsnak, aki katolikussá lesz.) Lehet, hogy ezt idősebb korában se tette volna meg. De hogy ez a protestánsban csak egyszerű gőg, de éppen nem feltétlenül a hit vagy meggyőződés jele, ugyancsak világosan mutatja Karolin élete és halála. Igaz, hogy élete végéig nagyon szerette a katolikus-protestáns vitakérdések megtárgyalását (természetesen mindig a protestantizmus győzelmével), de hogy ez még mennyire nem bizonyítja azt, hogy a kereszténységben valóban hitt is, mutatja, hogy Doran a tőle közölt adatok alapján az olvasóra bízza annak eldöntését, hogy ebben tisztán csak a szellemi torna, azaz a kérdés értelmi része érdekelte-e, vagy pedig a dolog vallási oldala.

Lord Chesterfield Karolin királyné vallási felfogásáról azt írja, hogy „miután a különböző szekták szeszélyes és fantasztikus elméletein végigbonyolódott, végül a deizmusba állapodott meg, megtartva a hitét az örök életben".

Eszerint tehát az a Karolin, aki „nemes" hévvel utasította el magától a római Egyházba való visszatérést, tulajdonképpen nem is volt keresztény. A deista ugyanis nem keresztény már. Talán éppen azért volt neki olyan ellenszenves a visszatérés az elhagyott Egyházba, mert noha akkor még nem volt deista, de csírában már akkor is az volt. Élete végén azonban, sajnos, már azt se igen látjuk, hogy legalább az örök életben komolyan hitt volna. I. és II. György és ez utóbbinak már apja életében meghalt fia egyaránt pap nélkül haltak meg. Jellemző, hogy a náluk magát sokkal vallásosabbnak mutató és állítólagos „hitéhez" oly „nemesen" ragaszkodó Karolinnak se jutott eszébe, hogy felekezete vigaszát kérje még akkor se, mikor már tudta, hogy meghal.

Walpolénak, a miniszternek, kellett rá figyelmeztetnie. De természetesen ő is csak politikai okokból figyelmeztette. Azért, hogy a népet meg ne botránkoztassák. Ma már ilyesminek elmulasztása miatt nem botránkozik meg a londoni nép. Akkor még megbotránkozott. Jellemző a királyi család „vallásosságára", hogy pap hívása még Karolin leányai egyikének se jutott eszébe. Nagy protestánsok, Róma egyöntetű gyűlölői voltak mindnyájan, de hit, vallás, örök élet valójában ennyire nem játszott szerepet életükben. Noha, ha megkérdezték volna őket, hisznek-e az örök életben, minden bizonnyal azt felelték volna, hogy: igen (mert akkor még szégyen volt vallástalannak lenni). A tetteik és lelki világuk azonban mutatja, hogy valójában mennyire nem hittek benne komolyan. Még Karolin halálos ágyához is csak érdekből, csak politikai okokból hívták oda azt a papot, aki-

nek vallási elveit pedig Róma „ravaszságával” és „sötétségével” szemben oly elkeseredetten védték mindig.

Walpole Amelie hercegnőt figyelmeztette arra, hogy hívjanak papot. Ez is „az elhízott miniszter szokott durva modorában történt”, írja Doran. Így:

„Egész jó lesz az is, ha a komédiát (farce) is megjátszuk. A Canterbury érsek (Potter) egész illően elvégezheti. És a hercegnő megmondhatja neki, hogy legyen olyan rövid, mint ahogyan a hercegnő szeretné. A királynénak se kára, se haszna nem lesz belőle. Aztán meg legalább eleget teszünk vele minden bolondnak; mindazoknak a bolondoknak, akik őket (a királyi család tagjait) istenteleneknek nevezték, ha épp oly nagy bolondoknak tették magukat, mint azok, akik őket ilyeneknek hívták.”

A Canterbury érsek elvégezte a szertartást, illetőleg a „komédiát”, de a királyné „az úri szent vacsorát” még se vette magához. Doran szerint azért, mert ezt az érsek megtagadta neki azért, mert fiának még a halálos ágyán se bocsátott meg. Ha ez igaz, ismét csak azt mutatja, milyen „jó” keresztény volt Karolin, a meggyőződéses protestáns.

Egyébként az érsek, mikor távozott a királynétól, az udvaroncok kérdésére, hogy az úrvacsora megtörtént-e, azt a diplomatikus választ adta: Uraim, őfelsége lelkülete égi. Emiatt Doran valótlan dolog állításával vádolja az érseket. Az égi lelkület ugyanis azt jelenti, hogy a beteg a fiával is, meg mindenkivel békében van. De hát akkor miért nem úrvacsorázott?

De történtek Karolin halálos ágyánál még cifrább dolgok is. Láttukra már nem is botránkozunk meg annyira azon, hogy Walpole cinikusan „komédiát” emlegetett. Hiába, el kell ismerni: okos ember volt az a Walpole, nem hiába prime-minister lett belőle s nem hiába, hogy ez állásában oly hosszú ideig meg tudta magát tartani! Karolina ugyanis úgy készült a halálra, hogy lehúzta az ujjáról rubint gyűrűjét és a király ujjára húzva érzelmesen kijelentette, hogy ami boldogság vagy nagyság életében osztályrészül jutott, mind a királynak köszöni. Meztelenül jött hozzá — mondta nem valami királynéi finomsággal — és meztelenül távozik tőle. Ezért minden a királyé, ami az övé.

A haldokló királyné aztán azt is lelkére kötötte férjének, hogy halála után házasodjék meg újra. A királyt arra a gondolatra, hogy özvegy lesz, elöntötte (vagy úgy színlelte — mondja Doran —, mintha elöntötte volna) a keserűség s ez könnyek áradata alakjában tört ki belőle. A királyné megismételte a kérését. A király hangosan zokogott, de aztán tudtára adta a királynénak, hogy talán a megházasodásnál mégis csak jobb lesz, ha felesége halála után is inkább egy vagy két szeretőt tart újabb feleség helyett.

„Oh, mon Dieu! — kiáltott fel erre Karolin félig angolul, félig franciául — The one does not prevent the other Cela n’empeche pas! Istenem! Az egyik (a feleség) nem zárja ki a másikat (a szeretőt). Ez nem akadály!

A beteg utána hamarosan eszméletlenségbe merült (eszerint tehát ezek voltak a protestáns nők példaképének utolsó szavai), a király pedig ezernyi csókkal árasztotta el áldott felesége eszméletlen arcát.

Ilyen volt tehát a protestantizmus egyik legokosabb és legodaadóbb hívének halála. Olyan volt, mint amilyen maga a protestantizmus. Vallás is, meg nem is. Nem vallás, mert akinek vallása van, az nem hallhat meg úgy, nem viselkedhetik még az örökkévalóság küszöbén is úgy, mint Karolin most viselkedett. De mégis vallás, mert ezzel még nem mondtunk el mindent Karolin halálával kapcsolatban. Viselkedett ő ekkor vallásosan is. Betegségében például rendkívül türelmes volt. Mikor kérdezte az orvost: Meddig tart még, s az azt válaszolta: Nem tart már soká (ma már, semmiképpen se válaszolna így egy or-

vos, de akkor még hívőbbek voltak az emberek, s nem rettegtek a haláltól annyira, mint ma), a haldokló királyné ezt felelte: Annál jobb, minél előbb.

„Aztán elkezdett imádkozni: és az imája nem volt gépies, nem a Book of Common Prayer-ből emlékezetből vett ima gépies ismétlése, hanem lelkének olyan önkéntelen, rögtönzött kiáradása, oly ékesszóló, állapotának annyira megfelelő, oly megható, hogy mindenki, aki hallotta, csodálkozással telt el ennek a mindig híres, kiváló elmének ez utolsó megnyilatkozásán. Aztán kérte, hogy ültessék fel ágyában, a körülötte állók pedig térdeljenek le és imát ajánljanak fel érte. „Hangosabban!" mormolta újra meg újra. „Hangosabban, hogy hallhassam." Erre gyermekei egyike elkezdte és hangosan elmondta az Úr imáját, melybe maga a beteg is bele kapcsolódott. Alig hogy véget ért az ima, a körülötte levőknek szelíden búcsút intett kezével s hosszan, elnyújtva azt mondta, hogy „sooo", kilehelte lelkét. Az óra tizenegyet ütött." Erre írta Doran azt a már idézett mondatot: „Kevés angol királyné távozott e világból a méltóság és az illetlenség olyan keverékével, mint ő."

Mikor először olvastam Bethlen Gáborról, hogy utolsó szavai ezek voltak: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen", azt hittem, hogy ez az épületes halál ellene mond Bethlen Gábor jelleméről alkotott nem éppen hízelgő véleményemnek. Ma már tudom, hogy nem mond ellene. Bethlen istenes halála miatt még nagyon szépen lehetett az a ravasz, álnok, érvényesülésre minden megengedett és meg nem engedett eszközt felhasználó önző érdekember, aki még Ravasz László szerint is volt.

Karolin királyné halála ezt mindennél jobban bizonyítja. Bethlen erkölcsileg gátlástalan élet után halt meg ájtatosan, Karolin egyszerre volt ájtatos és cinikus, illetőleg rögtön egymás után! Nem gondolhatjuk, hogy az ájtatosság csupán képmutatás volt tőle. Halála órájában még a legtökéletesebb színész se lehet csupán színész, és ha a kevéssel előbb még férjének megházasodásra és melléje a szeretőtartásra egyaránt engedélyt adó Karolin olyan őszintén és olyan ájtatosan tudott imádkozni s ha annak ellenére, hogy inkább az úrvacsoráról mondott le, mintsem fiának megbocsásson, mégis annyira tudott azért hinni is, akkor Bethlen Gábornak is nyugodtan elhihetjük, hogy őszintén mondta a halálos ágyán az említett ájtatos bibliai mondást, de amellett azért az is igaz, hogy kíméletlen, mindenkit becsapó érdekember is volt egész életében.

A protestantizmus, mely felszabadította a lelkiismeretet az Egyház igája alól, s mely mindenkinek saját egyéni vallást engedélyez, különösen alkalmas erre a kettősségre és a hitnek és hitetlenségnek, az erkölcsnek és az erkölcsi felszabadultság érzésének kényelmes összeegyeztetésére. Világos azonban, hogy katolikus emberben is megtaláljuk ugyanezt, mert hiszen emberi gyarlóság, s ezt a katolikus anyakönyvezés még nem irtja ki az emberből. Feltűnt nekem például, hogy sokszor olyan papok, akik a kommunizmus alatt úgy megalkudtak és érdekből vagy félelemből úgy kiszolgálták az istentelenséget, ugyanakkor sokszor mennyire ájtatosak is tudtak lenni! Az olyan papok is, akik a börtön kínzásai közepette alkudtak meg s vállalkoztak a bűn kiszolgálására, mikor kiszabadultak, a templomban olyan ájtatosan viselkedtek, hogy megható volt nézni.

Egész bizonyos, hogy nem képmutatásból csinálták, hanem részint lelkiismeretfurdalásból, részint bűnbánatból, részint önbecsapásból. Így akarták önmaguk előtt megcáfolni vagy legalább ellensúlyozni megtévelyedésüket, illetőleg gyengeségüket. Az ember nemcsak rossz, hanem jó is és ahogyan megvan benne a vele született rosszra való hajlam, épp úgy „naturaliter christiana" is a lelke és a vallásos hajlam, a vallási szükséglet is vele születik. Így jönnek aztán létre a Karolin, Bethlen Gábor és békepapféle furcsaságok és ellentmondások. A Karolinok, Bethlen Gáborok és az ájtatos békepapok között csak az a különbség, hogy míg a vallásilag is művelt katolikusban, tehát a hívő békepapban a rossz

meg a jó csak egymás után lehetséges, s ha kivételesen benne is egyidejűleg van meg a kettő, csak ideiglenesen és lelkiismeretfurdalások közepette lehetséges, addig a protestáns, egyéni, maga alkotta hit ezt tartósan is és lelkiismeretfurdalás nélkül is lehetővé teszi.

Rákóczi Györgynek például eszébe se jutott, hogy az ő élete éppen ellentéte a jelmondatának, noha ezt még Szilágyi is megállapítja róla. Bethlennek se jutott eszébe, sem életében, sem a halálos ágyán, mikor a biblia mondását suttogták ajkai, hogy az ő élete evvel a bibliával mennyire éles ellentétben volt. Ájtatos, megható, eredeti s annyira szívből jövő imádkozása közepette Karolint se bántotta a halálos ágyán, hogy ő bűnben hal meg, mert nem bocsátott meg a fiának. Az se jutott eszébe, hogyha Isten újra meggyógyítja, akkor nem szabad majd újra biztatnia királyi férjét a házasságtörésekre csak azért, hogy férje tovább is hagyja magát tőle irányítani, s így a hatalom valójában az ő kezében legyen.

Hogy az olyan vallástalan és mégis vallásos halál, mint amilyen Karoliné volt, a legbuzgóbb protestánsok közt se kivétel, tehát nem ellenkezik a protestáns vallásossággal, sőt annak folyománya, arra egy másik példát is hozhatunk fel, szintén egy buzgóságáról híres protestáns s ráadásul Braunschweigi hercegnőét, Sarolta Zsófiáét, I. György angol király testvéréét, aki I. Frigyesnek, az I. porosz királynak, volt felesége s így Nagy Frigyes nagyanyja volt. Ő is híres volt vallásosságáról, s olyan buzgó, lelkes protestáns volt, hogyha katolikus hatalmak képviseletében jezsuiták megfordultak a porosz udvarban, szerette őket összehozni a maga protestáns hittudósaival, sőt maga is felkereste utána őket leveleivel, hogy megcáfolja vagy legalább nehézségek elé állítsa őket.

Hannoverben halt meg, mikor otthon járt látogatóban, mindössze 36 éves korában. Ő nem halt meg pap nélkül. Mivel akkor még a porosz királyok és a hannoveri Braunschweigiek anyanyelve egyaránt a francia volt, a hannoveri hugenották lelkészét, M. de la Bergeriet hívták hozzá. A lelkész magánfeljegyzéseiben írja le az esetet, melyet Thomas Carlyle „History of Friedrich II. of Prussia, called Frederick The Great”-je (I. kötet, 51. 53.o.) után közlök:

„1705. január utolsó és február első napjai közti éjtszakán, reggeli egy és két óra között Poroszország királynéjához hívták, aki akkor veszélyesen beteg volt.”

„Belépve a terembe az ágya lábához vetettem magamat és szavakban kifejeztem előtte őszinte fájdalmamat amiatt, hogy ilyen állapotban kell látnom. Aztán felhasználtam az alkalmat arra, hogy ezt mondjam neki: Most már tudja, hogy királyok és királynék épp oly halandók, mint minden más ember és hogy nekik is meg kell jelenniük Isten felségének trónja előtt, hogy számot adjanak Neki tetteikről épp úgy, mint alattvalóik legegyszerűbbjei.”

„Erre őfelsége így válaszolt: Je le sais bien.” (Jól tudom.)

„Folytattam: Madame, felségednek a földi dolgok hiúságát és semmi voltát is be kell látnia ez órában, pedig talán túlságosan is fontosaknak tartotta őket, az égi dolgok jelentőségét pedig talán elhanyagolta és megvetette.”

„A királyné erre ezt válaszolta: Cela est vrai!” (Igaza van.)

„Mindazonáltal, Madame — mondám —, felséged bizonyára Istenbe helyezi bizalmát, bizonyára a legkomolyabban kéri bocsánatát mindazon bűneiért, melyeket elkövetett; bizonyára Jézus Krisztus véréhez és érdemeihez menekül, ami nélkül lehetetlen számunkra, hogy megállhassunk Isten előtt.”

„A királyné azt válaszolta: Oui.” (Igen.)

„Mire azonban idáig jutottam, testvére, Ernő Ágost herceg (láttuk már, hogy nem testvére, hanem apja volt) bejött a királyné szobájába. Mivel azt az óhajukat fejezték ki, hogy beszélni akarnak egymással, parancsra visszavonultam."

(Nohát ezek a fejedelmi hitvédők alaposan elbántak a lelkészükkel. Carlyle azt írja, hogy ő arra gyanakszik, hogy Ernő Ágost csak azért szakította félbe a szertartást, hogy lányát a prédikátor további „Commonplaces"-étől (frázisaitól) megkímélje. Másra csakugyan nem is lehet gondolni. Tehát ők is csak politikai okokból, a nép méltatlankodásának elkerülésére hívták a nagy beteghez a prédikátort, mint Karolinék s épp oly cinikus megjegyzések kíséretében, mint Walpole. Hogy a komédia rövid legyen, ők még magyarabbul adták tudomására a lelkésznek, mint Karolinék.

Pedig a lelkész annyira becsületesen és igazul beszélt, hogy még egy katolikus papnak is becsületére vált volna. Amit például mondott, nagyon alkalmas a tökéletes bánat felkeltésére. De hát a buzgó protestáns Braunschweigiek nemcsak Londonban, hanem Hannoverben se hittek komolyan, sőt magukban azt gondolták, hogy még maga a lelkész se igen hiszi, amit mond, s az egész csak kenyérkereset vagy sablon részéről, sőt talán csak komédia, mint Walpole mondta. Lehet, hogy alap nélküli cinizmus volt részükről ez a feltevés, de az is lehet, hogy okuk is volt rá, hiszen ők ismerték a lelkészt, illetőleg az érseket, mi azonban nem.)

„Nemsokára újra megjelentem a királyné ágyától — folytatja a buzgó vagy talán minden áron érdemeket szerezni óhajtó lelkész —, hogy lássam, találhatok-e alkalmat arra, hogy üdvözülését illetőleg beszélhessek vele, de Monseigneur Ernő Ágost herceg akkor azt mondta nekem, hogy nem szükséges, mert a királyné békében van az ő Istenével." (Tehát újra csak a szó szoros értelmében hazaküldték a lelkészt.)

„Másnap a herceg azt mondta nekem, hogy látva, hogy újra eljöttem a királyné ágyához, megkérdezte tőle, akarja-e, hogy még beszéljek hozzá (úgy látszik, a herceg újra félteni kezdte az államérdeket, mert attól félt, hogy a lelkész elbeszéli, hogyan bántak vele a kastélyban), de ő azt felelte, hogy semmiképpen (nullement) se szükséges, mert ő már úgy is tud mindent, amit ez alkalommal én mondhatnék neki; hogy ezt ő már elmondta magának, jelenleg is mondja és hogy reméli, hogy Istenével jól meglesz."

„Végül, mivel eszméletlenség jött a királynéra, mely aztán be is fejezte életét, térdeimre vetettem magamat ágya oldalánál, melynek függönyei nyitva voltak, (nem hiszem, hogy ma már egy protestáns, kivált ráadásul kálvinista, mint M. de la Bergerie volt, ezt megtenné) és fennhangon kértem az Istent, vegye be angyalai sorába ezt a nagy fejedelemnőt (a lelkész tehát a királyné viselkedésében nem talált semmi különöset. Úgy látszik, hasonlóhoz hozzá volt már szokva) és védje meg a sátán támadásaitól. Könyörüljön lelkén; mossa le égi jegyesének, Jézus Krisztusnak vérével, hogy megbocsátván minden bűnét fogadja be dicsőségébe. Erre aztán ki is lehelte lelkét."

Úrvacsorában való részesülésről tehát itt sincs szó. Hogy is lehetne, hiszen a jó lelkészt oda se engedte „híve" ágyához addig, míg eszméleténél volt, nehogy „commonplaces"-eivel gyötörje.

Mi szükség tehát arra a feltevésre, hogy Karolin azért nem úrvacsorázott, mert az érsek eltiltotta tőle azért, mert fiával a halálos ágyán se békült ki? Charlotte Sophiet senki se tiltotta el tőle, mégse úrvacsorázott.

Úgy látszik, hogy a jezsuitákkal való vitatkozásokat ő is épp úgy csak a szellemi torna kedvéért szerette, mint a hasonlóan „nagy" angol Karolin. Így aztán nem is csoda, hogy komoly hite egyiküknek se volt.

De a vallás vigaszát még ilyen kétségbeejtően gyarló alakban is csak a nők (s még ők is csak politikai okokból) vették e protestáns uralkodóházakban igénybe. A férfiak, I. és II. György és az utóbbinak trónörökös fia, Frigyes, még így se. Milyen más volt ezzel szemben a Habsburg, egy I. Ferdinánd, egy Lipót, egy Ferenc József, sőt még — mint láttuk — egy Rudolf, sőt mint látni fogjuk, még egy II. József halála is, hogy a nőkről ne is szóljunk. Látni fogjuk, hogy komoly adat van arra, hogy még az öngyilkos Rudolf trónörökös is oda hívott egy papot Jagerlingbe, s halála előtt tárgyalni próbált vele.

De ahol a királyi családban ilyen erkölcsök uralkodtak, szinte lehetetlen, hogy magában az országban puritán erkölcsűek lettek volna a emberek. Valóban Doran nem is győzi az általános angliai romlottságot és korrupciót hangsúlyozni. Megtudjuk belőle, hogy nem Lipótnak volt romlott, korrupt, panamista környezete, hanem az angol Györgyöknek és Karolinoknak. Doran műve első kötetének VI. fejezetében még a címszó is ez: „Vice in high life universal": Általános romlottság a felsőbb körökben. (Karolin és II. György idejében.)

Mikor például Karolin meghalt, Walpolenak csak arra volt gondja, hogyan őrizze meg befolyását továbbra is a királyra, mert egyedüli célja természetesen a hatalom volt. Eddig a királynéra támaszkodva kormányzott a szeretők ellen, most elhatározta, hogy a szeretőkre támaszkodva fog kormányozni a gyermekek ellen, vagyis a gyermekek befolyását igyekszik ellensúlyozni s háttérbe szorítani. De Karolin lányának, az ifjabb Karolinnak is, azt tanácsolta, hogyha atyjára való befolyását meg akarja őrizni, vegye körül asszonyokkal és azok által igyekezzék atyját kormányozni. Ez csakugyan az, amit Lipót udvarára ráfognak, csak sokkal tisztességtelenebb, sőt undorítóbb alakban. Lipótra ugyanis csak azt akarják minden áron ráfogni, hogy báb volt lelkiismeretlen emberek kezében, de azok az ő jóságával éltek vissza. Láttuk, hogy ez nem igaz vagy ha igaz, a valóság csak egész halvány árnyalata volt a rosszakaratú feltevésnek. I. György angol király udvarában és uralkodása alatt ellenben valóban korrupció volt, őt valóban orránál fogva vezették, de nem a jósága, hanem a romlottsága révén.

„A társadalom — írja Doran (I. 372.o.) — sose(!) volt annyira erkölcsi alap nélküli (unprincipled), mint az ő (Karolin) idejében." De hát nem is csoda, mikor a királynéról (aki azonban valójában a király volt, mert hiszen ő kormányzott) ezt kénytelen írni: „Karolin, ebben nincs kétség, tele volt művészettel és a nyilvános élet színpadán semmi más nem volt, mint egy egészen tökéletes színésznő." Lipótról ezzel szemben azt kell megállapítanunk, hogy a színésznek a legtökéletesebb ellentéte volt. Úgy látszik azonban, hogy az emberek még a valódi trónokon is a színészeket szeretik, vagyis azt, ha — mert ez ugyanezt jelenti — becsapják a tömegeket. Az egyetlen feltételük az, hogy ezt a becsapást szellemesen, tehetséggel csinálják. Most tehát már értjük azt is, miért volt a valójában tehetséges Lipót annyira „tehetségtelen". Mert mindent becsületesen, egyenesen csinált.

„Nem szabad elfelejtenünk, hogy ravasz és perfid népség vette körül" (azért volt kénytelen Karolin is így viselkedni). Láthatjuk tehát, hogy még ha igaz lenne is, hogy Lipótot is csupa panamista vette körül, akkor se igaz az, hogy azért vették körül azok, mert a császárt papnak nevelték, mert olyan kezdetlegesen kormányozta birodalmát mintha püspök lenne, mert nem ismerte az emberi rosszaságot s ezért mindenki be tudta csapni. Vajon melyik jobb? Az-e, ha az egész romlott udvarban csak a császár az, aki jó és ártatlan (de esze is neki van a legtöbb az egész társaságban, mert ezt is elismerik még Lipót rosszakarói is) vagy az, ami Angliában volt, hogy mindenki romlott, a király is, de mivel még tehetségtelen is ráadásul, helyette a tehetséges királyné kormányoz, de ő is úgy, mintha nem királyné, hanem színész volna, bár mint színész, a lehető legjobban játszik? De lehet-e ez a társadalom biztos alapokon nyugvó, melyet színészek kormányoznak s maga a legfőbb hatalom képviselője is színész, bár a legjobb színész?

„Az erkölcsiség népi színvonala az első két György uralma alatt széltében siralmasan alacsony volt. Marlborought gúny tárgyává tették azért a ragaszkodásért és meg nem tántorodó hűségért, mellyel felesége iránt viseltetett. Abban az időben kevés olyan férj volt, mint ő, akármely tekintetben. Kifigurázták, mert még a leglegyőzhetetlenebb kísértéseknek is ellenállt. Nevettek rajta, mert táborában imádságot rendelt el, mert tisztelettel előbb Isten felé fordult, mielőtt ellenségei ellen fordult volna. Az epigrammaírók különösen szigorúan írtak ellene azért, mert volt annyira becsületes, hogy adósságait megfizette és mert nem költött többet a jövedelménél." (Látjuk tehát, hogy az angol társadalomban is éppen az volt a legvallásosabb és legerkölcsösebb, aki tehetségben is toronymagasan állt az aljasok felett.)

Lipót alatt szörnyűlködünk az igazságszolgáltatás rendkívüli keménységén, a kínpad alkalmazásán, a börtönök borzalmasságán, a gályarabságra ítélt protestáns lelkészekkel való kegyetlen bánásmódon. Nem Lipót volt a bűnös, hanem a kor. Nézzük csak az angol állapotokat még Lipót kora után száz évre is s akkor látjuk, hogy Lipótnak e téren nem bűnei, hanem érdemei vannak. Az ő jó szíve e téren is előnyösen meglátszik országai igazságszolgáltatásán.

Az angol kormány eljárása a foglyul ejtett jakobitákkal, a tróntól jogtalanul megfosztott Stuartok híveivel, Doran szerint „merciles" (irgalmatlan) volt.

„Ami a börtönöket illeti — folytatja —, könnyebb elmondani, mint fogalmat alkotni róluk, akárcsak az adósok börtöneiről is. (Lipót s általában a Habsburgok alatt adósok börtöneiről nem is hallunk!) Eléggé sajátságos, hogy ezekből nőtte ki magát Georgia állam gyarmatosítása. Oglethorpe tábornok ugyanis meghallván, hogy egy Castle nevű barátja, akinek építész volt a foglalkozása, a Fleet börtönben rajta elkövetett kegyetlenkedések következtében halt meg, nyomozást rendelt el, amelynek folyamán nem egy méltatlan eljárás vált nyilvánvalóvá. A szerencsétlen adósok, mivel őreiknek, akik fizetést nem kaptak, hanem abból éltek, amit a raboktól és barátaiktól ki tudtak csikarni, nem tudtak fizetni, láncraverésnek, éheztetésnek, kínzásoknak voltak kitéve."

„Azt mondják, hogy a rossz karban lévő utak és rosszul világított utcák a civilizáció elhanyagolásának bizonyítékai, ha nagyvárosok szomszédságában találhatók. Ha így van, akkor körünkben a civilizáció e tekintetben nem lehetett valami haladott ötnegyed (most már két) századdal ezelőtt."

Ha ebben a tekintetben nem volt polgárosultság, valóságos barbárság volt más tekintetben. Íme például egy fejezet a napi hírekből 1731. június tizedikéről:

„Egy Joseph Crook, másként Sir Peter Stanger nevű egyént pellengérre állítottak a Charing Cross-on okirathamisításért. Miután egy órát állt ott, egy széket hoztak a pellengér-vérpadra, ráültették, aztán a hóhér egy fanyeső késsel levágta mindkét fülét, utána ollóval leszelte orrát. Mindezt nagy türelemmel viselte. Mikor azonban az orra jobb felét tüzes vassal kezdték égetni, fájdalma akkora lett, hogy nem bírta elviselni. Erre aztán orra balfelét már nem égették meg, hanem vérezve bevitték a szomszédos kocsmába... Aztán élete fogytáig elzárva tartották a King's Bench börtönben, birtokai jövedelmét pedig haláláig (utána — úgy látszik — már kegyesen megkapták az örökösök) a kincstár húzta, az ítéletnek megfelelően."

Ugyanez időben történt, hogy a konstantinápolyi kikötőben egy Petre nevű, az udvarban is igen jól ismert angol hajóskapitány, mikor hajóján vendégül látta Lord Kinneal, ottani angol követet, este kilenc körül tiszteletére tizenegy ágyúlövést tétetett. A szultán aznap azonban korán lefeküdt, s az ágyúlövések felriasztották első álmából. Olyan iszonyú méregbe jött miatta, hogy elrendelte, hogy azonnal fogják el, botozzák meg és akasszák fel az angol ha-

jóskapitányt. Angliának akkor — írja Doran — olyan kevés tekintélye volt, hogy a konstantinápolyi angol követ csak a legnagyobb nehézségek árán tudta elérni, hogy Petrét fel nem akasztották. Az angol királyi udvarban megtorlás helyett nagyot nevettek a dolgon.

Hogy milyen állapotok uralkodtak akkor a szigetországban mutatja, hogy Dr. Dodd kiváló egyházi szónokot, akit Edward, yorki herceg is élvezettel hallgatott meg egyszer, rá néhány évre Newgate-ből Tyburchbe hurcolták, s ott gyalázatos körülmények között felakasztották. Ezeket a gyalázatos körülményeket ugyanis előírta az akkori angol törvény. Bűne: okirathamisítás. Mutatja az eset az angol protestáns lelkészek erkölcsi színvonalát (most már jobban értjük, miért nem nagyon kellettek előkelőbb egyének halálos ágyánál), de egyúttal az akkori igazságszolgáltatás kegyetlenségét is.

II. György király nagy protestáns volt, ha a Rómával való ellenzékiségről volt szó. Egyébként azonban az egész istentisztelet alatt mindig hangosan beszélt, ha nem aludt. Dr. Yung azt hitte, hogy szónoki erejével ébren tudja tartani. Mivel azonban II. György mint maga szokta mondani, csak a „rövid, jó beszédet" szerette, dr. Yung hosszabb beszéde alatt hamarosan álmosodni kezdett, s csakhamar olyan horkolásban tört ki, hogy a híres költő-szónok megsértett hiúságában sírva fakadt.

Ha beszélgetett istentisztelet alatt, akkor természetesen a mellette ülő királyné volt az, akivel beszélgetett. Így aztán képzelhetjük, hogyan viselkedtek az udvar fiataljai.

Lady Wortley Montague ezt írja erre vonatkozólag Bute grófnőnek:

„Meg kell vallanom, emlékszem, hogy mikor a királyi palota (a St. James) kápolnája számára öltöztem, ugyanazon gondolatokkal tettem, mint az Ön lányai akkor, ha az operába készülnek."

Két, egymást kizárni látszó tulajdonság volt II. György főjellemző vonása, a hízelgés és a durvaság. Trónörökös fiát csak mint „brainless, imperinent puppy and scoundrel"-t (hígvelejű, pimasz kölyök és csirkefogó) emlegette. Erre vonatkozóan — írja Doran — épületes adatokat találhatunk Lord Hervey memoárjaiban.

Mikor felesége azt írta neki Hannoverbe, hogy hozza magával Wallmodennét, a veszedelmes tengeri vihar miatt csak nagy keservesen és életveszély közepette tudott hazavergődni. Mikor azonban udvaroncai egészsége után érdeklődtek, mégis bosszantotta a dolog s nem volt rá más válaszszava, mint csak ez: szemtelen kölykök! A felesége kiváló tulajdonságait és angyali jóságát azonban ugyanekkor nem győzte mindenkinek magasztalni. „A szemlélő — írja Doran —, aki nem volt a dologba beavatva, nem hitte volna el, hogy ennek a megvetésre méltó figurának szeretője volt, aki sokkal égőbb hódolat tárgya volt részéről, mint amilyen annak a feleségnek jutott tőle, akit ő a világ minden asszonyánál kiválóbbnak dicsőített."

„Amilyen durva volt a király — írja Doran — tetteiben, olyan válogatott és finom tudott lenni, ha akart, leveleiben." Például ugyanekkor megérkezése előtt ilyen levéllel adta tudtul érkezését feleségének. (A levél az eredeti franciában még sokkal finomabb és gyengédebb):

„Minden veszély ellenére, melyet ebben a viharban kiálltam, drága Karolinom s mindannak ellenére, amit szenvedtem, mert oly fokban rosszul voltam, amilyennek kibírására az emberi test alig képes, biztosítlak róla, hogy újra meg újra kitenném magamat e veszélynek csak azért, hogy hallhassam azoknak az érzelmeknek kifejezését, melyeket Te helyzetemben irányomban érzel. Az a ragaszkodás, melyet irántam Te tanúsítasz, az a barátság, az a hűség, az a kimeríthetetlen jóság, melynek részedről tanúja vagyok, az a megbocsátás, melyet minden gyengeségem Részedről megkap, mindmegannyi kötelezettség részemre,

melyet én soha eléggé visszafizetni, soha eléggé megérdemelni nem tudok, de éppen azért nem is fogok soha elfelejteni."

De ez ömlengésekhez Doran mindjárt hozzáteszi: „Nem volt más, mint egy vén hízelgő, aki megcsalta azt az asszonyt, aki iránt tetette a magasztalást és akit egyedül csak azért dicsőített, mert lehetővé tette számára a bűnös élet zavartalan folytatását, csak azért, mert közben maga élvezhette a hatalmat."

Felesége utolsó éveiben, de különösen halála után, úgyszólván másról se tudott beszélni, mint az ő áldott és okos feleségéről. Magasztalta eszét és erényeit, dicsérte fűnek-fának, de Doran szerint az egész tulajdonképpen önmagasztalás volt, mert oda lyukadt ki, hogy ez az okos asszony őt választotta férjének.

Akik közelebbről ismerték, azoknak e magasztalásai annyira ellenszenvesek voltak, sőt annyira az idegeikre mentek, hogy például lánya, Amelia, ilyenkor, hogy ne kelljen odavigyáznia, úgy tett, mintha aludnék s mivel mégis kénytelen volt meghallgatni, mikor apja végül elhagyta a termet, háta mögött elnevezte bolondnak, hazudozónak, gyávának, nyafogónak, mindennek.

„Hallom — mondta egyszer II. György (már özvegyen) korán reggel az ágyban fekve Brinkman bárónak —, hogy feleségemnek, tőle való ajándékképpen, egy olyan arcképe van Önnél, mely sikerültebb, mint bármely más. Hozza ide, hadd lássam.

Mikor megkapta, hangsúlyozta, hogy valóban nagyon hasonlít és elhelyeztette maga előtt, hogy kényelmesen figyelhesse fekhelyéről. A báró addig a szomszédos teremben várt. A király két óra múlva hívatta, s könnyel teli szemekkel a képre mutatva ezt motyogta: „Vigye el! Vigye el! Sose tartottam magamat méltónak arra, hogy ennek az asszonynak a cipőjét befűzzem."

Aztán felkelt, és szeretője, Lady Yarmouth társaságában költötte el reggelijét.

Hogy mindez a beszéd, viselkedésmód és könnyek milyen „őszinték" voltak, mutatja, hogy közvetlenül felesége halála után, akinek arcát és kezét a koporsóban is összevissza csókolta, s akinek fennköltségét meghatottan és könnyek közepette beszélte a halálos ágynál megjelenőknek, egyszer csak észre veszi Walpole Horace-t, Sir Robertet, a prime-minister testvérét, aki az illendőség kedvéért szintén sírni próbált. Mivel ez nagyon ügyetlenül sikerült neki, a felesége halála miatt állítólag vigasztalhatatlan király könnyei egyszerre elálltak és egetrengető kacagásba csapott át.

Érdekes, hogy félt felesége hazajáró szellemétől, s felesége halála után emiatt mindig kellett valakinek a hálószobájában vele együtt lenni. Hitetlensége e félelmét nem zárta ki. Doran azt írja, hogy ő is, Karolin is, babonásak voltak. Karolin például abban, hogy bizonyos volt benne, hogy szerdán fog meghalni. Természetesen nem szerdán halt meg, hanem csütörtökön.

Mikor Lujza leánya, a dán királyné, 27 éves korában meghalt, mivel előtte érzelmes, megható levélben búcsúzott el apjától, ez a családjához rideg, önző ember is meghatódott egy pillanatra s ezt mondta: „Ez az év végzetes volt az én családomra. Elvesztettem a legidősebb fiamat, bár ez örvendetes volt számomra. Aztán meghalt az Orange Herceg (Anna lámyának férje), s mindent összevisszaságban hagyott... és most itt hagyott bennünket a dán királyné is. Tudom, hogy nem szerettem a gyermekeimet, mikor még fiatalok voltak. Gyűlöltem őket, mikor bejöttek a szobámba. De most már épp úgy szeretem őket, mint más apa.

*

Mivel, mint láttuk, II. Györgynek apjától-anyjától egyaránt gyűlölt elsőszülött fia, Frigyes, még apja életében meghalt, II. György után az unokája, Frigyesnek elsőszülött fia, III. György következett (1760-1820). Egy angol király se uralkodott olyan hosszú ideig, mint III. György. Lelkületét illetően kivétel volt a rossz Györgyök sorozatában. Jólelkű, vallásos, becsületes ember volt, felesége Sarolta mecklemburg-stelitzi hercegnő, szintén. De viszont ez a kivételesen becsületes III. György meg elmebeteg volt. Már régebben is többször kitört rajta, élete utolsó kilenc évében pedig elméje teljesen elborult maradt. Elmebeteg Habsburg egy se volt. Rudolf császár se elmebeteg volt, hanem csak idegbeteg, aki élete végéig maga tudta intézni birodalma ügyeit.

Egyébként III. György az, aki alatt Anglia elvesztette az Amerikai Egyesült Államokat. Fájt is ez neki nagyon egész életében. De hogy még egy derék, vallásos, becsületes angol király is mennyire más, mint egy Habsburg, mutatja, hogy az akkori angol memoárirodalomban igen sok nyoma van annak, hogy III. György fiatal korában nemcsak Lady Sarah Lennoxba volt szerelmes, hanem Hannah Loghsfortot titokban feleségül is vette, de azért nem volt akadálya annak, hogy utána az említett Sarolta mecklenburgi hercegnőt is el ne vegye. Eszerint tehát ez a derék, becsületes, vallásos angol király bigámiát követett volna el. Állítólag erről Sarolta királyné is tudott és nagyon aggasztotta is a dolog. Állítólag Hannah Loghsfort halála után újra meg is esküdött emiatt a királlyal s az esketést dr. Wilmoth végezte volna. Még ha nem igaz is a dolog, akkor is sokat jelent, mert bizonyítja, hogy a közvélemény még ilyet is feltett róla. Ilyesmi például I., II., III. Ferdinándról, Lipótról, I. Ferencről, V. Ferdinándról még pletykának is lehetetlen lett volna.

Walpole továbbá azt írja, hogy III. György uralkodását hazugsággal kezdte. (Doran, I. 420. o.)

Az is hibája III. Györgynek, hogy éppen nem volt nagylelkű vagy nagyszabású ember. Alattvalói egyenesen fukarnak tartották, s bizony volt több eset, hogy művészeket úgy pártolt, hogy kevesebbet adott alkotásaikért, mint amennyibe azok nekik maguknak voltak. Ez a tulajdonság együttjárt III. György egyszerűségével s családiasságával.

Mi érdeméül tulajdonítjuk, hogy szeretett nyárspolgáriasan együtt lenni feleségével s családjával, s miközben a királyné kézimunkázott, ő felolvasott neki. Étkezése is egyszerű volt. Két tálnál több ételt nem igen evett, s bort is igen mértékletesen ivott. Mindezek szép tulajdonságok, de többnyire vele születettek szoktak lenni, s ekkor természetszerűleg járnak együtt a takarékossággal. III. Györgyben együtt is jártak vele, a Habsburgokban (I., II., III. Ferdinándban, Lipótban, Mária Teréziában) ellenben a nagylelkűséggel és a pazar adományozási kedvvel jártak együtt. Ez mutatja, hogy bennük az önuralom, önnevelés és lelki kultúra terméke volt mindkettő, nem pedig természetükben rejlő egyszerű nyárspolgáriasság, mint III. Györgyben.

Az se válik éppen III. György becsületére, hogy mint I. és II. György, ő is állandó viszályban, sőt engesztelhetetlen gyűlöletben élt elsőszülött fiával, a későbbi IV. Györggyel. Igaz, hogy ez is éppen olyan hitvány volt, mint mindkét elődjének trónörökös fia, ámde az is kétségtelen, hogy ebben a rossz viszonyban a jó III. György is hibás volt. Például fiához intézett minden levele annyira rideg és minden apai szeretet nélküli még akkor is, mikor fia megalázkodik előtte és javulást ígér, hogy nem csodálkozhatunk rajta, ha ilyen apát a fia nem tudott szeretni. Egyébként az apa ellenszenve e fia iránt már a fiú hétéves korában kezdődött, s ez is az apa ellen szól, mert fia ekkor még nem lehetett javíthatatlanul gonosz.

III. Györgyöt, minden jósága ellenére, alattvalói se szerették. Igen sok forradalmi mozgolódás, forrongás volt alatta. A munkások már akkor is sztrájkoltak, mikor koronázására

kellett volna készülniük, s ezért a koronázást el is kellett halasztani. Többször követtek el ellene merényletet is. Ennek oka részint gyarlóságai voltak (hidegsége, visszavonultsága, túlzott takarékossága, mérsékeltebb képességei stb.), részint erényei. Nem szokott ugyanis népszerű lenni az, aki erkölcsileg a tömeg fölött áll, s így joga van őket megfeddni a bűnről. Olyan uralkodók szoktak népszerűek lenni, akik maguk se sokkal különbek, mint az a tömeg, mely ünnepli őket. No meg a színészek. III. György azonban nem volt színész.

Mint III. Györgyről, ugyanezt kell mondanunk Sarolta királynéról, a feleségéről. Feddhetetlen nő volt, de nem az a tökéletes, amilyenekhez a Habsburgok körében vagyunk szokva. Például eleinte nem szerette az ékszert, legalábbis azt mondta, hogy nem szereti, s későbbi életéből sok bizonyíték van rá, hogy valójában mennyire szerette és élvezte. Aztán mikor III. György anyjának betegsége alkalmával, lánya, aki a Braunschweigi herceghez ment férjhez, anyja betegágyához haza érkezett, Sarolta hatalomvágyból, vagy hiúságból olyan durván bánt vele, hogy még egy proletárasszonytól is sok lett volna. Egyébként bátyja, a király is csak így bánt vele (s mikor anyja meghalt, az se hagyott rá semmit). De fiatalabb korában III. György anyját is, aki mint emlékszünk, Frigyesnek, II. György és Karolina gyűlölt elsőszülött fiának volt a felesége, s ártatlanságával igen tetszett züllött férjének, mégis Lord Buteval pletykázták.

Egyébként feddhetetlenségével, egyszerűségével, szolidságával és vallásosságával III. György kivétel volt a családban, mert testvérei közül az egyik értéktelenebb, mint a másik. Magán III. Györgyön kívül egynek se volt boldog családi élete. Vilmos, a gloucesteri herceg, szintén titokban házasodott s úgy, hogy mikor kitudódott, száműzték az udvarból. Henrik, a cumberlandi herceg, egészen gyönge jellemű és bolondos viselkedésű volt. Először Lady Grosvenornak férjétől való botrányos elcsábításával tette magát hírhedtté, majd pedig a nála sokkal idősebb özv. Hortonnéval kötött rangon aluli házasságot, melyet a királyné sose tudott neki megbocsátani. Edward, a yorki herceg, sose házasodott meg, de arról is az a hír terjedt el, hogy Monacóban szintén mezalianszt kötött.

IV. György épp úgy az első unokatestvérét vette el, mint I. György. Felesége, Braunschweigi Karolin, apja annak a testvérének volt a lánya, akiről most említettük, hogy Braunschweigbe ment férjhez, s hogy angliai látogatásakor milyen sértően fogadták. III. György és neje, Sarolta „smucigságára" jellemzésül itt még azt is megemlíthetjük, hogy az esküvő is sértően egyszerű volt. Doran nyíltan megmondja (II. 184.o.), hogy féltek a sok költségtől. De hogy a fösvénységen kívül még az irigység és rosszindulat is szerepet játszott benne, mutatja, hogy a szolgaszemélyzet új egyenruhát kapott ugyan, de nem az esküvő, hanem a királyné közeledő születésnapja alkalmára, s noha az új ruha már megvolt, az esküvőre még nem volt szabad magukra venniük, nehogy a születésnapra már gyűrött legyen.

Egyébként maga a menyasszony anyja (Auguszta) is meglehetősen közönséges teremtés volt, mert se a beszéde, se a magatartása nem volt sem úri, sem tiszteletre hangoló. Férje is ugyanolyan volt, mint az eddig megismert Braunschweigiek: kiváló katona (később hősihalált is halt), de kisszabású egyéniség s felesége mellett szeretőket tartó. A lányuk, Karolin, IV. György neje, szintén sok kifogás alá esik. Önérzetes, eredeti egyéniség, de tele kirívó emberi gyarlóságokkal. Ezek közt még azt is meg kell említenünk, hogy piszkos volt: nem szeretett mosdani. Ezt már az az angol úr észrevette rajta, sőt finoman figyelmeztette is rá, aki érte ment Braunschweigbe, hogy Angliába hozza.

Mint I. György megházasítása esetében, most se törődtek semmit az egyéni érzelmekkel. Csak míg akkor a menyasszony érzelmein követtek el durva erőszakot, most a vőlegény volt az, akinek a menyasszony nem kellett. Szülei azért házasították meg, hogy

ezáltal megjavuljon. Ez újabb György erkölcstelensége abban állt, hogy neki esze ágában se volt megjavulni, Karolin se kellett neki, de azért szó nélkül megesküdött vele. De aztán úgy bánt vele, hogy éppen olyan botrány lett belőle, mint I. György esetében. A négy György közül tehát az első 30 éven át elzárva tartotta a feleségét, gyerekeit se engedte hozzá, sőt még írni se engedett nekik, a halálát se vette tudomásul. A negyedik ezt nem tehette meg feleségével, mert a londoni parlament nem volt olyan engedelmes eszköz, mint a braunschweigi „evangélikus" szentszék és nem mondta ki bűnösnek Karolinát, sőt a büszke Karolina egész élete a férjével való dacolás volt, de viszont férje (aki — úgy látszik — szívesen ki is végeztette volna, ha módjában állt volna) nem volt hajlandó tudomást venni róla és színe elé bocsátani. Mivel csak egész rövid ideig éltek együtt, csak egy lányuk volt, aki Lipót, a későbbi belga király neje lett, de fiatalon meghalt. Karolina királyné élete nagy részét külföldi utazással töltötte, s botrányaitól hangos volt az akkori világ.

Majdnem azt kell mondanunk, hogy IV. György bűneinek jórészben apja, a kivételesen jámbor III. György volt az oka. Láttuk, hogy a Habsburgok is szigorúan neveltették gyerekeiket. Láttuk, hogy I. Ferdinánd neje, Anna is megmondta a nevelőknek, hogy ha kell, a botot se sajnálják tőlük. Látni fogjuk, hogy Mária Terézia is ilyenforma célzásokat tett a nevelőknek, mikor II. József makacsságát panaszolták neki. De sem a szülők, sem a nevelők e célzásokat nem vették komolyan, mert egy osztrák herceg tekintélyével ellenkezőnek tartották a testi bántalmazást. III. György, a jámbor angol király, noha később élt Mária Teréziánál, egyenesen a botra alapozta fiai nevelését (meg is látszott rajtuk). (Láttuk, hogy Nagy Frigyes apja még személyesen is alkalmazta.) Így aztán érthető, hogy mihelyt gyerekei kissé nagyobbak lettek, felébredt bennük a dac, s az egyébként tiszteletreméltó apjuk elleni gyűlölet, mely aztán később abban nyilvánult, hogy a trónörökös apjával, a királlyal szemben mindig a parlamenti ellenzékkel tartott és apjának ezzel természetesen mérhetetlen keserűséget okozott. Egyébként ez nem újság az angliai Braunschweigieknél, hiszen láttuk, hogy II. György is ugyanúgy volt a fiával.

A bajt csak növelte, s az áldatlan állapot elmérgesedéséhez nagyban hozzájárult, hogy a gyermekek apjuk szigorúságával és ridegségével szemben anyjuknál se találtak menedéket, mert az ugyanolyan lelkületű volt. Gyermekei például nem szólhattak szüleik jelenlétében, ha ők nem kérdezték őket, s le se ülhettek. Ha szóltak, hogy ki vannak merülve, az se használt. Akkor anyjuk az önuralomra hivatkozott. Az egyébként feddhetetlen Sarolta királynéval előfordult, hogy a lánya, aki az anyja széke mögött állt, a kimerültségtől összeesett.

De IV. Györgynek nemcsak a dac és a szülei iránti gyűlölet volt az egyedüli hibája, hanem a korán elkezdődő szeretkezés is. Ez bizonyos szempontból érthető is, mert az a gyerek, aki szüleitől nem kapta meg a szeretetet, természetesen máshol kereste. Már serdülő korában elrémülve tudta meg anyja, hogy fia a közönségtől akkor rendkívül felkapott színésznő Robinsonné Miss Darby, bolondja. „Florizel" aláírással levelez vele, sőt találkoznak is. Robinsonné erkölcsös volt, mert rendkívül szerette férjét, a trónörököst azonban annyira megszerette, hogy a kedvéért elhagyta addig imádott férjét és a számára fényes megélhetést jelentő színpadot egyaránt. György szerelme első hevében egy 20.000 fontos(!) kötelezvénnyel ajándékozta meg, melyet — ígérte — azonnal bevált, mihelyt nagykorú lesz.

Mivel utána hamarosan az lett, kitűnt harmadik visszataszító tulajdonsága is: a jellemtelenség. A kötelezvényt ugyanis nem váltotta be, mert arra már Robinsonnét kezdte megunni. Mivel azonban szégyellte a dolgot és Robinsonné odaadó, önzetlen szerelme is

zavarba hozta, ezt nem merte neki megmondani, hanem továbbra is áltatta, hogy aztán a végén az őt önzetlenül szerető nőnek annál nagyobb kiábrándulást okozzon.

Ilyen előzmények után csak természetes, ha hamarosan már egyszerre két hölgynek, egy Crouchné nevű színésznőnek és az előkelőbb származású Fitzherbertnének udvarolt s adta mindkettőnek a fényes ajándékokat. Az utóbbival házasságot is kötött (egész élete végéig tisztelte is), s ez a házasság nem is mendemonda volt, mint apjáé, hanem kétségtelen történeti tény. De viszont láttuk már, hogy szülei kívánságára mégis elvette unokatestvérét, Karolina braunschweigi hercegnőt is. A négy György között tehát ő már a második, akit bigámiával lehet vádolni. Igaz, hogy törvény volt, hogy királyi herceg a parlament engedélye nélkül nem házasodhat, s ezen a címen IV. György első házasságát érvénytelennek lehet tekinteni, ámde György ezt a házasságot nagyon is érvényesnek tekintette, mert meggyőződésből és szerelemből, sőt a nő iránti tiszteletből kötötte, s erről menyasszonyát is biztosította. Doran is megjegyzi, hogy „a régens (mert György már apja életében régens lett apja elmebetegsége miatt) a hölgy iránt, lehet mondani, eleinte épp oly udvariasan és megfontoltan viselkedett, mint amilyen aljasul és gáncsolhatóan később".

Ebben az esetben újra csak kisült negyedik György jellemtelensége. Mikor ugyanis a házasságról rebesgetni kezdték, noha nemcsak feleségének, hanem másoknak is határozottan kijelentette, hogy nemcsak a házasság megtörténtét ismeri el, hanem nincs is hatalom a földön, mely őt feleségétől valaha elválassza, Fox, a politikus előtt már akkor rögtön kijelentette, hogy egész nyugodt lehet, hogy effajta híreszteléseknek nemcsak nincs, hanem nem is volt soha semmi alapjuk. Világos, hogy ezzel feleségét igen kínos helyzetbe hozta. Doran ezzel kapcsolatban „the wretched liar" (a nyomorult hazudozó) kifejezést használja a későbbi IV. György angol királlyal szemben s bármily megbélyegző e kifejezés, még se mondhatjuk túlzónak vagy meg nem érdemeltnek.

A tömegek rokonszenvét becsületes, de az emberek szeretetének megnyerésére nem alkalmas atyjával szemben mégis az ifjabb György bírta és a parlament évi 100.000 fontos rendes járandóságához újabb 50.000 fontot csatolt. Hamarosan mégis már 160.000 font volt az adóssága, s neki s atyjának egészen trónrajutásának állandó nagy gondja az volt, hogyan fizesse ki vagy intézze el mérhetetlen adósságait. Emiatt sokszor már úgy volt, hogy el kellett tűnnie a közéletből és ismeretlen helyre távoznia.

Mielőtt III. György elméje annyira elhomályosodott, hogy az uralkodásra merőben képtelenné vált és így régensről kellett gondoskodni, előtte már többször jelentkezett nála ez a betegsége. Ilyenkor trónörökös fia (sőt nemcsak ő, hanem a másik fiú, a yorki herceg is) annyira szívtelenül és visszataszítóan viselkedett vele, hogy ez még eddig említett, ugyancsak nagy hibáinál is ellenszenvesebbé teszi. Még csak azt a fáradságot se vette ugyanis ilyenkor magának, hogy a fájdalmat legalább tetesse. Tüntető örömmel várta apja halálát és örült a hatalom átvételének. Öccsével együtt apjuk betegsége alatt klubról klubra, szórakozóhelyről szórakozóhelyre jártak örömükben.

IV. Györgynek 1830-ban bekövetkezett halála után utód hiányában öccse, IV. Vilmos következett az angol trónon. Körülbelül ő is olyan volt, mint bátyja, azzal a különbséggel, hogy az ő házassága, melyet idősebb korban kötött, szerencsés volt. A fiatal Adél, szászmeiningeni hercegnő oldalán, miután úgy is eléggé kizüllötte már magát, megjavult. Ő kivételesen a halált is lelkészi segédlettel várta. Mivel gyereke neki is csak törvénytelen volt, utóda testvérének lánya, Viktória lett.

Végig mentünk az angol királyi család tagjain Lipót korából kezdve szinte napjainkig. Mellesleg megemlítjük még, hogy Viktória tiszteletreméltó volt, de fia, VII. Edward, már megint ismert volt erkölcstelen, feslett életéről, s ennek megfelelő szabad, sőt cinikus er-

kölcsi elveiről. Neki már, mint a modern kor emberének, még homoszexuális híre is volt. Ugyanezt beszélték Walesi herceg korában VIII. Edwardról is, akinek rossz hírét betetőzte egy elvált asszonnyal kötött házassága. Ezért, mint nem királyhoz illő erkölcsű embert néhány évi uralkodása után a trónról is lemondatták.

Az angol királyi család tagjainak viselkedését és erkölcseit látva tudjuk csak igazán értékelni Lipót s általában a Habsburgok erkölcseit, tiszteletreméltó egyéniségét, önfegyelmét, gyermekeiknek egymás iránti szeretetét, szülőtiszteletét. Pedig hogy az angol Braunschweigiek bűnei nem kivételek a protestáns uralkodóházakban, láthatjuk onnan is, amit egyes Braunschweigi lányok idegenbe való férjhezmenésével kapcsolatban tudunk. Az imént említettük, hogy II. György és Karolina lányának, Augusztának, Braunschweigi férje is épp úgy szeretőket tartott a felesége mellett, mint Auguszta apja, II. György.

II. György és Karolina negyedik lánya, Mary, Frigyes hesseni fejedelemhez ment férjhez. Erre vonatkozólag Doran azt kénytelen írni, hogy „soha nem volt még asszonynak olyan bűnöző és érzéketlen férje, mint szegény Marynek".

Mary testvérét, Lujzát a dán király vette el. Már nyolc évi házasság után, 27 éves korában meghalt. Ez a Lujza kedves, szeretetreméltó és tehetséges volt, ezért leány korában anyja és az angol nép bálványa volt. Ennek ellenére ő is olyan protestáns király felesége lett, aki a felesége mellett „szeretőt tartott" és akivel férje „aljasul elbánt".

II. György és Karolina szüleitől annyira gyűlölt elsőszülött fiának, Frigyesnek, Caroline Matilda nevű leánya VII. Keresztély dán király felesége lett. Ez törékeny szervezetű és északi létére nem is kicsi, hanem egyenesen törpe emberke volt, jelleme azonban ennek ellenére is „in every respect detestable" (minden tekintetben visszataszító) volt. Feleségével ő is hamarosan kegyetlenül bánt. Őt otthon hagyta, maga pedig utazni ment és idejét kicsapongásokkal töltötte. Angliában nagyzoló fellépésével tette magát nevetségessé. Mivel egy Struensee nevű német orvos volt a kegyence, akinek kezében olyan báb volt, mint állítólag Lipót a jezsuitái kezében, a királyné igyekezett jóban lenni az orvossal, hogy így megszerezhesse férje bizalmát. Közben azonban a királyi családnak, mely Struensee-t a király feletti hatalma miatt gyűlölte, sikerült az orvost halálra ítéltetnie s kivégeztetnie. Ez aztán a szegény királynénak is a nyakát szegte, mert Struensee-vel való bűnös viszonnyal vádolták. Ki is végezték volna őt is, ha az angol flotta fenyegetően meg nem jelenik a dán partoknál. A flotta Zellbe vitte, s ott halt meg 1775-ben boldogtalanul, elfeledve s ráadásul — bizonyára meg nem érdemelve — még becstelenül is. A necklenburg-strelitzi családból származó s egyébként feddhetetlen Sarolta királynénak is olyan testvére volt, hogy III. Györgytől, sógorától, 30.000 fontot csikart ki adósságai fedezésére. (Doran, I. 475.o.)

Mint láttuk, az angol Braunschweigiek a Hohenzollernekkel is szoros házassági kapcsolatban voltak. A Hohenzollernek nemi tekintetben nem álltak olyan alacsony színvonalon, mint a most említett protestáns uralkodócsaládok, de láttuk, hogy feddhetetlenségben a Habsburgokkal őket se lehet még egy nap említeni se. Láttuk, vagy látni fogjuk, hogy sokszor a piszkosságig fukarok voltak és sokszor olyan durvaság uralkodott náluk a családi körben, hogy még egy parasztcsaládban is sok lett volna. Láttuk emellett, hogy még a „nagy választó" is papucskormány alatt volt, s még a trónörökös is feltette mostohaanyjáról, hogy el akarja tenni láb alól, hogy a maga gyerekeinek utat nyisson. Egyébként Karolin, II. György neje is Hohenzollern volt, még pedig a család legkiválóbb nőtagja s láttuk, hogy ennek ellenére is mennyire gyarló volt.

De még I. Lipót „kegyetlen" vallásüldözése szempontjából is igen tanulságos az angol trónra került Braunschweigiek története. Doran művéből ugyanis (I. 292-293.o.) megtudjuk, hogy mikor II. György és Karolina trónörökös fiának, Frigyesnek ifjú felesége, Auguszta

szász-gothai hercegnő, megérkezett Angliába, az egész királyi családot megbotránkoztatta azzal, hogy az úrvacsorát a német lutheránus kápolnában, nem pedig az anglikán szertartás szerint vette magához. Azonnal nekimentek érte, de a fiatal hercegnő sírva fakadt és a lelkiismeretére hivatkozott, melyet — mellesleg szólva — a reformáció már régen felszabadított. „Vallási szabadság azonban — írja Doran — nem olyan dolog volt, melyről szó lehetett volna és a szentséget az anglikán egyház előírta alakiságok között kellett magához vennie. A fiatalasszony ellenállt a kényszernek, míg tudtára nem adták, hogyha megmarad azon az úton, melyet megkezdett, kiteszi magát annak a lehetőségnek, hogy visszaküldik (fatornyos hazájába) Szász-Gothába. Erre a figyelmeztetésre aztán azonnal csatlakozott az anglikán egyházhoz. Egy cseppet se habozott jobban, mint azok a lutheránus és katolikus német hercegnők, akik a cári családba mentek férjhez, és azonnal magukévá tették mindazt, amit a görög egyház előír, s amit az illető hölgy nem ért, de nem is fontos neki."

Ez a legutolsó megjegyzés a kérdés mesterséges elködösítése akar lenni a szerző protestáns elfogultsága részéről, mely mint magától értetődő dolgot adja elő, hogy a katolikusnak se szentebb a vallási meggyőződése egy cseppet se, mint a protestánsnak. Pedig hát e tekintetben (és éppen a fejedelmi családokban!) ég és föld különbség volt katolikusok és protestánsok között: a protestánsok majdnem mindig eladták hitüket a trónért, a katolikusok majdnem soha. Bourbon Henriknek Párizs megért egy misét, Lipót coburg hercegnek Bruxelles is, Ágost szász választónak Varsó is, Vilmos, dán hercegnek Athén is, Erzsébet Braunschweigi hercegnőnek Bécs is, XIII. Alfonz angol protestáns nejének Madrid is. Igaza van Dorannak annyiban, hogy egész sereg német protestáns hercegnő ment férjhez a cári családba, s ezek valóban egytől-egyig görög keletiek lettek. De hogy mondhatja Doran, hogy ugyanígy tettek a német katolikus hercegnők is, mikor az igazság az, hogy közülük még csak férjhez se ment egy se Oroszországba, mert közülük egy se volt hajlandó hite megtagadására. Mivel a cárok és nagyhercegek sok protestáns német hercegnőt vettek el, de katolikust egyet se, világos, hogy a dolgot másképp nem lehet megmagyarázni, mint csak azzal, hogy azok hajlandók voltak görög keletivé lenni, ezek pedig nem. Pedig hát tudvalévő, hogy a szentek és képeik „imádása", tehát az a „babona" és „bálványimádás", ami a katolikus Egyházban található, semmi ahhoz képest, ami a keleti egyházban dívik. A tömjén, amit a protestánsok annyira utálnak, tízszer akkora szerepet játszik a keleti istentiszteletben, mint a rómaiban.

Jellemző, hogy mégis a protestáns német hercegnők voltak rá kaphatók, a katolikusok nem. A jó Doran pedig úgy intézi el a dolgot, hogy letagadja a napot az égről, s azt állítja, hogyha a cári családba mentek férjhez, egészen egyformák voltak katolikus és protestáns német hercegnők. Igaza van, hogy egyformák lettek volna, mert a cári családba protestánsnak vagy katolikusnak más úton nem lehetett féjhez mennie, csak áttéréssel. Doran csak azt felejti el, hogy éppen ezért katolikus hercegnők sose mentek férjhez a cári családba, mert különbek voltak, mint protestáns „kartársnőik" és mert nekik meggyőződésük volt, melyet nem adtak el semmiért, még egy cári „parti"-ért se.

De nemcsak a nők, hanem katolikus fejedelmi férfiak is ilyen gerincesek voltak. Otto, bajor herceg, már ott volt Athénben, de inkább újra hazament, mintsem a hitéből engedett volna. A szász királyok se engedtek többet abból a katolikus hitből, melyet a lengyel korona kedvéért már felvettek, s minden kellemetlenség és protestáns alattvalóik minden gyűlölete ellenére is ragaszkodtak hozzá akkor is, mikor már újra csak a tiszta protestáns Szászország királyai voltak. A Stuartok is inkább a trónt vesztették el Angliában, mintsem katolikus hitük mellől álltak volna el, s ugyanígy tett Svédországban Gusztáv Adolfnak a katolikus hitet megismert leánya is. Károly, a katolikus Hohenzollern, majd utána unoka-

öccse Ferdinánd Romániában és Ferdinánd, a katolikus Coburg Bulgáriában már nem voltak igazi katolikusok, exkommunikáció alá is estek, de a hitüket még ők se hagyták el.

De hát tulajdonképpen nem azért hoztam elő a vallási kérdést, hogy mindezt elmondjam. Ezeket a megjegyzéseket csak Dorannak, az igazsággal oly felháborító módon ellenkező kijelentése váltotta ki belőlem. Auguszta, walesi hercegné úrvacsoráját csak azért hoztam elő, hogy rámutassak a mi magyar protestánsaink egy nagy szégyenére, mely azonban a külföld protestánsainak is épp oly szégyene. Őket ugyanis — akár itthon, akár külföldön — valóságos undor fogja el Lipót s általában a Habsburgok együgyű „bigottságából" folyó „vallásüldözése" láttára. Ők semmiképpen se tudják megérteni, hogyan lehet vallási meggyőződést erőszakolni. Ők ezt csak korlátolt, együgyű emberben tudják elképzelni, de kegyetlenség, zsarnoki hajlam, jezsuita sátánkodás, ármányok, az Evangélium szellemének lábbal taposása és inkvizíciós mentalitás nélkül még együgyűekben sem. S milyen büszkék arra, hogy az ő őseiket, akik ebben az országban a haladást, a felvilágosultságot és kultúrát képviselték, a Habsburgok és a jezsuiták, no meg az uralomravágyó és a kereszténység szellemét annyira nem értő főpapok mennyire üldözték és ezáltal nekik azt a nagy dicsőséget szerezték, hogy a vértanúk unokái lehetnek.

Nagy szégyene ez a lelkivilág és a belőle folyó dicsekvés a mi protestánsainknak, mert elsősorban azzal ellenkezik, amire ők olyannyira büszkék: a kultúrával és a műveltséggel. Nem tudja ugyanis az ember, mivel magyarázza. Azzal-e, hogy ők csak Magyarország történelmét ismerik (de persze azt is torzul), a külföldét már egyáltalában nem, s így nem is sejtik, hogy akkor, mikor Lipót, III. Károly és Mária Terézia élt, nem kellettek se Habsburgok, se jezsuiták, se főpapok, se római inkvizíció ahhoz, hogy másnak a vallását, másnak a meggyőződését üldözzék, mert az együgyűség, korlátoltság, bigottság és elmaradottság, melyet ők a Habsburgokban annyira megvetnek, sokkal nagyobb fokban és sokkal gátlástalanabbul megvolt ugyanakkor az ő haladó, felvilágosult hittestvéreik körében.

De míg a Habsburgok legalább hivatkozhattak egyedül üdvözítő Egyházra, dogmákra, meggyőződésre, igazságra, mely azt a kis nyomást, melyet ők vallási téren kifejtettek, igazán megokolttá és logikussá, sőt egyenesen lelkiismereti kötelességgé tette, vajon mire hivatkozhattak ugyanakkor a nemcsak nyomást, hanem egyenesen üldözést és gyűlöletet kifejtő azok a protestánsok, akik lelkiismereti szabadságot, vallásszabadságot, szabad kutatást stb. hangoztattak — elméletben, de az egyformán protestáns úrvacsora ilyen vagy olyan felekezetű szertartással való kiszolgáltatását mégis olyan fontosnak tartották, hogy miatta képesek lettek volna egymástól elválasztani egy egymásnak csak az imént „örök" hűséget esküdött házaspárt?

Protestánsainknak be kell látniuk, hogy e téren sokkal nagyobb szégyellni valójuk van nekik, mint a jezsuitáknak, s ha eszüket az elfogultság és a felekezeti gyűlölet meg nem zavarta volna, erről a kérdésről elsősorban ők lennének azok, akik hallgatnának. Hogy lehet az ismert protestáns műveltséggel összeegyeztetni azt a példátlan egyoldalúságot, mely a maga szemében még az angol gerendát se látja, de közben majdnem felrobban a dühtől a mi szálkáink miatt, s egyenesen az a főbüszkesége, hogy az ő szemében ilyesmi nincsen.

Pedig hát nemcsak falusi kálvinista rektorok, hanem protestáns főmérnökök, főorvosok, egyetemi tanárok, akik a maguk szakmájában igazán kiváló emberek, még most, a XX. század második felében is épp úgy hiszik és szajkózzák ezeket a szégyenletesen egyoldalú protestáns dicsekvéseket, és velük szükségképpen együttjáró katolikus lenézéseket, s miattuk az ő kebelüket is épp úgy dagasztja még ma is az önérzet és a katolikus lekicsinylés, mintha a csajági (vagy röcsögei) elemi iskolán túl még ma se jutottak volna el, s így történelmi látókörük egy cseppet se volna szélesebb az ott működő hajdani rektoroknál. Pe-

dig hát azt hiszem, ők se tagadhatnák, hogy annál a korlátoltságnál s egyúttal türelmetlen fanatizmusnál, ami az angol királyi udvarban 1740 körül a walesi hercegné anglikán vagy lutheri szertartás szerint lejátszódó úrvacsorázása körül megnyilvánult, soha nem teljesítettek nagyobbat se Habsburgok, se jezsuiták. S ha az angol királyi udvarban olyan fontos volt az, hogy lutheri vagy anglikán legyen-e a szertartás, noha mindkettő egyaránt protestáns, tehát Róma-ellenes volt, még elképzelni se tudjuk, mi lett volna akkor, ha az a fiatal hercegnő egyszerre azt vette volna a fejébe, hogy ő még az átlényegülésben is hisz, tehát egyenesen katolikus módra akar áldozni.

Pedig hát nem az úrvacsorázás körüli béka-egér harc az egyetlen, ami furcsát e tekintetben az angol királyi udvarban tapasztalunk. Tudvalevő, hogy protestánsaink magukra milyen nagy sérelemnek, s az udvar részéről milyen korlátolt, „bigott" maradiságnak tekintették, hogy nálunk vegyesházasságot 48-ig csak katolikus pap előtt lehetett kötni. Pedig hát ez így volt Angliában is, de ott természetesen a katolikusok sérelmére.

Említettük, hogy a későbbi IV. György, aki 1830-ban halt meg, tehát nem is olyan régen, még walesi herceg korában Fitzherbertnével házasságot kötött. Ez a Fitzherbertné katolikus volt, s noha nagykatolikus volt (aki akkor Angliában katolikus volt, az csak nagykatolikus lehetett, mert hiszen csupa mellőzés, lenézés, valóságos vértanúság volt az élete), mutatja ezt az is, hogy mindkét házassági tanúja is katolikus volt (s láttuk, hogy mint nő is tiszteletreméltó volt), a házasságot mégis anglikán lelkész előtt kötötték. Kénytelenek voltak, mert másképp nem lett volna az angol törvények szerint is érvényes (de azért hivatalosan ennek ellenére se tekintették érvényesnek).

Emlékszünk azonban III. Györgyre is, aki 1820-ban halt meg, s emlékszünk rá, hogy elmebetegen. Azt azonban nem említettük, hogy megőrülésének egyik főoka az volt, hogy akkor már nem nagyon lehetett elkerülni, hogy a katolikusoknak is ne adjanak polgárjogot, viszont III. György mint hívő protestáns és becsületes ember (mindkét tekintetben egyedül áll a négy György között), a lelkiismeretével ezt nem tudta összeegyeztetni. Arra hivatkozott, hogy ő koronázásakor a protestantizmus mellett esküt tett. Nem is szabadulhattak fel az angol katolikusok addig, míg a züllött, vallással nem törődő és a katolicizmus iránt már csak Fitzherbertné miatt is nagyobb ellenszenvvel nem viseltető IV. György nem lett a király.

Nálunk az állítólag végig a középkorban tipegő és annyira bigott Habsburgok alatt sose volt olyan idő, hogy a protestánsoknak még polgárjoguk se lett volna, mint az angol katolikusoknak egész 1829-ig nem volt. De azért, hogy a protestánsok jogkiterjesztéseit amennyire módjukban állt, ellenezték, nálunk senkinek se jutott eszébe, hogy a Habsburgok mentségére felhozza, hogy koronázásukkor ők is megesküdtek a katolikus hit és kiváltságai megvédésére, tehát ők is csak becsületüket védték akkor, mikor a protestantizmus jogainak kiterjesztését ellenezték.

Lám, III. György angol király, aki kivételesen hívő, becsületes ember volt, csak azért, mert az volt, még a XIX. században is ellene szegült nemcsak az angol katolikusok jogkiterjesztésének, hanem még annak is, hogy ők is olyan angol polgárok lehessenek, mint azok, akiket nem terhel az a nagy bűn, hogy ahhoz a valláshoz ragaszkodtak, mely az egész angol népnek is félezer éven át vallása volt.

Ez persze III. György részéről együgyűség volt, mert hiszen ő egész más helyzetben volt, mint a Habsburgok. Ezek ugyanis egyedül üdvözítő Egyházban hittek, érthető tehát, (mert egyedül logikus, s így lelkiismereti kötelesség is volt részükről), ha ezt az Egyházat nem kezelték úgy, mint bármely más vallást. III. György azonban, mint protestáns, nem hitt és nem is hihetett egyedül üdvözítő Egyházban. Ezt egyenesen a vallása tiltotta meg neki. Ő lelkiismereti szabadságban, egyéni vallásosságban, szabad kutatásban hitt. Mi cí-

men bánthatta tehát őt a lelkiismerete amiatt, hogy egy más vallás létjogát is elismerje, ne csak a magáét? Lám, mégis bántotta miatta a lelkiismeret, s éppen azért bántotta, mert kiskaliberű ember volt ugyan, de becsületes. A Habsburgokat azonban amiatt, hogy a katolikuson kívül más vallásnak is ugyanolyan jogokat adjanak, mint a katolikusnak, az egyedül üdvözítőnek, nemcsak akkor kellett bántania a lelkiismeretnek, ha jók, hívők és becsületesek voltak, hanem akkor is, ha logikusak, ha nagykaliberűek, s elsősorban éppen akkor. Ők, ha kisebb szellemi képességgel bírtak volna, mint amilyennel bírtak, akkor lehettek volna türelmesek. Hogy lehet, hogy protestánsaink (sőt még a „felvilágosult" katolikusaink is) mégis őket lenézik miatta, de az angol királyokat nem? Reájuk haragusznak, de az angol királyokra nem? (Mert önállóan nem tudnak gondolkodni, a propaganda pedig ezt hitette el velük.)

Azt se gondoljuk, hogy III. György lelkiismereti aggályai különcséget jelentenek részéről, s elütött miattuk az átlag protestánstól. Nem. Mikor Hollandia, az ország majdnem felét tevő katolikusokat végre egyenjogúsította, a holland kálvinisták is többszázezer aláírással intéztek kérvényt a királyukhoz, hogy a törvényt ne szentesítse. Pedig hát ezek a holland kálvinisták még csak esküt se tettek arra, hogy a protestantizmust megvédik, mint III. György, vagy mint a Habsburgok esküt tettek az uralkodó vallás kiváltságai megvédésére.

De még egy további tanulságot is rejt magában az angol trónra került Braunschweigiek története. Az ő történetükből is több újabb adatot kapunk ugyanis arról, hogy egyes régi főpapok történelem emlegette hitványságából nem szabad oly gyorsan lesújtó következtetéseket levonnunk a katolikus főpapságról. Megtudjuk például, hogy I. György angol király apja, Ernő Ágost, az, aki testvéreit pénzért nőtlenségre kötelezte; aki lenézte öccse szolidságát, akinek Platenné volt a hírhedt szeretője törvényes felesége mellett; akinek uralma alatt ez a Platenné a karhatalommal is rendelkezett és Königsmarkot halálra kaszaboltatta; aki elküldte a lelkészt testvére betegágya mellől, szintén főpap, osnabrücki püspök volt. Először nem is volt más, mint csak osnabrücki püspök, csak később lett hannoveri választó. Emlékszünk arra is, hogy a fiának viszont Platenné húga volt a szeretője.

Milyen analfabéta volna azonban az, aki amiatt, hogy ilyen püspökök is voltak, a római Egyház főpapjaira vetne követ! Hiszen az osnabrücki püspökséggel semmi más nem történt, mint csak az, hogy a protestánssá lett Braunschweigiek elrabolták ennek az osnabrücki püspökségnek a vagyonát, s mivel az ember gyereke nemcsak a vagyont, hanem a címet is szereti, s nemcsak a püspöki javadalom birtoklása édes neki, hanem a püspöki cím is, ezt is viselte, s ezért mint püspök szerepel a történelemben.

Sőt többet mondok. Mikor e kiváló „püspök" utódai már régen angol királyok voltak, még akkor is nemcsak az elrabolt püspöki vagyont élvezték, hanem akkor is használták a püspöki címet is. Például Doran még III. György angol király második fiát is — addig, míg a yorki hercegi címet meg nem kapta — csak úgy emlegeti, hogy „az osnabrücki püspök". Mivel pedig ennek a gyereknek életében is bőven szerepeltek színésznők, erkölcstelen kalandok s egyebek, megint csak furcsa dolog lenne emiatt azon botránkozni, hogy a főpapok régen milyen gonoszak voltak. Ernő Ágost, az „osnabrücki püspök" például sokkal amolyanabb volt, mint öccse, a zelli herceg, aki nem volt pap, mert arról nem írhatta volna Doran azt, hogy „hölgyeivel" jókat nevetett becsületes, egyszerű öccsének szolid udvarlásán. Ez a „püspök" ugyanis a becsületes szerelmet együgyűnek, s így nevetségesnek tartotta.

Doran azt is írja, hogy mivel az osnabrücki püspökség hívő seregének csak a fele lett protestáns, felváltva voltak benne katolikus és protestáns püspökök, s protestáns cinizmusával kijelenti, hogy ez sokkal jobb állapot volt, mintha egyszerre lett volna katolikus és

protestáns püspök, s ezek egymást kölcsönösen „kiátkozták” volna. Elfelejti azonban, hogy „kiátkozás” csak a katolikus Egyházban van, s így a „kiátkozás” ez esetben se lehetett volna kölcsönös. Doran azonban — nem alap nélkül — úgy látja, hogy ami az átkozást illeti, ahhoz a protestánsok legalább úgy értenek, mint a katolikusok, ha felekezetükben „az átok” nincs is törvényesítve. Ebben bizonyára igaza is van.

Azonban itt nem a püspököknek, hanem a püspöki javadalom élvezőinek váltogatásáról van szó, s ha azt természetesnek tarthatjuk is, hogy valaki átkozza vagyona bitorlóját, azt már mégiscsak bajos lenne elképzelni, hogy a bitorló is átkozza a jogos tulajdonost, s még akkor is átkozódik, mikor már közösen „birtokolnak”. Sajnos, semmi nyomát sem találom azonban annak, hogy a reformáció után katolikus püspök is lett volna valaha Osnabrückben. Ez a „kívánatos” állapot tehát csak elméletben volt meg, nem a valóságban. Mit is csináltak volna a Braunschweigiek addig, míg a katolikus püspök lett volna a soron? Hogy a címet addig is viselték volna ők is (hogy az utókor kellően botránkozhasson a főpapok erkölcsein), az bizonyos, de már a kezükbe került vagyont akár csak ideiglenesen is, kiadták volna a kezükből, csak azért, mert úgy kívánta ezt az igazság, ki hiszi el? Hiszen nekik a főelvük az volt s ma is az — az egész reformáció ezen az elven alapult —, hogy a papoknak nem való a vagyon; azok legyenek szegények, mint az apostolok. A vagyon az Ernő Ágostoknak, meg a Györgyök második fiainak való, mert azok legalább élvezni tudják. S azoknak ez szabad is.

De nemcsak az osnabrücki püspöki vagyon kellett a Braunschweigieknek, Dorantól azt is megtudjuk, hogy még „apátnők” is voltak a protestáns Braunschweigiek között, vagyis, hogy a család olyan nőtagjait, akik nem tudtak férjhez menni, még „apácának” is elküldték, akarom mondani, azok számára is kerítettek az elhagyott Egyház vagyonából, egy-egy nekik megfelelő részt. A legérdekesebb azonban, hogy a család e nőtagjainak is nemcsak a vagyon kellett, hanem az apátnői cím is. Ezek is mindig így írták alá magukat, s a családban is csak úgy hívták őket; az apátnő. Braunschweigi Karolinnak például (nem a híresnek, nem II. György nejének, mert ő nem is volt Braunschweigi, hanem Hohenzollern), aki IV. Györgynek lett szerencsétlen felesége, gandersheimi apátnő volt a nagynénje.

De hogy ezek az „apácák” mennyire mások voltak, mint az igaziak, s hogy mennyire csak családottságukban, csak azért választották az apátnői méltóságot, mert másképpen nem tudtak érvényesülni, mutatja, hogy mikor Karolin menyasszony korában tőle is tanácsot kért, igazi embergyűlölő módra azt írta neki, ne bízzék az emberekben; nem lesz boldog, mert férje úgyis meg fogja csalni. Nem is hallgatott rá Karolina, (noha igaza volt, mint a jövő megmutatta), hanem azt gondolta magában, hogyha neked lenne kérőd, akkor te is egészen másként beszélnél. Ebben aztán valószínűleg igaza is volt.

Úgy látszik, hogy ez a gendersheimi apátnői cím és megélhetés szintén állandóan a Braunschweigiek tulajdona volt, mert több ilyen Braunschweigi „apátnőt” is találtam.

Ez volt a Habsburgok és a Braunschweigiek közti párhuzam. Később majd közlünk egyet I. Lipót és Apafi Mihály között is.

Tartalomjegyzék

III. kötet

III. FERDINÁND (1637-1675) 5

I. RÁKÓCZI GYÖRGY (1549-1648) 19

A magyar-Habsburg viszony I. Rákóczi György korában 19

A földesúri jog és a vallás viszonya Rákóczi György korában 55

E kor protestánsainak babonás elmaradottsága és fanatizmusa 79

I. Rákóczi György nagy kálvinista vallásossága 84

Miért nem lett a buzgó kálvinista Rákóczi Györgyből is olyan tökéletes erkölcsű ember, mint a nagy katolikus Habsburgokból? . . 87

Rákóczi György kényelmes vallásossága 99

A hatalomhoz való görcsös ragaszkodás 105

Esküszegései 109

A vallásszabadság valláselnyomó hőse 120

Rákóczi György pénzvágya és vagyonharácsolásai 125

A nagyenyedi kollégium pénzének szégyenletes igénybevétele 144

A Bethlen Gábor síremlékére hagyott összeg elköltése 154

I. Rákóczi György méltatása 159

II. RÁKÓCZI GYÖRGY (1648-1660) 163

II. Rákóczi György egyénisége és lengyel vállalata 165

Az erdélyi állapotok Rákóczi lengyel kudarca után 175

Bécs „bűnei” Várad elestében 191

Kemény rémuralma 196

II. Rákóczi György méltatása 199

Használt-e a hitújítás és ártott-e a katolikus visszahatás a magyarságnak? . . 215

Rákóczi Zsigmond és Lórántffy Zsuzsanna 227

ZRÍNYI, A KÖLTŐ (1620-1664) 243
Az ifjú Zrínyi 244
Elhajlások a katolikus magyar közszereplők életében 250
Zrínyi gyarlóságai 258
Zrínyi büszkesége, hiúsága, anyagiassága 268
Zrínyi és a nádorság. Az 1647. és az 1662. évi országgyűlés 281
Zrínyi és az Egyház 324
Zrínyi és II. Rákóczi György 364
Zrínyi és a bécsi udvar 379
Zrínyi, mint hadvezér 408
Az árulásra készülő Zrínyi 419
Zrínyi halála 429

I. LIPÓT (1675-1705) 451
Lipót testi alkata és vérsége 453
A példás életű Lipót 455
Lipót vallásossága 489
Lipót és a jezsuiták 509
Lipót családja 518
Lipót, mint uralkodó. Miniszteréinek panamái 529
A nagylelkű Habsburgok 560
Jólét és boldogság Lipót országaiban 574
Lipót és a Szilágyi történelem 583
Párhuzam a Habsburgok és a Braunschweigiek között 599